

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMINE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. II

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

REDACTOR RESPONSABIL
BARBU T. CÎMPINA

VOL. II
1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI MATERIALE D E ISTORIE MEDIE

Vol. II

1957

S U M A R

STUDII

Pag.

M. BERZA, Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV — XIX	7
DAMASCHIN MIOC, Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632	49
RADU MANOLESCU, Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea	117
MIHAIL DAN, Știri privitoare la istoria țărilor romine în cronicile ucrainene	205
BUJOR SURDU, Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)	289
DAMIAN P. BOGDAN, Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721—1751)	345

MISCELLANEA

FRANCISC PALL, Contribuții la problema locurilor de adevărate din Transilvania medievală (sec. XIII—XV)	391
MARIA HOLBAN, Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea	407
IOSIF PATAKI, Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea	421
M. GLÜCK, G. KOVACH și E. DÖRNER (Arad), Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514	431
G. ȘERBAN, Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei (1711)....	449
ARIADNA CIORAN-CAMARIANO, Despre poema patriotică antiotomană Trîmbița românească	457
EMIL VÎRTOSU, O satiră în versuri din Moldova anului 1821	465

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

Tome II

1957

S O M M A I R E

<i>ÉTUDES</i>	<u>Page</u>
M. BERZA, L'évolution du taux du tribut payé par la Valachie et la Moldavie	7
DAMASCHIN MIOC, Du mode d'imposition et de perception de l'impôt en Valachie jusqu'en 1632	49
RADU MANOLESCU, L'échange de marchandises entre la Valachie et la ville de Braşov dans la première moitié du XVI ^e siècle.....	117
MIHAIL DAN, Données ayant trait à l'histoire des Pays Roumains dans les chroniques ukrainiennes	205
BUJOR SURDU, Le soulèvement populaire du Banat contre les Habsbourgs (1737—1739)	289
DAMIAN P. BOGDAN, Les rapports du serdar Lupu Anastasă avec les Russes (1721—1751)	345
 <i>MISCELLANEA</i>	
FRANCISC PALL, Contribution à l'histoire des <i>loca credibilia</i> en Transylvanie médiévale (XIII ^e —XV ^e siècle)	391
MARIA HOLBAN, Quelques témoignages touchant le rôle des knèzes dans l'économie des grands domaines du Banat au cours de la seconde moitié du XIV ^e siècle	407
IOSIF PATAKI, A propos des relations de la Valachie avec la Hongrie à la fin du XIV ^e siècle	421
M. GLÜCK, G. KOVACH et E. DÖRNER (Arad), Nouvelle contribution à l'histoire du soulèvement de 1514	431
C. ŞERBAN, Un épisode de la campagne du Pruth: la prise de Brăila (1711)	449
ARIADNA CIORAN-CAMARIANO, Autour du poème patriotique anti-ottoman <i>Trîmbiţa românească</i>	457
EMIL VÎRTOSU, Une satire moldave en vers, de l'an 1821.....	465

ТРУДЫ И МАТЕРИАЛЫ

ПО

ИСТОРИИ СРЕДНИХ ВЕКОВ

Том II

1957

СОДЕРЖАНИЕ

ТРУДЫ

	<u>Стр.</u>
М. БЕРЗА, О хараче Валахии и Молдовы.....	7
Д. МИОК, Способ обложения и взыскания податей в Валахии (1500—1632)	49
Р. МАНОЛЕСКУ, Товарообмен между Валахией и Брашовом в первой половине XVI века	117
М. ДАН, Об истории придунайских княжеств по украинским летописям	205
Б. СУРДУ, Народное восстание в Банате против Габсбургов (1737—1739)	289
Д. П. БОГДАН, Сношения сердара Лупула Анастасе с русскими (1721—1751)	345

ХРОНИКА

Ф. ПАЛЛ, К вопросу <i>Loca credibilia</i> в феодальной Трансильвании (XIII—XV века)	391
М. ХОЛБАН, Свидетельство о роли «кнезей» в крупных поместьях в Банате во второй половине XIV века	407
И. ПАТАКИ, К вопросу о связи Валахии с Венгрией в конце XIV века	421
М. ГЛЮК, Г. КОВАЧ и Е. ДОРНЕР (Арад), Новые данные о народном восстании 1514 года	431
К. ШЕРБАН, Эпизод из Прутской кампании. Занятие Браилы (1711)....	449
А. ЧОРАН-КАМАРИАНО Патриотическая антиоттоманская поэма «Румынский рог»	457
Э. ВЫРТОСУ, Молдавская сатира в стихах 1821 года	465

HARACIUL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN SEC. XV—XIX

DE

M. BERZA

Cercetarea de față urmărește scopul limitat de a stabili, în măsura posibilului, evoluția cantitativă a haraciului plătit de Țara Românească și Moldova Porții Otomane. Ca atare, ea nu are a se ocupa de semnificația juridică a acestor plăți sau de circumstanțele politice în care este determinat cuantumul lor și, cu atât mai puțin, pentru perioadele de început, de fixarea momentelor în care prestarea haraciului este întreruptă sau reluată. Atari aspecte ale problemei, de covârșitoare importanță fără îndoială, nu pot fi studiate decît în ansamblul relațiilor noastre cu turcii, ceea ce presupune nu numai urmărirea altor obiective, dar și folosirea a cu totul alte materiale de informație. Față de imposibilitatea de a reface tot acest studiu, am fi putut să ne lăsăm îndemnați a reproduce doar rezultatele la care au ajuns alții înaintea noastră. Credem, însă, că acest chip de a proceda nu ar fi făcut să înaintăm cu nimic în cunoștințele noastre.

Dar, chiar și astfel limitată la variațiile pe care haraciul le cunoaște în cuantumul său, cercetarea nu e lipsită de dificultăți. Lăsînd la o parte faptul că, în ciuda străduințelor noastre, e probabil să ne fi scăpat unele informații care să impună rectificări de detaliu — în afară de tot ce mai pot da la iveală de acum înainte cercetările de arhivă — marea dificultate stă în stadiul deosebit de înapoiat în care se află cunoștințele noastre cu privire la raporturile dintre feluritele monede în care sînt menționate de texte plățile făcute de noi turcilor. Stabilirea curbei haraciului presupune — în așteptarea unei istorii riguroase a prețurilor și a unei istorii a venitului național, care singure ne-ar permite să intrăm în miezul lucrurilor, spre a preciza ce a însemnat într-adevăr, pentru dezvoltarea economiei romînești, exploatarea turcească — cel puțin convertirea în aur a tuturor sumelor, a căror mențiune e dată de izvoare în diferitele monede de argint. Or, aici, datorită lipsei unei cercetări critice a întregului material informativ, terenul pe care sîntem siliți să înaintăm e deosebit de nesigur. În lipsa acestei cercetări, știrile ne apar confuze, de

multe ori contradictorii, și riscăm ca rezultatele noastre să fie, parțial cel puțin, viciate de o greșită stabilire a unor echivalențe monetare.

Cu toate aceste grave îndoieli, am crezut că nu e bine să întârziem mai mult publicarea paginilor de față, care au cel puțin meritul de a stringe la un loc un număr suficient de informații pentru a putea servi ca bază de discuție. Nădăjduim că tocmai aceste discuții, pe care le dorim cât mai largi, să permită verificarea rezultatelor noastre, sau completarea și rectificarea lor, acolo unde ele se vor fi dovedit insuficiente, spre a ajunge, într-un domeniu a cărui importanță pentru cunoașterea trecutului nostru nu mai trebuie subliniată, la întreaga precizie pe care o îngăduie cunoștințele de care dispunem astăzi.

E inutil, credem, să adăugăm că știrile pe care le folosim au atras de multe ori atenția altor cercetători, înaintea noastră. Dacă lucrul acesta nu a fost menționat de fiecare dată, nu e pentru că am fi vrut să le scădem meritele acestora, cu pretenția de a le fi descoperit cel dintîi, ci din convingerea că interesul unei cercetări ca aceea pe care am întreprins-o stă doar în faptul de a fi așezat, pentru prima oară, toate aceste știri cap la cap, făcîndu-le să se lumineze una prin alta.

★

În ce privește Moldova, sîntem în situația de a cunoaște alît data cînd s-a început plata tributului către turci, cît și suma la care se ridica acesta la începuturile lui: 2000 de florini de aur ungurești¹, plătiți cu începere din 1456². Tratatul încheiat de Mehmed al II-lea cu Ștefan cel Mare la începutul lui 1481³, după o întrerupere de opt ani a plății, ne informează apoi asupra celor două sporuri pe care le-a înregistrat haraciul moldovenesc în primul sfert de secol de la instituire. Acordînd pacea domnului Moldovei, sultanul spune în acest tratat: «iar haraciul pus de mine odinioară, care era de trei

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 799 (trad): «două mii de zloți ungurești». În scrisoarea sultanului Mehmed al II-lea către Petru Aron (*ibidem*, p. 801; documentul a fost republicat, însoțit de un facsimil după originalul din arhiva din Varșovia, de F. Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan*, în volumul omagial *Fraților Al. și I. Lapedatu, la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Buc., 1936, p. 35 și pl. II) se vorbește de 2000 de ducați de aur. După cum se va vedea, calculul tributului se va face pînă în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea în florini ungurești. De altminteri, florinul unguresc nu este, el însuși, decît un ducat (v. de pildă, F. W. Hasluck, *Numismatica levantină*, în «Bul. soc. numismatice», XVII, (1922), p. 91), sau, mai bine spus, ducații sînt la originea lor niște florini, tipul fiind dat de florinul florentin. De aceea și în porunca lui Selim al II-lea către Bogdan Lăpușeanu, din 20 apr. 1568, se vorbește de adăugarea a «5000 de florini-ducați», la suma trimisă anual ca haraci (trad. Guboglu, la *Inst. de istorie*, Buc.); și regestul polon din Hurmuzaki, II/2, nr. LXVI, p. 76, traduce zloții ungurești cu ducați.

² Data plății primului haraci moldovenesc și circumstanțele ei au fost stabilite în mod netîndoielnic de P. P. Panaitescu în *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, în «Studii», an. 5 (1952), nr. III (iulie-sept.), p. 187 și urm. F. Babinger, în articolul citat în nota precedentă, socotea plata primului tribut ca efectuată la începutul lui octombrie 1455.

³ A. Decei, *Tratatul de pace — sulhndme — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare la 1479*, în «Revista istorică romînă», XV (1945), p. 465 și urm. Pentru datarea tratatului în primele luni ale anului 1481, v. Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, extras din *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 84, n. 2.

mii de bani frîncești florini în fiecare an, dublîndu-l, l-am făcut să fie în fiecare an de șase mii de bani ¹ ». Creșterea de la cei 2000 de galbeni din 1456, la cei 3000 care servesc de bază de plecare pentru dublarea din 1481, a trebuit să aibă loc în 1465, cu prilejul luării Chilieii ². Cum însă ridicarea la 6000 de galbeni a tributului Moldovei nu intervine decît în 1481, cu prilejul reluării amintite a legăturilor cu turcii, nu poate fi acceptată această cifră pentru anul 1470, așa cum o dă ca tribut plătit de « Valachia Bassa », o știre venețiană bazată pe condicii turcești ³.

Nu știm dacă stipulațiile tratatului din 1481 au fost puse în practică în scurtul interval al încetării ostilităților cu turcii. În orice caz, cei 6000 de galbeni nu au putut fi achitați mai mult de o singură dată, reluarea campaniilor antiotomane ducînd iarăși la o întrerupere a plății. Cu prilejul noii împăcări, care a avut loc probabil în 1487 ⁴, Ștefan va fi obținut fixarea tributului la 4000 galbeni, așa cum ne informează că plătea el în 1503, un raport venețian transmis nouă de Marino Sanuto ⁵. Nu știm dacă dintr-o dată sau în etape s-a făcut trecerea la haraciul de 8000 de galbeni, pe care Bogdan al III-lea îl plătea în 1514. Informația în această privință o găsim în instrucțiunile date solilor trimiși de regele Sigismund I la papa Leon al X-lea. Amintind luarea Chilieii și Cetății-Albe cu treizeci de ani înainte — intervalul de timp e, cum se vede, precis calculat — textul soliei continuă: « *De quibus vojvodam illum magnanimum olim Stephanum fecit tributarium, nam octo millia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet* ⁶. Deși legată de situația de tribut a lui Ștefan, la care a fost constrins prin pierderea cetăților, plata anuală a tributului de 8000 de galbeni apare ca o acțiune prezentă, ea referindu-se deci la obligațiile din acel moment ale lui Bogdan ⁷.

Pentru domnia lui Ștefăniță nu avem nici o știre privitoare la cuantumul tributului. Avem însă toate motivele să credem că el a rămas același din timpul predecesorului său. Într-adevăr, o notiță datată din 1532, privind « darurile pe care domnul Moldovei le dă sultanului și unor pașale » — notiță

¹ La Decei, *art. cit.*, p. 470; trad. p. 475—6. E vorba și aici, probabil, de florinul ungu-resc. Chiar dacă ar fi vorba de zloși tătărești, « *floreni tartaricales* », nu am avea, în fapt, o diferență de valoare.

² Dlugosz, *Hist. Pol.*, II, col. 344—345; B. T. Clmpina, *op. cit.*, p. 58, n. 3.

³ Ap. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, II, p. 217, n. 5. Datarea din 1470 a izvorului venețian, *ibidem*, p. 215. La n. 9 (cont. p. 216) citim totuși: « *Intrade del signor turcho de la Grexia, 1490* ». S-a propus și identificarea celor două Valahii, « *alta* » și « *bassa* », cu două Vlahii din Balcani (v. Decei, *art. cit.*, p. 486, n. 1).

⁴ B. T. Clmpina, *op. cit.*, p. 88, n. 3—4. Pentru o datare mai tîrzie, legată de încheierea păcii între poloni și turci, v. Iorga, *Istoria romînilor*, IV, p. 219.

⁵ *Diarii*, V, Col. 464: « *da Ștefano vojvoda de Moldavia ducati 4 milia* ». E de semnalat coincidența între această cifră și aceea pentru așa-zisa închinare a lui Bogdan (D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Soc. Acad. Rom., Buc., 1872, p. 109; *Letopiseșe*, III, p. 452. Pentru celelalte variante, v. C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, Buc., 1908, p. 3 și urm.).

⁶ Hurmuzaki, II 3, nr. CLVII, p. 171 și alte izvoare ale vremii pun închinarea lui Ștefan în legătură cu pierderea cetăților (v. de pildă, Hurmuzaki, II 2, nr. CCCXLVII, p. 390 și CCCLIV, p. 400).

⁷ Și Nicolae Iorga, care în *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, Buc., 1900, p. 179, n. 1, considera că Ștefan « a plătit în urmă tributul în suma de 8000 galbeni », se oprește, în *Ist. rom.*, IV, p. 289, n. 1, la această interpretare. La fel o găsim la C. Giurescu, *op. cit.*, p. 65 și la Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb*, Buc., 1909, p. 83.

pe care N. Iorga o socotea ca provenind din cancelaria lui Rareș¹ — vorbește de trimiterea în fiecare an, de Sf. Gheorghe, a 10 000 de zloți². Această cifră apare confirmată de o scrisoare din 1 decembrie 1528 a lui Rareș către regele Poloniei, în care acesta se plîngea de sporirea obligațiilor față de Poartă și cerea un ajutor în bani spre a putea face față acestor nevoi crescute³.

Pe de altă parte, în februarie 1541, episcopul de Montpellier referea din Veneția regelui Franței, după știri de la agentul francez din Constantinopol, că Rareș își recăpătase domnia « cu condiția de a plăti un tribut anual de 12 000 scuzi »⁴, fiind vorba în realitate, după cum s-a presupus, de 12 000 de ducați⁵. Nu credem însă că e cazul să ținem seama de cifra dată de patriciul constantinopolitan Theodor Spandugino, pentru anul 1538, chiar dacă ar fi vorba de tributul plătit înainte de campania sultanului Soliman I⁶. Cei 6000 de ducați menționați de acesta pentru Moldova reprezintă o cifră inferioară nu numai acelei indicate de notița din 1532, dar chiar și tributului plătit de Bogdan al III-lea în 1514, pe care n-avem nici un motiv să-l punem la îndoială. Pe de altă parte, nu ni se pare necesar ca expediția din 1538 să se fi soldat imediat cu o creștere a tributului. Sultanul putuse să se mulțumească cu înlocuirea lui Rareș și impunerea, pentru prima dată, a unui domn în Moldova, cu lăsarea unei gărzi turcești și cu crearea unei noi raiale, aceea a Tighinei⁷. Cît despre Alexandru Cornea, el nu a apucat să fie recunoscut de turci, așa că nu se poate pune, pentru el, problema unei urcări a tributului.

Dacă aceste considerații — e drept, avînd o bază destul de fragilă — sînt acceptate, atunci am avea din timpul domniei lui Bogdan al III-lea pînă la începutul celei a lui Rareș un tribut de 8000 de galbeni, crescut în 1527—1528 la 10 000, și ridicat în 1541, cu prilejul celei de a doua înscăunări a acestuia din urmă, la 12 000 de galbeni.

Despre o nouă creștere a haraciului nu mai avem știri pînă în 1551, cînd, cu prilejul turcirii lui Iliăș Rareș și al succesiunii la tron a fratelui său, Ștefan, se vorbește de o sporire cu 5000 de galbeni⁸. Dacă, între timp — la urcarea pe tron, de pildă, a lui Iliăș — nu a mai avut loc nici o altă urcare, am avea în 1551 un tribut de 17 000 de galbeni. Această cifră se potrivește oarecum

¹ *Ist. pop. rom.*, III, p. 99—100. Această notiță se află în legătură cu cererea lui Rareș ca regele Poloniei să contribuie, în schimbul Pocuției, cu 5—6000 florini pe an la plata tributului (Hurmuzaki, S₂I, nr. XXV, p. 64—65).

² Hurmuzaki S₂I, nr. XXVII, p. 66—67. E drept că, în urma traducerii — sau rezumării — în limba polonă, notița aceasta ne-a ajuns într-o formă foarte coruptă. Cifra însă pe care ne-o dă pentru haraci, credem totuși că merită să fie luată în considerație.

³ *Ibidem*, nr. IV, p. 18; răspunsul lui Sigismund, la nr. următor.

⁴ « Arh. ist. », I, p. 158 și Hurmuzaki, S₂I, nr. V, p. 3.

⁵ Iorga N., *Ist. pop. rom.*, III, p. 100. Mai precis, credem că e vorba de florini ungu-rești, monedă în care se calcula haraciul.

⁶ *Acte și fragm.*, I, p. 13. Același, în tratatul despre organizarea Imperiului otoman publicat de Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi* (ed. 1654, fol. 116 V) dă, ca tribut al Moldovei, 500 000 de ducați, pe care Iorga, reproducînd pasagiul în « Rev. ist. », XX (1934), p. 413, îi reduce la 5000. Dar nici în această formă cifra nu e acceptabilă.

⁷ Avem de altminteri, în acest sens, afirmația categorică a lui Paolo Giovio: « *Stephanumque Petri fratrem Moldaviae regem constituit, sed quum ad veteris tributi summam nihil adderetur, certam agrî parlem adimil, quae Moncastro proxima videbatur* ». (*Hist. sui temporis*, extras, în « Arh. ist. », II (1865), p. 36).

⁸ Veress, I, nr. 53, p. 52.

cu aceea întilnită într-un « *sumar al veniturilor sultanului* »¹, de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, și pe care Ion Ursu o socotea ca referindu-se la domnia a doua a lui Rareș² « *Sumarul* », care ar fi trebuit să fie foarte bine informat, căci amintește folosirea însăși a condicelor haznăi imperiale³ — totuși, cum vom vedea cînd ne vom ocupa de Țara Romînească, nu e lipsit de greșeli — ne dă pentru Moldova 16 000 de ducați.

Dacă acceptăm cifra de 16—17 000 de galbeni pentru domnia lui Ștefan Rareș, atunci avem un salt aproape la dublu — adică la 30 000 — cu prilejul domniei lui Alexandru Lăpușeanu. Circumstanțele ajungerii sale la tron, cu ajutor polonez, în urma uciderii de către boieri a celui de al doilea fiu al lui Rareș, pot explica urcarea în sine, acceptată pentru obținerea recunoașterii de către turci, deși proporțiile ei rămîn totuși impresionante. Această sumă de 30 000 de galbeni o întilnim mai întii în 1553, în discursul ținut în dieta polonă de Ilieronim Ossolinski, unde citim că « Moldovenii plătesc împăratului Turciei 30 000 florini polonezi, ceea ce face 50 000 florini polonezi »⁴. Desigur, cifra dintii e cea valabilă pentru noi, ea reprezentînd cuantumul tributului în florini ungurești sau galbeni. Confirmarea o găsim în știri ulterioare. O avem mai întii într-un raport al ambasadorului francez la Constantinopol, din ianuarie 1562, care spune că Despot a oferit, pentru întărirea în domnie, o sporire cu 20 000 de scuzi a tributului plătit de predecesorul său, Lăpușeanu, care era de 30 000 de scuzi⁵, după cum o găsim în însuși tributul plătit de Despot.

La întărirea acestuia din urmă în domnie, sultanul încearcă o nouă sporire masivă a tributului. E vorba de cei 20 000 de scuzi dați de ambasadorul francez drept ofertă a lui Despot și pe care îi regăsim în rapoartele venețiene ca 20 000 de ducați⁶. În realitate, Despot nu acceptă această creștere a tributului. Ferhat-aga, trimisul în Moldova pentru investitură, după ce solicită avizul Porții, i-o acordă rămînîndu-se la vechiul tribut⁷. Această sumă de 30 000 de galbeni e trimisă de Despot în primăvara lui 1562⁸, ca și în aceea a anului următor, 1563⁹.

¹ Hurmuzaki, XI, nr. LIV, p. 40.

² *Petru Rareș*, Buc., 1923, p. 86.

³ Hurmuzaki, XI, p. 40, nr. 10.

⁴ *Ibidem*, S₂ I, nr. XCVII, p. 198.

⁵ *Ibidem*, S₁ I, nr. XXIX, p. 16; natural însă că prin scuzi trebuie să înțelegem florini.

⁶ Veress, I, nr. 258, p. 207 (unde « *congionta* » = « *con gionta* » = cu adaos) și nr. 264, p. 210.

⁷ *Ibidem*, nr. 265, p. 211. Rămînterea la vechiul tribut era însă anunțată de bailul venețian încă de la 9 febr. (*ibidem*, nr. 260, p. 209).

⁸ Hurmuzaki, II/1, nr. CCCLXXIX, p. 405, raport din Hîrlău al trimișilor regelui Maximilian, Belsius și Bergkowitz. Tributul e cert că a fost trimis după primirea confirmării, dacă nu o va fi și precedat, pentru a convinge și mai ușor Poarta. Merită, în orice caz, subliniată coincidența cifrei date din Moldova, cu acele transmise de la Constantinopol.

⁹ Hurmuzaki, II/1, nr. CCCLXXXVI, p. 418. În memorialul dat, în 1561, solului său la ducele Prusiei (*Studii și doc.*, XXIII, p. 86), Alexandru Lăpușeanu vorbește de un tribut de 50 000 de florini ungurești (dovadă că plata continua să se facă în această monedă!). Aici avem însă cuprinse și peșcheșurile, pe care nu avea de ce să le deosebească într-o asemenea informație. Confirmarea o avem în raportul lui Belsius și Bergkowitz, care spun că Despot plătește tribut 30 000 de galbeni, cu darurile împreună făcînd 50 000.

Un raport din Constantinopol către împăratul Ferdinand I, datat din februarie 1564, spune că Moldovenii, nevoind să-l primească pe Alexandru Lăpușeanu, — numit din nou în domnie din octombrie 1563 — oferă dublarea tributului¹. Sultanul însă refuză, menținând numirea lui Lăpușeanu, care va lua efectiv domnia în martie 1564², fără de o nouă urcare a tributului. Aceasta va veni abia cîțiva ani mai tîrziu.

La 3 iunie 1567, reprezentanții Veneției la Poartă anunțau Senioriei sosirea tributului Moldovei, în sumă de 30 000 de ducați, — deci o nouă confirmare a acestei cifre pentru anii 1552—1567, — adăugînd că marele vizir a cerut o sporire cu alți 5000 de ducați, sub motivul că « se obișnuiește ca un nou principe să crească tributurile feudatarilor săi ». În același timp, plata, în loc să continue a se face ca pînă atunci în florini ungurești, urma să fie efectuată în sultanini³.

Alexandru Lăpușeanu nu a apucat să plătească noul tribut. Murind acesta, în prima jumătate a lui martie 1568⁴, de sf. Gheorghe, la plata tributului era domn fiul său, Bogdan al IV-lea. Poarta nu-și părăsise însă intenția de creștere a tributului. O poruncă a sultanului Selim al II-lea către noul domn al Moldovei, din 24 aprilie 1568, îi amintește ordinul anterior — probabil de la sfîrșitul lui martie, cînd se hotărăște confirmarea în domnie⁵ — de a adăuga 5000 de florini-ducați la suma care se trimetea anual Porții. Prin noua poruncă, se cere trimiterea neîntîrziată a acestui supliment⁶. Despre plata în sultanini nu se mai vorbește.

¹ Hurmuzaki, II/2, nr. CCCCLXII, p. 504.

² *Ibidem*, XI, nr. XCII, p. 62 și urm.; nr. CIII, p. 69 și urm. •

³ *Ibidem*, VIII, nr. CLXIX, p. 120. Schimbarea monedei reprezenta ea însăși, în acel moment, o urcare cu încă 5 %. Raportul într-adevăr precizează: « fiind obișnuiți (domnii celor două țări) să plătească atîția ducați de aur ungurești, (marele vizir) a voit ca pe viitor să plătească (tot) atîția sultanini, care valorează trei aspri mai mult de ducat ». Ar fi deci vorba de un spor de alți 105 000 aspri, adică de 1750 de florini, socotînd florinul la 60 de aspri. Problema dacă acest de al doilea spor trebuie ținut în seamă în calculele noastre e dintre cele mai grele de rezolvat. Hammer și Zinkeisen nu cunosc această știre, iar izvoarele folosite de ei dau în chip constant, pentru domniile lui Soliman I și Selim II, ducatul de orice fel la 60 de aspri. Porunca lui Selim II din aprilie 1568 (v. nota 6) nu mai vorbește nici ea de plata în sultanini, ci doar de un adaos tot în vechea monedă (mențiune a unei plăți în sultanini vom mai avea abia din vremea lui Ieremia Movilă; Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 287). Izvoarele cele mai temeinice, acele venețiene, vor fi pe de altă parte de acord asupra cifrei de 35 000 de țechini, ca cifră a tributului pentru anii 1573—1590. E posibil ca această diferență de curs între sultanini și ceilalți ducați să fi fost datorată unor circumstanțe întimplătoare, și ca atare să fi fost cu totul trecătoare. În 1579, de pildă, cînd cursul oficial al ducatului era încă de 60 de aspri, atît sultaninul cît și florinul unguresc și țechinul se socoteau pe piață la 63 de aspri (Zinkeisen, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, p. 800). Pentru ca să putem ține seama în calculele noastre de această diferență de curs între sultanini și florini, ar trebui nu numai să fim siguri că ea a persistat și că plata în noua monedă s-a făcut într-adevăr, dar și să presupunem — ca să se poată vorbi de un spor rămas cîștigat — o revenire la calculul în florini, cu adausul diferenței. Altminteri, prin egalizarea cursului, diferența se pierdea implicit și, ca atare, nu poate fi înregistrată.

⁴ Hurmuzaki, XV/1, nr. MCLXXI, p. 628 și MCLXXII, p. 628—9.

⁵ La 24 martie, sultanul porunca lui Bogdan Lăpușeanu să trimită sumele ce se plăteau în mod obișnuit personalului cancelariei imperiale, cu prilejul acordării domniei (porunca, în trad., la Institutul de istorie).

⁶ Trad. la Inst. Ist. Traducerile documentelor turcești sint datorate lui M. Guboglu.

Ordinul sultanului, ca izvor, nu mai are, pentru noi, nevoie de vreo confirmare. Dacă vom mai aminti, totuși, un raport adresat din Constantinopol, la 11 mai 1568, împăratului Maximilian II, e pentru a arăta cum izvoarele cele mai bine informate pot cuprinde cifre greșite. Raportul amintit spune că confirmarea în domnie a lui Bogdan al IV-lea a adus o creștere cu 5000 de ducați a tributului, care era de 35 000 ¹. Dacă creșterea în sine nu poate fi tăgăduită nici executarea ordinului împărătesc nu poate fi pusă la îndoială, în circumstanțele de atunci, cu un domn de 15 ani pe tronul țării urcarea nu a putut porni de la cifra de 35 000, ci, cum am văzut, de la aceea de 30 000. Și aceasta nu numai pentru că hotărârea marelui vizir din 1567 se referea la viitor, dar și pentru motivul că între mai 1567 și martie 1568 nu mai fusese timp pentru achitarea unui nou haraciu.

Tributul acesta de 35 000 de galbeni va rămîne, peste domnia lui Ioan vodă Armeanul, cel puțin pînă în cea de a doua domnie, a lui Petru Șchiopul ². O serie întregă de izvoare, dintre cele mai temeinice, ne dau în chip consecvent cifra de 35 000 de țechini. Astfel, la 1573, ambasadorul venețian Garzoni ³; în 1574, o relațiune anonimă, probabil din Constantinopol ⁴; în 1576 și 1586, ambasadorii Veneției Antonio Tiepolo și Venier ⁵; în 1590, o relație despre Imperiul Otoman, datorată lui Francesco Marscaldi ⁶.

Aceeași sumă, sau o sumă sensibil egală, o găsim și într-un act oficial, dar exprimată într-un chip nu lipsit de dificultăți de interpretare. O chitanță din 17 februarie 1587, eliberată de «Înalta haznă», adeverește primirea tributului Moldovei, în sumă de «21 iuk și 80 000 de accé», mai puțin 300 000 de accé, care urmau să fie vărsate cit mai curînd ⁷. Or, 21 iuk și 80 000 de accé înseamnă 2 180 000 de aspri, care, la acea dată dacă ar fi fost vorba de aspri efectivi, nu ar fi făcut decît cel mult 17 566 de galbeni. În urma devaluării oficiale a asprului din 1584, prețul galbenului se urcase la 120 de aspri, și va continua să crească ⁸. În plățile oficiale, povara de aspri — 100 000 de aspri — continua însă să fie calculată la vechiul curs. Astfel, în 1591, povara e socotită la 1633 de țechini ⁹, țechinul valorînd deci 61 ¹/₄ aspri. În cazul nostru, pornind de la cifra de 35 000 de galbeni, am avea galbenul la 62 ¹/₃ aspri ¹⁰.

¹ Hurmuzaki, II/1, nr. DLVII, p. 579.

² Aceasta nu exclude, firește, încercarea de urcare a tributului, de care vorbesc izvoarele în vremea lui Ioan vodă Armeanul.

³ Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, s. 3-a, I, p. 426; ap. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihail Viteazul*, Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. II, t. XX, p. 439.

⁴ *Acte și fragm.*, I, p. 22.

⁵ Alberi, *op. cit.*, II, p. 133, 316; apud Iorga, *Documente nouă*, p. 439.

⁶ Hurmuzaki, XI, nr. CCCXXVI, p. 198.

⁷ Publicată de Iorga, în *Documente nouă*, p. 438—9.

⁸ Pentru devalorizarea asprului în 1584 și baterea de noi aspri, cu o cantitate mai mică de argint, v. Hammer, *Gesch. d. osm. Reiches*, IV, p. 347; Zinkeisen, *op. cit.*, p. 802 și urm.

⁹ *Ibidem*, p. 801. În 1580, — înainte, deci, de devalorizare — ambasadorul francez Germigny (Hurmuzaki, S₁/I, nr. XCV, p. 51), dă «*ottante sommes d'aspres revenans à cent soixante mil escuz*», adică 2000 de scuzi povara și 50 de aspri scudul. Or, raportul dintre scud și aspru era tocmai acesta de 5:6 (Zinkeisen, *op. cit.*, p. 799—800).

¹⁰ Rămîne desigur neexplicată diferența dintre valoarea în galbeni a poverii la 1587 și 1591, prezentînd o ușoară creștere a asprului, atunci cînd, în realitate, el nu putea decît să scadă. Pe de altă parte, nefiînd vorba de o valoare reală, ci de un mod de calcul, ne putem întreba de ce nu s-a luat ca bază cursul oficial de pînă la 1584, de 60 de aspri galbenul.

Dovadă că plata efectivă în aspri era alta decît aceea consemnată pe chitanță, o avem din același an 1587, cînd haznaua împărătească emitea teșchereaua amintită. Ni s-a păstrat, anume, o însemnare de mîna lui Petru Șchiopul, cuprinzînd sumele trimise în cursul anului la Constantinopol, și care, la prima vedere, formează unul dintre cele mai deconcertante izvoare ale acestei atît de grele de fixat istorii a haraciului¹.

În mai, domnul Moldovei trimetea cu Ureche clucerul — e vorba de Nestor Ureche² — haraciul în sumă de 39 de poveri și 40 000 de aspri. Pe lîngă aceasta, cu Nicolae stolnicul, alte opt poveri; din nou, în septembrie, șase poveri și, în aceeași lună, 20 de poveri sultanului. Acestea în afară de 5000 de taleri în contul datoriei lui Iancu Sasul și 100 de cai, « datorie veche »³.

Că domnul, într-o însemnare ca aceasta, ar fi putut să se înșele sau să voiască a înșela pe cineva, nici nu se pune chestiunea. De o mărire a tributului de la 21 la cel puțin 39 de poveri, adică de o dublare a lui din februarie pînă în mai 1587, iarăși nu poate fi vorba. Explicația nu poate fi decît aceea pe care o da Nicolae Iorga acum mai bine de o jumătate de veac, cînd publica cele două documente. Anume, țînînd seama de devalorizarea oficială a asprului din 1584, în raport cu monedele de aur, și de baterea, apoi, a unor noi aspri de valoare redusă, Iorga socotea că teșchereaua înregistra cuantumul haraciului în aspri vechi, nedevalorițați, păstrînd, adică, « cifra tradițională », pe cînd însemnarea lui Petru Șchiopul da cifra efectiv plătită, în aspri devalorizați⁴. Spre deosebire de Iorga, am fi înclinați însă să socotim ca făcînd parte din tribut numai cele opt poveri trimise cu Nicolae stolnicul, lîngă care domnul însemna « supra iară », acel « supra » referindu-se la suma notată anterior de 39 de poveri și 40 000 de aspri; cealaltă trimitere, de șase poveri, efectuată la patru zile interval față de expedierea peșcheșului de 20 de poveri destinat sultanului, cuprindea probabil darurile demnitarilor Porții. În felul acesta, am avea a face cu o depreciere a asprului nou față de cel vechi de 217%, adică cu o urcare a galbenului de la 60 la 130 de aspri⁵. Or, după scăderea valorii sale la jumătate, în 1584, asprul continua să se deprecieze, așa că acest nou raport poate fi acceptabil⁶.

Cîteva alte izvoare ne dau cifre apropiate de aceasta. Mai întîi Gerlach, care notează în jurnalul ambasadei sale la Constantinopol, la anul 1577, ca tribut pentru Moldova suma de 40 - 50 000 de Kronenthaleri, a căror valoare

¹ La Iorga, *Documente nouă*, p. 455.

² *Ibidem*, p. 454.

³ Pentru plata datoriei lui Iancu Sasul, v. și un act de la Petru Șchiopul, din 20 iunie 1589 (*D.I.R.*, A, XVI, III, nr. 519, p. 430): « . . . și l-am miluit pentru a lui dreaptă slujbă, ce ne-au slujit în țara noastră, apoi pentru că ne-a dat 60 000 aspri cînd ne-au trebuit pentru trebile țării și cînd am plătit datoria lui Iancu vodă și alte multe nevoi ».

⁴ *Op. cit.*, p. 440; vezi însă mai sus și n. 4, p. 14.

⁵ De fapt, dacă luăm ca bază de calcul cifra de 35 000 — cuantumul socotit al haraciului — avem galbenul la 135 de aspri.

⁶ Zinkeisen, *op. cit.*, IV, p. 803, menționează, e drept, scăderi vertiginoase ale asprului, dar aceasta în ultimii ani ai veacului, sub Mehmed III, cînd ducatul sare de la 120 la 130, apoi la 160 și merge pînă la 220 de aspri. Tot el însă spune (aceeași pagină) că asprii noi, bătuți după 1584, erau tăiați cîte o mie și chiar mai bine — în loc de 500 — dintr-o oca de argint, iar dintr-o drahmă, în loc de 5, se scoteau 10 și 12 aspri.

față de galben fiind de 5 : 6, înseamnă 33 333 — 41 666 de galbeni¹. Cifra aproximativă a lui Gerlach cuprinde, deci, suma noastră. Avem, apoi, cei 40 000 de ducați, pe care-i găsim în rapoarte venețiene din 1577—1578², cei 60 000 de taleri dați de Fourquevaulx în 1585³, care revin la fel la 40 000 de ducați și 40 000 de țechini, potrivit izvorului folosit de Ricaut într-a sa *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*⁴.

E clar că alte câteva izvoare sînt cu totul departe de realitate. Astfel, Paprocki dă pentru anul 1574 suma de 60 000 de galbeni⁵, care de la el trece și la Gorecki⁶. Un simplu zvon trebuie să fi stat la baza unui raport venețian din 1582, care pretindea că Petru Șchiopul ar fi promis, cu prilejul reînscăunării sale, urcarea tributului la 100 000 de ducați⁷. Cu totul exagerată e o știre anonimă franceză, care spune că în timpul sultanului Murad II (de fapt, la începutul acestei domnii, în 1574), Moldova plătea un tribut de 160 000 de țechini⁸. Nu putem pune bază, de asemenea, nici pe informațiile transmise de ambasadorul francez Germigny regelui Henric al III-lea, potrivit cărora Moldova plătea în 1580 un tribut de 80 000 de ducați⁹, iar cinci ani mai tîrziu, în 1585, cu 10 000 de ducați mai puțin, adică 70 000¹⁰. Nu pare posibilă, pentru motive pe care le-am văzut, nici sporirea tributului cu 10 000 de ducați în 1582, la recăpătarea tronului de către Petru Șchiopul, așa cum o anunța rezidentul Preyner împăratului Rudolf al II-lea¹¹.

Sub nivelul real al haraciului e, în schimb, cifra de 15 000 de taleri dată de relația catolică din 1587¹², ca și aceea indicată de Giovanni Moro în 1590: «29 000 de țechini și ceva»¹³. La fel, raportul venețian din 12 septembrie 1591, care, enumerînd cheltuielile făcute de Aron vodă la obținerea domniei, adaugă că noul domn «va plăti tributul ordinar de 15 000 de taleri», în afară de impunerile extraordinare¹⁴. Afară numai dacă 15 000 nu va fi fost în loc de 50 000, ceea ce, ca cifră aproximativă, ținînd seamă de raportul 2 : 3 dintre taler și galben, ar fi aproape de adevăr.

¹ *Tagebuch der... an die ottomanische Pforte... abgefertigten... Gesandtschaft*, Frankfurt, 1674, p. 369. Gerlach însuși dă ca valoare talerului simplu 40 de aspri (*Tagebuch*, p. 253) iar pentru Kronenthaler, 50 de aspri (*ibidem*, p. 303).

² *Acte și fragm.*, I, p. 26.

³ *Ibidem*, p. 57.

⁴ Trad. fr., ed. Amsterdam, 1671, p. 154.

⁵ Paprocki (*Tesaur*, III, p. 275) dă cifra dublată a tributului, așa cum îl cerea sultanul lui Ioan vodă Armeanul: 120 000 florini ungurești (*ungerische Gulden*). Moneda menționată ar putea fi un indiciu că, și după 1568, s-a continuat plata în florini.

⁶ *Tesaur*, III, p. 217.

⁷ Hurmuzaki, IV/2, nr. XXXVIII, p. 78.

⁸ *Ibidem*, S₁ I, nr. CCCLIII, p. 241. O descriere a țărilor europene din 1573 dă și ea 160 000 ducați (Hurmuzaki, XI, nr. CXXVII, p. 82). De fapt, însă, nu face decât să reproducă cifrele din «*sumarul veniturilor sultanului*» de la mijlocul veacului, adăugînd din greșeală un 0 la haraciul Moldovei, indicat de acesta. Ne întrebăm dacă la baza știrii anonime franceze nu e aceeași cifră din «*sumar*».

⁹ Hurmuzaki, S₁ I, nr. XCV, p. 51. De altminteri, Germigny însuși spune: «*que l'on tient estre de ottante mil ducats*».

¹⁰ *Ibidem*, nr. CXL, p. 80.

¹¹ Hurmuzaki, III 1, nr. LXII, p. 78.

¹² Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 47.

¹³ Alberi, *Relazioni*, s. 3-a, II, p. 336; ap. Iorga, *Documente nouă*, p. 439.

¹⁴ Hurmuzaki, IV/2, nr. CXI, p. 157.

Tot în 1591, într-un raport a cărui dată de zi din păcate nu o cunoaștem, bailul venețian Matteo Zane indica un tribut de 60 000 de țechini¹. Ar fi fost important să știm dacă raportul e din timpul domniei lui Petru Șchiopul, sau din acea a lui Aron vodă, cu atât mai mult cu cât Matteo Zane repetă aceeași cifră trei ani mai târziu². Un alt raport venețian, din februarie 1593, anunță la rîndul său o urcare de 30 000 de țechini, însoțită de ordinul de a se trimite tributul anticipat, așa fel ca să sosească la Constantinopol de echinox, adică cu două luni înainte de data obișnuită³. Am avea deci, dacă ar fi să ținem seama de indicațiile celor două rapoarte, două urcări în anii 1591—1593. În 1591 însă, la înscăunarea lui Aron vodă — admitînd că primul raport al lui Zane e posterior acesteia — lăcomia turcească fusese mulțumită din plin de marile sume cheltuite pentru cumpărarea domniei, iar rapoartele care dau știri despre cheltuielile făcute cu acest prilej nu pomenesc nimic de vreo urcare a tributului⁴. Sporul din 1593, în schimb, e menționat cu asemenea amănunte că e greu să ne admitem că a fost într-adevăr cerut de Poartă, după cum e și mai greu să credem că, în circumstanțele vremii, Aron vodă va fi refuzat împlinirea poruncii. Un spor similar se impunea dealtminteri și Țării Românești, unde avem indicii că el a și fost achitat. Rămîne deci să credem că după ce rezistența moldovenească din timpul lui Ioan vodă făcuse tributul acestei țări să rămînă staționar timp de aproape două decenii — tocmai cînd acel al Țării Românești urca vertiginos — Poarta impunea în 1593 aproape o dublare a lui, urcîndu-l dintr-o dată la 65 000 de galbeni. Urcarea va fi, dealtminteri, de foarte scurtă durată. Răstimpul în care ea s-a aplicat reprezintă, însă, momentul de maximă al tributului Moldovei în întreaga lui istorie.

Nu știm cu precizie care a fost tributul Moldovei în vremea lui Ieremia Movilă. Așezat pe tron în circumstanțe neobișnuite, acest vasal al Poloniei era necesar Porții în lupta ei împotriva lui Mihai Viteazul și a aliaților săi. De aceea, în prima parte a domniei sale s-ar părea mai curînd că nu a plătit tribut, nu oficial, — căci prin însuși acordul de la Tușora între Zamoyski, hanul și sangiacul de Bender era obligat la aceasta⁵, — dar în fapt. Informația vremii este plină de știri referitoare la iertări de tribut pe cîte un număr de ani, ba chiar de sume trimise de la Constantinopol pentru nevoile apărării Moldovei⁶. În 1603, se spune că marele vizir i-a cerut tributul pe acel an, renunțînd-se la datoria pe anii trecuți și la banii ce-i fuseseră împrumutați. Dacă nu va plăti, va fi schimbat din domnie. Și bailul venețian comentează: « Se vede că acel principe se apără de obligația de a plăti acum tributul pe care nu l-a dat pe șapte sau opt ani »⁷. Pentru a ciștiga timp, Ieremia trimite

¹ Hurmuzaki, XI, nr. CCCXLVIII, p. 214.

² Alberi, *Relazioni*, s. 3-a, III, p. 441. La Iorga, *Documente nouă*, p. 439, se dau 26 000 de țechini, dar e o confuzie cu tributul Țării Românești, care, în 1591, e dat în această sumă. Lucrul se vede și de la Zinkeisen, *op. cit.*, III, p. 795.

³ Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 171.

⁴ *Ibidem*, III, nr. CXL, p. 153; IV/2, nr. CXI, p. 157 (unde se dă, pentru tribut, 15 000 de taleri) și CXIII, p. 158.

⁵ *Acte și fragm.*, I, p. 147; M. Costin, *Letop. țării Moldovei*, ed. Panaitescu, p. 10.

⁶ Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 150; XII/2, nr. MCLXVI, p. 802; Veress, VI, nr. 199, p. 225.

⁷ Hurmuzaki, IV/2, nr. XVII, p. 25; CCXVI, p. 247; CCLI, p. 273; XII 2, nr. MCLXVI, p. 802; MCCCXCV, p. 983. Împrumutul e însă cerut înapoi încă în 1606, plata urmînd să se facă în furnituri (Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 2).

marelui vizir 10 000 de țechini, pe care acesta-i socoate în contul tributului și-i trimite la serai ¹.

După această știre, ar însemna că Ieremia nu plătise haraciul încă de la înscăunare ². De altminteri, din ianuarie 1602, agentul polonez la Poartă îi comunicase bailului că domnul Moldovei nu mai trimite tributul obișnuit și marile daruri de altădată ci doar unele daruri de mai mică valoare ³. Pe acestea le întâlnim, de altminteri, din când în când amintite: trăsuri cu cai, blănuri de samur ș.a. ⁴. Totuși, o dată cel puțin, va fi trimis și bani, căci în august 1597 se anunța sosirea la Constantinopol a 24 000 de ducați, « pentru tributul pe șase ani » ⁵. De șase ani, nu poate fi vorba în nici un caz, căci Ieremia împlinea tocmai doi ani de domnie. Cel mult ar putea fi vorba de trei ani, socotind și tributul pe 1595, care desigur nu fusese trimis de Ștefan Răzvan. Dar și așa, dacă cifra transmisă nouă va fi fiind exactă, ea nu putea reprezenta decît o trimitere în contul tributului și nu tributul însuși ⁶. La sfîrșitul domniei, cînd se reluase plata haraciului (înainte de 13 aprilie 1606, data știrii noastre), solii lui Ieremia, după ce au prezentat darurile trimise sultanului, au făcut cu mare defterdar socoteala tributului, « și ca rest au numărat în hazna 20 000 de sultanini » ⁷. Aceasta înseamnă că tributul însuși era mai mare de 20 000 de sultanini.

Este sigur însă că, în timpul lui Ieremia Movilă, sub influența evenimentelor din Țara Romînească, a intervenit o simțitoare scădere și pentru haraciul moldovenesc. El revenea adică la 30 — 35 000 de galbeni, cum fusese timp de cîteva decenii în veacul precedent, devenind sensibil egal cu acel al Țării Romînești din acea vreme. Cel puțin aceasta ni se pare că reiese din informația ulterioară pe care o avem la dispoziție.

Cu privire la domnia lui Simion Movilă, știm doar că la 4 august 1607 solii săi sosiseră la Constantinopol cu tributul de 18 000 de scuzi ⁸. Dacă știrea transmisă la Veneția cu acest prilej era exactă, avem a face, probabil, cu vîrșarea numai a unei părți din haraci, ceea ce ar indica și data sosirii solilor.

La 26 iunie anul următor, 1608, Constantin Movilă trimisese la Constantinopol « 16 000 de scuzi, jumătate din tribut, scuizîndu-se pentru rest din pri-

¹ Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLIII, p. 274.

² Totuși, o scrisoare din Alba-Iulia anunța la 24 martie 1596 — deci în perioada cînd urma să se facă prima plată — că Ieremia a pregătit tributul pentru a-l trimite sultanului (Hurmuzaki, III/2, nr. CCX, p. 191).

³ *Ibidem*, IV/2, nr. CCXLV, p. 270.

⁴ *Ibidem*, III/1, nr. LXXXV, p. 525; IV/2, nr. CCXLV, p. 270, nr. CCLIV, p. 275, nr. CCLX, p. 279.

⁵ *Ibidem*, III/1, nr. XCVII, p. 539 și IV/2, nr. CXCI, p. 224: « per il tributo di sei anni ».

⁶ Dacă în primăvara lui 1596 Ieremia a trimis într-adevăr tributul pregătit (v. mai sus, nota nr. 2), atunci ne rămîne un singur an. Nu se poate spune însă dacă scăderea — care se constată în timpul lui Ieremia Movilă — ajungea la 24 000 de galbeni, sau am avea a face și în acest caz cu o parte din tribut. În același an, 1597, un raport din Praga (Hurmuzaki, III/2, nr. CXCI, p. 173) înregistra zvonul că turcii ar fi oferit Moldova lui Sigismund Báthory, cu o scădere a tributului, care altminteri era mult mai mare, la 30 000 de scuzi, adică 20 000 de galbeni. Această știre, alături de altele ulterioare, ne face să credem că scăderea obținută de Ieremia n-a făcut haraciul să coboare pînă la 24 000 de ducați.

⁷ Hurmuzaki, IV/2, nr. CCLXXVII, p. 287. E prima oară după 1567 cînd găsim menționată plata în sultanini.

⁸ *Ibidem*, nr. CCLXXXIII, p. 290.

cina prădăciunilor tătărești »¹. Că în primul său an de domnie fiul lui Ieremia vodă nu și-a plătit dintr-o dată întreaga datorie față de Poartă, o știe și Miron Costin, care înseamnă: « și precum scrie letopisețul cel leșescu, dintîiaș dată birul a anului celui dintîiu nu l-au plinit »². Un alt raport venețian ne informează despre trimiterea restului trei luni mai tîrziu. De data aceasta se vorbește însă de « tributul de 32 000 de țechini »³, dîndu-se probabil cifra totalului drept cifra celei de a doua tranșe. Merită subliniat, în același timp, cum același reprezentant pomenește o dată scudul și a doua oară țechinul. Un an mai tîrziu, la 5 septembrie 1609, reprezentantul Veneției informa iarăși Senioria că domnul Moldovei a adăugat 2000 de scuzi la tributul de 30 000 care se plătea înainte, pentru a i se reda cele șapte sate, acordate de sultanul Mehmed al III-lea hanului; acesta din urmă intervenise zadarnic la Poartă pentru a nu fi deposedat de ele⁴. Satele amintite au fost într-adevăr date hanului de Ieremia Movilă, sub sultanul Mehmed al III-lea, cu prilejul acordului de la Țuțora⁵. Deci informația pornește de la o bază reală. Cum însă cele șapte sate au rămas mai departe în stăpînirea hanului⁶, e probabil că nici sporul de haraci nu a mai fost plătit. Dar ceea ce credem că trebuie reținut din aceste informații e cifra de 30—32 000, care revine cu insistență, fie că moneda folosită e țechinul, fie scudul. Ea ne va fi confirmată curînd de un act oficial al cancelariei sultanului, care ne va arăta, în același timp, că e vorba de o monedă de aur și nu de una de argint.

Ni s-a păstrat, într-adevăr, firmanul dat în 1620, cu prilejul înscăunării lui Alexandru Iliăș, în care se spune că noul domn era obligat să plătească, « conform uzului străvechiu, de cincizeci și șase de ori o sută de mii de accé. . . drept haraci »⁷. Calculat în aspri, haraciul Moldovei se ridica deci, în 1620, la 56 de poveri.

« Uzul străvechiu » de care vorbește firmanul e doar o formulă de cancelarie. De fapt, haraciul pe care avea să-l plătească Alexandru Iliăș nu data — în ce privește cuantumul lui — decît din vremea predecesorului acestuia, Gaspar Grațiani. Într-adevăr, la 16 octombrie 1620, adică la circa o lună după înscăunarea lui Alexandru Iliăș, Polo Minio, ginerele lui Petru Șchiopul, înapoiat dintr-o călătorie în Moldova, își prezenta raportul său senatului venețian, cu privire la situația acestei țări. Cifra înfățișată cu acest prilej pentru tributul plătit de Grațiani e foarte apropiată de aceea din firmanul dat urmașului acestuia: 58 de poveri de aspri⁸. De unde vine ușoara diferență dintre cele două cifre? În nici un caz dintr-o scădere a tributului, pe care firmanul

¹ Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCVI, p. 298.

² Ed. Panaitescu, p. 27.

³ Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCIX, p. 300.

⁴ *Ibidem*, nr. CCCVIII, p. 305.

⁵ M. Costin, ed. cit., p. 10: « și 7 sate să fie de cișlele hanului în Bugiac ».

⁶ Miron Costin spune, povestind înțelegerea intervenită la recunoașterea domnului înscăunat de poloni (ed. cit., p. 10): « de atuncia cele 7 sate de țară, ce să dzic hănești, li-au dat Ieremia-vodă hanului ». Axinte Uricarul, copiînd pe la 1727 cronica lui Costin, adaugă explicația: « Căușanii și altele » (aparat, p. 225).

⁷ Firmanul a fost publicat de Antalffy, în « Bul. com. ist. » XIII, p. 13—16; în « Rev. ist. », XX (1934), p. 382—383, Iorga dăduse o traducere a aceluiași firman, după traducerea germană din « Archiv Orientalni » V (1930), 1. Aici suma haraciului e de 5 000 000 de aspri.

⁸ Hurmuzaki, IV/1, nr. CXVI, p. 598.

n-ar fi uitat s-o amintească și care nici altminteri n-ar fi de presupus în circumstanțele în care s-a făcut schimbarea la domnie. E cazul, probabil, să constatăm, o dată mai mult, cum în izvoarele cele mai bine informate, se pot strecura greșeli când e vorba de astfel de știri.

Polo Minio mai adăuga în raportul său un amănunt, pe care sîntem datori să-l ținem în seamă, anume că tributul Moldovei fusese recent crescut de Gaspar Grațiani. Acest spor însuma, după Minio, șase poveri de aspri, creșterea fiind socotită de la 52 la 58 de poveri. Dacă venețianul nu se înșela asupra mărimii sporului, am avea, la înscăunarea lui Grațiani, un haraci de 50 de poveri, adică potrivit informației aceluiași Minio, după care povara valora atunci 1000 de scuzi, un haraci de 50 000 de scuzi¹. Dar aceasta înseamnă echivalentul în argint a cca 30 — 35 000 de galbeni², adică avem de-a face cu o cifră apropiată de acele date de rapoartele din 1608—1609. De altminteri, dacă nu vor fi avut loc oscilații ieșite din calculul poverii, nu vedem cînd ar fi putut interveni o creștere a tributului între domnia lui Constantin Movilă și aceea a lui Gaspar Grațiani.

La înscăunarea lui Ștefan Tomșa, spune un raport din Constantinopol, marele vizir și-a arătat dorința ca el « să nu cheltuiască nici un aspru în expedițiile lui (pentru ocuparea tronului), la care aici se ține mult »³. Alexandru Movilă nu a fost recunoscut de turci, iar Radu Mihnea a fost trimis tocmai pentru a se pune capăt domniei acestuia.

Firmanul din 1620 și informația lui Polo Minio ne fac să constatăm că cei 60 000 de taleri indicați în vremea lui Ștefan Tomșa, de negustorul italian Tommaso Alberti, drept haraci al Moldovei, nu sînt departe de adevăr⁴. Același lucru se poate spune și despre informația dată de Joppecourt, potrivit căreia Alexandru Movilă, după intrarea în țară, a trimis soli la sultan, oferind să achite tributul de 40 000 de țechini, pe care-l plătiseră tatăl său, Ieremia, și fratele său, Constantin⁵. (E aici implicită afirmația stabilității haraciului în această perioadă). Castelanul de Sandomir, Stanislaw Tarnowski, anunța,

¹ Și în 1630 găsim menționată povara de aspri ca valorind 1000 de scuzi (Hurmuzaki, IV 2, nr. DIX, p. 447).

² Nu credem că trebuie să ținem seama, în calculele noastre, de faptul că documentele interne dau pentru această vreme galbenul la 200 de aspri, ceea ce ne-ar duce, pentru vremea anterioară sporului plătit de Grațiani, la 25 000 de galbeni, iar apoi la 28 000. Aceleași documente vorbesc însă, chiar în același an 1620, de « aspri noi » și « aspri de argint » (Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tirgu-Jiu, 1904, p. 28: « și iar a cumpărat Toader o vie de la Lăpăduț cu 300 aspri noi și 100 aspri de argint »). Și pe piața constantinopolitană se făcea, la aceeași dată, deosebirea între « aspri buni » și « aspri răi » (Hasluck, *Numismatica levantina*, p. 89). Nu credem că putem trece nici peste indicația lui Polo Minio, servind tocmai să traducă în termeni inteligibili pentru venețieni valoarea haraciului Moldovei, că povara echivala cu 1000 de scuzi. De altminteri, în primele trei decenii ale veacului, cursul oficial al ducatului oscilează între 120 și 150 de aspri, iar al piastrului — care era talerul turcesc — între 80 și 100 (Zinkeisen, *op. cit.*, IV, p. 804). Cit despre practicile vistieriei turcești, cînd era vorba de încasări, le-am văzut cu prilejul cazului din 1587. În ce privește plățile, în schimb, cînd, de ex., sub Mehmed al III-lea ducatul era la 160 de aspri, vistieria îl socotea la 110 (Hammer, *op. cit.*, IV, p. 347). Ținînd seama de aceste considerații, sîntem înclinați să credem că cele 56 de poveri de aspri ale firmanului din 1620 reprezentau în acel moment, și în calculul vistieriei, echivalentul a 37 333 de galbeni.

³ Hurmuzaki, IV/1, nr. CXVI, p. 596.

⁴ Textul la Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, extras din « Bul. soc. geografice », anul 1898, seria II-a, București, 1899, p. 13.

⁵ Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tesaur*, II, p. 36.

în schimb, cu privire la același Alexandru Movilă, că ar fi trimis la Poartă, în așteptarea steagului de domnie, 60 000 de ducați ca tribut¹.

Știrile pe care le avem pentru restul veacului al XVII-lea, dacă sînt mai puțin numeroase, sînt în schimb mult mai concordante. Ceea ce le formează poate caracterul principal din punctul de vedere al cercetării noastre e că nu se mai referă nici o dată nici la mica monedă de argint, asprul, și nici la moneda de aur, ci la diferitele monede mari de argint, de speța talerului: taleri, imperiali (*Reichsthaler*), lei (*Löwenthaler*), scuzi, reali, piaștri. În rapoartele lor, străinii le întrebuițează în mod indiferent una pentru alta, ceea ce ne determină să procedăm la fel. Cînd, pe de altă parte, acte oficiale ale Porții ne dau către sfîrșitul veacului, pentru Țara Romînească, cuantumul haraciului, el e exprimat deopotrivă în taleri — așa cum se va face și în veacul al XVIII-lea — ceea ce înseamnă că, începînd de la un moment pe care nu-l putem preciza din cursul secolului al XVII-lea, însăși vistieria imperială ținea socoteala haraciului în monedă mare de argint.

Este neîndoielnic că tributul Moldovei a mai cunoscut, în afara neînsemnatei creșteri din timpul lui Gaspar Grațiani, încă un spor, de data aceasta relativ important, pînă în domnia lui Vasile Lupu.

În februarie 1637, bailul venețian anunța sosirea haraciului Moldovei, « în sumă de cca 70 000 de reali »². În noiembrie 1639, tributul celor două țări, sosit la Constantinopol, se urca la 200 000 de reali, «sau ceva mai mult »³; la fel, în noiembrie 1642, se menționa primirea de Poartă a tributului Moldovei și Țării Romînești, « care se ridică la suma de 200 000 de reali »⁴.

Cum, de la începutul domniei lui Matei Basarab, numeroase știri ne arată că tributul Țării Romînești era de 130 000 de taleri, ne rămîm pentru Moldova, din aceste cifre globale, 70 000 de taleri. E drept că, în afară de primul raport care indică precis suma de 70 000 de reali, în celelalte avem mărturisirea unei rotunjiri, prin formulele care se folosesc: « circa », « sau ceva mai mult », « care se ridică la suma de ». Pe de altă parte, din august 1643, avem larga relație asupra țărilor romînești a rezidentului imperial Schmidt, adresată împăratului Ferdinand al III-lea, unde se dă pentru Moldova un tribut de 75 000 de taleri⁵. Rezidentul Schmidt e un spirit deosebit de serios și un om bine informat în chestiunile romînești, astfel că relațiunea lui ne aduce o confirmare prețioasă a știrilor venețiene, cu toată mica deosebire între una și celelalte. În fapt, cu toată importanța mărturiei lui Schmidt, credem că tributul Moldovei se afla ajuns în această vreme la o cifră situată între 70 000 și 75 000 de taleri, în informațiile venețiene avînd a face cu o rotunjire în minus, iar în cea germană cu una în plus⁶. Afirmăm aceasta, ținînd seama de proce-

¹ Hurmuzaki, S₂ 1, nr. CC, p. 393.

² *Ibidem*, IV/2, nr. DLXIII, p. 491.

³ *Ibidem*, nr. DXC, p. 507.

⁴ *Ibidem*, nr. DCIX, p. 552; v. și nr. DCXVIII, p. 528 (28 nov. 1645), unde cifra de 70 000 se raporta probabil tot la tributul Moldovei: « Se așteaptă contribuția celor doi principii, una ridicîndu-se la 70 000 de reali pentru hasnă și jumătate pentru rest, așa că în total sînt 350 000 de reali ».

⁵ Hurmuzaki, IV/1, nr. DXCVIII, p. 674—675.

⁶ V. și relația din 1645, citată mai sus, unde întîlnim iarăși cifra de 70 000. Cît despre ipoteza unei urcări a tributului între noiembrie 1642 și august 1643, ținînd seama de circumstanțele politice ale acestui răstimp, ea nici nu se poate pune.

deele abuzive și, în același timp, de meticuloasă rigurozitate în calcule de care da dovadă administrația otomană, așa cum vom avea ocazia să constatăm examinând alte informații. Cît despre cifrele date de misionarul catolic Paolo Bonini prin 1632 — 10 000 de scuzi¹ — de Bandini în 1646 — 100 000 de imperiali² — și de Robert Bargrave în 1652 — 120 000 de taleri³ — ele nu pot fi acceptate, fie ca prea mici, fie ca prea mari, de vreme ce sînt dovedite astfel atît de știrile temeinice pe care le-am examinat pînă acum, cît și de acelea care ni s-au păstrat din vremea imediat următoare.

Acceptînd că tributul Moldovei se ridică în timpul domniei lui Vasile Lupu la 70—75 000 de taleri, rămîne întrebarea: cînd s-a făcut trecerea de la cei 56 000 de scuzi din 1620 la cuantumul pe care-l întîlnim din 1637 înainte? Și această urcare s-a făcut dintr-o dată, sau în etape? A fost cumva determinat sporul de creșterea masivă a tributului Țării Romînești cu prilejul înscăunării lui Matei Basarab, care putuse crea o disproporție prea mare între obligațiile celor două țări, sau trebuie să căutăm explicația în circumstanțele proprii Moldovei, cum a fost, de pildă, momentul răscoalei împotriva lui Alexandru Iliăș și al încercării de impunere a domniei lui Miron Barnowschi? Amintim, deși avem impresia că era mai curînd vorba de o impunere extraordinară, și de cele 40 de pungi ce se cereau, după Miron Costin, lui Barnowschi în prima sa domnie, cînd refuzul domnului i-ar fi atras mazilirea⁴.

Dar e preferabil să părăsim domeniul ipotezelor, pentru a trece mai departe la examinarea cifrelor oferite de izvoare. Un raport al ambasadorului olandez Warnerus din 27 noiembrie 1653, adică aproape la cinci luni după înscăunarea lui Gheorghe Ștefan, ne dă ca haraci pentru Moldova suma de 80 000 de imperiali⁵. Același haraci va fi menționat și de un raport venețian din februarie 1672⁶, ca și de o relațiune a lui Fr. Pétis de la Croix, secretar

¹ Relațiunea la Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în «Diplomatarium Italicum», II (1930), p. 335.

² *Codex Bandinus*, ed. V. A. Ureche, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, s.I-a, t. XVI (1895), p. 138; de la Bandini, cifra trece și în raportul anonim al unui alt misionar catolic; Iorga, *Călători, ambasadori, misionari*, p. 71.

³ Textul — la Babinger, *R. Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu*, *An. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, s. 3-a, t. XVII, p. 171 (trad., p. 18: «12 trăsuri (= care) de bani în valoare de 120 000 de taleri sau 30 000 de livre sterline»). Diferența pe piață între imperial (*Rix daller*) și leu (*Lyon daller*) e menționată de Bargrave (p. 167): cel dintîi cota 12 $\frac{1}{2}$ costande, cel de al doilea 14.

⁴ Ed. Panaitescu, p. 76: «Pentru 40 de pungi ce-i cerea vizirul de la Barnovschii vodă, ferindu țara de obicei, i-au venitu mazilie, ne împlîndu bine patru ani la domnie». C. C. Giurescu, *Ist. romnilor*, III, 1, p. 45, interpretează acest pasaj în sensul următor: «adaos de 40 de pungi de bani peste haraciul obișnuit».

⁵ *Studii și doc.*, XXIII, nr. CCXXIV, p. 224: «a Moldavo item octoginta mille iam exiguntur anni spatio, cum ordinaria olim summa solummodo quinquaginta mille imperiales conficeret». Pasagiul acesta e interesant nu numai prin aceea că ne arată cum se păstra încă la Constantinopol, după peste trei decenii, amintirea valorii vechi a haraciului moldovenesc și a saltului — sau salturilor — făcute după 1619, ci și prin confirmarea pe care o aduce știrilor pe care le-am considerat mai valabile pentru primele două decenii ale veacului. Cei cincizeci de mii de imperiali menționați de Warnerus reprezintă, probabil, tributul Moldovei de la Ieremia Movilă la Gaspar Grațiani.

⁶ Hurmuzaki, V/2, nr. CXCVI, p. 126.

al ambasadorului francez la Constantinopol în 1676 — 1680¹. Reiese din aceste informații că recunoașterea lui Gheorghe Ștefan ca domn al Moldovei a comportat o nouă creștere a haraciului. Faptul se confirmă de data aceasta printr-o știre internă, de deosebită valoare. Într-un « *izvod de la Gheorghii Ștefan-Vodă, de orânduiala birului, ci-au eșit la iuni, la vâlet 7162 (= 1654)* », păstrat nouă într-o condică mavrocordătească, citim la rubrica « undea s-au dat aciaști bani »: « 55 234 ug. s-au dat în banii birului »²; cei 55 234 de ughi menționați de condică ca plățiți la haraci însemnau 82 851 de taleri. Avem aici una din acele cifre curioase la care ne refeream înainte și despre care poate că nu vom ști niciodată din ce calcule proveneau.

Fragmentul din condica visteriei lui Gheorghe Ștefan, care ne oferă o atît de prețioasă informație privind tributul Moldovei, cuprinde și alte știri de o deosebită valoare pentru noi, anume el ne luminează asupra raportului real dintre taler și galben în epoca la care am ajuns. Într-adevăr, ughiul de 20 de potronici, calculat la 1 taler și jumătate, apare în această condică drept o monedă de socoteală. Alături de acest ughi de calcul, întîlnim însă menționat și « ughiul de aur », a cărui valoare este egală cu aceea a doi taleri³. Aceste mențiuni privesc tocmai operațiuni de schimb în galbeni efectivi. Dacă acceptăm acest raport, care ni se pare necesar, înseamnă că tributul plătit de Gheorghe Ștefan în argint valora în aur, cel puțin la cursul pieții moldovenești din acea vreme, 41 425 de galbeni. Ne aflăm aici în fața unui fenomen monetar care va juca de acum înainte⁴ în mod constant în folosul celor care plăteau birul, anume deplasarea continuă a raportului dintre taler și galben, în favoarea acestuia din urmă. Astfel că, după cum vom avea ocazia să constatăm, o urcare masivă ca aceea a haraciului Țării Românești din 1703 va avea și caracterul unei reajustări la noua valoare a aurului.

Pentru deceniile următoare, avem mai întîi de exclus cîteva informații evident depărtate de adevăr. Astfel, în primul rînd, e aceea cuprinsă în raportul rezidentului imperial Reniger, din iunie 1659, unde, alături de cifra exactă pentru Țara Românească, se dă pentru Moldova 20 000 de taleri⁵. Aceeași 20 000 de taleri îi regăsim, pe la 1670, și în relațiunea anonimă, altminteri bine informată, care poartă titlul de *Curiosità di Turchia*⁶. O cifră de asemenea

¹ *Acte și fragm.*, II, p. 736. Pentru cariera lui Fr. Pétis de la Croix și șederea lui în Orient, v. F. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă-Ruset (1671)* în *Mem. Secf. Ist.*, s. III-a, t. XIX (1937), p. 110 și urm.

² *Studii și doc.*, IV, p. 264.

³ *Ibidem*, p. 265: « 66 ug., 13 p. au luat Dabija pîntru cei 50 ug. aur, ci-au lipsăt din galbini ci-au schimbat la Mătei-Vodă »; « 266 ug., 13 p. 400 taler<i> ce s-au dat hatmanului pentru cele 200 ug. aur »; p. 266: « 133 ug., 7 p. 200 taler<i>, s-au dat lui Lișcovic, pîntru 100 ug. aur ce sânt la Preludschii ». Există și o a patra mențiune, mai greu de descifrat (p. 266): « 42 ug. 12 p. s-au dat pîntru cele 200 ug. aur la hatmanul, ce s-au schimbat de la Comisul; fără 500 lei, ce s-au dat din cas<ă> ». E posibil să fi intervenit aici o eroare a copistului, căci mai departe citim: « 420 ug. 700 lei, ce s-au dat Ciogolii, pîntru bani ci-au dat » (amintim că, după Bargrave, diferența de curs între leu și talerul imperial era în favoarea celui dintîi). Calculînd în taleri, după raportul menționat aici între ughi și leu, am avea, în știrea care ne preocupă, drept contravaloare a 200 de ughi de aur, nu mai puțin de 514 taleri.

⁴ Acesta e momentul în care îl putem constata în mod valabil pentru calculele noastre. Nu înseamnă că el nu se petrecea de mai înainte.

⁵ Hurmuzaki, *Fragm. zur Gesch. der Rumänen*, III, p. 246.

⁶ *Studii și doc.*, XX, p. 178.

neacceptabilă, de data aceasta prin mărimea ei, se găsește în jurnalul soliei palatinului de Culm, ambasador la Poartă în 1677, unde se spune că Moldova «dă anual haraci 500 000 de taleri bătuți»¹.

Rămîn, însă, cîteva alte știri mai apropiate de ceea ce știm pentru domnia lui Gheorghe Ștefan, dar care pun încă probleme greu de rezolvat. Am văzut cum raportul venețian din 1672 și De la Croix cîțiva ani după aceea² dau aceeași cifră de 80 000 ca și Warnerus, care se găsea atît de aproape de realitate. Avem însă, din același răs timp, și unele știri diferite, cum e aceea dată de Ricaut în *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*. Ricaut, ale cărui informații datează de prin 1664 și pe care afirmă că le deține de la un fost domnitor al ambelor principate³, vorbește de un tribut de 120 de pungi⁴. Probabil că de la Ricaut cifra trece și la Boethius, pe care-l reproduce Sulzer⁵. O vom regăsi apoi, mai tîrziu, în raportul ambasadorului francez Fabre, din 1694⁶ și ne va întîmpina chiar și în 1724, în vasta lucrare istorico-geografică a medicului englez Thomas Salmon, *Modern History or present state of all nations*⁷. Cifra de 60 000, dar de data aceasta fiind vorba de florini ungurești, se întîlnește și la 1688, în *Thesaurus exoticorum* al lui Happleio⁸.

S-ar părea că avem aici un număr impresionant de mărturii. În fapt, dacă lasăm la o parte pe Salmon, — a cărui știre știm precis că nu era valabilă în momentul în care era dată. — pe Boethius, care își ia știrile, cu toată probabilitatea, de la Ricaut, și pe Happleio, care vorbește de florini ungurești, rămînem cu mărturia, e drept de multă greutate, a lui Ricaut și cu aceea a lui Fabre, din 1694. Mărturiei lui Ricaut i se împotrivesc, însă, nu numai raportul venețian din 1672 și Fr. Pétis, ci — și mai cu seamă — împrejurările istorice ale anilor 1654—1664. Într-adevăr, depunerea lui Gheorghe Ștefan era considerată la Constantinopol ca putînd aduce hasnalei, împreună cu aceea a lui Constantin Șerban, un cîștig de 300 000 de reali⁹. Darurile în bani și juvaier, trimise de noii domni marelui-vizir, sînt găsite ca nefiind de suficientă valoare și aruncate în fața capuchehăilor; numai un adaos de 50 de pungi reușește să potolească furia acestuia¹⁰. Domnia lui Ștefăniță Lupu a fost plătită de tatăl său, după bailul venețian, cu 150 000 de reali, în afară de numeroase juvaier și blănuri de samur¹¹, iar Istratie Dabija a fost, la rîndul său, «supt pînă la

¹ La P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 71—72; același pasagi și la Iorga, *Acte și fragm.*, I. p. 89, după o traducere prescurtată în franțuzește, unde se dă 500 000 de piaștri.

² Nu putem folosi aici cea de a doua informație a lui Fr. Pétis de la Croix, din *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie* (1676), unde se vorbește global de «cele două sute de pungi destinate obișnuit tributului anual la Poartă și darurilor» (ed. Babinger, p. 130; ed. Mihordea, în «Rev. ist.», XXIII, (1937), p. 141).

³ S-ar părea că e vorba de Gheorghe Ghica (C.C. Giurescu, *Ist. romînilor*, III/2, p. 458).

⁴ Ed. Amsterdam, 1671, p. 151.

⁵ *Gesch. d. transalp. Daciens*, III, p. 352.

⁶ Hurmuzaki, XVI, nr. DCCVIII, p. 309.

⁷ Ed. ital., *Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo*, Veneția, 1731—1766; rezumat de Filitti, în «Rev. ist.», XII (1926), p. 15.

⁸ Extras în «Revue historique du Sud-Est européen», II, (1925), p. 345.

⁹ Hurmuzaki, V/2, nr. XLVI, p. 32. Data — 4 febr. 1657 — e după stilul venețian.

¹⁰ Hurmuzaki, V/1, nr. XCIII, p. 60, unde documentul e datat din martie 1659. La această dată însă Gheorghe Ghica și Mihnea III domneau de un an; aici e vorba de împlinirea, de către noii domni, a promisiunilor făcute marelui vizir.

¹¹ Hurmuzaki, V/2, nr. CIV, p. 67.

măruntaie »¹. În aceste circumstanțe, nu vedem cînd ar fi putut avea loc scăderea tributului de la cele 165 de pungi plătite de Gheorghe Ștefan, la numai 120 de pungi.

O scădere a haraciului Moldovei a avut totuși loc înainte de 1710, cînd iarăși ajungem la un punct ferm în cercetarea noastră. E vorba de afirmația lui Dimitrie Cantemir că Moldova plătește în prezent — știrea se referă, desigur, la domnia lui—suma de 65 000 de imperiali², adică 130 de pungi. Chiar dacă ar fi vorba de o ușoară rotunjire, cifra lui Cantemir trebuie admisă. Ea este, de altminteri, confirmată și de evoluția următoare a haraciului moldovenesc.

Scăderea, deci, a avut loc; credem însă că ea trebuie așezată în timpul războaielor poloneze, cînd se vorbește iarăși, ca în vremea lui Mihai Viteazul, de iertări de tribut, ba chiar de înapoierea banilor în aceleași pungi în care fuseseră trimiși³. Dacă ea va fi avut loc în ultimii ani de domnie ai lui Constantin Cantemir, cum am fi înclinați să credem, știrea din raportul lui Fabre ne-ar apărea altminteri luminată. Fabre însuși de altminteri vorbea de reducerea la jumătate a tributului de 120 de pungi, măsură de caracter temporar, însă, căci se lua « ținîndu-se seama de stricăciunile pe care le-au făcut și le fac tătarii și polonii în această țară ruinată pe trei sferturi în clipa de față »⁴. A durat această măsură pînă prin 1702, cînd călătorea pe la noi arheologul englez Edmond Chishull, care dă ca tribut al Moldovei « nu mai mult de 60 » de pungi⁵? E posibil, deși nu trebuie uitat că, pînă în 1702, țara va fi fost socotită ca suficient de refăcută pentru a nu se mai bucura de clemență, de vreme ce încă în 1700 Antioh Cantemir trimetea 300 de pungi la Constantinopol pentru a obține prelungirea domniei⁶, iar succesorul său Constantin Duca, după Neculce, « dac-îmbracă căftan de la Poartă, cu cheltuiala și ajutorul muntenilor, feace iar cheltuială mare »⁷.

Lăsînd la o parte chestiunea scăderii temporare a haraciului, care e pentru noi secundară, rămîn în privința problemei principale două posibilități: aceea a unei reduceri la 120 de pungi, urmată apoi, înainte de domnia lui Cantemir de creșterea la cele 130 de pungi indicate de acesta din urmă și, ca o a doua posibilitate, dar nu lipsită de sorți de adevăr, aceea a unei singure reduceri, pînă în jurul a 130 de pungi, întîmplată în vremea războaielor poloneze. În ce privește valoarea în aur a celor 65 000 de taleri imperiali, pentru vremea lui Cantemir, ea se ridică, după indicațiile pe care le avem în izvoare de primă mînă⁸, la 26 000 de galbeni. Avem, deci, într-un răstimp de cca o jumă-

¹ Hurmuzaki, V/2, nr. CXXXVII, p. 89.

² *Descr. Mold.*, cap. XIV, ed. Soc. Acad. Rom., București, 1872, p. 110.

³ Hurmuzaki, V/2, nr. CCXXVI, p. 146; nr. CCXCV, p. 189.

⁴ *Ibidem*, XVI, nr. DCCVIII, p. 309.

⁵ *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747. Reprodus în « Rev. hist. du Sud-Est europ. », I, (1924), p. 411.

⁶ Hurmuzaki, S₁ I, nr. DXXI, p. 352.

⁷ Ed. Iordan, p. 219. Dacă cheltuiala era făcută de « munteni », Poarta nu putea ignora că pînă la urmă ea va fi suportată de birnicii moldoveni. Neculce de altminteri adaugă: « Și cu datorია a domniei cei dintăiu neplătită, să-ncărcă de să feci o somă mare de bani, și-ndatori țara și pe vaci, și pe oi, și pe miere, și pe ceară, de luo bani de la neguțitori ».

⁸ *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei (1694—1704)*, în « Revista istorică a arhivelor », București, 1878, p. 139: « 750 tal. s-au datu la Ali-pașa zlofi venetici 300, daru

tate de veac, o reducere a haraciului cu aproape 40%, ieșită din împletirea reducerii cuantumulului cu scăderea valorii argintului în raport cu aurul.

Pentru veacul al XVIII-lea, în afară de datele lui Chishull și Cantemir, avem o serie importantă de știri, dintre care acele provenind de la informatorii străini sînt mai totdeauna inexacte. Astfel, un raport francez din 1712 ne vorbește de 240 de pungi a 500 de scuzi ¹, adică nu mai puțin de 120 000 de scuzi. O amănunțită anchetă asupra țărilor romîne, efectuată în 1714, ne dă 133 de pungi ². La 1724, după cum am avut ocazia să vedem, Thomas Salmon înregistrează suma de 120 de pungi sau 60 000 de taleri. În 1742, un călător turc, al cărui jurnal de drum nu i-a păstrat numele, pomeneste de un tribut de 100 000 de lei ³. După raportul unui misionar catolic din 1745, Moldova ar fi plătit « 450 de pungi ca tribut anual » ⁴. Un an mai târziu, Pietro Businello, în ale sale *Lettere informative delle cose di Turchia*, spune că suma primită de sultan e de 160 000 de reali ⁵. Raicevici ne dă, după memoriul boierilor moldoveni din 1770, un tribut de 65 000 de piaștri ⁶. Aceeași cifră revine, în 1776, într-o notiță despre veniturile Țării Romînești ⁷. Către sfîrșitul veacului, la 1780, agentul polonez la Poartă W. Chrzanowski vorbește de plata anuală a 500 000 de piaștri ⁸. În 1791, Langeron dă cifra, mai redusă, dar încă depărtată de realitate, de 120 000 de piaștri ⁹. Abia la începutul veacului următor, la 1807, Reinhard ne va da cifra, pe care o putem numi exactă, de 135 de pungi ¹⁰.

Această lungă serie de mărturii ar fi deconcertantă, dacă n-am avea mijloace de control de valoare indiscutabilă. Le-am înregistrat totuși aici, îndeosebi pentru a învedera cum martori pe care i-ai fi putut socoti cu greutate — ca, de pildă, Langeron — pot da informații neexacte.

În fapt, haraciul Moldovei, de la Cantemir înainte, a rămas aproape staționar. După războiul din 1768—1774, cele două principate sînt scutite de

---

cîndu au venit la Cerneți de s-au împreunatu cu domnia »; p. 604: « 10 zloți venetici la spălat tal. 25 »; *Viața lui Costandin Vodă Brîncoveanu, de Radu vel logofăt Grecianu*, cu note și anexe de Șt. D. Grecianu, București, 1906, p. 279: « salbă de zloți 500, za taleri 1250 » (1706); p. 280: « 500 de zloți salbă za taleri 1250 »; p. 306: « 2 sălbi de zloți ungurești 400, za taleri 1000 » (foaia de zestre a Bălașei, fiica lui Brîncoveanu — 1708); p. 308: « 1000 zloți bani gata, afară den sălbi, za taleri 2 500 » (aceeași foaie de zestre). Rezultă că atît florinul de aur unguresc cît și ducatul venețian valorau deopotrivă doi taleri și jumătate.

¹ Hurmuzaki, S₁I, nr. DCXXI, p. 419.

² A. Sacerdoțeanu, *Du nouveau concernant une enqête française sur les principautés roumaines*, în « Rev. hist. du Sud-Est Europ. », VI (1929), p. 60. Variantele publicate de Odobescu (Hurmuzaki S₁I, p. 419 și S₁ III, p. 7), ca și aceea analizată de C. C. Giurescu (*Une enqête française sur les principautés roumaines*, în « Mélanges de l'Ecole roumaine en France », II (1924), p. 46) dau suma de 240 de pungi.

³ Iorga, *Ist. romnilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, p. 197.

⁴ La Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia, nei secoli XVII e XVIII*, în « Diplomatarium Italicum », I (1925), p. 184.

⁵ La Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 25.

⁶ *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 198.

⁷ Hurmuzaki, XIV/2 nr. MCCLVI, p. 1250.

⁸ La Panaitescu, *Călători poloni*, p. 237. E curios cum, la un veac distanță, cele două mărturii poloneze se opresc la aceeași cifră.

⁹ La Bezviconi, *Călători ruși în țările române*, București 1947, p. 152—3; textul și în Hurmuzaki S₁III.

¹⁰ Textul raportului lui Reinhard, publicat de M. Holban, în « Rev. hist. du Sud-Est Europ. », XII (1935), p. 38.

plata tributului pe doi ani ¹. În 1776, după discuții aprinse cu ministrul Rusiei ², se ajunge la fixarea îndatoririlor celor două țări la aceeași sumă ca și înaintea războiului ³.

În ce constau pentru Moldova, în ce privește haraciul, aceste îndatoriri, ne-o arată o serie de acte emise de Poartă: senedul din 1783 ⁴, hațișeriful din 1784 ⁵, firmanul din 1792 ⁶ și hațișeriful din 1802 ⁷. Toate ne dau suma de 135 de pungi și 444 $\frac{1}{2}$ piaștri, sau 67 947 $\frac{1}{2}$ piaștri. Acte interne ne arată că într-adevăr această era suma care se plătea Porții: în condicile vistieriei pe 1796, 1797 și 1798, găsim trecuți la plata haraciului 67 944 lei, 60 bani ⁸.

Cînd și cu ce prilej, între domnia lui Cantemir și războiul din 1768—1774, s-a adăugat sporul curios de cinci pungi și 444 $\frac{1}{2}$ piaștri? După ancheta franceză din 1714, care dă, cum s-a văzut, 133 de pungi, s-ar părea — dacă la Cantemir nu va fi fiind o ușoară rotunjire — că am avea a face cu două mici adaosuri, unul de trei pungi între 1711—1714 și altul, de aproape aceeași valoare, la o dată ulterioară. Oricum, aceste sporuri apar ca lipsite atît de interes economic cît și de semnificație politică. Mai important de constatat e că, rămas aproape neschimbat, în ce privește cuantumul lui, în întreg veacul al XVIII-lea, în fapt tributul devenea o sarcină tot mai puțin grea, nu numai prin scăderea puterii de achiziție a aurului — pe care am exclus-o acum deodată din preocupările noastre — ci și prin continuarea aceluia proces de deplasare a raportului dintre argint și aur în favoarea celui de al doilea ⁹. Vom avea însă și o scădere a tributului în cuantumul lui, intervenită la o dată pe care nu o putem preciza, poate în urma noilor pierderi teritoriale din 1812, sau în urma Eteriei. O constatăm în orice caz în 1822, cînd condicile vistieriei lui Ioniță Sandu Sturza notează un haraci în sumă de numai 47 769 lei ¹⁰. La această dată, cînd galbenul valora 15 lei ¹¹, tributul Moldovei nu se mai ridica decît la 3118 galbeni. Se revenise, adică, la ceea ce se plătea în vremea lui Ștefan

¹ După notița din 1776 amintită, și tributul celor doi ani de scutire urma să fie achitat după reluarea oficială a plății. Și după Raicevici, (*op. cit.*, p. 186), scutirea de tribut « n-a fost decît o înșelăciune politică ».

² Raportul lui von Gaffron, din 3 iunie 1776, în *Acte și fragm.*, II, p. 122—123. Ministrul Rusiei cerea ca domniile țărilor române să nu plătească decît 1000 de pungi pe an tezaurului (e vorba, fără îndoială, de o cifră rotundă, cuprinzînd amîndouă țările) și nimic ministerului, pe cînd înainte sultanul primea 1000 de pungi, iar ceilalți în proporție.

³ Raportul aceluiași, din 17 iulie 1776 (*ibidem*, II, p. 128); și din notița amintită privind veniturile Țării Romînești (Hurmuzaki, XIV/2, nr. MCCLVI, p. 1250), reiese rămî-nerea tributului la același cuantum ca înainte de război (v. mai jos și situația tributului Țării Romînești).

⁴ Sturdza și Colescu-Vartic, *Acte și documente*, I, p. 192—193.

⁵ *Ibidem*, p. 199.

⁶ *Ibidem*, p. 230.

⁷ *Ibidem*, p. 264, 277; în special, p. 274.

⁸ Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Romîne* (Extr. din *Economia Națională*, București, 1900), p. 12, 17, 21.

⁹ Avem și în acest timp de stabilitate formală a tributului o urcare a lui, însă tot indirectă, prin scăderea teritoriului în urma luării Bucovinei de austriaci. Lucrul era semnalat și de von Gaffron, cu prilejul fixării tributului în 1776 (*Acte și fragmente*, I, p. 128).

¹⁰ Iorga, *Documente și cercetări*, p. 124.

¹¹ *Ibidem*, p. 128. Paguba ieșită din diferența de curs a monedelor e prea mică, în ce privește singur haraciul, pentru a o lua aici în considerație.

cel Mare. Și această dacă nu ținem seama de diferența, în ce privește puterea de achiziție a aurului, dintre cele două epoci.

Pentru întreg veacul al XV-lea, cifrele de care dispunem cu privire la tributul plătit de Țara Românească sînt foarte sărace. Rămîne să ignorăm mai departe cuantumul haraciului stabilit în vremea lui Mircea cel Bătrîn, cînd domnul Țării Romînești e silit să accepte plata tributului, deși e posibil ca el să nu fi fost departe de cei «3000 de bani roșii»—luați în sensul de galbeni—din așa-zisul tratat încheiat cu sultanul Baiazid, al cărui caracter apocrif a fost dovedit de multă vreme¹.

Pentru același motiv, nu poate fi luat în seamă nici tratatul dintre Laiotă Basarab și sultanul Mehmed al II-lea, care pomenește de plata a 10 000 de galbeni sultanini². Nu poate folosi cercetării noastre nici știrea lui Chalkokondyl, privind tributul plătit de domnul Țării Romînești Dan, — probabil Basarab al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, — care ar fi constat în 3000 de arcuri și 4000 de paveze³. Rămîn însă două știri deosebit de prețioase, amîndouă referindu-se la cel de al șaselea deceniu al veacului, și confirmîndu-se una pe alta. Cea dintîi provine de la un italian care petrecuse 25 de ani la curtea sultanilor, dintre care ultimii șapte — deci între 1451—1458 — la aceea a lui Mehmed al II-lea. Ea ne dă ca «*tribulo di Velachia magna verso Nicopoli, sopra Nicopoli, sopral Danubio per anno ducati 10 000*»⁴. Aceași cifră ne e dată și de cronicarul bizantin Ducas. Potrivit acestuia din urmă, în anul 6970 (1461—1462), Mehmed al II-lea cere lui Țepeș să vină grabnic să i se închine, aducînd cu sine 500 de băieți și «tributul ce se dă în fiecare an, adică 10 000 de galbeni». Domnul răspunde că e gata să dea banii, dar nu băieții, și nici să vină la închinare⁵.

¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 63, n. 3; idem, *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 76—77; mai nou, P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 284, n. 36. În această din urmă lucrare, se consideră începerea plății tributului de către Mircea cel Bătrîn ca datînd din 1417 (*op. cit.*, p. 343). Discuția a fost reluată în largul studiu închinat de Barbu T. Cîmpina «Luptei Țării Romînești împotriva turcilor în sec. XIV—XV» (în manuscris), unde, în baza cronicilor osmane ale lui Urudj și Mehmed Kuciuk-Nișangi, se ajunge la concluzia că «la începutul anului 1415, Mircea plătea primul său haraciu unui sultan al turcilor». Tot acolo, se respinge ideea că ar fi fost vorba de plata vreunui tribut cu prilejul legăturii încheiate între Baiazid I și Vlad Uzurpatorul, în aprilie 1395, cînd sultanul se mulțumește doar cu darurile primite.

² Textul tratatului, între alte ediții, la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, I, p. 2—3, unde se acceptă schimbarea lui Laiotă Basarab cu Vlad Țepeș, provenită din dorința de a se salva data de 1460. Că totuși asemenea acte acordate de sultani — în forme, însă, care s-au pierdut — au existat într-adevăr, astăzi nu mai poate încăpea îndoială.

³ Ed. Darko, II, p. 37; trad. Năsturel, la Institutul de istorie.

⁴ Relațiunea lui I. de Promontorio — redactată în 1475 — *Governo et Entrate dell' Gran Turco* — a fost publicată de P. P. Icovschi, în *Izvestia na istoriceskoto drujestvo v Sofia*, IX (1929). Știrea care ne privește se află la p. 63 a acestei publicații. Absența tributului Moldovei și prezența, în schimb, a unor venituri provenind de la coloniile genoveze din Crimeea ar permite, poate, datarea acestei știri din anii 1454—1456.

⁵ Ed. Bonn, p. 343—344. E curioasă, oricum, coincidența acestei cifre cu aceea din presupusul tratat din 1460. Să fie vorba de o veche tradiție, care să fi stat la baza plăsmuirilor din veacul al XVIII-lea, sau, cumva, de inspirarea — în ceea ce privește cifra — de la însuși Ducas, lucru care nu e exclus, dacă ne gîndim că Mihai Cantacuzino va folosi din plin cronicarii bizantini.

Coincidența în ceea ce privește cifrele, a celor două știri — ale lui Iacopo de Promontorio și Ducas — și referirea ambelor la aceeași epocă ce precedă conflictul lui Vlad Țepeș cu turcii ne silesc să acceptăm că tributul pe care, în 1461, domnul Țării Românești nu-l mai achitase de trei ani se ridica efectiv la 10 000 de galbeni.

Evoluția ulterioară a haraciului Țării Românești ne face să nu putem accepta cifra de 17 000 de ducați dată pentru *Valachia Alta* de acea relațiune venețiană folosită de Nicolae Iorga la examinarea veniturilor de care dispunea sultanul în 1470¹. Într-adevăr, pentru a accepta această informație, ar trebui să admitem scăderi ulterioare, pe care desfășurarea raporturilor Țării Românești cu turcii la sfârșitul veacului al XV-lea nu le-ar putea justifica. Un raport de asemeni venețian, din 30 septembrie 1503, transmis de Marino Sanuto, afirmă că Radu cel Mare plătea ca tribut la acea dată suma de 8000 de ducați pe an². Același Sanuto ne transmite și un alt raport din 6 martie 1525, prin care Senioria era informată că domnul Țării Românești fusese bine primit de sultan cu prilejul călătoriei sale la Constantinopol și că el plătea acestuia un tribut de 14 000 de ducați³.

În lumina acestor date, se poate conchide că și cei 12 000 de florini ungurești, pe care ragusanul Bocignoli, în scrisoarea sa din 1524 către secretarul imperial Gerardo Plania⁴, îi consideră drept tributul plătit de succesorul lui Vlad Țepeș, după uciderea acestuia de către boieri, se referă în fapt la vremea din preajma domniei lui Neagoe Basarab, când Bocignoli călătorea în Țara Românească⁵. Am avea, astfel, la reluarea plății tributului după întreruperea lui în timpul lui Vlad Țepeș și datorită tocmai rezistenței organizate de acesta, o coborâre sub cuantumul anterior lui 1458, de 10 000 de galbeni, pentru ca, în urma unor urcări ulterioare, să-l găsim la începutul veacului al XVI-lea ajuns la 8000 de galbeni, și apoi la cei 12 000 amintiți de Bocignoli, de la care se va face, în 1524, saltul la 14 000 de galbeni⁶.

¹ *Gesch. d. osm. Reiches*, II, p. 217, n. 5.

² *I diarii di Marino Sanuto*, ed. F. Stefani și E. Berchet, V, col. 464: «*Sua excellentia ha de carazo... da Rado transalpin dicto Caloiero, ducati 8 milia, quale vien ogni anno ad basar la mano al Signor, e se ne rilorna vestito da sua excellentia*».

³ *Diarii*, XXXVIII, col. 164.

⁴ Publicată de Veress, în *Acta et epistolae, I Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 130 și, în trad. italiană, la Del Chiaro, ed. Iorga, București, 1914, p. 113—115.

⁵ «Basarab... pe care eu, aflându-mă în Țara Românească, l-am cunoscut ca nobil particular». S-ar putea ca de la Bocignoli să derive informația pe care Lionardo Panzini, preceptor al fiilor lui Alexandru Ipsilanti, o da, în februarie 1777, într-una din scrisorile sale din București: «tributul anual, care la început, când Țara Românească s-a pus sub protecția Porții, puțin înainte de sfârșitul veacului al XV-lea, a fost stabilit la 12 000 de florini ungurești» (La Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ypsilanti (1774-1782)*) în «*L'Europa Orientale*», II (1922) p. 173-174).

⁶ Nu e exclus ca, potrivit interpretării date de Barbu T. Cîmpina (studiu în manuscris) raporturilor dintre Radu cel Frumos și turcii care se stabilesc numai după 1465, acest domn să nu fi avut de suportat plata unui haraci. În acest chip s-ar explica nu numai tradiția cronicărească potrivit căreia Laiotă Basarab «a închinat țara turcilor» dar și prezența numelui său în tratatul amintit cu Mehmed al II-lea. De altminteri și în povestirea lui Bocignoli, în care se contopesc, pe de o parte, cele două domnii ale lui Țepeș, iar pe de alta, acele ale lui Radu cel Frumos și Laiotă Basarab, plata tributului e legată de succesorul, prin ucidere, al lui Țepeș. La fel, cronicarul turc Urudj (ed. Babinger, Hanovra, 1926, p. 73-74; trad. Guboglu, la Institutul de Istorie)

Haraciul acesta de 12 000 de galbeni — care s-a putut menține de la 1505¹ pînă la 1524 și a cărui amintire s-a păstrat, cum se va vedea, pînă tîrziu — ne este confirmat și de Theodor Spandugino, care ne permite să constatăm și existența unui spor ulterior anului 1524. În 1538, Spandugino afirmă că Țara Romînească înainte « plătea 12 000 ducați anual, dar acum dă 16 000 în afară de daruri »². Nu se poate preciza cînd a intervenit sporul de la 14 000 la 16 000 de ducați. El putea fi găsit de Radu Paisie sau acceptat de acesta, cu prilejul recunoașterii sale de către turci, în 1535. În acest din urmă caz, în cursul celor zece ani de domnie, Radu Paisie a avut de suportat încă o urcare de tribut, dacă acceptăm informația unui raport spaniol, care ne dă în 1542 suma de 24 000 de ducați³.

Aceste știri cu privire la creșterea tributului Țării Romînești între 1524 și 1542 ne silesc să socotim ca bazat pe informații mai vechi acel « *sumar al veniturilor sultanului* », aflat într-un codice miscellaneu de la Biblioteca Națională din Napoli și datat de Iorga de « pe la jumătatea secolului al XVI-lea »⁴. El ne dă aceeași cifră, acum de mult depășită, de 12 000 de ducați. La fel, nici afirmația lui Paolo Giovio, privind fără îndoială domnia lui Radu Paisie, că tributul plătit turcilor s-ar fi ridicat la 10 000 de galbeni, nu poate fi luată în seamă⁵.

Din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, știrile devin foarte numeroase. Din păcate, ele sînt de multe ori și contradictorii.

Mai întii, sîntem datori să lăsăm la o parte o descriere a statelor europene din 1573, care, cu cei 12 000 de ducați ai săi, nu face decît să reproducă « *sumarul* » de la mijlocul veacului⁶. Același izvor trebuie să fi fost folosit și de o relațiune franceză, anonimă și nedatată, care ne dă de asemeni 12 000 de țechini pentru domnia lui Murad al III-lea (1574—1595)⁷. Ca atare, urmează ca și aceasta să fie înlăturată.

Știrile care ne rămîn pînă la 1580, în ordine cronologică, sînt:

La 1558, bailul Antonio Barbarico raporta Senioriei că Mircea Ciobanul plătește anual 50 000 de ducați⁸.

La 3 iunie 1567, reprezentanții Veneției anunțau trimiterea tributului Țării Romînești, în sumă de 50 000 de ducați, și urcarea lui, spre a se marca

consideră acțiunile otomane în vederea înscăunării lui Laiotă Țepeluș și Vlad Călugărul drept « cucerirea vilaietului Eflac ».

¹ În cazul cînd urcarea de la 8 000 la 12 000 de galbeni a avut loc cu prilejul călătoriei în acel an a lui Radu cel Mare la Constantinopol, pentru a răspunde unor noi cereri ale Porții (Hurmuzaki, XV, p. 169-170).

² *Acte și fragm.*, I, p. 13. Amintesc că cifra dată cu același prilej de Theodor Spandugino pentru Moldova reprezenta o realitate de mult depășită. Aceasta nu implică însă ca și cuantumul tributului Țării Romînești, așa cum ne e dat de el, să fie greșit.

³ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria romnilor, culese din arhivele din Si-mancaș*, București, 1940, p. 35.

⁴ Hurmuzaki, XI, nr. LV, p. 40. Compilatorul lui pretinde, totuși, a fi folosit con-dicele visteriei împărătești. Amintim că, pentru Moldova, cifra indicată corespunde cu oarecare aproximație acelei stabilite, cu ajutorul altor izvoare, pentru domnia lui Ștefan Rareș.

⁵ Pasajul din *Hist. sui temporis*, în « Arh. ist. », II (1865), p. 30.

⁶ Hurmuzaki, XI, nr. CXXVII, p. 82; cf. *ibidem*, p. 40, n. 11.

⁷ *Ibidem*, S₁ I, nr. CCCLIII, p. 241.

⁸ *Ibidem*, VIII, nr. CXII, p. 84.

noua domnie a lui Selim al II-lea, cu alți 8000 de ducați¹. La 21 decembrie a aceluiași an, 1567, se cere lui Petru al II-lea un nou adaus de patru poveri, pentru ca Poarta să fie despăgubită de pagubele avute din pricina fugii în Țara Românească a unui mare număr de raiele din sandjacul Vidinului și din alte sandjacuri².

O *Relatione del Turco fatta dell'anno 1574* dă pentru Țara-Românească 55 000 de țechini³. Rapoarte venețiene din 1577-1578 ne dau cifra de 60 000 de ducați⁴.

Toate aceste știri ne impun concluzia că între domnia lui Radu Paisie și cea de a doua a lui Mircea Ciobanul, deci în vreme de 20 de ani, haraciul Țării Românești a făcut iarăși un mare salt. Amintim că aceleași izvoare ne dau pentru Moldova informațiuni aproximativ exacte. Ni se pare, de aceea, că se cuvine să acceptăm cifra de 50 000 pentru cea de a doua domnie a lui Mircea Ciobanul, asupra căreia sînt de acord rapoartele din 1558 și 1567. Ar fi, fără îndoială, interesant de știut dacă saltul de la cei 24 000 de ducați ai raportului spaniol, la suma de 50 000 din 1558, s-a făcut dintr-o dată sau în etape. În lipsa izvoarelor, însă, orice presupunere ar fi lipsită de teimei.

Credem că trebuie să acceptăm și cele două sporuri din 1567. Pentru cel de al doilea, nu poate fi discuție, căci avem însuși ordinul sultanului. În cel privește pe cel dintii, confirmarea o găsim în cele petrecute cu haraciul Moldovei. Cu același prilej, după cum s-a văzut, și acesta era ridicat cu 5000 de ducați. Or, de data aceasta avem, din anul următor, confirmarea oficială, printr-o poruncă a lui Selim al II-lea către Bogdan al IV-lea, prin care i se cerea tocmai trimiterea acestei sume⁵. Cum patru poveri de aspri echivalează cu cca 7000 de galbeni (socotind galbenul la 60 de aspri, 6666 de galbeni), am avea un spor total de 15 000 de galbeni, adică un haraciu de 65 000.

Singura știre care s-ar părea că se împotrivesc acestei concluzii e aceea cuprinsă într-un raport imperial din Constantinopol, din 27 noiembrie 1568. Citim, într-adevăr, acolo că Petru al II-lea ducea cu sine la mazilire 40 de poveri de aspri, dintre care 21 pentru tribut, iar restul pentru peșcheșuri⁶. Cum mazilirea are loc în septembrie, iar haraciul se trimetea în mod obișnuit în mai⁷, e foarte probabil să avem aici a face cu un rest de plată și nu cu tributul întreg.

Acest tribut, care ajunge să se ridice, deci, în vremea lui Petru al II-lea la cel puțin 65 000 de galbeni, face un nou salt între 1568-1580. Din acest din urmă an, avem un raport al ambasadorului francez Germigny, care anunța sosirea la Poartă a tributului Țării Românești, în sumă de 80 de poveri de aspri

¹ Hurmuzaki, VIII, nr. CLXIX, p. 120.

² Poruncă a sultanului Selim al II-lea, în trad. lui M. Guboglu, la Inst. de Ist. Porunca adaugă: « în fine, eu am hotărît ca la sosirea lui Suleiman ceaș să expediez pe lângă haraciul care a fost amintit (adică « haraciul Valahiei »), încă 4 iūk de aspri, care, venind împreună cu haraciul, să-l facă teslim, adică să-l predea la hazna ». Or, haraciul fusese expedit, după raportul venețian amintit, încă din mai.

³ *Acte și fragm.*, I, p. 22.

⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵ v. cap. despre haraciul Moldovei.

⁶ Hurmuzaki, II/1, nr. CLXVI, p. 586. Iorga (prefața la Hurmuzaki, XI, p. XIX) considera aceasta cifra haraciului.

⁷ Pentru data expedierii tributului, în afară de rapoartele înregistrînd sosirea lui la Constantinopol, v. mai jos afirmația categorică a lui Sivori.

sau 160 000 de scuzi ¹. La prima vedere, am fi îndemnați să nu luăm în considerare această cifră care ar părea exagerată, și aceasta cu atât mai mult cu cât, în același raport, ni se dă pentru Moldova un tribut dublu celui real din acea vreme ². Dar, nu numai că raportul dintre scud și aspru este exact ³, dar echivalarea justă între sume este ea însăși oarecum o confirmare. Avem însă, din anii următori cel puțin, un izvor peste care nu putem trece. Sivori, intim al lui Petru Cercel și genovez priceput în chestiunile bănești, afirmă categoric: « *Paga il principe de tributo sculi cento cinquantamillia al Gran Turco e gliegli manda sino in Constantinopoli al mese di maggio* »⁴.

O cifră apropiată — 140 000 de taleri — ne e dată ca tribut al Țării Românești în 1582 și de un raport catolic din 1587, privind îndeosebi Moldova, dar plin de informații prețioase și de date precise, dintre care multe se referă și la Țara Românească ⁵.

Desigur că e greu să acceptăm ca absolut exacte — și în ce privește moneda și în ce privește cuantumul — toate cele trei cifre: a lui Germigny, a raportului catolic din 1587 și a lui Sivori. Acestora li se adaugă, de altminteri, o a patra, dintr-un alt raport al aceluiași Germigny — o largă descriere a Imperiului otoman — din 1585, care ne dă de data aceasta 140 000 de ducați ⁶. Raportate la aceeași monedă — ducatul — ele ne prezintă pentru cei cinci ani o curbă în zig-zag, greu de admis. Am avea, mai întâi, în 1580, 128 000 de ducați; am cobori apoi, în 1582, la cca 95.000; ne-am urca iarăși, cu Sivori, la 125 000, pentru a ajunge la cei 140 000 de ducați din cel de al doilea raport al lui Germigny.

Dar, cu toate discordanțele dintre ele, cele patru cifre ne impun în orice caz constatarea că, în preajma anului 1580, haraciul Țării Românești făcuse un mare salt. De altminteri, deosebirea poate fi ușor explicată, dacă ținem seama de modul frecvent în care autorii de rapoarte folosesc o monedă pentru alta, și de ușoara aproximație pe care o cuprind de obicei chiar rapoartele cele mai bine informate. Cifrele înseși, în succesiunea lor, sînt: 160, 140, 150, 140. În ce ne privește credem că sîntem datori să ne oprim în orice caz la acea de 150 000 de scuzi a lui Sivori ⁷, și să renunțăm la cei 140 000 de ducați ai lui Germigny,

¹ Hurmuzaki, S₁ I, nr. XCV, p. 51.

² Exagerarea pentru Moldova poate fi dovedită, căci acolo avem chitanța din 1587 a visteriei imperiale.

³ Avem a face, natural, cu raportul oficial, scudul fiind socotit la 50 de aspri. Or, raportul dintre scud și ducat în această vreme este tocmai de 5 : 6.

⁴ Ed. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara-Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Cluj, 1944, p. 177.

⁵ La Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45. Filitti datează acest raport din 1585—1590. Vorbind de ridicarea lui Ioan Vodă Armeanul împotriva turcilor, autorul lui spune (p. 45): « acum treisprezece ani ». Or, toate datele și calculele de ani ale raportului sînt absolut exacte. — Raportul dintre talerul simplu și ducat, în această vreme, era de 2 : 3, iar dintre taler și scud de 4 : 5.

⁶ Hurmuzaki, S₁ I, nr. CXL, p. 78; *L'illustration Orbandale ou l'histoire ancienne et moderne de la ville et cité de Châlons sur Saône*, Paris, 1661, p. 66; (ap. Iorga, în «Rev. hist. du Sud-Est europ.», XIII, p. 63) nu face decît să reproducă cuvînt cu cuvînt — în ce privește tributul celor două principate — pasajul din raportul al doilea al lui Germigny.

⁷ Sivori nu a fost numai secretarul și intimul domnului, dar, în timpul șederii sale în Țara Românească, el e însărcinat și cu strîngerea birului din județul Buzăului, osteneală care trebuia să-i aducă la 12 000 de scuzi pe an (ed. Pascu, p. 172). În același timp, Sivori

cel de al doilea raport al său fiind scris într-o vreme cînd Petru Cercel domnea încă, adică în primele luni ale anului 1585¹.

La fel, nu e exclus ca un ultim spor să fi avut loc chiar la urcarea în scaun a lui Petru Cercel. De o promisiune de creștere a tributului, pe lângă cumpărarea domniei în condițiuni extrem de grele, vorbește rezidentul Preyner în raportul său din 10 iulie 1583². În aceeași chestiune, avem apoi două rapoarte, din 22 august și 8 octombrie 1583, ale nunțiuului în Polonia, Bolognetti. În cel dintîi, nunțul transmite părerea lui Zamoyiski că Petru nu va domni mai mult de un an, « deoarece a crescut într-atît tributul care se dă de obicei turcului, că țara nu-l va putea suferi »³. În cel de al doilea, Bolognetti se referă la scrisori mai vechi ale lui Petru Șchiopul către boierul muntean Ivașcu, prin care-i dădea nădejdea că Mihnea va fi restabilit pe tron, « acceptînd să plătească tributul promis de Pătrașcu »⁴.

În cazul acesta, dacă ar fi să ne încredem întru totul atît cifrei cit și mone-dei din raportul catolic din 1587, am avea o creștere la urcarea pe tron a lui Petru Cercel, de la 140 000 de taleri la 150 000 de scuzi, adică de la 95 000 la 125 000 de ducați⁵. Natural că cifra de 160 000 de scuzi, din primul raport al lui Germigny, rămîne oricum mai mare decît realitatea, căci de o scădere a tributului în ultimii ani ai primei domnii a lui Mihnea Turcitul credem că nu se poate în nici un caz vorbi.

Poate că am putea determina și momentul saltului care spuneam că are loc în preajma anului 1580, adică al trecerii de la cei 65 000 de ducați care se plăteau în orice caz la sfîrșitul domniei lui Petru al II-lea, la acel minimum de 95 000, care formau haraciul Țării Romînești în 1582. Această dată credem că ar trebui căutată cu prilejul recunoașterii de către turci ca succesori la tron a nevîrstnicului Mihnea după moartea tatălui său, la sfîrșitul lui septembrie 1577.

Am amintit deja informațiile relației anonime din 1574 și ale celor două rapoarte venețiene din 1577—1578, prima dînd un haraci de 55 000 de țechini, celelalte două de 60 000 de ducați. Amintim că aceleași izvoare cuprind cifre exacte sau apropiate de realitate și pentru Moldova. E destul, însă, să socotim primul din rapoartele venețiene — cel de al doilea reproducînd cifrele celui dintîi — ca din primele două treimi ale anului 1587, pentru a vedea că haraciul Țării Romînești rămăsese pînă la acea dată neschimbat din vremea lui Petru al II-lea.

O confirmare a acestei ipoteze s-ar putea căuta la Gerlach, care notează în jurnalul său, la același an 1577⁶, că Țara Romînească plătește turcilor anual ca haraci și peșcheșuri, 150—200 000 de coroane, adică 120 000—160 000 de

---

urma să fie trimis în Italia, între alte misiuni și cu aceea de a face depuneri pentru domn la Banco di S. Giorgio (*ibidem*, p. 194).

¹ După cum se poate vedea dintr-o mențiune însoțind pasajul referitor la tributul Țării-Romînești.

² Hurmuzaki, XI, nr. CVIII, p. 664.

³ Veress, II, nr. 243, p. 265.

⁴ *Ibidem*, nr. 255, p. 279.

⁵ E drept că dacă talerii erau kronenthaleri, atunci aveau o valoare egală cu scutul, și în cazul acesta creșterea ar fi fost numai de la 140 la 150 000. Dar ipoteza aceasta ni se pare mai puțin probabilă, creșterea însăși fiind prea neînsemnată.

⁶ *Tagebuch*, p. 369.

ducați. Or, atît Sivori¹ cit și raportul catolic din 1587² afirmă categoric că peșcheșurile comportau o sumă egală cu haraciul.

O problemă ne e pusă de datarea informației lui Botero cu privire la haraciul Țării Romînești. Iezuitul italian, călător pasionat, dă știri bogate despre țările noastre, între care și aceea că haraciul se ridica la 70 000 de galbeni³. Din păcate, știrile lui Botero nu sînt datate și nu s-a putut stabili cînd a fost pe la noi. Iorga le consideră de prin anii 1580—1590⁴. În cazul cînd călătoria a avut într-adevăr loc după 1580, cifra pe care ne-o dă Botero pentru haraciul este evident inferioară realității; dacă însă el n-a vizitat înainte de moartea lui Alexandru al II-lea, atunci am avea încă o dovadă că un salt important s-a făcut cu prilejul recunoașterii lui Mihnea.

De exclus în orice caz este informația lui Antonio Possevino, potrivit căreia, pe la 1584, Țara Romînească plătea turcilor un tribut anual de 600 000 de ducăți⁵. Afară numai dacă Possevino nu se referea la totalul cheltuielilor cu turcii, cuprinzînd într-o cifră globală, atît tributul propriu-zis cit și peșcheșurile și «rata» datoriiilor făcute cu prilejul cumpărării domniei.

Deopotrivă de neacceptat, de data aceasta din pricina modicității ei, e și cifra dată de Francesco Marscaldi în relația sa despre Imperiul otoman din 1588⁶ și pe care o repetă doi ani mai tîrziu în tratatul pe care-l închină acestuia⁷: 15 000 de țechini. Ceea ce e curios, e că alături găsim, pentru Moldova, cifra exactă de 35 000 de țechini.

Deopotrivă de curioasă e și suma de 26 000 de țechini, pe care o întîlnim în raportul bailului venețian la Constantinopol, Matteo Zane, din 1591⁸ și pe care acesta o repetă neschimbată în 1594⁹.

La această dată din urmă, haraciul Țării-Romînești suferise, probabil, încă o urcare. La 26 februarie 1593, reprezentantul Veneției anunța creșterea tributului celor două țări cu cite 30 000 de țechini, împreună cu ordinul ca acesta să fie plătit anticipat, astfel ca să ajungă la Constantinopol de echinoxiu¹⁰. Credem că această informație trebuie ținută în seamă, cum am făcut și pentru Moldova, pentru că mai puțin de patru luni mai tîrziu, ambasadorul venețian menționa în raportul său venirea în divan a mulți «nenorociți»¹¹ din Țara Romînească, plîngîndu-se că nu mai pot suferi tirania domnului și dările insuportabile. Nu li se dă însă ascultare, căci se știa că, în parte, cauza sta în «tributul dublat». Cei veniți cu plîngerile propuneau de altminteri ca

¹ Ed. cit., p. 177

² Filitti, *op. cit.*, II, p. 47.

³ *Relazioni Universali*, [Milano, 1598], p. 188.

⁴ *Istoria romnilor prin călători*, I^a, p. 217.

⁵ *Fontes rerum transylvanicarum*, I, p. 280. Cifra se află într-o scrisoare către papa Grigorie al XIII-lea, din 1583. Cînd apoi reproduce textul acestei scrisori în introducerea la «Transilvania» (*Fontes rer. transylv.*, III, p. 2 și urm.), înlocuiește mai tîrziu pe 600 000 cu 500 000, iar apoi șterge cifra, lăsînd numai «un grandissimo tributo».

⁶ Hurmuzaki, XI, nr. CCCXXVI, p. 198.

⁷ *Ibidem*, nr. CCCXLI, p. 210.

⁸ *Ibidem*, nr. CCCXLVIII, p. 214.

⁹ Albeni, *Relazioni*, s. 3-a, III, p. 441; v. și cap. despre haraciul Moldovei.

¹⁰ Hurmuzaki, IV/2, nr. CXXXIV, p. 171.

¹¹ «*miseri uomini*». După Balthasar Walter (*Tesaur*, I, p. 9), solia era compusă din «*seniores et praecipui Walachiae viri*». Ea nu cerea transformarea țării în pașalic, ci pe Mihai domn.

țara să fie transformată în sangiacat, lucru care nu putea fi primit, căci — adaugă raportul — « toți știu că nu va aduce nici pe departe cît în prezent și de aceea nu dau atenție acestui lucru, deși ar putea să se teamă din parte-le de o răscoală oricît de gravă »¹.

Dacă de o dublare a tributului, cel puțin în 1593, nu credem că poate fi vorba, ni se pare însă că se impune să acceptăm noul spor de 30 000 de galbeni. În felul acesta am avea, pornind de la cifra lui Sivori, un total de 155 000 de galbeni.

Dar răscoala prevăzută de ambasadorul venețian sosi, într-adevăr, curînd și ea a avut proporții mai mari chiar decît le putea bănuii acesta. Și, odată cu aceasta, veni și o importantă schimbare în haraciul Țării Romînești.

Știrile privitoare la tributul plătit de Mihai Viteazul sînt numeroase, dar, în genere, lipsite de precizie. Înainte de ridicarea sa împotriva turcilor în toamna lui 1594, va fi plătit haraciul lui Alexandru cel Rău. După luptele din 1595—1596, situația e însă cu totul alta, fără a se putea preciza, totuși, cuantumul noului tribut acceptat de Mihai. La 25 decembrie 1596, se raporta din Constantinopol că Mihai a trimis în tabăra turcească cinci poveri de aspri ca tribut, — povara oficială fiind socotită în galbeni tot la valoarea veche, am avea a face cu o sumă ceva mai mare de 8 000 de galbeni —, iar sultanul i-a trimis steagul, dar apoi, fiind vătămată Țara Romînesscă de un beglerbeg, Mihai se indignă și prădă Nicopolul².

La 27 februarie a anului următor — deci după ce sultanul trimisese steagul de domnie lui Mihai — un raport venețian din Praga anunța că turcii oferiseră Moldova și Țara Romînesscă lui Sigismund Báthory, cu scăderea tributului pentru cea dintîi la 30 000 de scuzi, iar pentru cea de a doua la 20 000³.

În 1598, înainte de reluarea ostilităților cu turcii, un raport din Constantinopol vestea că se anunțase sosirea tributului Țării Romînești, « care va fi în sumă de 5000 de țechini »⁴. Un al doilea raport, din Tîrgoviște, al comisariilor imperiale, vorbea de 5000 de taleri trimiși de Mihai « loco tributii »⁵.

La 17 octombrie 1599, cînd Mihai trecuse tocmai de două zile munții în Ardeal, se vestea din Constantinopol că Andrei Báthory și Ieremia Movilă promiteau să-l prindă pe Mihai și să-l trimită la Poartă, cerînd în schimb ca în locu-i să fie numit Simion, care urma să plătească tributul anual, « adică 5—6000 de țechini, cum se plătea în vremurile vechi »⁶. Scurtă vreme după aceasta, la 7 noiembrie, sosea la Constantinopol un sol al lui Mihai, anunțînd că acesta a trimis marelui vizir 15 000 de galbeni « a conto del tributo »⁷. În ianuarie următor, solii lui Mihai la împăratul arătau că domnul lor, spre a risipi bănuielile marelui vizir, a socotit « să-i facă un dar de 6000 de taleri, în chip și oarecum cu numele de tribut »⁸.

¹ Hurmuzaki, III/1, nr. XXII, p. 457

² *Ibidem*, IV/2, nr. CLXXXVI, p. 222. E vorba probabil de atacul tătarilor, care precede pe acel al Turnului și al Nicopolului de către Mihai.

³ Hurmuzaki, III/2, nr. CXCIII, p. 173.

⁴ *Ibidem*, XII/1, nr. DIV, p. 337.

⁵ *Ibidem*, nr. DL, p. 361.

⁶ *Ibidem*, nr. DCCXLII, p. 469.

⁷ *Ibidem*, nr. DCCXCVIII, p. 497 și DCCXCIX, p. 500.

⁸ *Ibidem*, XII/2, nr. CMLXVI, p. 609. La 24 ian. se anunța și din Constantinopol că Mihai a scris sultanului de trimiterea tributului și altor daruri la Ibrahim pașa, marele-vizir (*ibidem*, nr. MIV, p. 644).

Și la 20 aprilie 1600, Mihai anunța pe un agent al său la Constantinopol că haraciul Țării Românești și al Transilvaniei va sosi la serdar ¹. La 12 septembrie a aceluiași an, se comunica din capitala sultanilor afirmația marelui vizir, că primise de la Mihai o bună sumă de bani în contul tributului ². Trimisul lui Mihai, cu 20 000 de taleri, este însă pus la închisoare ³. Știrea ofertei de tribut din partea lui Mihai, în sumă de 30 000 de taleri, pornită din Constantinopol la 12 septembrie, era transmisă mai departe din Veneția la 14 octombrie ⁴. La 1 noiembrie, se vorbea iarăși de trimiși ai lui Mihai cu propuneri de pace și de plata unui tribut de 80 000 de taleri pentru Țara Românească și Transilvania, însoțită de un dar de 16 000 de țechini. Țechinii, după sfatul muftiului, nu fuseseră primiți de Poartă, ca venind de la un rebel. Expoși în piață, se credea însă că în curind vor fi ridicăți de acolo, chiar fără de dispensa muftiului ⁵. Dar la această dată, campania lui Zamoyiski în Țara Românească și evenimentele din Ardeal înlăturaseră problema haraciului pe care-l avea de plătit Mihai Viteazul.

Oricât ar fi de puțin precise toate aceste informațiuni pe care le-am expus, un lucru reiese absolut clar din ele: anume că, după campaniile din 1595—1596, nimeni nu mai pomeneste de sumele enorme ce se plăteau înainte. Dacă cele cinci poveri de aspri sau cei 5000 de țechini sau de taleri par o sumă neverosimil de mică față de acelea cu care ne obișnuisem, chiar sumele mai mari de care se vorbește în acest timp sînt încă cu totul departe de haraciul din vremurile anterioare.

Raportul din Praga, amintind că turcii oferiseră Țara Românească lui Sigismund Báthory cu un tribut de 20 000 de scuzi, spune, e drept, că acesta altminteri era mult mai mare. E adevărat însă și că raportul se putea referi la vremuri mai vechi, oferta însăși fiind probabil anterioară trimiterii steagului lui Mihai Viteazul. În orice caz, trimiterile « în contul tributului » din 1599-1600 — într-o vreme de tatonare pentru restabilirea raporturilor cu turcii — sînt de 15 000 de galbeni sau de 20 000 de taleri, iar propunerile de pace din toamna lui 1600 prevedeau un tribut total de 80 000 de taleri pentru Ardeal și Țara Românească, din care s-ar părea că 30 000 erau pentru cea din urmă. Ori, o asemenea ofertă, într-o vreme în care Mihai avea neapărată nevoie de înțelegerea cu turcii — de unde, probabil, și diferența față de cifrele pomenite în 1597-1598 — arată singură că atare sumă era socotită ca acceptabilă, în orice caz, ca o bază de discuție.

Nu știm dacă Simion Movilă va fi apucat să trimită haraciul Porții în vremea cît a domnit în Țara Românească. În ce-l privește pe Radu Șerban, Matei al Mirelor spune doar că « s-a închinat și împăratului turcesc, i-a dat haraciu, ca mai mult să nu se certe » ⁶. Avem, e drept, din 1604 — anul împăcării cu turcii — raportul lui Petru Armeanul, care menționează trimiterea a 10 000 de florini ungurești « loco tributului » ⁷. Dar avem impresia că e vorba de o trimi-

¹ Hurmuzaki, IV/2, nr. XIV, p. 23.

² *Ibidem*, nr. XX, p. 27.

³ *Ibidem*, nr. XXI, p. 28.

⁴ Veress, VI, nr. 215, p. 232.

⁵ Hurmuzaki, IV/2, nr. XXII, p. 29 și nr. CCXXI. p. 250.

⁶ *Tesaur*, I, p. 329.

⁷ Hurmuzaki, IV/1, nr. CCCXLVII, p. 405.

tere provizorie, în așteptarea fixării haraciului; altminteri, ar trebui să acceptăm o creștere în cursul anilor următori, ceea ce nu pare probabil. Nu poate fi primită, pentru motive pe care le vom vedea îndată, nici suma de 62 000 de țechini, care ar fi reprezentat haraciul Țării-Românești, așteptat la Constantinopol în septembrie 1608, după un raport venețian ¹.

Cifre mai apropiate de realitate — dacă nu totdeauna precise — avem din anii următori. Din 1609, avem două rapoarte venețiene, care se completează oarecum unul cu altul. Primul, din martie, anunță sosirea la Constantinopol a « cîțiva valahi cu 9 poveri de aspri, în contul tributului de 24, pe care-l plătesc sultanului » ². Cel de al doilea raport, din octombrie, anunță sosirea a 25 000 de ducați « din tributul Țării Românești » ³. Dacă combinăm cele două știri, ajungem la un rezultat foarte ciudat: socotind cei 25 000 de ducați din al doilea transport ca reprezentînd 15 poveri de aspri, am avea încă la sfîrșitul primei decade a veacului al XVII-lea exact vechiul raport oficial dintre galben și aspru de 1: 60. Dar, în cazul acesta, dacă acceptăm cifrele celor două rapoarte venețiene, avem pentru anul 1609 un haraci de 40 000 de ducați. Or, izvoare ulterioare ne arată totuși că haraciul Țării Românești era, în timpul domniei lui Radu Șerban, mai mic de 40 000 de ducați.

Un raport, de asemenea venețian, anunța din Constantinopol la 13 decembrie 1611, că Radu Șerban a trecut în Polonia cu toate bogățiile sale, rămînînd dator sultanului cu tributul pe doi ani — ceea ce înseamnă că tributul din 1609 fusese ultimul plătit — adică cu mai bine de 60 000 de scuzi ⁴. Din aceeași lună decembrie, un alt raport, poate al aceluiași ambasador venețian, dă ca tribut al Țării Românești suma de 35 000 de taleri ⁵. Dar, documentul care ni se pare hotărîtor în această chestiune — pus alături de acestea două din urmă — e o scrisoare a palatinului Ungariei către împăratul Mathias II, din 29 august 1613. Palatinul referă condițiile puse de Gabriel Báthory lui Radu Șerban, pentru a-l reînscăuna în Țara Românească: 25 000 de galbeni înainte de recăpătarea domniei și alți 25 000 după intrarea în Țara Românească; sau, dacă nu poate, 50 000 de galbeni la două luni de la luarea domniei; în afară de aceasta, în fiecare an, un tribut de 32 000 galbeni (« aureorum »). Radu Șerban găsea aceste condiții extrem de dure, căci nici sultanului nu-i dăduse vreodată atîția bani, « *sed solis triginta duobus millibus florenis* » și pe aceștia nu în bani, ci în furnituri ⁶. Afirmația fostului domn ne obligă să nu scădem cuantumul haraciului în vremea lui Radu Șerban sub 32 000 de florini, adică să socotim că în cele două rapoarte din decembrie 1611 s-au folosit monede de argint în locul aceleia de aur, căci nu credem că poate fi vorba în scrisoarea palatinului de un alt florin decît florinul de aur unguresc. Pe de altă parte, cele două rapoarte amintite — și mai ales primul dintre ele, cu cei « mai bine de 60 000 de scuzi » (de fapt, galbeni) ai tributului pe doi ani — ne fac să credem că domnul, devenit pretendent, nu a exagerat nici în minus, exagerare de altminteri greu

¹ Hurmuzaki, IV/2, nr. CCXCIX, p. 300.

² *Ibidem*, nr. CCCV, p. 303.

³ *Ibidem*, nr. CCCIX, p. 305.

⁴ *Ibidem*, nr. CCCXLII, p. 330.

⁵ Filitti, *op. cit.*, II, p. 114.

⁶ Hurmuzaki, IV/1, nr. CCCXXXII, p. 506.

de închipuit în tratative oficiale, atunci cînd era vorba de o cifră fixă și oficială ea însăși, nu cum era cazul peșcheșurilor.

O probă a acestor deducții — e drept, șubredă ca toate acele bazate pe tăcerea documentelor — am putea-o, poate, găsi în evoluția ulterioară a haraciului. De o nouă urcare a acestuia pînă la începutul domniei lui Matei Basarab, documentele nu mai vorbesc — după cîte știm — decît o singură dată. În martie 1614, ni se spune că Poarta a cerut o sporire a tributului cu 10 000 de țehini, iar capuchehaia domnului încearcă prin daruri s-o evite¹. Despre rezultatele eforturilor capuchehăii nu ni se mai vorbește. Dar, șase ani mai tîrziu, cînd Radu Mihnea recapătă iarăși tronul Țării Romînești, el se obligă să dea un haraci anticipat, ceea ce poate face la 40 000 de scuzi². E destul ca în loc de scuzi să citim ducați pentru a vedea că sporul din 1614 luase ființă. Am fi îndemnați să afirmăm că el fusese redus la 8000 de galbeni și că haraciul în 1620 era chiar de 40 000 de galbeni — sau, în taleri 60 000 de taleri — și anume pentru că tocmai acesta e haraciul Țării Romînești în preziua urcării în scaun a lui Matei Basarab.

Izvoarele sînt unanime în a afirma că recunoașterea domniei lui Matei Basarab a comportat o gravă urcare a tributului. Dacă ambasadorul olandez Levinus Warnerus socotea în 1653 că această urcare s-a făcut de la 80 000 de imperiali³, un izvor mai apropiat de începuturile domniei lui Matei Basarab și datorat unui om cu legături cu capuchehăile Țării-Romînești — rezidentul imperial Schmidt — afirma în 1643 că ea pleca de la 60 000 de taleri⁴. Același punct de plecare e dat și de Ricaut, mai puțin de trei decenii mai tîrziu⁵ și, probabil după Ricaut, de Christophe Boethius, reprodus la Sultzter⁶. Chiar în plin secol al XVIII-lea, la 1746, știrea revine la Pietro Businello⁷.

Dar avem în acest sens și o mărturie a însuși domnului: prezentînd condițiile pentru încheierea unui tratat de alianță cu Gheorghe Rákóczy I, el spune că pentru a fi lăsat în pace de turci, a « sporit birul de trei ori și în afară de birle dăm tot ce poftesc și vom da și în viitor tot ce vor pofti, numai să ne lase să locuim pe pămîntul nostru »⁸. Or, birul lui Matei Basarab fiind — cum vom vedea — de 130 000 de taleri, sporirea de trei ori nu putea pleca nici de cum de la 80 000, în care caz nu am fi avut nici măcar o dublare. Că nu e, iarăși, cazul de a lua ad litteram expresia lui Matei Basarab, credem că nu mai e nevoie de subliniat. Era însă îndreptățit să se exprime astfel, cînd crescuse haraciul de la 60 000 la 130 000⁹.

¹ Hurmuzaki, IV/2 nr. CCCLXVI, p. 346.

² *Ibidem*, nr. CCCCXXIV, p. 386.

³ *Studii și doc.*, XXIII, p. 224.

⁴ Hurmuzaki, IV/2, nr. DXCVIII, p. 672.

⁵ Ed. Amsterdam, 1671, p. 157.

⁶ *Gesch. d. transalp. Daciens*, III, p. 353. Urcarea însăși e amintită, fără a se da însă cifre, și de Pétis de la Croix, în *Relation*, ed. Babinger, p. 15.

⁷ Ap. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 23. Creșterea, fără de precizarea sumei, o găsim menționată și la Del Chiaro, ed. Iorga, p. 121.

⁸ Veress, X, nr. 40, p. 72.

⁹ Și în arzul boierilor din noiembrie 1639, amintit într-un raport al rezidentului Schmidt, se vorbește de « o dublare a tributului anual » (Hurmuzaki, *Fragm. z. Gesch. d. Rumänen*, III, p. 113).

În aceste condiții, nu mai e nevoie să insistăm asupra imposibilității de a accepta cifra de 100 000 de taleri, pe care ne-o dă negustorul italian Tommaso Alberti, călător pe la noi în 1612—1613¹. Iarăși, trebuie să renunțăm la un martor, altminteri prețios, ca Polo Minio, cu legături, e drept, în Moldova. El ne dă la 1620 un haraci de 33 de poveri de aspri², adică, după propriile-i calcule, 33 000 de scuzi, inferior deci celui plătit de Radu Șerban. Cît despre cele zece poveri de aspri, trimise la Constantinopol de Gavril Movilă cu Necula spătarul — în legătură cu care are loc o judecată în divanul lui Alexandru Iliăș, în octombrie 1627³ — ele nu puteau reprezenta decît o parte din haraci, așa cum se trimetea de atîtea ori.

Dacă însă, în încercarea noastră de a stabili curba haraciului în primele decenii ale veacului al XVII-lea, am proceda altfel și am socoti, pe de o parte, că Radu Șerban se referea la o monedă de speța talerului și nu a galbenului, iar pe de alta am accepta mărturia lui Polo Minio în privința celor 33 000 de scuzi, s-ar simplifica desigur interpretarea izvoarelor din anii 1611—1620, însă am cădea în dificultăți și mai mari. Anume, ar trebui să presupunem încă aproape o dublare a tributului între 1620—1633, înainte de aceea intervenită cu prilejul urcării în scaun a lui Matei Basarab, adică o împătrire a lui într-un răstimp de 13 ani. Dar, dacă urcarea din timpul lui Matei Basarab a fost, după cum am văzut, înregistrată de contemporani și păstrată în amintire pînă tîrziu, despre cealaltă nu se pomenește nimic; ba, mai mult, însăși impresia produsă de sporul acceptat de Matei interzice presupunerea altuia asemănător cu puțin înainte.

Tributul plătit de Matei Basarab era de 130 000 de taleri. Ne-o afirmă un raport venețian din 1638⁴; o repetă, dintre contemporani, rezidentul Schmidt la 1643⁵ și Warnerus la 1653⁶. Puțin mai tîrziu, aceeași sumă i-o găsim atribuită de Ricaut⁷ și de Boethius⁸. Ea rezultă și din unele știri ulterioare, pe care le vom vedea îndată, după cum e confirmată și de acelea în care ni se dă împreună haraciul celor două principate, — considerîndu-l la cca 200 000 de reali — cum sînt rapoartele venețiene din 13 noiembrie 1639⁹ și 30 noiembrie 1642¹⁰.

Cu puțin inferioară — 120 000 de reali — e cifra dată de un alt raport venețian, în 1637¹¹, pe cînd Del Chiaro, după aproape un veac, o făcea să crească mai mult decît se cuvenea, ridicînd-o la « 300 de pungi care reprezintă 150 000 de reali »¹². Carra, care va culege și el, în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, amintirea sporului de tribut al lui Matei Basarab, va spune că acesta a fost ridicat la cincizeci de mii de scuzi de aur¹³.

¹ La Iorga, *op. cit.*, p. 13.

² Hurmuzaki, IV/1, nr. DXVI, p. 596 și VIII, nr. DLXXIV, p. 391.

³ Acad. R.P.R., XLII/137 a, copie la Inst. Ist.

⁴ Hurmuzaki, VIII, nr. DCLXVII, p. 470.

⁵ *Ibidem*, IV/1, nr. DXCVIII, p. 672.

⁶ *Studii și doc.*, XXIII, p. 224.

⁷ *Op. și ed. cit.*, p. 157.

⁸ Sulzer, III, p. 353.

⁹ Hurmuzaki, IV/2, nr. DXC, p. 507 și VIII, nr. DCLXXXVIII, p. 484.

¹⁰ *Ibidem*, nr. DCIX, p. 522.

¹¹ *Ibidem*, VIII, nr. DCXLVII, p. 453.

¹² Ed. Iorga, p. 121.

¹³ *Hist. de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777, p. 29.

Oferta lui Matei Basarab — pe care o transmitea bailul venețian la 26 noiembrie 1639¹ — de a plăti tributul promis de Vasile Lupu — ceea ce ar fi însemnat o altă urcare cu 50%² — nu mai trebuia să aibă urmare. Victoria de la Ojogeni lămurise singură situația.

Dacă se acceptă echivalențele pe care le-am propus ocupându-ne de haraciul Moldovei, acel al Țării Românești reprezenta la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, în aur, 65 000 de galbeni.

Tributul de 130 000 de taleri rămîne aproape neschimbat pînă la începutul veacului al XVIII-lea. El ne e dat ca atare în raportul rezidentului Reniger, din 16 iunie 1659³ și, în jurul anului 1670, de o descriere a Turciei — *Curiosità di Turchia*⁴ — ca și de Ricaut, în cartea sa despre Imperiul otoman⁵. Il regăsim apoi în *Thesaurus exoticorum*, al lui Happelio, tipărit la Hamburg în 1688⁶. Între timp, întilnim și o cifră ceva mai mare. Un raport venețian din Adrianopol, din 22 februarie 1672, anunța aducerea tributului Țării Românești în sumă de 150 000 de reali de către domnul însuși, — Antonie-vodă din Popești, — acesta « *insinuando* » o sumă mai mare pentru a fi păstrat în domnie. Este, totuși, înlocuit cu Grigore Ghica⁷. « *Insinuarea* » lui Antonie-vodă poate fi înțeleasă în două feluri: fie că a « *strecurat* » o sumă mai mare chiar în momentul plății, fie că a făcut această promisiune pentru viitor. Prima ipoteză ni se pare mai plauzibilă, căci, dacă ar fi fost vorba de o simplă ofertă de creștere a tributului, verbul folosit ar fi fost, probabil, mai puțin timid. Diferența « *strecurată* » putea fi tocmai aceea de la 130 000 la 150 000 de taleri. Și Pétis de la Croix, cu cifra de 140 000 de scuzi pe care o notează în jurnalul său⁸, permite ipoteza unei ușoare creșteri în acest răstimp. Descrierea olandeză a Țării Românești, tipărită la Amsterdam în 1687⁹, cu informația sa în ce privește tributul — 70 000-100 000 de ducați — se află deasupra realității, fără ca cifra inferioară să fie prea depărtată, pe cînd sub nivelul real e aceea de 100 000 de taleri, pomenită într-un raport din 1673¹⁰.

Un mic spor a existat într-adevăr și credem că el poate fi plasat între domnia lui Antonie-vodă și cea a lui Gheorghe Duca. El a constat însă din numai 3000 de taleri, cum se vede din firmanul trimis lui Constantin Brîncoveanu după moartea lui Șerban Cantacuzino. Prin acest firman, sultanul cerea noului domn să plătească ultimul tribut al lui Șerban Cantacuzino, în sumă de 133 000 de taleri, rămas neplătit la moartea acestuia, banii urmînd să nu

¹ Hurmuzaki, VIII, nr. DCLXXXVIII, p. 485. Oferta de sporire a tributului și cererea de menținere în scaun a domnului venea, după raport, « din partea nobilimii țării și a poporului » (v. și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 113 — mențiunea arzului boierilor).

² Hurmuzaki, IV/2, nr. DXC, p. 507. Oferta lui Vasile Lupu era de a crește haraciul ambelor țări de la cca 200 000 de reali la 300 000.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 247.

⁴ *Studii și doc.*, XX, p. 178.

⁵ Ed. cit., p. 157.

⁶ Extras în « *Rev. hist. du Sud-Est europ.* », II (1925), p. 345.

⁷ Hurmuzaki, V/2, nr. CXCVI, p. 126.

⁸ *Acte și fragm.*, II, p. 736.

⁹ Textul în « *Rev. istorică* », XI (1925), p. 38.

¹⁰ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 287.

fie puși pe țară, ci scoși de la văduva și urmașii lui¹. Suma de 133 000 de taleri revine și în mărturia dată în 1719 de mitropolit și boieri văduvei lui Brîncoveanu, în aceeași chestiune². Dar, pînă la sporul masiv din 1703, a mai existat încă un spor mărunț, ca cel amintit acum.

Cronicarul Radu Popescu, în varianta cronicii sale aflată în ms. 537 al Academiei R.P.R., afirmă că Brîncoveanu, cu prilejul obținerii domniei pe viață, în 1699, a adăugat 30 de pungi la haraciul de 250, urcîndu-l astfel la 280 de pungi³.

Anastase Comnen Ipsilanti, în istoricul celor 619 pungi ale haraciului Țării Romînești, pe de altă parte, pretinde că, la suirea pe tron a lui Brîncoveanu, haraciul nu era decît de 200 de pungi, iar în 1695 « s-au adaos alte 80 pentru Ocnă »⁴.

Firmanul amintit, de la sfîrșitul lui 1688, ca și toate știrile analizate mai înainte, ne împiedică să acceptăm vreuna din aceste cifre, după cum n-o putem accepta nici pe aceea de 280 de pungi ca haraciul pentru anii 1699—1702, și aceasta pentru că ni s-a păstrat un alt firman adresat lui Brîncoveanu — tocmai din martie 1699, după confirmarea în domnie pe viață — în care ni se dă suma precisă: « Haraciul raialei Țării Romînești la un loc cu vama sării e de 136 718¹/₂ lei »⁵. Condica vistieriei lui Brîncoveanu înscrisă și ea în februarie 1703, cînd se face dintr-o dată plata haraciului, suma de 136 201 ¹/₂ taleri⁶.

Urcarea, deci, a existat în prima parte a domniei lui Brîncoveanu și ea a putut avea loc, cum spune Radu Popescu, în 1699, dar ridicîndu-se la numai 3718 taleri, adică șapte pungi și jumătate, sau, după condică, șase pungi și jumătate⁷.

Dacă firmanul și condica vistieriei ar mai avea nevoie de vreo confirmare, am putea-o găsi în două rapoarte, anunțînd sporul masiv impus cu prilejul călătoriei domnului la Adrianopol. Amîndouă sînt din 4 iulie 1703. Ambasadorul francez Ferriol spune, în raportul său, că Brîncoveanu a promis mărirea tributului cu 230 de pungi, peste cele 270 pe care le plătea pînă atunci⁸. Bailii venețieni din Constantinopol raportează, la rîndul lor, că marele vizir i-a cerut

¹ C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907, p. 6. În textul latinesc al firmanului avem « 100 033 talarorum ». Că e o greșeală evidentă se vede și din actul din 1719. Aluzie la acest firman și *ibidem*, p. 311—312.

² *Studii și doc.*, V, p. 192—194. Nu e exclus, de altminteri, ca tocmai acesta să fie haraciul lui Matei Basarab, pe care izvoarele să ni-l fi dat în cifră rotunjită. Am văzut însă, și vom mai vedea, că există și sporuri mărunte.

³ Fragm. la C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor munlene*, București, 1906, p. 92.

⁴ Hurmuzaki, XIV/2, nr. MCCLVI, p. 1252.

⁵ *Ibidem*, XIV/1, nr. CCLXXXV, p. 319.

⁶ *Condica de venituri și cheltuieli*, p. 691. Acesta era haraciul pe 1702. În decembrie 1703 se va trimite și acel pe anul în curs, însă în condică (p. 738) se trec numai 132 774 taleri.

⁷ La sfîrșitul anului 1700, se trece în condică o sumă importantă « 42 500 tal. s-au trimis la capuchihaiile de s-au datu pentru hațișerifu ce s-au făcutu pentru îndreptarea haraciurilor » (p. 589). Între firmanul din 1699 și însemnarea din condică privind haraciul pe 1702 nu poate fi vorba de o schimbare în cuantumul acestuia. Explicația ne e dată de Radu Greceanu (ed. Șt. Grecianu, p. 106), care povestește cum Brîncoveanu a trimis la Adrianopol doi boieri, pentru a fixa termene datornicilor și a cere o ușurare a obligațiilor. Singurul rezultat a fost însă că « au mai luat păgînul chihaiia, fără de nici o pricină... 80 de pungi ». Sînt, fără îndoială, cele 85 de pungi trecute în condică.

⁸ Hurmuzaki, S₁ I, nr. DXXXI, p. 357.

lui Brîncoveanu să mărească tributul anual de la 120 de pungi la 273 de pungi ¹. Dacă ambasadorul francez este cu totul aproape de realitate cu cele 270 de pungi, reprezentanții Veneției ne dau realitatea însăși, confundînd însă punctul de sosire cu acel de plecare, căci cele 273 de pungi la care credeau ei că se ajungea în acel moment nu sînt decît tocmai cei 136 718 $\frac{1}{2}$ lei ai firmanului din 1699, care fac exact 273 de pungi și jumătate. În aur, însă, acestea nu mai valorau decît 54 600 de galbeni.

În ceea ce privește sporul din 1703, el a fost cu adevărat masiv, reprezentînd aproape o dublare a tributului. Cu privire la cuantumul lui, dacă izvoare mai tîrzii, ca Atanasie Comnen Ipsilanti sau Dionisie Fotino, ne dau, cel dintîi 120 de pungi ² iar cel de al doilea 100 ³, contemporanii sînt aproape de acord pentru o cifră mult mai mare. Radu Popescu ne spune că « au făcut adaos la haraciul 240 de pungi peste cele 280 ce era mai înainte » ⁴. La fel și *Istoria Țării Romînești de la anul 1689 încoace*: « l-au mai mărit de cum au fost cu 240 de pungi și cu aceasta s-au împăcat » ⁵.

În ce-i privește pe străini, dacă lăsăm la o parte bailii Veneției, la care e o confuzie evidentă, reprezentantul Franței e iarăși de acord — asupra unei cifre puțin inferioare — cu acel al Olandei. Dacă Ferriol vorbește, cum am văzut, de 230 de pungi, Colyer spune același lucru altminteri, însemnînd 115 000 de taleri ⁶.

E greu de ales între aceste două cifre. Teoretic, desigur, ar trebui să preferăm izvoarele interne. Amintim numai că, în ce privește punctul de plecare, Ferriol e mai precis, cu cele 270 de pungi ale sale, decît Radu Popescu, care ne dă 280. Nu vom greși, însă, în nici un caz, dacă vom spune că noul haraciul se ridica la 500—520 de pungi. Aceasta înseamna, în aur, 100—104 000 de galbeni, adică o cifră încă mult inferioară aceleia atinse la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

Nu știm dacă a fost vreodată plătit de însuși Brîncoveanu acest nou haraci, astfel sporit după călătoria la Adrianopol, căci el s-a străduit îndată să obțină revenirea Porții asupra-i. Ceea ce a obținut a fost numai o reducere cu 60 de pungi, reducere atestată de un dușman al domnului, cum a fost Radu Popescu ⁷. După acesta, haraciul plătit de Brîncoveanu în ultimii săi ani era de 460 de pungi ceea ce face 92 000 de galbeni. Numai cu această vreme se potrivește — dar probabil că nu e decît o simplă coincidență — suma de 230 000 de taleri pe care o dă ca tribut al Țării Romînești acea vastă compilație geografică, intitulată — în traducerea italienească — *Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo* ⁸. Dar, pînă în 1724, cînd apărea la Londra ediția engleză a acestei

¹ Hurmuzaki, IX/1, nr. DXLIII, p. 401.

² *Loc. cit.*

³ *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, t. III, p. 214.

⁴ Ed. Ioanid, p. 279.

⁵ *Magazinul istoric*, V, p. 169. Radu Greceanu, cronicar oficial al domnului, evită să dea vreo cifră. După dînsul, Brîncoveanu primește numai la insistențele boierimii și cere însă — lucru pe care-l și obține — ca, cu acest prilej, « să se arădice încai și să lipsească alte angarii, mîncături, mucareruri, huzmeturi, bumbașir cu porunci și altele » (ed. Șt. D. Grecianu, p. 120—121).

⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1901, p. 125—126.

⁷ Ed. cit., p. 331—332. În sept. 1703, se trecea în condică (p. 728): « 55 000 tal. s-au trimis la Odriiu... să se dea pentru rădicatul adaosului haraciului ».

⁸ Veneția, 1731—1766, vol. VI, p. 76: rezumat de Filitti, în « Rev. ist. », XII (1926), p. 15.

lucrări, haraciul suferise deja câteva modificări. Suma de 230 000 de taleri o vom regăsi, însă, și în 1746, în *Lettere informative delle cose de' Turchi*¹ ale lui Pietro Businello, fără a putea spune de unde vine.

Reducerea cu 60 de pungi nu durează decît atît cît însăși domnia lui Brîncoveanu. Același Radu Popescu ne informează că la moartea domnului, «vrînd împărăția să-i ia și satele, și viile, și țiganii și altele ce era ale lui Constantin Vodă», urmașul său, Ștefan Cantacuzino, a preferat să dea iar sporul întreg de 240 de pungi². Urcarea însăși e menționată și de *Istoria Țării Românești*, socotindu-i vinovați de aceasta pe Radu Dudescu și Constantin Știrbei: «Încă și răutate au făcut pămîntului aști doi boiari, că au adaus haraciul cu 60 de pungi de bani»³.

În 1718, boierii refugiați cereau, între altele, împăratului Carol al VI-lea, să se treacă în tratatul de pace revenirea la tributul din vechime, fără de adaosul din vremea lui Brîncoveanu⁴. Cererea lor nu a fost satisfăcută și nici pierderea unei importante părți a teritoriului, prin cedarea Olteniei către austrieci, nu aduce formal o scădere a haraciului⁵. Noul domn, Nicolae Mavrocordat, obține însă o suspendare a plății adausului, care durează vreme de cinci ani: «Măria sa domnul Nicolae Vodă, cu multă nevoiță ce au făcut, l-au rădicat în cinci ani de nu s'au dat, dar nu s-au rădicat de tot, numai până se va îndrepta țara și se va tocmi»⁶. Eforturile domnului pentru a evita cererea Porții de a se reveni la tributul lui Brîncoveanu nu duc la rezultat. Obține totuși ca din acel adaus să se ridice 140 de pungi, rămînînd de plată numai 100⁷, adică, după cifrele lui Radu Popescu, în total 380 de pungi. Aceasta trebuie să fie originea sporului de 100 de pungi pe care At. Comnen Ipsilanti i-l atribuie lui Nicolae Mavrocordat, așezîndu-l în 1720. După socoteala acestuia, pornind de la cele 400 de pungi la care credea că se urcase haraciul lui Brîncoveanu, și fără a cunoaște reducerea din 1719—1723, se ajungea la 500 de pungi.

Consecvent cu această cifră, Atanasie Comnen Ipsilanti socotea noul adaus, venit cu prilejul redobîndirii Olteniei de la austrieci, în 1739, tot de 100 de pungi. Cu un spor mărunț, de 19 pungi, la o dată neprecizată, «ca să se izbăvească Țara Romînească de pagubele Silistrei»⁸, socoteala devenea limpede și se ajungea molcom la cele 619 pungi din preajma războiului de la 1768—1774.

Limpede este socoteala și pentru boierii care înmînau contelui Orlof memoriul din 1772. Aceștia, pornind de la cifra de 150 000 pe care ar fi găsit-o Nicolae Mavrocordat în prima lui domnie, atribuiau lui Constantin Mavrocordat un

¹ La Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 23.

² Ed. cit., p. 332.

³ *Magazinel istoric*, V, p. 183.

⁴ Hurmuzaki, VI, nr. CLV, p. 231.

⁵ În acest sens are dreptate memoriul dat contelui Orlof la Congresul de la Focșani, (în anexe la Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihail Cantacuzino*, București, 1902, p. 503), cînd afirmă: «După luarea Craiovei de nemți, haraciul nu s-a scăzut, ci a rămas tot ca înainte». Cifra indicată, însă, pentru acest haraci, de 150 000 lei, este inexactă. Și At. Comnen Ipsilanti afirmă că, după pierderea Olteniei, haraciul nu s-a schimbat, dînd și el cifra, deopotrivă inexactă, de 400 de pungi.

⁶ Radu Popescu, ed. cit., p. 345. Faptul, după context, pare că se petrece în 1723.

⁷ *Ibidem*, p. 346.

⁸ Trad. Elian. Trad. din Hurmuzaki, XIV/2 e: «ca să se elibereze Țara Romînească de cursele Silistrei».

spor de 100 000 lei în 1739, altul de 57 500 lei Mihai Racoviță și, în sfârșit, unul de 2000 lei Ștefan Racoviță, ajungându-se deopotrivă la cei 309 500 lei sau 619 pungi.

Pentru noi, din păcate, socoteala e mai puțin clară. Pentru a o face cu totul clară, va trebui să recurgem, cum se va vedea, la două ipoteze.

Amîndouă izvoarele amintite sînt de acord că în 1739 a avut loc un nou spor, cu prilejul redobîndirii Olteniei. Dacă pentru cel dintîi, acest spor era de 100 de pungi, pentru cel de al doilea, el se ridica la 200. Credem că cifra din urmă trebuie primită, nu numai pentru că era prezentată de boierii din Țara Romînească la numai 23 de ani după împlinirea faptului, dar și fiindcă altminteri s-ar fi ajuns după reanexare la un haraci mai mic decît înainte de pierderea Olteniei, fără a mai ține seama de deprecierea argintului, intervenită între timp. Aceeași sumă de 100 000 de lei o vom regăsi, de altminteri, și la Dionisie Fotino ¹.

Și sporul din vremea lui Ștefan Racoviță, de 2000 de lei, îl regăsim la Fotino, care îl consideră — cum pune și At. Comnen Ipsilanti ultimul spor în legătură cu Silistra — « pentru niște insule ce i s-au dat în dreptul Silistrei, pe Dunăre » ². Îl vom socoti și noi cu aceștia de patru pungi (faptul se petrecuse la un interval de numai opt ani înainte de memoriul boierilor). Rămîne adausul din vremea lui Mihai Racoviță, adică din 1741—1744. A-l nega, nu ni se pare cu putință. La circa 20 de ani distanță, boierii din Țara Romînească nu-l puteau inventa. Puteau însă greși, și, în loc de 17 500, pune 57 500, și aceasta nu în chip cu totul dezinteresat. În definitiv, întreagă această parte a memoriului privind haraciul și peșcheșurile nu face decît să demonstreze urcarea vertiginoasă a îndatoririlor în vremea Fanarioșilor, în special în ultimele decenii. Susținînd suma de 300 de pungi pentru începutul acestei epoci, — în loc de 520 — era natural să se demonstreze că haraciul s-a dublat în ultimul sfert de veac. De altminteri, un adaus de 115 pungi la numai cîțiva ani după acel de alte 200 din 1739, pare greu de imaginat.

Dacă acceptăm — în așteptarea unor noi informații — această ipoteză, și dacă mai acceptăm și o a doua — anume că haraciul lui Brîncoveanu s-a ridicat în 1703 la exact 520 de pungi, cum afirmă Radu Popescu — atunci și socoteala noastră devine limpede. Avem, în acest caz, 380 de pungi din 1723 pînă în 1739; 580 de pungi din 1739 pînă în 1741—1744; 615 pungi de la această ultimă dată, și 619 pungi din 1768 ³.

De aici înainte, în urma războiului ruso-turc, haraciul Țării Romînești, ca și acel al Moldovei, nu va mai suferi schimbări, ci va rămîne fixat la cele 619 pungi din preajma războiului⁴, a căror valoare în aur era în continuă scădere.

¹ *Op. cit.*, III, p. 215.

² *Ibidem.*

³ Dionisie Fotino, care nu cunoaște adausul din vremea lui Mihai Racoviță, atribuie un spor de 25 000 lei lui Scarlat Ghica, « cînd a luat supt stăpînirea sa odaea vizirului ». Cum nu e trecut în memoriul boierilor din 1772, am socotit că nu e cazul să-l luăm în considerare. Poate, de altminteri, să fi fost un peșcheș.

⁴ Vezi senedul din 1783 și celelalte acte analizate cu prilejul discutării haraciului Moldovei. Din păcate, pentru Țara Romînească nu avem confirmarea pe care, în ce privește Moldova, o dau condicele de venituri și cheltuieli. Aplicarea, în ce privește haraciul, a măsurilor luate e, însă, și aici netîndoielnică.

În 1789, ele nu mai reprezentau decât 62 000 de galbeni¹, iar în 1822, doar cca 20 000². Aici se revenise la situația din prima jumătate a veacului al XVI-lea.

★

La capătul analizei materialului pe care l-am avut la îndemână, nu e poate inutilă o recapitulare în paralel a evoluției tributului celor două țări.

Haraciul Moldovei pornește în 1456 de la 2000 de galbeni. Fixarea lui la acest cuantum se făcea într-o vreme când Țara Românească, tributară de patru decenii, ajungea să plătească anual 10 000 de galbeni. Aproape o jumătate de veac mai târziu, după ce obligațiile ambelor țări străbătuseră un drum în zig-zag, găsim între ele — la 1503 — un raport de 1:2, Moldova plătind 4000 de galbeni, iar Țara Românească 8000. Raportul acesta, după ce se deplasase în primele decenii ale veacului, apropiind situația Moldovei de aceea a Țării Românești, se regăsește la 1542, când tributul celei dintii ajunsese la 12 000, iar al celei de a doua la 24 000. Pentru amândouă, deci, el se întreise în curs de cca 40 de ani. Dar aici sîntem într-o epocă de accelerare a ritmului urcării tributului, în deosebi pentru Moldova, unde, dacă pornim de la situația din 1540, îl găsim triplîndu-se în timp de numai 12 ani, pentru a ajunge în 1552 la 30 000 de galbeni. În Țara-Românească, unde nu știm data cînd se fixează tributul găsit în 1542 și în 1558, constatăm, în acest interval de 16 ani, o dublare (de la 24 000 la 50 000). Noul raport astfel stabilit între cele două țări este de 3 : 5. El va dura pînă la moartea lui Soliman I, în 1566.

Dacă urcarea pe tron a lui Selim al II-lea atrage o urcare la 35 000 de galbeni a haraciului Moldovei, acesta va rămîne apoi neschimbat vreme de un sfert de veac, interval în care tributul Țării Românești va mai cunoaște o creștere cu 250%, realizată, în fapt, într-un răstimp de 16 ani (1567—1583). Noul raport este, deci, în momentul cînd Țara Românească ajungea la 125 000 de galbeni, de 1:3,6. Sporul de 30 000 de galbeni pentru amîndouă țările, care duce în 1593 haraciul Moldovei la 65 000 de galbeni, iar pe acel al Țării Românești la 155 000, schimbă și raportul dintre cele două țări, acesta devenind de 1:2,4. Dar aici ne aflăm la punctul maxim absolut al curbei haraciului celor două țări, ținînd seamă adică nu numai de valoarea lui în aur, ci și de puterea de achiziție a acestuia. În raport cu punctul de plecare, haraciul Moldovei crescuse, ca valoare-aur, cu 3200%. Pentru Țara Românească, nu cunoaștem acest punct de plecare. Dacă vor fi fost cei 3000 de bani roșii ai tradiției, luați ca galbeni, am avea o creștere cu 4200%. În orice caz, față de situația de la începutul domniei lui Vlad Țepeș, creșterea e cu 1250%.

La începutul veacului al XVII-lea, după vigoarea rezistență românească condusă de Mihai Viteazul, tributul celor două țări se regăsește sensibil egal. Acel al Țării Românești, fixat la 32 000 de galbeni, coborîse cu aproape 80%, pe cînd al Moldovei, revenind la ceea ce fusese în vremea lui Lăpușeanu, cunoștea o scădere cu cca 50%.

¹ V. tabelul de echivalări monetare trimis de prințul de Coburg divanului, în «Bul. Soc. numism.», XXIII (1928), p. 50—51.

² Iorga, *Documente și cercetări*, p. 128.

Creșterile importante din prima jumătate a veacului al XVII-lea, în special în ce privește Țara Românească (în Moldova, ultima va fi din 1653) vor fi în parte compensate de treptata scădere a valorii argintului — în care se fixează tributul — față de aceea a aurului. La sfârșitul domniei lui Matei Basarab, Țara Românească — unde totuși, în aur, tributul se dublează — va plăti 65 000 de galbeni, pe cînd Moldova va trece cu puțin de 41 000. Noul raport este deci de cca 2 : 3.

În jumătatea a doua a veacului, cuantumul în argint rămînînd staționar — în Moldova are loc chiar o ușoară reducere — valoarea în aur a haraciului ambelor țări e în continuă scădere.

În pragul veacului al XVIII-lea, haraciul Țării Românești nu mai valora decît 54 600 de galbeni, pe cînd al Moldovei, dacă de atunci era acel pe care ni-l dă Dimitrie Cantemir, reprezenta 26 000 de galbeni. Raportul între ele este iarăși de cca 1 : 2. Acest raport se va schimba însă îndată, prin sporul masiv cunoscut de tributul Țării Românești la 1703, cînd urca dintr-o dată — ținînd seama de scăderea de 60 de pungi obținută de Brîncoveanu — la 92 000 de galbeni, raportul devenind astfel de 1 : 3,5.

În cursul veacului al XVIII-lea, pînă la războiul ruso-turc din 1768—1774, în vreme ce tributul Moldovei rămîne aproape staționar în cuantumul lui în argint — el suferă doar un mic spor de cca 3000 lei — cel al Țării Românești cunoaște încă oscilații relativ importante, pentru a se fixa în cele din urmă la cuantumul său maxim în argint: cele 619 pungi care se plăteau în pragul războiului. Dar ultimele sporuri nu reușeau să reprezinte nici măcar o reajustare la valoarea în aur a tributului plătit de Brîncoveanu în ultima parte a domniei lui. Astfel, cele 580 de pungi care se plăteau după pacea de la Belgrad nu mai reprezentau decît 72 500 galbeni. Cît despre raportul care se creează între cele două țări în momentul ajungerii Țării Românești la 619 pungi, el este de 1 : 4,5.

Noua situație creată țărilor românești prin pacea de la Kuciuc-Kainargi împiedică orice creștere ulterioară a tributului plătit de ele. El rămîne astfel fixat la 309 500 lei pentru Țara Românească și 67 994 $\frac{1}{2}$ lei pentru Moldova. Aceasta din urmă va mai obține chiar o scădere la 47 769 lei, care, atunci cînd o constatăm, în 1822, va face ca tributul moldovenesc să nu mai reprezinte în aur decît 3118 galbeni. În același timp, acel al Țării Românești valora încă cca 20 000 de galbeni.

Desigur, cifrele la care am ajuns — în măsura în care se vor dovedi temeinic stabilite — sînt susceptibile de o interpretare politică — ele luminînd istoria raporturilor noastre cu Poarta, după cum, la rîndul lor, au fost determinate de desfășurarea acestora — așa cum fac necesară, pentru a-și dobîndi adevărata valoare, și o interpretare din punct de vedere economic.

Dar haraciul nu a fost singura sarcină materială impusă țărilor românești de stăpînirea turcească, pentru a-l putea judeca de sine-stătător. Alături de el stau, în afara impunerii unui comerț de monopol, contribuțiile extraordinare, prestațiunile în natură și muncă, cumpărările de domnie și cortegiul atît de numeros al peșcheșurilor. Numai în acest cadru se va putea încerca o analiză cu sorți de izbîndă a variațiilor semnificații ale curbei străbătute de tributul țărilor românești. E ceea ce nădăjduim să putem da cititorilor cu alt prilej.

О ХАРАЧЕ ВАЛАХИИ И МОЛДОВЫ (КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Что касается размера харача, который платила Турция Валахия в XV веке, единственной суммой, которую можно считать неоспоримой, является 10 000 золотых в начале княжения Влада Цепеша. Начиная с XVI века достоверные сведения становятся более многочисленными, и можно констатировать, что после повышений харача до 24 000 золотых в 1542 году он стремительно возрастает во второй половине этого столетия, достигая своего кульминационного пункта — 155 000 золотых — в 1593 году.

Движение сопротивления, руководимое Михаилом Храбрым, и одержанные им при этом крупные победы повели в тому, что при возобновлении вассальных отношений установленный харач равнялся лишь 32 000 золотых.

Новые повышения харача отмечаются в течение первых десятилетий XVII века, последнее, самое крупное, повышение произошло в связи с признанием Матея Басараба господарем, когда при счете на серебро харач достигает 130 000 талеров — сумма, которая остается почти неизменной до 1703 года; эти повышения фактически аннулируются в большей своей части вследствие падения стоимости серебра по сравнению с золотом, благодаря чему в первое время княжения Брынковяну размер харача в золоте был равен лишь 55 000 золотых.

После повышения на 120 000 талеров в 1703 году и после колебаний в связи с потерей и новым присоединением Олтении накануне русско-турецкой войны 1768—1774 годов харач Валахии был установлен в 309 500 лей и впоследствии не превышал этой суммы.

Благодаря тому же падению стоимости серебра, фактически происходило постепенное облегчение бремени харача, который в 1821 году составлял всего лишь около 20 000 золотых. Харач Молдовы, который в 1456 году был равен 2 000 золотых, достигает 12 000 золотых в 1542 году, при восстановлении Рареша на княжеском престоле.

Резкие скачки приводят к тому, что при Богдане Лэпушняну харач достигает 35 000 золотых, на какой-то сумме и останавливается, благодаря сопротивлению Иоана-Воды, в то время как в Валахии он стремительно возрастает. В 1593 году он все же, повидимому, достигает 65 000 золотых. И здесь следует резкое падение и подъем, который доводит харач во времена Василе Лупу до 75 000 талеров.

Опустошения, произведенные польскими войнами в конце XVII века, и вообще более слабое экономическое развитие Молдовы воспрепятствовали применению здесь новых повышений харача, которые знала Валахия. Напротив, в Молдове произошло даже некоторое понижение харача, составившего во времена Димитрия Кантемира 65 000 талеров. После этого он еще возрастает в весьма незначительной мере, а затем устанавливается в 67 944,5 лей, стоимость которых была в 1821 году несколько выше 3 000 золотых. Таким образом, если отбросить вопрос о покупательной способности золота, харач снова становится таким же, как и в первой половине княжения Штефана Великого.

L'ÉVOLUTION DU TAUX DU TRIBUT PAYÉ PAR LA VALACHIE ET LA MOLDAVIE

(RÉSUMÉ)

Le seul chiffre du tribut de la Valachie envers la Porte, acceptable pour le XVe siècle, est celui de 10 000 ducats, au commencement du règne de Vlad l'Empaleur. A partir du XVIe siècle, les informations sûres se multiplient et on peut constater, après les augmentations qui, en 1542, le portent à 24 000 ducats, son accroissement vertigineux durant la seconde moitié du siècle, le point culminant étant atteint en 1593: 155 000 pièces d'or.

La résistance organisée par Michel le Brave et les grandes victoires remportées en l'occurrence ont pour conséquence le fait que, lors de la reprise des relations de vassalité, le tribut ne monte plus qu'à 32 000 ducats.

Les nouvelles augmentations que connût le tribut au cours de la première moitié du XVIIe siècle (la dernière et la plus forte lors de la reconnaissance de Mathieu Basarab comme prince de Valachie, quand le tribut, calculé en argent, atteignit 130 000 thalers, chiffre qui demeurera quasi stationnaire jusqu'en 1703) sont en réalité en bonne partie annulées par la baisse du rapport or-argent, ce qui, durant la première partie du règne de Brancovan, ramène le tribut à environ 55 000 pièces d'or.

Après l'augmentation de 120 000 thalers, en 1703, et après les variations résultant de la perte et de la reprise de l'Olténie, à la veille de la guerre russo-turque de 1768—1774, le tribut de la Valachie finit par se fixer à la somme de 309 500 lei qu'il ne dépassera plus.

Grâce à la même baisse de la valeur de l'argent, le fardeau que constituait le tribut payé aux Turcs connaissait de fait un allègement graduel. En 1821, il ne représentait plus guère que 20 000 pièces d'or.

Partant, en 1456, de 2 000 pièces d'or, le tribut de la Moldavie arrivait en 1541, quand Pierre Raresh recouvrit le trône, à 12 000.

Les sauts rapides qu'il connut, le firent monter sous Bogdan Lăpușneanu à 35 000 pièces d'or, chiffre auquel il s'arrêtera du fait de la résistance du prince Jean le Cruel, tandis que celui de la Valachie connaîtra une vertigineuse augmentation. Il semble cependant avoir atteint en 1593 le chiffre de 65 000 pièces d'or. Bientôt après se produisit une brusque diminution, suivie de l'ascension qui le porta, sous Basile le Loup, à 75 000 thalers.

Les ravages entraînés par les guerres avec la Pologne à la fin du XVIIe siècle et, d'une façon générale, l'état moins avancé de l'économie moldave empêchèrent la Porte d'appliquer au tribut payé par la Moldavie les mêmes augmentations qu'en Valachie. Bien plus, à l'époque de Démètre Cantemir, le tribut baisse légèrement, jusqu'à 65 000 thalers. Dès lors, il n'augmente plus guère, puis se fixe à 67 944,50 lei, qui représentaient en 1821 un peu plus de 3 000 pièces d'or. En d'autres termes, le tribut était revenu, abstraction faite du pouvoir d'achat de l'or, à son quantum du début du règne d'Etienne le Grand.

DESPRE MODUL DE IMPUNERE ȘI PERCEPERE A BIRULUI ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA 1632¹

DE

DAMASCHIN MIOC

Organizarea fiscală a oricărui stat urmează strîns, cum este și firesc, etapele de dezvoltare ale statului respectiv; ea este una în epoca fărîmițării feudale, alta în cea de centralizare a statului și alta, în cea a statului din perioada destrămării feudalismului. Celei dintîi îi este caracteristică lipsa unei discriminări precise a funcțiilor îndeplinite de aparatul fiscal al puterii centrale și al celor îndeplinite de aparatul gospodăresc al marilor domenii feudale; cu mari privilegii de imunitate fiscală pentru feudali. Cea de-a doua perioadă se caracterizează printr-un sistem fiscal bine organizat, în care rolul cel mai de seamă și cu totul distinct îl are aparatul fiscal central; privilegiile fiscale ale marilor feudali se reduc aproape cu totul; se fac o serie de reforme menite să îmbunătățească sistemul fiscal și să sporească veniturile vistieriei. Cea de a treia perioadă (care nu intră în preocupările articolului) se caracterizează atît prin înmulțirea excesivă a obligațiilor fiscale, toate convertite în bani, cît și printr-un vast aparat fiscal și de constrîngere.

În linii generale, organizarea fiscală a Țării Romînești și Moldovei a trecut prin aceleași etape, cu deosebirea că instaurarea dominației otomane, la mijlocul veacului al XVI-lea — încetinind mersul spre un stat centralizat, bine constituit — i-a schimbat în parte cursul, influențînd-o direct. În perioada fărîmițării feudale, pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea, organele fiscale în materie de bir se limitau la cele ale statului: marele vistier și subalternii săi, birari sau bircei, pe de o parte, și la dregătorii domeniali pe de alta². Veniturile feudale se împărțeau între marii boieri și domn, servind mai ales la ridicarea bunei stări a clasei stăpînitoare, dar contribuind în parte și la consolidarea statului, care-i apăra interesele. Începînd cu a doua jumătate a vea-

¹ Articolul de față este un capitol dintr-o lucrare în curs de redactare, intitulată: *Contribuții la studiul birului în Țara Românească și Moldova, în veacurile XV—XVII.*

² Vezi, pentru această perioadă: Damaschin MIOC, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în *Studii și referate privind Istoria Romniei*, vol. I, Buc., 1954, p. 641—662.

cului al XV-lea, cînd se surprind primele încercări de centralizare a statului, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova¹, odată cu schimbările intervenite în caracterul forțelor și al relațiilor de producție s-au făcut modificări și în organizarea sistemului administrativ și fiscal. S-a produs o redistribuire a veniturilor feudale, cea mai mare parte revenind domnului, apoi turcilor și numai în urmă, boierilor și mănăstirilor. (În ultima perioadă, se pare că locul întîi, ca beneficiar al veniturilor strînse din țară, îl ocupă turcii, apoi domnul și boierii cu mănăstirile).

Se impune de la început precizarea că ceea ce urmează a se descrie în acest capitol sînt mai multe categorii de instituții fiscale, legate direct de problema modului de impunere și percepere a birului. Ele au fost create vreme de aproape două secole și jumătate și corespund anumitor etape de dezvoltare a statului.

Fără a se putea preciza exact anul apariției fiecăreia dintre aceste instituții, se pot totuși deosebi, în timp, patru mari grupuri.

Mai întîi, un grup de instituții mai vechi, din epoca fărîmițării feudale, datînd cel puțin din vremea lui Mircea cel Bătrîn (vistieria, vistierul, cămara, cămărașul, birarii, dregătorii domeniali).

Dezvoltarea relațiilor de marfă-bani în Țara Romînească și Moldova, în ultima treime a veacului al XV-lea, treptata lichidare a fărîmițării feudale, încercările ce se fac pentru formarea statului centralizat, au dus la transformări serioase și în domeniul administrativ și fiscal². Instituțiilor amintite li s-a adăugat, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea, un alt grup, creat pe baza primelor succese ale luptei pentru centralizarea statului (recensămintele fiscale, județele de bir, solidaritatea la plata birului, răboajele, catastifele).

Odată cu instaurarea dominației otomane la jumătatea veacului al XVI-lea, în organizarea fiscală a statului, sub influența unor factori de seamă, ca: destrămarea obștii, jugul otoman și lichidarea vechilor imunități feudale, au intervenit modificări și mai serioase. Creșterea diferențelor de avere în sînul obștii sătęști, folosirea pe scară largă a unor elemente din obște în aparatul fiscal a statului, destrămarea obștii, pe de o parte, aservirea țării de către turci și continua sporire a obligațiilor față de ei, pe de alta, precum și slăbirea puterii boierești, prin suprimarea imunităților (însă fără o creștere corespunzătoare a puterii centrale) — au vădit domniei necesitatea unor reforme fiscale mai adînci, a unei mai complexe organizări a aparatului fiscal al statului. Domnia își dă seama că fără asigurarea unei baze fiscale solide nu-și poate consolida puterea. Or, aceasta nu se putea face fără o sporire a veniturilor vistieriei, fără o intensificare a exploatării fiscale, care însă, la rîndul lor, nu puteau fi asigurate decît printr-o reorganizare a sistemului fiscal. Reformele ce se fac sînt menite să asigure tocmai baza fiscală a puterii domnești. Instituțiile fiscale existente suferă transformări adecvate vremii și scopului urmărit. Lor

¹ Vezi pentru această problemă studiile documentate ale lui Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului, în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Romînească*, București, 1950; *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1956, precum și monografia ce pregătește privind pe Vlad Țepeș.

² Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale...*, p. 34—36.

li se adaugă altele ca: răbojarii, cisma, numele, năpasta etc., ca și unele dări noi.

În sfârșit, un ultim grup creat la începutul veacului al XVII-lea și cauzat atât de intensificarea exploatării otomane, cât și de reapariția imunităților fiscale boierești, și mai ales mănăstirești, cuprinde pe lângă transformări ale instituțiilor mai vechi, și unele instituții noi (scaunele de bir, birul drept etc.) pe care le vom vedea și analiza mai jos.

Pentru a ușura înțelegerea lor, instituțiile vor fi studiate nu în cadrul grupurilor amintite, ci pe măsura apariției, în evoluția lor, de la început și până la anul 1632, însă numai cele care privesc direct modul de impunere și de strângere a birului.

RECENSĂMINTELE FISCALE

Este cunoscut ingeniosul sistem fiscal, creat la sfârșitul secolului III, în Imperiul Roman târziu, ca și vitalitatea și puterea sa de adaptare, care i-au permis să supraviețuiască atât în Imperiul Bizantin, cât și în regatele barbare. Vreme de aproape zece veacuri, în materie de organizare fiscală se repetă, cu unele schimbări și adaptări locale, dispozițiunile lui Dioclețian¹. Recensămintele fiscale se făceau în două perioade, întâi pe circumscripții mari, iar apoi, pe localități², ținându-se seama de întinderea lotului de pământ cultivat, de calitatea lui și de ce anume se cultiva pe el³. În timp, cadastrarele se făceau, fiind foarte costisitoare, din 15 în 15 ani, iar impunerile din cinci în cinci ani⁴.

Fără a afirma că sistemul fiscal din Imperiul Roman târziu a fost copiat identic, nu se va putea nega totuși, de către cel care face o istorie a organizării fiscale în diferitele state ale evului mediu european, și chiar din Asia Mică, că în organizarea lor fiscală se găsesc multe elemente cel puțin asemănătoare, dacă nu chiar moștenite sau împrumutate din sistemul lui Dioclețian.

În ceea ce privește catagrafiile, operațiile de recensare a populației și pământurilor cultivate, fiind absolut necesare pentru stabilirea fondului funciar al statului ca și pentru impunerea fiscală, ele se cunosc și se aplică, în statele Europei medievale, ca și în Imperiul Otoman, încă din epoca fărâmițării feudale, dar mai ales în cea a statului centralizat. Sînt de amintit doar cele ale unor state din răsăritul Europei, vecine cu noi.

Astfel, în Rusia, izvoare documentare și narrative pomenesc pe diecii-catagrafiști⁵, care treceau în registre pământurile și oamenii supuși la dări,

¹ André Piganiol, *L'impôt de capitation sous le Bas-Empire romain*, Chambéry, 1916, p. 89—92.

² *Ibidem*, p. 27.

³ N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, Ed. de stat, Buc., 1951, p. 394—395.

⁴ Ferdinand Lot, *L'impôt foncier et la capitation personnelle sous le Bas-Empire et à l'époque franque*, Paris, 1928, p. 39—40.

⁵ Într-un act de la marele cneaz Vasilie Vasilievici, dat m-rii Troița Serghevski, datat 1447—1455, se poruncește ca diecii cneazului să « nu scrie » pe oamenii mănăstirii amintite И писци мой вѣнкого князѣ тѣх людѣи... в мою дань не пишѣт) *Акты социально-экономической истории северо-восточный Руси*, vol. I, p. 142. La fel, într-un alt act, datat 1448—49 aceeași poruncă către aceiași dregători fiscali de a « nu scrie » pe oamenii mănăstirii și de a nu le lua darea (дань). Este, desigur, vorba de înscrierea în catastifele vistieriei, de operația de recensămintă a populației (*ibidem*, p. 156).

încă în veacul al XIV-lea¹. Odată cu trecerea spre perioada de centralizare a statului, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea și pînă în veacul al XVII-lea, noua organizare fiscală, care avea în vedere o impunere aducătoare de venituri mai mari și mai regulate, cerea statistici periodice a populației impuse la dări. Astfel de statistici, de o extremă importanță pentru cunoașterea trecutului poporului rus, s-au păstrat și au fost publicate, încă în veacul trecut, de către istoriografia rusă².

Însemnătatea acestor catagrafii, pentru datele pe care le cuprind, privitoare la istoria social-economică a Rusiei medievale a fost accentuat subliniată de către istoriografia sovietică³. Asupra datelor pe care le cuprindeau aceste registre fiscale, (cărți funduare), numite « pișovîe cnighi », vom mai reveni⁴.

Sînt îndeobște cunoscute cadastrele bizantine și însemnătatea ce li se acorda, și nu vom mai insista asupra lor⁵.

În Serbia medievală, de asemeni sînt cunoscute recensămintele fiscale și registrele corespunzătoare încă din veacul al XIV-lea, chiar dacă ele n-au însemnătatea celor bizantine, contemporane⁶.

În Bulgaria și Serbia, după cucerirea lor de către turci, în Ungaria supusă, ca, în genere, în întreg Imperiul Otoman, au loc, în veacurile XV, respectiv XVI—XVII, descripții fiscale regulate. În veacul al XVI-lea, ele ajung să se facă anual; mii de astfel de exemplare, conținînd date amănunțite cu privire la sursele de venituri ale statului, la contribuabili, la impozite, se găsesc și astăzi în arhivele turcești⁷. Alcătuite minuțios, cuprindeau toate datele necesare fiscului, pentru ca nimeni și nimic să nu poată scăpa impunerii.

În Transilvania, socotelile dijmelor papale vădesc existența unor catagrafii ale papalității, dacă nu și ale statului, cel puțin în veacul al XIV-lea⁸.

Nivelul la care ajunsese organizarea Moldovei și Țării Romînești, în veacul al XV-lea, se pare că nu era cu nimic mai prejos decît al unora din statele amintite mai sus. E de presupus, deci, că în materie de organizare fiscală să fi existat și la noi astfel de descripții, măcar într-o formă rudimentară.

Lăsînd la o parte analogiile de mai sus și limitîndu-ne la documentele interne din veacul al XV-lea (mai ales cele moldovenesti), amănunțita descriere a hotarelor de sate sau siliști, dăruite de domnie, ne trezesc cel puțin bănuiala că la cancelaria domnească ar fi existat însemnări privind fondul funciar al statului. Este inadmisibil ca în toate cazurile descrierea hotarelor să fi fost dată diacului de către beneficiar (acesta ar fi căutat să-și întindă hotarele

¹ *Очерки истории СССР*, Moscova, 1953, t. II, p. 161.

² *Новгородские писцовые книги*, t. 1—6, 1859—1910; *Писцовые книги Московского государства*, t. 1, 1877; și altele.

³ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 308, 406, 415—417 și *passim*; P. I. Leașcenko, *Istoria economiei naționale a U.R.S.S.*, Ed. de stat pentru literatură economică și juridică, vol. I, Buc., 1955, p. 202—203.

⁴ Vezi mai jos, p. 66.

⁵ P. Kajdan, *Аграрные отношения в Византии XIII — XIV вв.*, Moscova, 1952, p. 139 și urm.

⁶ K. Jirecek, *Istoriја Srba* (Istoria Sirbilor) trad. și completată de Iovan Radonić, vol. II, Belgrad, 1923, p. 50.

⁷ L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, vol. I, Budapesta, 1955, p. 75—79.

⁸ *Documente privind istoria României*, C, v. XIV, vol. III, p. 41—253. Întrucît cităm foarte des această colecție, o vom prescurta sub inițialele D.I.R.

cît mai mult, în dauna altor sate și ocine). Semnalăm acest fapt, doar ca pe o ipoteză. Știri, însă, care să vorbească direct și lămurit despre recensăminte «înscrieri» și registre cadastrale în Moldova și Țara Românească, în cursul veacului al XV-lea, nu s-au găsit pînă în prezent sau, cel puțin, nu le cunoaștem.

Chiar dacă alcătuirea recensămintelor, a catagrafiilor, nu avea ca unic scop impunerea fiscală, e cert că acesta era totuși cel mai important. În ceea ce urmează ne vom referi și limita doar la aspectul fiscal al recensămintelor.

Istoriografia romînă burgheză, din lipsă de informație, fie că a trecut cu vederea existența acestor recensăminte, fie că, atunci cînd le-a amintit, a făcut-o în treacăt¹. Cît despre răstimpul în care se făceau, numai C. Giurescu a arătat că se făceau «destul de rar»².

În documentele romînești de limbă slavă din veacurile XV — XVII, se întîlnesc adeseori termenii de: *rizati* (ризати), *rizanie* sau *rezanie* (ризаніе) și *rizateli* (ризатель), în Țara Românească; de: *rubiti* (рубити), *pererubniți* (перерубниці), *perepisniți* (переписниці) *opraviteliu* (опракигелю), *upravlenie* (справленіе), *napravlenie* (направленіе), *pisanie* (писаніе), în Moldova. Acești termeni, după cum se va vedea mai jos din numeroase exemple, sînt în directă legătură cu recensămintele fiscale, cu «înscrierile», cu registrele fiscale, cu «îndreptările» în aceste registre. Aceste cuvinte slave, din care cele mai importante, din punctul de vedere al prezentului studiu, sînt cele de: *rizanie* și *rizateli*, au fost traduse în istoriografia mai veche prin niște termeni de fapt improprii, specifici documentelor de la sfîrșitul veacurilor al XVII-lea și din veacul al XVIII-lea, de *cislă* și *cisluitor*³. Colectivul de slavisti al Institutului de istorie din București a părăsit această traducere, cu prilejul publicării colecției «Documente privind istoria Romîniei», traducînd cuvintele amintite prin termenii fiscali romînești ai epocii, întîlniți în documentele de limbă romînă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, de *crestare* și *crestător*⁴.

Aceste *rizanie* — crestări, *pisanie* — înscrieri, după cum vom vedea, nu erau altceva decît operațiuni de recenzare, fie a populației dajnice, fie a anumitor bunuri impuse la dare, la început probabil rar, mai apoi periodic, pe întreaga țară. Pe baza lor, se alcătuiau apoi catastife la vistieria domnească, care serveau la impunerea și la încasarea celor obligați la dări către domnie. Numele de *crestare* îi vine de la operația pe care o făceau acei dregători ai fiscului — *rizateli* în Țara Românească, *pererubnici*, în Moldova — de a cresta, a tăia pe un bețișor de lemn (răbojul) anumite linii, semne, care reprezentau cifre — (birnici, ocine, vite, sau sume de bani) — de care fiscul avea nevoie. Cu alte cuvinte, treceau în condicile vremii lor cifrele necesare domniei mai ales pentru alcătuirea catastifelor în vederea impunerii la dări.

Cea dintîi *crestare* din țările romînești, cunoscută documentar, este în Moldova — la jumătatea veacului al XV-lea. Într-un document din 1449 aprilie 8, Alexăndrel voievod, întărind m-rii Pobrata ceara de la circiumile din Țîrgul Frumos, precum și șapte buți de vin din desetina domnească, poruncește ca

¹ Ioan C. Filitti, *Considerațiuni generale despre vechea organizare fiscală a principatelor romîne pînă la Regulamentul Organic*, București, 1935, p. 19—20.

² Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 30.

³ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 19.

⁴ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 340; vol. VI, p. 194; veacul XVII, vol. II, p. 69; vol. IV, p. 35; și în alte documente.

« oricine va cresta desetina din vin de la noi, prin țara noastră »¹ (КТО ИМЕТ РЪБИТИ ДЕСЪТНИСЪ УТ КИНА УТ НАС ПО НАШЕН ЗЕМАН) acela să dea mănăstirii vinul amintit. Din context reiese că de la domnie (УТ НАС) sînt trimiși dregători prin țară (ПО НАШЕН ЗЕМАН), care fac operațiunea de « creștere » (РЪБИТИ) a desetinei din vin, cuvenită domniei ca dare pe vin. Aceștia deci, însemnau— (pe răboaje sau în catastife) — zeciuală pe vin, pe care o lua domnia — în vin, — din diversele ținuturi cu vii ale Moldovei; făceau, cu alte cuvinte, o operațiune de înscriere a cuantumului unei dări și, desigur, și a contribuabililor.

În Țara Românească, cea dintîi « înscriere » o găsim într-un document din prima jumătate a veacului al XVI-lea, de la Neagoe Basarab. Acesta, scriind județului și pîrgarilor din Brașov, ținutului de sub stăpînirea Brașovului și secuilor, îi anunță că nu-și vor mai putea paște vitele în Țara Românească fără învoirea sa; pe care-i va prinde, îi va tăia și le va lua și vitele. Cei care însă vor voi să-și pască vitele, oile și porcii și să vîneze pește, ei « să dea de știre domniei mele și slugilor domniei mele, vătăfilor, care sînt puși pe la marginea țării, ca să le înscrie (sl.n.—D.M.) vitele, ca să-și plătească goștina » (. . . Да дакат ѝ знаніе господствъ ми и слугам господства ми катаси кон сѣт по краинѣ землю поставленн, како да мѣ шинишет добиток да си плацят горцитнѣ) »²

Din textul de mai sus reiese constatarea că pe vremea lui Neagoe Basarab, deci între 1512—1521, se înscriseră vitele, în vederea plății dării ce se lua după oi și porci, numită goștină. Se înscriseră, cum e firesc, numărul de vite, pentru a se ști cuantumul dării, și stăpînii vitelor, pentru a se ști de la cine se ia darea.

Dacă pentru dijma din vin și pentru goștina din vite se făceau astfel de operațiuni, de numărătoare și înscriere, pentru bir, care, ca importanță pentru vistierie, începînd cu a doua jumătate a veacului al XV-lea, stă deasupra altor dări³ (mai ales pentru faptul că era o contribuție bănească, într-o vreme în care relațiile marfă-bani începuseră să se dezvolte) e de presupus că lucrări similare, de notare măcar a satelor de contribuabili, să fi avut loc, încă în această vreme.

Succesele luptei pentru formarea statului centralizat puneau în fața domniei, la sfîrșitul veacului al XV-lea, atît în Moldova, cît și în Țara Românească, problema unei sporiri a veniturilor statului; or, aceasta se putea realiza numai printr-o neapărată întărire a aparatului fiscal central. Reforme de o oarecare amploare, menite tocmai să servească interesele puterii centrale, au loc atunci și în acest domeniu, al organizării fiscalului⁴. Frecvența pomenire în acte a dregătorilor domnești în legătură cu dările, și în special cu birul, folosirea sistematică a catastifelor de către vistierie, amplexarea luată de cancelaria vistieriei⁵, analogia cu statele vecine, ajunse în același stadiu de dezvoltare, pomenirea « creșterii » unor dări, nu duc la presupunerea că, spre sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea, au avut loc catagrafii ale populației

¹ D.I.R., A, veacul XIV, XV, vol. I, p. 240.

² Grigore Tocilescu, 534 documente istorice slavo-române, p. 247—249.

³ Damaschin Mioc, op. cit., p. 646.

⁴ Barbu T. Cîmpina, Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare, în Studii cu privire la Ștefan cel Mare, Buc., 1956, p. 61—63.

⁵ Despre toate acestea vezi mai jos, p. 67 și urm.

dajnice, chiar dacă ele nu au însemnătatea unor măsuri de ordine de stat luate sistematic, așa cum vom vedea că se face în veacul al XVI-lea.

Presupunerea noastră este întărită și de alte știri de la începutul veacului al XVI-lea. Este vorba de unele mențiuni documentare, în legătură directă cu birul. Astfel, la 1515 iulie 26, Straua înfrățește pe Oancea pitar pe o ocină la Sturzești, doarece acesta « l-a scos de la bir »; iar Dobra îl înfrățește pe același pe alte ocine, la Buciumeni și Trudeștii de la Vedea, pentru că și pe ea « a scos-o de la bir »¹. La 1528 noiembrie 10, Radu de la Afumați, întărind m-rii Tismana o ocină la Podeni, spune, între altele, că « a scos-o și de la bir » («...а господство ми ю изкади и вт бир») ². Aceste « scoateri »³ de la bir ale ocinelor și ale capilor de familie însemnau în fond scutirea de obligația birului pe o anumită perioadă de timp, scutire care devenea efectivă numai prin ștergerea sau « scoaterea » acelor ocine sau oameni din registrele vistieriei. Documente ulterioare arată că aceste « scoateri » sînt modificări ce se fac în catastifele visteriei. Așa, bunăoară, la <1594> mai 19, Mihai Viteazul iertînd șapte năpăști de bir ce apăsau asupra satului Rătunda (Groșeneasca de la Meteleu) a mănăstirii Blagoveștenia, de lângă Buzău, menționează că « acele 7 năpăști domnia mea le-am scos cu totul din catastihul domniei mele »⁴ (sl.n.—D.M.)

În 1618 august 20, Gavril Moghilă, scutind satul Livezeni (jud. Dîmbovița) al m-rii Nucet, de dări (stabilind totuși să dea 50 galbeni anual) — precizează: «... le-am scos domnia mea birul din catastiful de visterie al domniei mele »⁵ (и изкадином им господство ми бирова вт катастих вт вистериѣ господства ми).

Din cele două documente din urmă — și exemplele de acest fel se pot înmulți⁶ — se vede că operațiunile de scoatere se făceau pe catastife, din care se ștergeau sate birnice, ocine birnice sau birnici. Aceasta presupune că în catastife erau scrise aceste categorii; or, aceste înscrieri, această alcătuire de catastife de contribuabili, nu era altceva decît un recensămînt fiscal.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, recensămintele fiscale în vederea asigurării unei cît mai riguroase și regulate încasări a dărilor și în special a birului—care, în documentele moldovenești de limbă slavă, din această vreme, poartă numele de дан tradus prin dare — cîștigă în importanță, devenind periodice.

Cea dintîi mărturie documentară sigură despre o catagrafie (решаніѣ) a birnicilor pe care o cunoaștem este din domnia lui Petru cel Tânăr (1559—1568); în vremea acestui domn, un document din 1587 decembrie 29 afirmă că Manea a plătit birul lui Furnică « în trei ani, pînă la crestare <pe răboj> » — (8 три години дари решаніѣ)⁷.

E semnificativ faptul că izvoarele amintesc că, tot cam în această vreme, făceau și turcii o serie de catagrafii ale populației din Bulgaria și Serbia. Astfel, sultanul scrie beilor de Smederevo și de Vidin, la 1 ianuarie și 17 aprilie 1568,

¹ D.I.R., B, veacul XVI, vol. I, p. 111.

² Ibidem, vol. II, p. 59.

³ Vezi mai jos o analiză amănunțită a « scoaterilor », p. 76—81.

⁴ D.I.R., B, veacul XVI, vol. VI, p. 119.

⁵ Ibidem, veacul XVII, vol. III, p. 232; planșa la p. 679.

⁶ Vezi mai jos, p. 78.

⁷ D.I.R., B, veacul XVI, vol. V, p. 340.

ca să fie atenți să nu se sustragă nici o persoană de la recensământ, așa cum au obiceiul, mai ales valahii stabiliți în acele părți. « Valahii — spune documentul — . . . se retrag și se ascund ori de câte ori are loc un recensământ în acest vilaiet — < Budun = Vidin > — și se reîntorc la locuințele lor, după terminarea acestei operațiuni »¹.

Termenul slav de *rizanie* sau cele românești de *crestare* și *seamă*, însemnând, după cum vom vedea, catagrafie, operațiune fiscală periodică de înscriere la dări (în speță la bir), de impunere nouă, se întâlnesc și în alte documente din domniile lui Mihnea Turcitul (1577—1583; 1585—1591), Mihai Viteazul (1593—1601) și Radu Șerban (1602—1611). Ca dată ultimă, termenul slav de *rizanie* îl întâlnesc în domnia lui Matei Basarab, la 1650 ianuarie 12².

În actele de pînă în prima treime a veacului al XVII-lea, este izbitoare repetarea expresiei de « 3 ani » în legătură cu birul, cu impunerea și plata sa, ca și deseale mărturii despre « crestare ». În afară de documentul citat mai sus, o serie de alte documente repetă stereotip: « și a plătit de bir în trei ani » — (И ПЛАТИЛ ЗА БИР 8 ТРИ ЛѢТ); altele vorbesc că s-a plătit birul « pînă la crestare » — (ДОРИ РѢЗАНІЕ). Cu toată mulțimea acestor date, istoriografia burgheză nu pomenește nimic de însemnătatea unor asemenea mențiuni pentru cunoașterea sistemului fiscal al epocii, nefăcînd nici un fel de comentariu asupra celor « trei ani », ci trecîndu-i sub completă tăcere.

Studiînd ansamblul documentelor care amintesc de bir în legătură cu perioada de trei ani, ca și cele care-l amintesc în legătură cu *crestările* sau *semile* — în documentele de limbă romînă, *rizanie* mai poartă și numele de semi—vom vedea că între ele există o intimă legătură.

Într-un document din 1572 ianuarie 5, se spune că, în urma morții lui Dan, fiul lui Chivăran, jumătate din ocina acestuia din urmă, de la Bercești, « a rămas birnică, și ceata lui Chivăran nici unul din ei n-a voit să plătească birul lui Chivăran, ci s-au lepădat toți de acel bir al lui Chivăran ». Negustorul Drăgoi, care cumpărase mai înainte jumătate din ocina pomenită mai sus, « a plătit și acea jumătate de ocină de bir în trei ani (sl.n. — D.M.) pentru că i-au dat-o și au închinat-o toată ceata lui Chivăran acea ocină lui Drăgoi și fiilor lui, de a lor bună voie. Și a cheltuit Drăgoi pentru acea ocină, pînă a scos-o de la bir, 1100 aspri »³.

La 1572 aprilie 15, i se întărește lui Stroe vataf o ocină în Borile, partea lui Schița toată, pe care a cumpărat-o cu 100 aspri « și i-a plătit birurile și acei aspri și vama de sare, pe trei ani »⁴ (sl.n.—D.M.).

La 1578 august 8, Bădilă vataf cumpără o ocină în Berindești și plătește și birurile « de la acea mai sus zisă ocină, însă pe trei ani »⁵.

Întărîndu-se o ocină la Coteana, lui Drăghici și Giurgiu postelnici, în 1590 aprilie 24, închinată lor de Cotean, se adaugă că aceștia au « plătit birurile lui, în trei ani, fac 600 aspri »⁶.

¹ Documente otomane privilegiate la Țările Românești, traduse și pregătite pentru tipar de M. Guboglu, sub dată.

² Acad. R.P.R., XCV/29, orig. slav.

³ Al. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, Tg. Jiu, 1908, p. 189—191.

⁴ D.I.R., B, veacul XVI, vol. IV, p. 66.

⁵ Ibidem, p. 336.

⁶ Ibidem, vol. V, p. 443.

Într-un act din 1613 februarie 8, relatînd însă fapte din domnia lui Ștefan Surdul, (1591—1592), se întărește lui Ieremia logofăt o moșie la Cârpești, a lui Manea Mitutelul și a fiului lui, Stroe, pe care « o au cumpărat » Ieremia logofăt de la sus-numiții « drept 4000 de aspri gata și i-au plătit și de bir în trei ani »¹ (sl.n.—D.M.).

În 1598 iulie 4, se întărește lui Ion logofăt partea de ocină din Rogozești a fratelui său « pentru că i-a plătit Ion logofăt birul fratelui său Apostol, în trei ani (sl.n.—D.M.) — partea lui, 15 taleri »².

La <1603> aprilie 19, lui Stoica logofăt i se întărește satul Loloești, pe care îl cumpără de la megieșii din sat pe vremea lui Mihai Viteazul, cu 30 000 aspri și cu plata unor dăjdii ce căzuseră pe acel sat, dăjdii pe care Stoica logofătul le plătește vreme de trei ani³.

Lui Șteful i se întărește, la 1618 aprilie 30, o ocină la Stolojani, partea fraților lui, care au murit, pentru că i-a pomenit și a plătit « și partea lor de bir, în trei ani, (sl.n.—D.M.) în zilele lui Șerban voevod, pe lună cite un galben »⁴ («... плащают .....и дадо на за бир 8 три години).

Cîteva documente pomenesc de *cei trei ani* în legătură cu scutițiile de bir pe care le primesc anumite slobozii ale unor mănăstiri sau boieri. Astfel, la 1621 mai 27, i se întărește lui Antonie cămăraș siliștea Groșani pe Călmățui, unde să-și strîngă oameni streini sau rumîni de moșie din acel sat, dar fugiți în altă parte, pe care domnul îi scutește de dări, menționînd că « de acum pînă în trei ani să nu dea nimica »⁵. În 1625 <sept.—dec.> 20, Alexandru Coconul scutește pe cei ce se vor aduna în slobozia Rușeșul a m-rii Banu, de toate dările « în trei ani »⁶. Același scutește tot pe trei ani și pe străinii ce se vor aduna pe siliștea Călugăreni, slobozie a m-rii Tismana⁷.

Documentelor de mai sus, care vorbesc de plata birului pe trei ani, li se adaugă și altele, atît din veacul al XVI-lea, cît și din primii ani ai celui următor⁸.

Deocamdată, din actele de mai sus, reținem existența unui element important în practica fiscală a vremii, care obliga pe contribuabili la plata birului pe un răstimp anumit, fixat la o perioadă de trei ani.

¹ D.I.R., B, veacul XVII, vol. II, p. 149.

² *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 329.

³ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 78.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 224; planșă, p. 677.

⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 30—31.

⁶ *Ibidem*, p. 562—563.

⁷ Arh. ist. centrală. M-rea Tismana, XCIII/21, orig. rom.

⁸ a) În <1583> mai 5, Neagoe cumpără de la Drăgan ocină în Siliște, « și a plătit, în trei ani ». Din context se vede că și aci e vorba de bir (D.I.R., B, veacul XVI, vol. V, p. 107).

b) Într-un document din 1586 iunie 26, se spune că mai înainte, cînd mitropolitul Mihail era episcop la Rîmnic, a plătit pe fiii lui Dumitru vâtaf « de bir, pentru trei ani » (*ibidem*, p. 245).

c) La 1596 mai 14, se întărește lui Stanciul o moșie în Rădăcinești, partea lui Costandin, « pentru că au plătit Stanciul birul lui Costandin în trei ani » (*ibidem*, vol. VI, p. 212).

d) În 1613 februarie 5, se amintește de plata birului lui Simeon « în trei ani ». Actul relatează fapte din domnia lui Mihai Viteazul (*ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 147).

e) — f) vezi și doc. din 1609 sept. 1 (*ibidem*, vol. I, p. 408) și 1617 iunie 1 (*ibidem*, vol. III, p. 143).

Frecvența folosire a creșterii sau semii, în documentele ce pomenesc de bir, ca și semnificația ei, se vor vedea din cele ce urmează.

În <1595> decembrie 29, mitropolitul Eftimie judecă o pricină între Rada și cumnații ei, Badea și Duica, pentru averea rămasă de la soțul Radei, Năvrap, care murise. El hotărăște cum să se împartă ce a rămas de la Năvrap, ocină și vite, dar hotărăște și în privința birului rămas în urma acestuia: «Și la bir, pînă la vremea creșterii (до крѣме рѣзаніѣ) de asemenea să plătească, cum au luat și din vite»¹. Adică Rada două părți, iar Badea și Duica o parte.

Într-un document din 1603 mai 27², relatînd însă fapte din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că Gherghe comis a cumpărat satul Crăpeni cu 8300 aspri gata și cu două biruri, «să plătească Gherghe comis pînă la creștere; și l-a plătit» (. . . да платит Герге комис даже до рѣзаніѣ; и платил га ест). Același cumpără satul Mălinești cu 12 500 aspri gata și cu două biruri și apoi «să plătească Gherghe comis pînă la creștere. Apoi, de la creștere, el a scos birul de la catastih și și-a pus satul ca sat de roșii să fie de slujbă domnească și a țării» (да платит Герге комис даже до рѣзаніѣ. Также от рѣзаніѣ он ест изкадна бир от катастх.,.). Tot Gherghe comis cumpără și satul Zoreni, cu 12 000 aspri gata și cu 2 biruri «și a plătit pînă la creștere» (и платил ест до рѣзаніѣ).

În alte două documente din domnia lui Mihai Viteazul, din 1596 iunie 23 și 1597 <aprilie 1 — august 31>, traduceri mai târzii, moșia lui Pandichiu din Gabrov rămîne «pustie și părăsită din vremea rumtorii și cu bir»³. Vilcan plătește birul lui Iane Pandichiu «pînă la vremea rumptorii»⁴. E vădit că s-a tradus cuvîntul *rezanie* prin ruptoare.

La 1597 iulie 1, Mihai voievod hotărăște ca niște vecini din Groșani ai m-rii Tismana să dea birul în satul Tismana, «unde i-a apucat crestatul», nu în Groșani, unde stau⁵ («. . . да даст бир њ Тисманна, кѣде ест сѣатил рѣзателю. . . »).

În 1599 iunie 17, Dragomir plătește birul soției sale pe o ocină pe care ea îl înfrățește, «pînă la creștere»⁶ (даже до рѣзаніѣ).

La 1606 august 22, Paraschiva logofăt plătește partea de bir a lui Vilcan din Ciungeasca, «pînă la vremea de creștere, de a cheltuit 7200 aspri»⁷ (и платил ест негов дѣла за бир до крѣме за рѣзаніѣ. . .).

La 1619 mai 8, se poruncește ca rumîinii fugiți ai m-rii Argeș să-și dea cîsla de bir, nu la Argeș, unde sînt siliți să se întoarcă, ci «unde le va fi pus de în seamă»⁸.

O serie de alte documente, pe care le vom analiza mai jos, pomenesc și ele despre creșteri⁹.

¹ D.I.R., B, veacul XVI, vol. VI, p. 194.

² *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 89—91.

³ *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 224.

⁴ *Ibidem*, p. 260.

⁵ *Ibidem*, p. 282, planșă, p. 507.

⁶ *Ibidem*, p. 355, planșă, p. 536.

⁷ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 226.

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 361.

⁹ a) La <1600> aprilie 13, sînt pomeniți, într-un orig. rom., «crăstătorii de în seamă» (Ibidem, veacul XVI, vol. VI, p. 372).

b) Satul Hurezii e plătit de bir, în domnia lui Mihai Viteazul, cu 38 000 de aspri, «pînă la vremea creșterii» (Acad. R.P.R., Surlui 64, orig. slav).

Din exemplele date e de reținut de asemenea faptul că birul se plătește « pînă la crestare », ca ceva obligatoriu. Dacă nu din toate exemplele reiese clar că aceste creștări nu sînt altceva decît recensăminte fiscale, măcar în unele din ele acest lucru este vădit. Faptul că pe unii îi *apucă crestarea* într-un anumit loc, unde ei sînt obligați să-și dea birul, faptul că se vorbește de « *vremea creștării* », faptul că se traduce, în veacurile XVIII și XIX, cuvîntul rizanie prin *cisluire*, care nu este altceva decît fixarea cotelor de bir, sînt suficiente argumente pentru a convinge pe oricine că aceste creștări sînt operațiuni de recenzare fiscală.

Dar care este totuși legătura dintre cei trei ani și crestare? Pe aceasta ne-o dau două documente, unul din veacul al XVI-lea, amintit și mai înainte, și unul din veacul al XVII-lea, pe care, din cauza importanței lor, le supunem unei analize ceva mai amănunțite.

Documentul purtînd data <1587> dec. 29, însă cu relatări de fapte din domnia lui Petru cel Tânăr, este important din mai multe puncte de vedere. Pentru acest motiv, redau în întregime pasajul care interesează studiul de față. Mihnea Turcitul întărește lui Manea Păsărel și fiului său Staico ocine în Olteneshii de Jos. Printre ele, îi confirmă și « toată partea de ocină a lui Furnică, pentru că Furnică a fost la bir și a fugit în țară, iar birul lui a căzut asupra lui Manea, de l-a plătit *în trei ani, pînă la crestare* (sl.n. — *D.M.*) — fac aspri 660, încă în zilele răposatului Petru voevod »¹ (... понеже Фсрникъ ест бив на бир и избегал ест къ хорк, а бирса емс ест паднса над Манк, тере ю ест платил 3 три годи ни, дори резаніе, чинит хъ аспри еци 3 при дъни покойнаго Петра Боекода).

Din fragmentul citat reținem: *a*) că Furnică, impus la bir, fuge în țară din cauză că nu-l poate plăti;² deci birul e o obligație extrem de grea; *b*) birul său *a căzut* asupra lui Manea Păsărel, unul din consăteni, care, *silit*, nu de bună voia sa, plătește birul lui Furnică³; *c*) plătește birul *vreme de trei ani*; *d*) îl plătește *pînă la crestare*; *e*) cuantumul anual al birului lui Furnică este de 220 aspri⁴; *f*) neplata birului timp de trei ani atrage după sine pierderea ocinei impuse, în favoarea celui care — de voie sau silit — o plătește de bir, vreme de trei ani⁵.

c) În vremea aceleiași domnii, Gherghie comis plătește satul Tălpașul de bir tot « pînă la crestare » (*D.I.R.*, veacul XVII, vol. I, p. 484).

d) O traducere din veacurile XVIII—XIX, a unui original slav din 1611 nov. 20, amintește că satul Rumîni se vinde popii Stepcia « și i-au plătit popa Stepcia de un bir al lor pînă la cisluire » (*ibidem*, vol. II, p. 24).

e) Într-un act din 1608 mai 19, se arată că Preda mare ban cumpărase satul Făureștii, cu 20 000 aspri, și « le-a plătit lor un bir deplin, pînă la crestare, de a dat asprii » (н платил ест им едни бир запълн до резаніе, тере ест дал аспри) (*ibidem*, p. 309). La fel satul Șuşanii (*ibidem*, p. 310).

f) Creștările mai sînt pomenite în documentele cu datele: 1621 iunie 6 (*ibidem*, vol. IV, p. 35), 1624 iunie 10 (*ibidem*, p. 427), 1610 nov. 7 (Ștefulescu, *op. cit.*, p. 322—323), 1612 mai 2 (*D.I.R.*, B, sec. XVII, vol. II, p. 69), 1612 mai 10 și 1612 oct. 22 (*ibidem*, p. 73 și 115).

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 340.

² Fugile de bir, care în a doua jumătate a veacului XVI și în tot veacul XVII sînt extrem de numeroase, vor fi tratate aparte în alt capitol.

³ Vezi mai jos, paragraful închinat solidarității fiscale, p. 108—110.

⁴ În capitolul care va trata despre cuantumul birului.

⁵ Pierderile de ocine ca și pierderea libertății personale pentru neplata dărilor vor fi tratate aparte.

Știind acum ce se ascunde sub cuvîntul rızanie-crestare, ne dăm seama că Manea Păsărel a *fost obligat* să plătească birul lui Furnică, vreme de trei ani, pînă la un recensămînt fiscal, care urma să se facă.

Din documentul din 1614 martie 26, care redă însă un fapt petrecut în 1603, se vede că satul Băjești — 23 de familii — se vinde lui Dragomir mare pitar, din cauza greutății de biruri, cu 36 300 de aspri. Cumpărătorul însă, în afară de suma de mai sus, pe care le-a dat-o în mînă, « pentru niște cuvinte ale sale pe care le-a vorbit cu ei, ca să-i scoată de la bir, *pînă la vremea creșterii* (sl.n.—D.M.) el nu a putut să-i scoată de pe catastif, așa că, *pînă într-al treilea an* (sl.n.—D.M.) a tot plătit Dragomir pitar birurile lor și toate dăjdiile lor, cite sînt peste an în țară, *însă pe trei ani*, (sl.n.—D.M.) pentru găleată și pentru fin și pentru boi și pentru cai și pentru dijma de albine și de porci și de munci, *tot a plătit din punga lui, pînă la vremea creșterii* (sl.n.—D.M.) <pe răboj>² („...пак радї нѣкоє слово си, что ест глаголь със них, яко да изводит ѿ бир, до резанїе крѣме ѿн некъвозможит извадити их ѿ катастих, таже до третаго лѣто къс ест платна Драгомир питар бирокє им и скакєх даже им, елико сѣт през лѣтѣ хорѣ, вкаче ѣ три лѣти, за кѣб и сєно и за кол .. къс платна ест ѿт тоболници емѣ до резанїе крѣме“).

Importanța documentului constă în faptul că vedește clar legătura intimă dintre cei trei ani și recensăminte. Dragomir pitar urma să scoată de la bir satul Băjești în momentul cumpărării; el însă nu izbutește să o facă, fiind silit, tocmai de aceea, să le plătească birul pe un nou răstimp întreg de trei ani, pe perioada completă cuprinsă între două recensăminte.

Asemănările ce există între documentele ce cuprind plata birului pe trei ani și cele ce cuprind plata birului pînă la crestare — ca bunăoară documentul din <1603> aprilie 19², în care Stoica logofăt cumpără cu bani satul Loloești și-l mai plătește și de bir pe trei ani, și documentul din 1603 mai 27³, în care Gherghe comis cumpără tot cu bani satul Crăpeni și-l mai plătește și de bir pînă la crestare — pomenirea lor atît de des în documente, ca și cum ar încheia o situație de bir, clara relație a ultimului document analizat (cel din 1614 martie 26) impun concluzia că în Țara Romînească în această vreme *existau recensăminte fiscale, care se făceau din trei în trei ani*; pe baza acestora se alcătuiău catastifele vistieriei⁴.

Obiecția ce s-ar putea aduce, că cei trei ani în legătură cu birul n-ar fi altceva decît o simplă normă juridică, nu este întemeiată. S-a văzut mai sus, din unele documente, că neplata birului pe trei ani atrăgea după sine pierderea ocinei și trecerea ei în proprietatea celui care o plătea. Aceasta, e adevărat, a trecut în practica juridică a vremii. Dar nu la atît se limitează explicația perioadei de trei ani. Vedem din alte documente că ocina este cumpărată cu bani și pe lîngă aceasta cumpărătorul mai plătește vînzătorilor și birul pe trei ani⁵. Din acestea, ca și din cazul Băjeștilor, se vede că cei trei ani, pomeniți în legătură cu birul, formează răstimpul dintre două recensăminte fiscale.

¹ D.I.R. B, veacul XVII, vol. II, p. 262.

² Vezi mai sus, p. 57.

³ Vezi mai sus, p. 58.

⁴ Vezi mai jos, p. 70 — 71.

⁵ Vezi mai sus, p. 57, doc. din 1613 febr. 8.

Între plata birului « *pe trei ani* » și plata birului « *pînă la creștere* » nu este totuși identitate. Sfera celei dintii este mai largă; ea poate cuprinde în sine pe cea de-a doua. Plata pe trei ani cuprinde o perioadă completă între două creșteri; plata pînă la creștere poate fi însă și pe alt număr de ani, unu sau doi sau mai mulți, după cum vom vedea mai jos.

Se poate pune acum întrebarea, îndreptățită de altfel, de ce se făceau aceste recensăminte la noi, cel puțin pentru această epocă, din trei în trei ani, și nu din doi în doi sau din cinci în cinci ani, sau altfel.

Se pare că în această privință exista o practică mult mai veche. Theophrast (în a sa *Historia plantarum*, VIII, 7) scrie despre facerea contractelor de arendare a pămîntului, în Mesopotamia, pe trei ani, punînd-o în legătură cu asolamentul trienal. Herodot amintește și el de iertarea birului pe trei ani, la persi¹.

Pe proprietățile statului, ca și pe domeniile marilor feudali, se întâlnește adesea practica aceasta de a-și lega veniturile de o perioadă de timp de trei ani.

În Apus, seniorul putea să îndepărteze pe țăranul censitar de pe lotul pe care i-l cedase și pentru neplata censului pe timp de trei ani².

Iacobo de Promontorio de Campis, care a viețuit multă vreme la curtea sultanului, pe la jumătatea veacului al XV-lea, arată că acesta își arenda o parte din venituri *pe trei ani*³.

Este știut de asemenea că, chiar din primul sfert al veacului al XVI-lea, domnia Țării Românești trebuiau să se închine la Poartă, *din trei în trei ani*.

Și în zălogirile de moșii în Țara Românească, în această vreme, întîlnim « *cei trei ani* ». Dacă după trecerea lor, cel care zălogește nu restituie banii celui care l-a împrumutat, își pierde moșia⁴.

Dată fiind dependența birului de ocină, atît în veacul XV, cît și în cele două următoare, între cei trei ani ai recensămintelor și zălogurilor și *asolamentul trienal* se pare că se poate face o strînsă legătură.

Este sigur că dacă în Rusia veacurilor XIII — XV⁵ și în țările vecine în veacurile XVI — XVII⁶ se practica sistemul agriculturii în trei asolamente, el să-și fi găsit și la noi o destul de largă răspîndire, cel puțin în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și în veacul următor. De altminteri, unele documente din vremea lui Matei Basarab (1632—1654), vorbind despre renta în produse a țăranilor dependenți, pomenesc de culturile de: grîu, mei, orz, ovăz, in, cînepă,

¹ Vezi unele date în această privință la I. Lupașcu, *Cele dintii sarcini fiscale: tributul și birul*, București, 1943, p. 10.

² A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, E. S., 1951, vol. I, p. 282—283.

³ *Известия на историческото дружество въ София*, vol. IX, 1929, p. 62—63.

⁴ Întîlnim în veacul XVI, două astfel de cazuri. La 1567 mai 25, se amintește că Micul și Moș se vād siliți să-și vîndă moșia lui Tatul, căruia i-o zălogiseră, căci « *treclnd trei ani* » ei nu s-au putut plăti de asprii împrumutați (*D.I.R.*, vol. III, p. 242—243). La 1584 febr. 9, Drăghici din Sălătruc își zălogește o parte de moșie la Pîrvul logofăt, obligîndu-se ca dacă nu-i restituie banii împrumutați la zi, adică « *în trei ani* », să-și piardă ocina (*ibidem*, vol. V, p. 150). Astfel de cazuri nu lipsesc nici în veacul următor. Astfel documentele din 1647 martie 15 (Arh. ist. centr., Ep. Argeș, IX/3), 1648 mai 11 (*ibidem*, m-rea Zlătari VII/3), 1655 august 29 (Acad. R.P.R., CCCLXVII/138) vorbesc despre zălogiri tot pe trei ani.

⁵ Сечернин Л. В., *Основные этапы развития феодалной собственности на Руси (до VII века)*, în Вопросы Истории 4/1953, p. 38 și urm.

⁶ Pentru Serbia, vezi K. Jireček, *La civilisation serbe au Moyen-Age*, Paris, 1920, p. 55.

grâu de vară (iar la 1678, grâu de toamnă); aceste culturi însă nu se puteau face decât pe baza sistemului celor trei tarlale.

E sigur că banii pentru bir se plăteau mai ales din venitul ocinei (venit care determină însăși valoarea ei). Or, venitul unei moșii, atunci când e vorba de teren arabil, dat fiind sistemul asolamentului trienal, nu poate fi stabilit pe o perioadă de timp mai scurtă decât trei ani, cei ai rotației respective.

Acest lucru este evident în cazul zălogirilor pomenite și mai ales în cel al unor contracte de arendare a pământului.

Marx, vorbind despre fixarea ciclului de rotație a banilor investiți în agricultură, a arătat strînsa lui legătură cu «sistemul de asolamente întrebunțat». La asolamentul trienal durata timpului de arendare «este fixată totdeauna la 3, 6, 9, etc. ani»¹.

Un articol al Codului Civil napoleonian — (art. 1774) — consacra practica juridică a ultimelor veacuri ale orînduirii feudale din Franța—se oprește mai amănunțit asupra contractului funciar (arendă, exploatare «în parte» etc.). Se precizează în el că contractul «durează atît timp cît e necesar ca beneficiarul să culeagă toate fructele fondului închiriat». La vii și pășuni, un an, la «pămînt arabil, cînd acesta e împărțit pe asolamente, contractul e presupus a fi încheiat pe atîția ani, cîte loturi de asolament există». Codul mai precizează, în fine, detaliu semnificativ și pentru tema noastră, că era vorba de o presupunere tacită în contractele medievale²; se explică, așadar, de ce (în cazul țărilor romine de asemeni) actele nu motivează în chip explicit durata de «trei ani» prin nevoile asolamentului trienal. Aceste nevoi erau însă vădit constrîngătoare.

Documentele noastre pomenesc, cum vom vedea mai jos, impunerea de la domnie ca și repartizarea birului «după putere»³. Or, măsurarea acestei «puteri», a capacității de plată a contribuabililor din acea vreme, nu se putea face, în cazul nostru, decât după expirarea a *cel puțin trei ani*, deci a unei rotații complete a culturilor.

Cred, deci, că originea alcătuirii recensămintelor fiscale *din trei în trei ani* se trage din acest sistem de agricultură, al asolamentului trienal.

În documentele veacului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea se află și destule mențiuni în legătură cu plata birului și pe un alt număr de ani decât trei (vezi capitolul «Cîtimea birului»). Am întîlnit două cazuri, cînd birul s-a plătit pe un număr multiplu al lui trei, anume pe șase ani⁴; iar în alte cazuri, pe 20 de ani⁵, pe doi ani⁶, pe un an⁷ etc.

Acestea, însă, aproape în toate cazurile, nu sînt altceva decât înțelegeri survenite în tranzacțiile dintre cel ce-și vinde ocina din cauza birului și cumpărător; fie că vînzătorul și-a plătit birul pe unul sau doi ani, iar cumpărătorul plătește doar pe doi, respectiv un an, pînă la noul recensămint, fie că cel

¹ K. Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1951, vol. II, p. 203—204.

² Cf. G. Lizerand, *Le régime rural de l'ancienne France*, Paris, 1942, p. 92.

³ Vezi mai jos, p. 105—107.

⁴ Stan plătește birul lui Stan Cocoș «în 6 ani» (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 33); Neagoe plătește birul și dăjdiile lui Stroe «în 6 ani» (*Ștefulescu, op. cit.*, p. 228—230).

⁵ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 92.

⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 266.

⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 257.

ce a cumpărat ocina sau a primit-o în dar, a reușit să o «scoată» de la bir în perioada dintre două recensăminte, — (ceea ce este mai puțin probabil).

Alcătuirea catagrafiilor fiscale și așezarea birului o dată la trei ani ușurau munca aparatului fiscal domnesc și făceau ca domnul să știe dinainte pe ce venituri se poate baza, pe o anumită perioadă de timp. În funcție de ele, își aranja și el socotelile cu turcii, cu armatele de mercenari etc. Cu un termen modern, își fixa bugetul.

Din aceasta însă, ca și din opoziția țăranilor împotriva birului, devenit armă de cruntă exploatare în mâinile statului, a decurs o extremă rigiditate a sistemului. Astfel, o dată recensămintele (crestările) făcute și sumele de bir aruncate asupra satelor și, în cadrul satului, asupra birnicilor, sub nici un motiv aceștia — fără invoirea domniei — nu puteau modifica obligațiile lor de plată a birului timp de trei ani, indiferent de schimbările ce ar fi intervenit în starea lor.

Am văzut din documentul citat mai sus, cu data 1614 martie 26, că, deși satul Băjeștii din megieși devin vecini, deci trec într-o altă categorie socială, totuși, deoarece birul se fixase, el *trebuie* plătit pînă la noua alcătuire a catagrafiei, așa cum a fost pus. Cumpărătorul, Dragomir pitarul, interesat direct în scoaterea birului din acel sat, desigur că a intervenit în acest sens, dar « pînă la vremea creșterii <pe răboj>, el nu a putut să-i scoată de pe catastif, așa că pînă într-al treilea an » — deci pînă la noul recensămint și noile catastrofe, Dragomir pitarul, după întocmirea pe care a avut-o cu megieșii din Băjești, deveniți vecini ai săi, a trebuit să-i plătească « de bir ». « Și i-a plătit din punga lui », desigur ca megieși, cum îi prinsese recensămintul anterior și nu ca vecini, cum deveniseră, pînă « la vremea creșterii » care a urmat.

Din documentul, și el citat mai sus, cu data 1603 mai 27, reiese aceeași hotărîre a domniei, de neperturbare a situației fiscale în interiorul duratei amintite. Gherghe comis, cumpărînd satele Crăpeni, Mălinești și Zoreni, este silit să le plătească de bir « *pînă la creștere* », cu toată schimbarea adîncă intervenită în situația acelor sate. Foste sate de megieși, se vînd în rumînie; ca sate ale sale, Gherghe le pune să slujească, pe două din ele, la roșii aleși « în slujba domnească și a țării », « să slujească pentru biruri » — (desigur cele viitoare). Cu toate aceste schimbări, din megieși în vecini, din vecini în slujbă de roșii, Gherghe le plătește obligatoriu birul fixat mai înainte pînă la primul recensămint ce a urmat vînzării. Numai după aceea « de la creștere, el a scos birul din catastif »¹.

Și din acest exemplu se vede necesitatea împlinirii birului pînă la noua catagrafie.

Din hotărîrea mitropolitului Eftimie² în privința moștenirii lui Năvrup, vedem de asemeni că nici schimbările intervenite în sînul unei averi impuse la bir, prin moartea stăpînului ei, nu modifică nimic față de fisc, în privința cîtimii birului și a contribuabililor. Birul lui Năvrup, cu toate că el murise, *trebuia* plătit pînă la noua creștere, așa cum fusese pus.

În 1610 noiembrie 7, Radu Șerban volnicește pe Roșca și Vlad « să apuce » pe alți șapte săteni, pe care-i prinsese creșterea în sat, și care mai apoi fugiseră,

¹ D.I.R., B. veac, XVII, vol. I, p. 89—91.

² Vezi mai sus, p. 58.

« ca să plătească la bir cu Roșca și cu Vladul, pînă la vreme de răbojar »¹. Deci, cei șapte birnici fugiți, pînă la noua catagrafie, ori unde s-ar găsi și orice situație ar avea, sînt obligați a-și plăti birul unde și cum îi apucase ultimul recensămînt fiscal.

Strictețea menținerii situațiilor înregistrate de catagrafii, în privința locului înregistrării și a cîtimii birului, se păstrează nu numai în cazul țăranilor liberi, ci și în cel al vecinilor sau rumînilor.

Am văzut mai sus că niște vecini din Groșani ai m-rii Tismana pentru că au fost în vremea creșterii în satul Tismana sînt obligați să « dea bir acolo, la Tismana », deși ei, în vremea în care se dă porunca, locuiau în Groșani².

În 1619 mai 8, — am văzut mai sus³ —, Gavriil Movilă împuternicește pe egumenul de la m-rea Argeș « de să strîngă toți rumîni și cîntei mănăstiri pe unde vor fi risipiți » și « să-i ducă la moșia lor, unde le va fi satul » (sl.n. — D.M.). Însă « cîsla lor de bir, unde le va fi pus de în seamă ei să plătească » (sl.n. — D.M.)

Din amîndouă aceste cazuri din urmă, vedem neînduplecarea fiscului în ceea ce privește locul unde i-a apucat pe rumîni creșterea sau seama, cum i se spune în ultimul document (romînesc, ca limbă). În primul caz, interesul domniei concordă cu cel al feudalului în privința locului unde rumîni să-și dea birul; căci e neîndoios faptul — după cum vom vedea — că acesta din urmă este interesat ca rumîni să-și dea birul în satele sale. În al doilea, există o vizibilă contradicție de interese, pe care domnia însă o rezolvă în favoarea sa: rumîni aduși îndărăt de către stăpîn la moșia lor, unde le sînt satele — de fapt ale m-rii Argeș — nu-și vor da birul în acele sate — desigur pînă la noua creștere — ci unde i-a apucat ultimul recensămînt (seama) adică « oari la orași, oari în sat domnescu, oari boerescu, au călugărescu, fie unde vor fi »⁴.

Alte documente⁵ din această epocă întregesc seria celor care confirmă rigiditatea sistemului fiscal, cauzat de interesul fiscului de a-și încasa sumele

¹ Pentru importanța lui și pentru că vom mai reveni asupra conținutului acestui document, redau și textul slav al pasajului ce ne interesează: «терѣ да тѣлѣтъ по Мѣра и по владѣла и по Дросѣла и по Индрѣю и по Балкѣла и по Пѣтрѣ и по Стопка, ѡкоже да платѣше на бир и на всѣхъ жиднѣи коланко сѣтъ приз лѣтъ 8 земаи господства ми със Рошка и със Бладѣла, занеже ест и тако жаловаа предъ господства ми, како ест бна сѣфатѣа време за ризатѣа по тѣхъ людѣи еже внише рѣхъ и всѣ ест гна платѣтъ на бир със Рошка и със Бладѣла. И къда ест съда, вини ест вѣжаа по дрѣгъ страннѣи. И 8 темъ господства ми съмъ даа Рошкѣв и Бладѣлаов ѡкоже да сѣтъ волни със сѣю кнѣгъ господства ми ере да тѣлѣтъ по тѣхъ людѣи еже внише рѣхъ, терѣ да платѣше на бир със Рошка и със Бладѣла докле на време за ризатѣа и нихто да не смѣнтъ вантовати предъ сѣю кнѣгѣ» (Ștefulescu, *op. cit.* p. 322—323).

² Mihai Viteazul poruncește: «швѣманъ вѣчнинъ штъ Грошанинъ еже сѣтъ сѣкѣтею манастиръ зовѣмаго Онесмѣна, ѡкоже да сѣтъ мирно и слободни штъ къ село Грошанинъ, терѣ да дастъ биръ 8 Тисмѣна, понеже приде штѣцѣсъ Сергѣи игѣманъ предъ господства ми, терѣ сказалъ естъ предъ господства ми како сѣтъ бнани тѣхъ вѣчнинъ свѣтницѣмъ манастиръ на време штъ ризанѣи 8 село Тисмѣна и дастъ биръ таломъ 8 Тисмѣна. Темъ раднъ дадохомъ господства ми вѣчнинъ свѣтницѣмъ манастирѣ внише рѣхъ штъ Грошанинъ, мирни и слободни штъ къ Грошанинъ, терѣ да дастъ биръ 8 Тисмѣна, къда естъ сѣфатѣа сѣтъ ризатѣаю» (Arh. Ist. Centrală, S. I., nr. 1610).

³ Vezi mai sus, p. 58.

⁴ D.I.R., B, veac. XVII, vol. III, p. 361.

⁵ a) Sătenii din satul Boului se vînd vecini lui Preda clucer, dar « s-au fost tocmit de i-a plătit pînă la creștătură » (*ibidem*, vol. II, p. 69).

b) Pentru satul Păpălarii, care se vinde în ruminie lui Drăgoi logofăt, în domnia lui Radu Șerban, cu 45 000 aspri, acesta le-a mai « plătit toate birurile pînă la

dinainte fixate și din locul unde le-a fixat. Cu alte cuvinte, grija deosebită de a-și realiza « bugetul », așa cum și-l fixase dinainte.

Constatăm că aproape în fiecare din cazurile expuse mai sus mențiunea creșterii celei vechi — pe baza căreia suma impusă trebuie împlinită — situația din punctul de vedere al fiscului rămânând *obligatoriu* aceeași — presupune o *schimbare* în starea birnicilor (vînzare în rumînie, înfrățire, moarte, fugă etc.) — schimbare care va fi luată în considerare de fisc abia la noua creștere.

De asemenea, fiecare din creșteri este o lichidare a unor socoteli vechi și începerea altora; recensămîntul cel nou va menționa situațiile nou create în sînul populației birnice care vor rămîne neschimbate pentru fisc încă o perioadă de trei ani.

Recensămintele acestea purtau numele dregătorilor însărcinați cu facerea lor. Atunci cînd e vorba în documente de plata birului pe un timp mai îndelungat, care cuprinde mai multe recensăminte, deci mai multe perioade de trei ani, se menționează că s-a plătit birul de la creșterea lui cutare pînă la creșterea lui cutare. Astfel bunăoară, în documentul din 1621 iunie 6, amintind fapte din vremea domniei lui Mihnea Turcitul, se spune că « a plătit Mircea armașul pe Laze și Barbu, fiul lui Laze, de bir cu 7000 aspri, de la creșterea lui Udrea, pînă la creșterea lui Sculici »¹ (sl.n. — D.M.) La fel la 1624 iunie 10, relatînd tot fapte din domnia lui Mihnea, se spune că Ion a plătit birul tatălui său Oprea logofăt « de la seama lui Calotă sluger, pînă la seama lui Radu Calomfirescul (sl.n. — D.M.) cu 9000 aspri și cu 2 boi »². Sumele mari de bani pentru acea vreme plătite pentru bir în cele două cazuri de mai sus — deși este vorba de slujitori (roșii și logofăt) — ne îndreptățesc să credem că între creșterile menționate au mai fost și altele, că deci le separă o bună bucată de timp. Noi nu putem ști cît, dar la visticierie sigur se știa.

Aceste recensăminte, numite în Țara Romînească, în documentele de limbă romînească ale veacului XVII *semi*, vor continua să poarte numele dregătorilor care le-au făcut, după cum vom vedea, în tot cursul acestui veac, deci și atunci cînd ele nu vor mai fi legate de perioada celor trei ani.

Sistemul acesta al alcătuirii unor catagrafii regulate, periodice, din trei în trei ani, cu rigida păstrare a situațiilor găsite în momentul recensămîntului pînă la cel următor, se menține pînă spre sfîrșitul primului sfert al veacului al XVII-lea. Starea economică, socială și politică nou creată în acest secol, începînd cam cu această vreme, va cauza și modificarea, în bună parte, a sistemului fiscal al statului. Transformările continue prin care trecea masa impozabilă au dus atunci la necesitatea alcătuirii unor recensăminte periodice la intervale și mai scurte, de numai un an.

vremea creșterii» (платил въсехъ бирове нм до ризаніе врѣме). În volum s-a tradus greșit: « le-a plătit toate birurile pînă în acea vreme (*ibidem*, p. 73, planșă p. 484).

În ambele cazuri, foștii megieși nu pot scăpa, pînă la creștere, de plata birului și atunci, în prețel de vînzare, în tranzacția pe care o fac cu cumpărătorul — sînt multe astfel de cazuri — introduc și banii ce-i mai aveau de dat la bir. Deci, ei se vînd pentru o parte de bani gata, pe care-i primesc în mînă și pentru o datorie a lor la bir, pe care le-o plătește cumpărătorul. În cele mai multe cazuri, această « datorie » — cum vom vedea — este tocmai cauza vînzării lor în dependență.

¹ D.I.R., B, veac. XVII, vol. IV, p. 35.

² *Ibidem*, p. 427.

CATASTIFELE ȘI RĂBOAJELE

Nu se poate vorbi de modul de impunere și percepere a birului fără a se lua în discuție și instrumentele de lucru ale administrației fiscale a Țării Românești în această vreme: *catastihul* și *răbojul*. Asupra amândurora e necesar să insistăm mai mult, în vederea unei mai desăvârșite înțelegeri a mecanismului, destul de complicat, folosit de statul feudal în materie de organizare fiscală.

Ceea ce mărturisesc documentele noastre este prea puțin totuși pentru a încerca o descriere mai amănunțită a felului cum se făceau recensămintele, cum se alcătuiau catagrafiile. Este firesc ca rezultatele obținute la recensăminte să fie consemnate *undeva, în ceva*. Ele se treceau la vistierie în niște condici, pe care documentele vremii le numesc *catastife* (catastije, catastih). Există, astfel, o legătură nemijlocită între recensăminte și registrele fiscale; facerea recensămintelor presupune neapărat și existența catastifelor. (Dependența și legătura dintre ele nu este și inversă; registrele fiscale pot exista — cum de fapt au și fost — și fără să fi existat vreun recensămint prealabil).

În țăările vecine, existența registrelor fiscale este atestată de izvoare ceva mai de vreme decât în Țara Românească și Moldova.

În Transilvania, socotelile de dijme în bani ale unor episcopi dovedesc existența unor condici cu caracter fiscal încă în veacul al XIII-lea¹. Iar « socotelile lui Iacob al lui Berengariu și Raimund de Bonofato, stringătorii dijmelor, pe 6 ani, din regatul Ungariei »², din anii 1332-1337, arată o formă destul de evoluată a unor astfel de registre, folosite de aparatul fiscal ecleziastic³. E de presupus că aparatul fiscal al statului a practicat și el folosirea condicilor, măcar în aceeași măsură.

Am amintit că în Rusia, odată cu trecerea spre statul centralizat, s-au alcătuit recensăminte ale populației care se treceau în registrele fiscului⁴. Acestea cuprindeau o descriere a satelor, cătunelor, cu indicarea stăpînului și a populației înregistrate și cu mărimea suprafeței, a veniturilor provenite din agricultură și meșteșuguri, a obligațiilor celor impuși etc.⁵. Registrele (*pisțovîie cnighi*) se alcătuiau în marginile precise ale unei anumite unități teritorial-administrative⁶.

În Serbia se alcătuiau catastife de către fisc, după categoriile de impuși: locuitorii liberi și dependenți; se mai treceau bunurile impozabile, pe sate, terenul arabil, pe categorii, după întindere și calitate, numărul celor fără pământ, care plăteau numai impozit personal etc.⁷.

În Turcia și teritoriile căzute sub stăpînirea sa, în registrele fiscale se treceau: localitățile cu numărul caselor impuse la dări, cu sumele impuse la

¹ *D.I.R.*, C, veacul XIII, vol. II, nr. 381, p. 335-382.

² *Ibidem*, veacul XIV, vol. III, nr. 56, p. 41-253.

³ Pentru modul de funcționare al aparatului fiscal al papalității în Transilvania, vezi și studiul lui C. Mureșanu și G. S. Ardeleanu, *La politique fiscale de la papauté en Transylvanie au cours de la première moitié du XIVe siècle* în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 225-240.

⁴ Vezi mai sus, p. 52.

⁵ P. Leașcenko, *op. cit.*, p. 202, n. 1.

⁶ *Ibidem*; cf. și *Marea enciclopedie sovietică*, vol. 33, sub voce.

⁷ Mita Petrovici, *Finarsije i ustanove obnovljene Srbije*. (Finanțele și bazele restaurării Serbiei), Belgrad, 1901, p. 13-14.

fiecare din numeroasele obligații etc. Și aci, se făceau tot în limitele unei anumite unități administrative ¹.

În Moldova sînt amintite catastifele tîrgurilor încă la jumătatea veacului al XV-lea ². Iar reforma fiscală, ca una din reformele însemnate înfăptuite de Ștefan cel Mare în ultimele două decenii ale domniei sale, are ca element nou și important tocmai ținerea regulată și ordonată, în scris, a socotelilor vistieriei în anumite registre, purtînd numele de *catastișe* ³. Pomenirea în acte a unor dieci de vistierie, ca Avram ⁴ sau Ivanco ⁵ confirmă neapărata existență a unor operațiuni de înregistrare de socoteli, justificare a însăși aflării lor la vistierie.

Vorbînd de perioada anterioară alcătuirii recensămîntelor fiscale în Țara Romînească, e foarte probabil că note răzlețe, însemnări sumare de anumite venituri de bani ajunși în cămara domnească și mai ales în vistieria țării, să fi existat încă de la începutul veacului al XV-lea, din vremea lui Mircea cel Bătrîn, odată cu organizarea cancelariei domnești și cu apariția protovistierului și vistierului în sfatul domnesc. E de presupus că încă în prima jumătate a veacului XV aceștia dădeau oarecare socoteli domniei de banii proveniți din vămi și din bir, ca și de cheltuielile pe care le făceau; și cum sumele astfel realizate începeau să fie destul de mari, iar pe de altă parte în cancelaria domnească se găseau destui știutori de carte, logofeți și dieci care scriau hrisoavele domnești, credem că aceste dări de seamă de încasări și cheltuieli, globale, de starea vistieriei într-o anumită vreme, erau făcute *în scris*. E de crezut că Alexandru Aldea *știa*, nu din memorie, ci pe baza unor mărturii scrise, oricît de sumare ar fi fost ele, starea «cămării părintești» și a «vistieriei Țării Romînești», care fusese furată și pe care o cheltuia Vlad Dracul și oamenii săi, adăpostiți la Brașov. ⁶

Este inadmisibil ca domnia care poartă socoteli de negoț amănunțite cu Brașovul, Sibiuul etc. ca și socoteli de vămi, în această vreme, să nu-și fi avut la vistierie unele însemnări, oricît de rudimentare ar fi fost.

Din perioada următoare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, corespunzînd cu începuturile luptei pentru centralizarea statului, avem și primele indicii sigure de existența unor însemnări la vistieria domnească, de un caracter deosebit de cele anterioare, numite în actele contemporane, ca și în Moldova, *catastișe*. Ele marchează un fenomen nou, un pas înainte în organizarea aparatului fiscal al statului, o acțiune vădit necesară, înfăptuită de domnie, în acest stadiu nou al evoluției sale.

¹ L. Fekete, *op. cit.*, p. 77—79 și p. 84—85.

² Într-un act din 1458 august 31, Ștefan voievod, întărînd m-rii Moldovița ceara de la toate circiurile din Baia, poruncește ca cine «ar voi să facă circiumă, să aibă a se scrie în catastif la calugări». Iar cine nu se va scrie în catastiful lor «să i se ia băutura și banii». (*D.I.R.*, A, veacul XIV—XV, vol. I, p. 240).

³ Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, (extras), p. 61—63.

⁴ Despre Avram vorbește un act din 1490 dec. 6 (*D.I.R.*, A, veacul XV, vol. II, p. 117—148); cf. și Barbu T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 61.

⁵ Despre Ivanco amintește un act din 1546 aprilie 14, însă relatînd fapte din domnia lui Ștefan cel Mare (*D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. I, p. 460).

⁶ I. Bogdan, *Relațiile Țării Romînești cu Brașovul și Țara Ungurească*, Buc., 1905, p. 47—48, nr. XXVII (datat 1431—1433).

Între măsurile luate de Basarab Țepeluș, și care oglindesc puternice tendințe de lichidare a fărâmițării feudale și de centralizare a statului¹, se pot trece și unele cu caracter fiscal². De acțiunea lui, pe această cale a reformelor centralizatoare, trebuie legată și apariția *catastifelor de vistierie*, ca «instrumente» de lucru perfecționate ale aparatului fiscal domnesc, deosebite de presupusele însemnări ocazionale ale organizării fiscale — i-am putea zice patriarhale — din timpul lui Mircea cel Bătrîn. Importanța pe care a cîștigat-o vistieria domnească în această vreme, odată cu creșterea veniturilor statului, existența în conștiința contemporanilor a unei averi a statului, deosebită de cea a domnului³, au creat necesitatea ținerii în scris a unei evidențe a veniturilor statului.

Cea dintîi mențiune a catastifului în Țara Romînească, pe care o cunoaștem, datează din prima jumătate a anului 1480⁴ cu prilejul furtului vistieriei țării furt săvîrșit de Laiotă Basarab, Vlad Călugărul și boierul Udriște, probabil în 1479⁵. Basarab Țepeluș amintește și despre alcătuirea unui *catastih*. „И що ми рече родител ми Батър Иштван, азъ мѣ исплънихъ реч. Понеже за една работъ посла за тѣзи кистлар що ми се ше да мѣ счиниш катастихъ; азъ сътъкрихъ“. «Și ce mi-a spus părintele meu Bătrîn Iștvan, eu i-am împlinit vorba. Pentru că a trimis pentru o treabă, pentru acea vistierie ce mi s-a luat, ca să-i fac *catastih* (sl.n. — D.M.); eu l-am făcut»⁶.

În 1480 aprilie 3, Basarab Țepeluș întărește m-rii Tismana vama de la Calafat și balta Bistrețu cu vama și alte bălți. La Calafat să ia vama călugării: «Și orice boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va duce sare sau oi sau orice marfă și le va vinde, iar călugării să fie volnici să-și ia vama», nimeni să nu-i oprească. «Și să fie volnici vameșii călugărilor să scrie în *catastih* (sl.n. — D.M.) pe cine nu va plăti și să-l aducă la domnia mea»⁷ (и да сътъ колни клмешни калугаром да испнишегъ с катастихъ кто не ке платит, те да донесет къ господства ми)⁸.

Este evident că ceea ce amintește Basarab cel Tânăr sub numele de *catastih*, în primul act, nu este un registru consemnînd datele vreunor recensăminte fiscale; el este un *catastih* alcătuit probabil de domn, sau după indicațiile sale, cuprinzînd ceea ce se găsea în vistierie, bani și obiecte prețioase, în momentul furtului săvîrșit de dușmanii săi, adăpostiți de brașoveni. În cel de-al doilea act este vorba de un registru de vamă. Ambele documente ne dau indicații măcar pentru știința de a ține registre; cea din urmă este cu atît mai concludentă, cu cît un registru vamal credem a fi fost incomparabil mai complex pentru această vreme — prin diversitatea materiei pe care o înregistra — decît unul de vistierie.

¹ Barbu T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale...*, p. 34—35, (paginația extrasului).

² Cf. și Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 650—651.

³ De fapt, o separare totală între cămară și vistierie, între averea personală a domnului și cea a statului, în Țara Romînească în evul mediu, n-a existat niciodată. Totuși, tendința de delimitare a lor exista încă în veacul al XV-lea, dar mai ales la începutul celui următor, în domnia lui Neagoe Basarab.

⁴ Datarea este a lui Ioan Bogdan; cf. notele următoare.

⁵ Data furtului și persoanele care l-au făptuit, tot după Ioan Bogdan.

⁶ Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, p. 157—158. (Traducerea noastră — D.M.)

⁷ D.I.R., B, veacul XV, p. 167.

⁸ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, București, 1938, p. 315.

Începînd cu veacul al XVI-lea, catastifele sînt tot mai des pomenite în acte, fie direct, fie indirect. În 1505 ianuarie 20, Radu cel Mare, întărind m-rii Cozia vama de la Genune, de care nu scutește absolut pe nimeni, poruncește: «Și tu, vameșe, să nu ierți nici un aspru nimănuui, căci îți voi lua socoteala după *catastif*ul (sl.n. — *D.M.*) de la vadul Dunării »¹.

În același an, 1505, Radu cel Mare se vede silit să despăgubească pe sultan, pentru faptul că patru sau cinci mii de oameni, care fuseseră înscrși în *registrele* de contribuabili ale Porții, trecuseră și se așezaseră în Țara Romînească². Știrea din urmă, chiar dacă nu vorbește direct despre fiscalitatea munteană, evocă măcar unele căi ale influenței fiscale otomane.

Înscrierea la goștină a oilor și porcilor, făcută în domnia lui Neagoe Basarab³, presupunea neapărat existența unor registre în care ea se trecea. Dovezi indirecte care sprijină teza noastră despre folosirea curentă a registrelor de către aparatul fiscal al statului, în această vreme, sînt și așa-numitele *scoateri de la bir*, de care am mai amintit⁴. Termenul slav folosit în acte pentru a scoate este *изкадити*. Același termen se folosea de către cancelaria domnească pentru ștergerea din hrisoave a unor pasagii, cuprinzînd fapte sau relatări care nu mai aveau ce căuta într-un hrisov. Pasajul se ștergea cu chinovar, și deasupra sau pe marginea hrisovului se scria: «am scos⁵ (*изкадих*) sau «s-a scos în fața domniei mele»⁶ (*изкади се от пред господства ми*). Ambele mențiuni sînt pe acte din domnia lui Radu cel Mare. Cam așa trebuie să se fi petrecut lucrurile și cu deseale scoateri de la bir pomenite în acte; ele se efectuau printr-o ștergere din evidența vistieriei a respectivelor ocine, sate și birnici. Dacă pentru *scoaterile* individuale de la bir, făcute de unii dregători din aparatul fiscal, se poate bănui că ar putea fi simple raderi de pe răboj, scoaterile de moșii mari și de sate, făcute de domn, nu pot fi altceva decît ștergeri din catastifele vistieriei, așa cum, de fapt, documentele ceva mai tîrzii o și mărturisesc⁷.

În cursul veacului al XVI-lea, folosirea catastifelor de către cancelaria vistieriei devine frecventă; în legătură cu aceasta, nu trebuie neglijat rolul pe care l-a jucat în cancelaria domnească, în această vreme, întrebuițarea hîrtiei în locul pergamentului. Începînd cu domnia lui Țepeluș, numărul actelor scrise pe hîrtie începe să crească, iar în domnia lui Radu cel Mare, deci începînd cu veacul al XVI-lea, folosirea hîrtiei de către cancelarie devine ceva obișnuit⁸.

¹ «Да не престыши ннеднн аспрѣ ннкомѣ, ери ти чемъ взети разлогъ по катастиѣ отъ бродъ АѢнаркнѣ» (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. I, p. 27; planșa p. 216).

² Radu scrie brașovenilor despre aceste cereri ale turcilor: «*Nolificamus V<estris> A<micicis> casum seu accidenciam que a Turcis nobis contigerit. Videlicet quedam vada simul cum teoloniis Imperator a nobis recepit, praeterea quator vel quinque millia hominum aserit in suo registro recepisse, quos ad regnum nostrum dicit causa morandi venisse, nunc autem a nobis tol rehabere optat*» (Hurmuzaki, XV, 1, p. 169—170).

³ Vezi mai sus, p. 54.

⁴ Vezi mai sus, p. 55.

⁵ *D.I.R.*, B, veacul XIII, XIV și XV, p. 245.

⁶ *Ibidem*, p. 255.

⁷ Vezi mai sus, la creștări, p. 56., precum și partea din studiu închinată «scoaterilor».

⁸ Gh. Ionescu, *Contribuțiuni la studiul începuturilor întrebuițării hîrtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, vol. I, anul II (1951), p. 81—82.

E incontestabil că hîrtia, ca material mai ușor de mînuit decît pergamentul, a ajutat la o mai largă folosire a catastifelor, la generalizarea lor și pentru alte operațiuni decît cele strict fiscale.

În cursul veacului al XVI-lea, catastifele devin cît se poate de variate și în conținutul lor. Distingem totuși două grupuri mari: *a)* cele de recensăminte și *b)* cele de impunere-percepere.

În Țara Romînească nu s-au păstrat (sau nu s-au găsit încă) catastife din prima categorie, care să cuprindă o statistică a celor impuși, o consemnare a stării masei impozabile. Pentru Moldova, în schimb, există o astfel de catastografie generală a țării, care arată felul cum ele erau alcătuite. Făcută în domnia lui Petru Șchiopul, ea poartă data de 1591 februarie 20 și titlul de: *Catastih de cisle de țirani de la toate ținuturi și curteani și vătăși și neamiși și popi*¹.

Ca aspect, el se prezintă sub forma unui caietel, îndoit la mijloc, în așa fel, încît să se scrie numai pe o jumătate de pagină, în lungime, pentru a se putea înșirui cifrele una sub alta, și cuprinde 12 pagini. Este scris foarte îngrijit, fără ștersături; ultimele două pagini sînt scrise chiar de mîna lui Petru Șchiopul².

În ceea ce privește conținutul, catastihul cuprinde categoriile fiscale ale țării în această epocă, împărțite pe cele 22 de ținuturi ale Moldovei, cu o recapitulare, pe stări, la urmă. Categoriile trecute în catastif sînt: țărani « de istov » sau « istov », săracii, curtenii, vătășii, nemeșii și popii, fiecare categorie cu numărul ei.

Pentru ca domnia să aibă un catastih de « cisle țării », destul de minuțios alcătuit, cu numărul contribuabililor pe stări sociale și fiscale și pe ținuturi, este evident că a fost necesară o operațiune de numărătoare a lor, anterioară scrierii propriu-zise a catastihului, o înscriere prealabilă în registre a capilor de familie supuși sau scutiți de plata anumitor dări către stat. După felul cum se prezintă, după grija cu care este scris, după faptul că partea din urmă a lui este scrisă de mîna domnului — care, evident, n-a făcut el recensămîntul — este sigur că la baza alcătuirii lui au stat alte catastife, cuprinzînd situații mult mai amănunțite, rezultate în urma unor recensăminte făcute pe ținuturi și apoi consemnate în scris în acele catastife. Cu alte cuvinte, catastiful lui Petru Șchiopul a copiat și sistematizat datele necesare vistieriei după alte catastife, despre care documentele nu ne dau prea multe știri. Reținem, deci, că au existat catastife de recensămînt pe ținuturi³, ca și în alte state⁴, și un catastif general, pe țară.

Nu mult deosebită trebuie să fi fost situația și în Țara Romînească. Aici, am văzut, funcționa sistemul cu facerea unor recensăminte periodice din trei în trei ani. Cu ocazia lor, bănuim că se alcătuiau și noi catastife, pe județe și pe țară; dar se puteau face și numai îndreptări, simple consemnări ale unor situații noi⁵.

¹ *D.I.R.*, A, veacul XVI, vol. IV, p. 4—6, planșa p. 408—413.

² Originalul, scris în limba romînă, se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R., Secția manuscrise, sub cota CCC 12.

³ Asupra importanței pe care o au unitățile administrative, ținuturile (Moldova) și județele (Țara Romînească) în organizarea fiscală, vom mai reveni.

⁴ Vezi mai sus, p. 66—67.

⁵ Pentru Moldova se pare că se făceau mai des îndreptări, corectări ale situațiilor înainte menționate, decît catastife noi.

Rostul și importanța unui astfel de-catastif centralizator al stării birnicilor din ținuturi și județe reies din situația specială pe care o are birul față de alte dări, de a fi un *impozit de repartitie*, nu de cotitate, cum sînt de exemplu goștina sau dijma. Domnia, avînd nevoie de o anumită sumă de bani, o arunca asupra țării, însă repartizată pe județe, iar în cadrul județelor pe categorii fiscale și după numărul capilor de familie din fiecare categorie. Astfel, se căuta să se păstreze, la repartizarea birului, cel puțin de către puterea centrală, o oarecare echitate.

Celelalte catastife, cele ce se alcătuiau pe județe, trebuie să fi fost mult mai amănunțite. Era necesar să cuprindă satele, înșirate anume, cu specificarea dacă erau de moșneni sau de vecini (pentru acestea din urmă, menționarea stăpînului), numărul birnicilor din ele și categoria fiscală căreia îi aparțineau, satele cu regim special (slobozii, plăieșești și de drum), orașele și ținuturile etc.

Dacă se făceau în dublu exemplar (cum se proceda în veacul al XVIII-lea la noi, și încă în veacul al XVI-lea la turci) ¹, unul trimițîndu-se la vistierie și unul păstrîndu-se la județ, nu știm. În veacul al XVIII-lea, un exemplar din orice fel de catastif se trimetea la vistierie, iar unul se păstra la județ. Numai astfel alcătuite, ele puteau servi la întocmirea catastifului general, care sta la baza aruncării birului pe țară.

Logica faptelor consemnate de documente în legătură cu birul, știrile pe care ele le cuprind, privitoare la registrele fiscale, duc la concluzia că trebuie să fi existat catastife cuprinzătoare de situații mult mai amănunțite. E foarte probabil că, pe baza catastifelor de recenzare pe județe, se alcătuiau catastifele de impunere-percepere a birului, tot pe județe (sau poate chiar pe unități fiscale și mai mici, cum erau scaunele de bir), în care erau trecute sumele de bani la care erau impuse satele, cătunele și chiar contribuabilii.

Dacă condicele consemnînd catagrafiile pe județe și țară puteau dura trei ani și mai mult (în cazul cînd se făceau numai îndreptări în ele), cele de impunere-percepere aveau o viață mai scurtă, durînd cel mult un an; de cele mai multe ori, însă și mai puțin, mai ales în veacul al XVII-lea (atît timp cît era necesar pînă se împlinea un anumit bir aruncat).

Înmulțirea excesivă a dărilor, la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, și luarea birului de mai multe ori pe an, după nevoile domniei, au atras și o creștere a numărului și a varietății catastifelor. Creșterea numărului de catastife felurite trebuie pusă în legătură și cu înmulțirea categoriilor fiscale. Dacă în catastifele de recensămînt puteau fi trecute pe același catastif toate categoriile fiscale, în cele de impunere-percepere a birului acest lucru nu se mai putea întîmpla, datorită faptului că altul era quantumul birului la țărani și altul la slujitori; altul modul de impunere la țărani și altul la slujitori și, în fine, alții erau slujbașii ce strîngeau birul de la prima categorie fiscală amințită și alții de la slujitori, bresle, orașe, țigani. Vor exista, deci, catastife deosebite de impunere-percepere a birului, după categoriile fiscale: de slujitori, de țărani liberi, de rumîni, de țigani etc. (În veacul al XVIII-lea, sameșul care ținea « toate socotelile județului » era obligat să aibă condici curate, « extracturi »

¹ L. Fekete, *op. cit.*, p. 75.

după ele, « de bresle și de birnici și de ajutoare și de poslușnici și de scutelnici și de verice orânduială a vistieriei »¹.

Iată ce ne spun și documentele în această privință.

Într-un act din 1560 <ian.—febr.>, Petru cel Tânăr, pentru a judeca o pricină dintre mănăstirea Drăghicești și Neagoe postelnic, caută « în catastih » și adeverește că moșia în litigiu este a mănăstirii². Vedem din cele relatate că exista, probabil la domnie, un catastih în care erau trecute moșiile cu stăpînii lor.

În 1562 noiembrie 20, același voievod, întărind mănăstirii Tismana niște țigani, poruncește globnicilor domnești să se păzească de acei țigani, dăruiți numitei mănăstiri, căci dînsul i-a și « scos din catastihul domniei mele »³. Din documente contemporane, știm, pe de altă parte, că de la acești țigani globnicii adunau *dăjdile cuvenite domniei*⁴ în bani; cu alte cuvinte, strîngeau birul la care erau impuși țiganii. Constatăm, deci, că erau și catastife care cuprindeau sigur numele țiganilor și probabil sumele cu care erau impuși.

Într-un document din 1589 mai 17, foarte important prin conținutul lui, mai ales prin știrile pe care le aduce despre Neagoe Basarab și Craiovești⁵, se arată detaliat felul cum Mihnea Turcitul, domnul de atunci al țării, a împărțit averile rămase de pe urma Craioveștilor între urmașii acestora, reținînd pentru domnie averile foste ale lui Neagoe Basarab. Mihnea ține să precizeze în act: « domnia mea nu am împărțit satele cu satul, ci am împărțit domnia mea vecinii după catastihul de vistierie a domniei mele (sl.n.—D.M.) („... не раздѣлана съм господство ми вечини от по катастихъ от кнѣзѣар господство ми“). Domnul ia 578 vecini în satele Greaca, Craiova și Prundu, iar diverși alții, rude ale Craioveștilor, iau 448, în aceleași sate⁶. Menționarea satelor de vecini, *cu numărul vecinilor* din ele, în însăși catastifele vistieriei domnești, mărturisește că acestea ajunseseră, în domnia lui Mihnea, într-o stare destul de evoluată.

Dintr-un act, avînd văleatul 7078<1569 sept. 1—1570 aug. 31>, se vede că Stoica logofăt a scos pe Albul Popescul de la bir și « a pus o slugă a sa la bir, însă scris lîngă dînsul »⁷. („една негова слуга с бир, али писан код него“). Reținem că sluga despre care e vorba a fost *scrisă* la bir, desigur într-un catastif, din care l-a scos pe Albul Popescul.

Din alt document, de la Mihai Viteazul, datat <1594> mai 19, în legătură cu satul Rătunda, se vede că în catastih se disting și categorii fiscale deosebite: de o parte *cnezii*, de alta *săracii*, sau « cei fără nimic ». Ca cnezi, li se scad 7 năpăști de bir, care li se scot din catastih; iar ei sînt *așezați* la săraci⁸.

Alt document, tot de la Mihai Viteazul, din același an, iunie 10, pomenește « catastișele lui Mihnea vod<ă> » în care era trecut și birul pe boieri⁹.

¹ V. A. Urechia, *Istoria romnilor*, t. III, seria 1786—1850, p. 169.

² *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 109.

³ *Ibidem*, p. 173.

⁴ *Ibidem*, p. 115.

⁵ Asupra importanței documentului amintit, vezi studiul lui Ștefan Ștefănescu, *Începuturile băniei de Craiova*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Buc., 1956, p. 325—332.

⁶ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 405.

⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 326.

⁸ „И поставна съм да платити със сирн кон сѣт на биз нишѣ; и тѣхъ зъ напашти, а господство ми съм отметла за вѣс от катастихъ господства ми“ (Arh. Ist. Centr. S.I., nr. 1561).

⁹ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 128—129.

În mai multe acte din domnia aceluiași voievod, se pomeneste scoaterea de la catastiful de vistierie a 10 năpăști de bir din satul Radovanul ¹.

Unele documente menționează scoaterea din catastihul de vistierie a unor sate de megiași și trecerea lor în alte categorii cu regimuri fiscale deosebite, ca roșii (Mălinești) ², rumîni (Băjești) ³, sau sate slobozii ca: Livezeni ⁴, Costești ⁵, Cricoveni ⁶, și altele.

Un document, din 1629 iulie 31, arată nedreptatea ce se face satului Călimănești, « pentru un cuib de șoimu, ce i-au fot scris șoimarii » și pe care domnul îl scoate « de la catastih den visterie » ⁷.

În 1616 iunie 11, Radu Mihnea, scutind de bir siliștea Orlea, care mai înainte fusese sat, dar se pustiise, constată că ea « nu iaste scrisă necăirea în catastihul domnii mele la bir ⁸ ». Reiese că satele locuite erau scrise în catastih. Ori cum, în această vreme, erau aproape 3000 de sate, reiese că la vistierie trebuie să fi fost catastife de proporții destul de mari.

Dintr-un act de la Leon vodă, din 1632 aprilie, se vede că satul Parapanii era scris cu birul la cămară. Se constată deci și un catastih la cămara domnească ⁹.

Satele plăieșești, Jiblea și Spinul, sînt scrise « la catastih » cu ceilalți plăiași (1631 aprilie 3) ¹⁰.

Pe măsură ce înaintăm în plin veac al XVII-lea, sînt tot mai multe știri care arată creșterea felurilor de catastife, specializarea lor pe anumite ramuri, fie în ce privește proveniența lor (de visterie, de cămară), fie în ce privește contribuabilii pe care-i cuprind (de sate libere, de vecini, de călărași, de dorobanți etc.). Ele devin tot mai cuprinzătoare, conținînd din ce în ce mai multe amănunte. Astfel, un act din ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab vorbește despre « oamenii carii sântu scriș în catastih » (sl. n. — *D.M.*)... să-ș dea toate părțile de bir căt scrie în catastih (sl. n.—*D.M.*), — iar catastihul « iaste iscălit de domnia mea » ¹¹.

Rezultă, deci, că în catastife se treceau oamenii cu sumele ce trebuiau plătite și că ele purtau semnătura domnului.

Catastifele de impunere-percepere, avînd trecute în ele sumele de încasat de la anume sat și anume birnici, erau minuie de birari, care le purtau cu ei în județe. În 1630—1631, un astfel de birar, scriind lui Paraschiva logofăt de cele ce i s-au întîmplat lui cu ocazia strîngerii unor dări, pomeneste între altele că a fost bătut și i s-au luat « banii și catastișele » ¹².

Din cele expuse pînă acum, reiese că în Țara Romînească, încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, au existat la vistieria domnească registre fiscale,

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 248 și 264.

² *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 90.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 262.

⁴ *Ibidem*, p. 232.

⁵ *Ibidem*, p. 585.

⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 15.

⁷ Arh. ist. centr. ms. 712, f. 438—439, copie rom.

⁸ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 28.

⁹ Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.

¹⁰ Arh. ist. centr., ms. 209, f. 142-v-143, copie rom.

¹¹ Acad. R.P.R., CXLIX/219, orig. rom.

¹² N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 19.

numite *catastișe*. După conținutul lor, ele se divid în două grupuri mari: *a*) de recensămint și *b*) de impunere-percepere. Cele dintii cuprind, pe județe și categorii fiscale, numărul contribuabililor; celelalte, mult mai variate și mai amănunțite, cuprindeau tot pe județe, satele cu contribuabilii și sumele aruncate, ce trebuiau încasate, apoi categoriile fiscale (vecini, roșii, țigani etc.), de asemenea cu sumele de bir fixate, individual, unde era cazul, sau pe unități fiscale.

★

Existența unor asemenea catastrofe presupune o stare mai evoluată a sistemului și presupune neapărat cunoscători ai scrisului. Or, chiar în veacul al XVI-lea, nu toți dregătorii mărunți, slugi ale domnului sau boierilor, trimiși la sate pentru impunerea sau perceperea birului, știau carte. Iar birnicii sigur nu știau.

Toți aceștia foloseau sistemul de socoteli, destul de primitiv, *al răbojului*. Pe baza unui material și a unei practici care a putut să supraviețuiască, acest sistem al răbojului a fost studiat cu toată atenția cuvenită și cu multă pricepere de inginerul P. N. Panaitescu într-o lucrare¹, după care dau cele mai multe din datele ce urmează.

Răbojul era un băț dreptunghiular de lemn, de obicei din alun, spintecat în două părți, una numită *cotor* (*a*), cealaltă *țâncușă* (*b*) (vezi fig. 1).

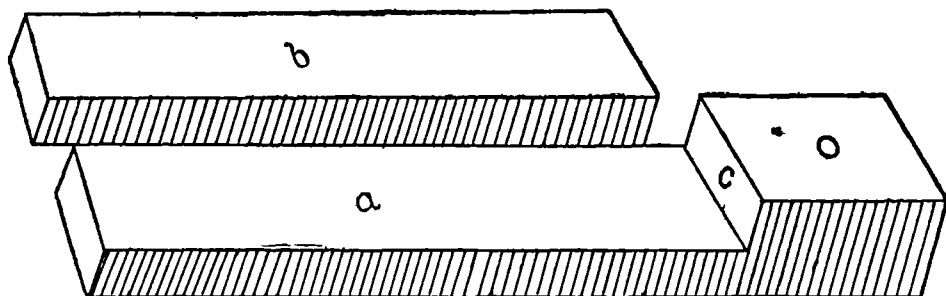

Fig. 1

Tăieturile sau creștăturile pe răboj se făceau numai atunci când cele două părți erau lipite una de alta, formînd bățul așa cum fusese înainte de spintecare, încît creștăturile de pe cotor să fie exact în prelungirea celor de pe țâncușă.

Răboajele erau de diferite forme și feluri după categoriile sociale care le foloseau. Altfel erau cele folosite de meșteșugari și altfel cele ale ciobanilor sau cele pentru dări. Acestea din urmă, în general de forma celui de mai sus, ne interesează în mod special.

Odată birul aruncat asupra satului, se repartiza pe gospodării². Fiecare gospodărie își avea răbojul ei, în care se treceau toate socotelile pe care ea le

¹ P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială la romîni...*, București, 1946.

² Vezi mai jos, p. 105 și urm.

avea cu fiscul. Pe o față a răbojului se trecea suma pe care fiecare gospodărie era obligată, într-un an, să o dea statului, iar pe cealaltă, se creștau sumele pe care capul de familie le dădea treptat. La încheierea anului fiscal, sumele de pe față X (vezi fig. 2) trebuiau să fie identice cu cele de pe față Y. În acest caz, contribuabilul și-a îndeplinit total obligația față de stat, iar răbojul era ars. Când însă capul de familie nu și-a împlinit suma la care fusese impus, răbojul de asemenea se distrugea, însă suma restantă era trecută în alt răboj, cu care se începea noul an fiscal.

Semnele cifrelor erau în mod obișnuit anumite tăieturi de cuțit, asemănătoare cu cifrele romane. Astfel o linie dreaptă (I) era egală cu 1, una oblică (/) cu 5, iar X reprezenta cifra 10. Acestea erau semnele cele mai simple.

Dacă, bunăoară, o gospodărie avea de plătit 37 de aspri, un bir, pe an, pe fața X a răbojului se trecea acea sumă (vezi fig. 2).

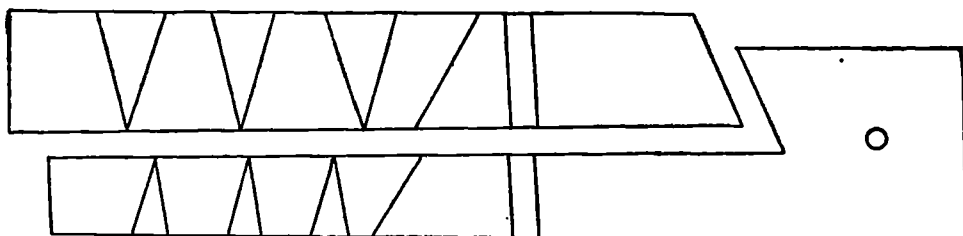

Fig. 2

Dacă din ea a plătit de exemplu, suma de 26 aspri, acea sumă era trecută pe fața Y (fig 3); la ea se adăugau apoi, pe rând, sumele ce în continuare erau plătite până la lichidarea sumei fixate.

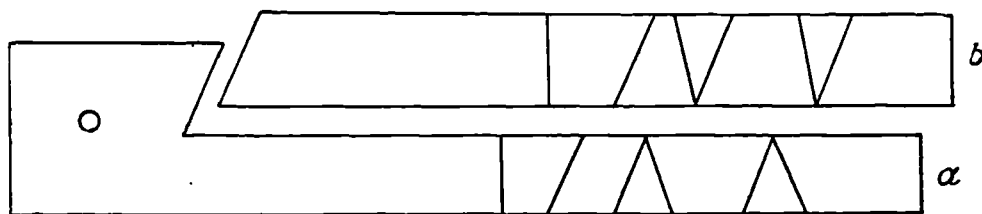

Fig. 3

Cotorul (a) se păstra de către pîrcălabul satului, iar țâncușa (b) răminea la fiecare gospodărie. Când contribuabilul se ducea să achite o parte din bir, se ducea cu țâncușa la dînsul. Odată suma plătită, pîrcălabul lipea cele două părți ale răbojului una de alta și făcea creștăturile respective, care reprezentau banii primiți de dînsul. Apoi, înapoia țâncușa contribuabilului. Avînd întotdeauna posibilitatea unui control, țărani erau în felul acesta feriți de abuzurile pîrcălabilor de sate, cel puțin la perceperea birului (nu însă și la impunere). Pîrcălabii, ca și oamenii fiscului, odată suma creștată pe răboj, nu mai puteau interveni nici să adauge cifre de plătit, nici să radă pe cele achitate, ei

neavind în păstrarea lor decît cotorul răbojului. Pircălabii țineau înșirate pe o sfoară cotoarele tuturor răboajelor.

Pe lângă răboajele pe gospodărie, în unele părți exista un răboj al întregului sat. Acesta era dintr-o singură bucată de lemn, pătrată, mai groasă, în care, ca într-o condică, erau trecute, pe una din fețe: numărul gospodăriilor și fiecare gospodărie cu averea impusă la dări (ocină, vite mari, oi etc.) iar pe cealaltă față, suma de bani pe care o avea de plătit. Pe măsură ce capul familiei achita o parte din sumă, din răboj se rădeau cu briceagul, în prezența lui, semnele ce reprezentau suma dată. Pentru fiecare categorie de avere, erau creștături sau împunsături de cuțit de un caracter special și la fel probabil și pentru diversele monede: galbeni, aspri, taleri etc. Pe lângă acest răboj al satului, de cele mai multe ori, și fiecare gospodărie își avea răbojul ei, pentru control.

Astfel de răboaje, de felul celor descrise mai sus, ca și altele deosebite, care țineau socotelile birului la zi și înlăturau în parte posibilitățile de abuz, și-au prelungit existența pînă în veacul al XIX-lea, mai ales în satele de moșneni¹. Pînă tîrziu, unii pircălabi de sat în Țara Românească strîngeau haraciul tot pe bază de răboj. Astfel « pircălabul Radu Stratenie... aduna *araciul* pentru turci de la oamenii din valea Sabarului. El avea cîte un răboj de fiecare om care plătea *araciul*... Pircălabul vărsa *araciul* la turci, la Copaci (Vlașca) tot cu răboj »².

Diversitatea răboajelor, ca și a semnelor de pe ele, a crescut odată cu creșterea birului și cu înmulțirea dărilor.

E probabil că birarii, însărcinați cu strîngerea dărilor din mai multe sate și care nu știau să scrie, aveau la dînsii cotoarele răboajelor satelor, cu sumele ce erau de împlinit de la ele, folosindu-le așa cum o făceau și pircălabii de sate pentru gospodării.

SCOATERILE DE LA BIR

S-a amintit mai sus³ despre *scoaterile de la bir* ca despre o operațiune a aparatului fiscal domnesc de ștergere temporară din evidența fiscului — catas-tife și răboaje — a unor contribuabili, obligați la plata dărilor, în speță a birului către stat. Scoaterile erau individuale sau colective (de sate sau cătune întregi). Ele erau cauzate nemijlocit de greutatea dărilor ce apăsau mai ales pe umerii țărănimii libere, care, și în această vreme, încă mai constituia sursa principală de venituri a statului. Neputîndu-și plăti birul, țărani căutau orice mijloace de a scăpa de greutatea⁴ lui, de a fi scutiți măcar temporar de plata lui. Și mijlocul care le stătea cel mai la îndemînă era ocina, însăși baza existenței lor de țărani liberi. Pentru obținerea de astfel de « scoateri » de la bir, ei își înstrăinează ocinele sau parte din ele, prin vînzări și înfrățiri sau chiar, în cazul satelor întregi, prin căderea în dependență (vînzarea în rumînie).

¹ P. N. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66—74.

² Idem, în « Revista istorică romînă », VIII, (1939), p. 36.

³ Vezi, p. 69.

⁴ Greutății birului și consecințelor sale, asupra moșnenilor mai ales, li va fi consacrat un capitol aparte.

Lăsând la o parte mijloacele prin care se obținea scoaterea (pierderea ocinei, dăruiri de bani), pentru cei scoși individual de la bir, ea însemna *întotdeauna o scutire*, de mai lungă sau mai scurtă durată, de plata în bani a birului, la termenele obișnuite; scoaterile colective sînt fie scutiri de plata dărilor, pe o anumită perioadă de timp, fie transformări ale lor într-un sistem global de plată, cel al ruptorilor.

Privite din punctul de vedere al *celor care scoteau de la bir*, scoaterile erau, de cele mai multe ori, favoruri obținute de ei de la domnie sau de la dregătorii care aveau căderea să le facă, în schimbul unor danii în obiecte și bani, sau, atunci cînd nu puteau scoate, chiar prin plata birului celor pentru care interveneau—(și căroră, într-un fel sau altul, le răpeau ocinele) plată care se făcea pînă la noua creștere ce înregistra situațiile noi ale birnicilor și ocinelor lor.

Privite din punctul de vedere al statului, scoaterile de la bir nu însemnau niciodată pierderi pentru el. Scoțind pe unii de la bir, fiscalul avea grijă ca birul lor să fie încasat de la cei ce scot sau să fie aruncat asupra altora, sau, în cazul unor slobozii, să fie plătit tot de ele, dar sub forma ruptorii¹.

Trebuie precizat de la început că în cele mai multe cazuri scoaterile sînt amintite în legătură cu neputința birnicilor, țărani liberi, de a se achita de obligațiile bănești ce le aveau către stat. În această situație, ei recurg la cei care aveau puțința să-i plătească și să-i scoată de la plata acelor obligații măcar temporar.

În perioada de pînă la începutul domniei lui Matei Basarab, scoaterile de la bir se întilnesc într-un număr destul de mare (peste 50). Din acestea, 32 sînt scoateri individuale, iar restul, scoateri ale unor sate. Este interesant felul cum se grupează ele; cele individuale, cu excepția a trei din ele (1602 iunie 8, 1610 mai 4 și 1628 august 8, citate în cele ce urmează), toate sînt din veacul al XVI-lea; în schimb, cele de sate numai 6 sînt din veacul al XVI-lea și încă de la firșitul lui (unul din domnia lui Mihnea Turcitul — satul Arpadea, iar cinci din cea a lui Mihai Viteazul), iar restul sînt din veacul al XVII-lea, pînă la 1632. Aceasta subliniază încă o dată înăsprirea fiscalității pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, ca și neputința unor grupuri sociale întregi de a-și plăti obligațiile crescînde către stat, neputință cauzată de sărăcirea în masă a contribuabililor. Nu este cazul să stăruim aici asupra cauzelor acestei sărăciri; amintim doar: creșterea exploatării otomane, intensificarea exploatării interne precum și marea și cunoscuta criză economică, ce a bîntuit în întreaga Europă, la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Analizînd documentele ce amintesc de scoaterile individuale de la bir, constatăm că cele mai multe intervenții pentru scoateri le fac persoane cu dregătorii, uneori chiar dregători din sfatul domnesc. Din cele 32 de cazuri analizate², cele mai multe scoateri sînt făcute de logofeți; urmează apoi clucerii, vistierii etc. Astfel, șapte din scoateri sînt făcute de șase logofeți (Vintilă³,

¹ Vezi mai jos, p. 80.

² În numărul acesta nu intră și actele de reconfirmări în care sînt amintite scoaterile.

³ În 1563 aprilie 18, Petru cel Tânăr, întărește lui Vintilă logofăt o ocină în Bărcănești, partea popii Radu, pe care el o plătește de bir, și o a și *scos el din bir* (Grecianu, *Genealogiile documentate*, II, p. 176).

Coresi ¹, Neagoie ², Sirbu ³, Badea ⁴ și Stan ⁵); două le fac doi vistieri (Stoica ⁶ și Vlad ⁷); două le fac doi cluceri (Manea ⁸ și Trifa ⁹); restul scoaterilor individuale sînt făcute de: domn¹⁰, Oancea pitar¹¹, Preda stolnic¹², Stanciul mare palharnic¹³, Dragomir spătar¹⁴, Radul postelnic¹⁵, Mircea armaș¹⁶, Fîrtat pîrcălab¹⁷, egumenul de la m-rea Arhangheli¹⁸, Drăgoi negustor¹⁹, una de jupan Vlaicul din Piscani²⁰, iar șase de diferiți, probabil dintre săteni sau chiar cetașii celor scoși (Mereuță²¹, Petru²², Stanciul din Crușeț²³, Vlad²⁴ etc.). Într-un caz se amintește că cetașii nu reușesc să scoată birul pînă la creștere²⁵.

La scoaterile individuale bănuim că operația propriu-zisă de scoatere din scripte o făceau creștătorii sau răbojarii și uneori domnia. Astfel, în actul din 1612 mai 2, cuprinzînd însă o acțiune din vremea lui Mihnea Turcitul se spune că Preda clucer, a dat bani și alte lucruri de preț «*la creștători, cînd i-au scos* (sl.n.—DM.) acele 4 biruri»²⁶ ale satului Arpadea. Alte acte, relatînd fapte din timpul aceleiași domnii, pomenesc și ele de *creștătorii care au scos*

¹ În 1567 iulie 2, se întărește lui *Coresi logofăt* un loc de casă și ocina lîngă sat, tot în Bărcănești, partea lui Manea, «*pentru că au fost moșia Manii birnică; apoi cu birul ce-au plătit Coresi logofăt și cu ce au scos din bir, o au prețuit... 700 aspri*» (Grecianu, *Genealogii* II, p. 178).

² *Neagoie logofăt* «*a scos de la bir*» pe Bucur, l-a așezat ca slugă domneasca «și a pus în locul lui, la bir, o slugă a sa», încă pe vremea lui Radu Paisie (1535—1545). (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 296).

³ *Sirbu logofăt*, în 1576 noiembrie 12, scoate de la bir pe Mogoș și pe Hirsu (*ibidem*, vol. I, p. 242).

⁴ În 1577 mai 5, *Badea logofăt* se angajează să plătească birurile lui Stanciu Papuia «*pînă ce va putea să-l scoată de la bir*». Îi ia în schimb ocina de la Lindecești (*ibidem*, p. 266).

⁵ Un act din 1630 mai 20, relatînd însa fapte din domnia lui Mihnea Turcitul, amintește că *Stan logofăt* «*au dat la rîndași (este traducerea cuvîntului creștători, lucru pe care-l vedem din alte documente, amintînd același fapt) pînă a scos birul de roșii și acele 8 năpăști, aspri 900*» (Arh. ist. centrală, ms. nr. 252, f. 77—79).

⁶ În 1598 septembrie 9, Jipa din Tălpășești dă lui *Stoica mare vistier* un tigan, pentru că «*Stoica mare vistier m-a scos de la bir în 1 ani...*» (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 341—342).

⁷ În 1628 august 8, Andrei vinde lui *Vlad vistier* doi rumîni, cu bani gata «și me au scos și birul dreptu, făcut-au di lună bani 160» (Acad. R.P.R., XLII 43, orig. rom.).

⁸ Dragul rupe o parte din ocina sa și i-o dă lui *Manea clucer*, «*pentru că l-a scos de la bir*» (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. I, p. 150).

⁹ În 1538 aprilie 25, se amintește că Stața a dat o ocină a sa lui *Trifa clucer*, care «*a scos o de la bir*» (*ibidem*, II, p. 242).

¹⁰ *Ibidem*, p. 59.

¹¹ *Ibidem*, vol. I, p. 111.

¹² *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 48.

¹³ *Ibidem*, p. 462.

¹⁴ *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 180.

¹⁵ *Ibidem*, p. 206.

¹⁶ *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 35.

¹⁷ *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 111.

¹⁸ *Ibidem* vol. V, p. 33.

¹⁹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 189—191.

²⁰ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 95.

²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 379.

²² *Ibidem*, p. 396.

²³ Acad. R.P.R., XL/37, orig. slav.

²⁴ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 156—158.

²⁵ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 224.

²⁶ *Ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 69.

un bir de roșii și niște năpăști ale unora din satul Brănești ¹. În 1528 nov. 10, Radu de la Afumați *scoate de la bir* o moșie pe care fiii lui Roman, neputînd-o plăti de bir, o dăruiesc m-rii Tismana ².

În ceea ce privește *locul* unde se efectuau scoaterile, credem că ele se făceau, în majoritatea cazurilor, acolo unde se găseau catastifele, adică la județe și la vistierie. Din documentul datat <1581 septembrie 1—1582 august 31> se poate constata că un oarecare Stan, pe capul căruia rămăsese și birul altui sătean, fugit în țară, neputînd scoate acel bir direct de la creștători, este nevoit să intervină în capitală, la vistierie, pentru a-l scoate. « Iar după aceea, au dat Stan egumenului de la Arhangheli aspri 50 *de au scos birul din cetate din București* » (sl.n. *D.M.*), și au dat Oprei birului un caș » ³. M-rea sf. Arhangheli se găsea în apropierea Cărbunariilor, locul de unde era Stan; acesta l-a rugat și i-a plătit egumenului (nu știm dacă cei 50 aspri i-a dat egumenul la vistierie pentru scoatere s-au i-a cheltuit cu drumul) pe care-l socotea, cum sigur și era, cu mai multă trecere la vistieria domnească, ca să-l scoată de la bir, lucru pe care acesta și reușește să-l facă. Cașul dat de Stan birarului era probabil pentru vreo îngăduință la bir, pînă la efectuarea scoaterii.

În majoritatea cazurilor de « scoateri » individuale, cei scoși de la bir își pierd ocinele sau părți din ele, mai ales pentru plata birului, dar și pentru « scoatere ». În nouă cazuri, din cele 32 amintite, oamenii își *pierd ocinele, fără voia lor*, din cauza neplății obligațiilor către vistierie, domnul întărind acele ocine celor care le-au scos de la bir. În alte nouă cazuri, cei scoși de la bir *dăruiesc* (este de fapt o vânzare camuflată) pe cei ce i-au scos de la bir cu ocina lor întreagă sau cu părți din ea. În șase cazuri, « scoșii » *înfrățesc* pe cei ce i-au scos, iar în alte șase, își *vînd* părțile de ocine cu bani, în prețul ocinei intrînd și ce a cheltuit cumpărătorul cu plata și scoaterea birului. În două cazuri, nu se poate determina ce s-a întîmplat cu ocinele celor scoși.

Toate aceste « scoateri » se referă la țărani liberi, la moșneni, care *rămîn* țărani liberi, cu parte din ocina lor sau complet fără ocină (exceptînd bineînțeles pe cei morți). Cît timp se mai pot menține liberi, aceasta este o altă problemă. Reținem că, în nici unul din actele ce menționează aceste scoateri, nu se pomenește de căderea imediată în rumînie a vreunuia din cei scoși de la bir.

În « scoaterile » de la bir ale satelor, situația se prezintă oarecum diferit. Operația de scoatere de pe catastif și, deci, de ștergere de la bir pe o anumită perioadă de timp sau de transformare a felului plății se face întotdeauna din porunca domnului la intervenția unor mari dregători sau a unor mari feudali laici sau clerici, posesori de averi întinse. Din toate cazurile analizate, într-unul singur, cel citat mai sus al satului Arpadea, cei care-l scot de la bir sînt creștătorii; în rest, cel care scoate este domnul. El ține să facă aceste favoruri unor oameni ai săi și nu sătenilor, care, din această operațiune, de cele mai multe ori, după cum vom vedea, au de pierdut.

Astfel, Mihai Viteazul scoate din catastif șapte năpăști de bir ale satului Rătunda, « pentru multă, dreaptă și credincioasă slujbă care mi-a slujit domniei

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 551 și 559.

² *Ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 59.

³ *Ibidem*, vol. V, p. 33.

mele jupan Andronie vistier »¹. Andronie este cel care cumpără în rumînie satul, cotropit « de dădii și de biruri mari » și care intervine la domn să le scadă acele năpăști. Același domn scoate zece oameni de la năpăști de bir din vistieria domnească « pentru sfînta mănăstire » Coșuna². Radu Șerban, la 1606 iunie 28, scoate birul satului Vlădești, care se vinde în rumînie lui Radul Năsturel clucer, « pentru voia boierului domniei mele, care e mai sus spus »³.

Boierii care intervin pentru scoaterea de la bir, de pe catastif, a unor sate, au tot interesul să o facă. În cele mai multe cazuri, aceste sate, din cauza apăsării fiscale, ajung să nu-și mai poată plăti dările ca sate libere și se vînd în rumînie, punînd însă această condiție, ca cel care le cumpără, să le scoată și de la dările cu care rămăseseră datori sau le mai aveau de plătit pînă la noua creștere, care-i va consemna ca vecini, deci într-o altă condiție socială și cu alt quantum pentru birul viitor.

Satele scoase de la bir, odată cu scoaterea, trec într-o altă categorie fiscală și, de cele mai multe ori, și socială. Din cazurile analizate, 11 sate (Arpadea, Rătunda, Rađovanul, Costești, Negomiri, Groșani, Cocorăști, Vlădești, Mălinești, Tălpașul și Poenari), din cauza greutății de biruri, se vînd vecini; cei care le cumpără (uneori cumpărătorul este chiar domnul), conform înțelegerii intervenite la vînzare, reușesc să le și scoată de la bir. Celelalte cazuri, de sate scoase de pe catastiful vistieriei, pentru a nu da bir în rînd cu țara, sînt slobozii ale unor mănăstiri; ele fie că sînt scutite complet de dări (Aninoasa, Cricoveni, Dobrușești) fie că plătesc cu *ruptul* (Livezeni, mai tîrziu și Călimănești etc.).

Într-un singur caz, amintit de noi de altfel de mai multe ori, cel al Băjeștilor, cumpărătorul, Dragomir fost mare pitar, — se vede că era cu mai puțină trecere la domnie, avînd și o dregătorie mai neînsemnată — nu poate scoate satul de pe catastif și-l plătește el de bir, pînă la noua creștere.

Din acest din urmă caz, ca și din altul amintit și el mai sus, în care se vede că Badea logofăt se obligă să plătească birurile lui Stanciul Papuia « pînă ce va putea să-l scoată de la bir » (sl. n. — *D.M.*) — deci exista posibilitatea ca Badea să nu reușească să-l scoată — și din actul din 1596 iunie 23, amintind că frații de ocină ai lui Pandichiu, mort, i-au plătit ocina de bir o vreme, căci « n-au putul să o scoată din bir » (sl. n. — *D.M.*) deși « era pustie și părăsită din vremea ruptorii »⁴, reiese clar faptul că *scoaterea din evidența fiscului*, producînd deranjări în scripte și încasări, se făcea *destul de greu*.

În privința plății birului celor scoși, constatăm că, în majoritatea cazurilor de scoatere individuală, birul rămas restant sau cel ce urma a fi plătit este achitat de cei ce scot pînă la efectuarea scoaterii. Și cum ștergerile din scripte se făceau extrem de greu în perioada dintre două creștări, scoaterile făcîndu-se mai ales în momentul creștării, însemnează că plata birului se făcea pînă la cea dintîi creștere (după cum am văzut mai sus) ce intervenea în urma tranzacției

¹ *D.I.R.*, B, sec. XVI, vol. VI, p. 118—119.

² *Ibidem*, p. 125.

³ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 219—220.

⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 224.

dintre cei scoși și cei ce scot. Și în multe din cazurile de scoatere de la bir a satelor se întâmpla la fel. Uneori însă se obținea chiar iertarea birului de la domnie; mai rar la scoaterile individuale și mai des la cele de sate. Am văzut mai sus destule exemple în care cele susținute de noi aici își găsesc confirmarea.

În privința timpului cât durează scoaterea, considerăm că în aproape toate cazurile, cu unele mici excepții totuși, aceasta are o viață foarte scurtă, doar pînă la noua crestare, care îi înregistrează pe cei scoși în noua situație (fără rămășițe de bir, cu mai puțină ocină sau chiar fără, sau într-o nouă categorie socială și fiscală ¹.

Operațiunea de scoatere din evidența fiscalului se plătea, cel puțin în unele cazuri, cu bani, dați probabil creștătorilor sau altor dregători ce efectuau scoaterea, de către cei ce interveneau pentru aceasta. Plata aceasta, a scoaterii, este distinctă de plata birului propriu-zis. Astfel, din actele deja citate, privitoare la unele situații de bir din Brănești, se vede că Stan logofăt a cheltuit pentru plata birului de roșii și a năpăștilor: 30 boi, un cal, o iapă și 1700 aspri de argint; iar pentru scoatere, el a mai dat creștătorilor 900 aspri ². Preda clucer plătește cnezii satului Arpadea de bir, dar pe lingă aceasta, el a mai dat la creștători, cînd au scos birul, «3000 de aspri gata și patru jderi și 8 vulpi și un covor» ³, Mircea armașul plătește de bir pe Laze și fiul său Barbu, multă vreme cu 7000 aspri; «și cînd a scos numele lor de la bir, a dat Mircea armașul un covor, prețuit 1000 aspri» ⁴. Se pot da și alte exemple din actele vremii în care se constată că scoaterile erau plătite cu bani sau obiecte prețioase ⁵.

De ce se dădeau aceste sume, uneori destul de însemnate, întrecînd chiar prețul ocinei scoase, actele nu ne spun. Ele erau considerate legale, altfel nu ne explicăm de ce documentele eminate de la cancelaria domnească le menționează și le întăresc.

În concluzie, trebuie reținut că *scoaterile de la bir* erau operațiuni de ștergere temporară din evidența fiscalului a unor contribuabili. Ele se făceau de către creștători sau de către domn — în cazul satelor — obținîndu-se însă destul de greu, prin bani sau printr-o recunoaștere a slujbei credincioase de către domnie. Scoaterile confirmă existența catastifelor și a recensămintelor, fiind cel mai adesea amintite în acte în legătură cu ele. De asemenea, ele atestă continua înăsprire a exploatării fiscale în perioada de care ne ocupăm.

¹ În unele acte se menționează și cită vreme a durat scoaterea. Astfel, Sirbul logofăt scoate pe Mogoș din Vetișești de la bir «în doi ani» (*D.I.R.*, B, veac. XVI vol. IV, p. 242); Jipa din Tălpășești este scos de la birul de roșii timp de 4 ani (*ibidem*, vol. VI, p. 342); Stanciu mare paharnic l-a scos pe Nicola de la bir, de «nici un bir n-a dat în viața lui» (*ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 462); Mircea mare paharnic scoate de la toate birurile satul Poenari, «în 3 ani» (*ibidem*, vol. III, p. 143); Lupu mare paharnic scoate de la bir satul Negomiri, vreme de zece ani (Ștefulescu, *op. cit.*, p. 332—334).

² *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 549.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 69.

⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 35.

⁵ Din actul purtînd data 1563 aprilie 18, citat și mai sus, se vede că Vintilă logofăt a cheltuit 215 aspri turcești pentru scoaterea unei moșii ce valora 100 aspri turcești și 150 aspri bani (adică în total 175 aspri turcești, asprul turcesc valorînd în această vreme doi aspri bani) (Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176). În 1549 iunie 22, Pătru scoate de la bir partea fratelui său Ion, cu 32 aspri (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 396).

ORGANELE FISCALE

Odată cu sporirea cuantumului birului, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca și cu înmulțirea dărilor în bani către domnie, au devenit necesare atît creșterea aparatului fiscal, cît și unele reforme în sînul lui.

În fruntea acestui aparat continuă să se găsească marele vistier, a cărui principală sarcină rămîne strîngerea veniturilor statului și gospodărirea lor. El este cel care trimite birarii în județe, la birării, pentru a strînge birul¹ și tot el este cel însărcinat de domn de a avea grija trimiterii haraciului la Constantinopol².

Prin abuzurile pe care le comit, abuzuri legate de funcția ce-o aveau, vistierii ajung să strîngă averi imense (vezi cazul lui Stoica, în domnia lui Mihai Viteazul și cele următoare, și cel al lui Dumitru Dudescu în deceniul al treilea al veacului al XVII-lea) și prin aceasta să cîștige și un loc de frunte în sfatul țării și să joace un rol destul de însemnat.

În subordinea marelui vistier erau: vistierii, boierii care țineau județele de bir, răbojarii (crestătorii), birarii, logofeții de vistierie, ca și alții care, pe lîngă alte rosturi, mai îndeplineau și unele cu caracter fiscal, cum erau de pildă roșii, «care tocmeau județele de bir».

Un rol important în aparatul fiscal îl joacă și banul Craiovei. Acesta, în Oltenia, în materie fiscală are aproape puteri domnești. El iartă birul unor sate, scutește altele și numește birari în județele din Oltenia. Astfel, Preda mare ban, pentru o veste pe care i-o aduce din București Petru logofăt, că ar fi murit Ieremia Moghilă, «i-a iertat birul lui Pătru logofăt pînă s-a împlinit anul deplin, cum a fost întocmirea lui cu vecinii»³. Rați Giurgi, mare ban al Craiovei, scutește satul Tismana de bir și de toate dările⁴. Tudor Șaitanul, mare ban, trimite birari de județe, în Romanai și Gorj⁵.

În cadrul sistemului fiscal din Țara Romînească, cele două funcțiuni, de *impunere și de percepere a birului*, pînă la mijlocul veacului al XVI-lea erau îndeplinite de o singură categorie de dregători fiscali: *birarii*. Din însuși acest sistem, birarul impunînd și strîngînd birul, s-au născut nenumerate abuzuri care au dus la creșterea nemulțumirilor și a luptei țăranilor. Acestea, la rîndul lor, ca și abuzurile, au provocat pierderi bănești vistieriei statului, silind domnia să ia unele măsuri de îndreptare, în primul rînd, în interesul ei propriu. Cele două operațiuni se separă, fiecare din ele revenind unei anumite categorii de slujitori domnești. Distingem în documentele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pe de o parte, *organele de impunere, răbojarii sau crestătorii*, iar pe de alta, *cele-de percepere a birului, birarii*.

Istoriografia burgheză, în măsura în care s-a ocupat de această chestiune, a făcut confuzie între cele două categorii de dregători ai fiscoiului, cu toate că

¹ Pană, mare vistier în domnia lui Simion Moghilă, (1601—1602), trimite pe Stanciul logofăt din Cilcești la o birărie în județul Romanai, pentru a strînge birul (*D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 365).

² Vlad, mare vistier în domnia lui Gavriil Moghilă, (1618—1620), duce haraciul la Constantinopol (*Acad. R.P.R.*, XLII-a/37).

³ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 171.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 1—2.

⁵ *Acad. R.P.R.*, Suluri nr. 64.

documentele arată destul de clar deosebirea dintre ei, ca și sarcinile care cădeau în seama lor.

Dintr-un document citat de noi de mai multe ori, din 1612 mai 2, care amintește fapte din domnia lui Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591) trebuie să reținem că Preda clucer, cumpărînd satul Arpadea, pe lângă banii ce le dă sătenilor în mînă, « a plătit și birurile lor la *birari* (бирари) » (sl.n.—*D.M.*), iar « la creștători (ризатели) — (sl.n.—*D.M.*), cînd i-au scos acele 4 biruri, au dat 3000 aspri gata... »¹.

La <1600> aprilie 13, Mihai Viteazul scrie lui Dumitru mare vornic că « Oprea de Cordon și Undreiaș de Corcova » s-au plîns că « au pus Nica vîstiarul un bir în Cordon, ca să le ia ocina și o au luat. Deci să cauți să apuci pe Nica vîstiarul, să-l juri pe ivanghilie, cum n-au pus el acel bir în Cordon, ce l-au fost pus creștătorii de în seamă ». De va jura Nica vîstier că n-a pus el acel bir, să-și păstreze ocina, de nu, să o piardă².

Din documentele citate reiese clar existența unor organe fiscale diferențiate, ca și sarcinile speciale ale fiecăroră.

Organele de impunere, răbojarii sau creștătorii, făceau din trei în trei ani recensămintele populației dajnice, alcătuiind catastifele de impunere. Tot lor le era rezervată exclusivitatea impunerii birurilor, ca reprezentanți direcți ai domniei; în această calitate, ei aruncau birurile nu numai pe satele libere, ci și pe cele ale feudalilor, laici sau clerici. În afara satelor cu regim fiscal deosebit (slobozii, sate de drum etc.) și care aveau directă legătură cu vîstieria sau cămara domnească, în toate celelalte creștătorii puteau pătrunde pentru a impune birul. De asemenea, după cum am văzut din documentele citate mai sus, creștătorii erau cei care efectuau operațiunea de « scoatere » de la bir.

Tot în sarcina lor cădea și constatarea dacă în interiorul satelor birul a fost repartizat just sau nu³.

Slujba de răbojar sau creștător nu era un rang în ierarhia feudală, ci o funcție temporară, legată de operațiunile fiscale amintite. Răbojarii puteau fi diverși dregători: vîstieri, logofeți, postelnici etc. care pe o anumită durată, ce nu se poate determina, făceau slujba de impunere la bir. E probabil că pînă spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, ei erau puși în slujbă de domn pe perioada dintre două creștări; mai tîrziu, însă, cînd se înmulțesc birurile, e foarte probabil că pentru fiecare din ele erau alți răbojari, care îl aruncau pe județe și sate.

În toate cazurile întîlnite în documente, numele răbojarilor este legat de județul în care ei își îndeplineau slujba. Numărul lor pe județe depindea probabil de mărimea județului respectiv.

În documentele interne cunoscute pînă acum, răbojarii sînt amintiți întia oară pe vremea lui Petru cel Tînăr, într-un document datat <1560—1567> august 29, în care se spune că « au umblat Roșca și Arsenie răbojari în județul Gorj — (ест ходил Рошка и Арсение ризатели въ сьдетво Горжил) »⁴. Apoi mai sînt amintiți, în domnia lui Mihai Viteazul, Stoica vîstier răbojar în

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 68—70.

² *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 372; planșă p. 560.

³ Vezi mai jos, p. 106.

⁴ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 162; facsimil la p. 464.

județul Ialomița ¹ și Radu al doilea vistier răbojar în județul Romanați ²; iar în domnia lui Simion Moghilă (1601—1602), Tudor postelnic, fratele lui Teodosie logofăt din Ruda, răbojar în jud. Olt ³.

Deși impunerile la bir nu se făceau la întâmplare și după bunul plac al răbojarilor, totuși, în însăși funcția pe care aceștia o îndeplineau, de aruncare a cisei asupra satelor, existau germeii abuzului. Răbojarii aruncau biruri peste puterea de plată a satelor libere, pînă ce le sileau să li se vîndă sau le cotopeau cu sila. Astfel, Stoica vistier, cel amintit mai sus, cotopește nu mai puțin de șase sate de cnezi, aservindu-i. E vorba de satele: Piersica, Mierlari, Bordușani, Posmagul, Piatra și Petricești, toate în jud. Ialomița. «... în zilele lui Mihai voievod, jupan Stoica vistier, el a fost răbojar în județul Ialomița; astfel, a cotoplit aceste sate mai sus spuse cu multe năpăști de bir, fără dreptate, pe care le-a pus pe umerii lor, pînă cînd i-a vecinit fără voia lor și le-a luat ocinele lor cu sila... » ⁴. De asemenea Radu al doilea vistier vecinește satul Osica, tot pentru biruri.

Locul răbojarilor, începînd cu a doua treime a veacului al XVII-lea, îl iau alți slujitori, ca *sannicii* și *cisluitorii*.

Organele de percepere a birului, *birarii* sau *birceii*, atît de des amintiți în documentele veacului al XV-lea, în veacul următor îi întîlnim pomeniți mult mai rar. Scăderea aceasta, a frecvenței pomenirii lor în documentele veacului al XVI-lea, trebuie pusă în legătură, pe de o parte, cu diferențierea produsă în cadrul organelor fiscale, parte din atribuțiile birarilor trecînd asupra răbojarilor, iar pe de alta, cu micșorarea numărului actelor cu privilegii de înunitate feudală, de care numele birarilor era strîns legat, după cum am văzut ⁵. Aceasta, la rîndul ei, își are cauza atît în întărirea puterii centrale a domniei, cît și în căderea în deplină dependență a Țării Romînești față de turci, întîmplată pe la mijlocul veacului al XVI-lea. În întreg veacul, birarii i-am găsit pomeniți doar de 20 de ori; în zece cazuri, și numai pînă la 1557, ei sînt pomeniți în legătură cu scutiurile acordate unor feudali, iar în celelalte cazuri, în alte situații. În veacul al XVII-lea, frecvența pomenirii lor iarăși crește. Ea trebuie pusă în legătură cu înmulțirea birurilor și cu reparația imunităților. Numai pînă la începutul domniei lui Matei Basarab — 1632 — birarii sînt pomeniți de mai multe ori decît în întreg veacul al XVI-lea, deși numărul actelor este mai mic.

Sarcina birarilor era de a strînge birul și de a-l vărsa la vistierie, atunci cînd țineau direct de domn, sau la boierul care ținea județul de bir, cînd erau în slujba acestuia. Birul îl strîngeau pe județe și sate, pe baza cotoarelor răboajelor și a catastifelor existente, pe care le purtau cu ei, la vremea încasării.

Încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, documentele atestă o diferențiere chiar în sinul tagmei birarilor, după categoria fiscală a celor de la care percepeau birul. Nu aceiași erau birarii pentru birnici (țărani liberi și dependenți) cu cei pentru slujitori. La 1569 octombrie, sînt pomeniți Ivașco mare stolnic și Tăuraș logofăt ca « *birari de curte* », care strîngeau « *birurile de curte* »

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 561.

² *Ibidem*, p. 591.

³ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 212.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 561.

⁵ Damaschin MIOC, *op. cit.*, p. 646.

de la « ceata armaşilor »¹. Într-un document din 1626 martie 3, e vorba de Dumitru postelnic Corenschi şi de Gherghe postelnic « ce au fost *birari de roşii* »² (sl. n. — *D.M.*).

Birarii aveau ca mai mari ai lor, care îi trimeteau în judeţ, pe sate, pentru stringerea birului, pe boierii care ţineau judeţele de bir. Birarii, fie că erau slugi domneşti, fie ale boierului birar de judeţ, trebuiau să împlinească birul şi să-l aducă la cel care ţinea judeţul, care, la rîndul său, avea aceeaşi obligaţie faţă de marele vistier. Durata slujbei de birar era, probabil, la început de un an, iar mai apoi legată de un anumit bir, dîrînd pînă la încasarea lui. Astfel, din documentul cu data 1605 iunie 2, se poate constata că pentru fiecare din birurile ce au ieşit într-un anumit an, erau alţi birari, întotdeauna alţii. Pentru birul de 9000³, din luna martie, sînt birari Dumitru şi Oprea; pentru cel de 7000, Dumitru Obogeanul şi Pîrvul, altul de 9000, Stan şi Cerne; la cel de 5000, Săliman şi Manea etc.⁴.

Asupra locului unde îşi exercitau funcţia, el se limita la grăniţele unui singur judeţ. A devenit, în actele de imunitate, stereotipă formula: « voi birarilor şi voi toate slugile domniei mele, ori cu ce slujbe veţi umbla într-acest judeţ... »⁵, care arată că birarii, ca şi alţi dregători, erau repartizaţi pe judeţe; ei ţineau de mai marele judeţului respectiv, după cum vom vedea şi mai jos.

Birarii strîngeau birul, pînă spre sfîrşitul sec. XVI, numai din satele de ţărani liberi. Pe teritoriile de imunitate feudală, în satele de ţărani dependenţi, de vecini, documentele arată clar că le era interzisă pătrunderea şi stringerea birului, cel puţin pînă la jumătatea veacului al XVI-lea. Din satele aservite, birul era strîns de dregătorii domeniali şi era apoi vărsat de către feudalul respectiv la mai marele judeţului sau, cum este mai probabil, direct la vistierie.

La 1505 martie 27, Radu cel Mare, scutind moşia Topeşti a m-rii Tismana de dăjzii şi slujbe, precizează: « numai birul să-l plătească şi să facă oastea cea mare ». Dar să nu-i « turbure nici sudeţi, *nici birari* — (sl. n. — *D.M.*) — nici armaşi... »⁶. Deci, deşi vecinii Tismanei de pe ocina Topeşti plătesc bir, totuşi birarii nu pot pătrunde la ei. Cine altcineva putea stringe birul, dacă nu stăpinul feudal, respectiv egumenul Tismanei, prin slugile sale. De altfel, acest fapt iese clar în evidenţă din documentul datat 1529 mai 12, prin care Moise vodă întăreşte m-rii Bistriţa toate satele ei, pe care le scuteşte de slujbe şi dăjzii. Însă, domnul, ca şi mai sus, precizează: « birul să-l plătească » (Бирса да платает). Totuşi, să nu turbure şi să nu intre în acele sate « nici vătafii cei mari, nici cei mici, nici judeţii, *nici birarii* (sl.n.—*D.M.*) — nici nimeni... numai călugării <şi posluşnicii> sfintei mănăstiri să fie volnici să intre... »⁷. Deci, în satele Bistriţei, numai călugării şi dregătorii domeniali ai mănăstirii puteau intra să stringă birul.

¹ Grecianu, *Genealogii*, I, p. 101.

² Acad. R.P.R., XLII/27, orig. rom.; la fel în doc. din 1630 iunie 14, aflător la Arh. Ist. centr., ms. 252, f. 94, sînt pomeniţi aceiaşi « birari de roşii ».

³ Asupra semnificaţiei acestor biruri, vezi mai jos, p. 102.

⁴ *D.I.R.*, B. veacul XVII, vol. I, p. 170.

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 463; vol. IV, p. 258, 537 şi altele.

⁶ *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 29; facsimil la p. 219.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 63; facsimil la p. 431.

Printr-un document cu data <1554—1557> octombrie 21, Pătrașcu cel Bun scutește satele Bistrețul și Călugăreni, ale mănăstirii Tismana, de « toate slujbele și muncile... numai să plătească birul »... Să nu le turbure « nici vătafii mari, nici cei mici, *nici birarii* (sl.n.—*D.M.*) nici slugile boierești, nici slugile domniei ». Numai egumenul să le stăpânească și să judece în ele ¹.

Seria exemplurilor de felul celor de mai sus, din care să reiasă că pe teritoriile de imunitate feudală era interzisă intrarea slugilor domniei, deci și a birarilor, se poate înmulți ².

Reținem concluzia că, în satele de vecini, răspunzător pentru strângerea birului era stăpînul lor și că birul îl strîngeau slugile acestuia.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea nu mai întîlnim nici un act din care să reiasă neamestecul organelor domniei pe teritoriile de imunitate, în ceea ce privește birul.

După cum vom vedea, în această vreme, birul se extinde și asupra marilor boieri și asupra mănăstirilor, ca efect al întăririi puterii domnești, și al altor cauze. Exact din această vreme se pare că slugile domnești, în cazul nostru birarii, încep să nu mai țină seama de vechile privilegii ale feudalilor și să intre și în satele de vecini, care constituiau domeniile mănăstirilor și ale boierilor.

Dintr-un document din domnia lui Ștefan Surdul (1591—1592) datat <1592> ianuarie 25, se vede că « birarii care au fost în județ », neputînd să ia birurile unor vecini ai m-rii Tismana, care fugiseră, « au tras, de au luat averile sfintei mănăstiri pentru birurile lor » ³. Vedem, deci, că birarii strîngeau birul și din satele de vecini ale m-rii Tismana. Dacă acest caz era o excepție sau în genere birarii își extinseseră sfera de acțiune și asupra satelor de vecini, nu putem ști sigur. Totuși, exemple care să infirme această presupunere, pentru această vreme, adică a doua jumătate a veacului al XVI-lea, nu există.

¹ *D. I. R.*, B. veacul XVI, vol. III, p. 28.

² a) În 1508 sept. 7 și sept. 10, Mihnea cel Rău, întărind m-rii Bistrița satele ei, le scutește de slujbe și dăjdii față de domnie, în afară de bir și de oaste. Interzice slugilor și dregătorilor domnești să intre în acele sate. Cu ele « să aibă amestec egumenul și trimișii săi » (*ibidem*, vol. I, p. 48 și 50). E clar că birul îl strînge egumenul și dregătorii domeniali (« trimișii ») de îndată ce este interzisă pătrunderea dregătorilor domniei pe domeniul Bistriței.

b) La 1511 iulie 10, Vlad cel Tânăr întărește jupanului Nichifor satul Rogozeștii, pe care-l scutește de dări și slujbe « numai să dea birul ». . . Și « nimeni să nu cuteze să-i turbure » (*ibidem* p. 72).

c) La 1512 febr. 20, Neagoe Basarab, scutind satele m-rii Cutlumuz de la Athos de dăjdii și slujbe, în afară de bir, precizează de asemenea că este interzisă intrarea oricărui slugi domnești în acele sate (*ibidem*, p. 75—76).

d) În 1520 aprilie 10, Neagoe Basarab, întărind scutirea pentru satele Bistriței, « afară de bir și oaste », interzice ca « slugile » și dregătorii domniei . . . să ia ceva din acele sate . . . numai egumenul cu trimișii lui să se amestece în acele sate » (*ibidem*, p. 157).

e) Într-un document datat <1523—1525> iulie 27, Vladislav scutește satul Ceurii al m-rii Tismana « de toate slujbele și dăjdiile . . . numai birul să-l plătească ». Dar să nu intre la ei nici *birar*, nici găletar, nici o slugă domnească (*ibidem*, p. 176).

f-g) La 1531 sept. 18 și 1533 mart. 19, Vlad Înecatul și respectiv Vlad Vintilă, împunternicesc m-rea Tismana să-și facă sat la Vadul Bistrețului, pe care ei îl scutesc temporar de dări, în afară de bir și oaste. Și în acest caz, este interzisă intrarea în acel sat a oricărui dregători ai domniei (*ibidem*, vol. II, p. 101 și p. 129).

h) La 1545 iunie 1, Mircea Ciobanul reconfirmă scutirile pentru m-rea Bistrița, acordate de Neagoe Basarab, cu aceleași specificații în privința slugilor domnești (*ibidem*, p. 328).

³ *Ibidem*, vol. VI, p. 32.

În prima treime a veacului următor, al XVII-lea, ca și mai târziu, documentele arată lămurit că birarii strîngeau birul și din satele dependente, în afara cazurilor speciale, destul de rare, cînd feudalul obține învoire de la domnie ca să strîngă el birul. Este cazul cu egumenul m-rii Sfînta Troiță care obține de la Leon Tomșa, în 1632 aprilie, ca birarii să nu intre în satele de drum ale mănăstirii. În schimb, birul să fie plătit « cu bani gata, din punga lui, a egumenului, aicea la cămară »¹.

Dintr-o serie de documente date m-rii Argeș, întărindu-i-se satul Flămînzești, se vede că birarii strîngeau birul din acel sat. Astfel, documentele arată că aceștia, după ce încasau birul de la sătenii din Flămînzești, continuau să stea în sat. Egumenul se plînge domnului, nu pentru faptul că birul este strîns de birari — ceea ce dovedește o practică mai veche, a încasării lui de către ei, în satele mănăstirii —, ci pentru că birarii continuau să rămînă în sat, pe cheltuiala rumînilor mănăstirii. Domnul intervine, poruncind birarilor să nu mai rămîie în sat, după ce sătenii își vor da birul. În nici unul din actele date în această vreme pentru satul Flămînzești (și sînt destule) nu se pomenește de vreo interzicere a intrării birarilor în sat, deși altor slujbași ai domniei (găletari, finari etc.) intrarea le este interzisă².

Din unele sate de drum, dependente de mănăstirile Sfînta Troiță și Dealul, birul îl percepeau tot birarii. În documentul cu data 1632 aprilie, citat mai sus, domnul arată că a luat acele sate de « pre mîna boiarilor carii țin județu de birărie » și le-a creiat alt regim.

Birarilor le era interzisă de asemenea strîngerea birului din satele care aveau « ruptoare » de la vistieria domnească, fie că erau sate de colonizare, fie altfel de sate cu regim de « slobozii ». Acestora, prin bună învoială cu domnia, li se « rupea » din cîsla de bir a țării cîsla lor proprie, pe care o strîngeau singuri și o aduceau la vistierie. Documentele din prima treime a veacului al XVII-lea ilustrează amplu cele de mai sus.

În 1602 mai 1, Simion Movilă scutește pe albanezii veniți din Turcia în satul Călinești de toate dăjdiile domnești, în afară de birul de haraci, de 15 000 aspri anual. Însă « să nu intre, birarii în sat (sl. n. — *D.M.*), ci numai să trimită să aducă acei aspri la vistieria domniei mele »³.

În 1614 ian. 27, Radu Mihnea, scutind satul Negoești de dăjdii, în afara unei dări anuale în bani, de 100 galbeni, precizează că sătenii « să aibă bună pace și liniște din spre toți boierii și din spre toate slugile domniei mele, care vor fi în slujbă în acel județ », iar « acei galbeni să-i aducă ei aici la domnia mea... »⁴.

În 1614 martie, tot Radu Mihnea, scutind de dăjdii slobozia Vai-de-Ei, jud Ialomița, a lui Ianachi mare postelnic, în afara unei dări anuale de 60 galbeni adaugă: « Și slugă din slugile domniei mele, birari, să nu meargă în acel sa (sl. n. — *D.M.*), ci singuri sătenii să aducă birul în vistieria domniei mele »⁵

¹ Acad. R.P.R., CCCX 21, orig. rom.

² *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 547; Arh. ist. centr., Ep. Argeș, II/14, II/15 și II/16.

³ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 43.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 243.

⁵ *Ibidem*, p. 264.

În 1620 septembrie 19, Radu Mihnea scutește satul Livezeni, al m-rii Nucet, de dădii, în afara unei sume anuale de 50 galbeni, pe care să o « aducă ei înșiși... la domnia mea. Iar birarii sau alte slugi ale domniei mele, care vor fi trimiși în acel județ... niciun amestec și treabă să nu aibă ei acolo »¹.

Exemplele de mai sus, cărora li se pot adăuga și altele, sînt destul de convingătoare pentru teza susținută.

În orașe, răspunzători de strîngerea birului, și probabil, pînă la începutul veacului al XVII-lea chiar strîngători, erau sudețul și pîrgarii. Situația lor de strîngători de bir și mai apoi și de supraveghetori ai strîngerii lui și răspunzători de aceasta față de domnie reiese din o serie de acte prin care li se interzice strîngerea birului de la cei ce au un regim fiscal deosebit (slujitori, slobozii, bresle fiscale)²; se recunoaște implicit că de la restul orașenilor ei sînt cei ce împlinesc birul.

Dintr-un act din 1598 iulie 5, vedem că Mihai Viteazul, adresîndu-se sudețului și celor 12 pîrgari *din Rîmnic*, le poruncește să nu « tragă » pe vecinii din Ulița, ai Coziei, să dea bir cu orașul Rîmnic. « Să lăsați vecinii sfîntei mănăstiri în pace, să nu trageți pe vecini la voi la bir, cî să dea domniei mele bir cu țara »³ („Да встакит кечини скътомъ монастырѣ миро, да не тегантъ кечини на вас на бир, а нѣ да дакат бир със хора господства ми“).

În actele din 1603 mai 1⁴ și 1603 mai 22⁵ sînt pomeniți sudețul și pîrgarii *din Tîrșor* în legătură cu birul lui Mihai din Tîrșor. În cel dintîi ei sînt anunțați de domn de cuantumul birului ce i s-a fixat lui Mihai, să dea ajutor orașului 2000 aspri anual, în patru cîștiri; în al doilea, li se poruncește să se ferească de casa și averile lui Mihai, căci l-a pus domnul la roșii aleși.

Alături de sudeț și pîrgari, atribuții fiscale în orașe încep să aibă și *pîrcălabii*, reprezentanți direcți ai domniei. Astfel, în actul din 1610 aprilie 18, înaintea județului din Buzău sînt amintiți pîrcălabii de acolo, în legătură cu interzicerea ridicării birului de la slobozia episcopiei Buzău⁶. La fel pentru Călimănești, pîrcălabii de Rîmnic⁷.

Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, în orașe, alături de sudeț, pîrgari și pîrcălabi, ca strîngători de bir apar slugile domnești obișnuite pentru această operație, și anume *birarii*. Astfel, Alexandru Iliăș, scutind de bir și alte dări pe preoții, diaconii și grămăticii de la bisericile domnești din București și Tîrgoviște, în 1629 mai 5, scrie: «...tu județele cu 12 pîrgari din orașul domniei mele București și din Tîrgoviște și *voaă birarilor* (sl.n.—D.M.) și voi toate slugile domniei mele... să vă feriți și în pace să lăsați pe preoții... » etc.⁸.

Pe lîngă dregătorii amintiți pînă acum în orașe, ca avînd legătură cu birul, mai apar și cei ce strîngeau galbenul de fum, sau *fumarii*. În 1632 decembrie 11, scutind aceiași preoți de mai sus, domnul se adresează, ca să-i lase în pace,

¹ D.I.R., B, veacul XVII, vol. III, p. 588.

² Vezi în această privință și studiul semnat de Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501–1650*, în « Studii » IX (1956), nr. 2–3 p. 64–65.

³ D.I.R., B, veacul XVI, vol. VI, p. 330; planșa p. 526.

⁴ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 82.

⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁶ *Ibidem*, p. 452.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 105.

⁸ Acad. R.P.R., ms. 907, f. 26–27.

nu numai sudețului și pîrgarilor, ci și vinăricerilor, paharnicilor « și voi care umblați de fum »¹. La fel, Leon Tomșa în 1632 aprilie 7, scutind prăvăliile din București ale lui Ghiorma banul de galbenul de fum, poruncește ca ele să nu aibă nici o turburare de către « slugile domniei mele, care umblați pentru ughii de fum aici în București »².

Menționăm că apariția dării « galbenului de fum » este anterioară acestei date. Ea este menționată pentru prima dată în 1616 decembrie 31³; apoi într-o serie de alte șase documente anterioare celui din 1632 aprilie 7. Este probabil că cei însărcinați cu stringerea galbenului de fum să fi apărut concomitent cu darea, și nu 16 ani mai târziu. Dar, în acte, nu-i găsim amintiți pînă în 1632.

Sudețul și pîrgarii mai sînt amintiți și în alte acte, în alte orașe, tot în legătură cu birul⁴.

De la țigani domnești, dajdia în bani către domnie o stringeau globnicii⁵, iar de la țigani feudalilor, dregătorii domeniali ai acestora⁶.

Alți slujbași, care aveau legătură cu birul, erau *logofeții de vistierie*. În prima treime a veacului al XVII-lea, sînt amintiți mai mulți astfel de slujitori. Apariția lor denotă o intensificare a fiscalității, o organizare mai complexă. Ei lucrau la vistierie, fiind în directa subordine a marelui vistier. Sînt amintiți astfel, la 1623 septembrie 18 și septembrie 22, Pană logofăt de vistierie⁷; la 1623 noiembrie 10, Radu și Para logofeți de vistierie⁸. În domnia lui Matei Basarab, după cum vom vedea, numărul lor crește. În sarcina lor cădea desigur ținerea scriptelor de la vistierie.

Atunci cînd birul nu putea fi împlinit de birari, din diferite cauze, domnia trimetea slugi special însărcinate cu împlinirea birului, de la cei care nu-l dăduseră, slugi numite *aprozi*. Cînd globnicii nu puteau scoate dăjdiile de la țigani, cu aceasta erau însărcinați *armașii*. Aprozii și armașii, constituind

¹ Acad. R.P.R., ms. 403, f. 19.

² Arh. ist. centrală, M rea Bradu, Hanu Greci și Codreni, I/2, orig. slav.

³ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. III, p. 76.

⁴ a) La 1613 septembrie 6, Radu Mihnea, scutind mahalaua din jurul m-rii Sfînta Troiță de bir și alte dăjdii, poruncește sudețului și celor 12 pîrgari din București să se ferească de oamenii mănăstirii (*ibidem*, vol. II, p. 220—221).

b) La fel, Alexandru Iliăș, în 1616 decembrie 31, confirmînd scutirea, adaugă: « Tu, sudețule, cu cei 12 pîrgari, să aveți a-i lăsa în pace de bir și de toate dăjdiile (*ibidem*, vol. III, p. 79).

c) În 1616 noiembrie 2, domnul, scutind de bir și alte dăjdii pe Vișan postelnic din Rîmnic, poruncește slugilor domnești « carii veți fi de slujbă într-acest oraș, ori de ce slujbă, și tu județ cu 12 pîrgari (sl. n. — *D.M.*) den orașul domniei mele den Rîmnic » să se ferească de casa și bucatele lui Vișan (*ibidem*, p. 50).

d) În 1623 noiembrie 11, Alexandru Coconul, scutind pe Dragomir din Vernești de bir, poruncește să fie lăsat în pace de « cătră județul de Buzău și de cătră toți pîrgarii » (*ibidem*, vol. IV, p. 348—349).

e) În 1628 februarie 4, scutindu-se poslușnicii episcopiei de Buzău de bir, se poruncește, la fel să fie în pace de « județul cu 12 pîrgari » (Acad. R.P.R., CXXIV/172, orig. rom.).

f) În 1630 ianuarie 14, scutindu-se preoții și diaconii de la biserica curții domnești de bir și alte dări, se poruncește, ca și mai sus, județului, celor 12 pîrgari și birarilor, să nu le facă nici o supărare (Acad. R.P.R., ms. 403, f. 20 v.).

⁵ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 115.

⁶ *Ibidem*, p. 338.

⁷ *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 330—331.

⁸ *Ibidem*, p. 353.

aparatur de constrângere al statului pentru neplata dărilor și pentru alte vini, purtându-se aspru și făcînd o serie de abuzuri în aplicarea serviciului lor, erau cei mai urîți de către populația birnică¹. Aprozii constrîngeau și pe birarii de județ, cînd aceștia nu dădeau socoteală exactă de sumele încasate din bir. Letopisețul cantacuzinesc, amintind de aceste lucruri, scrie că «aprozii lui Leon vodă nu mai înceta de la casele lor <ale birarilor de județ>, tot pentru bani; și le lua cîte 30-40 de galbeni numai de odată»².

La fel, aprozii ridicau birul din unele sate care aveau ruptoare cu cămara domnească. Astfel, în satul Parapani, ca și în alte sate de drum, cu ruptoare la cămară, Leon Tomșa hotărăște «să meargă aprozi la zi — <Sf. Gheorghe, sf. Dumitru> — să le ia birul cine cum va fi scriși de la cămară. . . »³.

Unii din aceștia țineau, ca și unii logofeți, direct de vistierie; astfel, într-un document — e drept — ceva mai tîrziu (din 1648 februarie 5), e amintit un «*Albul armași la vistierie*»⁴.

Toți aceștia, pînă în veacul al XVIII-lea, nu aveau o leafă fixă, ci aveau o serie de venituri legate de slujba pe care o îndeplineau⁵.

Din cele de mai sus se poate conchide că aparatul fiscal al statului, în această vreme, își avea organele sale diferențiate după funcțiunile pe care le îndeplineau: *de impunere* (creștători sau răbojari), *de percepere* (birari) și *de constrîngere* (aprozi și armași). Deasupra lor, a tuturor, era marele vistier cu aparatul său central (vtori și trei vistierul, vistierniceii, logofeții de vistierie).

Un loc aparte în organizarea aparatului fiscal medieval al Țării Romînești îl ocupă *birarii de județ*. Aceștia erau boieri cărora li se conceda de către domnie, cu voia și adesea și fără voia lor, stringerea dărilor către stat din întreg cuprinsul unui județ (cu excepția unor unități ce aveau directă legătură cu vistieria, după uum vom vedea). Boierii care țineau județele de bir aveau ca sarcină specială derceperea dărilor. Totuși, se vede din unele documente că ei aveau un rol și în impunerea dărilor în cuprinsul județului ce-l aveau în seamă, foarte probabil, la repartitia cotelor de bir asupra satelor.

Cei care țineau județele de bir puteau fi și dregători mărunți, sau puteau să nici nu ocupe vreo treaptă pe scara ierarhiei feudale.

Obiceiul acesta al concedării perceperei dărilor pe județe pare să fie destul de vechi. El se încetățenise în Țara Romînească cel mai tîrziu în prima treime a veacului al XVI-lea; probabil chiar la sfîrșitul veacului precedent, fiind legat de reformele fiscale ce au loc atunci.

Într-un document din 1534 septembrie 12, pomenind însă fapte din domnia lui Vlad cel Tînăr (1510—1512), se vorbește despre un Radu din Spinișor, care era «stringător de bir în județul Jiul de Jos» (събирател бир в сѣдетко Дани жню)⁶. Un alt document, cu data 1579 iulie 3, referindu-se însă la o

¹ Acad. R.P.R., Peceți 185, orig. rom.

² Pasajul luat dintr-o transcriere a ms. 112 Blaj, aflătoare la Institutul de istorie al Acad. R.P.R. din București.

³ Acad. R.P.R., CCCX 21, orig. rom.

⁴ *Ibidem*, ms. 4985, f. 56, copie rom.

⁵ Asupra veniturilor lor, vezi mai jos p. 93—94.

⁶ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. II, p. 163; facsimil, p. 467.

vreme anterioară, din domnia lui Pătrașcu cel Bun (1554-1557), pomeniște de Mandea și Dragomir armaș, care «au fost birari în județul Rîmnicul Sărat»¹. (сѣтъ были бирари ѿ сѣдѣткѣо слам ренинк).

În memorialul lui Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel (1583—1585), se găsesc știri prețioase privitoare la această chestiune. Sivori povestește că domnul, vrînd să-l răsplătească pentru serviciile lui, i-a oferit dregătoria de mare cămăraș, pe care el însă, după sfatul rudelor sale, pentru a nu trezi invidia boierilor, o refuză. În schimb, primește slujba de *strîngător de dări* în județul Buzău, după spusese lui, unul din cele mai bogate ale țării.

Pasajul din Sivori, privitor la sistemul de percepere a dărilor, este foarte important, atît prin vechimea lui, cît și prin bogăția amănuntelor. Iată ce scrie acest «beneficiar» al sistemului: «... îmi concedă <Petru Cercel> pe timp de patru ani beneficiile zeciuelli <10%> birului unei provincii numită Buzău, care îmi putea da un venit de 12 000 de scuzi pe an, fiind obicei (sl.n. — D.M.) în Țara Romînească ca domnii, pentru a răsplăti pe boieri și alți favoriți, să le încredințeze grija de a scoate și a aduce la curte toate veniturile țării, dînd, cînd unuia, cînd altuia, grija unei provincii sau a alteia, după bunul plac al domnului; acesta, după un vechi obicei (sl.n. — D.M.), pentru a recompensa munca scoaterii veniturilor, dă zeciuială din toate veniturile ce se scot aceluia căfuia i-a acordat favoarea sa»².

Specificarea lui Sivori, că sistemul concedării este «un vechi obicei», ne face să presupunem că strîngătorii de bir din județele Dolj și Rîmnicul-Sărat, amintiți pentru începutul și mijlocul veacului XVI, nu erau altceva decît boieri, cărori li se încredinșaseră județele respective ca să strîngă birul.

Este foarte probabil ca unii din răbojarii de județe, pe care i-am pomenit mai sus, să fi fost astfel de boieri, cărori domnul le încredinșase administrarea fiscală a județelor respective. Cel puțin pentru Radul al doilea vistier, în domnia lui Mihai Viteazul, e fapt sigur că ținea de bir județul Romanați. El este numit în documente «răbojar și birar în județul Romanați (ризатель и бирар къ сѣдѣткѣо Романащи»³, La fel Stanciu logofăt din Călcești, care, în timpul domniei lui Simion Movilă (1601—1602), a fost «trimis de Pană vistier la o birărie în județul Romanați, ca să strîngă acea birărie», pare să fi fost tot un astfel de boier, care a ținut de bir județul amintit⁴. La fel Matei aga, viitorul domn, pe vremea lui Leon Tomșa, în același județ⁵.

Nu însă toți birarii al căror nume e pomenit în legătură cu unul din județele țării sînt astfel de boieri care țin județele de bir. Cei amintiți în veacul al XVI-lea, mai ales în legătură cu interzicerea pătrunderii lor pe teritoriile de

¹ D.I.R., veacul XVI, vol. IV, p. 467.

² «... cui assignò per quatro anni li beneficij delle decime delli tributti din una provincia nominata Busa, che mi potteva valere da dodeci millia scudi l'anno, essendo solito nel Regno di Valachia, che li principi per beneficiare li baroni et altri favoriti, li danno cura di riscottare e far condurre alla corte tutte le intrate del Regno, assignando a chi la cura di una provincia et a chl di un altra, a beneplacito del Principe, il quale, per antica usanza et per il travaglio di far riscottare, concede la decima di tutto quello che si riscuote a colui a chi ha fatto gracia di darne il pensiero» — (Memorialul lui Franco Sivori, ed. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească la sfîrșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 172).

³ D.I.R., B, veacul XVII, vol. III, p. 591.

⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 365.

⁵ *Letopîșeful Țării Romînești*, ed. Stoica Nicolaescu, p. 142.

imunitate feudală, sînt simple slugi domnești, ale marelui vistier sau ale boierului care ține județul, trimiși de aceștia să împlinească birul.

Existența birarilor trimiși de la domnie și a celor trimiși de la județ, deosebiți de cei dinții, ne este confirmată de același document, citat deja de două ori, din 1632 aprilie. La intervenția egumenului de la sf. Troiță, domnul poruncește ca «birarii de județ sau de aicea de la domnie (sl.n.—D.M.) să nu între nimenile în satele mănăstirii»¹. Cînd și în ce împrejurări erau folosiți unii sau alții, documentele nu ne spun. E probabil însă că domnia își trimetea birarii săi în județele în care nu concedase birul — lucru care, după cum vom vedea, se întîmplă mai ales după 1632 — acestea rămînînd pe seama domniei.

Dacă, pînă la o anumită vreme, slujba de «a ține județul de bir» era foarte rîvnită, ca fiind aducătoare de venituri, spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, în perioada crizei rurale, care a bîntuit și în Țara Romînească, nu numai că nu mai este dorită de nimeni, ci dimpotrivă, chiar se fuge de ea, deoarece devenise foarte costisitoare și chiar primejdioasă. La fel, la începutul veacului al XVII-lea.

Domnia, văzînd că țărani nu-și mai pot plăti birurile, pentru a-și scoate totuși veniturile, începe să aplice tot mai frecvent principiul solidarității la plata birului între birnici și boierii care țineau județele de bir. Birul trebuia împlinit; de nu-l puteau plăti țărani, boierul, birar de județ, trebuia să-l plătească din averile sale, fiind răspunzător de împlinirea banilor birului, impus de vistierie, în județul său.

Despre faptul că slujba de stringător de bir era o povară în perioadele în care țărani, din diferite cauze (exploatare cruntă, calamități naturale etc.) nu-și puteau plăti birul, ne vorbesc lămurit documentele. Într-un act din 1656 iunie 10, care însă se referă la fapte din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că Drăghici, fiul jupaniței Preda din Runcu, «a fost <trimis> de Tudor Șaitanul fost ban al Craiovei, ca birar al județului Vilcea». Neputînd scoate banii impuși, rămîne dator la vistierie 9000 aspri, pentru care domnul «l-a pus în lanțuri, ca să plătească acei aspri mai sus scriși». La fel se întîmplă și cu Oprea, nepotul banului Dobromir, pe care tot Tudor Șaitanul l-a trimis «birar în Gorj, în zilele lui Mihail voievod». Și el rămîne dator vistieriei 35 000 aspri, pentru care «a apucat Mihai vodă pe Oprea din Drăgășani de l-a pus în lanțuri, ca să dea asprii la vistierie...»².

În 1602, Stanciul logofăt, amintit mai sus, trimis la o birărie în județul Romanați, nu poate împlini toți banii, și rămîne dator 200 de galbeni. El este prins de oamenii lui Radu Șerban și silit să dea acei bani³.

La fel se întîmplă, după cum povestește cronica zisă a lui Stoica Ludescu, în domnia lui Leon Tomșa (1629—1632). Vorbînd despre Matei Basarab, pe vremea cînd era mare agă, cronica spune că i-a dat «Leon vodă județul Romanaților să-l ție de birărie. Deci, pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate județele de preste Olt, fugînd care încotro au putut. Iar boiarii carii ținea județele pățea mare nevoie de la domnie, că-i punea să plătească județele cu sila. Și ce avură, deteră tot

¹ Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.

² *Ibidem* Suluri nr. 64, orig. slav.

³ D.I.R., B, veacul XVII, vol. IV, p. 365.

și să îndatoriră pre la turci și pre la balgii. Că aprozii lui Leon Vodă nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani; și le lua treapăde cite 30-40 galbeni numai deodată »¹.

Se vede deci că, în vremurile de prosperitate economică a țării, slujba de a ține județul de bir era — în termeni moderni — foarte rentabilă; pe cînd în cele de sărăcie, de secătuire excesivă a țărănimii, ea devenea de-a-dreptul oneroasă.

Trebuie precizat însă că boierul-birar nu plătea din averea lui decît atunci cînd storsese tot ceea ce țăranul putea să dea și cînd acesta efectiv nu mai putea da nimic, în afara pămîntului și a libertății sale. În cele din urmă îi erau luate și acestea; ocina trecea în stăpînirea boierului, iar țăranul devenea vecin al său.

La aceste mijloace socotite « legale », se adăugau nenumărate abuzuri care la un loc făceau din sistemul acesta al concedării birului o cale de aservire a țăranului.

VENITURILE ORGANELOR FISCALE. SCAUNELE DE BIR

Am văzut ce venituri aveau boierii care țineau județele de bir. Același venit (adică 10% din suma strînsă) îl aveau și stăpînii de moșii, beneficiari ai unor imunități fiscale, cînd ei erau cei care strîngeau birul și-l vărsau direct la vistierie. Se poate pune întrebarea dacă birarii, ca de altfel și alte slugi domnești (oierii, găletarii, finarii etc.) aveau și unele venituri legate de slujba pe care temporar o îndeplineau sau veniturile lor se rezumau la cele ale categoriei sociale și dregătoriei pe care o aveau (postelnici, vistieri, roșii etc.). Din analiza documentelor reiese că aveau sigur întreținerea gratuită pe timpul stringerii birului.

Birarii care mergeau în județ, pe sate, nu ședeau în fiecare din satele din care strîngeau birul, ci într-unul anumit, unde pîrcălabii din satele vecine aduceau birul. Cînd aceștia n-o făceau, și cînd pentru banii birului trebuiau luate vite și bucate de la cel care nu putea plăti în bani, sau de la cei solidari cu el la plata birului, așa-numitele « *trăsuri* », birarii se deplasau personal în acele sate. Astfel de sate unde se strîngeau birul și « *trăsurile* » poartă în documente numele de *scaune de bir*. Ele sînt mai multe într-un județ, după mărimea județului. Pînă ce nu terminau cu strînsul birului de la toate satele care țineau de acel « *scaun* » birarii nu plecau din sat, stînd pe socoteala satului, avînd atît ei, cît și oamenii și caii lor, întreținerea gratuită.

În documentele date pentru satul Flămînzești, al m-rii Argeș, cele susținute mai sus sînt cit se poate de evidente. În 1629 septembrie 16, Alexandru Iliș poruncește birarilor să nu mai stea la Flămînzești, « *să-i cheltuiască, dacă-și vor plăti birul* ». Egumenul de la Argeș se plînsese că se risipește satul din cauza birarilor, care, deși Flămînzeștii și-au dat birul « *ei tot șed în sat, pînă strîngu birurile și de la alalte; căci nu iaste scaun de bir* » (sl.n.—*D.M.*). Domnul mai adaugă: « *. . . voi, birarilor, încă să căutați scaun să nu faceți în sat în Flămînzești* »; toți birarii să-și cumpere bucatele pe bani ².

¹ După o transcriere a ms. 112 Blaj, a lătoare la Institutul de istorie al Acad. R.P.R.

² Arh. ist.-centr., Ep. Argeș, II/16, orig. rom; vezi și doc. din 1625 iulie 18, *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. IV, p. 547.

Din cele de mai sus, ca și din întreg contextul documentelor date în această perioadă pentru Flămânzești, se vede că birarii ședeau, pînă ce strîngeau birul de la toate satele ce țineau de acel « scaun », pe cheltuiala satului care era « scaun de bir ». Probabil că domnia scădea această cheltuială din birul satului, că o avea în vedere la aruncarea birului pe « scaunele de bir », așa cum o făcea pentru satele de drum; documente însă care să confirme acest lucru nu există.

Pe lîngă această întreținere gratuită, se pare că, încă în această perioadă, birarii aveau și unele venituri legate direct de operațiunea strîngerii birului. Astfel, de fiecare gospodărie birnică ei aveau o sumă fixă (în bani), numită în documente *poclon*. Aceste pocloane sînt amintite în vremea de care ne ocupăm, adică în veacul al XVI-lea și în prima treime a veacului al XVII-lea, fără însă ca în documente să se precizeze ce erau.

Într-un document datat <1554-1557> octombrie 21, interzicîndu-se slugilor domnești și boierești intrarea în satele Tismanei, se precizează între altele, ca acestea, nici să nu « așeze plocoane » (СЛОЖИТИ ПЛОКОАНЕ)¹. Plocoanele sau pocloanele mai sînt amintite și la începutul veacului al XVII-lea, mai ales în legătură cu oierii, de asemeni fără a se lămuri ce erau².

În țările din Balcani, cotoprite de turci, Grecia, Bulgaria și Serbia, sistemul strîngerii haraciului nu era mult deosebit. Cei însărcinați cu această slujbă, « pînă în acele ținuturi, mergeau pe cheltuială proprie, dar ajunși acolo, ei sînt întreținuți de localnici ». Pe lîngă suma convenită pentru haraciul sultanului (70 aspri) « fiecare casă este obligată să dea, pentru cei împuterniciți cu strîngerea haraciului, 2 aspri »³, deci o sumă fixă de fiecare gospodărie.

Întreținerea aceasta, găzduirea aparatului administrativ-fiscal al statului, care — după cît se poate vedea din documente — nu era ușoară, era practică și în Rusia⁴ și în alte state.

Prin analogie cu situația din țările vecine din veacurile XV-XVI, ca și cu cea din Țara Romînească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, presupunem că *plocoanele* amintite mai sus nu erau altceva decît sumele de bani convenite slugilor domnești, care strîngeau dările, deci și *birarilor*, sume fixe percepute de la fiecare gospodărie birnică și care nu intra în suma birului⁵.

Asupra *timpuului cînd se încasa birul*, de cîte ori pe an, mărturia lui Sivori, deși singura, este de mare preț. Vorbînd despre cîtimea birului, el mai adaugă că birul intern se plătește în trei rate (« . . . pagando esso tributo in tre stagioni »)⁶. Documente interne contemporane care să confirme spusele lui Sivori nu avem. Totuși, ele trebuie luate drept reale, ca fiind afirmațiile unui cunoscător al sistemului și aparatului fiscal al Țării Romînești, din care el însuși a făcut parte.

¹ D.I.R., B, veacul XVI, vol. III, p. 28.

² *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 482, 499 și 500.

³ Iacobo de Promontorio, *op. cit.*, p. 61.

⁴ ОЧЕРКИ ИСТОРИИ СССР, p. II, Moscova, 1953, p. 159.

⁵ La 1652 sept. 26, Matei voievod dă un document egumenului de la Argeș pe care-l învăluiau birarii pentru un sat al m-rii. Birarii « să-ș caute la sat oameni să-ș ia birul ca un birar, că pintru aceia ia plocoanili ». (Arh. ist. centr., Ep. Argeș, LXIX ter 11, orig.rom.).

⁶ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 177.

Acest sistem al încasării impozitului de trei ori pe an este de tradiție veche și a fost practicat și în alte părți, într-o anumită epocă a dezvoltării statelor respective ¹.

Statul putea respecta cele trei rate anuale atîta vreme cît nu au intervenit cererile de bani, mereu crescînde și neprevăzute, ale turcilor, cîtă vreme se putea ști, măcar cu aproximație, ce venituri intrau în vistierie și ce eventuale cheltuieli vor fi. Începînd însă cu ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, acest lucru nu se mai putea face. Crescînd nevoile domniei, se mărește și cuantumul birului, iar odată cu el, ratele nu mai sînt fixe. Se dă de mai multe ori pe an, apoi lunar, apoi de două ori pe lună, iar mai tîrziu, pe măsură ce înaintăm în veacul al XVII-lea, ratele nemaiputîndu-se înmulți, rămîne ca birul să se dea lunar, dar apar în schimb alte numeroase biruri (seama mare, seama doua și a treia, birul hanului, birul lefilor etc.).

Multe mărturii contemporane arată schimbarea sistemului celor trei rate anuale și înmulțirea lor. Astfel, în raportul bailului venețian din Constantinopol, cu data 1594 noiembrie 29, în care se vorbește de uciderea de către Mihai a creditorilor săi și de arderea catastifelor și iertarea îndatoririlor poporului, se adaugă că erau « obișnuiți acei săraci (*meschini*) pînă atunci să plătească, se poate spune, în fiecare lună cîte un bir (sl.n.—D.M.), astfel că rămîneau cu totul lipsiți » ².

Dintr-un document din 1605 iunie 2, se vede că birul este plătit într-un an de opt ori ³, probabil de cîte ori a avut nevoie domnia să-l arunce pe întreaga țară. Tot din el, se mai vede că pentru fiecare bir în parte, sînt alți birari; că adică slujba birarilor durează pînă la încasarea birului pentru care au fost trimiși. Într-altul, pomenind tot stări din vremea domniei lui Radu Șerban, se spune că Șteful plătește birul fraților săi, « pe lună » ⁴. La fel, Tudor vătăf plătește lunar jumătate din birul satului Măldărești, timp de trei ani, « pe lună cîte 4500 aspri » ⁵. Multe alte documente din deceniul trei și patru vorbesc de birul plătit pe lună ⁶. Actul, atît de des citat, al Parapanilor din 1632 aprilie, vorbește de puțința ieșirii de la vistierie a cîte două biruri pe lună. Satul, « să dea un bir drept, de lună, câte un galben; iar de vor eși 2 biruri într-o lună să dea doi galbeni »; iar mai jos: « egumenul să aibă a plăti el la cămară cîte biruri vor fi de lună, au un bir au două (sl.n.—D.M.) tot cîte ughi 1 » ⁷.

¹ După o tradiție moștenită din vremea imperiului roman, în Franța veacurilor XII—XIII, impozitul se achita « în trei vărsăminte anuale, în principiu la zi întîi ale lunilor ianuarie, mai și septembrie » (F. Lot și R. Fawtier, *Le premier budget...*, Paris, 1932, p. 5).

² Hurmuzaki, III, 1, p. 465.

³ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 169—171.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 224—225.

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 408—411.

⁶ Astfel: a) la 1625 febr. 8, se menționează că satul Dragoslavele vor da birul « pe lună » (*ibidem*, vol. IV, p. 482);

b) în 1628 aug. 8, Andrei socotește ce bir i-a plătit Vlad vistier: « di lună bani 160 » (Acad. R.P.R., XLII/43);

c) Patriarhul Chiril Lukaris pomeniște și el de birul « ce se dă în fiecare lună » (Hurmuzaki, XIV, p. 129—132);

d) Leon vodă scutește popii « de bir de lună » (Arh. ist. centrală, M-rea Bistrița, LXVII/1).

⁷ Acad. R.P.R., CCCX/21, orig. rom.

Începînd cu a treia decadă a veacului al XVII-lea, sistemul perceperii lunare a birului se permanentizează; vechiul bir, prin noul sistem de încasare lunară, capătă o individualitate proprie, devenind « *birul de lună* », cum este numit de documente. El poate ieși pe țară, cum am văzut, și de două ori pe lună.

După felul cum organele fiscale își îndeplineau slujba, de la marele vistier și pînă la cel mai mărunț birar, erau fie pedepsiți pentru « hiclenie », atunci cînd furau din banii birului, fie răsplătiți pentru « credincioasă slujbă », cînd aduceau servicii.

Celor hicleniți pentru că fugeau cu banii birului, li se confiscau averile, iar ei, dacă domnul îi putea prinde, erau uciși. Astfel, Radul din Spinișor, strîngător de bir în Dolj, în timpul domniei lui Vlăduț (1510—1512), fuge cu banii de bir și de haraci peste Dunăre. Domnul « l-a ajuns cu dreaptă judecată și . . . l-a prins. . . și l-a ajuns legea să-și piardă capul și l-a ucis după faptele sale, ca pe un hiclean ». Averile îi sînt confiscate și date lui Vlaicu mare logofăt ¹.

Ca și mai sus, un Vlaicu își pierde ocinele « cu hiclenie », căci « a fugit cu birul Țării Romînești în altă țară » ².

Mai sînt și alte cazuri de fugă cu banii birului, calificate drept hiclenii ³.

În schimb, Radu Paisie dăruiește lui Radu mare vistier pentru credincioasă slujbă niște sate, pentru că acesta i-a salvat vistieria în lupta cu Strœe Pribeagul, în care domnul a fost învins « . . . s-a risipit oastea și s-au împrăștiat toți și au fugit toți și au lăsat vistieria domniei mele și au început să jefuiască vistieria domniei mele și au sfărîmat căruțele. Iar Radul vistier nu a lăsat vistieria domniei mele, ci a scos-o cu bărbăția sa și a dres căruțele și a adus toată vistieria la domnia mea, la Turnu Nicopolului » ⁴.

OBIECTUL IMPUNERII LA BIR

Am văzut că încă în veacul al XV-lea, între bir și ocină există o strînsă legătură; că birul este o dare după pămînt, după avere, și nu pe cap ⁵. În veacurile următoare, XVI și XVII, el continuă să rămînă așa. Marea majoritate a documentelor care vorbesc de bir, îl pomenesc în directă legătură cu ocina. Am văzut la « scoaterile » de la bir că, în foarte multe cazuri, sînt pomenite ocinele birnice.

Pentru că este o chestiune importantă și controversată în istoriografia noastră, istoriografia veche susținînd că birul ține de cap, « privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia » ⁶, vom insista ceva mai mult asupra acestei teme.

¹ *D.I.R.*, veacul XVI, vol. II, p. 163—164.

² *Ibidem*, vol. I, p. 151.

³ La 1572 iulie 28, Mircea, fiul lui Chebeleț, își pierde țigani pentru « rea hiclenie » deoarece « a fugit peste munte cu niște aspri domnești » (*ibidem*, vol. IV, p. 84).

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 294—295.

⁵ Damaschin Mior, *op. cit.*, p. 652.

⁶ C. C. Giurescu, *Istoria romnilor*, vol. II, partea a II-a, p. 566 și vol. III, partea a II-a, p. 684; același lucru este susținut și de I. Vlădescu, I. C. Filitti și alții, în lucrările lor privitoare la fiscalitate.

În tot cursul veacului al XVI-lea, nenumărate documente arată tocmai contrariul. Astfel, în 1532 februarie 9, se întărește lui Spată partea de moșie a lui Ilie, « căci el o au plătit *de bir* și de toate dăjdiile această *parte de moșie* » (sl.n.—*D.M.*)¹. Într-un act din 1583 nov. 15, cuprinzând însă relatări de evenimente anterioare, cel mai târziu din domnia lui Radu Paisie (1535-45), se vorbește despre o ocină a fiilor lui Frățilă, pe care ei o dau Dobrei, ca să scape de la spinzurătoare, deoarece furaseră o moară a acesteia. « Și au fost *moșia în bir* » (sl.n.—*D.M.*), iar Dobra plătește acel bir, pînă ce « au scos-o de la Radul voievod »².

În 1551 iunie 19, se spune că Iva și Stana « n-au plătit *această moșie de bir* » (sl.n. *D.M.*)³. Voislava plătește de bir *partea de ocină* a lui Voico⁴. După moartea lui Chivăran, ocina sa din Borcești « a rămas birnică »⁵. În 1575 mai 28, se întărește popii Cernat ocină în Bărcănești, partea călugăriței Vitalia, dăruită de ea; « Și încă au fost *această* mai sus zisă *parte de moșie* a monahii Vitalii *birnică cu alți birnici* (sl.n.—*D.M.*) și au fost monahia datoare 240 aspri »⁶. Bădilă vătaf cumpără o ocină în Berindești, de la Cornea cu 400 aspri, dar, apoi « a plătit și *birurile care au fost de la acea mai sus zisă ocină* (sl.n.—*D.M.*) însă pe trei ani, de a dat 720 aspri »⁷. În 1579 dec.13, Mihnea Turcicul întărește Todorei o ocină la Păușești, lăsată moștenire de tatăl ei, și « pentru că Todora, ea *plătise această ocină mai sus zisă de bir* (sl.n.—*D.M.*) și a cheltuit 230 aspri de argint »⁸. Dintr-un document din 1594 aprilie 12, se vede că, murind Anca și nepoții ei, « a rămas casa lor și ocina lor pe urma lor *cu bir* »⁹ (sl.n.—*D.M.*) (и *остал ест дома им и вчина им по траг им със бир*). Niște săteni, megiași, din Boteni mărturisesc că « *nu pot să plătească partea lor de ocină de bir* (sl.n.—*D.M.*) necum să-și cumpere altă ocină » (1596 mai 28)¹⁰. În 1607 martie 15, se menționează că Stoica mare logofăt a cumpărat de la mai mulți ocină în Strimba și se adaugă că s-a plătit « *această mai sus zisă ocină de bir* »¹¹.

Șirul documentelor care învederează această legătură dintre ocină și bir este mult mai mare¹².

¹ Grecianu, *op. cit.* I, p. 97.

² *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. V, p. 112.

³ *Ibidem*, vol. III, p. 10.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

⁵ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 189-191.

⁶ Grecianu, *op. cit.*, II, p. 190.

⁷ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. IV, p. 336.

⁸ Arh. st. Craiova, nr. 85, orig. slav.

⁹ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 112.

¹⁰ *Ibidem*, p. 213-214.

¹¹ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 251.

¹² a) În 1535 aprilie 1, Bodea închină episcopiei de Rîmnice o ocină din Cacova, partea fratelui său Stoica, « însă ocina fusese birnică » (*ibidem*, veacul XVI, vol. II, p. 176).

b) În 1537 iulie 3, mai mulți plătesc pentru o ocină din Nănășești niște biruri. « Și au plătit... pentru acea ocină 6 biruri » (*ibidem*, p. 231).

c) Partea de ocină a lui Dadul Țigănescul din Fata « a fost birnică cu bir » (*ibidem*, p. 385).

d) Pătru plătește ocina fratelui său de bir, în 1549 iunie 22 (*ibidem*, p. 396).

e) Partea popii Radu din Bărcănești au fost « birnică » (Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176).

f) La fel, « au fost moșia Manii birnică » (*ibidem*, p. 178).

g) În 1570 mai 19, se întărește lui Cîrstea partea de moșie a lui Pleșco din Frăsinetul de Clmp, « însă o funie din jos; pentru că a fost această ocină la bir; astfel Cîrstea, el a plătit de bir această ocină... » (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 358).

Din toate exemplele de mai sus (ca și din altele multe pe care nu le-am reprodus), reiese ca o primă concluzie că *birul se plătește pe partea de ocină a cuiiva* și că el rămâne legat de ocină, o urmează, indiferent de soarta proprietarului (plecare în altă parte, fugă în țară, trecerea în altă categorie socială, moarte).

Constatăm din acte că moșiile sînt « birnice », « în bir », că « au biruri » pe ele, că se plătesc de bir.

Murind un birnic, dacă birul ar fi simplă capitație, ar fi normal ca o dată cu stingerea lui să i se stingă și birul. Dar, în multe din documentele citate mai sus, vedem că nu este așa. Trece ocina în stăpînirea altcuiva, prin moștenire sau vînzare, trece și birul după ea, fie imediat, dacă s-a putut face acest lucru, fie la proxumul recensămînt.

Conchidem, deci, că este nefondată părerea că birul n-are nici o legătură cu averea, cu ocina, ci numai cu individul, cu omul, « cu capul ».

Dar, oare, toate ocinile sînt birnice? Din unele acte, reiese că nu. Astfel, într-un document din 1616 iunie 11, se spune că satul Orlea, din jud. Romanați, « au fost un sat pustiu, încă de mai denainte vrîme, de în zilele răposatului Mi<hail> voievod, de-au fost oameni robiți și fugiți peste Dunăre, de-au rămas siliștea pustie. Și nu iaste scrisă necăire în catastihul domnii mele la bir »¹. Prin urmare, pe ocinele pustii, siliști de îndelungă vreme, nu se plătea bir; ele nu erau în evidența fiscalului. În cazul de mai sus, Orlea fusese scos din evidență cu ocazia unui recensămînt anterior care a constatat că e pustiu, fără oameni.

Într-un alt act, din 1646 iunie 2, pomenind însă evenimente tot din domnia lui Mihai Viteazul, se spune că « moștenii aceștii siliști <Uești, jud. Teleorman>, ei fiindu oameni fugari, năpustitu-și-au această moșie de au fugit prent-alte părți, încă mai denainte vreme, de în zilele altor domni bătrîni, de la Mihai voievod, de au tot stătut o moșie pustie de atunce păn-acum, fără de bir (sl.n.—D.M.) de n-au fostu de nici un ajutoriu domnii mel<e>, nice țării »². Și din acest exemplu se poate vedea că ocinele pustii sau pustiite sînt fără bir³. Reținem, deci, că *nu toate ocinele sînt birnice*; că cele nelocuile n-au bir pe ele.

Pe de altă parte însă, o serie de documente — e drept, mult mai puține — pomenesc birul în legătură cu *numele contribuabililor*. S-a putut vedea aceasta chiar din unele exemple date la « scoateri » și se poate vedea și din altele.

Astfel, Bucur dă lui Neagoe logofăt trei fișii de ocină la Manița, căci acesta « l-a scos pe el de la bir »⁴. La fel, în 1535 mai 7, lui Dragomir spătar i se în-

h) Într-un act din 1583 oct. 29, se spune că Neaga și Neacșa l-au pîrit pe fratele lor, Dan, că au și ele ocină cu el și că « au cheltuit și pentru bir 3000 aspri pentru acea ocină » (СТ КИТОКА ЗА РАДА БИР ХА ДЕРИИ ЗА РАДА ТАЕ УИНИИ) (*ibidem*, vol. IV, p. 141; planșa p. 524).

i) Tecea și niște vecini plătesc « niște biruri pentru această ocină » în 1605 iunie 2 (*ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 170).

¹ *Ibidem*, vol. III, p. 28.

² Arh. ist. centrală, Mitrop. Țării Românești, CXXIX/4, orig. rom.

³ Un alt act, tot din domnia lui Matei Basarab, pomeniște despre « o ocină pustie, fără biru, ce se cheamă Mărăcinenii, din județul Ialomița », care a fost « o moșie pustie, fără dajdie încă mai denainte vreme, din zilele altor domni, nescrisă în catastih la vistieria domnească » (Muzeul de arheologie și istorie a Bucureștilor, nr. 27.655; copie rom.). Din domnia lui Matei Basarab se cunosc multe acte care vorbesc de moșii pustii fără bir.

⁴ D.I.R., B, veacul XVI, vol. III, p. 296.

tărește a treia parte din ocina lui Gavrea, căci « l-a scos Dragomir spătar de la trei biruri »¹. Un oarecare Radul, în zilele lui Mircea Ciobanul, și-a « vîndut sculele și averea lui de zestre, de a plătit birul fratelui său » Vladul². Birul lui *Furnică* « a căzut asupra lui Manea »; acesta îl plătește și-i ia partea de ocină din Oltenestii de Jos³.

Dacă exemplele date mai sus, pentru a se arăta legătura birului cu ocina, exclud părerea că birul ține numai de cap, că este o simplă capitație, acestea din urmă, în schimb, nu contrazic de loc cele susținute de noi. Arată doar că birul este uneori legat și de numele contribuabilului; în toate exemplele însă (în cele care le-am dat, ca și în multe altele în care e vorba de birul megiașilor) alături de numele birnicilor, într-un fel sau altul, este pomenită și partea lor de ocină (vîndută, donată sau înfrățind pe ea pe cel ce i-a plătit birul)⁴.

Din cele de mai sus se impune concluzia că pentru țaranii liberi, cu ocină, obiectul impunerii este ocina. În catastifele vistieriei se va scrie atît numele contribuabilului cît și ocina sa (întinderea ei și, probabil, calitatea pămîntului)⁵.

Deci, deducem că *birul este o dare pe un pămînt cultivat, o dare funciară*, că ține atît de persoana contribuabilului, ca subiect înscris la dare, cît, mai ales, de ocina sa, ca obiect de impunere.

Dar oare birul are ca bază de impunere, numai ocina, înțelegînd prin ocină partea de moșie cultivată, a unui țaran liber? Din unele acte se pare că materia impusă la bir, privind pe megiași, este ceva mai largă. Știm, bunăoară, că există o serie de dări de cotitate, în această vreme, ca gorștina (pe porci), oeritul (pe oi), dijma (pe stupi), vinăriciul (pe vii); nu găsim însă nici o astfel de dare — accentuăm, în această vreme — pe vitele mari, cai și boi⁶. Vedem pe de altă parte că la bir se menționează uneori — e drept, foarte rar — și vitele mari. Astfel, după moartea lui Năvrăp, soția sa, Rada din Fiiiani, împarte cu cumnații ei, Badaea și Duica, « vitele ce sînt partea lui Năvrăp, două părți să ia Rada și o parte Badaea și Duica. « Și la bir, pînă la vremea creșterii, de asemeni să plătească cum au luat și din vite »⁷. (sl.n. — D.M.) (И на бир до рѣкамѣ рѣзателѣе такожде да платит како кѣзет и въ скотъ). În schimb, moara, ocina, casa rămîn toate ale Radei. Dacă birul lui Năvrăp era legat numai de ocină, ar fi fost normal ca el să rămînă numai pe seama Radei. Or, în acest caz, el urmează, pînă la noua creștere, și averea în vite a contribuabililor.

Deducem, deci, că atît ocina cît și vitele mari, bază a existenței țaranilor liberi, constituie pentru fisc, în unele cazuri, materia impozabilă la bir.

¹ D.I.R., B, veacul XVII, vol. II, p. 180.

² *Ibidem*, vol. IV, p. 117.

³ *Ibidem*, vol. V, p. 340.

⁴ Așa cum există ocine fără bir, există și oameni « fără bir ». Ei sînt deseori pomeniți în actele de scutire de dări, acordate unor slobozii, cărora li se permite să adune oameni străini, sau chiar oameni din țară, însă « fără bir ». Nu ne ocupăm în acest capitol de ei. Menționăm doar că, din diverse motive, ei (cei din țară, căci numai la ei ne referim), nu se află în evidența fiscalului.

⁵ Vezi mai jos, o mai largă discuție asupra acestei chestiuni.

⁶ Sînt amintite în unele acte de scutire, caii de olac, caii împărătești, birul calului, birul boului, dar acestea sînt tot dări de repartitie, nu de cotitate.

⁷ D.I.R., B, veacul XVI, vol. VI, p. 194; planșa p. 481.

Sînt însă unele documente care lărgesc și mai mult sfera materiei impozabile, pînă la întreaga avere a contribuabililor,¹ așa cum vom vedea mai jos, cînd va fi vorba de impunerea și perceperea birului în interiorul satului de moșneni².

Altfel se prezintă situația cînd este vorba de satele de rumîni, de slobozii, de breslele fiscale, de orașe, de țărani liberi fără ocină și de țigani. În satele de rumîni, birul va fi impus mai ales după «casă și bucate»; la slobozii, după nume, suma globală însă, fixată prin tocmeală, tot după bogăția satului; la breslele fiscale la fel; la orașe, pe case, prăvălii și ocine; la țărani liberi, fără ocină, pe cap, probabil o sumă fixă; la țigani la fel.

Deci, teza istoriografiei burgheze, cum că birul ține de capul individului, nu de averea sa, se poate aplica numai în cazul țăranilor liberi, fără ocină și al țiganilor. Într-adevăr, în documente, se întîlnesc destul de rar și oameni liberi, fără ocină, dar cu bir³. Dajdia țiganilor, la fel, se plătea după cap⁴.

La satele de vecini, care nu au regim special, din unele cazuri, reiese și materia impozabilă. Astfel, în actul din 1612 august 20, se spune că trei rumînași ai m-rii Rîncăciog «să fie în pace și slobozi» iar «casele lor și bucatele lor (sl.n. — D.M.) să fie în pace de bir, ce sînt de Brătești și de găleată și di oae și di bou». Sătenii și birarii să se ferească de ei, «să aibă pace casele lor și bucatele lor»⁵ (sl.n. — D.M.). În 1625 iulie 18, se poruncește birarilor «să nu se tragă» bucatele satului (sl.n. — D.M.) «Flămînzești» pentru alții⁶.

În 1628 febr.6, Alexandru Ilișăș împuternicește călugării de la m-rea Mislea să-și ia «doi rumîni ai mănăstirii, anume Oancea și pe frate-său, de la Măicănești, cu toate bucatele lor (sl.n. — D.M.), să-i ducă la moșia lor la Ghitioara, să șază la moșia lor, să-ș dea birul și toate dăjdiile»⁷.

Același domn, scutind, în 1628 martie 8, niște oameni ce locuiesc lingă m-rea Menedic «de bir și de toate dăjdiile», menționează să nu «li se tragă» bucatel(e) pîntru alți oamin(i)», iar birarilor le poruncește «să-i lăsaț(i) foarti în pace pre aceșt(i) săraci și bucatil(e) lor»⁸ (sl.n. — D.M.).

Din exemplele de mai sus, se vede că la rumîni exista o legătură între bir și «case și bucate». «Bucate» este traducerea cuvîntului slav «*КОМАТА*», care însă însemnează și averi. Or, averile rumînilor (ale lor ca proprietari, nu simpli posesori, cum erau pe delnițe) erau: casa, stupii, vitele și uneori viile (buciumii,

¹ În cazul averii lăsate de Tudoran sluger (rumîni, țigani, haine, scule și, desigur, ocine) care se împarte în trei părți egale, birul se va împărți și el la fel; urmează deci *totalitatea averii* (doc. din 1642 ian. 30; Arh. ist. centrală, Mitrop. Țării Romînești, CCCLIII/14, orig. rom.).

² Vezi mai jos p. 105 și urm.

³ Un astfel de caz este cuprins în documentul cu data 1622 aprilie 30. Mălaia din Leurdeni, rumîn al Grăjdanei, cade rob la turci. Scăpat de robie, conform dreptului obișnuit, Mălaia scapă și din rumînie, însă numai cu capul. El poate pleca unde va vrea, «numai să-și ducă și partea lui dă bir după dînsul» (D.I.R., B, veacul XVII, vol. IV, p. 113).

⁴ Un document ceva mai tîrziu, din 1646 martie 14, arată că dajdia anuală a unui țigan era de doi galbeni și jumătate sau 500 de aspri (Arh. ist. centrală, M-rea Cîmpulung, LXI/14).

⁵ D.I.R., B, veacul XVII, vol. II, p. 96.

⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 547.

⁷ Arh. ist. centrală, ms. 466, f. 65; copie rom.

⁸ Acad. R.P.R., CXXIV/186, orig. rom.

nu pământul). În ce măsură birul rumînilor ținea seama și de delnița lor, de fosta lor moșie, și în ce măsură ea ținea de « casă », documentele nu ne spun.

De altfel, documente din a doua jumătate a veacului al XVII-lea definesc clar cuvîntul « bucate » în sensul lămuririi date de noi. Astfel se vede că din « bucate » se dădea: dijmă de stupi, gorștina de porci, oierit și vinărici (1667 mai 14)¹. Casa era gospodăria familiei (cu sau fără delniță, nu putem preciza). Făcînd legătura între aceste documente și cele de mai sus, din care reieșea că birul rumînilor e pe « case și pe bucate » deducem că și în cazul lor, al țărănilor dependenți, se ține seama la impunere de averea pe care aceștia o aveau.

De « casă și bucate » se ținea seama în impunerea la bir și în cazul breslelor fiscale, din sate și orașe, ca și ale unor boieri și mănăstiri. Astfel, atît în cazul lui Vișan postelnic², cit și în cel al lui Frîncul postelnic³, ce slujesc domniei în ceata postelnicească, se poruncește birarilor să se ferească de « casa și bucatele lor », scutite de bir și dăjdii. La fel, pentru preoții și diaconii de la curtea domnească din București se hotărăște în 1629 și 1630 ca « să fie de acum înainte casele lor și bucatele lor în pace și slobode de bir, de bou. . . »⁴. Dacă la aceștia « bucatele » erau aceleași cu ale rumînilor, diferind doar cuantumul lor, « casa » era sigur alta. În ea intrau toate celelalte averi ale lor: prăvălii, pivnițe, robi etc., pe care rumîni desigur nu le aveau.

Credem că și la slobozii, sate de drum, sate plăieșești, în general satele care au ruptoare, care adică dau global toate dările, în bani (la început în două termene, mai tîrziu în mai multe) la vistierie sau cămară, se ținea seama de factorul avere; de averea satului, ca un tot, fără să se meargă mai departe și la individ. Din unele exemple se vede că, în general, toți slobozianii din același sat dau o sumă fixă, egală de fiecare gospodărie.

În urma celor expuse pînă aici, privitor la materia impusă la bir — nu și la alte dări — putem trage concluzia că numai în cazul țărănilor liberi fără ocină și al țiganilor (nu al tuturor țiganilor) — omul este și subiect și obiect de impunere. În toate celelalte cazuri pînă la 1632, el este numai subiect impozabil, cum este și normal, *obiect al impunerii la bir fiind averea* (ocina, casa, robii, vitele, stupii, sculele etc.). Mai tîrziu, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, vom vedea că lucrurile se schimbă.

REPARTIȚIA BIRULUI. CISLA

Am amintit de mai multe ori că birul este, în vremea de care ne ocupăm, un impozit de repartiție, fapt stabilit încă de mult, de istoriografia romînă veche⁵. Despre « mecanismul » acestei repartiții însă, s-a scris foarte puțin. Vom încerca, în cele ce urmează, pe baza unui material necunoscut vechii istoriografii, să aducem lămuriri noi și în această direcție, cel puțin pentru vremea de care ne ocupăm, adică pînă la 1632.

¹ Arh. ist. centrală, copii VIII/232.

² D.I.R., B, veacul XVII, vol. III, p. 50.

³ *Ibidem*, p. 65—66 și p. 328.

⁴ Acad. R.P.R., ms. 907, f. 26—27 și ms. 403, f. 20 v, copie rom.

⁵ Vezi, mai ales, lucrările lui I. C. Filitti și Ion Vlădescu, citate mai sus.

Am văzut din multe exemple că, pe măsură ce se înainta în timp, sistemul fiscal a necesitat mărirea aparatului fiscal central, iar apoi și a celui local din județe. Dacă, la început, pînă spre sfîrșitul veacului al XV-lea, vistieria putea face față singură încasărilor cuvenite statului, din cauza intensei dezvoltări economice ce are loc acum, ca și a creșterii veniturilor puterii centrale, s-a simțit nevoia unei oarecari descentralizări a fiscalului, creîndu-se, așa cum am văzut, instituția *județelor de bir*.

Analiza știrilor contemporane dă următorul tablou oarecum ideal al repartiției dărilor, în speță, a birului.

Domnul cu boierii din sfat aruncau asupra țării o sumă de bani, necesară pentru satisfacerea anumitor nevoi. La început suma era fixă, tradițională, legată de an, dar, începînd mai ales cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, suma crește încontinuu și nu se mai ține seama de timp. Aruncarea birului se făcea după catastiful de recensămînt de la vistierie, alcătuit și el după o prealabilă « constatare » a capacității de plată la fața locului, în sate. Suma de care avea nevoie statul era aruncată pe județe, după bogăția lor. Mai marii județelor de bir o repartizau pe sate, atunci cînd județele erau concesdate, iar în interiorul satelor era repartizată de pîrcălab și bătrînii satului, după puterea fiecăruia ¹.

Cîteva exemple, pe lîngă cele anterior date, vor întări cele de mai sus. În actul din 1605 iunie 2, se vorbește despre birurile satului Goești, « cîte sînt peste an ». Sînt pomenite acolo opt biruri, cunoscute sub numele de: « birul de 9000 », « birul de 7000 », « birul de 10 000 », « birul de 5000 ». Nu se specifică ce reprezintă acele cifre; se menționează doar că la aceste biruri, satul a dat diferite sume în aspri. Observăm că aceste sume sînt oarecum proporționale cu cifrele birurilor. Bănuim că aceste biruri, de 9000, 7000 etc. sînt sumele, în galbeni, reprezentînd toț atîtea biruri aruncate asupra țării, iar sumele în aspri sînt cotele de bir repartizate pe satul Goești.

De împlinirea integrală a sumei aruncate asupra județului erau, cum am văzut, răspunzători direct cei ce țineau județul respectiv de bir. Astfel, Stanciul logofăt este trimis de Pană vistier la o birărie în județul Romanați, pentru a strînge rămășițele de bir, ce nu apucase Simion Moghilă să le strîngă; or, pentru a se putea face acest lucru, este evident că trebuia să se știe la vistierie suma ce s-a aruncat asupra județului respectiv, pentru a se putea scădea cît se strînsese deja din ea. Stanciul *este obligat* să strîngă restul sumei, în întregime ². Ceva mai tîrziu, Sava căpitan, Dumitru căpitan și Jipa postelnic, care țineau de bir județul Buzău, sînt obligați să dea în întregime suma fixată de domnie, neținîndu-se seama că unele sate n-au putut să-și dea birul; ei, să-și strîngă pe birarii lor « să dea *bani pîn vor umplea seama banilor domnești* » ³ (sl.n. — *D.M.*). Această « seamă a banilor domnești » este cuantumul *aruncat* de domnie asupra județului Buzău, într-un anumit timp.

O știre ceva mai tîrzie, dar relatînd sigur stări anterioare, spune, privitor la organizarea fiscală a Țării Romînești: « Dările vistieriei se regulau după înțelegerea comună a boierilor pe analogia și puterea fiecărei părți din țeară;

¹ Vezi mai jos, p. 105.

² *D.I.R.*, B. veacul XVII, vol. IV, p. 365—366.

³ Acad. R.P.R. CXLIX/219.

iar participarea (sau cislă) o făceau administratorii de județe prin pîrcălabii satelor »¹.

Așa ar fi trebuit să fie. În realitate, însă, se comiteau nenumărate abuzuri de către organele fiscale, începînd cu cel mai mic birar și terminînd cu marele vistier și cu domnul. Constatarea averii, a facultății de plată a contribuabililor, se făcea în mod arbitrar; se ținea seama de o serie de alte considerații, care n-aveau legătură cu « puterea » fiscală a oamenilor și satelor; considerații de prietenie, de rudenie, de mită etc.

Țăranii săraci din sat erau nu numai la discreția absolută a boierilor și dregătorilor, recrutați și aceștia din urnă din sînul clasei stăpînitore, dar chiar și la discreția celor mai bogați din satul lor. Documentele arată atît inegalitatea în repartitia birului, cît și abuzurile ce se făceau². În loc să se țină seama de resursele fiecăruia, erau luate în considerare alte criterii sau uneori chiar bunul plac al răbojarului respectiv. Astfel, chiar dacă « constatarea » a fost bine făcută, cotele părți nu mai corespund realității.

În atare situații, din cauza nemulțumirilor ce se iscă în sînul țărănimii, masa contribuabililor de bază a statului, domnia este silită să intervină și să ia măsuri de îndreptare. Într-un act din 1697 dec. 1, reprezentînd totuși și stări de lucruri mai vechi, cu ocazia stabilirii semii celei mari, Brîncoveanu scrie la județe că pentru fiecare din ele a numit « ispravnic să cisluiască și să strîngă banii... Să mergeți oameni de preste toate satele, să vă strîngeți la boierul domnii mele... ca să vă facă *cislă dreaptă*, să nu să plîngă nimeni, cum că unii s-au încărcat preste puțință, iar alții s-au pus prea ușor »³. Este sigur că astfel de plîngeri de nedreptățile făcute de organele fiscale au fost nenumărate; ele l-au determinat, în cea mai mare măsură, pe domn, la intervenția de mai sus.

Cota parte din bir, care revenea atît unităților administrative mai mari, județele, cît și satelor sau unor categorii fiscale (slujitorii, streinii) poartă în documentele mai noi numele de *cislă*. În documentele Țării Romînești, termenul acesta l-am întîlnit abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Istoriografia burgheză, care s-a ocupat de bir, a folosit cuvîntul *cislă*, dîndu-i și pentru Țara Romînească în veacurile XVI și XVII, diferite semnificații, pe care de fapt nu le are decît pentru veacul al XVIII-lea și poate pentru Moldova, ceva mai devreme. O definiție și o explicație a cislei nu dă nici unul din vechii istorici.

I. C. Filitti îi dă sensul de « răspundere colectivă pentru impozite ». De fapt acest lucru mai mult se deduce din titlul capitoului în care vorbește despre *cislă*, decît din vreo explicație, autorul ne mai oferind în cele 53 de pagini ale cărții sale nimic care să semene a definiție sau a explicare a cislei. « Regula de percepere a impozitelor era *cislă* », scrie dînsul. « Cuvîntul *cislă* se găsește într-un act slavonesc de la 1591, cu înțelesul de numărătoare: *cislă* a găsit

¹ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, București, 1859, p. 316.

² Vezi mai jos, p. 106.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 344—348.

atâtea oi într-un ținut »¹. Apoi, continuă, arătînd că e tot una cu *rizanie* că în sat « se făcea o numărătoare, o cislă »...².

C. C. Giurescu, în a sa *Istorie a romînilor*, vorbind despre dările din perioada 1601—1821, scrie: « Se va menține principiul inegalității în repartitia impozitelor, acela al *scutirilor și sloboziiilor*, precum și metoda *cislei* în ce privește perceperea (vezi vol. II, ediția IV-a, p. 559—580) »³. Mergînd pe urmele trimiterii la volumul și ediția citată și citînd cu atenție cele 21 de pagini ale capitolului « organizarea financiară », nu se va găsi nimic despre așa numita de autor « metodă a *cislei* în ce privește perceperea ». Nici o explicație a sensului cuvîntului *cislă*, nici o referire la ea. În același volum III, partea a II-a, autorul mai amintește — atunci, cînd nu citează din documentele veacului al XVIII-lea — despre *cislă* de 2—3 ori, fără însă a o explica. Îi zice cînd « procedeul colectiv al *cislei*, la perceperea dărilor » cînd « impunerea colectivă a *cislei* »⁴.

I. Vlădescu pomenește *cisla*, citînd după Xenopol într-o notă, și-i atribuie sensul de impunere « pe o comunitate satească »⁵.

Gheorghe Panu, referindu-se mai mult la dările din Moldova, o identifică cu birul. « Țăranii plăteau o singură dare în bani, *birul*, sau, cum se zicea obișnuit, *cisla* »⁶.

Se știe că vechea limbă a documentelor, fie ea slavă sau romînească este destul de săracă în cuvinte, mai ales în cele de terminologie juridică și administrativă, așa încît unul și același cuvînt cuprinde mai multe înțelesuri. Așa și cuvîntul *cislă*, înseamnă cînd număr — numărătoare, cînd sumă, cînd socoteală; poate are și alte sensuri. Dar, legată de bir, în documentele Țării Romînești din veacul al XVII-lea, are sigur sensul de *colă parte*. Impunerea colectivă, răspunderea colectivă țin de *cislă*, însă sînt atribute ale ei, nu *cisla* însăși.

Iată ce spun documentele: într-unul datat <1608—1610> octombrie 4, Radu Șerban scutește satele m-rii Snagov de bir, specificîndu-se și cit este « *cisla* satelor: Turbații — 500, Sărăcineșt <i> — 150, Frengheșt <i> — 200, Ghiurmăneșt <i> — 160, Izvoranii 200, fac împreună 1210; toată *cisla* lor o am ertatu domnia mea și o am prinsu în seam<ă> la vesteriia dumnie-meal<e> »⁷.

Avem apoi documentul, deja citat și atît de lămuritor, din 1619 mai 8, al rumînilor m-rii Argeș; « Iar *cisla* lor de bir, unde le va fi pus de în seamă ei să plătească »; ca și altul, din 1620 septembrie 19, pentru slobozia Livezeni pe care domnul o scoate de la bir din catastihul vistieriei... « toată *cisla* lor »⁸.

La 1631 ianuarie 23, Leon Tomșa hotărăște ca satul Parapanii din jud. Vlașca al m-rii Sf. Troiță, să dea bir numai un galben, care bir « nici să se mai adauge, nici să se mai scază, ce tot să dea pe această *cislă* ce scrie mai sus, măcar de se va mai ființa birul, măcar de se va mai scădea »⁹.

¹ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 19.

² *Ibidem*.

³ Constantin C. Giurescu, *Istoria romînilor*, III, partea a II-a, București, 1946, p. 634.

⁴ *Ibidem*, p. 636, 638 și altele.

⁵ I. Vlădescu, *Despre dări sau impozite. Birul*, București, 1935, p. 33.

⁶ Gheorghe Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, p. I-a, București, 1910, p. 51.

⁷ Acad. R.P.R., XX 169, orig. rom.

⁸ D.I.R., B, veacul XVII, vol. III, p. 588.

⁹ Acad. R.P.R., DCXXIV/89, orig. rom.

La 1632 iunie 2, se menționează căderea unei dușegubine pe satul Ciinești, jud. Vâlcea. Sătenii, neputînd-o plăti, fug. O plătește Sima logofăt. Reîntorcîndu-se, ei îi dau banii îndărăt. Pentru partea ce revenea fiecăruia din suma dușegubinei « ei s-au cisluit dintru ei și pre capete »¹.

La 1632 decembrie 5, Matei Basarab, scutind satul Flămînzești de unele dări, îi fixează birul la 10 costande, « nici să se mai adaoge, nici să se mai scază, ce numai tot să dea aciast<ă> cislă de bir, 10 costande »².

La 1642 noiembrie 6, se menționează că Danciul logofăt din Pîrșiani a plătit pentru satele Vulpeni și Gruova « din cisla lor de bir — (УТ ЧИСЛЪ НЪ ЗА БИР) — patru taleri »³.

Fragmentele citate nu au nevoie de alte comentarii; ele sînt destul de grăitoare în sensul celor susținute mai sus.

Seria exemplurilor pentru veacul XVII se poate înmulți, din toate însă reieșind același sens al cuvîntului, de: parte de bir fixată sau aruncată de vistierie asupra unor comunități fiscale sau indivizi contribuabili⁴.

BIRUL ÎN INTERIORUL SATULUI

Capacitatea contributivă a unui sat, ca și a unei singure gospodării, pe baza căreia se arunca cisla, poartă în actele vremii numele de *putere*. În măsurarea acestei puteri, am văzut mai sus că intrau ocinele, vitele etc. Puterea unui sat se constata de către mai marele județului sau direct de către domnie, prin dregătorii săi, iar repartitia birului se făcea ținîndu-se seama de această putere. Într-un act din 1628 iunie 25, se arată că « satul Poenile, ei s-au răsipit de au rămas siliștea pustie ». După șase ani, « satul Poenile, ei s-au strănsu la urmă și la siliști și ș-au luat *bir pre puterea lor* »⁵ (sl. n. — *D. M.*). Aceasta este un sat de megiași. Dar și satele de rumîni își dau birul tot după putere. Astfel, în 1629 iunie 11, Alexandru Iliăș întărește m-rii Argeș satul Fălcoi, din jud. Romanși și poruncește ca: voi, rumînilor, încă să căutați să vă străngeți toți la urmă și la moșia voastră la Fălcoi, că o voi scădea domnia mea de bir de o voi lăsa iușor, *după puterea voastră* (sl.n. — *D. M.*) nici un păs nu veți avea »⁶.

În interiorul satului, birul de asemenea se repartiza după puterea fiecărei gospodării în parte, pe capii de familie. Astfel, din documentul citat mai sus, vedem că popa Dragomir, stabilit la Fiiani, jud. Ilfov, după risipirea satului său (Poeni) « tot au șăzut acolea la Fiiani de ajută la bir *cătu-i iaste puterea* »⁷

¹ Arh. ist. centr., M-rea Dintrunlemn IV/16, copie rom.

² *Ibidem*, Ep. Argeș, II/17, orig. rom.

³ *Ibidem*, M-rea Surpatele II/5, orig. slav.

⁴ Și în Moldova, în veacul XVII se pare că *cisla* are, cel puțin în unele cazuri, același sens ca și în Țara Romînească. Astfel, într-un act din 1650 martie 21, se vorbește despre niște vecini și stăpînii lor, care nu vor să-i cisluiască « să dea pre putiare ». Vasile Lupu trimite « o slugă » a sa, poruncindu-i să meargă acolo și « să-i cisluiesti pre dreptate (sl.n. — *D. M.*) nemărui să nu-i fățărăști, ce să dea toți, cari pre cte bucate va avea » (Acad. R.P.R., VIII/8, orig. rom.)

⁵ Arh. ist. centrală, Depuneri sub dată, orig. rom.

⁶ *Ibidem*, Ep. Argeș, XXXV/1, orig. rom.

⁷ *Ibidem*, Depuneri sub dată, orig. rom.

(sl. n. — *D. M.*). La fel pentru Stoia, rumîn din Breb, al m-rii Mislea, se poruncește ca să fie dus, împreună cu fiul său, din Dumbrăviia, « în Breb, județul Prahova, cu toate bucatele ce vor avea, să șază să-și plătească dajdea, cum i va fi puterea »¹.

Cisluirea se făcea de către pîrcălabul satului, probabil cu ajutorul oamenilor « buni și bătrîni », și în prezența sătenilor. Am văzut mai sus, cînd a fost vorba de răboaje, și felul cum se ținea în evidență birul în interiorul satului. Am văzut și ce intra în măsurarea puterii. Un act, ceva mai tîrziu, avînd vîleatul 7153 <1644 sept. 1 — 1645 aug. 31>, aduce lămuriri noi în această privință. În el, sătenii din Cerboreni mărturisesc că banii pentru birul satului și i-au cisluit ei « pă delnițe »². Cum alte acte mărturisesc că delnițele nu sînt egale, că în sînul satului de megiași existau serioase diferențieri de avere în această vreme, este natural ca și birul să nu fie același. Și documentele arată acest lucru. (Dacă birul ținea de cap, el ar fi fost același pentru fiecare gospodărie; ori, nu este de loc așa).

Pentru lămuririle extrem de prețioase referitoare la mecanismul funcționării birului în interiorul satului, trebuie analizat atent un document din domnia lui Petru cel Tînăr, datat <1560 — 1567> august 29³. Redăm unele pasaje mai importante din el⁴. Dan din Turceni are o pîră înaintea domniei cu Drăghici din același sat; « deoarece, cînd au umblat Roșca și Arsenie răbojair în județul Gorj, iar Drăghici el a dat seama satului, și a pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe niște oameni din sat el i-a pus la săraci; însă ei nu au fost săraci, ci au fost cu averi (bucate). Iar după aceea, răbojarii, ei i-au luat lui, Drăghici runc pentru acei oameni, pe care i-au făcut săraci. Iar apoi, Drăghici el a mințit pe domnia mea de i-am făcut o carte a domniei mele, ca să-și întoarcă acel runc de la Dan »⁵. Dan stă de față înaintea domniei, care hotărăște ca runcul să fie luat de la Drăghici. Acesta nu se lasă, ci pîrăște și a doua oară, dar pierde din nou. Domnul hotărăște ca Dan să fie lăsat în pace și volnic « să-și întoarcă doi boi și o vacă cu vițel de la Drăghici ».

Din textul aici prezentat reies o serie de fapte și lămuriri ce trebuiesc neapărat reținute. Unul dintre săteni, probabil pîrcălabul, era obligat să prezinte celor care înscriu la bir, ori puneau birul — răbojarilor — o situație a satului, cuprinzînd *puterea* lui de contribuție la dări, reprezentată prin numărul gospodăriilor din sat, pe categorii fiscale și cu ce avere aveau. El, însă, prezintă o situație falsă; comite nedreptăți și trece pe unii, probabil rude ale sale, la săraci — una din categorii — iar pe unul din săteni, îl pune la cei cu averi — altă categorie — și la mai multe biruri. Judecata domnească restabilește adevărul și-i face dreptate celui nedreptățit, pedepsind pe pîrcălabul necinstit.

¹ Arh. ist. centrală, M-rea Mislea III 6, orig. rom.; actul este ceva mai tîrziu, din 1611 aprilie 28.

² *Ibidem*, Ep. Argeș, II 28, orig. rom.

³ *D.I.R.*, V, veacul XVI, vol. III, p. 135; planșa p. 464.

⁴ În traducerea noastră (*D. M.*) pe care o considerăm mai fidelă, mai aproape de textul slav.

⁵ „Пре къда ест Ходна Рошка и Преніе ризатеак въ сѣдство гор жна. а дрѣгичи шн ест даа разавг слов, и поставна ест дрѣгич по дан въ три бирове, а по некое модѣе шт село, шн нх ест поставн на сиромаш; а они не сѣт енан сиромаш, а нѣ сѣт енан съе комати. ѡ после ризатеак, шне мѣ ест бзла дрѣгичов рѣк радї тех людїе еже нх ест сътворнан сиромаш. ѡ потом, дрѣгичи шн ест лѣгал по господства ми тере се ест бченна книга господства ми да се повратит тое рѣк шт Дан.“ (*Ibidem*, planșa la p. 464. Originalul la Arh. ist. centrala, S.1., nr. 686).

Diferențierile de avere, și deci, de putere, cauzau și apariția atît a unor cisle diferite, pe gospodării, cît și a unor categorii fiscale deosebite, chiar în interiorul satului de megiași (cei « cu averi » cei « săraci », cei « fără nimic »). Însă cînd într-unul și același sat trăiau categorii sociale deosebite, moșneni la un loc cu vecini, cu țărani liberi fără ocină și cu slujitori, în aceste cazuri, cislele ajungeau extrem de variate, altele pentru fiecare categorie, iar în sinul acestora, prezentînd deosebiri, după puterea contribuabililor. Astfel, în Izvorani, la 1441, erau vecini și cnezi ¹. În 1570 ianuarie 12, în Mușeștești sint amintiți vecini buni și vecini săraci ². În Radovanul, care se vinde pe rînd m-rii Coșuna, trăiesc la un loc și rumîni și moșneni ³. Mălaia, vecin eliberat, deci țaran liber, fără ocină, poate rămîne, dacă vrea, în satul de vecini Leurdeni, dar « să-și plătească birul cu satul Leurdeni » ⁴. La fel tot liber fără ocină este și Ivan, care are voie să șadă, temporar, în satul Cînești, numai să dea satului 19 costande ⁵. În 1628 decembrie 15, moșneni cu moșie și moșneni fără moșie din acelaș sat, Siliștioara, se vînd rumîni ⁶.

Inegalitatea de avere în sinul satului de moșneni oglindește însuși procesul destrămării obștii satești. Ea se vede mai ales din actele de vînzare în rumînie ale satelor, în care se specifică și partea fiecărui în stînjeni, ca și banii luați. Astfel, satul Curățeștii se vinde în rumînie lui Radu Buzescu, în 1595 iulie 5, din cauza greutății de biruri ⁷. Sint arătați pe rînd sătenii, cu ce părți de ocină au și cu cît se vînd. Se poate vedea că, pe cînd unii din ei au 2, 3, 5 stînjeni, alții posedă 36, 47, 58 stînjeni. Stanciul pentru cei doi stînjeni ai săi ia 74 aspri; Voinea și Staia la fel; iar Stoicheci, pentru cei 33 de stînjeni ai lui ia 1332 aspri, Frățilă pentru 47 stînjeni, 1770 aspri, iar Manea Cioară 2130 aspri, pentru cei 58 de stînjeni pe care-i avea în sat și cu care s-a vîndut și el rumîn.

Aceste mari deosebiri de avuție în interiorul satului aduceau cu sine și deosebiri în privința cislelor, în cazul unei repartiții drepte a birului. Altul va fi fost birul lui Stanciul și altul al lui Manea Cioară.

Iată cum se prezintă și birurile unui sat de moșneni, pe gospodării, înscrîși fiind capii de familie, biruri pe care le plătește Oprca din Călinești ⁸: Vlasi 1000 aspri, Stoian 1040 aspri, Badea 75, Bogdan 100 Bădilă 450, Stan 130, Șerb 100, Văduca 25, Bida 60, Brumar 142, Radu al Bucuresei 14.

Din cele două acte reies uriașele deosebiri de avere, deci și de bir, ce existau în interiorul satului. Manea Cioară e mai bogat de 27 de ori decît Stanciul sau Voinea; iar Stoian dă la bir de mai bine de 74 de ori mai mult decît Radu al Bucuresei. Inegalitatea la plata birului, și deci a averii, din care reiese legătura nemijlocită între bir și avere, este oglindită și în alte acte ⁹. Un act ceva mai

¹ *D.I.R.*, B, veacurile XIII, XIV și XV, p. 112.

² *Ibidem*, veacul XVI, vol. III, p. 339.

³ Vezi actele privitoare la Radovanul, în colecția *D.I.R.*, veacul XVI, vol. VI, p. 125, 190, 248—49 și passim.

⁴ *Ibidem*, veacul XVII, vol. IV, p. 113.

⁵ *Ibidem*, p. 138.

⁶ Arh. ist. centrală, M-rea Dintrunlemn, XVI/3, orig. rom.

⁷ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 184—186.

⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 399—400.

⁹ Vezi doc. din 1594 mai 28 (*ibidem*, p. 121—22) și, mai ales, marele hrisov al Buzeștilor, purtînd data 1656 iunie 10, însă referindu-se la fapte din domnia lui Mihai Viteazul (Acad. R.P.R., Suluri nr. 64, orig. slav.).

tîrziu, din 1645 iunie 17, nu mai lasă nici o îndoială în această privință. Avram și Cherano pîrăsc pe Dragomir din Răducești « cum are Dragomir *moșie mai multă* acolo în sat, ca să plătească Dragomir *mai mult la bir* »¹ (sl.n.—D.M.).

Deștrămarea obștii satești a fost folosită de domnie nu numai prin utilizarea în aparatul fiscal al unor elemente din sinul ei. Organizarea fiscală începe să folosească și grupările de țărani și moșii, de felul *cetelor*, *juniiilor*, *plaselor*, rezultate tocmai din procesul de destrămarea obștii, ce are loc în veacurile XVI și XVII. O seamă de documente leagă birul de aceste grupări; uneori o unitate fiscală (un bir) coincide cu ceata.

Astfel, birul popii Radul din Bărcănești, după moartea lui, rămîne pe *ceata sa*². La fel pe *ceata lui Chivăran* rămîne birul său, după moarte³. Satul Orlești plătește birul pe *plase*⁴. În satul Hurezi, jud. Vilcea, care se vinde lui Radu Buzescu, sînt patru cete, patru funii și patru biruri⁵. Astfel, Crăciun cu ceata sa are funia Bădească și dau un bir; Vidat cu ceata sa au funia Dobrească și dau un bir; Voinea cu ceata sa au funia Voinească și dau tot un bir; și la fel, funia Vilcuiască dă un bir. Din acest din urmă exemplu reiese cu mai multă claritate folosirea acestor unități și grupări ale obștei de către administrația fiscală. Un alt exemplu, la fel de lămuritor în această privință, îl aduce documentul din 1612 iunie 22. Neaga Dulimăneasa moare, iar birul ei rămîne în ceata Moneasăi. Aceasta n-a avut ce face și a vîndut ocina Neagăi, de i-a plătit birul. Însă ocina Neagăi, făcînd parte din funia Moneasăi, și Neaga din ceata Moneasăi, « birarii au tot tras pe Moneasa pentru birul Neagăi »⁶.

Din cele de mai sus rezultă că: a) birul în interiorul satului se repartiza după putere, la baza căreia stătea întreaga avere a contribuabilului; b) cisluirea în interiorul satului o făceau sâtenii ei între ei; c) domnia a folosit în interesul ei, în organizarea fiscală, forme ale organizării obștii satești.

SOLIDARITATEA LA PLATA BIRULUI

Din unele documente cu care s-a exemplificat mai sus folosirea de către fisc a unor forme ale organizării obștii, s-a putut vedea că în interiorul cetelor exista o strînsă legătură. Răspunderea solidară a țărănilor la plata dărilor a fost studiată destul de atent și de bine și înaintea noastră. Numai că și în privința ei a existat o neînțelegere. Unii istorici (Filitti de ex.) o considerau ca pe ceva legal, obișnuit, pe cînd alții (Vlădescu) o considerau că fiind un abuz. Documentele dau dreptate celor dintîi. Ele arată că și această trăsătură a obștii, de a reacționa unită ca un tot în care cu greu se poate pătrunde, a fost folosită de domnie în interesul ei propriu.

Solidaritatea la plata birului începea cu rudele cele mai apropiate, cu familia; apoi se extindea asupra cetei, apoi asupra satului întreg și în urmă și asupra satelor din apropiere. La satele de rumîni, solidaritatea se extinde

¹ Muzeul « Lupta revoluționară a poporului », XCVIII/2, orig. rom.

² Grecianu, *op. cit.*, II, p. 176; doc. este din 1563 apr. 18.

³ Al. Ștefulescu, *Documente relative la Gorj*, p. 189—191.

⁴ *D.I.R.*, B XVI, vol. VI, p. 121—22.

⁵ Acad. R.P.R., Suluri nr. 64.

⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 462—463.

între rumîni și feudalul stăpîn al lor și invers. Ea, am văzut, merge și mai departe, cuprinzînd și pe birarii de județ.

Actele din care se pot trage concluziile de mai sus sînt cele care vorbesc mai ales de neputința unora de a-și plăti birul; în general, de neachitarea acestei obligații. Dacă, la începutul veacului al XVI-lea, solidaritatea la plata birului o găsim în acte ca făcîndu-se în mod normal, iar achitarea birului altora, de voie, în a doua jumătate, odată cu creșterea greutății birului, actele vorbesc de o solidaritate silită, la care *obliga* domnia pe cetății celor ce nu și-au plătit birul, pe săteni, sate, feudali și birarii. În schimb, am văzut, pentru achitarea birului, domnia întărea aceluia care plăteau birul celor rămași datori la bir, ocinele acestora. Și această atribuire de ocine era tot în folosul statului. Trezindu-le pe numele cuiva, aveau bir după ele. Ca ocine pustii, nelucrate și nelocuie, nu erau înscrise la bir și, deci, nu aduceau venituri.

Sînt foarte multe documente din care, direct sau indirect, reies cele de mai sus; ne vom mărgini însă numai la cîteva exemple mai concludente, care scot în evidență această instituție a răspunderii solidară la plata birului. În 1552 iunie 2, Voislava, *ca soră* a lui Voico, plătește de bir partea de ocină a acestuia¹. Pătru plătește de bir pe *frații săi*, Văsiu și Ion². Deci există solidaritate la plata birului între rude.

Am văzut mai sus³ că cetelor popii Borcea, a lui Chivăran, Moneasa, în virtutea solidarității la bir cu cei morți, le revine obligația de a le plăti birul. Deci, solidaritate la plata birului în sinul cetei.

Sătenii din Toplița sînt obligați să plătească dajdia consăteanului lor Opriș⁴. Deci solidaritate la plata dărilor între săteni.

În 1616 noiembrie 7, se poruncește ca satul Iamnic să nu fie tras la bir să dea pentru alte sate⁵, ceea ce arată că lucrul se aplica obișnuit. Deci, solidaritate silită cu alte sate.

În <1592> ianuarie 25, m-rea Tismana este trasă la bir (i se iau bucate) pentru birul rumînilor ei, fugiți⁶. Deci, răspundere solidară la bir a stăpînului pentru rumîinii săi⁷.

Din actul purtînd data 1594 iunie 10, se vede că, pentru birul lui Pîrvul logofăt, birarii au luat 15 boi de la rumîinii acestuia, din Perișor⁸. Deci, cînd, din diferite motive, stăpînul feudal nu-și putea plăti birul, erau obligați țaranii dependenți de el să i-l plătească.

Aruncarea birului unor sate ce nu pot plăti (sau sînt favorizate de domnie și dregători) asupra altora, este lămurită de multe documente. De ea vom vorbi în cele ce urmează.

Solidaritatea la împlinirea birului între birnici și birarii de județ, am văzut-o și exemplificat-o mai sus⁹.

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 15.

² *Ibidem*, vol. II, p. 396.

³ *I.a* p. 108.

⁴ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. I, p. 39; actul este din 1602 aprilie 10.

⁵ *Ibidem* vol. III, p. 51.

⁶ *Ibidem*, veacul XVI, vol. VI, p. 32.

⁷ Din actele în legătură cu Brăneștii, amintite mai sus, se vede că Stan logofăt a plătit birul de roșii al lui Stan și al rumînilor acestuia, care n-au putut plăti.

⁸ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 129.

⁹ Vezi p. 92.

Constatăm deci din exemplele date — și ele se pot larg înmulți — existența unei solidarități la plata dărilor între diverse categorii de birnici. Ea este, am putea-o numi, orizontală, între cetași, săteni și sate, și verticală, de sus în jos și de jos în sus, între vecini și stăpînii lor, și invers, ca și între birarii de județ și contribuabili.

NĂPASTA

Obligarea de către domnie, vistierie, birarii de județ sau alte organe fiscale a plății birului altora, pe baza principiului răspunderii solidară la plata dărilor, poartă în actele vremii numele de *năpastă*. Această atribuire forțată de către organele puterii centrale a achitării birului altora se face simțită, cum am mai spus, abia odată cu apăsătoarea exploatare otomană asupra Țării Românești, adică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Năpasta, cu sensul¹ de mai sus, o întîlnim pentru prima dată, în actul din <1562—1563> februarie 3; din el se vede că Velica, căzută la birul cnezesc, nu-și poate plăti « ocina de bir, ci a rămas *năpaste* (sl.n. — *D.M.*) pe capul lui Stanciu de a plătit »². În actul Brăneștilor, se vede că Stan e silit să plătească birurile rumînilor săi, ca *năpastă*³. Acțiunea se petrece pe vremea lui Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591). În <1595> iulie 4, se amintește că Stanislav, popa Bobe și Neagul iau o ocină a lui Sin, « deoarece au plătit birul lui, *năpastă*, pentru mulți ani »⁴. Călugării din Mărgineni sînt siliți să dea 3000 aspri « *năpastă* » pentru o dajdie de bir⁵.

Năpasta este amintită și ca un bir de către Letopisețul Cantacuzinesc (cronica zisă a lui Stoica Ludescu). Vorbind despre a doua domnie a lui Mihnea Turcitul, cronicarul scrie că domnul « au mai adaus în țară un biru ce i-au zis *năpaste*... »⁶. Cred că nu este vorba de un bir, ci de frecvența aplicare a *năpăstii*, cu sensul de aruncare a birului neplătit al unora, asupra altora.

Solidaritatea la bir este folosită de domnie și aparatul statului nu numai ca o asigurare a încasării regulate și exacte a veniturilor statului, ci ea începe să devină și o cale de cîmpire a ocinelor și satelor libere. *Năpăstii* vor fi una din căile cele mai lesnicioase pentru clasa stăpînitoare de a-și mări posesiunile în dauna țărănimii libere. Sînt zeci de acte, mai ales privitoare la domnia lui Mihai Viteazul, care pomenesc de cîmpirile satelor libere și căderea lor în rumînie din cauza *năpăstii* de bir.

Frecvența brusc sporită a *năpăstii* pe vremea lui Mihai mai oglindește și o ascutită criză rurală, o adîncă frămîntare socială, marcată de fuga în masă a țărănilor liberi; nu este locul să ne ocupăm aici de această problemă.

¹ *Năpasta* are de obicei sensul de aruncare a unei vini, pe nedrept, asupra altora. Astfel, încă în veacul XV, pe vremea lui Vlad Călugărul, Drăghici și Vintilă, vornici, *năpăstuiesc* pe Albul din Dobrița și-l pradă. (*D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. III, p. 10—11). Într-un act din 1565 iunie 16, se pomeneste de aruncarea unei *năpăstii* de către satul Măniilești asupra satului Cănești (*ibidem*, p. 213) și passim.

² Acad. R.P.R., XL/37; orig. slav.

³ Arh. ist. centrală, ms. 252, f.77—79, copie rom.

⁴ *D.I.R.*, B, veacul XVI, vol. VI, p. 183.

⁵ *Ibidem*, p. 380.

⁶ *Mag. ist.* IV, p. 276.

Înșiruim, în ordinea cronologică a actelor, numai câteva din satele care, pentru năpăști, au căzut în dependență. Astfel, satul *Birca* a fost « împresurat » de Mihai cu niște « năpăști dă biruri »¹; satul *Întorsura de Sus* se vinde silit lui Mihai, « pentru niște năpăști cu care au fost asupriți și cotropiți de multe biruri, pe care le-a pus pe umerii lor »²; *Șopîrliga Țiganului* este asuprit de Mihai « cu multe năpăști de biruri »³; satul *Cîrligași* cade în rumînie, ca asuprit de Mihai « cu multe năpăști de biruri »⁴; satele *Piersica*, *Mierlari*, *Bordușani*, *Posmagul*, *Piatra* și *Petricești* sînt cotropite de Stoica vistier, răbojar în județul Ialomița, « cu multe năpăști de biruri »⁵; satul *Osica* este cotropit tot pentru năpăști de alt răbojar de județ, Radu al doilea vistier⁶. La fel, pentru aceleași « năpăști de biruri », în aceeași vreme, sînt cotropite și satele: Puțurile⁷, Caraula⁸, Rădeștița⁹, Zvorsca Mare¹⁰, Cotrăceni¹¹, Nenciulești¹² și altele¹³.

Vedem deci că năpăștile devin o armă de luptă în miinile clasei stăpînitoare, un sistem de îmbogățire a sa pe scama maselor populare.

★

Recapitulînd etapele de dezvoltare ale procesului de organizare fiscală a Țării Romînești, privind mai ales modul de impunere și percepere a birului în veacurile XV-XVI și prima treime a veacului al XVII-lea vom avea următorul tablou:

A) O primă etapă, care ține de la începuturile statului feudal și pînă pe la 1480, constituind cea mai mare parte a perioadei fărîmițării feudale.

Acum, cînd birul (ca formă de exploatare a populației de către stat) nu constituie încă cel mai însemnat venit al statului, organizarea fiscală are drept trăsătură caracteristică lipsa unei determinări precise a funcțiunilor aparatului fiscal statal față de cele ale aparatului administrativ al marilor feudali, boieri sau mănăstiri. Organele fiscale ale statului se limitează la marelle vistier și birari.

B) Cea de-a doua etapă, de pe la 1480 și pînă la 1632, ar cuprinde două perioade mai mici: 1) una între 1480 și circa 1560, iar cealaltă, de pe la 1560 pînă la 1632. Ea corespunde etapei următoare de dezvoltare a statului, aceea a luptei pentru crearea statului centralizat, și stagnării ei, din cauza instaurării jugului otoman, la jumătatea veacului al XVI-lea.

În această cea de-a doua etapă, care formează preocuparea articolului de față, organizarea puterii administrative domnești cunoaște o însemnată dezvoltare.

¹ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 228.

² *Ibidem*, p. 237.

³ *Ibidem*, p. 332.

⁴ *Ibidem*, p. 338—340.

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 560—562.

⁶ *Ibidem*, p. 591—592.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 363—365.

⁸ *Ibidem*, p. 366—368.

⁹ Muzeul de arheologie și istorie a Bucureștilor, nr. 31.277, f. 71-v—73.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 26.877, orig. slav.

¹¹ *D.I.R.*, B, veacul XVII, vol. II, p. 372.

¹² *Ibidem*, vol. III, p. 385.

¹³ Năpasta o întîlnim și în Moldova. Deși nu m-am ocupat de apariția și semnificația ei, amintesc, totuși, că vorbind despre a treia domnie a lui Duca vodă în Moldova, Neculce scrie: « Scos-au niște hîrtii pe țară, mari cîte de 6, de 8 ughi, și cîte n-au îmbrăcat pe fețe le-au dat năpăști ». (Ion Neculce, *Ielopiseful Țării Moldovei*, ediția Iorgu Iordan, București, 1955, p. 154). Aici se vede că sumele care n-au putut fi legate de contribuabili, au fost aruncate ca năpăști asupra celor care deja aveau « hîrtii » de bir.

Analiza izvoarelor interne, mai ales documentare, scoate la iveală o serie de măsuri de organizare luate de domnie și în acest domeniu al fiscalității.

Pe această linie, puterea centrală începe să organizeze *recensăminte fiscale* ale populației dajnice și a pământurilor cultivate, supuse la dări. La început neregulate, catagrafiile devin, din cauza transformărilor continue ale masei impozabile, periodice, de durată scurtă, făcându-se din trei în trei ani. Cu ocazia lor se alcătuiau registrele fiscale, numite în acte *catastișe*.

Tot acum, din cauză că organul fiscal central, vistieria, începe să nu mai poată cuprinde în întregime stringerea bine organizată a tuturor dărilor către stat, și totodată ca o satisfacție pentru marii feudali, se creează instituția numită a *judefelor de bir*. Ea era concedarea de domnie către un boier a stringerii veniturilor dintr-un județ, cu beneficii pentru acesta.

Tot acum apare, ca o necesitate, diferențierea organelor fiscale în *organe de impunere* (răbojarii) și *organe de percepere* (birarii). Lor li se adaugă alte organe ale puterii domnești cu atribuții generale, dar care în organizarea fiscală îndeplinesc rolul de *organe de constrângere* (aprozii, armașii). Aceste organe diferențiate au puteri și îndatoriri precise.

Materia impozabilă la bir o constituie, pentru marea masă, *întreaga avere* a contribuabililor. Evaluarea ei, făcută de aparatul fiscal, poartă în actele vremii numele de *putere*. Ea este capacitatea contributivă la dări a birnicilor.

Pentru asigurarea încasării regulate și totale a birului s-a introdus *răspunderea solidară* la plata lui, pe un întreg grup social și fiscal. Solidaritatea aceasta era destul de largă, cuprinzând sate întregi și extinzându-se și asupra marilor feudali boieri și mănăstiri. Ea obligă întregul grup la plata birului celor care nu pot să și-l plătească singuri, indiferent din ce motive.

Această obligativitate a plății birului altora, pe baza principiului răspunderii solidare, poartă numele de *năpastă*.

Toate aceste instituții nou create, menite să ducă la întărirea puterii centrale, au făcut posibilă consolidarea unui sistem fiscal bine organizat, folosit în interesele statului feudal Țara Românească.

СПОСОБ ОБЛОЖЕНИЯ И ВЗЫСКАНИЯ ПОДАТЕЙ В ВАЛАХИИ ДО 1632 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Сложный механизм средневековой фискальной организации в Придунайских княжествах был мало изучен старой румынской историографией, и к тому же, вследствие недостаточной документации, результаты исследований были неполными и часто неверными.

На основании анализа некоторых новых источников, касающихся внутреннего распорядка, в особенности документальных, был получен ряд новых сведений, относящихся к налоговой системе в Мунтении в XV—XVII веках (до 1632 года).

Исследуя весь процесс эволюции фискальной системы, автор в первую очередь устанавливает существование периодических фискальных переписей, которые в славянских документах называются ризание, а в румынских — *semi*; переписи производились каждые три года.

Система переписей раз в три года ставится в связь с общей в те времена для всей Европы системой трехполья, практиковавшейся в земледелии. Система обложений и взысканий была чрезвычайно суровой. Вне зависимости от изменений, которые могли бы произойти в положении налогоплательщиков в период между двумя переписями (смерть, побег, переселение на другое поместье, закрепощение и т.д.), однажды установленная подать должна была уплачиваться в течение 3 лет по тому месту, где перепись заставляла налогоплательщиков, и в зафиксированном размере. Переписи назывались по имени саповников, на обязанности которых лежало их проведение (ризание Удря, ризание Скилича и др.)

Фискальный аппарат пользовался в своей работе биркой и переписной книгой. Бирка, которой пользуются неграмотные и до наших дней, представляла собой деревянную палочку, на которую насакались различные знаки, соответствующие числам (деньги, скот, земля и т.д.). Ею пользовались главным образом низшие фискальные органы (сельские и окружные); как центральные органы и органы государственной казны, так и грамотные начальники округов пользовались переписными книгами. Документальные свидетельства о появлении переписных книг относятся к концу XV века, совпадая с началом борьбы за создание централизованного государства. В XVI и XVII веках переписные книги становятся все более разнообразными и содержат все большее количество данных относительно налогоплательщиков, сумм, которыми они были обложены, и взысканных сумм, а также указания, на что они были израсходованы.

Господарский фискальный аппарат нарушал иногда строгость системы, производя временные вычеркивания в отчетностях фиска, что называлось «избытие от податей». Это достигалось довольно трудно, путем подарков деньгами и предметами, подносимыми заинтересованными лицами сановникам, на обязанности которых лежала эта операция.

Усиление налогового гнета с целью увеличения государственных доходов привело к дифференциации фискальных органов, причем были созданы специальные органы по обложению и органы по взысканию с довольно точно установленными функциями. К ним еще прибавились и органы по принуждению. Усиление господарской центральной власти проявляется и во вмешательстве этих фискальных органов на территориях феодального иммунитета.

Для удовлетворения крупных феодалов за потерю ими большей части прав на иммунитет, а также ввиду того, что один центральный орган уже не мог обеспечивать бесперебойного взыскания податей, были учреждены податные округа. Княжеская власть уступала некоторым боярам сбор государственных податей в пределах целого округа; эта операция приносила боярам кое-какие доходы (10% поступлений). В период экономического расцвета многие домогались должности начальника податного округа и избегали ее в годы недорода, голода и обеднения, когда налогоплательщик не был в состоянии уплачивать подати, а начальник податного округа должен был отвечать собственным имуществом за установленную казной сумму налогов. Доходы фискальных органов были следующие: начальники податных округов получали десятину с взысканных сумм; более мелкие служащие — сборщики податей и окладчики —

получали в течение всего времени исполнения своих обязанностей бесплатное содержание от налогоплательщиков, а также определенную сумму с каждого обложенного хозяйства, называвшуюся *roslop*.

Налоговые столы, о которых упоминается в документах начала XVII века, были села (и таких сел было несколько в одном округе), в которых останавливались сборщики для сбора податей или недоимок с окрестных сел.

Сначала, в XV и отчасти XVI веке, подать взималась в три годичных срока, по всей вероятности, равных. С усилением оттоманской эксплуатации и с ростом непредвиденных требований со стороны турок, в особенности, требований денег, власти перестают считаться с этими сроками взносов. Так как размеры податей растут в зависимости от нужд казны, число сроков платежа увеличивается, так что в некоторых случаях дело доходит до того, что взыскания производятся два раза в месяц.

Авторы оспаривают мнение прежних историографов, утверждавших, что подать была подушной, и доказывают, что она была налогом на имущество. На основании установления всего наличного имущества налогоплательщиков, оценивалась их налогооблагаемая способность, называемая в документах *putere*.

В зависимости от налогооблагаемой способности производилось распределение податей по фискальным единицам (округам, селам, группам, отдельным налогоплательщикам). В документах того времени это распределение называется *cisluire*, а сумма, приходящаяся на долю фискальной единицы или даже одного налогоплательщика, — *cislă*.

Для того чтобы обеспечить возможно более точное взыскание податей в размерах, установленных казной, верховная власть перешла к применению системы коллективной солидарности при уплате податей. За неуплату подати отвечала вся социальная группа, к которой принадлежал тот, кто по тем или иным причинам не мог выполнить этого своего обязательства по отношению к государству.

Насильственное взыскание неуплоченных другими налогами, производимое на основании принципа солидарной ответственности за налоги, называется в документах *păpastă*.

Статья заканчивается соображениями общего характера относительно периодов и условий появления этих налоговых учреждений в Валахии.

DU MODE D'IMPOSITION ET DE PERCEPTION DE L'IMPÔT EN VALACHIE JUSQU'EN 1632

(RÉSUMÉ)

Le mécanisme compliqué de l'organisation fiscale médiévale des Principautés roumaines a été peu étudié par l'ancienne historiographie roumaine et, même alors, avec des résultats incomplets, parfois erronés, dus à une documentation insuffisante.

En raison de l'analyse de nouvelles sources documentaires internes, l'auteur est parvenu à obtenir toute une série de résultats nouveaux relatifs à la fiscalité valaque des XVe—XVIIe siècles (jusqu'en 1632).

Il étudie l'ensemble du processus de l'évolution du système fiscal et établit tout d'abord l'existence de recensements fiscaux périodiques, que les documents slaves appellent *rizanie* (entailles) et les documents roumains *semi* (calculs, estimations); ils avaient lieu tous les trois ans.

L'établissement de ces recensements trisannuels est mis en rapport avec la pratique agricole, générale à cette époque en Europe, de l'assolement triennal. Le système est extrêmement rigide. Sans tenir compte des modifications intervenues entre deux recensements dans la situation des contribuables (décès, fuite, établissement sur un autre domaine, servage intervenu entre-temps), l'impôt une fois établi devait être payé par les contribuables pendant trois ans, là où les avait surpris le recensement, et sans modification de la somme fixée. Les recensements portaient les noms des hauts fonctionnaires chargés de la perception: Crestarea lui Udrea, Crestarea lui Sculici (taille d'Udrea, de Sculici, etc.).

Les instruments de travail de l'appareil fiscal étaient le *răboj* (taille) et le *catastih* (ou *catastif*) (registre). Le *răboj*, utilisé jusqu'à nos jours par les illettrés, était un petit bâton de bois sur lequel on entaillait différents signes, représentant des chiffres (argent, bétail, terre, etc.). Il était utilisé surtout par les organes fiscaux inférieurs (des villages et des départements); les organes centraux, ceux de la trésorerie et les chefs des départements, qui avaient de l'instruction, utilisaient le *catastif*. L'apparition de ce dernier remonte, ainsi que l'attestent les documents, à la fin du XVe siècle, en même temps que commençait la lutte pour la création d'un État centralisé. Au cours des XVIe et XVIIe siècles, les registres deviennent de plus en plus variés et contiennent davantage de données concernant les contribuables, les sommes imposées et perçues et leur utilisation.

L'appareil fiscal du prince ne tenait pas toujours compte de la rigidité du système et pratiquait parfois des suppressions temporaires dans l'évidence du fisc, appelées *scoateri de la bir* (exemption d'impôt). Cela était assez difficile à obtenir, par des pots-de-vin en argent ou en nature, données par les intéressés aux hauts fonctionnaires, dans les attributions desquels cette opération rentrait.

L'intensification de l'exploitation fiscale dans le but d'augmenter les revenus de l'État conduisit à une différenciation au sein des organes fiscaux par la création d'organes spéciaux d'imposition (*rizateli*) et d'organes de perception (*birari*), dont les attributions étaient assez bien précisées. On leur adjoignait aussi des organes de contrainte (*aprozi, armași*). L'affermissement du pouvoir central princier est également marqué par l'ingérence de ces organes fiscaux dans les territoires jouissant de l'immunité féodale.

Comme une satisfaction donnée aux grands féodaux en échange de la perte d'une bonne partie de leurs droits d'immunité et parce que le trésor ne pouvait plus assurer à lui seul une parfaite rentrée des impôts, on créa l'institution des *judefe de bir*: le prince concédait à des boyards la perception des impôts envers l'État dans le ressort d'un département territorial, opération qui leur rapportait certains revenus (10 % des rentrées). Cette fonction était convoitée pendant les époques de prospérité économique. Elle était indésirable au cours des périodes d'appauvrissement, de famine, de misère, lorsque le contribuable ne pouvait plus payer les contributions et que le préposé aux encaissements était obligé de parfaire la somme fixée par le trésor en prenant sur sa propre fortune. Les revenus des organes fiscaux étaient: pour le chef du département un dixième des rentrées; pour les fonctionnaires inférieurs — *birari, răbojari* —

l'entretien gratuit par les *birnici* (contribuables) pour toute la période pendant laquelle ils exerçaient leurs fonctions, ainsi qu'une somme fixe due par tout chef de famille figurant au rôle, somme appelée *poclon*.

Scaunele de bir (littéralement, les sièges d'impôt) qui apparaissent dans les documents au début du XVIIe siècle — plusieurs pour chaque département — étaient les villages où descendaient les percepteurs pour encaisser l'impôt ou les arriérés dus par les villages des alentours.

Au début, pendant le XVe siècle et une partie du XVIe, l'impôt était payé en *trois versements annuels*, probablement égaux. Avec l'intensification de l'exploitation ottomane et l'augmentation des demandes imprévues, surtout des demandes d'argent présentées par les Turcs, on ne tint plus compte de ces termes. Le montant de l'impôt augmentant selon les besoins du Trésor, les termes se multiplièrent, devenant parfois bimensuels.

L'auteur combat l'opinion de l'ancienne historiographie selon laquelle l'impôt était la capitation et il montre, sur la foi de nombreux documents, qu'il s'agissait d'un *impôt sur la fortune*. La *constatation* de l'état de fortune des contribuables permettait d'évaluer leur capacité de contribution aux impôts, capacité portant le nom de *putere* (pouvoir).

En raison de celle-ci, on passait à la répartition de l'impôt par unités fiscales (*județe, sate, cete, birnici* = départements, villages, groupes, contribuables). Cette répartition portait dans les documents de l'époque le nom de *cisluire*, et la quote-part d'une unité fiscale, ou même d'un contribuable, était la *cislă*.

Pour assurer une perception de l'impôt aussi exacte que possible, selon le quantum fixé par le trésor, le pouvoir central passa à l'application du système de *la solidarité collective* devant l'impôt. Du non-paiement de l'impôt répondait tout le groupe social dont faisait partie celui qui, pour différents motifs, n'avait pas rempli ses obligations envers l'État.

L'exécution forcée du paiement de l'impôt à la place d'un autre, en vertu du principe de la responsabilité collective des impôts, était désignée dans les actes sous le nom de *năpastă*.

L'article s'achève sur des considérations générales relatives aux époques et aux conditions d'apparition de ces institutions de caractère fiscal en Valachie.

SCHIMBUL DE MĂRFURI DINTRE ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI BRAȘOV ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

RADU MANOLESCU

Izvoarele diplomatice ale Țării Românești din secolele XV—XVI referitoare la legăturile comerciale cu Brașovul (privilegii de comerț, scrisori adresate brașovenilor, porunci date dregătorilor etc.) dau unele indicații cu privire la reglementarea și condițiile în care se făcea schimbul de mărfuri, la diferitele produse schimbate sau tranzitate, la unele aspecte ale activității comerciale ale negustorilor și boierilor munteni. Totuși, numai cu ajutorul acestor izvoare, nu se poate face o prezentare temeinică, pe bază de date statistice, a trăsăturilor esențiale ale relațiilor de comerț dintre cele două centre de schimb, adică: volumul exportului, importului și tranzitului, prețurile mărfurilor, numărul negustorilor din Țara Românească și rolul lor, atât în comerțul cu Brașovul, în raport cu negustorii brașoveni și alți ardeleni, cât și în viața economică și socială a Țării Românești.

Materiale bogate pentru cercetarea acestor probleme oferă în schimb registrele vamale ale Brașovului din prima jumătate a secolului al XVI-lea; din datele oferite de aceste materiale cu privire la relațiile comerciale, se pot trage unele concluzii asupra economiei Țării Românești, a dezvoltării târgurilor și satelor muntene și a transformărilor sociale din ele etc., asupra cărora izvoarele interne muntene din secolul al XV-lea și din prima jumătate a veacului al XVI-lea dau puține informații.

Din păcate, nu există registre complete pentru toți anii, pentru a se putea urmări an de an mersul relațiilor comerciale dintre Brașov și Țara Românească, ci doar: pentru anul 1503 în întregime, pentru jumătate din anul 1530 (30 ianuarie — 24 iulie) și în rezumat pentru anii 1529 și 1542—1550¹.

---

¹ Registrele de vamă ale Brașovului din anii 1529 și 1542—1550 se păstrează în arhivele Orașului Stalin, în cea mai mare parte în întregime, cu unele lipsuri de pagini; editorii care le-au publicat le-au prezentat rezumativ, totalizând cifrele privind cantitățile de mărfuri și valoarea lor, ceea ce îngreuează munca de extragere a tuturor elementelor necesare a fi luate în discuție.

Totuși, chiar pe baza acestor date prezentate rezumativ, se pot trage unele concluzii privind creșterea și descreșterea schimbului de mărfuri între Brașov și Țara Românească

Așa dar, izvoarele principale care vor servi pentru a prezenta pe bază de date statistice relațiile comerciale dintre Brașov și Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt registrele de vamă din anii 1503 și 1530, intitulate: « 1503. *Registrum vigesimale almae civitatis Braschoviensis inchoatum est die circumcissionis domini anno ut supra conjectum* »¹ și : « 1530. *Vigesimae proventuum <liber>* »².

Ele vor fi completate cu știrile din documentele în limba slavă sau latină din Țara Românească și Ungaria, care înfățișează de asemenea numeroase și variate laturi ale acestei bogate activități comerciale.

Cu toată valoarea și bogăția lor documentară, registrele de vamă ale Brașovului au fost relativ puțin folosite de vechea istoriografie. Cercetîndu-le superficial, autorii care s-au ocupat de istoria comerțului și-au dat seama de rolul negustorilor din Țara Românească în schimbul de mărfuri cu Brașovul, ceea ce nu era prea greu de constatat, deoarece negustorii munteni apăreau în chip prea vădit în registre. Totuși, afară de aprecieri cu caracter general și care ieșeau aproape singure din materiale, istoricii de la noi care s-au ocupat cu aceste probleme nu au trecut la o studiere mai amănunțită — de altfel destul de migăloasă — a registrelor, pentru a încerca o evaluare a volumului schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească și pentru a trage unele concluzii asupra rolului negustorilor munteni în cadrul acestei bogate activități economice³.

Registrul de vamă al Brașovului din anul 1503 se găsește la Arhivele Statului din Orașul Stalin, în original; este scris pe hîrtie, în limba latină și formează un volum în quarto de 250 de pagini; paginile au înălțimea de 29,5 cm și lățimea de 22 cm; sînt lăsate albe paginile: 80—84, 98—99, 108, 114, 116, 119—132, 145—149, 152, 172, 174, 176, 221—227, 242, 245—250.

Registrul cuprinde două părți distincte: în prima parte sînt înfățișate, în ordine cronologică, săptămînal, intrările și ieșirile din Brașov ale negustorilor

---

în prima jumătate a sec. al XVI-lea și asupra numărului de negustori veniți din orașele muntene.

O editare integrală a acestor izvoare sau o extragere integrală a datelor în arhivele Orașului Stalin ar putea completa datele statistice pentru anii amintiți, în chipul cum se vor prezenta pentru anii 1503 și 1530 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I—III, 1886—1896).

¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Brașov, 1886, p. 1—81.

² *Ibidem*, vol. II, Brașov, 1889, p. 215—234.

³ Astfel, Șt. Meteș în lucrarea sa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara 1921, deși arată importanța acestor izvoare pentru cunoașterea istoriei economice a Romîniei în evul mediu (p. 6—9), totuși, în cuprinsul lucrării sale, consacră registrului de vamă din 1503 numai 4 pagini, în care trece în revistă formarea asociației de negustori sași din 1503 (p. 103—104); apoi, trecînd la știrile cuprinse în izvor privitoare la orașele Țării Romînești, înșiră numele tîrgoveților din Tîrgoviște, Pitești și Argeș (p. 104—106), fără a face o încercare de evaluare a cantităților de mărfuri importate, exportate sau tranzitate, a valorii lor, a numărului călătorilor negustorilor munteni, a prețurilor mărfurilor pe care le comercializează etc. El alcătuiește o listă a mărfurilor schimbate între Ardeal și Țara Romînească și a prețurilor lor, dar numai pentru produsele orientale (p. 102—103), nu și pentru cele ale Țării Romînești, care ne-ar fi interesat înainte de toate și care se pot calcula. Meteș folosește, de asemenea, și știrile din socotelile Brașovului din anii următori, dar, deoarece după 1503 ele sînt disparete, nu încearcă pe baza lor genera-

brașoveni și ale celor din restul Ardealului, precum și ale negustorilor din Țara Românească și Moldova, indicându-se felul mărfii pe care o au, cantitatea și uneori și prețul ei, precum și vama pe care au plătit-o (a douăzecea parte din valoarea mărfii, adică vigesima)¹. Se indică de asemenea numele negustorilor și orașul sau satul în care locuiesc.

Partea a doua a registrului este consacrată unor mari negustori brașoveni, munteni și moldoveni; fiecare dintre ei este înscris nominal pe câte o foaie sau mai multe foi ale registrului, unde se arată succesiv cantitatea și valoarea mărfurilor aduse la Brașov sau duse în Țara Românească și Moldova și vama pe care a plătit-o.

Spre deosebire de negustorii trecuți în prima parte a registrului, care sînt oameni cu posibilități mai modeste, ce comercializează mărfuri de o valoare nu prea mare sau chiar redusă, negustorii înscrși în partea a doua a registrului sînt mari negustori — în titlul rubricii deschise pentru ei sînt chiar numiți «*mercatores magni seu grandi*» — care importă și exportă mărfuri în mari cantități, în valoare de sute și mii de florini. Faptul că fiecare dintre ei are deschisă în registru o rubrică specială, nominală, ilustrează că sînt negustori cunoscuți, cu relații comerciale mai vechi și mai intense cu brașovenii, fiind așezați în categoria marilor importatori și exportatori.

Registrul se încheie cu o listă de diferitele cheltuieli ale orașului, care nu privesc însă relațiile comerciale dintre Brașov și Țara Românească.

Registrul de vamă din 1530 se găsește de asemenea la Arhivele Statului din Orașul Stalin, în original; este scris pe hirtie, în limba latină și formează un volum în quarto, de 74 pagini; formatul paginilor: înălțimea 30 cm, lățimea 22 cm.

Spre deosebire de registrul din 1503, registrul din 1530 nu conține decît date pentru perioada 30 ianuarie — 24 iulie 1530, referitoare la negustorii mari și mici-mijlocii munteni, moldoveni și ardeleni, a căror activitate comercială de export, import și tranzit este înregistrată pe săptămîni.

lizări cu privire la comerțul dintre Brașov și Țara Românească; le folosește ceva mai mult pentru anii următori: 1529, 1530 și 1542—1550, cînd stabilește valoarea importului și exportului Țării Românești la Brașov pentru unii ani (cf. mai jos, p. 152, nota 8).

Mai puțin sînt folosite aceste date de către Otto Fritz Jickeli, în *Der Handel der Siebenbürger Sachsen*, Sibiu, 1913, care amintește pe scurt de ele (p. 22) și le întrebuințează foarte puțin în decursul lucrării sale.

N. Iorga, în *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925, a folosit mai metodic, dar nu îndeajuns de complet registrul de vamă din 1503. Astfel, el l-a întrebuințat — ceea ce este un punct pozitiv față de ceilalți cercetători — pentru a ilustra activitatea comercială a tirgurilor și satelor muntene în comerțul cu Brașovul, specificînd și numele negustorilor din localitatea respectivă (p. 142—153). Totuși, nici el nu folosește datele registrului în vederea alcătuirii unei statistici asupra importului și exportului Țării Românești, asupra valorii mărfurilor schimbate, asupra poziției economice a negustorilor etc. De asemenea, N. Iorga folosește foarte puțin registrele din anii 1529, 1530 și 1542—1550, deși și acestea cuprind numeroase știri privind relațiile comerciale ale Țării Românești cu Brașovul.

¹ Perceperea vigesimei la Brașov este dovedită și de o poruncă a lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, din 29 septembrie 1590, în care se arată că unii negustori din Țara Românească, Moldova și Polonia, șteținînd seamă de dreptul de depozit al brașovenilor, nu depun mărfurile la Brașov, ci le vînd în interiorul Ardealului «*in derogamen praerogative eorum detrimentumque redditus vigesima ibidem erectae, manifestum*»; de aceea, poruncește ca toți negustorii să-și depună mărfurile la Brașov și să le vîndă brașovenilor (A. Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Țării Românești și Moldovei*, vol. III, București, 1931, nr. 152, p. 226—228). Așa dar, vigesima se perceperea pentru mărfurile exportate sau importate în Ardeal.

Spre deosebire de registrul din 1503, unde negustorii mici-mijlocii și mari sint indicați ca atare, fiind trecuți în două părți distincte, în registrul din 1530 negustorii mari și mici-mijlocii sint trecuți la un loc, fără a se mai face deosebire, de către registrator, dacă este mic sau mare comerciant. Pentru anul 1530 vom încerca să facem această deosebire, deși ea este arbitrară, conducându-ne după valoarea mărfurilor aduse de către fiecare negustor. Ca termen de comparație ne vom sluji de elemente din registrul din 1503 și anume: media valorii mărfurilor aduse într-un transport de un mare negustor din Țara Românească, care este de circa 25 000 aspri¹.

Deoarece însă, în 1530, valoarea medie a mărfurilor aduse de către negustorii munteni într-un transport este mai mică decît în 1503², credem că se poate integra în categoria de mare negustor muntean acela care aduce la Brașov într-un transport mărfuri a căror valoare trece de 10 000 aspri.

Deoarece registrul din 1530 se referă numai la perioada 30 ianuarie — 24 iulie, adică 25 de săptămîni încheiate, pentru a afla volumul aproximativ al exportului, importului și tranzitului pentru întregul an, vom înmulți datele privitoare la perioada amintită cu coeficientul 2.

Pentru a evalua, pe baza registrului din 1503, schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească și pentru a aprecia rolul negustorilor munteni, ne-am slujit de următoarele criterii de ordonare a materialului:

I) *Negustorii din Țara Românească* (identificați ca atare prin specificarea locului de origine) comercializează următoarele mărfuri:

a. *produse ale Țării Romînești* ca: pește, vite, piei, ceară, lînă, pe care le cumpără din țară și le vînd la Brașov;

b. *produse brașovene și occidentale*, cum sint: postavurile, cuțitele și mărunțișurile cumpărate din Ardeal și care sint vindute, fie în Țara Romînească, fie în Peninsula Balcanică; chiar în acest din urmă caz, ele reprezintă totuși o formă de activitate a negustorimii muntene;

c. *produse orientale*, care sint cumpărate de negustorii munteni, fie din Peninsula Balcanică de la negustorii levantini, fie — mai ales — tot de la aceștia, de pe piața Țării Romînești, iar apoi sint desfăcute la Brașov sau duse mai departe în Ardeal.

II) *Negustorii brașoveni și alți ardeleni*, unde problema prezintă un aspect mai complex din cauzele următoare: produsele Țării Romînești nu sint cumpărate numai de către brașoveni, adică sași și schei (« bulgari »)³, ci și de alți negustori ardeleni, care, de origine diversă, după nume, puteau fi și din

¹ Cf. tabelul anexă nr. 2 (marii negustori din Țara Românească în anul 1503).

² Cf. mai jos, p. 188.

³ În registru sint desemnați sub numele latin de « *Bulgarus* », pl. « *Bulgari* » și au, aproape în totalitatea cazurilor, nume de origine slavă. Acești « bulgari » nu sint alții decît locuitorii numiți schei, din mahalaua scheilor din Brașov. Sașii din Brașov le spuneau *Belger*, iar mahalalei unde locuiau, *Belgeri*, socotindu-i ca veniți din Bulgaria Asăneștilor. Iorga socotește pe șcheii din secolele XV—XVI ca romni (cf. N. Iorga: *Brașovul și Romnii*, București, 1905, p. 311 — 322). Părerea lui Iorga este confirmată de numele pe care le poartă unii schei. Astfel, în registrul din 1542, se întîlnește un « *Wazzy fytschor allu Coman Bulgarus* » (*Quellen*, III, p. 193) adică: Vasi, feciorul lui Coman șcheiul, ceea ce

Brașov, dar erau mai ales din restul Ardealului, Brașovul fiind locuit mai mult de populație săsească; de asemenea, mărfurile sînt cumpărate și de romîni, secui și sași din alte localități ardelen, cărora uneori nu li se arată proveniența¹. Brașoveni sau ardeleni în general, ei cumpără din Țara Romînească și Moldova produse naturale ca: pește, ceară, piei etc., pe care le duc la Brașov sau în restul Ardealului.

Negustorii din Brașov și șcheii, precum și ceilalți negustori din Ardeal care plătesc vamă la Brașov, comercializează produsele următoare:

a. *produse ale Țării Romînești și Moldovei*, pe care le cumpără de la negustorii munteni și moldoveni, sau direct de la producători;

b. *produse occidentale și brașovene*, aduse din apusul Europei sau din Ardeal, pe care le vînd în Țara Romînească sau la Dunăre negustorilor orientali;

c. *produse orientale*, cumpărate pe piața Țării Romînești de la negustorii munteni sau orientali, pe care le duc la Brașov sau în restul Ardealului și în Ungaria.

III) *Negustorii neidentificați*, cărora nu li se arată locul de proveniență, sau — mai rar — cînd se indică, nu poate fi identificat; ei poartă în general nume slave. Mulți dintre acești negustori neidentificați sînt probabil din Țara Romînească, dar nu s-a arătat de către registrarul locul de proveniență. Am socotit ca atare pe mulți negustori neidentificați, pentru că poartă nume obișnuite în Muntenia, ca de pildă: *Michne Calvus* (Mihnea Chelul), *Stan Schopol* (Stan Șchiopul), *Radilla* (Rădilă) etc. Ei comercializează aceleași produse ca și negustorii din Țara Romînească și din Ardeal.

Registrul din 1530 prezintă unele dificultăți față de registrul din 1503. Și în acest registru întîlnim următoarele categorii de negustori:

I. *negustori din Țara Romînească* (cu specificarea locului de proveniență);

II. *negustori ardeleni* (sași, unguri), identificați ca atare după numele ungu-rești sau germane, sau după localitățile ardelen de proveniență;

III. *o numeroasă categorie de negustori neidentificați*, care aproape toți poartă nume slave, folosite și în Țara Romînească (Mihnea, Stan, Radu etc.). Se poate deci ca o parte dintre acești negustori — nu știm cîți — să provină din Țara Romînească. Cei mai mulți sînt însă desigur șchei, desemnați în registrul din 1503 prin indicația «*Bulgarus*», care însă nu mai apare de loc în registrul din 1530. Deoarece nu se poate admite ca șcheii — care în 1503 ocupau un loc important în comerțul Brașovului și care sînt amintiți și în registrele vamale din anii următori — să fi dispărut complet în 1530 din această activitatea economică, este mai lesne de presupus că nu li s-a mai adăugat denumirea de «*Bulgarus*», desigur datorită faptului că, fiind din Brașov, erau cunoscuți ca atare și fără această specificare vicesimătorului brașovean.

dovedește că el a spus vicesimătorului brașovean numele în romînește, iar acesta l-a redat ca atare, dar deformat. Foarte frecvente sînt la șchei nume ca: «*Zawa allu Mayne Bulgarus*», «*Wassy allu Duscha Bulgarus*» (*ibidem*, p. 192) etc., în «*allu*» recunoscîndu-se cuvintele romînești <fecior> al lui...; sînt de asemenea porecle rediate în romînește ca «*Costa Hoczul* (Hoțul) *Bulgarus*» (*ibidem*, p. 192) etc. (cf. în registrele vamale din 1503, 1530, 1542 etc. *passim*).

¹ Cităm în acest sens: *Nagd Orystwan* (*Quellen*, I, p. 1), *Benedic Hungarus* (p. 5), *Iohannes Literatus ex Cibinio* (p. 7), Aldea și Valentin din Rîșnov, care ținea de Brașov (p. 7), Vlad din Tohan (p. 15), *Petrus Szawary* din Sebeșul Săsesc (p. 26), *Istvan Siculus* (Secuiul) (p. 20) etc.

Deoarece, în general, negustorilor din Țara Românească li se specifică locul de proveniență, credem că pe cea mai mare parte a acestor negustori neidentificați îi putem socoti șchei, fără a exclude posibilitatea ca printre ei să se afle și comercianți munteni. De aceea, pentru această grupă vom folosi denumirea de « *negustori probabil șchei* ».

★

O problemă mai dificilă se ridică în ceea ce privește posibilitatea ca, între mărfurile pomenite în registrele de vamă, unele produse naturale și orientale să fi fost aduse de către negustorii ardeleni din Moldova, sau ca aceștia să exporte unele articole industriale în Moldova.

Lămuriri în această problemă oferă un registru vigesimal brașovean fragmentar și nedatat, dar aparținând — după părerea editorilor — începutului veacului al XVI-lea, care privește numai relațiile comerciale dintre Moldova și Brașov¹. El cuprinde perioada dintre Rusalii (care cad între 10 mai și 13 iunie) și Buna Vestire (25 martie), deci circa 10 luni.

Pentru a cunoaște valoarea anuală a schimbului de mărfuri dintre Moldova și Brașov în această epocă, datele referitoare la cele 10 luni vor trebui mărite cu cca. 20%. Pe baza acestui registru, schimbul de mărfuri dintre Moldova și Brașov se înfățișează astfel:

— export: cca. 320—330 000 aspri; anual: cca. 400 000 aspri.

— import: 11 230 aspri; anual: 13 500 aspri.

— tranzit de produse orientale: cca. 20 000 aspri; anual: cca. 24.000 aspri.

Exportul Moldovei la Brașov consta din: pește (cam 2/3 din valoarea sa), vite, piei și ceară.

Aceste date — îndeosebi cele privitoare la export — vor fi folosite la evaluarea mai ales a exportului, precum și a importului și tranzitului Țării Românești în relațiile comerciale cu Brașovul.

★

În afară de registrele din 1503 și 1530, care, prin datele lor, publicate integral, dau posibilitatea de a se aprecia atât volumul și valoarea exportului, importului și tranzitului, cât și activitatea negustorilor munteni, în cadrul schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească, vom folosi și celelalte registre vamale amintite, după cât îngăduie știrile trunchiate sau prezentate rezumativ din cuprinsul lor.

Pentru anul 1529 se păstrează un registru incomplet și care este prezentat de editori sub formă rezumativă, prin totalizarea datelor referitoare la export, import și tranzit pe categorii de mărfuri; de asemenea, se indică numai numele și locurile de proveniență ale negustorilor, fără a se arăta valoarea mărfurilor aduse de fiecare, ceea ce nu mai îngăduie de a se stabili un raport între activitatea negustorilor din Țara Românească și a celor străini.

El poartă titlul « *Registrum vigesimae proventus* » și cuprinde perioada 2 iulie 1529—25 ianuarie 1530, deci cam o jumătate de an².

Pe baza știrilor sale, se poate aprecia cu aproximație valoarea și volumul exportului, importului și tranzitului, precum și numărul negustorilor din

¹ *Quellen*, III, p. 1—2.

² *Ibidem*, II, p. 171—175.

Țara Romînească și al celorlalți negustori participanți la acest schimb de mărfuri (moldoveni, ardeleni, șchei, neidentificați).

Din 1542 se păstrează un registru complet, pentru întregul an (1 ianuarie — 31 decembrie). Editorii au publicat în întregime, după procedeul folosit pentru registrele din 1503 și 1530, datele referitoare la importul de produse naturale al Brașovului și activitatea economică a negustorilor care participă la el. În schimb, știrile referitoare la exportul de produse meșteșugărești din Brașov sînt redade rezumativ, pe săptămîni, indicîndu-se doar numele și locul de proveniență al negustorilor, fără a se indica pentru fiecare valoarea mărfurilor comercializate. Pentru tranzit nu se dau știri¹.

Pentru perioada 1543—1550, registrele sînt prezentate de editori numai în rezumat.

Registru din anul 1543 (1 ianuarie — 30 decembrie) cuprinde știri relative la export, import și tranzit².

Registru din anul 1544 (6 ianuarie — 28 decembrie) conține date referitoare numai la tranzit³.

Registru din 1545 cuprinde date pentru export și import de la 1 ianuarie la 27 decembrie și de la 28 decembrie 1544 la 20 decembrie 1545 pentru tranzit⁴.

Registru din 1546 (1 ianuarie — 26 decembrie) conține date pentru export, import (date pentru 42 săptămîni, între 17 ianuarie — 28 martie paginile fiind arse) și tranzit⁵.

Registru din 1547 (1 ianuarie — 25 decembrie) cuprinde știri pentru export, import și tranzit⁶.

Registru din 1548 (1 ianuarie — 30 decembrie) cuprinde date numai pentru tranzit⁷.

Registru din 1549 cuprinde date incomplete: pentru export (1 ianuarie — 3 februarie), pentru import (6 săptămîni, fără altă indicație) și pentru tranzit (1 ianuarie — 29 decembrie)⁸.

Registru din 1550 cuprinde date cu privire la export (5 ianuarie — 28 decembrie), la import (6 ianuarie — 21 decembrie) și la tranzit (5 ianuarie — 28 decembrie)⁹.

În afară de faptul că nu se poate determina raportul între activitatea negustorilor din Țara Romînească și aceea a negustorilor străini, se ridică și greutatea mai mari în aprecierea valorii exportului, importului și tranzitului. Dacă pentru export și import se indică vigesima plătită și deci se poate obține valoarea lor, pentru tranzit se arată doar cantitatea de mărfuri. Evaluarea foarte aproximativă a tranzitului se poate însă face pe baza cunoașterii prețurilor articolelor orientale, indicate în unele liste din anii 1543, 1544 și 1546¹⁰.

★

¹ *Quellen*, III, p. 187—215.

² *Ibidem*, p. 233—246.

³ *Ibidem*, p. 247—249.

⁴ *Ibidem*, p. 293—306.

⁵ *Ibidem*, p. 365—368.

⁶ *Ibidem*, p. 426—428.

⁷ *Ibidem*, p. 464—465.

⁸ *Ibidem*, p. 530—532.

⁹ *Ibidem*, p. 584—589.

¹⁰ *Ibidem*, p. 141—144, 147—148 și 370—372.

Înainte de a analiza registrele de vamă ale Brașovului din anii amintiți, este necesară o prezentare pe scurt a stadiului în care se aflau raporturile economice dintre Brașov și Țara Românească la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea.

Meșteșugarii și negustorii brașoveni, sprijinindu-se pe însemnata dezvoltare a industriei și comerțului din Brașov, au luptat pentru acapararea și menținerea pieței Țării Românești, unde, pînă la sfârșitul secolului al XV-lea, datorită slabei dezvoltări a meșteșugurilor și negoșului muntean, au putut să-și exercite o dominație economică aproape deplină. Meșteșugarii și negustorii din Țara Românească sufereau din pricina acestei dominații care le frîna dezvoltarea. Negustorii munteni erau în inferioritate față de negustorii brașoveni, favorizați de scutiri și privilegii acordate de domnie, care căuta să satisfacă, prin mijlocirea negustorilor sași, cererea de mărfuri a clasei dominante și să obțină venituri din taxele vamale.

Dezvoltarea târgurilor din Țara Românească — începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea — și întărirea poziției economice a orășenilor au dat o bază mai puternică luptei lor împotriva negustorilor străini. Pe de altă parte, domnia, văzînd puterea economică crescîndă a orășenilor, a început să se sprijine pe ei în lupta împotriva mării boierimi, în vederea creării statului centralizat, acordîndu-le în schimb sprijin în lupta lor împotriva brașovenilor.

Lupta negustorimii muntene împotriva dominației negustorilor brașoveni pe piața Țării Românești a înregistrat, în perioada studiată, primul succes la începutul secolului al XVI-lea, în 1517.

În acest an — și anume între ianuarie-martie — Neagoe Basarab respinge cererea brașovenilor de a le îngădui să cumpere pește direct de la baltă și de a neguțatori slobod în toate târgurile Țării Românești, prin următoarea motivare care ilustrează clar politica economică a domniei de a sprijini pe orășenii pămînteni în revendicările lor: «dacă vom slobodzi pe neguțatorii domniei voastre să cumpere și să vîndă prin orașele noastre, atuncea săracii și neguțatorii noștri cum se vor mai hrăni și cui vor vinde peștele și cum se vor înlesni să se plătească de dajdea domniei mele?» Domnul restringe vechile privilegii ale brașovenilor, hotărînd ca aceștia să nu-și poată vinde mărfurile decît cu ridicata și numai la Tîrgoviște, Tîrgșor și Cîmpulung. Domnul le făgăduiește privilegiul de a neguțatori slobod în toate târgurile țării numai în cazul cînd brașovenii vor îngădui negustorilor munteni să meargă cu marfă în Ungaria și Transilvania și mai ales la: Oradea, Cluj, Timișoara, Rîșnov și în Țara Birsei¹.

¹ Bogdan I., *Documente și regeste*, nr. LXXXII, p. 80—82. Această scrisoare este datată de I. Bogdan cu anul 1474, ca provenind de la Basarab Laiotă. În ediția a II-a, din 1905, *Documente privilegiate la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, vol. I (prescurtat *Relațiile*), I. Bogdan nu o mai pune; cum această ediție cuprinde documente pînă în anul 1508, este de presupus că el o socotește acum ca provenind de la Neagoe Basarab.

Încertitudinea de datare provine din faptul că emitentul actului se intitulează numai «Io Basarab» care poate fi identificat și cu Basarab cel Bătrîn Laiotă (1474—1477) și cu Basarab Neagoe (1512—1521). Prin faptul că scrisoarea zisă din 1474 are puncte comune și se leagă strîns în conținut cu privilegiul din 17 martie 1517, am socotit-o ca o scrisoare de răspuns dată de Neagoe Basarab cererii brașovenilor. Scrisoarea este urmată de privilegiul din 17 martie 1517, despre care scrisoarea amintește că va fi acordat. De aceea, am datat cu probabilitate scrisoarea cu o lună sau două înaintea privilegiului din 17 martie 1517, deci prin ianuarie — martie 1517.

Deoarece probabil brașovenii nu i-au adus domnului o încuviințare a cererii sale, făcând pentru negustorii munteni, în actul din 17 martie 1517, prin care Neagoe Basarab jură credință regelui Ungariei Ludovic al II-lea și făgăduiește pace și prietenie brașovenilor, hotărăște ca aceștia să nu aibă dreptul de a neguțatori decât în Tîrgoviște, Tîrgșor și Cîmpulung, vînzînd și cumpărînd numai cu ridicata¹.

De aceea, credem că în anul 1517 are loc primul succes al negustorilor munteni în lupta lor cu brașovenii pentru stăpînirea pieței Țării Romînești, simptom. evident al ridicării unei negustorii puternice în tirgurile muntene la începutul secolului al XVI-lea.

Negustorii din Țara Romînească au luptat cu negustorii brașoveni nu numai pentru piața munteană, ci și pentru obținerea unor condiții mai avantajoase de a-și vinde mărfurile în Ardeal.

Un prim rezultat favorabil obțin negustorii din Țara Romînească în 1495, cînd li se acordă de către regele Ungariei privilegiul de a-și vinde mărfurile în întregul cuprins al Ungariei². Această măsură, care anula dreptul de depozit al brașovenilor și însemna o concurență serioasă a negustorilor munteni pe piața ardeleană, a determinat o puternică opoziție a negustorilor sași și unguri. Ei au izbutit să obțină anularea ei după două luni, hotărîndu-se ca negustorii munteni să poată vinde mărfurile lor numai în bilciurile indicate de sași³.

★

În analiza schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească, rolul negustorilor munteni va fi urmărit în cadrul următoarelor activități comerciale, în comparație cu activitatea negustorilor ardeleni, care participă la aceste relații de negoț, și anume:

- a) exportul produselor Țării Romînești la Brașov;
- b) importul articolelor brașovene sau occidentale de la Brașov în Țara Romînească;
- c) tranzitul de mărfuri orientale spre Brașov prin Țara Romînească.

Capitolul I

EXPORTUL PRODUSELOR ȚĂRII ROMÎNEȘTI LA BRAȘOV

Știrile din registrele de vamă ale Brașovului dau posibilitatea evaluării — pentru unele produse aproape sigură, pentru altele probabilă — a volumului și valorii mărfurilor exportate din Țara Romînească la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

¹ Bogdan I., *Documente și regeste*, nr. CLIII, p. 151—153.

² Știrea o avem din socotelile Sibiului, în care se arată că, la 28 aprilie 1495, sibienii au trimis un om la Brașov cu scrisorile regale, prin care se hotăra: *« ul mercatores transalpinenses liberi sint merces suas venditioni exponere in regno, ubi velint »* (*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt, Sibiu, 1880, p. 186*).

³ Astfel, la 6 iulie 1495, sibienii dau din nou de știre brașovenilor printr-un trimis că *« nullus mercatorum transalpinensium in medio Saxonum in nundinis signanter negotiari debeat »* (*ibidem, p. 188*).

La începutul secolului al XVI-lea, creșterea producției, dezvoltarea economiei bănești și a pieții interne a Țării Românești, precum și creșterea populației Brașovului și dezvoltarea meșteșugurilor, care aveau nevoie de alimente și de materie primă, formau împrejurări prielnice pentru exportul la Brașov al unor cantități apreciabile de produse naturale ale Țării Românești.

În analiza exportului Țării Românești la Brașov, valoarea și volumul său vor fi urmărite pe ramuri de producție, iar în cadrul fiecărei ramuri se va înfățișa activitatea negustorilor munteni și străini.

I. PEȘTELE

Peștele a constituit o mare bogăție a Țării Românești în timpul orânduirii feudale. Boierii, mănăstirile, domnul aveau bălți întinse, iar pescuitul pentru domnie constituia o obligație a țăranilor de pe unele moșii încă din secolul al XIV-lea.

Peștele se consuma fie în țară, fie era exportat sărat¹ peste hotare, după cum se vede din cele mai vechi privilegii acordate brașovenilor, în care peștele ocupa un loc însemnat în exportul Țării Românești².

Peștele exportat la Brașov era dus fie de către negustorii munteni, care îl cumpărau de la producători (boieri, mănăstiri, de la bălțile domnești), fie de către oamenii boierilor, mănăstirilor sau ai domnului, fie de către brașoveni.

Punctul cel mai însemnat de încărcare al peștelui era la Brăila³ și în general la Dunăre și la bălți.

Brașovenii cumpărau peștele⁴, fie direct de la producători, fie de la negustorii munteni, care îl achiziționau de la producători și îl revindeau apoi brașovenilor.

Se pare că îndeobște brașovenii nu cumpărau peștele direct de la producători, ci prin intermediari, prin negustorii munteni. În acest sens este ilus-

¹ Deși în privilegiile de comerț și în corespondența cu Brașovul nu se pomenește de pește sărat, ci doar de «pește» totuși este lesne de închipuit că el nu putea fi exportat pînă la Brașov proaspăt, mai ales că exportul se făcea în tot timpul anului. Avem știri că peștele pescuit se săra chiar la bălți, pentru a putea fi apoi transportat. Astfel, într-un privilegiu din 30 aprilie 1502, prin care Radu cel Mare întărește mănăstirii Tismana vama de la Calafat, se spune: «Și la acele bălți, cine va săra cu corabia <să plătească>: de corabie 30 aspri, de majă 15 aspri» etc. (*Documente privind istoria României, veacul XVI, B. Țara Românească*, vol. I, nr. 8, p. 14). Desigur că și peștele ce se exporta la Brașov era sărat la baltă pentru a nu se strica. Spre analogie, cităm exportul de «salitos pisces» din Moldova la Bistrița în 1527 (Hurmuzaki, XV¹, nr. 807, p. 294).

² Astfel, în privilegiul de comerț acordat brașovenilor în 1413, se hotărăște vama pentru carele cu pește care merg din Țara Românească spre Brașov (Bogdan, *Relațiile*, p. 4—6), iar în privilegiile din anii următori peștele este permanent amintit (*ibidem*, passim). Bineînțeles, cumpărarea peștelui de către brașoveni în Țara Românească s-a făcut și înainte de pomenirea sa în privilegiile de comerț.

³ Astfel, în privilegiul din 1431, arătându-se vămile pe care le vor plăti brașovenii, se spune «și în Brăila cînd vor încărcă carele cu pește <vor plăti> 18 ducași...» (Bogdan, *Relațiile*, p. 34).

⁴ Astfel, într-o poruncă domnească din 1482 adresată vameșilor și oamenilor domnești de la bălți și Dunăre, se spune: «că oriunde vor veni brașovenii cu marfă, la orice tîrg sau la Dunăre sau ori unde, fie ca să vinză, fie ca să cumpere, ei să aibă voie și să vinză și să cumpere și prin tîrguri și la bălți și la Dunăre pește sau orice altă marfă» (*ibidem*, p. 184).

trativă o scrisoare a lui Vlad Călugărul, adresată brașovenilor prin 1491—1492, în care le spune: «cînd au mai umblat oamenii voștri la Brăila și la Floci și peste tot locul la Dunăre, să-și cumpere ei singuri peștele, cum umblă acum? Altă dată oamenii voștri cumpărau peștele și tot ce le trebuia de la oamenii noștri și n-au fost niciodată așa volnici cum sînt acum »¹.

Din această scrisoare se vede că pînă atunci brașovenii cumpărau peștele prin intermediari munteni, dar apoi li s-a permis să și-l cumpere singuri «că nu se pot hrăni săracii domniei mele din pricina voastră »².

Nu se știe cît timp s-a permis brașovenilor să-și cumpere peștele direct de la producători; ridicarea crescîndă a negustorimii muntene, tocmai în această perioadă, cerea înlăturarea concurenței brașovenilor pe piața munteană. Se pare că această măsură a luat-o Vlad Călugărul, silit de vreo împrejurare grea și sub presiunea brașovenilor; în orice caz, brașovenii nu mai beneficiau de ea în 1517, deoarece li se respinge cererea pe care o făceau de a li se îngădui să-și cumpere singuri peștele «prin girle ca și neștătorii noștri »³.

Prin privilegiul din 17 martie 1517, nu li se îngăduie de a cumpăra — deci și peștele — și de a vinde, decît cu ridicata și numai la Tîrgoviște, Tîrgșor și Cîmpulung⁴.

★

Registrele vamale brașovene dau prețioase amănunte cu privire la:

- a) cantitățile și speciile de pești exportate din Țara Romînească la Brașov;
- b) activitatea negustorilor munteni în comerțul cu pește în raport cu negustorii străini;
- c) prețul peștelui.

Pentru peștele adus de negustorii munteni, specificați ca atare, problema este limpede: el este un produs al Țării Romînești; pentru ceilalți negustori ardeleni, nu se spune de unde l-au adus. Ei îl puteau aduce atît din Țara Romînească cît și din Moldova⁵. Este însă puțin probabil să-l fi adus din Ardeal, unde bălțile cu pește sînt mai puține, iar unele soiuri nici nu există (ca morunul). În schimb, în toate privilegiile acordate de domniile munteni brașovenilor se specifică pe larg cumpărarea peștelui de către sași din Țara Romînească⁶. Speciile de pești pomenite în registrul din 1503 sînt crapii⁷ știucile⁸, morunii⁹,

¹ Bogdan, *Relațiile*, p. 194—195.

² *Ibidem*, p. 194—195.

³ Bogdan, *Documente și regeste*, nr. LXXXII, p. 81.

⁴ *Ibidem*, nr. CLIII, p. 151—153.

⁵ Cf. mai sus, p. 122.

⁶ Cf. privilegiile din 1413, 1421, 1422, 1431 etc. și poruncile date vameșilor domnești (Bogdan, *Relațiile*, p. 4—6, 12—13, 16—17, 18—19 etc.).

⁷ *Carpones*.

⁸ *Lucei*; denumirea științifică: *esox lucius* (S. Cărașu, *Tratat de ichtiologie*, Buc. Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 397).

⁹ *Esoces*; la prima vedere, s-ar considera acest pește drept o altă specie de știucă, dar în apele noastre nu trăiește decît această specie (Cărașu, *op. cit.*, p. 397); este apoi o prea mare diferență de preț: «*lucei*» costă 80 aspri povara, iar «*esoces*» 160 aspri povara. Indicațiile din registrele posterioare lămuresc însă această problemă. Astfel, în registrele din 1543 și 1545, se pomenesc mari cantități de pești indicați cu denumirea de «*hwssso*», «*hwsszo*» și care costă 160 aspri povara (*Quellen*, III, p. 233, 293); în schimb, «*esoces*»,

somnii¹ și scrumbiile de Dunăre². Crapii și morunii sînt pomeniți și în privilegiile date de domnii Țării Romînești brașovenilor, ca articol de export al țării la Brașov³.

Cantitățile de pește exportate la Brașov în 1503 sînt următoarele:

crap	3 170	poveri ⁴	în	valoare	de	380 400	aspri
morun	538,5	»	»	»	»	86 160	»
somn	461,5	»	»	»	»	36 920	»
știucă	1 041,5	»	»	»	»	83 320	»
scrumbii	2,5	»	»	»	»	250	»
pește amestecat (crap și știucă).....	33	»	»	»	»	3 260	»
icre de crap.....	3	»	»	»	»	360	»
icre de morun (icre negre, caviar) ...	12	»	»	»	»	1 920	»

În total 5 247 poveri de pește și 15 poveri de icre în valoare de 592 590 aspri⁵.

nu mai apar deloc; este deci evident că «*esoces*» = «*husso*», ori *huso* este morunul; (cf. denumirea științifică: *Huso huso* la Cărăușu, *op. cit.*, p. 360). De altfel, ar fi fost curioasă inexistența morunului în socotelile brașovene, deoarece în privilegiile acordate brașovenilor el este amintit (Bogdan, *Relațiile*, p. 19). Prețul său corespunde realității, întrucît este peștele cel mai scump.

¹ *Ceti*; priu această denumire se înțelege nu un soi de pește, ci pește mare (cf. chit, denumire populară pentru cetacee (balene, delfini) care sînt mamifere, dar pe care poporul îi confundă cu peștii); aceste caractere le întruțește somnul (*Silurus glanis*), care poate ajunge pînă la 300 kg și are o gură foarte mare (Cărăușu, *op. cit.*, p. 491) cum are și balena. În socotelile Sibiului din 1500, sînt pomeniți somnii («*piscus zom*», «*zom*», paralel cu denumirea de «*celus*»), plătind aceeași vamă în dinari (2 dinari — 1 aspru); astfel, Radu din Argeș pentru 2 poveri de «*piscus celis*» plătește 20 dinari (10 aspri), iar Dragotă din Argeș pentru 3 poveri de «*piscus zom*», 30 dinari (15 aspri) (*Rechnungen*, I, p. 288). Deci «*zom*» și «*celus*» plătesc aceeași vîgesimă și este deci același pește.

² *Alleces*, probabil scrumbii de Dunăre (*Alosa pontica*), care trăiește în Marea Neagră și în rîurile ce se varsă în ea (Cărăușu, *op. cit.*, p. 372).

³ Bogdan, I., *Relațiile*, p. 19.

⁴ *Pondus-eris*, pl. *pondera* — cu cuvîntul latin din registrul de vamă — este o măsură de greutate care avea cam 2 cîntare și jumătate (11 poveri = 25 cîntare, Bogdan, *Relațiile*, p. 393 și *Rechnungen*, I, p. 286). Un cîntar (latin: *centenarius*, german: *Zentner*, *Kanthner*) avea o greutate variabilă, între 50—230 kg (Bogdan, *Relațiile*, p. 388; Bartal, *Glossarium*, p. 99); deci o povară putea să aibă între 125—575 kg. Povara este numită în socotelile Brașovului doar «*pondus*»; în socotelile Sibiului este folosită însă și expresia «*pondus equi*», ceea ce ar indica că o povară era de obicei încărcătura unui cal, multe mărfuri transportîndu-se în acea vreme — din pricina drumurilor grele — pe spinarea cailor (cf. și știrile din privilegiile muntene acordate brașovenilor, unde sînt indicate tarifele de vamă pentru «*un cal încărcat*»). Această apropiere de sens ne îndeamnă să adoptăm pentru povară mai ales limita inferioară a greutății sale, adică 125 kg, deoarece un cal n-ar fi putut transporta mai mult pe spată.

Deci: cîntarul = 50 kg, povara = 125 kg, cifrele fiind, evident, aproximative.

⁵ În registru, valorile mărfurilor sau vîgesima plătită pentru ele sînt redată în florini și în aspri, ca monedă divizionară. Deoarece în Țara Romînească în secolul al XVI-lea moneda folosită era asprul (cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B. *Țara Rom.*, veacul XVI-lea, vol. I—VI), valoarea exportului Țării Romînești va fi dată în aspri; iar întrucît prețurile articolelor occidentale sau brașovene sînt socotite în Transilvania în florini, valoarea importului o vom reda în florini. Pentru a se putea însă face o comparație cu valoarea exportului, exprimat în aspri, valoarea importului o vom reda și în aspri. De asemenea, valoarea produselor orientale tranzitate va fi exprimată în aspri. Echivalența florini-aspri va fi făcută după raportul 1 florin = 50 aspri (cf. Bartal, *Glossarium*, p. 275; Bogdan, *Relațiile*, p. 382; *Rechnungen*, I, p. 665). Uneori raportul dintre florin și aspru poate fi 1 florin = 51—53 aspri (cf. *Rechnungen*, I, p. 665) și care se întîlnește uneori și în registru, dar care nu aduce decît o fluctuație foarte mică a raportului florin-aspru, care în general rămîne 1 florin = 50 aspri.

În afară de cantitățile de pește exportat la Brașov, registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească și rolul negustorilor munteni în această activitate, în comparație cu ceilalți negustori străini care cumpără pește din Țara Românească și îl aduc la Brașov. Astfel:

Negustorii mici din Țara Românească au adus:

crap	874	poveri în valoare de	104 880	aspri
morun	60,5	» » » »	9 680	»
știucă	209,5	» » » »	16 760	»
somn	110,5	» » » »	8 840	»
icre de crap	1	» » » »	120	»
icre de morun	1	» » » »	160	»

Total 1 256,5 poveri în valoare de 140 440 aspri
sau 23,8' ₀ din valoarea peștelui adus.

Negustorii mari din Țara Românească au adus:

știucă	5	poveri în valoare de	400	aspri
crap și știucă	2	care ¹ » » »	3 260	»
			3 660	aspri

sau 0,6 % din valoare.

Negustorii din Brașov și din restul Ardealului au adus: 1 917 poveri de pește, în valoare de 226 670 aspri sau 38,3%.

Negustorii șchei au adus: 1 608,5 poveri de pește, în valoare de 174 380 aspri sau 29,4%.

Negustorii șchei și ardeleni împreună au adus: 32 poveri de pește, în valoare de 2 920 aspri sau 0,5%.

Negustorii neidentificați au adus: 410 poveri de pește, în valoare de 44 520 aspri sau 7,4%.

Așa dar, din totalul de 5 262 poveri de pește sărat și icre, în valoare de 592 590 aspri, negustorii mici și mari din Țara Românească au adus 1 294,5 poveri în valoare de 144 100 aspri, ceea ce reprezintă circa 24,4% din valoare.

În calcularea prețului peștelui, ca și a celorlalte mărfuri, un indiciu sigur îl constituie plata vigesimei (vamă de 1/20 din valoarea mărfii pe care o achitau posesorii ei)².

Pe baza cunoașterii vigesimei și a cantităților de mărfuri pe care le aduce un negustor se poate determina cu siguranță prețul produselor³.

¹ Credem că se poate determina, în mare, cite poveri de pește duc un car după datele următoare: « Golta din Cîmpulung are șase care de pește crapi. Plătește <vigesima> 9 florini » (Quellen, I, p. 7). Dacă el plătește 9 florini sau 450 aspri vigesimă pentru 6 care, pentru un car va plăti 75 aspri; pentru o povară de crap, plătindu-se vigesima 6 aspri (vezi mai departe), înseamnă că un car are 75 : 6 = 12,5 poveri, adică circa 1 500 kg.

² « Mihail de Thargovistia importavit pro flor. 80. Solvit flor. 4, asp. 0 (Quellen, I, p.70).

³ Calcularea prețurilor mărfurilor se face înmulțindu-se banii ce reprezintă plata vigesimei cu cifra 20. De ex. « Schorban de Compolona hubet ceram centenaria 2. Solvit flor. 0, asp. 40 (ibidem, p. 16); pentru un cîntar de ceară plătindu-se vigesima 20 aspri, acesta valorează 20 aspri × 20 = 400 aspri, sau 8 florini.

Aplicînd aceste norme generale de calculare a prețurilor după cîtimea vigesimei, putem fixa prețul diferitelor specii de pește exportat din Țara Romînească la Brașov:

O povară de crap	costa	120	aspri	¹
» » somn	»	80	»	³
» » morun	»	160	»	³
» » știucă	»	80	»	⁴
» » scrumbii de Dunăre.....	»	100	»	⁵
» » icre de morun	»	160	»	⁶
» » icre de crap.....	»	120	»	⁷

Datorită acestor prețuri se poate calcula valoarea în bani a peștelui exportat la Brașov, apreciindu-se astfel, pe bază de date, importanța acestui produs în exportul muntean.

★

În 1530, exportul de pește la Brașov este de asemenea apreciabil, volumul său fiind însă calculat, după cum am relatat, numai pentru perioada 30 ianuarie — 24 iulie, adică aproximativ 6 luni:

crap	1 677	poveri în valoare de	201 240	aspri
somn	597,5	»	»	» 47 800 »
știucă	84,5	»	»	» 6 760 »
morun	126,5	»	»	» 20 240 »
scrumbii de Dunăre	13	»	»	» 1 300 »
icre de crap și morun	11	»	»	» 1 600 »
Total pentru lunile febr. — iulie 1530	2 509,5	poveri în valoare de	278 940	aspri

¹ *Radu de Torschor habet carpones pondera 25. Solvit flor. 3 asp. 0 (Quellen, I, p. 2).* Vigesima pentru 25 poveri de crap = 150 aspri; pentru o povară = 6 aspri; prețul unei poveri de crap = $6 \times 20 = 120$ aspri sau 2 florini și 20 aspri.

² *Radu de Stoynest habet carpones pondera 3, celos pondera 12. Solvit flor. 1, asp. 16 (ibidem, p. 10).* Pentru 3 poveri de crap se plătește vigesima $3 \times 6 = 18$ aspri. Scăzîndu-se aceasta din 66 aspri — toată vigesima — rămîn 48 aspri pentru 12 poveri de somn. Deci prețul unei poveri de somn este de: $4 \text{ aspri} \times 20 = 80$ aspri sau 1 florin și 30 aspri.

³ *Sekel Janusch habet esoces pondera 12. Solvit flor. 1, asp. 46. (ibidem, p. 14).* O povară de morun plătește vigesima $96 : 12 = 8$ aspri; prețul ei este deci de $8 \times 20 = 160$ aspri sau 3 florini și 10 aspri.

⁴ *Thabutsch de Thorschor habet luceos pondera 20. Solvit flor. 1, asp. 30 (Ibidem, p. 4).* Vigesima pentru o povară fiind 4 aspri, prețul unei poveri este de 80 aspri sau 1 florin și 30 aspri.

⁵ *Peter Hedisch habet carpones pondera 5 $\frac{1}{2}$, celos pondera 3, alleces pondus 1. Solvit flor. 1, asp. 0 (ibidem, p. 12).* Vigesima pentru 5 $\frac{1}{2}$ poveri crap = 33 aspri; pentru 3 poveri de somn — 12 aspri; pentru o povară de scrumbii de Dunăre = $50 - (33 + 12) = 5$. Prețul unei poveri = 100 aspri sau 2 florini.

⁶ *Gergel Bombikay habet luceos pondera 7 $\frac{1}{2}$, poligona esocum pondus 1. Solvit flor. 0, asp. 38 (ibidem, p. 28).* Pentru 7 $\frac{1}{2}$ poveri de știucă se plătește vigesima $7 \frac{1}{2} \times 4 = 30$ aspri, iar pentru o povară de icre de morun se plătește vigesima restul de 8 aspri; deci prețul unei poveri este: $8 \times 20 = 160$ aspri sau 3 florini și 10 aspri.

⁷ *Sen de Telleschyn habet luceos pondera 8, poligona esocum pondus 1, poligona carponum pondus 1, cullelos 20. Solvit flor. 1, asp. 6 (ibidem, p. 30).*

Pentru 8 poveri știucă vigesima este de	32	aspri
» o povară icre de morun »	8	»
» 20 pieci »	10	» [(vezi mai departe p. 141).
Deci pentru o povară icre de crap »	6	»

Prețul unei poveri de icre de crap este deci $6 \times 20 = 120$ aspri sau 2 florini și 20 aspri. Prețul icrelor — de morun și de crap — care este egal cu prețul peștelui respectiv,

Total probabil al exportului de pește pentru întregul an 1530¹: circa 5020 poveri în valoare de aproximativ 558 000 aspri.

Datele registrului din 1530 dau posibilitatea de a se urmări rolul negustorilor din Țara Romînească în comerțul cu pește în raport cu negustorii străini.

Negustorii mărunți din Țara Romînească au adus următoarele cantități de pește:

crap	.....	354	poveri	în	valoare	de	42 480	aspri
somn	.....	112	»	»	»	»	8 960	»
știucă	.....	4	»	»	»	»	320	»
morun	.....	31	»	»	»	»	4 960	»

Total pentru lunile

februarie—iulie ..... 501 poveri în valoare de 56 720 aspri, sau 20,3% din valoare.

Total probabil al exportului de pește efectuat de către negustorii munteni pentru întregul an 1530: circa 1 000 poveri de pește în valoare de aproximativ 113 000 aspri.

Negustorii din Brașov și din restul Ardealului au adus: 615 poveri de pește în valoare de 67 070 aspri sau 24% din valoare.

*Negustorii probabil șchei*² au adus: 1 324 poveri pește în valoare de 147 670 aspri sau 53%.

Negustorii neidentificați au adus: 69,5 poveri de pește în valoare de 7 480 aspri sau 2,6%.

Prețul peștelui în anul 1530 este la fel ca și în 1503 pentru: crap, somn șiucă, morun. Se observă unele variații pentru:

o povară de scrumbii = 80—120 aspri³;

o povară de icre (*poligrana*, fără altă specificație, poate de crap) = 120 aspri⁴.

★

Pe baza știrilor din registrul vamal din 1542 se pot înfățișa de asemenea următoarele date cu privire la exportul de pește la Brașov:

crap	.....	1 046,5	poveri	în	valoare	de	125 580	aspri
somn	.....	1 170	»	»	»	»	93 600	»
știucă	.....	526	»	»	»	»	42 080	»
morun	.....	385	»	»	»	»	61 600	»
plătică	.....	49,5	»	»	»	»	3 960	»
șalău	.....	1	»	»	»	»	80	»
icre de morun	.....	15,5	»	»	»	»	2 480	»
icre de crap	.....	5,5	»	»	»	»	660	»
icre de știucă	.....	0,5	»	»	»	»	40	»
Total	.....	3 199,5	poveri	în	valoare	de	330 080	aspri

nu trebuie să pară prea scăzut; într-adevăr, peștele se exporta uscat, sărat și probabil fără măruntaie, așa că greutatea sa scădea apreciabil, pe când icrele sărate nu pierdeau prea mult din greutatea inițială.

¹ Total realizat prin înmulțirea cu coeficientul 2.

² Cf. mai sus, discuția privind proveniența lor, p. 120.

³ *Kray* <habet> *carpones pondera 8* <plătește 48 aspri>, *cete pondera 3* <plătește 12 aspri>, *aleca pondera 1/2. Solvit fl. 1, asp. 12* (*ibidem*, p. 223). Pentru 1/2 povară scrumbii plătește deci: 62—60=2 aspri; prețul unei poveri = 4 × 20 = 80 aspri. *Polro Dobre* <habet> *aleca pondera 3, solvit asp. 18* (*ibidem*, p. 223); deci prețul unei poveri = 6 × 20 = 120 aspri.

⁴ *Gerge Bombak, poligrana pondus 1/2, luceos pondus 1 solvit asp. 7* (*ibidem*, p. 222). Știind că pentru o povară de știucă vigesima este de 4 aspri, pentru 1/2 povară icre se plătește restul de 3 aspri; deci pentru o povară de icre se plătește 6 aspri; așa dar, prețul ei este de 120 aspri; probabil sînt icre de crap, care în 1503 aveau acest preț.

Pe baza datelor din registru, activitatea negustorimii din târgurile și satele muntene în comerțul cu pește se prezintă astfel, în comparație cu negustorii străini:

Negustorii din Țara Românească au adus:

crap	175	poveri în	valoare de	21 000	aspri
somn	215	»	»	17 200	»
știucă	76,5	»	»	6 120	»
morun	116,5	»	»	18 640	»
plătică.....	5	»	»	400	»
icre de morun.....	3	»	»	180	»

Total 591 poveri în valoare de 63 810 aspri

sau 19,3% din valoarea exportului de pește.

Negustorii din Brașov și din restul Ardealului au adus: 579 poveri de pește și icre în valoare de 63 160 aspri sau 19,1%.

Negustorii șchei au adus: 1 939,5 poveri de pește și icre în valoare de 194 580 aspri sau 59%.

Negustorii neidentificați au adus: 90 poveri de pește în valoare de 8 500 aspri sau 2,7%.

Față de 1503 și de 1530 prețurile nu variază.

În afară de soiurile pomenite în 1503 și 1530, în 1542 mai sînt amintiți șalăii și plăticile. Șalăul costă 80 aspri povara¹, iar plătica de asemenea 80 aspri povara².

Registreele rezumate din anii 1529, 1543, 1545, 1546, 1547 și 1550 nu permit decît a se face o evaluare globală a exportului de pește la Brașov, fără a se putea urmări rolul negustorimii muntene și al negustorilor străini.

Iată, sintetizat, cantitățile și valoarea peștelui adus la Brașov în anii amintiți.

a) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530, s-au adus: 1 718,6 poveri de pește și icre în valoare de 213 992 aspri³; pentru întregul an 1529, exportul de pește s-ar ridica la circa 3 000 poveri pește în valoare de aproximativ 400 000 aspri.

b) În 1543 s-au adus: 7 365 poveri de pește și icre în valoare de 766 980 aspri⁴.

c) În 1545, s-au adus: 8 452,5 poveri de pește și icre în valoare de 866 220 aspri⁵.

d) În 1546, s-au adus: 5 918 poveri de pește în valoare de 642 980 aspri⁶.

e) În 1547, s-au adus: 6 837 poveri de pește și icre în valoare de 737 760 aspri⁷.

f) În 1550, s-au adus: 7 121 poveri de pește în valoare de 695 860 aspri⁸.

¹ *Quellen*, III, p. 193.

² *Ibidem*, p. 192.

³ În text nu am mai prezentat diferitele soiuri de pește (crap, știucă, morun, icre de morun etc.), care au făcut obiectul acestui export, pentru a nu îngreua expunerea cu o serie de date, și așa prea numeroase. Diferitele soiuri de pești exportați se pot găsi în rezumatul fiecărui registru cu cantitatea și vîgesima respectivă (de unde se poate afla prețul). Pentru registrul din 1529 în *Quellen*, II, p. 171—172; pentru celelalte registre, la pagina citată.

⁴ *Ibidem*, III, p. 233.

⁵ *Ibidem*, p. 293.

⁶ *Ibidem*, p. 365—366.

⁷ *Ibidem*, p. 426.

⁸ *Ibidem*, p. 585—586.

Prețurile nu variază, fiind identice cu acelea stabilite pentru anii 1503, 1530 și 1542¹.

Deși valoarea exportului de pește prezintă variații destul de mari, determinate de cantitatea și soiurile aduse și nu de preț, care este constant, totuși se constată în chip deosebit de limpede creșterea sa evidentă în decurs de jumătate de secol.

Deoarece peștele din Țara Românească se pescuia atât din bălțile naturale, cât și din iazuri anume amenajate, se poate presupune nu numai o intensificare a pescuitului, ci și o preocupare în vederea creșterii și exploatării sale.

Astfel, în decurs de jumătate de veac, cantitatea de pește-marfă a crescut în mod apreciabil, ca urmare a intensificării pescuitului și poate chiar a creșterii sale, în vederea vinderii pe piața internă a țării și pe piața externă a Transilvaniei, precum și ca urmare a creșterii cererii de pește în Ardeal.

II. CEARA ȘI MIEREA

Un alt important articol de export al Țării Românești la Brașov era ceara, mult cerută în acea vreme, când luminările aveau o întrebuițare atât de largă la luminat și în biserică.

Ea este pomenită ca articol de export în privilegiile de comerț acordate brașovenilor², în scrisorile trimise din Țara Românească la Brașov, precum și în registrele de vamă brașovene, unde se arată și cantitățile aduse la Brașov de negustorii munteni sau ardeleni.

Ceara era cumpărată din țară de negustorii munteni, care o exportau apoi la Brașov. Astfel, pe la 1420-1424, orășenii din Tîrgoviște primesc de la domnie un hrisov care le întărește dreptul de a umbla în țară după marfă, specificându-li-se vămile pe care le au de plătit printre care « de la maia de ceară 12 ducați »³.

Ceara mai era exportată și de către boierii munteni care o strîngeau din stupii de pe moșiile lor și o trimiteau la Brașov spre a fi vîndută⁴.

De asemenea și brașovenii veneau în Țara Românească să cumpere ceară. Este probabil că erau unele restricții în ceea ce privește libertatea comerțului cu ceară, despre care însă nu avem știri mai lămuritoare; astfel, prin 1440, Vlad Dracul scria brașovenilor că « iată v-am împlinit rugăminta și am lăsat să umble slobod ceara »⁵. Această libertate de a cumpăra ceara este confirmată din nou în 1476 de către Vlad Țepeș⁶.

¹ Vigesimala plătită, după care se calculează prețul, sînt indicate în fiecare registru, la anii respectivi.

² Astfel, în privilegiul acordat brașovenilor la 1413, fixîndu-se tarifele vamale se spune printre altele: « de la o maia de ceară 12 ducați » (Bogdan, *Relațiile*, p. 5). De asemenea, ceara este pomenită și în celelalte privilegii ulterioare.

³ Bogdan I., *Relațiile*, p. 28-29.

⁴ Pe la 1437, Gheorghe Lascăr, cămărașul lui Vlad Dracul, scria brașovenilor că a trimis la ei niște ceară, rugîndu-i să-i îngăduie să o vîndă, pentru a-și cumpăra altceva cu banii luați pe ea (*ibidem*, p. 257-258). Pe la 1520, boierul Drăghici, mare vornic în Țara Românească, trimite 2 oameni de ai săi la Brașov cu vite și 7 măji de ceară spre a fi vîndute (Bogdan, *Documente și regeste*, p. 300).

⁵ Bogdan I., *Relațiile*, p. 78-79.

⁶ « Și iarăși și de lucrul cerii, am îngăduit domnia mea ca să fie slobodi să cumpere în toate tîrgurile și prin toate ținuturile și în toate locurile din țara domniei mele, cum a fost și mai înainte așezămîntul cel vechi » etc. (Bogdan, *Relațiile*, p. 95-97).

Un important centru de strângere a cerii de către brașoveni, la începutul secolului al XVI-lea, era la Cîmpulung¹.

★

Registrelle vamale brașovene dau o serie de date asupra cantităților de ceară aduse la Brașov.

Astfel, în 1503,

Negustorii mici din Țara Românească au adus: 86 cîntare și 52 livre² în valoare de 34 660 aspri sau 68,8% din valoarea cerii aduse la Brașov.

Negustorii mari din Țara Românească au adus: 2¹/₂ cîntare și 23 livre în valoare de 1 115 aspri sau 2,3%.

Negustorii ardeleni au adus: 4 cîntare și 15 livre în valoare de 1 675 aspri sau 3,3%.

Negustorii șchei au adus: 28 cîntare și 45 livre în valoare de 11 425 aspri sau 22,6%.

Negustorii șchei și ardeleni împreună au adus: un cîntar în valoare de 400 aspri sau 0,8%.

Negustorii neidentificați au adus: 2 cîntare și 54 livre în valoare de 1 070 aspri sau 2,2%.

Deci, în total, s-au adus în 1503 la Brașov de către negustorii amintiți 125,5 cîntare și 29 livre de ceară, în valoare de 50 345 aspri.

Cantitatea de ceară adusă de negustorii mici și mari din Țara Românească se ridică la 88,5 cîntare și 75 livre, în valoare de 35 775 aspri, sau 71,1% din valoarea cerii aduse la Brașov.

Prețul cerii muntene adusă la Brașov era de 8 florini sau 400 aspri cîntarul³,

★

Datele registrului vamal din 1530 arată că, în lunile februarie — iulie, s-a adus la Brașov o cantitate de 27,5 cîntare de ceară, în valoare de 2 200 aspri. Exportul de ceară a fost făcut de următoarele categorii de negustori mici-mijlocii:

Negustorii din Țara Românească au adus: 2 cîntare în valoare de 160 aspri sau 7,3% din valoarea exportului.

¹ Mihnea cel Rău scria pe la <1508—1509> brașovenilor: «dăm de știre domniei voastre de lucrul cerii, că ori de cîtă ceară ați avea nevoie domnia voastră, domnia voastră să știți că ceară e destulă gata la Cîmpulung», de aceea «să vă trimiteti oamenii la Cîmpulung și să încarce ceara» (Bogdan, *Documente și regeste*, p. 140).

² Nu am găsit știri care să arate cîte livre are un cîntar sau «centenarium», dar din calculul prețurilor se constată că el avea 80 livre. Astfel, «*Kinda de Porkoren habet ceram centenaria 3, libros 20; solvit flor. 1, asp. 15*» (*Quellen*, I, p. 1). Dacă pentru un cîntar se plătește vigesima 20 aspri, pentru 3 cîntare vigesima este de 60 aspri; pentru cele 20 livre se plătește diferența de 5 aspri (taxa totală fiind de 65 aspri); așadar, un cîntar, care plătește vigesima 20 aspri, are 80 livre.

³ *Schorban de Compolong habet ceram centenaria 2. Solvit flor. 0, asp. 40* (*Quellen*, I, p. 6) sau *Stan de Jonest habet ceram centenaria 3 1/4, solvit flor. 1, asp. 15* (*ibidem*, p. 16). Deci vigesima pentru un cîntar este de 20 aspri, iar prețul unui cîntar este de 20 × 20 = 400 aspri sau 8 florini. Acest preț, calculat pe baza vigesimei, se verifică și prin următoarea indicație categorică: «<Rădila din Cîmpulung> aduxit ceram centenarium 1,2, flor. 4» (*ibidem*, p. 50).

Negustorii ardeleni au adus: 14,5 cîntare în valoare de 1 160 aspri sau 52,7%.

Negustorii probabil schei au adus: 11 cîntare în valoare de 880 aspri sau 4%.

Pentru întregul an 1530, exportul de ceară la Brașov s-ar ridica deci la circa 55 cîntare în valoare de aproximativ 4 400 aspri.

Prețul cerii, calculat tot pe baza vigesimei, este mult mai scăzut în comparație cu prețul din 1503, variind între 70—80 aspri cîntarul sau scăzînd uneori chiar la 48 aspri¹.

Această scădere a prețului poate să aibă ca explicație faptul că în 1530, spre deosebire de anul 1503, cînd ceara era indicată numai prin cuvîntul «*cera*» are și adăugirea «*nigra*», deci probabil o ceară de mai proastă calitate, netopită și necurățată.

Din registrul de vamă din 1542 se constată că în tot cursul anului s-au adus la Brașov doar $8\frac{3}{4}$ cîntare de ceară, în valoare de 700 aspri. Ceara este adusă într-un singur transport de către un negustor ardelean.

Prețul cerii este de 80 aspri povara, preț destul de scăzut, deoarece ceara adusă este de calitate mai proastă («*cera nigra*») ².

Pentru ceilalți ani, pe baza registrelor - rezumate, știrile cu privire la comercializarea cerii sînt următoarele:

Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530 s-au adus la Brașov două feluri de ceară:

a) ceară neagră, mai proastă («*cera nigra*»): 4,6 cîntare cu 80 aspri cîntarul, în valoare de 368 aspri și 8,5 poveri cu 160 aspri povara, în valoare de 1 360 aspri; așadar, ceară neagră în valoare de 1 728 aspri;

b) ceară bună («*cera*»): un cîntar în valoare de 160 aspri și 18 poveri cu 320 aspri povara în valoare de 5 760 aspri; așadar ceară de 5 920 aspri.

Cu totul, s-a adus ceară de 7 648 aspri ³;

Pentru întregul an 1529, exportul de ceară s-ar putea ridica la circa 13 500 aspri.

În registrele din anii următori nu se mai pomeneste de loc comercializarea cerii, cu excepția anului 1542, de care am amintit mai sus.

Această scădere vizibilă a exportului de ceară, reflectată în registrele din 1503, 1529, 1530 și 1542 și apoi absența știrilor despre comercializarea ei, se datorește fie dezvoltării meșteșugului luminăritului în Țara Romînească, care absorbea producția locală, fie aprovizionării brașovenilor mai convenabil din alte părți. Scăderea rapidă a exportului muntean de ceară nu credem că se datorește unei micșorări a producției interne de ceară, care n-ar fi putut fi atît de însemnată încît să ducă la încetarea vinderii ei.

★

¹ *Stoyckan habet ceram nigram cent. 8, solvit asp. 32 (Quellen, II, p. 222)*. Un cîntar plătește vamă 4 aspri, deci prețul lui este $4 \times 20 = 80$ aspri. *Stan Schuckete ceram nigram cent. 2, solvit asp. 7 (ibidem, p. 224)*, deci prețul lui este de 70 aspri cîntarul. *Dyenesch Benedick ceram nigram cent. 2 $\frac{1}{2}$ solvit asp. 5 (ibidem, p. 218)*; vigesima fiind 2,4 aspri de cîntar, prețul este de 48 aspri cîntarul.

² Lucas Hyrscherin aduce $8\frac{3}{4}$ cîntare ceară pentru care plătește vigesima 35 aspri; un cîntar plătește deci vamă 4 aspri, așadar prețul este de 80 aspri cîntarul (*Quellen, III, p. 196*).

³ *Ibidem, II, p. 172*.

Deși *mierea* este pomenită în privilegiile de comerț muntene acordate brașovenilor, totuși ea nu este amintită decît o singură dată, în registrul de vamă din 1542, cînd se arată că un negustor ardelean are ca marfă 8 cîntare de miere (« *mellis* »), fără a se specifica de unde o aduce ¹; pe baza elementelor date, nu am putut stabili prețul unui cîntar de miere.

Comercializarea sporadică a mierei din această vreme, care nu indică un export de miere munteană la Brașov, se datorește probabil aprovizionării brașovenilor cu miere de pe piața locală ².

III. VITELE

Vitele constituiau o bogăție esențială a Țării Romînești în Evul Mediu. Ele erau un însemnat articol de export la Brașov, pe care privilegiile comerciale îl pomenesc ca atare ³.

Vitele erau cumpărate din Țara Romînească de către brașoveni, sau erau aduse la Brașov de negustorii munteni, sau trimise de către boieri ⁴.

Registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească datele următoare cu privire la vitele aduse la Brașov:

Negustorii mici și mijlocii din Țara Romînească au adus:

6	boi	în	valoare	de	600	aspri
17	porci	»	»	»	680	»

În total, boi și porci, în valoare de 1 280 aspri sau 0,9% din valoarea vitelor aduse la Brașov.

Negustorii ardeleni au adus: 622 boi, 223 vaci și 127 porci, în valoare de 85 120 aspri sau 60,7%.

Negustorii șchei au adus: 72 boi și 33 vaci, în valoare de 9 840 aspri sau 7%.

Negustorii neidentificați au adus: 310 boi, 150 vaci și 26 porci în valoare de 44 040 aspri sau 31,4%.

Deci Țara Romînească a exportat la Brașov în 1503 o parte — care nu se poate determina — din numărul de 1 010 boi, 406 vaci și 170 porci, în valoare de 140 280 aspri.

Negustorii șchei, brașoveni și ardeleni în general puteau să aducă vitele și din Țara Romînească, dar puteau să le cumpere și din Moldova, deoarece în același registru de vamă sînt pomeniți o mulțime de negustori moldoveni care aduc vite numeroase la Brașov ⁵.

¹ *Quellen*, III, p. 196.

² Cf. în acest sens localitatea Hönigberg (*Melimontanus*, *Mons melis*, cu denumirea latină) azi Hărman, în raionul Sibiu.

³ Astfel, în privilegiul din 1413, se indică vitele ce se importau de către brașoveni, cu tarifele vamale respective: « de la un porc, 2 ducați, de la un bou, 3 ducați, de la o vacă, 3 ducați, de la un berbec, 1 ducat » (*Bogdan, Relațiile*, p. 5).

⁴ Marele vornic Drăghici trimite la Brașov, pe la 1520, 2 oameni care să-i vîndă 63 de boi (*Bogdan, Documente și regeste*, p. 300).

⁵ Registrul de vamă din 1503 oferă date asupra numărului de vite pe care le aduceau negustorii moldoveni și care era mult mai mare decît acela adus de negustorii munteni. Astfel, negustorii moldoveni aduc la Brașov 927 boi, 901 vaci și 131 porci.

Se exportă vite așa de puține în Ardeal de către negustorii din Țara Romînească deoarece însuși Ardealul era o țară în care creșterea vitelor era bine dezvoltată, iar negustorii moldoveni erau cei care aprovizionau cu vite pe brașoveni, vitele din Moldova — de rasă mai bună — făcînd astfel concurență celor muntene pe piața brașoveană¹.

Prețul vitelor exportate în Ardeal se poate calcula cu probabilitate, deoarece vigesima — pentru un bou, 5 aspri, pentru o vacă, 4 aspri, pentru un porc, 2 aspri² — se pare că nu era o taxă *ad valorem*, ci pe cap de vită.

Dacă admitem că taxele amintite nu sînt calculate *ad valorem*, ci pe cap de vită, totuși ele nu puteau fi prea depărtate de 1/20 din valoarea produselor; înseamnă că un bou costa circa 100 aspri sau 2 florini, o vacă 80 aspri sau 1 florin și 30 aspri, iar un porc 40 aspri³.

★

Registrul vamal din 1530 oferă de asemenea știri cu privire la exportul de vite al Țării Romînești la Brașov și la rolul jucat de negustorii munteni în această ramură de activitate economică. Comerțul de vite a fost făcut de către negustorii mărunți și anume:

Negustorii din Țara Romînească au adus:

152	boi	în	valoare	de	15 200	aspri
46	vaci	*	*	*	3 680	*

În total, 198 de capete de vită în valoare de 18 880 aspri sau 30% din valoarea vitelor importate.

Negustorii ardeleni au adus: 206 boi, 128 vaci și 63 porci, în valoare de 33 360 aspri sau 52,4%.

Negustorii probabil șchei au adus: 20 boi, 2 vaci și 15 porci, în valoare de 2 760 aspri sau 4,4%.

Negustorii neidentificați au adus: 71 boi și 15 vaci în valoare de 8 300 aspri sau 13,2%.

Cu totul, s-au adus la Brașov de către negustori sus-pomeniți: 449 boi, 191 vaci și 78 porci în valoare de 63 300 aspri, din care aproape o treime reprezintă activitatea negustorilor din Țara Romînească.

¹ Cf. Iorga, *Brașovul și Romînia*, Buc., 1905, p. 50.

² Astfel * *Mireze de Barlad* (exemplul este dat pentru Moldova, deoarece din Țara Romînească nu se aduc decît o singură dată 6 boi) *habet boves 11. Solvit flor. 1, asp. 5* * (*Quellen*, I, p. 23). Deci pentru 11 boi vigesima este de 55 aspri, adică 5 aspri de cap de bou. *Mansul de Vasloy habet boves 5, vaccas 20. Solvit flor. 2, asp. 5* (*ibidem*, p. 33). Pentru 5 boi vigesima = 25 aspri; deci pentru 20 vaci vigesima = 80 aspri, iar pentru o vacă vigesima este de 4 aspri.

Pentru un porc vigesima este de 2 aspri, deoarece Laczko Antal plătește pentru 31 porci vigesima 1 flor. și 12 aspri (*ibidem*, p. 33).

³ Prețul vitelor, calculat după plata vigesimei, se verifică și prin alte izvoare. Astfel, la 1542, Ioan diacul din Lugoj serie sibiienilor despre cumpărarea din Țara Romînească a unui cal cu 10 florini și a unui bou cu 3 florini (Hurmuzaki, vol XV₁, nr. 775, p. 417). La Turda, în 1538, un porc este vîndut cu 45 aspri (*Quellen*, III, p. 30), iar în 1539 sînt vînduți tot la Turda 24 de porci cu 18 florini și 11 $\frac{1}{2}$ aspri, adică circa 37 aspri unul (*ibidem*, p. 30). Cu unele diferențe, explicabile și prin faptul că datele sînt posterioare anului 1503 cu circa 30 de ani, prețurile calculate, luînd ca bază vigesima, se verifică deci și prin alte izvoare, care indică prețul însuși în mod neîndoios.

Pentru întregul an 1530, valoarea vitelor importate de brașoveni ar fi de circa 126 600 aspri.

Prețul vitelor, calculat după cîtimea vigesimei, este la fel cu acela din 1503.

★

Registrul vamal din 1542 dă de asemenea știri cu privire la exportul de vite al Țării Romînești la Brașov.

Negustorii din Țara Romînească au adus:

1 099	boi	în	valoare	de	109 900	aspri
309	vaci	„	„	„	24 720	„
450	porci	„	„	„	18 000	„

În total, 1 858 capete de vită în valoare de 152 620 aspri sau 38,3% din valoarea vitelor aduse la Brașov în 1542.

Negustorii ardeleni au adus: 1 587 boi, 438 vaci, 212 porci, 9 cai, în valoare de 208 460 aspri sau 54,7%.

Negustorii schei au adus: 149 boi, 41 vaci, 203 porci, în valoare de 26 300 aspri sau 6,8%.

Negustorii neidentificați au adus: 8 boi și 2 vaci în valoare de 960 aspri, ceea ce reprezintă, în comparație cu ceilalți negustori, un procent de 0,2%.

În total, acești negustori au adus așadar la Brașov, în 1542, vite în valoare de 388 340 aspri. Din acestea, vitele aduse de către negustorii munteni provin în mod sigur din Țara Romînească; de asemenea, este sigur că o parte din cele aduse de negustorii străini sînt și ele de proveniență munteană. Creșterea neîndoielnică a exportului de vite al Țării Romînești și participarea simțitor mai mare a negustoriei muntene la această activitate economică reflectă destul de limpede mărirea numărului de vite - marfă din Țara Romînească și lărgirea comerțului de vite pe piața munteană, deși începutul monopolului economic turcesc se făcea tot mai simțit.

Prețul vitelor în 1542 este identic cu acela din anii 1503 și 1530.

Prețul unui cal, pomenit pentru prima dată în acest registru, este de 160 aspri¹; un singur exemplu nu este însă suficient pentru a ne face o idee despre prețul cailor, care variază mai mult în comparație cu acela al celorlalte vite.

★

Știrile din registrele - rezumate de vamă din anii amintiți permit să se urmărească evoluția importului de vite al Brașovului, din care o parte — nu se poate evalua cît — provin de pe piața Țării Romînești.

a) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530 au intrat prin vama Brașovului: 577 boi, 395 vaci și 982 porci în valoare de 128 580 aspri².

Pentru întregul an 1529, acest import de vite al Brașovului s-ar ridica la circa 240 000 aspri.

b) În 1543 au intrat: 1 635 boi, 793 vaci, 939 porci și 15 cai, în valoare de 266 900 aspri³.

¹ *Quellen*, III, p. 204.

² *Ibidem*, II, p. 171—173.

³ *Ibidem*, III, p. 233.

c) În 1545 au intrat: 2 679 boi, 1 661 vaci, 938 porci și 9 cai, în valoare de 439 920 aspri¹.

d) În 1546 au intrat: 2 239 boi, 1 822 vaci, 2 508 porci, în valoare de 469 980 aspri².

e) În 1547 au intrat: 1 905 boi, 2 792 vaci, 1 628 porci, în valoare de 478 980 aspri³.

f) În 1550 au intrat: 4 984 boi, 2 006 vaci, 2 671 porci, în valoare de 765 720 aspri⁴.

Creșterea numărului de vite care au intrat prin vama Brașovului în acești ultimi ani nu reprezintă un indiciu direct de mărire a numărului de vite exportate de Țara Românească la Brașov, deoarece nu se știe câte dintre ele veneau de pe piața munteană și câte de pe alte piețe.

Paralel cu creșterea numărului de vite importate de brașoveni, se constată din datele registrelor din 1503, 1530 și 1542 și o mărire apreciabilă a participării negustorilor munteni la acest comerț, adică respectiv: 0,9%, 30% și 38,3%. Pe de altă parte, este sigur că vitele aduse de negustorii munteni proveneau de pe piața Țării Românești.

Or, aceste două laturi: creșterea numărului de vite importate de brașoveni în decursul unei jumătăți de secol și creșterea participării negustorilor munteni la acest comerț în anii de mai sus duc la concluzia că numărul de vite de pe piața munteană aduse la Brașov a crescut, măcar în parte, proporțional cu mărirea importului de vite al Brașovului.

Astfel, și în această ramură a economiei Țării Românești, se constată, deși indirect, o creștere a producției de mărfuri, destinată pieței externe, ardelen.

În tot acest răstimp, tarifele vamale — și deci, în linii generale, și prețul vitelor — nu variază⁵.

IV. PIEILE

Un alt produs pe care îl exporta Țara Românească la Brașov erau pieile. În privilegiile de comerț acordate brașovenilor, pieile sînt pomenite ca făcînd parte din produsele de export ale Țării Românești la Brașov⁶.

Pieile erau aduse la Brașov de către negustorii din Țara Românească sau erau cumpărate de aici de către brașoveni.

¹ *Quellen*, III, p. 93.

² *Ibidem*, p. 365—366.

³ *Ibidem*, p. 426.

⁴ *Ibidem*, p. 585—586.

⁵ Cf. vigeșimele plătite pentru boi, vaci, porci, cai și deci în mare și prețul lor, la fiecare registru-rezumat, indicat în dreptul produsului respectiv, la paginile citate mai sus.

⁶ În privilegiul din 1413, se specifică că se va plăti vama « de la o piele de cerb, un ducat și de vor fi și alte piei cu ea, să nu dea nimica » (Bogdan, *Relațiile*, p. 5), iar într-o poruncă din 1422 se prevede că pieile « de la jivine, fie veveriță, fie jder, fie vulpe, fie pisică sălbatică, fie iepure », să plătească pentru o valoare de 30 ducați, un ducat (*ibidem*, p. 19).

Cu privire la pieile pomenite în registrul de vamă din 1503 se ridică unele probleme. Unele dintre pieile aduse la Braşov de către negustorii străini puteau fi cumpărate şi din Moldova, care în acea vreme era o mare exportatoare de vite în Transilvania. Credem totuşi că majoritatea acestor piei erau cumpărate de negustorii ardeleni din Ţara Românească şi nu din Moldova, deoarece, deşi negustorii moldoveni aduc în anul 1503 în Ardeal numeroşi boi şi vaci, numai doi negustori aduc piei, unul 127 piei de lup¹, iar altul câteva piei de jder², Moldova rămânând deci o exportatoare la Braşov de vite vii, şi mai puţin de piei. Excludem posibilitatea ca o parte dintre pieile aduse la Braşov de către negustorii străini să fi fost cumpărate de către aceştia din satele ardeleni, deoarece vigesima se percepea pentru mărfurile aduse din afara Ardealului.

Pentru negustorii din Ţara Românească se pune de asemenea o problemă destul de dificilă, deoarece unele izvoare contemporane îi arată ca importatori de piei crude din Transilvania în Ţara Românească. Astfel, la 22 aprilie 1466, Matei Corvin, regele Ungariei, la plîngerile ridicate de reprezentanţii oraşelor săseşti, opreşte pe negustorii din Ungaria, din Ţara Românească şi din Moldova să mai cumpere din Ardeal piei crude, deoarece prin această acţiune prejudiciau interesele pielarilor ardeleni, lipsindu-i de materia primă³. La 10 februarie 1489 Matei Corvin reînvieşte această poruncă⁴, ceea ce dovedeşte că practica sus-pomenită continua.

La 9 august 1513, regele Vladislav al Ungariei porunceşte din nou slujbaşilor săi să oprească pe negustorii din Ţara Românească şi Moldova de a cumpăra din Transilvania piei nelucrate. În schimb, porunceşte vameşilor de la Turnu-Roşu să nu mai pună piedici negustorilor din Ţara Românească care aduc tăbăcarilor sibieni — faptul este desigur similar şi pentru Braşov — piei de animale sălbatice⁵.

În registrul vamal din 1503, pentru negustorii din Ţara Românească, ca de altfel şi pentru ceilalţi care plătesc vigesima pentru piei, se indică laconic că au o anumită cantitate de piei, fără a se specifica dacă o aduc de pe piaţa munteană şi fără a se pomeni ce fel de piele este (de vite, de sălbăticiuni, crudă, tăbăcită, semi-lucrată etc.)⁶ ceea ce, evident, îngreuiază problema.

Socotim că prin denumirea de « *pelles* », « *cutes* », trebuie să înţelegem atât pieile de sălbăticiuni (cerbi, veveriţe, jderi etc.), cât şi cele de vită şi oaie. În privilegiile comerciale acordate braşovenilor de către domnii Ţării Româneşti sînt amintite că se exportă la Braşov mai ales piei de sălbăticiuni⁷. Se exportau însă la Braşov şi piei de vită, care sînt pomenite ca fiind aduse de către negustorii munteni.

Denumirea prin care sînt indicate pieile de vită ridică însă o problemă destul de dificilă şi anume: ele sînt indicate prin cuvîntul « *cultelli* » sau « *cul-*

¹ *Quellen*, I, p. 36.

² *Ibidem*, p. 20.

³ Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 61.

⁴ *Ibidem*, p. 130—131.

⁵ *Ibidem*, p. 224—225.

⁶ De exemplu « *Buda de Compotong habet carpones pondera 5* ¹/₂, *idem cetos pondera 6, idem pelles pondera 3* ¹/₂. *Solvit flor. I, asp. 20* » (*Quellen*, I, p. 16).

⁷ Bogdan, *Relaţiile*, passim şi mai ales p. 5, 12, 17, 19, 20, 23, 28, 34, 73 etc.

telli bovinales », care derivă de la « *cutis-is* », plural « *cutes* » (piele). Evident, în expresia « *cultelli bovinales* », « *cultelli* » nu poate fi în nici un caz tradus prin *cușite*, deoarece cele două cuvinte legate împreună n-ar avea înțeles. În schimb, dacă « *cultelli* » se traduce prin « *piei* », expresia « *cultelli bovinales* » (piei de bou, de vită în general) are un deplin înțeles.

Identitatea *cultelli* = *cutes* se poate verifica din știrile registrului de vamă al Brașovului din 1530 în care, spre deosebire de cel din 1503, se folosesc concomitent expresiile: « *cutes bovom* », « *cultellos bovis* » și o dată « *cultelli otter* » (blană de vidră). Identitatea « *cutes bovom* » = « *cultelli bovinales* » = « *cultelli* » se bazează și pe faptul că fiecare bucată plătește vamă 1/2 aspru.

Astfel, din registrul anului 1503, printre numeroasele exemple, cităm: « *Item Grassers Gerg habet cultellos 90. Solvit flor. 0, asp. 45* »¹; deci pentru o piele se plătește vamă 1/2 aspri, iar prețul ei este de 10 aspri bucata.

Din registrul anului 1530, cităm între altele: « *Francescus Schunkebung <habet> cutes bovom 40, solvit aspr. 20* »²; *German de Tatrorch <habet> cultellos bovis 10, solvit asp. 5* »³.

Din ultimele două exemple se vede deci că este vorba de piei de bou, pentru fiecare vigesima fiind de 1/2 aspru.

Nu este lipsit de motiv faptul că se folosește uneori cuvîntul « *pelles* » iar altă dată « *cutes* » sau « *cultelli* », deoarece « *pelles* » (se pare piei de oaie sau de sălbăticiuni comune) aveau un preț, iar « *cutes* » (piei de vite sau de sălbăticiuni cu blăni ceva mai scumpe) aveau altul, mai ridicat.

Astfel: « *Gerg Tartler habet pellium pondera 23. Solvit flor. 1, asp. 42* »⁴. Deci plătind 92 aspri pentru 23 de poveri de « *pelles* », o povară plătește 4 aspri; prețul ei este deci de 80 aspri.

O povară de « *cultelli* » plătește însă vigesimă mai mare: între 6—8 aspri. Astfel: « *Vyssmans Closs habet cultellos pondera 2, idem pelles pondera 8. Solvit flor. 0, asp. 44* »⁵. Deoarece o povară de « *pelles* » plătește invariabil 4 aspri, pentru cele 2 poveri de « *cultelli* » se plătește vigesimă 12 aspri sau 6 aspri de povară; prețul unei poveri este deci de 120 aspri. « *Hanus de Girgicz habet cultellos pondera 4. Idem pelles pondera 3. Solvit flor. 0, asp. 44* »⁶. Deci, pentru o povară de « *cultelli* » se plătește vamă 8 aspri, iar prețul ei este de 160 aspri.

Diferența de preț dintre « *pelles* » și « *cultelli* » se vedește și la bucată; s-a arătat că prețul unei piei de bou (« *cultellus* », « *cutis* ») era de circa 10 aspri. Prețul unei piei probabil de oaie (« *pellis* ») era de circa 1,6 aspri, după cum se deduce din exemplul de mai jos: « *Hoffgreffen Thyess habet cultellos 300. Idem pelles 770. Solvit flor, 4, asp. 10* »⁷.

Deoarece pentru 300 « *cultelli* » se plătesc 150 aspri, restul de 60 aspri se plătesc pentru 770 « *pelles* », prețul uneia revenind la circa 1,6 aspri.

¹ *Quellen*, I, p. 3.

² *Ibidem*, II, p. 232.

³ *Ibidem*, p. 216.

⁴ *Ibidem*, I, p. 22.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷ *Ibidem*, p. 29.

Acest preț, calculat pe baza vigesimei, este foarte apropiat de costul a 58 piei de oaie, pomenite în 1547, care se vînd cu un florin și 38 aspri (88 aspri), adică cu circa 1,5 aspri o piele¹.

Această ultimă indicație permite să socotim că prin termenul de « *pelles* » se înțelegeau mai ales pieile de oaie sau poate și pieile de animale sălbatice cu blană mai proastă.

Pentru negustorii din Țara Românească, care apar plătind vamă pentru piei, credem că trebuie să excludem ipoteza că le-ar fi adus din Ardeal în Muntenia, deoarece brașovenii și ceilalți sași din orașele ardeleni, care luptau pentru prohibirea acestei practici dăunătoare lor, nu i-ar fi lăsat să treacă prin vama lor, ducînd de la Brașov piei, al căror export era mereu interzis de rege, la însăși cererea brașovenilor. De asemenea, pare puțin probabilă supoziția ca negustorii din Țara Românească să fi cumpărat pieile în jurul Brașovului și apoi să fi venit cu ele pentru a le vinde în interiorul orașului.

În ceea ce privește starea pieilor aduse la Brașov este sigur că ele erau piei crude și nu tăbăcite, deoarece prețul de 80 aspri pentru o povară de piei era prea mic pentru piei lucrate.

Așadar, în concluzie: socotim că nu există o contradicție între știrile care arată pe unii negustori munteni ca importatori de piei din Ardeal și între exportul de piei din Țara Românească la Brașov, deoarece:

a) Se pare că acești negustori importau piei pe ascuns, prin contrabandă, în ciuda dispozițiilor în vigoare de interdicere a acestui export și că pieile importate erau mai ales de vită, cel puțin parțial prelucrate.

b) Negustorii din Țara Românească, pomeniți în registru, aduc la Brașov din Muntenia mai ales piei de sălbăticiuni dar și de vită. Ei nu importă piei din Ardeal în Muntenia, pentru că, trecînd prin vama brașovenilor, aceștia nu le-ar fi îngăduit să calce — în paguba lor — dispozițiunile în vigoare, privind exportul de piei.

c) Negustorii străini (șchei, ardeleni) aduc pieile fie din Țara Românească fie din Moldova. Ei nu exportă aceste piei de la Brașov spre Țara Românească pentru că, trecînd prin vama brașovenilor, ei nu le-ar fi permis s-o facă.

Ținînd seamă de aceste considerente și pe baza datelor din registrul de vamă din 1503, se poate face tabloul următor:

Negustorii mici din Țara Românească au adus la Brașov: 69,5 poveri de piei în valoare de 5 560 aspri, 80 piei de oaie de 120 aspri, 991 piei de vită de 9 910 aspri; în total, piei în valoare de 15 590 aspri sau 13,1% din valoare.

Negustorii mari din Țara Românească au adus: 23 piei de jder în valoare de 920 aspri sau 0,8%.

Negustorii ardeleni au adus: 513 poveri de piei și alte piei în valoare de 93 720 aspri sau 78,1% din valoare.

¹ *Quellen*, III, p. 29.

Negustorii șchei au adus: 40 poveri de piei și alte piei în valoare de 5 910 aspri sau 5%.

Negustorii șchei și ardeleni în tovărășie au adus: 6 1/2 poveri de piei în valoare de 520 aspri sau 0,5%.

Negustorii neidentificați, dintre care o parte sînt munteni, au adus: 11 poveri de piei și alte piei de 2 060 aspri sau 2%.

În total negustorii amintiți au adus la Brașov în 1503: 640 poveri de piei, 6 460 piei de vită, 850 piei de oaie, 30 blăni de castor și jder și alte piei de 500 aspri, în valoare totală de 118 720 aspri.

Din acest total, cele aduse de către negustorii munteni, în valoare de 16 510 aspri sau 13,9%, sînt din Țara Romînească, iar o parte din restul pieilor — nu știm cit — este tot de proveniență munteană.

Prețul pieilor. Pe baza valorii vigeșimei, se poate calcula prețul unei poveri de piei, care varia între 80—160 aspri și al unei piei, care varia între 1,5 și 10 aspri¹. O piele de jder valora mai mult, circa 40 de aspri².

★

Registrele din 1530 și din 1542, ridicînd aceleași probleme complexe pe care le-a ridicat și cel din 1503, cu privire la aducerea pieilor din Țara Romînească în Ardeal, la prețuri etc., concluziile și ipotezele formulate pentru anul 1503 rămîn valabile și pentru anii 1530 și 1542.

Ținînd seama de ele, am alcătuit pentru anul 1530 următorul tablou al importului de piei al orașului Brașov:

Negustorii din Țara Romînească au adus: 18 piei în valoare de 180 aspri, reprezentînd 0,7% din valoare.

Negustorii din Brașov și alți ardeleni au adus: 54 poveri și alte piei în valoare de 29 640 aspri, reprezentînd 95,5% din valoare.

Negustorii probabil șchei au adus: 7 poveri și alte piei în valoare de 1010 aspri sau 3,2%.

Negustorii greci și armeni au adus: 2 poveri de piei în valoare de 160 aspri; 7 piei de vidră, a căror valoare nu este indicată.

Cu totul, în lunile februarie—iulie, negustorii amintiți au adus la Brașov: 63 poveri de piei, 2 595 piei și 7 blăni de vidră, în valoare de 30 990 aspri.

Pentru întregul an 1530, valoarea pieilor aduse la Brașov s-ar ridica la circa 62 000 aspri.

În cadrul acestui import de piei al Brașovului, rolul negustorilor din Țara Romînească este extrem de redus, dominația absolută avînd-o negustorii ardeleni. Această predominare categorică a negustorilor ardeleni și absența aproape totală a negustorilor munteni în comerțul cu piei credem că se datorește dezvoltării meșteșugurilor tăbăcăriei, cojocăritului, cizmăriei etc. în Țara Romînească din prima jumătate a secolului al XVI-lea, care absorbau cea mai mare parte a producției de piei și blănuri din țară. De aceea, negustorii munteni preferau

¹ Cf. mai sus, p. 141, unde am stabilit că o povară de «*pelles*» costă 80 aspri, o povară de «*cultelli*» între 120 și 160 aspri, o piele de bou («*cutis*», «*cultellus*») 10 aspri, iar una de oaie circa 1,5—1,6 aspri.

² *Quellen*, I, p. 59.

să desfacă pieile meșteșugarilor locali decît să le vindă brașovenilor, care, de altfel, se puteau aproviziona cu piei din satele ardelene.

Din datele registrului vamal din 1530 se poate calcula prețul unei poveri de piele și al unei piei separate, prețuri care sînt apropiate de acelea din 1503, și anume:

o povară de piei (« *pelles* »), mai ales de oaie, costă între 73 și 80 aspri¹;
o piele (« *cutes* »), mai ales de vită, costă 10 aspri².

★

În anul 1542, importul de piei al Brașovului se ridică la 113 poveri piei, 850 piei de vită și 6 712 piei de oaie, în valoare de 29 000 aspri, participarea negustorilor care le aduc fiind următoarea:

Negustorii din Țara Romînească au adus: 43 poveri piei în valoare de 3440 aspri; 197 piei în valoare de 1970 aspri; 150 piei în valoare de 240 aspri. Cu totul, ei au adus piei de 5650 aspri sau 19,5% din valoarea pieilor aduse la Brașov.

Negustorii ardeleni au adus: 56,5 poveri și alte piei în valoare de 17 590 aspri sau 60,5% din valoare.

Negustorii șchei au adus: 13,5 poveri piei și alte piei în valoare de 5 760 aspri sau 20% din valoare.

Scăderea din acest an a exportului de piei al Țării Romînești la Brașov, în comparație cu anii 1503 și 1530, se datorește dezvoltării meșteșugurilor muntene din ramura pielăriei, care aveau nevoie acum de mai multă materie primă decît înainte. Pe de altă parte, creșterea producției muntene de piei-marfă servește nu numai la acoperirea nevoilor meșteșugurilor locale, ci începe să prisosească și pentru export. În cadrul acestui export de piei, creșterea rolului negustorilor munteni în comparație cu ceilalți negustori străini este o latură a creșterii rolului lor în *general*, în exportul de produse naturale ale Țării Romînești.

Prețurile pieilor sînt foarte apropiate de acelea din 1503 și 1530³.

★

Știrile din registrele de vamă-rezumat din anii menționați indică evoluția importului de piei al Brașovului și dau posibilitatea de a trage unele încheieri asupra exportului de piei al Țării Romînești.

a) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530 au intrat în Brașov: 80,5 poveri de piei și alte piei în valoare de 23 580 aspri⁴; pentru întregul an, valoarea pieilor intrate s-ar ridica la circa 42 000 aspri.

¹ *Johannes Kemmel pelles pondera 10, solvit asp. 40* (*Quellen* II, p. 215). Pentru o povară vigesima fiind 4 aspri, prețul unei poveri este de 80 aspri, ca și în 1503. *Johannes Kemmel pelles ovium pondera 6, solvit asp. 22* (*ibidem*, p. 216). O povară plătind vigesima 3,66 aspri, prețul ei este de 73 aspri.

² *Sporeresch Sigmundt cullellos bovis 64, solvit asp. 32; idem pelles ovium pondus 1, solvit asp. 4* (*ibidem*, p. 216); așadar, o piele de bou plătește vigesima 1/2 aspru, deci costă 10 aspri, iar o povară de piei de oaie costă 80 aspri.

³ Astfel o povară de piele de oaie (« *pelles* ») costă 80 aspri (*Quellen*, III, p. 193); o piele de vită (« *culis* ») costă 10 aspri (*ibidem*, p. 201); o piele de oaie (« *pelles* ») costă 1, 5–1,6 aspri (*ibidem*, p. 203).

⁴ *Quellen*, II, p. 171–173.

- b) În 1543 au intrat: 270 poveri și alte piei în valoare de 52 936 aspri ¹.
 c) În 1545, 73 poveri piei și alte piei în valoare de 59 765 aspri ².
 d) În 1546, 237 poveri de piei și alte piei în valoare de 53 287 aspri ³.
 e) În 1547, 363,5 poveri și alte piei în valoare de 83 900 aspri ⁴.
 f) În 1550, 390 poveri piei și alte piei în valoare de 81 710 aspri ⁵.

Prețul pieilor este același ca în anii 1503, 1530 și 1542.

Pentru a explica evoluția exportului de piei al Țării Românești la Brașov, producția munteană de piei-marfă trebuie pusă în legătură cu creșterea producției muntene de vite-marfă și cu dezvoltarea meșteșugurilor din Țara Românească. Într-adevăr, dezvoltarea meșteșugurilor muntene, legate de pielărie, din primele decenii ale veacului al XVI-lea, a făcut să scadă exportul de piei al Țării Românești, deoarece pieile constituiau materia primă pentru aceste meșteșuguri. Pe de altă parte, creșterea numărului de vite-marfă, mai grabnică decât dezvoltarea meșteșugurilor muntene, satisfăcea nevoile de materie primă ale acestora și furniza și un prisos crescând de piei-marfă pentru export, a cărui linie ascendentă se reflectă în mărirea importului de piei al Brașovului din deceniul al cincilea al veacului (după 1542).

Ținând seama că la începutul secolului participarea negustorilor munteni la acest import era de 13,9%, iar la 1542 ea era de 19,5%, se poate presupune că ea crește sau cel puțin rămâne aceeași în întregul deceniu al 5-lea al veacului. Or, creșterea participării negustorinii muntene, care aduce pieile de pe piața Țării Românești, la importul de piei al Brașovului, în condițiile evidente ale urcării generale a acestui import în deceniul al 5-lea, presupune implicit o mărire a cantității de piei aduse de pe piața munteană, o creștere a producției de piei-marfă a Țării Românești.

V. LÎNA

Cantitățile de lână pomenite în registre ca aduse la Brașov sînt neînsemnate; în 1503 se amintesc 10 poveri exportate de un negustor muntean, 3 aduse de către șchei și 25 de către brașoveni, ele putînd fi venite atît din Țara Românească, cît și din Moldova. Acest export redus de lână munteană la Brașov credem că se datorește faptului că Transilvania era o regiune foarte bogată în turme de oi și brașovenii se puteau aproviziona cu lână de aici. Ba chiar mai mult, uneori negustorii munteni cumpărau din Ardeal oi sau berbeci. Astfel, niște negustori munteni cumpărau în Ardeal, pe la 1480—1490, 450 berbeci aduși din Moldova ⁶, iar la aceeași dată, un alt negustor cumpăra 150 oi de la Brașov, pentru a le trece în Țara Românească ⁷.

Pe baza datelor din registru se poate calcula și prețul unei poveri de lână, care era de 80 aspri ⁸.

¹ *Quellen*, III, p. 233.

² *Ibidem*, p. 293.

³ *Ibidem*, p. 365—366.

⁴ *Ibidem*, p. 426.

⁵ *Ibidem*, p. 585—586.

⁶ Bogdan, *Relațiile*, p. 206—207.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ Șerb din Cîmpulung plătește pentru 10 poveri de lână vîgesimă 40 aspri (*Quellen*, I, p. 27). Deci prețul unei poveri este de 80 aspri.

Așadar, lina adusă la Brașov în cantitate de 38 de poveri valora 3 040 aspri, dintre care 10 poveri, în valoare de 800 aspri, erau aduse sigur din Țara Românească.

În registrul de vamă din 1530 nu se pomeniște de comercializarea linei în schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească.

Și în registrul din 1542 se constată aceeași cantitate redusă de lina comercializată: 32,5 poveri aduse de negustori ardeleni, care puteau s-o aducă fie din Țara Românească, fie din Ardeal. Prețul ei este mai scăzut decât în 1503: 40 aspri povara ¹.

Știrile din registrele de vamă din anii următori arată că importul de lina al Brașovului a crescut; nu se poate însă ști de unde a fost adusă această lina.

În registrul de vamă din 1529 nu este pomenită ².

În 1543, s-au adus 21,5 poveri de lina în valoare de 860 aspri ³.

În 1545, s-au adus 54 poveri de lina în valoare de 2 160 aspri ⁴.

În 1546, s-au adus 103 poveri în valoare de 4 120 aspri ⁵.

În 1547, s-au adus 154 poveri în valoare de 6 160 aspri ⁶.

În 1550, s-au adus 75 poveri în valoare de 3 000 aspri ⁷.

Prețul unei poveri de lina pentru acești ani este invariabil: 40 aspri ⁸.

Știrile care arată acest import de lina crescând al Brașovului nu indică însă și negustorii care îl efectuau. Pomenirea negustorilor munteni ca exportatori de lina doar în 1503 nu îngăduie a se preciza în ce măsură piața munteană aprovizionă cu lina Brașovul. Datorită bogăției în turme de oi a Transilvaniei, se pare că rolul pieții muntene și al negustorilor din Țara Românească nu era prea însemnat în această ramură a comerțului.

VI. SLĂNINA

Registrul de vamă din 1530 mai procură unele scurte știri cu privire la unele produse de export ale Țării Românești și la activitatea câtorva negustori munteni în comercializarea lor. Astfel, se pomeniște că unii negustori din Țara Românească au exportat la Brașov 10 bucăți de slănină în valoare de 400 aspri ⁹, iar alți negustori, probabil șchei, au adus 11 bucăți de slănină în valoare de 440 aspri; cu totul, pentru lunile februarie—iulie 1530, aducându-se 21 bucăți de slănină în valoare de 840 aspri.

Prețul unei bucăți de slănină era de 40 aspri ¹⁰.

Pomenirea sporadică a aducerii de slănină din Țara Românească la Brașov se explică prin existența unei creșteri dezvoltate a porcilor în Transilvania, care asigura pe deplin nevoile țării.

¹ *Quellen*, III, p. 206, rîndurile 14—15.

² *Ibidem*, II, p. 171—173.

³ *Ibidem*, III, p. 233.

⁴ *Ibidem*, p. 293.

⁵ *Ibidem*, p. 365—66.

⁶ *Ibidem*, p. 426.

⁷ *Ibidem*, p. 585—586

⁸ Cf. vîgesimele plătite pentru o povară de lina în acești ani, în registrele citate.

⁹ Exportul de slănină al Țării Românești în Ardeal este amintit într-un document din 30 iunie 1546, în care se pomeniște de vinderea a 600 de slănini « la Hățeșani și oameni de la țară » (*Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul al XVI-lea*, vol. II, nr. 333, p. 340).

¹⁰ Negustorul Stanislav plătește pentru 6 slănini (« de sex lardys ») 12 aspri vîgesimă (*Quellen*, II, p. 224); deci prețul unei slănini este de 40 aspri.

Importul de slănină mai ridicat al Brașovului din anii următori, fără indicarea negustorilor care o aduc, nu permite de a arăta în ce măsură participa piața munteană la această ramură a comerțului.

Astfel, în 1543, se aduc 160 slănini de 6 400 aspri; în 1545, 108 bucăți de 4 320 aspri; în 1546, 96 bucăți de 3 840 aspri; în 1547, 279 slănini de 11 160 aspri; iar în 1550, se aduc 32 bucăți în valoare de 1 280 aspri¹.

Prețul unei bucăți este tot de 40 aspri².

VII. SEUL

Registrul de vamă din 1542 pomeneste de aducerea de seu la Brașov. Astfel, mai mulți negustori ardeleni aduc în decursul anului 1542, 17,5 poveri de seu, în valoare de 1 400 aspri.

Este probabil că acest produs să se fi adus din Țara Românească — care era exportatoare de seu la turci — dar nu este exclus să fi fost adus și din Moldova.

Prețul unei poveri este de 80 aspri³.

Registrele-rezumat arată că și în anii următori se aduc cantități variabile de seu la Brașov.

Astfel, în 1543, se aduc 2,5 cîntare în valoare de 200 aspri; în 1545, se aduc 6,5 poveri și 4 cîntare de seu de 1 360 aspri, iar în 1546, 6 cîntare de 480 aspri⁴.

Prețul unei poveri de seu este în acești ani de 160 aspri, iar al unui cîntar, de 80 aspri⁵.

VIII. BRÎNZA

Brînză, pomenită între articolele de export ale Țării Românești la Brașov în privilegiile de comerț acordate de domnii munteni brașovenilor, nu este amintită decît o singură dată, întîmplător, în registrul din 1545, unde se pomeneste aducerea a 2 poveri de brînză (« *brasza* »), socotită la 80 aspri povara, fără a se arăta proveniența și cine o aduce⁶.

IX. CEREALELE

În registrul de vamă din 1530, este pomenită o singură dată, cu caracter întîmplător deci, aducerea a două măsuri de orz de către un negustor neidentificat; nu se arată nici de unde le aduce și nici nu se găsesc elemente pentru calcularea prețului⁷.

¹ Cf. registrele din anii respectivi.

² Cf. vigesima plătită pentru slănină în acești ani.

³ *Pyter Schücze Macher habet 5 1/2 cent. sevum, solvit asp. 22 (Quellen, III, p. 193).*

⁴ Cf. registrele din anii respectivi.

⁵ Cf. registrul din anul 1545 (*Quellen, III, p. 293*).

⁶ *Ibidem, p. 293.*

⁷ « *Bora <habet> cele pondera 4, cubuli de orden 2, solvit asp. 16 (Quellen, II, p. 215).*

Deoarece pentru cele 4 poveri de somn vigesima este tocmai 16 aspri, se constată că pentru orz — adus poate pentru nevoi proprii — nu a plătit vigesima, lipsind astfel și puțința de calculare a prețului.

Această pomenire cu totul întâmplătoare a cerealelor în registrele de vamă brașovene dovedește că Brașovul nu a importat cereale din Țara Românească în acest timp. De altfel, nici privilegiile muntene acordate brașovenilor nu pomenesc de cereale ca articol de export al Țării Românești la Brașov. Această absență a comercializării cerealelor se explică prin faptul că Transilvania era ea însăși producătoare de cereale și că brașovenii se puteau aproviziona mult mai ușor pe piața ardeleană decât pe piața munteană, de unde grânele s-ar fi adus mult mai greu, în condițiile de transport de atunci, pe drumurile de munte care legau Brașovul de Țara Românească.

Comerțul de cereale dintre Brașov și Țara Românească, în condițiile domnării economiei naturale, se făcea mai ales în vremuri de foamete și recoltă proastă¹; în acest sens trebuie interpretate și știrile destul de frecvente de aducere a cerealelor din Ardeal în Țara Românească și nicidecum ca o dovadă că Țara Românească era o importatoare obișnuită de grâne din Ardeal².

X. VINURILE

Butoaiele de vin și mied, pomenite ca articol de export al Țării Românești la Brașov în privilegiile vamale acordate de domnii munteni brașovenilor³, sînt documentate și în registrele vamale brașovene.

Astfel, în registrul din 1542, se arată că un negustor muntean a adus un butoi de vin — desigur din Țara Românească — în valoare de 500 aspri, iar alți negustori ardeleni aduc 20 de butoaie de vin, în valoare de 10 100 aspri. Așadar, 21 de butoaie de vin în valoare de 10 500 aspri. Prețul unui butoi de vin era de 500 aspri⁴.

Cel puțin o parte din vin era adus din Țara Românească; astfel, în registrul din 1546, se pomenesc « 10 vasa <vini> Valachiae »⁵.

Fără a se indica proveniența și aducătorul, mai este pomenită aducerea de vin la Brașov și în anii următori: în 1543 se aduc 49 de butoaie de vin în

¹ Astfel, la 17 ianuarie 1535, brașovenii trimit pe Iacob Hyrser și pe preotul român din Șcheii Brașovului pentru a mijloci cumpărarea de cereale din Țara Românească deoarece fusese foamete în Ardeal (*Quellen*, II, p. 396; cf. și Meteș St., *op. cit.*, p. 124). La 14 februarie 1552, brașovenii fac daruri lui Mircea Ciobanul pentru ca acesta să le îngăduie de a cumpăra grâne din Țara Românească (Hurmuzaki, vol. XI, p. 784), ceea ce dovedește că scoaterea de cereale din țară nu era lucru obișnuit.

² Astfel, într-o scrisoare din 1421, Radu Praznaglava scrie brașovenilor « și să lăsați să vie orice marfă în țara domniei mele, și pline și fier sau orice, slobod să umble » (Bogdan, *Relațiile*, p. 10). Prin 1437, boierul muntean Gheorghe Lascăr expăra de la Brașov « ceva ovăz » (*ibidem*, p. 256). La 8 februarie 1470, Matei Corvin oprește exportul de grâu orz, mei și ovăz în Țara Românească (Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 75). În 1476, brașovenii sînt invitați să vină în Țara Românească « cu pline și cu marfă » (Bogdan, *Relațiile*, p. 98). La 10 decembrie 1510, Vlad voievod scrie sibienilor să nu mai oprească exportul de grâne în Țara Românească (Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 207). La 23 februarie și 3 aprilie 1528, Radu de la Afumați se plîngea brașovenilor că nu îngăduie negustorilor munteni să cumpere din Ardeal grâne (« triticum ») și hrană (« victualia ») (*ibidem*, p. 302—303 și 303—304) etc.

³ Cf. privilegiile din 1413 și următoarele (Bogdan, *Relațiile*, passim).

⁴ *Quellen*, III, p. 212.

⁵ *Ibidem*, p. 366; cf. indicații despre « 1 vase vini ex Thergowysthya adducto » în 1543 (*ibidem*, p. 66); « vinum ex Transalpina, Valachicum... » în 1548 — 1555 (*ibidem*, p. 477) etc.

valoare de 24 500 aspri¹; în 1546 se aduc 18 butoaie și jumătate de vin în valoare de 9 250 aspri²; în 1547 se aduc 7 butoaie în valoare de 3 500 aspri³.

★

Registrelle de vamă ale Brașovului din anii 1503, 1529, 1530, 1542, 1543, 1545, 1546, 1547 și 1550 înfățișează pe bază de date statistice schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Știrile din aceste registre confirmă prin date statistice prevederile privilegiilor comerciale acordate brașovenilor de domnii munteni, în care sînt înșiruite produsele de export ale Țării Românești. Aceste produse, după cum am văzut, sînt: peștele, vitele, pieile și blănurile, ceara și mierea, lina, slămina, seul, brînza, vinurile. Este demn de reținut că principalul produs de export al Țării Românești îl constituie peștele, a cărui valoare formează, de cele mai multe ori, mai mult de jumătate din valoarea produselor naturale cumpărate de brașoveni, din care o bună parte sînt mărfuri de pe piața munteană.

★

Pe baza știrilor din registrele vamale brașovene, se poate înfățișa evoluția exportului Țării Românești în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Analiza registrului de vamă din 1503 arată că în acest an au intrat în Brașov produse naturale aduse de negustorii din Țara Românească, ardeleni și neidentificați în valoare totală de 904 975 aspri⁴.

Din aceste mărfuri, produsele aduse sigur din Țara Românească, adică acele exportate de negustorii munteni, se ridică la suma de 198 465 aspri.

Ținînd seama că exportul Moldovei la Brașov la începutul veacului al XVI-lea se ridică la circa 400 000 aspri și presupunînd că din restul produselor aduse de negustorii străini, o bună parte au fost cumpărate de aceștia de pe piața munteană, s-ar putea evalua exportul Țării Românești la Brașov în 1503 la circa 6—700 000 aspri.

Spre comparație, semnalăm că, în 1500, exportul Țării Românești la Sibiu se ridică — potrivit datelor registrului vigeșimal sibian din același an—la aproximativ 720—730 000 dinari⁵ sau circa 360—365 000 aspri. Volumul mai mic se datorește schimburilor comerciale mai scăzute dintre Țara Românească și Sibiu și faptului că în registru nu este inclusă activitatea comercială a negustorilor sibieni.

¹ *Quellen*, III, p. 233.

² *Ibidem*, p. 365—366.

³ *Ibidem*, p. 426.

⁴ În afară de produsele naturale aduse la Brașov de negustorii moldoveni (aproape numai vite), și a căror valoare se ridică la circa 175 000 aspri. Din acest total de aproape 1 100 000 aspri se va defalca valoarea exportului moldovean la Brașov la începutul veacului al XVI-lea (cca. 400 000 aspri) obținîndu-se astfel volumul *aproximativ* al exportului Țării Românești la Brașov.

⁵ Radu Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul secolului al XVI-lea*, în «Analele Universității „C. I. Parhon”», seria științelor sociale, Istorie, 1956, nr. 6, p. 226.

Pe ramuri de producție, acest export la Brașov se prezintă astfel:

pește și icre: 5 262 poveri în valoare de	592 590	aspri
ceară: 125,5 cîntare și 29 livre	» » 50 345	»
vite și porci: 1 586 capete	» » 140 280	»
piei: 640 poveri și alte piei	» » 118 720	»
lînă: 38 poveri	» » 3 040	»
Total		904 975 aspri

În raport cu suma globală de 904 975 aspri, adică valoarea produselor naturale aduse la Brașov de negustorii sus-amintiți, trecuți prin vama orașului la 1503, participarea fiecărei categorii de negustori este următoarea:

negustorii din Țara Romînească	198 465 aspri	sau 22 %
» ardeleni	409 185 »	» 44,5 %
» șchei	201 795 »	» 22,5 %
» ardeleni și șchei împreună	3 840 »	» 0,5 %
negustorii neidentificați (din care o parte sînt munteni)	91 690 »	» 10,5 %
Total		904 975 aspri

Analiza registrului de vamă din 1530 arată că, în lunile februarie-iulie, negustorii din Țara Romînească, ardeleni, negustorii probabil șchei și neidentificați au adus la Brașov produse naturale de 376 270 aspri¹.

Din acestea, produsele naturale aduse în chip sigur din Țara Romînească, adică acele exportate de negustorii munteni, se ridică la suma de 76 340 aspri. Dacă presupunem că din restul produselor aduse de negustorii străini o bună parte au fost cumpărate de pe piața munteană, exportul de produse naturale al Țării Romînești la Brașov, în această perioadă, se poate evalua la circa 200 — 250 000 aspri.

Evident, sumele de mai sus privesc lunile februarie-iulie 1530, adică 25 de săptămîni din cele 52 ale anului; pentru a se putea evalua exportul Țării Romînești pe întregul an, aceste sume vor fi înmulțite cu coeficientul 2, care permite să se fixeze cu aproximație, pe ramuri de producție, datele următoare:

pește și icre:	circa 5 020 poveri în valoare de aproximativ..	558 000 aspri
ceară:	» 55 cîntare în valoare de	4 400 »
vite și porci:	» 1 450 capete în valoare de	126 600 »
piei:	» 130 poveri și alte piei în valoare de	62 000 »
slănină:	» 42 bucăți în valoare de	1 680 »
orz:	» 4 măsuri	—
Total		752 680 aspri

Așadar, valoarea produselor naturale aduse la Brașov în 1530 de negustorii sus-amintiți se ridică la circa 750 000 aspri.

Valoarea produselor naturale aduse din Țara Romînească, adică valoarea exportului Țării Romînești la Brașov, se poate aprecia la circa 4—500 000 aspri.

¹ În afara produselor naturale aduse de negustorii moldoveni, a căror valoare se ridică la cca. 23 000 aspri.

În lunile februarie-iulie 1530, participarea fiecărei categorii de negustori este următoarea:

negustorii din Țara Românească	76 340 aspri sau	20,4 %
• ardeleni	131 230 * *	34,9 °
• probabil șchei	152 760 * *	40,5 %
• greci și armeni	160 * *	0,04 °
• neidentificați	15 780 * *	4,2 °
Total... 376 270 aspri		

Cercetarea registrului vamal din 1542 arată că în acest an negustorii din Țara Românească, ardeleni, șchei și neidentificați au adus la Brașov produse naturale în valoare de 761 320 aspri¹. Din aceste mărfuri, produsele naturale venite sigur din Țara Românească, adică acele aduse de negustorii munteni se ridică la suma de 222 610 aspri. Dacă admitem, ca și pentru ceilalți ani, că din restul produselor naturale aduse de negustorii străini o bună parte au fost cumpărate de pe piața munteană, exportul la Brașov al Țării Românești în acest an poate fi evaluat la circa 4—500 000 aspri.

Pe ramuri de producție, situația se prezintă astfel:

pește și icre:	3 199,5 poveri	în valoare de	330 080 aspri
ceară:	8,75 cîntare	* *	700 *
miere:	8 cîntare	* *	?
vite, porci, cai:	4 567 capete	* *	388 340 *
piei:	113 poveri și alte piei	* *	29 000 *
lînă:	32,5 poveri	* *	1 300 *
seu:	17,5 poveri	* *	1 400 *
vin:	21 butoaie	* *	10 500 *
Total ...			761 320 aspri

La acest import de produse naturale al Brașovului negustorii au participat astfel:

negustorii din Țara Românească	222 610 aspri sau	29,3 °
• ardeleni	302 610 * *	39,7 °
• șchei	226 640 * *	29,8 %
• neidentificați	9 460 * *	1,2 °
Total... 761 320 aspri		

★

Știrile din registrele-rezumat din anii 1529, 1543, 1545, 1546, 1547 și 1550 dau de asemenea posibilitatea evaluării aproximative a exportului Țării Românești. Deoarece însă în aceste registre lipsesc o serie de elemente care au servit pentru evaluarea nivelului exportului muntean în anii 1503, 1530 și 1542 (anume: raportul dintre activitatea diverselor categorii de negustori), această evaluare va fi acum și mai aproximativă.

Cu mici excepții, produsele intrate în Brașov în acești ani sînt aceleași ca și în anii 1503, 1530 și 1542. De aceea, pentru a nu înfățișa pentru fiecare an o listă a acestor produse, vom arăta pentru fiecare an doar valoarea produselor naturale intrate prin vama Brașovului și nivelul aproximativ al expor-

¹ În afară de produsele naturale aduse de negustorii moldoveni (aproape numai vite) a căror valoare se ridică la cca. 22 000 aspri.

tului Țării Românești. Pentru cunoașterea pe larg a produselor, cantităților și prețurilor lor, se poate folosi rezumatul întocmit de editori pentru fiecare registru, unde aceste elemente pot fi urmărite destul de ușor¹.

Evoluția sa se prezintă astfel:

Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530 au intrat prin vama Brașovului produse naturale în valoare de 373 801 aspri²; pentru întregul an 1529 valoarea lor se putea ridica la aproximativ 680 000 aspri. Exportul Țării Românești în acest an se poate evalua la 4—500 000 aspri.

În anii următori, evoluția exportului se înfățișează astfel:

Anul	Valoarea produselor naturale intrate prin vama Brașovului (inclusiv cele aduse de negustorii moldoveni)	Valoarea aproximativă a exportului Țării Românești
1543	1 118 776 aspri ³	6 — 700 000 aspri
1545	1 373 905 „ ⁴	8 — 900 000 „
1546	1 183 937 „ ⁵ (42 săpt.)	9 — 1 000 000 „ (anual)
1547	1 321 260 „ ⁶	8 — 900 000 „
1550	1 547 570 „ ⁷	900 — 1 000 000 „

Recapitulativ, evoluția exportului Țării Românești la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea se prezintă *aproximativ* astfel⁸:

1503: 6—700 000 aspri	1545: 8—900 000 aspri
1529: 4—500 000 „	1546: 9—1 000 000 „
1530: 4—500 000 „	1547: 8—900 000 „
1542: 1—500 000 „	1550: 9—1 000 000 „
1543: 6—700 000 „	

★

Din evoluția exportului Țării Românești la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se constată creșterea sa treptată, care însă se desfășoară cu urcări sau scăderi influențate și de condițiile naturale sau politice ale anului respectiv.

Linia în general ascendentă a exportului Țării Românești are trei scăderi: în 1529, în 1530 și în 1542. Aceasta nu se poate în nici un caz explica printr-o scădere a exportului Țării Românești în general, ci prin anumite împrejurări

¹ Cf. *Quellen*, II, p. 171—173 și III, p. 233, 293, 365—366, 426 și 585—586.

² *Ibidem*, II, p. 171—173.

³ *Ibidem*, III, p. 233.

⁴ *Ibidem*, p. 293.

⁵ *Ibidem*, p. 365—366.

⁶ *Ibidem*, p. 426.

⁷ *Ibidem*, p. 585—587.

⁸ De remarcat cu acest prilej că vechea istoriografie nu numai că nu a înțeles mecanismul producției de mărfuri, care crește necontenit în această perioadă, dar uneori nu a fost capabilă nici să folosească datele dintr-un izvor. Astfel, Meteuș socotește *vigesima* plătită vameșilor brașoveni pentru produsele naturale intrate în oraș drept *valoare* a exportului Țării Românești, reducând astfel, în chip absurd, de 20 de ori, valoarea acestei activități economice (Meteuș St., *op. cit.*, p. 133). Datorită unor astfel de interpretări el putea să susțină *scăderea* vertiginoasă a exportului Țării Românești la Brașov, când în fond avea loc o *creștere* a lui.

speciale ale acelor ani. Astfel, anii 1529 și 1530 sînt ani de puternice frămîntări politice în Transilvania, în care se duc lupte între partida sprijinită de turci, a lui Zapolia și partida favorabilă imperialilor, a lui Ferdinand de Austria, care culminează cu expediția lui Petru Rareș în sud-estul Transilvaniei din 1529.

Deși aceste împrejurări politice nu au putut determina linia de dezvoltare economică a Țării Romînești și a Transilvaniei, totuși nu se poate nega că ele nu au influențat în chip nefast — prin nesiguranța și distrugerile create — relațiile comerciale dintre cele două țări. Scăderea din anul 1542 — fără a-i putea găsi o explicație precisă — se poate datora unor împrejurări naturale (secetă, moline în vite etc.).

Că aceste scăderi se datoresc unor împrejurări aparte, o dovedește nivelul de dezvoltare al exportului muntean din anii imediat următori (a se compara nivelul din 1542 și 1543) care — cu unele variații inerente — este *ascendent*. Această mărire a exportului Țării Romînești la Brașov, în decurs de jumătate de secol, nu se poate concepe fără o creștere corespunzătoare a producției muntene în general și mai ales a producției unor bunuri naturale-marfă, care se desfășeau la Brașov (pește, vite, piei, ceară, vin etc.).

Această dezvoltare a economiei și a producției de bunuri naturale-marfă a Țării Romînești se desfășoară cu toată acțiunea de frînă a unor factori negativi externi și interni a căror influență se face tot mai mult simțită în această vreme.

Începe să se instaureze monopolul turcesc, latură economică a jugului otoman, devenit tot mai apăsător. Monopolul turcesc, prin achiziționarea forțată și pe prețuri derizorii a unor produse naturale ale Țării Romînești, restrîngea posibilitățile de export ale țării și influența negativ balanța sa comercială. Jafurile turcești, care continuă aproape periodic, frînau dezvoltarea gospodăriilor țărănești și boierești, lovind nu numai în posibilitățile lor de comercializare a produselor, ci chiar în existența lor (mai ales a gospodăriei țaranului).

Politica fiscală tot mai aspră, determinată mai ales de cererile crescînde ale turcilor, ruina gospodăria țărănească.

Frămîntările politice interne, provocate de partidele boierești pentru înscăunarea pe tronul țării a candidaților lor, erau o piedică nu numai pentru dezvoltarea relațiilor comerciale, ci și pentru stabilitatea gospodăriei țărănești.

Orînduirea feudală în întregul său, prin starea înapoiată a forțelor de producție, prin economia naturală a domeniului feudal și slaba dezvoltare a târgurilor, care atrage după sine relații slabe între sat și oraș și deci o piață internă puțin dezvoltată, prin șerbizarea țărănimii libere și exploatarea celei iobage, prin barierele economice feudale și prin tot soiul de taxe percepute asupra mărfurilor, frîna dezvoltarea producției și a producției de mărfuri, a schimbului de mărfuri intern și extern.

Cu toate acestea, legile economice obiective care stăteau la baza dezvoltării societății de pe teritoriul Țării Romînești își urmau cursul, deși desfășurarea lor era stînjenită de acești factori negativi, frînă în calea progresului economic, social și politic al țării noastre.

Din datele statistice prezentate, se constată, așadar, că unele produse naturale ale Țării Romînești ca: peștele, ceara, precum și vitele, pieile de vită etc., au caracter de producție de mărfuri, destinată unei piețe externe.

Dacă la această producție de mărfuri destinată exportului la Brașov se adaugă și cea pentru Sibiu și celelalte orașe ardeleni și mai ales producția de mărfuri pentru piața consumatoare locală, în special a orașelor, se poate trage concluzia că produsele naturale - marfă ale Țării Românești au început să crească la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a veacului al XVI-lea.

Această producție de mărfuri pentru consumul intern și pentru comerțul extern presupune de asemenea și existența unei piețe interne în creștere. Într-adevăr, producția de mărfuri, pentru consumul intern, a determinat dezvoltarea pieței interne, în procesul schimbului dintre satul și târgul din Țara Românească. Producția de mărfuri destinată comercializării la Brașov a ușurat creșterea pieței interne a țării, deoarece atât negustorii munteni cât și cei brașoveni cumpărau aceste produse pe piața Țării Românești, de la țărani, boieri, mănăstiri, moșii domnești, contribuind astfel la creșterea economiei de schimb și la atragerea în procesul schimbului a unor pătri tot mai largi.

Schimbul de mărfuri cu Brașovul a contribuit la dezvoltarea pieței interne a Țării Românești, nu numai prin faptul că aceste produse naturale se vindeau de către producătorii locali negustorilor munteni și ardeleni, ci și prin faptul că producătorii, fie că schimbau produsele naturale pe obiecte meșteșugărești, fie că, pe banii obținuți, cumpărau mai târziu mărfuri industriale brașovene sau apusene.

Astfel, prin această activitate economică, procesul lăuntric de creștere a pieței interne a fost ușurat.

★

Din datele statistice alcătuite pe baza registrelor vamale de mai sus, se pot trage unele concluzii cu privire la rolul jucat de negustorii din târgurile și satele Țării Românești în exportul la Brașov al produselor naturale muntene.

La importul de produse naturale al Brașovului, pomenit în registrele de vamă din 1503, 1530 și 1542, negustorii din Țara Românească participă astfel: 1503 cu 22%; 1530 cu 20,4%; 1542 cu 29,3%.

Aceste procente nu reprezintă însă decât participarea negustorilor munteni pomeniți ca atare, cărora li se specifică târgul sau satul de proveniență; în afară de ei însă mai sînt și negustori munteni cărora nu li se arată locul de proveniență și care, după nume, sînt din Țara Românească.

Astfel, în 1503, activitatea comercială a negustorilor neidentificați, dintre care mulți poartă nume muntenești¹, reprezintă circa 10,5%. În 1530, în afară de grupa negustorilor purtînd nume slave și pe care i-am socotit șchei, există o categorie de negustori neidentificați, de circa 4,2%; în 1542, această categorie are un procent de 1,2%. Acești negustori neidentificați din 1530 și 1542 nu pot fi socotiți munteni, deoarece nu au nume obișnuite în Țara Românească.

În cadrul activității acestor negustori neidentificați din 1503, participarea celor munteni ar putea fi socotită la cîteva procente, adică 2—3%.

Așadar, — cu titlu de cîtime aproximativă — participarea negustorilor din Țara Românească la importul de produse naturale al Brașovului poate fi evaluată astfel:

— în 1503: 22% (sigur) + 2—3% (probabil) = circa 25% sau aproximativ 225 000 aspri;

¹ Cf. mai sus, p. 121.

— în 1530: 20,4% sau aproximativ 155 000 aspri;

— în 1542: 29,3% sau 222 610 aspri.

Registrele vamale-rezumat, necuprinzînd date cu privire la activitatea diverselor categorii de negustori, nu dau posibilitatea de a urmări în evoluția sa raportul dintre activitatea economică a negustorimii din Țara Romînească și a negustorilor străini.

Registrul de vamă din 1503, cuprinzînd date și despre participarea la export a marilor negustori din Țara Romînească, oferă posibilitatea de a face unele constatări cu privire la rolul pe care îl are marea și mica negustorime munteană în această activitate economică.

Din valoarea totală a exportului făcut de negustorii din Țara Romînească la Brașov, activitatea comercială a negustorilor mici reprezintă 97%, iar a negustorilor mari numai 3%.

Această precumpănire categorică a micii negustorimi se explică prin faptul că, pentru a cumpăra produse ale Țării Romînești, care aveau un preț redus, nu era nevoie de capitaluri comerciale prea mari, deschizîndu-se astfel posibilități pentru activitatea negustorilor mărunți. În schimb, marii negustori munteni erau angrenați aproape exclusiv în comerțul de import sau de tranzit cu produse orientale, care necesita sume mari de bani, deoarece aceste articole erau scumpe, dar ofereau și cîștiguri mai mari. De aceea, marii negustori munteni nici nu erau atrași în exportul de produse naturale al Țării Romînești, unde cîștigul era inferior celui ce îl realizau din import și tranzit. Această tendință a marii negustorimi din Țara Romînească se vedește și în anii 1530 și 1542, cînd nu se pomenește nici un mare negustor muntean ca exportator de produse naturale.

Capitolul II

IMPORTUL ARTICOLELOR BRAȘOVENE ȘI OCCIDENTALE DE LA BRAȘOV SPRE ȚARA ROMÎNEASCĂ

Știrile din registrele de vamă ale Brașovului dau posibilitatea unei aprecieri aproximative a volumului și a valorii mărfurilor occidentale și brașovene importate în Țara Romînească de la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

La începutul secolului al XVI-lea, extinderea economiei bănești și creșterea pieței interne a Țării Romînești, precum și dezvoltarea tot mai mare a producției de mărfuri meșteșugărești a Brașovului formau împrejurări prielnice pentru importarea din Ardeal în Țara Romînească a unor cantități însemnate de articole meșteșugărești brașovene și occidentale.

Articolele de import erau:

Produse brașovene: oțel, fier, aramă, diverse unelte, cuțite, arme, pinză, postav ordinar, cojoace, obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte, pielărie, funii, care, coase, cergi, traiste, diferite obiecte casnice și altele.

Produse apusene: postavuri și catifele de Ypres, Louvain, Bruges, Köln, Görlitz, Verona, Bergamo, din Cehia și din Polonia, obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte ca: mantale, pălării, ciorapi; obiecte fabricate, printre care

un loc important îl ocupau cuțitele, și altele¹. Aceste produse occidentale soseau din apusul Europei la Buda, iar de aici erau luate de negustorii unguri sau sași, care le duceau în Ardeal — și deci și la Brașov — de unde o parte erau exportate spre Țara Românească și Moldova de către negustorii sași sau munteni și moldoveni. Parte dintre ele erau desfăcute pe piețele Țării Românești și Moldovei, iar parte erau trimise mai departe, spre Peninsula Balcanică.

În funcție de această desfacere a mărfurilor occidentale și brașovene, vom analiza cumpărarea și vânzarea lor de către:

Negustorii mici și mari din Țara Românească, care le cumpărau la Brașov și le vindeau pe piața Țării Românești consumatorilor locali sau unor negustori orientali, care le duceau mai departe, peste Dunăre. Nu avem știri care să arate dacă înșiși negustorii din Țara Românească mergeau cu mărfuri peste Dunăre.

Negustorii brașoveni și alți ardeleni, care aduceau aceste mărfuri de la Brașov în Țara Românească, pentru a le vinde consumatorilor locali sau unor negustori orientali; se pare că, în această vreme, din pricina turcilor, ei nu treceau dincolo de Dunăre.

Cunoscând volumul și valoarea mărfurilor occidentale și brașovene aduse și desfăcute de către negustorii din Țara Românească, se obține tabloul activității lor comerciale; din păcate, nu putem ști cât se consuma din aceste articole de către clientela locală și cât era revândut de ei altor negustori, care le duceau mai departe, deoarece știrile în acest sens lipsesc.

Știind volumul și valoarea mărfurilor occidentale și brașovene aduse de brașoveni în Țara Românească, se obțin indicații asupra desfacerii acestor mărfuri consumatorilor munteni și asupra schimbului de mărfuri efectuat pe piața munteană între negustorii ardeleni și negustorii orientali, care le duceau mai departe; nu este însă posibil să se afle raportul dintre aceste două activități.

NEGUSTORII DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ

Trebuie precizat de la început că în registrul de vamă din 1503 sînt pomenite două categorii de negustori munteni:

— *marii negustori importatori*, care aduc în Țara Românească însemnate cantități de mărfuri, de sute și mii de florini; acești negustori au în registru

¹ Postavurile apusene sînt pomenite în privilegiile comerciale acordate brașovenilor în secolul al XV-lea. Astfel, în privilegiul din 1413, sînt amintite în capul listei de mărfuri ce se vîmduiesc: vilarul adică catifeaua, postavul « de Ipriu », « de Luvia », « de Colonia », « din Cehia » (Bogdan, *Relațiile*, p. 5), « postav frinceesc » (*ibidem*, p. 33), « vilarul tăiat », adică bucăți de stofă (*ibidem*, p. 12); enumerarea acestor postavuri se face în aproape toate privilegiile din secolul al XV-lea (*ibidem*, passim, mai ales p. 12, 16, 19, 20, 21, 23, 25 etc.). Ca articole apusene de îmbrăcăminte se pomenesc într-o scrisoare de pe la 1440 « hainele de Ipria » (*ibidem*, p. 81), « șapci frincești » (*ibidem*, p. 12, 16 etc.); erau probabil tot de fabricație apuseană, deoarece erau puși la un loc cu mărfurile sigur occidentale și « călțunii » sau ciorapii (*ibidem*, p. 23, 28 etc.). Cuțitele sînt pomenite de asemenea ca articole de import în privilegiul din 1431 (*ibidem*, p. 34) și în scrisorile din 1503—1508 și 1496—1507 (*ibidem*, p. 222 și 304), fără a se specifica însă proveniența lor; desigur că multe erau aduse din Stiria, deoarece în registrul din 1503 sînt pomenite frecvent ca atare. De asemenea este probabil ca unele arme, care sînt pomenite și în corespondența cu Brașovul sau în privilegiile acordate sașilor, să fi fost de fabricație apuseană, ca de pildă săbiile (*ibidem*, p. 19, 20, 23 etc.) și altele.

cîte o rubrică specială, separată pentru fiecare dintre ei, unde li se trec cantitatea și prețul mărfurilor cumpărate și vigesima plătită pentru ele;

— *negustorii mici*, care aduc cantități variabile de mărfuri—valorînd, în general, cîteva zeci de florini—și care sînt trecuți în registru separat de marii negustori, la început, în ordinea sosirii lor.

În registrul din 1530, care cuprinde, de asemenea, atît negustori mari cît și mici-mijlocii, importul nu este însă făcut decît de negustorii mici, care aduc de la Brașov în Țara Romînească mai ales mărunțișuri, fiecare transport cuprinzînd în general mărfuri în valoare de la 10 pînă la 20 florini.

★

Mărfurile pe care le aduc în Țara Romînească în 1503 negustorii munteni mari și mici-mijlocii sînt următoarele:

POSTAVURILE

Marii negustori munteni aduc următoarele cantități de postavuri, aproape toate apusene, cu excepția celui cenușiu, care este brașovean:

Postav de Malinnes sau Mecheln	117 1/2 buc. cu 18	florini buc.
» Maestricht	247	» » 11 » »
» Nürnberg	100	» » 6 1 2 » »
» Görlitz	81	» » 3 1 2 » »
» Köln	43	» » 7 1 2 » »
» Langwerder	28	» » 6 1 2 » »
» Verona	}	12 » » 6 » »
» Bruges		7 » » 25 » »
» Speyer	4	1/2 și 11 coți 40 » »
» Bergamo	1	buc. cu 6 » »
Postav cenușiu săsesc	11	» » 1 1/2 » »

În total 652 bucăți postav în valoare de 6 597,5
florini¹ sau 329 875 aspri.

Negustorii mici au adus următoarele cantități de postav:

Postav de Malinnes sau Mecheln	15 1/2 buc. cu 18	florini buc.
» » Maestricht	12	» » 11 » »
» » Görlitz	13	» » 3 1 2 » »
» » Nürnberg	4	» » 6 1 2 » »
» » Langwerder	21	» » 6 1 2 » »

Total 65 1 2 bucăți de postav în valoare de
(19 florini sau 30 950 aspri.

¹ Calcularea prețurilor fiecărui soi de postav s-a făcut pe baza indicațiilor date în registrul de vamă, unde se arată uneori și valoarea postavului; spre exemplu: «*Georgius Hirscher importavit pannum pula Langwerder pecias 49 pro flor. 318 1/2*» (*Quellen*, I, p. 46), din care indicație se poate afla prețul unei bucăți, adică 6,5 florini. Alteori se dau 2 sau 3 soiuri de stofe cu valoarea globală, dar, cunoscînd valoarea unei bucăți dintr-un anumit postav, se poate calcula și cealaltă varietate; spre exemplu: «*Importatus est pannus per Lucam Renner, Georgium Hirscher et per Johannem Groman: Colonia peciae 25, Langwerder peciae 25 <total> flor. 350*» (*Quellen*, I, p. 37). Știînd că o bucată de postav de Langwerder valorează 6,5 florini, prin cîteva operații aritmetice se află și prețul celorlalte. La calcularea prețului postavurilor, am folosit datele privind pe negustorii sași, unde era specificat mai clar numărul de bucăți de postav și valoarea lor în bani. Aceste prețuri se aplică însă întotdeauna și la postavurile aduse de negustorii din Țara Romînească.

Așadar, s-au adus în total de către negustorii mari și mici din Țara Românească 717 $\frac{1}{2}$ bucăți de postav în valoare de 7 216,5 florini sau 360 825 aspri.

În registrul din 1530 nu sînt pomeniți de loc negustorii munteni ca importatori de postav de la Brașov în Țara Românească. Această absență a importului de postav, reflectată în registrul de vamă din 1530, nu înseamnă, bineînțeles, că nevoia de postavuri a Țării Românești scăzuse boierimea, a cărei putere social-economică creștea necontenit, era doritoare de a se îmbrăca cu postavuri străine și avea posibilitatea materială de a le cumpăra. Explicația constă în faptul că, în sumele de bani pomenite în registru ca reprezentînd importul — fără specificarea mărfii — făcut de negustorii mici din Țara Românească, s-a inclus și valoarea postavurilor cumpărate de către aceștia, fără ca valoarea și cantitatea stofelor să se specifice ca atare.

CUȚITELE

Un alt articol pe care negustorii munteni mari importatori îl aduceau de la Brașov în Țara Românească erau cuțitele, desfăcute fie în țară, fie, după cum vom arăta, și în alte părți. Cuțitele cumpărate de negustorii din Țara Românească erau lucrate la Brașov, unde meșteșugul cuțităritului luase o mare dezvoltare, sau erau aduse din alte regiuni, ca de pildă din Stiria (Austria).

Cantități foarte mari de cuțite sînt aduse de către marii negustori importatori munteni, care în 1503 cumpără din Ardeal 381 100 cuțite de Stiria în valoare de 4 573 florini și 10 aspri sau 228 660 aspri și alte 14 300 cuțite obișnuite, în valoare de 171 florini și 30 aspri sau 8 580 aspri; în total, un număr de 395 400 cuțite în valoare de 4 744 florini și 40 aspri sau 237 240 aspri¹.

În registrul din 1530, nu se amintesc negustori din Țara Românească ca importatori de cuțite. Probabil că acum cuțitele nu sînt trecute separat, ci la un loc cu celelalte mărfuri importate și din această pricină nu apar în registru.

Registrul de vamă din 1503 permite să se stabilească prețul cuțitelor exportate spre Țara Românească; prețul unui cuțit era de 0,6 aspri², plătin-duse vama *ad valorem*.

Nici în registrul din 1503, nici în cel din 1530, negustorii mici din Țara Românească nu sînt pomeniți ca importatori de cuțite. Aceasta nu înseamnă că ei nu se ocupau cu desfacerea acestui produs consumatorilor locali. Este probabil că negustorii mărunți cumpărau cuțite în Țara Românească de la marii negustori importatori munteni, care, importînd mari cantități și fiind negustori cu ridicata, nu aveau interes să le vîndă cu amănuntul consumatorilor locali. Ei desfăceau cuțitele fie negustorilor orientali, fie celor mărunți

¹ Cifra obținută prin adunarea cantităților de cuțite aduse de diferiți negustori munteni (*Quellen*, I, p. 46—47).

² Astfel, un mare importator brașovean, Mathias Papir « *ad partes Transalpinenses importavit culltellos Stewrer vocatos 26 000; summa flor. 321. Solvit flor. 15 asp. 30* (*Quellen*, I, p. 41). Prețul unui cuțit de Stiria este, așadar, de 0,6 aspri. *Drăgan de Girgics <Gheorghiuța> « ad partes Transalpinas importavit culltellos 8 000. Summa flor. 96, vigesima flor. 4 asp. 40* (*ibidem*, p. 49). Prețul unui cuțit obișnuit este tot de 0,6 aspri, ca și cel de Stiria. Deci prețurile cuțitelor nu variază pentru importatori, fie ei sași sau munteni.

munteni, care le vindeau apoi cu deamănuntul pe piața Țării Românești. De asemenea, este probabil ca, în cadrul mărfurilor importate și nespecificate pe nume, aduse de către negustorii mici și mijlocii munteni, să se fi aflat și cuțite, pe lângă alte mărunțișuri.

MĂRUNȚIȘURILE

În afară de postavuri și cuțite, negustorii munteni mari și mici mai aduceau în Țara Românească și mărunțișuri («*parvalia*»), mărfuri cărora nu li se specifică numele, dar care sînt lucruri de uz curent ca: unelte, curele, funii, îmbrăcăminte, încălțăminte etc.

Negustorii mici au adus în 1503 mărunțișuri în valoare de 13 336 florini sau 666 800 aspri¹, iar negustorii mari importatori, numai de 724 florini sau 37 200 aspri².

Marii negustori importatori au mai adus, tot în 1503: 6 poveri de in, în valoare de 30 florini sau 1 500 aspri, precum și pălării de 2 florini sau 100 aspri, sticlărie de 2 florini sau 100 aspri, o masă de 1 florin sau 50 aspri. Toate aceste mărunțișuri, arătate pe nume, se ridică la 35 florini sau 1 750 aspri.

Așadar, mărunțișurile importate de negustorii din Țara Românească la 1503 se ridică la suma de 14 095 florini sau 704 750 aspri, dintre care negustorii mici și mijlocii au importat de 13 336 florini sau 666 800 aspri, iar negustorii mari, de 759 florini sau 37 950 aspri.

În 1530, în lunile februarie—iulie, negustorii mărunți din Țara Românească, pomeniți în registru, au adus mărunțișuri în valoare de 2 996 florini sau 149 800 aspri. De asemenea, negustorii greci din Țara Românească au adus 2 poveri de in în valoare de 440 aspri.

Așa dar, în lunile februarie—iulie 1530, negustorii mici și mijlocii din Țara Românească au adus mărunțișuri în valoare de 150 240 aspri; pentru întregul an 1530 acest import de mărunțișuri s-ar putea evalua la aproximativ 300 000 aspri.

Marii negustori munteni nu sînt pomeniți în registru ca importînd articole mărunte brașovene sau apusene.

★

Din știrile referitoare la importul făcut în 1503 de negustorii din Țara Românească se constată situația următoare.

Negustorii mari importatori aduceau mai ales stofe (de 329 875 aspri), cuțite (de 237 240 aspri) și mai puțin mărunțișuri (de 37 950 aspri). Deci, ei nu se ocupau cu desfacerea la clientela obișnuită a mărunțișurilor, ci aduceau mai ales mărfuri de valoare mare, pe care le vindeau boierilor și domnului, sau le desfăceau altor negustori localnici, care le revindeau apoi fie direct consumatorilor locali, cu amănuntul, fie unor negustori orientali, care le treceau peste Dunăre.

¹ Cifra obținută prin adunarea sumelor care indică importul făcut de fiecare negustor mărunț din Țara Românească (*Quellen*, I, p. 1—36).

² Idem, pentru fiecare mare negustor din Țara Românească (*ibidem*, p. 46—76).

Importul făcut de marii negustori munteni se ridică la suma de 12 101 florini și 15 aspri, sau 605 065 aspri.

În schimb, negustorii mici din Țara Românească au importat mai ales mărunțișuri (de 666 800 aspri) și mai puțin stofe (de 30 950 aspri). Ei erau specializați în această ramură, deoarece, neavînd la dispoziție mari sume de bani pentru a cumpăra stofe scumpe, importau mai ales mărunțișuri — de cîteva zeci sau pînă la 100 de florini fiecare transport — pe care apoi le desfăceau în cuprinsul Țării Românești cu amănuntul.

Importul făcut de negustorii mărunți se ridică la suma de 13 955 florini sau 697 750 aspri.

Așadar, în cadrul acestei activități a negustorilor din Țara Românească, locul dominant îl ocupă — ca și la export — tot negustorii mici și mijlocii.

La totalul importului Țării Românești, făcut de negustorii munteni la 1503, în valoare de 26 056 florini și 15 aspri, sau 1 302 815 aspri, negustorii mărunți participă cu 53,5 %, iar negustorii mari, cu 46,5 %.

Din știrile incomplete cuprinse în registrul de vamă din 1530, se constată că negustorii munteni mărunți, care au adus în cursul anului de la Brașov mărfuri în valoare de circa 300 000 aspri, dețin aproape întregul import al Țării Românești.

În schimb, se constată absența totală a marii negustorimii muntene și străine, care nu este pomenită de loc în paginile registrului ¹.

NEGUSTORII BRAȘOVENI, ARDELENI ÎN GENERAL ȘI ALȚII

La rîndul lor, negustorii brașoveni și alți ardeleni aduc mărfuri occidentale și brașovene, pe care le vînd cumpărătorilor din Țara Românească sau le desfac negustorilor munteni, care le revînd apoi în tirguri clientelei muntene.

Registrul de vamă din 1503 dă ample informații asupra exportului de mărfuri occidentale și brașovene spre Țara Românească. Din registru se constată că se înființase de curînd o asociație de negustori sași, mari importatori-exportatori, formată din: Lucas Czeresch, Lucas Renner, Johannes Groman și George Hirscher, care aduceau din apusul Europei mari cantități de mărfuri, pe care le desfăceau în Ardeal sau le duceau în Țara Românească ², și care aduceau de pe piața Țării Românești și produse orientale, pe care le vindeau pe piața ardeleană.

¹ Asupra cauzelor acestei absențe, cf. mai jos, p. 168.

² În registrul de vamă de cele mai multe ori se specifică că mărfurile sînt exportate în Țara Românească: « *Mathias Papir ad partes Transalpinenses importavit cultellos etc.* » (Quellen, I, p. 41). Alteori se spune doar că « *Lucas Czeresch et George Hirscher importaverunt cultellos etc.* » (ibidem, p. 45), fără a se specifica unde le exportă. Credem că prin cuvintele « *importavit, importaverunt* » nu se înțelege că negustorul pomenit a importat acele mărfuri la Brașov din străinătate, de pildă din apusul Europei, pentru că în acest caz s-ar fi folosit cuvintele: « *adduxit, adduxerunt, adductae sunt merces* », care în *Intoldeuuna* indică un import de mărfuri din afară (din Țara Românească) la Brașov și care s-ar fi folosit și dacă ar fi fost vorba de import de articole din afara Transilvaniei la Brașov. De aceea socotim că termenul « *importavit* » are sensul de *export* și că trebuie înțeles ca atare.

Socotim de asemenea că nu este vorba de un export de mărfuri în Moldova atunci cînd nu se specifică destinația, deoarece, dat fiind legăturile comerciale mai slabe dintre Brașov și Moldova, s-ar fi specificat acest lucru, ca fiind ceva mai deosebit decît frecvențele

Așadar, ei fac comerț numai cu produse brașovene, occidentale și orientale — care aveau o valoare mai mare — și nu cumpărau produse ale Țării Românești, lăsate pe seama negustorilor mărunți munteni și ardeleni.

Pentru aprecierea exportului de produse meșteșugărești brașovene și occidentale în Țara Românească, făcut de marii negustori brașoveni, se vor socoti ca mărfuri exportate în chip sigur pe piața munteană acele articole însoțite de specificarea că sînt trimise « *ad partes Transalpinas* », iar ca foarte probabil trimise spre Țara Românească acele mărfuri care nu au indicarea destinației.

Astfel, potrivit știrilor registrului vigesimal din 1503, au fost exportate în Țara Românească de către *marii negustori brașoveni*, în chip sigur, mărfurile următoare:

	143 900 cuțite de Stiria	în valoare de 1 726 fl. și 40 aspri	sau	86 340 aspri
	355 750 » » » » » »	» 4 269 »	»	213 450 »
	7 500 alte cuțite	» » » 135 »	»	6 750 »
În total	507 150 cuțite	în valoare de 6 130 fl. și 40 aspri	sau	306 540 aspri
	stofe apusene	» » » 1 039 » și 25 »	»	51 975 »

Așadar, mărfuri în valoare de 7 170 florini și 15 aspri sau 358 515 aspri, exportate sigur în Țara Românească.

Aceiași mari negustori sași-brașoveni — și aceasta ar fi un motiv în plus de a fi încredințați că ei le exportau tot în Țara Românească — au adus foarte probabil pe piața munteană¹ cantitățile de mărfuri următoare:

	596 000 cuțite de Stiria	în valoare de 7 152 fl.	sau	357 600 aspri
	899 100 » » » » » »	» 10 789 » și 10 aspri	»	539 460 »
	2 000 » diferite	» » » 36 »	»	1 800 »
Total	1 497 100 »	» » » 17 977 fl. și 10 aspri	sau	898 860 aspri
	stofe apusene	în valoare de 3 893 » și 25 »	»	194 675 »
Total 21 870 fl. și 35 aspri sau 1 093 535 aspri				

relații dintre brașoveni și Țara Românească. Pe de altă parte, în registru nu apare nici un mare negustor brașovean care să fie pomenit că duce mărfuri apusene sau brașovene în Moldova, ci doar negustori moldoveni care importă în Moldova produse meșteșugărești brașovene sau apusene. De altfel, potrivit datelor sigure ale registrului vamal privind relațiile Moldovei cu Brașovul de la începutul veacului al XVI-lea, importul moldovean de la Brașov — deținut aproape numai de ardeleni — se ridică la cca. 13 500 aspri (cf. mai sus, p. 122).

S-ar putea presupune că, în aceleași cazuri cînd nu se specifică locul de export ci doar termenul « *importavit* », aceste mărfuri să fi fost desfăcute în satele din regiunea de sud-est a Ardealului. Deoarece însă, cum am arătat, termenul « *importare* » are sensul de export de mărfuri peste graniță, credem că nu este vorba de o desfacere de produse brașovene sau apusene în satele ardeleni. Pe de altă parte, multe din aceste sate din sud-estul Ardealului erau la începutul secolului al XVI-lea centre meșteșugărești (cuțitării, postăvării etc.), care ele înșile produceau astfel de obiecte și făceau, prin producția lor, concurență brașovenilor, așa că brașovenii nu ar fi avut aici cumpărători. Evident, se poate ca, pînă la granița spre Țara Românească, negustorii sași brașoveni să-și fi desfăcut o mică parte din mărfurile lor prin satele pe unde treceau, dar aceasta nu ar fi scăzut prea mult din cantitatea de mărfuri îndreptate spre Țara Românească. *

Deci, în concluzie, cînd se indică un export de mărfuri doar prin « *importavit* », trebuie să se presupună și completarea « *ad partes Transalpinas* ».

¹ Locul de export nu se indică, dar cuvîntul « *importavit* » socotim că trebuie completat cu « *ad partes Transalpinas* », pe care scribul registrului nu le mai trecea pentru a nu se repeta (cf. nota 2 de la p. 160—161).

În afară de cuțite și stofe, ei au mai exportat și:

3 000 piei de veveriță	cu prețul de	15 florini	sau	750 aspri
200 pietre de in ¹	» » »	28 » »	»	1 400 »
pălării diferite	» » »	8 » »	»	400 »
oțel și alte mărfuri	cu prețul »	16 » »	și 25 aspri	sau 825 »

Total 67 florini și 25 aspri sau 3 375 aspri

Cu totul, s-au exportat astfel *foarte probabil* spre Țara Românească mărfuri în valoare de 21 930 florini și 10 aspri sau 1 096 910 aspri.

Rezultă deci că marii negustori sași au exportat în total spre Țara Românească mărfuri în valoare de 29 108 florini și 25 aspri sau 1 455 425 aspri.

În afară de marii negustori exportatori brașoveni mai trimit mărfuri de la Brașov spre Țara Românească și negustorii mici brașoveni și alți ardeleni².

Potrivit știrilor registrului de vamă din 1503, ei au exportat spre Țara Românească mărfurile următoare:

stofe apusene	în valoare de	55 florini	sau	2 750 aspri
metale: fier, oțel și aramă »	» » »	10 » »	și 40 aspri »	540 »
în	» » »	20 » »	»	1 000 »
mărunțișuri	» » »	427 » »	»	21 350 »

În total 512 florini și 40 aspri sau 25 640 aspri

Așadar, valoarea totală a exportului făcut de negustorii mici brașoveni și alți ardeleni de la Brașov spre Țara Românească se ridică la suma de 512 florini și 40 aspri sau 25 640 aspri.

Împreună, negustorii mari și mici din Transilvania au exportat în 1503 de la Brașov spre Țara Românească mărfuri în valoare de 29 621 florini și 15 aspri sau 1 481 065 aspri.

Registrul din 1503 mai oferă și unele știri interesante care privesc legăturile de comerț dintre Ardeal, Țara Românească și Moldova. Astfel, sînt pomeniți cîțiva negustori moldoveni care aduc produse meșteșugărești de la Brașov în Țara Românească sau aduc din Țara Românească la Brașov mărfuri orientale. Activitatea lor comercială este legată mai ales de tranzitarea unor produse orientale, pe care le găseau în mai mari cantități pe piața Țării Românești decît în Moldova și pe care le duc la Brașov. Cu acest prilej, ei aduc în Țara Românească și unele produse meșteșugărești ardeleni sau apusene. Astfel, negustorul Nicula din Suceava aduce 3 000 de cuțite și 1 000 bucăți de oțel în valoare de 41 florini sau 2 050 aspri³.

În sfîrșit, mai trebuie adăugați cîțiva negustori neidentificați ca proveniență care aduc în Țara Românească mărunțișuri de 289 florini sau 14 450 aspri

¹ * *Linum lapides 200 pro flor. 28* * (Quellen, I, p. 36).

² Pentru mărunțișurile exportate de ei se folosește cuvîntul * *importavit* *, care am văzut că are înțelesul de: export peste hotare, fără a se arăta însă încotro sînt îndreptate; dar cum acești negustori sînt legați de piața munteană, prin produsele cumpărate de acolo socotim că aceste mărunțișuri sînt destinate tot Țării Românești.

³ * *Nicula de Schutschava... ad partes Transalpinenses importavit* *, etc. (Quellen, I, p. 51).

precum și cîțiva slujitori de ai boierilor munteni, care cumpără de la Brașov diferite mărunțișuri de 205 florini sau 10 250 aspri.

★

Registrul vamal din 1530 cuprinde de asemenea date cu privire la valoarea mărfurilor exportate în Țara Romînească și de către alte categorii de negustori mărunți — în afară de cei munteni — și anume:

Negustorii ardeleni au adus:

postavuri	în valoare de	160 florini sau	8 000 aspri
în	„ „ „	34 „ „	1 700 „
mărunțișuri	„ „ „	93 „ „	4 650 „
Cu totul mărfuri		în valoare de	287 florini sau 14 350 aspri.

Negustorii probabil șchei au adus:

postav	în valoare de	9 florini sau	450 aspri
mărunțișuri	„ „ „	99 „ „	4 950 „
Cu totul mărfuri		în valoare de	108 florini sau 5 400 aspri

Negustorii greci, fără specificarea locului de proveniență, au adus:

mărunțișuri în valoare de 16 florini sau 800 aspri.

Negustorii neidentificați au adus:

mărunțișuri în valoare de 20 florini sau 1 000 aspri.

★

În concluzie, se pot face următoarele tablouri recapitulative ale valorii probabile a importului de produse apusene și brașovene de la Brașov spre Țara Romînească în 1503 și în 1530.

În 1503, au adus mărfuri de import, spre Țara Romînească:

negustorii din Țara Romînească	în valoare de	1 302 815 aspri sau	46,4%
negustorii ardeleni	în valoare de	1 481 065 „ „	52,6%
„ din Moldova,	„ „	2 050 „ „	0,1%
„ neidentificați,	„ „	14 450 „ „	0,5%
slujitori boierești din Țara Romînească	„ „	10 250 „ „	0,4%

În total, 2 810 630 aspri

Din punct de vedere al soiurilor de mărfuri, acest import se prezintă astfel:

2 402 650 cuțite	în valoare de	1 444 440 aspri
1 000 bucăți oțel	„ „	250 „
1 251 bucăți stofă	„ „	610 225 „
mărunțișuri	în valoare de	755 715 „

Total 2 810 630 aspri

În anul 1530, în lunile februarie-iulie, au adus mărfuri de import spre Țara Romînească:

negustorii din Țara Romînească	în valoare de	150 240 aspri sau	87%
„ ardeleni	„ „ „	14 350 „ „	8,6%
„ probabil șchei	„ „ „	5 400 „ „	3,3%
„ greci	„ „ „	800 „ „	0,5%
„ neidentificați	„ „ „	1 000 „ „	0,6%
Total		171 790 aspri	

Din punct de vedere al soiurilor importate, s-au adus mărfurile următoare:

postavuri	in	valoare	de	8 450	aspri
in	,	,	,	2 140	,
mărunțișuri	,	,	,	161 200	,
Total				171 790	aspri

Pentru întregul an 1530, acest import de la Brașov poate fi evaluat la circa 350 000 aspri.

★

Pe baza registrelor vamale rezumate din anii următori, se pot face unele aprecieri asupra importului de la Brașov al Țării Românești.

Datele pe care le avem la dispoziție se referă la valoarea produselor ieșite prin vama Brașovului și trimise — în cea mai mare parte — spre Țara Românească. Dacă pentru anul 1503, pe baza soiurilor de mărfuri trimise de la Brașov spre Țara Românească, avem posibilitatea de a face unele evaluări, acum aceste elemente lipsesc, deoarece în registrele-rezumat este indicată numai valoarea globală a mărfurilor.

De aceea, prezentînd aceste date globale și admițînd că mărfurile au fost trimise în cea mai mare parte spre Țara Românească și că acolo o parte s-au vîndut consumatorilor locali, se poate afla *limita maximă* a importului de la Brașov al Țării Românești. În realitate, din considerentele de mai sus, trebuie avut în vedere că importul Țării Românești de la Brașov este mai mic — nu se poate aprecia în ce măsură — decît această sumă globală anuală.

Reamintind și valoarea globală a mărfurilor ieșite prin vama Brașovului în 1503 și 1530, această evoluție se înfățișează astfel:

a) În 1503: 2 810 630 aspri ¹.

b) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530: 131 550 aspri ²; pentru întregul an 1529: circa 240 000 aspri.

c) Între 30 ianuarie și 24 iulie 1530: 171 790 aspri; pentru întregul an 1530: circa 350 000 aspri ³.

Sau, pentru perioada 2 iulie 1529—24 iulie 1530: 303 340 aspri.

d) În 1542: 1 067 840 aspri ⁴

e) În 1543: 1 049 720 aspri ⁵

f) În 1545: 736 560 aspri ⁶

g) În 1546: 795 880 aspri ⁷ (42 săptămîni)

¹ Cf. mai sus, p. 163

² *Quellen*, II, p. 173—175.

³ Cf. mai sus, p. 163

⁴ *Quellen*, III, p. 187—215. În acest registru valoarea mărfurilor ieșite prin vama Brașovului este indicată săptămînal, arătîndu-se și numele negustorilor care o duc; nu se indică însă valoarea mărfurilor duse de fiecare dintre ei, așa că nu se poate face un raport — cum am făcut pentru anii 1503 și 1530 — între activitatea negustorilor din Țara Românească și a negustorilor străini, în ceea ce privește valoarea afacerilor lor comerciale.

⁵ *Ibidem*, p. 238—244.

⁶ *Ibidem*, p. 299—304.

⁷ *Ibidem*, p. 366—367.

- h) În 1547: 984 280 aspri ¹
 i) În 1550: 864 080 aspri ².

★

Mărfurile care se transportă în acești ani spre Țara Romînească sînt în general aceleași ca și la începutul secolului. Ca și în registrul din 1503 și 1530, multe articole nu sînt specificate ca atare, ci sînt trecute în categoria mărunțișurilor; din această cauză, lista mărfurilor importate de Țara Romînească de la Brașov este în fond mult mai bogată.

Obiectele de import pomenite în registrele-rezumat din anii de mai sus sînt: fier, oțel, plumb, cositor, hîrtie; apoi postavuri de : Mecheln, Bruges, Bergamo, Lund, Breslau, Nürnberg, Iglau, Köln, Augsburg, Görlitz, Lauenburg, Liov, postav roșu (ciocîrlat), postav cenușiu săsesc, apoi diferite obiecte și mărunțișuri, precum: cuțite, îmbrăcăminte, pălării, in, funii, pungi, săpun etc. ³.

★

Din datele statistice înfățișate mai sus pentru anul 1503, se constată un masiv import de mărfuri meșteșugărești pe piața munteană, a cărui valoare era mai mare decît a exportului de produse naturale ale Țării Romînești la Brașov.

Importul acestor articole ridică unele probleme. La sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, în Țara Romînească piața internă și economia bănească se dezvoltă tot mai mult, iar pături mai largi sînt atrase, atît în procesul de schimb intern, dintre satul și tîrgul muntean, cît și în schimbul de mărfuri cu Brașovul. Dezvoltarea acestui schimb de mărfuri intern și extern a dat posibilitatea unor pături ceva mai largi din Țara Romînească să poată cumpăra pe bani, sau să obțină, prin darea unor produse naturale, obiectele meșteșugărești aduse de la Brașov de către negustorii munteni sau străini. Clasa dominantă, care avea posibilități bănești mai mari, cumpăra în special produse scumpe (stofe, arme, argintărie și aurărie, obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte mai fin lucrate); astfel de produse puteau să cumpere și orășenii mai înstăriți. Orășenii mai săraci și țărănimea cumpărau articolele pe care le puteau plăti din mijloacele lor mai modeste: unelte, stofe mai proaste, pînzeturi, obiecte casnice mărunte, adică mai ales mărfurile pomenite sub numele de mărunțișuri (« *parvalia* »).

Deși piața internă începuse să se dezvolte tot mai mult, totuși, în condițiile feudalismului, cînd masele de țărani iobagi duceau o viață de mizerie, iar țărănimea liberă scădea ca număr și sărăcea în urma acțiunii de cotropire a ocinelor lor de către boieri, cînd economia naturală era încă economia dominantă, ea era totuși limitată și nu putea asigura desfacerea mărfurilor de import aduse de negustorii munteni sau brașoveni. Astfel, din mărfurile în valoare de peste

¹ *Quellen*, III, p. 427.

² *Ibidem*, p. 587—588. Făcînd aceeași greșeală de metodă, Meteș evaluează importul Țării Romînești la sume ridicol de mici (736 florini și 28 aspri pentru anul 1545, sumă care este de fapt vigesima plătită pentru mărfurile plecate spre Țara Romînească (Meteș, *op. cit.*, p. 133).

³ Cf. lista acestor mărfuri în registrele vamale din anii amintiți.

2 800 000 aspri trimise probabil spre Țara Românească în 1503 de către negustorii munteni sau brașoveni, este sigur că numai o parte au fost desfăcute consumatorilor munteni.

Un exemplu tipic în acest sens îl constituie importul de cuțite. Astfel, în cursul anului 1503, s-au adus pe piața munteană de către negustorii munteni și ardeleni un număr de peste 2 400 000 cuțite din care, evident, nu au putut fi desfăcute unei populații de circa 4 — 500 000 de locuitori — cît avea pe atunci Țara Românească — mai mult de 100 000 de bucăți, deci în valoare de circa 60 000 aspri.

De asemenea, s-au mai adus de către aceiași negustori stofe — aproape exclusiv apusene — în valoare de 610 225 aspri, care nu puteau fi cumpărate, din cauza prețurilor ridicate, decît doar de boierime sau de orășenii înstăriți. Această categorie de cumpărători fiind limitată ca număr, este probabil că și din stofe s-a vîndut pe piața munteană numai o parte.

Exemplele date — mai ales acela cu cuțitele — arată destul de clar că articolele importate pe piața munteană nu puteau fi vîndute în întregime consumatorilor locali; probabil că o parte dintre ele erau vîndute unor negustori orientali, care le desfăceau mai departe, în Peninsula Balcanică. Chiar dacă o parte din mărfuri nu sînt desfăcute unor consumatori din Țara Românească, ci doar tranzitate pe aici, valoarea lor indică nivelul schimbului efectuat pe piața munteană între acei ce le-au adus și negustorii orientali ce le cumpărau.

Din păcate, lipsa de știri în acest sens nu permite să se facă o evaluare a mărfurilor importate de la Brașov și desfăcute pe piața Țării Românești consumatorilor locali. Ca simplă presupunere, și ținînd seama și de importul de la Sibiu, socotim că din mărfurile importate de la Brașov spre Țara Românească, care se ridică la suma probabilă de circa 2 800 000 aspri, s-au putut vinde consumatorilor locali o mare parte dintre mărunțișurile în valoare de circa 750 000 aspri, numai o parte dintre cele 2 400 000 de cuțite și anume circa 100 000 de bucăți, adică în valoare de vreo 60 000 aspri și o parte — ce nu se poate preciza — din stofele în valoare de vreo 610 000 aspri. Așa dar, mărfurile aduse de la Brașov și desfăcute în Țara Românească consumatorilor locali la 1503 s-ar putea evalua la circa 1 000 000 aspri.

Spre comparație, semnalăm, că, în 1500, importul Țării Românești de la Sibiu se ridică — potrivit datelor registrului sibian din același an — la circa 450 000 dinari¹ sau circa 225 000 aspri.

În schimb, socotim că în 1530, mărfurile aduse de la Brașov, în valoare doar de circa 350 000 aspri, au putut fi desfăcute în întregime consumatorilor din Țara Românească.

★

Evoluția nivelului valorii mărfurilor ieșite din vama Brașovului și deci — în parte — și a importului Țării Românești, urmează o linie descendentă, inversă decît aceea a exportului muntean.

Această linie descendentă are două scăderi bruște: în 1529 și 1530, cînd scade și exportul. Scăderea, după cum s-a arătat și la export, se datorește epocii

¹ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 238.

de lupte din acești ani, care au avut o influență negativă asupra desfășurării schimbului exterior de mărfuri. După ce, însă, împrejurările excepționale trec, evoluția importului își urmează cursul său normal, determinată de cauze economico-sociale mai adânci. Linia sa în general descendentă, cu unele variații, se datorește mai ales următoarelor cauze:

a) Dezvoltarea treptată a meșteșugurilor sătești și orășenești din Țara Românească determină creșterea corespunzătoare a producției de mărfuri industriale, care începe să satisfacă tot mai mult necesitățile consumatorilor locali, înlăturînd astfel produsele meșteșugărești străine.

b) Șerbizarea crescîndă a țărănimii libere din Țara Românească și înrăutățirea stării rumînilor făcea ca țărănimea să nu poată cumpăra decît o mică parte a mărfurilor importate de la Brașov. Astfel, în condițiile feudalismului, piața locală îngustă este o piedică în calea dezvoltării producției meșteșugărești locale și a desfacerii produselor industriale locale sau străine.

c) Ocuparea Ungariei de către turci și luptele duse în Ungaria și Ardeal între turci și imperiali stînjenesc tranzitul de mărfuri occidentale spre Ungaria și apoi spre sud-estul Europei, reducînd astfel și rolul de intermediar al Brașovului.

Din știrile registrului de vamă din 1503, se constată că, în raport cu ceilalți negustori străini, negustorii munteni dețineau 46,4% din valoarea probabilă a produselor aduse de la Brașov pe piața Țării Românești. Dacă la aceasta adăugăm participarea unor negustori din grupa celor neidentificați și care, probabil munteni¹, aduc mărfuri în valoare de circa 4 000 aspri, se poate evalua importul făcut de negustorii din Țara Românească la suma de circa 1 307 000 aspri, sau circa 46,6%.

Negustorimea din Țara Românească izbutise să înlătore pe negustorii brașoveni din comerțul de desfacere a mărunțișurilor în orașele și satele țării.

Un rol deosebit au negustorii mici din Țara Românească, care importă mărunțișuri în valoare de 666 800 aspri, pe cînd negustorii mari munteni importă numai de 37 950 aspri, iar negustorii străini (brașoveni mari și mici, șchei, alți ardeleni și neidentificați) aduc lucruri mărunte doar de circa 4 000 aspri. Socotînd că mărunțișurile sînt mărfuri care se desfac în bună parte pe piața munteană, se constată că tocmai negustorii mici munteni erau aceia care aveau rolul cel mai activ în vinderea mărfurilor importate de la Brașov consumatorilor din Țara Românească

În schimb, marii negustori brașoveni și munteni, care aduceau mai ales mărfuri scumpe — ca stofele — sau cantități mari — cum era cazul cu cuțitele — ce nu se puteau desface decît parțial pe piața munteană, erau mai puțin legați de consumatorii din Țara Românească. Ei vindeau unele mărfuri — ca stofele — clasei dominante, iar altele — în special cuțitele — fie le revindeau altor negustori pentru ca aceștia să le desfacă consumatorilor locali, fie unor negustori străini, ce le duceau peste Dunăre. În acest an marii negustori (munteni, străini) dețin 73,6% din valoarea importului, iar negustorii mici, 26,4%.

¹ Ca de pildă, Bratul (*Quellen*, I, p. 24), Inaschko (*ibidem*, p. 26) etc.

La 1503 în importul mărfurilor de la Braşov spre Țara Românească, raportul procentual dintre negustorii munteni mari și mici era următorul:

- negustorii mici dețineau 53,5% din valoarea lui;
- negustorii mari dețineau 46,5% din valoarea lui.

În anul 1530, se vede o netă preponderență a negustorimii din Țara Românească în raport cu ceilalți negustori străini. Dacă în 1503, activitatea negustorilor munteni reprezenta circa 46,6% din valoarea exportului braşovean spre Țara Românească, în 1530 ea reprezenta 87%. Fapt semnificativ pentru importul Țării Românești la 1530 îl constituie absența totală a mării negustorimi muntene și a mării negustorimi în general, care în 1503 avea un loc însemnat în această ramură a comerțului. Absența se datorește — se pare — unor cauze pe care vom încerca să le înfățișăm, ținând seama și de unele elemente din 1503. Marea negustorime (munteană și braşoveană) aduse în 1503 mai ales mărfuri apusene (stofe străine, cuțite de Stiria) și puține mărunțișuri (care erau mai ales braşovene), toate în valoare de circa 2 060 000 aspri. Din aceste mărfuri ea nu putea desface consumatorilor din Țara Românească decît o mică parte, majoritatea vînzîndu-se unor cumpărători din exteriorul țării. Situația politică tulbure din Ungaria și Transilvania a împiedicat sau a redus mult tranzitul de mărfuri apusene spre Braşov, iar frămîntările interne din Țara Românească și duşmănia dintre saşi — care sprijineau pe Ferdinand de Austria — și turci — care luptau împotriva acestuia — a împiedicat exportarea mărfurilor peste Dunăre. Pe de altă parte, desfacerea mărfurilor de import pe piața munteană unor părți cu posibilități bănești reduse, ca urmare a sărăcirii maselor de țărani, explică rolul dominant al negustorilor mici, care se ocupau aproape exclusiv cu vinderea mărunțișurilor.

În concluzie, negustorii mici munteni, nu numai că aveau preponderența din punct de vedere al valorii mărfurilor importate, dar aveau și un rol economic mai însemnat pe piața munteană, prin faptul că își desfăceau direct consumatorilor locali mărfurile importate, că erau legați strîns de mase mai largi de cumpărători. Prin acest fapt, rolul lor este incomparabil mai mare decît al negustorilor mari în dezvoltarea pieței interne și a economiei bănești în Țara Românească.

Registrele vamale rezumate din anii următori, deoarece nu indică valoarea mărfurilor aduse de fiecare negustor, nu dau posibilitatea de a face raportul valoric dintre activitatea negustorilor din Țara Românească și a negustorilor străini. De asemenea, nu se poate aprecia nici raportul dintre activitatea comercială a mării și a micii negustorimi muntene. Spre deosebire de anul 1530, cînd activitatea mării negustorimi era aproape cu totul împiedicată, în 1542, cînd este o epocă mai puțin frămîntată, marii negustori apar din nou, deși în proporții mai modeste decît în 1503. Astfel, apar ca exportatori de mărfuri occidentale cîțiva mari negustori ardeleni și străini la al căror nume, indicat cu valoarea mărfurilor aduse, se adaugă « Her » (pentru ceilalți negustori mai

mici nu se întrebuințează acest titlu). Astfel Cristian Hirscher aduce mărfuri occidentale, o dată de vreo 72 000 aspri, iar altă dată de vreo 57 000 aspri¹ și Martin din Liov aduce la Brașov mărfuri de 21 500 aspri².

Capitolul III

TRANZITUL DE MĂRFURI ORIENTALE SPRE BRĂȘOV PRIN ȚARA ROMÎNEASCĂ

Datorită faptului că în Evul Mediu articolele orientale — mai ales mirodețiile — aveau o largă întrebuințare, fiind mult folosite în bucătărie și în medicină, ele au jucat un rol de seamă în schimbul și tranzitul de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească în această epocă.

Știri mai largi despre tranzitarea mărfurilor orientale pe teritoriul Țării Românești spre Brașov oferă mai ales privilegiile comerciale acordate brașovenilor de domnie, precum și corespondența dintre brașoveni și domnii și boierii munteni. Tranzitul articolelor orientale prin Țara Românească este pomenit în privilegiul din 1368 și mai ales în cel din 1413, în care se arată că brașovenii trebuie să plătească vamă 3% « de la piper, de la șofran, de la bum-bac, de la camelot, de la pieile de miel, de la piei și de la alte mărfuri ce vin de peste mare »³, prevederi întărite și în privilegiile următoare. Negustorii din Țara Românească se ocupau intens de comerțul cu mărfuri orientale; astfel, târgoviștenii sînt amintiți că se ocupă cu vinderea piperului și a altor articole răsăritene încă de pe la 1420—1424⁴; alți negustori munteni aduc bogasii la Brașov pe la 1475⁵; chiar boierii sînt pomeniți⁶ că vînd și au depozitat piper la Brașov la 1470, 1487, 1490 etc.

La sfîrșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în sud-estul Europei au loc o serie de evenimente de natură economică și politică care influențează relațiile comerciale dintre Brașov și Țara Românească.

Stăpînirea turcească din Peninsula Balcanică și războaiele dintre Turcia și Ungaria fac ca sașii din Brașov și din Ardeal, care mai înainte treceau cu mărfuri și în Peninsula Balcanică, să se oprească cu negoțul la Dunăre. Sînt semnificative în acest sens privilegiile și scrișorile acordate sașilor de către domnii Țării Românești, în care se arată că ei pot să meargă cu marfă pînă la Dunăre⁷. În această situație, brașovenii cumpără mărfuri răsăritene fie direct de la negustorii orientali, pe linia Dunării sau în târgurile Țării Românești, fie de la negustorii munteni, care le achiziționau de la levantini.

¹ *Quellen*, III, p. 189.

² *Ibidem*, p. 194.

³ Bogdan I, *Relațiile*, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁵ *Ibidem*, p. 122.

⁶ *Ibidem*, p. 266, 295 și Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 126.

⁷ Astfel, la 1477, unii boieri munteni scriau brașovenilor că « să vie neguțătorii voștri, pe credința și sufletul nostru, să tîrguiască pînă la Dunăre și să nu se teamă de nimica ». (Bogdan, *Relațiile*, p. 268). În 1482 sau 1483, Vlad Călugărul le dă de asemenea asigurarea « că vor umbla slobozî prin toată țara noastră, ca să tîrguiască și să se hrănească în bună voie, pînă la Dunăre » (*ibidem*, p. 189).

Mai înainte, brașovenii făceau negoț și la sud de Dunăre. Astfel, Stracimir, țarul bulgar din Vidin (1371—1396), îngăduie brașovenilor « să tîrguiască ce le e pe plac » la Vidin

În urma acestor împrejurări, rolul negustorilor munteni crește, ei devenind intermediari în schimbul de mărfuri răsăritene dintre ardeleni și negustorii orientali.

Iată câteva exemple care arată rolul pe care începe să-l joace piața munteană, ea însemnat centru de schimb al produselor orientale în această epocă. Din judecata, privitoare la o neînțelegere dintre Ștefan Literatul din Brașov și 4 greci, pe care o ține la 1469 vornicul Neagu din Țara Românească, se vedește prezența negustorilor greci veniți în Muntenia cu mărfuri orientale, pe care le vînd negustorilor brașoveni¹. De asemenea, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, este atestată în Țara Românească și prezența negustorilor turci, care vînd aici marfă brașovenilor. Astfel prin 1474—1476 brașovenii sînt anunțați de Basarab cel Bătrîn că a sosit la București un « neguțător turc cu marfă bună și multă » și sînt îndemnați să vină pentru a se tocmi și a cumpăra ce vor avea nevoie².

Cumpărarea mărfii turcești de către brașoveni în Țara Românească este adeverită printr-o scrisoare din 1476 a lui Basarab cel Bătrîn, în care scrie brașovenilor că: « și orice marfă vine din țara turcească în țara noastră, fie piper, fie mătase, fie orice altă marfă, noi nimic nu oprim și nu împiedicăm ca să treacă la voi, ci toată intră în mîinile voastre »³.

Rolul deosebit pe care încep să-l joace tot mai mult negustorii din Țara Românească ca intermediari în schimbul de mărfuri orientale dintre Ardeal și regiunile de la sud de Dunăre se vedește din exemplele următoare: între 1478—1482, Basarab cel Tânăr învinuiește pe brașoveni că nu achită negustorilor munteni mărfurile orientale pe care le cumpără de la ei, ceea ce le aduce grele pagube pentru că « săracii noștri iau marfă de la turci și aceștia le pun soroc iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plățiți voi ca să se plătească și ei de turci ». Afară de faptul că nu le plătesc marfa, « nici nu-i lăsați să vînză altor neguțători din țara ungurească. Și iarăși marfa care nu vă place, voi nu-i lăsați să și-o trimită îndărăt, ca s-o dea de la cine au luat-o »⁴.

În secolul al XVI-lea, pe măsura statornicirii și înăspriii jugului otoman în Țara Românească, expansiunea comercială a negustorilor orientali se face tot mai mult simțită pe piața munteană. Sprijiniți de forța militară turcească, ei cumpără cu sila și pe prețuri derizorii produsele naturale ale țării, pe care le trimit la Constantinopol și încep să înlătore pe negustorii munteni din comerțul cu produse răsăritene de pe piața Țării Românești și a Transilvaniei. Astfel, negustorii orientali sînt o frînă în calea dezvoltării economiei Țării Românești și a ridicării negustorimii pămîntene.

În Ardeal, expansiunea lor economică a fost ușurată de noile împrejurări politice; după prăbușirea Ungariei (1526), Ion Zapolia devine aliatul sultanului,

(Tocilescu, 534 *documente istorice...* București, 1931, p. 3). De asemenea, în privilegiul acordat brașovenilor în 1431 de Dan al II-lea, se relatează: « și trecînd brașovenii peste Dunăre cu marfă, fie la Dîrstor, fie la Giurgiu sau la Nicopol, să dea de la o sută, trei »; de asemenea li se garantează exercitarea negoțului « de la Porțile de Fier și pînă la marea cea mare » (*ibidem*, p. 33—35).

¹ Bogdan I., *Relațiile*, p. 356—357.

² *Ibidem*, p. 124.

³ *Ibidem*, p. 129.

⁴ *Ibidem*, p. 176—177.

iar în 1541, Transilvania recunoaște suzeranitatea turcească. Datorită acestor condiții favorabile, negustorii orientali, supuși ai sultanului și avînd protecția sa, erau ajutați în expansiunea lor comercială.

Negustorii sași din Transilvania, oprîți în expansiunea lor economică pe piața Țării Romînești prin ridicarea crescîndă a negustorimii muntene, împiedicați de a mai întreține legături comerciale normale cu apusul Europei, datorită luptelor din Ungaria dintre imperiali și turci, încep să fie concurați, chiar pe piața ardeleană, de către negustorii orientali. De aceea, ei duc o luptă grea pentru a opri expansiunea negustorilor levantini. În 1545, brașovenii roagă pe Radu Paisie, printre altele, să oprească pe negustorii greci de a mai trece cu mărfuri în Ardeal. Radu Paisie, în scrisoarea din 17 noiembrie 1545, răspunzînd la această doleanță a lor, îi anunță că nu le poate îndeplini rugămîntea, deoarece « țara noastră este a domnului nostru, a cînstitului împărat <sultanul> cum este și a voastră ». În schimb, le propune să-i oprească chiar ei ¹.

Aceleași tendințe reflectă și prevederile dietei ardelenene ținută la 31 decembrie 1551 la Mureș-Oșorhei; astfel, articolul XXIII interzicea negustorilor greci de a veni cu mărfuri în Ardeal, dar în schimb, garanta negustorilor din Țara Romînească și din Moldova dreptul de a intra și a ieși cu marfa din Transilvania ².

★

La mijlocul secolului al XVI-lea, schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească era deosebit de înfloritor, mai ales în domeniul comercializării produselor orientale.

Este sugestivă în acest sens situația pe care o înfățișează George Reichsdorffer, în una dintre lucrările sale, *Chorografia Transilvaniae*, scrisă în anul 1550. Descriind orașele mai însemnate ale Transilvaniei, Reichsdorffer caracterizează Brașovul ca « orașul vestit pentru mărfurile turcești », arătînd că: « nici unul dintre orașele ardelenene, desigur după părerea multora, nu este mai populat decît acela <Brașovul>; tîrgul de aici, la care se strîng țărani în fiecare săptămînă, este atît de vestit, încît îl poți socoti un adevărat bilci, din pricina mulțimii mărfurilor expuse. Pe drept cuvînt, este emporiul părților învecinate și asemenea unui loc de desfacere comun al tuturor bunurilor; se strîng aici secui, romîni, armeni și greci; ba chiar uneori este mai bogat decît toate celelalte <orașe ardelenene> prin mărfurile turcești aduse atît din Moldova cît și din Țara Romînească » ³.

Socotim că Moldova începe să dețină un rol însemnat în comerțul cu produse orientale în special după instaurarea aici a regimului dominației otomane, adică spre sfîrșitul primei jumătăți a veacului al XVI-lea.

★

Deoarece mărfurile orientale nu sînt produse ale Țării Romînești și deci nu contribuie la lămurirea problemei dezvoltării producției țării și deoarece

¹ Bogdan, *Documente și regeste*, nr. CXXII, p. 281 (documentul este prezentat sub formă de regist).

² Hurmuzaki, vol. II, nr. CCCCXXIV, p. 565.

³ Martini Broniovii de Biezdzevea... *Tartariae descriptio. Item Transsylvanicae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio Georgii a Reichsdorff Transsylvani, cum tabulis geographicis tam Moldaviae quam Transsylvanicae. Coloniae Agrippinae, in officina B. rkmannica, 1595, p. 37-38.*

știrile din registrele vamale nu pomenesc decât de aducerea lor la Brașov de către negustorii munteni, ardeleni sau orientali și nu dau amănunte despre cumpărarea lor pe piața munteană, vom analiza tranzitarea lor numai în ceea ce privește:

a) Valoarea și cantitatea mărfurilor orientale aduse la Brașov de către negustorii din Țara Românească; aducerea lor reprezintă o latură a activității comerciale a negustorilor munteni, care le cumpără pe piața munteană de la negustorii orientali și le vînd brașovenilor.

b) Valoarea și cantitatea mărfurilor răsăritene aduse la Brașov de către negustorii ardeleni; aceasta reflectă nivelul schimbului de mărfuri răsăritene pe piața Țării Românești, deoarece negustorii ardeleni le cumpărau aproape numai de aici ¹ de la comercianții munteni sau levantini.

★

Mărfurile orientale care se tranzitează din Orient prin Peninsula Balcanică și prin Țara Românească spre Transilvania sînt, potrivit știrilor registrului vamal din 1503, următoarele:

a. *Produse naturale*, ca: bumbac brut ², mirodenii (cuișoare ³, scorțișoară ⁴, șofran ⁵, chimion ⁶, piper ⁷, ghimber ⁸), apoi orez ⁹, smochine ¹⁰, stafide ¹¹, lămii ¹², tămîie ¹³;

b. *produse prelucrate ca*: bogasii ¹⁴ (o țesătură fină de in sau de bumbac), camha ¹⁵ (țesătură de mătase prețioasă), damasc ¹⁶, căptușeală de îmbrăcăminte ¹⁷, astariu ¹⁸ (tot căptușeală), cufterie ¹⁹ (o țesătură fină), brocart ²⁰ (stofă prețioasă țesută cu aur), purpură ²¹, camelot ²² (stofă de păr de cămilă), tafta ²³ (stofă scumpă de mătase), atlas ²⁴ (țesătură de mătase), apoi basmale ²⁵, cingători ²⁶,

¹ Cf. mai sus, p. 169-170.

² *bombassium, bombass, bombak.*

³ *cariofolia.*

⁴ *cinamonium.*

⁵ *crocum.*

⁶ *kumi, cuminum.*

⁷ *piper.*

⁸ *zyrziber.*

⁹ *gill.*

¹⁰ *ficus.*

¹¹ *uvapassa.*

¹² *lemonia.*

¹³ *thus.*

¹⁴ *bogassia, bogass.*

¹⁵ *camoca.*

¹⁶ *damastium, damastya.*

¹⁷ *facileta simple seu sericosa.*

¹⁸ *ystar, star* (Meteș, *op. cit.*, p. 110; *Quellen*, I, p. 751).

¹⁹ *kajftyr.*

²⁰ *nassynes* (*Quellen*, I, p. 752).

²¹ *purpura.*

²² *schomolata* (*ibidem*, p. 753).

²³ *taffota.*

²⁴ *halbballacz.*

²⁵ *capitergia.*

²⁶ *cinctoria.*

frîe¹, mantale², caftane³, pături⁴, corturi⁵, șei⁶, covoare⁷, buzdugane⁸, pene⁹, cizme¹⁰, ștergare¹¹, fire¹² și altele¹³.

★

Potrivit știrilor registrului vamal din 1503 se tranzitează prin Țara Romînească spre Brașov numeroase mărfuri orientale aduse de:

negustorii mari din Țara Romînească	... 2 572 922	aspri sau	67,4 %
• mici	• • • • •	25 089	• • • 0,6 %
• mari brașoveni și alți ardeleni ¹⁴	• • • • •	1 095 824	• • • 30,6 %
• mici brașoveni și alți ardeleni ¹⁵	• • • • •	26 416	• • • 0,6 %
• mari șchei	• • • • •	1 400	
• mici	• • • • •	1 267	• • • 0,1 %
• mari din Moldova ¹⁶	• • • • •	24 030	• • • 0,6 %
• neidentificați	• • • • •	5 230	• • • 0,1 %

Total . . . . . 3 755 178 aspri

Spre comparație, semnalăm că în 1500 tranzitul de produse orientale prin Țara Romînească spre Sibiu se ridică — potrivit datelor registrului sibian din același an — la circa 790 000 dinari¹⁷ sau circa 395 000 aspri.

În comerțul cu articole orientale, rolul cel mai important îl are negustorimea mare (munteni, ardeleni etc.), care deține circa 98,6% din valoarea sa; negustorimea mică are doar o parte neînsemnată de circa 1,4%.

Dacă la activitatea negustorilor din Țara Romînească se adaugă participarea unor negustori probabil munteni — din grupa celor neidentificați,

¹ *frena*.

² *hazukae*.

³ *kaftanae*.

⁴ *lecticae*.

⁵ *papilia* (*Quellen*, I, p. 751).

⁶ *sellae*.

⁷ *tappeta*.

⁸ *busgunae*.

⁹ *pennae*.

¹⁰ *czismae*.

¹¹ *manulergia* (*ibidem*, p. 751).

¹² *philatica* (*ibidem*, p. 752).

¹³ Nu am putut determina ce produse sînt: *sericum hyrmis* și *sericum bakami* (*Quellen*, I, p. 753, nu le poate identifica); poate mătase brută. Pentru identificarea produselor, de folosit: *Quellen*, I, glosar; *Rechnungen*, I, glosar, Bogdan, *Relațiile*, glosar; apoi Du Cange, Bartal, Heyd, *Histoire du commerce du Levant* etc.

¹⁴ Ei sînt arătați că aduc mărfuri orientale prin specificația « *adduxit de partibus Transalpinis* » sau simplu « *adduxit* », fără a se arăta locul de cumpărare. Pentru că niciodată nu se pomeniște că acești negustori aduc mărfuri orientale din Moldova și cum nici moldovenii nu sînt pomeniți decît rar aducînd mirodenii la Brașov, dar cum în schimb negustorii munteni aduc astfel de articole în chip frecvent la Brașov, am socotit că ei aduc aceste produse doar de pe piața Țării Romînești.

¹⁵ Negustorii mici, ardeleni, munteni etc., sînt indicați că aduc mărfuri orientale sau alte articole prin cuvîntul « *habet* ». Pentru motivele arătate la marii negustori sași (cf. nota precedentă) socotim că și ei aduc mărfurile orientale tot de pe piața Țării Romînești (*Quellen*, I, p. 1–3, *passim*).

¹⁶ Astfel: « *Martin de Schutschava... de partibus Transalpinis adduxit...* » etc. (*Quellen*, I, p. 72). Mărfurile orientale aduse de negustorii moldoveni, despre care nu se arată că sînt aduse din Țara Romînească, le-am socotit provenite de pe piața moldoveană și nu le-am inclus în tabel.

¹⁷ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 243

se poate socoti că participarea negustorilor din Țara Românească se ridică la circa 2 600 000 aspri sau 68% din valoare. Procentul de mai sus dovedește că, în tranzitarea produselor orientale, negustorii din Țara Românească ocupă un loc dominant. Această preponderență a negustorimii muntene dovedește puterea sa economică, dă indicații asupra unei laturi a schimbului pe piața munteană și arată că, la începutul secolului al XVI-lea, comerțul de tranzit cu mărfuri orientale este cea mai importantă ramură a comerțului exterior al Țării Românești. În cadrul acestui tranzit făcut de negustorii din Țara Românească participarea negustorilor mari este de 99%, iar a celor mici, numai de 1%. Raportul se explică prin faptul că produsele orientale costau în general scump, iar negustorii mici nu puteau investi în cumpărarea lor sume așa de însemnate de bani, cum făceau marii negustori.

★

Potrivit știrilor registrului vamal din 1530, în lunile februarie—iulie se tranzitează prin Țara Românească spre Brașov cantități însemnate de mărfuri orientale. În afară de articolele răsăritene întâlnite în registrul din 1503, se pomenesc și alte produse ca: alaun (piatră acră)¹, purpură (vopsea)², ulei de măsline³, vin de Malvazia⁴, aba⁵, papuci⁶, bucăți tăiate de stofă orientală⁷ țesături de lână⁸, piei de marochin⁹ etc.

Mărfurile sînt aduse de către negustorii următori:

negustorii mici din Țara Românească	85 304 aspri sau	23,7 %
• mari	128 635	35,6 %
• mici brașoveni și alți ardeleni	22 237	6,2 %
• mari	24 500	6,8 %
• mici, probabil șchei	25 895	7,2 %
• mici levantini (greci și armeni)	39 232	10,9 %
• mari	30 200	8,4 %
fără specificarea aducătorului	4 118	1,2 %
Total		360 188 aspri

Pentru întregul an 1530, se poate aprecia valoarea tranzitului la aproximativ 730 000 aspri.

★

Pe baza registrelor vamale rezumate din anii următori se pot face unele aprecieri asupra tranzitului de mărfuri orientale prin Țara Românească spre Brașov. Datele pe care le avem reprezintă valoarea produselor răsăritene intrate prin vama Brașovului și venite în cea mai mare parte de pe piața Țării Românești. Deoarece însă nu toate proveneau de pe piața munteană (unele erau

¹ *alumen.*

² *color rubei.*

³ *oleum olivae.*

⁴ *malvaticum.*

⁵ *abba, abbas.*

⁶ *coturni.*

⁷ *extremitates pannorum.*

⁸ *stramatur.*

⁹ *pelles Karmasy.*

aduse direct de negustorii orientali sau moldoveni), datele reprezintă limita maximă a schimbului de produse orientale de pe piața Țării Românești. În realitate, din considerentele de mai sus, acest nivel era mai mic — nu se poate spune în ce măsură — decât sumele ce reprezentau valoarea mărfurilor răsăritene intrate prin vama Brașovului. Există o serie de greutăți în ce privește evaluarea lor, deoarece în registrele rezumate se indică doar cantitățile de mărfuri intrate; evaluarea lor ar fi fost extrem de grea, dacă nu am fi avut la dispoziție unele liste de prețuri din socotelile Brașovului¹. Iată cum evoluează nivelul valorii mărfurilor răsăritene intrate prin vama Brașovului:

a) În 1503: 3 750 000 aspri.

b) Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530: 113 000 aspri²; pentru întregul an 1529: circa 220 000 aspri.

c) Între 30 ianuarie și 24 iulie 1530: 360 000 aspri; pentru întregul an 1530: circa 730 000 aspri.

Pentru perioada 2 iulie 1529 — 24 iulie 1530: circa 470 000 aspri.

d) În 1543: 1 940 000 aspri³.

e) În 1544: 1 710 000 »⁴.

f) În 1545: 870 000 »⁵.

g) În 1546: 750 000 »⁶.

h) În 1547: 1 030 000 »⁷.

i) În 1548: 2 210 000 »⁸.

j) În 1549: 1 130 000 »⁹.

k) În 1550: 990 000 »¹⁰.

În registrele rezumate din anii de mai sus apar, în general, aceleași articole orientale care au fost amintite cu prilejul analizei registrelor din 1503 și 1530; în plus, mai sînt pomenite: zahăr, unele soiuri de țesături orientale, mai multe feluri de cingători și basmale etc.¹¹.

★

În tranzitul de mărfuri orientale intrate prin vama Brașovului în prima jumătate a veacului al XVI-lea se constată o scădere apreciabilă, care însă se face cu mari variații.

Cauza fundamentală a acestei scăderi constă în aprovizionarea cu mirodenii a Europei centrale nu numai prin mijlocirea Orientului european — și deci și a Țării Românești și Transilvaniei — cum se făcea pînă acum, ci mai ales prin mijlocirea portughezilor, care, descoperind drumul spre India prin încon-

¹ Cf. listele de prețuri din anii 1543, 1544 și 1546 (*Quellen*, III, p. 141—144, 147—148 și 370—372).

² *Ibidem*, II, p. 173—174.

³ *Ibidem*, III, p. 244—246.

⁴ *Ibidem*, p. 247—249.

⁵ *Ibidem*, p. 304—306.

⁶ *Ibidem*, p. 367—368.

⁷ *Ibidem*, p. 428.

⁸ *Ibidem*, p. 464—465.

⁹ *Ibidem*, p. 531—532.

¹⁰ *Ibidem*, p. 588—589.

¹¹ Lista completă a tuturor articolelor orientale aduse în acești ani la Brașov se află în fiecare registru.

jurul Africei la sfârșitul secolului al XV-lea, aduceau articolele orientale de-a dreptul de la sursă, cu prețuri mai scăzute.

Scăderea deosebit de accentuată din anii 1529 și 1530 se datorește, după cum s-a arătat și la export și import, frământărilor politice și luptelor din Transilvania și Ungaria din această vreme, care stînjeneau aducerea mărfurilor orientale la Brașov și, mai ales, împiedicau tranzitul lor de aci, mai departe, spre Ungaria și Germania, la ale căror hotare luptau armatele lui Soliman Magnificul.

Variația destul de mare a tranzitului din anii 1542—1550, deși urmează o linie în general descendentă, se mai explică și prin faptul că tranzitul, fiind legat de o piață cu arie largă, posibilitățile de desfacere ale articolelor orientale aduse prin intermediul brașovenilor în Europa centrală determinau creșterea sau scăderea corespunzătoare a cumpărării lor de către brașoveni de la negustorii care le aduceau din Turcia.

Registrele vamale din 1503 și 1530, prin datele ce le cuprind, dau posibilitatea de a face unele aprecieri asupra rolului jucat de diversele categorii de negustori în tranzitul de mărfuri orientale din acești ani.

Ca și în 1503, negustorimea din Țara Românească deține în 1530 rolul cel mai important, participînd cu 213 940 aspri în lunile februarie-iulie sau circa 430 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 59,3% din valoare. A crescut rolul negustorimii mici muntene care, în comparație cu anul 1503, cînd participase doar cu circa 27 700 aspri, participă acum cu circa 170 000 aspri sau 23,5% din valoare, ca o urmare a creșterii în general a rolului său în viața economică a Țării Romînești.

Spre deosebire de export și import, la tranzit se constată prezența mării negustorimi (munteni, ardeleni, greci), care participă la valoarea tranzitului în lunile februarie-iulie 1530 cu 183 335 aspri sau circa 370 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 50% din valoare. Negustorimea mare munteană are, de asemenea, un rol însemnat, participînd în lunile februarie-iulie 1530 cu 128 645 aspri sau circa 260 000 aspri pentru întregul an, adică cu circa 35,6% din valoare. Participarea mai slabă a negustorimii mari în general și a celei muntene în special, în comparație cu anul 1503, se explică prin regresul îndobște al negustorimii mari, legată mai mult de desfacerea peste graniță a produselor de import și de colportarea celor orientale, pentru efectuarea cărora are acum condiții mai puțin prielnice. Negustorimea mare participă totuși la tranzit și la import, deoarece mai ales în aceste ramuri poate să cîștige mai mult decît la alte operații comerciale și să-și plaseze capitalul său comercial mai însemnat, cerut de produsele orientale și occidentale, mai scumpe decît alte mărfuri.

În comparație cu anul 1503, cînd negustorii levantini sînt pomeniți mai rar, în 1530 rolul lor este destul de însemnat, ei participînd în lunile februarie-iulie cu 69 432 aspri sau circa 140 000 aspri pe întregul an 1530 și deținînd circa 19% din valoarea tranzitului de mărfuri orientale. Rolul lor va crește mereu, pe măsura acaparării comerțului din Țările Romîne de către negustorii levantini și a înăspriirii monopolului turcesc.

Capitolul IV

CONCLUZII ASUPRA ROLULUI JUCAT DE NEGUSTORII DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN SCHIMBUL DE MĂRFURI CU BRAȘOVUL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Din analiza datelor privind exportul și importul Țării Românești în schimbul de mărfuri cu Brașovul, precum și tranzitul pe teritoriul Țării Românești al produselor orientale, se pot trage unele concluzii.

Cantitatea de produse naturale — marfă exportată de Țara Românească la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea este încă destul de scăzută, valoarea ei variind între 400 000 și 1 000 000 aspri. Dacă la valoarea exportului Țării Românești la Brașov din anul 1503, care se ridica la circa 6—700 000 aspri, adăugăm valoarea exportului parțial la Sibiu din anul 1500, care se ridica la circa 360—365 000 aspri, se poate aproxima valoarea exportului de produse naturale ale Țării Românești în Ardeal, la începutul secolului al XVI-lea, la circa 1 000 000 aspri anual. Aceste date arată că, în condițiile economiei naturale dominante, moșia feudală din Țara Românească nu intrase decît în parte în procesul schimbului exterior și că producția ei de mărfuri era încă puțin dezvoltată. Fenomenul care trebuie însă remarcat este creșterea valorii exportului muntean la Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Această evoluție indică creșterea producției de mărfuri în ramura produselor naturale, cu toate jafurile turcești și primele simptome ale înscăunării monopolului turcesc în Țara Românească.

Importul Țării Românești de la Brașov din anul 1503, pe care l-am evaluat la circa 1 000 000 aspri, și cel parțial de la Sibiu din 1500, pe care l-am evaluat la circa 225 000 aspri, așadar un import total din Transilvania de aproximativ 1 200 000 aspri, dovedește că, la începutul veacului al XVI-lea, producția de mărfuri a târgurilor muntene nu era încă suficient dezvoltată, ea neputînd satisface pe deplin nevoile consumatorilor locali — ale maselor populare pentru mărunțișuri, ale clasei dominante pentru obiecte mai scumpe — care cumpărau aceste produse și din exterior.

Evoluția importului Țării Românești de la Brașov, în cursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, inversă decît a exportului, arată însă că în târgurile muntene producția de mărfuri a început să crească, putînd astfel satisface din ce în ce mai mult cerințele consumatorilor locali și restrîngînd posibilitatea de desfacere a mărfurilor brașovene.

Totalul valorii exportului Țării Românești era evident mai mare decît valoarea produselor exportate la Brașov, deoarece o parte din exportul Țării Românești mergea la sud de Dunăre, ca urmare a monopolului turcesc, care începe să se instaureze spre mijlocul secolului al XVI-lea. În schimb, este de presupus că valoarea mărfurilor importate din imperiul otoman și vîndute consumatorilor munteni nu întrecea valoarea produselor exportate la sud de Dunăre. De asemenea, la începutul secolului al XVI-lea, potrivit datelor registrului sibian din 1500, balanța comercială a Țării Românești în raporturile cu Sibiu era excedentară.

Toate acestea permit să se emită ipoteza că, în ansamblu, valoarea exportului Țării Românești era superioară valorii importului.

Cantitatea apreciabilă de articole orientale cumpărate în acești ani de pe piața Țării Românești de la negustorii orientali de către negustorii munteni sau ardeleni dovedește că piața munteană era un însemnat centru de desfacere al produselor răsăritene, care apoi sînt tranzitate spre Brașov. Odată cu noile schimbări petrecute în comerțul mondial, nivelul acestui schimb de pe piața munteană începe să scadă.

★

Din datele de mai sus se constată că, în 1503, pe piața Țării Românești, negustorii munteni, brașoveni și orientali făceau un schimb de mărfuri apreciabil cu produse ale Țării Românești, occidentale, brașovene și orientale, fie cu vînzătorii și consumatorii locali, fie între ei. Valoarea acestui schimb se ridică în 1503 la circa 1 600 000—1 700 000 aspri pentru mărfurile alcătuint exportul (6—700 000 aspri) și importul (1 000 000 aspri) Țării Românești (adică mărfuri cumpărate de negustori de la localnici sau vîndute acestora) și la circa 5 500 000—5 600 000 aspri pentru mărfurile cumpărate sau vîndute pe piața munteană între negustorii sus-amintiți, dar fără a fi achiziționate de la localnici sau vîndute acestora (articole orientale cumpărate de către negustorii munteni sau brașoveni de la negustorii levantini, mărfuri apusene sau brașovene vîndute de către comercianții munteni și brașoveni celor orientali).

În cadrul relațiilor Țării Românești cu Sibiu din anul 1500, valoarea schimbului de mărfuri făcut între negustori și locuitorii din Țara Românească se ridică la circa 1 170—1 180 000 dinari¹ sau 585—590 000 aspri, iar valoarea schimbului de mărfuri făcut numai între negustori se ridică la circa 975 000² dinari sau 487 500 aspri.

Așadar, la începutul secolului al XVI-lea schimbul de mărfuri dintre Ardeal și Țara Românească făcut cu mărfuri ce se vindeau sau se cumpărau de către locuitorii din Țara Românească se ridică la aproximativ 2 200 000—2 300 000 aspri, iar valoarea schimbului făcut numai între negustori se ridică la circa 6 000 000 aspri.

Dacă la valoarea schimbului de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov din 1503, care se ridică la circa 7 200 000 aspri³, adăugăm valoarea schimbului de mărfuri parțial cu Sibiu din 1500, care se ridică la circa 2 150 000 dinari⁴ sau 1 075 000 aspri, putem aproxima valoarea schimbului total de mărfuri dintre Țara Românească și Ardeal la începutul veacului al XVI-lea la circa 8 300 000 aspri anual.

În cadrul relațiilor comerciale dintre Brașov și Țara Românească din 1503, negustorimea mare (munteni, ardeleni etc) a participat cu circa 5 750 000 aspri sau circa 80% din valoare, iar negustorimea măruntă, cu circa 1 450 000 aspri, sau circa 20% din valoare.

★

Știrile care se găsesc în registrul de vamă din 1530 — deși se referă numai la prima jumătate a anului — permit totuși de a face unele constatări cu pri-

¹ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 244—245.

² *Ibidem*, p. 245

³ Cifră care se verifică și prin totalizarea valorii în aspri a exportului (de circa 6—700 000) a importului (de circa 2 800 000 aspri) și a tranzitului (de circa 3 750 000 aspri) (cf. mai sus, la capitolele respective).

⁴ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 245.

vire la schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească în acel an. Aceste constatări vor fi comparate cu datele similare din 1503, pentru ca să se poată analiza transformările petrecute.

Valoarea produselor cumpărate de la localnici sau vîndute acestora în 1530 se ridică la circa 800 000 aspri (exportul: 4—500 000 aspri, importul: circa 350 000 aspri). Această scădere de circa o treime se datorește în ansamblu reducerii nivelului importului, datorită cauzelor arătate la capitolul respectiv ¹.

Valoarea schimbului de mărfuri de pe piața Țării Romînești este de circa 1 400 000 aspri, evaluare obținută prin totalizarea, pe întregul an, a exportului de circa 4—500 000 aspri, a importului de la circa 350 000 aspri și a tranzitului de circa 600 000 aspri ². Așadar, se observă o scădere de circa 80% a schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească, scădere datorită mai ales reducerii importului și tranzitului.

La această activitate comercială, negustorimea mare (munteni, ardeleni etc.) a participat cu circa 300 000 aspri sau 23% din valoare, iar negustorimea măruntă, cu circa 1 100 000 aspri sau 77% din valoare.

Așadar, spre deosebire de anul 1503, în 1530 negustorimea măruntă deține locul cel mai important; marea negustorime însă a pierdut mult din pozițiile economice pe care le deținea.

Registrelor vamale din anii următori, fiind prezentate de editori sub formă de rezumat, nu pot servi la o evaluare a nivelului schimbului de mărfuri pe piața munteană, care să aibă o bază suficient de sigură. De asemenea, deoarece aceste registre nu cuprind date asupra participării diverselor categorii de negustori, nu se poate face o comparație între activitatea negustorilor din Țara Romînească și a celor străini în cadrul acestui schimb de mărfuri.

★

Evoluția nivelului schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească ³ urmează în general o linie descendentă. Lăsînd la o parte nivelul foarte scăzut din anii 1529 și 1530, ale cărui cauze le-am văzut, se constată că această scădere se datorește micșorării valorii importului Țării Romînești și a tranzitului de mărfuri orientale. Creșterea exportului muntean la Brașov care urmează

¹ Cf. mai sus, p. 166—167.

² Din totalul valorii tranzitului de circa 730 000 aspri am scăzut valoarea mărfurilor orientale aduse de negustorii levantini (circa 140 000 aspri) pe care nu le cumpărau de pe piața Țării Romînești, ci le aduceau direct din Orient (cf. p. 176).

³ Datele înfățișate pînă acum se referă, bineînțeles, la comerțul oficial, înregistrat de vameșii brașoveni. În afară de el se mai desfășura însă și un comerț care căuta să evite drumurile obișnuite, pentru a se sustrage plății vigesimei. Volumul său nu poate fi apreciat, dar procedeul era frecvent, deoarece documentele îl pomenesc de multe ori. Astfel, în martie 1537, Ioan Zapolia scria secuilor din Sepsy, Kezdy și Orbay că a aflat că ei și alți negustori străini, călcînd dreptul de depozit al brașovenilor, nu depun la Brașov mărfurile cumpărate din Țara Romînească și Moldova, pentru a le vinde la Brașov, ci, ocolind drumurile obișnuite, merg pe poteci ascunse și cu mari ocoluri și nu plătesc astfel brașovenilor vigesima. De aceea, le poruncește să-și depună la Brașov mărfurile și să plătească vigesima (*Székely oklevéltár*, V, 1896, nr. 930, p. 52—54). Cf. în același sens și scrisoarea lui Ioan Zapolia către secuii, din ianuarie 1533 (*ibidem*, nr. 929, p. 51—52) și a regelui Ștefan Bathory către făgărășeni, din 1583 (*Hurmuzaki*, vol. XV₁, nr. 1276, p. 692—693).

o linie ascendentă, treptată, nu poate compensa însă scăderea mai masivă a importului și tranzitului. De aceea, pentru a înțelege cauzele scăderii schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească în această perioadă, trebuie să analizăm cauzele micșorării importului muntean și ale tranzitului de mărfuri orientale, după cum s-a arătat la capitolele respective.

Cauzele și împrejurările amintite explică nu numai scăderea generală a acestui schimb de mărfuri, ci și noul raport dintre activitatea economică a negustorilor mari și mici din Țara Românească și din Ardeal. Într-adevăr, activitatea comercială a micii negustorimi s-a menținut aproape la același nivel (aproximativ 1 100 000 aspri în 1530 față de circa 1 450 000 aspri în 1503); menținerea poziției sale se datorește unor *legături mai strânse, mai stabile* cu masele largi de cumpărători, cu piața internă munteană și brașoveană, a cărei evoluție nu putea suferi schimbări bruște. În schimb, marea negustorie a pierdut mult din însemnătatea sa economică (activitatea sa comercială în 1530 era de aproximativ 300 000 aspri, pe când în 1503 era de circa 5 750 000 aspri). Scăderea se datorește faptului că ea nu era decît *slab legată* de masele largi de cumpărători, de piața internă și avea interese puternice mai ales în tranzitarea unor articole orientale și a celor din import; când condițiile generale europene — economice și politice — nu îi mai sînt favorabile, importanța sa comercială suferă o scădere evidentă.

★

Ca și în orașele din alte țări, și în târgurile Țării Românești populația era alcătuită din două pături sociale mai importante: meșteșugarii, care aveau rolul cel mai însemnat în viața economică, și negustorii, angrenați în procesul de schimb intern sau extern.

Negustorii din târguri, ca și meșteșugarii, încep să se organizeze și ei în bresle sau corporații, pentru a-și apăra mai bine interesele. Astfel, în socotelile Brașovului din anul 1520, se amintesc cîteva daruri făcute «unui sol al domnului voievod al Țării Românești, care venise din partea negustorilor și a turcilor (*ex parte mercatorum et Thurcorum*) »¹. Știrea lapidară nu ne permite de a preciza în ce pricini anume venise acest sol, dar desigur că ele priveau legăturile de negoț ale negustorilor brașoveni, munteni și turci în domeniul comerțului de produse orientale. Faptul demn de remarcat este mai ales acțiunea comună a negustorilor munteni, care se manifestă ca un grup solidar, încheiat, aproape ca o corporație, într-o problemă desigur importantă, care privea o bună parte din negustorimea Țării Românești. La 13 mai 1563, vînzarea unei prăvălii din București este făcută «cu știrea tuturor negustorilor», martori fiind «și negustorii din pazar < = bazar > »².

Aceste acțiuni în comun ale negustorilor din Țara Românească, chiar dacă nu arată precis că este vorba de bresle formal încheiate, prin natura lor, vădesc grupări negustorești ale căror atribuții și acțiuni le dau aproape caracter de corporații³.

În afară de meșteșuguri și negoț, locuitorii orașului mai sînt încă legați de ocupații din ramura agricolă și pastorală. Ei aveau grădini și livezi în

¹ *Quellen*, I, p. 275.

² *Documente privind istoria Romniei*, B, XVI, vol. III. p. 177.

³ *Ibidem*, prefața, p. V.

interiorul orașului, bălți și ogoare în hotarul târgului. De pe acestea ei scoteau unele produse naturale — uneori cu caracter de producție de marfă, ca de pildă ceara la Cîmpulung, peștele la Brăila etc. — pe care le desfăceau pe piața internă sau pe piețe externe.

În cursul secolului al XVI-lea, târgurile muntene, deși încă legate de economia agricolă și pastorală, cunosc o dezvoltare crescîndă a meșteșugurilor și negoțului, care întărește relațiile de marfă-bani și legăturile economice dintre sat și oraș. Dezvoltarea schimbului determină mărirea numărului negustorilor localnici, care duc o activitate comercială atît pe piața internă cît și pe piețe externe, avînd relații de comerț cu orașele ardelenene și cu negustorii din sudul Dunării.

La schimbul de mărfuri intern și extern mai ia parte, în afară de negustorii din târguri, și o negustorie provenită din mediul rural. Acești negustori mărunți, pomeniți în actele interne din Țara Romînească sub numele de «săraci» sau «sironiaci» erau, se pare, mai ales țărani săraci sau membri cu pămînt puțin din cuprinsul obștilor țărănești, care, în cursul secolului al XV-lea, încep să se descompună, ducînd la o diferențiere socială crescîndă în cadrul lor¹. Avînd pămînt puțin, membrii sărăciți ai obștii se ocupă, în afară de agricultură și creșterea vitelor, și de meșteșuguri și negoț. Dezvoltarea crescîndă a schimbului intern și extern, precum și necesitatea de a-și câștiga existența, de «a se hrăni», i-a atras în sfera comerțului.

«Săracii» sînt amintiți în cursul secolului al XV-lea ca participanți la comerțul dintre Brașov și Țara Romînească, exportînd mai ales oi și porci², pește și altele, importînd diverse obiecte săsești: fier, arme³ etc., făcînd și tranzit cu produse orientale⁴.

Este greu de precizat dacă «săracii» pot fi socotiți negustori cu adevărat⁵ sau numai oameni care se îndeletnicesc pe lîngă alte ocupații, și cu negoțul, deoarece știri mai amănunțite lipsesc. Înseși izvoarele îi socotesc uneori negustori, iar alții ca o categorie deosebită de a acestora⁶.

Chiar în cadrul denumirii de «sărac» se cuprind uneori oameni care fac afaceri comerciale de mii de florini, iar uneori oameni care fac un negoț mărunț⁷,

¹ Această problemă a fost analizată în articolul: *Dezagregarea obștii sătești în Țările Române în evul mediu* de V. Costăchel, în *Studii și referate privind istoria României*, 1954, partea I-a, p. 753—799. O bună parte din problemele referitoare la negoțul «săracilor», pe care le vom trata mai departe, sînt încheiate pe baza concluziilor și materialelor din acest articol.

² Bogdan, *Relațiile*, p. 88 și 89.

³ *Ibidem*, p. 89 și 242.

⁴ Basarab cel Tânăr se plîngea pe la 1478—1482 brașovenilor că nu achită «săracilor» din Țara Romînească prețul mărfurilor orientale pe care aceștia le cumpără de la turci și le vînd sașilor (*ibidem*, p. 176).

⁵ Costăchel V., *op. cit.*, p. 779.

⁶ Astfel, pe la 1478—1479, Basarab cel Tânăr scria voievodului Ardealului: «pentru ceace mi-ai poruncit de lucrul neguțătorilor ca să umble și să tîrguiască slobozi, domnia mea sînt bucurosi de asta, ca să umble sărăcii slobozi și să se hrănească... și să tîrguiască și neguțătorii noștri acolo în voia lor» (Bogdan, *Relațiile*, p. 146). Într-un document din 1508 se face însă distincție între unii și alții, deoarece se pomenește că brașovenii au jefuit pe «niște negustori și săraci» din Țara Romînească (*ibidem*, p. 226—227).

⁷ Pe la 1463—1470, se pomenește despre niște «săraci» care au de încasat de la brașovenii datorii de 15 500 florini (*ibidem*, p. 107); pe la 1431—1433, vornicul Albul scria brașovenilor despre pagubele ce le fac «oamenilor săraci, care se gătesc să vie, fiecare cu ce poate, pe Prahova ori pe Teleajen» (*ibidem*, p. 251).

Registrele vamale brașovene, indicînd doar numele și locul de proveniență al negustorului și nedînd indicația dacă acesta este «negustor» sau «sărac», nu se poate preciza care dintre ei erau negustori profesioniști și care erau ocazionali. Participarea între 1503 și 1550 a unui număr destul de însemnat de negustori, provenind din satele Țării Romînești, îndeamnă la presupunerea că mulți dintre ei erau astfel de membri sărăciți ai obștii, «săraci», negustori ocazionali, care se ocupau și cu alte îndeletniciri în afară de negoț. Negustorii proveniți însă din târgurile Țării Romînești, fie mari¹, fie mici, erau însă negustori de profesie, îndeletnicirea principală a orașenilor fiind mai ales meseriile și negoțul².

Negustorii din cuprinsul Țării Romînești — ca și negustorii din celelalte țării — au avut un rol de seamă în timpul orînduirii feudale.

Engels, în articolul *Negustorul în Evul Mediu*, a subliniat rolul său transformator în cadrul societății medievale, în care domnea economia naturală: «negustorul a fost elementul revoluționar în această societate, în care, de altfel, totul era stabil, am putea spune stabil prin moștenire... În această lume se ivi negustorul, de la care avea să pornească revoluționarea ei. Nu însă ca un revoluționar conștient, ci, dimpotrivă, ca os din osul ei și carne din carnea ei. Negustorul evului mediu nu era nicidecum individualist, ci prin esență corporatist, ca și toți contemporanii săi»³.

Și în cuprinsul Țării Romînești, negustorii munteni au avut un rol progresist, contribuind la intensificarea schimbului și la dezvoltarea pieței interne. Dacă rolul determinant în nașterea orașelor și a producției de mărfuri l-au avut meșteșugarii munteni, care au produs obiecte pentru vînzare și au determinat schimbul de mărfuri între sat și oraș, negustorii munteni au înlesnit — prin specializarea lor — această circulație economică, contribuind la subminarea economiei naturale și la apariția economiei bănești.

Negustorii cumpărau produsele moșiei feudale sau ale țăranilor, comercializîndu-le în târgurile țării sau peste graniță, de unde aduceau în schimb articole meșteșugărești. Paralel cu raporturile de cumpărare-vînzare pe care le aveau cu pămîntenii pe piața internă, ei duceau spre Ardeal produse orientale, cumpărate în Țara Romînească de la negustorii levantini și aduceau de la Brașov produse occidentale, pe care le desfăceau pe piața munteană negustorilor veniți din sudul Dunării.

Legat de societatea feudală și de vechiul mod de producție feudal, dar mai ales de noua economie meșteșugărească în dezvoltare a orașelor, negustorul din Țara Romînească are de întîmpinat o serie de greutăți din pricina fărîmițării și anarhiei feudale, care nu-i asigură securitatea necesară și îi vămuește mărfu-

¹ În registrul vamal din 1503 ei sînt denumiți, alături de cei brașoveni «*mercatores magni seu grandi*» (*Quellen*, I, p. 36—46).

² Chiar dacă se folosește denumirea de «siromah» pentru unii oameni din târguri, socotim că aceasta are sensul de tîrgoveț. Astfel, Radu cel Mare scrie sibienilor: «iar cînd a fost astă iarnă, orașenii argeșeni au venit la Sibiu cu marfă, să se hrănească între voi, iar voi i-ați oprit și ați închis drumul»... «Și să știe domnia voastră că domnia mea nu vom lăsa pe *siromahii* noștri în pagubă» (P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu*, București, 1938, p. 21).

Identitatea siromah = orașean este aici evidentă.

³ Fr. Engels, *Completare și adaus la volumul al III-lea din Capitalul*. În K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, 1953, p. 37.

rile. Drept urmare, ca și meseriașii, el caută să se asocieze în întovărășiri, cu caracter stabil sau temporar, mai ales când pleacă la drum, pentru a se păzi de jaful eventual al feudalilor.

Prin natura activității și a legăturilor sale, chiar dacă negustorul din timpul orînduirii feudale este un factor progresist în economie, împingînd la dezvoltarea schimbului, totuși rolul său înnoitor este limitat, iar atitudinea sa politică, inconsecventă.

★

Din datele registrului din 1503 cu privire la exportul și importul Țării Romînești în relațiile comerciale cu Brașovul, precum și la tranzitarea mărfurilor orientale spre Brașov, prin mijlocirea pieței muntene, schimb de mărfuri care se ridică la aproximativ 7 200 000 aspri, se constată că, la începutul secolului al XVI-lea, pe piața Țării Romînești se făcea un comerț de o valoare apreciabilă. În cadrul acestui schimb de mărfuri, valoarea mărfurilor vîndute, cumpărate sau tranzitate de către negustorii din Țara Romînească se ridică la circa 4 130 000 aspri sau aproximativ 57% din totalul său¹. Aceste date dovedesc că la începutul secolului al XVI-lea negustorii munteni au o poziție dominantă în relațiile comerciale cu Brașovul.

În afară de negustorii din tirgurile și satele Țării Romînești, registrul de vamă din 1503 pomenește și cîțiva slujitori boierești care cumpărau mărfuri pentru stăpînii lor. Astfel, slujitorul Radu cumpăra pentru pîrcălabul Gherghina în ianuarie 1503 mărfuri de 120 florini², iar în iulie, același Radu și alt slujitor, Ștefan, îi cumpărau de asemenea mărfuri de 85 florini³, în total deci de 205 florini sau 10 250 aspri. Același pîrcălab Gherghina trimite la Brașov în jurul anului 1500 pe un om al său ca să-i cumpere niște cuțite, pentru care cere scutire de vamă⁴. Probabil că pîrcălabul Gherghina cumpăra cuțitele în vederea comerțului, deși s-ar fi putut să le aducă și pentru nevoile cetății în fruntea căreia se afla⁵.

Activitatea comercială a boicrimii luase extindere încă în cursul secolului al XV-lea, cînd sînt pomeniți numeroși boieri din Țara Romînească, care au legături comerciale cu brașovenii⁶.

¹ Cifra obținută prin totalizarea activității negustorimii mari și mici din Țara Romînească la export (cca. 225 000 aspri), la import (cca. 1 307 000 aspri) și la tranzit (cca. 2 600 000 aspri). Cf. valoarea participării lor la capitolele respective.

² *Quellen*, I, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 21.

⁴ Bogdan, *Relațiile*, p. 304.

⁵ Pîrcălab al cetății Poenari între 1496 și 1507 (Bogdan, *Relațiile*, p. 366).

⁶ Astfel, Gheorghe Lascăr, cămărașul lui Vlad Dracul, trimetea pe la 1437 la Brașov 9 măji de ceară (probabil de pe moșiile sale), precum și o mare sumă de florini (desigur ai vistieriei) pentru a cumpăra aramă necesară cămării sau hereghiei domnești) dar și «plnză, fier, oțel și una alta ce-mi trebuie» (Bogdan, *Relațiile*, p. 256).

Pe la 1478 — 1479, vornicul Dragomir al lui Manea avea depozitată la Brașov o cantitate de piper (*ibidem*, p. 266), iar pe la 1482 — 1492, vornicul Dragomir Udriște cerea brașovenilor scutire de vamă pentru piper și bogasii (*ibidem*, p. 295).

În sfîrșit, este tipic cazul lui «*Korys boeronem et mercatorem parcium transalpinarum*», care, în aprilie 1487, este amintit ca avînd legături comerciale cu sibienii și brașovenii; el avea depozitată marfă la Brașov și importa alte mărfuri din Ardeal în Țara Romînească (Hurmuzaki, vol. XV₁, nr. 230, p. 126); etc. (Bogdan, *Relațiile* și *idem*, *Documente și regeste*, passim).

În comparație cu marele număr de negustori din Țara Românească, cele câteva mențiuni ale registrului de vamă din 1503 ar arăta, la prima vedere, că activitatea comercială a boierimii muntene în schimbul de mărfuri cu Brașovul era neînsemnată. Chiar dacă în izvorul analizat boierii munteni nu sînt arătați ca trimițînd sau venind ei înșiși cu produse naturale la Brașov sau aducînd de acolo articole meșteșugărești, totuși ei participau indirect la schimbul de mărfuri cu Ardealul. Negustorii din târgurile și satele Țării Românești, care sînt pomeniți aducînd produse naturale la Brașov, le cumpărau desigur, în cea mai mare parte de pe moșiile boierești. Deși nu avem știri în acest sens, este de presupus că mulți boieri, ocupați în dregătorii sau cu exploatarea domeniului, le vindeau pe loc unor negustori locali, care le desfăceau în Ardeal. O parte dintre boieri însă își desfăceau produsele moșiei pe piața internă sau externă prin slugile lor.

Astfel, negustorii din Țara Românească, care apar atît de numeroși în registrele de vamă brașovene, sînt în cea mai mare parte, mijlocitorii care asigură defacerea pe piața brașoveană și ardeleană în genere, a prisosurilor unor moșii boierești și poate mănăstirești muntene, precum și a unor produse strînse din sate și din hotarul târgurilor țării. Prin această activitate comercială internă și externă, negustorimea munteană joacă un rol de seamă în schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov.

În analiza rolului jucat de marea și mica negustorime și în aprecierea participării fiecărui tîrg sau sat din Țara Românească la comerțul cu Brașovul vor fi prezentate *datele referitoare la negustorimea din tîrgurile și satele muntene*, adică pentru acei negustori cărora li se specifică *locul de proveniență*.

Așadar, există o deosebire între participarea negustorilor din tîrgurile și satele Țării Românești și între participarea negustorilor din Țara Românească, această ultimă categorie cuprinzînd, pe lîngă negustorii cărora li se specifică locul de proveniență, și pe alți comercianți — după nume munteni — dar cărora nu li se arată locul de unde vin.

Astfel, în 1503, la exportul de 198 465 aspri, făcut de negustorii din tîrgurile și satele Țării Românești, negustorii mici participau cu 192 770 aspri, iar negustorii mari cu 5 695 aspri, respectiv cu 97 % și 3 %.

La importul de 1 302 815 aspri făcut de negustorimea din tîrgurile și satele Țării Românești, negustorii mici participau cu 697 750 aspri, iar negustorii mari cu 605 065 aspri, respectiv cu 53,5 % și 46,5 %.

La tranzitul de mărfuri orientale, aduse de negustorii din tîrgurile și satele Țării Românești, în valoare de 2 598 011 aspri, negustorii mici participau doar cu 25 089 aspri, iar negustorii mari cu 2 572 922 aspri, respectiv cu 1 % și 99 %.

Astfel, din totalul de circa 4 100 000 aspri, care reprezenta activitatea comercială a negustorilor din tîrgurile și satele Țării Românești în relațiile cu Brașovul la 1503, negustorii mici participau cu 915 609 aspri, iar negustorii mari cu 3 183 682 aspri, respectiv cu 22,4 % și 77,6 %.

Negustorii mici se îndeletniceau mai ales cu exportul produselor naturale din Țara Românească, în cadrul importului mai ales cu comercializarea mărunțișurilor și mai puțin cu tranzitarea articolelor orientale.

Marii negustori se îndeletniceau în măsură redusă cu exportul, în cadrul importului aduceau mai ales cantități mari de cuțite și stofe, pe care le desfăceau

probabil prin intermediari, iar în tranzitarea mărfurilor orientale aveau un rol deosebit de însemnat.

Negustorii mărunți cumpărau produsele naturale direct de la producători — boieri, mănăstiri, țărani — și le vindeau acestora cu amănuntul articole meșteșugărești și mai ales mărunțișuri, fiind astfel legați de mase mai largi de vânzători și cumpărători. În schimb, marii negustori, care se ocupau mai ales cu tranzitarea produselor orientale, precum și cu vinderea unor articole occidentale mai scumpe, ca stofele, sau cu desfacerea cuțitelor unor intermediari locali sau străini, aveau o legătură mai slabă cu păturile largi din Țara Românească. Din această cauză, deși negustorii mărunți participau cu mai puțin de un sfert din valoarea schimburilor comerciale ale Țării Românești cu Brașovul, totuși rolul lor era cu mult mai mare decât al negustorilor mari în dezvoltarea pieței interne, în stimularea producției și a schimbului de mărfuri din Țara Românească.

★

Prin activitatea negustorilor din cuprinsul lor, târgurile și satele muntene au jucat un rol de seamă în relațiile comerciale ale Țării Românești cu Brașovul. Registrul vamal din 1503 amintește următoarele târguri și sate ale Țării Românești care au relații comerciale cu Brașovul și cu Ardealul (în ordinea valorii activității lor comerciale): Cîmpulung¹, Tîrgșor² Tîrgoviște³, Gherghîța⁴ Buzău⁵, București⁶, Stoenesti⁷, Albești⁸, Tîrgul de Floci⁹, Slatina¹⁰, Brăila¹¹ Pitești¹², Rîmnicul Vlciilor¹³, Roșii de Vede¹⁴, Suslănești¹⁵, Ivănești sau Ionești¹⁶ Cîmpina¹⁷, Curtea de Argeș¹⁸, Rucăr¹⁹, Cornățel²⁰,

¹ *Compolong*; rar *Langfell* (în legătură cu numele unui negustor din Cîmpulung, Iacob Langfeltes, cf. *Quellen*, I, p. 3—4 și Iorga N.: *Istoria comerțului românesc*, I, p. 145). Voi face trimiterea la *Quellen*, I, numai pentru acele localități al căror nume este mai puțin obișnuit sau a căror identificare comportă discuții.

² *Thorschor*, târg dispărut, azi sat la sud de Ploiești, raionul Ploiești.

³ *Thargovistia*, *Targovistia*.

⁴ *Girgicz*, *Girgitz*, azi orașel la S.E. de Ploiești, raionul Cricov.

⁵ *Bossow*, *Bossou*.

⁶ *Bucurel*, *Bukarest*.

⁷ *Stoynest* (*Quellen*, I, p. 10), sate în raioanele Cricov, Loviștea, Muscel, Pogoanele, Rîmnicul Vlciilor, Urziceni, Caracal.

⁸ *Albanest* (*ibidem*, p. 66). Poate Albești, sate în raioanele Brănești, Craiova, Curtea de Argeș, Giurgiu, Muscel, Pogoanele, Cricov.

⁹ *Flotsch*, târg dispărut, la vărsarea Ialomiței în Dunăre, azi satul Piua-Pietrii, raionul Fetești.

¹⁰ *Slatina*.

¹¹ *Brayla*.

¹² *Pitest*.

¹³ *Rybnick*, *Rybinick*, este Rîmnicul Vlciilor (cf. Iorga, *op. cit.*, I, p. 153).

¹⁴ *Rosch* (*Quellen*, I, p. 14, 31; cf. Iorga, *op. cit.*, I, p. 152), raionul Roșiorii de Vede.

¹⁵ *Sustanest*, *Susclanest* (*Quellen*, I, p. 8,10), sat în raionul Muscel.

¹⁶ *Ionest*, *Iuanest* (*ibidem*, p. 17, 30). Este fie Ionești, raionul Slobozia sau Ivănești, raionul Slobozia.

¹⁷ *Kympana*.

¹⁸ *Argisch*.

¹⁹ *Ruka* (*ibidem*, p. 22, 24), sat în raionul Muscel.

²⁰ *Korynczel* (*ibidem*, p. 20, cf. Iorga, *op. cit.*, I p. 152) sate în raioanele Oltenița, Craiova, Vinjul Mare.

Teleajen¹, Bunești², Boldești³, Florești⁴, Breaza⁵, Voivodești⁶, Didrih⁷, Voinești⁸,

În registrul vamal din anul 1503 sînt amintiți: 204 negustori mici, cu indicarea locului de proveniență, 54 mari negustori, cu indicarea locului de unde vin și 5 fără această specificare, deci 204 negustori mici și 59 mari, cu totul 263 de negustori din Țara Romînească care la 1503 au relații de comerț cu Brașovul.

Valoarea medie a mărfurilor pe care le aduce într-un transport un mare negustor și un mic negustor este grăitoare:

— 2 835 aspri un negustor mic;

— 25 267 aspri un negustor mare⁹.

★

Știrile cuprinse în registrul de vamă din 1530 arată că pentru întregul an schimbul de mărfuri dintre Țara Romînească și Brașov, efectuat de către negustorii munteni, brașoveni și alți ardeleni se ridică la suma de circa 1 400 000 aspri.

Din această sumă, mărfurile cumpărate, vîndute sau tranzitate de către negustorii munteni se ridică la aproximativ 885 000 aspri sau circa 63 % din valoarea acestui schimb. Știrile din registrul vamal din 1530 dovedesc și în această vreme existența unei mari și mici negustorimi muntene, cu roluri economice diferite în schimbul de mărfuri cu Brașovul.

Analiza rolului jucat de marea și mica negustorime din târgurile și satele Țării Romînești se va face — ca și în 1503 — luîndu-se în considerație datele referitoare la acei negustori cărora li se specifică locul de proveniență.

În diferitele ramuri ale schimbului de mărfuri dintre Brașov și Țara Romînească efectuat de cele două categorii de negustori din târgurile și satele muntene, participarea fiecărui grupe este următoarea: la export (circa 155 000 aspri) și la import (circa 300 000 aspri) participă atît negustorii mici (circa 170 000 aspri) cît și cei mari (circa 260 000 aspri).

Astfel, din totalul de circa 885 000 aspri, care reprezintă activitatea comercială a negustorilor din târgurile și satele Țării Romînești în anul 1530, negustorii mici participau cu circa 625 000 aspri sau 70,6 %, iar negustorii mari, cu circa 260 000 aspri sau 29,4 %.

Schimbarea raportului dintre marea și mica negustorime munteană se datorește aceluiași cauze care au produs modificarea acestui raport între marea și mica negustorime în general¹⁰; mica negustorime munteană, mai strîns legată de piața internă munteană și brașoveană, și-a menținut aproape aceeași poziție economică ca și în 1503 (în 1503 participă cu circa 915 000 aspri, iar în 1530, cu aproximativ 625 000 aspri), pe cînd marea negustorime, legată mai ales de piața externă, își reduce simțitor activitatea atunci cînd nu i se mai oferă

¹ *Telleschyn* (*Quellen*, I, p. 4,30), poate satul Teleajen (Cheia). raionul Teleajen.

² *Bonest* (*ibidem*, p. 8,24) sate în raioanele Curtea de Argeș, Costești, Rîmnicul Vilcii.

³ *Boldescht* (*ibidem*, p. 34), sat în raionul Mizil.

⁴ *Florest*, *Plorescht* (*ibidem*, p. 6, cf. Iorga, *op. cit.*, I, p. 149), sat în raioanele Bala de Aramă, Craiova, Crevedia.

⁵ *Brasa* (*Quellen*, I, p. 7), sat în raionul Cîmpina.

⁶ *Waynodest* (*ibidem*, p. 2), greșit pentru *Wayvodest*, sat dispărut în raionul Zimnicea.

⁷ *Dydrich* (*ibidem*, p. 24), azi Didrih, Dridu, raionul Urziceni.

⁸ *Boynest* (*ibidem*, p. 18), sat în raionul Muscel.

⁹ Cf. anexele nr. 1 și nr. 2.

¹⁰ Cf. mai sus, p. 180.

posibilități de cumpărare și desfacere a mărfurilor (în 1503 participă cu circa 3 185 000 aspri, iar în 1530, numai cu circa 260 000 aspri).

Astfel, în 1530, se vedește nu numai rolul deosebit de important pe care mica negustorie munteană îl are în dezvoltarea pieței interne a Țării Românești — rol pe care îl avusese și în 1503 — ci și precumpănirea sa netă în cadrul negustoriei muntene.

În 1530, participă negustori munteni din următoarele târguri și sate ale Țării Românești¹ (în ordinea valorii activității lor comerciale): Cîmpulung, Tîrgșor, Tîrgoviște, Buzău, Pitești, Brăila, Gherghița, București, Rîmnicul Vilcii, Curtea de Argeș, Tîrgul de Floci, Teișani², Stoenesti, Miroși³, Teleajen, Muscel⁴, Brănești⁵, Filipești⁶, Didrih, Slatina, Bunești, Florești <Cetatea> Poenari⁷, Brebuești⁸, Cîmpina, Băleni⁹.

★

Ca și în 1503, existența celor două categorii de negustori, mari și mici-mijlocii, este dovedită și în 1530, deosebirea însă între ele este mai puțin evidentă decît în 1503, cînd însuși registratorul — pe baza cunoașterii activității lor comerciale și care se dovedește a fi fost just apreciată — i-a împărțit în cele două mari grupe. În 1530, această împărțire este mai puțin vădită, deoarece există o serie de negustori care au afaceri comerciale ceva mai întinse decît micii negustori (între 100 și 200 florini la transport), dar care, în comparație cu negustorii din 1503, nu pot fi socotiți mari comercianți. De aceea, pe acești negustori — să le spunem mijlocii — i-am integrat, tocmai datorită volumului afacerilor lor, în categoria negustorilor mici.

În lunile februarie — iulie 1530, știrile din registru arată că au venit la Brașov cu mărfuri 212 negustori mici și 3 negustori mari din târgurile și satele Țării Românești.

Valoarea medie a unui transport făcut de un mic negustor este de circa 845 aspri, iar a unui mare negustor, de circa 42 900 aspri¹⁰.

★

Compararea volumului afacerilor marilor și micilor negustori din Țara Românească la 1503 și 1530 este sugestivă pentru a arăta rolul crescînd al micii negustorie muntene în comparație cu marea negustorie.

¹ Pentru târgurile și satele pomenite și în registrul vamal din 1503, nu mai repetăm numele folosit în registru și identificarea geografică, deoarece denumirea se păstrează aproape aceeași și în registrul din 1530 (cf. p. 185 — 186 și notele respective). Vom reda în schimb denumirea din registru și identificarea geografică pentru localitățile ce apar în plus față de anul 1503.

² *Tyschoyn, Tyschayn* (*Quellen*, II, p. 229), sat în raionul Teleajen.

³ *Merosch* (*ibidem*, p. 231), poate Miroși, sat în raionul Roșiorii de Vede sau Meriș în raionul Baia de Aramă.

⁴ *Muschel* (*ibidem*, p. 231), sate în raioanele: Pucioasa, Cislău și sate dispărute în raioanele: Loviștea, Slatina, Teleajen.

⁵ *Browesch, Browesch* (*ibidem*, p. 222), poate Brănești, sate în raioanele Filiași, Pucioasa etc., sat dispărut, în raionul Mizil.

⁶ *Fylipescht* (*ibidem*, p. 225), sate în raioanele Cîmpina și Filipeștii de Pădure.

⁷ *Ponayra* (*ibidem*, p. 227), poate Poenarul, sat în raionul Curtea de Argeș sau Poenari în raioanele Alexandria, Muscel și dispărut, în raionul Curtea de Argeș.

⁸ *Brebuescht* (*ibidem*, p. 223), poate Brebu, sate în raioanele Cîmpina, Pucioasa.

⁹ *Bulen* (*ibidem*, p. 223), poate Băleni, sat în raionul Tîrgoviște.

¹⁰ Cf. tabelele anexe privitoare la rolul târgurilor și satelor din Țara Românească în anul 1530 (nr. 3 și nr. 4).

Iată, compa-

1503 ianuarie—decembrie					
Negustori mari			Negustori mici		
Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor	Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
25 267	59	126	2 835	204	923
Valoarea medie a unui transport de mărfuri (Negustori mari și mici)			Numărul total al negustorilor	Numărul total al transporturilor	
9 130 aspri ¹			263	449	

¹ Cifra obținută prin împărțirea valorii activității comerciale a ambelor categorii de negustori la mici) = 4 099 291 : 449 = 9 129 aspri.

² Acelaș procedeu, adică: 128 635 (negustorii mari) + 311 884 (negustorii mici) = 440 519:

Din tabelul comparativ de mai sus, se poate constata următoarea situație în 1530, în raport cu 1503.

a) A scăzut simțitor numărul marilor negustori și cifra generală a afacerilor lor comerciale; este adevărat că valoarea medie a unui transport a crescut, dar ea este rezultatul participării numai a 3 mari negustori, în mâinile cărora s-a concentrat comerțul mare propriu-zis și a căror activitate singulară nu poate suplini decăderea comerțului mare în întregul său.

b) Numărul transporturilor făcute de micii negustori munteni a crescut apreciabil (369 în decurs de 6 luni, față de 323 în întregul an 1530); în schimb, a scăzut valoarea medie a unui transport la mai puțin de o treime.

c) Valoarea medie a unui transport de mărfuri, avându-se în vedere negustorimea mare și mică la un loc, scade simțitor (de la 9 130 aspri în 1503, la 1 184 în 1530); în schimb, crește apreciabil numărul călătoriilor comerciale făcute (449 în întregul an 1503, 372 doar în prima jumătate a anului 1530).

d) Toate aceste date dovedesc în chip vădit că negoțul Țării Românești cu Brașovul devine tot mai mult un comerț efectuat de mica negustorime (212 negustori în februarie-iulie 1530, față de 204 în întregul an 1503), a cărei activitate economică este vie, deși de un volum și o valoare mai redusă. Această caracteristică economică a micii negustorimi din Țara Românească se datorește tocmai legăturilor sale strânse cu piața internă munteană și brașoveană, formată din pături din ce în ce mai largi, dar cu mijloace bănești reduse, la ale căror posibilități materiale ea se adaptează în chipul cel mai adecvat.

★

Rolul târgurilor și satelor din Țara Românească în schimbul de mărfuri cu Brașovul în prima jumătate a secolului al XVI-lea se poate cerceta și pe baza registrelor de vamă din anii următori: 1529, 1542, 1543 și 1545, care cuprind date în acest sens.

Registrelor din acești ani — prin faptul că sînt fie incomplete, fie în rezumat — nu îngăduie însă decît o menționare a numelor acestor târguri și sate și a rolului lor în funcție de numărul negustorilor participanți din cuprinsul lor.

Între 2 iulie 1529 și 25 ianuarie 1530 au participat la schimbul de mărfuri cu Brașovul următoarele târguri și sate din Țara Românească (în ordinea numărului negustorilor): Tîrșor, Tîrgoviște, București, Cîmpulung, Buzău, Gherghița,

rativ, situația:

1530 februarie — iulie (1/2 an)					
Negustori mari			Negustori mici		
Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor	Valoarea medie a unui transport de mărfuri aspri	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
42 878	3	3	845	212	369
Valoarea medie a unui transport de mărfuri (Negustori mari și mici) (1/2 an)			Numărul total al negustorilor (1/2 an)		Numărul total al transporturilor (1/2 an)
1 184 aspri ³			215		372

numărul total de transporturi de mărfuri, adică: 3 183 682 (negustorii marii) + 915 609 (negustorii mici) = 1 184 aspri.

Rîmnicul Vilcii, Brăila, Pitești, Curtea de Argeș, Teișani, Nămăești ¹, Cetatea de Floci, Stoenesti, Albești, Brăgărești ², Broșteni ³, Cîmpina, Chiojd ⁴, Didrih, Estău ⁵, Gorgănești ⁶, Măgurele ⁷, Roșii de Vede, Teleajan și Văleni ⁸.

Din aceste târguri și sate ⁹ au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul 123 de negustori.

★

În 1542 au participat, în cadrul exportului și importului (pentru tranzit nu sînt date), următoarele târguri și sate: Cîmpulung, Gherghița, Pitești, Tîrșor, Tîrговиște, București, Brăila, Rîmnicul Vilcii, Buzău, Cetatea de Floci, Albești, Curtea de Argeș, Nămăești, Voinești, Comoșteni¹⁰, Potelu¹¹, Stoenesti, Teișani, Cornățel, Homorești¹², Rucăr, Slatina, Teleajen, Bădeni¹³, Balta¹⁴, Brăgărești, Breaza, Didrih, Godeni¹⁵, Mănești¹⁶, Slănic,¹⁷ Șoplea¹⁸, Suhaia¹⁹,

¹ Nemoest, *Nemuescht* (*Quellen*, II, p. 172), sat în raionul Muscel.

² *Bragarest* (*ibidem*, p. 173), sate în raioanele Ploiești și Pogoanele, azi dispărute.

³ *Brosten* (*ibidem*, p. 174), sate în raioanele Găești, Urziceni, Pucioasa, Filiași. Costești, Balș etc.

⁴ *Kyosd* (*ibidem*, p. 173), sate în raioanele Cislău și Teleajen.

⁵ *Estow* (*ibidem*, p. 172), sat dispărut, azi orașul Mizil.

⁶ *Gorganasch* (*ibidem*, p. 174), poate Gorgănești, raionul Balș sau Gorgănele, sat dispărut raionul Răcari.

⁷ *Magurele* (*ibidem*, p. 172), poate orașul Turnu-Măgurele, sat în raionul Teleajen, sau sat dispărut, raionul Giurgiu.

⁸ *Vaylen* (*ibidem*, p. 172), sate în raioanele Curtea de Argeș, Muscel, Teleajen și dispărut în raionul Mizil.

⁹ Nu am putut identifica satul «*Marin*» (*ibidem*, p. 173), poate Marinești, raionul Amaradia și «*Scopay*» (*ibidem*, p. 173), poate Schiopeni, sat în raionul Beceni. Negustorii veniți din ele nu au fost incluși în numărul de mai sus.

¹⁰ *Kometschin* (*Quellen*, III, p. 200), sat în raionul Gura Jiului.

¹¹ *Pothol* (*ibidem*, p. 200), sat în raionul Corabia.

¹² *Homorescht* (*ibidem*, p. 190, 205 etc.), poate Homoricu, raionul Baia de Aramă.

¹³ *Boden* (*ibidem*, p. 212), sate în raioanele Mizil, Muscel, Pucioasa, Băbeni-Bistrița.

¹⁴ *Baltho* (*ibidem*, p. 203), poate Balta, în raionul Baia de Aramă sau Băleni, în raioanele Snagov, Filimon Sîrbu etc.

¹⁵ *Godan* (*ibidem*, p. 201) etc., sat în raionul Muscel.

¹⁶ *Monuescht* (*ibidem*, p. 206 etc.), sate în raioanele Drăgănești, Răcari etc.

¹⁷ *Zlanyc, Zlenick* (*ibidem*, p. 194 etc.), sat în raionul Muscel.

¹⁸ *Scheplesch* (*ibidem*, p. 190 etc.), sat dispărut în raionul Ploiești.

¹⁹ *Schwahy, Zuchay* (*ibidem*, p. 199 etc.), sat în raionul Zimnicea.

Anghelești¹, Berivoești², Bogătești³, Bratia⁴, Călugăreni⁵, Cislău⁶, Cocorești⁷, Comarnic⁸, Dragoslavele⁹, Filipești¹⁰, Gîrlițe¹¹, Gogoșești¹², Goștilele¹³, Hinătești¹⁴, Lerești¹⁵, Măgureni¹⁶, Mîslea¹⁷, Nanov¹⁸, Podeni¹⁹, Păușești²⁰, Poenari, Rădești²¹, Roșii de Vede, Scheiu²², Schela²³, Slătioara²⁴, Văleni și Voivodești.

Din aceste 61 de târguri și sate²⁵, au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul 480 de negustori. În afară de acești negustori, au mai cumpărat mărfuri de la Brașov și 2 slujitori boierești²⁶.

În 1543, au luat parte la schimbul de mărfuri cu Brașovul următoarele târguri și sate (în ordinea numărului de negustori care vin din fiecare): Cîmpulung, Tîrgoviște, Pitești, Tîrgșor, Buzău, Gherghița, Rîmnicul Vlccii, Brăila, București, Curtea de Argeș, Nămăești, Albești, Voinești, Cetatea de Floci, Brăgărești, Florești, Stoenesti, Teișani, Cornățel, Homorești, Rucăr, Slatina, Șoplea, Brănești²⁷, Cîmpina, Comarnic, Dragoslavele, Ghinești²⁸, Roșii de Vede, Băicoi²⁹, Călinești³⁰, Lalești³¹, Teleajen, Bogătești, Breaza, Bunești

¹ *Engelescht* (*Quellen*, III, p. 208), sat în raionul Crevedia.

² *Berewoesch*, *Beruwesch* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Muscel, Teleajen, dispărut în raionul Baia de Aramă.

³ *Bogadescht*, *Bogatschent* (*ibidem*, p. 202, 209), sat în raionul Muscel.

⁴ *Braytha* (*ibidem*, p. 204), sate în raioanele Muscel, Vede, Lehliu.

⁵ *Kologarist* (*ibidem*, p. 198), sate în raioanele Găești, Mizil, Răcari etc.

⁶ *Tscheszew* (*ibidem*, p. 215), sat în raionul Cislău.

⁷ *Kokorescht* (*ibidem*, p. 210), sate în raioanele Cîmpina, Ploiești, Slatina.

⁸ *Komarnyck* (*ibidem*, p. 204), sat în raionul Sinaia.

⁹ *Dragoslav* (*ibidem*, p. 195), sat în raionul Muscel.

¹⁰ *Philipescht* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Cîmpina și Filimon Sîrbu.

¹¹ *Gorlicze* (*ibidem*, p. 190), poate Gîrleni, sat în raionul Găești.

¹² *Gogoescht* (*ibidem*, p. 194), sat în raionul Balș.

¹³ *Sustila* (*ibidem*, p. 191), desigur greșeală de citire a editorilor pentru Gustila,

Gostila (din pricina asemănării lui G cu S în paleografia latină); sat în raionul Brănești.

¹⁴ *Hynescht* (*ibidem*, p. 205), sat dispărut, azi cartier al orașului Rîmnicul Vlccii.

¹⁵ *Lerescht* (*ibidem*, p. 193), sate în raioanele Muscel și Vede.

¹⁶ *Magoren* (*ibidem*, p. 188), sate în raioanele Cîmpina și Teleajen.

¹⁷ *Myssle* (*ibidem*, p. 208), sat în raionul Cîmpina.

¹⁸ *Nanowe* (*ibidem*, p. 203), sat în raionul Alexandria.

¹⁹ *Padan* (*ibidem*, p. 202), sate în raioanele Loviște, Teleajen etc.

²⁰ *Powoescht* (*ibidem*, p. 207), poate Păușești, sat în raionul Băbeni-Bistrița.

²¹ *Radusch* (*ibidem*, p. 200), poate Rădești, sate în raioanele Curtea de Argeș, Muscel, Slatina.

²² *De laschy* (*ibidem*, p. 200), poate Schei, sate în raioanele Mizil și Beceni.

²³ *Schylla* (*ibidem*, p. 212), sat în raionul Tîrgu-Jiu.

²⁴ *Zlatyare* (*ibidem*, p. 208), sate în raioanele Urziceni și Horezu.

²⁵ Nu am putut identifica localitățile *Kraywasch* (*ibidem*, p. 198) și *Zlolasch* (*ibidem*, p. 202); negustorii din ele nu sînt socotiți în numărul de mai sus.

²⁶ *ibidem*, p. 191 și 193.

²⁷ *Braynescht* (*ibidem*, p. 235 etc.) sate în raioanele Filași, Pucioasa, sat dispărut în raionul Mizil.

²⁸ *Dginescht*, *Dgnest* (*ibidem*, p. 239 etc.), sat în raionul Răcari.

²⁹ *Boyko* (*ibidem*, p. 236 etc.), azi oraș în raionul Cîmpina.

³⁰ *Calenescht* (*ibidem*, p. 236 etc.), sate în raioanele Crevedia, Cîmpina, Drăgănești etc.

³¹ *Lalest* (*ibidem*, p. 235 etc.), sate în raioanele Vede și Tîrgu-Jiu.

Godeni, Măgureni, Poganu¹, Prahova², Prundul³, Scăeni⁴, Suslănești, Armășești⁵, Bădeni, Bîsca⁶, Bobotești⁷, Brebu, Brești⁸, Cacoți⁹, Căprioaru¹⁰, Didrih, Filipești, Hodărăști¹¹, Iliești¹², Istrița¹³, din Jaleș¹⁴, Mărcești¹⁵, Mărgineni¹⁶, Mislea, Poenari, Schela, Slănești¹⁷, Slănic, Strezești¹⁸, Văleni, Vlădeni¹⁹, Voivodești.

Din aceste 68 de târguri și sate²⁰ au participat la schimbul de mărfuri cu Brașovul un număr de 610 negustori.

În afară de acești negustori mai sînt menționați ca avînd legături de comerț cu Brașovul și doi slujitori boierești²¹.

★

În 1545—ultimul an din care avem știri cu privire la participarea târgurilor și satelor din Țara Romînească la schimbul de mărfuri cu Brașovul în această perioadă — participă următoarele târguri și sate: Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor, Buzău, Gherghița, Voinești, Pitești, Rîmnicul Vilcii, Curtea de Argeș, București, Albești, Nămăești, Brăila, Teișani, Florești, Brăgărești, Cetatea de Floci, Lalești, Teleajen, Boteni²², Bogătești, Șoplea, Măgureni, Berivoești, Breaza, Cîmpina, Cioceni²³, Cuculești²⁴, Drăgoești²⁵, Didrih, Litești²⁶,

¹ Pogan (Quellen, III, p. 234 etc.), sat în raionul Drăgășani.

² Prawoha (ibidem, p. 237 etc.), poate regiunea Prahovei sau sat dispărut cu acest nume.

³ Prun (ibidem, p. 242), poate Prundul, sate în raioanele Vidra și Pitești.

⁴ Zkeyen (ibidem, p. 235 etc.), sate în raioanele Ploiești și Cislău

⁵ Armescht (ibidem, p. 235), poate Armășești, sat dispărut în raionul Urziceni.

⁶ Bwska (ibidem, p. 242), sat în raionul Cislău.

⁷ Bobotescht (ibidem, p. 244), sat în raionul Baia de Aramă.

⁸ Brescht (ibidem, p. 242), poate sat dispărut sau Breșnița în raioanele Turnu-Severin și Strehaiia.

⁹ Konkocz (ibidem, p. 242), poate Cacoți, sat în raionul Turnu-Severin.

¹⁰ Kapprehora (ibidem, p. 237), sat în raionul Tîrgoviște.

¹¹ Hogerest (ibidem, p. 242), poate Hodărăști, sat în raionul Ploiești.

¹² Illescht (ibidem, p. 236), sat în raionul Filiași.

¹³ Ystricz (ibidem, p. 242), sat în raionul Mizil.

¹⁴ Zalescht (ibidem, p. 236), poate sat dispărut cu acest nume, sau vechiul județ dispărut al Jaleșului.

¹⁵ Morckesch (ibidem, p. 242), sat în raionul Tîrgoviște.

¹⁶ Morgen (ibidem, p. 235), poate Mărgineni, sat în raionul Cîmpina, dispărut în raionul Tîrgul-J.u.

¹⁷ Zlanesch (ibidem, p. 244), sat pomenit într-un act din 10 februarie 1578 (Documente privind istoria Romîniei, B XVI, vol. IV, p. 309).

¹⁸ Ztriguest (Quellen, III, p. 239), poate Strezești, sat în raionul Drăgășani.

¹⁹ Bladen (ibidem, p. 242), sate în raioanele Muscel, Ploiești etc., dispărut în raionul Fetești.

²⁰ Nu am putut identifica localitățile: Gamna (ibidem, p. 242) și Zlad (ibidem, p. 242).

²¹ Ibidem, p. 239 și 242.

²² Polhin (ibidem, p. 300 etc.), sate în raioanele Muscel, Răcari etc.

²³ Tschwulshan (ibidem, p. 302 etc.), sat în raionul Cricov.

²⁴ Kcwklest (ibidem, p. 297 etc.), sat în raionul Olteț.

²⁵ Draquest (ibidem, p. 301 etc.), sate în raioanele Brănești, Drăgășani etc., dispărut în raionul Răcari.

²⁶ Latest (ibidem, p. 295), poate Litești zis și Ulitești, sat în raionul Pitești, dispărut în raionul Cîmpina.

Budănești¹, Cornăfel, Mocești², Ogretin³, Rucăr, Slatina, Stoenști Băicoi, Bălțați⁴, Bordești⁵, Bratia, Bunești, Cristești⁶, Comarnic, Ploiești⁷, Poganu, Prahova, Rîmnicul Sărat⁸, Roșiorii de Vede, Tismana⁹, Brănești, Cacoți, Călinești, Cerbu¹⁰, Cocorăști, Cricov¹¹, Dănești¹², Detcoi¹³, Estău, Ghitioara¹⁴, Găiseni¹⁵, Homorești, Leotești¹⁶, Lerești, Mărgineni, Mislea, Muscel, Nănașești¹⁷, Picleni¹⁸, Plopeni¹⁹, Podu²⁰, Scăeni, Slănic, Urlați²¹, Sărățeni²², Suhățeni²³.

Din cele 77 de târguri și sate²⁴ din Țara Românească, pomenite în registrul de vamă din 1545, au participat la schimbul de mărfuri cu Brașovul 619 negustori munteni.

Creșterea apreciabilă a numărului de târguri și sate precum și de negustori din Țara Românească, care în prima jumătate a secolului al XVI-lea participă la schimbul de mărfuri cu Brașovul, este sugestivă pentru a aprecia relațiile comerciale dintre cele două centre economice.

¹ *Bwderest* (*Quellen*, III, p. 299), poate Budănești, sat amintit într-un act din 1581—1582 (*Documente privind istoria României B, XVI*, vol. V, p. 35).

² *Motschest* (*Quellen*, III, p. 296), sat în raionul Cricov, dispărut în raionul Buzău.

³ *Egrolhin* (*ibidem*, p. 294), sat în raionul Teleajen.

⁴ *Balczall* (*ibidem*, p. 297), sate în raioanele Rîmnicul Sărat, Strehăia, dispărut în raionul Focșani.

⁵ *Borderest* (*ibidem*, p. 294), poate Bordești, sat în raionul Rîmnicul Sărat.

⁶ *Kyrstess* (*ibidem*, p. 298), sat dispărut în raionul Mizil, azi Cristinești în raionul Rîmnicul Sărat.

⁷ *Ploest, Ploen* (*ibidem*, p. 295, 296).

⁸ *Zarall* (*ibidem*, p. 296).

⁹ *Thyszan* (*ibidem*, p. 302), sat în raionul Baia de Aramă.

¹⁰ *Zyerb* (*ibidem*, p. 297), sat în raionul Pitești.

¹¹ *Krych* (*ibidem*, p. 305), poate sat dispărut în raionul Cricov.

¹² *Denest* (*ibidem*, p. 295), sat în raionul Drăgănești, dispărute în raioanele Olteț și Pitești.

¹³ *Detkw* (*ibidem*, p. 295), sat în raionul Găești, dispărute în raionul Mizil și lângă București.

¹⁴ *Gythora* (*ibidem*, p. 295), ocnă de sare, poate și sat dispărut, în raionul Teleajen.

¹⁵ *Gszen, Gssyny* (*ibidem*, p. 295, 302), poate Găiseni, sat în raionul Crevedia.

¹⁶ *Lewtest* (*ibidem*, p. 297), sat în raionul Balș, dispărute în raioanele Buzău și Mizil.

¹⁷ *Naneschest* (*ibidem*, p. 296) sat în raionul Băbeni-Bistrița.

¹⁸ *Pockline* (*ibidem*, p. 301), sat în raionul Buzău.

¹⁹ *Popleni* (*ibidem*, p. 296), sate în raioanele Ploiești, Beceni, dispărute în raionul Brăila.

²⁰ *Pothw* (*ibidem*, p. 303) sate numite Podu . . . , în raioanele Cîmpina, Crevedia, Muscel etc.

²¹ *Vrlatz* (*ibidem*, p. 299), sat în raionul Cricov.

²² *Zarathiel* (*ibidem*, p. 330), poate Sărățeni, sate în raioanele Slobozia și Urziceni.

²³ *Zohathen* (*ibidem*, p. 396), poate sat dispărut în regiunea bălții Suhaia, raionul Zimnicea.

²⁴ Nu am putut identifica localitățile: *Beldissor* (*ibidem*, p. 297), *Dayschylle* (*ibidem*, p. 294), *Gyrckw* (*ibidem*, p. 296), *Lopaduat* (*ibidem*, p. 297), *Responeck* (*ibidem*, p. 304), *Schtiopoyre* (*ibidem*, p. 298), *Styen* (*ibidem*, p. 297), *Tschekopoher* (*ibidem*, p. 298), *Zoystw* (*ibidem*, p. 296), *Zyde* (*ibidem*, p. 303), *Dyneckotsch* (*ibidem*, p. 302).

În munca de identificare a localităților din Țara Românească pomenite în registrele vamale brașovene din 1503—1545, am folosit, printre alte instrumente de lucru, mai ales *Documente privind istoria României. B. Țara Românească. Veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri*, Buc., 1956, 166 pag.

Iată un tablou recapitulativ al acestei evoluții.

Anul	Nr. târgurilor și satelor din Țara Romînească	Nr. negustorilor din Țara Romînească
1503		28
1529	(1/2 an)	26
1530	(1/2 an)	26
1542	(fără tranzit)	61
1543		68
1545		77
		263
		123
		215
		480
		610
		619

Dacă se ține seamă că datele din 1529 și 1530 se referă doar la cîte o jumătate de an și că în acei ani împrejurările politice au fost defavorabile desfășurării normale a relațiilor comerciale dintre Brașov și Țara Romînească, se constată în chip deosebit de limpede *creșterea neîncetată* a numărului de târguri și sate muntene, precum și a negustorilor munteni care participă la acest schimb de mărfuri.

Creșterea activității comerciale a târgurilor, satelor și negustorilor din Țara Romînească reflectă o dezvoltare corespunzătoare a activității economice de pe piața internă munteană, în cadrul căreia se desfășura o bună parte din acest schimb, prin relațiile de vânzare-cumpărare dintre producătorii locali de mărfuri (boieri, mănăstiri, țărănime) și negustorii munteni sau străini.

Participarea crescîndă a târgurilor și satelor muntene, indicator al lărgirii pieței interne din Țara Romînească, presupune o dezvoltare corespunzătoare nu numai a schimbului de mărfuri intern și extern, ci și a producției de mărfuri din sate și orașe, a diviziunii sociale a muncii în meșteșuguri și comerț. Într-adevăr, Lenin arată că: « piața apare acolo, unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri. Mărimea pieței este indisolubil legată de gradul de specializare a muncii sociale »¹.

În cele ce urmează dorim să arătăm în ce chip produsele naturale ale unor regiuni au determinat specializarea acestora într-un anumit sens și cum aprovizionau cu produsele lor o serie de târguri și sate muntene, precum și pe brașoveni și alți ardeleni. Datele se referă la comerțul cu pește și mai precis la morun, care se pescuiește la noi numai în Dunăre și în Marea Neagră². De aceea, este probabil că existau în Țara Romînească locuri de desfacere a morunului de-a lungul Dunării, de unde îl cumpărau atît negustorii munteni cît și cei străini. Iată două exemple: datele registrelor vamale dovedesc că, în afară de negustorii ardeleni, aduc morun la Brașov și negustorii munteni din următoarele târguri și sate: Brăila, Cîmpulung, Tîrgșor, Voinești, Teleajen, Ionești și Rucăr (în 1503) și : Brăila, Tîrgșor, Gherghița, Tîrgul de Floci, Buzău și Cîmpulung (în 1542). Cu excepția Brăilei și a Tîrgului de Floci, nici unul dintre aceste târguri și sate nu este în vreo regiune unde s-ar putea pescui morunul. Faptul dovedește că aceste locuri de desfacere de la Dunăre erau piețe locale care deserveau regiuni situate în diverse părți din Țara Romînească și din Ardeal, cu produsul specific lor.

¹ Lenin V. I., *Opere*, vol. I, Ed. P.M.R., 1950, p. 91.

² Cărăușu S., *op. cit.*, p. 363.

De asemenea, este de presupus că, drept urmare a intensificării schimbului intern și extern, să fi avut loc, în cursul primei jumătăți a veacului al XVI-lea, un proces de contopire treptată și lentă a unor piețe mici locale în piețe mai mari, grupate în jurul unor târguri mai însemnate, unde se desfășeau produsele meșteșugărești locale și de import și se strângeau produsele naturale destinate orașenilor și negustorilor munteni și străini.

Materialele pe care le avem la dispoziție nu ne dau posibilitatea confirmării acestei păreri, care se bazează doar pe existența certă a creșterii schimbului pe piața internă munteană din prima jumătate a secolului al XVI-lea ¹.

★

Este interesant de semnalat că această creștere a numărului târgurilor, satelor și negustorilor din Țara Românească în schimbul de mărfuri cu Brașovul se datorește în bună parte participării crescînde a satelor și negustorilor din satele Țării Românești. Această creștere nu dovedește numai o lărgire a producției de mărfuri la sate și o intensificare a schimbului în domeniul rural, ci și o accentuare a procesului de descompunere a obștei țărănești și a acaparării pămînturilor țărănimii libere de către boieri, care făcea ca mulți țărani sărăciți să fie nevoiți a se ocupa, pe lângă alte îndeletniciri, și de negoț ².

Din cercetarea tabelului anexă nr. 5 se poate urmări această participare crescîndă a satelor din Țara Românească la comerțul cu Brașovul în chip deosebit de clar:

Anul	Nr. târgurilor participante *	Nr. negustorilor din târguri	Nr. satelor participante	Nr. negustorilor din sate	Nr. total al târgurilor și al satelor participante	Nr. total al negustorilor din târguri și sate
1503	12	229 **	16	34	28	263
1529 (1/2 an)	11	102	15	21	26	123
1530 (1 2 an)	12	193	14	22	26	215
1542 (fără tranzit)	12	316	49	124	61	480
1543	12	426	56	184	68	610
1545	12	381	65	238	77	619

* Am socotit târguri: Brăila, București, Buzău, Cîmpulung, Curtea de Argeș, Gherghița, Pitești, Râmnicul Vilcii, Slatina, Tîrgoviște, Tîrgșor și Tîrgul de Floci.

** Din cele 12 târguri au sosit 224 negustori; la numărul acestora am adăugat 5 negustori, mari, cărora nu li se specifică localitatea de proveniență, dar care era probabil tîrg, deoarece marii negustori sînt, cu o singură excepție, din orașe.

¹ În Rusia acest fenomen — trecerea de la piețele locale la cele regionale — a avut loc oarecum în același timp; în secolul al XV-lea după unii autori (Danilova și Pașuto, *Producția de mărfuri în Rusia pînă în secolul al XVIII-lea*, I.S.R.S. 1954, p. 40), în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, după alți autori (părerea lui S. V. Bahrușin, citată de A. M. Pancratova, *Rolul producției de mărfuri în trecerea de la feudalism la capitalism*, I.S.R.S., 1954, p. 11).

² Statistica ce urmează completează și întărește cu date afirmațiile cu privire la dezvoltarea comerțului exterior al «sărăcilor», în urma descompunerii crescînde a obștei din Țara Românească (Cf. V. Costăchel, *op. cit.*, p. 782).

Istoriografia mai veche, bazându-se în special pe o serie de condiții externe (luptele politice din Transilvania după 1526, rolul crescând al negustorilor orientali în Țările Române) a susținut că, de la sfârșitul secolului al XV-lea înainte, relațiile de comerț dintre Brașov și Țara Românească decad.¹

O cercetare însă amănunțită a unor izvoare statistice de prim ordin, ca registrele vamale brașovene, superficial folosite de istoriografia mai veche, și legarea problemelor comerțului exterior de dezvoltarea producției de mărfuri din cuprinsul Țării Românești, dovedesc suficient de limpede că în cursul primei jumătăți a veacului al XVI-lea schimbul de mărfuri dintre Brașov și Țara Românească urmează o linie ascendentă în ceea ce privește participarea târgurilor, satelor și negustorilor din cuprinsul Țării Românești și nivelul exportului muntean.

Din înfățișarea unor aspecte din istoria relațiilor comerciale dintre Brașov și Țara Românească și din dezvoltarea economiei muntene în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se poate constata că în această vreme a început să se dezvolte tot mai mult producția și schimbul de mărfuri în condițiile feudalismului, să crească piața internă a țării și să aibă un rol însemnat capitalul comercial al negustorilor.

Producția de mărfuri și comerțul din Țara Românească în vremea orînduirii feudale nu numai că nu au înlăturat feudalismul, ci chiar l-au slujit, ajutînd la menținerea vechiului mod de producție. Producția de mărfuri și negoțul au ajutat domeniul feudal să rezolve contradicția în care se zbătea, dînd posibilitatea boierului să își cumpere de la negustori anumite produse meșteșugărești, în schimbul vînzării produselor agricole ale domeniului său, care, înainte de apariția orașelor, nu își găseau cumpărători. Odată cu apariția orașelor și dezvoltarea schimbului de mărfuri între sat și oraș, boierul și-a putut valorifica produsele naturale ale moșiei sale, în schimbul cărora cumpăra articole meșteșugărești și de lux din orașele țării sau de la Brașov, consolidîndu-și astfel poziția sa economică. Posibilitatea de a-și valorifica produsele îl împingea însă la o exploatare tot mai cruntă a șerbilor în vederea stoarcerii de cît mai multă supra-muncă. Astfel, producția de mărfuri și deci și comerțul au contribuit o bună bucată de vreme la consolidarea orînduirii feudale, la întărirea economică a moșiei boierești și la intensificarea exploatării iobagilor².

Așadar, comerțul de pe piața Țării Românești din prima jumătate a secolului al XVI-lea contribuia deocamdată la consolidarea modului de producție feudal, în sînul căruia se desfășura.

¹ Meteș St., *op. cit.*, p. 107 și următoarele, Iorga N., *op. cit.*, vol. I, p. 68 și următoarele.

² F. I. Polianschi, *Despre producția de mărfuri în orînduirea feudală*, în «Analele romîno-sovietice», Istorie, 1953, nr. 3, p. 88, 92, 95.

Anexa nr. 1

Rolul târgurilor și satelor din Țara Românească în relațiile comerciale cu Brașovul în anul 1503.
Negustorii mic-mijlocii

Nr. crt.	Târgul	Valoarea exportului	Valoarea importului	Valoarea tranzitului	Totalul activității comerciale la târgului	Nr. negustorilor	Nr. transporturilor
1	Tîrgoviște	10 410	165 800	7 839	184 049	32	54
2	Buzău	8 870	168 482	800	178 152	32	59
3	Tîrgșor	34 520	107 525	4 140	146 185	26	56
4	Cîmpulung	86 660	15 523	6 730	108 913	27	52
5	Tîrgul de Flcei . .		45 250		45 250	8	12
6	Slatina		42 250		42 250	8	10
7	Braila	7 930	30 207	3 140	41 277	10	11
8	Gherghița	880	39 863		40 743	8	9
9	Pitești	700	21 700	2 240	24 640	7	7
10	București		18 300		18 300	5	5
11	Rîmnicul Vilcii . .		13 350		13 350	5	5
12	Rosii de Vede . . .		12 500		12 500	3	3
13	Suslănești	6 620			6 620	2	5
14	Ivănești	2 460	3 400		5 860	2	3
15	Cîmpina	5 360			5 360	3	4
16	Curtea de Argeș .	5 300			5 300	5	5
17	Stoenești	1 320	3 850		5 170	3	3
18	Rucăr	4 380		200	4 780	3	4
19	Cornățel		4 100		4 100	1	1
20	Teleajen	3 740	300		4 040	3	4
21	Bunești	4 000			4 000	2	2
22	Boldești		3 500		3 500	2	2
23	Florești	2 940			2 940	2	2
24	Breaza	2 740			2 740	1	1
25	Voivodești	2 140			2 140	1	1
26	Didrih		1 850		1 850	1	1
27	Voinești	1 600		—	1 600	3	3
	Total	192 770	697 750	25 089	915 609	204	323

Valoarea medie a unui transport de mărfuri — 2 835 aspri.

Aneza nr. 2

Rolul târgurilor și satelor din Țara Românească în relațiile comerciale cu Brașovul în anul 1508. Negustorii mari

Nr. crt.	Țirgul	Valoarea	Valoarea	Valoarea	Totalul	Nr.	Nr.
		exportului	importului	tranzitului			
A s p r i							
1	Cîmpulung	4 250	71 575	838 836	914 661	11	23
2	Țirgșor	500	123 315	643 430	767 245	15	34
3	Gherghița		63 875	296 071	359 946	9	17
4	Țirgoviște	945	66 775	259 542	327 262	7	16
5	București		29 925	134 568	164 523	5	10
6	Stoenești		18 425	73 825	92 250	2	4
7	Albești		4 400	61 210	65 610	1	2
8	Buzău		9 625	29 300	38 925	2	4
9	Gherghița-Țirgșor			96 675	96 675	2	1
Total		5 695	387 915	2 433 481	2 827 097	54	111
Fără specificarea țirgului de proveniență, dar sigur din Țara Românească .			217 150	139 435	356 585	5	15
Total general		5 695	605 065	2 572 922	3 183 682	59	126

Valoarea medie a unui transport de mărfuri: 25 267 aspri.

Aneza nr. 3

Rolul țirgurilor și satelor din Țara Românească în relațiile comerciale cu Brașovul în 1530 (februarie-iulie) Negustorii mici și mijlocii

Nr. crt.	Țirgul	Valoarea	Valoarea	Valoarea	Totalul	Nr.	Nr.
		exportului	importului	tranzitului			
A s p r i							
1	Țirgșor	42 020	24 140	7 681	73 841	44	85
2	Cîmpulung	6 680	2 850	37 840	47 370	17	26
3	Țirgoviște		9 450	22 096	31 546	12	23
4	Buzău	9 490	20 550	—	30 040	19	35
5	Brăila	6 580	21 450		28 030	19	31
6	Gherghița	1 440	17 000	2 300	20 740	15	28
7	București		18 850		18 850	14	36

Aneza nr. 3 (urmare)

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea impor- tului	Valoarea tranzi- tului	Totalul activității comerciale	Nr. negustori- ilor	Nr. trans- porturilor
		A s p r i					
8	Pitești		3 050	15 387	18 437	9	14
9	Rîmnicul Vileii .		12 950		12 950	21	34
10	Curtea de Argeș		9 450		9 450	11	21
11	Tîrgul de Floci .		8 900		8 900	10	12
12	Teișani	2 500			2 500	3	4
13	Stoenești	760	500		1 260	3	3
14	Mirșii	1 000			1 000	1	1
15	Teleajen	960			960	3	3
16	Muscel	900			900	1	1
17	Brănești	840			840	2	2
18	Filipești	840			840	1	1
19	Didrih	750			750	1	1
20	Slatina		700		700	1	1
21	Bunești	560			560	2	2
22	Florești	400			400	1	1
23	Cetatea Poenari .		400		400	1	1
24	Brebuești	300			300	1	1
25	Cîmpina	240			240	1	1
26	Băleni	80			80	1	1
	Total	76 340	150 240	85 304	311 884	212	369

Valoarea medie a unui transport de mărfuri = 845 aspri.

Aneza nr. 4

Rolul tîrgurilor și satelor din Țara Românească în relațiile comerciale cu Brașovul în anul 11530 (februarie-iulie).
Negustorii mari

Nr. crt.	Tîrgul	Valoarea exportului	Valoarea impor- tului	Valoarea tranzi- tului	Valoarea activității comerciale	Nr. negustori- rilor	Nr. trans- porturilor
		A s p r i					
1	Cîmpulung	—	—	78 435	78 435	1	1
2	Tîrgșor	—	—	39 700	39 700	1	1
3	Pitești	—	—	10 500	10 500	1	1
	Total	—	—	128 635	128 635	3	3

Valoarea medie a unui transport — 42 878 aspri.

Aneza nr. 5

Participarea negustorilor din satele și târgurile Țării Românești la schimbul de mărfuri cu Brașovul
 în prima jumătate a sec. al XVI-lea

Țirgurile și satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Albești	1	1	—	15	16	17
Anghelești	—	—	—	1	—	—
Armășești	—	—	—	—	1	—
Bădeni	—	—	—	2	1	—
Băicoi	—	—	—	—	3	2
Băleni	—	—	1	—	—	—
Balta	—	—	—	2	—	—
Bălțați	—	—	—	—	—	2
Berivoești	—	—	—	1	—	4
Bisca	—	—	—	—	1	—
Bobotești	—	—	—	—	1	—
Bogătești	—	—	—	2	2	6
Boldești	1	—	—	—	—	—
Bordești	—	—	—	—	—	2
Boteni	—	—	—	—	—	5
Brăgărești	—	1	—	2	10	8
Brăila	10	7	19	30	29	16
Brănești	—	—	2	—	4	1
Bratia	—	—	—	1	—	2
Breaza	1	—	—	2	2	4
Brebuești	—	—	1	—	1	—
Brești	—	—	—	—	1	—
Broșteni	—	1	—	—	—	—
București	10	12	14	31	27	19
Budănești	—	—	—	—	—	3
Bunești	2	—	2	—	2	2
Buzău	34	8	19	25	38	40
Cacoți	—	—	—	—	1	1
Călinești	—	—	—	—	3	1
Călugăreni	—	—	—	1	—	—
Caprioru	—	—	—	—	1	—
Cerbu	—	—	—	—	—	1
Chiojd	—	1	—	—	—	—
Cioceni	—	—	—	—	—	4
Cislău	—	—	—	1	—	—
Cîmpina	3	1	1	—	4	4
Cîmpulung	38	10	18	61	86	89
Cocorești	—	—	—	1	—	1
Comarnic	—	—	—	1	4	2
Comoșteni	—	—	—	6	—	—
Cornățel	1	—	—	4	5	3
Cricov	—	—	—	—	—	1
Cristești	—	—	—	—	—	2
Cuculești	—	—	—	—	—	4

Țirgurile și satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Curtea de Argeș	5	5	11	13	22	21
Dănești	—	—	—	—	—	1
Detcoi	—	—	—	—	—	1
Didrih	1	1	1	3	1	5
Drăgoești	—	—	—	—	—	4
Dragoslavele	—	—	—	1	4	—
Estău	—	1	—	—	—	1
Filipești	—	—	1	1	1	—
Florești	2	—	1	—	8	12
Găiseni	—	—	—	—	—	2
Gherglifța	17	8	15	37	38	31
Ghinești	—	—	—	—	4	—
Ghitioara	—	—	—	—	—	1
Gîrlița	—	—	—	1	—	—
Godeni	—	—	—	3	2	—
Gogoșești	—	—	—	1	—	—
Gorgănești	—	1	—	—	—	—
Goștilele	—	—	—	1	—	—
Hinătești	—	—	—	1	—	—
Hodărești	—	—	—	—	1	—
Homorești	—	—	—	4	5	1
Iliești	—	—	—	—	1	—
Istrița	—	—	—	—	1	—
Ivănești	2	—	—	—	—	—
Jaleș	—	—	—	—	1	—
Lalești	—	—	—	—	3	8
Leotești	—	—	—	—	—	1
Lerești	—	—	—	1	—	1
Litești	—	—	—	—	—	4
Măgurele	—	1	—	—	—	—
Măgureni	—	—	—	1	2	5
Mănești	—	—	—	2	—	—
Mărcești	—	—	—	—	1	—
Mărgineni	—	—	—	—	1	1
Miroși	—	—	1	—	—	—
Mocești	—	—	—	—	—	3
Mislea	—	—	—	1	1	1
Muscel	—	—	1	—	—	1
Nămăești	—	3	—	13	17	17
Nănăsești	—	—	—	—	—	1
Nanov	—	—	—	1	—	—
Ogretin	—	—	—	—	—	3
Păușești	—	—	—	1	—	—
Pfeleni	—	—	—	—	—	1
Pitești	7	7	10	37	42	24

Aneza nr. 5 (urmare)

Tirgurile și satele	Numărul negustorilor					
	1503	1529 (1/2 an)	1530 (1/2 an)	1542 (fără tranzit)	1543	1545
Ploiești	—	—	—	—	—	3
Plopeni	—	—	—	—	—	1
Podeni	—	—	—	1	—	—
Podu	—	—	—	—	—	1
Cetatea Poenari	—	—	1	1	1	—
Poganu	—	—	—	—	2	2
Potelu	—	—	—	6	—	—
Prahova	—	—	—	—	2	2
Prundu	—	—	—	—	2	—
Rădești	—	—	—	1	—	—
Râmnicul Sărat	—	—	—	—	—	2
Râmnicul Vilcii	5	8	21	30	33	22
Roșii de Vede	3	1	—	1	4	1
Rucăr	3	—	—	4	5	3
Sărățeni	—	—	—	—	—	1
Scăeni	—	—	—	—	2	1
Scheiu	—	—	—	1	—	—
Schela	—	—	—	1	1	—
Slănești	—	—	—	—	1	—
Slănic	—	—	—	2	1	1
Slatina	8	—	1	4	5	3
Slătioara	—	—	—	1	—	—
Șoplea	—	—	—	2	5	5
Stoenești	5	2	3	6	8	3
Strejești	—	—	—	—	1	—
Suhaia	—	—	—	2	—	—
Suhăteni	—	—	—	—	—	1
Suslănești	2	—	—	—	2	—
Teișani	—	4	3	5	8	14
Teleajen	3	1	3	3	3	7
Tirgoviște	39	13	12	35	53	59
Tirgșor	41	22	43	37	39	49
Tirgul de Floci	8	2	10	16	14	8
Tismana	—	—	—	—	—	2
Urlați	—	—	—	—	—	1
Văleni	—	1	—	1	1	—
Vlădeni	—	—	—	—	1	—
Voinești	3	—	—	7	16	30
Voivodești	1	—	—	1	1	—
Gherghița și Tirgșor	2	—	—	—	—	—
Localități din Țara Românească nespecificate	5	—	—	—	—	—
Total	263	123	215	480	610	619

ТОВАРООБМЕН МЕЖДУ ВАЛАХИЕЙ И БРАШОВОМ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Развитие товарообмена между Валахией и Брашовом в течение первой половины XVI века отражается, в особенности, в брашовских таможенных книгах того времени, недостаточно использованных прежними историками. Некоторые брашовские таможенные книги (1503 и 1530 годов) были опубликованы полностью, другие же (1529 и 1542—1550 годов) — в сокращенном виде. В книгах отмечены в хронологическом порядке въезд и выезд из Брашова валашских, молдавских и трансильванских купцов с товарами, причем указывается имя и место, откуда прибыл купец, количество перевозимого им товара и пошлина, уплаченная купцом за товар.

В соответствии с этими данными можно приблизительно подсчитать экспорт, импорт и транзит в товарообмене между Валахией и Брашовом.

Валахия экспортировала в Брашов главным образом рыбу, скот, кожу и воск. Объем экспорта меняется следующим образом:

1503 год	600 000—	700 000	аспров
1529 год	400 000—	500 000	•
1530 год	400 000—	500 000	•
1542 год	400 000—	500 000	•
1543 год	600 000—	700 000	•
1545 год	800 000—	900 000	•
1546 год	900 000—	1 000 000	•
1547 год	800 000—	900 000	•
1550 год	900 000—	1 000 000	•

Возрастающая в общем кривая экспорта отражает соответствующий рост товарообмена в Валахии в области натуральных продуктов.

Импорт Валахии из Брашова составляли ножи, сукна и мелочные товары как брашовского, так и западноевропейского производства. Объем импорта, который, в общем, падает в течение исследуемого периода может быть оценен с несколько большей точностью для следующих годов:

1503 год — около 1 000 000 аспров; 1530 год — около 350 000 аспров.

Падение импорта из Брашова является результатом развития ремесел в Валахии, начинающих все более и более удовлетворять нужды местного населения.

Крупный транзит восточных товаров через Валахию к Брашову является следствием благоприятного расположения Валахии на пересечении торговых путей, связывавших Восток с Западом.

В обмене товарами с Брашовом участвовало все возрастающее количество купцов из валашских городов и сел, что являлось отражением усиления местного купечества как на внутреннем мунтенском, так и на трансильванском рынке.

В этом отношении показательно участие валашских городов, сел и купцов в товарообмене с Брашовом в начале XVI века (1503) и его середине (1545). Так, в 1503 году в товарообмене с Брашовом участво-

вали 229 купцов из 12 городов и 34 купца из 16 сел Валахии, а в 1545 году — 381 купец из 12 городов и 238 купца из 65 сел Валахии.

Данные таможенных книг 1503 и 1530 годов дают возможность сравнить роль, которую играли крупные и мелкие купцы в товарообмене с Брашовом. Господствующая роль в экспорте валашских натуральных продуктов и в импорте брашовских мелочей принадлежит мелким купцам, которые, таким образом, тесно связаны с широкими массами потребителей; крупные же купцы занимаются почти исключительно импортом тканей, которые они продают, главным образом, господствующему классу, и ножей, которые они перепродают (оптом) мелким купцам; они занимаются также транзитом восточных товаров. Следовательно, благодаря своей деятельности, тесно связанной с широкими массами покупателей, мелкие купцы играют несравненно более значительную роль, чем крупные, в развитии внутреннего рынка Валахии.

В заключение следует отметить, что торговые сношения между Валахией и Брашовом в первой половине XVI века, поощряя рост производства натуральных продуктов — товаров Валахии и привлекая в сферу обмена все возрастающее число валашских городов и сел, сыграли прогрессивную роль в развитии румынского внутреннего рынка.

L'ÉCHANGE DE MARCHANDISES ENTRE LA VALACHIE ET LA VILLE DE BRAȘOV DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'évolution de l'échange de marchandises entre la Valachie et la ville transylvaine de Brașov au cours de la première moitié du XVIe siècle se reflète dans les registres douaniers de cette ville, registres insuffisamment utilisés par les historiens plus anciens. Les livres des douanes de la ville de Brașov ont été publiés, les uns intégralement (ceux des années 1503 et 1530), d'autres, d'une manière sommaire (ceux des années 1529 et 1542—1550). Les registres mentionnent, dans l'ordre chronologique, les entrées et les sorties des commerçants chargés de marchandises de Valachie, de Moldavie et de Transylvanie. Y sont inscrits le nom du marchand et son lieu d'origine, la quantité de marchandises qu'il transporte et les droits de douane perçus.

En tenant compte de ces données, on peut évaluer, approximativement, l'exportation, l'importation et le transit dans le cadre de l'échange de marchandises entre la Valachie et la ville de Brașov.

La Valachie exportait à Brașov surtout du poisson, du bétail, des peaux et de la cire. Le volume de ces exportations évolue comme suit:

1503 : 6 —	700000	aspres
1529 : 4 —	500000	♦
1530 : 4 —	500000	♦
1542 : 4 —	500000	♦
1543 : 6 —	700000	♦
1545 : 8 —	900000	♦
1546 : 9 —	1000000	♦
1547 : 8 —	900000	♦
1550 : 9 —	1000000	♦

La courbe généralement ascendante de l'exportation reflète l'augmentation correspondante de la production de marchandises en Valachie, dans le compartiment des produits naturels.

La Valachie importait de Braşov surtout des couteaux, du drap et de menus objets fabriqués tant à Braşov qu'en Occident. Le volume de ces importations, généralement en baisse pour toute la période étudiée, peut être évalué avec un peu plus de certitude pour les années suivantes:

1503: environ 1 000 000 d'aspres; 1530: env. 350 000 aspres.

La baisse de l'importation en provenance de Braşov est due à l'essor de l'artisanat en Valachie, de plus en plus en mesure de satisfaire aux demandes du pays.

Le transit de grande ampleur des produits orientaux qui traversent la Valachie en direction de Braşov est dû à la position favorable de ce pays situé au croisement des voies commerciales qui unissent l'Orient à l'Occident.

Un nombre croissant de marchands des villes et villages valaques participait aux échanges avec Braşov, fait qui reflète l'affermissement des positions du commerce local tant sur le marché intérieur du pays, que sur le marché transylvain.

Cette assertion est corroborée par la comparaison de la participation des villes, villages et marchands de Valachie à l'échange de marchandises avec la ville de Braşov, au début du XVIe siècle (1503) et au milieu du même siècle (1545). Ainsi, en 1503, 229 marchands, originaires de 12 villes, et 34, venus de 16 villages de Valachie, participent aux échanges avec Braşov; en 1545, 12 villes envoyaient 381 marchands et 65 villages, 238.

Les données des registres douaniers de 1503 et 1530 permettent de comparer le rôle joué par les grands et les petits marchands dans les échanges avec Braşov. Les petits marchands jouent un rôle primordial dans l'exportation des produits naturels de la Valachie et dans l'importation des menus objets, provenant de Braşov, ce qui les lie étroitement aux larges masses d'acheteurs. Par contre, les grands marchands s'occupent à peu près exclusivement de l'importation des tissus, qu'ils revendent surtout à la classe dominante, et de la coutellerie qu'ils cèdent en gros aux marchands détaillants; ils assurent aussi le transit des produits orientaux. De sorte que les petits marchands, qui s'adressent à la grande masse des acheteurs jouent dans le développement du marché intérieur de la Valachie un rôle incomparablement plus important que les gros marchands.

En conclusion, les relations commerciales entre la Valachie et la ville de Braşov ont stimulé, au cours de la première moitié du XVIe siècle, l'augmentation de la production des produits naturels-marchandises de la Valachie et ont attiré dans le circuit des échanges un nombre de plus en plus grand de villes et de villages valaques, jouant ainsi un rôle progressiste dans le développement du marché intérieur roumain.

ȘTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRILOR ROMÎNE ÎN CRONICILE UCRAINESE

DE

MIHAIL DAN

I

Popoarele romîn și ucrainean au stat secole de-a rîndul în cele mai strînse legături economice, politice și culturale. Dacă nu ne-am referi decît la îndelungata colaborare militară antiotomană, care a unit timp de mai multe veacuri pe romîni și cazaci, și afirmația de mai sus ar fi suficient ilustrată.

Trecutul comun de suferințe, de jertfe și de lupte, a lăsat multe și adînci urme în izvoarele documentare și narrative ale celor două popoare. Scoaterea la lumină a oricărei mărturii atestînd acest trecut de prietenie frățească dintre cele două popoare vecine este o datorie patriotică pentru oricare dintre istoricii noștri.

Îndemnați de acest gînd, căutăm să dăm la iveală, în traducere, o serie de mărturii privitoare la țările noastre și la prietenia și colaborarea romîno-ucraineană în sec. XVI—XVII, pe care le-am spicuit din cîteva cronici ucrainene din sec. XVII—XVIII.

Aceste izvoare, — deși unele din ele sînt surse de informație de prima mînă — au rămas aproape cu totul necunoscute istoriografiei noastre. Într-adevăr, din cele trei izvoare narrative ucrainene, de care ne ocupăm mai jos, numai unul singur *Краткое описание Малороссии* (*Scurtă descriere a Rusiei Mici*) l-am aflat amintit în lucrarea lui P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*¹, în legătură cu implicarea domnului muntean Constantin Șerban Basarab în evenimentele războinice din Ucraina prin al optulea deceniu al sec. XVII. În afară de această mențiune nu am mai aflat nimic².

¹ În *An. Ac. Rom., Mem. secț. ist.*, seria a III-a, t. XXI, (1938—1939), p. 385 (13), nota 2.

² Lucrarea lui E. Stănescu, *Colaborarea militară dintre romîni și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în « Studii », an 7, (1954), nr. III, p. 119—141, folosește cronicile ucrainene după traducerea manuscrisă a subsemnatului.

Ținând seama de acest lucru, ca și de raritatea în țara noastră a publicației în care se află editate numitele cronici ¹ și de faptul că limba în care sînt scrise, limba rusă veche, nu este accesibilă tuturor cercetătorilor noștri, credem că aducem un serviciu științei noastre istorice publicînd extrasele din cronicile ucrainene — un izvor cu totul nou pentru istoria R.P.R.

Cronicile ucrainene, care fac obiectul lucrării de față, se încadrează în timp în așa-numita perioadă căzăcească a istoriei ucrainene (1648—1782), de unde încă și denumirea lor de anale căzăcești. Istoriografia ucraineană s-a dezvoltat, îndeosebi, în sec. XVII, în acea epocă de luptă eroică pentru independență, care a dus și la o intensificare a producției literare în general. Ținând seama de condițiile specifice de dezvoltare a culturii în orînduirea feudală, în care religia și teologia sînt singura formă pe care o îmbracă ideologia ², constatăm că și istoriografia ucraineană a epocii are, mai mult sau mai puțin, un colorit bisericesc. Cu toate acestea, — cum spune istoricul sovietic S. V. Bachrușin ³ — istoriografia a realizat mari succese în sec. XVII prin utilizarea unor materiale noi împrumutate din izvoarele străine. Atunci au apărut și în Ucraina nenumărate cronografe, în care — datorită și încadrării sale politice în statul polon-lituan — știrile furnizate de izvoarele rusești au fost întregite cu știri împrumutate din operele cronicarilor poloni (Miechowski, Bielski, Strykowski, Guagnin, ș.a.) ⁴.

În aceste condițiuni, în 1674, la Kiev, arhimandritul mănăstirii Pecerskaia, Inochentie Gizel a publicat *Sinopsis*-ul său, care expunea, de fapt, istoria poporului ucrainean. Tot un reflex al istoriografiei polono-lituaniene în istoriografia de pe teritoriul rus de apus, în sec. XVII, este așa-numitul *Letopiseș de la mănăstirea Gustînski*, alcătuit în 1670 și numit astfel după mănăstirea Gustînski din regiunea Poltava. Această cronică ucraineană cuprinde perioada dintre 1310—1597, cu interesante date asupra istoriei ucrainene din sec. XVI, îndeosebi, pe baza unor cronici locale ucrainene necunoscute și a împrumuturilor din cronicile polone din sec. XV—XVI ⁵.

Istoriografia polonă s-a reflectat, într-o formă sau alta, ca și în cronicile moldovene, și în cronicile ucrainene din sec. XVII, ca, de pildă, în *Letopiseșul lui Samovideș* (martorul ocular), cuprinzînd perioada 1648—1702, *Letopiseșul lui Grigore Grabianka* (pentru anii 1648—1709), cel al lui *Samoil Veliciko* (sec. XVII — jumătatea întia a sec. XVIII), *Letopiseșul lui Hmielnički* (pentru anii 1638—1650), *Letopiseșul de la Lwow* (1498—1649), *Letopiseșul mănăstirii Gustînski* (1600—1641), majoritatea din ele provenind din epoca eroică a luptei de eliberare națională condusă de Bogdan Hmielnički împotriva jugului panilor poloni ⁶.

¹ Orest Levițki, *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, Краткаго Описания Малороссии и Собрания Историческаго*, Kiev, 1878.

² Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfrșitul filozofiei clasice germane*, ed. a II-a, Buc., Ed. P.M.R., 1949, p. 38.

³ În B. D. Grecov — S. V. Bachrușin — V. I. Lebedev, *История СССР*, Moscova, 1948, cap. XXI, punct 10, Cultura sec. XVII, p. 477.

⁴ În B. D. Grecov — S. V. Bachrușin — V. I. Lebedev, *op. cit.*, p. 477.

⁵ I. Macûrek, *Dějepisectví evropského východu*, (*Istoriografia Europei răsăritene*), Praga, 1946, p. 188.

⁶ *Ibidem*.

Alături de izvoare rusești mai vechi, cronicarii poloni au fost utilizați și în sec. XVIII la unele compilații istorice ucrainene, cum este cazul cu *Собрание историческое (Culegerea istorică)* alcătuită la 1770 de Ștefan Vasilevici Lukomski, care a întrebuițat de nenumărate ori pe umanistul polon Alexandru Guagnin.

Fără îndoială, că din toate cronicile ucrainene din sec. XVII—XVIII cea mai importantă pentru noi este *Летопись Самовидца (Cronica martorului ocular)*¹, ca una al cărei autor a fost contemporan cu evenimentele relatate, luînd chiar parte la unele dintre ele.

După opinia aproape unanim acceptată de istorici, *Cronica martorului ocular* s-ar datori lui Roman Rakuška Romanovski, una din cele mai de seamă figuri ale Ucrainei din a doua jumătate a sec. XVII. Romanovski s-a născut prin 1622 la Nejin, în Ucraina din stînga Niprului, dintr-o familie de tîrgoveți, apoi a treit la cazăcime, în ale cărei rînduri îl aflăm în marea luptă de eliberare din 1648. La vîrsta de 30 de ani el aparținea deja păturii suprapuse militare cazăcești, ocupînd o serie de importante funcțiuni militare: administrator al tezaurului militar în regimentul din Nejin, revizor al tezaurului militar, sotnik de Nejin, judecător militar și loțiitor de colonel. Fără a fi excelat în misiuni și merite militare, Roman Rakuška a îndeplinit multe sarcini diplomatice și administrative. Astfel, în 1656, în calitate de loțiitor de colonel de Nejin, a dus tratative cu țarul rus Aleksei Mihailovici la cartierul acestuia de lîngă Rîga în legătură cu ocuparea Belorusiei de către cazaci²; în 1658 a participat la reînnoirea alianței dintre cazacii zaporojeni și hoarda tătărească din Crimeea; iar în anii 1659—1660 a luat parte la tratativele diplomatice cu Moscova și cu polonii.

Pe vremea hatmanului Briuchovețki (1663—1668), al cărui om de încredere a fost în materie administrativă și financiară, în calitate de vistier general al armatei, Roman Rakuška reuși să adune o mare avere. Dar răscoala din 1668 îi aduse ruina averii și partida sa fiind înfrîntă, el se refugie în dreapta Niprului, ajungînd protopop de Bracslaw. Probabil că a stat aici pînă în 1675, cînd Bracslawul fu ars de poloni și locuitorii lui emigrară în masă în Ucraina din stînga Niprului. Atunci va fi revenit și Rakuška în părțile sale de baștină, unde îl aflăm, pînă la moartea sa, în 1703, ca preot la biserica Nikolskaia din Starodub³.

Se pare că a început să-și scrie cronica la Starodub prin anii 1676—1677⁴, mergînd cu însemnările pînă în 1702, anul imediat anterior morții sale.

După cum rezultă din diferitele pasaje ale cronicii ca și din datele sale biografice, Roman Rakuška a fost martor ocular al evenimentelor descrise⁵,

¹ Il vom cita *Samovideț*.

² M. Hrușevski, *История Украины — Руси*, t. IX, p. 1264—1265.

³ Idem, *Самовидец руины и его позднейшие отражения*, în «Труды Института Славяноведения, Москва-Ленинград, I. p. 162—166; cf. Miron Korduba, *La littérature historique soviétique-ukrainienne*, Compte-rendu, 1917—1931, în «Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale», t. VIII, 1938, p. 47 (127) — 50 (130); Lucrarea istoricului sovietic ucrainean M. M. Petrovski, *Нарысы з истории Украины, I. Дослиди над летописом Самовидця*, Harkov, 1930, nu ne-a fost accesibilă.

⁴ M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 167; O. Levițki, *op. cit.*, p. 31, crede că autorul și-a făcut tot timpul însemnări asupra evenimentelor și a început să-și redacteze cronica abia în 1672.

⁵ M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 168—171.

ceea ce mărește gradul de autenticitate a informațiilor pe care ni le dă, între altele, despre Moldova din a doua jumătate a sec. XVII.

Cronica lui Samovideț, în expunerea sa analitică a evenimentelor, cuprinde știri felurite despre întâmplările din Suedia, Livlanda, Kurlanda, Austria, Ungaria, Moldova, Sîrbia, Turcia, Prusia, Olanda, Veneția, Franța. Autorul dovedește că era familiarizat cu geografia Europei acelor vremuri și că era orientat în organizarea politică și în relațiile dintre statele europene ale epocii¹.

Citind cronica sa, putem desprinde o serie de elemente ce caracterizează concepția sa istorică și atitudinea sa politică.

În condițiile epocii în care a trăit, concepția sa istorică este teologică. Deși el ia o atitudine anticatolică atunci când vrea să lămurească cititorilor cauzele războiului de eliberare condus de Hmielnițki și invocă drept cauză principală «persecutarea religiei pravoslavnice de către poloni și asuprirea cazacilor»², Roman Rakușka dă totuși dovadă de limitare de clasă. Într-adevăr, când vorbește de lupta dintre ortodoxie și catolicism, el nu dă expresie netă acestui antagonism, așa cum acesta se manifestă cu tărie în rîndurile maselor populare ucrainene³. Poziția aceasta a lui Rakușka nu este întâmplătoare. Ea nu este altceva decît reflectarea în opera sa cronicărească a apartenenței de clasă a autorului. Ca unul ce aparținea clasei suprapuse maloruse, compusă pe atunci din cler, patriciatul urban, starșina căzăcească și șlehticii pravoslavnici locali, Romanovski ar fi preferat, mai de grabă, un război împotriva turcilor și tătarilor care le-ar fi dat mai multe posibilități de a obține prăzi și bogății, pe când poporul de jos era mai interesat în lupta împotriva panilor poloni⁴. Această poziție se reflectă consecvent în cronica lui Samovideț și se exprimă prin atitudinea lui net antitătară⁵ și atenuat anticatolică, filopolonă chiar⁶.

Dar, pentru a înțelege mai bine poziția sa de clasă, e necesar să ne referim iarăși la diferențierea de clasă din sînul căzăcimii și la contradicțiile dintre clasa suprapusă și poporul de jos (*golitba*).

Este adevărat că poporul ucrainean s-a ridicat în întregime la luptă împotriva Poloniei panilor, realizîndu-se, pe deasupra intereselor contradictorii dintre clase, o uniune națională a tuturor forțelor. Și Samovideț însuși ne arată acest lucru⁷. În lupta împotriva jugului polon s-au unit la început — cum ne spune istoricul sovietic N. L. Rubinștein⁸ — toate forțele poporului: marile mase țărănești, starșina căzăcească, tîrgoveții, căzăcimea și o însemnată parte din șleahita ucraineană mică și mijlocie. Dar, pe măsură ce lupta victorioasă a lui Hmielnițki se dezvoltă, în sînul mișcării luată naștere și se dezvoltă atitudini noi, divergente, pe linia intereselor de clasă ale celor ce luau parte la marea mișcare populară. Acest lucru se explică prin aceea, că — așa cum ne învață Lenin⁹ — «cu progresul revoluției se schimbă și raporturile reciproce

¹ O. Levițki, *op. cit.*, p. 62.

² M. Hrușevski, *op. cit.*, p. 171; cf. și *Samovideț*, p. 11 (anul 1648).

³ O. Levițki, *op. cit.*, p. 70.

⁴ K. Osipov, *Богдан Хмельницкий*, Moscova, 1948, p. 45.

⁵ *Samovideț*, p. 18 (1649), 23 (1650), 34 (1653).

⁶ *Ibidem*, p. 11 (1648), 18 (1649), 21—22 (1649).

⁷ *Ibidem*, p. 20 (1649); «... все что живо поднялось въ козачество».

⁸ *История СССР*, I. p. 495—496.

⁹ V. I. Lenin, *Opere*, t. XI, ed. a III-a, p. 204.

ale claselor în revoluție ». Interesele de clasă ale țărănimii ucrainene — principala forță motrice a războiului de eliberare — cereau nimicirea sistemului feudalo-iobăgesc, care putea fi realizată numai prin înlăturarea prealabilă a jugului polon. Pe când starșina căzăcească, șleahta ucraineană, patriciatul urban, clerul înalt și chiar, în mare măsură, cazacii înregistrați¹ precum și meșteșugarii și negustorii din orașe, temîndu-se de masele populare, căutară (prin 1649) să ajungă la un compromis cu Polonia panilor spre a-și consolida pozițiile lor de clasă².

Această atitudine se exprimă clar în cronică de Samovideț, îndeosebi în acea parte în care el vorbește despre războiul de eliberare condus de Hmielnițki, parte care va fi fost redactată, poate, pe baza unor însemnări contemporane evenimentelor și care, ca atare, au trecut nealterate în prelucrarea finală; acestea redau poziția de clasă a lui Roman Rakușka Romanovski, înalt demnitar militar, față de lupta de eliberare sau, poate, starea sa de spirit dintre 1676—1702, când decăzuse mult din starea sa materială infloritoare de odinioară³.

Închistat în strîmtele sale interese de clasă, Samovideț nu se putea ridica pînă la înțelegerea justă a marelui acțiunii patriotice întreprinsă de Hmielnițki, care a știut să depășească programul social al clasei sale, să se lupte nu numai pentru interesele starșinei căzăcești căreia îi aparținea, ci și pentru interesele, nevoile, aspirațiile seculare și speranțele poporului ucrainean îngenunchiat sub jugul panilor poloni⁴. Cum ar fi putut ierta Roman Rakușka acest lucru lui Bogdan Hmielnițki? El nu i l-a iertat și a spus-o clar în cronică sa.

În aceste condiții, întreaga istorie a războiului de eliberare — așa cum ne-o relatează Samovideț — este o interminabilă lamentație despre distrugerile, jafurile, loviturile îndreptate de poporul de rînd împotriva claselor înstărite, lamentație străbătută de atîtea ori de un ton de compasiune la adresa șleahtei polone, a panilor jefuiți și uciși de masele populare căzăcești⁵.

Cît despre poporul de rînd (*golîba, pospolstvo*), cronicarul nu protestează nicidecum împotriva aservirii lui sub jugul exploatării polone, ba, mai mult, — dînd expresie poziției sale de clasă, — Samovideț consideră că, în situația de atunci a țărănilor ucraineni, un singur lucru era rău: acela că panii poloni nu-și administrău singuri domeniile din Malorusia, ci prin intermediul staroștilor și arendașilor, de la care ar fi venit tot răul poporului. El crede că panii nu ar fi fost așa de cruzi exploători⁶.

Situîndu-se pe această poziție, este firesc ca Samovideț să judece cu asprime, negativ, lupta lui Bogdan Hmielnițki, care a mers pînă la capăt, salvînd poporul ucrainean de sub jugul polon nobiliar și reunindu-l cu poporul frate rus,

¹ Este vorba de cazacii stînd în slujba coroanei polone. Ei au fost organizați de Șt. Páthory în 1578. Primii datează însă din 1572. (*История Украинской ССР*, Kiev, 1953, p. 173).

² Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 248—249 și I. Grekov-V. Koroliuk-I. Miller, *Воссоединение Украины с Россией в 1654*, Moscova, 1954, p. 40—41.

³ Vezi aici, mai jos.

⁴ Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 461—462 și *Tezele cu privire la cea de-a 300-a aniversare a reunirii Ucrainei cu Rusia (1654—1954)*, aprobate de C.C. al P.C.U.S., Buc., 1954, p. 8.

⁵ O. Levițki, *op. cit.*, p. 37—38, 64.

⁶ *Ibidem*, p. 65.

indiferent de atitudinea de înțelegere cu panii poloni a clasei suprapuse ucrainene.

Victoriile lui Hmielnițki, succesele căzăcimii asupra șleahței polone, întreaga luptă de eliberare a cazacilor nu provoacă nici un entuziasm bătrînului preot de la Starodub. Ba, dimpotrivă, în timp ce istoria luptei de eliberare a poporului ucrainean este zugrăvită în cuvinte reci, lipsite de simpatie, într-un ton pesimist, sceptic, autorul găsește cuvinte de simțită participare la pierderea suferită de Polonia prin moartea regelui Vladislav IV, chiar la începutul «acelui război nenorocit»¹. Fostul protopop de Bracław și preot de Starodub, în momentul cînd își scria cronica, nu putea ierta lui Hmielnițki alianța lui cu păgînii², el care luase însuși parte la reînnoirea alianței zaporojenilor cu tătarii. Aceasta ne face să admitem că atitudinea sa în acest sens era condiționată și de noua sa funcțiune clericală.

Omul care deținuse cîndva importante demnități militare, care îl situau printre cazacii fruntași, care dispusese cîndva de mari averi, pe care le pierduse și care decăzuse ajungînd un umil preot de provincie, nu putea să se arate altfel decît decepționat de lupta îndelungată dusă de Hmielnițki, luptă care lui personal nu-i adusese nici un beneficiu material. De pe poziția sa social-economică modestă, el aruncă asupra trecutului glorios al poporului ucrainean verdictul unei aspre judecăți, ca un protest împotriva unei dezvoltări istorice, a cărei victimă el fusese pînă în cele din urmă. Transformările pe care le-a suferit Rakușka în situația sa social-economică — căci și clasa suprapusă era stratificată — se repercutează de multe ori contradictoriu în atitudinea sa, în viață sau în operă, față de diverse evenimente. El este: anticatolic, dar filopolon; antitătar, dar duce tratative cu tătarii; împotriva lui Hmielnițki, dar aplaudă reunirea cu Rusia etc.

Dacă, din motivele arătate, poziția lui Roman Rakușka față de lupta de eliberare condusă de Hmielnițki este, în general, negativă, el are totuși și o atitudine pozitivă, de justă înțelegere a semnificației reunirii Ucrainei cu Rusia, scriind cu referire la acest eveniment din 1654 și dînd astfel, de bună seamă, expresie propriilor sale sentimente: «și în întreaga Ucraina o mare bucurie cuprinsese poporul» (cu acest prilej)³. Preotul din Starodub, ca unul care făcea parte, în momentul cînd și-a redactat cronica, din clerul de jos, era partizanul reunirii, avînd în vedere satisfacerea intereselor sale religioase și posibilitatea rotunjirii veniturilor sale în cadrul și sub protecția unui mare stat pravoslavnic⁴.

Preotul din Starodub nu putea vedea atunci mai departe. Dar cît de justă era aprecierea sa asupra epocalului eveniment al reunirii Ucrainei cu Rusia noi știm din dezvoltarea istorică ulterioară. Într-adevăr, reunirea cu Rusia a creat posibilități pentru dezvoltarea multilaterală a poporului ucrainean. În cadrul statului rus, cu toată politica colonialistă a țarismului, poporul ucrainean a dobîndit mai multă libertate de dezvoltare culturală. Reunirea frățească cu Rusia i-a asigurat conservarea și dezvoltarea sa și a culturii sale naționale

¹ Aluzie la lupta de eliberare condusă de Hmielnițki (Cf. O. Levițki, *op. cit.*, p. 67).

² *Samovideț*, p. 18 (1649), p. 23 (1650), cînd, într-o anumită formă, condamnă atacarea Moldovei de către Hmielnițki, aliat cu tătarii.

³ *Samovideț*, p. 36; *Tezele*, p. 10.

⁴ Vezi în acest sens, K. Osipov, *op. cit.*, p. 406.

și, alături de marele popor rus, l-a ajutat să-și cucerească, mai târziu, prin revoluția proletară victorioasă, libertatea, în cadrul Uniunii Sovietice¹.

Stilul în care este scrisă cronica lui Samovideț, este, în general, simplu, lipsit de florile retoricii scolastice, într-o limbă vie, apropiată de cea populară, ceea ce l-a făcut pe Levițki să presupună, greșit, că autorul ar fi fost un laic².

Cronica sa a fost editată, mai întâi, în 1846, de către O. M. Bodianski, în *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском Университете*, t. II. Bodianski a avut la dispoziție patru copii. Academicianul Orest Levițki, adăugînd la cele patru copii ale lui Bodianski încă două (copia Kozelski de pe la 1740 și Iskrițki de prin 1734—1740), a restaurat, pe baza acestei ultime copii, textul original și a editat cronica, în 1878, la Kiev, sub titlul: *Летопись самовидца по новооткрытым спискам* (*Cronica martorului ocular după copii nou descoperite*). De ediția lui Levițki ne-am folosit și noi în excerptarea și traducerea știrilor privitoare la istoria țărilor romine din cronica lui Roman Rakușka Romanovski.

Ediția lui Orest Levițki mai cuprinde însă și alte cronici. Dintre acestea ne vom ocupa acum de *Краткое описание Малороссии* (*Scurtă descriere a Rusiei Mici*)³, în care de asemenea am aflat știri privitoare la istoria patriei noastre, îndeosebi în sec. XVII.

Scurta descriere a Rusiei Mici este o compilație abreviată, alcătuită prin al treilea deceniu al sec. XVIII⁴, de un autor necunoscut, pe baza cronicii scrise în 1710, de polcovnicul de Hadiaci Grigore Grabianka (*История о презельной брани*). Acesta era un om învățat, cărturar și bun cunoscător al cronicilor maloruse și polone⁵.

Scurta descriere a Rusiei Mici cuprinde evenimente din istoria regiunilor din sudul Rusiei din cele mai vechi vremuri (urmașii lui Vladimir de Kiev) pînă la 1734, dar relatarea continuă și mai detaliată a evenimentelor începe abia cu epoca lui Hmielnițki⁶.

Autorul anonim s-a folosit de opera lui Grabianka, operă care utilizase diverse letopisețe, «ziare» și alte mărturii vechi, pe care astfel, indirect, le posedăm în *Scurta descriere a Rusiei Mici*.

Aceasta cuprinde numeroase știri din istoria ucraineană, rusă, polonă, suedeză și română, cele mai multe din sec. XVII.

Autorul anonim a reușit să redea aproape întreg conținutul de fapte al originalului într-o limbă mult apropiată de limba literară rusă din sec. XVIII, în care nu se observă retorica slavo-bisericească a cronicii lui Grigore Grabianka⁷.

¹ Cf. N. L. Rubiņstein, *op. cit.*, v. I, p. 502 și același, *История СССР до конца XVIII века. Большая Советская Энциклопедия*, col. 406—407. Cf., de asemenea, I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 80 și urm.; p. 87 și urm. și, *Восоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, tom. I, Moscova, 1954, p. XXVI (Prefața). Importanța istorică a reunirii Ucrainei cu Rusia este subliniată pe larg în *История Украинской ССР*, I, p. 275—277.

² O. Levițki, *op. cit.*, p. 36.

³ O vom cita sub acest titlu românesc.

⁴ În 1740 exista deja și servea ca izvor istoric pentru noi compilații de anale (*ibidem*, p. 5 nota).

⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 4—5.

În 1777, Vasil Grigorievici Ruban, editînd la Petrograd cronică *Краткая летопись Малыя России*, a inclus în ea și *Scurta descriere a Rusiei Mici*. De asemenea, Scherer, în cunoscutele sale *Annales de la Petite Russie*, a utilizat din plin această cronică¹. Scherer a înțeles însă foarte rău limba veche rusă în care este scrisă cronică ucraineană, din care cauză opera sa este plină de numeroase și grave erori².

Citind *Scurta descriere a Rusiei Mici*, constatăm, în partea compilată după cronică lui Grabianka, o atitudine pozitivă față de lupta de eliberare a lui Hmielnițki și expresia unei luări de poziție antipolonă. Astfel, sub anul 1651, vorbind de comportarea polonilor în Ucraina, cronicarul scrie că ei se purtară în cvartire fără milă și neomeneste³ și că au încărcat pe oameni cu dări grele și i-au chinuit⁴. Autorul — fără îndoială nu autorul anonim, ci polcovnicul Grabianka — vorbește cu simpatie de lupta maselor populare ucrainene împotriva panilor și staroștilor poloni⁵ și, în general, are o atitudine pozitivă față de răscoala condusă de Hmielnițki; iar cînd vorbește despre moartea acestuia nu ezită să-i facă un mișcător elogiu⁶. Ca unul care era polcovnic de Hadiaci, în Ucraina reunită în 1654 cu Rusia, Grabianka subliniază importanța reunirii Ucrainei cu Rusia, sub « un monarh de aceeași credință pravoslavnică, și nu sub regele polon de credință papistașă »⁷. În diferite locuri din cronică se condamnă politica de colaborare cu turcii și tătarii.⁸ Astfel, sub anul 1674, vorbindu-se de cruzimile îngrozitoare comise de turci după luarea Umanului, cronicarul scrie: « Acolo a stat cu groază și Doroșenko cu oastea lui, privind cum sîngele creștin curgea pe ulițe », ⁹ ceea ce este, evident, o condamnare a politicii filoturcești a hatmanului Petru Doroșenko.

În nenumărate pasaje, autorii cronicii, fie Grabianka, fie compilatorul și continuatorul său anonim, după 1710, dau expresie unei atitudini de atașament față de Rusia. Astfel, se înfierează în cuvinte tari trădarea succesoriului lui Hmielnițki, hatmanul Vihovski,¹⁰ care a trecut de partea polonilor, se vorbește de trădarea lui Mazepa, care, pe timpul lui Petru I, a trecut în lagărul dușmanilor acestuia, de partea lui Carol XII al Suediei. Referindu-se la Mazepa, cronică are cele mai grele — dar și cele mai juste — cuvinte la adresa sa. El este numit: călcător de jurămint (клятвопреступник)¹¹, necredincios, sperjur (вероломец)¹², trădător¹³. Este de mirare cum istoricii burghezi naționaliști ucraineni (Antonovici, Hrușevski, Doroșenko) — deși, cel puțin în *Scurta descriere a Rusiei Mici*, puteau avea dovada cum era considerat Mazepa de

¹ *Scurta descriere* p. 6—7.

² Cîteva enumără D. Doroșenko, *Schererovy « Annales de la Petite Russie » a jejich místo v ukrajinské historiografii*, (*Analele... și rolul lor în istoria ucraineană*), în « Bidlŭv Sborník », Praga, 1928, p. 356—357.

³ *Нелюдско и немилосердно*.

⁴ *Scurta descriere*, p. 233—234.

⁵ *Ibidem*, p. 235 (an. 1652).

⁶ *Ibidem*, p. 249.

⁷ *Ibidem*, p. 239.

⁸ *Ibidem*, p. 236 (sub anul 1653).

⁹ *Ibidem*, p. 276.

¹⁰ *Ibidem*, p. 203.

¹¹ *Ibidem*, p. 300.

¹² *Ibidem*, p. 301.

¹³ *Ibidem*, p. 299, 303.

înșiși contemporanii săi — au falsificat adevărul istoric, prezentându-l pe acest trădător al poporului și intereselor naționale ucrainene drept un « mare și înșuflețit patriot ucrainean »¹. Este marele merit al istoricilor sovietici de a fi restabilit adevărul istoric, arătând că Mazepa nu a fost urmat decât de o mică parte din starșină și că poporul ucrainean nu l-a susținut în trădarea sa, în 1709, împotriva statului rus². Fără îndoială, că Grabianka și compilatorul său vor fi fost — ca întreaga masă a poporului ucrainean — în rindurile adversarilor politicii trădătoare a lui Mazepa.

Într-un alt loc (p. 318), vorbind de moartea, la 17 ianuarie 1734, la Gluhov, a hatmanului Daniil Apostol, cronicarul — de data aceasta, evident, compilatorul anonim — nu uită să adauge că acesta a murit « credincios maiestății sale imperiale »³.

Atitudinea pozitivă a lui Grabianka față de lupta de eliberare a lui Hmielnițki și față de cel mai mare rezultat al acestei lupte: reunirea Ucrainei cu Rusia⁴, trebuie judecată ținând seamă de situația socială a autorului, care, în calitate de polcovnic de Hadiaci⁵, unul din cele 10 polcuri din Ucraina din stînga Niprului, făcea parte din pătura privilegiată a cazacilor din Ucraina rusească. Scriind în 1710 opera sa, Grabianka era în măsură să aprecieze just semnificația istorică a luptei de eliberare dusă cu șase decenii mai înainte de B. Hmielnițki, mai ales că, în calitatea sa de polcovnic de Hadiaci, era și el un beneficiar al acestei lupte.

Cu toate acestea, el nu se poate opri de a arăta, la 1666, sub hatmanul Briuchovețki, și la 1669, sub Doroșenko, cum voievozii ruși — reprezentanți direcți ai puterii moscovite în orașele principale ca: Cernigov, Perejaslavl, Nejin, Poltava, Novgorod-Siverski, Kremenciug, Kodak și Ostior — apasă pe orașeni și poporul de rînd (*pospolitiiie liudi*) cu mari dări pe plug și cai și cu multe obide. Autorul — deși și el, ca membru al clasei suprapuse, exploata țărănimea ucraineană — ia totuși atitudine împotriva acestor excese⁶. El și compilatorul său cunosc existența claselor sociale în Ucraina (cazaci, *pospolitiiie*, starșina)⁷ și sub anul 1687 se referă și la formele violente pe care le-a luat lupta de clasă în Ucraina în acea epocă de tulburări, de frământări, de anarhie feudală și de războaie. Astfel, sub anul 1687, cronica ne spune că poporul de jos a jefuit pe latifundiari și pe arendași, pe unii i-a chinuit, pînă ce răsculații au fost potoliți⁸. Faptul că un reprezentant al clasei suprapuse se simțea obligat să consemneze în cronica sa momentele violente ale luptei de clasă din Ucraina în a doua jumătate a sec. XVII ne dă măsura cruntei exploatare la care erau supuși țărănii ucraineni și a suferințelor maselor populare.

¹ Cf. I. Macurek, *Dějiny východných Slovanů*, (*Istoria slavilor răsăriteni*), II, Praga, 1947, (Svět vědy a práce, 4) p. 124.

² Vezi V. I. Lebedev în *История СССР*, I, p. 550 și V. Mavrodin, *Пепер I*, Leningrad, 1948, p. 189, 193—194.

³ Este vorba de împărăteasa Ana Ivanovna (1730—1740).

⁴ *Scurta descriere*, p. 270—271, sub anul 1669, scrie: «... Malorușii toți începură să trăiască în liniște și libertate sub mîna atotstăpînitore a maiestății sale imperiale».

⁵ Și sub hatmanul Daniil Apostol (1727—1734) Grabianka era polcovnic (B. Krupnițki, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig, 1939, p. 181).

⁶ Vezi *Scurta descriere*, p. 266, 270—271.

⁷ *Ibidem*, p. 317 și passim.

⁸ *Ibidem*, p. 288.

De această exploatare și suferințe nu erau vinovați numai voievozii trimiși acolo de țarul din Moscova — oricât tună și fulgeră împotriva lor polcovnicul de ⁴Hadiaci; tot atât de vinovată era și clasa suprapusă ucraineană, căreia îi aparținea și autorul cronicii.

În sfârșit a treia și ultima cronică ucraineană, din care am extras o serie de știri istorice interesând istoria țării noastre în sec. XVI este *Собрание историческое* (*Culegerea istorică*) a lui Ștefan Vasilevici Lukomski.

Autorul a fost membru al starșinei căzăcești în calitate de comandant al artileriei regimentare¹. El și-a întocmit cronica sa — o simplă compilație — către sfârșitul sec. XVIII și anume prin anul 1770. Faptul că *Culegerea istorică* este o simplă compilație îi reduce mult din valoarea sa de izvor istoric și o face să prezinte mai mult un interes istoriografic. Cronică lui Lukomski ține — spune Levițki² — de acele opere compilate asupra istoriei Rusiei sudice, care s-au alcătuit în Ucraina în sec. XVII și mai ales în sec. XVIII, cum ar fi *Letopiseșul mănăstirii Gustînski*, *cronică lui Leonte Bobolinski* ș. a. Prin urmare, în primul rând, compilația lui Lukomski are o importanță documentară, pentru cel care ar urmări procesul de dezvoltare a științei istorice în Ucraina.

Lukomski și-a scris cronica sa prin al optulea deceniu al sec. XVIII — după cum însuși ne mărturisește în titlul operei sale — în orașul Prîluki din stînga Niprului, în acea parte a Ucrainei care purta atunci numele de Hetmanșcina. Cronologic, opera lui Lukomski se situează în epoca Ecaterinei a II-a, cînd, pe linia politicii centralizatoare a acesteia, s-a pus capăt autonomiei de odinioară a Ucrainei din stînga Niprului, asupra căreia s-a extins acum ordinea general rusească³. În 1764 hătmanăia a fost definitiv lichidată și Colegiul malorus întemeiat de Petru I pentru a administra Ucraina, a fost restaurat, fiind numit în fruntea sa ca președinte contele P. A. Rumianțev. Aceste transformări în regimul juridic al Ucrainei din stînga Niprului au afectat, prin pierderea drepturilor autonome, înseși interesele de clasă ale nobilimii locale⁴. Nemulțumirile de ordin social-economic ale starșinei căzăcești, provocate de desființarea instituțiilor autonome ale Ucrainei prin măsurile luate de Ecaterina a II-a, s-au reflectat pe plan ideologic în refugiul unora din membrii clasei suprapuse ucrainene spre studiarea trecutului de glorie al poporului ucrainean, ca un protest indirect, ca o consolare, față de noua ordine de lucruri, care lovea în poziția lor de clasă, reducîndu-i la un rol secundar în cadrul politicii centralizatoare a autocrației ruse. În lumina acestor considerații, credem că nu e întîmplător faptul că pasajul, tradus din Guagnin, cu privire la eroicele fapte de arme ale cazacilor lui Sverciovski împotriva turcilor, alături de moldovenii lui Ioan Vodă, s-a bucurat de cea mai mare atenție în ochii lui Lukomski, pasajul fiind redat în întregime.

În aceste împrejurări, și din aceste motive, credem că va fi apărut și opera de compilație a lui Șt. V. Lukomski, așa cum tot pe atunci, pe la finele anilor 60 ai sec. XVIII, dînd expresie aceleiași atitudini protestatoare, a apărut

¹ полковой обозный (vezi B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 57, 93).

² *Op. cit.*, p. 9.

³ I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 87.

⁴ *История СССР*, t. I, p. 646—647; I. Macărek, *op. cit.*, p. 128—129.

История Руссов scrisă de un ucrainean și relatînd în spirit naționalist istoria ucraineană din epoca lui Vladimir (sec. X) pînă în sec. XVIII¹.

Am putea compara întru cîtva ceea ce face Șt. V. Lukomski cu ceea ce va realiza ceva mai tîrziu, de pe alte poziții de clasă, scriitorul ucrainean I. P. Kotliarevski, care satirizează, în personajele mitologice din *Eneida* sa, pe nobilii-feudali și pe funcționarii țariști, exprimînd, în același timp, regrete elegiace pentru apusele timpuri de vitejie ale hatmanilor cazaci².

În ce privește situația nobilimii ucrainene în sec. XVIII, este drept că ea nu avea să rămînă ult timp aceeași. Baza socială a imperiului Ecaterinei a II-a, ca a întregului imperiu rus nobiliar al sec. XVIII, o constituie nobilimea de funcțiuni, în ale cărei interese de clasă s-au luat o serie de măsuri legislative. Alarmată de ascuțita luptă de clasă exprimată prin răscoalele de prin anii 50—70 ai sec. XVII ale țărănilor ucraineni și ale cazacilor împotriva jugului feudalo-iobăgesc impus lor de starșina căzăcească, ca și de marii latifundiați ucraineni, poloni și ruși, răscoale la care au participat — ca frați de suferință — și țărăni și soldații ruși³, Ecaterina a II-a, pentru a consolida poziția țarismului în Ucraina, nu întîrzie de a extinde și în Ucraina din stînga Niprului, asupra nobilimii maloruse, privilegiile conferite nobilimii ruse în 1785 prin *Jalovannaia gramota*⁴, ca o compensație acordată nobilimii locale pentru pierderea drepturilor autonome.

Prin urmare, ivită între momentul pierderii drepturilor autonome ale Ucrainei din stînga Niprului și punerea pe picior de egalitate a clasei nobiliare de aici cu nobilimea rusă, opera lui Lukomski răspunde tocmai necesității pe care o simțeau nobilii maloruși — urmașii starșinei militare — de a afla în trecutul glorios al hatmanilor un punct de sprijin în eclipsa temporară prin care trecea clasa lor. În acest sens trebuie înțelese, de bună seamă, înseși cuvintele lui Lukomski din predoslovie⁵ la opera sa, cînd scrie că s-a străduit la alcătuirea *Culegerii istorice* pentru a aduce un serviciu societății, evident prin societate înțelegînd desigur clasa suprapusă malorusă.

În afară de acest loc, de nicăieri nu rezultă apartenența de clasă a autorului, nicăieri în compilația sa nu aflăm reflectată poziția sa de clasă. Acest lucru se explică prin însăși natura operei sale, care este o simplă traducere a unor izvoare istorice vechi rusești și polone, cărora autorul nu le-a adăugat nimic de la el.

Cum se vede din prefața autorului și din trimiterile frecvente din cuprinsul operei sale, Lukomski s-a folosit mai ales de cronica latinească a umanistului italo-polon din sec. XVI—XVII Alexandru Guagnin⁶, *Rerum polonicarum tomii tres*⁷. Cronica lui Guagnin a fost tradusă din limba polonă în rusește

¹ I. Macûrek, *Dějepisectví evropského východu*, p. 217.

² A. M. Pankratova—C. V. Bazilevici—S. V. Bachrușin—A. V. Foght, *Istoria U.R.S.S.*, II, Buc., 1950, p. 221.

³ Vezi A. S. Cerevan, *Mișcarea țărănească împotriva iobăgirii în Ucraina din stînga Niprului (în anii 50—70 ai sec. XVIII)*, citat după «Voprosi Istorii», 1950, p. 152.

⁴ Cf. *История СССР*, p. 647; *История Украинской ССР*, I, p. 401.

⁵ La O. Levițki, *op. cit.*, p. 323.

⁶ Citat la p. 333 (1572), 335 (1574), 348 (1575), 351 (1577), 357 (1578). Al. Guagnin a murit la Cracovia în 1614, în vîrstă de 76 ani.

⁷ Editat în 1584 la Frankfurt pe Main. Traducerea polonă a apărut în 1611.

destul de repede, în sec. XVII. Trimiteri la Guagnin se află și în *Letopiseful mânăstirii Gustînski*, și tot după cronică umanistului italo-polon s-a alcătuit și cealaltă operă căzăcească de compilație, din sec. XVIII, a lui Leonte Bobolinski¹.

Un alt izvor, întrebuițat cam în proporție de o treime de *Culegerea istorică* a lui Lukomski, este *Русская достоверная летопись (Letopiseful autentic rus)*², care ar fi conținut evenimentele de la începutul sec. XVI pînă la jumătatea sec. XVII și care nu ni s-a păstrat³.

În fine, Lukomski mai citează⁴ și scrierea poetului epic polon din sec. XVII Samuel Twardowski, *Wojna domowa (Războiul civil)*, lucrare care a servit drept izvor principal și cronicii căzăcești a lui Samuil Weliciko și care a fost cunoscută și de cronicarul moldovean Miron Costin⁵.

Culegerea istorică a lui Lukomski relatează evenimentele din Rusia sudică de la Gedimin pînă la sfîrșitul sec. XVI, autorul ocupîndu-se de originea cazacilor, conducătorii lor, felul de viață și organizarea cazacilor zaporojeni în sec. XVI, relațiile dintre moldoveni și cazaci în sec. XVI, expediția cazacilor conduși de Bogdanko în Crimeea în 1575, reformele lui Ștefan Báthory din 1578; în ce privește organizarea cazacilor și afacerile bisericești din Rusia de sud la sfîrșitul sec. XVI, autorul vorbește despre evenimentele ce au precedat proclamarea unirii cu biserica papală a unei mici părți din ucrainenii pravoslavnici și despre proclamarea însăși a acestei uniri la soborul din Brest în 1596.

Din aceste trei anale căzăcești am extras o serie de fragmente conținînd știri privitoare la istoria țărilor romîne în sec. XVI — XVII⁶.

Știrile privitoare la istoria țărilor noastre se grupează, în principal, în jurul luptei cazacilor pentru libertate în sec. XVI — XVII. Știrile în sec. XVI le-am extras din *Scurta descriere a Rusiei Mici* (2 fragmente) și din *Culegerea istorică* a lui Lukomski (7 fragmente) și ele se referă la evenimente dintre anii 1572 — 1589, avînd ca moment principal lupta Moldovei pentru independență sub Ioan Vodă în 1574 și ajutorul dat de cazaci moldovenilor în această luptă.

Știrile privitoare la istoria țărilor romîne în sec. XVII le-am extras din cronică lui Roman Rakuška Romanovski (*Samovidef*) (17 fragmente) și din *Scurta descriere a Rusiei Mici* (10 fragmente); ele se referă la evenimente dintre anii 1620 — 1691, avînd ca momente principale: lupta cazacilor pentru libertate sub Bogdan Hmicnițki, relațiile lor cu Moldova lui Vasile Lupu, conflictele de interese dintre Polonia, Rusia, Turcia și Austria în Moldova și Ucraina, în a doua jumătate a sec. XVII, și relațiile romîno-ucrainene în acest timp. În sfîrșit, două fragmente din *Scurta descriere a Rusiei Mici* se referă la sec. XVIII.

¹ O. Levițki, *op. cit.*, p. 15.

² Citat, între altele, la p. 361 nota.

³ O. Levițki, *op. cit.*, p. 16.

⁴ De ex. la p. 349 nota.

⁵ Vezi P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor (r. Ureche și Miron Costin)*, Buc., 1925, p. 90—92.

⁶ Două știri izolate, din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, una privitoare la lupta de la Stănileşti și cealaltă referitoare la Toma Cantacuzino, sînt de la începutul sec. XVIII (1711 și 1718).

În cele ce urmează vom căuta, mai întâi, să încadrăm știrile privitoare la istoria țărilor noastre în cadrul de politică europeană răsăriteană a epocii, pentru ca apoi să procedăm la verificarea știrilor extrase din analele căzăcești, spre a desprinde valoarea lor ca izvor istoric pentru istoria noastră.

II

Pentru o mai justă înțelegere a știrilor privitoare la istoria țărilor romine conținute de analele căzăcești, este necesară încadrarea acestor știri în evenimentele de istorie răsăriteană ale epocii la care se referă, îndeosebi în evenimentele de istorie rusă, ucraineană și polonă ale sec. XVI și XVII. În lumina acestei încadrări, atât evenimentele de istorie rominească ale celor două veacuri, cât și relațiile romino-ruso-ucrainene din acel timp vor putea fi înțelese mai just decît în istoriografia burgheză, care, mai mult sau mai puțin, le-a rupt din cadrul istoric în care ele se plasează, le-a studiat fără să țină seama de condițiile de politică externă ale epocii, fără să le pună în conexiune cu evenimentele politice și militare de la vecini, cu conflictele de interese din răsăritul Europei în acel timp, cu transformările în relațiile internaționale din regiunea est-europeană, tot atîtea elemente care au influențat evenimentele politice din țările noastre, orientarea și atitudinea de politică externă a țărilor romine în intervalul de timp studiat.

Prima știre de istorie rominească din sec. XVI o aflăm la Lukomski sub anul 1572 și ea privește înlocuirea lui Bogdan Lăpușneanu prin Ioan Vodă. Pentru a înțelege, pe de o parte, de ce — cu toată orientarea sa filopolonă — Bogdan Lăpușneanu a fost abandonat în cele din urmă de poloni în beneficiul noului domn adus de turci, iar pe de altă parte, pentru a ne explica prezența cazacilor în luptele din Moldova în 1572, e necesar să aruncăm o privire asupra situației din Polonia și a relațiilor internaționale ale statului polono-lituan în acest timp.

Cu ceva mai înainte, la 1569, la Lublin, printr-o nouă — a opta și ultima — uniune polonă-lituană, lua ființă Rzecz Pospolita, un organism statal dualist, un fel de condominiu feudal pus în slujba intereselor de clasă ale șleahtei polone și lituane, care își strînseseră o dată și mai mult rîndurile înaintea pericolului extern constituit de puterea crescîndă a statului moscovit și de atacurile continui ale tătarilor din Crimeea¹.

Prin uniunea de la Lublin, Polonia a făcut primul pas spre cîmpirea țărilor ucrainene, care pînă atunci aparținuseră Marelui Principat Lituan. În acest chip, ajunseseră direct sub dominația polonă și cazacii, pe care polonii i-au întrebuințat adesea împotriva turco-tătarilor, începînd chiar să-i organizeze în slujba polonă, cum făcu în 1572 hatmanul coroanei Jerzy Jazłowiecki, angajînd 300 de cazaci în slujba regelui, un prim început, din care, ceva mai tirziu, în 1578, se vor dezvolta măsurile mult mai serioase și cuprînzătoare întreprinse de Ștefan Báthory².

¹ Cf. M. Dan, *Istoria popoarelor slave*, curs universitar 1948—1949 (în manuscris), p. 250. La Osipov (*op. cit.*, p. 18—19) vezi și alte cauze ale uniunii de la Lublin.

² *Ibidem*, p. 54.

În aceste împrejurări vor fi ajuns în Moldova și cazacii conduși de Temriuk Piatigoreț, alături de oastea polonă a lui Mielecki, întru sprijinirea, de scurtă durată și nereușită, a fiului lui Alex. Lăpușeanu¹.

Într-adevăr, după ce — cum ne spune cronica lui Lukomski — hatmanul Podoliei Nicolae Mielecki împreună cu cazacii, venind în ajutorul lui Bogdan, fură respinși de turci și moldoveni, polonii, primind jurământul de credință a lui Ioan Vodă, alungară pe Bogdan Lăpușeanu din Polonia².

Iată, așadar, la cît s-a redus încercarea polonilor de a reintrona pe Bogdan Lăpușeanu. Acest ajutor sumar angaja mai mult pe nobilii poloni, decît direct pe rege, acesta din urmă temîndu-se să ia o atitudine fățișă, spre a nu strica relațiile cu turcii³.

Politica Poloniei față de turci, menită să explice nu numai abandonarea pribeagului Bogdan Lăpușeanu, ci și — ceva mai tîrziu — atitudinea negativă a statului polon față de lupta de eliberare națională a lui Ioan Vodă, trebuie considerată atît în cadrul relațiilor internaționale contemporane, cît și în conexiune cu fenomenele social-economice din Polonia epocii.

Statul polon din sec. XVI, ca orice stat bazat pe clase antagoniste, se caracteriza prin cele două funcțiuni fundamentale: funcțiunea internă (principală) — a ține în frîu majoritatea exploatată, — și funcțiunea externă (secundară) — a lărqi teritoriul clasei sale domînante pe seama teritoriului altor state, sau a apăra teritoriul statului său de atacurile altor state.

Funcțiunea internă și cea externă a statului nobiliar polon din sec. XVI trebuie raportate la transformările economice intervenite în acest stat, în epoca respectivă. Accesul Poloniei la Marea Neagră și îndeosebi accesul la Marea Baltică, dobîndite în sec. XV, și dezvoltarea comerțului exterior — principalul articol de comerț fiind grînele — au avut o serie de consecințe în regimul agrar, în structura socială și în ordinea politică a Poloniei. Pe plan intern, nobilimea polonă va căuta să-și asigure tot mai mari disponibilități pentru export, îndeosebi prin intensificarea exploatării feudalo-iobăgești, menită să-i sporească cît mai mult producția pe marile sale latifundii; pe plan extern, prin războaie, va căuta să-și mențină și să-și lărgească, pe seama altor state, accesul la Marea Baltică, principala cale pentru comerțul exterior polon, acum cînd porturile de la Marea Neagră căzuseră sub turci.

Exercitînd funcțiunea sa internă, statul nobiliar polon din sec. XVI, pus în slujba intereselor de clasă ale șleahței, ținea în frîu cu cele mai barbare mijloace majoritatea exploatată a producătorilor direcți, realiza din sîngele și sudoarea țăranilor mari cantități de produse, pe care nobilii le trimiteau peste mări și țări, adunînd imense bogății. Dar pentru a exporta marile cantități de cereale și alte produse era necesară menținerea și, eventual, lărgirea accesului la Marea Baltică, pe socoteala teritoriului altor state.

În acest ultim scop, acum și mai tîrziu, se exercită cu intensitate funcțiunea externă a acestui stat feudal, care se angajează într-o serie de războaie

¹ Luk., p. 333. În cele ce urmează vom întrebuița pentru anele căzăcești, consecvent, prescurtările: Luk. = Lukomski; Sam. = Samovideț și Kr. op. Mal. = Scurta descriere a Rusiei Mici.

² Luk., p. 333—334; A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. V, ed. a III-a, Buc., 1927, p. 89.

³ *Ibidem*.

în bazinul Mării Baltice, războaie care, ocupînd Rzecz Pospolita în nord, explică politica de pace dusă de Polonia în sud, față de turci.

Între fenomenele de ordin economic ce se petrec în acest timp în statul polon și politica sa externă observăm prin urmare o strînsă interdependență. Accesul la Marea Baltică cu corolarul său: dezvoltarea relațiilor de schimb, a dus — alături de dezvoltarea pieții interne, ca o consecință a adîncirii în acest timp a separării meșteșugurilor de agricultură și a dezvoltării meșteșugurilor — la sporirea producției agricole. Sporirea producției agricole pe marile latifundii nobiliare a dus la necesitatea de a se menține și lărgi ieșirea la Marea Baltică și a orientat politica externă polonă spre războaie de cîmpire în regiunea Baltice¹. Prin urmare, și în Polonia secolului XVI, ca și în Rusia, Suedia, Danemarca etc. acelei vremi, politica externă a statului și schimbările în orientarea acestei politici sînt un rezultat al dezvoltării economice a țării, un reflex al intereselor economice ale unor anumite forțe de clasă².

Dar în exercitarea funcțiunii sale externe, în tendința de a lărgi teritoriul clasei sale dominante pe seama teritoriului altor state și de a-și impune dominația în bazinul Baltice, Polonia șleahței se ciocni acum cu o nouă și importantă forță politică: statul moscovit. Acest puternic stat centralizat nu se putea dezvolta economic decît dacă reușea să spargă bariera constituită de Polonia, Lituania și ordinul livonic, spre a-și asigura accesul la Marea Baltică. Este drept că drumul de comerț stabilit după 1553 prin Marea Albă duse la intensificarea schimburilor dintre Rusia și Apus, dar condițiile de navigație din Oceanul Înghețat nu permiteau relații comerciale adecvate. Moscova avea prin urmare și ea nevoie de ieșire la Marea Baltică.

În aceste împrejurări, războiul izbucnit în 1558 și care va dura pînă în 1582 atrase în vîrtejul lui Polonia, Lituania, Rusia moscovită, Suedia, Danemarca și ordinul livonic³.

Angajată în conflictul de la Baltica, Polonia era interesată deci, la 1572, în menținerea unor bune relații cu Turcia, la frontiera ei sudică, ceea ce explică, prin urmare, de ce în acel an ea consimți la înlocuirea lui Bogdan Lăpușeanu cu Ioan Vodă, adus și înscăunat de către turci⁴.

Politica de pace cu Turcia fu continuată de Polonia și după moartea, la 7 iulie 1572, a regelui Sigismund August. În interregnumul de doi ani care urmă, începuse, în caracteristica atmosferă de anarhie feudală, o aprigă competiție la tronul polon, la care participară, în calitate de candidați, Ernest, arhiducele Austriei, fiul împăratului Maximilian, țarul Moscovei Ivan IV și pretendentul Franței, Henri de Valois, fratele regelui Franței, Carol IX⁵.

¹ Mai pe larg, la M. Dan, *op. cit.*, p. 236—250.

² Cf. I. Belkin, în recenzia vol. *Buletinul Acad. de șt. sociale de pe lîngă C.C. al P.C. al U.S.*, fasc. 2, Moscova, 1948, în «Voprosi Istorii», 1950, 1, p. 137.

³ V. P. Potemkin, *Istoria diplomației*, I, ed. a II-a, Buc., 1947, p. 217—219 și *История СССР*, I, p. 322—328; M. Bobrzyński, *Přehled polských dějin*, (*Privire asupra istoriei polone*), trad. de Jaroslav Bidlo, Praga, (f.a.), p. 235 și urm.

⁴ Polonia era interesată în menținerea bunelor relații cu turcii și pentru motivul că tătarii, vasalii turcilor, atacau în acel timp pe ruși cu care polonii erau în război (vezi A. A. Novoselski, *Борьба Московского государства с Татарами в первой половине XVII века*, Moscova-Leningrad, 1948, p. 28—29).

⁵ Vezi M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 255—256.

Turcii, care se temeau de alegerea pe tronul polon a unui dinast vecin, austriac sau rus, care ajungînd la conducerea Poloniei, țară însemnată pe acea vreme, și-ar fi sporit puterea și i-ar fi amenințat, au sprijinit pe candidatul puterii prietene cu Poarta, pe Henri de Valois. Zadarnice au fost eforturile lui Ioan Vodă de a împiedica alegerea la tronul polon a unui candidat susținut de turci, pentru a nu fi expus astfel între două focuri în lupta sa de eliberare, pe care avea s-o pornească în curînd împotriva turcilor¹.

Pe tronul polon se înscăună, ales de dieta electoare din 16 mai 1573, candidatul Franței și omul turcilor, Henri de Valois.

Ca unul care venise cu ajutor turcesc și care, prin Pacta Conventa din 1573, ajunsese un slav al șleahței, într-un stat devenit o republică a șleahței, dominat de atotputernica dictatură nobiliară², Henri de Valois trebuia să continue, în interesul de clasă al nobilimii polone de funcțiuni, linia politică a predecesorului său. Așa se explică de ce, în 1574, cînd Ioan Vodă ceru ajutor Poloniei contra turcilor, Henri de Valois refuză să i-l acorde³.

Politica antiturcească a domnului Moldovei nu reflectă așadar o schimbare în orientarea politicii externe a Poloniei, nu s-a materializat la îndemnul acestui stat, de care Ioan Vodă era legat prin jurămîntul de credință⁴ depus în 1572 și care, într-un moment cînd interminabilul război livonic continua, era încă interesat în continuarea unor relații de bună vecinătate cu turcii.

Răscoala lui Ioan Vodă împotriva turcilor trebuie înțeleasă ca răspunzînd unor necesități locale moldovenești și trebuie raportată și la starea social-economică și politică a imperiului otoman în al optulea deceniu al sec. XVI.

Către sfîrșitul sec. XVI, cînd apar primele simptome de descompunere a sistemului militaro-feudal turc — procesul de descompunere afectînd în primul rînd categoriile militare fundamentale, spahiii și ienicerii⁵ — întreg sistemul politic turcesc devenise o imensă mașină de procurat bani pentru satisfacerea dregătorilor care conduceau statul⁶. Prin al optulea deceniu al sec. XVI, se mai adăugă apoi și dezastrul flotei turcești nimicită de către flota Spaniei și a Venetiei în bătălia de la Lepanto (1571), și vistieria sultanului avea nevoie de noi și mari sume de bani pentru refacerea flotei. Flota cea nouă de 600 corăbii cerea noi sacrificii materiale din partea vasalilor⁷.

Se ceru și Moldovei mărirea tributului, dar Ioan Vodă dîndu-și seama că acceptarea cererii sultanului va face « să crească foarte mult darea asupra poporului moldovean »⁸ se hotărî să scoată țara din umilitoarea situație de dependență față de turci.

În eroica sa luptă pentru independența națională, Ioan Vodă nu se putea sprijini pe clasa suprapusă din Moldova, care din mai multe motive era interesată la o politică de pace cu turcii.

¹ Eforturile în acest sens ale lui Ioan Vodă la A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 92—94.

² M. Dan, *op. cit.*, p. 251.

³ N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. V, București, 1937, p. 142 și n. 6.

⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 89; Luk., p. 334 (sub anul 1572).

⁵ Prof. Al. Burmov — B. Bojikov — P. Kiurkciev — K. Lambrev — T. Vlahov, *Българска история*, Sofia, 1948, p. 161—162.

⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 97.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 146.

⁸ Luk., p. 335.

Pentru a înțelege însă de ce marea boierime moldoveană de la sfârșitul sec. XVI se orientează — ca și nobilimea polonă — către o politică de pace cu turcii, este necesar să ne oprim puțin asupra transformărilor economice care au loc în țările române în sec. XVI.

În urma ofensivei otomane de la sfârșitul sec. XV și din sec. XVI, care a dus la cucerirea porturilor de la Dunăre și mare de către turci și la transformarea Mării Negre într-un lac turcesc, marele comerț de tranzit, care făcuse faima drumurilor moldovenești în sec. XV, decade și exportul nostru se orientează spre Constantinopol și Balcani¹.

Datorită acestei noi orientări către Balcani și Pind, regiuni bogate în turme de vite, exportul nostru către aceste regiuni va consta din cereale, pe care pînă în sec. XVI nu le cereau Ungaria, Polonia și Europa centrală agricolă². Cererile sporite de cereale la export au dus acum cu necesitate la intensificarea producției agricole în țările române, pentru a asigura marile cantități de cereale cerute de imperiul otoman.

Sporirea producției agricole va fi asigurată pe mai multe căi, ca și în Polonia vecină, unde cucerirea ieșirii la Marea Baltică duse la o intensificare a comerțului polon de cereale³.

Nu e lipsită de interes, de aceea, prezentarea succintă a situației din Polonia, pentru a se vedea cum, din motive diferite, și în Polonia și la noi s-a pus în sec. XVI aceeași problemă a sporirii producției de cereale în vederea comerțului exterior crescînd și s-au adoptat aceleași mijloace pentru rezolvarea ei.

În Polonia vecină, numeroase documente ne atestă transformarea pășunilor și finețelor în pămînturi arabile, ca și defrișarea pădurilor în scopul asigurării unei mai mari producții de cereale. În același scop, în sec. XVI, se introduce și se ameliorează sistemul asolamentelor triennale și se dezvoltă enorm cultura cerealelor în detrimentul creșterii vitelor.

Dar, în afară de modalitățile indicate mai sus (defrișări, cultivarea pășunilor etc.), menite să întindă pămîntul arabil, extinderea latifundiilor șleahtei se realiza și prin încorporarea pămînturilor abandonate de țărani, care, nemai putînd suporta exploatarea feudală, fugeau în teritoriile libere din est. În plus, nobilimea polonă reușea să mărească suprafețele rezervelor senioriale și pe socoteala pămînturilor cultivate de țărani, fie, pur și simplu, prin alungarea țăranilor de pe loturile lor, fie prin deposedarea lor de pămînturile obținute prin defrișarea spontană, neautorizată, a pădurilor sau prin ararea pășunilor și finețelor vecine cu loturile lor.

Însă mijlocul principal pentru sporirea producției pe marile latifundii a fost intensificarea exploatării țăranilor, renta în muncă constituind în sec. XVI forma esențială a sarcinilor impuse populației rurale polone. Agravarea exploatării feudale făcea pe un țăran polon de la finele sec. XVI să spună că: « În statul polon sîntem într-o situație mai rea decît a animalelor. Mai mult preț se pune pe ciini decît pe noi ». Însuși un reprezentant al clasei suprapuse

¹ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Buc., 1947, p. 140, 142, 205, 246.

² *Ibidem*, p. 205.

³ După registrele vămii de la Wloclawek, grînele exportate din Polonia pe calea Mării Baltice au atins în a doua jumătate a sec. XVI aproape 25 000 laști (1 last = 2 tone) (I. Rutkovski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 192).

polone din a doua jumătate a sec. XVI, palatinul de Rawa, Anselm Gostomski, în *Notaty gospodarskie (Însemnări economice)*, arată că izvorul cel mai mare de venituri în Polonia sec. XVI este munca iobagilor, care muncesc pe marile latifundii chiar și șase zile pe săptămână¹. Ca o dovadă în plus a agravării situației țărănimii polone avem decizia dietei din 1532 de a lega total pe țărani de glie².

Tot așa s-au petrecut lucrurile și în Moldova sec. XVI.

Cererea de tot mai multe cereale din partea Porții, al cărei grînar erau țările romîne, a dus și la noi la extinderea suprafețelor cultivate ale boierimii. Dar, ceea ce a dus la sporirea consumului de cereale și, ca atare, la extinderea suprafețelor cultivate a fost și lărgirea pieții interne în acest veac prin continuarea și adîncirea separării meșteșugurilor de agricultură. Într-adevăr, pe cînd în sec. XV meșteșugurile erau încă, într-o oarecare măsură, legate de agricultură, în sec. XVI încetarea ori slăbirea comerțului cu Transilvania, Ungaria și Polonia face ca în țară să vină mai puține obiecte manufacturate. Din această cauză avu loc la noi în acest timp o adîncire a procesului de diviziune socială a muncii, care se va intensifica în veacul următor și se va exprima prin apariția a tot mai numeroși meșteșugari, care încep să se organizeze în bresle³ și care, ocupîndu-se exclusiv cu meșteșugurile, constituie buni clienți pentru produsele agricole.

Determinată de aceste două fenomene: cererile masive de cereale ale imperiului otoman și lărgirea pieții interne, extinderea suprafețelor cultivate ale marilor latifundiarilor se face pe socoteala micilor cultivatori liberi. Avînd o producție mult mai slabă și cantitativ și calitativ decît a marilor latifundii boierești și bisericești, și cum sarcinile impuse lor erau mult mai mari decît posibilitățile lor de plată, țărani liberi se împrumutau cu bani de la boieri și de la mănăstiri, ajungeau datornici, nu-și puteau achita datoriile, își pierdeau moșia și chiar libertatea personală. Așa, încît, ceea ce caracterizează sub acest raport sec. XVI în țările romîne este scăderea vertiginoasă a micii proprietăți libere și concentrarea masivă a latifundiilor boierești și bisericești și, paralel sporirea considerabilă a numărului șerbilor. După relatarea lui Sivori, la finele sec. XVI boierii din țările noastre aveau în medie 50 de sate, cu un total de peste 1000 de rumîni⁴, ceea ce ne dă o imagine clară de gradul de concentrare al marilor latifundii boierești în țările romîne.

Sporirea producției pe aceste întinse latifundii se asigură însă și prin introducerea în agricultură a uneltelor de producție mai perfecționate (fiare de plug) aduse din Transilvania⁵.

¹ Pentru amănunte, vezi M. Dan, *op. cit.*, p. 236—240; J. Macûrek, *Dějiny polského národa, (Istoria poporului polon)*, Praga, 1948, p. 130; I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 16—17.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 128.

³ *Ibidem*, p. 216; F. Grekul, *Orașele din Moldova în a doua jumătate a sec. XV*, în *Voprosi Istorii*, 1949, II, p. 119—134 pune începutul despărțirii meșteșugurilor de agricultură deja în a doua jumătate, a sec. XV. Procesul trebuie, fără îndoială, privit în dezvoltare: început în a doua jumătate a sec. XV, el se va fi intensificat în sec. XVI.

⁴ Șt. Pascu, *Petru Cerceș și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 176; I. Moșu — I. Crăciun, *Curs de istoria medie a R.P.R.*, anul univ. 1949—1950, (în manuscris), lecția XXI—XXII, p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

Însă, ceea ce asigura, în principal, sporirea producției pe marile latifundii boierești și bisericești era intensificarea exploatării șerbilor prin mărirea rentei în muncă¹, în așa măsură, încît contemporanul Sivori observă, că « boierii tratează atît de rău pe țărani, încît din pricina muncilor grele, abia pot scoate cele necesare mîncării și atît cît să plătească birul către domn »².

Din cele de mai sus rezultă că baza economică a boierimii moldovene în sec. XVI era foarte solidă și acest lucru îi permitea să constituie o oligarhie atotputernică, care domina politica internă și externă a țării³, împotriva domnilor, a căror bază economică se strîmțase prin scăderea veniturilor domnești, ca o consecință a noii orientări răsăritene a comerțului din țările romîne.

Interesată în menținerea unor relații de pace cu turcii, spre a-și putea exporta cerealele în Peninsula Balcanică, era firesc ca boierimea Moldovei să susțină politica de pace a nobilimii polone, politica acesteia din urmă fiind dictată — după cum știm — de campaniile purtate în nord pentru dominarea Mării Baltice, calea pe care se scurgea, mai ales, comerțul ei exterior.

Dar și un alt motiv va fi făcut pe boierii moldoveni să militeze pentru politica de pace cu turcii a Poloniei nobiliare. Într-adevăr, cu toată orientarea exportului de cereale moldovean spre Constantinopol și Balcani, din pricina monopolului turcesc, boierii moldoveni continuau să exporte totuși vite cornute și renumiții cai moldovenești în Polonia — unde noua politică agrară a șleahței polone dusesse la sporirea suprafețelor cultivate cu cereale în detrimentul creșterii vitelor⁴ — sau, în tranzit prin Polonia, în alte țări⁵. Ca atare, boierimea moldoveană era interesată să facă o dată mai mult jocul politicii externe polone, spre a-și menține piața polonă, ca și posibilitatea de tranzit prin Polonia și de export prin porturile de la Marea Baltică.

De multă vreme, dar mai ales în vremea lui Al. Lăpușneanu, înscăunat în domnie de boierii pribegi în Polonia, și a fiului său Bogdan, și el pribeg o clipă în aceeași Polonie, exista în Moldova o puternică grupare boierească filopolonă⁶, a cărei acțiune politică va fi urmărit, pe de o parte, înlocuirea « tiranului » Ioan Vodă prin neputinciosul Bogdan Lăpușneanu⁷; iar, pe de altă parte, va fi sprijinit politica Poloniei nobiliare de pace cu orice preț cu turcii. Or, această linie politică a mării boierimi venea în contradicție cu linia politică ce o adoptase Ioan Vodă, cînd se hotărî să ridice armele împotriva turcilor. De aceea Ioan Vodă trimise la moarte mari boieri, ca logofătul Ionașcu Zbiera și alții, sub bănuiala că țin cu polonii.

Militînd, din amintitele motive, pentru o politică de pace cu turcii, marea boierime moldoveană nu va susține politica lui Ioan Vodă pentru dobîndirea independenței naționale prin lupta împotriva jugului otoman, politică ce lovea în interesele sale de clasă.

¹ I. Moga și I. Crăciun, *op. cit.*, p. 4; creșterea rentei în muncă, în raport de sporirea marilor latifundii, se va exprima mai net în următoarele două veacuri.

² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

³ I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, p. 6; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 141, 247.

⁴ Vezi J. Rutkovski, *op. cit.*, p. 98.

⁵ Vezi M. Dan, *Cehi, slovaci și romîni în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 222—223.

⁶ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și M. Costin*, p. 9—10.

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 95.

Dar mai erau și alte motive. Tare pe poziția sa economică, boierimea moldoveană se complăcea în aceeași anarhie feudală, ca și nobilimea din Polonia vecină și din alte state ale epocii¹. Ea nu putea uita vremea când — după exemplul șleahței polone — își impusese dominația sa de clasă tânărului fiu al Lăpușneanului și nu se putea împăca cu gândul de a fi adusă la ascultare sub mîna energică a viteazului Ioan Vodă. Cum ar fi putut marea boierime și înaltul cler sprijini un domn care, în această epocă de dictatură a boierimii, căuta să restaureze și să consolideze puterea domnească, să ușureze sarcinile țărănimii², să slăbească atotputernicia mării boierimi și a înaltului cler³ și chiar să lovească brutal în interesele economice ale acestora prin răscoala sa împotriva turcilor?

În aceste condiții, din pricina orientării de politică externă a mării boierimi și a înaltului cler, ca și din cauza contradicției între interesele economice ale vîrfurilor clasei suprapuse și măsurile luate de domn, e firească și explicabilă izbucnirea conflictului între Ioan Vodă, de o parte, și mării boieri și înaltul cler, de cealaltă parte. Cronicile vremii sînt pline de cazne groaznice și vărsări de sînge provocate de Ioan Vodă în rîndurile marilor demnitari laici și bisericești⁴.

Conflictul lui Ioan Vodă cu mării boieri și cu înaltul cler se împletește cu lupta sa împotriva jugului otoman în sensul că nu se putea lupta împotriva opresiunii turcești, fără a fi combătuți în interior cei care prin atitudinea lor politică, dictată de interesele lor economice, se opuneau luptei de eliberare⁵, luptă care, în condițiile epocii, lovea în interesele lor de clasă. Dar, această împletire se mai vede și din faptul că, struniți de mîna viteazului domn, care a luat împotriva lor aspre măsuri, mării boieri, în momentul cînd greaua luptă cu turcii începu, îl părăsîră, trecînd de partea turcilor, îl trădară pe față și făcîră să eșueze eroica luptă pentru independență a lui Ioan Vodă.

Dacă, însă, marea boierime moldoveană, limitată și economică și politicește de noul domn, nu putea constitui baza socială a domniei lui Ioan Vodă, poporul de jos, care prin milițiile țărănești de glotași constituia temelia oastei moldovene, poporul care suferea nespuns de pe urma jugului turcesc și care în condițiile noii dezvoltări economice era victimă exploatării crescînde din partea boierimii locale, fu chemat să alcătuiască largă bază socială, pe care se sprijini viteazul domn atît împotriva boierilor filopoloni, cît și împotriva dușmanului din afară.

Ca unul care, din motivele arătate, se sprijinea pe popor, era firesc ca Ioan Vodă să refuze turcilor mărirea tributului, știind că acest lucru ar fi lovit

¹ De ex. boierimea din Rusia luptînd contra lui Ivan IV (vezi *История СССР*, I, p. 328—336).

² I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, lecția XXIII, p. 2.

³ Un exemplu avem în faptul că, în vremea lui Ioan Vodă, întîlnim foarte rar donații făcute boierilor (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 151) ceea ce venea, de bună seamă, în contradicție cu strădania nepotolită a nesățioșilor boieri de a obține de la domni cît mai multe moșii cu respectiva forță de muncă (vezi I. Moga — I. Crăciun, *op. cit.*, lecția XXI—XXII, p. 6).

⁴ Vezi, între altele A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 94—96. Pentru ura lui Ioan Vodă față de mării boieri și înaltul cler, vezi și B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, Buc., 1926, p. 48 și urm.

⁵ «Sau pleacă-ți capul înaintea împăratului, sau întoarce spatelul și părăsește țara; dar cu turcii nu te apuca la luptă» spuneau boierii (I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, p. 157).

tocmai în cei care constituiau în țară temelia regimului său. Dar, refuzînd, nu-i rămînea altă alternativă decît războiul.

În aceste clipe grele pentru poporul moldovean, refuzat de Polonia, neputîndu-se bizui nici pe sprijinul ardelenilor, care erau în bune raporturi cu turcii¹, avînd împotriva sa marea boierime trădătoare filopolonă, Ioan Vodă află ajutor numai în vitejii cazaci. Conduși de hatmanul de la Zaporoje, Sverciovski, 1200 de cazaci veniră, *fără voia Poloniei*, în ajutorul Moldovei, spre a o sprijini în lupta ei pentru scuturarea jugului turcesc.

Timp de cîteva luni, această vitează avangardă a poporului ucrainean luptă eroinic pe pămîntul Moldovei, vîrsîndu-și sîngele alături de romîni pentru independența Moldovei noastre. În apărarea Moldovei, cazacii luară parte la o mulțime de bătălii împotriva turcilor și pieriră aproape cu toții în lupta de la Roșcani, apărînd pămîntul Moldovei de cotropitori².

Ajutorarea moldovenilor de către cazaci în 1574 nu trebuie privită, pur și simplu, ca o întreprindere războinică în care ei ar fi fost atrași de dorința de pradă — cum pretinde istoriografia romînă burgheză³ — ci ca o acțiune militară în care, apărînd Moldova, cazacii apărau propria lor cauză împotriva dușmanului lor, turco-tătarii, care le-au cauzat timp îndelungat nemaipomenite suferințe⁴. De altfel, chiar în anul imediat următor, 1575, Ucraina suferi una din cele mai îngrozitoare și mai pustiitoare invazii tătărăști⁵.

În Moldova, după mișleascaucidere a lui Ioan Vodă, reacțiunea boierească se impune din nou, aservind cu totul intereselor sale de clasă pe slabul și temătorul Petru Șchiopul, care « boierilor le era ca un părinte, și la mare cinste îi ținea și din sfatul lor nu ieșea »⁶. Ca atare, cu totul cufundat în apele politicii turcești, neputinciosul infirm îngădui în 1575 tătărilor să treacă prin Moldova, spre a năvăli în Podolia⁷. Fu ars atunci tîrgușorul Siniawka și cetele prădalnice tătărăști pătrunseră pînă la Liov, ducînd mii de robi în prinsoare tătărăască și bogate prăzi⁸.

Invazia tătărăască, de bună seamă, un răspuns la ajutorul dat în anul precedent de către cazaci lui Ioan Vodă în lupta împotriva turcilor, ai căror vasali erau tătarii din Crîm. Ea se încadra, prin urmare, în politica militară turcească în nordul Mării Negre. Dar, în același timp, ea este, o dată mai mult, una din obișnuitele expediții tătare de pradă, la care-i mîneau aspre necesități economice.

Crimeea nu era în stare să-și hrănească populația, care suferea cronic de foame. Tătarii nu au căutat însă ieșirea din grelele condiții economice, în care trăiau, prin dezvoltarea forțelor de producție ale țării, ci prin asigurarea mijloacelor de subsistență pe calea neîncetatei expediții de pradă în țările

¹ C. C. Giurescu, *Istoria romnilor*, vol. II, p. I-a, Buc., 1937, p. 197.

² Kr. op. Mal., p. 214, și descrierea amănunțită a luptelor în compilația lui Luk., p. 335—348; cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 99—106.

³ N. Iorga (*Legăturile romnilor cu rușii apuseni*, în *An. Ac. Rom., Mem. secf. ist.*, seria II, t. XXXVIII, (1916), p. 755) vorbește de « aventuri războinice și de comoara prăzilor ».

⁴ Cf. în acest sens cele spuse de K. Osipov, *op. cit.*, p. 40.

⁵ *Ibidem*, p. 54.

⁶ Gr. Ureche, în Kogălniceanu, I, p. 238.

⁷ K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.

⁸ Luk., p. 348—349; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.

vecine. Miile de robi vânduți în târgurile din Crimeea, contribuțiile la care impuneau țările cotropite, vitele și alte bogății materiale, jefuite din țările vecine, constituiau tot atâtea mijloace de existență pentru tătarii din Crîm, de la hani pînă la tătarii de rînd. Astfel se explică permanenta activitate războinică a tătarilor împotriva vecinilor lor (Rusia, Polonia, Ucraina, Moldova)¹, afară de cazul cînd expedițiile tătarilor nu se făceau la ordinul turcilor, în care caz interesele politice ale suzeranilor lor coincideau cu interesele lor economice.

Față de noua orientare pe care Petru Șchiopul o dădu politicii externe față de turci, orientare de pe urma căreia Ucraina avusese atîta de suferit, cazacii reacționară prompt. În anul următor, ei năvăliră în Moldova, în frunte cu un om de o forță fizică extraordinară Ioan (Nicoară) Potcoavă (Podkova). Războiul pe care-l purtă Petru Șchiopul împotriva cazacului Ioan Potcoavă se sfîrși în noiembrie 1577, prin înscăunarea acestuia din urmă la Iași ca domn al Moldovei².

Episodul Potcoavă³ reprezintă un nou moment din lupta comună a maselor populare moldovene și cazace împotriva jugului și pericolului otoman, din pricina căruia sufereau deopotrivă și Ucraina și Moldova. Că aceasta este semnificația acestui episod rezultă și din faptul că poporul de rînd al Moldovei, care avea de suferit de pe urma foametei crîncene ce bîntuia pe atunci Moldova⁴ și era profund nemulțumit de domnia lui Petru Șchiopul, care se înconjurase de turci⁵ și le era cu totul aservit, l-a chemat pe Potcoavă «să le fie domn»⁶ și «l-au primit ca pe domnul lor» cînd intră în Moldova⁷, văzînd în el, fără îndoială, pe eliberatorul menit să-l scape de jugul turcesc, sub care-l adusese din nou Petru Șchiopul. Așa se explică și devotamentul mulțimilor țărănești⁸ față de noul domn al Moldovei.

La rîndul lor, cazacii erau interesați în a-și asigura de partea lor Moldova, care, condusă de un domn înfeudat turcilor, reprezenta — cum se văzuse în 1575 — un mare pericol pentru Ucraina, servind drept cale de acces pentru invaziile tătarilor în Podolia.

Că prin așezarea lui Ioan Potcoavă pe tronul Moldovei se urmărea încheierea unui front comun moldo-ucrainean împotriva turcilor, se vede și din faptul că viteazul cazac era favorizat în acțiunea sa și de țarul Moscovei Ivan IV⁹, care va fi urmărit fie să pună pe această cale o stavilă atacurilor turco-

¹ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 417—419.

² Luk., p. 351—357; Kr. op. Mal., p. 215; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55.

³ Expunerea acestui episod, la E. Stănescu, *op. cit.*, p. 140—144.

⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 190; N. Iorga, *Istoria romînilor*, V, p. 163.

⁵ Luk., p. 352; A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 109.

⁶ Hurmuzaki, III/1, p. 6.

⁷ Luk., p. 353.

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173. Un extract venețian din 28 dec. 1577 (la C. Esarcu, *Doc. venețiene*, în «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», III, p. 180) spune că «noul voievod (Ioan Potcoavă) era favorizat de popor».

⁹ Extract din 12 dec. 1577 și 28 dec. 1577 (*ibidem*). Pentru reușita acțiunii sale, Ioan Potcoavă își punea toată nădejdea în ajutorul Moscovei (vezi la A. Veress, *Documente*, II, Buc., 1930, p. 140—142 un doc. din 16 ian. 1578). Era continuarea unor relații mai vechi între Ivan IV și Petru Rareș (S. Jigarev, *Русская политика в восточном вопросе*, Moscova, 1896, p. 70; T. A. Stoianovici, *Relațiile lui Petru Rareș cu Rusia*, Buc., 1946, p. 12—17):

tătare din sud,¹ în timp ce la Marea Baltică continua conflictul ruso-polon, fie că, prin implicarea cazacilor supuși coroanei într-o acțiune antiturcească, spera să îndușmănească pe poloni cu turcii, ceea ce ar fi permis lui Ivan IV să întreprindă acțiuni victorioase împotriva Poloniei în interminabilul război livonic.

Polonia însă nu se lăsă antrenată pe această pantă. Refuzînd sprijinul său lui Ioan Potcoavă, Rzecz Pospolita continuă și sub noul rege, Ștefan Báthory, politica sa de pace cu turcii și de neamestec în afacerile interne ale Moldovei, se comportă negativ față de operațiile cazacilor împotriva turcilor, care luau tot mai mari proporții, și-și îndreptă toată atenția spre concentrarea tuturor forțelor pentru lupta cu Moscova². În 5 noiembrie 1577, Șt. Báthory încheie un tratat cu Poarta, în condiții de vasalitate³. Apoi, pentru a nu supăra pe turci, la cererea sultanului, ordonă în 1578, la Liov, decapitarea lui Ioan Potcoavă,⁴ pentru stricarea păcii cu turcii⁵.

Cu toate măsurile extrem de aspre luate de Ștefan Báthory, în 1578, un nou cazac, Alexandru, apoi un Petru, un Constantin și un alt Constantin, veniră în Moldova,⁶ pentru a continua lupta începută de Ioan Potcoavă, și înaintea lui de celălalt Ioan, « cumplitul » domn al Moldovei. Ei veneau cu aceleași cunoscute mijloace: cetele de viteji cazaci și poporul de jos moldovean, să continue lupta împotriva pericolului turco-tătar. Și cînd cazacul Alexandru, în noaptea de 12 martie 1578, isprăvind gloanțele și hrana și pierzînd și pe hatmanul Șah, căzut în luptă, se îndreptă spre codrii Bîrnovei, spre a afla o ieșire, mica lui oaste, surprinsă de trabanții ardeleni ai lui Mihail Răcz, de turci și de munteni, fu înfrîntă lingă iezerul Ciurbestilor, la satul Miroslava, tocmai pentru că în cel mai greu ceas al luptei masele țărănești moldovene nu-i putură veni în ajutor din pricina iernii grele⁷.

¹ Între 1575—1578, în urma înrăutățirii relațiilor dintre Polonia, pe de o parte, și Turcia și Crimeea, pe de altă parte, din pricina amestecului cazacilor ucraineni în afacerile moldovenești sub Ioan Vodă și Ioan Potcoavă, tătarii din Crimeea încetară de a mai ataca statul moscovit. Acesta tu însă atacat între 1575—1578 de alți tătari: de Belgorod, de Azov, Nogaii ș.a. Împotriva acestor tătari luptară cazacii de pe Nipru, cu al căror conducător, Bogdan Ruzinski, Ivan IV întreținu relații, trimițîndu-i bani și provizii. Alături de cazacii zaporojeni, luptară atunci împotriva tătarilor și ostași ruși comandați de A. Verevkin. Ca răspuns al acestor acțiuni ruso-căzacești, dar și pentru amestecul cazacilor în acești ani în treburile Moldovei, tătarii din Crimeea întreprinseră două mari invazii în Polonia în 1577 și 1578 (A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 30, și Horst Jablonovski, *Die Aussenpolitik Stephan Báthorys*, în « Jahrbücher für Geschichte Osteuropas », 1937, II—J, p. 31 și nota 107).

² K. Osipov, *op. cit.*, p. 54.

³ R. Ciocan, *Etiene Báthory et l'idée de croisade*, în « Balcania », VIII, (1945), p. 158.

⁴ *Ibidem*, p. 159.

⁵ Luk., p. 357; Kr. op. Mal., p. 215. În același scop, pentru a satisface pe turci, ceva mai tîrziu, în 1583, regele polon condamná 30 de cazaci, care atacaseră fortăreața turcă Iahorlık; iar în 1584, porunci să fie decapitați alți 30 de cazaci zaporojeni (R. Ciocan, *op. cit.*, p. 159). Politica turcească a lui Ștefan Báthory era menită să-i asigure și stăpînirea în Transilvania și-i dădea în imperiul otoman o contrapondere împotriva Habsburgilor, cu care, și după moartea lui Maximilian II, relațiile lui nu erau prietenești (H. Jablonovski, *op. cit.*, p. 19). Pe de altă parte, și turcii, care atunci purtau război cu Persia, erau interesați în menținerea păcii cu Polonia (*ibidem*, p. 22).

⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 110; N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 174—177; E. Stănescu, *op. cit.*, în « Studii », anul 7, nr. IV, p. 187—189.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 174; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II—I, p. 222; Luk., p. 357, nu cunoaște în 1578 decât invazia lui Alexandru, « fratele lui Potcoavă », în Polonia.

În condițiile epocii, cu Polonia, și lângă ea Transilvania, ostile, în coaste ¹, cu o Rusie îndepărtată și angajată în încilcitele afaceri de la Marea Baltică, unde Suedia și Polonia reprezentau pentru Rusia cei mai periculoși adversari ², încercările vitejilor cazaci și ale poporului moldovean de a scăpa Moldova de sub jugul turcesc se terminară din nou cu un eșec, ca și odinioară pe vremea viteazului Ioan Vodă, trădat de boieri.

Dar Rusia era totuși prezentă în lupta de eliberare a poporului român prin vitejii cazaci, acest avanpost al poporului frate rus în lupta împotriva necredincioșilor. Uniți prin comunitatea de credință, cazacii văzură alături de ei pe moldoveni, munteni, bulgari și sârbi, înfrățiți în aceeași luptă împotriva celor mai cruzi dintre toți asupritorii, care au torturat și mutilat timp de sute de ani popoarele balcanice.

Prestigiul de care poporul rus s-a bucurat la slavii de sud, precum și la moldoveni și la munteni, trebuie raportat în mare parte la acțiunile războinice ale cazacilor împotriva turco-tătarilor. « Dacă popoarele înrudite sau de aceeași credință de noi — scria istoricul rus Jigarev ³ — sperau în sec. XVI să fie eliberate de sub jugul turcesc numai prin ajutorul nostru, noi datorăm încrederea lor față de noi cazacilor, care, prin marile lor fapte de vitejie, au făcut pe turci să tremure și au întreținut la creștinii balcanici speranța în Rusia pravoslavnică ».

Pentru a pune capăt acțiunilor cazacilor împotriva turcilor, în toamna lui 1578 Ștefan Báthory încheie o convenție cu reprezentanții căzăcimii ucrainene, conform căreia se organizează un regiment de 500 de cazaci, plătiți de statul polon, bucurându-se de libertate personală și de o serie de privilegii. Acești cazaci, numiți cazaci înregistrați, erau obligați să jure credință regelui polon și să se oblige să nu lupte, fără permisiunea regelui, nici cu Crimeea, nici cu Moldova. La sfârșitul sec. XVI numărul lor ajunsese la 1000, un număr relativ mic, dar suficient pentru a interveni efectiv în apărarea graniței de sud a republicii împotriva tătarilor ⁴.

Dar, măsura luată în 1578 de către Ștefan Báthory ținea și un alt obiectiv și anume se urmărea completa polonizare a Rusiei sudice prin aservirea majorității populației ucrainene și prin ruperea de restul poporului ucrainean a cazacilor, care se dovediseră principalul scut al naționalității ucrainene, și folosirea lor în interesele politice ale statului polon ⁵.

În același scop, tot mai întinse terenuri fertile din Ucraina fură acordate magnaților poloni Konicpolski, Potocki, Kalinowski ș.a. Poporul ucrainean fu aservit astfel sub raport social-economic. Pentru a-și asigura dominația

¹ R. Ciocan, *op. cit.*, a demonstrat că nici condițiile economice, nici posibilitățile militare, nici starea de spirit din Polonia nu-i puteau îngădui lui Șt. Báthory să se gindească la o cruciadă împotriva turcilor.

² S. Jigarev, *op. cit.*, p. 71.

³ *Ibidem*, p. 74.

⁴ K. Osipov, *op. cit.*, p. 56—58; B. Krupnički, *op. cit.*, p. 55—56; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 264; Luk., p. 349—351, pune, greșit, organizarea cazacilor de către Șt. Báthory, în 1576. Încercările cazacilor însă de a scoate Moldova din robia turcească și de a și-o apropia au continuat și în anii următori, în a doua domnie a lui Petru Șchiopul (vezi C.C. Giurescu, *op. cit.*, II — 1, p. 224—225 și, mai ales, E. Stănescu, *op. cit.*, p. 190—210, unde se înfățișează colaborarea militară romno-cazacă între 1578—1600).

⁵ K. Osipov, *op. cit.*, p. 56—57.

economică și politică asupra Ucrainei, magnații poloni declanșară ofensiva împotriva naționalității ruse, în cadrul politicii lor de polonizare forțată; cum, unul din cele mai importante elemente ale naționalității ruse îl vedeau în religia pravoslavnică, de care se legau amintirile despre trecutul Rusiei, credințele, tradițiile și obiceiurile populare, magnații poloni îndreptară o lovitură puternică împotriva ortodoxiei ucrainene¹.

Sprijinite de aparatul statal, cercurile catolice polone reușiră să atragă la catolicism, în 1596, la Brest, o parte din reprezentanții ierarhiei superioare ucrainene, pentru care unirea era un mijloc de a pătrunde în cercurile conducătoare și de a-și păstra privilegiile de mari latifundiați². În intervalul 1589—1595, între înalții ierarhi care au aderat la unire au fost și Ghedeon Balaban, episcopul de Liov, și Ciril Terlețki, episcopul de Luțk, și, ceva mai târziu, chiar și Mihail Rogoza, mitropolitul de Kiev³.

La aceste evenimente face aluzie și Lukomski⁴, sub anul 1589, relatând trecerea prin Ucraina a patriarhului de Constantinopol Ieremia II, venind de la Moscova, unde asistase la înscăunarea primului patriarh al Moscovei Iov, chiar în acel an⁵. După ce luă măsuri pentru convocarea unui sinod care să judece acțiunea unionistă a lui Balaban și Terlețki, patriarhul Ieremia II trecu în Moldova unde fu bine primit, conducătorii bisericii moldovene — asaltată și ea pe atunci de catolicism — semnând cu acest prilej actul de recunoaștere a înălțării mitropoliei moscovite la rangul de patriarhie⁶ și sprijinind prin semnătura lor importantul act prin care Boris Godunov sporea autoritatea și prestigiul puterii centrale în statul rus centralizat.

Cu amintirea trecerii prin Moldova a patriarhului Ieremia II se termină și seria știrilor istorice din sec. XVI, pe care le-am aflat în anele căzăcești și care se referă la țările noastre.

Mult mai numeroase sînt știrile privitoare la istoria țărilor noastre în sec. XVII, de care ne vom ocupa în cele ce urmează.

Aceste știri se referă, în ordine, la următoarele evenimente istorice: a) luptele dintre poloni și turci la începutul celui de-al treilea deceniu al sec. XVII (1620—1621); b) răscoala lui Hmielnițki și implicațiile ei moldovene (1648—1656); c) luptele interne din Ucraina între 1657—1664 și ecoul lor în Moldova și d) o serie de evenimente istorice est-europene dintre 1668—1691 și anume: conflictele interne de la cazaci, acțiunea proturcească a lui Petru Doroșenko, luptele polonilor cu turcii, intervenția rușilor în Ucraina, luptele dintre ruși și turci și, în fine, luptele dintre poloni și turco-tătari după 1683 și rivalitatea polono-austriacă în Moldova la sfîrșitul sec. XVII, după alungarea turcilor din Europa centrală, evenimente în care au fost implicate și țările romîne.

¹ K. Osipov, *op. cit.*, p. 60; I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 21—23.

² *История СССР*, I, p. 488.

³ *Ibidem*; *История Украинской ССР*, I, p. 170; B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 71; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 285—296. Mai târziu, Ghedeon Balaban renunță la unire.

⁴ Luk., p. 361.

⁵ *История СССР*, I, 359.

⁶ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, 1929, p. 154; A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 120.

Începutul veacului al XVII-lea este caracterizat în răsăritul Europei de o nouă ascuțire a conflictului dintre Turcia și Polonia¹ pe eterna chestiune a atacurilor cazacilor împotriva imperiului otoman și a Crimei vasale, ca și pentru o serie de alte motive de politică europeană pe care le vom vedea îndată.

După moartea lui Ștefan Báthory, tronul Poloniei fu ocupat de candidatul șleahței polone Sigismund III Wasa, din dinastia suedeză, care, în 1594, în urma morții tatălui său, Ioan III, ajunge și rege al Suediei. Astfel se puseră bazele unei uniuni personale între Polonia și Suedia, dar luă naștere și un lung război de 60 ani (1600—1660) polono-suedez între cele două ramuri: polonă și suedeză ale dinastiei Wasa². În acest conflict — în fond un conflict pentru dominarea Mării Baltice a cărei stăpânire avea o importanță primordială pentru comerțul șleahței polone — Sigismund III a căutat la început, prin trimiterea lui Lev Sapieha la Moscova, să obțină realizarea unei uniuni ruso-polone împotriva Suediei; dar Boris Godunov și boierii moscoviți respinseră proiectul lui Sigismund III Wasa³. Nereușind să-și apropie Moscova pe cale diplomatică, Sigismund III începu în 1604 intervenția armată împotriva Rusiei, susținând pe pretendenții Pseudodimitrie I și II, pînă în 1612, cînd avîntul maselor populare rusești conduse de Minin și Pojarski puseră capăt perioadei de tulburări de aproape un deceniu și, cu ea, și influenței cotropitorilor poloni în treburile interne ale statului rus⁴.

Un an mai tîrziu, în 1613, Sigismund III încheia un tratat de alianță cu Habsburgii⁵, alături de care începu în 1618 — cînd izbucni războiul de 30 de ani — lupta împotriva noului rege suedez, concurent al său, Gustav Adolf⁶. Ca aliat al Habsburgilor, regele Poloniei, Sigismund III Wasa le trimise acestora ajutor împotriva lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, care, în fruntea opoziției maghiare și sub protecția turcilor, începuse lupta sa împotriva împăratului. Trupe polone — între care mulți cazaci — fură trimise de asemenea în 1620 împotriva cehilor, ireductibilii adversari ai Habsburgilor⁷.

Ajutorul dat Habsburgilor — dușmani ai turcilor — ca și amestecul nobililor poloni S. Korecki, M. Wiśniowiecki și Șt. Potocki în afacerile țarilor romîne în repetate rînduri (1612, 1615 și 1616)⁸, la care se adăugară atacurile cazacilor împotriva Turciei și Crimei⁹, toate acestea au dus la stricarea relațiilor turco-

¹ Cf. A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 45.

² I. Macūr̄k, *op. cit.*, p. 210.

³ *История СССР*, I, p. 368—369 și 393—397.

⁴ Pentru amănunte, vezi *ibidem*, p. 369—397. Războiul ruso-polon fu însă reluat sub noul țar moscovit Mihail Feodorovici Romanov și ținu pînă în 1618 cînd se încheie armistițiul de la Deulino (*ibidem*, p. 402). În 1632 războiul reîncepu (*ibidem*, p. 406).

⁵ I. Macūr̄k, *op. cit.*, p. 161; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300.

⁶ I. Macūr̄k, *op. cit.*, p. 211.

⁷ M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300. Cazacii ar fi luptat și la Muntele Alb, celebra bătălie care a pus capăt independenței cehice (*ibidem*, p. 300, nota lui J. Bidlo).

⁸ Vezi A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 80—81.

⁹ Anii 1613—1620 constituie o perioadă cu adevărat eroică în istoria atacurilor cazacilor împotriva turco-tătarilor. Corăbiile cazacilor (*caiki*) atacară în 1614 fortăreața Sinope din Anatolia și o pustuiră. În 1616 avură loc operații navale la gurile Dunării și Niprului, în care flotilele turcești fură distruse de două ori. În 1613 cazacii zaporojeni atacară de două ori Crimeea. În 1616 ei cuceriră Caffa, principalul tîrg turcesc de robi din Crimeea. Și Constantinopol însuși fusese amenințat de cazaci (B. Krupnički, *op. cit.*, p. 63; K. Osipov, *op. cit.*,

polone. Turcia declara că, dacă Polonia nu are nimic împotriva nimicirii cazacilor, armata turco-tătară va porni într-o expediție de pedepsire în Ucraina¹.

Polonia însă nu voia să permită ca o oaste străină să întreprindă o expediție de pedepsire pe propriul ei teritoriu. Cum ea încheiase deocamdată pace cu Moscova, își putu îndrepta din nou atenția asupra neastâmpăraților cazaci². În acest scop, se organizează expediția condusă de Șt. Zolkiewski, hatmanul coroanei. Dar lucrurile se aranjază în chip pașnic, Polonia avînd totuși nevoie de cazaci împotriva hoardelor turco-tătare, care, în toamna lui 1618, învadaseră iarăși Malopolska spre Liov și Tarnopol³. Conducătorii cazaci, din același motiv, cu toată împotrivirea maselor populare, deciseră să ajungă la un compromis, prin care stărilor căzăcești și șleahței ucrainene li se garantară o serie de privilegii⁴.

În aceste condiții, și cum turcii declaraseră război Poloniei și o puternică armată se îndrepta în vara lui 1620, prin Moldova, spre Polonia, hatmanul Șt. Zolkiewski, cu oastea polonă din care făceau parte și cazacii, înaintă în Moldova și lingă Iași, pe cîmpul de la Țuțora, în sept. 1620, suferi cea mai groznică înfrîngere⁵. La lupta din Moldova luă parte și sotnikul Mihail Hmielnițki, împreună cu fiul său Bogdan (Zenovie)⁶. Luară parte la luptă și moldovenii lui Gaspar Grațiani de partea polonilor⁷.

În anul imediat următor, o nouă și uriașă armată turco-tătară, condusă de însuși sultanul Osman II, se îndreptă spre Polonia. Îi ieși înainte o oaste polonă de peste 30 000 de oameni, condusă de bătrînul Chodkewicz și peste 40 000 de cazaci, conduși de hatmanul Petru Konașevici-Sahaidacini⁸. Lupta avu loc la Hotin și eroismul cazacilor, care susținură greutatea atacului turco-tătar, asigură victoria polonilor. Bătălia victorioasă de la Hotin însemna, de fapt, salvarea statului polon⁹. Prin medierea domnului Țării Românești Radu Mihnea, care luase și el parte la luptă, se încheie, la 10 octombrie 1621, pacea de la Hotin între poloni și turci¹⁰. Cu toată victoria polonă, influența, pe care Polonia și-o asigurase în țările romîne, profitînd de războiul turcilor pentru Ungaria (1594—1606) și de cel cu șahul Abbas al Persiei (1603—1612), și care permiseseră Poloniei, consolidată în sud, să continue lupta în nord¹¹, era acum lichidată aproape pentru totdeauna¹². Abia succesorul lui Sigismund III Wasa, fiul său, Vladislav IV, va reuși, prin pacea din 1634, să obțină de la

p. 87—88; I. Macărek, *op. cit.*, p. 163; D. Doroșenko — J. Rypka, *Polsko, Ukrajina, Krym a Východná Porta v. první pol. XVII stol.*, (*Polonia, Ucraina, Crimeea și Înalta Poartă în prima jumătate a sec. XVII*), în „Časopis Národního Musea”, 1936, p. 21—24).

¹ K. Osipov, *op. cit.*, p. 88.

² *Ibidem*, p. 89.

³ I. Macărek, *op. cit.*, p. 163.

⁴ *История СССР*, I, p. 490.

⁵ I. Macărek, *op. cit.*, p. 163.

⁶ Kr. op. Mal., p. 216.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 414—415.

⁸ Kr. op. Mal., p. 216; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 300; B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 74—75.

⁹ K. Osipov, *op. cit.*, p. 90. Despre implicarea domnilor romni Radu Mihnea și Alex. Iliș în aceste evenimente, vezi N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 416—418.

¹⁰ *Ibidem*, p. 417; data păcii de la Hotin am luat-o după un doc. original din Archiwum Głównie din Varșovia (ap. D. Doroșenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 30, nota 36).

¹¹ A. A. Novoselski, *op. cit.*, p. 45—46.

¹² Macărek, *op. cit.*, p. 163.

Poartă, din nou, o oarecare influență la ocuparea tronului Moldovei și al Țării Românești ¹.

Între timp, pe celălalt front, în nord, continuă războiul Poloniei cu Suedia, operațiunile fiind reîncepte cu succes de Gustav Adolf în 1621, cu scopul de a lichida concurentul său polon mai înainte de a se arunca asupra Habsburgilor ². Conflictul polono-suedez, care va continua pînă în vremea războiului nordic de la începutul sec. XVIII, duse deocamdată, prin al treilea deceniu al sec. XVII, la slăbirea enormă a influenței polone în bazinul Mării Baltice ³.

Profitînd de angajarea Poloniei în nord, cazacii, care spuneau că « regele a încheiat tratat cu sultanul, dar noi nu » ⁴, reînnoiră atacurile împotriva imperiului otoman. Luară parte și cazacii de la Don, din Rusia. Frecvența atacurilor căzăcești împotriva imperiului otoman în acest timp se explică prin criza internă a imperiului turcesc, răscoala provinciilor (Bosnia, Egipt, Arabia, Siria, Crimeea, Anatolia), anarhia ienicerilor, descompunerea întregului sistem militar, toate de natură a încuraja raidurile marine ale neînfricașilor și vitejilor cazaci ⁵.

În 1624—1625, cazacii atacară de cîteva ori Constantinopolul, determinînd pe turci să intervină din nou pe lîngă poloni pentru încetarea atacurilor căzăcești ⁶. Din partea sa, guvernul rus luă măsuri pentru contenirea atacurilor cazacilor de la Don ⁷.

O dată mai mult se punea pentru Polonia întrebarea: ce e de făcut cu cazacii? Unele cercuri polone erau de părere să fie nimicîți și atunci Polonia nu mai avea să se mai teamă nici de răscoale în Ucraina — răscoale conduse de această vitejească avangardă a poporului ucrainean — și nici turcii și tătarii — scăpați de atacurile cazacilor — nu vor mai găsi motive să năvălească în Polonia. Alte cercuri polone socoteau însă că, în acest caz, ar fi nevoie de o mare și costisitoare armată pentru apărarea graniței de sud a Rzecz Pospolitei, iar cazacii ar fi fost siliți, din cauza măsurilor represive iuate de poloni, să fugă în statul moscovit, la Don, putînd fi utilizați de țar în războiul împotriva Poloniei ⁸.

Linia adoptată de Polonia nobiliară a fost un compromis al celor două orientări, uneori organizînd expediții de pedepsire contra cazacilor (cum a fost aceea a lui Koniecpolski în 1625), alteori apelînd la ei în războaiele Poloniei cu turcii, cu tătarii, și chiar cu Moscova ⁹.

« Dar — cum observă istoricul sovietic K. Osipov ¹⁰ — dacă politica guvernului polon față de cazaci a fost inconsecventă și contradictorie, nici în com-

¹ I. Macûrec, *op. cit.*, p. 216.

² M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 301.

³ Prin pacea de la Altmark (1629), Polonia a pierdut întreg litoralul baltic de la Riga pînă la Danzig, cu excepția Danzigului și Koenigsbergului (I. Macûrec, *op. cit.*, p. 211).

⁴ K. Osipov, *op. cit.*, p. 93.

⁵ N. A. Smirnov, *Россия и Турция в XVI — XVII вв.*, t. II, Moscova, 1946, p. 16, 18—19.

⁶ K. Osipov, *op. cit.*, p. 92—93.

⁷ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 16—17.

⁸ K. Osipov, *op. cit.*, p. 73. Pentru cele două orientări polone față de cazaci, una radicală și cealaltă moderată și structura lor de clasă, vezi M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 317—320.

⁹ K. Osipov, *op. cit.*, p. 74 și 93.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

portarea cazacilor nu se vede înțelegerea clară a scopurilor lor, un plan clar de acțiune. Cazacii s-au aruncat când asupra Turciei, când asupra Crimeii, când asupra Poloniei, creindu-și noi dușmani și neîngrijindu-se de concentrarea forțelor lor ».

Însă, pe măsură ce timpul trecea, pe măsură ce Polonia nobiliară, în loc să răsplătească eroismul cazacilor, care își vărsaseră de atâtea ori singele pentru a o salva de primejdia externă, agrava tot mai mult regimul de teroare în Ucraina, în conștiința cazacilor s-a produs o cotitură. Ei au înțeles că lupta împotriva Poloniei nobiliare este sarcina lor de bază ¹ și că de rezultatul acestei lupte depinde salvarea poporului ucrainean.

Așa se explică reluarea cu și mai mare intensitate a luptei maselor populare ucrainene, conduse de hatmani cazaci zaporojeni, împotriva jugului panilor poloni, în primele patru decenii ale sec. XVII. La 1630, unind întreaga căzăcime, se răscoală hatmanul Taras Triasillo (Taras Fedorovici). În 1635, izbucni noua răscoală condusă de Ivan Sulima; iar în 1637—1638, aproape întreaga Ucraină fu cuprinsă de răscoala condusă de Pavel But (Pavliuc), Iakov Ostrianin și Dimitrie Gunei ².

După înfrângerea acestor răscoale ³, panii poloni trecură la un regim de teroare, de asuprire și crâncenă exploatare a poporului ucrainean. În nenumărate locuri, țăranii ucraineni fură impuși la noi contribuții și, în plus, claca crescă la 6 zile pe săptămână. Îndeosebi erau asupriți cazacii, în care panii poloni vedeau — și pe drept — sufletul oricărei mișcări populare. Statul polon luă o serie de măsuri în scopul lichidării treptate a cazacilor. Una din aceste măsuri fu ordinația (legea) din 1638, prin care cazacii erau lipsiți de autonomie și de dreptul de a-și alege hatman și polcovnici, toată administrația în Ucraina și chiar conducerea cazacilor înregistrați acordându-se exclusiv magnaților și șleahței polone. Numărul cazacilor înregistrați fu din ce în ce micșorat. Șleahța polonă răpi pământurile țăranilor ucraineni, dar și ale cazacilor și ale starșinei căzăcești. Funcționarii statului polon în Ucraina se purtau cu multă cruzime față de poporul ucrainean. La exploatarea economică, se mai adăuga, agravându-se, jugul național, intoleranța și persecuția religioasă ⁴.

Toate aceste făcură să izbucnească în 1648 marele război de eliberare națională al poporului ucrainean sub conducerea lui Bogdan Hmielnițki. Realizând unitatea națională a forțelor de clasă ⁵, Hmielnițki începu lupta de eliberare care avea să țină șase ani și avea să se termine prin reunirea poporului ucrainean cu poporul frate rus. În campania anilor 1648—49, Hmielnițki cîștigă victoriile de la Joltie Vodî (Apele Galbene), Korsun și Piliavțe ⁶. Strălucitele victorii ale cazacilor ucraineni determinară pe panii poloni să intre în tratative

¹ K. Osipov, *op. cit.*, p. 86.

² *Ibidem*, p. 94—97; N. N. Petrovski, *Богдан Хмельницкий*, Moscova, 1944, p. 7; *История Украинской ССР*, I, p. 206—210.

³ Reprimarea lor fusese posibilă datorită concentrării forțelor polone după ce, în 1634, Polonia încheiase pace cu Turcia, precum și faptului că în condițiile acestui tratat Polonia se obliga să combată pe cazacii zaporojeni (N. A. Smirnov *op. cit.*, p. 41, 46).

⁴ N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 7—8; *История СССР*, I, p. 491.

⁵ *Ibidem*, p. 495.

⁶ *Ibidem*, p. 497—498; *История Украинской ССР*, I, p. 235—246 și K. Osipov, *op. cit.*, p. 139 și urm.

cu Hmielnițki. Aceste tratative începură în februarie 1649, la Perejaslavl sosind delegații poloni, cneazul Cetvertenski și încercatul diplomat Adam Kisel, voievod de Kiev¹. Tot atunci veniră la Perejaslavl și soli de la țarul Moscovei Aleksei Mihailovici, de la principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi II și de la domnii țărilor române, cu mari daruri².

Moscova trimise pe solii Grigore Unkovski și Mihailov; dar deocamdată Aleksei Mihailovici nu se putea gândi la o acțiune fățișă împotriva Poloniei. Înfrângerea Moscovei la Smolensk (1634) în războiul ruso-polon din 1632—1634, înfrângere care a paralizat timp de 20 de ani politica externă rusească³, răzcoalele din statul moscovit între 1648—1650, conflictele cu turcii din pricina atacurilor cazacilor de la Don împotriva cetății turcești Azov⁴, toate acestea îndemneau Moscova să adopte o atitudine de expectativă față de conflictul cazaco-polon, să evite să se angajeze într-un război cu Polonia (la spatele căreia sta Austria), război de care ar fi profitat cu siguranță turcii și tătarii din Crimeea,⁵ pentru a dezlănțui războiul împotriva Rusiei⁶.

Tratativele cazacilor cu delegații poloni nu au dus la nici un rezultat. În aceste condiții, Hmielnițki continuă lupta, avînd alături pe tătarii din Crimeea. În 1649 se dădu lupta de la Zborov, în care noul rege Jan Kazimir fu învins. Pacea încheiată la Zborov (8 aug. 1649) a satisfăcut revendicările starșinei căzăcești, ale șleahței ucrainene și ale vîrfurilor orășenești, dar a nemulțumit țărănimea și orășenimea. Din această cauză, în rîndurile cazacilor începu o luptă aprigă, care dezagregă forțele mișcării ucrainene și îngustă baza socială, pe care se putea sprijini acum Hmielnițki⁷.

Situația hatmanului cazac era grea. Contradicțiile de clasă care izbucniră acum în lagărul ucrainean — lagăr în care, totuși, la începutul mișcării revoluționare se realizase unitatea națională a forțelor de clasă⁸, — amenințau să ducă fie la încetarea luptei, fie la înfrîngerea cazacilor și recăderea poporului ucrainean sub jugul panilor poloni. În aceste clipe grele, se impunea deci căutarea de aliați în lupta împotriva polonilor, cu atît mai vîrtos cu cît tătarii, care trădaseră chiar în ajunul încheierii păcii, nu se arătaseră aliați de nădejde.

¹ Sam., p. 18. Delegația însă ar fi fost mai mare și ar fi constat din vistierul de Liov, Miastowski, stegarul de Novogródek, Nicolae Kisel, paharnicul de Bracław, Iacob Zelenski și secretarul Smiarowski. Conducerea o avea Adam Kisel (K. Osipov, *op. cit.*, p. 219).

² Sam., p. 18; Kr. op. Mal., p. 224, relatează aceste lucruri sub anul 1648; K. Osipov, *op. cit.*, p. 216.

³ *История СССР*, I, p. 407.

⁴ *Ibidem*, p. 406—407 și 411—416 și N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 44, 47—48, 60, 66—67.

⁵ *Ibidem*, p. 98, 101.

⁶ Totuși Moscova ajută pe cazaci în lupta lor de eliberare. În anii de secetă, guvernul rus dădu cazacilor dreptul să-și aducă cereale și sare din Rusia. Apoi, în anii insucceselor militare (1651 — începutul lui 1652), ucrainenii se putură muta în teritoriul statului rus primind ajutoare din tezaurul țarului (Cf. numeroase documente în *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, t. III, Moscova, 1954, passim; N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 22). Pentru ajutorul multilateral și simpatia cu care poporul rus a susținut lupta de eliberare a poporului ucrainean, cf. I. Grekov — V. Koroliuk — I. Miller, *op. cit.*, p. 42—43 și p. 55—56.

⁷ *История СССР*, I, p. 500; *История Украинской ССР*, I, p. 252—253.

⁸ *Ibidem*, p. 496.

În ajutorul direct al turcilor nu putea spera, deoarece din 1645 aceștia erau angajați în lungul război cretan împotriva Veneției¹, din care cauză și împotriva Rusiei ei se mărgineau, în acest timp, în nordul Mării Negre, la un război mărunț, local, dus de garnizoanele lor din acea regiune și de tătari împotriva cazacilor de la Don și a Astrahanului². Dar în afară de acestea, dezvoltarea economică a Turciei se afla la un nivel foarte scăzut, «organizația imperiului turcesc se afla în acel timp într-un proces de descompunere»³, încît alianța cu un astfel de stat, care pe deasupra nutrea și nădejdea de a transforma Ucraina într-un stat vasal Porții⁴, nu putea aduce foloase poporului ucrainean.

Totuși, în 1649, Hmielnițki a încheiat cu turcii un tratat privitor la comerțul pe Marea Neagră, însoțit între 1650—1652 și de tratative politice.⁵ Era, fără îndoială, din partea lui Hmielnițki, o simplă acțiune diplomatică, menită să determine celelalte state creștine, mai ales Rusia, să-l ajute⁶. El duce concomitent tratative cu Gh. Rákóczi II al Transilvaniei și cu Suedia, adversara Poloniei, dar fără nici un rezultat deocamdată⁷.

Mai rămăneau în vecinătatea cazacilor Moscova și Moldova, spre care se și îndreaptă diplomația lui Hmielnițki. În vederea noilor operații militare, pentru care Polonia se pregătea cu intensitate, Moldova lui Vasile Lupu care, deși vasală a Porții, se orienta spre Polonia și care, prin poziția sa geografică în flancul stîng al oștilor ucrainene, amenința noua campanie a lui Hmielnițki⁸, Moldova, care amenința ofensiva ucraineană și dincolo, la nord, în flancul drept, în Lituania, unde Janusz Radziwill era ginerele lui Vasile Lupu, această Moldovă, atît de importantă sub raport strategic, trebuia, într-un fel sau altul, adusă pe linia politicii căzăcești. Se recurge mai întîi la obișnuita cale a vremii, aceea a legăturilor matrimoniale, Hmielnițki cerînd de soție pentru fiul său Timuș pe Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu. Prin înrudirea sa cu Vasile Lupu, Hmielnițki spera să-l determine și pe J. Radziwill la o politică de neutralitate în conflictul cazaco-polon⁹, din care împrejurare lupta de eliberare națională a poporului ucrainean ar fi avut numai de cîștigat. Vasile Lupu, însă, stînd, fără îndoială, sub influența aceleiași boierimi filopolone, foarte influentă în acea vreme, și a cărei influență se va menține și în a doua jumătate a sec. XVII¹⁰, și netemîndu-se prea mult de patronii săi turci, care erau angajați în greul război cu Veneția, refuză cererea viteazului cazac. Dar refuzul

¹ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 92—93; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 44 și urm.

² N. A. Smirnov, *op. cit.*, *passim*.

³ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, t. X, p. 61; K. Osipov, *op. cit.*, p. 350.

⁴ *Ibidem*, p. 266 nota 1 și p. 256—257.

⁵ *Ibidem*, p. 265—266; Jan Rypka, *Z korespondence Vjysoké Porty s B. Chmelnickým, (Correspondența Înaltei Porți cu B.H.)* în «Bidlův Sborník», p. 346—350; *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit B. Chmelnycky, in «Archiv Orientalni*, II, 1930, 2, p. 262—283 și *Další přispěvek ke korespondenci Vjysoké Porty s B. Chmelnickým, (Altă contribuție la corespondența Înaltei Porți cu B.H.)*, în «Časopis Národního Musea», 1931, p. 209—231.

⁶ K. Osipov, *op. cit.*, p. 265—266.

⁷ *Ibidem*, p. 265, 274.

⁸ Cf. I. Grekov—V. Koroliuk—I. Miller, *op. cit.*, p. 64 și *История Украинской ССР*, I, p. 258.

⁹ B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 95.

¹⁰ Vezi P. P. Panaitescu, *Influența polonă...*, p. 13—18.

lui Vasile Lupu se va fi datorat și unei intervenții polone directe în acest sens, din moment ce George Kotnarski, secretarul său de limba latină și polonă, fu ucis de Timuș în 1653 tocmai sub motiv că ar fi sfătuit pe Vasile Lupu să nu-și dea fiica după fiul lui Bogdan Hmielnițki. Kotnarski era suspectat pentru legăturile sale cu polonii¹.

Această căsătorie era însă, în acel moment, pentru Ucraina, extrem de importantă din motive politice. De aceea Bogdan, neputînd renunța la planul său, îndreaptă, în 1650, asupra Moldovei, alături de cazaci, cetele prădalnice ale tătarilor, care în acel an voiau să atace Rusia². În urma acestei campanii, Vasile Lupu fu silit să promită căsătoria Ruxandrei cu Timuș, dar, în curînd, încurajat de noile succese ale polonilor în lupta de la Beresteciko (18—20 iunie 1651 st. v.), în care cazacii fură înfrinți³, refuză să-și țină cuvîntul⁴.

În 18 septembrie 1651, B. Hmielnițki fu nevoit să încheie umilitoarea pace de la Bielaia Țercov, prin care după trei ani de lupte, Ucraina recădea din nou sub jugul panilor poloni, devenea iarăși o provincie a Poloniei⁵.

Războiul contra Poloniei trebuia neapărat continuat. Dar, înainte de a începe operațiunile militare, se cerea soluționată importanta problemă a atragerii în frontul ucrainean a Moldovei lui Vasile Lupu, care, în vremea campaniei de la Beresteciko, luase o atitudine dușmănoasă față de cazaci⁶. Căsătoria lui Timuș Hmielnițki cu fiica lui Vasile Lupu trebuia să lege Moldova de Ucraina și să-i asigure lui Hmielnițki un sprijin pentru continuarea luptei sale de eliberare. Însă bogatului domn al Moldovei, înrudit cu Radziwili, i se părea înjositor să dea pe fiica sa după un om despre care dușmanii spuneau, cu dispreț, că pînă nu de mult mergea la Colomeea după sare, cum scrie istoricul sovietic ucrainean N. N. Petrovski⁷.

O dată mai mult, planul politic al lui Hmielnițki de a face din Moldova un aliat al poporului ucrainean în lupta lui de eliberare, trebuia realizat prin luptă. În primăvara lui 1652 Timuș se îndreaptă spre Moldova. Vasile Lupu ceru ajutor Poloniei și regele Jan Kazimir, deși ocupat cu afacerile prusiene, porunci lui Kalinovski să-i taie drumul tînărului cazac. La Batog, pe Bug însă, armata polonă fu înfrîntă de trupele tătaro-cazace. Victoria cazacilor la Batog a avut o deosebită însemnătate pentru realizarea planurilor moldo-

¹ Fr. Pall, *Le controverses tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia*, Roma, 1940, p. 25.

² Sam., p. 23—24; Kr. op. Mal., p. 225—226 (greșit sub anul 1649).

³ *История СССР*, I, p. 500; *История Украинской ССР*, I, p. 262—263; K. Osipov, *op. cit.*, p. 280—303. La lupta de la Beresteciko a luat parte și cronicarul Miron Costin, în oastea polonă (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110—111); oastea moldoveană nu a participat la luptă, căci V. Lupu, deși primise ordin de la Poartă să ajute pe Hmielnițki, nu execută ordinul (N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, V., p. 79). În primăvara aceluiași an și Matei Basarab oferise, prin solii săi, ajutor militar hatmanului cazac (*Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, III, Moscova, 1954, p. 80 și p. 578—579, notele 37 și 38).

⁴ Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 81.

⁵ *История СССР*, I, p. 500; K. Osipov, *op. cit.*, p. 319—324; N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 31—32.

⁶ K. Osipov, *op. cit.*, p. 333; V. Lupu înștiințează pe poloni despre mișcările trupelor cazaco-tătare (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111).

⁷ *Op. cit.*, p. 32—33.

vene ale lui Bogdan Hmielnički. Timuș intră în Moldova și, în toamna aceluiaș an, avu loc la Iași nunta, care punea bazele alianței politice dintre Moldova și Ucraina¹. Rezultatele consolidării frontului ucrainean prin alianța cu Moldova se văzură îndată; în martie 1653, cazacii, conduși de polcovnicul Ivan Bogun, distruseră la Monastirișce oastea polonă a lui Ștefan Czarnecki².

Noul front moldavo-cazac reprezenta o primejdie nu numai pentru Polonia, dar și pentru planurile polone ale lui Gheorghe Rákóczi II al Transilvaniei, ca și pentru Matei Basarab, domnul Țării Românești, aliat al lui Rákóczi. Prin țările române — deocamdată prin Moldova — diplomația ucraineană încerca să exercite o presiune asupra lui Rákóczi, spre a-l determina să adere la coaliția antipolonă.³ De aceea, împreună cu Matei Basarab, Gh. Rákóczi interveni în 1653 în afacerile Moldovei. Agitat de contradicțiile din sinul clasei suprapuse (boierii de țară și boierii recrutați din rindul grecilor), de conflictul dintre boierii și domn, într-un veac când puterea domnească se impune cu tot mai multă vigoare împotriva anarhiei feudale, ca și de nemulțumirile din sinul țărănimii împovărate de birurile grele⁴ impuse de pompa și luxul neobișnuite ale domniei lui V. Lupu, regimul acestuia nu putu rezista loviturii din afară. Cu tot ajutorul trimis de B. Hmielnički prin Timuș⁵, oastea moldo-cazacă fiind învinsă în Țara Românească, Vasile Lupu trebui să cedeze tronul fostului său logofăt Gh. Ștefan și să fugă la cazaci, de unde, prin Crimeea, porni mai departe spre a-și sfârși viața în temuta temniță a celor șapte turnuri din Constantinopol.

Apropierea de Ucraina nu adusesese lui Vasile Lupu decît efemera intervenție a cazacilor lui Timuș pentru a-și redobîndi pentru o clipă scaunul și pentru încercarea lui, nereușită de altfel, de a realiza statul centralizat⁶. În ce-l privește pe Vasile Lupu, atacat îndată ce se orientă spre cazaci de dușmanii săi din Ardeal și Țara Românească, el nu putu da cuscrului său nici un ajutor în marea sa luptă de eliberare. Dimpotrivă, apropierea de Moldova îi agravase lui Hmielnički situația militară⁷, obligîndu-l să-și împrăstie forțele tocmai cînd avea cea mai mare nevoie de concentrarea lor. Așa că pentru B. Hmielnički alianța cu V. Lupu nu aduse decît complicația trecătoare a celor două expediții din Moldova și Țara Românească și ușurarea relativă a frontului ucrainean prin angajarea unor contingente polone în luptele din țările române.

¹ Kr. op. Mal., p. 234—236; Sam., p. 32; *История Украинской ССР*, I, p. 266—269. N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 33; Țarul Aleksei Mihailovici fu informat chiar atunci de încheierea alianței moldo-ucrainene, atrăgîndu-i-se atenția asupra importanței acestei alianțe pentru eliberarea Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei de sub jugul otoman (*Воссоединение Украины с Россией*, III, p. 226, 234—235, 238).

² Kr. op. Mal., p. 236—238.

³ Cf. L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Budapesta, 1946, p. 240.

⁴ *Vezi Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a, Buc., 1948, p. 184—194 și p. 201—203; N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 183—184.

⁵ Kr. op. Mal., p. 236—238; Sam., p. 461 (greșit sub anul 1656).

⁶ Se urmărea și cucerirea Transilvaniei. Timuș spunea că « din Țara Muntenească, prin Ardeal mă voi întoarce ».

⁷ Polonii au cîștigat la Suceava, unde fu rănit mortal însuși Timuș, cea mai mare victorie asupra cazacilor (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 202—203).

Luat, în urma apropierii de Moldova, între două focuri¹, Bogdan văzu prăbușindu-se planurile lui moldovenești, în care pusese atîta nădejde întru sprijinirea luptei sale de eliberare națională. Îi mai rămînea însă cealaltă posibilitate: Moscova, și aceasta îi va da ceea ce nu-i putuse da Moldova. Prăbușirea alianței cu Moldova îl făcu pe Hmielnițki să tragă concluzia că fără sprijinul Rusiei lupta sa de eliberare națională este condamnată eșecului.

Cu forțe tot mai puține, într-o țară pustiită și sărăcită de războiul care ținea de șase ani și de prădăciunile aliaților tătari, cu masele populare, care, după ce sîngeraseră din plin, erau acum secerate de foamete și epidemii², cu trista experiență a alianței cu tătarii, cu eșuarea încercării de a-și alătura Moldova în greaua sa luptă, Hmielnițki văzu că singura scăpare pentru poporul ucrainean — dacă nu vrea să se lase înghițit de Polonia panilor sau de Turcia sultanului³ — este numai reunirea cu Rusia.

În sec. XVII Rusia devenise o mare putere în Europa orientală. Un întins stat centralizat, cu o politică abilă, cu o armată puternică de 200 000 oameni, ea avea incontestabilă superioritate asupra statelor vecine⁴. Se mai adăuga apoi și faptul că marele popor rus și poporul ucrainean erau foarte înrudite «și prin limbă și prin așezarea lor, și prin caracter și prin istorie»⁵, ceea ce facilita realizarea reunirii Ucrainei cu Rusia.

Tratativele, începute încă din 1649, duseră în 1654 la uniunea de la Perejaslavl, la reunirea celor două popoare frățești, ucrainenii și rușii.

Îndată izbucni războiul între Polonia, care mai deținea o parte din Ucraina, și Rusia, care se reunise cu cealaltă parte. Forțele rusești din nord, conduse de țarul Aleksei Mihailovici, și cele ucrainene din sud, conduse de Hmielnițki, repurtară strălucite victorii, ajungînd în 1655 pînă la granițele Poloniei. Distrugerea armatelor polone fu folosită de Suedia, celălalt concurent al Poloniei în lupta pentru Baltica. Regele Carol X Gustav, aliat cu Brandenburgul, cu Radziwill, cu Gheorghe Rákóczi II, năvăli în Polonia, ocupă Varșovia și-i cotorpi întreg teritoriul, în timp ce regele polon Jan Kazimir fugise în Silezia la Ratibor⁶. Luară parte la luptă și contingente trimise de domnul Țării Românești sub căpitanul Odivoianu și oastea moldovenească de 2 000 oameni, comandată de Grigore Hăbășescu serdarul și de căpitanul de Fălciu, Frătiță⁷. În ajutorul Poloniei sosiră, prin Moldova, tătarii din Crimeea⁸, care, în 1657, luară prizonier, aproape de granița Moldovei, pe Ioan Kémeny, comandantul oștii lui Gheorghe Rákóczi II⁹.

Față de succesele suedezilor în Polonia, în octombrie 1655, sosi la Moscova o ambasadă austriacă pentru a îndemna pe țar să încheie pace cu

¹ În anul cînd Timuș interveni în ajutorul lui V. Lupu, Jan Kazimir atacă Ucraina. Lupta se dădu la Jvaneț. Din pricina trădării tătariilor, victoria cazacilor nu fu decisivă (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 36; K. Osipov, *op. cit.*, p. 343).

² *Ibidem*, p. 344—345.

³ *Ibidem*, p. 351.

⁴ *Ibidem*, p. 346.

⁵ V. I. Lenin, *Opere*, t. XX, ed. a III-a, p. 534.

⁶ Pentru amănunte, vezi J. Macûrek, *op. cit.*, p. 212—214 și notele; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 322—326.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 215; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 131.

⁸ Sam., p. 47.

⁹ N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 88.

Polonia și să declare război Suediei. În același sens acționau Danemarca și Olanda, neliniștite și ele de succesele Suediei la Marea Baltică, ca și de străduințele ei pentru a-și asigura monopolul pe piața moscovită¹.

Intervenția Austriei duse în toamna anului 1656 la încheierea armistițiului de la Vilno între ruși și poloni și la începerea războiului ruso-suedez.

Tot în același an, ca o urmare a reunirii Ucrainei cu Rusia, dar și ca o tendință a politicii rusești de a consolida prin alianța cu țările române frontul ruso-ucrainean² în sud, alături de Polonia, cu care abia se încheiaseră, temporar, ostilitățile, cât și împotriva turcilor, din partea cărora oricând era de așteptat un atac³, se încheie între Gheorghe Ștefan și țarul Aleksei Mihailovici primul nostru tratat cu Rusia⁴. Moldova, căreia i se garanta independența, era luată sub protecția puternicei Rusii, îndeosebi împotriva turcilor, cum se precizează în tratat⁵. Tratatul a rămas fără o urmare practică. Totuși, pînă la mazierea sa, în 1658, Gh. Ștefan a stat tot timpul în legătură cu ucrainenii, informându-i de pregătirile de război ale turcilor, tătarilor și polonilor⁶.

În ce privește războiul ruso-suedez început în 1656, ca și cel ruso-polon abia încheiat, ele fac parte din seria de războaie pe care le va purta de aici înainte Rusia cu Polonia și cu Suedia pentru rezolvarea a două din cele mai importante probleme ale politicii externe rusești din acest timp: problema ucraineană și bielorusă și problema înaintării în regiunile baltice. Spre sfîrșitul acestui veac, pentru apărarea Ucrainei și ieșirea la Marea Neagră se va deschide și o a treia problemă: aceea a luptei împotriva Turciei și a vasalilor ei din Crimeea⁷, ceea ce va complica și mai mult relațiile internaționale din această parte a Europei.

Deocamdată, Rusia purta război cu Suedia pentru Livonia. După o serie de succese, Rusia se văzu nevoită să încheie cu Suedia pacea de la Kardiss (1661), deoarece, între timp, Polonia reușise și ea să încheie în 1659 pacea de

¹ *История СССР*, I, p. 453.

² Importanța alianței romino-ruso-ucrainene împotriva turcilor și polonilor e demonstrată alături de cererile adresate de V. Lupu și Gh. Ștefan la Moscova de a lua Moldova sub protecția Rusiei, cât și de îndemnul adresat de țarul Aleksei Mihailovici, prin Gavril Samarin, lui Matei Basarab și Gh. Ștefan de a nu da ajutor lui Jan Kazimir al Poloniei împotriva lui B. Hmielnițki și de a-l informa pe acesta despre planurile Poloniei împotriva Ucrainei (*Воссоединение Украины с Россией*, III, p. 543–546 și p. 586, nota 213).

³ Aceasta cu atât mai mult cu cât Suedia căuta atunci să atragă pe turci în război împotriva rușilor (N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов против агрессии султанской Турции в XVII веке*, în *«Вопросы Истории»* 1954, nr. 3, p. 95).

⁴ Tratatul încheiat încă din 1654. Pentru motivele care au dus abia în 1656 la încheierea tratatului vezi M. Dan, recenzie la broșura lui N. N. Petrovski, *Bogdan Hmielnițki*, în *An. Inst. ist. naț.*, Cluj, X, (1945), p. 466–473; pentru tratativele duse între Rusia și Moldova și pentru tratat, vezi *Manuscrite rusești ale Acad. R.P.R.*, p. 17–18. Legătura dintre Moldova și Moscova s-a făcut și prin B. Hmielnițki (I. Nistor, *Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea*, în *An. Ac. Rom., Mem. Secț. ist.*, seria III, t. XIII, (1932–33), p. 191 (7)).

⁵ Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, III – 1, p. 132. La 1658, Gh. Ștefan cerea rușilor ajutor grăbnic împotriva turcilor (*Manuscrite rusești*..., p. 18–19).

⁶ I. Nistor, *op. cit.*, p. 191 (7) – 192 (8). În 1657, Gh. Ștefan promitea hatmanului Vilhovski chiar o acțiune militară moldavo-munteano-ardeleană împotriva turcilor, pentru apărarea Ucrainei (*ibidem*, p. 28).

⁷ *Istoria diplomației*, I, p. 248.

la Oliva cu Suedia și reîncepuse războiul cu Rusia, iar în Ucraina afacerile se complicaseră în detrimentul Rusiei. Era clar că nu se puteau rezolva concomitent și problema baltică și problema ucraineană ¹.

În Ucraina, după moartea lui Hmielnițki (1657), șleahita, starșina și clerul înalt din teritoriile ei apusene, temîndu-se să nu fie limitate în privilegiile lor feudale de către Moscova, se orientară din nou spre Polonia, care, prin promisiuni mincinoase, știuse să atragă clasa suprapusă ucraineană de partea sa. Această orientare se exprimă în trădarea hatmanului Ivan Vihovski, care rupse cu Moscova și se uni cu Polonia. Începu atunci o serie de lupte interne în Ucraina, în care se amestecară și armatele Rusiei și Poloniei. E de remarcat că, în timp ce starșina căzăcească și șleahita ucraineană țineau cu Polonia, masele populare ucrainene și căzăcimea, nevoind să mai ajungă sub jugul panilor poloni, își arătară atașamentul lor pentru reünirea cu poporul frate rus. În cursul acestor frămîntări din Ucraina și al războiului ruso-polon pentru această țară, Ucraina din stînga Niprului rămase credincioasă Rusiei, în timp ce Ucraina din dreapta Niprului se alătură Poloniei. În regiunea din dreapta Niprului se înscăună în 1663 ca hatman polcovnicul Pavel Teteria, un partizan al Poloniei, în timp ce în Ucraina din stînga Niprului, susținut de căzăcimea săracă, atrasă de promisiunile lui demagogice, fu înscăunat aderentul Moscovei, Ivan Briuchovețki. Astfel Ucraina fu tăiată în două ². În curînd poporul de jos din Ucraina din dreapta Niprului se răscolă împotriva jugului polon. Urmărit de ura populară și alungat de hatmanul Briuchovețki, care în 1664 năvăli în Ucraina din dreapta Niprului, hatmanul filopolon Pavel Teteria fugi în Polonia, de unde, după ce fusese prădat de panii poloni de tot ce avea, ³ află refugiu în Moldova.

După alungarea lui Teteria, ajunse hatman în dreapta Niprului, în toamna lui 1665, polcovnicul de Cerkassi, Petru Doroșenko. Orientarea filoturcă a noului hatman, intențiile noului vizir Fazil-Ahmed-pașa, fiul celebrului Ahmed Küprülü, de a ocupa Ucraina și bazinul Donului, folosindu-se de hatmanii ucraineni ⁴, mediația împăraților Ferdinand III și Leopold I și creșterea valului revoluționar al mișcărilor populare în statul rusesc ⁵ — toate acestea făcură pe ruși și poloni să pună capăt războiului dintre ei prin armistițiul de la Andrussowo (1667), prin care Rusia obținea Ucraina din stînga Niprului și Kievul, în timp ce Ucraina din dreapta Niprului rămînea Poloniei ⁶.

Între timp, Turcia, care vedea cu neliniște ridicîndu-se la frontiera ei nordică marea putere a Rusiei, termină războiul cu imperialii în Ungaria superioară, încheind în 1664 pace cu Austria, și în 1669 puse capăt și îndelunga-

¹ *Istoria diplomației*, I, p. 249; *История СССР*, I, p. 453—454.

² *История СССР*, I, p. 502—504; В. Krupnițki, *op. cit.*, p. 106—114.

³ Sam., p. 84—85; Kr. op. Mal., p. 264.

⁴ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 108—109. Între timp în sudul Rusiei continuă atacurile turcilor din Azov (*ibidem*, p. 109—112).

⁵ *Istoria diplomației*, I, p. 249—250; *История СССР*, I, p. 454, 505.

⁶ *Ibidem*; pentru evenimentele de istorie ucraineană dintre 1657 și 1668, vezi, mult mai pe larg, *История Украинской ССР*, I, p. 294—302.

tului război cu Venetia¹, spre a face față pericolului din nord. În același an, 1669, hatmanul Ucrainei din dreapta Niprului, căutând un sprijin în lupta de eliberare împotriva Poloniei, se alie cu turcii și cu Crimeea, recunoscând protectoratul Turciei², cu toate că masele largi populare ucrainene nu se împăcau cu alianța cu vechiul dușman, alianță în care vedeau doar un instrument în lupta lui Doroșenko împotriva Poloniei și Moscovei³.

Ca un element nou, în conflictele de interese din nordul Mării Negre în legătură cu stăpînirea Ucrainei⁴, intervenea acum Turcia. Apariția noului concurent impunea Moscovei luarea de măsuri urgente, în vederea rezolvării problemei pericolului turco-tătar, care, de atîta timp, amenința frontiera sa sudică și care o împiedica să obțină acces la Marea Neagră. În acest scop, în 1672, Rusia se înțelege cu Polonia să lupte împreună contra dușmanului comun, Turcia⁵, în timp ce o ambasadă rusă pornea la Constantinopol spre a împiedica totuși izbucnirea acestui război, în care Moscova nu ar fi voit să fie antrenată într-o vreme cînd marea răscoală populară condusă de Stepan Razin zguduia întreaga Rusie⁶.

Totul fu însă zadarnic. În același an, turcii atacară Polonia, care, după aprige lupte politice între partida francofilă a magnaților orientați spre Ludovic XIV și partida șleahței susținînd pe Mihail Wisniowiecki orientat spre Austria, alegînd de rege pe acesta din urmă, dăduse un nou motiv de război turcilor, care acum se pregăteau pentru ultimul asalt împotriva secularului lor dușman, Austria⁷. În vara lui 1672, trecînd prin Moldova, turcii asediază puternica cetate Kamenet-Podolsk, care după aproape două săptămîni de asediu capitulă. Prin ocuparea ei, turcii obținură un puternic punct de sprijin, de unde sperau să țină în frîu Transilvania, Polonia, pe cazaci și pe tătari și cele două țări romîne, în clipa cînd își vor reîncepe campaniile din Ungaria împotriva imperialilor⁸. În toamnă, se încheie pacea de la Buczacz, prin care Polonia pierdea în favoarea Turciei Podolia cu Camenița, iar Ucraina din dreapta Niprului rămînea sub suzeranitatea turcească⁹ pînă la 1699¹⁰. Anarhia interioară, ascuțitele contradicții dintre șleahță și magnați și îndelungata pasivitate a Poloniei în problema turcească au dus la rezultate atît de rele pentru Polonia, dar mai ales pentru o bună parte din poporul ucrainean căzut acum sub apăsătorul jug otoman.

¹ N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 118—119 și 132—133; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 113.

² Sam., p. 103.

³ *История СССР*, I, p. 506; *История Украинской ССР*, I, p. 318; D. Doroșenko — J. Rypka, *Hejtmán Petr Doroșenko a jeho turecká politika*, (*Hatmanul P. D. și politica lui turcească*), în «Časopis Národního Musea», 1933, p. 23.

⁴ Cf. I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor romîne la sfîrșitul sec. XVII*, în «An. Inst. ist. naț.», Cluj, VI, (1931—1935), p. 178.

⁵ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 114.

⁶ *Ibidem*, p. 120.

⁷ M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 331—332; J. Macûrek, *op. cit.*, p. 190—191; pentru situația internă a Poloniei și Moldovei în preajma campaniei turcești de la Camenița, vezi I. Moga, *op. cit.*, p. 180—187.

⁸ *Ibidem*, p. 178 și urm.

⁹ *Ibidem*, p. 193.

¹⁰ I. Macûrek, *op. cit.*, p. 216.

Înfrângerea polonilor la Kamenet-Podolsk a determinat diplomația rusă să întreprindă o serie de demersuri pe lângă principele elector de Brandenburg, la Viena, la Veneția, în Franța și în Spania, în Suedia și Olanda, și la Roma, spre a-i îndemna să vină în ajutorul Poloniei¹. Pe de altă parte, Francesco Buonvisi imagina crearea unui front comun al polonilor, ardelenilor, moldovenilor, muntenilor și cazacilor, care, văzînd sclavia în care au căzut prin cucerirea Podoliei, vor lupta pentru scuturarea jugului turcesc².

De fapt, ca o consecință a contradicțiilor multiple dintre statele europene, nu se ajunsese la nimic. Doar domniile țărilor române, al căror popor suferise cumplit de pe urma campaniei turcești și care se temeau să nu-și vadă țările prefăcute în pașalricuri turcești, trecură de partea polonilor. În campania din 1673, pe care Jan Sobieski o întreprinsese împotriva turcilor, domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, și domnul Țării Românești, Grigore Ghica, trecură de partea polonilor în lupta de la Hotin, pe care Sobieski o câștigă³, provocînd turcilor un adevărat dezastru⁴.

În alte condiții, strălucita victorie de la Hotin ar fi putut duce la eliberarea cel puțin a Moldovei de sub jugul otoman, ceea ce ar fi consolidat mult frontul polono-rus împotriva turcilor și ar fi constituit o premisă materială pentru eliberarea Ucrainei din dreapta Niprului. Dar Polonia vremii nu era în stare să corespundă acestei mari misiuni eliberatoare⁵. Armata lituană nu voi să meargă mai departe de la Hotin și se înapoie acasă. Începură apoi să dezerteze soldații poloni, din cauză că nu li se plătise solda. Și cînd veni vestea morții regelui Mihail Wiśniowieski, panii poloni se grăbiră să se înapoieze în țară⁶. Victoria de la Hotin a fost astfel compromisă și odată cu ea frumoasele rezultate ce le-ar fi putut aduce. Abia după ce Rusia va ajunge vecină cu noi și după loviturile repetate pe care ea le va da în sec. XVIII—XIX puterii turcești, țările noastre vor fi eliberate de sub turci. Sarcina căreia Polonia nu-i putuse face față în sec. XVII va fi rezolvată în sec. XIX, integral, de marea putere rusească.

Dar care era situația în Polonia în acel moment? În Polonia, îndată după moartea la Liov, în 10 noiembrie, a bolnăviciosului Mihail Wiśniowiecki, se dezlănțuî din nou anarhia nobiliară, care amenința să arunce Polonia într-un adevărat război civil tocmai acum cînd pericolul otoman în Europa răsăriteană devenise mai mare⁷.

Deși fu ales rege energicul Jan Sobieski, învingătorul de la Hotin, în această țară care intrase pe panta decăderii⁸ nu se puteau pune mari speranțe.

¹ *Istoria diplomației*, I, p. 251.

² I. Moga, *op. cit.*, p. 197.

³ Sam., p. 117—119.

⁴ I. Moga, *op. cit.*, p. 210—217.

⁵ Cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 293.

⁶ D. Doroșenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 47.

⁷ I. Moga, *op. cit.*, p. 216—217. Primejdia turcească devenise acum mai amenințătoare, nu pentru că statul feudal turcesc ar fi cunoscut atunci un revirement, căci el continua să se descompună intens, ci pentru că, sub vizirii Kûprülû, datorită reformei sistemului militar și a bazelor aparatului statal prin mijloace de teroare și cruda reprimare a oricărei împotriviri a feudaților, ca și a maselor populare, Turcia a devenit capabilă să reia cu mai multă vigoare agresivitatea sa în Europa de sud-est (N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112).

⁸ I. Macûrek, *op. cit.*, p. 191—192; M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 335—336.

De aceea, Ștefan Petriceicu împreună cu Constantin Șerban Basarab, pribeagul domn al Țării Românești, care petrecuse citva timp și pe la Korsun, centrul cazacilor rusofili, și acum venise din Polonia în Moldova, spre a redobândi tronul Țării Românești, deciseră să se adreseze țarului Rusiei, al singurei țări în care mai nădăjduiau și de la care așteptau salvarea. În 31 dec. 1673 începură tratative cu Moscova care ținură pînă în august 1674, încheindu-se cu un tratat de închinare în 17 puncte, prin care țarul Aleksei Mihailovici se declara dispus să primească sub oblăduirea sa țările române și să le trimită ajutor militar spre a le elibera de sub turci¹. Și chiar înainte de încheierea tratatului, ca o dovadă că țarul îi considera aliați în lupta comună împotriva turcilor, îi informa amănunțit pe domnii români despre dislocarea trupelor ruse pe Don și în Ucraina și despre lupta generalului rus Romodanovski contra lui Doroșenko².

Din nenorocire însă, în vreme ce Romodanovski și cu noul hatman al Ucrainei din stînga Niprului, Samoilovici, luptau împotriva lui Doroșenko în Ucraina, turco-tătarii, intrînd în Moldova, alungară pe cei doi domni români care se orientaseră spre Moscova. Ei se refugiară în Polonia³; iar în Moldova, adus de tătari, se instalează Dumitrașcu Cantacuzino.

Cneazul G.G. Romodanovski și hatmanul Samoilovici, după o serie de succese, asediază Cigirinul, unde se afla Doroșenko, dar, atacați cu mari forțe de turco-tătari, se retraseră la Kanev și apoi dincolo, peste Nipru, în cvartire de iarnă. Turco-tătarii luară Ladîjin și Uman, ajutați și de Gheorghe Duca al Țării Românești. Sobieski, care aștepta sfîrșitul campaniei spre a vedea ce foloase poate trage în vederea negocierilor de pace cu turcii, spre care îl îndemna stăruitor Ludovic XIV, nu dădu trupelor ruso-cazace nici un ajutor în aceste lupte⁴.

Speranțele țarului de a vedea armatele rusești intrînd în Moldova spre a o scăpa de jugul otoman nu se realizează, și moldovenii așteptară în zadar în acest moment eliberarea⁵. Una din cauze fusese însăși comportarea Poloniei, care nu vedea cu ochi buni întinderea Rusiei în Ucraina din dreapta Niprului și care, prin atitudinea sa de expectativă, făcuse să eșueze planul, adeseori mărturisit⁶, al țarului Aleksei Mihailovici de a elibera pe creștinii oprimăți de turci.

În același an — deși ducea tot timpul tratative cu turcii — Sobieski atacă și ocupă Ucraina din dreapta Niprului. Cu acest prilej, Constantin Șerban Basarab luă parte la asediul orașului Lisianka din Ucraina, comandînd o armată de 6000 oameni⁷.

¹ P. P. Panaitescu, *Pribeagia lui C. Ș. Basarab și Șt. Petriceicu...* p. 383 (11) — 384 (12). *Tratatul, în rezumat, în Manuscrise rusești ale Acad. R.P.R.*, p. 21.

² N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 130. În același timp, moldovenii, aflînd că oștirile țarului stau gata să înainteze contra lui Doroșenko și a turcilor, își exprimau dorința de a se uni cu armata rusă pentru a scutura jugul otoman *Акты относящиеся к истории южной и западной России*, XI, p. 277.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 387 (15) — 393 (21).

⁴ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 130—131; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 126.

⁵ Sam., p. 120; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 384 (12) — 385 (13).

⁶ Vezi S. Jigarev, *op. cit.*, p. 91—92.

⁷ Kr. op. Mal., p. 278.

În 1675 avu loc o nouă campanie turcească împotriva Poloniei¹. În același timp, Moscova, care aflase de tratativele de pace pe care Sobieski, sub presiune franceză, le ducea cu turcii, și temându-se ca nu cumva Doroșenko să se supună Poloniei — lucru de care fusese vorba o clipă² — ordonă lui Romodanovski și Samoilovici să treacă în Ucraina din dreapta Niprului. Situația lui Doroșenko era foarte grea. Poporul nu-l iubea, atît din cauză că trădase — invidindu-se cu păgînii — agravînd prin aceasta situația maselor populare, cît și din cauză că tătării din Crimeea erau adevărații stăpîni ai țării, în timp ce țărani ucraineni mureau de foame. Și în timp ce turcii cu Ibrahim-pașa erau învinși de Sobieski la Liov, Doroșenko fu obligat să jure credință Rusiei și să plece la Moscova³. Acest lucru și intrigile diplomației franceze îndemnară pe poloni să încheie pace cu turcii.

În acel moment, principalele state europene — cu excepția Rusiei erau împărțite în două tabere: în prima intra coaliția în frunte cu Austria, Olanda și Spania și avea drept scop lupta împotriva Franței; în cealaltă se aflau Franța, Anglia, Suedia, Turcia și, prin intermediul Franței, către acest lagăr gravita și Polonia⁴.

Ludovic XIV, prin agenții săi, căuta să convingă pe Sobieski să încheie pace cu turcii, ca apoi să atace, împreună cu Suedia, fie pe electorul de Brandenburg, în Prusia, fie pe Leopold, în Ungaria. În acel timp, în Polonia nu era unitate din pricina luptei dintre rege și seim și a contradicțiilor dintre diversele grupări nobiliare. În plus, existau contradicții între aristocrația Lituaniei și cea a Poloniei: în timp ce partida polonă cerea imediată pace cu turcii, cealaltă partidă, lituană, lupta pentru alianța cu rușii împotriva Turciei⁵. Polonii erau, prin urmare, nedeciși.

Turcia — pe care diplomația franceză căuta să o arunce împotriva Rusiei — zguduită de răscoalele din Egipt și Mesopotamia, amenințată la Don de cazaci, ținînd în frîu Moldova și Valahia, în care nu se putea încrede, părăsită de Doroșenko, care se supusese Rusiei⁶, încearcă încă o dată pe calea armelor să scoată pe poloni din ezitarea lor. Expediția condusă în 1676 de Ibrahim-pașa se termină victorios și Jan Sobieski trebui să încheie pacea de la Jurawna (17 oct. 1676), prin care turcii păstrau Kamenet-Podolsk cu un teritoriu înconjurător și o parte din Ucraina.

Frontul polono-rus era sfărîmat. Polonia se arătase incapabilă să înlăture de la granițele ei și de asupra țărilor romine pericolul turco-tătar, rechemat aici o dată mai mult de politica aventurieră și trădătoare a lui Doroșenko⁷.

¹ Vezi, pe larg, la I. Moga, *op. cit.*, p. 233 și urm.

² *Ibidem*, p. 232.

³ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 132; *История Украинской ССР*, I, p. 319; B. Krupnički, *op. cit.*, p. 127. Cu un an înainte, în 1674, dîndu-și seama de greșita sa orientare politică proturcă, Doroșenko prezenta Moscovei un vast plan pentru eliberarea Valahiei, Moldovei, srbilor, macedonenilor, arnăuților și altor popoare înrobite de turci. Dar această schimbare de atitudine de ultimă oră nu poate scuza comportarea sa anterioară; politica sa turcească, nesuținută de masele populare ucrainene, rămîne totuși o trădare, oricît ar căuta istoricii burghezi D. Doroșenko și I. Rypka să prezînte altfel lucrurile (*op. cit.*, p. 52—53).

⁴ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 131.

⁵ *Ibidem*, p. 133—134.

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ Cf. I. Moga, *op. cit.*, p. 242.

Încă o dată turcii aplicaseră obișnuita lor tactică de a separa adversarii, pentru a-i răpune pe rând. Încheind cu Polonia pacea de la Jurawna, turcii voiau să aibă mâinile libere în lupta contra Rusiei¹.

În momentul în care polonii făcură pace cu turcii, Rusia era într-o situație foarte grea. În acel an muri țarul Aleksei Mihailovici, urmându-i fiul său, în vîrstă de 14 ani, Feodor Alekseievici. Pe de altă parte, încordarea relațiilor cu Suedia obliga Rusia să țină în nord o mare armată, ceea ce duse la desfășurarea prea înceată a operațiunilor din Ucraina².

Războiul dintre ruși și turci pe cheștiunea Ucrainei din dreapta Niprului izbucni în 1677. El avu — în ce-i privește pe ruși — un caracter de apărare împotriva turcilor, care căutau să robească pămîntul rusesc³. În anul 1677, vara, turcii lui Ibrahim-pașa atacară Cigirinul, ocupat de cazacii din stînga Niprului, căutînd să instaleze ca hatman în Ucraina din dreapta Niprului pe fiul lui Bogdan Hmielnițki, Iuri, care se afla în mâinile lor. La expediție luară parte și domnii țărilor romîne Gh. Duca și Antonie Ruset. Expediția turcească însă se sfîrși cu un eșec, în urma intervenției armatelor lui Romodanovski și Samoilovici și Iuri Hmielnițki fu lăsat peste iarnă în Moldova, la graniță⁴, în așteptarea desfășurării evenimentelor ulterioare. Armata lui Romodanovski și Samoilovici trecu apoi în stînga Niprului, căci malul drept era așa de pustiit de neîncetatele lupte, încît nici hrană pentru armată nu se găsea⁵.

În anul următor războiul fu reluat. În 26 martie 1678 turcii reinnoiră tratatul de pace cu Polonia și astfel își asigurară flancul stîng și spatele pentru o nouă campanie în Ucraina. Din nou, în vara lui 1678, turco-tătarii, conduși de marele vizir Mustafa-pașa, avînd cu ei și contingentele lui Gh. Duca și Antonie Ruset⁶, atacară Cigirinul. După un asediu de o lună⁷, cetatea capitulă, pe la începutul lui august 1678. Căderea Cigirinului se datoră slăbiciunii comandamentului rus, căci soldații ruși își făcuseră din plin datoria, dînd mari pilde de eroism și vitejie, atrăgîndu-și chiar admirația dușmanilor⁸.

În anii 1679—1681, între Rusia, care dorea să întrețină bune relații cu Turcia⁹, și Turcia care se temea de organizarea unei ligi sfinte, acum după ce ostilitățile dintre Franța și Austria fuseseră curmate prin pacea de la Nimwegen¹⁰, se duseră tratative de pace. Ca mijlocitor între ruși și turci servi Gh. Duca, al cărui emisar, Ioan Bilevici, călători de două ori la Moscova, în

¹ Cf. N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 38.

² *Ibidem*, p. 134.

³ *Ibidem*, p. 125.

⁴ Sam., p. 139—140; I. Moga, *op. cit.*, p. 244; pe larg descrierea luptei de la Cigirin (aug. 1677) și relația domnului Moldovei Antonie Ruset despre înfrîngerea turcilor acolo la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 140, 144. E interesant de subliniat că domnul Moldovei, deși silit de turci să ia parte la asediul Cigirinului, întreținea în secret relații cu rușii, informîndu-i, prin solul rus Ațanasie Porosukov, de intenția turcilor de a ataca în anul următor Kievul (cf. N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов.*, ..., p. 102).

⁵ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 141.

⁶ Sam., p. 142.

⁷ Descrierea luptelor la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 152—159; o descriere amănunțită a asediului la Sam. pe care o utilizează și Smirnov.

⁸ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 160.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ I. Moga, *op. cit.*, p. 250—255.

timp ce soli ruși treceau prin Moldova spre Constantinopol¹. Pacea se încheie la Bachisarai în 1681; prin ea, Ucraina din stînga Niprului cu Kiev-ul și o regiune în jurul acestui oraș și Zaporojele rămîneau Rusiei; iar cea din dreapta Niprului rămînea turcilor cu obligația de a nu ridica aici cetăți și de a nu reface așezările². Turcilor le rămîne, de fapt, numai o treime din Ucraina din dreapta Niprului, atît cît obținuseră prin pacea de la Jurawna, restul de două treimi fiind înapoiate în 1676 Poloniei. Problema ucraineană, ca și cea a accesului la Marea Neagră, rămîneau pentru Rusia deschise încă un secol, pînă cînd ambele vor fi rezolvate, în deceniile 8 și 9 ale sec. XVIII.

Dar turcii nu respectară pacea încheiată. În afară de acțiunile locale turco-tătare la frontierele de sud ale Rusiei, pentru a-și asigura stăpînirea Ucrainei din dreapta Niprului, pe care hatmanii cazaci, care se orientau repede spre Rusia, nu le-o putuseră asigura — acum cînd atenția lor trebuia să se îndrepte din nou spre celălalt front, al Europei centrale — turcii se deciseră la 1682 să alipească Ucraina la Moldova vasală, unde Gh. Duca le era cu totul aservit³.

Pe această cale, turcii urmăreau, în afară de procurarea de provizii și contingente militare, asigurarea lor în aceste părți, acum cînd se pregăteau pentru marele asalt împotriva imperiului.

Măsurile luate de turci în Ucraina, ca și trecerea sub protecția Porții a conducătorului răscoalei maghiare Emeric Tököly, constituiau o mare primădie pentru Polonia, care se vedea astfel amenințată cu încercuirea din două părți: de la Košice și de la Kamenet-Podolsk⁴. De aceea, sub influența partidei austrofile a nobilimii polone și față de pericolul iminent, Polonia își schimbă vechea sa orientare spre Franța, cu o nouă orientare spre Austria, încheind cu aceasta din urmă un tratat de alianță împotriva turcilor⁵. Sobieski se angaja să ajute pe Leopold I să cucerească Ungaria, iar împăratul promitea Poloniei ajutor pentru alungarea turcilor de la Camenița, din Podolia și din Ucraina⁶.

În aceste condiții, cînd în vara și toamna anului 1683 turcii asediază Viena, avînd alături de ei pe domnii țărilor romîne, Șerban Cantacuzino și Gh. Duca, Jan Sobieski veni în ajutorul Austriei și-i alungă pe turci de la Viena.

Înfrîngerea turcilor la Viena în 1683 inaugură în istoria Turciei — după cum spun cronicile turcești⁷ — perioada marelui retrageri care va ține pînă la 1792, dar care, mai just, ar trebui să fie numită perioada marilor înfrîngeri care au încheiat în chip logic lungul proces de descompunere internă și de decădere a Turciei militaro-feudale⁸. De aceea aprecierea extrem de elogioasă a istoriografiei burgheze despre «strălucita victorie» a lui Sobieski la Viena este exagerată, ca una ce nu ține seamă de condițiile epocii. Referindu-se la

¹ I. Moga, *op. cit.*, p. 256—257; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 164; *Manuscrise rusești*, p. 21—22.

² N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 166.

³ Sam., p. 155—156; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 169.

⁴ J. Macúrek, *op. cit.*, p. 217.

⁵ Împrejurările interne polone care au dus la schimbarea politicii externe polone, la M. Bobrzyński, *op. cit.*, p. 335—338.

⁶ I. Moga, *op. cit.*, p. 266.

⁷ Vezi la N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112.

⁸ *Ibidem*.

înfrângerea turcilor în 1683 K. Marx scria: «Nu avem nici un motiv să considerăm că decăderea Turciei a fost provocată de faptul că Sobieski a acordat la vremea sa ajutor capitalei austriace, căci organizația imperiului turcesc se afla în acel timp într-un proces de descompunere și epoca decăderii rapide a puterii și măreției otomane începuse încă de mai înainte»¹.

Înfrângerea turcilor la Viena avu urmări și asupra situației din țările române. Gh. Duca, retrăgându-se cu vizirul Kara Mustafa pînă la Belgrad, purcese apoi mai departe, prin Transilvania, în Moldova. Între timp, Polonia, căutînd să recîștige Ucraina și să readucă Moldova în sfera ei de influență, făcu să coboare din nord pe pribeagul Ștefan Petriceicu, în timp ce în Ucraina atrase de partea regatului pe Kunițki, dregător al lui Gh. Duca la Bohuslav. Kunițki porni o răscoală, alungă pe Iani (Ene) Drăghinici, hatmanul lui Duca, și năvăli cu cazacii săi în Buceagul tătăresc, pe care-l prădă cumplit². Între timp, la Domnești (Putna), fu luat prizonier Duca Vodă, care intrase în țară; acesta fu dus în Polonia, la Liov, unde avea să moară în 1685, primăvara³.

În evenimentele războinice din 1683, se alcătui din nou un front comun de luptă între cazaci și moldoveni, ca odinioară pe vremea lui Ioan Vodă, de data aceasta însă sub protecția, de altfel puțin eficientă, a Poloniei. Moldovenii jurară credință regelui, republicii polone și cazacilor, iar aceștia făcură și ei, la rîndul lor, jurămînt de luptă împotriva turco-tătarilor, al căror jug se angajau să-l înlăture și de pe capul moldovenilor.

Din nenorocire, insuficient susținut de Polonia, trădat din nou de boierii moldoveni, frontul cazaco-moldovean se prăbuși în iarna lui 1683—1684 sub loviturile repetate ale tătarilor și Kunițki se retrase în Ucraina unde fu ucis de cazaci, care își aleseră un nou hatman, pe Ivan Mohila⁴. Rămas singur, Ștefan Petriceicu nu se adresă Poloniei, ci, ca și înainte cu 10 ani, din nou rușilor, trimițînd la Moscova pe mitropolitul Dosoftei, ca să închine Moldova Rusiei și să aducă în ajutor armata rusă împotriva turcilor. Era clar în conștiința poporului moldovean că fără ajutorul Rusiei nu-și poate cuceri libertatea. Dar, în împrejurările de atunci, mitropolitul Moldovei, în afară de un ajutor de 300 de ruble, nu putu obține altceva de la țarii ruși⁵.

Ca o dovadă că poporul moldovean era conștient de importanța ajutorului Moscovei în lupta pentru scuturarea jugului turco-tătar, avem scrisoarea vornicilor din Cîmpulung, care, în febr. 1648, spuneau că «și Moscoul încă avem nădejde că va fi cu noi»⁶.

În acel moment însă Rusia, care, după moartea recentă a țarului Fedor Alekseiievici, fusese agitată de conflictele pentru putere dintre familiile Narișkin și Miloslavski, și care cu doi ani înainte fusese zguduită de răscoala strelîților, care constitui un îndemn la lupta de eliberare și pentru țărani din sudul

¹ K. Marx—Fr. Engels, *Opere alese*, t. X, p. 61; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 112 și 171—172.

² I. Moga, *op. cit.*, p. 274—276; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 390—391.

³ Sam., p. 160; I. Moga, *op. cit.*, p. 278—279; C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 152.

⁴ Sam., p. 160—161; Kr. op. Mal., p. 286—287. Pe larg descrierea luptelor la I. Moga, *op. cit.*, p. 276—281.

⁵ *Ibidem*, p. 280. Țari erau bolnăviciosul Ivan și minorul Petru, viitorul împărat Petru I. Conducea de fapt țarina regentă Sofia Alekseevna, fiica lui Aleksei Mihailovici.

⁶ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, Buc., 1900, p. 43.

Rusiei¹, Rusia, care ducea încă de mult timp cu Polonia tratative, mereu amânate, cu privire la recunoaşterea Kiev-ului pe seama Rusiei², şi care lega problema participării sale la lupta împotriva turcilor de rezolvarea problemei Kiev-ului prin încheierea unei «păci veşnice» cu Polonia³, era evident că nu se putea încă angaja în conflict, alături de Polonia, care lupta în Moldova cu gândul de a şi-o face vasală.

În aceste condiţii, la începutul primăverii lui 1684, Ştefan Petriceicu se văzu obligat să fugă iarăşi în Polonia⁴, lăsind tronul lui Dumitraşcu Cantacuzino, într-o a doua domnie.

Conform angajamentelor luate în cadrul Ligii Sfinte, încheiată la Linz în 1684 între Polonia, Leopold I, papa Inocenţiu XI şi Veneţia⁵, Jan Sobieski întreprinse chiar în toamna aceuiaşi an o campanie în Moldova, care se termină însă cu un eşec⁶. Tot astfel se termină şi cea din 1685, care, sub noul domn Constantin Cantemir, aduse atîta pustiere Moldovei⁷.

În anul 1686, Jan Sobieski conduse în persoană o mare expediţie în Moldova. După cum, mai târziu, în ultimul sfert al sec. XVIII, Principatele Romîne vor fi singurul teatru de operaţiuni între Rusia şi Turcia⁸, tot astfel ele erau acum locul de luptă dintre Polonia şi Turcia, în care se hotăra şi soarta Ucrainei din dreapta Niprului.

Campania polonă din 1686 făcea parte din seria de expediţii întreprinse după 1683 de Liga Sfîntă împotriva turcilor. Aceste expediţii cunoscură două perioade. În prima perioadă, aproximativ prin anii 80, armatele imperiale luptară pe trei teatre de război: la flancul stîng, în Ungaria Superioară şi Transilvania, unde se ajunse la reprimarea răscoalei lui Tököly şi proclamarea Ungariei ca monarhie ereditară; pe flancul drept al oşterilor imperiale, în Slavonia, unde turcii fură înfrînţi la Mohács, şi în centru, pe Dunăre, unde chiar în 1686 fu luată cetatea Ofen (Buda), deschizîndu-se trupelor imperiale accesul la Dunărea de Jos.

Un alt aliat era Veneţia, care lupta pe două teatre de luptă: în Dalmaţia, unde, profitînd de răscoala slavilor dalmatini, reuşise să pătrundă în interior, şi în Moreea şi Arhipelag, unde în 1686—1687 de asemenea veneţienii repurtară o serie de succese⁹.

¹ Vezi V. Mavrodin, *Петр I*, Leningrad, 1948, p. 14—23 şi L.V. Cerepnin, *Классовая борьба в 1682 г. на юге Московского государства*, în «*Исторические записки*», t. IV, 1938; B. B. Kafengaus, *Эпоха Петра Великого в освещении советской исторической науки*, în vol. *Петр Великий I*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 367.

² A. M. Pankratova, *Istoria U.R.S.S.*, II, Buc., 1950, p. 9.

³ N. N. Danilov, *Vasilij Vasilievici Goliceyn (1682—1714)*, în «*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*», II — 4, 1937, p. 555—556.

⁴ N. Iorga, *Istoria romînilor*, VI, p. 348.

⁵ Se exprima şi necesitatea atragerii în acest front antiturc a Rusiei, ceea ce se va realiza doi ani mai târziu: «*tutti i principi cristiani e massimamente li czari di Moscovia*» (Acad. M. M. Bogoslovski, *Петр I*, t. III, Moscova, 1946, p. 337, după Zinkeisen).

⁶ I. Moga, *op. cit.*, p. 290—295.

⁷ Sam., p. 162; Kr. op. Mal., p. 287; N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 351. Pentru campanie, amănunţit, la I. Moga, *op. cit.*, p. 302—310. Se arată aici şi rolul negativ al partidei francofile a magnaţilor poloni în organizarea acestei campanii. Cazacii supuşi coroanei luară parte şi acum la lupta de eliberare a Moldovei de sub jugul otoman.

⁸ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, t. X, p. 97.

⁹ Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 337—338.

În fine, celălalt aliat, Polonia, urmărește în operațiile din anii 80 recucerirea Căminului și a Podoliei, ca și stăpînirea Moldovei.

Expedițiile polone din 1684 și 1685 nu duseseră la nici un rezultat. Cît privește noua expediție din 1686, deși Sobieski reuși să ocupe Iași, de unde Constantin Cantemir se retrase, armata polonă hărțuită de turco-tătari fu obligată în toamnă să se retragă. Campania se termină din nou cu un eșec¹.

Devenise clar că fără atragerea Moscovei în frontul antiturcesc nu se pot obține succese pe teatru de luptă din Moldova. Încă din aprilie 1686 se încheiasă între Polonia și Rusia un tratat, prin care prima lăsa rușilor Smolensk-ul și Kiev-ul, pe care rușii le primiseră prin tratatul de la Andrussowo². Astfel Rusia era atrasă în liga antiturcescă, alături de Austria, Polonia și Veneția. În urma acestei aderări, pentru a debloca trupele polone din Moldova, cneazul V. V. Golițîn întreprinse două expediții, de altfel nereușite, în 1687 și 1689 împotriva Crimeii³.

Între timp, în toamna lui 1687, Mihail Apafi supuse Transilvania împăratului⁴. Cucerirea Ardealului de către imperiali determină pe domnul Țării Românești Șerban Cantacuzino, la începutul anului 1688, să se adreseze Moscovei, stăruind pentru o acțiune imediată pentru eliberarea popoarelor ortodoxe de sub turci⁵. Dar imperialii, care erau prea aproape, constituiau o amenințare imediată, așa că Șerban Cantacuzino trebui să înceapă tratative cu ei și în vară trupele lui Veterani intrară în Oltenia⁶.

Polonii erau foarte nemulțumiți de pătrunderea austriacilor în Transilvania și Țara Românească. Vechea rivalitate austro-polonă de la finele sec. XVI pentru stăpînirea țărilor române, a Dunării de jos și a accesului la Marea Neagră, izbucni cu o nouă putere⁷. Austria, stat feudal cu începuturi capitaliste, stînjinită în relațiile sale economice cu Apusul de rivalitatea sa cu Franța, căuta să acapareze teritoriile în est, pentru a-și asigura aici, în țările sale ereditare, materiile prime și o piață de desfacere pentru produsele manufacturate. De aici tendința ei de a pune mîna pe Transilvania, unde interesele economice ale expansiunii austriace se vor ciocni cu interesele nobilimii maghiare ardelenice, care, ceva mai tîrziu, se va ridica sub Fr. Rákoczi împotriva dominației habsburgice. De aici și tendința Austriei de a asigura hegemonia comerțului austriac la Dunărea de jos, în Balcani și la Marea Neagră prin cîmpirea

¹ Sam., p. 165; pe larg expediția la I. Moga, *op. cit.*, p. 321—335 și Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. ist.*, seria III, t. XXI, p. 298—314. Cazacii coroanei participară din nou la expediție.

² Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 339; *Istoria diplomației*, I, p. 251; I. Moga, *op. cit.*, p. 321.

³ V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 27—28.

⁴ I. Moga, *op. cit.*, p. 343.

⁵ *Ibidem*, p. 347.

⁶ *Ibidem*, p. 347—349; Sam., p. 175 dă sub acest an supunerea către împărat a lui Șerban Cantacuzino; dar supunerea formală s-a făcut la Viena în ian. 1689 (*ibidem*, p. 353).

⁷ Pentru dezvoltarea acestei rivalități la finele sec. XVII și orientarea țărilor române în raport cu contradicțiile polono-austriace, vezi I. Moga, *op. cit.*, p. 311 și urm., 336 și urm., 356 și urm.

țărilor române, unde, în veacul următor, se vor întreprinde exploatarea diverselor companii comerciale austriace ¹.

De cealaltă parte, Polonia, mult strîmtoată acum la Marea Baltică, căuta, în interesul de clasă al șleahței polone să redobîndească vechiul său drum comercial la Marea Neagră prin înfeudarea țărilor române, îndeosebi a Moldovei, unde gruparea boierească filopolonă se va manifesta puternic la sfîrșitul acestui veac. În conflictul dintre Austria și Polonia, ultima consimți — de bună seamă sub influența partidei nobiliare filohabsburgice — la o politică de compromis, mulțumindu-se numai cu Moldova ².

În timp ce aici se ascuțeau tot mai mult contradicțiile dintre poloni și austriaci pe chestiunea dominării țărilor române, în Apus, în toamna lui 1688, se agravară contradicțiile dintre Ludovic XIV și Leopold I, ultimul intrînd în coaliție cu Anglia și Olanda împotriva Franței.

Anul 1688 — care marcă începutul sfîrșitului Ligii Sfinte — fu un moment de cotitură în purtarea războiului contra turcilor. O serie de insuccese ale imperialilor pe Dunăre, ale Veneției în Arhipelag și angajările locale ale Poloniei în nordul Moldovei caracterizează această perioadă. Doar două mari victorii susținură în acest timp prestigiul aliaților: victoria lui Ludovic de Baden în 1691 la Szalankemen — în timp ce Sobieski întreprindea o nouă campanie dezastruoasă în Moldova ³ — și victoria lui Eugeniu de Savoia la Zenta în 1697, unde armatele turcești fură cu desăvîrșire nimicite ⁴.

Trebuie considerate printre victoriile hotărîtoare ale aliaților și victoriile țarului Petru Alekseievici, viitorul împărat al Rusiei: luarea Azovului (1696) și a cetăților turcești de pe Nipru: Tavan, Kazikermen, Hasankermen și Sangirei ⁵.

Toate acestea duseră la încetarea ostilităților între creștini și turci prin încheierea păcii de la Carlowitz (1699). În această pace, se prevedea ca turcii să evacueze Podolia cu Camenița și partea din Ucraina pe care o dețineau, iar polonii să evacueze cetățile ocupate în Moldova ⁶.

Numai atît obținuse Polonia după o luptă de aproape trei decenii purtată împotriva turco-tătarilor pentru dominarea Ucrainei din dreapta Niprului și a Moldovei. Măcinată de grave contradicții de clasă și naționale, cu o economie într-o stare lamentabilă, aflîndu-se în acel moment în plină descompunere ⁷, agitată de conflictul dintre partidele nobiliare și Sobieski, republica nobiliară polonă s-a dovedit incapabilă să elibereze Moldova de sub jugul otoman. Fără îndoială că și alți factori de ordin general și local au contribuit la insuccesul acțiunii militare polone de trei decenii. Contradicțiile dintre puterile aliate în Liga Sfîntă, deschiderea unui nou focar de război în Apus în 1688, mișcările populare împotriva opresiunii habsburgice (răscoala populară din Transilvania

¹ Cf. G. S. Ardeleanu, *Din istoria relațiilor romno-ruse. Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1950, p. 185.

² *Ibidem*, p. 186—187; I. Moga, *op. cit.*, p. 360, 373.

³ *Sam.*, p. 180; I. Moga, *op. cit.*, p. 362—371. Cazacii supuși Poloniei luară din nou parte la expediție.

⁴ Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 339—340.

⁵ *Ibidem*, și V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 85—98.

⁶ Acad. M. M. Bogoslovski, *op. cit.*, p. 429—433 și I. Moga, *op. cit.*, p. 395.

⁷ *История СССР*, I, p. 620—622.

în 1697), politica filoturcească a lui Constantin Cantemir, participarea târzie a Rusiei la alianța antiturcească — au fost tot ațiția factori care au slăbit frontul antiturcesc și care explică eșecul acțiunilor militare polone împotriva turco-tătarilor în Moldova.

Dar, pe cînd Polonia dispărea ca mare putere de pe scena politică europeană, o nouă mare putere își făcea apariția: Rusia, condusă de marele țar reformator Petru I.

Dezvoltarea economică pe care o cunoscuse Rusia în sec. XVII impunea cu necesitate ieșirea ei la mare. De aceea cele două importante probleme de politică externă pe care sec. XVII nu le putuse rezolva, problema turcă și problema suedeză, cu alte cuvinte problema ieșirii la Marea Neagră și la Marea Baltică, se puseră cu acuitate lui Petru I. De altfel, nici cealaltă problemă: problema polono-ucraineană, nu fusese decît parțial rezolvată de sec. XVII.

Cît privește ieșirea la Marea Neagră, K. Marx observa că « Rusia nu putea lăsa... gurile Donului, Niprului și Bugului, ca și strîmtoarea Kerci în mîinile tătarilor nomazi și prădalnici »¹.

În vederea rezolvării problemei Mării Negre, Petru I a continuat războiul în alianță cu Austria, Veneția și Polonia. Luarea Azovului și construirea Taganrogului asigurară Rusiei stăpînirea Mării de Azov. Dar, cu aceasta, problema nu era cu totul rezolvată, căci strîmtoarea Kerci, fiind în mîna turco-tătarilor, Rusia nu avea acces la Marea Neagră. În scopul rezolvării complete a problemei turcești, Petru I a întreprins marea sa călătorie în Apus (1697—1698) spre a cîștiga noi aliați și a consolida frontul antiturcesc. Nereușind însă, își îndreptă atenția spre rezolvarea problemei baltice, izbutind să realizeze o coaliție a țărilor baltice: Danemarca, Polonia și Brandenburg (Prusia) împotriva Suediei. Apoi, după ce în 1700 încheie cu turcii tratatul de la Constantinopol², în același an începu marele război nordic, care va dura 21 de ani și va duce la rezolvarea completă a problemei suedeze, dînd Rusiei acces la Marea Baltică³.

După o serie de lupte cu caracter schimbător, în vara lui 1709, în Ucraina, armata lui Carol XII, regele Suediei, fu complet distrusă de ruși în marea bătălie de la Poltava.

Pentru a împiedica prăbușirea Suediei și întărirea influenței ruse în Polonia, Franța, al cărei sistem politic în Europa orientală se baza din vechime pe Polonia, Suedia și Turcia, care trebuiau să constituie o stavilă împotriva întinderii puterii rusești, și cum era ocupată în Apus, în războiul de succesiune la tronul Spaniei, îndemnă Turcia — unde de altfel intriga și învinsul Carol XII — să înceapă războiul contra Rusiei. Negăsind aliați contra turcilor într-o Europă preocupată pe atunci de problemele occidentale sau nordice, Petru I căută să atragă de partea sa popoarele creștine subjugate în imperiul otoman spre a-l ajuta împotriva turcilor⁴.

¹ K. Marx, *Istoria diplomației secrete a sec. XVIII*, Londra, 1899, cap. VI (în limba engleză); V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 86.

² Vezi Vladimir Ulianițki, *Дарданеллы, Босфор и Черное Море в XVIII веке*, Moscova, 1883, p. 22—37. Și cu acest prilej se discută — fără succes — accesul Rusiei la mare și libera navigație a vaselor comerciale rusești pe Marea Neagră.

³ *Istoria diplomației*, I, p. 294—296. Pentru războiul nordic, foarte amănunțita carte a istoricului sovietic B. B. Kafengauz, *Северная война и Ништадский мир*, Moscova-Leningrad, 1944.

⁴ Cf. *Istoria diplomației*, I, p. 296—297, 317; V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 220—222.

În aceste condiții, domnul Moldovei Mihai Racoviță, în urma răsunătoarei victorii ruse de la Poltava, se orientă spre Rusia, ceea ce-i aduse în curînd mazălirea¹. După scurta domnie a lui Nicolae Mavrocordat, noul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir, care sta în relații încă de la Constantinopol cu ambasadorul Rusiei la Poartă, Tolstoi², încheie în primăvara lui 1711 un tratat de alianță cu Petru I, tratat prin care Moldova trecea sub protecția Rusiei, în condițiuni pline de demnitate, fără să i se ceară tribut și fără să sufere amestec în treburile țării³.

În vara lui 1711, la Stănilești pe Prut avu loc ciocnirea între ruși și turci și, cu tot eroismul soldaților ruși, bătălia se termină prin victoria turcilor, care erau de șase ori mai numeroși⁴. Se încheie apoi pacea de la Huși, prin care rușii pierdeau Azovul și se obligau să dărîme Taganrogul și cîteva cetăți de pe Nipru⁵.

Consecința insuccesului de la Stănilești fu pentru Dimitrie Cantemir refugiul în Rusia ospitalieră, unde avea să desfășoare o importantă parte din activitatea sa științifică⁶ și unde peste 12 ani își sfîrși zilele.

Tot atunci plecă în Rusia și spătarul Țării Românești Toma Cantacuzino, care — pe baza tratatului dintre Brîncoveanu și Rusia — ajutase armata rusă la asediul Brăilei⁷. În 1718 îl aflăm la Gluchov, în Ucraina din stînga Niprului, luînd parte la căsătoria Ulianei, fiica hatmanului Ivan Skoropadski, cu colonelul rus Petru Petrovici Tolstoi⁸.

Cu aceste două știri istorice de la începutul sec. XVIII se termină informațiile cronicilor ucrainene privitoare la istoria țărilor romîne.

Prezentarea știrilor cronicilor ucrainene în cadrul general de istorie politică est-europeană a epocii studiate este străbătută, ca de un fir roșu, pe de o parte, de lupta moldovenilor și cazacilor pentru independență și, pe altă

¹ Hans Übersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*, Stuttgart, 1913, p. 98. Pentru relațiile dintre Rusia și țările romîne între 1700—1711, ca și în timpul campaniei de la Prut din 1711, vezi A. Kociubinski, *Мѣ у оѡу*, Odessa 1878, p. 81—118 și p. 118—185, și G. S. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 189—196.

² N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 470.

³ *Istoria R.P.R.*, ed. a IV-a, p. 255 (Un rezumat al tratatului).

⁴ Kr. op. Mal., 302. A. Boldur, *Expediția de la Prut din 1711* în « Studii și cercetări istorice », vol. XIX, 1946, p. 49, consideră, greșit, bătălia de la Prut ca o mare înfrîngere a lui Petru I. De fapt, bătălia de la Stănilești a fost, cum a arătat K. Marx (*Istoria diplomației secrete a sec. XVIII*, cap. VI), doar un « episod al războiului nordic », care nu a influențat asupra succeselor militare și diplomatice ulterioare ale lui Petru I contra Suediei (V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 227). Descrierea amănunțită a evenimentelor la martorul ocular I. Neculce, Kogălniceanu, II, p. 302—340.

⁵ V. Mavrodin, *op. cit.*, p. 224; *История СССР* I, p. 551—552; Kr. op. Mal. numește cetățile: Kamennii Zaton și Samara (ultima, de fapt, Novobogorodički).

⁶ Mai nou, pentru activitatea lui D. Cantemir în Rusia, acad. P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale romno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 180—192 (cu bibliografia recenta a chestiunii).

⁷ El a fugit întîi la Brașov, apoi în Ucraina la Perejaslavl (I. Neculce, *op. cit.*, II, p. 332—333). În 1715, ca general-conte primea o casă în Moscova și o moșie în Ucraina (*Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, p. 29).

⁸ Kr. op. Mal., p. 304.

parte, de îndreptarea consecventă și a unora și a altora către Rusia, spre a fi susținuți în lupta lor de eliberare.

Spre sfârșitul sec. XVI, cazacii au susținut lupta moldovenilor pentru independență, în timp ce ucrainenii avură alături de ei pe moldoveni în lupta lor de eliberare națională de la jumătatea sec. XVII. Dar, așa cum a rezultat din analiza pe care am întreprins-o, lupta moldovenilor pentru independența națională a eșuat din pricina politicii de pasivitate a regilor poloni (Sigismund II, Henri de Valois, Ștefan Báthory, Sigismund III, Vladislav IV) față de imperiul otoman și pericolul turcesc. Preocupată de problema supremației în bazinul Mării Baltice, urmărind o politică expansionistă în dauna statului rus, Polonia nobiliară era interesată în menținerea unor bune relații cu Turcia. De aceea ea a avut decenii de-a rîndul o atitudine negativă ori de cîte ori moldovenii căutară să scuture jugul turcesc. Iar cînd, spre sfârșitul sec. XVII, strîmtoară la Marea Baltică, ea căută să recupereze — în rivalitate cu Austria — vechiul ei acces la Marea Neagră, zguduită de contradicțiile dintre partidele nobiliare, Polonia se arată incapabilă să corespundă misiunii ce-și asumase Jan Sobieski.

Este caracteristic cum domnia țărilor romîne, conștienți de incapacitatea Poloniei nobiliare de a organiza și întreprinde alungarea turcilor de la Dunărea de Jos, ca și de pericolul pe care, începînd cu finele sec. XVII, îl comporta « eliberarea » adusă aici de oștile imperiale cotropitoare ale Austriei, își îndreptară permanent și slăruitor apelurile lor către marea putere rusească.

Într-adevăr, în timp ce puterea turcească cunoștea un declin tot mai pronunțat, în timp ce Polonia dispărea ca mare putere de pe scena istoriei europene, Rusia se ridica de la jumătatea sec. XVII ca o mare putere, de la care creștinii din Balcani așteptau eliberarea și independența națională. Deocamdată însă, ocupată în nord cu rezolvarea problemei baltice, împiedică să acționeze împotriva turco-tătarilor de politica agresivă antirusă a Poloniei nobiliare¹, Rusia nu se putea dedica mării sale misiuni eliberatoare. Totuși, prin eroica avangardă a poporului ucrainean, prin vitejii cazaci, Rusia a întreținut în poporul român și în popoarele balcanice speranța eliberării mult așteptate și a făcut chiar primii pași în această direcție. Aceasta este, de pildă, una din semnificațiile reunirii Ucrainei cu Rusia la jumătatea sec. XVII, reunire prin care Rusia își pregătea de pe atunci o bază de pe care pornind va realiza, treptat, în veacurile următoare eliberarea creștinilor balcanici de sub asupritorul jug otoman. În acest sens scria prin al optulea deceniu al veacului trecut istoricul rus A. Kociubinski aceste memorabile cuvinte, al căror adevăr este întru totul verificat de întreaga dezvoltare istorică din sec. XVII—XIX: « Moscova, care și la jumătatea sec. XVII știa că la sud o așteaptă un lucru mare și greu: eliberarea creștinilor din Turcia, s-a comportat conștient față de acest lucru, ca față de propria sa cauză, și nu s-a temut să facă primul pas pe acest drum care, în politica rusă viitoare, pînă la 19 februarie 1878, a constituit un principiu călăuzitor al politicii rusești. Atunci (i.e. la jumătatea sec. XVII) — prima apărare a Moldovei, azi (i.e. 1878) — eliberarea Bulgariei »².

¹ Cf. I, Grekov—V. Koroliuk—I. Miller, *op. cit.*, p. 18—20.

² A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 27.

Cît timp Rusia nu s-a putut angaja cu toate forțele sale la lupta împotriva turcilor, nici o coaliție de forțe, nici frontul polono-rus, nici cel polono-austriac nu au putut rezolva problema pericolului turcesc în răsăritul Europei.

Dar, în afară de coalițiile marilor puteri din acest sector european, moldovenii și ucrainenii, conștienți de soarta lor comună, au încercat ei înșiși de atîtea ori înjghebarea unui front comun de luptă moldo-ucrainean împotriva turco-tătarilor. Soarta Moldovei era strîns legată de a Ucrainei și invers: astfel, dacă prin 1673—78 luptele din Ucraina urmau să decidă și soarta Moldovei, luptele date în 1684—86 în Moldova erau menite să decidă și soarta Ucrainei din dreapta Niprului. Din această condiționare reciprocă s-a ivit de atîtea ori — sub Ioan Vodă, sub Bogdan Hmielnițki, la 1683 sub Kunițki și Ștefan Petriceicu — necesitatea strîngerii forțelor ucrainene și moldovene într-un front comun de luptă pentru libertate, pentru interesele naționale ale celor două popoare. Eficiența redusă a acestui front politic în ce privește problema eliberării noastre de sub jugul otoman, atît în sec. XVI, cît și în sec. XVII, nu poate fi explicată decît prin orientarea nordică a politicii rusești în acest interval de timp, orientare care a lipsit mult timp lupta popoarelor romîn și ucrainean de mult așteptatul sprijin material. Totuși, reunirea Ucrainei cu Rusia și luptele date de poporul rus și cel ucrainean împotriva turcilor în a doua jumătate a sec. XVII au o importanță istorică: ele au salvat Ucraina din stînga Niprului de a fi înghițită de Turcia sultanilor și au creat premisele pentru eliberarea în veacul următor a întregii Ucraine și, apoi, a popoarelor balcanice de sub jugul otoman¹.

Într-adevăr, începînd cu sec. XVII, pe măsură ce Rusia cunoscuse o tot mai rapidă dezvoltare economică și dobîndi un tot mai mare prestigiu politic, pe măsură ce diferite probleme ale politicii externe fură rezolvate și problema turcescă trecu pe primul plan, Rusia — pe linia unei perfecte identități între interesele sale politice și aspirațiile la libertate și independență ale popoarelor creștine de la Dunărea de jos și din Balcani — sprijini tot timpul popoarele de aici — între ele și poporul romîn — în lupta lor contra turcilor și, după ce la finele sec. XVIII eliberă întreaga Ucraină, Rusia, împreună cu popoarele romîn, bulgar și sîrb, realiză în veacul următor, treptat, eliberarea acestora din robia otomană.

Speranțele adeseori mărturisite de romîni în sec. XVII, de a se vedea eliberați de către Rusia, se văzură realizate în sec. XIX, cînd ei își dobîndiră independența națională cu sprijinul marelui popor rus.

În aceste condiții, dubla eliberare națională și socială a poporului nostru de către Marea Uniune Sovietică în zilele memorabile din vara anului 1944 nu este altceva decît punctul culminant, momentul cel mai glorios al unei tradiții istorice multisekulare de sprijinire a noastră de către marele popor rus, tradiție care se reflectă în nenumăratele mărturii documentare și narative și din care epoca studiată în această lucrare reprezintă numai un fragment.

¹ Cf. N. A. Smirnov, *Борьба русского и украинского народов...*, p. 105 și B. F. Porșnev, *К характеристике международной обстановки освободительной войны украинского народа*, în «Вопросы Истории», 1954, p. 5, 49 și 58.

III

După ce în partea întâi a acestui studiu am prezentat cronicile ucrainene și autorii lor, după ce în partea a doua am înfățișat, în cadrul de istorie răsăriteană a epocii, evenimentele din istoria țărilor române în sec. XVI și XVII, la care se referă analele căzăcești, să verificăm acum, sumar, știrile furnizate de aceste anale, prin confruntare cu izvoarele documentare și narative românești, spre a putea desprinde valoarea de izvor istoric, pentru istoria noastră, a cronicilor ucrainene.

ȘTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA MOLDOVEI ÎN SEC. XVI
DUPĂ CULEGEREA ISTORICĂ A LUI LUKOMSKI
ȘI SCURTA DESCRIERE A RUSIEI MICI

Culegerea istorică a lui Lukomski, sub anul 1572, vorbind de înlăturarea din domnie a lui Bogdan Lăpușneanu, arată că ea se datorește uneltirilor sale cu polonii și, mai mult, chiar faptului că tânărul domn moldovean se și supusese regelui Poloniei¹, ceea ce corespunde perfect adevărului istoric. Într-adevăr, în 1569, el încheiase cu Polonia un tratat umilitor, prin care se obliga a veni în ajutorul Poloniei cu oameni și cu toate mijloacele sale, nu numai când va fi chemat de rege, ci și când va fi chemat de hatmanii acestuia; că nu va întreprinde nimic, chiar dacă ar fi în interesul Moldovei, fără învoirea regelui polon, și altele².

În locul domnului mazilit de turci pentru orientarea sa filopolonă, veni la Iași, ca nou domn, Ioan Vodă însoțit de 20 000 de turci, în timp ce Bogdan, refugiat în Polonia, cerea ajutorul polonilor, spre a-și redobîndi tronul³.

Sosirea lui Ioan Vodă la Iași împreună cu cei 20 000 de turci se confirmă de către N. Costin⁴, care folosește aici același izvor, pe Guagnin, ca și compilația lui Lukomski.

Fuga lui Bogdan Lăpușneanu în Polonia se confirmă de asemenea documentar;⁵ dar ajutorul pe care i-l dădură hatmanul coroanei Mielecki, venit cu oaste polonă, și Temriuk Piatigoreț cu cazacii lui, nu se făcu la porunca regelui polon Sigismund I (corect: Sigismund II August), cum pretindea compilația lui Lukomski⁶ — ceea ce nici nu s-ar fi putut, dată fiind starea de pace dintre poloni și turci și interesul Poloniei de a menține pacea — ci la inițiativa unor nobili poloni, rude ori prieteni ai domnului deșu?⁷

¹ Luk., p. 333.

² Bogdan Lăpușneanu (Bogdan Aleksandrowicz) făcuse jurămint de credință și supunere lui Sigismund August și urmașilor săi, în Iași la 2 oct. 1569 (Hurmuzaki, supl. II, vol. I (1510—1600), p. 263—267 și vol. VIII, p. 150—152; Gr. Ureche, Kogălniceanu, I, p. 223 (« Bogdan vodă s-au prietenit cu leșii ») și N. Costin, *ibidem*, p. 455). Vom cita Gr. Ureche p. ... sau N. Costin p. ... din vol. I al cronicilor moldovene, editate de M. Kogălniceanu.

³ Luk., p. 333. Un raport din Constantinopol, 13 februarie 1572 (Hurmuzaki, II — 1 (1451—1575), p. 615 spune că Ioan Vodă veni însoțit doar de 500 de ieniceri și 300 de spahii).

⁴ N. Costin, p. 456.

⁵ Hurmuzaki, supl. I, vol. I, p. 24 și un doc. din Liov, 3 mai 1572 la B. P. Hasdeu, « Arhiva istorică », I — 1, p. 88.

⁶ Luk., p. 333.

⁷ Gr. Ureche, p. 224 și N. Costin, p. 456; cf. pentru acțiunea lui Mielecki și P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 9—10.

Oastea sosită în ajutorul lui Bogdan Lăpușeanu aduse tunurile de la Hotin și se ciocni cu avangarda turco-moldoveană pe Prut,¹ la Ștefănești². Nu se confirmă însă înfrângerea la Prut a avangărzii turco-moldovene, pe care o relatează compilația lui Lukomski.

Cronica lui Lukomski (p. 334) expune apoi retragerea armatei polone, luptele care s-au dat în retragere, trecerea Nistrului de către Mielecki și Bogdan, «cu mare trudă și cu mare pierdere de care, neavînd poduri umblătoare»³, amănunte care se verifică toate prin confruntarea cu izvoarele narative moldovenești⁴.

La doi ani după alungarea lui Bogdan, Ioan Vodă începea marea sa luptă de eliberare de sub jugul turcesc, luptă în care fu ajutat de vitejii cazaci.

Fragmentul din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, foarte rezumativ, ne informează doar că hatmanul Zaporojelui, Svierciovski, a ajutat pe Ioan Vodă în 14 lupte norocoase și a murit în Moldova cu toată oastea sa. De fapt, numărul bătăliilor la care au luat parte cazacii în Moldova în 1574 pare a fi 11, cum rezultă din analiza pasajului respectiv din Lukomski⁵ și N. Costin⁶; iar Svierciovski nu fu ucis în luptă, ci căzu prizonier la turci, de unde se răscum-pără mai târziu⁷.

Mult mai amănunțită decît relația din *Scurta descriere a Rusiei Mici*, decît cea a lui Gr. Ureche și uneori chiar mai amplă decît relatarea din cronicile lui Leonte Bobolinski⁸ și a lui N. Costin, care urmează, ca și Lukomski, pe același Guagnin, este versiunea din *Culegerea istorică a colonelului cazac*.

Compilația lui Lukomski începe relatarea măreței epopei a eroicei lupte a lui Ioan Vodă împotriva turcilor prin arătarea motivelor care l-au împins la luptă. Petru Șchiopul oferise sultanului Selim mari sume de bani spre a-i da tronul Moldovei. Spre a se menține în domnie, Ioan Vodă trebuia să promită sultanului aceeași sumă, în caz contrar urmînd a fi mazilit. Refuzînd mărirea tributului, el fu depus și se hotărî de luptă⁹.

Aceeași motivare o aflăm și la Ioachim Bielski¹⁰ și la Gorecki¹¹, dar ea diferă întru cîtva la Gr. Ureche¹² și la N. Costin¹³, care susțin că mazilirea lui Ioan Vodă ar fi fost provocată de cruzimea lui față de boierii moldoveni.

¹ Luk., p. 333.

² Gr. Ureche, p. 224 și N. Costin, p. 456.

³ *Ibidem*, oastea polonă cu Bogdan ar fi trecut Nistrul «fără sminteală».

⁴ Gr. Ureche, p. 224; N. Costin, p. 456.

⁵ Luk., p. 335–348.

⁶ N. Costin, p. 458–465.

⁷ *Ibidem*, p. 465; Gr. Ureche, p. 229 (după Ioachim Bielski) afirmă, ca și *Scurta descriere*, pieirea tuturor cazacilor în Moldova. Vezi P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 183–184.

⁸ Vezi Alexandrina și D. Nichita, *Despre Ioan, vevodul moldovenilor* (traducere din letopisețul lui Leonte Bobolinski), în «Arhiva» Iași, XXXVIII, (1931), p. 219–229.

⁹ Luk., p. 335; în legătură cu depunerea lui Ioan Vodă, un raport imperial din Constantinopol, 21 martie 1574 (Hurmuzaki, II – 1, p. 671) arată intenția lui Ioan Vodă de a merge la Moscova, ceea ce constituie o dovadă a speranței pe care viteazul domn al Moldovei va fi pus-o în ruși, pentru a-l ajuta în lupta sa de eliberare națională.

¹⁰ Apud P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175.

¹¹ În *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 215.

¹² *Op. cit.*, p. 225.

¹³ *Op. cit.*, p. 458.

Se confirmă apoi cererea de ajutor la cazaci și venirea cazacilor în Moldova sub conducerea hatmanului Svierciovski și a altora¹. Cazacii veniră fără să mai ceară îngăduința Poloniei², pe care, de altfel, nici n-ar fi obținut-o, date fiind relațiile de atunci între Rzecz Pospolita și imperiul otoman³. Svierciovski sosi cu 1200 de cazaci⁴. Împotriva moldovenilor și cazacilor uniți vine domnul Țării Românești, Alexandru, cu fratele său Petru Șchiopul cu 30 000 de turci, 2000 de unguri și 40 000 de munteni⁵. Armata cotropitoare ar fi trecut riul Moldova și și-ar fi așezat tabăra lângă acel riu⁶. Împotriva lor pornesc cazacii lui Svierciovski împreună cu 6000 de moldoveni⁷. Într-o luptă de avangardă sînt prinși 400 munteni⁸. Urmă apoi lupta cea mare, în care moldovenii și cazacii atacă din patru părți pe dușmani⁹, lângă apa Moldovei¹⁰, cauzîndu-le o înfrîngere decisivă. După înfrîngere, cei doi frați nu ar fi fugit amîndoi la Brăila, cum afirmă Lukomski¹¹, (ca și Bielski și N. Costin), ci numai Petru s-ar fi refugiat la Brăila, pe cînd Alexandru Vodă ar fi fugit la Tîrgul de Floci, la gura Ialomiței¹².

Se confirmă asediul și cucerirea orașului Brăila¹³. De asemenea, se verifică știrea că în ajutorul celor asediați în cetatea Brăilei veniră 15 000 de turci. Împotriva lor, Ioan Vodă trimise pe Svierciovski cu 8000 de moldoveni¹⁴. Amănunțele privitoare la luptele următoare — dispoziția trupelor, efectivele angajate în lupte¹⁵ — se verifică prin cronica lui N. Costin¹⁶, care are izvor comun cu Lukomski. La Gr. Ureche¹⁷ aceste lupte sînt rediate extrem de rezumativ.

¹ N. Costin, *op. cit.*

² Luk., p. 335; N. Costin («neîntrebînd voia craiului sau] a] alte căpitenii a crăiei leșești »).

³ După Luk., p. 335 se pare că Ioan Vodă nici n-ar mai fi încercat să obțină ajutorul lui Henri de Valois. Aceeași versiune, explicabilă prin izvorul comun, și la N. Costin, p. 458. De fapt, însă, el ceru ajutorul Poloniei (cf. Ioachim Bielski, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 175; Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 220—221 și Gr. Ureche, p. 225, dar fu refuzat pentru motivele cunoscute (vezi aici, mai sus).

⁴ Luk., p. 335; Gr. Ureche, p. 226; N. Costin, p. 458.

⁵ Luk., p. 338. Aceleași cifre la Ioachim Bielski (la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 176); N. Costin, p. 459 dă aceleași efective pentru turci și unguri, dar nu precizează numărul munteților; Gorecki, p. 226 spune că armata dușmană ar fi avut următoarele efective: 70 000 munteni, 30 000 turci și 3000 unguri.

⁶ Luk., p. 338. Aceeași versiune la Bielski, p. 176 și la Mihail von Iselt ap. Sc. Callimachi, *Un istoric olandez despre Ioan Vodă « cel Cumplit »*, în « Studii », an. III, (1950), nr. 2, p. 164; N. Costin, p. 460 spune însă că au trecut Siretul.

⁷ Luk., p. 338; aceeași cifră la Bielski, p. 176; N. Costin dă însă numai 5000.

⁸ Luk., p. 338; Bielski, p. 176 și Gr. Ureche, p. 226 dau aceleași cifre; dar N. Costin doar 300 (p. 460).

⁹ Luk., p. 338. Aceeași versiune la Bielski, p. 177; Gr. Ureche, p. 226 și N. Costin, p. 460, dau o altă dispoziție a trupelor: ei ar fi atacat doar din trei părți.

¹⁰ Luk., p. 338. Lupta, de fapt, s-a dat lângă vadul Doamna, pe apa Rîmnei, la Jiliște (cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 99 și nota 161; N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 148—149 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, II—1, p. 198).

¹¹ Luk., p. 338.

¹² A. D. Xenopol, *op. cit.*, V, p. 100; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II—1, p. 198.

¹³ Luk., p. 339; N. Costin, p. 460.

¹⁴ Aceleași cifre la Bielski, p. 177 și N. Costin, p. 460.

¹⁵ Luk., p. 340.

¹⁶ *Ibidem*, p. 461.

¹⁷ *Ibidem*, p. 227.

Împotriva turcilor care veneau să treacă Dunărea, Ioan Vodă trimise pe Eremia Golia cu 13 000 de moldoveni ¹, spre a le opri trecerea.

Amănuntele privitoare la luptele de la Dunăre (armata lui Ioan Vodă: 30 000 împărțiți în 30 cete, turci peste 50 000, trădarea lui Eremia Golia, desfășurarea luptei, retragerea) și apoi cele privitoare la lupta de la Roșcani (îngroparea în șanțuri, lupta de trei zile, capitularea lui Ioan Vodă și sfârșitul său ² se verifică de asemenea ³.

Sub anul 1575, vorbind despre invazia tătarilor în Podolia, la Siniawka, Lukomski spune că tătarii ar fi luat robi cam 5000 de oameni și ar fi dus cu ei peste 150 000 de cai și nenumărate vite cornute ⁴. Deși alte izvoare dau alte cifre ⁵, totuși cele date de Lukomski ni se par mai probabile.

IOAN POTCOAVĂ

De o mai mare atenție se bucură la Lukomski venirea cazacului Ioan Potcoavă în Moldova pentru continuarea luptei de eliberare națională a popoului moldovean. Dacă autorul anonim al *Scurtei descrieri a Rusiei Mici* închină lui Ioan Potcoavă numai câteva rînduri ⁶, Lukomski povestește pe larg, pe șapte pagini, acest episod din relațiile romîno-ucrainene. Ioan Potcoavă însă nu a fost frate bun al lui Ioan Vodă, cum afirmă Lukomski ⁷, ci numai «s-a făcut, cum zic unii, frate lui Ioan Vodă» ⁸. În expediția sa din Moldova, Ioan Potcoavă fu ajutat de Stanislaw Kopețki, de Țopa, un moldovean așezat prin părțile Braczlawului, și de 330 cazaci ai hatmanului Șah ⁹. La intrarea în Moldova, după o primă luptă cu Petru Șchiopul, care avea 500 de turci, pe lângă moldovenii săi, acesta din urmă, învins, fugi în Țara Romînească, iar Potcoavă intră în Iași la 18 noiembrie ¹⁰. Se confirmă răsplătirea lui Kopețki și Țopa și chiar trecerea moldovenilor sub comanda hatmanului Șah ¹¹. Împotriva noului domn veni în curînd iarăși cu o mare oaste ¹² Petru Șchiopul. Lukomski nu precizează din cine era alcătuită oastea lui Petru Șchiopul. De fapt erau munteni,

¹ Aceeași cifră la Bielski, p. 178 și la Gorecki, p. 241; dar N. Costin, (p. 461) are doar 1400.

² Luk., p. 343—348.

³ Gr. Ureche, p. 227—229; N. Costin, p. 462—465; Bielski, p. 180—184. Efectivul și dispozitivul trupelor așa cum le aflăm la B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, Buc., 1926, cap. III și IV, sînt, în bună parte, fanteziste.

⁴ Luk., p. 394.

⁵ N. Costin, p. 466 spune că au robit 340 000 oameni; K. Osipov, *op. cit.*, p. 55 spune că au luat 35 000 robi, circa 40 000 cai și 50 000 vite cornute; la R. Ciocan, *op. cit.*, p. 155 nota 4, se dau alte cifre: 55 000 oameni uciși și 300 000 luați robi.

⁶ Kr. op. Mal., p. 215.

⁷ p. 351.

⁸ Gr. Ureche, p. 230; N. Costin, p. 467; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 171, n. 7.

⁹ Luk., p. 352—353; Gr. Ureche, p. 230; Bielski, p. 185; N. Costin, p. 468.

¹⁰ Luk., p. 354; Gr. Ureche, p. 231 și N. Costin, p. 468, dau data de 23 nov., acceptată și de N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 172; A. D. Xenopol (*op. cit.*, V, p. 109) dă data de 10 nov.; Bielski (p. 188) spune: «în ajunul sf. Andrei», adică: 29 noiembrie.

¹¹ Luk., p. 354; N. Costin, p. 460. Știrea lipsește la Gr. Ureche. Bielski (p. 188) spune că Șah a fost numit în fruntea boierilor.

¹² Luk., p. 355.

ardeleni, moldoveni din țara de jos, turci și tătari¹. Lupta avu loc la Docolina pe Prut² și ea fu câștigată de Potcoavă, în a cărui armată a luptat și hatmanul Șah³. Deși câștigase bătălia, Potcoavă se retrase în Polonia, unde fu prins și aruncat în temniță⁴. În anul următor, el fu decapitat la Liov, pentru stricarea păcii cu turcii⁵. În același an avu loc expediția cazacului Alexandru în Moldova⁶.

ȘTIRILE PRIVITOARE LA SEC. XVII DIN SCURTA DESCRIERE

A RUSIEI MICI ȘI DIN SAMOVIDEȚ.

RELAȚIILE ÎNTRE UCRAINA ȘI MOLDOVA LA ÎNCEPUTUL SEC. XVII

Știrile privitoare la sec. XVII încep cu relatarea luptei dată de hatmanul Żolkiewski la Țușora, în 1620. Luară parte și cazacii din oastea polonă⁷. Știrea dată de izvorul ucrainean cu privire la capturarea lui Bogdan Hmielnițki în această luptă nu se adevărește⁸.

RELAȚIILE LUI VASILE LUPU CU BOGDAN HMIELNIȚKI

Peste trei decenii, în 1650, cazacii luptară din nou în Moldova, alături de tătari, pentru a determina o schimbare în orientarea politică a lui Vasile Lupu, în legătură cu marea luptă de eliberare pe care o purta poporul ucrainean împotriva Poloniei panilor. În acel an, Moldova fu devastată pînă la munți și mulți oameni fură duși în prinsoare⁹, ceea ce se confirmă și de izvoarele noastre¹⁰ și de cele rusești¹¹.

Peste doi ani, în 1652, pe cînd Timuș venea în Moldova spre a se căsători cu Ruxandra, polonii dădură cu Hmielnițki lupta de la Batog, unde fură înfrinți¹². Descrierea înfrîngerii polone este mult mai amănunțită în *Scurta descriere a Rusiei Mici* decît în cronica lui Miron Costin. Se adevărește știrea dată de izvorul cazac¹³, că V. Lupu ceru polonilor să împiedice intrarea lui Timuș

¹ Gr. Ureche, p. 231—232; N. Costin, p. 468—469; N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173.

² Numele locului bătăliei nu se află la Lukomski. El e dat de Gr. Ureche, p. 232. și N. Costin, p. 469; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 173.

³ Luk., p. 355; Gr. Ureche, p. 232; N. Costin, p. 469.

⁴ Luk., p. 356.

⁵ Luk., p. 357. Călcarea păcii cu turcii este dată ca motiv pentru decapitarea lui Potcoavă și de Gr. Ureche, (p. 232), în timp ce N. Costin (p. 469) spune: « pentru aceste rocoșituri ce făcuse asupra lui Petru Vodă ».

⁶ Gr. Ureche, p. 233; N. Costin, p. 469; Bielski, p. 190, Hurmuzaki, XI, p. 607—610; Luk., p. 357, știe doar de invaziile lui Alexandru în Polonia.

⁷ Kr. op. Mal., p. 216; descrierea pe larg a luptelor la Miron Costin, Kogălniceanu, I, p. 271—272. După izvoare polone, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXLIII—CXLIV.

⁸ Cf. K. Osipov, *op. cit.*, p. 104—105; se pare că e o confuzie cu prinderea fiului lui Żolkiewski (cf. I. Macărek, *op. cit.*, p. 163).

⁹ Sam., p. 23—24.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXXIII—CCXXXIV; M. Costin, p. 319—320.

¹¹ *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, II, Moscova, 1954, p. 445—447.

¹² Kr. op. Mal., p. 234—236. Kalinowski — după izvorul cazac — ar fi avut la Batog 3000 infanterie regulată și 6000 cavalerie. M. Costin (p. 321) dă alte efective: 8000 pedestrași și 12 000 cavalerie.

¹³ Kr. op. Mal., p. 234.

în Moldova¹. După înfrîngerea polonilor, Bogdan Hmielnițki și tătarii veniră la Camenița și pătrunseră, mai departe, în Polonia².

În toamnă Timuș, însoțit de 12 000 cazaci³, putea veni la Iași, unde avu loc nunta⁴.

Sub anul 1653 *Scurta descriere a Rusiei Mici* vorbește, greșit, despre tratativele dintre B. Hmielnițki și turcii. De fapt, aceste tratative au avut loc mai ales în anii 1650—1652, cum au stabilit cercetările mai noi⁵. De asemenea, conflictul lui Hmielnițki, pe această chestiune, cu Gladki și Gulianețki a avut loc nu în 1653, cum scrie izvorul ucrainean⁶, ci în 1651—1652, în timpul tratativelor cu turcii, cum au stabilit istoricii sovietici⁷.

Tot sub anul 1653 se vorbește de alungarea lui Vasile Lupu din domnie de către munteni și ardeleni și de ajutorul dat domnului Moldovei de proaspătul său ginere cazac. Analistul ucrainean redă just, deși foarte pe scurt, cele două faze ale acțiunii cazacilor în Moldova: 1) izbînda lor la Popricani pe Jijia și înscăunarea lui Vasile Lupu și 2) lupta de la Suceava în care Timuș fu rănit la picior, din care cauză muri peste cîteva ore⁸. Izvorul ucrainean nu cunoaște însă expediția cazaco-moldovenească în Țara Romînească și deci nici lupta de la Șoplea pe Teleajen, nici pe cea de la Finta (27 mai 1653); cronicarul ucrainean spune, simplu: «Radul (de fapt Matei Basarab) și Rákóczi alungară pentru a doua oară pe Vasile din domnie și pe Timuș din Iași»⁹.

Știrea dată de Samovidej¹⁰, la anul 1657, că regele Poloniei, Jan Kazimir, a cerut ajutorul tătarilor din Crimeea împotriva armatelor suedeze, ardeleni și căzăcești, care invadaseră Polonia, se adeverește¹¹.

LUPTELE DIN MOLDOVA ȘI UCRAINA DIN DECENIILE 8 ȘI 9 ALE SEC. XVII

Știrile cronicilor ucrainene privitoare la luptele date prin a opta decadă a sec. XVII sînt relativ numeroase. Știrile privitoare la luptele polonilor cu turcii în 1673 în Moldova se confirmă. Turcii veniră cu Husein pașa însoțit de domnii țărilor romîne Ștefan Petriceicu și Gr. Ghica. Kaplan Ghirei, un sultan tătar, stătu la Țuțora¹². Victoria polonă din 11 noiembrie 1673 se con-

¹ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXXVIII—CCXXXIX; idem, *Ist. rom.*, VI, p. 180 și același, *Legăturile romînilor cu rușii apuseni*, p. 51 (după Kostomarov).

² Kr. op. Mal., p. 236; N. Iorga *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 79.

³ Kr. op. Mal., p. 236; dar N. Iorga, (*Ist. rom.*, VI, p. 181) dă pentru oastea lui Timuș doar un efectiv de 3000 oameni.

⁴ Sam., p. 32; N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 208—214; M. Costin, p. 321—322.

⁵ Vezi aici mai sus, și Hurmuzaki, supl. II, vol. III—1, p. 31 și 40—41.

⁶ Kr. op. Mal., p. 236.

⁷ K. Osipov, *op. cit.*, p. 320, pune acest conflict în 1651; N. Petrovski, *op. cit.*, p. 32, în 1652; tot în 1652 și *История СССР*, t. I, p. 500.

⁸ Kr. op. Mal., p. 236—238; mult mai pe larg povestește aceste lupte M. Costin (p. 327—344).

⁹ Kr. op. Mal., p. 237; Sam., p. 46, greșit, sub anul 1656; cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 199—203.

¹⁰ Sam., p. 47.

¹¹ M. Costin, I, p. 354; relatarea luptelor din Polonia este mult mai detaliată la M. Costin (p. 353—354) decît la Roman Rakuška Romanovski.

¹² Sam., p. 117—119; N. Muste, la Kogălniceanu, III, p. 10; N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, IV, p. 147 și același, *Studii și documente*, IX, p. 148—161.

firmă, dar efectivele date pentru oastea turcească de Samovideț și de cronicile moldovenești diferă ¹. Se confirmă și retragerea lui Kaplan Ghirei în Dobrogea ². Se adeverește și știrea că polonii au lăsat garnizoane de infanterie germană la Suceava și în alte cetăți ³. Urmă apoi intervenția tătarilor, care instalează la Iași pe Dumitrașcu Cantacuzino ⁴. Moldova suferi cumplit în iarna 1673/74, îndeosebi din pricina cetelor prădalnice ale tătarilor ⁵.

Expediția din anul următor, 1674, întreprinsă de însuși sultanul Mohamed IV în Ucraina, în sprijinul trădătorului Doroșenko, se făcu prin Moldova ⁶, ceea ce se confirmă ⁷. În Moldova, de unde fuseseră alungați polonii, se alăturară turcilor și tătarii hanului Selim Ghirei ⁸. Cererea de ajutor a lui Doroșenko către sultanul tălar Kaplan Ghirei, care se afla în Moldova ⁹, a fost, de fapt, adresată marelui vizir Sulemagan-Aga-Kegapa, la 29 ianuarie 1674, și în urma acestei cereri padișahul ordonă în 7/16 februarie 1674 (luna Zilkade 1084) hanului Selim Ghirei să-l ajute pe Doroșenko ¹⁰. Intervenția armatei ruso-cazace, condusă de cneazul Romodanovski și hatmanul Ivan Samoilovici, în Ucraina din dreapta Niprului, împotriva lui Doroșenko, deșteaptă legitime speranțe în sufletele moldovenilor, care așteptau cu nerăbdare armatele rusești, crezând că, în sfârșit, a sosit ziua eliberării lor de sub jugul otoman ¹¹.

La luptele care s-au dat în 1678 între ruși și turci la Cigirin pentru stăpânirea Ucrainei din dreapta Niprului au luat parte, alături de turci, și domniii țărilor române ¹². Știrea se verifică prin cronicile moldovene, care dau și numele domnilor români: Antonie Ruset al Moldovei și Gh. Duca al Țării Românești ¹³.

¹ Sam., (p. 117—119) dă 40 000; N. Muste (p. 10) dă 30 000; N. Costin (Kogălniceanu, II, p. 9) dă 20 000. Mult mai pe larg decât izvorul cazac relatează aceste evenimente Ion Neculce (Kogălniceanu, II, p. 201—203).

² Sam., p. 117—119; Hurmuzaki, IX — 1, p. 280.

³ Sam., p. 117—119; N. Costin (Kogălniceanu, II, p. 12); I. Neculce, (*ibidem*, p. 206). La Suceava era infanteria germană a lui Theodor Frank (N. Iorga, *Geschichte*, IV, p. 149).

⁴ Sam., p. 117—119; N. Costin (p. 10—11) cu mult mai multe amănunte.

⁵ Sam., p. 117—119; N. Costin, p. 10; I. Neculce, p. 207—208 și N. Muste, III, p. 13—14; acesta vorbește și despre luptele dintre tătari și joldnerii nemți relatate pe scurt de Roman Rakușka. Pustiirea Moldovei o confirmă și relația ardeleană din 24 dec. 1673 a diacului Matei către Mihail Apafi (Veress, *Documente*, XI, p. 149—151).

⁶ Sam., p. 120.

⁷ N. Costin, p. 13; N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 161—168.

⁸ Sam., p. 120—122.

⁹ *Ibidem*, p. 120.

¹⁰ D. Doroșenko — J. Rypka, *op. cit.*, p. 48; Hurmuzaki, V — 1, p. 87—88.

¹¹ Cf. Sam., p. 122—123; Negustorul rus Nicolae Ivanov povestește că, trecând prin Moldova cu mărfuri, a fost la Iași unde se răspândise vestea că armata rusească era gata să înainteze la Nipru contra lui Doroșenko și a turcilor. Moldovenii, grecii și alte neamuri din Moldova, aflind de înaintarea rușilor, s-au bucurat foarte mult și și-au exprimat dorința de a se uni cu oastea rusească pentru a înlătura jugul turcesc. La aflarea știrii că oastea rusească s-a retras de la Nipru, moldovenii au fost cuprinși de mare mîhnire (știre din 3 iunie 1673 la I. Nistor, *Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea*, p. 33).

¹² Sam., p. 142.

¹³ N. Costin, II, p. 15—16 (cu numele greșit al hatmanului cazac: Samuil Popovici în loc de Ivan Samoilovici. De la N. Costin împrumută numele și N. Iorga (*Ist. rom.*, VI, p. 305). La N. Costin, greșit, apa Casmenului în loc de apa Tismenului (Tiasminului); I. Neculce, II, p. 210—211; N. Muste, III, p. 18. Pentru luptele dintre 1677—1681, vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 173—181.

Despre ultimul — de data aceasta ca domn al Moldovei — amintește însă Samovideț sub anul 1683, referindu-se la prinderea sa în țară după înapoierea de la asediul neizbutit de la Viena și ducerea sa în Polonia. Dar, pe cînd cronicarul ucrainean nu închină acestui eveniment decît două-trei cuvinte¹, Ioan Neculce povestește pe larg întîmplarea din ajunul crăciunului lui 1683, la Domnești, în Putna².

În schimb, Samovideț dă ceva mai multă atenție luptelor date de cazacii lui Kunițki în 1684 în Moldova, cu toate că relația sa³ este mult mai redusă decît cea a lui Nicolae Costin⁴. La fel de sumară este și relația din *Scurta descriere a Rusiei Mici* asupra aceluiași eveniment⁵.

Se confirmă și știrea anelor căzăcești⁶ despre cumplita pustiire a Moldovei în urma luptelor din 1684—1685 dintre poloni și turci⁷.

Expediția lui Jan Sobieski în Moldova la 1686 este foarte succint prezentată de Samovideț⁸. El însă cunoaște caracterul luptelor: lupte de hărțuială cu tătarii. Noi dispunem însă de relații mai amănunțite cu privire la această expediție polonă⁹.

O altă expediție polonă în Moldova, tot atît de nereușită, fu cea din 1691, despre care de asemenea aflăm cîteva rînduri la Samovideț¹⁰. Se confirmă deopotrivă și știrea izvorului cazac despre lăsarea de garnizoane polone în acest an la Suceava, Neamț și în alte cetăți¹¹, ca și despre viscolul care a nimicit oastea polonă și despre caii secerați de boală¹².

Din această sumară confruntare a știrilor anelor căzăcești cu izvoarele noastre documentare și narative rezultă că, în general, informațiile anelor căzăcești se verifică, atît în ce privește relațiile politice dintre țările romîne și țările vecine, cit și în ce privește evenimentele de istorie militară, efectivele angajate în lupte, cronologia evenimentelor, motivarea cauzală a diferitelor evenimente istorice etc. Uneori anele căzăcești sînt lacunare în raport cu izvoarele noastre, alteori însă ele sînt mai dezvoltate și înfățișează într-un cadru mai larg de istorie est-europeană evenimente privind istoria țărilor romîne.

CONFUZII, LACUNE, ERORI ÎN CRONICILE UCRAINENE

Dar, pentru a putea aprecia just valoarea de izvor istoric a cronicilor ucrainene, trebuie să menționăm că ele cuprind și o serie de confuzii, erori, imprecizii și exagerări. Astfel, venirea solilor domnilor romîni la Hmielnițki,

¹ Sam., p. 160.

² I. Neculce, II, p. 218—222.

³ Sam., p. 160—161.

⁴ N. Costin, II, p. 27—31; Hurmuzaki, supl. II, vol. III — 1, p. 145—150 și vol. IX—1, p. 307—311; la Alex. Amiras (Kogîlniceanu, III, p. 106) Kunițki e numit greșit Konięcpolski.

⁵ Kr. op. Mal., p. 286—287; o relațiune pe larg într-o scrisoare contemporană din Cracovia la Hurmuzaki, supl. II, vol. III — 1, p. 145—150 și A. Veress, XI, p. 202—215.

⁶ Sam., p. 162; Kr. op. Mal., p. 287.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, XI, p. 144—160; N. Costin, II, p. 34—35; Muste, III, p. 24—25.

⁸ Sam., p. 165.

⁹ N. Costin, II, p. 36; I. Neculce, II, p. 232—233 și îndeosebi amănunțitul jurnal al lui Iacob Sobieski, fiul lui Jan Sobieski (vezi aici, mai sus, p. 249 și nota 1) și relația de la A. Veress, XI, p. 237—239.

¹⁰ Sam., p. 180.

¹¹ N. Costin, II, p. 38; I. Neculce, II, p. 239.

¹² *Ibidem*.

spre a-l felicita pentru victoria asupra polonilor, a avut loc nu în 1648, cum spune *Scurta descriere a Rusiei Mici*,¹ ci în 1649, cum aflăm la Samovideț². Tot astfel, dată fiind conjunctura politică de atunci este puțin probabil ca domniii țarilor romîne să fi cerut cu acel prilej și ajutor lui Bogdan Hmielnițki³. Afirmatia privitoare la cererea de ajutor se referă, probabil, la tătari, care pe atunci solicitau sprijinul lui Hmielnițki în lupta lor contra cazacilor de la Don⁴.

Tot *Scurta descriere a Rusiei Mici*⁵, vorbind la 1649 de atacarea Moldovei de către cazaci împreună cu tătarii, face confuzie, pe de o parte, cu trecerea tătarilor prin Moldova, la 1649, cînd ei fură bătuți la satul Brătuleni⁶, iar pe de altă parte, cu atacul cazaco-tătar din 1650 în Moldova⁷, din două expediții rezultînd, prin contopire, una singură, și aceasta în 1649.

În același loc izvorul ucrainean numește, greșit, pe fiica lui V. Lupu, care urma să se căsătorească cu Timuș, Irina, în loc de Ruxandra. O greșeală asemănătoare face autorul anonim al *Scurtei descrieri a Rusiei Mici* și cînd vorbește la 1653 de Radu, voievodul Munteniei⁸ în loc de Matei Basarab.

Confuzii aflăm și la Samovideț. Astfel, sub anul 1656, el vorbește de expediția lui Timuș în Moldova și de moartea sa⁹, cînd este știut că acest lucru a avut loc în 1653, la asediul Sucevei¹⁰.

Pe alocuri — ca și în cronicile moldovenești — se întîlnesc și în anele căzăcești unele nume proprii corupte, deformate. Așa, între altele, la Samovideț¹¹ aflăm, corupt, Balankerem pentru Szalankemen și Tekel pentru Thököly. Tot acolo, Ljamci pentru Neamț (Cetatea Neamțului) și altele.

ȘTIRI NOI ÎN CRONICILE UCRAINENE, PRECIZĂRI LA ȘTIRI CUNOSCUTE. VALOAREA CRONICILOR UCRAINENE PENTRU ISTORIA NOASTRĂ

Dar cronicile ucrainene aduc și o serie de știri noi sau precizări la știri deja cunoscute, ceea ce mărește mult valoarea lor. Astfel, Lukomski¹² ne-a păstrat numele lui Temriuk Piatigoreț, comandantul cazac care a venit în 1572 în ajutorul lui Bogdan Lăpușneanu împreună cu hatmanul coroanei Nicolae Mielecki.

Același Lukomski¹³ ne dă știrea că, în 1575, după ce au prădat Podolia, tătarii din Crimeea au împărțit prada cu Petru Șchiopul, domnul Moldovei,

¹ p. 224.

² Sam., p. 18. Vezi și aici, mai sus, p. 234.

³ Kr. op. Mal., p. 224.

⁴ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 107.

⁵ Kr. op. Mal., p. 225—226.

⁶ C. C. Giurescu, *op. cit.*, III — 1, p. 85.

⁷ Sam., p. 23—24; M. Costin, I, p. 319—320; N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 173—175.

⁸ Kr. op. Mal., p. 236—238.

⁹ Sam., p. 46.

¹⁰ M. Costin, I, p. 343.

¹¹ Sam., p. 46.

¹² Luk., p. 333—334. Izvoarele noastre nu ne-au păstrat numele lui Temriuk Piatigoreț. Lasicki, *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voiuoda (cui successit Iuonia) et caede Turcarum ducibus Mieleczkio et Sienieawskio a. MDLXXII*, în *Tezaur de mon. ist.*, III, p. 259, îl numește Temruk de Pietichor (Temrucus Pietichorensis).

¹³ Luk., p. 348—349.

lucru pe care îl cunoaște și N. Costin¹, dar față de care cronicarul moldovean ia o atitudine negativă.

Încercarea lui Ioan Potcoavă de a continua lupta de eliberare a Moldovei de sub jugul turcesc s-a terminat, după cum știm, prin decapitarea sa la Liov în 1578. Dar trupul său nu fu înmormântat acolo², ci în mănăstirea de la Kanev³.

Tot în 1578 aflăm⁴ despre o invazie în Polonia a cazacului Alexandru, care în același an reușea să ocupe, pentru scurt timp, tronul Moldovei; izvoarele noastre cunosc numai acest ultim eveniment.

La lupta de la Țuțora (1620) au luat parte, alături de poloni, și cazaci, ceea ce știu și izvoarele noastre narative⁵. Dar, în afară de Miron Costin, izvoarele noastre nu ne-au păstrat numele celor care au comandat pe cazaci în această bătălie. De altfel, și Miron Costin spune, pur și simplu, « Hmielnițki », vorbind de unul din comandanții cazaci, pe când din *Scurta descriere a Rusiei Mici*⁶ aflăm că acesta a fost sotnikul Mihail Hmielnițki, care nu a fugit, ci a murit în luptă, și că alături de el s-a aflat și fiul său Bogdan Hmielnițki, viitorul erou al luptei de eliberare națională a Ucrainei⁷.

Și *Samovideț*⁸ și *Scurta descriere a Rusiei Mici*⁹ ne dau știrea despre sosirea unor soli români în 1649 la Bogdan Hmielnițki, ceea ce nu am aflat în izvoarele noastre.

Tot din *Scurta descriere a Rusiei Mici*¹⁰ aflăm și numele comandanților cazaci: Timoș Nosáci, Martin Pușkar și Michailo Doroșenko, care au condus invazia în Moldova în 1650.

Numele polcovnicului cazac, care împreună cu Timuș restabili pe V. Lupu în domnie și apoi, după moartea lui Timuș, semnă capitularea cazacilor la Suceava în 1653, este Nicolae Fedorenko¹¹, și nu Nicolae Feodorovici cum îl dă o relație contemporană¹², M. Costin¹³ și N. Iorga¹⁴.

¹ N. Costin, I, p. 466 și Gorecki, p. 251—252, afirmă și ei că tătarii au împărțit prada cu domnul Moldovei.

² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 209 spune că a fost înmormântat în biserica română din Liov, deși în nota 45 izvorul polon citat de Hasdeu spune că fu înmormântat în biserica frăției rusești de acolo. De îngroparea sa în biserica rusească din Liov vorbesc și niște avvisi contemporane din 16 și 27 iunie 1578 din Liov (la A. Veress, III, p. 147—148). Înmormântarea lui la Kanev o afirmă și Al. Papadopol-Calimach, *Cîntecul hatmanului Ivan Serpeaga (Ioan Potcoavă, Creșul, domn al Moldovei 1577—1578). Cîntec popular din Rusia meridională*, în „Conv. lit.,” XXI, (1887), p. 1005—1006.

³ Luk., p. 357 (după *Русская достоверная летопись*) și Kr. op. Mal., p. 215.

⁴ Luk., p. 357.

⁵ M. Costin, I, p. 270—272

⁶ Kr. op. Mal., p. 216.

⁷ Nici întinsele relații documentare despre bătălia de la Țuțora din Hurmuzaki, II, p. 474—509 nu pomenesc nimic de cei doi Hmielnițki.

⁸ Sam., p. 18.

⁹ Kr. op. Mal., 225 (greșit sub anul 1648).

¹⁰ *Ibidem*, p. 225—226 (greșit sub anul 1649).

¹¹ *Ibidem*, p. 236—238.

¹² Hurmuzaki, supl. II, vol. III—1, p. 53—54.

¹³ M. Costin, I, p. 343.

¹⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 237 (Niclas Federwicz) și p. 239 (Chodorwicz); idem, *Ist. rom.*, VI, p. 202, nota 4; Bissaccioni, în *Delle guerre civili della Moldavia*, I—I numește simplu Stepiche (probabil Stepka de la Ștefan), ceea ce este greșit, întrucât I-l chema Nicolae (N. Iorga, *Maiolino Bissaccioni și războaiele civile din Moldova*, în « Arhiva soc. șt. și lit. din Iași », III (1892), p. 718.

*Samovideț*¹ ne dă știrea despre trecerea unui sultan tătăresc prin Moldova în 1657, în ajutorul Poloniei, ceea ce — după cit am putut verifica — este de asemenea o știre nouă.

Prețioasă este știrea dată de *Samovideț*² și de *Scurta descriere a Rusiei Mici*,³ la anul 1664, despre refugiarea hatmanului Ucrainei din dreapta Niprului, Pavel Teteria, prin Polonia, în Moldova, știre pe care de asemenea nu o aflăm în izvoarele noastre⁴.

Tot astfel participarea lui Constantin Șerban Basarab în 1674 la asediul orașului Lisianka din Ucraina o cunoaștem numai din *Scurta descriere a Rusiei Mici*⁵.

Utilă este și precizarea cronicilor ucrainene⁶ că hatmanul cazac care luptă în 1678 alături de ruși în Ucraina împotriva turcilor însoțiți de domnii țărilor române se cheama Ivan Samoilovici, și nu Samoil Popovici, cum scrie N. Costin⁷ și cum — după el — adămite și N. Iorga⁸.

În fine, participarea lui Toma Cantacuzino în 1718, la Gluchov, la nunta Ulianei, fiica hatmanului Ivan Ilici Skoropadski, cu Petru Petrovici Tolstoi, polcovnic de Nejin⁹, este de asemenea o știre pe care nu am aflat-o în izvoarele noastre documentare și narrative.

Aici ia sfârșit scurta analiză pe care am întreprins-o cu privire la știrile cronicilor ucrainene. Făcînd bilanțul acestei sumare verificări, constatăm că, în afară de unele greșeli, imprecizuni, confuzii ori exagerări, știrile aduse de izvoarele ucrainene pot fi acreditate. Prin urmare, putem conchide că aceste izvoare sînt autentice¹⁰, veridice, și pentru istoria țărilor române în sec. XVI—XVII, mai ales pentru istoria Moldovei, care, datorită vecinătății și legăturilor seculare cu Ucraina, preocupă în chip deosebit pe analiștii ucraineni.

De bună seamă că valoarea de izvor istoric a celor trei cronici ucrainene de care ne-am ocupat în acest studiu este inegală. Cea mai valoroasă, ca una care se datorește unui contemporan cu evenimentele relatate, este, fără îndoială, cronica lui Roman Rakușka Romanovski; de o valoare egală cu cronica contemporanului său moldovean Miron Costin, *Samovideț* este deci un izvor istoric de prima mîină pentru istoria Moldovei în sec. XVII.

¹ Sam., p. 47; M. Costin, I, p. 355, știe doar de întorcerea tătarilor care duceau în robie, între alții, pe Kemény János.

² Sam., p. 84—85.

³ Kr. op. Mal., p. 264.

⁴ Doar N. Iorga, *Legăturile rominilor cu rușii apuseni*, p. 58, cunoaște acest eveniment după o știre cu șase ani mai tîrzie, scrisoarea din 13 august a lui Jan Sobieski către episcopul Olszowski: «un anume Tetera a fugit în Moldova». Iorga împrumută știrea de la Grabowski, *Ojczyście wspominki* (Amintiri patriotice), II, p. 325.

⁵ Kr. op. Mal., p. 278. Din acest izvor cunoaște știrea și P. P. Panaitescu, *Pribegia lui C. Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, p. 385 și nota 2.

⁶ Sam., p. 142.

⁷ N. Costin, II, p. 15—16.

⁸ N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 305.

⁹ Kr. op. Mal., p. 304.

¹⁰ Cf. părerea, în acest sens, despre cronica lui Samovideț a lui N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 140 și K. Osipov, *op. cit.*, p. 37.

Scurta descriere a Rusiei Mici, — un izvor mult posterior evenimentelor pe care le relatează — este totuși prețioasă prin faptul că ne-a transmis în cuprinsul ei o serie de mărturii vechi, azi pierdute. Este un izvor istoric de mîna a doua.

Tot un izvor istoric de mîna a doua este și *Culegerea istorică* a lui Șt. V. Lukomski. Valoarea sa de izvor istoric pentru istoria Moldovei este însă mult mai redusă decît a celorlalte două izvoare ucrainene, pe de o parte, din cauză că autorul a trăit cu două secole după evenimentele relatate de el și, pe de altă parte, pentru că opera sa este o simplă compilație după cronică lui Guagnin.

Dar, dacă valoarea lor ca izvor istoric pentru istoria țărilor romîne în sec. XVI — XVII este circumscrisă de faptul că respectivele anale sînt izvoare de prima sau de a doua mînă, cronicile ucrainene sînt toate deopotrivă de prețioase pentru problema relațiilor romîno-ucrainene, ca unele care prezintă consecvent știrile de istorie romînă în cadrul istoriei ucrainene, îngăduindu-ne astfel să avem o perspectivă adecvată asupra trecutului comun, de luptă și de suferință, al celor două popoare.

În concluzie, ținînd seama de cele spuse în această parte a studiului nostru, analele căzăcești pot fi întrebuițate ca sursă de informare pentru istoria țărilor romîne în sec. XVI—XVII, cu tot atît folos ca și izvoarele noastre documentare și narrative.

Ignorate atîta timp de cercetătorii noștri, analele căzăcești vin să se alăture astăzi celorlalte izvoare narrative de care dispune istoria noastră națională, impunîndu-se prin noutatea și valoarea lor.

A N E X E ¹

I

ȘTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRILOR ROMÎNE ÎN CRONICA MARTORULUI OCULAR (ЛЕТОПИСЬ САМОВИДЦА)

1

p. 18. 1649.

<La începutul anului 1649, la Pereiaslavl, vin soli poloni cneazul Cetvertenski și voievodul de Kiev Adam Kisel.>

...Și acolo, la sfatul acela, fură și soli de la regele Ungariei²: atît de mult se răspîndise pe atunci prin toate țările faima cazacilor și a lui Hmielnițki, că diferiți monarhi îi arătară prietenie și îi trimiseră daruri, că începură să-i vină soli de la maiestatea sa imperială din Moscova, de la domnii Moldovei și Munteniei, <aducînd> mari daruri...

2

p. 23—24. 1650.

Nevoind ca oastea să stea degeaba și încă înfrățindu-se cu un atare păgîn și dușman al credinței creștine, cu toate că țara creștină a Moldovei se afla în supunerea turcilor,

¹ Cronicile ucrainene au fost aranjate aici în ordinea lor cronologică. Adăugirile în text între paranteze ascuțite aparțin editorului și au fost făcute pentru o mai bună înțelegere a textului.

² De fapt, principele Transilvaniei, Gh. Rákóczi II.

incepuse totuși să trăiască în liniște și belșug sub un domn <numit> Vasile Lupu, învidiind aceasta și <temîndu-se> ca ei să nu fie micșorați dacă creștinii și mai ales Rusia s-ar ridica, hanul Crimeii împreună cu hatmanul Hmielnițki, după cît se pare, cu îngăduința turcilor, atacînd pe neașteptate țara Moldovei cu toate forțele cazace și tătare, o nimiciră cu totul, o cuceriră pînă la munți, luară oameni în prinsoare și averile lor; doar cetățile cele tari rezistară și însuși domnul fugi din Iași, orașul de scaun, dar se înapoie iarăși. Iar Hmielnițki stătea cu hanul la Prut ¹.

Și țara aceea o cuceriră cu cetele lor.

Și apoi domnul <Moldovei> se înțelese cu hoarda și cu hatmanul Hmielnițki să se întorcă din țara lui și se încuscri cu Hmielnițki, promițînd să dea pe fiica sa după fiul lui Hmielnițki, ceea ce și făcu mai apoi. Și oastea coroanei cu hatmanii stătea sub Cănenița Podoliei ², nedînd cazacilor nici o pricină de război. Și așa, în anul acela, nu avu loc nici un război cu oastea coroanei, ci înapoiindu-se pe la Pokrov ³ din Moldova, stătură liniștiți acasă.

3

p. 32. 1652.

Și în anul acela trimise pe fiul său în Moldova să se căsătorească cu fiica domnului moldovean Vasile Vodă Lupu, care trebuia să facă <acest lucru>, temîndu-se de el <i. e. de B. Hmielnițki>. Și astfel în toamna ⁴ aceea avu loc veselie, <nunță> mare și dădu pe fiica sa la Cigirin și plecară <nunțașii>, provocînd mari pagube atît domnului Moldovei ⁵, cît și celorlalți oameni pe unde trecu oastea cu nunta, căci erau în mare număr și fiecare era de capul lui.

4

p. 46. 1656.

Măria sa țarul și marele cneaz Aleksei Mihailovici, majestatea sa imperială, porni pentru a treia oară la război împotriva suedezilor ⁶...

Și hatmanul Hmielnițki rămase cu armatele în Ucraina, căci nu fusese atacat de nimeni și, pe lângă aceasta, însuși sta prost cu sănătatea ⁷. Doar oastea care rămăsese între Uman ⁸ și Bug și Nistru merse cu fiul lui Hmielnițki, Timuș, în ajutorul domnului moldovean, socrul său Vasile Lupu, care lupta cu domnul Munteniei și acolo Timuș fu ucis și oastea sa se înapoie cu pagubă și aduseră cu sine corpul lui Timuș; iar domnul Moldovei, Vasile Lupu, fu dus la Constantinopol și rămase acolo în temnița de la Edikule și muri acolo ⁹.

¹ După raportul către țar al solului rus V. Unkovski, Bogdan Hmielnițki și hanul ar fi stat la Iași (raport din 2 oct. 1650, în *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, II, Moscova, 1954, p. 444).

² Cf. Kr. op. Mal., p. 225—226 (gresit sub 1649) și p. 229—230 (sub 1650).

³ 1 octombrie (vezi G. Diacenko, *Полный церковно-славянский словарь*, Moscova, 1900, p. 447).

⁴ Nunta se făcu în sept. 1652.

⁵ Se poate înțelege și: cheltuieli, ca aluzie la zestrea mare dată de V. Lupu Ruxandrei. Zestrea Ruxandrei fusese, ca și a Mariei, cealaltă fiică a lui Vasile Lupu, măritată cu lituanul Radziwill, 150 000 galbeni în bani și 50 000 în giuvaere (Hurmuzaki, V—2, p. 2, nr. II.).

⁶ E vorba de războiul ruso-suedez din 1656—1661, încheiat prin pacea de la Kardis (*История СССР* p. 453—454).

⁷ În 1656 B. Hmielnițki s-a îmbolnăvit greu (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 41).

⁸ Localitate în R.S.S.U.

⁹ Aceste ultime evenimente au avut loc în 1653.

5

p. 47. 1657.

<cazacia pustiesc Polonia >¹.

... Se uniră după aceea cu oștile ungurești și apoi cu cele suedeze și pustiiră Polonia pînă în Prusia, ba luară și Varșovia². Care lucru văzînd regele Poloniei, care se afla peste graniță³, se îngrijii, împreună cu senatorii, cum ar putea împiedica să nu se piardă și restul țării lor și trimiseră <solie> în Crimeea, rugînd pe han să le dea ajutor, care, promițîndu-le ajutor, le și trimise un sultan⁴ prin țara Moldovei.

6

p. 84—85. 1664.

În acel an, 1664, îndată după paști, hatmanul Briuchovețki⁵ își adună toate polcurile de dincolo de Nipru și, avînd cu sine cîteva mii de moscoviți, a pornit de sub Perejaslavl spre Cerkassi⁶. De care lucru auzînd hatmanul Teter⁷, și văzînd dușmănia cazacilor și a tuturor oamenilor față de el, luînd întreg tezaurul militar, pe care îi adunase bătrînul Hmielnițki și alți hatmani, și giuvaerurile oastei, turmele și mărfurile, plecă din Cigirin la Braczlav⁸, ... apoi ieși din Braczlav cu avuția pe care o putuse lua și <plecă> în Polonia, iar celelalte <bogății>, ceva bani și argint, le lăsă la Braczlav. Și venind acolo coșovoii⁹ Serko¹⁰ le jefui toate cu cazacia lui; și cele ce le duse Teter cu sine în Polonia îi fură luate acolo de panii prin înșelăciune, că ajunse în mare mizerie și trebui să fugă în Moldova¹¹.

7

p. 103. 1669.

În aceeași iarnă, văzînd hatmanul Doroșenko că hoarda din Crim a început să se apropie de zaporojeni și să-i fie lui dușmănoși, a plănuit împreună cu sfetnicii săi să se supună cu totul turcilor, ca Moldova și Muntenia...

8

p. 117—119. 1673.

Îndată primăvara năvăliră din nou în țara Moldovei oștile turcești ale acestui pașă¹², avînd cu ei și pe domnul Moldovei și pe domnul Munteniei cu oștile lor, pregătindu-se să meargă împotriva Poloniei; și puternicul pașă Kaplan Ghirei¹³ stătea la Tuțora.

¹ Cazacia erau comandați de polcovnicul Anton Jdanovici (N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 41).

² În iunie 1657, dușmanii lui Jan Kazimir erau la Varșovia (Eug. Pavlescu, *Georges II Rákóczi, prince de Transsylvanie*, Iași, 1924, p. 99).

³ Regele Poloniei fugise în țara împăratului (vezi Kr. op. Mal., p. 246, care poveștește aceste evenimente sub anul 1656). De fapt, evenimentele relatate succint de Samovideț se plasează între 1655, cînd Carol Gustav X începuse războiul împotriva Poloniei, și 1657.

⁴ sultan = demnitar subordonat hanului din Crimeea. În ediția Bodianski și copia Iuzefovici se află: «*солтанов в ордахи*» (sultanii cu hoardele).

⁵ Ivan Briuchovețki, hatman al Ucrainei din stînga Niprului (1663—1668).

⁶ În copia Kozelski: k Cerkasom; Cerkassi, localitate în R.S.S.U.

⁷ Pavel Teteria, hatman cazac al Ucrainei din dreapta Niprului (1663—1664).

⁸ Braczlav, localitate în R.S.S.U.

⁹ Koșevoi = grad în armata Zaporojelui.

¹⁰ Ivan Serko, ataman (comandant al unei grupe de 10 oameni) de Zaporoje.

¹¹ Știrea nu se află în cronicile moldovene.

¹² Husein pașa (N. Muste, III, p. 10; N. Costin, II, p. 9).

¹³ Kaplan Ghirei, sultan tătar, viitor han al Crimeii (aprilie-decembrie 1707).

Și oștile coroanei și cele lituane unindu-se, avînd cu ele și mercenari, după porunca regelui, porniră de la Liov, dar numai hatmanii; iar regele¹ rămase la Liov, căci era bolnav de hidropizie și muri acolo.

Și armatele plecară cu hatmanii, peste care mai mare era hatmanul coroanei Ioan Sobieski; și îndreptîndu-se direct asupra taberei turcești, dădură cu ei lupta. Și domnii moldovean și muntean cu oștile lor fugiră de la turci și se alipiră armatei coroanei. Și așa, a doua zi, mercenarii năvăliră asupra taberei turcești — căci turcii stăteau în șanțuri — și nimiciră oastea turcească, care era anume de 40 000 <oameni> dintre care abia scăpară 10 000 peste Nistru la Camenița², dar și aceștia într-o stare mizerabilă, așa de mare fusese înfrîngerea lor, căci fuseseră turcii singuri, fără de tătari. Și bătîndu-i pe aceștia, se îndreptară contra pașei de la Tușora, dar acesta, neașteptîndu-i, se retrase peste Dunăre.

În aceeași iarnă, mercenarii stătură peste iarnă în țara Moldovei în diferite tabere și stegarul³ coroanei Adam Sieniawski stătu la Iași, iar cetățile Suceava și altele le ocupară cu infanterie nemțească. Dar acest lucru nu făcu mult, căci turcii, văzînd înfrîngerea aceea a lor, trimiseră <solie> la han în Crișneea ca să trimită îndată hoarda în țara Moldovei pentru a alunga pe mercenari și dădură fiecărui tătar cîte doi cervoni. Și așa îndată, în timpul iernii⁴, se îndreptară spre Moldova sultanul cu fiul hatmanului cu hoarda, cărora li se alăturară din nou boierii moldoveni care se retrăseseră din fața polonilor. Și sosind în țara Moldovei, la Iași, cetatea de scaun, alungară pe joldneri, că trebuiră să se retragă din țara Moldovei, și numai în cetatea Suceava rămase infanteria.

Și în iarna aceea, mulți dintre joldneri muriră de foame.

...Țara Moldovei în acel timp fu în mare suferință, că toți trebuiră să fugă din țara lor și mulți moldoveni de seamă <fugiră și> se mutară în orașele de la Bug, căci mari nedreptăți suferiră de la tătarii care iernau acolo. Și alungînd pe leiși și pe domnul Petriceicu, puseră domn pe Dumitrașcu⁵, care venise cu hoarda, care chiar de tătari era socotit ca neputincios, căci <în domnia lui> ce voiră aceea făcură, și ocupară <țara> pînă la Dunăre, pînă unde înaintaseră jolderii poloni.

9

p. 120. 1674.

Îndată după nașterea lui Hristos <= 25 dec. 1673>, după porunca maiestății sale imperiale, adunînd oaste boierul cnez Grigore Grigorovici Romodanovski și okolniciul⁶ Petru Dimitrivici Șkuratov, voievozii de Belgorod⁷, și unindu-se cu hatmanul Ivan Samoilovici⁸ cu oștile cazacilor de peste Nipru, se îndreptară spre Krilov <Krîliv>⁹ sub Cigirin¹⁰. . . Și Doroșenko trimise <solie> în țara Moldovei la sultan¹¹, rugînd să i se trimită

¹ Mihail Wiśniowiecki, regele Poloniei (1669—1763)

² În text: Kamianet.

³ *Horujli* Inseamnă și sublocotenent de cazaci.

⁴ Iarna 1673—74.

⁵ După 11 noiembrie 1673.

⁶ Okolnici, curtean, boier de curte. În sec. XVII el reprezenta pe boierii de curte de rangul al doilea.

⁷ Localitate în R.S.S.U.

⁸ Ivan Samoilovici, hatman cazac în Ucraina din stînga Niprului (1672—1687). A avut trei fii: Simion Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Starodub, Grigore Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Cernigov și Iacob Ivanovici Samoilovici, polcovnic de Starodub.

⁹ Krilov (Krîliv), localitate în R.S.S.U.

¹⁰ Cigirin, localitate în R.S.S.U. Aici urmează un pasaj despre cucerirea de către ruși a orașelor Cerkassî și Kanev.

¹¹ Credem că e vorba de sultanul tătar Kaplan Ghirei (fratele hanului Selim Ghirei), care se afla în Moldova.

cețiva tătari pentru a-i înspăimînta. În urma repetatelor rugămînți ale lui Doroșenko, sultanul trimise o parte din hoardă la Rașkov... p. 122—123... Iar boierul cneaz Romodanovski și hatmanul Ivan Samoilovici, trecînd Niprul la Cerkassî, se îndreptară cu oștile spre Cigirin și-i asediară partea dinspre Cerkassî, iar partea cealaltă peste apa Tiasminului era liberă, prin care solii lui Doroșenko avură ieșire liberă spre Crimeea și la Țarigrad. Și astfel, prin fierbîntea sa rugămînte, Doroșenko puse din nou în mișcare pe turcii înșiși cu mari forțe cărora li se alătură și hanul¹ în țara Moldovei; și astfel, cu marile lor forțe păgînești, ieșiră la Nistru și aflară toate orașele pline de oameni, care așteptau întăriri de la maiestatea sa imperială și de la hatmanul Samoilovici, fiind asigurați prin scrisori că vin întăriri².

10

p. 139—140. 1677.

.....După predarea Cigirinului de către Doroșenko, care însuși se supuse maiestății sale imperiale și fugi din Cigirin la Sosnici, dincolo de apa Desnei, turcii, voind să provoace iarăși turburări în Ucraina, sloboziră din închisoare pe Iuri Hmielnițki³... pe acela turcii îl puseră din nou, din partea lor, ca hatman al Zaporozelului și-l trimiseră cu acele pașale și cu oști la Cigirin. Dar nu aveau încă cu totul încredere în el; întrucît nu cuceriră Cigirinul, puseră o parte din vină și pe seama lui Iuri Hmielnițki.

Pe pașii aceia porunci să-i piardă că s-au retras de la Cigirin cu rușine⁴; și pe hanul Crimeii voi să-l piardă, dar hanul fugi în țara Cerchezilor⁵ și un alt han⁶ fu trimis în Crimeea, poruncindu-le ca în vara următoare să fie din nou gata la Cigirin și la Kiev⁷; și pe Hmielnițki îl puseră în timpul iernii⁸ în țara Moldovei, cu cazacii lui, la care începură să se adune cazacii de ici, de colo, din orașele Podoliei și, în numele lui, începură să întemeieze slobozii în apropierea Bugului, în locurile pustiite.

11

p. 142. 1678.

... În același an, în 10 iulie, mari oștiri turcești <conduse> de vizirul Mustafa⁹, în mari coloane, înaintară plină la Cigirin și oastea maiestății sale imperiale cu cneazul Romodanovski și hatmanul Ivan Samoilovici trecu atunci de la Cerkassî peste Nipru, mai jos de Bujin¹⁰, în cîmpiile de la Cigirin, pe partea aceasta a rîului Tismen. Și oștile turcești stăteau de cealaltă parte a rîului Tismen, lîngă Cigirin, din spre partea tătărească; și împărțindu-și oastea, cețiva pași cu hanul Crimeii și cu domni Moldovei și Munteniei¹¹ trecură peste rîul Tismen <și astfel> mari forțe ajunseră pe partea de dincoace a rîului Tismen lîngă ținutul nisipos, împiedicînd trecerea la Cigirin și, înconjurîndu-l, dobîndiră Cigirinul...

¹ Selim Ghirei I, 1671—1678 și 1685—1691.

² Urmează succesele turcilor în Ucraina, arderea Umanului etc.

³ Fiul lui B. Hmielnițki. Se călugărise ajungînd arhimandrit de Jidițe. A fost hatman în 1677—1681 (История Украинской ССР, I, p. 319).

⁴ Ibrahim pașa serascherul fu închis la Edikule (N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 142, după cronicarul ture Funduklulu).

⁵ Hanul Selim Ghirei I fu depus și deportat în Rhodos (H. Übersberger, *op. cit.*, p. 32; N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 142).

⁶ Murad Ghirei (1678—1683).

⁷ Pentru expediția din 1677 vezi N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 177—178.

⁸ Iarna 1677—1678.

⁹ Vizirul Kara Mustafa.

¹⁰ Bujin (Bujen), localitate în R.S.S.U.

¹¹ Antonie Ruset al Moldovei și Gh. Duca al Munteniei.

12

p. 160. 1683.

<Eliberarea Vienei. Victoriile polonilor asupra turcilor.>

...Și în acele lupte mulți pași pieriră și <pe unii> joldnerii îi luară vii, pe care îi întemnițară la Liov, și pe domnul Moldovei Duca¹.

13

p. 160—161. 1684.

La începutul anului, în Nemirov, adunându-se oamenii de jos, numiți cazaci <căci între ei erau și cazaci>, și având peste ei un șef dat de rege, pe Kunițki², care se chema hatman și care după ce ocupă toate orașele de reședință, nimicind în ele polcovnicii care rămăseseră acolo, merse cu această oaste în țara Moldovei și acolo pustii multe ținuturi; și mari pagube ar fi făcut, dar hoarda, ieșind cu fiul hanului, nu le îngădui acest lucru, și făcu război cu acei cazaci; și, din luptă, Kunițki cu puțini cazaci fugi, văzând că oastea lor nu se poate apăra de hoardă. Dar cazacilor hoarda nu le putu face nimic, și ei se înapoiară cu toții; și uciseră pe acel Kunițki, șeful lor, și puseră dintre ei șef pe Moghilă³ cazac din Zaporoje, care rămăsese cu ei în Nemirov, luându-și numele de hatman, și-și ținea garnizoana sa în apropiere de Camenița și în alte orașe, de unde alungase pe turci.

p. 162. 1684.

În acel an țara Moldovei fu pustiiată de către poloni, cazaci și tătari, și puțini <oameni> rămăseră în ea.

14

p. 162. 1685.

Hanul Crimeii⁴ ieși cu hoarda și însuși se opri în jurul Rașkovului și mari pagube pricinui în ținuturi, în Volhinia și Podolia, prin năvăliri în timpul primăverii. Și sultanii cu hoardele <lor> merseră în susul Dunării spre oștile turcești, să se unească cu ele. Și țara Moldovei fu pustiiată de oștirile polone și tătarești și căzăcești, care stăteau pe lângă rege.

15

p. 165. 1686.

În acel an, regele Poloniei Ioan III adună mare oaste și, lăsând o rezervă lângă Kameneț Podolski, merse însuși cu oastea în țara Moldovei la Dunăre; dar nu avu loc o luptă mare cu turcii, căci turcii aveau <atunci> război cu împăratul la Marea Albă⁵ și cu alții, unde turcii fură învinși⁶. Și aici în Moldova o mare hoardă cu fiul hanului hărțui pe rege și astfel iarna regele cu oștile sale se înapoie în țara sa. Iar hanul însuși sta cu oștile în țara sa, în așteptarea <năvălirii> oștilor lituană și cazacă în Crimeea.

¹ Este vorba de prinderea lui Gh. Duca la Domnești (Putna), pe când revenea din campania turcească de la Viena. Fu dus la Liov unde muri în 1685 (N. Costin, II, p. 29—23; I. Neculce, p. 218—222, mult mai pe larg).

² Kunițki, hatman cazac.

³ Ivan Mohila (1648—1688), hatman la Nemirov. Succesorii lui fură Hrișko și apoi Samus, acesta fiind ultimul hatman al Ucrainei din dreapta Niprului din partea Poloniei.

⁴ Hadji Ghirei II.

⁵ Marea Albă = Arhipelagul.

⁶ Este vorba, de fapt, de luptele cu Veneția în Arhipelag (Vezi N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 210).

16

p. 175. 1688.

În același an, domnul Munteniei se supuse împăratului creștin¹ și bătu foarte pe tătari în țara sa.

17

p. 180. 1691.

Război aprig fu în Țara Ungurească între oștile imperiale și turci, în care război domnul dumnezeu ajută oștile imperiale, că oștirea turcească fu distrusă cu totul; și comandant al armatei imperiale era principele de Baden² general, și peste turci, vizirul și Thököly³ al ungarilor. Și acest război a fost la Szalankemen⁴, aproape de Varadin. După care victorie, împăratul trecu în Țara Ungurească și Muntenia, și în Moldova își așeză garnizoanele sale în Suceava⁵. În acel război vizirul însuși fu ucis și oastea turcească fu distrusă; și regele Poloniei cu oștile sale merse să se întâlnească cu oștile imperiale, dar, neajungînd <la timp>, se înapoie de la munți, căci iarna venise pe neașteptate. Și astfel de sf. Pokrov⁶ căzu zăpadă mare, oprind oastea coroanei <în marș>, făcu foarte mari pagube cailor, căci începu boala printre ei; și muriră atît de mulți, încît oastea merse pe jos, iar căruțele și carele cu tezaurul regal trebuiră să fie trase cu boii, în Polonia. Regele își așeză garnizoanele sale în Suceava, în Soroca și la Neamț⁷, dar în Iași — ca și mai înainte — rămase domnul <pus> de turci⁸.

II

STIRILE PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRILOR ROMÎNE
ÎN SCURTA DESCRIERE A RUSIEI MICI
(КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ МАЛОРОССИИ)

18

p. 214. 1574.

După aceea, pe timpul regelui polon Henric-Francezul, fu hatman al Zaporojelui Svergovski⁹, care cu Ioan, domnul Moldovei, după 14 lupte norocoase împotriva turcilor, fu ucis în Moldova de turci cu toată oastea sa.

¹ În februarie 1688, (N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 361) se așeză între Leopold I și Șerban Cantacuzino la stabilirea punctelor de supunere; dar supunerea formală avu loc abia în ianuarie 1689 la Viena, pe cînd Șerban nu mai era în viață (I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 353).

² În original: De Badent.

³ În original: Tekel.

⁴ În text, corupt: Balankerem. O. Levițki, *op. cit.*, indice, p. 439, crede greșit într-un oraș turcesc Balanker.

⁵ De fapt, în Suceava era o garnizoană polonă din 1690 (I. Moga, *op. cit.*, p. 362).

⁶ 1 octombrie. Aluzie la expediția lui Ioan Sobieski în Moldova în 1691 (I. Moga, *op. cit.*, p. 362—371).

⁷ În text, corupt: Liamți.

⁸ Constantin Cantemir. Pentru evenimentele relatate în acest fragment, vezi N. Iorga, *Geschichte d.osm. Reiches*, IV, p. 207, 249—251 și 251—255 și același, *Ist. rom.*, VI, p. 406—407.

⁹ Corupt, în loc de Sverciovski, hatman cazac.

19

p. 215. 1577.

Apoi fu hatman renumitul cazac Potcoavă¹. Acesta ajunse la domnia Moldovei cu ajutorul hatmanului Șah, care a alungat din domnie pe Petru Vodă; dar acest Potcoavă, cînd, după două victorii ale sale împreună cu cazacii asupra moldovenilor², nu vroi să fie domn al Moldovei... și veni în Polonia, leșii îl prinseră prin vicleșug și-l trimiseră la rege, care porunci să-i taie lui Potcoavă capul, în Liiov, iar trupul i-l îngropară cazacii, în mănăstirea de la Kanev.

Tot în acel an, 1577, fu hatman al Zaporojelui numitul Șah, sub care cazacii, răz-bunînd pe Potcoavă, făcură multe nenorociri moldovenilor prin năvălirile <lor>...

20

p. 216. 1620.

Pe vremea lui Sigismund II³, regele Poloniei, hatmanul Żolkiewski merse cu cazacii ucraineni la Țuțora contra turcilor, unde și Mihail Hmielnițki⁴ a fost sotnik⁵ peste cazaci, care mai înainte fusese pisar pentru adunarea dărilor pe lîngă un oarecare Ivan Danilovici, starostele din Cigirin, apoi se însură și avu pe fiul Zenovie, după aceea numit Bogdan, pe care tatăl său din tinerețe îl dădu la învățătură ruscască și apoi și latinească. Și în vremea amintitei expediții, adică la Țuțora, și fiul lui Hmielnițki fu cu tatăl său la război.

p. 216. 1620.

... La Țuțora cînd Osman, sultanul turcilor, bătu pe leși, atunci și Mihail Hmielnițki fu ucis și pe fiul său Zenovie îl luară prizonier și fu răscumpărat după doi ani din prinsoare tătărească⁶.

21

p. 224. 1648.

Și în acel an, veniră la Hmielnițki soli din diferite state și de la domnii muntean și moldovean și de la unii tătari de sine stătători, felicitîndu-l pentru viclorie și rugîndu-l să le dea ajutor împotriva dușmanilor lor⁷.

22

p. 225—226. 1649.

În același an, Hmielnițki, pentru nerespectarea articolelor de la Zborov⁸, aflînd în același timp de intenția polonilor, care voiau ca împreună cu tătarii să atace Moscova, raportă marelui gosudar și-l informă despre victoria sa asupra polonilor, socotind că acest lucru va

¹ Podkova, hatman al Zaporojelui.

² E vorba de victoria din nov. 1577 cînd alungară pe Petru Șchiopul și de cea de la Docolina (cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, V, p. 172—173).

³ Greșit în loc de Sigismund III.

⁴ Mihail Hmielnițki, sotnik de Cigirin, tatăl lui B. Hmielnițki.

⁵ sotnik = căpitan, comandantul unei companii de 100 oameni.

⁶ În text: *iasstr* = prizonier, luat în captivitate.

⁷ Lucrurile acestea s-au petrecut. de fapt. în 1649

⁸ Pacea de la Zborov din 8 aug. 1649 (*История СССР*, I, p. 499; B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 91—92), încheiată după victoriile cazacilor din vara lui 1649 asupra lui Jan Kazimir (*ibidem*).

fi plăcut maiestății sale imperiale după marea pagubă <Infrîngerea>, pe care a suferit-o <maiestatea sa> nu de mult de la regele Vladislav la Smolensk, în Litva și în țările sale ¹.

Tot atunci sultanul turcesc, la rugămintea lui Hmielnițki, porunci domnului Moldovei Vasile Lupu că, dacă nu va consimți de bună voie, atunci cu forța fiica sa Irina ² va fi dată de soție lui Timuș, fiul lui Hmielnițki. Și în același an Hmielnițki trimise pe Gladki ³ cu o parte din oaste în Polonia și pe Nosaci ⁴, Pușkar ⁵ și Doroșenko ⁶ cu 16 000 de cazaci și 20 000 de tătari, peste Nipru, să pustiască Moldova, unde cazacii luară orașul Soroca; iar cînd cei din Suceava fugiră la Iași, ei arseră <Suceava> și domnul Moldovei Vasile Lupu fugi din Iași la Hotin ⁷; și oameni fără de număr duseră tătarii în prinsoare.

Și atunci domnul <Moldovei> de nevoie promise să dea pe fiica sa după fiul lui Hmielnițki, după ce mai înainte ceru ajutor hatmanului coroanei ⁸, dar acesta îi răspunse că și el s-a aflat de ceja ⁹ în mîinile lui Hmielnițki și că în captivitate a fost dăruit împreună cu hatmanul de cîmp ¹⁰ lui Tugaibei ¹¹, din care prinsoare s-a răscumpărat cu o mare sumă de bani...

23

p. 229—230. 1650.

Potocki ¹² sta la Camenița Podoliei, spre a împiedica încuscrirea lui Hmielnițki cu domnul Moldovei.

24

p. 234—236. 1652.

Primăvara, Hmielnițki, ca și cum s-ar fi pregătit contra Moscovei — după porunca sultanului — ordonă oastei să lase în cîmp și trimise <solie> la domnul Moldovei, cerînd, potrivit înțelegerii, pe fiica sa de soție fiului său, altfel amenințîndu-l că va veni la el în vizită cu o oaste de 100 000 de oameni; din care cauză moldovenii toți temîndu-se, căci își aminteau de precedentă pustiire a țării lor, stăruiră pe lîngă domnul lor ca să nu refuze a da fiului lui Hmielnițki pe fiica sa și-l amenințară că-l vor preda pe el însuși, dacă nu va face acest lucru. Domnul <Moldovei> trimise în secret <solii> la regele Poloniei, rugîndu-l să-l împiedice pe <Hmielnițki>, și de aceea Kalinowski, hatmanul de cîmp, se puse în mișcare, ajunse la Batog ¹³. cu oastea sa <compusă din> cavalerie 6000 și infanterie regulată 3000, în afară de vînători, și-i tăiară drumul lui Hmielnițki spre Moldova. Atunci veni la Kalinowski cu oaste și fratele său, care își avea cartierul la Nejin ¹⁴, pricinuind în cvartire

¹ Aluzie la infrîngerea lui Mihail Fedorovici de către Vladislav Zygmuntowicz (fiul lui Sigismund III) în 1634 la Smolensk (*ibidem*, I, p. 407; Kr. op. Mal., p. 224).

² Irina, greșit, în loc de Ruxandra.

³ Matei Gladki, polcovnic de Mirgorod.

⁴ Timoș Nosaci comandantul suprem al artileriei.

⁵ Martin Pușkar, polcovnic de Poltava.

⁶ Michailo Doroșenko.

⁷ V. Lupu fugi, de fapt, în codrii Vasluiului, la Căpotești (M. Costin, I, p. 320; N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 175).

⁸ N. Potocki; un alt Potocki, Andrei, a fost staroste de Halici.

⁹ În 1648, cînd la Korsun Potocki și Kalinowski au căzut prizonieri (vezi Kr. op. Mal., p. 220—221 și *История Украинской ССР*, I, p. 236).

¹⁰ Kalinowski.

¹¹ Mirzac tatar de Perecop (cf. N. N. Petrovski, *op. cit.*, p. 13—15).

¹² Nic. Potocki, hatman al coroanei. I se ceru ajutor de către V. Lupu dar nu-i dădu (vezi Kr. op. Mal., p. 225—226, sub 1649). Sau poate aici e vorba de Petru Potocki, castelan al Cameniței.

¹³ Localitate pe Bug.

¹⁴ Localitate în R.S.S.U.

și în marș oamenilor nespuse suferințe. Atunci Hmielnițki scrisese hatmanului Kalinowski întrebându-l de ce stă în calea fiului său care merge la nuntă și ce-l privește pe el dacă fiul său merge în Moldova? Totuși, dacă se va întâmpla ceva rău polonilor din partea oamenilor lui, cum de obicei se întâmplă la petrecere <nuntă>, să nu le pară rău <să nu se plîngă> ¹...

Tot atunci, în anul 1652, Hmielnițki veni la Camenița și tătarii merșeră departe în Polonia în incursiuni și luară în prinsoare mulți oameni nevinovați, ceea ce auzind și văzînd polonii, se înfricoșară foarte, gîndind că victoria de la Korsun s-a întors împotriva lor și toți se pregătiră să fugă dincolo de Vistula, pe țărmurile mării, la Dantzig.

După aceasta, Hmielnițki trimise din Cigirin pe fiul său Timuș în Moldova, la nuntă, însoțit fiind de 12 000 de cazaci, pe care îl împinără cu cinste marele vornic al domnului ² și apoi domnul Insuși cu boierii săi, și primindu-l cu iubire pe Timuș în capitala Moldovei, Iași, îi dădu pe fiica sa și avu loc nunta.

25

p. 236—238. 1653.

<Neînțelegerile din tabăra căzăcească. Victoria cazacilor asupra polonilor la Monastirișce > ³.

... În același an, Radul, voievodul Munteniei ⁴ cu Rákóczi, principele ungur, alungară din domnie pe Vasile, domnul Moldovei, socrul lui Timuș, din cauză că Timuș Hmielnițki, ginerele său, s-ar fi lăudat la nuntă că va mijloci prin bani la Poartă ca domnul Țării Românești să fie răsturnat din domnie și să se păzească apoi și principele ungur ⁵. Și de aceea Hmielnițki, cu oastea căzăcească și cu polcovnicul Nicolae Fedorenko, merse la Iași din nou, învingînd pe dușmanii socrului <său> și-l așeză pe el apoi în domnie; dar după aceasta, Radul și Rákóczi, văzîndu-se amenințați, alungară pentru a doua oară pe Vasile din domnie și pe Timuș din Iași, care cu soacra sa și cu cazacii se închiseră în cetatea Sucevei. Acolo, după ce căzură mulți din ambele părți, Timuș fu rănit la picior cîe un obuz; unde mai întîi doamna Moldovei se împotrivi lui Rákóczi și lui Radu și ajutătorilor lor poloni, apoi, după o înțelegere, predînd orașul cu toate bogățiile, cu toții și cu trupul lui Timuș veniră în Ucraina și aduseră legat lui Hmielnițki pe rotmistru Mozelnecki ⁶, care vroise să-i conducă la rege. În același an, 1653, regele voi să pornească din nou cu război asupra lui Hmielnițki, care ieșind cu oastea la Jvanet ⁷, un loc foarte sărac, răspîndise zvonul cum că, neștiind de moartea fiului său, merge în Moldova să-i ajute pe ai săi, căruia tăindu-i drumul, regele se opri la Jvanet.

26

p. 264. 1664.

Și atunci, în anul 1664, hatmanul Briuchovețki merse la Cerkasî, de care temîndu-se hatmanul Teter și neavînd încredere în cei din Cigirin, luînd tezaurul militar adunat de Hmielnițki și bijuteriile... se mută la Bracław; dar și acolo, văzînd că din cauza trădării față de

¹ Urmează victoria cazacilor asupra polonilor la Batog, celebra victorie care-l determină pe Vasile Lupu să consimtă la planurile matrimoniale ale lui Hmielnițki, care puneau baza alianței dintre Moldova și Ucraina.

² Toma Cantacuzino (Cf. N. Iorga, *Ist. rom.*, VI, p. 181).

³ Localitate în R.S.S.U.

⁴ Greșit, în loc de Matei Basarab.

⁵ Timuș spunea că «din țara muntenească prin Ardeal se va întoarce» (C. C. Giurescu, *op. cit.*, III-1, p. 90).

⁶ Rotmistru polon.

⁷ Localitate în R.S.S.U.

șar căzăcimea nu ascultă de el <nu i se supune>, adunându-și totul, trecu în Polonia... Ceea ce Teter duse în Polonia, totul îi luară leșii, din care cauză el, ajungând în mizerie, fugi în Moldova¹...

27

p. 278. 1674.

... Și atunci, după plecarea puternicilor oști rusești... cei de dincolo de Nipru cu toții rămăseră înfricoșați, că oamenii părăsind bisericile și proviziile de război și casele cu lucrurile lor, fugiră unde văzură cu ochii. Între acestea fu și Lisianka², un oraș nu numai cu mulți locuitori, ci și puternic, care înainte de acestea se împotrivese feluritelor săi dușmani mari și puternici, de pildă pe Constantin Valahul³, cu oastea sa de 6000, îl nimici⁴...

28

p. 286—287. 1684.

În anul 1684, de către același rege Sobieski, fu pus hatman zaporojean la Nemirov Kunițki, care în toate orașele regimentare puse polcovnici și în altele sotnici; și adunând sub steaguri, alături de cazaci, popor de război, merse la Belgorod și lângă Tighina arse posada și făcu mari pagube. Dar când fiul hatmanului îl atacă, el fugi de la oaste, și oastea apărându-se de tătari și fără el și înapoiindu-se întreagă, îl uciseră pe hatmanul acela al lor, pe Kunițki.

29

p. 287. 1685.

După ce Moghilă, cazac din Zaporoje, fu făcut hatman, alungind pe turci din orașele de lângă Kameneț Podolsk, el garnizonă orașele cu cazaci. După aceea, mulți cazaci din ambele Ucraine merseră în solda împăratului în țara aceluia și împăratul cu Thököly, principele ungar, învinse pe pașii turcești⁵. În aceea vreme, țara Moldovei fu pustiiată cu totul, de tătari, cazaci și leși.

30

p. 302. 1711.

Majestatea sa imperială cu oștile velicoruse și maloruse merse în anul 1711 la Prut contra turcilor, și hatmanul Skoropadski⁶ merse la Samara⁷ și Kamenni Zaton⁸. În același

¹ Teteria mai fusese în Moldova și în 1652, însoțind pe Timuș Hmielnițki, la nuntă (Vezi Hurmuzaki, supl. II, vol. III-1, p. 34 și N. Iorga, *Legăturile romnilor cu rușii apuseni*, p. 29). B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 116 dă, greșit, anul 1665 pentru fuga lui Teteria în Moldova. Aceeași greșală o aflăm și la D. Doroșenko-J. Rypka, *op. cit.*, p. 5. De fapt, analele căzăcești vorbesc de anul 1664 și între Teteria și Doroșenko a mai fost câțva timp hatman Ștefan Opara, un conducător de răsculați.

² Localitate în R.S.S.U.

³ Constantin Șerban Basarab.

⁴ P. P. Panaitescu, *Pribegia...*, p. 385, spune greșit că Constantin Șerban era cu Teteria și că s-a bătut cu turcii. De fapt, aici se spune că a fost respins de cei din Lisianka.

⁵ Aluzie la luptele imperialilor contra turcilor în Ungaria în 1685 (N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, IV, p. 213—214); dar Thököly este considerat, greșit, de partea imperialilor. De fapt, el era aliatul turcilor.

⁶ Ivan Ilici Skoropadski, hatman al Ucrainei din stînga Niprului (1709—1722), fost polcovnic de Starodub. A fost ales hatman după trădarea lui Mazeppa, care a trecut de partea lui Carol XII. Interesant de relevant, că, împotriva punctului de vedere al istoriografiei burgheze ucrainene, Mazeppa este considerat trădător nu numai de izvoarele ucrainene, ci și de cronicile noastre (N. Costin, II, p. 57 și N. Muste, III, p. 38).

⁷ De fapt, cetatea Novobogorodițki la gura rului Samara (cf. P. Jigarev, *op. cit.*, p. 116).

⁸ Cetate pe Nipru.

an, înaintea războiului de la Prut, hanul Devlet Ghirei¹ sta cu hoarda și cu zaporojenii lângă Nemirov în slobozii. În același an, 1711, se făcu armistițiu cu turcii la Prut, potrivit căruia cazacii distruseră după poruncă Samara și Kamenni Zaton.

81

p. 304.1718

...Și în același an toamna veni la Gluchov² secretarul Mihail Șafirov³ și un altul, Ivan Petrovici Tolstoi⁴, la nuntă, la fratele său Petru Petrovici Tolstoi⁵, care atunci se căsătorea cu fiica hatmanului, Uliana⁶. Și la nuntă, acolo la Gluchov, luară parte, afară de polcovnicii regimentului hatmanului, general-maiorul de Veizbach⁷ și contele Cantacuzino⁸ cu tovarășii săi.

ȘTIRILE PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN CULEGEREA ISTORICĂ
(СОБРАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ) A LUI ȘT. V. LUKOMSKI

82

p. 333—334. 1572.

Sultanul turcesc Selim, bănuind pe domnul Moldovei Bogdan că unelind cu polonii și-a și supus deja regelui Poloniei, îl depuse pe acel Bogdan din domnie și în locul lui destină pe Ioan⁹. Acest Ioan, cu 20 000 de turci, veni la Iași și Bogdan fugi în Polonia, la rugămintea căruia regele polon Sigismund I¹⁰ îi trimise în ajutor pe hatmanul coroanei Mielețki¹¹ cu oaste polonă și pe conducătorul cazac Temriuk Piatigoreț¹² cu cazacii lui. Acel hatman și conducătorul cazacilor plecară spre Iași și distruseră pe râul Prut avangarda turcească, în care erau turci și moldoveni 6000 de oameni, și doar un singur cazac, care se luă pînă departe după inamic, fu ucis.

Hatmanul Mielețki, văzînd că o mare forță de turci și de moldoveni vine împotriva lui, se înapoie către frontierele lor, și prin lupte defensive atît polonii, cît și cazacii, apărîndu-se de ei pe drum, uciseră mulți turci și moldoveni și luară cîteva steaguri și tunuri de ale lor; și din ai lor puțini pierdură.

Hatmanul Mielețki, văzînd această nenorocire a lui Bogdan, <anume> că el nu poate <ajunge> pe tronul moldovean, trecu peste Nistru cu acel Bogdan și cu toată oastea sa cu mare trudă, și neavînd poduri umblătoare, cu mari pierderi de cai. Turcii și moldovenii

¹ Han al Crimeii. (1699—1702. 1707—1713 și 1716).

² Gluchov (Hluchiv), reședința hatmanului după căderea Baturinului (cf. B. Krupnițki, *op. cit.*, p. 176 nota 1).

³ Secretar rus.

⁴ Fiul lui Petru Andreevici Tolstoi; frate cu P. P. Tolstoi.

⁵ Fiul lui P. A. Tolstoi. A fost polcovnic de Nejin. Tatăl său P. A. Tolstoi era general rus, fost ambasador al Rusiei la Poartă (1702—1714) și, din 1718, șeful cancelariei secrete. A murit în 1729, deportat de Menșikov la m-reă Solovețki.

⁶ Fiica hatmanului Ivan Ilici Skoropadski.

⁷ General rus.

⁸ Toma Cantacuzino, fost spătar al lui C. Brîncoveanu. În Rusia ajunsese general comandant al regimentului de dragoni din Tambov și al cetății sf. Ana (Rostov-pe-Don).

⁹ Ioan Vodă <cel Cumplit>.

¹⁰ Greșit în loc de Sigismund II August (1548—1572).

¹¹ Nicolae Mielecki, voievod de Podolia și hatman al coroanei polone.

¹² Temriuk Piatigoreț, șef cazac din sec. XVI (de la Piatigorsk).

atacară așa de puternic din spate pe cei care treceau apa, că infanteria polonă cu armele ușoare și cu tunurile era cît pe aci să se inece.

33

p. 335—348. 1574.

În anul 1574¹, pe vremea regelui Henric Francezul², Ioan, pomenitul domn moldovean, șezînd pe tronul acela, a avut neîntreruptă neliniște de la Petru,³ fratele bun al voievodului Munteniei, căci acel Petru, cumpărînd de la Selim, sultanul turcesc, acea domnie a Moldovei, i-a oferit mulți bani. Iar cînd Ioan ceru celui sultan obișnuita confirmare pentru tronul său, sultanul îi ceru o sumă de bani tot atît de mare, cît îi promisese și numitul Petru. Ioan, chemînd pe boierii moldoveni, le înfățișă cererea aceasta a sultanului împreună cu părerea sa: că dacă va da o așa de mare sumă de bani sultanului, atunci foarte mult va crește darea asupra poporului moldovean — deci să o dea oare sau să se apere cu armele? Ceru de la ei încuviințarea de obște. Moldovenii cu toții își dădură consimțămîntul asupra ultimei <proponeri>, numai să ceară și ajutor străin.

Ioan, socotînd că Polonia, din pricina păcii încheiate cu turcii, care ținea de mai bine de o sută de ani, va refuza să-l ajute, și știînd că cazacii sînt un popor liber și că între ei se află ostași viteji, trimise la ei pe solul său cu rugămîntea de a-l ajuta contra turcilor, în schimbul plății cîtă vor dori ei. Cazacii primiră cu bucurie această rugămîntea a lui și hatmanul lor Ivan Sverciovski cu șefii: Barsan, Kozlovski, Slujenski, Inei și Șokolovski din Bracław și din alte orașe ucrainene, adunînd cazaci 1200 oameni, fără voia Republicii,⁴ veniră la Ioan. Ioan fu foarte bucuros de sosirea lor. Îi așteptă în cîmp pe toți, atît pe comandanți cît și pe ostașii de rînd, și sărbători sosirea lor cu salve de tun, de hakovnițe⁵ și de arme, cu nespusă bucurie.

Îndată după masă, porunci să fie aduse cîteva vase de argint pline cu cervoneți de aur și să fie puse înaintea cazacilor și-i rugă să primească acei bani, deocamdată. Cazacii, nevoind să primească banii, mult timp refuzară, dar apoi primindu-îi îi împărțiră între ei.

Ioan fixă cazacilor poziție în aripa dreaptă a oastei sale, unde le trimise șase butoaie cu vin și cîteva sute de taleri băuți.

A doua zi dimineața, înainte de răsăritul <soarelui>, venind la pozițiile lor, îi rugă <să vină> la el și apoi le ținu o astfel de cuvîntare în limba polonă: «Dacă eu, strălucii ostași, n-aș fi cunoscut vitejia și curajul vostru, n-aș fi trimis niciodată după voi și nu v-aș fi chinuit la un drum așa de lung. Dar, pentru că eu știu că voi sînteți ostași viteji și aveți un mare renume în arta războiului, de aceea v-am chemat în războiul de acum, pe care îl am cu Selim sultanul turcesc și principalul meu dușman. Vă rog să-mi slujiți pentru bani, deși eu nu îndrăznesc să vă fixez vouă o anumită plată, temîndu-mă ca nu cumva să dau prea puțin față de vitejia voastră. Totuși, ce vă va fi de trebuință, fie bani, fie proviant și furaj, de toate veți avea din belșug, totdeauna. Și vă asigur că nu mă îndoiesc că vă veți purta așa cum se cade și se cuvine unor ostași buni. Totodată, vă

¹ De aici înainte, partea privitoare la Ioan Vodă este aproape identică cu letopisețul rus al lui Leonte Bobolinski, din sec. XVII, publicat de soții Nichita în «Arhiva» din Iași, 1931.

² Henri de Valois, rege polon (1573—1574).

³ În original: Petrila.

⁴ Amănunt prețios, care arată că Polonia era orientată spre o altă politică decît cea a lui Ioan Vodă.

⁵ Hakovnițe = un fel de tunuri (vezi M. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, p. 210 și nota 112).

mulțumesc foarte mult pentru hotărârea voastră, că voi, creștini fiind, ați venit la mine și nu m-ați lăsat <singur> în această nevoie <a mea>, pentru care <lucru> vă voi fi veșnic îndatorat și fiecăruia îi voi plăti cît veți spune voi. Căci, deși văd că numărul vostru e mic față de un dușman așa <de puternic>, totuși eu vă socotesc ca și cum ați fi venit la mine 12 000. Și despre dușmanul nostru nu se poate să nu spunem că nu va fi bătut de noi. Eu sînt obligat să recunosc turcilor că îi slujește norocul, căci de la început așa de sus s-au ridicat și totul s-a întîmplat din îngăduința lui Dumnezeu. Căci, deși turcii dobîndiră și stăpîniră cîte ceva, toate <le dobîndiră> prin viclenie și înșelătorie, și nu prin puterea lor. Și de aceea eu așa gîndesc: cît de repede s-au ridicat ei, tot atît de repede ei pot să și piară. Plînsul de bucurie mă împiedică să continui cuvîntarea. Cît de mult vă iubesc și ce inimă am față de voi, Dumnezeu singur o știe, și voi cred că vedeți aceasta la mine, pentru care eu nu vreau să mă mai recomand vouă. Doar atît să știți, că norocul meu e și norocul vostru *. Rostind aceste cuvinte, Ioan izbucni în lacrimi.

După care hatmanul Sverciovski, în numele tuturor cazacilor, răspuse lui Ioan, pe scurt: «Nici un fel de bani, de care noi puțin ne îngrijim, nu ne-a făcut să venim la tine, Ioane, ci numai spre a răpune pe dușmanul tău și de aceea nu dorim de la tine nici o plată. Ne va fi de ajuns dacă alungăm pe dușmanul tău de aici și dacă vom face să fii liniștit, fără nici o grijă. Iar tu ne vei răsplăti cum va da norocul. Noi nu ne temem de loc de puterea turcească; dar care va fi sfîrșitul lăsam domnului Dumnezeu în a lui sîntă voință. Dar noi ne vom căsni cît mai mult, ca să te putem apăra de dușmanul tău ».

După aceste cuvinte, Ioan chemă pe hatmanul Sverciovski și pe toți cazacii la sine la masă și-i așază pe toți la masă cu el și la celelalte mese porunci moldovenilor să șază; și la alte <mesuri> stătură boierii moldoveni.

Cînd sultanul turcesc află de toate acestea, îndată trimise 30 000 de turci și 2000 de unguri în ajutor domnului muntean, căruia îi porunci să prindă pe Ioan și să pună pe tronul Moldovei pe Petru, fratele său <i.e. al domnului muntean>. Acest voievod, din porunca sultanului, porni în marș spre Moldova cu acei turci, unguri și munteni care erau 40 000 și, trecînd peste rîul Moldova, își așază tabăra pe acel rîu, Moldovenii îndată dădură de știre lui Ioan de sosirea acestuia.

Atunci Ioan trimise împotriva turcilor pe hatmanul Sverciovski cu cazacii <și> dîndu-i și 6000 de moldoveni, care cunoșteau bine drumul și după ei plecă și el cu toată oastea sa. Hatmanul Sverciovski rugă pe toți cazacii săi și pe moldoveni, ca, cît mai repede cu putință, dacă vor să izbîndească, în această împrejurare prielnică, să urmărească și să atace pe neașteptate pe dușman. În acel timp cazacii, lovindu-se cu un detașament inamic în care erau 400 oameni și înconjurîndu-i, îi prinseră pe toți și luară informații despre toată situația dușmanului. Sverciovski informă pe Ioan despre aceasta și, cerînd să vină repede la el, îi mărturisii că este sigur de izbîndă și, stînd acolo, supravegheie el însuși pe inamic timp de două ore.

Ioan veni fără întîrziere la el și-și împărți oastea sa în trei părți. Sverciovski din o parte și Ioan din trei părți atacară lagărul dușman și dînd strigăt sălbatic înspăimîntară așa de tare pe turci și munteni, că nu putură nici să se apere, nici să fugă, căci caii erau trimiși la păscut. Un mare număr dintre ei pieiră acolo și doar voievodul Munteniei și fratele său, trecînd peste apa Moldovei, fugiră la Brăila. Pe acel loc al bătăliei tot cîmpul fu acoperit de trupuri dușmane și sîngele curgea în pîraie.

Ioan puse mîna în tabără pe o mare pradă, pe care o împărți a lor săi, dar mai ales cazacilor. Apoi, intrînd în Țara Romînească, făcu acolo mari pagube prin foc și sabie. Cînd află <Ioan> că voievodul <muntean> e la Brăila, venind la acel oraș, trimise doi prizonieri munteni la comandantul de acolo, cerînd prin ei să i se predea voievodul <mun-

tean> și fratele său, amenințând că va asedia și va cuceri orașul. Acel comandant trimise prin patru turci cîte zece proiectile de tun mari și mici la el, arătîndu-i că îl va ospăta din belșug cu astfel de bunătăți <dacă nu se va retrage>¹. Ioan, supărîndu-se pe acei soli, porunci să li se taie buzele, nasurile și urechile și să-i spînzure înaintea cetății, și porunci pedestrașilor să pătrundă în cetate cu scări, care foarte curînd trecură valul cetății și, năvălind în cetate, tăiară pe toți turcii și nu lăsară pe nimeni viu, nici măcar un cîine, și sîngele curgea din acel loc, în Dunăre, în pîraie. Apoi distruseră și cetatea din temelie, în care cazacii dobîndiră multă pradă: aur, argint, mîrgăritare², și alte bogății. Și aveau de gînd să ia și fortăreața <castelul>. Dar Ioan, aflînd că 15 000 de turci vin în ajutorul celor asediați, trimise contra lor pe hatmanul Sverciovski cu cazacii, dîndu-i 8000 de moldoveni, pe care turci, Sverciovski îi împrăștie și-i învinse și doar 1000 din ei scăpară.

Astfel de însemnate victorii avu Ioan asupra turcilor, dar pretutindeni cu Sverciovski și cu cazacii, care tot timpul i-au fost de mare ajutor. . .

În acel timp, Ioan se odihnea, dar cazacii nu au stat degeaba și din nou observînd oastea turcească, care venise cu tătarii, ieșiră împotriva lor. Iar Ioan le dădu 3000 de moldoveni, pe care Sverciovski, lăsîndu-i la urmă, împărți pe cazacii săi în trei: în mijloc puse 400 de oameni cu arme de foc și cu scuturi împotriva lăncierilor turci; la aripa dreaptă, la care era și el însuși <puse> săgetași cu arcuri; iar la aripa stîngă destină pe cei cu lănci sau cu sulite.

Turcii, văzînd cît de puțini sînt cazacii, începură cu ei lupta cu curaj. Sverciovski porunci grupului din mijloc să tragă asupra turcilor și cînd <turcii> începură să se zăpăcească, el însuși cu ceilalți din latura dreaptă sări asupra lor și începu să tragă din arcuri, și din partea stîngă atacară pe turci cu lăncile și de pretutindeni îi înghesuiau. Această luptă se prelungi un ceas³ întreg. Iar cînd moldovenii, neobosiți, intrară în luptă, atunci îi zdrobiră și-i înfrînseră; 200 prinseră vii și-i aduseră la Ioan, pe care Ioan porunci să-i ucidă pe toți cu coasele. Conducătorul acelor turci era așa de bogat, încît fiind și el prins și temîndu-se să nu fie dus la Ioan, a încercat să-l cumpere pe Sverciovski, cîntărindu-se de două ori cu aur, de trei ori cu argint și o dată cu pietre scumpe și-i rugă să nu-l ducă la Ioan; dar ei, socotind credința lor față de Ioan mai mare decît toate comorile lui, îi înfățișară viu lui Ioan, care <conducător al turcilor> împreună cu ceilalți turci fu tăiat în bucăți de către oastea de rînd.

Cînd <vestea> acestor mari înfrîngeri ajunse la sultanul turcesc, el se mîhni foarte de această <pricină>, căci se temea să nu piardă și tronul Moldovei și tot ce are de această parte a Dunării. Și starea treburilor lui s-ar fi aplecat mult într-acolo dacă Eremia, comandantul Hotinului, nu ar fi trădat pe Ioan.

Ioan trimise pe acel Eremia cu 13 000 de moldoveni⁴ la Dunăre să oprească pe turci de a o trece, și însuși își împrăștie oastea sa să se odihnească pentru scurtă vreme, avînd de gînd ca atunci cînd i se va da de știre de către Eremia despre dușman să se unească apoi împreună. Dar acel Eremia, înțelegîndu-se în chip trădător cu Petru, fratele voievodului muntean, care sta cu oastea dincolo de Dunăre, și luînd de la el 30 000 <galbeni de aur> îi îngădui să treacă peste Dunăre cu turcii; iar el <Eremia>, venind la Ioan îi dădu raport mincinos, cum că nu a putut nici să respingă, nici să împiedice pe turci, în nici un chip de la trecerea <fluviului>.

¹ Acest episod e relatat la fel și de N. Costin, I, p. 460.

² La Nichita, *op. cit.*, p. 223 tradus cu: materii.

³ *Ibidem*, p. 224 tradus: zi.

⁴ N. Costin, I, p. 461 dă cifra de 1400.

În același timp, Ioan cu cazacii și cu oastea sa, cită a putut aduna mai repede, se grăbi împotriva dușmanului la Dunăre și, sosind acolo, își așază tabăra nu departe de turci. Cazacii, neavind știri și neștiind ce se petrece și neavind încredere în acel Eremia, începură să se neliniștească. Și <venind> Sverciovski la Ioan, în numele tuturor cazacilor, îi spuse aceste cuvinte: «Noi care ne-am arătat credința noastră față de tine de atâtea ori, după cum și până acum ți-am slujit cu credință împotriva dușmanului tău, tot așa și acum îți vom sluji, pentru ca dușmanul tău să nu intre în țara ta, decît peste cadavrele noastre. Numai că trebuie mai întîi să ne spui: sînt mulți dușmani și ce au ei de gînd <să facă>, pentru ca să nu cădem în vreo cursă¹ și să ne pierdem capetele noastre degeaba ca niște vite necuvîntătoare. Și, de aceea, spune-ne și nouă ce știri ai despre dușman și ce plan și ce vicieșug militar ai ».

La acea cuvîntare, oftînd, Ioan în cuvinte simple răspuse: «De multe ori am cunoscut credința voastră față de mine, iubii viteji. De aceea eu nu pot să vă trimit să fiți măcelăriți și fără sfatul vostru nimic nu pot întreprinde. Așa că vă destăinuesc vouă că mai sus numitul Eremia se află nu departe cu oastea, căruia eu i-am poruncit să afle despre toate acțiunile dușmanului și să-mi dea de știre neîntîrziat. Eu am încredere în el ca în sănătatea mea, căci cunosc bine credința și vitejia lui. Și el mi-a raportat deja, că turcii nu-s mai mulți de 15 000; și de-ar fi chiar 30 000, tot ne vom bate cu ei cu ajutorul lui Dumnezeu ».

Sverciovski se arată nemulțumit de aceasta și ruga pe Ioan să se țină în tabără, el avînd de gînd să se strecoare cu cazacii săi la dușman spre a lua limbi. Ioan îi îngădui bucuros aceasta și îi dădu 6000 de moldoveni împreună cu hatmanul său. Iar cînd Sverciovski ieși cu această trupă, îndată se lovi de straja turcească. Cazacii îi atacară și-i distruseră. Și pe unul din ei, și acela greu rănit, îl prînseră; dar nu putură afla de la el nimic despre dușman, căci era foarte slăbit. Observară însă după străji că au de-a face cu o mare oaste dușmană. De aceea, sfătuiră pe Ioan ca el, desmeticindu-se, să aibă grije să nu mai creadă atît de mult lui Eremia de aici înainte. Și Ioan spuse: «Nu avem de ce să ne întristăm. Eu știu cît pot crede lui Eremia, și în curînd o să se vadă, că noi înșine ne vom da seama de numărul dușmanilor... Și m-am decis să-mi apăr patria pînă la moarte ». Și atunci însuși cu 3000 călărași ieși din tabără; și <tabăra> era așezată la un lac într-un loc bun. Și alergă împotriva dușmanului. Era acolo un mic deal, pe care urcîndu-se, observă oastea turcească, dar nu putu distinge nimic, deoarece tabăra dușmanilor sta în vale și observă doar că straja turcească e de patru ori mai mare decît cea pe care o văzuseră înainte, care, pentru ca moldovenii să n-o vadă, se ascundea bine în vale.

Și astfel Ioan, neștiind nimic despre dușman, se puse în mișcare cu oastea sa care era de 30 000 <oameni>, împărțind-o în 30 de cete. În fiecare grupă erau tunuri și mortiere între ele 80. Călărașii și pedestrașii fură așezați aparte. Ostașii iubeau foarte mult pe Ioan și de aceea nu-l lăsară să iasă, temîndu-se ca boierii moldoveni să nu-l dea pe el în chip trădător pe mîna turcilor; și doar în cazaci era toată nădejdea.

Ioan, așezîndu-și oastea și apropiindu-se vremea luptei, alergă iarăși spre dușman și văzu că sînt mai mult de 50 000 de turci.

Abia atunci, văzînd trădarea lui Eremia, îl chemă la el. Dar acesta, apărîndu-se în fața lui, ca semn de credință îi făgădui în chip viclean că va merge în frunte împotriva dușmanului. Și cînd lupta cu turcii începu, atunci Eremia merse la luptă cu ai săi înaintea tuturor și atunci își plecă steagul său la pămînt și scoțînd cușmele de pe cap porunci să le pună

¹ Textual: «să nu fim împinși în ascușul securei ».

În sulite și pe arme și să se lase la pământ. Turcii, văzînd aceste lucruri, se opriră din luptă și pe trădătorul Eremia îl primiră la ei.

Moldovenii, dîndu-și seama de trădarea lui Eremia și înștiințînd despre ea pe Ioan, începură să se clatine. Ioan, ca un bărbat cu inima tare, încurajînd pe moldoveni, le porunci să se bată vitejește cu turcii. Turcii puseră pe trădători în frunte contra oastei lui Ioan și-l mînară ca pe vite, iar Ioan foarte mîniat porunci să se tragă asupra lor cu toate tunurile. Și așa, trădătorii fură uciși pînă la unul, unii de către turci, alții de către ai lor; și așa de mulți <moldoveni> căzură acolo, că nici turcii nu mai putură trece de trupurile lor.

Cazacii, văzînd aceste lucruri, năvăliră cît mai repede asupra turcilor și-i loviră așa de puternic, încît îi zăpăciră. Și moldovenii de cealaltă parte îi izbiră și se bătură atît de vitejește, încît turcii dădură înapoi, fie că nu putură să-i oprească, fie ca să-i înșele <și să-i facă> să intre în bătaia tunurilor lor. Dar Sverciovski, văzînd această înșelătorie a turcilor, strigă moldovenilor să se întoarcă și moldovenii se întoarseră. Și turcii iarăși înaintară asupra lor; dar moldovenii li se împotrivară cu putere și luptînd cu ei în ofensivă, îi alungară pe turci cu bărbăție. Apoi turcii se întăriră și atacară pe moldoveni cu toată puterea și împușcară din arme și începu o luptă atît de tare de amîndouă părțile, că atît turcii cît și moldovenii cădeau de pe cai ca snopii; și așa de tare se tăiară de ambele părți, încît mîinile cădeau de oboseală și nu le mai ajunseră nici munițiile; și un praf așa de mare se ridică, încît, în cele din urmă, nu mai putură să se vadă și să se recunoască unul pe altul și nici să mai audă nimic din cauza împușcăturilor foarte dese, și tunarii nu mai vedeau unde trăgeau.

În acel timp, Ioan sări la ai săi și le porunci să treacă la tunuri și să-și apere steagurile; dar și turcii se retraseră.

În acel timp, începu să cadă o ploaie mare și acoperi praful. Dar această ploaie le fu spre paguba moldovenilor, căci le udă tunurile, de care atîrna toată puterea apărării. Și așa moldovenii fură siliți să se bată cu mîinile cu turcii și nu mai puteau de oboseală.

Iar cînd tătarii cei odihniți atacară pe moldoveni dintr-o parte, moldovenii începură să fugă, și tătarii și turcii, luîndu-se după ei, îi uciseră. Și astfel, pe locul bătăliei, rămase numai gloata și 150 de cazaci¹, asupra cărora turcii, fiind de asemenea oboșiți, nu mai îndrăzniră să năvălească.

Ioan, venind la cazaci, le vorbi cu aceste cuvinte: «Vedeți, ostașii mei viteji, ce ni s-a întimplat din cauza trădării lui Eremia, că ne dădurăm capetele dușmanului; dar unde vor zăcea capetele voastre, acolo <va zăcea> și al meu, cu ale voastre împreună și sufletele noastre să se ducă la cer».

La care Sverciovski răspunse pe scurt: «Moartea nu ne îngrozește cîtuși de puțin și cu drag vrem să murim cu toții, doar de ne-am stîmpăra măcar pofta, ucigînd pe acești cîini de păgîni».

Spunînd acestea, toți săriră de pe cai și unindu-se cu gloțașii moldoveni, care erau ca la 20 000, îndată luară turcilor tunurile de cîmp și Ioan însuși luă un tun; și era Ioan așa de puternic, că deși era un tun mare, îl trase <singur> la ai săi.

Dar retrăgîndu-se, înfundară acele tunuri cu praf de pușcă spre a face explozie și părăsindu-le acolo, în aceeași zi plecară la o milă de locul bătăliei; și oprindu-se într-un sat, la un loc sterp, se întăriră în șanțuri, într-un loc fără de apă.

Turcii <porniră> și ei și în aceeași zi, înainte de apusul soarelui, se opriră la același sat, în jurul lor. Și dușmanii erau așa de numeroși, că nu era cu putință să-i cuprinzi cu

¹ Ioachim Bielski la P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 182, dă 350 de cazaci; Gr. Ureche, p. 228, are cifra 300.

ochii. Turcii păzără toată noaptea pe moldoveni și pe cazaci ca să nu fugă și aprinseră câteva case din acel sat, de la al căror foc se vedea ca ziua.

Îndată după răsăritul soarelui, turcii deschiseră focul din tunuri asupra moldovenilor și cazacilor, dar fără să le pricinuiască pagube, deoarece se îngropaseră bine în șanțuri, din care trei zile se apărară cu vitejie și de unde ieșiră de câteva ori împotriva turcilor.

Turcii, văzând că e greu să-i dobândească, voriră să trateze cu Ioan ca să se predea, deoarece el nu se poate apăra de ei în acel loc. Ioan, deși îi părea rău să piardă oastea de rînd, vorbi turcilor, cu aceste condiții: 1) ca toți cazacii să fie lăsați să plece sănătoși și 2) ca pe el să-l predea viu sultanului turcesc, suzeranul său; iar cît privește poporul de rînd, nu vorbi nimic, deoarece el nu se îndoaia că turcii le vor dărui <glotașilor> viața, căci dacă i-ar da pierzării, nimănui altuia nu i-ar face pagubă decît doar sultanului însuși. Turcii întăriră aceste condiții prin jurămint.

Apoi Ioan, luînd cu sine pe toți cazacii, ieși din șanțuri și sosind la turci le vorbi astfel: «Deoarece așa a fost voia lui Dumnezeu ca eu să fiu în mîinile voastre, vă rog drept aceea să împliniți cele ce mi-ați jurat și pe acești viteji ostași <pe cazaci> să-i lăsați să plece liberi; iar de aveți ceva necaz pe ei, să vă răzbunați totul pe mine și lor dați-le pace». Apoi, luîndu-și rămas bun de la cazaci, le promise că pînă la ultima lui suflare nu-i va uita niciodată. Cazacii auzind acestea, cu mare plîns se despărțiră de el și-i sărutară mîna.

Apoi, depărtîndu-se de ei ca la trei aruncături de săgeată, chemă la sine oastea de țară moldovenească și se despărți de ea cu mare jale; și întorcîndu-se din nou la cazaci, tot aurul și bijuteriile ce le avea la el le împărți lor cu aceste cuvinte: «N-a vroit domnul Dumnezeu, vitejii mei ostași, ca eu să am mai mult de 1200 dintre voi, căci cu ajutorul lui Dumnezeu aș fi avut grijă ca acești cîini să nu umble acum prin țara mea pe care domnul Dumnezeu mi-a luat-o. Dar acum <totul> a trecut și eu trebuie să răd ceea ce domnul Dumnezeu a voit să-mi trimită mie și să-mi dea prilej să mă despart de voi. Să vă ducă domnul sănătoși la casele voastre. Și pe mine, dacă domnul mă va păzi de mîinile însetate de sînge ale acestor oameni răi și mă va conduce sănătos la stăpînul meu, eu nu mă îndoiesc, că el, ca stăpînul meu, îmi va înapoia domnia, pe care, de voi putea să o primesc, eu vă jur că atît vouă cît și renumitului vostru popor <cazac>¹ nu voi înceta să vă fac tot binele, căci eu tot ce am avut la mine am dorit ca mai degrabă să vă revină vouă decît acestor cîini, dușmani ai mei, [căci eu am cunoscut de multe ori credința, vitejia, stăruința și bunăvoința voastră față de mine, pe care eu, pînă la sfîrșitul vieții, nu le voi uita »]². Aceste cuvinte ale lui întăriră atît de mult pe cazaci, încît ei, mulțumindu-i, începură să plîngă cu toții.

Apoi, mai stînd puțin la ei și lăsîndu-le toată averea sa, plecă singur ca prizonier la turci în tabără și discută cu ei peste patru ceasuri, pînă cînd, poate că va fi supărat pe pașă cu vorbele sale, căci acela l-a străpuns cu sabia în pîntece și-l tăie peste gură, iar ienicerii, prinzîndu-l, îndată îi tăiară capul și i-l înfîșeră într-o sulită; iar trupul, legîndu-i-l de două cămile, le dădură drumul, care îi rupseră trupul în două jumătăți, și apoi turcii întreg corpul îl tăiară în mici bucăți și cu sîngele lui își mînjiră săbiile. [Poate că Dumnezeu l-a pedepsit pe el, pe Ioan, cu o moarte atît de cumplită, fiindcă el s-a născut și a fost creștin, și apoi pentru bogăție și glorie, părăsind credința creștină, s-a turcit și la sfîrșit s-a întors la credința creștină]³.

După uciderea lui Ioan, turcii se aruncară asupra glotașilor moldoveni și-i tăiară <pe toți>, ca pe vite. Și cazacii, necrezînd în jurămintul turcilor, voriră să fugă din nou în șanțuri și să se apere acolo pînă la sfîrșitul vieții. Dar din pricină că în acele șanțuri erau

¹ La N. Costin, I, p. 465 e vorba de poloni; Lukomski vorbește aici de cazaci.

² Pasajul între paranteze drepte lipsește la Leonte Bobolinski, trad. Nichita.

³ Pasajul între paranteze drepte este redactat altfel la Bobolinski, trad. Nichita, p. 229.

acum deja mulți turci, unde văzură ceata cea mai de aproape o atacară și-i tăiară pe turci, pînă ce aceștia, după ce suferiră mari pierderi, li uciseră; iar pe hatmanul Sverciovski și împreună cu el pe alți 12 oameni, li prinseră vii¹. Și deși turcii căutară să-i atragă la erezia lor, totuși ei nu vroiră și cazacii li răscumpărară din prinsoare. Turcii nu putură să nu se minuneze de o atît de mare îndrăzneală, de curajul și de inima vitejească a cazacilor.

Și așa așezară în domnia Moldovei pe amintitul Petru, în locul nefericitului Ioan.

34

p. 348—349. 1575.

În anul 1575, hatmanul polon Sienlawski² aflînd de marile pregătiri ale tătarilor pentru a invadea Podolia, trimise cîteva sute de cazaci pentru a știrici despre acei tătari. Cazacii, cercetînd, raportară hatmanului că tătarii din Crimeea, trecînd peste Nipru, s-au așezat sub Pădurea Neagră... Fură atunci cam 80 000 tătari sub Pădurea Neagră, sub conducerea celor șapte fii ai hatmanului din Crim. Din acești tătari, 15 000 năvălînd sub tîrgușorul Siniawka din Podolia, cînd începură să pună foc pentru a-l arde, îndată fură bătuți de poloni și de cazaci și alungați de cazaci pînă la tabăra lor. Dar mai apoi, cînd polonii își împrăștiară oastea, aceiași tătari, trecînd peste Nipru, năvălînd pe neașteptate sub același tîrgușor Siniawka cu hoardele lor³, pricinuiră nenorociri de nedescris ținuturilor rusești de acolo; căci, în afară de copiii mici uciși, luară prizonieri cam 5000 de oameni de ambele sexe, ca la 150 000 și vite și oi fără număr mînară cu ei, care prizonieri și pradă împărțînd-o cu mai sus-numitul domn moldovean Petru, tătarii plecară în Crim.

35

p. 351—357. 1577.

Despre cazacii zaporojeni⁴.

În același an, 1577, pe vremea regelui Ștefan Báthory, se afla între cazacii zaporojeni fratele bun al domnului Moldovei Ioan, martirizat de turci, Ioan Potcoavă. Pe acest Ioan, cazacii zaporojeni îl numiră Potcoavă, deoarece el îndoia cu puterea lui potcoave de cai, în fața lor. Moldovenii, aflînd că el se găsește acolo între cazaci, li trimiseră în taină rugare să vină la ei ca domn ereditar al Moldovei și patria sa, care după fratele său li revenea lui drept moștenire, să nu o dea nimănu. Și totodată i se plînseră împotriva domnului Petru, că suferă insuportabilă obidă din partea lui, ca și din partea turcilor, de care el s-a îndrăgît și pe care li ținea pe lîngă curtea lui.

Potcoavă fu foarte mulțumit de numita solie și ceru sfat boierilor moldoveni, în ce chip ar putea să vină la ei. Ei trimiseră la el două scrisori: una către cneazul Constantin de Ostrog, voievodul de Kiev⁵, și cealaltă către starostele de Bar⁶, sub pecețile multor boieri moldoveni, în care scrisori li rugau să-i dea ajutor <lui Potcoavă> pînă la Nistru, arătînd că ei <moldovenii> îl vor aștepta neapărat, cu oaste, într-o anumită zi.

Primind aceste scrisori, Potcoavă veni cu ele la Bar în chip necunoscut și le dădu starostelui de Bar și avu cu el îndelungi conversații secrete. Dar acel staroste refuza cu

¹ Gorecki, *op. cit.*, p. 249, arată că de fapt au fost luați prizonieri în total 12 cazaci împreună cu Sverciovski. Numele lor sînt: Koslovski, Sokolovski, Sadovski, Ianci (Inei), Zaleski, Kofițki, Reskovski, Libișovski, Cisoovski, Sucinski și Bogșiți.

² Hatman de cîmp al coroanei.

³ *Zagoni* = cete prădănice tătărăști.

⁴ La p. 351 nota se citează: Guagnin, *Despre cazacii zaporojeni*, cartea III, partea 3, p. 35—39.

⁵ Cneazul Constantin Constantinovici Ostrojski, voievod de Kiev, fiul principelui Constantin Ivanovici Ostrojski, voievod de Rusia.

⁶ Cf. N. Costin, I, p. 467.

totul, spunînd: « Eu aş putea să-ți dau ajutor în cererile tale, dar fără voia și știrea regelui nu mi se cade să fac acest lucru, știind de încheierea păcii între majestatea sa și sultanul turcesc; dar îți făgăduiesc să înștiințez pe rege despre aceasta ». Și-i porunci să rămînă acolo pînă la hotărîrea <regelui>.

Potcoavă, mulțumind starostelui pentru bunăvoința lui și temîndu-se să mai rămînă la Bar pentru a nu se compromite, plecă.

Kopițki ¹ aflînd despre aceasta, veni la Potcoavă și-i promise să-i dea ajutor în planurile sale. Potcoavă se îndatoră ca drept mulțumită pentru aceasta să-i dea mari demnități. Kopițki, avînd mare trecere printre cazaci, cu care de vreo 20 de ori luptase împotriva tătarilor, plecă la ei și le împărți toți banii ce-i avea la el, cu care prilej un moldovean rîmit Ceapă ², care se căsătorise și locuia în ținutul Bracław, îl ajută pe Kopițki. Și prin strădania lui, 330 de cazaci din cei mai aleși, peste care era hatman Șah, adunîndu-se, veniră la Potcoavă

Și, deși năvăliseră în Moldova, aflînd că Petru, voievodul Moldovei, se grăbește împotriva lor cu o oaste numeroasă și cu multe tunuri, cazacii, fiind puțin numeroși, luînd provizii, se înapoiară, avînd de gînd să-și încerce altădată norocul.

Voievodul Petru, aflînd despre aceasta, îndreptă la castelanul de Halici pe un ceauș, care mergea de la sultanul turcesc la rege cu tratatul de pace, plîngîndu-se prin acel ceauș împotriva cazacilor, că ei, în ciuda tratatului de pace, pustiesc țara sultanului și vor să-l pună pe Potcoavă pe tronul Moldovei. Și ceru ca acel castelan să-i scrie regelui, ca să se prefîntîmpine orice urmări mai rele și prințînd pe Potcoavă să-l pedepsească, conform tratatului și să poruncească a se proceda după dreptate cu toți cazacii adunați <de Potcoavă>. Despre toate aceste lucruri castelanul raportă regelui.

Regele porunci de îndată hatmanului și altor comandanți ai săi să-l prindă pe Potcoavă împreună cu complicitii săi. Bobeletzki, ³ aflînd pe Potcoavă la Nemirov, din porunca hatmanului, voi să-l prindă, dar el, apărîndu-se, scăpă; și apoi, cînd se înapoie în Nemirov, iarăși nu-l putu prinde, și acel Bobeletzki plecă la hatmanul său fără succes <rezultat>.

[Și cînd, după raportul hatmanului polon, regele porunci locșitorului din Nemirov al voievodului de Bracław să-l predea pe Potcoavă, atunci Potcoavă sosi din Nemirov la Gard, care este pe apa Bugului, unde hatmanul cazacilor Șah, lăsînd în Niz 400 de cazaci și luînd cu sine 600 de oameni, îl salută ca domn al Moldovei] ⁴. Și-l conduseră cazacii pe Potcoavă pînă la cetatea Soroca, unde poporul de rînd moldovean îl primi ca domn; și de acolo veniră cu toții la Iași.

Voievodul Petru, pregătindu-se cu 500 de turci și cu moldovenii săi împotriva lui Potcoavă și a cazacilor, puse pe turci cu tunurile lor în frunte, de care lucru cazacii pe dată luară seama, și cînd se trase din acele tunuri asupra cazacilor, atunci cazacii la porunca hatmanului lor Șah, cum văzură fumul de tun, îndată se și trîntiră la pămînt. Turcii, socotînd că toți cazacii au fost uciși, se repeziră înainte și cazacii traseră din puști atît de aprig asupra turcilor, care alergau, că în acel loc, pe dată, 300 de oameni căzură morți de pe cai și ceilalți fugiră care încotro ⁵. Care primă nenorocire a sa văzînd-o, voievodul Petru porunci alor săi să se retragă; și părăsînd Iașii, fugi la fratele său, voievodul Munteniei, într-o regiune depărtată de locul bătăliei. Și îndată trimise solie la sultanul turcesc plîngîndu-se împotriva

¹ Kopițki, conducător cazac, pîrcălab de Hotin (la Gr. Ureche, I, p. 230, e numit Kopenski).

² Țopa (N. Costin, I, p. 468); la Gr. Ureche, p. 230, e numit Cepla.

³ Agent polon al hatmanului coroanei; la Gr. Ureche, p. 231, Bobeletzki.

⁴ Paragraful între paranteze drepte există într-o altă redacție, după Bielski, la Gr. Ureche, I, p. 231, dar lipsește la N. Costin, I, p. 468.

⁵ E vorba de prima victorie a lui Ioan Potcoavă.

cazacilor, supuși ai regelui, că l-au alungat din domnie și au dat domnia altuia și rugă totodată pe sultan să-l ajute. Sultanul, față de acea rugămintă a sa, îi făcu o astfel de mustrare: [«Eu te socotesc pe tine supus al meu și ți-am dat acel tron tocmai pentru a-mi sluji mie ori de câte ori poruncesc, iar tu, în loc de aceasta, îmi ceri și-mi poruncești mie să-ți slujesc ție. Așa că îți poruncesc ca tu să alungi pe acel tîlhar și pe cazaci; iar dacă nu îndeplinești aceasta, atunci îți iau capul și trimit pe altul pe tronul tău »]¹.

În acel timp, hatmanul Șah împreună cu cazacii conduse pe Potcoavă pe tron în Iași, fără nici o pierdere, în 18 noiembrie în acel an 1577, unde Potcoavă dădu drumul, în schimbul răscumpărării, tuturor prizonierilor ce se aflau acolo; apoi dădu slujbe moldovenilor și hatmanului Șah îi dădu sub comandă pe toți moldovenii, pe Ceapă îl făcu vel postelnic și lui Kopyłki îi încredință pîrcălăbia sau guvernămîntul Hotinului. Apoi trimise solie la sultanul turcesc <spre a cere> steag de domnie, dar aceasta fu prinsă în drum și nu fu lăsată <să meargă> la sultan.

Petru Vodă adună din nou o mare oaste. Hatmanul Șah și cazacii, aflînd că Petru Vodă cu oastea sa se îndreaptă spre Iași, sfătuiră pe Potcoavă să nu aștepte pe dușman în cetate, ci să iasă împotriva lui în cîmp. Și cînd Petru se apropie de Iași, atunci Potcoavă cu cazacii și moldovenii ieși contra lui și puse pe moldoveni înainte pentru luptă...

[Hatmanul Șah trimise cîțiva cazaci ca strajă pentru a observa în ce chip Petru Vodă își pregătește oastea sa pentru luptă, și au văzut că el a poruncit să gonească mai întîi o turmă de cai și de vite, avînd de gînd să zdrobească cu acea turmă de cai pedestriimea lui Potcoavă și înaintea acestei turme a trimis turci călări, ca să hărțuiască <pe inamic>, care turci galopară atît de mult încoace și încolo, încît cazacii își pierdură răbdarea; dar Șah reținu pe cazaci, pentru ca turcii să se apropie mai mult. Și cînd turcii se apropiară foarte mult de cazaci, Șah porunci să se tragă cu toate armele mici asupra lor, de care împușcături unii dintre turci fură uciși pe loc, iar alții o luară la fugă². Apoi cazacii începură să tragă și în acea turmă și așa, întorcîndu-se înapoi, acea turmă a călcat sub copite oastea lui Petru Vodă. Văzînd aceasta Potcoavă, <atacă> dinspre aripa dreaptă și-i uciseră și tăiară pe cei ce se înghesuiau, că mulți căzură morți pe cîmp; și cu ultimii <oameni> Petru abia putu să fugă]³.

Dar Potcoavă, după cîștigarea acestei victorii, se îndoia că va putea să se mențină în domnie, mai ales că auzise că lui Petru îi vine în ajutor o mare oaste de la voievodul Transilvaniei, din care cauză, luînd cu sine 14 tunuri și tot ce avea bun și aprovizionîndu-se cu proviant, se sine și pe cazaci, ieși pentru cîțva timp din Iași.

[Potcoavă, apropiindu-se de cetatea Sucevei, se gîndea pe ce cale să ajungă la Zaporoje: prin stepă, se temea de marea zăpadă, iar să meargă pe la Nemirov se temea de hatman și de voievodul de Bracław, cărora li se poruncise de către rege să se străduiască în orice chip să-l prindă. Dar cînd hatmanul polon veni contra lui Potcoavă, văzînd că este foarte pregătit de luptă, se retrase, socotînd că-l va putea prinde și fără vărsare de sînge. Și voievodul de Bracław invită la Nemirov la el, la curte, cîțiva cazaci între care era și hatmanul Șah, și le spuse cum el, fără de nici o vină, are mari greutăți la rege din cauza lui Potcoavă, pe care ei l-au dus pe tronul Moldovei și prin aceasta i-au dat pricină sultanului turcesc să rupă pacea]⁴. Totuși, ca să nu o pățească și mai rău și să nu provoace

¹ Pasajul între paranteze drepte lipsește și la Gr. Ureche și la N. Costin. El se află însă la Bielski, *op. cit.*, p. 188.

² E vorba de lupta de la Docolina.

³ Întreg pasajul între paranteze drepte este puțin deosebit la N. Costin, p. 469.

⁴ Paragraful între paranteze drepte la Gr. Ureche, I, p. 239, și la N. Costin, I, p. 469, este foarte rezumativ.

mânia regelui asupra lor, li sfătui ca ei să-i spună lui Potcoavă să meargă la rege și să se dezvinovățească în fața maiestății sale, și deoarece el a fost om viteaz regele îl va primi cu milostivire și el, voievodul însuși, promite să-l însoțească la hatman, iar hatmanul va merge cu el la rege. Cazacii anunțară acestea lui Potcoavă, care își dădu consimțământul la acest sfat și plecă cu voievodul la hatman și dăruie voievodului 12 și hatmanului două tunuri din Iași. Hatmanul îl trimise la rege la Varșovia, unde regele îl arestă și cu lanțuri la picioare porunci să fie ținut sub pază puternică.

36

p. 357. 1578.

În anul 1578, după dieta din Varșovia, regele plecă la Liov, mai ales din cauza acelor turburări care începuseră din pricina lui Potcoavă; și, la cererea exprimată de ciaușul sultanului, porunci să i se taie capul lui Potcoavă, la Liov, pentru stricarea păcii cu turcii. Și, după cronica rusească¹, cazacii i-au îngropat trupul la mănăstirea de la Kanev...

37

p. 357. 1578:

În anul 1578, cazacii, mâniați din pricina morții lui Potcoavă, năvălind de multe ori în Polonia, împreună cu fratele lui <Potcoavă>, Alexandru, făcură mari pagube <acolo>², și cu toate acestea, Guagnin așa scrie despre cazaci: «A fost acest popor căzăcesc totdeauna polonoilor de mare și vitejesc ajutor împotriva oricărui dușman al coroanei polone și lituane, dar mai ales împotriva turcilor și tătarilor, care din regiunile Mării de Azov adeseori năvălesc în Ucraina și în orașele polone și lituane și fac mari ucideri și distrugerii, așa cum mărturisesc despre acestea vechile cronici. Dar și acum — spune același Guagnin — acei viteji și războinici le strică turcilor și tătarilor rânduiala, pentru care fapte laudat fie numele lui Dumnezeu»³.

38

p. 361. 1589.

...Patriarhul⁴, văzînd că din cele dobîndite la Moscova cheltuiuse prea mult pentru sine și că întrunirea soborului se amină, dori să plece în ale sale și scriînd o scrisoare mitropolitului⁵ îi dădu deplină putere — cum sta scris în acea scrisoare — să adune soborul și să judece în numele său pe Ciril Terlețki, episcopul de Luțk, și pe alți nelegiuți și să-i pedepsească după faptele lor. Și despre el arată că, neavînd de ce să stea aici, pleacă la moldoveni și va petrece acolo cîtva <timp>, așteptînd să vadă ce se întîmplă la acel sobor. Această scrisoare patriarhul o trimise, prin Grigorko⁶, mitropolitului, care se afla pe atunci la Vilno.

Auzînd despre aceasta Ciril, episcopul de Luțk, și temîndu-se de judecata soborului, plecă împreună cu Ghedeon Balaban, episcopul de Liov, la patriarh și-i arată că el fără de vină este birfit înaintea patriarhului la sobor.

Și așa, amîndoi episcopii însoțiră pe patriarh pînă la granița moldoveană⁷.

¹ *Русская достоверная летопись.*

² Vezi N. Iorga, *Ist. rom.*, V, p. 174.

³ La p. 357 nota se citează: Guagnin, *Despre cazacii zaporojeni*, partea III-a, p. 39.

⁴ Ieremia, patriarh de Constantinopol.

⁵ Mihail Rogoza, mitropolit de Kiev.

⁶ Gherman Grigorko, episcop de Poloțk.

⁷ La p. 361 nota, Lukomski citează pentru aceste știri *Русская достоверная летопись*; pentru evenimentele religioase din Ucraina, la care se referă Lukomski, vezi M. Hrușevski, *История Украины-Руси*, vol. V, p. 550 și A. Muraviov, *Сношения с Востоком по делам церковным*, I, p. 189. Pentru vizita patriarhului Ieremia în Moldova la 1589, vezi N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, București, 1929, p. 154.

ОБ ИСТОРИИ ПРИДУНАЙСКИХ КНЯЖЕСТВ ПО УКРАИНСКИМ ЛЕТОПИСЯМ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор излагает касающиеся истории Румынии XVI—XVIII веков данные из трех украинских летописей: Краткого описания Малороссии, Летописи очевидца и Исторического сборника Ш. Лукомского. Данные, содержащиеся в летописях, касаются, главным образом, периода героической борьбы молдаван и казаков под руководством господаря Ивана Лютото против турецких захватчиков и связей между Молдавией Василия Лупу и казаками Хмельницкого в 60 годах XVII века. Все эти данные представлены в общих рамках восточно-европейской истории тех времен.

Автор исследует три вышеуказанные летописи и сравнивает их данные с данными других летописей того времени.

DONNÉES AYANT TRAIT À L'HISTOIRE DES PAYS ROUMAINS DANS LES CHRONIQUES UKRAINIENNES

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente des données ayant trait à l'histoire de notre pays, du XVIe au XVIIIe siècle, données provenant de trois chroniques ukrainiennes: « Brève description de la Petite-Russie », « Chronique du témoin oculaire » et « Recueil historique » par St. Loukouski. Ces données se rapportent notamment à la période de lutte héroïque des Moldaves et des Cosaques, sous le commandement de Jean le Cruel, contre les envahisseurs Turcs; elles portent également sur les relations qui existaient, au commencement de la seconde moitié du XVIIe siècle, entre la Moldavie de Basile Lupu et les Cosaques de Khmielnitsky. Toutes ces données sont présentées dans le cadre général de l'histoire du Sud-Est européen à cette époque.

L'auteur analyse ces trois chroniques et compare les données qu'elles fournissent avec celles offertes par d'autres sources de l'époque.

RĂSCOALA POPULARĂ ANTIHABSBURGICĂ DIN BANAT (1737 — 1739)

DE

BUJOR SURDU

Prin întinderea, durata și urmările ei, răscoala din anii 1737—1739 a fost una din cele mai mari mișcări revoluționare din imperiul austriac în veacul al XVIII-lea. Îndreptată nemijlocit împotriva autorității împăratului, răscoala a lovit la temeliiile acestei stăpîniri, administrația habsburgică din Banat fiind nevoită să-și limiteze activitatea, timp de aproape un an și jumătate, mai mult înapoia puternicilor întărituri ale cetății Timișoara.

Cu toată însemnătatea deosebită a acestei răscoale pentru istoria țării noastre, și mai ales pentru istoria Banatului, ea este prea puțin cunoscută pînă în prezent. Istoriografia burgheză, fie că a ignorat-o, fie că i-a denaturat voit caracterul. În sintezele de mii de pagini ale lui A. D. Xenopol¹, C. C. Giurescu², N. Iorga³, Homan B.-Szekfü G.⁴, ca să amintim doar pe cele mai importante, nu este nici măcar pomenită. O mențiune de cîteva rînduri asupra răscoalei se găsește totuși în *Istoria romînilor din Ardeal și Ungaria* a lui N. Iorga⁵.

Date ceva mai bogate se găsesc numai în unele monografii privind istoria locală a Banatului. Concluziile trase sînt însă — în general — false, iar evenimentele prezentate într-o lumină contrară adevărului istoric. Mișcarea nu este prezentată ca o răscoală îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice, ci doar ca dezlănțuirea instincțelor de « tîlhărie » ale poporului romîn din Banat. « Hoardele » romînești prădălnice acționează numai alături de cetele turcești și ura lor este îndreptată mai ales asupra populației pașnice, recent colonizată, din sînul căreia au fost luați mulți robi și vînduți apoi pe sume mici turcilor.

Aceasta este teza principală din mai toate studiile publicate pînă acum care amintesc de răscoală. Teza de mai sus a fost pusă în circulație de către Bárány

¹ *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, București, 1925—1930 (14 vol.)

² *Istoria romînilor*, București, 1935—1946, vol. I—III (5 vol.).

³ *Istoria romînilor*, București, 1936—1939, vol. I—X (11 vol.).

⁴ *Magyar Történel* (Istoria maghiară) Budapesta, <f. a.>, vol. I—VIII.

⁵ Vol. I, Pînă la mișcarea lui Horia (1784), București, 1915, p. 310—311.

Ágoston¹; după el au urmat Leonhard Böhm², Johann Heinrich Schwicker³, Szentkláray Jenő⁴, Fr. Milleker⁵, Fr. Wetzel⁶, ca să nu pomenim decît pe cițiva din cei mai de seamă cercetători ai trecutului Banatului.

Cel dintii cercetător care a încercat să determine cauzele acestei mari răscoale și a privit cu înțelegere lupta maselor populare țărănești a fost Patrichie Dragalina, în opera sa *Din istoria Banatului Severin*, capitolul *Războiul cu turcii 1736—1739*⁷. Autorul admite însă că mișcarea a izbucnit odată cu năvălirea turcilor în Banat, în mai 1738, și că atrocitățile făptuite împotriva coloniștilor se datoresc răsculaților, reducîndu-le doar proporțiile.

Cercetînd izvorul de unde s-ar fi putut inspira istoricii amintiți, ajungem la concluzia că acesta nu poate fi altul decît Grisellini. În vestita lui istorie a Banatului se găsește un pasaj din care se poate ușor vedea că cercetătorii de mai tîrziu n-au făcut altceva decît să parafrazeze caracterizarea pe care o dă Grisellini răscoalei⁸. Dacă ne gîndim însă la timpul și împrejurările în care și-a adunat autorul informațiile, ne putem explica fără greutate părerea lui. Grisellini vizitează Banatul între anii 1774 — 1777, cu scopul precis de a întocmi o monografie completă a Banatului. În acest scop, îi stăteau la dispoziție nu numai arhivele administrative, ci și funcționarii publici. De la aceștia și-a adunat, fără îndoială, informațiile cu privire la răscoala întîmplată cu aproape patruzeci de ani în urmă. Dar, în perioada aceasta, administrația Banatului era cît se poate de puțin binevoitoare locuitorilor romîni, care erau acuzați în rapoartele oficiale înaintate curții din Viena că ar fi « răzvrățiți », « trădători » și « tilhari »⁹.

¹ *Temesiármegye Enléke* (În amintirea județului Timiș), Becicherecul Mare, 1848, p. 67: « A rablási ósztön vagy csupán vágy, a törökökhöz társítá az oláhok, kik magokat Rákóczy Ferencz csapatinak mondák. Az oláhokozta kár nagyobb volt annál, mit a töröktön; mert e kuruzok, minden németet, ki kezökre került, esekély áron rabszolgákul a töröknek adták el ».

² *Geschichte, des Temeser Banats*, vol. I, Leipzig, 1861, p. 246.

³ *Geschichte des Temeser Banats*, Pesta, 1872, p. 336; « Teils genötigt, teils aus Raubgier vereinigt sich viele Walachen mit dem Feinde, den sie dadurch ansehnlich verstärkten und durch den Turban unkenntlich gemacht scheuten sie nicht, sich der Hauptstadt zu nähern, ihr Gebiet zu durchstreiten und zu verheeren ».

⁴ *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéről* (O sută de ani din istoria mai nouă a Ungariei de sud), vol. I, Timișara, 1879, p. 154: « Prédavágytól csábitva kiesapongó nyers oláh csoportok is csatlakoztak a törökökhöz, melyek sokkal több kárt tettek, mint magok a törökök ».

⁵ *Geschichte der kön. Freistadt Werschetz*, vol. I, Budapesta, 1886, p. 114.

⁶ *Biographische Skizzen. Beiträge zur Geschichte des Banates*, Timișoara, 1932, p. 77—78.

⁷ Vol. III, Caransebeș, 1902, p. 175—226. În același spirit a tratat răscoala și Gh. Popovici, în *Istoria rominilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 314, 316.

Cu prilejul comemorării a 200 de ani de la această răscoală, cercetătorul Ion Stoia Udrea a publicat o frumoasă evocare literară a luptelor țărănimii bănățene din această vreme. Expunerea n-a fost însă dusă pînă la capăt, oprindu-se la evenimentele din ianuarie—februarie 1738. (Vezi I. Stoia Udrea, *Asfințitul steagurilor*, în « Revista Institutului social Banat-Crișana », Timișoara, VIII, 1940, nr. 27, p. 13—24; nr. 28—29, p. 170—198).

⁸ « Die Raubbegierde gesell't ihnen bald auch die Walachen zu, die sich für Truppen des Fürsten Franz Rakoczi ausgaben; welchen die Türken wieder auf den Schauplatz brachten, und welcher wirklich sich zu Widdin aufhielt. Der durch sie verursachte Schaden war unendlich grösser, als der, den die Türken selbst anrichteten, indem sie alle Deutsche, die ihnen in die Hände fallen mochten, um geringes Geld in die Sklaverei verkauften ». (Franz Grisellini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats*, partea I—II, Viena, 1780, I, p. 171).

⁹ P. Dragalina, *op. cit.*, vol. III, p. 144.

S-a preconizat chiar evacuarea tuturor romînilor din Banat, de la Căpîlnaș de pe Mureș pînă la Caransebeș, și popularea teritoriului cu germani¹. Natural că în astfel de împrejurări, informațiile servite lui Griselini, în vederea întocmirii unei lucrări destinate cercurilor conducătoare vieneze, nu puteau fi decît defavorabile elementului românesc și, ca atare, nu pot forma un izvor sigur, dacă nu sînt confirmate și de alte știri mai apropiate în timp de răscoală, ceea ce nu este cazul.

Griselini, și după el istoricii amintiți, consideră — cum s-a văzut — mișcarea revoluționară a romînilor bănățeni ca o acțiune de jaf și de pradă și nu ca o răscoală armată îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice, cum a fost în realitate. Din expunerea care urmează va rezulta însă lămurit caracterul adevărat al mișcării.

Știrile contemporane dezminț și ele afirmațiile istoricilor tendențioși de mai tîrziu, subliniind caracterul de răscoală al acestei mișcări, nu de « tîlhărie », cum s-a susținut. Astfel, un cronicar sas contemporan notează, în august 1738, că în Banat se află cîteva mii de « rebeli » care atacă mai ales ostașii imperiali, fiind omorîți în ultimul timp un curier imperial și un adjutant general². Tot așa, Ștefan Bethlen numește mișcarea « rebeliune » arătînd și cauzele izbucnirii ei³. Același caracter îl scoate în evidență și Constantin Dapontes, secretarul lui Constantin Mavrocordat, care și-a scris opera pe baza rapoartelor oficiale turcești, înaintate domnului Țării Romînești spre a-l informa asupra desfășurării războiului⁴.

Chiar și conducătorii oștilor austriace din timpul războiului cu turcii consideră mișcarea ca o răscoală și caută chiar să-i afle cauzele. Astfel, generalul Schmettau explică succesele militare turcești din primăvara anului 1738 ca datorite alăturării la otomani a locuitorilor răsculați din munții Banatului⁵.

Tot ca răsculați sînt considerați locuitorii bănățeni și în alte acte contemporane. Astfel, în preliminariile păcii de la Belgrad, iscălite la 1 septembrie 1739 în tabăra turcească, se prevede amnistia pentru toți supușii care în timpul războiului au luat armele împotriva suveranului lor legitim. Evident că acest articol a fost impus de turci, dacă ținem seama de faptul că în cuprinsul lui se amintesc cu titlu special locuitorii răsculați din regiunea Mehadiei⁶.

Dar și în actele oficiale interne ei apar tot așa. Într-un ordin circular, adresat la 10 ianuarie 1739 de administrația din Timișoara districtelor, se

¹ P. Dragalina, *op. cit.*, vol. III, p. 148.

² *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, p. 212: « În Banat sollen etliche 1000 Rebellen sein, die allerhand Excesse tun und sonderlich die kaiserlichen Soldaten, wo sie solche antreffen niedermachen, wie sie denn auch den kaiserlichen Courier nebst dem General-Adjutant, welche die Friedens-Punkte bei sich gehabt, auf stücken zerhauen ».

³ *Ziarul lui Ștefan Bethlen*, anexe, p. 330.

⁴ Constantin Dapontes, *Éphémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, vol. II, trad. de Emile Legrand, Paris, 1881, p. 146.

⁵ Le comte de Schmettau, *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739*, Francfort, 1771, p. 154.

⁶ « Il sera accordé un plein et entier pardon aux sujets des deux empires, qui dans le cours de la présente guerre peuvent avoir pris partie contre leur légitime Souverain, et notamment aux habitants de Meadia, et des contrées qui sont aux environs ». (*Umständliche auf Original-Dokumente gegründete Geschichte der sämtlichen und wahren Vorgänge bei der Unterhandlung des zu Belgrad am 18-ten September 1739*, Frankfurt und Leipzig, 1790, p. 264).

spune lămurit că supușii « rebeli » care se reîntorc la casele lor vor fi amnistiați, iar în caz contrar vor fi tratați ca « tilhari »¹. În sfârșit, generalul Engelshofen, care a fost guvernator al Banatului după Mercy, apoi comandant militar al cetății Timișoara pînă în 1740, cînd i se încredințează din nou administrarea acestei provincii, într-un raport oficial, adresat curții din Viena, numește mișcarea « răscoală fatală » (*fatalen Aufstand*)².

Dată fiind desfășurarea faptelor, precum și mărturiile contemporanilor de mai sus, ne aflăm, evident, în fața unei răscoale populare căreia urmează să i se afle cauzele, să i se stabilească desfășurarea și să i se constate urmările. Documentele contemporane sînt însă în cea mai mare parte nepublicate și se găsesc în arhivele din Viena și Budapesta. La Viena se află toată corespondența curții imperiale cu administrația Banatului, iar la Budapesta se găsește cea mai mare parte a arhivei interne bănățene din epoca respectivă. Arhivele au fost transportate de la Timișoara la Budapesta în 1889; regestele documentelor sînt însă publicate de Bároti Lajos³.

Fără îndoială că, pînă nu vor fi depistate cu atenție arhivele de mai sus, nu se poate porni la întocmirea unei temeinice monografii a răscoalei din 1737—1739. Totuși, în linii generale, istoricul răscoalei poate fi întocmit pe baza celor publicate pînă acum, precum și a unui restrîns material documentar inedit.

CAUZELE RĂSCOALEI

Prin pacea încheiată la Passarovitz în 21 iulie 1718, ca urmare a războiului început în 1716, turcii pierd — în afară de alte provincii — și Banatul, care trece astfel în stăpînire austriacă. La propunerea prințului Eugeniu de Savoia, Banatul a fost separat de Ungaria și administrat ca provincie autonomă, fiind declarat domeniu al coroanei habsburgice. Locuitorii romîni și pușinii sîrbi care populau Banatul în această epocă au primit, probabil, cu satisfacție stăpînirea nouă, creștină, după un veac și jumătate de abuzivă stăpînire otomană. Speranțele lor la o viață mai bună au fost însă în scurt timp înșelate. Noii stăpîni s-au arătat a fi mai spoliatori și uneori mai abuzivi decît turcii, siliți să părăsească provincia în urma pierderii războiului. Poate că mulți dintre ei au fost nevoiți să spună că au schimbat jugul de lemn turcesc cu jugul de fier austriac, așa cum constata cronicarul ardelean Cserei, cînd Transilvania a trecut din mîinile sultanului în cele ale împăratului⁴.

Cel dintîi guvernator al Banatului a fost generalul Claudius Florimund Mercy, numit în această calitate de prinț Eugeniu îndată după ocuparea Timișoarei și confirmat apoi de împărat. Una din primele măsuri luate de noul guvernator a fost aceea de organizare administrativă a provinciei. În acest scop, Banatul a fost împărțit în 11 districte: Timișoara, Cenad, Ciacova, Beciche-rec, Panciova, Virșeș, Palanca Nouă, Lipova, Lugoj-Făget, Caransebeș și

¹ Baroti L., *Adattar Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez* (Contribuții la istoria Ungariei de sud în sec. XVIII), I, p. 187 (10 ianuarie 1739).

² Szentklaray J., *op. cit.*, p. 154.

³ Baroti L., *op. cit.*, vol. I—II, Timișoara, 1893—1900; I, 540 + XXXXVII p.; II, 626 + LXXVIII p.

⁴ *Történelmi Tár* (Magazinul istoric), Budapesta, 1893, p. 154.

Orșova-Almăj. Regiunea cuprinzând strîmtorile Dunării, numită Clisura, forma un despărțămînt aparte.

În fruntea fiecărui district se găsea un administrator (*Verwaller*), iar satele erau conduse de cnezi. Peste mai mulți cnezi se afla un obercnez, cu reședința într-unul din satele mai mari. Districtele stăteau sub ordinele administrației din Timișoara, în fruntea căreia se afla guvernatorul. Generalul Mercy a guvernat Banatul pînă în 1734, cînd, trimis să lupte în Italia, cade la asediul cetății Parma.

Guvernarea lui Mercy a însemnat un progres pentru Banat¹. În timpul guvernării acestuia, s-au ridicat manufacturi de fier, sticlă, postav, mătase și atîtea altele, s-au deschis mine de aramă, fier, plumb, argint, s-a săpat canalul Bega, s-a început opera de asanare a întinselor mlaștini, s-au clădit palate administrative mari precum și catedrale mărețe, au fost clădite cetăți numeroase și puternice pentru apărare, în sfîrșit, s-a introdus o administrație mai organizată și mai ordonată decît cea turcească². Bilanțul încheiat poate fi considerat pozitiv de către cercetătorul care s-ar mulțumi să privească problema numai din acest punct de vedere.

Constatarea mai are însă o față. Se poate pune întrebarea: oare țărani iobagi romîni, care formau imensa majoritate a populației și care aveau de suportat toate cheltuielile legate de aceste îmbunătățiri, au simțit schimbîndu-li-se traiul în bine sau în rău? La aceasta se poate răspunde categoric că pentru ei viața a devenit nu numai cu mult mai grea, dar de-a dreptul insuportabilă.

Ce a cîștigat țărănimea de pe urma ridicării numeroaselor întreprinderi manufacturiere, în afară de faptul că mărfurile de care avea nevoie au devenit mai scumpe și de calitate mai proastă? S-a ales totuși cu ceva; i s-a mărit numărul zilelor de robotă, pentru că în manufacturi munca necalificată, transporturile de materii prime și obiecte manufacturate, precum și întreținerea localurilor se făceau cu munca iobagilor plătiți cu mult sub prețul de pe piața liberă.

Ca urmare a deschiderii minelor, țărani iobagi din împrejurimi au fost siliți să lucreze sub pămînt, în condiții grele, neobișnuite pentru ei, cu un salariu care nu putea acoperi necesitățile de trai ale unei familii.

Canalul Bega — una din operele guvernării lui Mercy — la săparea căruia s-au trudit mii și mii de țărani timp de ani de zile, le-a adus acestora și obligația de a-l întreține permanent în stare de funcționare; totodată s-a mărit simțitor numărul zilelor de robotă în pădurile care se întindeau din cîmpia Banatului pînă la izvoarele Begăi, cu scopul de a acoperi necesitățile mereu sporite de cherestea și lemne de foc ale orașului Timișoara și ale așezărilor din șes, lipsite de păduri.

Pămînturile provenite în urma drenării mlaștinilor nu au revenit celor ce au muncit la această lucrare grea, ci coloniștilor aduși din țările germane. Coloniștii care au fost așezați aici au primit case și pămîntul cel mai roditor din satele romînești, după ce populația băștinașă a fost obligată cu forța armată să părăsească vetrele străbune.

Din palatele administrative — clădite din cărămida, țigla și varul făcute și transportate prin robotă și din lemnăria tăiată și fasonată de asemenea cu

¹ Griselin, *Geschichte des Temeswarer Banats*, p. 258.

² Szentkláray Jenő, *Mercy kormányzata a temesi bánságban* (Guvernarea lui Mercy în Banatul timișan), Budapesta, 1909, p. 188.

munca țăranilor iobagi — nu le putea veni acestora decît o împilare și mai mare; noii stăpîni își consolidau stăpînirea. Mărețele biserici din Timișoara, ridicate în această perioadă, expresie a dominației cultului catolic, le aducea o împilare și mai mare a conștiinței lor religioase, urmărindu-se în același timp scopul de a-i determina să primească credința catolică, pe care ei nu voiau să o îmbrățișeze.

Numeroasele cetăți din Banat au fost ridicate cu robota țăranilor, dar înapoia întăriturilor — la care ei au depus atîta strădanie — nu s-au putut adăposti niciodată, cînd necesitatea a cerut-o. Armata de ocupație austriacă care folosea aceste întărituri, s-a dovedit a fi mult mai apăsătoare decît cea turcească, chiar cînd aceasta din urmă călca pămîntul Banatului ca dușmană.

În fine, aparatul administrativ, dacã nu era atît de abuziv ca cel turcesc, avea însă dezavantajul că, fiind mai bine organizat, impunea supușilor îndeplinirea cu strictețã a tuturor obligațiilor la termene bine stabilite. Ca urmare, în cursul evenimentelor ulterioare, s-a văzut limpede că populația regreta vechea stăpînire a spahiilor.

Opera înfăptuită de Mercy în Banat timp de aproape două decenii a fost marea, în felul ei, dar ea s-a ridicat pe munca și suferința țăranilor. În intenția lui Mercy, noua provincie trebuia să devină o bază puternică pentru viitoarea expansiune spre răsărit a vulturului imperial și a catolicismului. El nu a ținut seama de nevoile supușilor, încărcăți peste măsură cu dări și obligații. Cînd însă coarda a fost prea mult întinsă, acești supuși — siliți să asculte pînă atunci — au nimicit într-un an și jumătate toată opera sa. Manufacturile au fost distruse, minele închise, satele coloniștilor prefăcute în scrum și populația alungată; într-un cuvînt, starea provinciei a ajuns mai rea decît la ocuparea ei în 1717.

Cauzele care au dus la această situație au fost numeroase. În cele ce urmează, vom încerca să le sistematizăm.

1. REGIMUL PROPRIETĂȚII PĂMÎNTULUI

O dată cu ocupația turcească din secolul al XVI-lea, Banatul a fost transformat în pașalic și, ca atare, pămîntul a devenit, de drept, proprietatea sultanului; locuitorii, fie ei creștini sau musulmani, erau considerați numai stăpînitori vremelnici: creștinii, atît timp cît plăteau dările și își îndeplineau celelalte obligații, iar musulmanii, pînă cînd puteau servi pe sultan cu armele. Natural că, și unii și alții, puteau transmite pămîntul urmașilor lor, dacã aceștia îndeplineau mai departe sarcinile legate de moșia sau lotul respectiv. Nu-l puteau însă vinde sau dărui; într-un cuvînt, nu erau proprietari deplinși asupra pămîntului.

După pacea de la Carlovitz (1699), în urma căreia imperiul turcesc a fost puternic zguduit, s-a procedat la o serie de măsuri menite să ducă la consolidarea lui, știindu-se că luptele vor trebui să reînceapă în scurt timp. Unele din aceste măsuri priveau direct teritoriul Banatului. Scopul urmărit era acela de a transforma pașalicul într-un reazim puternic în vederea noului război. Pentru aceasta era nevoie ca turcii să-și apropie în primul rînd populația creștină locală, creîndu-i condiții de trai mai bune decît erau cele de dincolo de Tisa sau de Mureș, sub stăpînirea austriacă. În felul acesta, căutau să oprească fuga locuitorilor în aceste regiuni și să-și asigure totodată spatele din partea populației

într-un eventual conflict. Ca urmare, s-au redus dările și celelalte sarcini ale locuitorilor și aceștia au fost declarați proprietari deplini asupra loturilor de pământ, pe care pînă atunci le aveau numai în folosință ¹.

Rezultatele nu s-au lăsat mult așteptate. Nu numai că locuitorii n-au fugit de sub stăpînirea turcească, dar încă în primul an de aplicare a reformelor numărul lor s-a mărit cu opt mii, prin emigrări ².

Din partea lor, austriecii, după ocuparea Banatului, au declarat pămîntul proprietatea coroanei, țărănimea pierzînd prin acest act dreptul de proprietate asupra lui, pe care îl avusese în ultimele decenii ale stăpînirii turcești ³. De acuin înainte, nu numai că erau lipsiți de dreptul de a-l vinde sau lăsa moștenitorilor, dar nici nu-l puteau folosi mai mult de un an. Ca urmare, în fiecare an, organele administrative, prin cnezii satelor, procedau la o nouă repartizare a loturilor, ceea ce dădea naștere la abuzuri revoltătoare. Unii primeau mai mult pămînt decît puteau munci, iar alții nici cît le era necesar pentru întreținerea gospodăriei proprii. De multe ori, cele mai bune pămînturi de arătură erau rezervate pentru finețe și pășuni, după interesul sau bunul plac al cnezilor ⁴.

Sînt greu de explicat motivele care i-au determinat pe austriaci să ia măsurile de mai sus în problema proprietății pămîntului, mai ales dacă ne gîndim că prin aceasta și-au creat greutăți nu numai de ordin politic, dar și economic; politic, prin faptul că și-au îndepărtat încă de la început simpatiile populației, iar economic, ca urmare a scăderii producției agricole, deoarece pămîntul nu mai era îngrijit dacă își schimba an de an stăpînul. Scăderea producției aducea după sine, de altfel, și micșorarea cantității de dijmă din produsele solului.

S-ar putea însă susține că locuitorii Banatului n-ar fi avut ca ocupație principală agricultura, ci păstoritul, și ca atare autoritățile n-au avut de întîmpinat greutăți deosebite cînd au luat astfel de măsuri față de o populație nestabilă. Nu este însă așa. Pe timpul guvernării lui Mercy, casieria camerală încasa aproximativ 100 000 florini anual din vînzarea dijmelor ⁵. Cam aceeași sumă revenea statului de pe urma dijmelor și în perioada imediat următoare răscoalei. Din această sumă, pentru dijele din cereale se încasau 72 906 florini, iar pentru cele din oi, 9000 florini; restul se repartiza pe seama dijmelor din stupi, vin, tutun, porci și vite ⁶. Proporția dintre valoarea dijmelor din cereale și cea a oilor demonstrează, evident, că ne aflăm în fața unei populații preponderent agricole, deci stabilă.

Politică aceasta a avut însă și avantajele ei pentru regimul habsburgic. Țăranul, lipsit de proprietate și dependent continuu de bunăvoința autorităților, dacă voia să obțină pămînt de cultivat, devenea mai supus și plătea dările mai regulat, dar mai ales își îndeplinea fără să murmure robota, și aceasta se urmărea mai ales. Apoi, prin declararea pămîntului ca proprietate a coroanei, s-a putut proceda mai ușor — și încă cu aparență de legalitate — la scoaterea

¹ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. VII, Pesta. 1831, p. 44, 64—65.

² *Ibidem*, p. 65.

³ Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 147.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 107.

⁶ *Idem*, *Száz év Dél-Magyarország*, p. 191.

vechilor locuitori din loturile mai bune, pentru a fi repartizate coloniștilor aduși din străinătate.

Oricare ar fi fost motivele acestei atitudini, regimul proprietății asupra pământului, impus de austriaci la 1718, a stat la baza înrăutățirii situației populației băștinașe și, ca urmare, poate fi inclus între cauzele principale care au dus la izbucnirea răscoalei din 1737—1739.

2. STAREA SOCIALĂ A LOCUITORILOR

Problema stabilirii categoriei sociale în care ar putea fi încadrată populația băștinașă din Banat în perioada 1718—1740 n-a fost cercetată pînă acum, deși s-a scris destul de mult asupra acestei epoci. În actele oficiale, țăranul era numit «supus» (*unterthan*). Termenul nu poate dezlega însă problema, deoarece «supus», în raport cu statul, era și omul liber și cel încadrat în oricare dintre categoriile iobăgești.

Definirea categoriei sociale nu poate fi făcută decît cercetîndu-i sarcinile în raport cu cele ale păturilor sociale asemănătoare din alte provincii ale imperiului austriac.

a. În privința proprietății pământului, țăranul din Banat se apropie mai mult de jeler decît de iobag. Numai jelerul își pierde lotul de pămînt la expirarea contractului, în timp ce iobagul îl păstrează pînă la moarte, are drept să-l împartă între urmașii săi, ba chiar îl poate și înstrăina prin zălogire, fără ca domnul de pămînt să-l poată opri legal.

b. Țăranul din Banat era legat pentru totdeauna de glie, ca oricare iobag. Numai că iobagul din Transilvania sau din Ungaria era mai avantajat și în această privință: dacă era supus la un tratament prea aspru, putea fugi pe altă moșie și în cazul cînd noul stăpîn se bucura de influență în fața autorităților, sau era el însuși demnitar, cu greu mai putea fi readus. Dar, chiar dacă era readus, nu avea de suferit altceva — în cazul cel mai rău pentru dînsul — decît o pedeapsă corporală, nu prea aspră însă, fiindcă stăpînul nu avea interes să-l facă incapabil de muncă.

Aici, în Banat, stăpîn peste tot pămîntul era însă statul. Și nu numai aici, ci și în Oltenia, Serbia și Ungaria; deci țăranul exploatat cu greu putea fugi, fie înăuntrul, fie în afara granițelor Banatului. Fuga era, de altfel, pedepsită în chip sălbatic. Îndată după ocuparea Banatului, țăranul prins cu fugă a doua oară era condamnat la spînzurătoare¹. Mai tîrziu, în preajma izbucnirii răscoalei, încercarea de fugă se pedepsea cu un an și jumătate de muncă la fortificații, în lanțuri².

c. Dîjmă se dădea din toate cerealele, precum și din sporul anual al vitelor, putînd fi uneori răscumpărată în bani.

d. Statul, în calitatea sa de stăpîn feudal, avea singur dreptul de a clădi mori sau deschide cîrciumi și măcelării, dispunînd totodată și de celelalte monopoli senioriale (păduri, pescuit etc.).

e. În schimbul folosirii lotului de pămînt, locuitorii erau obligați să îndeplinească anual un anumit număr de zile de muncă pe seama statului.

¹ Baroti L., *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, p. 173 (28 sept. 1718).

² *Ibidem*, p. 336 (11 ianuarie 1736).

Din cele de mai sus, se poate limpede constata că țărănimea bănățeană în prima jumătate a veacului al XVIII-lea avea toate caracterele esențiale ale iobăgimii din Transilvania sau din Ungaria, în epoca respectivă. Este deci o categorie iobăgească, avînd însă unele particularități specifice.

3. MONOPOLURILE

În calitatea sa de stăpîn feudal, statul se bucura în Banat de monopolurile senioriale obișnuite: cîrciumărit, măcelărit, pescuit, precum și de dreptul exclusiv asupra jirului din păduri, toate fiind valorificate din arendarea prin licitații publice.

Două alte monopoluri au provocat însă adîncă nemulțumire a populației: fabricarea țuicii și vînzarea sării. În timpul ocupației turcești, populația era liberă să facă țuică, plătind, bineînțeles, stăpînului o anumită taxă pentru fiecare căldare¹. Chiar și sub stăpînirea austriacă sistemul a continuat, taxele pe căldările de fiert rachiu figurînd între veniturile camerale². Mai tîrziu însă, socotindu-se că veniturile ar putea crește și că, totodată, încasarea lor ar fi mai sigură, dreptul de a produce rachiu a fost arendat pe întreaga provincie unei asociații de negustori din Timișoara. Ca urmare, locuitorii nu-și mai puteau valorifica întinsele lor livezi de pruni, așa cum făceau pînă atunci, deoarece arendașii, bazați pe dreptul lor de monopol, puteau impune prețul de cumpărare al prunelor din care se fierbea țuica. Dar nu numai atît. Țăranii au fost obligați să furnizeze arendașilor lemnele necesare întreprinderilor lor în condiții de robotă, fapt care-i determină să ajungă cu plîngerile lor pînă la Viena³.

În Banat nu se exploatau saline și ca atare sarea necesară consumului se importa din Transilvania. Anual, oficiul de sare din Banat aducea aproximativ 100 000 de bolovani de la Ocna Sibiului. Oficiul sării din Banat plătea administrației salinelor cîte 10 creițari pentru un bolovan transportat pînă la Alba-Iulia. Din suma aceasta, administrația salinelor plătea un creițar și jumătate de fiecare bolovan lucrătorilor care scoteau sarea la suprafață, iar 6 creițari costa transportul de la Ocna Sibiului pînă la Alba-Iulia, rămînîndu-i deci un venit de 2 creițari și jumătate pentru fiecare bolovan de sare livrat. De la Alba-Iulia pînă la Lipova, unde se afla depozitul central de sare, transportul se făcea cu bărcile și costa 7—8 creițari. În total deci, un bolovan de sare valora în depozit circa 17—18 creițari.

Oficiul sării din Banat revindea maza de sare cu cîte 2 florini și 23 creițari, deci cu un venit de 2 florini la majă⁴. În asemenea condiții nu e de mirare că numai sarea aducea un venit de 160 000 florini anual⁵, adică aproape de două ori valoarea dijmelor adunate într-un an întreg.

Dacă adăugăm la costul neobișnuit de ridicat al sării obligația țăranilor de a o transporta la diferitele depozite regionale din cuprinsul Banatului, precum

¹ P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 175—176.

² Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 191.

³ P. Dragalina, *op. cit.*, p. 176.

⁴ Un bolovan de sare avea cca 80 funți, iar maza 100 funți sau circa 56 kg.

⁵ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 192.

și sarcina de a întreține navigabilitatea Mureșului, ne putem da seama de marea lor nemulțumire provocată de acest monopol. Tocmai de aceea, la cel dintâi prilej ivit în cursul răscoalei, depozitul de sare din Lipova a fost devastat ¹, iar sarea transportată de către răsculași în interiorul provinciei.

4. ROBOTA

Știm că austriecii, în cursul secolului al XVIII-lea au încercat să reglementeze în tot imperiul obligațiile iobagilor față de stăpînii lor feudali, și în special robota. N-au făcut-o însă în Banat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Nu cunoaștem, cel puțin pînă acum, existența vreunui act oficial în care să se stabilească precis numărul zilelor de muncă datorate de țărani statului, ca proprietar feudal. Mai probabil că robota era cerută după necesitățile momentului. Nici nu se simțea, de altfel, nevoia reglementării ei amănunțite, deoarece nu se cultiva pămînt alodial; cel mult se stringea finul de pe întinsele predii necultivate. Un număr minim de zile obligatorii pe an trebuia totuși să fi existat, care, dacă nu erau realizate în natură, urmau să fie răscumpărate în bani ².

Robota în Banat are însă o particularitate specifică: *era întotdeauna plătită*. Două trebuie să fi fost cauzele care au determinat stăpînirea să procedeze în felul acesta:

a. Țăranii nu erau întrebuințați la muncile agricole, ci la lucrări speciale, ca: săparea canalelor, lucrul în mine și manufacturi etc., munci care cereau spirit de inițiativă și un oarecare interes.

b. Robotele se executau la depărtări mari de gospodăriile țăranilor. Cei din districtul Caransebeșului, de exemplu, lucrau la fortificațiile cetății Timișoara, așa că, timp de cel puțin o săptămînă, nu se puteau reîntoarce acasă. Remunerația le servea în acest caz pentru întreținere.

Plata era în funcție de munca prestată. Pentru curățirea albiei râului Bega, roboții primeau cite 3 creițari pe zi și pîne ³. La lucrul în mine se plătea 12 creițari pe zi; lucrătorii mai primeau o anumită cantitate de făină cu preț redus ⁴. Bineînțeles, remunerația nu egala prețul de pe piața liberă și ca atare țăranii cereau cu insistență răscumpărarea robotei în bani. Districtele solicitau uneori administrației din Timișoara această favoare, cînd socoteau că supușii erau prea împovărați ⁵.

Cea mai grea dintre prestații era însă robota cu carul la depărtări mari. Se transporta mai ales material de construcție, cherestea, sare, fin și, în caz de război, artileria și proviantul armatei. Plata era de 36 creițari pe zi pentru om și car ⁶. În timpul războiului, transportul în afara granițelor Banatului era remunerat cu 45 creițari pe zi ⁷.

¹ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (24 august 1738).

² Administratorul districtului Lugoj-Făget a cumpărat lina necesară manufacturii de pături din banii răscumpărării robotei. (Baroti L., *op. cit.*, II, p. 130).

³ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 136 (29 iunie 1722).

⁴ Griselini, *Geschichte des Temesvarer Banats*, II, p. 65. Autorul explică veniturile mari ale diferitelor societăți miniere tocmai prin remunerația mică a lucrătorilor valahi și sirbi.

⁵ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 321 (1 februarie 1739).

⁶ *Ibidem*, II, p. 554 (27 august 1720).

⁷ *Ibidem*, p. 351 (3 august 1737).

La robotă nu erau obligați decît bărbații; nu cunoaștem cazuri de întrebuințare a muncii femeilor și copiilor. Cel mult, poate, în timpul războiului, cînd bărbații fiind luați la alte munci, femeile și copiii trebuiau să execute unele lucrări pe seama armatei. Astfel, în cursul războiului din 1737—1739, comandamentul suprem cerea provinciilor, ori de cîte ori se simțea nevoia, un număr anumit de lese împletite din nuiele, necesare construcțiilor de diguri și lucrărilor de fortificație ¹.

Nesfîrșitele cereri de cărăușii și alte robote, izvorite din necesitățile războiului, au contribuit în mare măsură la crearea unei atmosfere încordate în sînul populației locale, care, pînă la urmă, a și dus la izbucnirea răscoalei. Pentru a ilustra cît de împovărătoare puteau fi aceste robote, e destul să exemplificăm cu un singur caz. La 3 august 1737, generalul Hamilton, guvernatorul Banatului, dă ordin să fie adunate 1 054 de care înjugate, precum și 441 perechi de boi, toate necesare aprovizionării armatei ². La numai o lună de zile după aceea, se cer altele, dar de astă dată administrația răspunde că nu mai poate pune la dispoziție decît 500 de care, fiindcă toți supușii care au vite au fost luați de armată, iar ceilalți s-au refugiat prin păduri ³.

5. DĂRILE

Nu mai puțin împovărătoare pentru populație au fost și diversele contribuții impuse de stăpînirea austriacă. Cele dintîi dări în bani au fost cerute îndată după ocuparea Banatului, stabilirea lor făcîndu-se însă cu totul arbitrar. Fiecărui district i s-a impus plata unei sume variind între 40 000 și 60 000 florini ⁴, ceea ce era enorm pentru o provincie devastată de război și cu o populație relativ rară.

La început, nu s-a făcut nici o deosebire între contribuțiile propriu-zise către stat și între cele datorate tot statului, însă în calitatea lui de stăpîn feudal. Abia în 1753 s-a stabilit oficial că șeful administrației Banatului trebuie privit nu numai ca reprezentant al statului, ci și ca stăpîn de pămînt. În prima calitate, îi reveneau impozitele de stat și camerale, iar în a doua, dările pentru pămînt ⁵.

Dările se adunau cu strășnicia cunoscută a administrației austriace. Cele patru termene trebuiau respectate, fiindcă altfel urma execuția militară. Ca să mărească zelul celor însărcinați cu adunarea lor, s-a luat măsura ca ofițerul comandant al detașamentului însărcinat cu execuția să fie plătit cu cîte un florin și jumătate pe zi de către funcționarul neglijent ⁶. Întreținerea soldaților cădea, bineînțeles, în sarcina celor ce nu au putut plăti la timp.

Uneori însă populația era atît de lipsită, încît nu putea să-și plătească contribuția în numerar, chiar dacă i se trimeteau pe cap executorii militari. În cazul acesta, funcționarul însărcinat cu perceperea dărilor primea în schimb ouă, pui și alte produse ale gospodăriei țărănești ⁷.

¹ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 453 (2 ianuarie 1737).

² *Ibidem*, p. 351 (3 august 1737).

³ *Ibidem*, p. 377 (3 septembrie 1737).

⁴ Szentkláray J., *Mercy kormányzata a temesi bánságban*, p. 106.

⁵ *Idem Száz év Dél-Magyarország*, p. 190.

⁶ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 139 (2 iulie 1723).

⁷ Szentkláray J., *Mercy kormányzata . . .*, p. 107.

Contribuția provinciei întregi era stabilită la Viena. La sediul administrației din Timișoara se defalca apoi pe districte, iar de aici, prin intermediul obercnezilor și cnezilor, pe sate. Cnezii făceau apoi repartiția pe familii, care rămânea valabilă chiar dacă comuna sporea cu încă 30 de familii¹. Pentru anul 1737, de exemplu, darea către stat a fost stabilită la suma de 300 000 florini².

Încasările rezultate din Banat nu se limitau însă numai la atita. Mai trebuie adăugate veniturile provenite din vămi, monopoli senioriale, precum și altele. În anul 1757, totalul sarcinilor populației se ridică la 1 128 763 florini și 56 creițari, adăugându-se arenzile minelor și manufacturilor, care și ele dădeau 58 022 florini. Din aceste sume, se acopereau lefurile funcționarilor, se clădeau și întrețineau localurile publice, se subvenționa cultul catolic, precum și alte cheltuieli legate de administrație. În total, cheltuielile s-au ridicat la suma de 333 562 florini și 28 creițari. A rămas deci un excedent de 853 220 florini și 28 creițari care s-a vărsat în casa imperială³.

Sumele încasate sînt enorme, dacă ne gîndim că Banatul era destul de slab populat și că noii coloniști, precum și lucrătorii din mine erau scutiți de contribuții. Ca urmare, sarcinile cădeau aproape în întregime pe umerii populației băștinașe. Nu-i astfel de mirare că, în 1740, deci în anul următor grozăviilor războiului și răscoalei, obercnezii au fost siliți să se învoiască a încasa numai ca dare cîte 8 florini și 40 creițari de familie⁴, sumă echivalentă cu remunerația unui roboțar pe mai mult de șapte săptămîni, dacă socotim ziua de muncă plătită cu 12 creițari.

Trebuie apoi să ținem seama și de faptul că populația era silită să întrețină cu mîncare și băutură pe funcționarii sosiți în sate pentru încasarea contribuțiilor, cărora le mai revenea și o diurnă stabilită în raport cu mărimea sumelor încasate. Astfel, în anul 1736, districtul Lugoșului fiind impus cu 45 542 florini funcționarii aveau dreptul la 1 022 florini, adăugându-se apoi și 948 florini pentru plăieșii și husarii care însoțeau pe executori⁵.

În astfel de condiții, nu e de mirare că dările au fost un factor determinant în provocarea răscoalei. Generalul Schmettau, conducător de seamă al armatei austriace în timpul războiului cu turcii, afirmă că poporul s-a răzvrătit din cauza sporirii dării pe cap, care pe timpul lui Mercyera de numai un ducat pe an⁶. Tot așa, generalul Engelshofen, guvernatorul Banatului, pune la baza izbucnirii răscoalei dările, precum și abuzurile legate de încasarea lor⁷.

6. COLONIZĂRILE

Încă din primii ani ai ocupației austriace, asupra Banatului s-a revărsat un val nesfîrșit de coloniști, guvernatorul Mercy creîndu-le condiții deosebit de favorabile pentru așezare. Meșterii de la orașe erau scutiți 15 ani de orice fel

¹ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 236 (15 ianuarie 1723).

² *Ibidem*, p. 36 (16 martie 1737).

³ Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*, I, p. 192—193.

⁴ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 30 (18 ianuarie 1740).

⁵ *Ibidem*, p. 144 (1736, fără dată).

⁶ Schmettau, *op. cit.*, p. 154.

⁷ Szentkláray, *Száz év Dél-Magyarország*, p. 154—155.

de contribuții ¹, iar celor de la sate, nu numai că li se înlesnea transportul pînă în Banat, dar, o dată ajunși aici, li se repartizau loturi mari de pămînt, precum și casa cu întregul inventar agricol necesar unei gospodării. Pentru a se putea stabili în Banat, nu li se cerea decît o singură condiție: să fie catolici.

Ca urmare, pe timpul lui Mercy, au putut fi colonizate, parțial sau total, un număr de 55 de localități ². Cu germani au fost populate mai ales așezările: Denta, Deta, Ciacova, Merțișoara, Bruckenau, Zădărlac, Lipova, Guttenbrun, Munar, Sînpetru-German, Aradul Nou, Recaş, Berecuța, Iermata, Freidorf, Lugoj, Caransebeș, Periam, Potoc ³. Bineînțeles, mulți lucrători germani s-au stabilit în Timișoara și în centrele miniere, cum ar fi Bocșa, Oravița, Ciclova Dognecea, Luncani și altele.

Italianii, colonizați între 1719—1735, s-au așezat în Timișoara, Ciacova, Freidorf și Merțișoara ⁴; spaniolii la Timișoara, Merțișoara, Becicherec, Lugoj, Caransebeș, și Ciacova ⁵; bulgarii catolici, veniți în 1737, la Vinga, Bodrog, Seleuș, Lovrin și Beșenova Veche ⁶.

Furia răsculașilor între 1737—1739 s-a îndreptat cu deosebită violență asupra localităților colonizate, multe din ele fiind complet nimicite. Am văzut că unii cercetători explică această revărsare de patimi prin dorința de jaf a romînilor; cauza trebuie să fi fost însă alta. Adevărul este că populația străină colonizată a provocat localnicilor neajunsuri și greutăți mari. Întîi, prin faptul că aceștia trebuiau să suporte cheltuielile de transport ale coloniștilor ⁷. Apoi, populația băștinașă era evacuată fără milă de pe pămînturile cele mai productive, care erau repartizate noilor veniți. Dacă ne gîndim că, în regiunea dealurilor și a munților, pămîntul cultivabil și pînă în ziua de astăzi ocupă o suprafață mică, ne putem da seama de starea de spirit a celor scoși de pe loturile mai bune, care primeau în schimb terenuri cu mult mai puțin productive, în timp ce sarcinile față de stat rămîneau aceleași.

Trebuie să avem în vedere că majoritatea coloniștilor stabiliți pe timpul guvernării lui Mercy a fost așezați în satele romînești și sîrbești, formînd localități cu populație mixtă, mulți dintre ei în regiunea de la Dunăre, și în special în satele districtului Palanca Nouă ⁸. Așezările din cîmpia Banatului, locuite numai de coloniști, au luat naștere mai ales după răscoala din 1737—1739, tocmai ca o urmare a ei.

Istoricul Szentkláray, pe baza cercetărilor din arhivele vieneze, arată limpede profunda nemulțumire a populației băștinașe împotriva acestei politici austriace. Organele administrative alocau coloniștilor mai mult pămînt decît puteau ei lucra, în timp ce vechilor locuitori nu le rămînea uneori nici necesarul pentru întreținerea unei gospodării ⁹. De cele mai multe ori, noilor veniți li

¹ Dragalina, *op. cit.*, III, p. 109.

² Traian Simu, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1924, p. 12.

³ Șt. Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000—1870*, Timișoara, 1943, p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 39.

⁵ *Ibidem*, p. 39—40.

⁶ Szentkláray, *op. cit.*, p. 255.

⁷ S. Dragomir, *Vechimea elementului romnesc în Banat*, în „Anuarul Inst. de istorie națională”, Cluj, III, 1924—1925, p. 289.

⁸ Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 26.

⁹ Szentkláray, *op. cit.*, p. 147.

se repartiza numai o parte a hotarului unui sat, desigur cea mai roditoare. Alteori însă, populația băștinașă era complet evacuată, fiind nevoită să-și caute alte așezări. Așa s-a întâmplat cu localitatea Aradul Nou. Înainte de a fi populată cu germani se chema Schela și era locuită de români și sârbi împreună. La un moment dat, guvernatorul Mercy hotărăște scoaterea românilor și sârbilor din sat și popularea lui cu nemți din Franconia, Alsacia și Lorena. Ca urmare, sârbii din Schela au fost nevoiți să întemeieze un sat nou, Fenlac, iar românii să se mute la Mănăștur¹.

Dacă mai adăugăm la toate acestea scutirile de care se bucurau coloniștii, în timp ce toate sarcinile cădeau numai asupra localnicilor, apoi ne putem ușor explica atitudinea asupriților față de privilegiați în timpul răscoalei.

Nu cunoaștem numărul exact al coloniștilor în preajma răscoalei; istoricul Szentkláray îl apreciază pînă la 30—35 000 de suflete².

7. ABUZURILE ADMINISTRAȚIEI

Datorită sarcinilor mari ce-i apăsau, locuitorii Banatului ar fi trebuit să ducă o viață destul de grea, chiar dacă administrația ar fi fost cît se poate de corectă. Dar nu a fost așa. Încă mult timp după evenimentele care ne interesează, corpul funcționăresc austriac din Banat suferea de racile grave. Iosif al II-lea — într-una din călătoriile sale de pe timpul cînd era prinț moștenitor — îl caracteriza ca « stupid », « ignorant » și « despot »³.

Guvernatorii înșiși tratau provincia ca pe o moșie proprie și traiul lor se asemăna cu cel al viceregelilor din America și Asia.

Unii dintre ei, ca Perlas-Rialph, care nu scotea pe români din « mincinoși », « răzvrățiți » și « tîlhari », căutau să se îmbogățească cît mai repede de pe urma postului ce-l ocupau⁴.

Cu atît mai abuzivi erau funcționarii districtelor. Într-un act oficial, se spune despre ei că exploatează pădurile și vînd produsele numai în folosul propriu; sapă canale și zidesc case, însă nu în vederea binelui obștesc, ci tot pentru al lor; țărani trebuie să presteze robole mai ales pentru ei; banii strînși pe seama întreținerii armatei îngroașă doar pungile lor; cînd un țăran cerea

¹ Szentkláray *op. cit.*, p. 253.

² Szentkláray, J., *Mercy kormányzata a temesi bánságban*, p. 51. Autorul afirmă însă tot acolo că, în timpul guvernării lui Mercy, numărul locuitorilor aproape s-a dublat datorită colonizărilor. Lasă să se înțeleagă prin aceasta că sporul populației românești, constatată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ar fi datorit numai emigrărilor tirzii. Nu este însă așa. Admițînd că întreaga populație a Banatului era numai de 70 000 de suflete, după cum arată Szentkláray, ar fi fost imposibil să suporte în 1737 numai ca dare pe cap 300 000 florini (v. mai sus), mai ales dacă avem în vedere că noii coloniști se bucurau de scutiri pe o lungă perioadă de timp.

Xenopol arată în *Istoria românilor*, IX, p. 65 și 73 că pe timpul ocupației austriece populația din Oltenia se ridica la aproximativ 200 000 de suflete și că, în 1738, a fost impusă cu 244 802 florini. Banatul nu putea fi deci mai slab populat decît Oltenia din aceeași epocă și, ca urmare, românii și sârbii împreună întreceau, fără îndoială, de mai multe ori ca număr populația colonizată. Astfel nici nu s-ar putea explica faptul că noii coloniști au fost obligați să-și părăsească casele încă de la primele izbucniri ale răscoalei, cu toată prezența unei numeroase armate austriece.

³ P. Dragalina, *op. cit.*, p. 159—160.

⁴ Împotriva abuzurilor lui Perlas-Rialph și ale administrației sale s-a ridicat însuși mareșalul Soro, comandantul militar al Banatului (P. Dragalina, *op. cit.*, p. 144).

să i se plătească pentru cărauşie şi pentru munca sa dreaptă, atunci bîta şi biciul « îi băga minţile în cap », aşa încît lui şi altora le trecea pofta să mai ceară dreptate ¹.

Uneori însăşi administraţia din Timişoara se vedea nevoită să mai tempereze zelul funcţionarilor, cerîndu-le să nu mai aplice bătăi supuşilor ².

Chiar şi cnezii, deţinătorii celei mai mici fărîme de autoritate, urmînd exemplul mai marilor lor, căutau să se îmbogăţească pe spinarea supuşilor în timpul cît deţineau această calitate ³.

Din materialul documentar publicat pînă acum, nu cunoaştem în amănunţime abuzurile săvîrşite de funcţionarii epocii care ne interesează. Avem însă asupra acestei probleme un document grăitor — adevărat mult mai tîrziu — care dezvăluie însă toate abuzurile aparatului de stat din Banat ⁴. Pentru epoca ce ne interesează — jumătatea întîia a secolului al XVIII-lea — acestea nu puteau fi decît şi mai accentuate. Iată cîteva din samavolniciile acestor funcţionari:

1. Cnezii nu sînt întăriţi în slujbă pînă cînd nu plătesc în bani sau în natură peste 50 de florini.

2. Cînd se prezintă cnezii la ei trebuie să le ducă ca daruri: porcei, curcani, găini, ouă, pe care aceştia le iau cu sila de la locuitori.

3. Pun oamenii să facă robote de două—trei ori mai mari decît cele legale.

4. Pretind robota tocmai cînd locuitorii au de lucru la ţarinile lor şi nu renunţă decît dacă li se plăteşte 40—50 de zloţi de sat.

5. Pe locuitorii mai înstăriţi îi declarau gazde de hoţi ca să-i poată despuia de bunuri.

6. Porunceau cnezilor să ia recruţi numai dintre fiii locuitorilor mai bogaţi, pentru ca aceştia să-i răscumpere cu bani.

7. Dijma din porumb nu reprezenta a zecea parte, aşa cum s-ar fi cuvenit, ci a freia parte, sau chiar jumătate din recolta totală.

Aceste abuzuri şi silnicii ale aparatului de stat au înăsprit atmosfera generală şi aşa destul de încărcată, contribuind şi ele în largă măsură la izbucnirea răscoalei. Contemporanul Ştefan Bethlen arată că răscoala a luat naştere în urma abuzurilor lui Konrad Neffzern, funcţionar superior în administraţia Banatului, din care cauză acesta a şi fost arestat, scurt timp după izbucnirea ei ⁵.

8. ARMATA DE OCUPAŢIE AUSTRIACĂ

Nu mai puţin grave prin urmările lor au fost şi samavolniciile armatei imperiale. Sarcina întreţinerii acestei armate cădea pe seama locuitorilor, în

¹ Pesty Friges, *A szőrényi bántáság és szőrény vámegegye története* (Istoria Banatului de Severin şi a judeţului Severin), vol. I, Budapesta, 1877, p. 424.

² Baroti L., *Adattár Délmagyarországnak*, I, p. 159 (martie 1732).

³ Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarországnak*, p. 201. (Oricare din cnezii, dacă deţineau slujba vreo zece ani, putea să dea fiicei sale o zestre de 6—10 000 florini).

⁴ Este vorba de o plîngere a bănăţenilor adresată împăratului în martie 1804. Dăm cîteva din punctele cuprinse în memoriu (Vicenţiu Bugariu, *Despre lăcuitorii Banatului*, în « Analele Banatului », Timişoara, III, 1930, fasc. 5, p. 18—25).

⁵ Anexe, p. 330.

afară de celelalte obligații față de stat. Posibilitățile de abuz erau cu atât mai mari, cu cât, pînă în anul 1751, provincia stătea sub ordinele administrației militare, iar comandantul suprem al armatei cumula totodată și funcția de guvernator. La început, locuitorii nu aveau alte obligații față de armata împrăștiată prin sate, după obiceiul timpului, decît să o îndestuleze cu pîine și să pună la dispoziția soldaților paturile necesare, care trebuiau restituite la plecare. Locuitorii nu primeau însă nimic pentru cheltuielile avute¹. În scurtă vreme, obligațiile se măresc. În afară de pîine, țăraniilor vor fi obligați să mai livreze ostașilor carne și sare². Bineînțeles, acestea sînt cele legale, însă abuzurile armatei austriace erau cunoscute, și cu siguranță nici în Banat atitudinea ei față de locuitorii nu era mai umană decît în Transilvania³. Însăși autoritățile administrative erau uneori nevoite să intervină în favoarea supușilor. Astfel, la 1720, administratorul districtului Lugoj-Făget roagă administrația să ia măsuri pentru ca ofițerii și soldații însărcinați cu stocările de iarnă să nu mai facă atîtea abuzuri ca pînă atunci⁴. Sau cazul semnalat de administratorul districtului Lipova, care raportează autorităților superioare că un locotenent cu 51 de soldați au intrat în satul Căpilnaș și au comis silnicii mari (*enorme Excesse*), luînd și un însemnat număr de care de transport⁵.

Cu atât mai mari trebuie să fi fost greutățile pentru populație în timpul războiului cu turcii, cînd, din cei peste 120 000 de soldați austriaci, cea mai mare parte s-au bătut, sau cel puțin au trecut peste teritoriul Banatului⁶. Mai întîi, aprovizionarea unei armate atît de numeroase nu putea fi făcută pe timpul acela de la depărtări mari, așa că greul aprovizionării trebuia să cadă asupra populației locale. Însuși guvernatorul Banatului din acel timp, generalul Hamilton, a fost silit să raporteze Consiliului de război din Viena că nu poate aproba livrările către armată impuse supușilor din Banat, fiindcă, dacă ar fi executate, aceștia ar fi cu totul ruinați⁷. Nu cunoaștem cuantumul lor, dar ne putem face o idee dacă le comparăm cu finul cerut în același an 1737. La început, s-au pretins 51 000 de stoguri, ca pe urmă numărul lor să fie redus la 41 000⁸. Ce sarcină uriașă reprezenta livrarea finului ne putem închipui numai dacă socotim că un om abia putea cosi într-o zi de muncă un stog și că finul trebuia apoi uscat și așezat în clăi pe cîmp. Urma, apoi, partea cea mai grea: transportul la sute de kilometri, dincolo de Dunăre, unde se băteau în anul acela oștile imperiale.

¹ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 132 (25 mai 1720).

² *Ibidem*, p. 133 (17 decembrie 1720).

³ Asupra acestei probleme, v. D. Prodan, *Teoria imigrației romnilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 104–108. Desigur că și în Banat sarcina întreținerii armatei se repartiza pe familii, ca și în Transilvania. Astfel, în Veneția de Jos din Făgăraș, fiecare gospodărie dădea cîte șase porții a 12 punți (= 6 kg) de fin, 6 cufe de ovăz și 6 cufe de griu (George Maior, *Politica agrară la români*, București, 1906, p. 116).

⁴ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 122 (18 februarie 1720).

⁵ *Ibidem*, p. 60 (14 noiembrie 1721).

⁶ Numărul total al soldaților la Schmettau, *Mémoires secrets*, p. XXIV.

⁷ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 350 (5 iulie 1737).

⁸ *Ibidem*. (Un stog trebuia să aibă 9 stînjeni în circumferință, 3 stînjeni în înălțime și 12 măji în greutate). (Vezi Baroti, *op. cit.*, II, p. 351).

Grele erau și obligațiile de transport a proviantului și tunurilor. Uneori s-au pretins în acest scop cite 3000 de care, după ce, numai cu puțin timp înainte, au mai fost ridicate alte 6000¹.

Grozăviile săvârșite de armată în timpul marșurilor ei de-a lungul și de-a latul Banatului trebuie să fi fost de neînchipuit. Un act oficial ne spune, de exemplu, că satele Făget și Bujor, fiind localități de popas pentru oștile austriace care mărșăluiau pe drumul Deva-Ilia-Timișoara, au fost părăsite aproape complet de locuitori, ca urmare a tratamentului neuman la care au fost supuși². Administrația Banatului s-a văzut nevoită să intervină chiar la mareșalul Seckendorff, comandantul suprem austriac, pentru ca acesta să dea un ordin general către armată, în vederea încetării silnicilor față de supuși³.

Dar abuzurile n-au încetat, iar când răscoala a izbucnit, ele s-au accentuat sub pretextul represiunii. Cît de mult a contribuit la izbucnirea răzvrătirii răul tratament aplicat de armata imperială populației, se poate constata și din faptul că, la început, focarul principal a fost în regiunea Orșova-Mehadia, adică tocmai acolo unde au operat în timpul războiului cele mai numeroase forțe imperiale din Banat.

9. ÎNCERCĂRILE DE CATOLICIZARE

O dată cu armata austriacă, au pătruns în Banat și călugări iezuiți, care s-au stabilit în Timișoara încă din 1717⁴ și au transformat în biserică catolică una din geamiile turcești. Nu peste mult timp, se reînființează fosta episcopie a Cenadului, stabilindu-i-se reședința în Timișoara⁵. De acum înainte opera de catolicizare a populației locale începe cu vigoare, avînd sprijinul neprecupețit al Habsburgilor și ca atare al administrației Banatului. Se credea, probabil, că nu se vor ivi greutăți deosebite, avînd în vedere nivelul cultural scăzut, nu numai al populației laice, dar și al preoților. Nu a fost însă așa. În primul rînd, propaganda catolică a avut de întîmpinat rezistența clerului înalt sîrbesc, care se bucura de largi privilegii, ca urmare a credinței de care au dat dovadă sîrbii față de imperiali, încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Printre romîni propaganda catolică n-a prins, probabil și pentru faptul că funcționarii austriaci — reprezentanții catolicismului în Banat — erau urîți de populație din cauza purtării lor.

Măsurile pe care le iau în vederea promovării catolicismului provoacă, de altfel, reacțiunea imediată a ortodocșilor. Astfel, ordinul Consiliului imperial de război din anul 1731, prin care se impunea neuniților din Ungaria și din

¹ Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 374 (19 iulie 1737).

² *Ibidem*, p. 144 (3 iunie 1737).

³ *Ibidem*, p. 378 (20 septembrie 1737).

⁴ J. H. Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*, p. 310. Este demn de reținut faptul că armatele austriace erau însoțite peste tot de acești călugări; cînd, în 1737, pătrund în Țara Romînească, în avangardă se afla un călugăr iezuit, care a și încercat să cîștige pentru biserica romană pe starețul și călugării mînăstirii din Cîmpulung, unde poposise detașamentul în marșul spre interior (V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, în « Arhivele Olteniei », Craiova, XIV, 1935, p. 228—30).

⁵ Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 52—53.

granițele militare să țină sărbătorile catolice¹, a nemulțumit adînc populația Banatului.

A prins totuși propaganda la cîțiva preoți, însă argumentele n-au fost de ordin dogmatic, ci bănesc. După ce li s-a promis cîte 100 florini pe an, în afară de veniturile stolare, cîțiva preoți sîrbi s-au arătat gata să treacă la unire². Cu un an înainte mai trecuseră la biserica romană și doi preoți romîni³ folosindu-se, probabil, aceeași metodă de convingere.

Zelul propagandistic al austriacilor n-a scăzut nici după izbucnirea războiului cu turcii, ba din contra, se pare că a crescut. La 4 mai 1738, împăratul emite un rescript către neuniți, prin care îi îndeamnă să îmbrățișeze credința catolică⁴. « Momelile împărătești », cum caracterizează protopopol Bocșei rescriptul de mai sus⁵, n-au avut însă nici un răsunset în masele populare. În zadar funcționarii împărătești nu lipseau nici o duminică de la slujbele bisericesti ale « schismaticilor » și promiteau preoților congrua de 100 de galbeni. Veșnic primeau același răspuns: « ... ne închinăm împăratului ca celui mai mare de i-au bătut și i-au scos pe osmanii cei tari din țara noastră și plătim porția și zecimea și robotul și toate aruncurile cele mari pe care le cere înălțimea sa chezărească, dară sufletul nu ne iastă de vînzare, nici de tîrguială, nici de bulendreală »⁶.

Reacțiunea maselor populare în fața acestei propagande a fost atît de puternică, încît preoții nici n-au îndrăznit să le aducă la cunoștință cele cuprinse în rescriptul imperial. De altfel, preoților li se și spunea « să slujească Domnului, iară nu stăpînilor lumesti »⁷.

Ca urmare a acestei atitudini, rezultatele așteptate de regimul austriac au fost de mică importanță. Pînă în 1734, abia cinci preoți sîrbi și romîni se uniseră cu biserica romană⁸.

Ce-i îndemna pe austriaci să depună atîta zel și străduință pentru convertirea neuniților? Fără îndoială împăratul Carol al VI-lea era un catolic fervent și convins, dar acest fapt nu poate constitui motivul principal. Opera de convertire a fost determinată mai degrabă de convingerea Habsburgilor că prin răspîndirea catolicismului se va consolida stăpînirea imperială. E adevărat că biserica catolică din imperiul austriac a stat totdeauna în slujba Habsburgilor, după cum și aceștia au fost cei mai credincioși sprijinitori ai ei.

De astă dată zelul propagandistic catolic a dus însă la efecte contrare celor așteptate, fiindcă a dat naștere la nemulțumiri și, ca urmare, a contribuit la izbucnirea răzvrătirii, ca și în răscoala sîrbească de sub conducerea lui Pero Segedinacz, care a avut loc abia cu cîțiva ani mai înainte.

¹ Hurmuzaki, VI, p. 495.

² Baroti L., *op. cit.*, I, p. 35 (20 septembrie 1736).

³ *Ibidem*, II, p. 336 (21 decembrie 1735).

⁴ *Aneze*, p. 329—330.

⁵ *Ibidem*, p. 329.

⁶ *Ibidem*, p. 329—330.

⁷ *Ibidem*, p. 329.

⁸ N. Dobrescu, *Cîteva date istorice privilegiate la Banat și romnii bănățeni*, în « Transilvania », Sibiu, XXXVI, 1905, p. 142.

Contemporanii erau și ei convingși de acest lucru. Astfel, Constantin Dapontes, secretarul lui Constantin Mavrocordat, susține că nemulțumirea populației din Banat se datorește tiraniei austriace și presiunilor exercitate asupra sa pentru a se uni cu biserica romană¹.

FORMELE DE LUPTĂ PREMERGĂTOARE RĂSCOALEI

Față de sarcinile și silniciile la care a fost supusă populația Banatului în decursul ocupației austriace, reacția ei a luat formele cele mai variate, de la forma inferioară a luptei — plîngerile înaintate autorităților superioare — și pînă la răscoală.

Într-una dintre cele dintii plîngeri înaintată curții din Viena, locuitorii arată starea deplorabilă în care se găsesc datorită abuzurilor funcționarilor imperiali. Pădurile le sînt oprite și nu pot tăia lemne nici pentru clădirile proprii și nici pentru ridicarea bisericilor, iar dacă paznicii îi prind, le confiscă uneltele. Funcționarii și ofițerii consumă numai carne de vițel, pe care nu vor să-l plătească decît cu 2 florini, și, pentru că prețul acesta este prea mic, creșterea vitelor stagnează. Țărănimea, mai ales cea de la Dunăre, nu are de mîncare, nici vite și nici semințe de semănat, fiindcă tătarii au pîrjolit satele (1717) și au dus în robie cea mai mare parte a locuitorilor².

Într-o altă plîngere se arată că autoritățile au impus populația — care locuia în bordeie și era amenințată să moară de frig și de foame ca vitele — să facă var, să cioplească pietre, să ardă mii de stînjeni de țigla, să taie lemne de clădit și să facă sute de mii de șindrile³.

Altă formă de luptă a maselor populare consta în refuzul de a presta robota. În cazul acesta, procedura autorităților era simplă: se arestau cnezii, știindu-se că roboțașii din satul respectiv vor trebui să se prezinte fără întîrziere. Numai că acum eliberarea cnezilor era condiționată de prezentarea unui număr îndoit de lucrători⁴.

Refuzul plății dărilor era o altă formă a luptei țăranilor. Dregătorii, ca să nu ațîțe și mai mult spiritele, se mulțumeau în cazurile acestea să primească în locul banilor produse ale gospodăriei țărănești⁵. Alteori ascundeau conșcristorilor numărul real al vitelor după care urmau să plătească impozitul. Astfel, oficiul districtual al Becicherecului raportează în 1724 autorităților superioare că a descoperit la un singur control 1000 de vite neînregistrate⁶.

¹ „On reçut de Rusava la nouvelle que, fatigués de la tyrannie germanique et surtout de la pression continuelle que l'on exerçait sur eux, a fin de les forcer a abjurer les dogmes de la sainte et orthodoxe église orientale du Christ, pour embrasser ceux de l'église romaine...” (C. Dapontes, *op. cit.*, p. 146).

² Szentkláray J., *Száz év Dél-Magyarország*, p. 145.

³ „Das Volk hat noch dato nit so viel Ruch gehabt, damit sye ihre abgebrante Heyser wieder erbauen können, sondern müssen den Winter im miserablen kalupen zubringen und erstens von Hunger, andersten wegen de Kälte ärger denn das Viech krepiren wobey selbe dennoch nit Ruch haben, sondern ihnen aufgetragen worden, Kalch zu brennen, steinbrechen, vill Tausend Klafter ziegel brennen, als anders Bauholz und etliche 100 000 Schindel zu schlagen, und zu führen“ (Szentkláray, *op. cit.*, p. 145—6).

⁴ Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 88 (30 aprilie 1739).

⁵ Szentkláray J., *Mercy kormányzata*, p. 106.

⁶ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 304 (16 iulie 1724).

Dar forma de luptă cea mai răspîdită în epoca aceasta a fost fuga. Ca să scape de sarcini, oamenii se mutau din sat în sat. Cnezii îi primeau pe fugari, fiindcă urmau să contribuie și ei la sarcinile obștești, care rămîneau aceleași, indiferent de numărul locuitorilor, pînă la o nouă conscripție. La acest exod participau și coloniștii germani după ce li se încheia perioada de scutiri. Numai că ei fugeau tot în satele nemțești, care se mai bucurau încă de scutiri ¹.

Cu toate pedepsele aspre ce-i așteptau în cazul cînd ar fi fost prinși, unii locuitori fugeau peste graniță. Astfel, administratorul districtului Orșova raporta în 1723 că mulți locuitori au fugit în provinciile turcești și, pentru a-i îndemna să se reîntoarcă, cerea autorităților superioare reducerea contribuției ce le revenea ². Tot în afara granițelor imperiului austriac au fugit, încă din 1718, cîteva sate din regiunea Caransebeșului, locuitorii stabilindu-se în Țara Romînească ³. Dacă fugeau într-una dintre provinciile austriace, se trimeteau pe urma lor detașamente militare. Astfel, numărul mare de locuitori fugiți din districtul Palanca Nouă în Serbia a determinat trimiterea pe urma lor a unei companii de soldați, avînd în frunte un căpitan, cu sarcina de a-i readuce la locurile lor de baștină ⁴.

Nu cunoaștem amănunte, dar se pare că emigrările se făceau în cete numeroase, pentru ca fugarii să se poată apăra cel puțin de plăieșii și pandurii stăpînirii. Numai așa ne putem explica faptul că unele districte erau amenințate cu depopularea. În 1735, de exemplu, i se raportează guvernatorului Hamilton că toți supușii districtului Ciacova emigrează din cauza contribuțiilor mari la care au fost impuși. Pentru a opri exodul populației s-a cerut înăsprirea pedepselor, deoarece altfel întreaga provincie era amenințată să ajungă lipsită de locuitori ⁵.

Nu toți cei asupriți căutau însă scăparea în fugă. Unii se constituiau în cete haiducești, care dădeau mult de lucru autorităților. Cît de mari puteau fi aceste cete ne putem da seama din faptul că pentru stîrpirea lor se organizau potere formate din sute de oameni. Poterele erau constituite nu numai din plăieșii stăpînirii, ci și din locuitorii districtelor, care erau obligate să repartizeze un număr proporțional cu locuitorii ce-i aveau. Pentru cutreierarea munților și pădurilor Orșovei, numai districtul Almașului dădea 150 de poterași, în afară de cei trimiși din alte părți ⁶.

În preajma izbucnirii răscoalei de care ne ocupăm, a devenit vestită ceata de haiduci condusă de harambașa Adam Mohora, ajuns mai pe urmă unul din fruntașii răzvrătiților. Pentru a-i determina să se împrăștie, autoritățile au oferit iertarea tuturor haiducilor și, în caz de refuz, au stabilit un premiu de 50 de ducați pe fiecare cap de haiduc ⁷. Evenimentele ulterioare au arătat că ceata condusă de Adam Mohora nu numai că n-a putut fi nimicită, dar s-a și întărit.

¹ Szentkláray J., *op. cit.*, p. 106.

² Baroti L., *op. cit.*, II, p. 225 (9 aprilie 1723).

³ S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat*, p. 288.

⁴ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 8 (30 decembrie 1724).

⁵ *Ibidem*, p. 334 (14 decembrie 1735).

⁶ *Ibidem*, p. 240 (1 iulie 1728).

⁷ *Ibidem*, p. 334 (14 decembrie 1735).

Cînd asupririle atingeau un număr mare de locuitori și împrejurările permitau, se trecea chiar la răscoale locale. Așa s-a răzvrătit populația de pe valea Timișului în 1719, refuzînd cu hotărîre plata dărilor. În 1724—1725 au avut loc astfel de revolte sîngeroase contra asupritorilor austriaci în regiunea Moldoviței și a Caransebeșului¹.

RĂSCOALA

Din cele expuse mai înainte s-a văzut că existau destule motive temeinice pentru izbucnirea unei răscoale populare de largi proporții. Mai era nevoie numai de picătura care va face să se reverse paharul; aceasta s-a ivit odată cu războiul pornit împotriva turcilor.

Obișnuit, situația țărănimii bănățene era foarte grea, dar prezența unei mari armate imperiale a făcut-o de-a dreptul insuportabilă. Sarcinile noi, izvorîte din necesitățile războiului, precum și samavolnicile armatei au fost cauzele imediate care au dus la izbucnirea răzvrătirii. Desfășurarea ei a fost permanent condiționată, pe de o parte, de mersul general al războiului, și, pe de alta, de situația tactică a oștilor austriace și turcești aflate pe teritoriul Banatului.

Conform tratatului încheiat cu Rusia în 1726, Austria se obligase să o sprijine într-un eventual război ruso-turc cu o armată compusă din 20 000 de infanteriști și 10 000 de cavaleriști². În primăvara lui 1735, conflictul cu Turcia izbucnește, luptele începînd în regiunea Crimeii. În anul următor, are loc încheierea unei noi înțelegeri austro-rusă, conform căreia Austria și-a condiționat ajutorul de ocuparea Bosniei, Albaniei, Țării Romînești și Moldovei.

Ca urmare a acestui tratat, încă din toamna anului 1736, o armată austriacă formată din 30 000 de oameni a fost campată la Peterwardein și pe riul Morava. Comanda o avea feldmareșalul Pálffy³. Pe Dunăre se afla o flotă de 8 vase de război cu 2 400 de mateloți, sub comanda amiralului Pallavicini⁴.

În anul următor, au continuat să fie aduse pe teatrul de război regimente din Italia și de la Rin. Toată armata austriacă, care manevra din Moldova pînă la Marea Adriatică, avea în frunte pe mareșalul Seckendorff, sub ordinea prințului Francisc de Lorena, ginerele împăratului Carol al VI-lea. Comandantul trupelor din Transilvania, care aveau misiunea de a ocupa Moldova și Țara Romînească, era generalul Francisc Wallis⁵.

Austria nu a mai avut însă generali capabili după moartea lui Eugeniu de Savoia (la 6 aprilie 1735). Comandantului suprem al armatei, mareșalul Seckendorff, deși se distinsese în campaniile anterioare, îi lipseau totuși calitățile unui mare conducător. Nici armata nu mai era ca pe vremuri. Formată din elemente declasate, era nu numai prost îmbrăcată și înarmată, dar și insuficient instruită⁶.

¹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 289.

² Schmettau, *op. cit.*, p. VIII.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. XII.

⁵ *Ibidem*, p. XVIII.

⁶ Din scrisoarea generalului Schmettau către mareșalul Seckendorff, Buda, 14 februarie 1737. (*Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff*], meist aus ungedruckten Nachrichten bearbeitet, partea a II-a, f. 1., 1792, p. 82).

Începutul campaniei s-a arătat totuși favorabil austriacilor. Corpul principal al armatei, înaintînd de-a lungul Moravei, obligă garnizoana turcească de la Niș să capituleze. Trupele din Bosnia au fost însă silit să se retragă peste Sava, iar cele însărcinate cu ocuparea Țării Romînești, după ce au înaintat pînă la Pitești, avînd de întîmpinat peste tot rezistența populației locale și atacurile turcești, s-au adăpostit la Craiova.

Seckendorff voia să cucerească Vidinul, dar retragerea armatei din Bosnia l-a silit să se îndrepte pe acest teatru de operații. Cu asedierea Vidinului a fost însărcinat generalul Khevenhüller, căruia i se repartizase în acest scop un corp de 10 000 de soldați. Simțindu-se prea slab, Khevenhüller s-a întărit într-o tabără deschisă pe valea râului Timoc, renunțînd să atace Vidinul.

Începe acum ofensiva turcească, care amenința direct provinciile austriace. Sfirșitul campaniei din 1737 îi găsește pe austriaci scoși din Oltenia și cu Nișul pierdut, după capitularea generalului Doxat; generalul Salm, urmașul lui Khevenhüller, s-a văzut silit să părăsească tabăra de pe Timoc și să se retragă spre Orșova. Granițele Banatului se aflau astfel deschise invaziei turcești.

ÎNCEPUTUL RĂSCOALEI

Încă de pe timpul guvernării lui Mercy, sudul Banatului era împănăt cu lucrări de fortificații din cele mai puternice. Pentru a opri accesul flotei turcești de pe Dunăre spre Belgrad, a fost fortificată mai ales Orșova, împreună cu insula Ada-Kaleh. Pe țărmul drept, în fața fortificațiilor de pe insulă, a fost construit fortul Elisabeta. În felul acesta, cursul Dunării se afla sub bătaia tunurilor austriace și flota turcească nu putea înainta în susul apei. La Mehadia a fost apoi construită o cetate puternică, cu scopul de a închide drumul prin defileurile munților unor eventuale cete turcești care ar fi înaintat dinspre sud. Înăuntrul fortificațiilor se aflau garnizoane mari de soldați, care dispuneau de cantități suficiente de alimente și muniții, fiind astfel în stare să reziste timp îndelungat asediatorilor.

Cetățile au fost ridicate prin munca locuitorilor din împrejurimi; tot ei trebuiau să aprovizioneze garnizoanele cu alimente. În preajma începerii războiului, sarcinile lor au crescut, fiind obligați să lucreze la întreținerea fortificațiilor și să presteze nesfîrșite robote cu carul. La acestea s-au adăugat abuzurile felurite ale soldaților, ceea ce i-a determinat pînă la urmă să ia armele împotriva asupritorilor austriaci. Primele văpăi ale răscoalei au izbucnit tocmai în această parte a Banatului, fiindcă greutățile aci au devenit mai întii insuportabile. Altfel nu se poate explica îndrăzneala locuitorilor de a se răzvrăti împotriva stăpînirii, cînd regiunea era împănată de cetăți în care se aflau mii de ostași imperiali. Nu se puteau gîndi nici la ajutorul turcesc, fiindcă aceștia erau departe. De altfel, răscoala a izbucnit spontan, fără conducători și fără pregătiri prealabile, deci răzvrățiții nu se puteau aștepta la un ajutor din afară.

Încă din primăvara anului 1737, tot mai mulți dintre țărani luau drumul codrului și se făceau nevăzuți din fața autorităților; ca urmare, aprovizionarea garnizoanelor avea de întîmpinat greutăți sporite. Căpitanul Novatzki raporta în iulie 1737 comandantului său, generalul Engelshard, că, deși funcționarii

districtului Mehadia fac tot posibilul, nu mai pot aduna nici un om la lucru, deoarece toți supușii au fugit în munți¹.

La început s-au organizat în cete mici, care atacau, probabil, detașamente izolate de soldați și stînșeau mai ales aprovizionarea garnizoanelor. În vara anului 1737, atacurile trebuie să fi fost de mică amploare, fiindcă măsurile luate împotriva lor n-au fost de proporții mari. Mareșalul Seckendorff s-a mulțumit să ordone din Belgrad unui colonel să ia 120 de soldați și să stîrpească cetele de «tilhari»². Din partea administrației, măsurile s-au limitat la instituirea unei recompense de 6 ducați pentru fiecare «hoț» prins³.

Urmărirea prin munți a răsculaților nu o puteau face însă decît localnicii, deoarece numai ei cunoșteau potecile și locurile potrivite pentru adăposturi. Ca urmare, prinderea conducătorilor a fost încredințată pandurilor locali. Și, în adevăr, aceștia reușesc să pună mîna pe conducătorul cetelor de răsculați din regiunea Dunării, fapt pentru care generalul Hamilton, guvernatorul Banatului, își exprimă satisfacția⁴. Guvernatorul cere apoi generalului Wurmbrand, comandantul imperial de la Dunăre, să trimită călăreți pentru nimicirea celorlalți răzvrătiți. Temîndu-se de întinderea răscoalei, el sugerează ca supușii să fie pe cît se poate cruțați cu ocazia transporturilor pentru aprovizionarea armatei, cerînd să se comunice mareșalului Seckendorff sarcinile extraordinare care împovărează populația Banatului, ca urmare a războiului⁵. Rostul intervenției în favoarea locuitorilor nu poate fi altul decît acela de a micșora pericolul întinderii revoltei.

Nu cunoaștem soarta conducătorului de ceată prins în vară, dar, fără îndoială, ea a fost identică cu a unui alt «harambașă», Gavrillo, care a fost spînzurat în luna noiembrie 1737. Pentru a înfricoșa locuitorii, administrația ordonă să fie ridicate furci în trei sate din district și de fiecare să se atîrne cîte o parte din corpul celui condamnat⁶.

Mișcarea nu poate fi însă oprită, deoarece cauzele care au determinat-o nu dispăruseră. Organele administrative austriace încep să-și dea seama tot mai mult de gravitatea situației, mai ales după ce și obercnezii au început să-i părăsească; aceștia sînt acuzați de călcarea jurămîntului⁷.

În toamna și iarna anului 1737, răscoala ia proporții îngrijorătoare pentru regimul austriac. Acum, pentru întîia oară, răzvrătiții nu mai sînt numiți în corespondența oficială «tilhari» (*räuber*), ci «supuși revoltați» (*rebellische Unterthanen*) ceea ce însemna că mișcarea începuse să aibă proporții de mase. Nu mai putea fi vorba de înăbușirea mișcării cu panduri sau cu detașamente mici de ostași. Un funcționar superior a fost trimis din partea administrației în districtele revoltate Almaș și Orșova, cu sarcina ca, împreună cu armata generalului Soldy, să potolească răzvrătirea, arestînd pe vinovați și să readucă în sate populația refugiată în păduri. Pentru atenuarea încordării, se promite reducerea dărilor, pentru cei ce au avut de suferit de pe urma cala-

¹ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 374 (17 iulie 1737).

² *Ibidem*, p. 372 (24 iunie 1737).

³ *Ibidem*, p. 198 (4 iulie 1737).

⁴ *Ibidem*, p. 350 (10 iulie 1737).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, I, p. 517 (10 nov. 1737).

⁷ *Ibidem*, II, p. 27 (31 iulie 1737).

mităților naturale și a trupelor imperiale. Se făgăduia, de asemenea, distribuirea de loturi pentru cei lipsiți de care și pământ¹.

Nu știm cât de sincere au putut fi aceste promisiuni; chiar dacă ar fi fost sincere, ele veneau însă prea târziu. De altfel, locuitorii își pierduseră de mult încrederea în astfel de momeli și evenimentele ulterioare demonstrează că au avut dreptate.

DESFĂȘURAREA RĂSCOALEI

În iarna și primăvara anilor 1737—1738, răscoala a luat proporții, spirele devenind din ce în ce mai agitate, chiar la depărtări relativ mari de focarul ei. Protopopul de Bocșa, Iancu Petroni, într-o scrisoare către Ilie Daina, protopopul Lugoșului, caracterizează atmosfera locală în felul următor: « Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu știri de răzmiriță și lumea o început și aici să se învrăjbească, iară oamenii spun că preoții să slujească Domnului iar nu stăpînilor lumești, iară pentru domniî lumești or începe ei acuș să aprindă vilvătăile cele mari, ca să curețe pămîntul de zgăibi »².

Aceasta era situația în Banat cînd 4000—5000 de spahii năvălesc la 8 mai 1738 asupra Orșovei, și a fortului Elisabeta. O încercare de contraatac a caveriei austriace se soldează cu pierderi mari, pe cîmpul de luptă rămînînd și căpitanul Miseroni, comandantul cetății. Atacul puternic și neașteptat al turcilor a dus apoi la căderea Orșovei, deschizînd astfel drumul otomanilor spre Mehadia. În cetatea neterminată de aci se afla o garnizoană compusă din 1200 de soldați, comandați de colonelul Piccolomini. După ce a respins trei atacuri turcești garnizoana s-a văzut silită să capituleze, iar în fortificațiile părăsite s-au așezat otomanii.

Turcii și-au dat îndată seama de situația internă și au căutat să profite de pe urma răzvrătirii romînilor, încercînd să-i ciștige în toate chipurile de partea lor.

Înăuntrul fortificațiilor de la Mehadia găsindu-se și 300 de romîni — mai degrabă roboțași din împrejurimi decît apărători — soldații turci au voit să-i facă prizonieri, însă pașa comandant s-a opus și, la ordinul seraschierului, i-a eliberat, considerîndu-i drept raiale ale sultanului³. Odată alungați austriacii, fruntașii populației refugiate în munți s-au prezentat pașei și i-au dus ca daruri berbeci, miei, unt, brînză, declarîndu-se totodată drept supuși credincioși. Pașa s-a arătat binevoitor și le-a dat însoțitori turci ca să poată aduna în toată siguranța satele împrăștiate de luni de zile⁴.

O expediție mare de pedeapsă împotriva romînilor au întreprins totuși turcii în vremea aceea, voind să răzbune un atac al populației locale executat în 1717 contra unor detașamente otomane. Regiunea vizată cuprindea satele: Socolari, Răcăjdia, Ciuchiciu, Iertof, Vrăniuș, Ilidia, Oravița, Broșteni pînă la Vărădia, peste Caraș. Pentru ca locuitorii să fie luați prin surprindere, turcii

¹ Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, I, p. 539 (30 dec. 1737).

² *Anexe*, p. 330.

³ C. Dapontes, *Ephémérides daces*, v. II, p. 96. De fapt, în cronică li se spune « sirbi », așa cum autorul numește peste tot, în scrierea sa, populația romînească din regiunea Orșova-Mehadia.

⁴ Din cronică lui Nicolae Stoica. *Anexe*, p. 334.

au dat ordin almăjenilor să nu-i alarmeze și totodată să pregătească de mîncare otomanilor ce vor trece prin ținutul lor. În ziua de rusalii, turcii au surprins satele la jocuri și au luat un mare număr de robi, între care erau și copii, pe care-i puneau cite patru în desagi pe cai¹.

Mulți dintre răsculați s-au înrolat apoi în oastea turcească și împreună cu aceștia au continuat să lupte contra austriacilor².

Coloniștii străini și-au părăsit în mare parte așezările încă înainte de năvălirea turcească, chiar și din localitățile mai depărtate de operațiile militare. Cauza a fost, fără îndoială, teama de turci; la aceasta a contribuit în mare măsură și atitudinea dușmănoasă a rominilor, a căror furie se îndrepta împotriva tuturor stărilor de lucruri care aminteau de stăpînirea austriacă. La Lugoj, cetele de răsculați au distrus clădirile oficiale și au devastat complet biserica catolică; numai sosirea turcilor a putut opri opera de distrugere începută³.

În acest timp, intră în Banat seraschierul Mehmed pașa cu un corp numeros de oaste, întărind astfel considerabil detașamentele otomane care operaseră pînă atunci singure. Scopul acestor concentrări era acela de a cuceri cetatea Ada-Kaleh și fortul Elisabeta, care stînjeneau serios navigația pe Dunăre a flotei turcești. Deși blocată din toate părțile, cetatea rezista asediului, comandantul ei, colonelul Kehrenberg, refuzînd condițiile de capitulare oferite de turci.

Situația nu era ușoară pentru austriaci. Guvernatorul de atunci al Banatului, generalul Neipperg, relatează că cea mai mare parte a locuitorilor a declarat răscoala pe față și că, nimicind posturile militare mai mici, au întrerupt legătura trupelor imperiale cu Orșova⁴.

În astfel de condiții interne a trebuit oastea austriacă să se concentreze în apropierea Lugojului, urmînd ca de aici să pornească asupra turcilor. Armata de la Belgrad a ajuns la Șag în 19 iunie; la Logojel a întîlnit corpul comandat de generalul Neipperg, iar la Caransebeș, pe cel adus din Transilvania de prințul Lobkovitz. Cetele romînești nu erau desigur în stare să atace grosul armatei, dar detașamentele militare izolate nu puteau fi în siguranță și, din această cauză, aprovizionarea armatei avea mult de suferit. Cît de mare era acest pericol se poate vedea din măsurile luate de comandant în vederea remedierii lui. Numai pentru asigurarea liniei de comunicație Logojel — Caransebeș — Slatina au trebuit să fie dislocate 3 regimente de cavalerie sub comanda general-maiorului Pálffy. În înaintarea ei, armata n-a găsit decît sate pustii, după cum mărturisește preotul catolic din Slatina, Iosif Novac⁵. Și nici nu putea să fie altfel, fiindcă austriacii nu-și părăsiseră obiceiurile: pe cei aflați

¹ Robi au fost luați și din alte sate. Astfel, din Rudăria a fost luată o familie cu patru băieți, care au ajuns în robie la pașa Smail, comandantul cetății Ada-Kaleh. Copiii, trecînd la credința musulmană, au ocupat mai tirziu posturi de răspundere în armata turcească. Unul din ei, Regep pașa, ajuns comandant al cetății Ada-Kaleh, a zidit pe speșele lui biserica din satul Tufări. Cu ocazia restaurării din 1911, chipul ctitorului a fost ras, deoarece nimeni nu mai cunoștea rostul turcului din tinda bisericii (Coriolan Buracu, *Din trecutul Almăjului și al Rudăriei*, f. l., 1932, p. 9—10).

² *Anexe*, p. 334—335.

³ Ivány István, *Lugos rendezett tanácsu város története* (Istoria orașului cu sfat organizat Lugoj), Sabadka, 1907, p. 91.

⁴ P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 192.

⁵ *Ibidem*, p. 194.

în calea lor îi spînzurau sub pretextul răzvrătirii. La Lugoj au fost prinși mulți dintre aceștia și, în timpul executării lor, soldații le cîntau în batjocură cîntece romînești¹. Corpul de armată venit din Transilvania pe la Porțile de Fier a distrus pînă și semănăturile întîlnite în cale. Un cronicar brașovean contemporan nota, în vara anului 1738, că răsculații din Banat cer să le fie predat prințul Lobkovitz spre a-l pedepsi, fiindcă în primăvara celui an a dat ordin să le cosească cîmpurile încă verzi, pentru a-i înfometa².

În astfel de împrejurări, nu e de mirare că românii s-au alăturat turcilor și că cetele lor au luat parte activă la marea luptă de la Cornia. Generalul Schmettau, unul din conducătorii armatelor austriace din acest război, arată că turcii singuri erau în număr prea mic ca să poată ataca în regiunea Mehadia, dar că lor li s-a alăturat populația răsculată din împrejurimi³.

În înaintarea lor spre sud de Caransebeș, austriacii au avut de întîmpinat rezistența detașamentelor răzlețe turcești, care au fost însă respinse. La 4 iulie, cele două armate, găsindu-se față în față pe dealurile de lîngă Cornia, au început lupta, care s-a terminat cu retragerea turcilor. La 9 iulie, austriacii silesc garnizoana otomană să capituleze și cu toate forțele se îndreaptă spre Orșova.

În retragerea lor, turcii au ridicat și asediul cetății Ada-Kaleh, dar austriacii n-au putut profita de situație din cauza încetinelii cu care se mișcau trupele. Între timp, marele vizir se îndrepta cu o armată de 60 000 de oameni spre Belgrad; aducîndu-i-se la cunoștință înfrîngerile din Banat, s-a întors din drum la Vidin și a plecat în ajutorul trupelor respinse. Oștile austriace sînt de astădată bătute și urmărite de aproape pînă dincolo de Mehadia. Rămășițele armatei, decimată mai mult de marșuri și boli, s-au retras prin Chevereșul Mare și Cuvin, pînă în taberile de la Belgrad.

Marele duce Francisc de Lorena, comandant al oștilor austriace, îmbolnăvindu-se în timpul campaniei, s-a despărțit de oastea în derută și a plecat spre Viena însoțit de puternice trupe de cavalerie. Retragera nu s-a făcut însă ușor, deoarece cetele romînești răscolate au făcut tot posibilul să-l oprească. Această călătorie plină de peripeții a descris-o cronicarul Nicolae Stoica după cele auzite din gura bătrînilor, martori oculari ai evenimentelor⁴. Marele duce Francisc călătorea într-un hamac purtat de 4 catiri, avînd în avangardă și ariergardă trupele de cavalerie ce-l însoțeau. La Cheia Slatinei lui Florei l-au așteptat însă românii din Carașova și Pogănici, tăindu-i calea cu lemne din pădurile învecinate. Oprit în felul acesta, comunică marelui duce de artilerie, închiderea drumului, precum și faptul că răsculații dispun chiar de artilerie, și-i cere totodată trupe de ajutor ca să poată străbate spre Caransebeș. Nu cunoaștem importanța forțelor răscolate, dar ele trebuie să fi fost numeroase, dacă le socotim în raport cu ajutoarele trimise marelui duce. În adevăr, comandamentul armatei trimite un regiment de infanterie, altul de cavalerie, 6 tunuri, mulți dulgheri, precum și detașamente din miliția sîrbească. Artileriei austriace răsculații din păduri îi răspund cu tunuri din cireș sălbatic; pînă la urmă drumul tot n-a putut fi deschis. Cronicarul — favorabil totdeauna austriacilor —

¹ Ivány István, *op. cit.*, p. 91.

² *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, v. VII, p. 212.

³ Schmettau, *Mémoires secrets*, p. 154.

⁴ *Aneze*, p. 338-9.

susține că, în urma focului trupelor imperiale, răzvrătiții au fost siliți să părăsească pădurile din Cheia Slatinei lui Florei; el nu explică motivul care a determinat pe marele duce să ia altă cale, peste munți, dacă totuși lucrurile s-au întâmplat așa cum le narează. Dacă motivul ar fi fost numai copacii doborâți în drum, aceștia nu puteau forma o piedică de neînving, mai ales că i s-au trimis lemnari și că dispunea de câteva mii de ostași. Mai probabil că n-a putut să-i scoată pe răzvrătiți din pozițiile lor, și, ca atare, a fost silit să ia drumul foarte riscant peste munți, ca să ajungă la Slatina și de aici la Caransebeș¹. De altfel, însuși cronicarul povestește că regimentele care i-au venit în ajutor marelui duce s-au întors la grosul armatei fără să fi putut străbate prin Cheia Slatinei.

Conducătorul cetelor de răsculați români a fost Ianăș Bumbăcilă, «pașă în pădure când s-a astupat Cheia în drumul Slatinei», după cum spune Nicolae Stoica².

Unele cete de răzvrătiți români atacă chiar detașamente mai mari din armata austriacă în retragere. Într-una din aceste ciocniri a fost omorât de «tîlhari» (*Räubern*), chiar un general adjutant, baronul Scheroding³.

După retragerea armatei austriace spre Belgrad, garnizoanele din cetatea Ada-Kaleh și de la Mehadia au rămas complet izolate și, ca atare, rezistența lor nu mai putea fi de lungă durată. Colonelul Bärenklau, comandantul trupelor din fortificațiile de la Mehadia, se predă în 17 iulie, așa că turcii și-au putut îndrepta toate forțele în vederea atacului final asupra cetății Ada-Kaleh. Redusă la numai 800 de oameni, garnizoana s-a văzut silită să cedeze cetatea în 15 august 1738⁴. În felul acesta, s-a deschis calea lesnicioasă a Dunării pentru flota turcească, care avea menirea să aprovizioneze armata de uscat când va începe asediul Belgradului.

Deocamdată turcii statorniciți în regiunea Orșovei își vor consolida stăpînirea asupra Banatului de sud, luînd măsuri pentru normalizarea vieții. Satele împrăștiate din cauza războiului se pot aduna acum în liniște, deoarece comandanții turci au luat cele mai aspre măsuri în vederea menținerii disciplinei militare, pedepsind cu severitate orice silnicie contra populației localnice⁵. Dar nu numai atît: deoarece, ca urmare a războiului, populația era amenințată de foamete, fiindcă semănăturile și proviziile le-au fost nimicite sau consumate de oștile imperiale, în vederea aprovizionării locuitorilor, s-au adus cereale din Țara Românească. Turcii împărțeau gratuit pîne celor lipsiți⁶.

¹ Din faptul că marele duce n-a putut fi însoțit prin munți de armată regulată, ci doar de puțini militari sîrbi pedestri, conduși de romîni localnici, se poate trage concluzia că au fost siliți să se furișeze pe poteci neumbrate. Cît de greu trebuie să fi fost drumul se poate vedea și din faptul că nici catirii nu puteau străbate pe el, așa că marele duce a trebuit să fie purtat în hamac, pe umerii oamenilor din escortă, iar fratele său care-l însoțea, prințul Carol de Lorena, în locurile mai grele a fost purtat în spate. Retragera marelui duce seamănă mai mult cu o înfringere sau cu o fugă, decît cu o victorie, cum vrea să o prezinte cronicarul (*Aneze*, p. 338-9).

² *Aneze*, p. 339.

³ «Diese Nacht (18 iuli) ist unterschiedlich von Räubern auf unser Lager geschossen worden». Altă însemnare: «am 21. iuli früh ist der General Adjutant Baron Scheroding von Räubern todt geschossen worden». (Extrase din jurnalul de campanie al armatei, la P. Dragalina, *op. cit.*, p. 204).

⁴ Hurmuzaki, I, p. I, p. 523.

⁵ *Aneze*, p. 339.

⁶ *Ibidem*.

Totodată, din sinul populației locale, au fost recrutați un mare număr de seimeni — după unele izvoare contemporane câteva mii¹ — cu misiunea de a stînjiți aprovizionarea armatei austriace de pe teritoriul Banatului. Cronicarul Constantin Dapontes — totdeauna bine informat — scrie că în aceste incursiuni erau arse satele și bisericile germane, cetele răscolite jefuind tot ce întîlneau în cale². Nu amintește însă cazuri de ucidere a populației pașnice, și cu atît mai puțin de luări în robie. Dacă ar fi avut loc, le-ar fi înregistrat conștiincios, așa cum o face în cazul expediției turcești din toamna anului 1738, cînd au fost ridicați din jurul Timișoarei un mare număr de germani³. Cînd însă cetele de seimeni romîni luau parte alături de turci la ciocnirile cu armata regulată, puteau dispune de prizonierii proprii la fel ca ostașii otomani. Astfel, în timpul unui atac dat asupra unui punct fortificat de la granița Transilvaniei, au fost omorîți în luptă 70 de soldați imperiali, iar 42 au căzut prinși. Drept răsplată pentru buna lor comportare, li s-a permis romînilor să-și vîndă prizonierii cu cîte 30—40 de piaștri⁴.

De altfel, cea mai mare parte a coloniștilor au fugit din Banat încă înainte de a se fi generalizat răscoala și de a năvăli turcii. Griselini descrie exodul în felul următor: «Din Banat fugiră acum cea mai mare parte a noilor locuitori pe care harnicul Mercy îi coloniză, atît germani, cît și alte națiuni și nici o îngrijire nu fu în stare a-i opri. Suburbia fabricilor se văzu în curînd părăsită de meseriașii și industriașii ei, iar mașinile oprindu-se și războaiele golindu-se; duse erau mîinile muncitoare, care făcură din Timișoara sediul industriei, care trebuia să se distribuie în întreaga țară»⁵.

Turcii, de altfel, îi eliberau robii luați în cursul incursiunilor, dacă rude-niile îi răscumpărau cu bani⁶.

Întreg teritoriul Banatului, în afară de părțile sale nord-vestice, era străbătut de la un capăt la altul de cetele turcești și romînești, fără ca austriacii să poată lua măsuri de apărare. În noiembrie 1738, atelierele de fier de la Bocșa — unde pînă atunci se fabrica armament pentru armata austriacă — au fost ocupate de 600 de răsculași în frunte cu Adam Mohora⁷.

Tot atunci au avut de suferit pustiiri Ciacova⁸ și Becicherec⁹, iar Virșeșul a fost ars și devastat în septembrie¹⁰. Lipova a avut aceeași soartă încă din august¹¹. În astfel de împrejurări, administrația n-a mai putut funcționa în mod normal, fiindcă slujbașii se puneau cei dintîi la adăpost, părăsindu-și

¹ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 146.

² *Ibidem*.

³ «Toz pacha, étant allé dans une certaine localité située obliquement à Temesvar, fit prisonniers une grande quantité de chrétiens allemands, puis revint sur ses pas» (C. Dapontes, *op. cit.*, p. 141).

⁴ *Ibidem*, p. 147. Știrea luării prizonierilor este confirmată și de un izvor ardelean contemporan, demonstrîndu-se astfel încă o dată seriozitatea informațiilor lui Constantin Dapontes (*Ziarul lui Ștefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331).

⁵ Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, trad. de N. Bolocan, Timișoara, 1926, p. 121.

⁶ Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, II, p. 29 (13 iunie 1738).

⁷ *Ibidem*, I, p. 518 (18 noiembrie 1738). Asupra Bocșei din această perioadă v. și Bogsán (O), în *Történelmi Adattár* (Contribuții istorice), Timișoara, 1872, II, p. 65.

⁸ «Csáková» (Csakvár), în *Történelmi Adattár*, 1872, II, p. 445.

⁹ «Beckerek» (Nagy), în *Történelmi Adattár*, 1871, I, p. 525.

¹⁰ Felix Milleker, *Geschichte der kön. Freistadt Werschetz*, p. 115.

¹¹ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (24 august 1738).

reședințele. Dacă se întâmpla ca vreunul să nu fugă, era distins de administrație pentru curajul său. Astfel, un controlor de la oficiul de sare din Lipova, Mittermeyer, a fost lăudat pentru curajul de care a dat dovadă, fiindcă nu s-a refugiat odată cu ceilalți funcționari¹. Nu știm ce soartă a avut, dar, peste câteva zile de la felicitare, răsculații au pătruns în Lipova și au dus cu ei cea mai mare parte din sarea aflată în depozitele statului². Până la urmă au venit ordine chiar de la Viena, interzicându-se absențele fără aprobarea prealabilă a forurilor superioare, iar funcționarilor care nu se reîntorceau la posturile lor în timp de 6 săptămâni li se sistau salariile³.

Nu știm cu siguranță dacă alături de turci și de răsculații bănățeni au luat parte sau nu și detașamente de curuși. Turcii au încercat în orice caz să provoace o rebeliune împotriva austriacilor și în acest scop au adus în apropierea teatrului de război pe Iosif Rákoczi, fiul lui Francisc Rákoczi, mort la Rodosto în 1735. Speranțele lor au fost însă înșelate, fiindcă numele lui Iosif Rákoczi n-a provocat nici o defecțiune în liniile austriace, iar dezertările ostașilor unguri înrolați în armata imperială erau rare⁴. Totuși, Constantin Dapontes afirmă că starea lor de spirit era favorabilă răscoalei. Astfel, pașa de la Mehadia trimițând câțiva cnezi români în Transilvania pentru spionaj, aceștia i-au raportat că ungurii încadrați în rîndul trupelor austriace care păzeau la Marga i-ar fi întrebat de Iosif Rákoczi și ar fi declarat că la un eventual atac al turcilor vor trece de partea lor fără luptă⁵. Nici un document contemporan cunoscut pînă acum nu atestă însă prezența unor detașamente de curuși pe teritoriul Banatului în 1737—1739. Cu toate acestea, cronicarul bănățean Nicolae Stoica îi amintește alături de cetele de răzvrățiți români și precizează chiar unde se aflau: pe apa Bistrei, în Chizătău și în alte sate⁶. Credem că Nicolae Stoica nu greșește, deși despre epoca aceasta scrie numai din amintirile bătrînilor. Cauza pentru care nu sînt cunoscuți în documentele oficiale se datorește, probabil, numărului lor relativ mic, precum și faptului că n-au fost organizați în unități aparte. Fără îndoială că recrutarea lor s-a făcut din rîndul ungurilor fugiți din oastea imperială, care au luptat apoi laolaltă cu românii împotriva asupritorilor comuni.

MASACRAREA RĂSCULAȚILOR

Autoritățile n-au stat, bineînțeles, cu mîinile încrucișate în fața pericolului tot mai mare pe care îl prezenta pentru stăpînirea austriacă întinderea răscoalei. Am văzut că măsuri sporadice au fost luate încă de la început; măsuri mai serioase împotriva răsculaților s-au luat abia odată cu întinderea răscoalei.

Mai întîi s-a încercat dezarmarea populației. În acest scop, încă din vara anului 1738, s-a dat un ordin general în care se aducea la cunoștința supușilor

¹ Baroti L., *op. cit.*, II, p. 563 (9 august 1738).

² *Ibidem*, p. 563 (24 august 1738).

³ *Ibidem*, I, p. 47 (23 ianuarie 1739).

⁴ Asupra acestei probleme v. Lukinich Imre, *Az 1736-9-iki háború és a Rákóczi kérdés* (Războiul din 1736—9 și problema lui Rákoczi), în «Akadémia Értésítő», Budapesta, XLII, (1932), p. 181—192.

⁵ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 207—208. Întîlnirea cu soldații unguri are loc în mai 1739, deci după moartea lui Iosif Rákoczi.

⁶ *Anexe*, p. 340.

că sînt obligați să depună, sub pedeapsa cu moartea, armele de foc¹. Nu cunoaștem rezultatele acestei acțiuni, dar, din desfășurarea ulterioară a evenimentelor, nu pare să fi avut urmările așteptate.

Rezultate ceva mai favorabile regimului au dat însă amnistiiile. În toamna anului 1738, se publică iertarea generală a tuturor «tîlharilor», dacă pînă la 20 septembrie se vor reîntoarce la casele lor². Celor ce au dat urmare acestei amnistii li s-a comunicat însă că nu vor fi iertați definitiv decît dacă vor da dovadă de purtare bună în următoarele șase luni și, mai ales, dacă vor lua parte la prinderea celorlalți răzvrătiți. Așa a fost cazul cu 30 dintre ei, care s-au prezentat împreună cu doi conducători administratorului districtului Lugoj³.

Între timp, bineînțeles, toți cei ce puteau fi prinși erau condamnați la moarte. În august 1738, la Brașov se știa că în Banat au fost exterminați cîteva sute de răsculați și că ceilalți continuau să lupte⁴. Cei suspecți erau prinși și trimiși în închisorile din afara provinciei, căci cele locale nu-i mai puteau cuprinde; cîțiva dintre ei ajung pînă în Brașov⁵. S-au încercat chiar represiuni de amploare. Astfel, un detașament de 230 de panduri, în frunte cu un locotenent, trimis în regiunea Clisurei pentru stîrpirea răsculaților, a omorît mulți dintre ei, alții fiind luați prizonieri⁶.

Se vede însă că măsurile luate nu au dat rezultatele așteptate, așa că autoritățile au hotărît să curme o dată pentru totdeauna starea aceasta de lucru, organizînd o represiune de proporții mari. Pentru reușita ei se cereau îndeplinite două condiții: 1. forțe militare numeroase, și 2. represiunea să aibă loc prin surprindere și într-o vreme cînd răsculații s-ar fi putut cu greu concentra pentru apărare.

În vederea operațiilor de pedepsire, comandamentul armatei a dislocat forțe importante de pe teatrele de operație și le-a îndreptat spre locurile de concentrare dinainte stabilite. Răsculații trebuiau prinși ca într-un clește și, ca atare, unul din punctele alese a fost Timișoara, iar celălalt Grădiștea, din regiunea Hațegului, cu ordinul ca cele două grupuri să se întilnească la Caransebeș.

Corpul venit din Transilvania era format din 1000 de cavaleriști germani și 300 de călăreți din miliția ardeleană, avînd în frunte pe generalul Lentulus⁷, căruia i s-a încredințat și comanda supremă a expediției. Detașamentul timi-

¹ Baroti L., *op. cit.*, I, p. 263 (21 mai 1738).

² *Ibidem*, II, p. 29 (19 septembrie 1738).

³ *Ibidem*, II, p. 146 (8 octombrie 1738).

⁴ *Diarium des Thomas Tartler*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, p. 212.

⁵ « 1738 aug. 26. Aus dem Banat sind etliche Rebellen hiher in's Closter-Tor gefänglich eingebracht worden » (*ibidem*, p. 212—3).

⁶ Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116.

⁷ Joseph Căsar Lentulus, elvețian din Berna, intrat în slujba împăratului, a ajuns la 1742 comandant militar al Brașovului, unde a și murit în 1744, după ce, cu puțin timp înainte, trecuse la catolicism (Joseph Teutsch, *Auszug aus « Kurz-gefasste Jahr-Geschichte von Siebenbürgen, besonders Burzentland »*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, p. 144, 147). Fiul său, Robert Scipio Lentulus, a servit mai întîi pe imperiali, luînd parte și la războiul din 1737—1739, cu gradul de colonel, apoi de general. În timpul luptelor cu Frederic al II-lea. a căzut prizonier și pînă la urmă s-a înrolat în armata prusacă.

șoarean se compunea din 1600 de infanteriști, 1200 de cavaleriști și 70 de voluntari din miliția sârbească, comandanți de locot.-colonelul Nisemeuschel¹. În total, deci, au fost concentrați în vederea represiunii peste 4000 de soldați, ceea ce arată atât importanța răscoalei, cât și pericolul ce-l prezenta pentru stăpînirea austriacă.

Trebuia acum găsit momentul cel mai potrivit pentru a începe acțiunea, care avea, de altfel, aprobarea deplină a curții din Viena². Fără îndoială că iarna răsculații stăteau mai mult pe la casele lor și numai cu greu s-ar fi putut refugia în păduri, ca atare, a fost aleasă pentru represiune jumătatea a doua a lunii ianuarie. Ca să fie mai sigure de prezența răsculaților în sate, autoritățile au recurs la un procedeu condamnabil. Au anunțat, la începutul lui ianuarie 1739, o largă amnistie pentru toți răsculații și au cerut districtelor administrative să o facă cunoscută pînă în cele mai îndepărtate sate. Răzvrătiților li se atrăgea atenția să profite de iertarea acordată, fiindcă altfel vor fi considerați ca tâlhari și urmăriți ca atare. Cei ce nu dau ascultare autorităților nici de data aceasta vor fi aspru pedepsiți împreună cu femeile și copiii lor, iar cei ce se vor reîntoarce pe la casele lor se vor bucura de libertate și iertare³. Acestora li s-a promis și plată în bani și în natură, dacă se prezintă la Timișoara.

Oboșiți de viața dusă pînă atunci și înfricoșați de represalii, unii s-au lăsat ademeniți de momeli și s-au prezentat la oficiile districtuale administrative. Administratorul din Lipova a raportat că «tîlharii» grațiați nu vor să meargă însă la Timișoara și cer cu insistență plata ce li s-a promis, amenințînd altfel că trec la turci și vor da foc localității⁴.

În orice caz, chiar dacă le era teamă să se prezinte la Timișoara, nu se așteptau totuși la acțiuni de pedepsire într-un moment cînd austriacii păreau să fi dat uitării faptele din trecut, și-i îndemnau la o viață pașnică. S-au înșelat însă amarnic.

În ziua de 14 ianuarie, corpul expediționar din Timișoara a pornit pe neașteptate spre Caransebeș, incendiind și omorînd tot ce întîlnea în cale. Generalul Lentulus cu trupele sale a părăsit teritoriul Transilvaniei în dimineața de 16 ianuarie și, în aceeași zi, a trecut pe la Marga în Banat. Sub pretextul că s-a tras asupra patrulelor imperiale, Marga și Mărul, luate prin surprindere, au fost scäldate în sînge, 50 de locuitori fiind măcelăriți, iar satele prefăcute în scrum⁵. A doua zi, la 17 ianuarie, expediția a continuat fulgerător și comunele Crișma, Mal, Cireșa, Bistra și Ohaba au avut aceeași soartă. De aci trupele s-au îndreptat spre Caransebeș.

¹ P. Dragalina, *op. cit.*, III, p. 210.

² Ziarul lui Ștefan Bethlen, în *Anexe*, p. 331

³ 1739, 10 Jänner.-Adm. verordnet den Verwalterämter, dass der zum letztenmal erfolgende General-Pardon für die herumirenden und rebellischen Unterthanen, allgemein und in entlegenen Ortschaften zur Publication gebracht werden solle, mit der Bekanntmachung, dass wenn dieselben in ihrem Ungehorsam verbleiben und auch diesen Pardon nicht annehmen, selbe als Räuber betrachtet und unter schwerster Strafe auch ihre Weiber und Kinder exequiret werden, dagegen jene Rückkehrenden der zugesagten Befreiung und Grade theilhaftig werden würden (Baroti L., *op. cit.*, I, p. 187).

⁴ *Ibidem*, II, p. 87 (10 ianuarie 1739).

⁵ Din jurnalul corpului expediționar de pedeapsă: «...bis 50 Bauern niedergemacht, die Örter nebst Subsistenz in Asche gelegt» (după P. Dragalina, *op. cit.*, p. 211).

Represiunea fiind organizată în taină și desfășurându-se cu repeziciune, satele din jurul Caransebeșului s-au adunat fără să bănuiască ceva, în vederea târgului săptămînal de joia. La vestea apropierii din toate părțile a soldaților imperiali, femeile și copiii s-au refugiat în biserica romînească și în cea franciscană, iar bărbații s-au pregătit de luptă. Orașul, după o dîrză rezistență, a fost luat cu asalt de imperiali și aproape 300 de oameni au fost uciși¹. Caselor și bisericilor li s-a dat foc, arzînd împreună cu cei refugiați în ele.

Cronicarul Nicolae Stoica descrie în felul următor măcelul de la Caransebeș: «În noiembrie 1738², joi în Caransebeș zi de târg, pre poruncă reghimentele de răitari (husari) din Logoj³, de noapte plecînd, două stații călcînd, pre amezai Caransebeșu cu tirgu său de toate părțile făr-de veaste lovind, oameni, femei, copii, feate; preoți, negustori, în biserica rumînească și nemțască ce la franțiscani scăpasă, cu ei împreună ascuțișului săbiei și a puștilor jărtvă s-au dat; în bisearici și-n case focul i-au mistuit; de aci, reghimentele au apucat cătră Carașov. Așa au lucrat și încoaci pîn-în Slatina; au tăiat, au ars, să-i pomenească»⁴.

Lentulus s-a așezat apoi în orașul cucerit, așteptînd trupele de la Timișoara, care au și sosit în ziua de 22 ianuarie, după ce timp de opt zile au nimit tot ce au întîlnit în cale. În districtul Lugoșului, a avut loc chiar o ciocnire de proporții mai mari, pe locul luptei căzînd mulți dintre răsculați; 80 dintre ei au fost luați prizonieri⁵.

De la Caransebeș au pornit apoi expedițiile de pedeapsă asupra satelor învecinate. Răsculații erau însă acum preveniți și nu s-au mai lăsat surprinși. Satele au fost inconjurate cu palisade din lemn și în jurul lor s-au săpat șanțuri de apărare. Ca urmare, imperialii au trebuit să poarte lupte în toată regula, mai ales în urma faptului că locuitorii erau bine înarmați.

O astfel de ciocnire a avut loc la Slatina în 23 ianuarie, unde locot-colonelul regimentului Hauton, comandînd 400 de cavaleriști germani și 6—700 de călăreți și pedestrași sîrbi, a trebuit să asedieze satul fortificat. Țăranii le strigau soldaților de pe înălțimi: «Cărați-vă de aici, fiindcă noi nu ne supunem»; pînă la urmă însă au fost zdrobiți de numărul mare al asediaților, printre cei căzuți fiind și cnezul comunei⁶.

Cu aceeași dușmănie au fost primite trupele imperiale și la Bănia, care a și dispărut ca așezare după aceste evenimente⁷.

Arderile, jafurile și omorurile s-au ținut lanț pînă către sfîrșitul lunii ianuarie, căzîndu-le jertfă locuitorii din Goleț, Petroșnița, Bolvașnița și

¹ Pesty Frigyes, *A szörenyi bánóság*, p. 149.

² Cronicarul nu cunoaște evenimentele decît din povestirile bătrînilor care au luat parte la ele și, ca urmare, unele date sînt greșite. Măcelul de la Caransebeș a avut loc în 17 ianuarie 1739, și nu în noiembrie 1738, cum arată dînsul (Dragalina, *op. cit.*, p. 212, n. 2).

³ De fapt dinspre Marga.

⁴ *Aneze*, p. 341-2.

⁵ Baroti L., *Adattár Délmagyország*, II, p. 146 (21 ian. 1739).

⁶ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 149.

⁷ *Ibidem*, p. 150; Pesty Frigyes crede că e vorba de Bănia din valea Almajului, însă P. Dragalina (*op. cit.*, p. 213, n. 2) arată, pe bună dreptate, că localitatea n-a putut fi decît în apropierea Bolvașniței, unde să păstrează încă toponimicul «Băni», cu urme de așezare veche.

Borlova¹. Mai puțin de suferit au avut numai satele ce n-au opus rezistență și au dat ostatici, printre care trebuia să fie neapărat și cnezul.

După aceea, trupele imperiale s-au desfăcut în două coloane. Locot.-colonelul Nisemeuschel, însoțit de 1500 soldați, a pornit peste Ticvani și Virșeț la Moldova, avînd ordinul de a proceda cu aceeași asprime peste tot locul și, mai ales, de a nimici mijloacele de trai ale răzvrătiților². Generalul Lentulus cu trupele ce le avea sub comandă s-a îndreptat către Găvojdia, arzînd la 26 ianuarie comuna Jidovin, unde au fost uciși 50 de locuitori³. Aceeași soartă a avut-o și Criciova învecinată⁴. De aici, imperialii s-au îndreptat către valea Begăi, ocupînd satele Coștei, Boldur și Ohaba⁵.

Istoricul Pesty Frigyes notează că în ținutul Lunca Lugoșului oștile imperiale au făptuit atrocități nemaipomenite, pentru că aci s-ar fi aflat cei mai periculoși răzvrătiți și au avut de întâmpinat cea mai mare rezistență⁶. Nu mai era vorba acum de baricadarea satelor izolate, ci de fortificarea unei regiuni întregi, după toate regulile artei militare. În vederea atacului final, Lentulus își grupează forțele în trei coloane, care urmau să acționeze simultan. Una, pusă sub comanda locot.-colonelului Mladocza, trebuia să atace dinspre moara din Budinți, alta, comandată de maiorul baron Maeus, venea de la Ohaba, iar a treia, condusă de maiorul de husari Károly, a trecut pe drumul ce ducea deasupra morii împărătești⁷. În fața unor forțe atît de covârșitoare, apărătorii au fost nevoiți să se retragă în pădurile din apropiere. Iarna, pe zăpadă, în pădurile desfrunzite, urmărirea a fost ușoară; peste două sute de locuitori, printre care și femei, au fost omorîți fără milă. În ziua următoare, cei prinși au fost pedepsiți cu tăierea capului, deși mai înainte li se promisese iertarea⁸. Între cei condamnați se afla și preotul din comuna Topolovăț, pe motiv că ar fi fost partizan al răscolatului Nicolcea⁹. Se pare că regiunea aceasta a fost unul dintre centrele răzvrătiților, fiindcă austriacii au descoperit în moara imperială întreaga corespondență a acestora¹⁰.

La 29 ianuarie, imperialii atacă comuna Teș și, sub pretextul că ar fi un cuib de răscolăți și de tilhari, au ucis mai mult de 60 locuitori și au incendiat satul, împreună cu Balințul învecinat¹¹.

În ziua următoare, Lentulus trimite miliția ardeleană de sub comanda maiorului Mareo spre Făget, cu misiunea de a proceda tot atît de aspru ca și pînă atunci. Comunele Hauzești, Drinova și Uzești au fost nimicite, aceasta din urmă pentru totdeauna, iar Bujorul obligat să predea 15 din locuitorii răscolăți¹².

Trupele trimise peste Ticvani și Virșeț la Moldova au procedat cu tot atîta cruzime, căzînd nenumărate jertfe omenești, iar o mare cantitate de

¹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.

² Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116.

³ Pesty Frigyes, *op. cit.*, vol. I, p. 150.

⁴ *Ibidem.*

⁵ P. Dragalina, *op. cit.*, p. 215.

⁶ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.* p. 150.

⁹ P. Dragalina, *op. cit.*, p. 217.

¹⁰ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 150.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*, p. 151.

cereale și furaje au fost arse. În regiunea Dunării a mai fost trimis la 21 ianuarie un alt mare detașament, compus din miliție germană, maghiară și sîrbă, la apropierea căruia, o mulțime de răsculați au fost siliți să treacă dincolo de Dunăre. Represiunea a continuat și în februarie. La începutul acestei luni, căpitanul Stanissa Marcovics cu compania lui au întilnit, nu departe de Jassenova, un grup de 250 romîni răsculați care aveau și trei steaguri. În ciocnirea avută au căzut 50 dintre răzvrătiți, în frunte cu conducătorul lor Iacob, iar 7 dintre ei au fost prinși și trimiși în tabăra imperială de la Belgrad. Urmărirea lor a continuat prin Coșnița și Subolița, fiind omorîți alți 29, iar 4 au căzut în prinsoare ¹.

Răsculații din regiunea Dunării n-au putut fi însă învinși și de aceea, pentru stîrpirea lor, generalul Lentulus a trimis din nou trupe numeroase. Detașamentul imperial se ciocnește la 14 februarie, aproape de Virșeț, cu o ceată compusă din 1000 de răsculați și este cu desăvîrșire înfrînt. Abia au putut scăpa cu fuga 16 husari, iar din miliția ardeleană, un caporal și 10 ostași ².

Cea mai mare parte a corpului expediționar venit din Ardeal se retrage însă, încărcat de prăzi, din Banat prin Dobra ³.

Perioada marilor represalii poate fi acum considerată încheiată; rezultatele au dovedit austriacilor că prin forță nu pot aduce pacea și liniștea în provincia devastată. De altfel, represiunea n-a cuprins decît așezările din văile mai accesibile; în munți, imperialii n-au îndrăznit să se aventureze, așa că majoritatea satelor răscolate au fost la adăpost de cruzimile ostașilor imperiali.

SFÎRȘITUL RĂSCOALEI

Insuccesul operațiilor militare din anul 1738 a dus la înlocuirea lui Königsegg din fruntea armatei, cu mareșalul Wallis. Noul comandant hotărăște concentrarea armatei la Futak, lângă Panciova; de aici, la vestea apropierii de Belgrad a marelui vizir, trece Dunărea cu toată armata. Întîlnirea cu turcii are loc la Grodska în 22 iulie 1739 și lupta se termină cu victoria categorică a otomanilor. La această luptă au luat parte și detașamentele turcești din Banat, împreună cu mulți romîni seimeni, recrutați din satele bănățene ⁴.

Austriacii, suferind pierderi enorme au fost siliți să se retragă spre Belgrad, iar mareșalul Wallis a fost și el înlocuit la comanda supremă a armatei cu generalul Neipperg.

În acest timp, în Banat domnea haosul cel mai deplin, turcii și austriacii căutînd să-l exploateze fiecare în folosul propriu. În vara anului 1739, a fost împrăștiată o proclamație a marelui vizir prin care se aducea la cunoștința nobililor unguri, căpitanilor sîrbi și maghiari, obercnezilor, cnezilor, precum și tuturor locuitorilor că războiul nu este îndreptat contra lor, ci a nemților și, ca urmare, li se cere să se supună stăpînirii otomane, fiindcă altfel vor fi expuși nu numai la foc și sabie, dar și la luarea în captivitate. Totodată pașa de la

¹ Felix Milleker, *op. cit.*, p. 116—7.

² P. Dragalina, *op. cit.*, III, p. 218—9.

³ Ziarul lui Ștefan Bethlen, în *Anexe*, p. 331.

⁴ Cronicarul Nicolae Stoica a mai prins încă în viață supraviețuitori din acești seimeni (*Anexe*, p. 339).

Mehadia se adresează prin altă proclamație locuitorilor din Banat, îndemnându-i să se supună sultanului, și să se declare de partea turcilor¹.

Mulți cnezi din apropierea Timișoarei s-au și prezentat seraschierului, aducându-i daruri și făcând actul de închinare cerut. În schimb, au primit în scris că nu vor fi molestați de trupele turcești în incursiunile lor². Înrolările romînilor în oastea turcească continuau și ele. Așa, 10 ciohodari turci au plecat la Jassenova și au recrutat 2 100 de romîni, care au fost apoi duși la Orșova și împărțiți la companiile de acolo³.

Bineînțeles că turcii au impus satele la dări în bani în vederea acoperirii cheltuielilor ce le aveau cu recrutarea seimenilor. Pentru întreținerea lor, comandantul turc a impus districtul Jassenova cu 6000, Virșeș la 7000 și Ciacova la 8000 de piaștri. Satele Ulma, Izbiște, Zagaicz, Parta și Grebenaș au trimis o pungă plină cu piaștri⁴. Uneori erau impuși la contribuții și obercnezii și cnezii, și se întîmpla ca aceștia să refuze plățile cerute. Astfel, pașa din Mehadia cerind 360 de taleri unui obercnez, acesta nu a putut sau nu a voit să adune banii și a cerut sprijinul organelor administrative austriace⁵.

Austriacii, la rîndul lor, făceau incursiuni neașteptate prin satele răscolate, jefuind și luînd prizonieri cnezi și alți locuitori, sub pretextul că refuză să asculte de ordinele administrației. Locuitorii din districtele Virșeș și Palanca Nouă s-au adresat chiar seraschierului, cerîndu-i să detașeze trupe pentru a nu mai fi jefuiți de nemți și de cătane⁶.

Cît privește răscoala, ea era din ce în ce mai slabă. Aceasta se datorește în mare măsură faptului că răsculații nu mai aveau împotriva cui să se ridice, deoarece administrația austriacă era practic desființată, iar coloniștii străini alungați din așezările lor. Nu e mai puțin adevărat că și turcii au preferat să restabilească starea normală, acum cînd nu mai aveau în fața lor oștile imperiale și aparatul de stat austriac.

La Viena se știa totuși că romîni mai însoțesc pe turci în expedițiile lor și în 1739⁷. Atacuri ale răsculaților, calificate în actele interne ca « tîlhării », mai au însă loc numai în unele părți mărginașe ale Banatului⁸. Cete mari existau totuși încă și în toamna anului 1739. Astfel, pentru stîrpirea haiducilor lui Nicolîță, administrația apelează la ajutorul locuitorilor din sate, cărora le oferă scutirea de impozite pe timp de 6 luni, dacă vor lua parte la operații⁹. Apelul nu are însă urmări, așa că harambașa Niculiță cu ai săi pot opera în voie pînă către sfîrșitul anului, cînd, urmăriți de soldați, sînt obligați să treacă Dunărea.

Trupe din armata regulată și unități din miliția sîrbească acționau, de altfel, în permanență contra răsculaților. Căpitanul Stanissar, comandantul

¹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 154.

² C. Dapontes, *op. cit.*, p. 212.

³ Din jurnalul armatei austriace (după P. Dragalina, *op. cit.*, p. 210, n. 1).

⁴ Felix Milleker, *op. cit.*, p. 117.

⁵ Baroti L., *Adattár Délmagyarország*, I, p. 521 (9 aprilie 1739).

⁶ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 207.

⁷ Dintr-un raport al ambasadorului prusian la Viena (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor*, vol. I, București, 1895, p. 360); vezi și *Ziarul lui Ștefan Bethlen*, în *Anexe*, p. 331.

⁸ Baroti L., *op. cit.*, p. 521 (29 apr. 1739); p. 415 (3 iulie 1739).

⁹ *Ibidem*, p. 189 (15 sept. 1739).

unui astfel de detașament raporta, în martie 1739, că numai într-una din ultimele sale expediții a reușit să omoare 11 din ei și să prindă alți 7¹.

Răscoala se apropia însă de sfârșit, mai ales după ce austriacii au fost siliți să ceară încheierea păcii, care a fost mijlocită de marchizul Villeneuve, ambasadorul regelui Franței pe lângă sultan. Preliminariile s-au iscălit la 1 septembrie 1739 în tabăra turcească, iar tratatul de pace în 18 septembrie, la Belgrad.

Articolul VIII al tratatului de pace prevedea amnistia totală pentru supușii care s-au ridicat în timpul războiului contra suveranului lor legitim²; de prevederile acestui articol urmau să se bucure mai ales răsculații bănățeni.

În articolul XVIII se prevede pentru fiecare din părțile contractante dreptul de a acorda azil răsculaților din cealaltă parte; incursiunile de jaf sînt însă oprite³.

Austria a pierdut prin pacea de la Belgrad tot ce a cîștigat la Passarowitz, în afară de Banat. Și aici a fost nevoită să cedeze fortificațiile de la Ada-Kaleh și fortul Elisabeta⁴.

Tot în conformitate cu prevederile tratatului de pace, turcii trebuiau să părăsească cetatea Mehadiiei, după ce ar fi distrus fortificațiile existente. În octombrie 1739, ei nu părăsiseră încă Mehadia și de aici continuau să facă incursiuni de pradă pe teritoriul Banatului⁵.

Ultimele pîlpîiri ale răscoalei au loc în ianuarie 1740, cînd cete mari de răzvrătiți, avînd în frunte pe Adam Mohora și Niculiță, trec la nord de Dunăre și atacă așezările coloniștilor, precum și autoritățile austriace⁶. De aici înainte nu se mai amintesc acte de rebeliune legate de răscoala începută la 1737.

URMĂRILE RĂSCOALEI

Refacerea provinciei, în urma distrugerilor provocate de război și de răscoală, nu era ușoară, fiindcă aparatul de stat nu mai funcționa în districte, satele erau împrăștiate și locuitorii fugiți prin munți și păduri, foametea amenința populația, iar ciurma începuse să bîntuie.

Stăpînirea a procedat încă din luna septembrie 1739 la reorganizarea administrației, trimițînd funcționari noi în toate districtele, cu misiunea de

¹ Baroti L., *op. cit.*, p. 364 (22 martie 1739).

² Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade*, vol. II, Paris, 1768, p. 306-7.

³ *Ibidem*, p. 318-9.

⁴ În conformitate cu prevederile tratatului de la Belgrad, Austria mai ceda Orșova Veche, precum și satele Birza, Toplet, Coramnic, Tufări, Jupalnic și Băile Herculane, dacă turcii vor putea să abată într-un an cursul Cernei în așa fel ca apele sale să se verse în Dunăre, la apus de Orșova. Turcii au adus o mare mulțime de lucrători din Țara Românească și, sub conducerea tehnică a unui inginer francez, au săpat un canal lung de 22 km, silind Cerna să se verse mai la apus de Orșova. În scurt timp însă, cursul apei a revenit în vechea albie, așa că turcii n-au putut păstra teritoriul revendicat (Amănunte în legătură cu săparea canalului la Nicolae Stoica, *Anexe*, p. 341).

⁵ Hurmuzaki, I, p. I, p. 546.

⁶ V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, în « Arhivele Olteniei », Craiova, XIV (1935), p. 239, anexa nr. 23.

a convoca cnezii satelor spre a le comunica încheierea păcii și de a aduce la cunoștința tuturor răzvrătiților că au fost iertați pentru toate faptele lor dinaintea și din timpul războiului¹. Cei ce nu voiau să se întoarcă în satele lor erau amenințați cu urmărirea și pedepsirea ca tîlhari².

Fără îndoială însă că grupuri mari de răzvrătiți au trecut la sudul Dunării de teama represaliilor stăpînirii, așa cum au procedat cetele lui Niculiță și Adam Mohora.

Numărul locuitorilor s-a împușinat și în urma faptului că mulți coloniști și-au părăsit pentru totdeauna așezările din Banat, iar alții au pierit din cauza bolilor și a altor nenorociri. Sate întregi de coloniști au dispărut ca urmare a răcoalei și războiului, locul lor fiind luat de romîni și sîrbi, mai ales în regiunea Dunării. Localități ca: Cervenca, Deliblata, Häuerdorf, Lagerdorf, Langenfeld, Macoviștea, Palanca Nouă, Petrilova, Potoc, Pojejena, Radimna, Rebenberg, Rusova, Salhausen, Sacalovăț și altele, locuite mai înainte mai mult de germani, au trebuit să fie repopulate cu sîrbi și romîni după aceste evenimente³. Cu atît mai mult așezările mixte, cum a fost Liubcova și altele au fost părăsite pentru totdeauna de coloniști⁴. Ca urmare, din cele 55 de localități colonizate înainte de răscoală, abia mai puteau fi numărate, la 1743, 15 comune germane și una cu populație mixtă sîrbo-germană⁵.

De aici înainte populația bășinașă a putut să trăiască în liniște timp de o generație din partea coloniștilor străini, fiindcă stăpînirea n-a mai găsit oameni dornici de a se așeza în Banat. În lipsa altor coloniști, austriacii vor încerca să colonizeze condamnații de drept comun din imperiul austriac, dar fără prea mult succes. Anual erau aduși cîte 200—300 din aceștia, însă o mare parte din ei, fiind lăsați fără sprijin material, se constituiau în bande tîlhărești care cutreerău provincia de la un capăt la altul. Sistemul a încetat abia în 1770, în urma intervenției lui Iosif al II-lea⁶ și numai după multe greutăți stăpînirea a reușit să organizeze marea operă de colonizare din jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. De acum înainte, Habsburgii vor aplica însă alte metode decît cele folosite în perioada care a urmat îndată după ocuparea Banatului.

Locul coloniștilor din satele părăsite în timpul răcoalei l-au luat romîni și sîrbii din Oltenia și de la sud de Dunăre, care au luptat sub steagurile imperiale și cărora le-a fost teamă să rămînă în localitățile de origine din cauza represaliilor turcești. Cronica lui Nicolae Stoica ne dă amănunte interesante și necunoscute din alte izvoare asupra acestor imigrări⁷. Sub comanda căpitanului

¹ Ion Stoia-Udrea, *O «instrucțiune» din 1738 a administrației austriace din Banat* în «Studii și documente bănățene», Timișoara, vol. I, 1943, p. 32—3.

² *Ibidem*, p. 33.

³ Traian Simu, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1934, p. 24—41.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Datele sînt scoase dintr-o conscripție oficială aflată în arhivele vieneze (*Specification samentlicher Bannatischen Distrikten und deren in selbtger sich befindenden Orthschaften mit Ausweisung des Contributionalis nach der mit Ende des 1743 Jahr vorgenommenen Revision aller Personal und Facultates-Kopfen*, publicată în rezumat de N. Dobrescu, *Cîteva date istorice privilegiate la Banat și romîni bănățeni*, în «Transilvania», Sibiu, 1905, XXXVI, p. 143—4).

⁶ Asupra colonizărilor forțate v. P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 110—113.

⁷ *Aneze*, p. 342.

Duca, s-a stabilit o companie de voluntari din Oltenia cu familiile lor, populând satele Potoc, Petrila și Macoviștea, locuite înainte de șvabi. Alții, din compania aceasta, au trecut dincolo de Mureș și s-au înrolat în miliția sârbească.

O altă companie de voluntari olteni, sub comanda locotenentului Metzker, s-a stabilit împreună cu familiile la Crivița, Ieșelnița și Jupanec, foste de asemenea așezări ale coloniștilor străini.

☛ Sîrbii de la sud de Dunăre s-au așezat în alte localități părăsite, ca: Palanca Nouă, Sacalovăț, Langenfeld, Zlatița, Rebenberg și altele.

Voluntarii veniți din Oltenia și Serbia au continuat să servească și în Banat ca militari, luptînd sub steagurile imperiale în războaiele Mariei Tereza. Tocmai de aceea regiunea Dunării ocupată de ei a continuat să stea sub administrația militară chiar și după anul 1751, cînd pentru restul Banatului s-a instituit administrația civilă.

Dar asupra Banatului s-au abătut și calamități mari. Una din cele mai grave prin urmările ei a fost ciuma, care a bîntuit provincia nu numai în cursul războiului, dar și după terminarea lui ¹. Boala s-a răspîndit încă din 1738, odată cu sosirea trupelor austriace, aduse din Transilvania ca să ia parte la luptele de la Mehadia.

O altă nenorocire abătută asupra Banatului a fost foametea. Consumul și distrugerile făcute de armata imperială și faptul că țarinile au rămas nelucrate în urma răscoalei, au determinat o lipsă acută de alimente. Pentru combaterea ei, atît turcii cît și austriacii au trebuit să ia măsuri în vederea aprovizionării. Am văzut că turcii au adus cereale din Țara Romînească și le-au împărțit gratuit populației nevoiașe ². Stăpînirea austriacă a fost silită să se aprovizioneze cu alimente de la Viena, aducîndu-le cu vasele pe Dunăre și Tisa pînă la Seghedin ³. Cu toate acestea locuitorii satelor trebuiau de multe ori să se hrănească cu piine pregătită din coaje de copaci, după cum afirmă cronicarul Nicolae Stoica ⁴.

La aceste greutăți de după răscoală s-au adăugat nesfîrșitele contribuții impuse de stăpînirea habsburgică pentru refacerea imperiului. Generalul Engelshofen, guvernatorul Banatului din această perioadă, are cuvinte aspre împotriva acelor care intenționau să mărească sarcinile locuitorilor bănățeni, cînd și așa erau cei mai împovărați supuși din Austria ⁵. Greutățile nu vor scădea însă și, ca urmare, masele populare bănățene vor mai avea ocazia în cursul deceniilor următoare să ia armele contra abuzivei stăpîniri austriace.

¹ Asupra ciumei în Banat v. Anton Hammer, *Geschichte der Pest die von 1738 bis 1740 in Temeswarer Banate herrschte*, Timișoara, 1839, XII+116 pag.

² Vezi mai sus, p. 315.

³ Anton Hammer, *op. cit.*, p. 53.

⁴ *Anexe*, p. 342. Situația nu era în epoca aceea mai bună nici în Transilvania. Martori oculari afirmă că și acolo populația se hrănea cu piine din coajă de copac: « *Hoc tempore in pago Kődmönös comitatu Szolnok Interiori adjacenti vidi meis oculis panem ex cortice ulmi arboris confectum, sed ad confluum generalem in oppido Szék celebratum eo tempore allatus est ejus farinae panis ex Borgó, loco submontano* » (Torma Károly, *Retlegi György emlékiratai*, în « *Hazánk* », Budapest, 1889, I, p. 223).

⁵ « *Dass man die armen Unterthanen in Banat ohne sie von den letzten Drangsälen verschnauffen zu lassen, schon wiederumben auf das äusserste drücken und mit unerschwinglichen gaaben Beladen wolle; Euer Kays. Mayest. allerhöchster Dienst erfordert anjezo mehr als niemahlen, dieses Volkh bei gutem willen zu erhalten, und dadurch die jetzige Graniz desto mehrers zu versichern. Man hat auch umb so weniger ursach, diese Leut zu*

CONCLUZII

Din cele expuse se poate constata limpede că răscoala din 1737—1739 din Banat a avut proporții mari și a fost îndreptată împotriva stăpînirii habsburgice. Lupta maselor populare rominești se explică prin faptul că ele singure trebuiau să suporte toate sarcinile publice și să întrețină un aparat de stat peste măsură de abuziv. Veniturile stoarse din exploatarea Banatului măreau numai beneficiile claselor privilegiate austriace — mai ales ale păturilor orășenești. Minele, manufacturile, vămile, sarea, precum și toate celelalte monopoluri ale statului erau arendate unei pături relativ restrînse de oameni de afaceri. Din asociațiile de arendași și negustori nu lipseau niciodată înalții funcționari din administrația Banatului sau chiar de la Viena, astfel că, între burghezie și reprezentanții nobilimii, s-a stabilit o strînsă colaborare, în vederea exploatării cît mai temeinice a provinciei. Însuși guvernatorul Mercy era unul din cei mai de seamă acționari ai companiei comerciale care se bucura de monopolul comerțului exterior al Banatului.

Situației grele în care se găsea de obicei țărăimea i s-a adăugat pe neașteptate sarcinile izvorîte din războiul cu turcii, provocînd astfel izbucnirea imediată a răscoalei. Cu ocazia unei anchete oficiale din 1741, cnezii satelor rezumau în felul următor cauzele răzvrătirii: «Steagurile cu sfînta cruce trei ani toate bucatele și verdețurile cîmpului nostru ni le-au mîncat și grea foamete am răbdat, în păduri coaje de cer am mîncat; iară viind steag fără cruce, adunînd satele, împărțind bucate și săimani cu simbrie care au vrut s-au dus, iară mai tare pentru foamete»¹.

La răscoală n-a luat parte decît iobăgimea satelor, singura interesată pe vremea aceea în răsturnarea stăpînirii austriace. Țărăimea liberă, fiind proaspăt colonizată, se bucura de scutiri, iar greutățile războiului nu le-a simțit decît odată cu izbucnirea răscoalei și cu năvălirea turcilor. Muncitorii specialiști străini din mine și manufacturi, precum și meșteșugarii orașelor erau de asemenea scutiți de impozite sau, chiar dacă suportau anumite sarcini, ele erau neînsemnate în raport cu cele ale țărănimii iobage. Burghezia abia acum se cristaliza, dezvoltarea ei fiind unul din obiectivele stăpînirii. Nobilime cu privilegii și imunități feudale nu exista, și austriacii au oprit stabilirea ei în Banat². În concluzie, toate păturile sociale, în afară de țărăimea iobagă, erau interesate în menținerea regimului habsburgic și ca atare au avut o atitudine dușmănoasă răscoalei, pentru că păstrarea privilegiilor de care se bucurau era condiționată tocmai de rămînerea austriacilor în Banat.

Ca urmare, participanții la răscoală au fost în cea mai mare parte romîni, fiindcă ei formau marea majoritate a țărănimii lipsite de drepturi și împovărată

Bedrängen, als sie sich von selbst, wie es der Anschluss weiset, zu so grossen Praestationem er bieten, die gewis kein Unterthan in Oesterreich zu entrichten vermöchte. Das haubt. übel so in dieser Provinz bishero grassiret und den fatalen Aufstand verursachet hat, wovon doch der Wohloder Übelstand eines Landes zum grössten Theil abhänget, ist dass ganz keine regul beobachtet, sondern alles nach der Privat-Wilkühr ein oder anderer Personen, welche die Sach nicht genug tief eingesehen, oder wohl gar mit dem Bluth derer unterthanen sich Verdiensten machen wollen, dirigiret worden • (Dintr-un raport înaintat forurilor superioare din Viena, la Szentkláray Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történeléből*, p. 154—5).

¹ *Aneze*, p. 342.

² Baroti L., *Adattár Nélmagyarország*. I, p. 58 (20 noiembrie 1741).

de sarcini. În aceeași situație se găsea și țărănimea sîrbă din Banat, dar, din faptul că izvoarele nu amintesc decît sporadic participarea ei la răscoală, se poate trage concluzia că era cu mult mai redusă ca număr, astfel că reprezentanții ei s-au contopit în cetele romînești. De altfel, «harambașa» Gavrillo, executat în toamna anului 1737¹, a fost fără îndoială sîrb, iar ceata condusă de el a operat în districtul Vîrșeșului, regiune locuită atît de romîni, cît și de sîrbi. Dacă ar fi fost altfel, s-ar fi aflat în documentele vremii știri mai precise asupra lor, fiindcă nu ar fi putut rămîne în afara evenimentelor, mai ales că cetele răscolate au operat și dincolo de Vîrșeș și Becicherec.

Miliția «rasciană», de care se amintește deseori că a luat parte la reprimarea răscoalei, era formată din sîrbii și romîni aflați în granița militară de dincolo de Mureș.

Alături de răzvrățiți a stat, desigur, și clerul de jos, preoțimea satelor, dintre care s-au recrutat și martiri ai răscoalei. Nici nu putea fi altfel, o dată ce austriacii le-au impus aceleași sarcini ca și țărănilor, adăugîndu-se la acestea zelul propagandistic catolic. Nu cunoaștem atitudinea clerului superior; credem însă că el n-a fost alături de țărănime, fiindcă altfel izvoarele ar fi amintit acest lucru. Biserica sîrbă se bucura, de altfel, de privilegii deosebite, pe care nu va căuta să le piardă nici mai tîrziu printr-o atitudine contrară intereselor austriace.

Răscoala n-a avut o conducere unică, răzvrățiții adunîndu-se, probabil, în cete sub steagul unuia mai răsărit din mijlocul lor. Ion Bumbăcilă, Iacob, Niculiță și Adam Mohora, singurii conducători al căror nume îl cunoaștem, sînt, desigur, țărani localnici.

Scopul urmărit de răscoală era acela de a îndepărta jugul stăpînirii austriace. Cum însă răzvrățiții singuri nu puteau să ajungă la această răsturnare politică, au acceptat ajutorul turcesc, oferit odată cu izbucnirea războiului. Se înțelege însă că nu-i doreau nici pe turci ca stăpîni. Cronicarul Nicolae Stoica arată că, în perioada cînd autoritatea austriacă a fost desființată iar cea turcească nu se făcea simțită, cetele de răscolăți cîntau: «Ține Doamne tot așa, nici cu turcu, nici cu neamțu, ține Doamne tot așa»², ceea ce exprimă limpede dorința de libertate a populației bănățene.

Atitudinea mai înțelegătoare de care au dat dovadă turcii față de nevoile populației bănățene din acest timp se datorește doar unei tactici izvorite din necesitatea războiului. Otomanii au dorit, în această perioadă, să ridice locuitorii negermani — în special pe unguri și pe romîni — împotriva austriacilor, cu scopul de a-și înlesni propriile operații militare prin provocarea de greutăți cît mai mari în spatele frontului inamic.

Răscoala din 1737—1739 nu are legătură cu răscoala de sub conducerea lui Pero Segedinacz (1735), deși sînt atît de apropiate în timp. Cauzele izbucnirii lor au fost, de altfel, cu totul altele: țărănimea iobagă din Banat s-a răscolit în urma sporirii sarcinilor, în timp ce locuitorii din granița militară au luat armele din cauza pierderii unor privilegii. În afară de aceasta, răscoala bănă-

¹ V. mai sus, p. 311.

² *Anexe*, p. 341. Acest refren îl cîntau în batjocură și ostașii imperiali în timpul cît aveau loc execuțiile răzvrățiților căzuți în mîinile lor: «Nu ku nymacu, nu cu turku, numa asa i binye» (Ivány István, *Lugos rendezett tanácsu város története*, p. 190).

țeană a mobilizat mase de răsculați cu mult mai mari decât cea din 1735 și a durat ani de zile, contribuind totodată la înfrângerea militară a austriacilor în războiul cu turcii. În fine, și represiunea a fost mai singeroasă, mii de răsculați bănățeni fiind uciși și zeci de sate arse.

Cu toată amploarea și durata ei, răscoala a avut între contemporani un răsunet mai slab decât ne-am fi așteptat. Cauza nu poate fi explicată decât prin faptul că izbucnirea ei a avut loc odată cu dezlănțuirea războiului, iar desfășurarea mișcării a fost strâns legată de luptele cu turcii, care rețineau în acel moment atenția tuturor. Istoricii de mai târziu nu i-au acordat nici ei prea mare importanță, mulțumindu-se să o trateze abia în câteva rânduri, pînă la cel mult trei pagini, prezentînd răscoala numai în faptele din vara anului 1738, precum și represiunea din ianuarie 1739, cînd de fapt ea a fost permanentă din toamna anului 1737 și pînă la sfîrșitul anului 1739, iar represiunea a durat tot atîta vreme.

Răscoala din 1737—1739 se încadrează în seria mișcărilor revoluționare antihabsburgice ale țărănimii iobage bănățene, care au început încă din 1719, continuînd în 1788—1789 și mai ales în 1848.

Cauza principală pentru care românii din Banat au dus o luptă neîncetată de mai bine de un secol împotriva stăpînirii habsburgice nu trebuie căutată în divergențele de ordin ierarhic-bisericesc cu sîrbii sau în cele etnice cu germanii, ci în faptul că ei au cunoscut mai de aproape statul austriac în cea mai odioasă latură a sa, aceea de stăpîn feudal. Celelalte neamuri din Banat erau, dimpotrivă, interesate în menținerea lui, fiindcă păstrarea privilegiilor de care se bucurau era legată nemijlocit de existența stăpînirii imperiale feudale.

Meritul mișcării revoluționare din 1737—1739 constă tocmai în faptul că a contribuit la slăbirea orînduirii feudale din Banat, care s-a dovedit a fi deosebit de împovărătoare pentru populația locală.

A N E X E

1. 1738 mai 22, Bocșa.

Iancu Petroni, protopopul Bocșei, serie lui Ilie Daina, protopopul Lugojului ¹.

Bine cucernice protoprezvitere,

Precum ca să alii cucernicia ta că omul trimis mi-a adus acel rescript al înălțimii sale slăvitului împărat din datumul 4 mai anul acesta 1738, pentru mai bună credință în cele spuse de cucernicia ta nouă. Mi-a mai spus despre aste momeli împărătești și domnul Fervalter ² din Bocșa, carele vine în fieștecare duminică la sînta beserecă de ne grăește despre acele făgădueli și momeste pre preoți cu congroa de 100 galbeni la an și cu altfel fel de fel de făgădueli, numai ca să ne închinăm papii și slăvitului împărat. Noi am spus, cu umilință, că ne închinăm împăratului ca celui mai tare de i-au bătut și i-au scos pe osmanii cei tari din țara noastră și plătim porția și zecimea și robotul și toate aruncurile

¹ Dintr-un studiu în manuscris al lui Gr. Popiți.

² Verwalter, administratorul unui district.

cele mari pe care le cere înălțimea sa cheazărească, dară sufletul nu ne iastă de vnzare, nici de tirguială, nici de bulendreală; așa spusu-i-am și precum ca să nu se mînie pre mine cucernicia ta, dară am spus cum spun oamenii și preoții din aretul meu; și cu alte vorbe noi nu pricepem a grăi nici a știri.

Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu știri de răzmiriță și lumea o început și aici să se învrăjbească; iară oamenii spun că preoții să slujească Domnului iar nu stăpînitorilor lumești; iară pentru domniilor lumești or începe ei acuș să aprindă vlvătăile cele mari, ca să curețe pămîntul de zgăibi. Io am crezut nici să nu arăt oamenilor cele împărătești, ca să nu mai scorburi lumea și cu asta.

Iară aci trimit rescriptul nemțesc cum ai poruncit și îți poftesc multă sănătate și tihnire de la bunul Dumnezeu să-ți dea.

Binevoitor Iancul Petroni, protopopol Bocșai.

În Bocșa, luna sfintelor rusalii 1738.

2. Ziarul lui Ștefan Bethlen ¹

.....
 august <1738> ²
 .....

După ocuparea acestei întărituri (Orșova Nouă, Ada-Kaleh), păgînii pătrund în număr mare în Banat pînă la Lugoj și cutreieră și mai în sus; alăturîndu-li-se populația locală, încep să provoace pagube mari trupelor majestății sale, cit și în bunuri, pînă în hotarele Ardealului.

Cauza acestei rebeliuni, după cum au declarat locuitorii din Banat, nu este alta decît Neffezer ³, pe care îl cer să le fie predat, obligîndu-se că, dacă acesta le va fi dat în mîinile lor, ei vor alunga pe turci din țară fără nici un ajutor și apoi, în mod obșteșc, se vor reîn-țoarce la credință față de majestatea sa. Nu a fost însă dat în mîinile lor, dar totuși a fost arestat.

Acesta a fost fructul arendărilor lui Neffezer ⁴.

¹ Fragmentele de față au fost scoase dintr-un manuscris inedit, aflat la Biblioteca Universității din Cluj, Secția manuscriselor, nr. 927. Autorul, Stephanus Bethlen, a luat parte, în armata imperială, la războiul contra turcilor din 1737—1739. Opera, de fapt un jurnal de campanie, a fost scrisă în limba maghiară și poartă titlul de: « *Diarium campestre pro campania a. <1>738 quae ex parte Transylvaniae sub commanda serenissimi principis de Lobkoviz cum bono deo instituitur*; are 37 foi, 18 × 8 cm.

Manuscrisul este semnalat și descris în lucrarea: *Repertoriul manuscriselor de cronici de pe teritoriul României pînă la 1800*, care se va publica de către Institutul de istorie din București al Academiei R.P.R.

² Fragmentul a fost copiat de pe foile 10 v.—11 v. Textul original: Ezen Fortalitiumnak megvétele után a pogányság nagy sokassággal excurrálván, a Bánátust Lugosig s még azon is fellyeb, felkoborollya, kihez associálván, magát az föld népe is, nagy károkat kezd tenni mind az ő felsége hadaiban, mint pedig marháokban az erdélyi confiniumokban.

Ezen rébellionak oka pediglen, amint magok is az bánátusi lakósok declarálták, nem más, hanem Neffezer volt, kit is ök annak utána kezekhez kérték, arra igérvén magokat, hogy minkeutána ő felsége kezekben adgya öttet, a törököt minden segicség nélkül kiűzik az országból és annak utána közönségesen redeálnak az ő felsége hűségére, de kézhez nem adatott, mindazonáltal arrestumban tétettett.

Ez volt az Neffezer arendájának gyümölése.

³ Wolf Konrad v. Neffzern, funcționar superior în administrația Banatului.

⁴ Neffzern a fost arendatorul unor dijme, precum și al tuturor vămilor din Banat, în care calitate s-a datat la numeroase abuzuri.

octombrie <1738>¹

Armata <imperială> este încartiruită în Ungaria, Slavonia, Serbia și Banat.

Cu toate acestea, dușmanul <turcii> nevrînd să înceteze năvălirile, hărțuiește pe ai noștri și în cursul acestei luni și, alăturîndu-i-se și lotrimea din Banat, care și-a pus turbane ca și cum ar fi turci², încep să neliniștească pe soldații noștri care se găsesc în posturi, atacîndu-i prin surprindere.

Corpul ardelean se retrage din ținutul Hațegului la Cîmpul Pîinii, rămînînd în întăriturile de la Porțile de Fier o trupă compusă din 1000 de oameni. Dușmanul, amestecat cu lotrii din Banat, atacînd în două rînduri ostașii noștri aflați în posturi, prima oară fac prizonieri un stegar, un plutonier și 52 de ostași din regimentul comitatului Pest; a doua oară, întorcînd spatele, cîțiva au pierit, iar ai noștri au prins de vii vreo 7 lotri.

.....

ianuarie 1739³

Poporul răscolat din Banat, nevoind să revină la credință, cu toate avertismentele din mai multe rînduri, ba chiar avînd de gînd să se dedea la uneltiri și mai mari, s-a trimis de aci <din Ardeal> din nou contra lor, cu aprobarea curții maiestății sale, generalul Lentulus cu 1000 de călăreți, adunîndu-și pînă la 800 de oameni⁴, a trecut prin sabie pînă și copii nevinovați și femei. Au ars tot fînul și bucatele din Banat pînă la Lugoș și au ieșit pe la Dobra cu multe prăzi.

.....

iunie <1739>⁵

Pe la 18 iunie, 10 000 de turci amestecați cu lotri, intrînd în Banat, au cutreerat în sus pînă în părțile Lugoșului, dar s-au reintors curînd și și-au așezat tabăra lîngă apa Cernei.

.....

¹ Foile 12 v.—13 v. Textul original: « Az ármadá, quartélyban száll Magyar Országban Sclavoniában, Serviában és Bánátusban. Mindazonáltal az ellenség meg nem akarván szűnni az excursióktól, infestályák szüntelen ezen holnapban is a miéinket és hozzája csatolván magát az bánátusi tolvajság is, törökök színe alatt turbánokat feltévén, az mi postirungban lévő katonáinkat ottan ottan aggređiálni kezdik és infestálni.

Az Erdélyi Corpus pediglen Haczeg Vidékéről retrahállya magát az Kenyér Mezejére, maradván az Vaskapui Sáncznál 1000 emberből álló commendo, az hollott aggređialva az ellenség bánátusi tolvajokkal elegyesleg az mi postirungban lévő katonáinkat két versben, első actussal elfognak edgy zászlótartót és edgy strása mestert 52 katonával az pestvármegyei Regimentéből, másodiksor pediglen magok hátott vetvén, edgy nehány el vész és vagy 7 tolvajt elevanen elfognak a miéink ».

² Este vorba aici despre acei locuitori răsculați, care s-au angajat ca seimeni. Turbanul pe care îl purtau le era dat de turci în momentul angajării lor în oastea otomană.

³ Foile 15 v.—16 r. Textul original: « Az Bánátusi tumultuans föld népe, nem akarván ad fidelitatem sok rendbéli admonitiokra is redealni, sőt nagyobb nagyobb machinatiokat intentálván, az felséges udvar consensusából expediáltattik innét g<ene>ralis Lentulus 1000 lovassal ellének, aki is 800-ig való embert ide computálván az, ártatlan gyermekeket is és asszonyemhereket kardra hányatt és minden szénáját s gabonáját felégeték az Bánátusnak Lugoșig a Dobránál sok praedával kijön ».

⁴ Aici cu sensul de pedestrași.

⁵ Foaia 24 v. Textul original: « Circa 18 currentis 10 000-ig való török tolvajkkal elegyesleg, a Bánátusban felmenvén Lugoșt felkoberollya, de csakhamar vissza térvén Cserna vize mellé száll táborba ».

3. *Cronica popii Nicolae Stoica de Hațeg*¹

.....

Neamții cei de Merți² în Banat aduși, nu numai de la Orșova, Bergverche³, Sasca⁴, Oravița, Potoc⁵, Macoviște⁶, Petrila⁷, Bodolinți⁸, Besereca Albă⁹, Cutriț¹⁰, Verșeț¹¹ și altele din Banat, să dusără. Fabrica Timișori¹² cu tot deodată căzu, că maistori <i>ce<i> aduși, neavînd proptire, să împraștiară.

Turcii în Valahia intrară și <oștile> împărătești din Țara Romînească în Ardeal retruiră.

Aicea, în cetatea Nai Orșova¹³ (Ostrovu), cu castelu fort Elisabetu¹⁴, ei, subt oberțeru¹⁵ Cronberg¹⁶ și maioru Mizeroni¹⁷, <se așezară> cu trupă garnizon de infanterie, cavalerie și artilerie, munițiun, ș. a. În Mehadia¹⁸, fortul tare cu casamate, găuri dea da (sic) verche¹⁹ (mine), gropi, șanțe, caserne mari, porți înferate, ferecate, cheaia Banatului numită, carea spartă și acum din jos de caserne să veade, în care fort sau castel obristeru²⁰ graf Piccolomini²¹ comandant era, în cheia Prosec numită. Și iară, din sus de Mehadia, altă casă casernă era, cu alte șanțe zidite, cu cari verche, gropi zidite, șanțe tari pră loc mai nalt, bine rînduite

---

¹ Nicolae Stoica s-a născut în Mehadia la 1751. Cronica a scris-o în ultimii ani a vieții sale, terminînd-o în 1827. Ea cuprinde evenimentele de la începutul lumii pînă în vremea sa, insistînd pe larg asupra istoriei țărilor romîne și mai ales a Banatului. Partea cea mai valoroasă din cronică este aceea unde autorul se ocupă de evenimentele epocii sale, îndeosebi de cele privitoare la războiul austro-turc din 1788—1790, la care a luat parte în calitate de preot militar al unui batalion din regimentul valaho-iliric. Pentru fragmentul prezentat aici, Nicolae Stoica a consultat lucrarea lui Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, dar, în multe locuri, a completat izvorul cu cele auzite din gura bătrînilor, martori oculari ai evenimentelor. Cronică este redactată în limba romînă și scrisă cu litere chirilice.

Textul redat a fost scos din foile 93—101 ale manuscrisului original de la Biblioteca Academiei R.P.R. din București, Secția mss. rom., nr. 5 520. Lectura textului s-a făcut după microfilmul aflat la Biblioteca Academiei R.P.R. Cluj. Cel dintîi cercetător care a publicat fragmente din această cronică a fost Patrichie Dragalina, în opera sa *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 188—190, 200, 202—203.

Cuprinsul pe scurt al cronicii, precum și unele fragmente mai interesante, a reprodus și cercetătorul Aurel Bugariu, după o copie aflată la Muzeul Bănățean din Timișoara (A. Bugariu, *Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg din 1593—1827*, Timișoara, 1947, p. 46).

² Generalul Claudius Florimund Mercy, guvernator al Banatului între anii 1718—1734.

³ Bergwerke, Bănia, raionul Almaș.

⁴ Raionul Oravița.

⁵ *Idem*.

⁶ *Idem*.

⁷ Petrilova, *idem*.

⁸ Bogodinți (?), raionul Oravița.

⁹ Loc. în R.P.F. Iugoslavia.

¹⁰ Kudric, *idem*.

¹¹ Versec, *idem*.

¹² Cartier al orașului Timișoara.

¹³ Neu Orschova, insula Ada-Kaleh.

¹⁴ Fort săpat în stîncile de pe malul drept al Dunării.

¹⁵ Colonel, de la germ. *Oberst*.

¹⁶ De fapt, Kehrenberg.

¹⁷ Miseroni.

¹⁸ Raionul Almaș.

¹⁹ *Werk*, aici cu sensul de mină.

²⁰ Colonel.

²¹ Piccolomini.

au fost cu paterii¹: din jos două paterii fortu a apăra una supt dealu Boronițari la Gligore, alta deasupra Proseculu cu artilerie pusă, pre turci de-ai sprijoni; și obristu Picolomini 600 de oameni afară de militari murășani ș. a., ce. . . .² sus în șanț toți avind artilerie, munițion și vecturale³ ș. a. tot grijite.

În aprilie, turcii din Craina⁴ la cetatea Ostrovu și la fortu Elisabeta ajungnd, a le bate începură, cît potea să apropia și dînd șurm⁵, ca fortul să-l ia. Canoanele⁶ cetății și ale fortului mulțime de turci ucidea, omora, 400 de paștiri⁷ și mușcătari⁸ din cetate și din fort, eșind asupra turcilor afară, li loviră, însă puțin din asuprea mulțimei turcești îndărat scăpară, unde și maiorul Miseroni peri.

Omîr pașa, Jăslnd aci 2000 de turci și, viindu-i caiche⁹, șaiche¹⁰ cu turci din jos, să găti a treace Dunărea să vină la Orșova Veache¹¹, unde era o trupă împărătească de a apăra marile magazini de la Jupaneș¹². Omîr pașa cu ceale 2000, rînduind plocada¹³ cetăți <i> și a fortului, el la Orșova trecu și aflnd multe magazine li păru bine și să așeză, unde mulți rumfni bătrîni cu poclone din sate prin păduri mergea și el priimea, carii i-au și spus lui cum pot turcii ved după dealu Mehadii, Strajovaș, deasupra a eși iar în drumu mare.

Pași<i> nu-i da a sta la magazine, ci cu oastea sa la Mehadii venind, îndat' în cheia Proseculu, șurm tare asupra fortului vrînd a da, înțrără; ci nici unul din cei ce înțrără în Prosec nu să mai întoarseră, că fiind cheia unțră mînită¹⁴ pe dedesubț cuptorita cu vase de prau¹⁵ umplută, preste care loc turcii asupra fortului alerga a da care. . . .¹⁶ cu prau cel rînduit, deodată cu faclia lui îl aprinsă pri viteaji turci, și așa și cu caii ca spre ceriu i-au rădicat și departe jos și preste Belereca¹⁷, apa Mehadii, i-au lăpădat, cît rîul l-au tonit¹⁸.

Omîr pașa din 20 pînă în 24 mai în deșărt fortu bătu; iară alți turci ce ocoliră dealu Străjăvăștu de a închide cheia Slatiți¹⁹ acolo alergasă, case, sălașe năpustite, ardea, oameni taia, reale făcea, iară alții nainte ca verbung²⁰ seimeni²¹ (volonteri) căuta.

Iară pașa într-una neprorupt fortu bătea, de toate părțile cerca, ci nu putea, că pateriile di de dealuri bombe, cartace²² fi înproșca și omora; mulți periră apoi în. . . .²³ La 27 mai, văznd obsteru graf Picolomini cum că lui sucurs (ajutoriu) nu-i vine, socoti ca cu hun acort (sic) castelu fortului cu șanțale de sus a le da; și așa dîndu-le după dogmală (sic) cu a sale <oști> au eșit și turcii în sus i-au petrecut.

¹ Baterii de artilerie de la germ. *batterie*.

² Un cuvînt indescifrabil.

³ Provizii.

⁴ Regiunea sirbească din dreptul Orșovei.

⁵ Asalt, de la germ. *sturm*.

⁶ Tunurile, de la germ. *Kanone*.

⁷ Soldați cu platoșe.

⁸ Mușchetari, soldați înarmați cu mușchete (puști).

⁹ Caiace, vase mici cu pinze sau cu lopeți.

¹⁰ Șăici, vase mici cu pinze sau cu lopeți, speciale pentru navigația pe Dunăre.

¹¹ Orașul Orșova, în opoziție cu Orșova Nouă (Ada-Kaleh).

¹² Jupaneș, raionul Almaș.

¹³ Blocadă, asediu.

¹⁴ Mînată pe dedesubț.

¹⁵ Praf de pușcă.

¹⁶ Un cuvînt indescifrabil.

¹⁷ Afluent al rîului Cerna.

¹⁸ Oprit.

¹⁹ Slatina, raionul Oravița.

²⁰ Înrolare, de la germ. *Werbung*.

²¹ Ostași lefegii.

²² Mitralii, de la germ. *kartätsche*.

²³ Un cuvînt indescifrabil.

Bătînd paşa Mehadia, alți veniți Baele Nove¹ cu totul, caserne, ospătăria, arsără. Petrecătorii granizonului Mehadii în sus să dusără.

Omîr paşa în fortu Mehadii s-au așezat domn; la el săteani<i> de prin păduri fugiți, cu berbeci, miei, unt, brînză, poclon viînd, să închina cu satele, cărora paşa cărți numite buruntii² (salva gvardie) în mînă le da. Apoi și câte un turc sau doi subașă³ și spahii⁴ de a aduna oameni în sate și le da.

Oamenilor din Halmăji⁵, veniți cu poclon, paşa pe viață le-au poruncit ca ei în haia țară cătră Oravița nici să margă, nici cuvînt de venirea turcilor a le da, că altfel toate satele Halmajului cu oameni vor pieri; și le-au spus că în cutarea zi la toată casa plîni sau mălae, azime, coleașă gata să fie și turcilor trecători prin Halmăji dărabe⁶ în mînă să le dea, carii așa au și făcut.

Și oastea turcească preste Cîrșie⁷ și Stancilova⁸ la Potoc, Socolari⁹ coborînd, foc, sabie. Aciasta s-au întimplat în sărbătorile rusaliilor¹⁰, cînd erau acolo în sate jocuri, danțe, oameni, feciori, mueri, feate mari la joc adunați. Tirani<i> de turci cu cai dupe dealuri, satele văzînd, în fugă au alergat; o ciată pe un sat, alta pe altu. De la Socolari, Racaștia¹¹, Ciuchici¹², Ertof¹³, Vraniuț¹⁴, Iladie¹⁵, Oravița, Broșteni¹⁶, pîn' și la Varadia¹⁷ prăstă Căraș¹⁸ au trăcut. Ce fapte tirănești în gloate au făcut! Foc și sabie au pus, tot făr' de veaste lovînd; cîți pușcați, tăiați fugînd, oameni, feciori, junelași, neveaste, feate mari, mici, chitite, ceate mari, turme au luat.

La 3 zile, cei ce s-au întors c<i>opoară¹⁹ robii prin Halmăji la Mehadia la paşa i-au adus și împărțindu-i acas', i-au trimis. Turcii, copii, prunci, mici în disagi mari cîte 4 băgați pre cai i-au adus.

Cu aciasta, turcii sau acel pașă își răsplăti patîma care acelea sate, oamenii lor, în Valea Rea, anu 1717, turcilor făcusă.

Turcii, unii cu robi s-au dus, iară alții verbăluia²⁰ seimeni; nu numai pră Cărașov²¹ ce de la Sebeș²², Logoj, Chizătău²³ și Belinți²⁴, Ciacova²⁵, mănăstirea Sîngeorgiului²⁶, Denta²⁷

¹ Băile Herculane, raionul Almaș.

² Ordinul unui pașă, de la turc. *buyurdu*.

³ Primar sătesc.

⁴ Ostași călăreți turci.

⁵ Almaș, regiune muntoasă în sudul Banatului.

⁶ Bucăți, de la ung. *darab*.

⁷ Raionul Moldova Nouă.

⁸ Idem.

⁹ Raionul Oravița

¹⁰ 21 mai 1738.

¹¹ Răcășdia, raionul Oravița.

¹² Idem.

¹³ Iertof, tot acolo.

¹⁴ Idem.

¹⁵ Ilidia, tot acolo.

¹⁶ Idem.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Afluent al Dunării.

¹⁹ Turmă, grupă, (aici cu înțelesul ultim), de la ung. *csopor*.

²⁰ Înrolau.

²¹ Cărașova, raionul Reșița.

²² Caransebeș.

²³ Raionul Logoj.

²⁴ Idem.

²⁵ Raionul Deta.

²⁶ Mănăstire, tot acolo.

²⁷ Idem.

ardea, robea, dar și volontearii cu simbrie aduna, scinani. Uni<i> altoro vlnznd robi, cei ce cumpăra îndărăt li ducea slobod, alți reale făcea. La Morcovăți¹ să cerură doi, un turc Busa cu Ianăși unguru, în sabii a să tăia; și Busu tăe pre Ianăși.

Turcii cetatea Nai Orșovi (Ostrovu) cu fortu o belagheruiră² și groaznic o bătea cu 16 canone mari; le strigară a să preda, însă oberșt Cronberg în scurt le răspunsă că el viu nu să dă. Turcii una alta de bine li să făgăduia, el viu, nu <se predă>.

La Timișoara, o oaste mare împărătească să adună, cu ghegeneral feldmarșalul Chenigsseg³, unde, în 20 iunie, marele herțog Franți⁴ cu prinți Carl de Lotringhen⁵, cari cu arma în 24 iunie în Logoj ajunsără, <la> 26 <la> Caransebeș. Adecă, lăsind în Logoj 6 regimente de cavalerie pentru sigurația (sic) Banatului a sta, apoi adusă și firșt Lobcoviți⁶ ghegeneralu o trupă din Ardeal și așa încep de la Sebeș încoacea mergea.

28 iunie de la Slatină, calea rea, cite ceva puțin marșăluind sta, iară mărgăluia, să împedeca; calea ași face înaiute marele herțog socoti, ca întfi Mehadia a o belagherui, apoi la Orșava a merge; ci cheaia, drumu rău, de o parte Timișu, de alta mare pădure o cutrupea și oprea.

Marelui herțog, într-acest așa încet mărgălu, să supărasă; vrind a să răsfira, el cu frate-său, prințu, și cu alții de ai săi, eșind ceva în sus în Hurc la vlnat, o întâmplare de mirare avu. Că intrind în pădurea deasă, mare, au rătăcit neștiind încătro; și iată aci, fără de veaste înainte lor o ciată de oameni armați, rumfni, de turci trimiși, turcește îmbrăcaț<i>, carii tihărea și ucidea, al căroro povățuitoriu acu înainte marelui herțog în genunchi la picioare li căzu, pardon, milă, cerind și zisă că-l scoate la drum. Fără aciasta încă și alte partii de lotri ca și de turci în păduri ascunși au fost.

Aicea Franț mare slobozenie cu îndrăzneală avu, într-un harambașă⁷ de lotri a să încreade; carii pre el norocos la arme l-au adus, și-i dăru simbrie căpitănească pe un an, numindu-l căpitan a fi de plăiași, ce-s un fel de călăreți de a umbla după lotri, de a-i goni di pe graniță. Acest harambașă să cheamă Pătru Vancea⁸ și încă trăiaște în Banat.

După cțiva ani pre urmă, împărăteasa Elisabet⁹, în cinstea iubitului nostru Franți, deate o capelă a-i zidi, unde și inscripție spre aducerea aminte <d>e aceia întâmplare să veade.

Și cum că întru adevăr pre aci și prin alle păduri pe aproape turci ascunși au fost în urmă s-au arătat; că, în 3 iulie, ajungind arma la Cornia¹⁰ stătu, o mulțime de aceia pre deal la armee să adună și în jo<s> să trasă, ca forpostele¹¹ împărăteștilor să le detone¹². A doă zi, aceia luindu-și posto (sic) pre un deal, așa ca aripa stîngă a lor avea ctmp neată nainte-și, și amîdoă armeele una de[d] alta o vâlcuță le despărțea, amîdoă

¹ Morkovac, în R.P.F. Iugoslavia.

² Asediară, de la germ. *belagern*.

³ Lothar Joseph Georg Königsegg, mareșal imperial (1673—1751).

⁴ Marele duce de Toscana, Francisc de Lorena, soțul Mariei Tereza.

⁵ Carl de Lorena, cumnatul Mariei Tereza, mareșal austriac.

⁶ Prințul Georg Christian Lobkovicz, general imperial (1686—1755).

⁷ Conducător, căpitan.

⁸ Cronicarul greșește — luindu-se după Grisellini — cînd afirmă că Petru Vancea a fost harambaș de hoți. De fapt, pe timpul acela, era sergent în corpul plăieșilor; pentru serviciile aduse marelui duce Francisc a fost ridicat în anul 1738 la rangul de sublocotenent, iar la 1754 a fost făcut căpitan (P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 195, n. 1).

⁹ Elisabeta, mama Mariei Tereza.

¹⁰ Cornea, raionul Almaș.

¹¹ Avantpost, de la germ. *vorposten*.

¹² Aci cu înțelesul de: să le lovească.

armeele fiind pre deal supt Cerni ver unde să zice și iaste pământu roșu și iaste loc neated și larg.

La două cease după amiazi, vrăjmașu începu a să mișca trecând valea Incoacea pân' la arepa stîngă și lovi întia linie de o strămută, cu carea turci să folosiră și așa o trupă mare lovi mijlocul (țentru) împărăteștilor așa cît uni de ei pînă în haupevartir¹ ajunsără de-și aflară moartea. Apoi loviră și arepa dreaptă, ci fură bine sprijoniți, cît ei la 5 ciasuri curînd carii încătro pe fugă să pusără, lăsîndu-și 5 canone, munițion, îndărăt; pre carii împărăteștii nu-i putură fugări, că ploaia mare toate puștile și patrone (fișagurile) de tot netrebuite le făcusă.

În 8 iulie, plecînd armaea în marș, toate bucatle aci în lagăr le lăsă cu un bedecung² (pază) de două husari reghimente îndărăt și oastea mărgea în două colone (în două tăberi despărțită): de la Podul Unguresc a Plugovi³ un colon p-ingă apă, altul prăstă Beliduc și pre supt deal în jos pân' la Mehadia.

Și viind veastea că turcii lagheru⁴, corturi și alte efecte le-au lăsat și s-au dus, dar încătro nu să știa, marele herțog zisă ca garnizonul din șanț și din fort ce (sic) să predea, care au fost 2000 de ianiceri și 300 de artileriști, carii și capituluiră. Apoi ei cu comandantul lor, aga Ibrahim, pre carii pân' la Jupance cătră ai sci i-au petrecut; iară de a duce ceva bani garnizonului Ostrovului n-au putut.

În 9 s-au în 10 <iulie> să auzi că turcii de la Orșava s-au dus. Lagher, corturi, bucate, munițion, artilerie îndărăt au lăsat; dară marce vezir cu armaea la Cladova⁵ era.

Marele herțog, după întia veaste că s-au dus turcii, zic că ar fi trimis un detașament cătră Jupance înainte și el însuși garnizonului din Nai Orșova spre ajutoriu sau ce-ai de lipse bani a le da, mai vertos auzind că comandantul iaste nevoit bani de la negustorii cci aci scăpaț<i> pre cvite⁶ a-i lua, cu bine și cu sila soldu soldatului (simbria) a da. Cu ghenerali staabsofițiri⁷ dis de dimineață într-o zi de la Mehadia cătră Orșava au plecat; un cias departe ar fi mers, ci întîmpînd pe trei rumni spioni trimiși cătră Ostrov, întră carii unul Pătru Vancia au fost carele din pădure jos alergînd ober căpitanului său Tiuchiuli⁸, și acela gheeneralului arătă că trupa din nainte cu oastea turcească ce vine s-au întîlnit și apărîndu-să bine, îndărăt; așadar toți la Mehadia s-au întors. Aceasta au fost în 15 august.

Forpostele, ceale 2 paterii di pe Prosec și de supt Boronișari întăriră, cte o companie mușcheteri ajutoriu dîndu-le. De-a drapta fortului preste apă, șanțurile, groapa mare grijiră, precum și șanțele din sus de Mehadia, în care cu alții și militari pedestrași, mulți murășani, tiseani au pus, avînd sus în șanț pulfer magazina⁹ în pămînt zidită și boltită.

Otomanii, în 15 august după amcazi pi la 3 ciae, ajungînd îndată din jos fortu atachiruiră, unii¹⁰ ieșînd pră dealu Boronișari, alți Prosecu vrea cu șturm a lovi, ci focul pateriilor cruciși fi mîncea, carteele¹¹, muschetele li trîntea. Într-aciasta, alții de nov (sic)

¹ Carticrul general.

² Escortă, de la germ. *Bedeckung*.

³ Plugova, raionul Almaș.

⁴ Tabără, de la germ. *Lager*.

⁵ Kladovo, loc în R.P.F. Iugoslavia, în fața Orșovei.

⁶ Chitanțe, de la germ. *Quittlung*.

⁷ Ofițeri de stat major.

⁸ Popovici-Tököli, ofițer srb din miliția mureșană.

⁹ Magazia cu praf de pușcă.

¹⁰ Urmează cuvîntul: *alți*, care a fost șters.

¹¹ Mitralii.

mulțime în Borovnițari coborînd, pateră lovîră. Artileria jos în Băcșăneți în șanți la groapă, la companie veni, precum și pateră deasupra Prosecului o lăsară și artileria sus în șant îndărăt să trasă.

Turcii, luînd Borovnițariu, jos în șanțele din Băcșăneți șturm dînd, din focul mușchetarilor ce ca lei se apăra mulți au pierit, pîn' ce i-au biruit și pră toți i-au tăiat. Cu carea calea-și deșchisără pră de ceaia parte a apei, preste Banovăț, la șanțele de sus a mearge la rîpe unde find (sic) rîpa rea, cu sape, lopeți, chilăvițe¹, scale sau scări își făcea pe rîpă în sus de a eși, carea rîpă e de 15 stînjani de naltă, de unde cei pușcați nu numai că ei jos în apa Belareca cădea, ce și pre alții di pe scale lovindu-i, în curi în cap în apă să arunca. Iară pre fortul din jos, dînd osmanici de trei ori șturm, garnizonul voiniceaște tot înfocat mulțime au prăpădit; ci în urmă biruindu-l, turcii intrînd, afară scoțîndu-i, legați în funii, pre toți i-au tăiat; ci ajungînd aci sucurs (ajutoriu) fortul iară îl luară. Mulțimea oastei turcești pre de ceaia parte la șanțele de sus, cum ziși di pe Rîpa Rea ce cădea, perea; însă tot în vîrf la șanță au eșit; într-un verc² intrînd carteele li mistuia, puțin eșind di pe rîpă cădea, cu ala<h>! aman !; înși da și find (sic) de 3 ori zvîrlîți, tiranici de cu al<lea> șturm atachirînd întral<t> șanți intrasă, unde au fost stăgariu (fenricu)³ Mihail Sorinea cu militarii tisenii. Aci *Sorinkik Miia poznat deliia*⁴, bine sprijinîndu-i, li oprea; și iată 6 reghimente de cavalerie cu ghegeneralu Filipi⁵ pre turci atachirui, căruia și ghegeneralu Naiperg⁶, cu cîteva companii de grenatieri și încă două brigade cu ghegenerali, urmară.

Turcii, văzînd că împărăteasca infanterie de pe coasta dealului numit Ielia, jos la Ulici au coborît, în infanterie s-au slobozit, șanțu lăsară, în sus eșiră. Împărăteasca cavalerie opri calea prin Mehadie; așa acu turcii prin Mehadia în jos ne mai putînd a treace; și erau în două corpe despărțiți, un corp în Banovăț, altu mai sus de șanțe.

Și toată oastea turcească lovînd infanteria împărătească, ca huli<i> vrînd a sparge, însă mușchetari<i> cot la cot ghidași⁷ ținea, foc vărșă și sămăna. Acu intrînd Filipi cu [cv] cavaleria i-au despărțit și turcii fură total bătuți și de răitari masăcrați. Cei vii scăpați din Ulici trecînd apa prestă Bano<vă>ți, Băcșăneți, gonîndu-i raitari<i>, husari<i> și ober capitanu Tuchiulu cu călăreții militari.

Turcii, fugînd pe din jos de caseerne, vrînd apa a treace întrecîndu-să, împingîndu-să, groapa mare afundă zidită li înghițea, că fiind seara, întunearec, fugînd, groapa cu ca și turci au împlut-o. Unii, ocolînd pre deal sau prin apă, vrînd a scăpa, rîful Belarech cu vratniță⁸ ferecată, ce de nov (sic) soldați<i> în fort puși li pușca și-i doboră cît apa cu pod de turci au zătonit-o. Alții noaptea prin păduri au fugit. Mîne-zi să aflară turci morți mari, mici preste 3000 însă și împărătești 1200 de oameni au pierdut.

Marele herțog Franți, la această acție sau batalie, de la început pînă în capăt de fațe au fost, macar că unii zic că nainte au fost plecat, find prins de friguri. Și adevărat că din răceală reale au avut; alta fiindcă în Beci⁹ împăratul neputincios bolnav era și

¹ Tirnăcoape.

² Aici cu sensul de mină.

³ *Fenrich*, grad militar.

⁴ Strbește în text; trad.: Mihail Sorinea, cunoscutul viteaz.

⁵ Philippi, general imperial.

⁶ Wilhelm Reinhard Neipperg, mareșal imperial (1684—1774).

⁷ În front, de la germ. *glied*.

⁸ Vraniță, poartă din scînduri sau nuiete împletite.

⁹ Viena, de la ung. *Bécs*.

caută a să duce. Și, în loc de hînteu¹ sau căruțe din Mehadia cu leagăn de mătasă minunat, pre 4 muscoi, mule sau catiră, bine șezînd și odihnind, în sus au plecat. Doă trupe de cavalerie cu standarte², înainte și dindărăt păzitori avînd, au fost petrecut. De carea înaltă călătorie, mie, în Mehadia și în Corni, moși bătrîni că așa au fost me-au povestit.

Eșînd în dealul Domașni³ s-au înștințat că turcii ce-au fost remas aci în pădurile cheii Slatinei lui Florei cu rumîni carașoveani⁴, pogoniceani⁵, seimeni (volonteari) cu topoară, săcure, pădurea mare deasupra drumului cheii tăindu-o curmeziși, prăstă cale au înclcit-o; drumul mare dă tot l-au încuiat. Acum văzu marele herțog planul turcilor că arma înpărâtească iaste închisă. Îndată îndărăt au stat și prin husari ușor poruncă scrisă ghegeneralului graf Chenigsseg la armee că nu poate pasirui⁶ cheae, că-i drumul astupat și pădurile sînt pline de turci și de rumîni armați, încă și cu artilerie foc din păduri în drum jos dau, ca îndată o trupă ușoară de pă<n>duri a călca și artilerie ceva îndată să-i trimită ca să poată merge la Caransebeși să nu să întîrzie, dar și el de la Mehadia cu oastea preste Stancilova la Beligrad să margă.

Și așa, viînd de la Mehadia artileria 6 canone cu muniționa, mulți țîmermori⁷ cu militării tis<en>i și murășăni, 1 reghiment infanterie, altul cavalerie ajunsără înainte, în cheae întrară. Turcii din păduri cu tunuri și puști da de răsuna și spăimînta. Rumni<i> seimeni cu turbane turcești în cap, așa schimosiți⁸ și ei avînd *uică pașo*, *ciuică ago*, *neane bărăictet*, cu steagu cu canoane mici și mari de ciresi sălbatici, pădureți, nejupute, îngăurite, făcute au fost, dînd din păduri. Ci, deșchizîndu-să pat<e>ria înpărâtească cătră un fertal⁹ de cheae în Iontru și începînd a juca focul prin pădurea mare de unde da și ei *uica pașo*, cu otomani și romani văzînd ce o să fie îndărăt fuga au dat, într-alți munți au scăpat.

Marele herțog, vrînd prin pădure către Slatina a treace (neputîndu-se curînd drumul a să curăți de copaci mari înclciți) și find acea pădure fostului arambașa de lotri Pătru Vancia cunoscută și calea din vîr<f>u dealului Domașni ce merge la culme bine știută, au spus că el cu vro 12 feciori în leagăn pîn' la Slatina îl vor duce, și nici frică nici vro grijă să n-aibă. Și așa pre ei în lagheru marelui herțog ci-au fost supt cort în pădure cu 2° reghimente. Aicia Pătru Vancia chiebat cu alții înainte la picioare i-au îngenuncheat, rugîndu-să nici o grijă să n-aibă. Ci trimițînd înainte militari pedestri de-a<i> lui> Tiu-chiului cu puști, patrolă, ei 12 înși făcînd leagănu, de ei l-au rădicat. Încă și pre prințu Lotring¹⁰ la multe locuri pripore în spate l-au dus. Trimițînd un fecior în Cîmpul Fomi nainte comandantului de reghimentu de acolo de-ai spune în Slatină să vină, fiindcă marele herțog Franți din munte în Slatina sosește; și îndată acel reghiment de grea cavalerie cu ghegeneralul său la Slatină au alergat și au așteptat.

Marele herțog cu prinț Carol de Lotring și ghegeneral adiutantu Sent-Andrei, cu încă doi slujitori jos sănătoși în pace scăpînd; pre marele herțog pre mîni sprijinind și de supt subțiori petrecîndu-l și ochindu-și dinainte raitari¹¹, cu ghegeneralul pre carele aproape l-au chiebat întrebîndu-l de au vro carote.

¹ Căleașcă, de la ung. *hinto*.

² Drapele, de la germ. *Standarte*.

³ Domașnea, raionul Almaș.

⁴ Din Carașova, raionul Reșița.

⁵ Din Remetea-Pogănicl, raionul Oravița.

⁶ A trece prin, de la germ. *passieren*.

⁷ Lemnari, dulgheri, de la germ. *Zimmermann*.

⁸ Schimonosiți, pocîți.

⁹ Sfert, de la ung. *fértaly*.

¹⁰ Carol de Lorena, fratele marelui duce Francisc.

¹¹ Călăreți.

Și așa, aici luund din capul harambași<i> pălăria jos i-au trântit-o și cu picearile pre la au jucat întrebându-l cum e numele? El au răspuns: Petru Vancia. L-au bătut cu palma pe cap și scriindu-i numele lăitnant ¹ l-au numit și pre o peatră au șezut așteptînd caroța, carea sosind, în numele Domnului, la Beci s-au dus.

Regimentele cu artileria din cheae la Mehadia au întors, de unde cu ober comandantul gheeneral graf Chenigsseg, lăsînd cetatea Ostrovu (Naiorșova) și Mehadia, cu arma preste munții Stancilovi cătră Panciova ² să dusă și în 18 august prăstă Dunăre la Semendria ³ cu oastea trecusă. Marele herțog la Belgrad veni.

Turcii de la Diiu ⁴, înțelegînd că oastea înpărătească de la Meadia cătră Panciova s-au dus, cetatea Ostrovu tare o belagheruiră și cu neprocurmat bombardament o bătea. Însă și garnizonu din cetate și din fort Elisabet voiniceaște, armășăște, le răspundea, că-i în lontru lipsă nici de provinant nici de munițion nu avea, că graf Chenigsseg trimisăse. Însă, viînd marele vezir, începui ianicerilor, arnăuților, nu numai ce lei de argint cinste a da, ce și aur și galbeni a cinsti numai cetatea să o capete. Și așa arnăuții cu pașa arnăut, topții ⁵ cu tunurile lor începură zidu la vro doă locuri a îngăuri și a surpa.

Garnizonu apăra <cetatea>, însă slăbisă, cît din 2000, numai 800 mai rămăseasă, carii cerură cu capitulație a eși și îndată căpătară și arnăuții cetatea lor o luară în 23 august 1738 ⁶, fiind 4 luni închisă.

Turcii, garnizonul înpărătesc îl petrecură prin Mehadia, Sebeș, Logoj, Belinți ⁷, carii cu această petrecanie ajunsără.

Case ce afla ardea, o<a>meni robt prindea, seimeni (volonteari) rumîni verbuia ⁸.

Turcii la Corni, unde au fost lagheru înpărăteștilor, ei cu Murtaza pașa în lagher s-au pus. Săimani cătane cu simbria aduna și din păduri venia și să verbuia. Acest Murtaza pașa porunci ca oamenii<i> în sate și să vină; cărți buruntii da, turci subașe punea în sate. Aceste au slobozit ca săteanii nu numai oamenilor ce și femeile lor cu oaă, lapte, cași au găini de vînzare în lagher să vină fără de frică și fără de grijă. Și adevărat că tare dișțiplin ținea...

Pașa, știînd și văzînd f<o>ametea oamenilor, findu-le țarinile, cîmpu doi ani de oaste mîncate, mult profiant aducia din Valahia, multă pline cocea, prin sate de pomană împărțea.

El aici în patru săptămîni 600 de rumîni săimeni ⁹ de la Logoj încoacea au adunat, cu carii făcîndu și 2000 de capete armate prin Caransebeș cătră Panciova au plecat; din care săimeni pușini — pușini au dus, că partea cea multă, mai de toată, di pe Cozlari cu puști au fugit. El, ajungînd la Iabuca Panciovi, în lagher s-au pus și de aici preste Dunăre la Grodska ¹⁰ au trecut.

Moșu Ion Nămăilă din Corni, ci-au fost săiman, de acea groaznică bătaie povestea

Alți moși povestea că Ianăși Bumbăcilă din Teregova, ce fusease pașă în pădure cînd au astupat cheaia cu drumul Slatini<i>, văzîndu-l pașa turcilor că-i cuminte, căpitan îl numi să meargă cu săimani să bată răitari<i> din Cîmpul Foami. Și unul îi pusă piala de rîs cu bumb de argint încopciată în umeri; alt pașă îi deate gujmanu ¹¹ în cap cu fund roșu lung

¹ Sublocotenent, de la germ. *leutnant*.

² Pancevo, loc. în R. P. F. Iugoslavia.

³ Smederevo, *idem*.

⁴ Vidin.

⁵ Artileriști turci.

⁶ De fapt cetatea s-a predat în 15 august 1738.

⁷ Raionul Logoj.

⁸ Înrolau.

⁹ Urmează 19 rînduri șterse din text și redactate apoi din nou, în continuare.

¹⁰ Grodska, localitate în R.P.F. Iugoslavia.

¹¹ Turban.

spre spate. Însă spuind el că-s răitar<i> cu coifuri în cap de fier, cu panțire (platoșă) de fer înbrăcați, cu tunuri și-s mulți neamți, pre pași îi spăimîntă. Unu îi desbumbă risu, altul îi luo gujmanul, altu vru să-i șteargă capu. El cu fuga, Bumbăcilă scăpă.

Doi ani pre aicia făr' de bucate, foamete, apoi și moartea ciumei se ivi. Firștu Franț Racoți ¹ în Ardeal curuți ² rădicînd, mare rebelie era, ci abea cu de ai săi la turci în Dii scăpă; pre turci învătă Vidinu să lucre. Iară curuți<i> lui nu numai în Ardeal, ce și în Banat intrînd, cu turcii ardea și prăzi făcia ³.

Turcii iarna în săptămîna albă Verșetu arsără.

Comandirender ⁴ ghegeneral în Timișoara ajunsă baron Engelshofen ⁵.

Împăratul Carol VI în Beci bolnav, slab, pe ginere-său marele herțog Franți de la Beligrad îndărăt la Beci l-au chemat. Carele ober comanda armeei lui feldmarșalu Olivier Valis ⁶ o deate și oastea înpărătească, pi la Mirova, Sava trecu și aci în lagher să puse, unde pre ghegeneralu graf Naiperg cu trupa de la Timișoara de a veni până în 17 iulie îl așteptă, vrînd pre turci la Semendria a-i atacîrii. Ci nesosînd, fu la Grodsca groaznica batae. Aci frumoasea oaste înpărătească fu bătută, înprăștiată, cu graf Naiperg, cu trupa tîrziu ajungînd, nici un folos nu făcu.

Și așa toată oastea îndărăt la Beligrad să trasă și turcii după poftă-și cuprînsără locurile p-ingă Beligrad; îi belagheruiră și ajungînd vezirul, din 25 iulie pân' în 29 iulie desă atacîrii; cercară turcii cu șturmu cetatea a o lua, ci nu putură.

Împăratul obercomanda armeei luînd-o de la graf Valis, lui graf Naiperg o diete.

Valis cu turcii la Grodsca o zi rău să bătusă, altă zi la Panciova pre turci sparseasă; însă ei, macar că să apropie toamna, 6 săptămîni Beligradu neprecurmat bătură.

Împărătești<i> erau bolnavi, ciuma spărgia țara.

Commandirender ghegeneralu graf Naiperg, carii întăi ca neștiut, apoi cunoscut să făcu, la 1° și 2° septembrie 1739, în lagheru turcesc lîngă Beligrad ducîndu-să, la turci cu la (sic) ministri cei franțuzești preliminarî de pace făcură și le iscăliră, care tot într-aceia lună și în Beci s-au întărit; și pace pră 27 de ani au legat. Beligradu și Sabătu ⁷, cetățile în 6 luni de tot să se spargă; împăratului tot Banatul să-i fie; aicea granița apa Cerna a fi, iară turcilor doă cetăți bune, adecă Beligradu cu Servia, Ostrovul cu Valahia mică până în riul Oltu să fie; la care cetăți tari, numai șanțele de pe dinafară s-au sfărîmat, iară nu în lontru. La care șanțe a Beligradului împăratul Carl 15 ani lucrasă. Dar la Ostrov apoi încă și alta era pentru granița Cerni cu Orșova Veache turcii să le aibă: împăratul să aibă cătră Panciova satul Ostrovo ⁸, în Dunăre, iar Ostrovu, orașul Porecia ⁹, turcilor a fi. Ceale 2 castele de la Mehadia și de la Uipalanca ¹⁰...¹¹ de la Covin ¹² și de la Panciova îndată să se spargă și să se sfărîme; ci find toamna ce s-au putut s-au spart, dar fundamentele stau.

¹ Francisc Rákóczi, conducătorul răscoalei împotriva stăpînirii habsburgice între 1703 și 1711. A murit la Rodosto în 1735.

² Partizanii lui Rákóczi.

³ Cronicarul greșește aici, deoarece răscoala lui Rákóczi a fost potolită încă din 1711.

⁴ Comandant, de la germ. *Kommandierrender*.

⁵ Guvernator al Banatului între 1740—1753.

⁶ Georg Olivier Wallis, mareșal imperial (1673—1744).

⁷ Sabac, loc în R.P.F. Jugoslavia.

⁸ Loc. tot acolo.

⁹ Poreča, loc. tot acolo.

¹⁰ Nova Palanka, loc. tot acolo.

¹¹ Un cuvînt indescifrabîl.

¹² Kovin, loc. în R.P.F. Jugoslavia.

Adevărat că la acel congres, în preliminările păcii, granița de aici apa Cerni s-au pus; însă comandirender ghegeneralu Banatului baron Enghelshofen înțelegând, îndată curicior la Beci trimisă, cum că nu numai munții noștri ce-s în strâmtoarea pământului de folos, ce baia pucioasă (Franțișca)¹, fîntina mare reace cu 5 sate ce-s preste Cerna le pierdem. Și fiindcă cer turcii și orașul Orșova Veache a o avea, așadar de ar putea ei Cerna pre acvaduche pre din sus de Rășava² cu iarugă a o duce și în gura iarugii să facă moară să macine, Rășava (Orșova veache) să le fie; cu carea turcii îndestulați.

Îndată doi franțozi ingineri încă de toamna și lemne...³ de oameni din Țara Muntenescă și din cea mare cu banul din Craiova și boiari, ciocoi, scriitori cu cară și ferotine la Mehadia au venit. Turcii <i> au numit </i> boiari ispravnici, comisari directori a fi; toată iarna piatră au adunat. Franțozii <i> acel jghiab (acvaduct) al Cernii </i> din jos de Mehadia luîndu-l, aflînd loc de iazi, a măsura în jos au început. La multe locuri, var au făcut și l-au stîmpărat și a săpa mare erugă au început. Iară primăvara 1740 multe cuptoare de cărămidă arzînd, punți, poduri, jghiaburi preste multe văi mari, mici cu scocuri tari de a nu vărsa apa zidiră. Ce bolte, curcubeie cum să văd la Piatra lui Iorgovan, la podul satului Topleț⁴ și la alte văi cu ape, zidite l' erugă largă prin peatră au deschis pîn' ce au ocolit și din sus de Rușava⁵ în Dunăre slobozînd-o. Moară acolo au făcut. Iazul mare, tare, al acvaducului (apăduc) din pământul Mehadii <i> anume Cleopolia (Cîmpul Foami) pîngă a satelor Brza⁶, Topleți, Corobnit⁷, Tufări⁸, Jupanec, Orșova pîn' cătră satul Iașelnița⁹ în Dunăre la Dlboca l-au dus. Însă ce chin, robie, greotăți!; că tăind dealuri, apa putearnică pietri surupa, oameni, lucrători ucidea și afară să vărsa. În 3 locuri astupa în 10 se dășchirea prin dealuri și la moară nu ajungia, cît în urmă cu fașine, brațe de nuiale, și cu mături pre erugă așa în jos au mînat-o, cu mari chinuri la moară au dus-o, unde comisarii <i> împărătești, turcești, boiarii </i> de țară și franțozii <i> martori fiind, măcînd au văzut-o. Acvaducul e lung preste trei mile de pământ prin dealuri tăiat. Un inginer francez au murit de ciumă sau de năcazu alergăturii.

.....

Urta faptă a rumînilor seimeni turcești de la Logoj pîn' la Slatină, cărășoveani, pogoniceani cu teregoveani ci-au ajutat turcilor în a. 1738 de a astupa drumul cheii Teregovii <i> ca oastea împărătească în Mehadia să o închidă și alți lotri curuți de-a lui Racoji, pivo dani prefăcuți, ce erau pe apa Bistra¹⁰, în Chizătău¹¹ și într-alte sate juca, cînta: «în Do<a>mne tot așa, nici cu turcu, nici cu neamțu, ține Do<a>mne tot așa»; carea așa s-au răsplătit.

În noiemb. 1738¹², joi, în Caransebeși zi de tîrg, pre poruncă reghimentele de răitari, husari, din Logoj de noapte plecînd, două stații călcînd, prea ameazi Caransebeșu cu tîrgu său de toate părțile făr' de veaste lovînd, oameni, femei, copii, feate, preoți, negustori în

¹ Băile Herculane.

² Orșova Veche.

³ Un cuvînt indescifrabîl.

⁴ Raionul Almaș.

⁵ Orșova.

⁶ Brza, raionul Almaș.

⁷ Corobnit, tot acolo.

⁸ Tot acolo.

⁹ Eșelnița, tot acolo.

¹⁰ Afluent al Timișului.

¹¹ Raionul Lugoj.

¹² De fapt evenimentele povestite au avut loc în ianuarie 1739.

beserica rumânească și nemțească ce la franțiscani scăpasă, cu ei împreună ascuțitului săbiei și a puștilor jărtvă s-au dat; în bisearici și-n case focul i-au mistuit. De aici, reghimentele au apucat cătră Carașov. Așa au lucrat și încoaci pân' în Slatina; au tăiat, au ars, să-î pomenească.

.....

Districtele, scaunele, jpani<i>¹ înpărătești din Serbia și negustori<i> cu alții în Banat au venit și în Mehadia cu catanele lor, drabanți<i>, corporali, s-au așezat; și satele fugite de prin păduri să adunau.

Căpitanu Duca cu companie de voluntiri din Țara Românească viind, cu familia s<i>trbi, rumâni, în sate de șvabi lăsate: Potocu, Petrila, Macoviștea, lui militari a fi s-au așezat. Alții s-au dus preste Murăși și a sluji militari au început. Alți volonteri cu un lăitnant anume Mețcher, neamțu, iar cu familia, rumâni, țărani², în sate Crivița³, Ieșelnița, Jupaneu Nov, militari s-au așezat și în oaste pe Baeru⁴ s-au dus. Alți militari din Servia trecînd la Ui Palanca sate de neamți lăsate Sacaloveț⁵, Vracegai⁶, Langenfeld⁷, Zlatița⁸ și Cusiciu⁹ cu Rebenberg¹⁰ (Călugăru) le luară.

.....

Domni<i> mari de la Timișoara încoacia viind să vază adunarea satelor s-au adunat; pentru domni<i> mari umbrare s-au făcut; unii alta au scris ce răspundeau oameni<i> cu cnej<i>; întră altele domni<i> i-au întreat: «căci voi s<fin>tului steag cu + crucea n-ați fost credincioși, iară steagului făr' de cruce v-ați închinat și a-ț' și slujit»? Ei au răspuns: «Steagurile cu s<fin>ta cruce trei ani toate bucatele și verdețurile cimpului nostru ni le-au mîncat și grea foamete am răbdat, în păduri coajă de cer am mîncat; iară viind steag fără cruce, adunînd sate, înpărțînd bucate și săimani cu simbrie care au vrut s-au dus, iară mai tare pentru foamete»...

.....

Din Țara Rumânească satele¹¹ Brădiceani, Peștișeani¹² rumâni catolici¹³ Chuproveți¹⁴ pauliteani¹⁵, cu familia în Banat trecînd, la Vinga în buricu Banatului așezîndu-se, case făcîndu-le; fiind catholici, grund¹⁶ ca la 10 sate bun le-au dat, cu diplomă oraș cu maghistrat fraiștat¹⁷ cu ius gladi dreptăți, numit Thereziopol¹⁸.

¹ Administratorii domeniilor statului.

² «Țărani», termen folosit în Banat pentru cei veniți din Țara Românească.

³ Localitate neidentificată.

⁴ Bavaria.

⁵ Sokolovac, loc. în R.P.F. Iugoslavia.

⁶ Vračevgaj, loc. tot acolo.

⁷ Tot acolo.

⁸ Zlatica, idem.

⁹ Kusič, idem.

¹⁰ Loc. idem.

¹¹ Raionul Tîrgu-Jiu.

¹² Loc. tot acolo.

¹³ Cronicarul greșește, deoarece e vorba de bulgari catolici.

¹⁴ Din Kiprovaț, loc. în R.P. Bulgaria.

¹⁵ E vorba, desigur, de paulitieni, o sectă religioasă.

¹⁶ Pămînt, teren, de la germ. *grund*.

¹⁷ *Freistadt*, oraș liber.

¹⁸ Vinga, raionul Arad.

НАРОДНОЕ ВОССТАНИЕ В БАНАТЕ ПРОТИВ ГАБСБУРГОВ (1737—1739)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

По Пассаровицкому миру (1718) к австрийцам отошел, помимо других турецких провинций, и Банат. Нескончаемые повинности, налагаемые новой властью на коренное население, породили в массах крепостных румын дух постоянного недовольства, прорывавшегося от времени до времени в виде восстаний.

Подобное восстание произошло по случаю австро-турецкой войны 1737—1739 годов, когда банатское крестьянство ожесточенно боролось за свержение австрийского ига.

Непосредственную причину вспыхнувшего восстания нужно искать в неожиданном росте повинностей, вызванном военными нуждами, а также в правонарушениях, допущенных имперскими войсками по отношению к жителям.

В восстании приняло участие только сельское крепостное население — единственный в те времена класс, заинтересованный в свержении владычества Габсбургов. Вольное крестьянство состояло только из чужестранных колонистов, главным образом из немцев, пользовавшихся многочисленными льготами. Иноземные рабочие, специалисты в горном и мануфактурном деле, а также городские ремесленники, были освобождены от податей на долгие годы и, если даже и несли известные повинности, то эти повинности были незначительны по сравнению с теми, которые несло крепостное крестьянство. Буржуазия была весьма немногочисленна, и ее развитие являлось одной из задач, преследуемых австрийским правлением. Пользовавшегося привилегиями и преимущественными правами дворянства не существовало, так как обоснование такового в Банате было категорически воспрещено приказом Габсбургов.

Вследствие этого большинство восставших составляли румыны, так как они представляли собой наибольшую часть бесправного и обремененного повинностями крепостного крестьянства.

Восстание не имело единого командования, вероятно, повстанцы собирались под знамя наиболее смышленного из них. Целью, преследуемой восстанием, было избавление от австрийского владычества.

Восстание 1737—1739 годов является одним из звеньев цепи революционных выступлений банатского крепостного крестьянства против Габсбургов; эти выступления начались еще в 1719 году и продолжались в 1788—1789 годах и, в особенности, в 1848 году.

Заслуга революционного движения 1737—1739 годов состоит в том, что оно содействовало ослаблению феодального строя в Банате; этот строй оказался особенно обременительным для местного населения.

LÈ SOULÈVEMENT POPULAIRE DU BANAT CONTRE LES HABSBOURGS (1737 – 1739)

(RÉSUMÉ)

L'une des conséquences de la paix de Passarovitz (1718) fut, pour l'Autriche, l'obtention du Banat et d'autres provinces turques. Les impositions infinies dont les nouveaux maîtres accablèrent la population suscitèrent un mécontentement continuels au sein des masses de serfs roumains, mécontentement qui se traduisit parfois par des soulèvements.

C'est ce qui advint lors de la guerre austro-turque de 1737—1739, lorsque les paysans du Banat luttèrent avec acharnement pour s'affranchir du joug autrichien.

La cause immédiate de la révolte doit être recherchée dans l'augmentation inattendue des impôts, résultant des exigences de la guerre ainsi que des abus commis au détriment des habitants par les armées impériales.

Seuls les serfs des villages, unique classe sociale alors intéressée à la chute de la domination des Habsbourgs, participèrent à ce mouvement. La paysannerie libre n'était formée que de colons étrangers, surtout allemands qui jouissaient d'avantages innombrables. Les ouvriers étrangers spécialisés, qui travaillaient dans les mines et les manufactures, et les artisans des villes étaient exemptés d'impôts pendant de nombreuses années et, même lorsqu'ils étaient astreints à certaines obligations, celles-ci étaient insignifiantes comparativement à celles des paysans serfs. La bourgeoisie était fort peu nombreuse et son essor constituait l'un des objectifs du régime autrichien. Il n'y avait pas de noblesse jouissant de privilèges et d'immunités, car les Habsbourgs en avaient formellement défendu l'établissement dans le Banat.

Il s'ensuit que la majeure partie des participants à la révolte furent des Roumains, car ils formaient la grande majorité des paysans serfs, privés de droits et accablés d'obligations de toutes sortes.

La révolte n'eut pas de chef unique, les rebelles se rassemblant probablement sous l'étendard de quelque paysan plus entreprenant, sorti de leurs rangs. Leur but était de s'affranchir de la domination autrichienne.

La révolte de 1737—1739 rentre dans la série des mouvements révolutionnaires des serfs du Banat, dirigés contre les Habsbourgs, mouvements commencés dès 1719 et qui se poursuivirent jusqu'en 1788—1789 et, surtout, en 1848.

Le mérite du mouvement révolutionnaire de 1737—1739 est d'avoir contribué à affaiblir le régime féodal du Banat qui s'était avéré particulièrement accablant pour la population locale.

LEGĂTURILE SERDARULUI LUPU ANASTASĂ CU RUȘII (1721—1751)

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Istoria românească din veacul al XVIII-lea nu este încă bine cunoscută, cu toate că dispune de un material documentar informativ extrem de bogat. Acest material este însă în bună parte inedit, atât în ceea ce privește izvoarele interne, cât și cele externe. Pentru izvoarele externe trebuie făcută o distincție: pe cînd izvoarele apusene sînt în bună parte accesibile și au fost publicate în parte, izvoarele orientale — și în special cele rusești — au fost aproape cu totul inaccesibile cercetătorilor romîni, acestea din urmă și din pricina necunoașterii grafiei și a limbii ruse vechi. Desigur că această necunoaștere a izvoarelor pomenite a contribuit la faptul că pînă acum nu avem o sinteză istorică a secolului al XVIII-lea romînesc; noi am merge mai departe, subliniind că pînă ce nu se vor cunoaște toate izvoarele rusești și orientale, măcar cele editate, nu se va putea scrie o sinteză a istoriei romînești.

Așadar, situîndu-ne pe această linie, sîntem convinși că orice material documentar inedit dat la iveală este o contribuție la cunoașterea istoriei romînești.

Un mănunchi de documente rusești, inedite atît pentru istoriografia romînească cît și pentru cea rusească, de care va fi vorba mai jos, vin să lămuirească un episod din cronica lui Ion Neculce¹.

UN JURĂMÎNT STRÎMB AL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN 1742

Iată episodul în chestiune: « Tămplatu-s-au atuncă de au vinit un turc de la Poartă cu ferman să ia pe Lupul sârdariul, feciorul lui Anastasă vornicul, pîrîndu-l turcii și lipcanii de la Hotin cum că în zilele lui Grigorii vodă, cînd

---

¹ Pentru textul cronicii lui Ion Neculce am căutat să folosim ediția a II-a din *Cronicele Romîniei* a lui Mihail Kogălniceanu, vol. II, p. 418 ; o confruntare a ediției citate cu ms rom. nr. 112 (acest ms și următoarele se află în Biblioteca Acad. R.P.R.) — din sec.

au venit moscalii în țară, în Moldova, acel Lupul sârdariul să fi fost îmblat agiungându-se cu moscalii. Și după ce s-au dus moscalii, l-au pus măriia sa Grigorii Vodă ispravnic pe ținutul Hotinului, și i-ar fi jăcuit pre turci și pre lipcani, fiind vreme turburată și iaste hain, și iaste bogat, de are mulțime de bani. Și fermanul scria la măriia sa Costantin vodă să caute să-l trimată pre Lupul sârdariul și să-i scrie tot ce va avea.

Iar măriia sa Costantin vodă nu s-au îndurat, nici s-au grăbit să-l triimată, ce au chiebat pre boiarii cei mari și pre alți boiari mazili și pre călugări, pre egumenul și pre neguțitori și pre turci¹ balgii² din Iași. Și chiebatându-i pre toți la curte domniască, i-au întrebat înainté acelu turc ce vinisă cu ferman pentru Lupul sârdariul cum știu: fost-au hain la vrémia moscalilor? Decii boiarii și călugării și egumenii și neguțitorii și turcii balgii au mărturisit cu toții cum nu-l știu pre Lupul sârdariul să fie fost hain.

Și așa, făcând mărturie de la toți, măriia sa Costantin vodă au trimes la Poartă, scriind la prietenii mării sale cum că-i iaste năpaste Lupului sârdariului. Și așa au isprăvit de i-au dat pace. Numai au cheltuit o sută de pungi de bani: șeptezăci și cinci³ de pungi de bani au dat Lupul sârdariul, iar doaozăci și cinci au dat măriia sa Costantin vodă și boiarii, și l-au scos pre Lupul sârdariul⁴. Iar mai pre urmă au dat Lupul sârdariul⁵ și aceli doaozăci și cinci de pungi de bani și au plinit Lupul sârdariul o sută de pungi de bani și au hălăduit la acia vrémia.»⁶

Relația lui Neculce este completată de cronică atribuită lui Enache Kogălniceanu, unde, raportate aceluiași an, aflăm următoarele: « În domniea acestui domn, s-au rădicat o seamă de hotinceni turci și au mersu la Țarigrad făcându mare pîră asupra Lupului agăi, arătându câte și mai multe că le-ar fi făcutu cându au venitū moscalii și au fostū elū orânduitu; și scoțându fermanū au trāmisū să-i iee capul și toată avușea lui, care viindū aice la Iași au mijlocitū domnul de s-au perdutū Lupul din mijlocū care nu-lū știa nime ce s-au făcutū, puindū mare strajă la casa lui, aducându și toate bucatele lui de le-au scosū la mezatū, ca cândū arū fi peritū omul. Iară elū era la mare închisoare de domnul, la locū întunecū, care nu-lū știa nime unde se află; și era cu mare mirare și pământenilor căci nu-lū știau: trāmisu-l-au la Țarigradū, aū l-aū omoritū și -au trāmisū capul căci aū trecutū 16 zile la mijlocū, și nime nu știa unde se află. La care, pînă la cea de pe urmă, aū scăpatū cu vieață; dară aū eșitu din șeasezeci pungi de bani, și i-aū rămasū și toate acareturile care nu se potū arāta cu scrisul câtā risipă și pagubă aū avutū că și giupăneasa o păzia cu

al XVIII-lea, cunoscut de Kogălniceanu —, nr. 254 — din anul 1766 — cunoscut și acesta lui Kogălniceanu și nr. 3416 — din sec. al XVIII-lea, necunoscut lui Kogălniceanu, ne-a convins că în ediția lui Kogălniceanu lipsesc o serie întreagă de date existente mai cu seamă în ms nr. 3416, așa că, în textul dat mai sus și în cele ce vor urma din cronică lui Neculce, vom face trimiterile și la mss pomenite, acolo unde există date în plus.

¹ Acest cuvnt lipsește în ediția Kogălniceanu.

² De la acest cuvnt și pînă la *moscalilor*, reproducem după ms nr. 3416, f. 167 căci în ediția citată lipsește.

³ În ediția Kogălniceanu lipsă acest cuvnt, însă cuvntul există în toate cele trei mss (3416, f. 167^r, 112, f. 240^r și 254, f. 411^r).

⁴ *Pre Lupul sârdariul*, lipsă în ms ediția Kogălniceanu, sint însă în ms 3416 f. 167 și ms 254 f.411.

⁵ Cuvintele *Lupul sârdariul* lipsă în ediție; sint însă în ms 112 f. 240.

⁶ Cuvintele *la acia vrémia* lipsă în ediție; le dăm după ms 3416 f. 167^r.

mare strajă, împrejurul casei, arzându și zăplajii ogrăzei pân'n pământu; ar fi și peritū de n'arū fi stătutū acesta »¹.

Așadar în rezumat: în anul 1742, Poarta trimite un reprezentant al ei cu firman să ridice pe Lupu sărdariul, feciorul lui Anastasă vornicul, pîrit de turcii și tătarii din cetatea Hotinului că, în vremea lui Grigorie Matei Ghica, și anume în anul 1739 a avut legături cu rușii. După această dată, Lupu a fost numit de același domn ispravnic al ținutului Hotin și, în această calitate, ar fi asuprit pe turcii și tătarii din acel loc. Constantin Mavrocordat nu se îndură să-l trimită pe cel învinuit plocon turcilor, cu înscris de marea avere a sa, care interesa în mod deosebit Poarta; domnul îl ține ascuns 16 zile, în care răstimp reușește să adune călugări, egumeni, boieri și chiar negustori turci care jură că dregătorul în cauză nu este un trădător. Totuși serdarul este nevoit să plătească 100 pungi de galbeni, din care o parte este împrumutată de la domnul și boierii țării. Deci, din jurămîntul prestat, reiese că serdarul Lupu n-a avut legături cu rușii și a fost năpăstuit pe nedrept. Totuși faptul că a trebuit să plătească 100 de pungi la care se mai adaugă și relația pentru anul 1739 a cronicarului amintit că atunci cînd fusese serdar la Orhei avusese corespondență cu generalul von Münnich din serviciul Rusiei, dacă nu anulează veridicitatea jurămîntului din 1742, pun totuși un semn de întrebare: a avut într-adevăr Lupu legături cu rușii sau a fost acuzat pe nedrept de către turci?

Iată însă că un mănunchi de 25 documente rusești inedite aflate la un loc cu 22 documente, cifrate ce le-am găsit în materialul parte clasat din Biblioteca Academiei R.P.R., lămuresc, pe deplin, episodul din cronică lui Neculce, dînd, totodată, și o serie întreagă de știri necunoscute cercetătorilor istoriei romînești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Coroborînd textele menționate cu cele cunoscute din publicațiile rusești, avem următoarea prezentare cronologică a evenimentelor relatate de cele 25 documente inedite.

CĂLĂTORIILE LUI LUPU ANASTASĂ LA KIEV, LA FOSTUL DOMN DIMITRIE CANTEMIR ȘI LA MOSCOVA

În *Notationes quotidianae* ale tălmăciului Ivan Ivanovici Ilinski, secretarul lui Dimitrie Cantemir, și dascălul copiilor săi², aflăm că, la 28 iunie 1721, Lupu — purtînd în jurnal titlul de stolnic — sosește la Dimitrie Cantemir,

¹ *Op. cit.*, Mihai Kogălniceanu, vezi textul în vol. III, p. 205.

² Jurnalul lui Ilinski, cuprinzător al evenimentelor petrecute în casa lui Dimitrie Cantemir între anii 1721—1730, a fost publicat de cercetătorul rus L. N. Maikov în lucrarea sa postumă: *Материалы для биографии кня. А. Д. Кантемира* din *Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук*, tom. LXXIII, nr. 1 (1903) și extras, fără nici o modificare, lucrarea avînd introducere și note de V. N. Alexandrenko, pe atunci profesor la Universitatea din Varșovia. La noi, jurnalul lui Ilinski a fost semnalat de P. P. Panaitescu, în recenzie ce a făcut studiului: *Dimitrie Cantemir în Rusia*, al lui Ștefan Ciobanu (vezi «Daco-romania», IV și în extras sub titlul: *Recenzii*, Cluj, 1926, p. 1240, 1241 și nota 1). O mică parte din jurnalul citat a dat în traducere romînească și Șt. Ciobanu, în *op. cit.*, p. 158—159, nr. LXXX, dar după ms. rom. nr. 326 din Biblioteca Academiei R.P.R.

Ținem să subliniem aici că ediția citată rusă — a lui Maikov — nu redă integral textul jurnalului căci «s-au lăsat la o parte însemnările ce nu au o valoare deosebită» (vezi nota 1 de la p. 297 din *op. cit.* a lui Maikov); așadar o ediție completă a textului se impune.

iar de la aceștia, după convorbiri purtate mai bine de o lună, pleacă, la 4 august, la Moscova. Fostul domn al Moldovei desfășura în acel timp o intensă activitate politică căci el, nu numai că menținea legături cu patria sa¹, dar purta corespondență cu reprezentanții ruși de la Constantinopol², primea chiar și pe trimișii Porții³, întreținând în același timp și legături cu prietenii săi de la Constantinopol⁴.

O nouă călătorie a lui Lupu în Rusia se produce în anul 1723 și aceasta la cererea exprimată de D. Cantemir în 1722. Călătoria este pomenită în memorialul din 1723 al lui Lupu Anastasă. De astă dată avem chiar ruta călătoriei și numele de împrumut — de teama spionilor Porții — sub care călătorește personajul nostru. Astfel, la 2 februarie 1723, deci în plină iarnă, Lupu se afla la Kiev, căci la această dată principele Trubețkoi, fratele principelui Ivan Trubețkoi, tatăl celei de-a doua soții a lui D. Cantemir, eliberează pașaportul convenit moldoveanului Luchian Lupu, punându-i la dispoziție și două căruțe cu însoțitori.

ÎNCEPUTUL LEGĂTURILOR LUI LUPU ANASTASĂ CU RUȘII

În anul 1723, ajungând la Moscova, Lupu prezintă un memorial din care aflăm că, în 1722, serdarul moldovean se afla în Ucraina de unde fusese chemat la Moscova de răposatul domn Dimitrie Cantemir. La Moscova, în fața cancelarului Gavriil Ivanovici Golovkin⁵ — și desigur și a lui Dimitrie Cantemir⁶ — Lupu s-a angajat de a presta servicii împăratului rus, ceea ce a și făcut, după cum se poate constata din arhivele aflate în cancelaria guvernământului Kiev, specifică același memorial. Lupu arată că avea legături cu rușii — și anume cu cancelarul Golovkin — încă de la începutul anului și că, mai târziu, s-a alăturat acțiunii lui și spătarul Constantin Gavriliță.

Dar, în timp ce serdarul se afla la Kiev, scrisorile lui și ale lui Golovkin, adresate pomenitului spătar, au căzut în mâinile domnului moldovean Mihai Racoviță, care se alătură și el acțiunii celor doi dregători ai săi. De fapt, Mihai Racoviță era în legături cu rușii încă de la începutul anului 1705, când scrie cancelarului Golovkin, trimițând la acesta și pe omul său de încredere Melentie Lungul. De asemenea se găsește o altă scrisoare a aceluiași domn moldovean din 1709 către același cancelar. Tot același domn scria, la 9 aprilie 1709, rezidentului rus de la Constantinopol, Dașkov, că nu-i poate slobozi curierii acestuia

¹ Vezi mai departe a doua vizită, din 1722, a serdarului Lupu la D. Cantemir.

² Vezi scrisorile primite și trimise lui P. P. Șarifov și consilierului Nepliev, reprezentanții ruși la poartă, notate de Ilinski (Maikov, *op. cit.*, p. 307, 308 și 309).

³ La 3 aprilie 1722, același Ilinski relatează (vezi Maikov, *op. cit.*, p. 302) că solul turcesc îl vizitase pe Cantemir, pomenind și de un pachet de scrisori turești.

⁴ Jurnalul citat al lui Ilinski menționează scrisorile trimise la Țarigrad prin Polikala și un curier permanent pentru dus și întors la Țarigrad anume Dumitrache (vezi Maikov, *op. cit.*, p. 298, 300, 301, 311) cum și scrisori primite la Țarigrad de la personaje secrete (*ibidem*, p. 309).

⁵ Conte Gavriil Ivanovici Golovkin, apropiat al lui Petru I, a fost un talentat om politic (vezi *Очерки истории СССР, период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в.*, Moscova, 1954, p. 733). Moare la 20 ianuarie 1734.

⁶ Memorialul omite această precizare, dar prezența lui Dimitrie Cantemir este sigură față de cele relatate de Lupu, că la Moscova a fost chemat de fostul domn moldovean.

în Silezia de frica lui serasker-pașa¹. Dar, cu timpul — continuă memorialul lui Lupu — s-a aflat la curtea domnului moldovean că cel care poartă corespondență cu rușii este singur Lupu. Acesta, de teamă de a nu fi pîrît de dușmani pașei de la Hotin sau altor slujbași turci, caută să se asigure solicitînd rușilor privilegiul să se retragă în Ucraina, unde să fie primit cu toată cinstea și răsplătit pentru serviciile aduse, aceasta în cazul că ar fi nevoit să-și părăsească patria² și avutul.

La Moscova, Lupu rămîne mai mult timp, și anume toată toamna și iarna anului 1723 și toată primăvara anului următor. La 2 mai 1724, i se dă lui Lupu pentru cheltuială de drum 30 ruble și abia la începutul verii i se acordă salvconductul purtînd vizele de tranzit din 24 iunie și 5 iulie 1724.

La începutul lui august 1724, Lupu ajunge la Kiev, unde principele Iurie Trubețkoi eliberează la 3 august din cetatea Kiev-Pecerskăi un salvconduct în care specifică că Luchian Anastasă este trimis de la Kiev la Tighina, iar de acolo la Țarigrad, pentru unele treburi ale țarului. Deci Lupu călătorea în cel mai strict incognito de teama turcilor și tătarilor, dar și a compatrioților săi care îi puteau trăda acțiunea.

LUPU ANASTASĂ ȘI CONGRESUL DE LA NEMIROV DIN 1737

Un răstimp destul de lung — 13 ani — nu mai avem nici o știre despre legăturile serdarului Lupu cu rușii. Acest hiatus ar putea fi explicat și prin politica ambiguă ce o duceau domnii Moldovei din acel timp Grigorie Matei Ghica și Constantin Mavrocordat, care erau cînd de partea rușilor, cînd treceau de partea turcilor. Astfel, în 1729, Grigore Ghica era contra rușilor³ pentru ca în 1735 să fie considerat ca o « veche cunoștință » a lui Alexei Andrei Veșniakov⁴ ajutorul rezidentului rus Ivan Nepliuev. Tot așa Constantin Mavrocordat în ianuarie 1726 informa pe ruși iar la începutul lui noiembrie 1735 era considerat de același Veșniakov, amintit mai sus, ca « cel mai mare dușman » al rușilor⁵.

Politica inconsecventă a acestor doi domni a contribuit și la sfîrșitul lor, căci, pe cînd Grigore Ghica a fost dus de ruși la Petersburg împreună cu fiul său⁶, Constantin Mavrocordat ar fi fost omorît — după Dapontes — de un

¹ Vezi în acest sens doc. rusești aflate în *Главный Архив Министерства Иностран-ных Дел* din Moscova, actualmente în *Центрархив. Московское Древнехранилище*, rezumate în ms rom. 5216, f. 35^r, 36^r, 42^r și 44^r din Biblioteca Academiei R.P.R., secția mss.

² Deci noțiunea de patrie exista încă atunci.

³ Căci reține pe trimisul rus spre Țarigrad, Alexei Andreievici Veșniakov (vezi Al. Kociubinski, *Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из Истории Восточного вопроса. Война пяти лет*, Odesa, 1899, p. 27). Lucrarea lui Kociubinski, fost profesor la Universitatea din Odesa, este foarte bogată din punct de vedere bibliografic; autorul ei utilizează și o serie întregă de lucrări românești cu un puternic discernămint critic, dovedind și o adîncă cunoaștere a limbii romîne.

⁴ Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 135 nota*. Grigorie Ghica îl ajută pe Veșniakov în toamna anului 1736 ca să ajungă în Rusia, după ce fusese eliberat de marele vizir (fusese închis în urma conflictului dintre ruși și turci) și la 29 dec. Veșniakov mulțumește lui Ghica pentru « participarea luată la eliberarea lui și pentru procedurile amabile și favorabile lui » (vezi Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 171).

⁵ *Ibidem*, p. 135.

⁶ Vezi *Описание документов и бумаг московского Архива Министерства Юстиции*, vol. VII, p. 189 și p. 233, apud Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 524, nota***

ofițer rus la Galați¹, iar după știrile oficiale rusești a fost dus de ruși de la Galați la Iași, unde a și murit în decembrie 1769².

Lupu reia legăturile cu rușii la începutul anului 1737, când, în două scrisori din ianuarie, el scrie că, dacă rușii se vor mișca iute pe Dunăre, turcii se vor retrage, întrucât atât venețienii cât și austriecii au de gând să le declare război. Și apoi adaugă textual că « actualii miniștri turci doresc desigur pacea cu rușii, după ce au fost părăsiți de francezi, însă nu îndrăznesc să alcătuiască punctele preliminariei pentru congres. La nevoie, ei vor conveni să rămână totul așa cum stăpânește astăzi fiecare »³. Această reluare de legătură a serdarului cu rușii este făcută cu știrea domnului Moldovei, căci, într-una din scrisorile lui Lupu din acel timp, el scrie feldmareșalului Münnich⁴ următoarele: « Domnul Moldovei, domnul meu Grigore Ghica, se închină excelenței voastre, care zilele trecute a scris domniei-voastre și domnului Veșniakov despre temeiul păcii »⁵.

La 25 ianuarie 1737, Grigore Ghica arată că, întrucât cele două puteri — Rusia și Turcia — n-au o graniță comună, convocarea reprezentanților se va face în părțile Moldovei și adaugă textual: « eu nu voi pregeta de a arăta că doresc din inimă a sluji pentru unirea — în sensul de înțelegere — a ambeilor părți ». Dar domnul moldovean mai cerea să fie pus în cunoștință de către ruși și de ceea ce a căpătat Viena în condițiile de pace cu Rusia, aceasta, adăuga el, ca « să se caute leacul trebuincios, căci, pentru începerea unei întreprinderi atât de însemnate și pentru a o pune în mișcare, trebuiește a se stabili și întări articolele preliminariei și congresul să se facă pe aceste temeiuri »⁶. Turcii cer ca reședința congresului să fie un oraș neutru, după cum am arătat mai sus; rușii, prin cancelarul Ostermann⁷, indică Nemirov-ul, oraș polonez situat la jumătate de cale între Soroca și Belaia Ţerkovi.

¹ Dapontes, *Ephemerides Daces*, vol. II, p. LXXXIV.

Interesantă caracterizarea lui Dapontes făcută de Al. Kociubinski « Lingușitor, poet de duzină al curții, corupt și desfrinat, datorită apropierii lui de Constantin Mavrocordat era priceput în chestiunile turcești. De aceea, lucrările lui au un interes istoric indiscutabil însă trebuie folosite cu control » (Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 96 nota*). Kociubinski are și unele aprecieri asupra « luxoașei » ediții a lui Emile Legrand a cronicii lui Dapontes, despre care ediție adaugă că nu e lipsită de greșeli masive, semnaland o parte dintre acestea (de pildă confundă afluentul Samara al Niprului cu orașul Samara de pe Volga, redă greșit un pasaj întreg din geografia lui Elisée Reclus etc.).

² Vezi *op. cit.*, în nota 6 de la p. 349 (5) vol. VII, p. 178 și 189 apud Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 524 nota***.

³ Vezi rezumatul scrisorilor la Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 190 și 191.

⁴ Cunoscutul om de stat Burhard Cristofor Münnich s-a născut în anul 1683 în comitatul Oldenburg, tatăl său fiind ofițer în serviciul regelui Danemarcei. În tinerețe, a dus o viață de aventurier: la 16 ani, intră în serviciul Franței ca inginer, apoi trece în cel al Germaniei; la 1716, îl găsim în slujba lui August II, electorul Saxoniei, dar, neînțelegându-se cu favoritul acestuia, Flemming, caută să treacă în serviciul Suediei sau al Rusiei. Până la urmă, se hotărăște pentru Rusia și, în februarie 1721, intră în Rusia. În Rusia, după ce ocupă mari demnități dar suportă și dizgrații, moare în 1767.

⁵ Vezi rezumatul scrisorii lui Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 192.

⁶ *Ibidem*, p. 192.

⁷ Conte de Andrei (Heinrich) Ivan Ostermann s-a născut în anul 1686 în Westfalia. Venit în Rusia, în 1704, el devine, în 1710, secretarul lui Petru cel Mare și apoi consilierul lui permanent; capacitatea lui ca diplomat și administrator era apreciată pe bună dreptate de către marele țar (vezi și S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, p. 662—663). Moare în anul 1747.

Legăturile lui Lupu își reiau astfel firul; la 13 martie, el informa pe ruși despre starea turcilor aflați pe cursul inferior al Dunării¹. Corespondența ia un ritm destul de viu, căci numai după șase zile o nouă scrisoare a serdarului, trimisă prin omul său de încredere Constantin Abaza, vestea pe Sukin — guvernatorul Kievului — că, din cauza amenințării războiului cu Austria, consiliul vizirului a hotărât că se poate încheia pacea cu Rusia chiar cedând și că turcii au fixat de îndată solii și locul tratativelor².

La 26 martie, Lupu comunică aceluiași guvernator știri despre mișcările hanului din Bugeac, adăugând că mai înainte îi scrisese prin Constantin Pogor³.

În aceeași lună, spionul rus Stepanov, sosit la Kiev, din Moldova, relatează că pircălabul Sorociei a fost înlocuit « pentru bănuiala de corespondență rusească », că a fost la Orhei și Chișinău unde rezidă serdarul Lupu Anastasiev, la care a stat trei zile. Lupu l-a luat cu el, l-a purtat prin satele unde sînt găzduiți bosniacii veniți de sub conducerea lui Beker pașa, au fost la Onișcani, reședința lui Beker pașa și că trupele numitului pașă sînt aprovizionate de serdarul Lupu. Încheie relatarea sa adăugînd că a stat la Lupu patru săptămîni, în care răstimp a fost trimis la Tighina ca să-i cumpere articole de băcănie.⁴

Totuși, la 13 iunie 1737, diplomatul Ivan Nepliev⁵ raporta de la Kiev « ca să nu se creadă întru nimic domnului Moldovei și lui Lupu » — aceasta după informația moldoveanului Catagrar⁶. Aceasta se explică desigur și prin legăturile ce Filip Orlik⁷ — devotatul fostului hatman al Ucrainei, Ivan Mazzeppa⁸, iar după moartea acestuia numit de Carol al XII-lea hatman al cazacilor, favorabil suedezilor — încerca să le stabilească cu Lupu.

Cu toată acuzația din informația lui Nepliev, la 13 iulie Lupu sfătua pe ruși să pornească direct asupra Cetății Albe, iar de acolo spre Chilia și Ismail unde tătarii se vor supune de îndată; la fel se vor preda și oștile tur-

¹ Vezi textul scrisorii lui Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXVII.

² *Ibidem*, p. 191.

³ *Ibidem*, anexe, p. XX.

⁴ *Ibidem*, anexe, p. XXV și XXVI.

⁵ Ivan Ivanovici Nepliev (1693—1773) a fost rezident rus permanent la Constantinopol. Consilier secret, apoi consilier secret activ și la urmă senator, Nepliev a fost un mare cap politic al vremurilor sale. Format la școala diplomației lui Petru cel Mare, el a adus servicii mari țării sale. Adăugăm că tot el a reprezentat Rusia și la fixarea granițelor dintre Turcia și Rusia în vara și toamna anului 1740, cînd a participat și un reprezentant din partea domnului Moldovei. (Vezi *Tilcuire zăpisului rusăscu*, ce cuprinde delimitarea hotarelor țărilor specificate, originalul fiind semnat de Ivan Nepliev comisar din partea « Moskalilor, Mustafa bei comisar, Hagi Ibranga comisar, Mehmet efendi cadiu și eu, Toderăș vel pitar, am fost orînduit de măriia sa Gligori vodă despre partea Moldovii », în Biblioteca Acad. R.P.R. secția mss, doc. LXXXVI/74.

⁶ Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe p. XXIX.

⁷ Kociubinski semnalează două scrisori din 12 și 19 august 1737 prin care Orlik informează pe Lupu despre starea mizeră a armatei rusești de sub conducerea lui Münnich (Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXXV), scrisori pe care Lupu le trimite rușilor aflați la Nemirov (*ibidem*). De altfel, Orlik ajunsese și prin țările românești, căci la 1740 îl găsim la București, la curtea lui C-tin Mavrocordat, iar în anul următor se afla tot acolo, dar pe lângă domnul nou Mihai Racoviță. Tot pentru el intervine și D. de Castellane, reprezentantul Franței la Constantinopol, pe lângă ministrul francez de externe (vezi Hurmuzaki, vol. I, supl. I, nr. DCCCXI, DCCCXXII, DCCCXXIII, DCCCXXIV și DCCCXXIX). (Vezi pe larg despre Filip Orlik cele scrise de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, Buc., 1930, p. 151—53).

⁸ Hatman al Ucrainei între anii 1687—1709.

cești aflate la Tighina și Hotin. Îi îndeamnă apoi pe ruși să treacă și în Muntenia.

În privința instrucțiunilor date reprezentanților Turciei la congresul ce-l vor avea cu rușii, Lupu scrie că, înainte de a intra armatele rusești în Crimeea, delegații respectivi aveau misiunea de a cere turcilor restituirea Azovului și Kubanului, dar că acum nădăjduiește că vor fi siliți să cedeze și ceea ce au pe Dunăre, deoarece slăbiciunea Turciei este vădită nu numai lor înșile ci și lumii întregi; ei au făgăduit de altfel să cedeze Austriei Bosnia și Muntenia. Lupu își încheia scrisoarea prin asigurarea că nu va întârzia să dea informații despre cele ce vor urma la Țarigrad. Se înțelege din aceasta că avea oamenii lui la Poartă. Apoi adaugă textual: « Însă mă rog plecat, și pentru sărăcia mea și pentru țara Moldovei, să vă amintiți și, dacă oștile majestății sale ca și cele austriace vor intenționa a intra în țara Moldovei, rog din timp a mă informa și a mă asigura printr-o scrisoare de salvogardie (protecțiune), ca eu să nu cad în vreo nenorocire și pomenit să fie serviciul meu deosebit în interesul majestății sale, din care înțelegînd noi că putem scăpa cumva din mîinile păgînești »¹.

Deci Lupu nu numai că nu era bănuț de ruși, dar se bucura de un respect deosebit din partea acestora. Acest fapt ni-l atestă scrisoarea din 23 iulie 1737 prin care baronul Petre Șafirov², oberghermeisterul Artemie Volinski³ și consilierul secret Ivan Nepliev — personalități de seamă ale politicii rusești din acea vreme și reprezentanți ai Rusiei la congresul de la Nemirov, pentru a curma războiul ruso-turc izbucnit în 1735 — îl roagă stăruitor pe Lupu să fie fără nici o teamă, informîndu-i de tot ceea ce ar fi de trebuință țării lor.

Rușii doreau ca lucrările congresului să ducă la bun sfîrșit și, în acest sens, depun toată străduința, renunțînd chiar la protectoratul asupra țărilor romîne și la cuceririle din Crimeea.

În desfășurarea lucrărilor congresului, începute la 5 august 1737, intervine ca mediator, din partea turcilor, domnul Moldovei Grigore Ghica⁴; rușii, cu toată considerația ce o aveau față de Ghica, au acceptat rolul lui. De acest lucru știa și marchizul Villeneuve, reprezentantul Franței la Constantinopol⁵.

Urmînd misiunea ce i se încredințase, la 28 septembrie 1737, Grigore Ghica trimite la Kiev, din lagărul său de la Soroca, pe credinciosul și ruda sa, Petre Duca, pîrcălab de Soroca, cu scrisoare către generalul Rumianțov⁶, rugîndu-l să-l ajute la înnoirea bunelor relații din trecut dintre Turcia și Rusia⁷.

¹ Cf. Al. Kociubinski, *op. cit.*, anexe, p. XXXII și XXXIII.

² Unul dintre cei mai de seamă diplomați ai epocii lui Petru cel Mare. Și-a început activitatea în 1704 în calitate de consilier secret, apoi a fost vicecancelar sub cancelariatul lui G. I. Golovkin. Moare în martie 1739.

³ General-locotenent, decapitat la 8 iulie 1740, fiind acuzat, între altele, de pregătirea unei răscoale.

⁴ *Сборник русского исторического общества (СРНО)*, tom. LXXX, p. 114.

⁵ Acesta, la 4 ianuarie 1738, informa Ministerul său de Externe că Nepliev scrisese lui Ghica de măsurile la care trebuie să se recurgă pentru a se restabili pacea dintre Rusia și Poartă (Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 514).

⁶ Alexandru Ivanovici Rumianțov, personaj apropiat lui Petru cel Mare, sub care a îndeplinit diferite misiuni diplomatice. A fost guvernator al Astrahanului, apoi al Kazanului. Moare pe la 1750.

⁷ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 439—440 și ms 5216 f. 63^r din Bibl. Acad. R.P.R.

La începutul lunii octombrie, Petre Duca se și afla la Kiev, iar la 8 ale aceleiași luni este prezentat de Nepliev feldmareșalului Münnich¹.

Răspunsul rușilor la scrisoarea lui Ghica, datat din 12 octombrie, este scris de Nepliev și exprimă nădejdea că Ghica «și de acum înainte, cu aceeași creștinească rîvnă și pricepere, va lucra pentru cauza sfîntă a păcii prin care își va immortaliza numele»². Nu credem că cele scrise de Nepliev sînt fraze goale; ele exprimă încrederea ce rușii o căpătaseră în Ghica.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, Petre Duca vine din nou la Kiev cu o scrisoare de la domnul său, la care plenipotențiarilor ruși îi răspund la 30 noiembrie, mulțumindu-i pentru bunele sentimente³.

La congresul de la Nemirov, cele două părți în litigiu căutau să se corupă una pe alta, căci cei doi reprezentanți ruși luaseră cu ei pentru întreținere și alte cheltuieli 20 000 ruble, 3000 galbeni și blănuri în valoare de 4000 ruble⁴ iar solului austriac de la Țarigrad, «turcii i-au dat cîteva pungi de bani, de au mers la Nemirova, ca să le facă pace turcilor cu moscalii» — scrie Neculce⁵.

Dar turcii căutau pe toate căile să tergiverseze lucrurile, mai ales că știau că nici austriecii nu voiau să încheie pace. După cronicarul Neculce, Grigore Ghica era cel care învățase pe fratele său Alexandru terzimanul cum să procedeze⁶.

Totuși nici Ioan Neculce nu cunoștea adevăratele gânduri ale domnului moldovean, pe care însă turcii le bănuiau. Acest sens trebuie să-l aibă relația din 17 februarie 1739 a marchizului Villeneuve că domnul Moldovei este destul de favorabil moscoviților⁷.

După ce Poarta s-a convins că Grigore Ghica, prin fratele său Alexandru Ghica, fusese la 1737 de partea rușilor, l-a mazilit în 1741; fratele său fusese decapitat cu jumătate de an mai înainte, aceeași soartă avînd-o și alți reprezentanți ai Turciei la Nemirov⁸.

¹ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 440.

² Cf. Harmuzki, vol. I, supl. I, nr. DCCLXXIII — cu data greșită 20 octombrie 1738 și Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 442.

³ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 361—2.

⁴ Cf. S. Solovev, *История России с древнейших времен*, t. 20, p. 197.

⁵ După ms rom. 3416 p. 131 de la Acad. R.P.R.

⁶ Iată textual relația: «Ce după cumu-i rânduiala acestii lumi lacome, au întunecat mintea solilor nemțești și moschicești de au primit să aștepte cele patruzăci (numai în ms 254 în celelalte treizăci) de zile pînă a veni răspuns de la Poartă. Și au și răpezit reiz-efendi cu aceli scrisori pe Alexandru terzimanul, fratele lui Grigorii vodă, să umble între aceli patruzăci de zile de olac la Țarigrad să aducă răspuns cum a fi: ori pace să fie ori nepace. Și au purces terzimanul de la Nemirova și au vinit pre la frate-său Grigorii vodă prin Iași la Galata și l-au benchetuit o zi, făcîndu-i masă mare cu mare cinste (după ms indicat din Bibl. Acad. R.P.R., secția mss). Și l-au mai învățatu și el meșteșuguri de a lui, ce au mai știut, că ave Grigorii vodă mare jăle și frică c'or lua creștinii țara, ce nu numai el, ce și grecii lui, și n'or ave ce stăpîni și ce mînce.» (după *op. cit.*, vol II, p. 396 a lui Kogălniceanu; în mss cit. de la Academia R.P.R. lipsește acest text din urmă).

⁷ Cf. Harmuzki, vol. I, supl. I, p. 535 nr. DCCLXXVII.

⁸ Iată relația în acest sens a lui Neculce: «Tot intru acest an 7249, după ce au agiuns solul moschicesc la Poartă pentru oarecare pricini, neputîndu-se așeza, au pus împărăția și au tăiat capul lui Alexandru terzimanul, fratele lui Grigore vodă. Iar pe alți turci, carii fusese la așazămintul păcii la Nemirova, dimpreună cu terzimanul, pre unii i-au făcut surgiun, iar pe alții i-au și omorît, zicînd cum că au făcut viclesug de au viclenit împărăția și au învoit creștinilor. Iară peste șese luni după aceea, în anul 7250 septembrie 13 zile, au vinit și lui Grigorie vodă mazilia și l-au dus la Poartă cu cinste» (vezi mss citate).

Dar, cu toate cedările din partea rușilor¹, turcii se încăpăținează — erau la mijloc însă și tribulațiile austrieșilor care voiau să stăpânească Moldova și Țara Românească² — și astfel congresul de la Nemirov, după tratative de mai bine de trei luni, se dizolvă³. Reprezentanții Turciei pleacă din localitate la 10 octombrie.

Revenind la personajul nostru, serdarul Lupu, adăugăm că intrigile împotriva legăturilor lui cu rușii, nu numai că n-au reușit, dar nici măcar n-au fost luate în seamă căci, la scrisoarea în comun a reprezentanților ruși de la Nemirov, se alătură și salvogvardia pe care feldmareșalul Münnich o acordă în 1737 lui Lupu.

Mai mult, o scrisoare datată din Nemirov la 14 octombrie 1737 și scrisă desigur de Nepliev dovedește că nici acesta nu credea cele relatate de dușmanii lui Lupu. Din această scrisoare aflăm și faptul că, la 2 octombrie, Lupu scrisese lui Nepliev, care, la rîndul său, îl informează că reprezentanții de la congres au plecat și că în curînd va pleca și el la Kiev. Îl roagă apoi pe Lupu să-și continue corespondența și să-i scrie cît mai des, pe adresa guvernatorului din Kiev; îi trimite totodată și salvogvardia (salvconductul) pomenită mai sus. În încheiere, Nepliev informează pe Lupu că scrisoarea, pe care acesta din urmă o trimisese lui Münnich, o va expedia printr-un om de încredere, că toate scrisorile lui Lupu au ajuns în mîinile feldmareșalului și își exprimă rugămintea să îi scrie măcar o dată la două săptămîni, iar cînd importanța chestiunii o va cere și mai des.

ANUL 1738 ȘI LEGĂTURILE GENERALULUI BONNEVAL CU RUȘII PRIN INTERMEDIUL LUI LUPU ANASTASĂ

Nepliev și cu ceilalți doi reprezentanți ai Rusiei la Nemirov au părăsit această localitate după nereușita congresului. Totuși, pentru ca rușii să fie informați de tot ceea ce făceau și plănuiau turcii, Nepliev lăsase la Nemirov pe omul său de încredere, porucicul Ilie Pluskov, care va fi de acum înainte, vreme de aproape trei ani, transmitătorul corespondenței serdarului Lupu către guvernatorul Kievului, către Nepliev și către Münnich.

În acest timp, se afla la Poartă un mare aventurier, prieten al lui Fénelon și Voltaire, contele francez Alexandru Bonneval, cel care trecuse din serviciul patriei sale, în cel al Austriei, de unde, în urma unui conflict cu principele Eugeniu de Savoia, ajunge la Poartă. În Turcia, în 1730, se convertește la islamism și apoi, reformînd armata turcă, conduce o parte din ea, sub numele de Ahmet pașa. Din cauza obișnuirilor intrigi din jurul marelui vizir, Bonneval

¹ Rușii ofereau, între altele, retragerea de la Taman și Temriuk; turcii cereau însă, pe lîngă ceea ce cedau rușii, Oeakovul și distrugerea Azovului (Kociubinski, *op. cit.*, p. 343 și 337).

² Vezi relația lui C. Rondeau, reprezentantul Angliei în Rusia, în *CPHO*, t. LXXVI, p. 199.

³ Vezi raportul lui C. Rondeau în *CPHO*, t. LXXVI, p. 218—219 și Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 343. Rușii pleacă cei din urmă, la 25 octombrie, ajungînd la Kiev la 2 noiembrie (*ibidem*, p. 349).

este însă înlăturat de la postul său. Acest fapt caută să-l folosească, în interesul țării sale, Veșniakov, ajutorul rezidentului rus la Constantinopol; prin raportul din 30 aprilie 1735, Veșniakov își exprimă părerea că ar fi bine ca Rusia să acorde protecție și adăpost lui Bonneval și celor doi conți francezi, ajutorii săi, păstrînd pentru Bonneval « un om cu așa de mari calități și merite » și gradul de general plin¹. Ia astfel naștere corespondența tratativelor între Bonneval și ruși pentru refugiul celui dintîi în Rusia, tratative duse din partea Rusiei de către Münnich, veche cunoștință a lui Bonneval din timpul șederii acestuia printre austrieci².

Rușii caută să poarte corespondența tot prin intermediul serdarului Lupu, căci o scrisoare din 12 mai 1738 a lui Pliuskov către serdarul nostru relatează că Bonneval este foarte nemulțumit de Poartă, că nici în Franța și nici în Austria nu se poate întoarce și că va veni în Rusia, după ce în prealabil toate propunerile lui vor fi acceptate de ruși prin Münnich³.

Cu toate că în 1737 tratativele dintre ruși și turci, duse la Nemirov, n-au ajuns la un rezultat pozitiv, totuși rușii căutau să le reia. Astfel, prin rescriptul din 21 mai 1738, împărăteasa Ana Ivanovna comunică lui Nepliev că va pleca la Constantinopol, prin Kiev și Tighina, Repninski, porucicul regimentului Preobrajenski⁴. Dar acesta nu poate ajunge iute la Constantinopol, așa cum se dorea, căci la granița Moldovei este reținut de oamenii lui Grigore Ghica, dus apoi la Iași, de unde depeșile ce avea au fost trimise dragomanului Ghica pentru a fi predate marelui vizir⁵. Domnul moldovean a căutat apoi să scuze atitudinea avută, prin scrisoarea scrisă în limba italiană, la 18 iunie 1738, în tabăra de la Socola și adresată lui Nepliev⁶ — scrisoare pe care apoi cancelarul Ostermann a trimis-o cu una proprie, din 1 august, lui Feeri, protestînd împotriva purtării lui Ghica⁷.

Din partea serdarului Lupu, în cursul anului 1738 nu vine nici o știre către ruși, căci scrisoarea din 23 octombrie 1738 a lui Pliuskov, adresată serdarului, îl vestește că superiorii săi așteaptă scrisorile lui Lupu. Unul dintre oamenii de încredere ai serdarului, anume Constantin Abaza, se afla, la 18 martie 1738, la Kiev, unde cerea ca omului său de serviciu, moldoveanul Andrei Ivanov, feciorul lui Popovici, să i se permită a veni cu el; două luni și ceva mai tîrziu, la 6 iunie, același personaj, Constantin Abaza, era la Moscova, unde era admis ca tălmăci în colegiul afacerilor străine⁸. Deci Abaza îl părăsise pe serdarul Lupu. Tot așa rapoartele lui Nepliev din anii 1738—1742 arată că Lupu se afla în acest timp la Iași, la curtea domnească⁹. Așadar o serie întregă de date care ne îndrituiesc a crede că serdarul Lupu își întrerupsese legăturile cu rușii.

¹ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 101.

² *Ibidem*, p. 167.

³ Bonneval de altfel dorea și demnitatea de seraskir al Țării Romînești, relata marchizul Villeneuve (vezi Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 511 nr. DCCXLVII).

⁴ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 167.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Hurmuzaki, vol. I, supl. I, p. 519—520, nr. DCCLVIII.

⁷ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 169.

⁸ Vezi ms citat 5216 f. 18 din Bibl. Acad. R.P.R.

⁹ *Ibidem*, f. 19.

LUPU ANASTASĂ ȘI EVENIMENTELE DIN 1739 ÎN MOLDOVA

Serdarul Lupu era un personaj ale cărui servicii erau foarte utile rușilor. De aceea, ei au căutat să-l atragă din nou de partea lor. Însă salvogvardia ce i-o acordase în 1737 Münnich nu-l mai mulțumea pe Lupu; el cerea o carte semnată de însăși mina împărătesei. Astfel Ana Ivanovna acordă, la 7 februarie 1739, din Sankt Petersburg, decretul prin care ridică pe serdarul nostru la rangul de consilier de stat, stipulînd totodată că, atunci cînd destinatarul decretului va fi nevoit să fugă din Moldova, din pricina turcilor, va fi primit în Rusia pretutindeni, cu toată cinstea, pentru serviciile ce le-a adus imperiului¹. Prin această carte se restabilesc iarăși legăturile de prietenie ale lui Lupu cu rușii, cu toată dorința potrivnică a altor moldoveni, între care se afla în primul rînd rîvnitorul scaunului domnesc al Moldovei, Dumitrașcu Antioh Cantemir, după cum vom vedea mai jos.

În vara aceluiași an, anume la 1 iulie, Pliuskov, omul lui Nepliev, este în măsură să scrie că a primit misiva lui Lupu prin omul acestuia Andrei — desigur Andrei Pogor — dimpreună cu alte două scrisori străine. Pliuskov scrie lui Lupu că-i trimite și o scrisoare de la N — desigur Nepliev — pe care pînă atunci nu avusese prin cine să o trimită; aceasta e o dovadă în plus de întreruperea legăturilor lui Lupu cu rușii.

Campania din toamna anului 1739 a feldmareșalului Münnich în Moldova îl găsește pe Lupu din nou în prietenie cu rușii. Dar de acest lucru nu știe, sau poate nu voia să știe, beizadeaua Dumitrașco, feciorul lui Antioh Cantemir², care, după cum relatează Neculce, fiind rînduit de Münnich ca dimpreună « cu cătane și cu căzaci și muscali să miargă să prindă pre Grigorii vodă de la Șerbăneștii cei di pre Siretiu, înfălegînd că iaste acolo », pe care însă « Dumitrașco beizadea maior n-au cutezat să-l gonească » dincolo de Siret — adaugă Neculce — « ce s-au întorsu înapoi și au lovit tîrgul Focșanii... și au lovit și pre la mănăstirea Mira³ și au luat pre Lupul agă și pre socru său mitropolitul Nichifor Sidis⁴. Și au dus pre Lupul aga la Menih feldmareșalul, avînd el respundenție mai înainte vreme cu Meneh, pe cînd au fost el sărdar la Orheiu cu porunca lui Grigorii vodă »⁵.

¹ Kociubinski, în *op. cit.*, p. 377 nota*, mai cunoaște și faptul că Rusia se îndatora să acorde lui Lupul, timp de 2 ani și suma de 1000 ruble.

² Pentru numele *Cantemir*, semnalăm un Sava Cantemir, martor într-un zapis muntean din 1684, prin care egumenul Ioachim din Ungurei vinde lui Barbul căpitan, fiul Barbului logofăt din Bădeni, un vad de moară în satul Dediulești (Bibl. Acad. R.P.R., secția mss donația Al. Perietzeanu din 1944).

³ Mănăstirea Mira — astăzi Mierea sau Mira — se află situată în vechiul ținut al Vrancei și anume « pe un tîpșan ridicat deasupra apei Milcovului între dealuri împădurite dincolo de care ți se oferă spre sud-est perspectiva Focșanilor miniaturizați la orizont » (vezi « Milcovia », II, 1932, p. 3). Așadar locul unde se retraseră Lupu cu socrul său era destul de prielnic. Și el era favorabil și prin faptul că în fruntea mănăstirii Mira se afla un egumen grec — mănăstirea era închinată Vatopedului de la Athos.

⁴ Originar din Peloponez, Nichifor a fost arhiepiscop fără mitropolie al mitropoliei de Side din Pamfilia (D. Russo, *Studii istorice greco-romtne*, vol. I, 1939, p. 269–270 și II, 1939, p. 426).

⁵ Textul cronicii îl dăm după cele 3 mss citate, cu excepția cuvintelor: *cu porunca* care există numai în ms folosit de Kogălniceanu, ce în mss folosite de noi sînt înlocuite cu *în zilele lui*.

Ne-a rămas și inventarul prădăciunii făcută de beizadeaua Dumitrașco, inventar alcătuit de Lupu la 5 septembrie 1739, din care se vede frumoasa avere agonisită de personajul nostru.

La data cînd Lupu își redactează catastiful jafului ce i s-a făcut, Münnich se afla în Iași, ceea ce dovedește că Lupu nu se găsea lângă acesta. Dar șederea lui Münnich în capitala Moldovei — a cărei domnie îl atrăgea, așa cel puțin spuneau gurile rele la Petersburg¹ — a fost de scurt timp, căci, la 3 septembrie, intră în Iași iar la 10 a aceleiași luni părăsește capitala Moldovei, ne spune Ion Neculce². Dar Münnich n-a plecat din Iași singur căci Dapontes arată că el a fost urmat de Stavro — ginerele marelui serdar — de fapt cumnatul său, căci Lupu Anastasă n-a avut copii³ — de fiul vornicului Lupu, de marele vameș Ioniță și de mulțime de boieri de rangul întîi și doi⁴. Desigur că între aceștia se găsea și Lupu, care, la 10 octombrie 1739, obține pașaport de la Münnich de a merge la Iași cu ai săi, probabil odată cu caimacamii pentru care scrisese Grigore Ghica lui Münnich⁵.

Ajunghind la Iași, Lupu este primit cu cinste de către domn; Neculce ne spune că a fost investit cu dregătoria de pîrcălab al cetății Hotinului⁶. Această investire s-a făcut desigur în noiembrie, ținînd seama de cronologia faptelor ce urmează la Neculce, iar cele trei scrisori — una din 29 noiembrie și două din 12 decembrie 1739 — ale lui Pliuskov către Lupu îl află pe acesta din urmă în noua sa dregătorie — de altfel de scurtă durată⁷. Din prima scrisoare, aflăm că Lupu venise să elibereze din robie un prizonier rus solicitat prin scrisoarea lui Pliuskov din 1 iulie, ceea ce dovedește că serdarul avea trainice legături la Constantinopol; iar scrisorile din decembrie arată că Lupu trimisese la Kiev două misive prin omul său Andrei Pogor, că făgăduise noi știri ce nu le-a trimis încă și că un alt om al său, anume Constantin Pogor, o rudă dacă nu chiar frate al celui alt Pogor, făcea comerț la Kiev cu vestitul vin moldovenesc. Totuși noile știri făgăduite de serdar nu le-a mai trimis; a întrerupt așadar un răstimp corespondența sa. Acest lucru îl arată scrisoarea din 2 ianuarie 1740 a lui Pliuskov prin care acesta din urmă roagă pe Lupu să-i scrie cît mai neîntîrziat, trimițîndu-i lui Lupu o nouă scrisoare de la comandanții săi.

ULTIMELE LEGĂTURI ALE LUI LUPU ANASTASĂ CU RUȘII

Din anul 1741 n-am întilnit nici un izvor care să arate legăturile personajului nostru cu rușii. Abia în anul 1742, Lupu scrie rușilor că «după pîra turcilor din Hotin și a grecilor fanarioți» el a căzut la închisoare. Eliberat,

¹ Al. Kociubinski, *op. cit.*, p. 486 nota*.

² Mss citate; Al. Kociubinski, în *op. cit.*, p. 486 dă greșit data de 13 octombrie a plecării lui Münnich din Iași, căci la 10 octombrie Münnich era la Hotin unde dă salvconduct lui Lupu, iar la 13 octombrie au plecat ultimele trupe rușești din Iași, după cum spune și Neculce.

³ Vezi mai departe, p. 359 (15) despre familia lui Lupu.

⁴ Dapontes, vol. II, p. 381, apud Kociubinski, *op. cit.*, p. 520 nota**.

⁵ Mss citate.

⁶ «Și au trimis Grigorii vodă pre Lupul sârdariul de au fost pîrcălab în ținutul Hotinului de l-au stăpînit» (mss citate).

⁷ Căci ne spune Neculce «au stăpînit Grigore vodă vre-un an ținutul Hotinului iar apoi, schimbîndu-să viziriul, au găsit vreme lipcanii și au grăit la Poartă și au luat ținutul Hotinului iarăși în seara lor, să fie supt ascultarea lor, să fiia iarăși raia precum fusesia și mai înainte vreme pînă a nu vini moscalii raia turcească» (mss citate).

după ce în prealabil a plătit 50 000 de galbeni — așadar relația se apropie de cea a lui Neculce — Lupu cere rușilor să-l ajute avînd în vedere « slujba lui de peste 20 ani adusă imperiului Rosiei »¹.

La Moscova se alcătuiuse cu acest prilej un întreg dosar intitulat: *Dosar despre corespondența moldoveanului Lupul care a avut corespondență secretă cu guvernatorul de Kiev*².

Abia cîțiva ani mai tîrziu, și anume la 7 februarie 1747, aflăm o scrisoare a guvernatorului de Kiev, M. Leontiev³ prin care îi mulțumește stolnicului Lupu Anastasă pentru două butii de vin ce i-a trimis. Să fie aceasta o încercare de a relua legăturile cu rușii? Credem că este mai mult un gest de curtoazie a lui Lupu față de vechii lui prieteni. Același guvernator scrie lui Lupu și patru ani mai tîrziu, anume la 16 ianuarie 1751. Aceasta este ultima scrisoare ce o găsim, adresată de ruși lui Lupu.

ATITUDINEA LUI LUPU ANASTASĂ FAȚĂ DE TURCI

Fiind în serviciul luptei pe care Rusia o ducea contra Turciei, Lupu a manifestat în timpul vieții sale o aversiune deschisă față de cotropitorii turci, fapt relatat și de cronică atribuită lui E. Kogălniceanu. Atitudinea lui Lupu era cunoscută turcilor.

Astfel, în primăvara anului 1736, Colceag-bei bate foarte rău pe Antonie pîrcălab din pricină că numitul bei avea pizmă pe Grigore Ghica « fiindcă orînduise pe Lupul aga acolo la Hotin, lăsîndu-l moscalii și au luat mult biru de la lipcanii ce se aflau șezători prin sate »⁴.

Dar cea mai importantă relație din acest punct de vedere este cea pe care o aflăm sub domnia întîia a lui Constantin Mihai Racoviță (1749—1753) cînd domnul respectiv trimite pe marele stolnic Lupu Anastasă « cu așezarea banilor la trei ținuturi: Orheiu, Lăpușna și Soroca, avîndu poroncă de la domnul ca să calce odăile turcești și pe văcarii turcilor să-i puie pe toți la biru; ci îmblîndu oamenii Lupului pe la odăile turcești, aduceau pe văcari la Lupul, căroră le făcea mare silă să priimească să le puie bani; eară ei, avîndu mare răzămăre în stăpîinii lor, nu se supuneau, încă stau și împotrivă; care pe unii ca acei îi punea Lupul la falangă, de-i făcea de priimiau bani fără de voia lor; și pe multe locuri punea de răsipea odăile și pe văcari îi punea la biru cu satele. La care mergîndu văcarii și jeluindu-se la stăpîinii lor, benderlii, suduiiau și se lăudau că voru omori pre Lupul unde îl voru găsi. Care, la cea de pre urmă, s-au învitatu vr'o șeasezeci de benderlii și s-au înarmat, purcedîndu unde voru găsi pre Lupul să-l facă bucăți. Și așa, aflîndu-se Lupul la unu satu singuru, căci își trămisese oamenii prin sate cu trebi, încă și elu era gata a merge la altu sat și cîndu s-au suitu în rădvanu, iată au sositu și turcii acolea,

¹ Al Kociubinski, *op. cit.*, p. 733 nota *.

² Vezi ms. citat 5216, f. 65^r din Bibl. Acad. R.P.R.

³ General-maior, apoi general-en chef, Ivan Leontiev era *cousin à la mode de Bretagne* al împărătesei Natalia Kirilova, a doua soție (1671—1676) a țarului Alexei Mihailovici (1645—1676); el a fost deportat în 1730 — sub Ana Ivanovna, — apoi, reabilitat, ia parte în 1735 și 1736 la luptele din Crimeea și regiunea Oeakovului, cucerind Kinbum-ul. Guvernator după aceasta al Kievului, moare la 1753.

⁴ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 202.

care poți socoti câtă frică au trasu că-lu suduiau de la ochi, și-i băgau săbiile și puștele în ochi, zicîndu-i că-i voru bea sîngele. Luându-lu așa cu rădvanul, l-au dusu la Benderu, cale de 18 ceasuri, zicîndu pe drumu ei în de ei că voru da 500 de lei celui ce va da întăiu în elu; dară l-au feritū dumnezeu că n-au îndrăznitū nici unul să deie întrânsul. Iară sârdarul Măzărachi îndată au răpezitū la Iași de au datū știre doinnului și domnul îndată au scrisū la eniceru-agasi de Bender și la pașa și la cadiu, scriindū și Casim-aga, trâmățindu-le și daruri, poflindu-i pentru Lupul, ca să lu mântuească; pe carii, scoțându-i la judecată cu Lupul, după fermanul împărătescū, i-au biruitū Lupul; mântuindu-se s-au dusū la Iași »¹.

Datele de mai sus, coroborate cu știrile aceleiași cronici, raportate anului 1742, cu știrile cuprinse în cronica lui Neculce și cu cele însumate în documentele ce formează anexele studiului de față ne dau, credem, o imagine destul de completă a luptei sârdarului Lupu Anastasă împotriva turcilor.

FAMILIA, DEMNITĂȚILE ȘI MOARTEA LUI LUPU ANASTASĂ

Fiu al vornicului Anastasă, care în 1714 cumpără la Iași de la Hrisant Notara, patriarhul de Ierusalim, o pivniță cu crîsmă și două dughene², el apare pentru prima oară ca martor: «Lupu sin Anastasie vornic martur» — într-un zapis din 24 iulie 1715 alături de tatăl său³.

Mama sa se numea Zamfira⁴ și Lupu avea, după unele izvoare, numai un frate, pe Constantin și o soră căsătorită cu grecul Panait, iar după alte izvoare, încă un frate Andrei și două surori: Maria, căsătorită cu Gheorghe Cazimir, și Elinca, măritată cu Neculai abagerul.

Însurat cu Petra, fiica mitropolitului Nichifor de Side, Lupu n-a avut cu ea nici un copil⁵.

A fost clitor al bisericii sf. Nicolae din Chișinău, devenită mai tîrziu sfinții arhangheli Mihail și Gavril⁶ ce a dăinuit pînă în zilele noastre, cunoscută sub numele de Soborul Vechi. Această biserică a fost dărîmată în anul 1738 pînă în temelie de tătari. Lupu o reconstruiește și apoi o închină mănăstirii Galata din Iași, care, la rîndu-i, era închinată Sfintului Mormînt⁷.

Ca demnitați, Lupu a deținut întîi pe cea de mare serdar de Orhei, căci în această demnitate îl aflăm la 1 mai 1724⁸; la 20 martie 1731 este mare

¹ După Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 220—221.

² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. X, p. 124—125. Aceleași vornic e pomenit la 20 februarie 1724, cu titlul de cămăraș de ocnă (*ibidem*, p. 130).

³ Idem, *Ispisoace și zapise*, vol. V, 1, p. 67—68.

⁴ Cf. o însemnare de la începutul sec. al XIX-lea în care se citează un zapis din 1696 iunie 4, însemnare aflată în Bibl. Acad. R.P.R., secția mss între materialul neclasad cumpărat de la Is. Kupperman la 13 iunie 1907.

⁵ Cf. în acest sens materialul cumpărat de Bibl. Acad. R.P.R. de la Is. Kupperman, la 13 iunie 1907.

⁶ V. Curdinovski în «Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău», XVI (1925), p. 33 și 35.

⁷ Vezi doc. publicate de I. N. Halippa în *Труды Бессарабской губернской учебной архивной комиссии*, t. II, 1902, p. 239—244 și p. 247—249.

⁸ Aurel Sava, *Documente privitoare la trgul și finutul Orheiului*, București, 1944, p. 185, nr. 193.

armaș¹; la 16 ianuarie 1735 este pomenit ca biv (= fost) sărdar²; de la 1736 și pînă la instalarea ca domn a lui Ioan Mavrocordat este menționat ca agă³, cumulînd în anii 1739 și 1740 și demnitatea de pîrcălab de Hotin, ca unul ce era dintre apropiații lui Grigore Ghica⁴. Sub Ioan Mavrocordat și în a treia domnie a lui Grigorie Ghica este mare stolnic⁵. În a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, este menționat, la 25 aprilie 1749, ca biv vel stolnic, cînd vinde lui Constantin Mavrocordat o dugheană ce o avea în « ținterimul besăricii lui sveti Neculaiu, însă numai lemnul aceștii casă și dughiana, iar locul iaste a besăricii lui sveti Neculai »⁶. În prima domnie a lui Constantin Racoviță este din nou mare stolnic⁷.

Moare înainte de anul 1753, căci, la sfîrșitul primei domnii în Moldova a lui Constantin Racoviță, nepoții săi de frați și surori caută să-i împartă averea ce o stăpînea soția sa Petra⁸. Moartea i s-a tras, credem, în urma celor îndurate de la turci, fapt confirmat și de conținutul jalbei pe care nepoții lui o adresează lui Rumianțov-Zadunaiski.

ÎNCHEIERE

Multă vreme rușii n-au uitat prietenia serdarului Lupu, căci, în 1770 și 1771, nepoții lui de frate, Gheorghe și Ștefan Anastasă, au fost gratificați cu patente din partea comandanților armatelor rusești aflate în Moldova. Neamul lui Lupu a fost persecutat de turci și unii dintre ai lui au fost nevoiți să emigreze. Așa a făcut, de pildă, Grigorie Ioan Anastasă, tatăl cunoscutului bibliograf rus din secolul al XIX-lea Vasile Grigore Anastasevici, născut la Kiev la 28 februarie 1775⁹.

Legăturile lui Lupu cu rușii, în slujba luptei dusă de aceștia împotriva turcilor, corespund năzuințelor maselor largi din Moldova care doreau să scape de exploatarea turcească. De asemenea, o bună parte din boierimea moldoveană dorea un regim de autonomie a țării, sub protectorat creștin. Serdarul Lupu,

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 294, nr. 15.

² Aurel Sava, *op. cit.*, p. 185, nr. 193.

³ Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 202 și 205 și doc. publicat de noi în anexă sub. nr. 12.

⁴ La 20 ianuarie 1739, Ghica îl numește « credincios boiariul nostru »; la 27 iulie 1741 același arată că pe « vremea turburărilor ce au vinit moscalii în țară... credincios boiariul nostru dumnealui Lupul Năstasă biv agă, slujindŭ domnii miale cu credință mai vartos într-aciace vremi » (vezi doc. publicate de I. Halippa în *op. cit.*, vol II, p. 241—243); cînd a fost să ia domnia, Grigore Ghica s-a împrumutat cu 1000 lei de la Lupu (vezi însemnările autografe ale lui Lupu în materialul neclasat din Bibl. Acad. R.P.R. cumpărat de la I. Kupperman și D. Anghel în 1907).

⁵ Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 209 și 211.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 107 nr. 130 unde data anului erei noastre — 1748 — este greșită.

⁷ Vezi cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 219.

⁸ Vezi jălbile urmașilor aflate în materialul neclasat din Bibl. Acad. R.P.R., cumpărat în 1907 de la D. Anghel și I. Kupperman.

⁹ Vezi Vengerov, *Русские книги*, I, p. 520—529.

personaj influent, ginerele mitropolitului Moldovei — Nichifor Sidis, zis Peloponezul — mare armaș, mare agă, mare stolnic, pircălab al Hotinului — reflectă tocmai dorințele și năzuințele acestei părți a boierimii moldovene. Alături de el erau marele spătar Gavriliță, Petre Duca, pircălabul Sorocii, Andronache postelnicul¹. Chiar și dragomanul Porții, Alexandru Ghica — fratele domnului Moldovei, Grigore Ghica — a fost un timp alături de el, după cum am văzut mai sus, pentru care fapt a și fost executat.

În acest cadru trebuie situate și privity legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii.

A N E X E

Doc. nr. 1

1723 februarie 2, Kiev.

Salvconductul acordat moldoveanului Luchian Nastasă prin care i se pune la dispoziție două căruțe cu călăuză, cu care să călătorească nestinjenit de la Kiev la Nejin și înapoi.

По указу Его Величества Петра Великого Императора и самодержца всероссийского и прочая, и прочая, и прочая.

От Киева до Нежина и назад волошенину Лукьяну Настасьеву з будучим при нем челядником давать две подводы с проводником без задержания со взятием за оные прогонов по указу. Чего ради верности сие рукою нашею приписуем и княжескою печатью утверждаем.

Дана в Киеве февраля 2-го дня 1723 года.

Его Императорского Величества и самодержца всероссийского господин командующий от армии генерал Киевской Губернии генерал губернатор и от-лейб-гвардии Преображенского полку подполковник

(пп) Князь Ю. Трубецкой.

Conform ordinului majestății sale Petru cel Mare, împărat și autocrat al Rusiei etc. etc.

Să se dea de la Kiev pînă la Nejin și înapoi moldoveanului Luchian Nastasă, cu sluga ce va fi cu el, două căruțe cu călăuză fără reținerea pentru ele a taxei, conform ordinului. Pentru care încredințare, semnăm aceasta cu mîna noastră și o întărim cu pecetea cnezială.

Dat în Kiev, februarie a doua zi, în anul 1723.

Al majestății sale imperiale și autocrat a toată Rusia domnul general comandant de armată și general guvernator al guberniei Kiev și locotenent colonel al regimentului Preobrajenski din garda imperială.

(ss) Cneaz Iu. Trubețkoi.

Originalul rus este scris pe hîrtie, cu pecetea aplicată în ceară roșie și poartă dintr-o, numerotație veche nr. 17, cota MCLVIII/1.

¹ Vezi doc. publicat de noi sub nr. 2, cele publicate de Al. Kociubinski, în *op. cit.* p. XXIV și XXIX și doc. publicat de Vladimir Ulianițki în *Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке*, Moscova, 1883, sub nr. 44.

Doc. nr. 2

«1723 după 21 august»

Lupu Anastasă vornic arată că în anul 1722 a fost chemat din Rusia Mică, la Moscova, de către cneazul Dimitrie Cantemir și a făgăduit slujbă credincioasă imperiului rus. La început, a dus singur corespondența cu marele cancelar Golovkin, însă, cu timpul, s-a alăturat acțiunii lui și spătarul Constantin Gavriliță, iar apoi și domnul Moldovei. Acum, știind mai multe persoane de la curtea Moldovei că el poartă această corespondență în numele domnului și al spătarului, și cum se teme să nu fie prīt de dușmani pașei din Hotin sau altor funcționari turci, cere să i se acorde de împăratul Rusiei o carte de milă cu care să-și poată valorifica serviciile aduse Rusiei la o eventuală fugă din Moldova în Ucraina.

От Господина Лупула для воспоминания поданныи пунта его Благородию Господину Василию Ивановичу Забурову.

1

В прошлом 1722-м году был он господин Лупул призван с Малой России на Москву от упокойного Светлейшого князя Дмитрия Костантиновича Кантимира и за ведомом Сиятельнейшого господина Графа и Великого канцлера Гавриила Ивановича Головкина обвязался он Лупул присягою и записею служить верьнеблажения и вечной достойния памяти Его Пре. Императорьскому Величеству и по сее число он Лупул служил верьне как показуют дела обрятающихся в Киевогуберьской Канцелярии.

2

Он Лупул обвязался было и перьви сам един с Волоской земли с его Сиятельством корреспондовал мимо нынешнего Волоского Господаря Михаила Раковиць. Но он Лупул временем объявил совесть свою нынешнему волоскому спатарию Константину Гаврилицу и совокупно они с полтора года корреспондовали с его сиятельством верьне. Да между сим бывши он Лупул в Киеве и отправивши от себя человека с писмами от Его Сиятельства и от себя ко помянутому спатарию¹ оние писма от господари поимани. И тогда и сам спатарий и Лупул были в великом страхе. Одынакожь и господа сам учинился причастьник сей христианской службе по своей ревности, и по ныне совокупно корреспондуют.

3

Но понеже ныне многи разни особы его господарьского двора рассмотрели что корреспондьяция с стороны господари и спатария с его Сиятельством дерьжится через его Лупула которой только он един ко его Сиятельству пишет, потому что он Лупул опасен дабы он временем за сию службу не был от неприятелей обличен у пашы Готинского, или у других турских начальников и чтобы через тое не пришло ему без воли лишится своего отечества и всех тамошних его нынешних пожитков и сего ради просит

4

от двора Ея Пресветлого Императорского Величества жалованной грамоты с обнадеждованием что ежели прислучится ему отлучится от своего отечества за помянутую причину и возможно будет ему до Малой России прибыть, чтобы силою оной граматы

¹ S-a scris întâi în loc de спатарию-господарю, care apoi s-a tăiat cu cerneală.

был принят честно награжден и по рассмотрению его достоинства в службе Ея Величества принят.

Съм пунктам Лупул Настасъев ворнек потписалсе.

De la domnul Lupu pentru amintirea punctelor date excelenței sale domnului Vasile Ivanovici Zaburov.

1

În anul trecut, 1722, a fost chemat el, domnul Lupul, din Malorusia la Moscova de către răposatul prealuminatul cneaz Dimitrie Constantinovici Cantemir și, cu știința prealuminatului domn conte și mare cancelar Gavril Ivanovici Golovkin, s-a legat el, Lupul, prin jurământ și zăpis să slujească credincios fericitei și veșnic meritoasei pomeniri a prealuminatei majestății sale imperiale; și de la această dată el, Lupul, a slujit credincios, cum arată lucrările aflate în cancelaria gubernială a Kievului.

2

El, Lupul, s-a legat și la început el singur din țara Moldovei a corespondat cu luminăția sa pe lângă actualul domn moldovean Mihail Racoviță. Însă el, Lupul, cu timpul și-a deschis conștiința către actualul spătar moldovean Constantin Gavriliță și ei, împreună, timp de un an și jumătate au corespondat credincios cu luminăția sa. Însă, între timp, fiind el Lupul la Kiev și trimițând de la sine un om cu scrisori de la luminăția sa și de la sine către pomenitul spătar, acele scrisori au fost prinse de domn. Și atunci și spătarul însuși și Lupul au fost în mare frică. Însă și domnul singur s-a făcut părtaș acestei slujbe creștinești, după rîvna sa, și pînă astăzi corespundează împreună.

3

Însă, pentru că astăzi multe și diferite persoane ale curții domnului au aflat că corespondența din partea domnului și a spătarului cu luminăția sa se ține prin Lupul, care numai el singur către luminăția sa scrie, de aceea el, Lupul, este temător că, cu timpul, să nu fie denunțat pentru această slujbă de către dușmani pașei de Hotin, sau altor funcționari turci și, prin aceasta, să ajungă el fără voie a părăsi patria sa și toate averile lui actuale de acolo și pentru aceasta cere de la curtea prealuminatei majestății sale imperiale carte de miluire cu asigurarea că, dacă i se va întimpla lui a se desparți de patria sa pentru pricina pomenită și va putea sosi în Malorusia, în puterea acelei cărți să fie primit și răsplătit cu cinste și după aflarea meritului lui să fie primit în slujba majestății sale.

(ss) Aceste puncte Lupul Năstasă vornic le-a iscălit.

Originalul rus, scris pe două foi de hîrtie, poartă într-o numerotație veche nr. 712, cota MCLVIII/54.

Am datat textul de mai sus după 21 august 1723 fiindcă la această dată moare Dimitrie Cantemir, pe care serdarul Lupu îl vizitase în Rusia de două ori — o dată în 1721 și a doua oară în 1722.

Doc. nr. 3

<1724>

Salvconduct acordat lui Lupu Anastasă spre a putea călători nestingherit și a i se pune la dispoziție toate mijloacele de transport, de la Moscova la Kiev.

По указу.....и Самодержца Всероссийского и..... до Калуги за умалением подвод и едава, а от Калуги. ....

ямам давать волошенину Луппалу Анастасие<в .....без> всякого задержания, имея за те под<воды> .....Величества указу, а имянно от Калуги .....ких городов по четыре деньги и .....с.....городе до Киева по деньги ..... дорогом подвод .....и давать. Дан.....дня 1724-года

(пп) Алексей Дашков
печать емьского приказа

По Его Императорского Величества указу отправлен из Москвы из государственной коллегии иностранных дел в Киев

1724-и год Июня 24 дня записав в книгу по сей подорожной дать с Колуского яму ямских две подводы за указанные прогоны по указу без задержания.

Секретарь (п п) Назар Протопопов

1724 Июля 5 дня по сей подорожной записав в книгу взяв прогонные деньги подвод все.....провизии давать без задержания.

Conform ordinului .....
autocrat a toată Rusia și .....
pînă la Kaluga pentru acordarea căruțelor și a hranei iar de la Kaluga.....
se va da moldoveanului Lupul Anastasă .....
fără nici o zăticnire, avînd pentru acele căruțe .....
a ordinului majestății sale și anume de la Kaluga .....
orașe și două copeici ¹ și .....
pînă la Kiev cîte copeici ¹.....
..... pe drum, și căruțe să se dea.

Daț..... zi, anul 1724.

(ss) Alexe Dașkov

<Pe sigiliu>: Pecetea departamentului transporturilor.

Conform ordinului majestății sale imperiale a fost expediat din Moscova din colegiul de stat al afacerilor străine, la Kiev.

<De alte mlîni>

Anul 1724 iunie a 24-a zi am însemnat în registru după acest salvconduct să se dea de la secția transporturi din Kaluga două podvoade pentru cuvenitele menzilirii, conform ordinului, fără zăticnire.

(ss) Secretar Nazarie Protopopov.

Anul 1724 iulie a 5-a zi, după acest salvconduct am însemnat în registru luînd copeicile de transport ale căruțelor; să se dea toate proviziile fără zăticnire.

Originalul rus imprimat pe hîrtie și completat de mînă este deteriorat — lipsește o bună bucată din mijlocul documentului — și poartă într-o numerotație veche nr. 18, cota MCLVIII/2.

Doc. nr. 4

1724 august 3, Cetatea Kievopeterskăi.

Principele general Iurie Trubețkoi roagă pe toți comandanții de grade superioare și inferioare să acorde trecere liberă lui Luchian Anastasă, curier al împăratului Rusiei, și însoțitorilor lui, care merg de la Kiev la Bender și Țarigrad, în misiune din partea împăratului. Făgăduiește, în același timp, că de aceeași libertate se vor bucura în imperiul rus și supușii regiunilor pe unde trece Luchian Anastasă.

¹ În text: *денъгу*, monedă echivalentă unei jumătăți de copeică.

По указу Его Величества Петра Великого императора и самодержца всероссийского и протчая и протчая и протчая.

Иа нижеименованный командующий от армии Генерал аншефт и Киевской губернии Генерал Губернатор и от лейб гвардии Преображенского полку подполковник князь Юрий Трубецкой.

Чрез сие объявляем понеже оказатель сего курирь Лукьян Анастасиев послан ис Киева до Бендер и до Царяграда для некоторых Его императорского величества дел; того ради в надлежащем ему пути кто сим употреблен быти имеет Господ командующих вышних и нижних чинов всякого по состоянию дружескии просим дабы вышеписанной курирь с посланными за ним в конвое до Бендер четырьмя чело- веки казаками и вещми, везде имел свободной пропуск без задержания; что равно мерно и в Росийской империи моего всемилостивейшаго государя проезжающим из высоких областей подданным чинено быть может. Чего ради верности сие рукою нашею приписуем и княжескою печатью утверждаем.

Дан в Киевопечерской крепости 3 Августа 1724 года

(пп) Князь Ю. Трубецкой Генерал

Conform ordinului majestății sale Petru cel Mare, împărat și autocrat a toată Rusia etc. etc. etc.

Eu, cel mai jos numit, comandant de armată general en-chef și general guvernator al guberniei Kiev și locotenent-colonel al regimentului de gardă imperială Preobrajenski, principele Iurie Trubețkoi.

Prin aceasta vestim că prezentatorul acestuia, curierul Luchian Anastasă, este trimis de la Kiev la Bender și la Tarigrad pentru unele treburi ale majestății sale imperiale; pentru aceasta, în calea ce urmează, cine va vedea aceasta, rugăm prietenește pe domnii comandanți de grade superioare și inferioare, pe fiecare după rang, ca mai sus scrisul curier cu cei patru oameni cazaci, trimiși pentru paza lui plină la Bender și cu lucruri, pretutindeni să aibă trecere liberă fără piedică, ceea ce, în egală măsură, se va putea face și de către imperiul rus al preamilstivului meu domn, supușilor care vor călători din regiunile de sus.

Pentru a cărei încredințare cu mâna noastră iscălim și cu pecetea noastră princiară întărim.

Dat în cetatea Kievopeterskăi, la 3 august anul 1724.

(ss) Principele general Iurie Trubețkoi.

Originalul rus, purtînd un sigiliu aplicat în ceară roșie, este scris pe hîrtie formată din două foi; pe fila doua se află traducerea — contemporană — în limba polonă, a textului original de pe prima filă. Poartă nr. 23 dintr-o numerotație veche, cota MCLVIII/3 și 4.

Doc. nr. 5

1737 iulie 23, Nemirov.

Baronul Petre Șafirov, Artemie Volinski și Ivan Nepliev către Lupu Anastasă, anunțîndu-l că din scrisorile ce i s-au trimis de către Sukin, guvernatorul Kievului, Lupu știe că ei se află în Nemirov pentru a trata cu turcii. Pe omul său de încredere, Constantin Pogor, l-au ascuns acolo, de teamă să nu fie descoperit de turci, iar scrisorile lui Lupu către contele von Münnich și către Sukin le-au trimis prin curier special; îl roagă să nu aibă nici o teamă și să-i înștiințeze despre toate.

Благородный Господин,

По писмам Его высокоблагородия Господина Генерала Маеора и Киевского Губернатора Сукина вы известны находитесь о нашем прибытии в Немиров для трак-

тования с Турками и скоро мы желательны вашей коррешпонденции; того ради ведаю при том что людям вашим сюда приезжать и не безопасно мы человека вашего Константина Погора держали от себя тайно, а письма ваши к его сиятельству генералу фельдмаршелу графу фон-Минниху и к вышеупомянутому губернатору через народного куриера отправили его возвратно с сим нашим к вашему благородию посылаем, и просим, не имея никакого опасения, нас обо всем уведомлять за что мы вам действительно покажем сколь верности вашу к службе Ея императорского величества почитаем и как сами пребываем

Из Немирова Июля
23-го дня
1737-го года

Вашего благородия
ко услугам готовые
(пп) Барон Петр Шафиров.
(пп) Артеми Вольнскойой.
(пп) Иван Неплюев.

Domnule de bun neam,

Conform scrisorilor excelenței sale, domnului general-maior și guvernator al Kievului, Sukin, dumneavoastră ați fost înștiințat de sosirea noastră în Nemirov pentru a trata cu turcii și noi sîntem grabnic doritori de corespondența dumneavoastră.

Pentru aceasta, știind că venirea aici a oamenilor dumneavoastră nu este fără pericol, noi, pe omul dumneavoastră, pe Constantin Pogor, l-am ținut la noi ascuns, iar scrisorile dumneavoastră către luminăția sa generalul feldmareșal contele von Münnich și către mai sus-pomenitul guvernator le-am trimis prin inadins curier pe care îl trimitem și înapoi cu această scrisoare a noastră către dumneavoastră și rugăm ca să nu aveți nici o îngrijorare să ne înștiințați de toate pe noi, pentru care noi într-adevăr vă vom arăta cit cinstim credința dumneavoastră în slujba majestății sale imperiale și cum singuri sîntem la dispoziția dumneavoastră.

(ss) Baron Petre Șafirov.
(ss) Artemie Volinski.
(ss) Ivan Nepliuiev.

Din Nemirov, iulie a 23-a zi, anul 1737.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, după o veche numerație, nr. 20, cota MCLVIII/5.

Doc. nr. 6

1737 septembrie, Lagărul de lîngă riușorul Saksagani.

Generalul feldmareșal von Münnich acordă privilegiu serdarului Lupu, pentru serviciile aduse imperiului rus.

По Указу Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссийской и протчая и протчая и протчая.

Сего оказатель сердаръ Луппол к стороне ея Императорского Величества Всероссийской Моей Всемилостивейшей Государыни находитца весьма склонным и доброжелательным за которые ево ко Всероссийскому Империи оказанные доброжелательства и услуги сею салвогвардиеню снабдеаетца. Того ради войск ея императорского величества егда оное с помощью божескою в пред в тамошние места вступить имеет, господам камандующим повелеваетца и войск Его римскоцесарского величества господ камандующих покорно проситца оному Лупполу за вышеупоминаемые оказанные к стороне ея Императорского Величества доброжелательства и услуги, показывать всякое благоденствие и благосклонность и не показывать дому Его ника-

кого озлобления и обид но всякими образы Его сохранять и оберегать, якоже он того весьма достоин. А во уверение подписую сие рукою моею ис приложением обыкновенных моих печатей.

В лагере при реке Саксагане Сентября дня 1737 года.

(l. s.) Comte (ss) Münnich
General Veld-Maréchal.

Ея Императорского Величества Самодержицы Всероссийской Моей Всемилощивейшей Государыни учрежденными над воиски генерал фелтъмаршал государственной военной коллегий Президент над фортификациями Всероссийской Империи и над Лантъмилицим Украинским Корпусом Генерал директор Кирасирского и пехотного полков полковник и разных орденов кавалер граф фон Минних.

Conform ordinului majestății sale imperiale, autocrată a toată Rusia etc. etc.

Prezentatorul acesteia, serdarul Lupu se află foarte binevoitor și favorabil față de majestatea sa imperială a toată Rusia, a mea atotmilostivă doamnă, pentru care bunăvoință și serviciile sale arătate imperiului rus se răsplătesc cu acest privilegiu.

Pentru aceasta, cînd armatele majestății sale imperiale, cu ajutorul lui Dumnezeu, vor intra în acele locuri, se ordonă domnilor comandanți, iar domnii comandanți ai oștilor majestății sale romano-cesarice sînt rugați ca acestui Lupu, pentru mai sus pomenitele binevoiri și servicii aduse pentru partea majestății sale imperiale, să-i arate toată bunăvoința și să nu arate casei lui nici o răutate și obidă, ci prin toate mijloacele să-l păzească și să-l ocrotească, pentru că el merită aceasta întru totul.

Și pentru încredințare semnez aceasta cu mina mea, cu aplicarea obișnuitei mele peceti.

În lagărul de lîngă riușorul Saksagani, septembrie anul 1737.

(ss) Conte Münnich
General feldmareșal

Al majestății sale imperiale, autocrată a toată Rusia, a mea preamilostivă doamnă, organizator al armatei, general feldmareșal, președinte al colegiului militar de stat, director general al fortificațiilor întregului imperiu rus și al corpului ucrainean de miliție, colonel al regimentelor de chiurasieri și de infanterie și cavalier al diferitelor ordine.

Von Münnich.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi de mare format; poartă, după o numerotație veche, nr. 22, cota MCLVIII/7.

Doc. nr. 7

1737 octombrie 11, Nemirov.

Scrisoare către Lupu Anastasă prin care i se mulțumește pentru știrile trimise relative la inamici. Solii turci și austriei au plecat din Nemirov și în curînd vor pleca și cei ruși. Se trimite un privilegiu lui Lupu. Scrisorile lui către Münnich au ajuns bine. Este rugat să scrie cel puțin o dată la două săptămîni, iar cînd importanța chestiunii o va cere, și mai des.

Благородный Господин. . .¹

Вашего благородия письмо от 2-го сего же мы исправно получили, за которое также и за уведомление о неприятельских обращениях благодарствуем, и на оное во ответ сообщаем что турецкие послы отсюды отехали, также и римскоцесарские, потому и мы вскоре отезжаем в Киев и хотя мы от здешних мест и отдалимся, однако несумненно пребываем на вашу верность ко услугам ея императорского величества, что корреспонденцию свою продолжать будете, и тако просим

¹ Urmează un cifru: un pătrat ce cuprinde în interior o linie verticală și două orizontale, semnificînd numele Anastase.

как наичаще нас о всем уведомлять и адресовать свои писма к Киевскому губернатору через которого когда сами в Киеве не будем, всегда писма ваши верно получать можем, хотя и у двора Ея императорского Величества будем. Присланного к нам чловека вашего мы с сим к вам возвратно посылаем, прилагая при сем для вашего благородия салвогвардию, в которой вам не без нужды быть может, а к Генералу Фелтмаршалу для того человека вашего не отправили понеже с другим ни с кем такого важного для вас писма послать не смели, а писма ваши къ Его Сиятельству посланные всегда верно доходили как мы от него о том известие имеем. Чем окончевая паки прозбу нашу повторяем о частой вашей корреспонденции, и просим писать к нам хотя в две недели однажды, а когда важность дела востребует и чаще. В прочем мы пребываем с должным признанием верной вашей ревности к службе ея императорского величества которой засвидетелствовать не приминем и покажем действительно

Вашему благородию
что мы доброжелатели ваши
...¹

Из Немирова
Октября 14 дня 1737

Domnule...² de bun neam

Crisoarea domniei voastre de bun neam de la 2 ale acestei luni noi am primit-o în regulă, pentru care mulțumim, ca și pentru înștiințarea despre tendințele inamicului. Și, la aceasta, drept răspuns, comunicăm că solii turcești au plecat de aici; de asemenea și cei austrieci; de aceea și noi în curând plecăm la Kiev. Și, cu toate că noi din aceste locuri ne vom depărta, însă contăm nelndoielnic pe credința dumneavoastră în serviciul majestății sale imperiale că veți continua corespondența dumneavoastră și așa vă rugăm ca, cât mai des, să ne înștiințați de toate și să adresați scrisorile dumneavoastră către guvernatorul Kievului, prin care, cînd noi înșine nu vom fi în Kiev, totdeauna scrisorile dumneavoastră le vom putea primi întocmai, fie că vom fi și la curtea majestății sale imperiale.

Omul dumneavoastră, pe care ni l-ați trimis, vi-l trimitem cu aceasta îndărăt, adăugînd la aceasta, pentru dumneavoastră de bun neam, privilegiul de care dumneavoastră poate veți avea nevoie; și pentru aceasta n-am trimis pe omul dumneavoastră la generalul feldmareșal, pentru că cu nimeni altul o scrisoare atît de importantă pentru dumneavoastră n-am îndrăznit a o trimite; iar scrisorile dumneavoastră trimise către luminăția sa totdeauna au ajuns bine cum noi de aceasta avem știre.

Prin care sfîrșind, iarăși repetăm rugămîntea noastră pentru deasa dumneavoastră corespondență și rugăm să ne scrieți măcar o dată în două săptămîni iar cînd importanța lucrului o va cere și mai des.

După aceasta, noi rămînem cu cuvenita recunoaștere a credincioasei dumneavoastră rivne față de slujba majestății sale imperiale pe care nu vom pregeta a o atesta și a arăta că noi sîntem într-adevăr doritori de binele domniei voastre de bun neam...⁸

Din Nemirov, octombrie 14 zile, 1737.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, după o numerotație veche, nr. 16, cota MCLVIII/6.

¹ Semnează în cifru: o monogramă.

² Urmează un cifru: un pătrat ce cuprinde în interior o linie verticală și două orizontale, semnificînd numele Anastasă.

⁸ Semnează în cifru: o monogramă.

Doc. nr. 8

1738 mai 12, Nemirov.

Ilie Pliuskov către Lupu Anastasă rugându-l să-l informeze cînd va sosi în Moldova generalul Bonneval, fost în serviciul Turciei, care, fiind nemulțumit de Poartă și neputînd să se întoarcă nici în Franța nici în Austria, va veni în Rusia.

Высокоблагородный и высокопочтенный господин. . .¹

Особливейший Мой приятел и верный благодетель

Будучи с начала моего приезде сюда одолжен всегдашнему вашему высокоблагородия приятною корреспонденциею не иначе как весьма чувствен тому нахожусь и потом по приказании Вашего Высокоблагородия как в отсылке писем ваших в Киев так и во исполнении с приезжающими от вас во всем по желанию вашему учинить стараюсь. Видя такуюю вашу к нашей стороне ревность оной соответствовать тшусь, ведая к тому же что то приятно командирам моим от которых имянно мне так и поступать приказано. И тако в надежде на вашу к себе благосклонность адресуюсь к вам яко к моему истинному приятелю и благодетелю и доношу что понеже дано мне знать в вышнем секрете что обретающися в турецкой службе генерал Боневал Портою весьма недоволен и не знаю каким образом к нашему Генералитету отзывался и предложил разные представления которые все приняты и у нас опробованы, в следствие чего упомянутой Боневал будучи как выше упомянуто Турками недоволен прибежище свое у нас искать желает что ему с нашей стороны и окордовано, ибо как ваше высокоблагородие сами знать изволите, ему по известным его делам ни во Францию, ни в Цесарию ехать никоим образом невозможно, и тако у нас от турецкого невежества свободится хочет, и того ради поедет чрез здешния места, а мне ему всякую ассистенцию и в проезде его способствование учинить повелено. Но я не ведая когда он из ваших границ отехать возможет опасаясь весьма дабы незапным своим приездом меня во оплошности не нашол, следственно в погибель бы мне чрез то не попасть и чтоб с ним Боневалом. Того ради покорно прошу Вашего высокоблагородия яко моего искренняго приятеля о проезде ево Боневала мне заранее сообщить за что я во все дни живота моего вам обязан пребуду ибо от того я или щастие или нещастие во всю жизнь мою возимет, будучи сие мне повелено под таким жестоким опасением и при том вышней секрет рекомандован что и содержанию, а к вашему благородию в надежде на вашу приязнь по вышеизображенным резонам о том отозватца смелость приемлю уповая что тем меня одолжите, и таким образом учините чтоб я в пред в состоянии был оказать. С коликим почтением пребываю

Маия 12-го дня
1738 года
Немиров

Вашего Высокоблагородия
Особливейшаго моего приятеля
Покорный и верный слуга
(пп) Илья Плюсков

De înalt neam și înalt cinstite domn...²

Prea deosebitul meu prieten și bîncîcător credincios.

Fiînd, de la începutul sosirii mele aici, îndatorat de întotdeauna plăcuta înălțimii voastre corespondență, nu altfel decît că mă aflu foarte impresionat și, de aceea, conform dispoziției

¹ Urmează același cifru ca și în adresa documentului precedent.

² Urmează același cifru ca în adresa documentului nr. 7.

domniei voastre de înalt neam, atât în trimiterea scrisorilor domniei voastre la Kiev, cât și în îndeplinirea întru totul, după dorința domniei voastre, eu mă străduiesc în ceea ce privește cei sosiți de la dumneavoastră.

Văzînd o astfel de rîvnă a domniei voastre către partea noastră, mă străduiesc a corespunde acesteia, aflînd că aceasta este plăcută și comandanților mei, de care anume mi s-a poruncit a proceda așa.

Și astfel, în nădejdea bunăvoinței domniei voastre către mine, mă adresez domniei voastre ca la al meu adevărat prieten și binefăcător și raporlez că, deoarece mi s-a dat mie în știință în cel mai mare secret că generalul Bonneval, ce se află în serviciul Turciei, este foarte nemulțumit de Poartă și nu știu cum, în ce chip, s-a pronunțat față de generalisimul nostru și a prezentat diferite propuneri, care toate au fost primite și aprobate de noi, în urma căreia pomenitul Bonneval, fiind cum s-a pomenit mai sus nemulțumit de turci, dorește să-și caute refugiu la noi, ceea ce lui din partea noastră i s-a și acordat, căci, după cum domnia voastră de înalt neam veți binevoi înșiși a afla, lui, după faptele lui cunoscute, nici în Franța, nici în Austria a pleca, în nici un chip nu-i este cu putință și astfel la noi vrea să se elibereze din grosolănia turcească și de aceea va trece prin aceste locuri; iar mie mi s-a poruncit să-i acord toată asistența și să-l sprijin în trecerea lui. Însă eu, neștiind cînd va putea pleca el din regiunile domniei voastre, mă tem foarte ca prin sosirea sa neașteptată să nu mă aflu surprins; ca urmare eu să nu cad, prin aceasta, în pieire din pricina lui Bonneval.

De aceea, rog plecat pe domnia voastră de înalt neam, ca pe al meu sincer prieten, a-mi comunica de sosirea lui Bonneval mai dinainte, pentru care eu, în toate zilele vieții mele, vă voi fi îndatorat, căci, din aceasta, eu sau fericire sau nenorocire voi avea în toată viața mea.

Acestea ce vor fi mi s-a poruncit sub cea mai înfricoșată prevedere și mi s-a recomandat întru aceasta cel mai mare secret, ceea ce îl și țin; iar domniei voastre de înalt neam am luat îndrăzneala a relata, în nădejdea bunăvoinței domniei voastre, după motivele exprimate mai sus, nădăjduind că prin aceasta mă veți îndatora și veți face în așa chip ca eu să fiu în stare a arăta mai departe.

Cu deosebit respect, sînt al înălțimii voastre de bun neam, preaosebitului meu prieten, slugă supusă și credincioasă,

(ss) Ilie Pliuskov.

Mai, a 12-a zi, anul 1738, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerație, nr. 4, cota MCLVIII/8.

Doc. nr. 9

1738 octombrie 23, Nemirov.

Scrisoarea lui I. Pliuskov către Lupu Anastasă, prin care-l înștiințează că comandanții săi așteaptă de la dînsul scrisori; îi trimite și o scrisoare de la Neplieve.

Высокоблагородный и высокопочтенный Господин . . .¹

Милостивой Государь Мой и благосклонный приятель

Довольно мне чувствена ваша особливая приязнь на которую всегда несумненно уповаю. И тако в надежде оной сие терпеливостию благосклонной вашей корреспонденции ожидаю о чем мои командиры непрестанно ко мне писать изволят что они не инако как в прежней к вам консидарации пребывают и то бы приятных

¹ Urmează același cifru ca și în adresa documentelor nr. 7 și 8.

ваших писем охотно видеть желают, чем не сомневаюсь я чтобы ваше высокоблагородие по всегдашней своей истинной приязни удостоить не изволили. Я же каково письмо от господина Неплюева до вас адресованное получил, оное имею честь при сем включить посылая сие чрез Павла Панаиотия и буду ожидать респонсу.

В нашей стороне обстоит за помощью божиею благополучно что объяв я должнейшим почтением есмь

23 Октября
1738 года
Немиров

Вашего Высокоблагородия
и особливейшаго приятель
Покорный и верный слуга
(пп) И. Плюсков

De înalt neam și preacinstite domn...¹

Iubitul meu domn și prieten binevoitor,

Îmi este destul de plăcută deosebita dumneavoastră prietenie, în care eu totdeauna neîndoielnic nădăduiesc. Și așa, în nădejdea acesteia, cu răbdare aștept corespondența dumneavoastră binevoitoare, despre care comandânții mei binevoiesc a-mi scrie neconținut că ei nu altfel sînt către dumneavoastră decît cu aceeași considerație de mai înainte și că plăcutele dumneavoastră scrisori doresc a le vedea cu plăcere, ceea ce eu nu mă îndoiesc că excelența voastră, cu a sa de totdeauna prietenie, va binevoi a ne învrednici. Eu însă scrisoarea ce am primit de la domnul Nepluev adresată dumneavoastră, am onoarea a o alătura la aceasta, trimițînd aceasta prin Pavel Panaioti și voi aștepta răspuns.

În partea noastră, cu ajutorul lui Dumnezeu, este bine, ceea ce comunicînd cu cinstea cuvenită, sînt al excelenței voastre prieten deosebit, slugă supusă și credincioasă,

(ss) I. Pliuskov.

23 octombrie anul 1738, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerație, nr. 39, cota MCLVIII 9.

Doc. nr. 10

1739 februarie 5, Sankt Petersburg.

Împărăteasa Ana a Rusiei, ridică pe serdarul Lupu Anastasă la rangul de consilier de stat și îi acordă azil în Rusia dacă va fi nevoit să fugă din Moldova, din pricina turcilor. Cartea se dă la cererea lui Lupu.

Божиею милостию мы Анна Императрица и Самодержица Всероссийская и протчая и протчая и протчая.

Объявляем чрез сие кому ведать надлежит, что Молдавской земли сердарь Лупполь Анастасиев которой хотя под властью оттоманской порты обретаясь, однакоже по доброй его христианской совести к нам и Империю нашему доброжелательству в интересах наших службу его от давного времени продолжает, при засвидетельствовании о той его к нашей стороне усердной службе представлял, коим образом он по причине такого своего произвождения от Турок и партизанов оных в опасности и страхе находится. И для того нас всеподданнейше просил о нашей ему сжалованной грамоте со всемилостивейшим обнаденживанием дабы он при всяком случае то есть когда принужден будет из Молдавии ретироватца в иную сторону или в наш имперium по службе его определен был в какой ранг с потребным на содержание жалованьем. Мы потому его сердаря Лупполя покорнейшему прошению в разсуждении вышеозна-

¹ Urmează același cifru ca în adresa documentelor nr. 7 și 8.

ченной ево оказанной нам службы будучи оною довольны, чрез сию нашу императорскую грамоту, оного в чин нашего статского советника всемилоостивейше жалуем и учреждаем обнадеживая что он всегда при продолжении его к нам и империи нашей постоянной и ревностной службы, содержан будет в нашей императорской милости. И тако повелеваем всем нашим подданным помянутого Луппола Анастасиева за нашего статского советника надлежащим образом признавать и почитать и в случае бытности в Молдавской земле войск наших командиром оных ему Лупполку с его фамилиею не токмо никаких налог и озлоблении не чинить, но наипаче оного при совершенной целости движимого и недвижимого его имения и во всем протчем всякими образы охранять и защищение ему подавать. Когда же он Лупполь по каким опасным причинам принужден будет из Молдавии ретироваться то его в наш империум со всяким ему при том потребном вспоможении в которое б место не приехал везде принять.

На противу же того мы во всемилоостивейшей надежде пребываем что он видя себе такую нашу императорскую милость, службу свою и доброжелательство в интересах наших всегда с ревностию производить не оставит для вящаго ему Лупполку о такой нашей к нему милости уверения, мы сие нашею собственною рукою подписали и нашу печать приложить повелели. Дан в Санкт Петербурхе Февраля 5-го дня 1739-го году.

(пп) Анна

(пп) Г. Х. Остерман.

(пп) К. Алексей Черкасский

(пп) Артемей Волынской.

Copie tălmăcită de preutul Ion Banul.

Cu dumnezăiască milă, noi Ana, Împărătiasa și săngură stăpânitoare a toată Rosăe, și altile și altile.

† Arătăm printr-aceasta cui s-ar căde a ști ce-i în țara Moldovii sărdar Lupul Anastasă, carele este supt stăpânire Porții turcești, aflându-să odinăoară de a lui bună voe cu sfatul creștinescu cătră Împărăție noastră, de bună voe lui întru lucrurile trebuințelor noastre cu slujba lui de multă vreme lungindu-să, prin mărturie aceia a lui cătră parte noastră cu diadinsul încredințată slujbă ce au pus înainte în ce chip el, după pricina aceia, din bună voe sa de la turci și păzătoriu a celora în cale ce să află. Și, pentru aceia, noi întru toată plecare lui, au cerșut de la noi lui carte de miluire întru toată milostivire și cu nădejde ca să fie el cu toată trebuința ci este cându va fi nevoit din Moldova să iasă într-altă țară, sau supt a noastră Împărăție după slujba lui hotărât să fie, în care țanut cu trebuință spre țanere și miluire.

Noi, după a lui poftă, 'pre Lupul sărdar mai sus numită slujba lui ce am arătat, fiind el printr-această a noastră Împărătiască carte însămnat, pre acela în rândul nostru sfetnic întru toată milostivire îl miluim și îl îndestulăm cu bună nedejde, căci el totdeauna [cici el] după dătorie lui cătră noi a Împărății noastre stătornică și slujbă încredințată, ca să fie țanut întru a noastră Împărătească milă.

Și așe poruncim tuturor supușilor noștri mai sus numitul Lupul Anastasă, pentru aceasta al nostru sfetnic, după datorie cinstii, ca să știe, să știe cinstiască întâmplare ce s-ar face în țara Moldovii prin oștile noastre, poroncitorii noștri ce viți fi cu acele oști pe Lupul cu a lui toată casă nu numai să nu fie supărat, nici nevoit întru nemică străcăciune să nu i să facă, ce mai vartos pre acela desăvârșită și întreg nemișcată și nerușită avere lui și toate altile cu toate chipurile a le păzi, și paza lui să i să de, cându el Lupul după aceste păzâte pricini, nevoit va fi sau supărat din Moldova vrându să miargă, căci el vrându către Împărăție noastră cu toate ale lui trebuință întru agiutoriu or în ce târgu sau locu ar veni, pre-

tutindine poroncim ca să-l primască; iar înpotrivă aceeașii, noi întru tot nădejde petrecem, căci el, văzându luiș a noastră înpărătiască milă, slujbă a sa și buna voire în sfaturile noastre totdeauna cu dorire poftindu să nu o lasă, pentru a voastră și a lui Lupul de această a noastră cătră dânsul milă și încredințare. Și noi această a noastră încredințare am iscălit cu mână și cu pecete noastră a pecetlui am poroncit.

Datu-s-au în vă Sankt Petreburh, februar 5 zăle, anul 1739.

Originalul rus cu pecetea mare timbrată este scris pe hirtie formată din două fol; pe fața celei de-a doua foi se află traducerea contemporană a originalului făcută în limba latină. În același pachet se află și o copie a originalului făcută la începutul sec. XIX.

În traducerea preotului Ion Banul lipsesc semnăturile: Conteș H. Osterman, cneaz Alexei Cerkaski și Artemii Volinski. Copia are cota MCLVIII/10.

Doc. nr. 11

1739 iulie 1.

Scrisoarea lui I. Pliuskov către Lupu Anastasă anunțindu-l că i-a primit scrisoarea dimpreună cu altele două adresate comandanților săi și îl roagă să răscumpere din robie pe reiterul (cavaleristul) Iacov Babin, care a căzut prizonier la Oceaков și se află la Țarigrad, plătind pentru el trei sau chiar patru sute de lei.

Высокоблагородный и высокопочтенный господин...¹ и особливейший приятель Ваше благосклонное писание чрез сего вручителя Андрея и потом две пробы я сего числа в целости получил ис которых пробу одну под знаком А² до н³ а другую под знаком н³ в то место где Костянтян обретаецца сегоже числа я верно отправил в чем благоволите быть известны. При сем же одно посылаю до вашего благородия полученное от н³ которое до сего числа к вам послать было мне не с кем. Я по приказу господина А² ваше благородие покорно прошу понеже в тот год как Очаков взят попался в плен наш реитар Яков Бабин о котором ведомо есть яко оной у гетмана молдавского находитца в Царемграде. Дабы ево пожаловали вы во длух христианства из неволи выкупили а денги хотя до трех сот или до четырёх сот левнов господин А² обещаецца вам з благодарением заплащать и я о сем приятного вашего уведомления ожидая пребуду в должным почтением

1 июля
1739

Вашего Высокоблагородия
Покорнейший слуга
(пш) И.П.

De înalt neam și preacinstite domn...³

și prea deosebit prieten,

A dumneavoastră scrisoare prietenească, prin acest trimis Andrei și apoi două probe eu astăzi le-am primit în întregime, dintre care o probă cu semnul н⁴ către N⁴ și cealaltă cu semnul н⁴ în acel loc unde se află Constantin tot astăzi le-am trimis, ceea ce binevoii a fi încunoștiințat. Odată cu aceasta, una v-o trimit către domnia voastră de bun neam ce am primit-o de la N⁴ și pe care pînă astăzi n-am avut cu cine să v-o trimit. Eu, conform ordinului domnului А⁴, rog supus pe domnia voastră de bun neam, pentru că în acel an când a fost luat Oceaковul, a căzut prizonier reiterul nostru Iacov Babin — despre care se știe

¹ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9.

² Nume cifrat.

³ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9.

⁴ Nume cifrat.

că el se află la hatmanul Moldovei¹ în Țarigrad — ca să binevoiți dumneavoastră, în duhul creștinătății, să-l răscumpărați din robie, iar banii, chiar pînă la trei sute sau pînă la patru sute lei, domnul A² se îndatorează a vi-i plăti cu mulțumită. Și eu, despre această plăcută a dumneavoastră înștiințare, aștept și sint cu cinstea cuvenită,

Al domniei voastre de înalt neam,

Prea supusă slugă,

(ss) I. P<liuskov>.

1 iulie 1739

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche nume-rotație, nr. 42, cota MCLVIII/11.

Doc. nr. 12

1739 septembrie 5.

Inventar de averea luată de către cazacii de pe Doneț și de principele Dumitrașco Cantemir de la aga Lupu Anastasă și de la rudele sale din satul Albești.

Реестр сколько забрано Его милости от пана Лупула Анастасиевича аги.

Септевриа 5 числа 1739.

ѣ и три коней з кобилами пана аги которие взиаи козаки от Донци в места названного Кирилгатури з села Албешть.

ѿ тринадцать брата моего Костантина Анастасиевича коней з кобилами.

ѿ и пять сестри Егожь Лупула аги тожь коней и клиачь.

ѿ и три Тодора Каземера и брата его Ивана коней ѿ клиачь.

Всехь коней и клиач чотириста шесть десиат и чотири.

Семьдесиат и пять волов самих моих. Девиат десиат и три коров малих и великих тридцать и два волов брата моего Костантина.

Шестьдесиат коров и чотири тожь брата моего. Сто и семьдесиат и девиать коров шурина брата жони моей родного.

Всехь волов и коров чотириста чотири³ десят и три.

Сколько овец взиаю.

Две тисиачи семь⁴ сот и тридциать овец мое вкупе и шурина моего.

Пиат бут вина тестиа моего митрополита вкупе со мною.

Осмь соть тридциат пчол моих и брата моего родного.

Другие речи сира сухого кошквалев и масла бочок сира и котлов сколько и другие посуди медние на двестьпиадесиат рублов взиаю.

Триста семдесиат рублей потаксовано женчугу ѿ риадов ис зотових грошей и сукне что побрано у Каземера от козаков побрано.

Семдесиат и шесть коней и клиач моего зиагиа Панаети что сестру мою держит, взиаю коло Ниамцу, а взиаи кнезь Кантимерь Думитрашко.

Господин кнезь Кантимер пограбель мне от моих скрень больших именно не знаю разе за поворотом моим до Яс осмотру и учиню известие в концелярию.

У писаря моего Аксентиа Михайлова взято коней двое, скота девиатеро и готовех грошей рублей дванадциат.

Inventar de cite s-au luat măriei sale panului aga Lupu Anastasă.

1739 septembrie 5.

¹ Probabil capuchehaia Moldovei la Poartă.

² Nume cifrat.

³ La început s-a scris семьдесиат care apoi s-a șters de aceeași mână cu cerneală.

⁴ Între тисиачи și семь s-au scris: овец моих, care apoi s-au șters de aceeași mână.

223 cai cu iepe ale panului aga, ce le-au luat cazacii de pe Donet, din ținutul numit Cîrligătura, din satul Albești.

113 ai fratelui meu Constantin Anastasă, cai cu iepe.

85 ai surorii lui Lupul aga, tot cai și iepe.

43 ai lui Todor Cazimir și ai fratelui său Ivan, cai și iepe.

În total cai și iepe patru sute șasezeci și patru.

Șaptezeci și cinci boi numai ai mei.

Nouăzeci și trei vaci mari și mici.

Treizeci și doi boi ai fratelui meu Constantin.

Șasezeci și patru vaci tot ale fratelui meu.

O sută șaptezeci și nouă vaci ale cumnatului, fratele dreptei mele soții.

În total boi și vaci patru sute patruzeci și trei.

Cite oi s-au luat.

Două mii șapte sute și treizeci oi ale mele dimpreună cu ale cumnatului meu.

Cinci butii cu vin ale socrului meu, mitropolitul, dimpreună cu ale mele.

Opt sute treizeci stupi ai mei și ai fratelui meu drept.

Alte lucruri: brînză uscată, cașcavaluri și unt, putine cu brînză și cazane, cun și alte vase de aramă, s-au luat de două sute cincizeci ruble.

Cu trei sute șaptezeci ruble s-au taxat perlele: 12 șiraguri cu bani de aur și îmbrăcăminte ce s-au luat de la Cazimir, s-au luat de cazaci.

Șaptezeci și șase cai și iepe ai cumnatului meu Panaiot, care ține pe sora mea, s-au luat lingă Neamț și au luat cneazul Dumitrașco Cantemir.

Domnul cneaz Cantemir a prădat din scrinurile mele mari. nu știu ce anume, numai după întoarcerea mea la Iași voi cerceta și voi face știre la cancelarie.

De la pisarul meu Axentie Mihailov s-au luat doi cai, nouă vite și bani gata ruble douăzeci,

Originalul este scris pe două foi de hîrtie; pe verso celei de-a doua file are o însemnare posterioară în grecește. Poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 18, cota MCLVIII/14.

Doc. nr. 13

1739 septembrie 14, Nemirov.

I. Pliuskov către Lupu Anastasă anunțîndu-l că, urmînd dorinței lui Lupu de a-și trimite scrisorile prin Rașcov, a trimis acolo ca om de încredere pe un popă Iosaf. Nădăjduiește că cei doi oameni ai lui Lupu, C. căminar și Ermen Ostalov au ajuns cu bine la Lupu; pe Ostap cel bătrîn l-a oprit pentru a i-l trimite cu această scrisoare la care adaugă o alta de la unul dintre șefii lui Pliuskov. Îl roagă din nou să intervină pentru eliberarea reiterului Babin

Высокоблагородный и Высокопочтенный Господин...¹ Милостивой Государь Мой и особливейший приятель

Сего числа получил я от господина А² на полученных от вашего высокоблагородия ответ которой имея честь при сем приложить чтоже ваше высокоблагородие к господину А² писали яко намерены вы писма свои пересылать чрез Рашков чего б ради иметь нам тамо верного человека. И потому вашему желанию ныне по приказу А определен быть в Рашкове с нашей стороны верной человек некоторой по которой был прежде сего в Дубосарах при атамане Анания писарем, имя ему Иосаф, которой рекомендовано случившиися от вашего высокоблагородия писма или послан-

¹ Urmează același cifru ca la începutul textului documentului 11.

² Nume cifrat.

цов сюда верно препроводятъ и прошу вас государя моего чрез него Иосафа писма свои присылать которые командирам моим zelo приятны быть могут.

Притом же вашего высокоблагородия наиприлежнейше прошу по прежним моим прошениям о свободе имеющагося в Царемграде взятого в плен нашего реитара Бабина пожаловать приложить свое старание чтоб оной мог бы свободен в чем на вас государя моего благонадежен пребуду.

Я уповаю что ваши посланцы два К. каминар и другой Ермен Остапов до вашего высокоблагородия уже возвратилися и с сим отправлен Остап старой которой здесь до сего числа от А¹ ответу дожидался. В протчем желаю мною вашей приятнейшей корреспонденции во ожидании пребываю и остаюсь в должнейшим почтением Вашего Высокоблагородия и особливейшаго приятеля покорный и верный слуга

14 Сентября
1739 года
Немиров

(m) И.П.

De înalt neam și înalt cinstite domn... ²

Milostivul meu domn și preaoșebit prieten,

Astăzi eu am primit de la domnul А¹, ca răspuns la ceea ce a primit de la domnia voastră de înalt neam, ce am onoare a-l alătura la aceasta, ceea ce excelența voastră ați scris către domnul А¹ că intenționați a trimite scrisorile domniei voastre prin Rașcov, pentru care noi trebuie să avem acolo om credincios.

Astăzi, după dorința domniei voastre, conform ordinului lui А¹, s-a hotărât să fie în Rașcov din partea noastră ca om credincios un oarecare popă care mai înainte de aceasta a fost la Dubosari pe lângă atamanul Anania ca pisar, numele lui este Iosaf, căruia i s-a recomandat ca scrisorile sau trimișii ce se vor întâmpla de la excelența voastră aici credincios să aducă; și rog pe domnia-voastră domnul meu ca să trimiteți prin Iosaf scrisorile ce pot fi foarte plăcute comandanților mei.

Apoi rog cât mai srguincios pe excelența voastră, după cererile mele de mai înainte, pentru eliberarea reiterului nostru Babin ce se află în Tarigrad luat prizonier, să binevoiți a pune stăruința domniei voastre ca acela să poată fi eliberat, căci în dumneavoastră, domnul meu, am bună nădejde.

Eu nădăjduiesc că cei doi trimiși ai domniei voastre C. căminar și celălalt Ermen Ostalov s-au și întors la excelența voastră și cu aceasta a fost trimis Ostap cel bătrîn, care a așteptat aici pînă astăzi răspunsul lui А¹.

Așadar, sînt în așteptarea doritei și preaplăcutei domniei-voastre corespondențe și rămîn cu cuvenitul respect al excelenței voastre și preaoșebitului prieten slugă supusă și credincioasă,

(ss) I. P<liuskov>.

14 septembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o numerotație veche, nr. 43, cota MCLVIII/15.

Doc. nr. 14

1739 octombrie 10, Hotin.

Pașaportul acordat de generalul von Münnich agăi Lupu spre a putea merge cu însoțitorii la Iași.

¹ Nume cifrat.

² Același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9 și 1f.

По Указу Ея Императорского Величества Самодержице Всероссийской и прочая и прочая и прочая.

Оказатель сего ага Лупполь с обретающимися при нем имеет ехать до Яс, того ради оному аге Лупполь и будущим при нем учинить свободной пропуск везде без задержания.

А во вещь уверение сей пашпорт при подписании руки и с приложением обыкновенною моею печати.

Дан в Хотине Октября 10 дня 1739 года.

Командующий над войски ея Императорского Величества Генерал фелтмаршал Государственной военной коллегии Президент и разных орденов кавалер граф Фон Миних.

(ss) Comte Münich

Conform ordinului majestății sale imperiale, autocrată a toată Rusia etc.etc.etc.etc. Prezentatorul acestuia, aga Lupu cu cei ce se află cu el, va merge pînă la Iași, pentru care acestui agă Lupu și celui ce va fi cu el să i se facă trecere liberă pretutindeni, fără zăticnire.

Și, spre mai mare încredințare, acest pașaport este cu iscălitura mîinii și cu punerea obișnuitei mele peceți.

Dat la Hotin, în octombrie a 10-a zi, anul 1739.

Comandantul armatelor majestății sale imperiale,

Generalul feldmareșal, președinte al colegiului militar de stat și cavaler al diferitelor ordine, contele von Münnich.

(ss) Comte Münnich

Originalul rus cu pecetea aplicată în ceară roșie, este scris pe hîrtie formată din două foi. Pe fila a doua verso se află următoarea însemnare cu litere chirilice a lui Lupu: «Оказу де слобозăние де ла Хотин». Poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 35, cota MCLVIII/16.

Doc. nr. 15

1739 noiembrie 29, Nemirov.

Ilie Pluskov către Lupu Anastasă anunțindu-l că a primit, prin Andrei Pogor, două pachete trimise șefilor săi. Îl roagă să-l informeze dacă a primit scrisoarea sa și a unuia dintre șefii săi, trimisă prin Trofim Stafinko, și să-i trimită pe reiterul Babin, eliberat din robia turcească, promițînd să-i restituie banii dați pentru eliberare.

Высокоблагородный и Высокопочтенный Господин...¹

Милостивой Государь мой и особливейший приятель

Вашего высокоблагородия два пакета один до м², другой до А³ чрез вашего человека Андрея Погора я 28 сего Новембрия в целости получил, которые сего числа в Киев исправно и верно отправлены, на которые уповаю в скорости и респонс получить и тогда оной чрез тогож Погора до вас отправлю, а в другие места никуда писем ваших посылать не будем.

Я прошлого Сентября 14 до вашего высокоблагородия отправил при своем писме один пакет от господина А³ чрез вашего присланного человека Трофима Стафинка и оной пакет не знаю в получении вашем имеетца ли, прошу меня уведомить ныне.

¹ Urmează același cifru ca în adresa actelor de sub nr. 7—9, 11 și 13.

² Nume cifrat.

³ Urmează același cifru ca la începutul textului actelor nr. 11 și 13.

Ныне А¹, ко мне по приказу вашему пишет что известной реитар Бабин из неволи вашим старанием уже выкуплен. Того ради когда оной привезен будет, прошу оного ко мне прислать, а у меня денги за него в готовности имеютца.

В протчем всежелатель иа приятной вашего высокоблагородия корреспонденции а особливо потребно нам вериное известие о везире чего ожидаю з должным почтением остаюся

Вашего высокоблагородия Милостивого Государя моего покорныи и верныи слуга
(пп) И.П

29 ноября 1739 года Немиров

De înalt neam și înalt cinstite domn...²

Milostivul meu domn și preaoșebit prieten,

Ale excelenței voastre două pachete, unul către M.³ și altul către A⁴, prin omul domniei voastre Andrei Pogor, eu la 28 a acestui noiembrie le-am primit întregi, care astăzi au fost trimise în regulă și întocmai la Kiev, la care nădăjduiesc că în curind să primesc și răspuns; și atunci, pe acesta, prin același Pogor, îl voi trimite domniei voastre, iar în alte locuri nicăieri nu vom trimite scrisorile domniei voastre.

Eu, la 14 ale trecutului septembrie, am trimis excelenței voastre, pe lângă scrisoarea mea, un pachet de la domnul A⁴ prin omul trimis de dumneavoastră, Trofim Stafinko, și acel pachet nu știu se află oare în primirea domniei voastre, vă rog să mă înștiințați anume.

Acum A⁵, conform ordinului domniei voastre îmi scrie că cunoscutul nostru Babin a și fost răscumpărat din robie prin stăruința domniei voastre. Deci, cînd acesta va fi adus, rog să-l trimiteți la mine, căci eu am la mine gata banii pentru el.

Și sînt întru totul doritor plăcutei corespondenței a excelenței voastre; mai ales avem nevoie de știrea exactă despre vizir, ceea ce și aștept.

Cu respectul cuvenit, rămîn al excelenței voastre, milostivul meu domn, supusă și credincioasă slugă.

(ss) I. P<liușov>.

În 29 noiembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată dintr-o foaie; poartă, dintr-o numerotație veche, nr. 34, cota MCLVIII/17.

Doc. nr. 16

1739 decembrie 12, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliușkov către Lupu Anastasă, arătîndu-i că a primit prin Andrei Pogor cele două pachete destinate comandanților săi, pe care le-a trimis la Kiev. Așteaptă cu nerăbdare noile știri promise și îl anunță că nu mai este necesară intervenția pentru eliberarea lui Babin, care va fi eliberat în cadrul schimbului de prizonieri.

Высокоблагородный и высокопочтенный Господин...⁶

Милостивой Государь мой и особливейший приятель

О получении Мною и об отправлении в Киев последних от вашего Высокоблагородия чрез Андрея Погора присланных два пакетов, хотя я 29 минувшаго Ноября чрез егожь Погора имел честь Вашему Высокоблагородию доносить однакожь

¹ Inițială pentru nume cifrat.

² Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11 și 13.

³ Nume cifrat.

⁴ Urmează același cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11 și 13.

⁵ Inițială pentru nume cifrat.

⁶ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13 și 15.

и ныне не преминуя паки известить что оные ваши два пакета действительно командирами моими «М¹» и «А²» отобраны, о чем я уже и респонс имею за что оные весма вас благодарствовать приказали ис писма жь Вашего усмотрено что Ваше Высокоблагородие еще в скорости намерены были до А³ отправить. Того ради я о том всеприлежно вашего высокоблагородия прошу дабы мы новыми известиями оставлены не были сего всежелателно ожидая и для того сей посланец нарочно до вашего высокоблагородия послан. При томже не могу оставить Вашему Высокоблагородию припоминуть что пред сим по приказу господина «А³» просил я вас о выкупе рейтара Бабина о чем уже и от вашего Высокоблагородия был я уведомлен яко о свободе оного людям Вашим старатца приказано. А понеже ныне разумеецца ево рейтара выкупать не для чего ибо по размене ратификации со обоих сторон пленные имеют быть свободны. В протчем паки всеуслужно прошу пожаловать благосклонною своею до командиров моих корреспонденциею не замедлить. В чем пребываю благонадежен з достойным почтением остаюсь

12 Декабря   Вашего Высокоблагородию Милостиваго Государя моего
1739 года   Покорный и верный слуга (пп) Илья Плюсков
Немиров

De înalt neam și prea cinstite domn...³

Iubitul meu domn și prea osebit prieten

Despre cele două ultime pachete trimise de excelența voastră prin Andrei Pogor, primite de mine și trimise la Kiev, eu, cu toate că la 29 a trecutului noiembrie am avut onoarea a raporta excelenței voastre prin același Pogor, totuși, și acum, nu conținesc iarăși a înștiința că acele două pachete ale dumneavoastră au fost luate într-adevăr de comandantii mei M⁴ și A⁵, despre care lucru eu am și răspuns că aceia au poruncit să vă mulțumesc foarte mult și că, din scrisoarea dumneavoastră, se vede că excelența voastră intenționați încă în grabă a trimite către A⁵.

De aceea, eu pentru aceasta, cu tot sirgul rog pe excelența voastră ca noi să nu fim lipsiți de știri noi, acestea așteptându-le cu toată dorința; și pentru aceasta, acest sol este înadins trimis către excelența voastră.

Pe lângă aceasta, nu mă pot lipsi a nu aminti excelenței voastre că, înainte de aceasta, conform ordinului domnului A⁵, v-am rugat pentru răscumpărarea reiterului Babin despre care acum și de excelența voastră am fost înștiințat că pentru eliberarea acestuia ați poruncit oamenilor dumneavoastră. Și pentru că acum se înțelege că nu mai este nevoie a răscumpăra pe acest reiter pentru că, după schimbul de ratificare, prizonierii din ambele părțile vor fi liberi, totuși rog iarăși prea îndatorat a nu întârzia de a onora o binevoitoare dumneavoastră corespondență pe comandantii mei, întru care sînt bine încredințat.

Cu cinstea cuvenită rămîn al excelenței voastre, iubitului meu domn, slugă supusă și credincioasă,

(ss) Ilie Pliușkov

12 decembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe o foale de hirtie; poartă, dintr-o veche numerotație nr. 47, cota MCLVIII/18.

¹ Nume cifrat.

² Urmează același cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11, 13 și 15.

³ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 11, 13, 15.

⁴ Vezi nota 1.

⁵ Vezi nota 2.

Дос. nr. 17

1739 decembrie 12, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliușkov către Lupu Anastasă anunțându-l că, pentru plîngerea lui Constantin Pogor în privința banilor ce trebuia să ia de la unul Ruvel pentru două butii de vin, să se socotească cu acesta cînd va veni la Nistru, deoarece Ruvel a fost scos din serviciul prestat pînă atunci.

Милостивый Государь мой и особливейший приятель...¹

Понеже пред сим от Константина Погора происходило требование о денгах за посланные с Рувелем две буты вина о чем уже и А² было донесено а ныне от его превосходительства ко мне писано что оной Рувель будучи в Киеве вина все распродал и денги собрал и со всем от его Превосходительства уволен и токмо ныне зависит от него Рувеля когда он похочет ис Киева возвратно ехать и когда он к Днестру приедет в то время он Погор с самим им Рувелем о денгах за вино свое рахунок иметь может. Чго донести, всегда пребываю в должным почтением

12 декабря
1739 году
Немиров

Вашего высокоблагородия покорный и верный слуга
(ш) И. П.

Iubitul meu domn și preaoșebite prieten...³

Pentru că înainte de aceasta s-a produs cererea din partea lui Constantin Pogor pentru banii a două butii cu vin trimise cu Ruvel, despre care s-a raportat și lui A⁴, iar acum de la excelența sa mi s-a scris că acel Ruvel, fiind în Kiev, a vîndut tot vinul și banii i-a strîns și a fost dat afară cu totul de excelența sa; și acum depinde numai de el, Ruvel, cînd el va voi să plece îndărăt din Kiev și cînd el va sosi la Nistru, în acel timp el, Pogor, singur cu Ruvel poate avea socoteală de banii pentru vin. Ceea ce raportînd, sînt totdeauna cu cinstea cuvenită, al excelenței voastre supusă și credincioasă slugă,

(ss) I. P<liușkov>.

12 decembrie anul 1739, Nemirov.

Originalul rus este scris pe o foaie de hîrtie; poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 41, cota MCLVIII/19.

Дос. nr. 18

1740 ianuarie 2, Nemirov.

Scrisoarea lui Ilie Pliușkov către Lupu Anastasă arătîndu-i că, în scrisoarea ce i-a trimis prin Andrei Pogor, îl rugase să scrie comandanților săi, ceea ce Lupu n-a făcut. Îi trimite odată cu aceasta o scrisoarea de la unul dintre comandanți, cu rugămintea de a-i trimite răspunsul prin omul său, cît mai neîntîrziat.

Высокоблагородный и высокопочтенный господин...⁵

Милостивый Государь мой и особливейший приятель

Пред сим чрезъ Андрея Погора моим отправленным имель я честь вашего высокоблагородия просить о неоставлении моих командиров приятнейшею вашею корреспонденциею, однакожь по днесь, на то никакого ответа получить я о вас еще не спо.

¹ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13, 15 și 16.

² Urmează același cifru ca la începutul textelor actelor nr. 11, 13, 15 și 16.

³ Vezi nota 2 de mai sus.

⁴ Vezi nota 1 de mai sus.

⁵ Urmează același cifru ca în adresa actelor nr. 7—9, 11, 13, 15—17.

смерти охранил, то вы соизволите просить чтоб я вам оных отдал, ис то я за несчастье себе признаю что и оставлены здесь и оных сирот отставил при себе нежели бы я был с ними в роски, то бы ваше высокоблагородие о них и упоминать не изволили. Також во втором письме изволите упоминать что я по пробве вашей старика и старуху и дочь их отпустил из под караулу и опять намерен взять под караул и о том оболчали меня вашего высокоблагородию напрасно, некоторой не из добрых людей, да изволите упоминать якобы оне ввяты мною по учинению покою а я по отбытности армии не точию из Молдавии брал но и не был там, а оной волошин и со всеми детми взят был в бытность арми а по отбыти до сих часов оных я доволствовал моим коштом которыя мне в немалом коште обстоит и обо вдачи молдавских жителей от всемилостивейшей нашей государыни и императрицы повелении не имеем а когда от моей брати отобраны быть имею в роски, в то время и я отдать должен. Сие донесши отдав мои нижайший поклон и остаюсь всегда верны вашь моего милостиваго государя слуга. Поручик: Димитри А¹ №... Майя 23 дня 1740-го

« Adaos pe o mică hirtie »:

И при сем прошу от убежавшей от моих девки унесенно восемь червонных, золотое кольцо, скатерти, рубашку пожаловать приказать возвратить мне обратно.

« Adresa »

Благородному и высокопочтеному господину Хотинскому коменданту государю моему Лупполу Анастасьевичу.

До Хотина

De bun neam și preacinstite domn Lupu Anastasă,

Zilele acestea eu am primit de la excelența voastră prin căpitanul Axente două scrisori. În prima scrisoare binevoiți a-mi scrie că în timpul războiului au fost luați de mine opt suflete de oameni moldoveni. Și la aceasta raportează excelenței voastre: în timpul armiei rusești, nu am luat numai unul dintre locuitorii moldoveni; și aflați de la mine că aceștia au fost luați între spioni, la fel cu un mare număr care și pînă astăzi se află între spioni. Iar în ceea ce privește informațiile excelenței voastre prin fata care a fugit de la mine despre cei șapte orfani scriși mai sus, pe care eu în acel timp i-am luat din grămadă și aceștia erau foarte stoviți și erau abia vii; iar astăzi, cum eu pe aceștia i-am hrănit și i-am păzit de orice lipsă și de moarte, pe care dumneavoastră ați binevoit a-i cere ca eu să vi-i dau pe aceștia; și aceasta eu mi-o recunosc ca o nenorocire că au și fost lăsați aici și pe acești orfani i-am lăsat pe lângă mine decît să fie între spioni, căci așa excelența voastră n-ați mai fi binevoit a pomeni de ei.

În a doua scrisoare, binevoiți a pomeni că eu, după cererea dumneavoastră, pe bătrîn, pe bătrînă și pe fiica lor i-am eliberat de sub strajă și că iarăși intenționez a-i lua sub strajă. Și despre aceasta m-au pîrît excelenței voastre în zadar unii dintre oamenii nu buni. Și binevoiți a pomeni că ei au fost luați de mine după încheierea păcii; dar eu, după plecarea armiei, nu numai că nu i-am luat din Moldova, dar nici n-am fost acolo; iar acest moldovean și cu toți copiii a fost luat în timpul armiei, iar după plecarea ei, eu pînă în ceasurile de acum, pe aceștia i-am îndestulat din avutul meu, care pe mine nu puțină avuție mă țin.

Iar pentru predarea locuitorilor moldoveni nu avem poruncă de la atot milostiva noastră doamnă împărăteasă; iar cînd de la frații mei vor fi luați cei ce sînt între spioni, în acel timp și eu va trebui să-i dau.

Aceasta raportînd, să se dea a mea preaplecată închinăciune și rămîn întotdeauna credincios dumneavoastră, al iubitului meu domn, slugă,

(ss) Porucic Dimitrie A...¹

¹ Restul ilizibil. —

Mai a 23-a zi, 1740.

<Adaos pe o mică hirtie>:

Și pe lângă aceasta, binevoii a ordona ca, de la fata care a fugit dintre ai mei, care a luat opt galbeni, un inel de aur, o față de masă, o cămașă, să mi se restituie.

<Adresa>:

De bun neam și preacinstiului domn comandant al Hotinului domnului meu Lupu Anastasă.

La Hotin.

Originalul rus, scris pe două foi de hirtie, cu o pecete aplicată în ceară roșie, la îndoi-tura de împăturire a scrisorii, stricată. Pe ultima filă verso, Lupu scrie următoarea notă: «carte pentru robii de la Zance». Poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 5, cota MCLVIII/22.

Doc. nr. 20

1747 februarie 7, Kiev.

Generalul M. Leontiev mulțumește stolnicului Anastasă Lupu pentru cele două butii cu vin moldovenesc trinise.

Благородный и почтенный господин stolник Мои благодетель Анастасии Луппол

За оказанную вашу любовь и за присылку ко мне дву полубут волоского вина по премногу вам благодетелю моему благодарствую и со особливым моим почтением пребываю.

Киев 7-го февраля
1747 года

Вашего благородию слуга
(пп) Генерал М. Леонтьев.

De bun neam și cinstite domn stolnice,
Binefăcătorul meu,
Anastasă Lupu

Pentru dragostea arătată de domnia voastră și pentru că mi-ați trimis două butii cu vin moldovenesc, vă mulțumesc foarte mult, binefăcătorul meu.

Și sînt cu deosebitul meu respect slugă a excelenței voastre,

(ss) General M. Leontiev.

Kiev, în 7 februarie, anul 1747.

Originalul rus este scris pe două foi; poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 2, cota MCLVIII/23.

Doc. nr. 21

1751 ianuarie 16, Kiev.

Generalul M. Leontiev către stolnicul Lupu Anastasă cu rugămintea de a da sprijin tălmăciului Andrei Alexandrov, trimis de el la Soroca spre a cerceta ce s-a făcut cu curierul rus care venea de la Constantinopol, care în steпа Bugeacului a fost prădat de tătari și care acum s-ar afla pentru reclamație, la seraskerul sultanului din Bugeac.

Благородный и почтенный господин stolник Мои благодетель.

Понеже известно мне учинилось что следующей ис Константинополя российской куриер на буджацкой степи от татар совсем разграблен и обретаецца ныне для жалобы о том у Буджацкого сераскер султана, но токмо что с ним тамо воспоследовало о том никакова известия в получении не имею, и для достовернейшаго об нем куриере где он ныне находитца и что с ним чинитца разведывания отправлен от меня даже до Сороки нарочной команду моей тольмач Андреи Александров.

И того ради вашего благородия приятно прошу как во отыскании самово ево куриера так и во отыскании всего у него татарами разграбленного учинить ему толмачу дружеское вспоможение. И что воспоследует о том прошу со всяким обстоятельством писменно меня уведомить в чем благонадежден на вас пребываю.

Киев 16-го Генваря
1751 года

Вашего благородия
доброжелательный слуга
(пп) Генерал М. Леонтьев.

De bun neam și cinstite domnule stolnic,
al meu binefăcător,

Pentru că mi s-a făcut cunoscut că curierul rus care venea din Constantinopol a fost prădat cu totul de tătari în stepa Bugeacului și se află acum pentru plîngere despre aceasta în Bugeac, la seraskerul sultanului, însă nu am primit nici o știre de ceea ce a urmat cu el acolo. Și pentru cea mai bună adevărire a cercetării despre acest curier: unde se află el acum și ce se face cu el, eu am trimis înadins din partea mea pînă la Soroca de sub comanda mea pe tilmaciul Andrei Alexandrov; și pentru aceasta rog plăcut pe excelența voastră să acordați sprijin prietenesc tilmaciului atît întru căutarea curierului însuși cit și în căntarea a tot ceea ce s-a prădat de la el de către tătari.

Și ceea ce vă urma după aceasta vă rog să mă înștiințați în scris cu toată relatarea, întru care nădăjduiesc mult în domnia voastră.

Al excelenței voastre,
slugă doritoare de bine,
(ss) General M. Leontiev.

În Kiev, la 16 ianuarie anul 1751.

Originalul rus este scris pe hîrtie formată din două foi; poartă, dintr-o veche numerație, nr. 23, cota MCLVIII/24.

Doc. nr. 22

1770 septembrie 20, Cantonamentul de lîngă Iași.

Bilet dat boierului Ștefan Anastasă în numele generalului maior Cernoevici, prin care satul său Voinești din ținutul Cîrligăturii este apărat de orice supărare din partea armatei rusești.

БИЛЕТ

Оказатель сего Карлегатурскаго цынута деревни Воилешти боярину Стефану Ионастаси дан сей из дежурства. По приказанию Его Превосходительства господина генерал майора Черноевича: в том что в той ево деревни как ему так и служителям ево никаких воинскаго звания всякаго чина людям обид и озлоблени не чинить и имевшагося ево села как в полетак и в жилищах не брать опасаясь за обиду наиместочного штрафа.

Дан в компаменте при Яссах, сентября 20 дня 1770 года

Дежурной капитан
(пп) Андрей Лукиан.

Bilet

Prezentatorului acestuia, boierul Ștefan Anastasă din satul Voinești¹, ținutul Cîrligăturii, i s-a dat acesta din ordin: conform dispoziției excelenței sale domnului general-maior

¹ În orig. greșit Voilești în loc de Voinești.

Cernoevici, în acel sat al lui, atât lui cât și slujitorilor lui, să nu li se facă nici o obidă sau rău de nici unul dintre oamenii din armată, de orice grad și ceea ce are satul lui în câmp sau în locuințe să nu se ia, ferindu-se de obidă prin cea mai aspră amendă.

Dat în cantonamentul de lângă Iași, în septembrie a 20-a zi, anul 1770.

Căpitanul de serviciu

(ss) Andrei Luchian.

Originalul rus, scris pe hârtie formată din două foi, are pecetea aplicată în ceară roșie, sfărâmată. Poartă, dintr-o veche numerotație, nr. 19, cota MCLVIII/25.

Doc. nr. 23

1771 februarie 21, Cartiereul general din Iași.

Cneazul Rumianțov acordă salvconduct boierului moldovean Ștefan Anastasă, conform cărții acordată de împărăteasa Rusiei, Ana Ioanovna, la 5 februarie 1739, unchiului său, consilierul de stat serdarul moldovean Lupu Anastasă.

По указу Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны Самодержицы Всероссийской и прочая и прочая и прочая.

Дан сей охранительный лист молдавскому боярину Стефану Анастасиеву силою которого повелевается земским чинам не делать ему никаких обид и отягощений на-против того оказывать ему всякое благодеяние по исполнению Высочайшей грамоты блаженные и вечной славы достойными памяти Государыни Императрицы Анны Иоанновны февраля в 5 день 1739 года диаде статскому советнику и земли Молдавской сердеру Луппулу Анастасиеву за неотменную его верность и усердие к империи всероссийской пожалованной равным образом и военным чинам запрещается делать ему наглости и раззорения в домах и поместьях их особливо изиманием чего либо безденежно и без согласия хозяев под наказанием в артикулах военных изображенным.

В Главной квартире Ясах февраля 21 дня 1771 года.

Ея Императорского Величества всемилолюбивейшей Государыни моей Генерал Фелдмаршал первую армию командующей Малой-России Генерал Губернатор Президент Малороссийской Коллегии трех Российских Ординов и Голстинского святыя Анны кавалер.

(пп) К. Румянцев

Conform ordinului majestății sale imperiale, a doamnei împărăteasă Ecaterina Alexe-
evna, autocrată a toată Rusia etc. etc. etc.

S-a dat această carte salvconduct boierului moldovean Ștefan Anastasă în virtutea căreia se poruncește autorităților civile a nu-i pricinui nici o obidă sau greutate, dimpotrivă să i se arate toată binefacerea conform cu împlinirea prea înaltei cărți a fericitei și pomenitei, vrednică de mărire vecinică, a doamnei împărăteasă Ioanovna, din ziua de 5 februarie a anului 1739 a unchiului său, consilierul de stat și serdarul din țara Moldovei, Lupul Anastasă, ce i-a fost acordată pentru neclintita lui credință și osîrdie către imperiul a toată Rusia. Deopotrivă și autorităților militare li se interzice a face incursiuni și distrugerii în casele și dependințele lor, mai ales prin luarea a orice fără plată și fără voia stăpînilor, sub pedeapsa articolelor militare prevăzute.

În cartierul general din Iași, în februarie a 21-a zi, în anul 1771.

Al majestății sale imperiale, a tot milostiva mea doamnă, general feldmareșal, comandant al armatei întâi, guvernator general al Malorusiei, președinte al colegiului malorusian, cavaler a trei ordine rusești, al sfintei Ana de Holstein,

(ss) C<neaz> Rumianțov.

Originalul rus, scris pe hîrtie formată din două foi; cu o traducere românească a originalului, făcută în secolul al XVIII-lea, din care însă astăzi nu se mai păstrează decât un fragment; a fost cumpărat de Academia Română, la 13 aprilie 1910, de la D. Anghel, din Iași.

Doc. nr. 24

1771 aprilie 27, Cartierul general din Iași.

Principele Rumianțov acordă salvconduct Loierului Ștefan Anastasă pentru satul său Voinești din ținutul Cărligăturii, ținînd seamă de serviciile aduse de tatăl și de unchiul său serdarul Lupu Anastasă imperiului rusesc.

По указу Ея Величества государыни Императрицы Екатерины Алексеевны Самодержицы Всероссийской и прочая и прочая и прочая.

Дан сей охранительный лист боярину Степану Анастасиеву на древню Воинешты в цынуте Корлигатурском силою которого земским чинам повелевается не привлекать оную деревню к общенародным повинностям в разсуждении службы отца его и дяди статского советника молдавского сердаря Луппула Анастасиева равным образом и военным запрещается делать ему и обывателям той деревни наглости, обиды и раззорения и брать что либо безденежно и без согласия хозяев под наказанием в артикулах военных изображенным.

В главной квартире Яссах, Апреля 27 дня 1771 года.

Ея Императорского Величества Всемилостивейшей Государыне моей Генерал фельдмаршал Президент Малороссийской Коллегии, Малой России Генерал Губернатор, трех Российских ординов и Святыя Анны кавалер

(пп) К. Румянцов.

Copie

După poronca mării doamnei imperatriței Ecaterinii Alexievnei, sângură stăpanitoare a toată Rosăe și altora și altora și altora.

Datu-s-au această carte de apărari boierului Ștefan Anastasă pentru un sat Voinești din ținutul Cărligăturii, cu care putere pe înduitorii țării să oprește să nu-l tragă pe acel sat la orânduile obștii, pentru slujba parintelui său și a unchiului său svetnecul de taină și al Moldovii serdar Lupul Anastasă și întocma cu acest chip și ostașilor să poruncește și să oprește ca să nu-i facă lui și lăcuitorilor dintr-acel sat năprâsnicie și strambătate sau răsăpire or să ia ceva fără bani și fără învoiala omului, căci supt pediapsă va fi după rânduiala oștenească.

S-au scris în gazda cea mare în Eși.

April 27 zăle, 1771 anul.

A mării imperatriței, preamiliostivii doamnei mele, ghegeneral feldmarșal al cei dintâi armiei comandir a Micii Rosăii, ghegeneral-gubernator, pîcedent Malorosii coleghii și de trei a Rosăi, ordene și golenstinskago svintii Anei cavaler.

Graf Romențov.

Originalul rus, cu pecetea aplicată în ceară roșie, scris pe hîrtie formată din două foi. Pe verso foi a doua se află următoarea notă cu litere chiriice: « Această salvogwardie s-au cercetatu care s-au dat dumisale Ștefan Anastasiev pentru satul Voineștii din ținutul

Cărligăturii, cu care să poroncește ca pe lăcitorii din numitul sat să nu-i supere nicidecum cu angăriile ce sânt pe țară ». În același loc se află și traducerea românească — reproducă mai sus — a originalului, făcută în secolul al XVIII-lea, pe care traducătorul o numește greșit copie, și în care cartierul general este tradus prin « gazda cea mare ».

Doc. nr. 25

<După 27 aprilie 1771>

Plîngerea lui Gheorghe și Ștefan Anastasă medelniceri către principele Rumianțov ca să se țină seama de salvconductul acordat pentru oamenii din satele lor: Ruptura din ținutul Neamț — a lui Gheorghe, și Voinești din ținutul Cărligăturii — al lui Ștefan, în urma serviciilor aduse de tatăl și unchiul lor Lupu Anastasă imperiului rusesc — din care pricină i s-a tras și moartea din partea turcilor. Acum ispravnicii le iau oamenii la angarale, susținînd că este poruncă de a nu se mai ține în seamă salvconductele acordate.

Cu fiiască plecaciune închinîndu-mă, sărut blagoslovită mîna svințai tale părinte Mihai, mă rog părinte al meu ca un tată să nu-ț fie cu supărare să cetești, cele ce sânt scrisă mai gios și pentru dragoste creștiniască și bunătate svințai tale mă rog să prefaci pe rusă numai pe ciornă, și osăbit de mulțamită va fi pomană svinții tale; și am trimes și un leu, mă rog să-l primești; și pe cînd li socoti svințae ta e-ari fi gata, să poroncești acestui copil să vie.

Mă rog părinte.

Al svinții tale fiu sufletesc,
Ștefan Anastasă medelnicer.

Cătră luminatul mărie sa graf feldmareșal.

Di la Gheorghii și Ștefan Anastasăevici medelniceri, plecată donoșenie.

Înnălțame ta ti-ai milostivit asupra noastră pentru slujba tatălui nostru și a unchiului nostru Lupul Anastasăevici ce au slujit ei mării înpărățaii Rosăii și pentru multe jafuri și pedepse ce-au tras ei de cătră turci, din care pricini au și murit și ni-ai miluit pre noi pe Ghiorghii Anastasăevici cu slujba oamenilor din satul Ruptura ot țănutu Niamțului unde să află 15 oameni și pe Ștefan Anastasăevici cu slujba oamenilor din satul Voineștii ot țănutu Cărligăturii undi li este casa ședere și sânt 25 oameni; și ni s-au dat și cărți di la înnălțame ta ca să nu fie supărați acei oameni cu rînduele ce vor fi pe altă țară, ce să fie miluiri pentru slujba casăi noastre. Și din poronca înnălțamii tale, ni-au dat carti și mării sa ghegeneral maior Rămskii-Korsakov cum și divanul ni-au dat cărți.

Acum ispravnicii nu țin în samă cărțile ce avem și-i pun și pe oamenii noștri la toate rînduelile, zăcîndu că este poroncă să nu să țae în samă salvogvardiile.

Adevărat pre luminate graf, că din mila înnălțimii tale la mulți s-au dat salvogvardii de milă, iar slujbile ce-au făcut tatăl meu și unchiul meu alții n-au făcut, nici despre turci urgii și jafuri alții n-au tras cum au tras ei, din care pricini au și murit și noi am rămas săraci și necăutați până acum la vreme aceasta și avem casă grele și trăim cu greutate.

Ne rugăm înnălțamii tale să te milostivești asupra noastră să nu să străce mila ce-ai făcut înnălțame ta cu noi, ca să putem a ne chivernisi casa și copiii și să ne rugăm de o milostivă rîzoluțae.

<Pe verso de aceeași mînă>: traducerea în limba rusă.

Сиятельному графу

Высокоповелительному господину Генерал фельдмаршал командующему армиею Малороссийскому Генерал Губернатор Колегии Малороссийской Президент всих российских ординов и Голштинского светое Анни кавалер Петр Александрович Руменцов.

Dila medelnicianii Стефан и Георгие Анастасиевичи нижайшее доношение. Читимие от дивана еже частно притюснена зделали нас дерзновенными трудим еще ваше сиятельство сим доношением ваше сиятельство низвысоком своей милости пожаловани нам за службу и за разграбление за оную Турками большою именина отца нашего и дедю, котории российской империи били статским советником и в Молдавии сердарем Лупуль Анастасиевич дати изволили на наших малых деревушок на Воинешти в цынутом Карлиготурском и на Руптуру Намецкого цынута охранительни лист под номером 681 Априла 27 дина 1771 году со велиением жителствующих воолиа наших подданих от общенародних податей и повинностей тожи и от господина Генерала Маиоро Рымского Корсакова и от диванский бояр особливый лист приказано, но исправники не смотря на оних сказуючи нам будто бии всим ордер вашего сиятельства имиют от дивана повеление не взирае на салвогвардию вашего же сиятельства к общенародним повинностям и податам употребляют ис наших деревен поданных которих и всех небольшое число и на которих сверх общенародних повинностей налагают и берут провинт иаловиц словом против совисти разорают. Просими ми защищения от его превосходительства и от бояри но не сие Вами помилование а Вам ваше сиятельство.

Ciornele sint scrise pe o singură foaie și poartă dintr-o veche numerotație, nr. 31.

СНОШЕНИЯ СЕРДАРА ЛУПУЛА АНАСТАСЭ С РУССКИМИ (1721—1751)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании 25 неизданных документов на русском языке и повествований из хроник Иоана Никулче и псевдо-Енаке Когэлничану автор выявляет сношения молдавского сердара Лупула Анастасэ с русскими в 1721—1751 годах. Здесь описаны: поездки Лупула Анастасэ в Киев, к бывшему господарю Молдовы Дмитрию Кантемиру, в Москву, его сношения в 1737 году с русскими представителями на Немировском конгрессе как во время самого конгресса, так и после него, сношения генерала Бонневаяля с русскими через Лупула Анастасэ, сношения с русскими других высокопоставленных лиц Молдовы при его посредничестве, его борьба против турок, его семья, высокие звания, которые он носил, и его смерть.

Указывается на то, что сношения Лупула Анастасэ с русскими соответствовали стремлениям народа и части боярства, которая хотела освобождения Молдовы от османского ига. Сердар Лупул, лицо влиятельное, зять митрополита Никифора Сидиса, был поочередно великим армашем, великим агой, великим стольником, хотинским пыркэлабом; то есть был, таким образом, выразителем желаний части Молдавского боярства. Его поддерживали великий спэтар Гаврилицэ, Сорокский пыркэлаб Петре Дука, постельник Андронаке; к ним примыкает даже драгоман Порты Александру Гика, брат молдавского господаря Григоре Гика, казненный турками за измену; сам Григоре Гика был некоторое время заодно с Лупулом.

LES RAPPORTS DU SERDAR LUPU ANASTASĂ AVEC LES RUSSES (1721—1751)

(RÉSUMÉ)]

En raison d'un lot de 25 documents russes inédits et des faits relatés par les chroniques de Ion Neculce et du pseudo-Enache Kogălniceanu, l'auteur brosse le tableau des rapports entretenus par le *serdar* moldave Lupul Anastasă avec les Russes, entre 1721 et 1751. Il retrace les voyages de Lupul Anastasă à Kiev, chez l'ancien prince de Moldavie, Démètre Cantemir, puis à Moscou; il évoque également ses rapports avec les représentants russes au Congrès de Nemirov en 1737, tant pendant le Congrès qu'ultérieurement, et les relations du général de Bonneval avec les Russes par l'intermédiaire de Lupul Anastasă et celles d'autres personnalités moldaves avec les Russes par le même canal. Mention est faite de sa lutte contre les Turcs, de sa famille, des dignités qui lui furent conférées et de sa mort.

L'auteur souligne que les relations de Lupul Anastasă avec les Russes répondaient aux aspirations du peuple et d'une partie des boyards qui désiraient l'affranchissement de la Moldavie du joug ottoman. Personnage influent, le *serdar* Lupul, gendre du métropolite Nicéphore Sides, tour à tour grand *armaș* (prévôt), grand *aga* (justicier), grand *stolnic* (sénéchal), *pîrcălab* (gouverneur militaire) de Hotin, était l'exposant des desiderata d'une partie de la noblesse moldave. Il avait pour lui le grand *spătar* (connétable) Gavriiliță, Pierre Duca, gouverneur de la forteresse de Soroca, le *postelnic* (chambellan) Andronache. Alexandre Ghica, dragoman de la Sublime Porte et frère du prince Grégoire Ghica de Moldavie — qui devait être mis à mort pour trahison par les Turcs — s'était rallié à lui et, pendant un certain temps, Grégoire Ghica lui-même.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ (SEC. XIII—XV)

DE

FRANCISC PALL

Instituția locurilor de adevărire (*loca credibilia, loca testimonalia*) este încă puțin cunoscută cercetătorilor istoriei noastre medievale¹. E semnificativ în această privință că istoriografia română nici nu posedă pînă acum un termen consacrat pentru denumirea lor². Este vorba de așezăminte specifice ale feudalismului bisericesc din Ungaria și Transilvania, constituite de capitluri (colegii de canonici, mai ales pe lângă bisericile episcopale) și de o seamă de conventuri (mănăstiri), care emiteau acte sub pecetea lor autentică, fie la cererea unor persoane particulare, fie pe baza însărcinării autorităților publice, ca regele, voievodul sau vice-voievodul Transilvaniei sau a altor foruri superioare ale statului feudal. Semănînd în unele privințe cu notariatele publice, aceste așezăminte, care ilustrează alianța strînsă dintre feudalitatea bisericească și cea laică, au desfășurat o activitate foarte intensă nu numai în evul mediu (începînd cu secolul al XIII-lea), ci existența lor — deși într-o formă mult schimbată în ceea ce privește Transilvania — s-a prelungit, ca o rămășiță feudală învechită, pînă în ultimul sfert al veacului trecut.

În bună parte, istoria Transilvaniei feudale o cunoaștem pe baza documentelor emanate de la aceste așezăminte. Într-adevăr, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea bunăoară, cel mai mare număr de documente a fost eliberat, alături de cancelaria regală, tocmai de locurile de adevărire. Dar importanța documentelor emise de ele este subliniată nu numai de numărul,

---

¹ Vezi Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*. în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 227 și urm. Considerațiunile din articolul de față se completează cu datele referitoare la subiect, pe care le cuprinde acel studiu. (*op. cit.*, mai ales p. 245—251).

² Termenul folosit în studiul amintit ni se pare preferabil aceluia de « *locuri de încredere* », întrebuițat în studiul prof. Sig. Jakó, *Organizația cancelariei voievodale ardeleni la începutul secolului al XVI-lea*, în « *Hrisovul* » VI (1946), p. 114—115, nr. 1. Istoriografia maghiară folosește expresia *hitelyes helyek*. Termenul german *glaubwürdigen Orte* e de fapt o traducere a celui latin: *loca credibilia*. În românește denumirea de *locuri de adevărire* este justificată de însăși funcțiunea lor.

ci și de cuprinsul lor. Să ne gândim la faptul că un izvor de o deosebită însemnătate socială ca *Registrul de la Oradea din secolul al XIII-lea* este rezultatul activității ca for de mărturie și de emitent de acte a unuia din aceste locuri: capitlul din Oradea, sau că un act atât de important pentru lupta de clasă a țărănimii ardeleni ca cel din 6 iulie 1437, despre prima înțelegere dintre reprezentanții nobilimii feudale și ai țărănimii răscolate, a fost încheiat în fața conventului din Cluj-Mănăștur, care de altfel a transcris și cea de-a doua învoială dintre ei, din 6 octombrie același an.

Locurile de adevărire, ca foruri emitente de acte, fac parte din acele forme ale suprastructurii, din acele instituții feudale, a căror studiere constituie obiectul de cercetare al diplomatiei. Dacă ele, în ciuda rolului important pe care l-au jucat în istoria Transilvaniei, sînt atît de puțin cunoscute pînă acum istoriografiei noastre, aceasta se explică mai ales prin indiferența pe care a arătat-o istoriografia burgheză romînă diplomatiei și celorlalte discipline zise « auxiliare » ale istoriei, în raport cu materialul documentar transilvănean. Într-adevăr, diplomatica, pe lângă faptul că « ajută » istoria prin determinarea metodei, a procedeelelor de investigație și de control al izvoarelor documentare, prin pregătirea critică a acestora în vederea interpretării lor, poate contribui și în mod direct la lămurirea multor probleme istorice, în primul rînd a instituțiilor feudale: a cancelariilor, a aparatului de guvernămînt și administrativ al statului, a dregătoriilor, a așezămîntelor juridice și judiciare etc., care în societățile împărțite în clase antagoniste — ca cea feudală — exprimă, după cum se știe, voința clasei dominante ca instrument pentru menținerea exploatării maselor populare.

Apariția și dezvoltarea, organizarea și activitatea locurilor de adevărire au fost cercetate, cu privire la întreg teritoriul statului feudal ungar, de unii diplomațiști burghezi maghiari mai ales de Eckhart și de Szentpétery, acesta din urmă bazîndu-se mai mult pe rezultatele cercetărilor făcute de cel dintîi¹. În aceste studii se găsește adunat și sistematizat un material bogat, care este însă prezentat de pe pozițiile obiectiviste și formaliste ale diplomatiei burgheze. Aceasta, reflectînd criza întregii istoriografii burgheze, se caracterizează prin cercetarea unilaterală a aspectelor formale și juridice ale documentelor, trecînd sub tăcere caracterul lor de clasă².

În studiul său, Eckhart (care, trebuie să recunoaștem că între timp, în lucrările sale mai noi, a evoluat spre concepția marxist-leninistă) se mărginește să constate în domeniul relațiilor sociale că locurile de adevărire au contribuit la « dezvoltarea sentimentului de egalitate între marea și mica nobilime »³, fără a arăta însă esența de clasă a acestor așezăminte înseși, puse în slujba exploatării feudale chiar prin practica lor documentară.

¹ Franz Eckhart, *Die Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în « Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung », Innsbruck, IX (Ergänzungsband), 1915, p. 395—558; Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* (Diplomatica maghiară), Budapesta, 1930, p. 121—138, 214—222. Aceste lucrări se ocupă de locurile de adevărire din secolul al XIII-lea pînă la sfîrșitul celui de-al XV-lea. Pentru veacurile următoare (XVI—XIX) cf. Papp László, *A hitelyes helyek története és működése az újkorban* (Istoria și activitatea locurilor de adevărire în epoca modernă), Budapesta, 1936, unde cap. IV (p. 56—68) din partea I, și cap. V (p. 108—117) din partea a II-a se ocupă numai de Transilvania; idem, *A hitelyeshelyi intézmény megszűnése* (Desființarea instituției locurilor de adevărire), în « Regnum », Budapesta, 1942/43, p. 536—562.

² Vezi observațiile critice ale lui L. Cerepnin cu privire la studiile diplomatistului rus burghez A. S. Lappo-Danilevski, în « Voprosi istorii », 1949, nr. 8, mai ales p. 47—50.

³ Eckhart, *op. cit.*, p. 554.

Cit privește prezentarea, mai scurtă, pe care ne-o dă Szentpétery despre dezvoltarea locurilor de adeverire, despre organizarea lor și caracteristicile actelor emise de ele, ea e făcută într-un stil încărcat și foarte sec, după toate regulile metodei factologice și obiectiviste a diplomatiei burgheze, de nuanță germană, de la începutul acestui vsec.

Locurile de adeverire au apărut în Ungaria și Transilvania la începutul secolului al XIII-lea, într-o vreme când relațiile feudale de producție câștigau tot mai mult teren și se ascuțea lupta de clasă. Începuturile producției de mărfuri și primele semne ale despărțirii meseriilor de agricultură au dus la agravarea sarcinilor feudale și a exploatării țărănimii, precum și la împotrivirea ei crescîndă.

Biserica avea acum o situație economică, politică și ideologică precumpănitoare în cadrul regimului feudal, ținînd sub controlul ei regalitatea, considerată ca vasală de papalitatea ajunsă la apogeul puterii ei, și a influenței sale internaționale¹. Biserica era nu numai cea mai mare proprietară feudală — atrăgîndu-și astfel invidia nobilimii, — ci avea încă (în Ungaria și Transilvania) monopolul foarte interesat al științei de carte și al scrisului, în mijlocul societății laice scufundate în bezna analfabetismului, pe a cărei ignoranță și superstiții le putea întoarce cu atât mai ușor în folosul ei material și moral².

În stîlul acestei societăți, feudații eclesiastici îndemnați și de dreptul canonic, precum și de răspîndirea scrisului în rîndurile clerului (din care o bună parte nu știa pînă atunci decît să citească), erau cei dinții în măsură să prețuiască valoarea juridică a documentelor, ca dovezi pentru asigurarea privilegiilor clerului și a moșiilor bisericii. Pilda lor a fost urmată treptat și de feudații laici, care vor prefera tot mai mult probei verbale, nesigure și trecătoare a martorilor, dovada sigură și statornică a actului scris, întărit cu pecete autentică. Procesul acesta a fost promovat desigur și de unele influențe apusene, venite împreună cu alte înfluriri prin organizația internațională a bisericii catolice, căci în Europa occidentală se constată același fenomen încă din secolele al XI-lea și al XII-lea³.

Prestigiul documentelor creștea prin dezvoltarea vieții sociale, iar necesitatea lor a devenit atît de simțită, încît cancelaria regală, organizată spre sfîrșitul secolului al XII-lea tot sub influență bisericească — mai precis papală — nu mai putea să facă față cererii crescînde de acte a păturilor avute ale societății feudale. În asemenea condiții, fețele bisericești (episcopii și abații), dar mai ales capitlurile și conventurile — la început numai cele mai însemnate, ale căror pecetei erau mai cunoscute⁴ — au început să emită acte în tranzacțiuni de drept privat, la cererea particularilor. La aceasta a contribuit și faptul că așezămintele bisericești amintite erau solicitate încă de mai înainte de autoritățile judiciare laice, pentru a-și da concursul la îndeplinirea unor faze ale procedurii judiciare: ca depunerea jurămintului și așa-zisa « judecată a lui Dumnezeu » (ordaliile), ale căror rezultate trebuiau consem-

¹ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig* (Istoria societății maghiare din epoca primitivă pînă la epoca arpadiană), ed. a II-a, Budapesta, 1949, p. 339—342; Lederer Emma, *Az egyház szerepe az Árpádkori Magyarországon* (Rolul bisericii în Ungaria epocii arpadiene), în « Századok », 1949 (apărut în 1950), p. 86 și urm.

² Despre un monopol al culturii deținut de biserică, nu se mai poate vorbi în această epocă, bunăoară în Franța, cu toate încercările ei de a și-l păstra, persecutînd manifestările culturale orășenești care li era ostilă încă din secolul al XII-lea (cf. N. A. Sidorov, *Очерки по истории ранней городской культуры во Франции*, Moscova, 1953).

³ Cf. A. de Bouard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 272.

⁴ Aceasta la început nu era însă o condiție absolută, căci unele locuri emiteau acte și fără pecete (Eckhart, *op. cit.*, p. 417; Szentpétery, *op. cit.*, p. 122).

nate în scris și adevărate de ele¹. Aceste două aspecte — cel privat și cel public — ale activității locurilor de adevărare se conturează deja destul de limpede în primele două decenii ale veacului al XIII-lea.

O dispoziție a bunei de aur din 1231, dată de regele Andrei al II-lea — bulă care marchează apogeul puterii bisericii și a papalității în Ungaria — consacra în formă de lege scrisă această situație de fapt, în ceea ce privește cel de-al doilea aspect, atunci când prescria ca procedura (după cum se știe) verbală a pristavilor, delegații forurilor laice de judecată, care abuzau mult de situația lor, să nu mai fie valabilă decât prin mărturia episcopului, capitlului sau conventului din ținutul respectiv². Or, această mărturie (*testimonium*) se întocmea în formă de acte scrise, după cum ne arată toată dezvoltarea locurilor de adevărare³.

Dispoziția amintită din 1231 e considerată oarecum ca dată oficială a înființării instituției de care ne ocupăm. Ea a consolidat firește prestigiul de care se bucurau locurile de adevărare în păturile clasei dominante feudale și a dat un nou impuls dezvoltării lor, nu numai ca organ auxiliar al autorităților publice, ci și ca for emitent de documente pentru particulari. La aceasta a contribuit desigur și prezența în fruntea sau în rândurile clerului de la aceste așezăminte a unor fețe bisericesti care și-au făcut studiile la universitatea din Paris, ce reprezenta o nouă orientare, mai practică, în predarea scrisului și, în general, în învățămîntul și cultura clericală, orientare care ținea seama și de exigențele laicilor⁴.

La drept vorbind, o funcțiune de adevărare similară cu aceea a capitlurilor și convențiilor din Ungaria și Transilvania, îndeplineau (dar numai în chestiuni de drept privat, și așezămintele respective din Germania, însă cu deosebire că activitatea lor în acest domeniu era mai redusă decât a episcopilor din aceeași țară⁵, și incomparabil mai restrânsă decât aceea desfășurată de capitlurile și conventurile din Ungaria și Transilvania.

Pe de altă parte, acestea, după cum au arătat alți cercetători (Szentpétery, (Perényi) prezintă unele asemănări cu *oficialitățile* (tribunalele episcopale) din Franța și din unele regiuni ale Germaniei, mai ales apusene, precum și cu *decanatele* (protopopiatele) din Flandra⁶. Aceste așezăminte, a căror dezvoltare a luat amploare tot de la începutul secolului al XIII-lea, emiteau de asemenea documente în chestiuni de drept privat la cererea particularilor, pe lângă faptul că ele desfășurau, în primul rând, o activitate judiciară ecleziastică. Dintre cele două laturi ale activității lor, cea din urmă era de fapt mai importantă. Aici însă noi găsim o deosebire esențială între ele și instituția de care ne ocupăm. Și anume, în timp ce *oficialii* (ziși uneori vicari) și decanatele apusene judecau pricini bisericesti, ca foruri de jurisdicție

¹ Perényi József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* (Influența școlilor franceze asupra formării practicii documentare maghiare), Budapesta, 1938, p. 18.

² *Documente privind istoria României, C. Transilvania* (citată în continuare: Tr.) v. XI — XIII, vol. I, nr. 210.

³ Cf. și Eckhart, *op. cit.*, p. 416; Perényi, *op. cit.*, p. 16; Lederer, *op. cit.*, p. 94; Guoth Kálmán, *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon* (Formarea procedurii probei documentare în Ungaria), Budapesta, 1936, p. 52 și n. 12 — crede că *testimonium* nu are aici sensul de document, ci de martor al așezămintelor bisericesti amintite. Dar chiar și în acest caz, după părerea noastră, mărturia sa trebuie cuprinsă în scris, adică în formă de documente după obiceiul urmat de capitluri și conventuri.

⁴ Cf. și Istvány Géza, *A megyei írásbeliség első korszaka* (Prima perioadă a dezvoltării scrisului în comitate), în « Századok », 1937, p. 522.

⁵ Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. a II-a, vol. I, Lipsca, 1912, p. 713, 721.

⁶ Oswald Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, München—Berlin, 1911, p. 172—176; H. Bresslau, *op. cit.*, I, p. 716; Szentpétery, *op. cit.*, p. 74, 137; Perényi, *op. cit.*, p. 18—19.

ecleziastică (cum făceau de altfel și în Ungaria și Transilvania vicarii generali ai episcopilor, vicari recrutați dintre arhidiaconi-canonici, asistați uneori de alți membrii ai capitlului)¹, în schimb, locurile de adeverire din Ungaria și Transilvania prezintă o particularitate specifică. Aceasta constă în faptul că ele însele — ca instituții — nu erau instanțe judecătorești, nici bisericești, nici laice, ci participau, ca organe auxiliare și de adeverire, în urma invitației autorităților publice, la îndeplinirea deosebitelor forme procedurale ale justiției și administrației feudale laice².

O altă trăsătură particulară, apărută în cursul dezvoltării locurilor de adeverire, constă într-o concepție specifică a dreptului feudal maghiar, formată în cursul secolului al XIII-lea³. Acesta (în opoziție cu concepția dreptului canonic, adoptată în general în Europa apuseană) nu recunoștea valoarea juridică a actelor emise în cauză proprie, în tranzacțiunile de drept privat. De aceea, nu numai particularii trebuiau să se adreseze în această privință altora, în primul rând locurilor de adeverire, ci chiar și acestea de obicei nu eliberau documente în cauzele lor proprii, făcând apel în acest scop la un alt loc de adeverire⁴. Ba mai mult: cunoaștem un caz când, spre sfârșitul secolului următor, se contestă într-un proces valoarea juridică a unui act de adeverire emis în 1295 de către episcopul Transilvaniei pentru o danie făcută în favoarea capitlului său, adică a aceluia din Alba-Iulia⁵. Însă în treburile unor membrii (canonici) ai acestor locuri, ca și în pricinile pe care le aveau ele sau episcopul lor diecezan, ca stăpâni feudali, cu dependenții sau iobagii lor, ori pe care le aveau aceștia între ei sau chiar cu alții, ele obișnuiau să emită documente⁶.

Deși capitlurile și conventurile, prin prestigiul pe care au reușit să-l câștige în fața feudalilor, prin numărul și răspândirea lor în întreg statul feudal maghiar, jucau — mai ales din a doua jumătate a secolului al XIII-lea — un rol precumpănitor în adeverirea tranzacțiilor de drept privat, totuși ele nu erau singurele care desfășurau o asemenea activitate.

¹ Doc. din 16 octombrie 1322 (Tr. v. XIV, vol. II, nr. 129); 6 iulie 1371, Alba-Iulia, în Arh. ist. a Filialei Acad. R.P.R., Cluj, colecția Iosif Kemény, dos. 55; 27 august 1375, Alba-Iulia, arh. Suky. Pentru vicarii generali, cf. Szentpétery, *op. cit.*, p. 75, 124, 140, 222—223.

² În calitatea lor de instituții religioase — și nu în aceea obișnuită de locuri de adeverire pentru societatea mireană — conventurile adevereau și apeluri făcute către papă și alte foruri bisericești (de episcopi). Așa au procedat de exemplu în 1299 conventul din Cluj-Mănăstur, în 1300 conventul augustinilor din Alba-Iulia, în 1306 conventul predicatorilor (dominicanelor) din aceeași localitate (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 516, 521, v. XIV, vol. I, nr. 59), iar în 1311 ambele aceste conventuri (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 156; în doc. din urmă — din 13 septembrie 1311 — e cuprins, pe lângă acela din 24 iulie al episcopului Benedict, și actul comun din 13 august al dominicanilor și augustinilor, din Alba-Iulia). Pentru rapoarturile locurilor de adeverire cu forurile judiciare bisericești, vezi Eckhart, *op. cit.*, p. 422 și urm.; Szentpétery, *op. cit.*, p. 124.

³ Cf. Kumorovitz Bernát Lajos, *Az autentikus pecsét* (Pecetea autentică), Budapesta, 1936, (extr. din „Turul”, p. 16).

⁴ Pall, *op. cit.*, II, p. 247—248.

⁵ Doc. din 1392 în Mátyusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár* (Documente privitoare la epoca lui Sigismund), I, Budapesta, 1951, nr. 2414.

⁶ Vezi, în ceea ce privește capitlul din Oradea, doc. din 1291, 1304, 1320 și 1338, Tr. v. XIII, vol. II, nr. 391; v. XIV, vol. I, nr. 48, 53 și 403; vol. III, nr. 396 (cf. și Eckhart *op. cit.*, p. 452—453). În 1273, capitlul din Oradea eliberează un document împreună cu episcopul diecezan cu privire la moșiile lor comune, actul fiind întărit și cu pecetea conventului din Dealul Orășii (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 161). Asupra jurisdicției feudale a capitlului din Oradea a se vedea și două documente din 1373, în Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 4, Buda, 1843, p. 531—533 și Georg Ed. Müller, în „Archiv des Ve eins für s oebenbürgische Landeskunde“, seria nouă, XXIV, (1892), Sibiu, p. 394—395; vezi și *A váradí káptalan legrégtbb statutumai* (Cele mai vechi statute ale capitlului din Oradea), ed. Bunyitay V., Oradea, 1886, partea I, titlul 12, 33—35; partea a II-a titlul 5.

Într-adevăr, astfel de documente puteau emana și de la alte foruri sau persoane laice și ecleziastice, care dispuneau de pecete autentică: regele, voievodul și ceilalți mari dregători ai regatului, apoi comitatele (deși acestea vor avea pecetea autentică numai din secolul al XVI-lea), orașele, episcopii, vicarii generali, chiar și parohii. La curtea regală, în secolul al XIV-lea (1317—1374), comitele capelei (adică șeful capelanilor de la curte) dezvoltă de asemenea o activitate de adeverire. O funcțiune similară îndeplinea, cu începere din același veac, și instituția de origine italiană a notariatului public, care însă, tocmai din pricina locurilor de adeverire, n-a putut atinge în Ungaria și Transilvania dezvoltarea ei cunoscută în țările apusene¹.

Spre deosebire de nobilimea feudală, care, din motivele arătate, prefera să se adreseze capitulurilor și conventurilor, orașenii din așezările urbane privilegiate recurgeau destul de rar la aceste așezăminte ale feudalismului bisericesc, tranzacțiile lor fiind adeverite de obicei de către forurile lor proprii: sfaturile orașenești².

Practica documentară a locurilor de adeverire a luat un avânt atât de mare în cursul secolului al XIII-lea, încât pînă și conventurile mici și neînsemnate căutau să emită documente, întrucît posedau o pecete, chiar dacă aceasta nu era recunoscută ca autentică, adică avînd o putere de adeverire publică și putînd să confere actelor o valoare juridică. Nu numai numărul tot mai mare de acte, reclamate de nevoile practice ale societății feudale în dezvoltare, a contribuit la această năzuință, ci, mai ales, apriga lăcomie a bisericii catolice, care vedea un izvor important de venituri în taxele mari percepute pentru întocmirea documentelor și în diurnele delegaților ei trimiși ca oameni de mărturie la citații, puneri în posesie, hotărniciri de moșii etc. Abuzurile săvîrșite în această privință nemulțumindu-i pe feudații laici, puterea centrală a încercat, deși cu puțin succes, să le stăvilească prin reglementarea acestor taxe pe cale legislativă³. Creșterea abuzivă a numărului locurilor de adeverire apare evidentă mai ales la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, fiind înlesnită de slăbirea puterii centrale și de agravarea anarhiei feudale.

Consolidarea monarhiei feudale sub Angevini, în secolul al XIV-lea, a adus — printre alte măsuri importante în domeniul practicii documentare — o limitare a numărului capitulurilor și conventurilor care funcționau ca locuri de adeverire. Servind interesele clasei dominante, statul feudal voia astfel să înlăture abuzurile izvorite din situația haotică de mai înainte, care prejudiciau aceste interese. De altfel, biserica din Ungaria și papalitatea din perioada avignonoză numai aveau situația predominantă de pe vremuri, deși ele își continuau, ba chiar își agravau exploatarea⁴. Carol Robert făcea o distincție între conventurile cu și cele fără pecete autentică, iar Ludovic I, printr-o dispoziție a legii din 1351, a interzis conventurilor

¹ Pall, *op. cit.*, II, p. 245.

² Doc. din 1268 și 1323, privind orașeni din Rodna și din Cluj (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 104; v. XIV, vol. II, nr. 226). Cf. și Eckhart, *op. cit.*, p. 420—421; Szentpétery, *op. cit.*, p. 125, 137—138, 230—236. În 1372 găsim un caz cînd, într-o pricină adeverită de sfatul orașului Cluj, emite în ziua următoare un act de adeverire și conventul din Cluj-Mănăștur. E vorba de un testament care pentru mai multă siguranță a fost deci declarat în fața a două foruri (Fr. Zimmermann — C. Werner — G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 391—393).

³ Legea din 1298 (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 496), și altele, din secolul al XV-lea (Szentpétery, *op. cit.*, p. 217—218). De asemenea, statul feudal s-a văzut nevoit să amenințe la sfîrșitul secolului al XV-lea cu sancțiuni aspre locurile de adeverire care emiteau documente false. Același lucru face și faimosul cod feudal de legi, Tripartitul lui Werböczy, la începutul veacului următor (Szentpétery, *op. cit.*, p. 216). Evident, tot aviditatea îndemna locurile de adeverire să recurgă la asemenea abuzuri.

⁴ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Arpádkortól Mohácsig* (Istoria societății maghiare de la epoca arpadiană pînă la Mohács), Budapesta, 1949, p. 289.

mai mici să dea acte cu privire la « înveșniciri de moșii » (*super perpetuatione possessionum*), ceea ce trebuia să fi avut repercusiuni grave asupra întregii lor activități de adevărire. În 1353, pecețile tuturor capitlurilor și conventurilor au fost duse la Buda, din porunca aceluiași rege, probabil spre a fi verificate și a se hotărî care din aceste așezăminte vor putea să mai aibă dreptul de a-și continua activitatea ¹.

În ceea ce privește competența teritorială a acestor așezăminte, ea era numai relativă, în sensul că raza de acțiune a fiecăruia se întindea, potrivit dreptului obișnuielnic, asupra ținutului înconjurător, adică asupra unuia sau mai multor comitate, fără a avea însă un drept exclusiv în aceste teritorii. E adevărat că Ludovic I a hotărît în 1351 ca « omul de mărturie al capitlurilor să fie luat din capitlurile cele mai apropiate » (*de propinquieribus capitulis*) de locul unde trebuia făcută bunăoară o chemare în judecată sau o cercetare, și asupra acestui lucru face de fapt aluzie și Sigismund de Luxemburg la începutul secolului al XV-lea ². Totuși, această dispoziție legală (care privea însă numai un aspect al activității locurilor de adevărire) nu era totdeauna respectată. De exemplu, conventul din Cluj-Mănăstur, spre sfârșitul secolului al XV-lea, își desfășura activitatea mai ales în comitatele din nordul Transilvaniei, iar capitlul din Alba-Iulia în cele din sud ³, fără să se poată vorbi însă de o delimitare precisă, cel puțin în fapt, a competenței lor teritoriale, căci, de pildă, capitlul amintit emitea acte și cu privire la comitatele Doboca, Cluj și Turda, care făceau parte din raza de acțiune obișnuită a conventului din Cluj-Mănăstur ⁴. În adevăr, raza de acțiune a mai multor locuri putea să se suprapună total sau în parte ⁵. Uneori, ele puteau să emită acte de adevărire despre moșii situate în mai multe comitate îndepărtate unele de altele ⁶ sau în comitate care se aflau prea departe de aceste locuri, neputînd intra astfel în competența lor teritorială obișnuită. Capitlul din Strigoniu adevărește, de pildă, vânzarea unor moșii din comitatele Cenad, Timiș, Caraș și Sirmiu. Acest caz se explică prin faptul că pentru cumpărător, magistrul Gall (notarul special al regelui, care stătea de obicei la curtea regală din Vișegrad), capitlul din Strigoniu era foarte apropiat ⁷. E posibil ca mai tîrziu el să fi obținut în această privință și adevărire a unui capitlu din ținutul în care se aflau acele moșii, cum era capitlul din Cenad, deși în forma în care ni s-a transmis documentul (ca rezumat într-un act din 1390), contrar obiceiului, nu se prevede nici o clauză în acest sens. Un alt exemplu:

¹ Eckhart, *op. cit.*, p. 421—422; Szentpétery, *op. cit.*, p. 215.

² *Corpus juris Hungarici*, I, Budapesta, 1899, decretul din 1351, art. 22. Cf. Eckhart, *op. cit.*, p. 457; vezi și mandatul lui Sigismund din 6 noiembrie 1403, în Ortway Tivadar, *Oklevelek Temesvármegyé... történeléhez* (Documente priv. istoria comitatului Timiș), I, Bratislava, 1896, p. 335.

³ Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatás és oklevéladó működése 1526-ig* (Activitatea judiciară și ca emitenți de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526), Budapesta, 1940, p. 38, n. 50. Conventul din Cluj-Mănăstur trimitea delegați și la adunările (congregațiile) generale ale nobilimii ținute de voievod la Turda, unde ei dezvoltau o activitate de adevărire (în 1368 acest lucru e amintit ca un obicei vechi). Uneori proceda la fel și capitlul din Alba-Iulia (*ibidem*, p. 43, 45).

⁴ Eckhart, *op. cit.*, p. 460—462.

⁵ Vezi mai pe larg la Eckhart, *op. cit.*, p. 456—461 și Szentpétery, *op. cit.*, p. 216—217.

⁶ Eckhart, *op. cit.*, p. 456.

⁷ Doc. din 1329 (Tr. v. XIV, vol. II, nr. 540). În 1393 conventul din Jasov (azi în R. Cehoslovacă) adevărește, în urma ordinului regelui Sigismund, punerea comitelui Ioan, judele curții regale, în stăpînirea mai multor moșii din comitatul Bihor (E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 437—438, 445—447).

conventul ioanin din Alba Regală raportează, în 1498, regelui Vladislav al II-lea despre punerea lui Ladislav Geréb, episcopul Transilvaniei, în stăpînirea oraşului Zalău¹. De altminteri, pentru lămurirea completă a problemei competenţei teritoriale pe care o aveau locurile de adevărate sînt necesare cercetări noi, nu numai pe baza materialului publicat, ci şi din arhive².

Să trecem acum pe scurt în revistă locurile de adevărate care se aflau pe teritoriul Transilvaniei³. E vorba, mai întîi, de capitlurile episcopale din Alba-Iulia (zisă a « Transilvaniei »), din Cenad şi din Oradea, precum şi de capitlul « bisericii colegiale » (neepiscopale)⁴ din Arad. Din categoria conventurilor făceau parte: cel benedictin din Cluj-Mănăştur şi cel premonstratens din Dealul Orăzii (de *Promontorio Waradiensis*). În afară de acestea, după cum vom vedea, erau şi cîteva conventuri mai mici, care desfăşurau o activitate incomparabil mai redusă ca importanţă, ca intensitate şi în timp.

În ordinea cronologică a apariţiei lor în materialul documentar cunoscut, trebuie să menţionăm mai întîi capitlul din Oradea, a cărui funcţiune de adevărate este atestată încă de la începutul secolului al XIII-lea, după cum ne arată *Registrul de la Oradea* (1208—1235). În acesta nis-au transmis, începînd cu anul 1215, documente care, pe lângă că erau trecute în acest registru, au fost emanate şi separat ca acte de sine stătătoare, aşa cum dovedeşte însuşi forma lor din registru⁵. Apoi, primul document eliberat de capitlul din Oradea pe care-l cunoaştem fără mijlocirea acestui registru e din 1256⁶. Capitlul din Arad e menţionat ca emiţînd scrisori de măturie în 1229 (în *Registrul de la Oradea*) primul său document ce ni s-a păstrat fiind din 1269⁷. Capitlul din Alba-Iulia apare în 1231⁸, conventul din Dealul Orăzii în 1264⁹, capitlul din Cenad în 1285¹⁰, iar conventul benedictin din Cluj-

¹ Beke Antal, *Az erdélyi káptalan levéllára Gyulafehérvárt* (Arhiva capitlului Transilvaniei din Alba-Iulia), Budapesta, 1889—1895, nr. 763—764. Acest autor crede însă greşit că e vorba de un convent ioanin din Alba-Iulia, în loc de cel din Alba-Regală. În realitate, e atestat numai acesta din urmă, care avea ca patron pe sf. Ştefan, regele Ungariei (Eckhart, *op. cit.*, p. 462; Szentpétery, *op. cit.*, p. 137), după cum arată, de altfel, şi intitularea actului emis de acest loc de adevărate *Conventus cruciferorum ordinis sancti Iohannis Jerosolimiani domus hospit<alis> sancti > Regis Stephani de Alba*, pe care Beke o reproduce incomplet (cf. orig. în Battyaneum din Alba-Iulia, cista Szathmár, fasc. III, nr. 43). Acest convent face parte din acele locuri de adevărate care erau autorizate, cel puţin de la sfîrşitul secolului al XV-lea (după cum rezultă indirect şi din acest act), să emită acte autentice pentru orice parte a regatului Ungariei (Werböczy, *Tripartitum*, II, p. 21; cf. Hajnik Imre, *A magyar bírósi szervezlet és perjog az Árpád és vgyes-házi királyok alatt* (Organizaţia judecătorească şi dreptul procesual maghiar sub regii din dinastia arpadiană şi din cele mixte), Budapesta, 1899, p. 161.

² Cf. şi Eckhart, *op. cit.*, p. 461; Szentpétery, *op. cit.*, p. 217.

³ În sensul larg, actual, al termenului (cuprinzînd şi Banatul, Crişana şi Maramureşul).

⁴ *Ecclesia collegiata*.

⁵ Reg. de la Oradea (tradus în Tr. v. XI—XIII, vol. I, nr. 112 anul 1215; cf. şi nr. 162 (1216), 313 şi 317 (1221), 352 (1226), 357 (1229), 388 (1235)). Pentru analiza conţinutului social al acestui registru vezi Ion Sabău, *Judecata probei fierului roşu în Transilvania feudală*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, <Bucureşti>, 1954, p. 625—640.

⁶ Tr. v. XIII, vol. II, nr. 17.

⁷ Reg. de la Oradea, nr. 358 (1229), doc. din 1269 (Tr. v. XIII, vol II, nr. 105). Doc. din 1247, prin care acest capitlu raportează, împreună cu cel din Cenad, regelui Bela al IV-lea despre o hotărnicire e fals. (Karácsenyi Janos, *A hamis, hibáskeltii és keltetellen oklevelek jegyzéke 1400-ig* (Lista doc. false, cu dată greşită sau nedatate pînă la 1400), Budapesta, 1902, p. 18, nr. 100.

⁸ Tr. v. XI—XIII, vol. I, nr. 214; documentul următor, din 1252 (vol. II, nr. 3).

⁹ *Ibidem*, nr. 47; documentul următor, din 1283 (nr. 280).

¹⁰ *Ibidem*, nr. 306; documentul următor, din 1288 (nr. 331). Vezi mai sus nota 7.

Mănăştur în 1299, când adevereşte ca instituţie religioasă un apel către papă, primul său act cunoscut de adevărire într-o pricină laică fiind din 1308¹.

În perioada menţionată a agravării anarhiei feudale, de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul veacului următor, întâlnim, în câteva cazuri, amintite în documente, ca îndepărtate unele funcţiuni de adevărire: conventul cavalerilor iohaniţi (« cruciaţi », hospitalieri) din Turda în 1288², conventul augustinilor eremiţi şi acela al dominicanilor din Alba-Iulia

¹ Tr. v. XIII, vol. II, nr. 516; v. XIV, vol. I, nr. 96. În lucrarea < lui Johannes Szegedi >, *Decreta et vitae regum Ungariae qui Transylvaniam possederunt*, ed. a II-a, Cluj, 1763, p. 356—358, se publică un mandat (poruncă) al lui Andrei al III-lea, din 24 iunie 1296 către capitulul din Alba-Iulia, prin care îi ordonă să hotărâncească moşile conventului din Cluj-Mănăştur şi să redobândească în favoarea acestuia n'ş e dijme. În acest act, conventul e menţionat *monasterium, videlicet locus testimonialis* (mănăstire, adică loc de mărturie). Termenul de *locus testimonialis* e neobişnuit pentru această vreme. Eckhart (*op. cit.*, p. 421), citează numai un singur exemplu pentru această denumire, în legătură cu un alt loc de adevărire, din 1350. Cam tot din această epocă, sau chiar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în orice caz din timpul domniei lui Ludovic I (1342—1382), trebuie să dateze şi un alt exemplu pentru aceeaşi denumire în legătură cu locurile de adevărire, folosită în rezumatul — întocmit de autorul anonim al unui tratat de artă epistolară din epoca amintitului rege — după un document al lui Carol Robert, atribuit de Fejér (*Codex diplomaticus*, Buda, 1832, VIII, 1, p. 612—615, care îl reproduce din Kovachich, *Formulae*, Pesta, 1790, p. 2—3), fără nici o motivare, anului 1316 (cf. şi Tr. v. XIV, vol. I, nr. 237). Data mai probabilă e însă 1326, așa cum rezultă din Hajnik *op. cit.*, p. 445, n. 23. Acelaşi termen revine însă mai târziu la Werböczy (*Tripartitum*, partea a II-a, titlul XIII, alineat 7—8). Menţiunea de mai sus a documentului din 1296 ar fi prima dovadă despre activitatea ca loc de adevărire a conventului din Cluj-Mănăştur. Documentul acesta însă e foarte suspect, probabil fals, atât prin redactarea şi cuprinsul său, cât şi prin faptul că, încadrat în raportul corespunzător al capitlului din Alba-Iulia, dat « la sărbătoarea sf. Barnaba din anul de mai sus » (deci la 11 iunie 1296, raportul fiind astfel anterior ordinului care-l cere!), se află transcris în acelaşi act de confirmare al lui Carol Robert, din 21 noiembrie 1324 (Szegedi, *op. cit.*, p. 360—363; prescurtat în Fejér *op. cit.*, VIII, 2, Buda, 1840, p. 518; tradus în Tr. v. XIV, vol. II, nr. 300), împreună cu privilegiul fals al lui Bela al IV-lea din 19 februarie 1263 (Tr. v. XIII, vol. II, doc. false, nr. 4). De altfel, confirmarea lui Carol Robert, e, desigur, tot falsă (cf. observaţiile lui Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, I, Budapesta, 1923, nr. 1338). Despre alte acte false ale conventului din Cluj-Mănăştur de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, vezi, Pall *op. cit.*, II, p. 317 şi n. 9.

² Tr. v. XIII, vol. II, nr. 464. Vezi aluzii şi în documentul din 8 iunie 1288 şi 24 martie 1295 (*ibidem*, nr. 338 şi 461). O menţiune anterioară din 1276 (*ibidem*, nr. 195), se află într-un act falsificat de I. Kemény (vezi articolul nostru citat mai jos). Se pare că la anul 1295 se referă şi o altă amintire dintr-un document din 1392 al lui Emeric Bebek, voievodul Transilvaniei (Mályusz, *op. cit.*, I, nr. 2414). Un convent iohanit sau al « cruciferilor bisericii sfinţei Treimi din Hoghiz (lingă Olt, aproape de Rupea; cf. trei documente din 1297, Tr. v. XIII, vol. II, nr. 484, 485 şi 488) este rezultatul unei identificări greşite, al unei confuzii cu conventul similar din Budafelhéviz (*Calidae Aquae* de lângă Buda, R.P. Ungara) singurul cunoscut cu acest nume din alte documente (Reiszig Ede, *Robert Károly és a János lovagrend* (Carol Robert şi ordinul cavalerilor iohaniţi) în « Századok », 1903, p. 517—519; Eckhart, *op. cit.*, p. 462; Szentpétery, *op. cit.*, p. 137. Cf. şi doc. din 1311 (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 156 şi 3 mai 1330, vol. II, nr. 592). De altminteri, nici cele două sate menţionate în actele citate din 1297 nu se află pe teritoriul ţării noastre, ci în comitatul Bekes, în R.P. Ungară (Karácsonyi, *A magyar nemzetiség a XIV század közepéig* (Neamurile maghiare pînă la mijlocul secolului al XIV-lea), vol. I, Budapesta, 1900, p. 117). De fapt, confuzia între Hoghiz (Héviz) şi Budafelhéviz a fost făcută mai întâi de Kemény, care, pe baza ei, şi pentru a dovedi existenţa unui convent şi loc de adevărire la Hoghiz, contestată de Jerney János (*A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes es hiteles helyek története* (Istoria capitlurilor şi conventurilor din Ungaria, ca locuri vrednice de crezare şi de adevărire), în « Magyar Történelmi Társ », II, Pesta, 1855, p. 126—128), a fabricat, cu ajutorul unor documente autentice, actul fals al conventului din Cluj-Mănăştur, din 7 septem-

între 1295 și 1311¹. La 11 octombrie 1323, conventul dominicanilor și acela al minoriților din Sibiu, la cererea parohilor capitlului (decanatului) din Șeica Mare, transcriu împreună, sub pecetea lor, un act al regelui Carol Robert cu privire la supunerea datorată de acești parohi episcopiei Transilvaniei², ceea ce este o dovadă că și aceste mănăstiri îndeplineau funcțiuni, mai mici, de adevărate. Toate aceste locuri de adevărate mărunte și-au încetat însă activitatea în cursul, poate chiar înainte de dispozițiile pomenite ale lui Ludovic I, din 1351 și 1353. Din această categorie — și anume a conventurilor care și-au încetat funcțiunea de adevărate în 1353, — făcea parte fără îndoială și conventul din Dealul Orăzii³, a cărui activitate de altfel decăzuse după 1340, în urma unor conflicte interne între călugării din acest așezământ. Conventul, transformat în capitol colegial, își va relua activitatea de adevărate abia la sfârșitul secolului al XV-lea (între 1495—1497)⁴.

Am înțeles, amintită într-un caz, la 4 noiembrie 1338, și activitatea de adevărate a «conventului cruciferilor din Oradea». Mențiunea aceasta trebuie primită însă sub toată rezerva⁵.

Din categoria conventurilor mici făcea parte probabil și conventul benedictin din Siniob (Bihor). Activitatea lui de adevărate e atestată într-un act palatinal din 1239, în legătură cu un jurământ pe care trebuiau să-l presteze în fața sa niște împărași din părțile Sătmărene⁶. Acest așezământ este singurul menționat cu numele în 1486 printre acele conventuri mărunte care, după cât se vede, nu și-au încetat funcțiunea lor de adevărate, potrivit legii din 1351, sau au reluat-o mai târziu. Într-adevăr, din acest motiv, o altă lege, aceea a lui Matias Corvin

brie 1374 (Hurmuzaki, I, 2, p. 222—223). Cf. Fr. Pall, *Noi falsuri ale lui Iosif Kemény*, articol în pregătire. Afirmația lui Beke despre existența unui convent ioanin la Alba-Iulia, care ar fi desfășurat o activitate de adevărate, e de asemenea rezultatul unei confuzii (vezi mai sus, p. 398, n. 1).

¹ Tr. v. XIII, vol. II, nr. 466; document din 1300 (*ibidem*, nr. 521), 1308, 1313 (v. XIV, vol. I, nr. 100, 174; cf. și nr. 156; vol. II, nr. 592). Conventul augustinilor și al dominicanilor adevăreau și împreună, precum și cu capitolul din Alba-Iulia (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 46; v. XIV, vol. I, nr. 156). Pe la 1295, ele adevăresc o danie împreună cu preceptorul conventului ioanin din Turda (mențiunea citată din Mályusz, nota precedentă). Prin urmare, conventul augustinilor și acel al dominicanilor nu adevăreau numai în chestiuni de jurisdicție bisericească, cum afirmă Jerney (*op. cit.*, p. 126—128).

² Tr. v. XIV, vol. II, nr. 202.

³ După doc. din 6 oct. 1352 (Tr. v. XIV, vol. V, sub tipar) n-am mai găsit altă mărturie despre activitatea de adevărate a acestui convent. De aici rezultă însă că el nu și-a încetat activitatea în 1351, cum presupunea greșit Bunyitay V., *A váradi püspökség története* (Istoria episcopiei de Oradea, Oradea, II, 1883, p. 400. Că acest convent nu mai desfășura după 1353 o activitate de adevărate rezultă indirect și dintr-un mandat regal emis la 9 martie 1358, precum și din raportul corespunzător al capitlului din Oradea, din 16 iunie același an (Tr. v. XIV, vol. V).

⁴ Bunyitay, *op. cit.*, II, p. 402—403; cf. și 208—217.

⁵ E vorba de un document foarte deteriorat, «a cărui parte superioară abia poate fi citită», după mărturisirea editorului, care, probabil, din acest motiv trebuia să se mulțumească cu publicarea lui doar sub formă de regest, în *Zichy okmánytár* (Documentele familiei Z.), XII, ed. Lukesics P., Budapesta, 1931, p. 11. Despre zălogirea menționată de actul în discuție se vorbește și în documentul din 4 mai 1339, emis de conventul din Dealul Orăzii (Tr. v. XIV, vol. III, p. 506). Existența conventului «cruciferilor» (ioaniților) din Oradea nu e atestată de nici o altă mărturie cunoscută. Se știe doar atât că ioaniții au stăpânit cîtva timp mănăstirea din Sintion din apropierea Orăzii, dar acest lucru a avut loc în prima jumătate a secolului al XIII-lea (Registrul de la Oradea, anul 1234, nr. 377. Tr. v. XI—XIII, vol. I, p. 143 și Bunyitay, *op. cit.*, II, p. 380 și urm., p. 418 și urm.; Komáromy András, în «Századok», 1893, p. 875 și urm.; Reiszig Ede, în «Történelmi Tár», 1911, p. 370, 372, 391—392). S-ar putea să fie vorba aici (în cazul documentului din 4 noiembrie 1338) de o confuzie cu amintitul convent din Dealul Orăzii.

⁶ *Conventus sante Dextre*, în Wenzel Gusztáv, *Codex diplom. Arpadianus continuatus*, XII, în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXII, Pesta, 1869, p. 77—78.

din 1486, a interzis activitatea de adeverire a « conventurilor mici și mai ales pe aceea a conventului din Sîniob » (activitatea acestuia re apare în documente începînd din 1468), declarînd fără valoare actele pe care le-ar emite ¹. Se vede însă că măsura n-a fost respectată, căci legea următoare — aceea a lui Vladislav al II-lea din 1492 — a trebuit s-o repete textual. Asupra acestei dispoziții, la cererea stărilor privilegiate, a trebuit totuși să revină în curînd, în ceea ce privește conventul din Sîniob, chiar amintitul rege Vladislav. Și anume, prin legea sau decretul din 1498, el i-a restituit sigiliul, la stăruința pomenitelor stări, « care nu se pot lipsi de pecetea » acestui convent ². Restituirea peceteii echivala cu îngăduirea din nou a activității de adeverire.

În sfîrșit, trebuie să mai amintim printre locurile de adeverire din Transilvania conventul cistercian din Igrîș (Banat), despre care știm că emitea uneori (în orice caz, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea) acte în materie de drept privat ³.

Pe lîngă actele emantate de la locurile de adeverire pe teritoriul Transilvaniei, ne interesează însă, adeseori, prin cuprinsul lor, și acelea ale așezămintelor similare dinafara hotarelor apusene ale R.P.R. (de pe teritoriul R. P. Ungare, R. Cehoslovace, R. P. F. Iugoslavia), căci aceste așezăminte făceau parte de asemenea din statul feudal maghiar. Ne referim la capitlurile din Alba-Regală (Székesfehérvár), Bač, Buda, Kö (sau Sirmiu), Pécs, Strigoniu, Vesprim, Zips etc., precum și la conventurile din Budafelhévíz, Pecsvárád etc. Ne interesează însă mai ales documentele date de capitlul din Agria (Eger, în R. P. Ungară, și de conventul din Leles (în R. Cehoslovacă), începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, deoarece acestea sînt cele mai numeroase din categoria actelor emise de locurile de adeverire din afara hotarelor R.P.R. Raza obișnuită de acțiune a celor două așezăminte din urmă s-a extins și asupra unor ținuturi din părțile de nord-vest ale Transilvaniei.

Credem că cele înfățișate de noi cu acest prilej ne îngăduie să tragem cîteva concluzii:

Documentele emise de locurile de adeverire fac parte — după cum am amintit și mai înainte — din izvoarele cele mai importante ale istoriei Transilvaniei feudale. Ele cuprînd știri numeroase despre viața economică și socială, despre instituțiile, despre frămîntările claselor și păturilor sociale din Transilvania epocii de care ne ocupăm (din secolul al XIII-lea pînă la sfîrșitul celui de-al XV-lea). În aceste documente găsim știri prețioase despre rămășițele robiei, despre deosebitele categorii de țărani, despre orășeni (meșteșugari și negustori), despre comunitățile etnice privilegiate (secui, sași), dar mai ales despre clasa feudală dominantă, care — împreună cu statul feudal, adică cu aparatul său de constrîngere — recurgea în primul rînd la serviciile acestei instituții specifice a feudalismului din Ungaria și Transilvania.

¹ Cf. un raport din 1469 al acestui convent la Beke, *op. cit.*, nr. 1058; alte doc. din 1468—1483, în *Codex diplomaticus comitum Károlyi*, ed. Géresi Kálmán, Budapesta II, 1883, p. 390—391, 397—400, 407—409, 485; cf. și Bunyitay, *op. cit.*, p. 346—348.

² *Corpus juris Hungarici*, I, decretul din 1486, art. 59; decretul din 1492, art. 39 și decretul din 1498, art. 11.

³ Adeverirea unui testament în 1239, în Kolomán Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster (Westfalia), 1927, p. 218—219; cf. și Szentpétery, *op. cit.*, p. 137. Conventul din Maramureș și cel din Meseș, pe care Jerney (*op. cit.*, p. 104—108), și după el Érdujhelyi Menyhért (*A közjegyzőség és hitelyes helyek története Magyarországon* (Istoria notariatului public și a locurilor de adeverire din Ungaria), Budapesta, 1899, p. 96) le înșiră tot printre așezămintele de care ne ocupăm, în realitate nici n-au existat, căci ele sînt « atestate » numai de niște falsuri ale lui Kemény (Karácsonyi, *op. cit.*, p. 12, nr. 71; p. 18, nr. 102). De aceea, aceste conventuri nu sînt cuprinse în lista locurilor de adeverire întocmită de Eckhart (*op. cit.*, p. 461—462; cf., după acesta, și Szentpétery, *op. cit.*, p. 136—137).

Prin adevărea tranzacțiunilor de drept privat (dării, vânzări-cumpărări, schimburi, zalogiri, testamente, eliberări de robi etc.), declarate în fața lor de particulari, membri ai claselor posedante (feudali, uneori însă și orășeni sau reprezentanți ai unor pături țărănești mai ridicate, ca iobagii cetăților¹ sau de împuterniciii lor) precum și prin emiterea de rapoarte în variate pricini judiciare și administrative, la care participau prin delegații lor (de exemplu: la puneri în posesie, la hotărniciri, la cercetarea cotropirilor de moșii ori a nefructelegerilor din sinul clasei feudale sau dintre aceasta și țărănimea exploatată)², locurile de adevăre se găseau în contact cu păturile cele mai largi ale societății feudale din Transilvania, slujind, prin documentele întocmite de ele sau păstrate în arhivele lor³, interesele clasei stăpînitoare feudale.

Acest lucru îl făceau cu atât mai mult, cu cît membrii capitlurilor: canonicii și abații sau prepoziții conventurilor se recrutau, în ceea ce privește compoziția lor de clasă, de obicei, din fiili nobilimii feudale (unii fiind chiar fii de regi și de voievozi)⁴, iar așezămintele respective — capitluri și conventuri — erau ele însele stăpîni feudali, avînd moșii întinse și mulțime de iobagi⁵. Așadar, studiînd această instituție și documentele eliberate de ea, nu trebuie să pierdem din vedere nici un moment rolul ei în suprastructura feudală, caracterul de clasă și poziția ei în cadrul relațiilor, al contradicțiilor și al luptelor sociale.

Cercetînd practica documentară și materialul documentar al locurilor de adevăre, trebuie să ne îndreptăm atenția mai ales asupra mărturiilor pe care ele ni le oferă despre ascuțirea luptei de clasă dintre țărani și feudali, ca și dintre aceștia și orășeni, despre contradicțiile din sinul clasei dominante feudale, precum și dintre ea, pe de o parte, și puterea centrală sau statul feudal, pe de alta.

Supuse unui studiu diplomatic și istoric, atent și sistematic (care să îmbrățișeze întreaga epocă feudală), comparate critic cu izvoarele de alte categorii, în primul rînd cu actele eliberate de celelalte instituții (regalitatea, voievodatul, comitatele, orașele, alte foruri bisericesti etc.) și interpretate în lumina materialismului istoric, documentele locurilor de adevăre vor putea da o contribuție prețioasă la reconstituirea istoriei științifice a Transilvaniei și, totodată, a întregului teritoriu al patriei noastre în timpul orînduirii feudale.

¹ Doc. din 1268, 1291 (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 90 și 385).

² De pildă, doc. din 1313, 1323 și 1340 (Tr. v. XIV, vol. I, nr. 175; vol. II, nr. 205; vol. III, nr. 506).

³ De exemplu, în arhiva capitlului din Alba-Iulia a fost depus actul lui Andrei al III-lea, din 22 februarie 1291, prin care se întăreau privilegiile nobilimii feudale (Tr. v. XIII, vol. II, nr. 400 și 401).

⁴ Ducele Coloman, fiu nelegitim al regelui Carol Robert, e amintit în calitate de canonic-cantor, în capitlul din Oradea, în anii 1332—1335 (cf. Tr. v. XIV, vol. III, nr. 56, (p. 54), 140, 142, 240, Ladislau «fiul voievodului» titular Laurentiu (de la sfîrșitul secolului al XIII-lea) e menționat de asemenea ca membru al aceluiași capitlu (*ibidem*, nr. 56); cf. și un doc. din 1372, în Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 378. Pe Mihail, fiul vicevoievodului Petru de Oarda, îl întîlnim ca arhidiacon de Hunedoara, în capitlul din Alba-Iulia (*ibidem*, III, p. 40,441). Frații Gheorghe Lépes, prepozit al capitlului din Alba-Iulia, apoi episcop al Transilvaniei, și Lorand, vicevoievodul Transilvaniei, fratele său, sînt bine cunoscuți în legătură cu răscoala țărănească din 1437.

⁵ În ceea ce privește Transilvania, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, locurile de adevăre (capitulurile din Alba-Iulia și Oradea, precum și conventul din Cluj-Mănăștur) prezintă, între altele, o particularitate importantă față de așezămintele asemănătoare din Ungaria. Într-adevăr, în urma progreselor Reformei religioase, ele au fost secularizate, încetînd, pînă la ajungerea Transilvaniei sub stăpînirea Habsburgilor (la sfîrșitul secolului al XVII-lea), de a mai fi așezăminte bisericesti, deși continuau să-și poarte vechile lor nume. În loc de canonici și călugări, membrii lor erau numiți de principele Transilvaniei dintre nobilii laici. Aceștia erau așa-ziii *requisitores litterarum* (căutătorii de scrisori), ținînd seama că atribuția lor principală era căutarea actelor originale din arhivele locurilor respective și emiterea de copii autentice după ele (Papp, *op. cit.*).

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ *LOCA CREDIBILIA* В ТРАНСИЛЬВАНИИ (XIII-XV ВЕКА)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

История *loca credibilia* — учреждений, специфических для церковного феодализма в Венгрии и Трансильвании, созданных капитулами и некоторыми конвентами и выпускавших акты с приложением подлинной печати по просьбе частных лиц или на основании полномочий, полученных от светских властей, еще мало известна в румынской историографии. Это кажется поразительным, если принять во внимание, что выпущенные этими учреждениями документы принадлежат к самым многочисленным и важным источникам истории Трансильвании и заключают в себе множество сведений об экономической и социальной жизни при феодальном строе. В некотором отношении они схожи с нотариатами (появившимися в Трансильвании во второй половине XV века), которые именно благодаря существованию *loca credibilia* не могли развиваться в феодальной Венгрии до уровня, достигнутого ими в западных странах.

Автор уточняет исторические условия, вызвавшие появление этих учреждений в начале XIII века, в период, когда, благодаря развитию социальной жизни, королевская канцелярия не могла уже одна удовлетворять растущий спрос на документы со стороны имущих феодальных слоев населения, которые, следовательно, должны были обращаться к другим инстанциям, имеющим право выдавать подобные документы, в первую очередь к капитулам и конвентам, являвшимся в то время в феодальном обществе, вместе с вышеупомянутой канцелярией, наиболее видными представителями грамотности и искусства письма. Этому способствовало и то обстоятельство, что еще раньше светские власти обращались к капитулам и конвентам с просьбой о содействии, в качестве вспомогательного органа, при выполнении некоторых фаз судопроизводства (например, при божьем суде).

Автор обращает внимание на некоторые новые аналогии (с церковными учреждениями в Германии), стараясь выявить и своеобразные черты развития этих учреждений в Венгрии и Трансильвании.

Далее исследуется вопрос о сфере деятельности и территориальной компетенции *loca credibilia* и делается обзор возникновения в хронологической последовательности тех из них, которые находились на территории Трансильвании: епископские капитулы в Албе Юлии, в Ченаде и в Ораде; Арадский капитул, конвенты в Клуж-Мэнэштуре и в «Дялул Орэзий». Кроме этих учреждений (наиболее важных), существовали и более мелкие — «гостеприимных рыцарей» Турды; конвенты особых монашеских орденов в Албе Юлии, Сибиу, Сыниобе (в комитате Бихор) и в Игрише (в Банате). В этом отношении автор вносит некоторые исправления в предшествующие исследования и обращает внимание на кое-какие подделки документов, относящихся к не существовавшим в действительности *loca credibilia* (Конвенты в Хогице, Марамуреше, Мезеше). Между прочим, упоминается и о подобных же учреждениях, находившихся по ту сторону от западных границ РНР, в част-

ности, в Эгере и в Лелеше, которые выпустили множество документов, касавшихся северо-западных частей Трансильвании.

В заключение автор настаивает на роли *loca credibilia* в истории трансильванского феодального общества и на важности сведений экономического и социального характера, находящихся в документах, выданных этими учреждениями.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES *LOCA CREDIBILIA* EN TRANSYLVANIE MÉDIÉVALE (XIIIe — XVe SIÈCLE)

(RÉSUMÉ)

L'histoire des *loca credibilia*, ces établissements propres à la féodalité ecclésiastique de Hongrie et de Transylvanie, constitués par les chapitres et par certains couvents, qui émettaient des actes munis de leur sceau authentique, tantôt sur la demande de simples particuliers, tantôt en vertu d'un mandat émanant de l'autorité féodale laïque, est encore peu connue de l'historiographie roumaine. Le fait semble étonnant, étant donné que les documents émis par les institutions en question font partie des sources les plus abondantes et les plus importantes de l'histoire transylvaine, en raison des nombreuses informations sur la vie économique et sociale du régime féodal qu'elles fournissent. A certains égards, ces *loca* ressemblent aux « officialités » françaises et aux notariats publics, qui apparaissent en Transylvanie dans la seconde moitié du XIVe siècle et qui, précisément à cause des *loca credibilia*, ne purent atteindre dans la Hongrie féodale le même degré de développement que dans les pays occidentaux.

L'auteur précise les conditions historiques qui présidèrent à l'apparition de cette institution, au début du XIIIe siècle, c'est-à-dire à une époque où, par suite du développement de la vie sociale, la chancellerie royale ne pouvait plus faire face à elle seule aux demandes d'actes, toujours plus nombreuses, des classes féodales aisées. Celles-ci se virent obligées de recourir à d'autres autorités, en premier lieu aux chapitres et aux couvents qui, avec la dite chancellerie, représentaient à ce moment-là l'instruction et l'art d'écrire au sein de la société féodale. D'ailleurs, chapitres et couvents étaient déjà sollicités auparavant par les autorités laïques d'accorder leur concours, en tant qu'offices auxiliaires, à l'exécution de certaines phases de la procédure judiciaire (par exemple pour les ordalies).

La présente étude attire l'attention des lecteurs sur de nouvelles analogies (avec les institutions ecclésiastiques similaires d'Allemagne) et essaye de mettre en relief les caractères propres au développement de ces institutions en Hongrie et Transylvanie.

L'auteur étudie ensuite le problème du rayon d'action et celui de la compétence territoriale des *loca credibilia* et, dans l'ordre chronologique de leur apparition, passe en revue ceux qui se trouvaient en territoire transylvain: chapitres épiscopaux d'Alba-Iulia, Cenad et Oradea, chapitre d'Arad, couvents de Cluj-Mănăştur et couvents du Promontoire d'Oradea. Outre ceux-là (les plus importants du reste), il existait encore des offices plus modestes:

celui des chevaliers hospitaliers de Turda ; les couvents des divers ordres religieux à Alba-Iulia, Sibiu, Sîniob (comitat de Bihor) et Igrîş (Banat). L'auteur apporte quelques rectifications à des recherches antérieures et attire l'attention sur certaines falsifications de documents relatifs à des *loca credibilia* qui n'ont en réalité jamais existé (couvents de Hoghiz, Maramureş, Meseş). Mention est faite, en passant, des établissements analogues situés au delà des frontières occidentales de la R.P. Roumaine, notamment ceux d'Eger et de Leles, qui ont émis maints documents concernant les régions du Nord-Ouest de la Transylvanie.

En conclusion, l'auteur souligne le rôle de cette institution dans l'histoire de la société féodale de Transylvanie et l'importance des informations, d'un caractère économique et social, que renferment les documents émanant de ces institutions.

MĂRTURII ASUPRA ROLULUI CNEZILOR DE PE MARILE DOMENII DIN BANAT ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

MARIA HOLBAN

Printre actele publicate în volumul *Documenta Valachorum*¹ se află și un document de cel mai mare interes, dar, din păcate, neutilizabil în forma în care e redat, ca simplă transcriere mecanică, fără nici un fel de comentariu critic, atât de necesar pentru situarea sa în timp și în complexul întreg de împrejurări de natură a lumina această mărturie și a primi la rândul său o lumină nouă. În rândurile ce urmează, ne propunem să încercăm o analiză a acestui document, îndreptându-i citirea pe cât se va putea și dând textului astfel lămurit interpretarea sa istorică.

Textul e foarte obscur. Nedumerirea mai este sporită și de numeroase incorectitudini și stângăcii atât din folosirea unor construcții gramaticale, gândite pe românește și traduse apoi într-un fel de latinească primitivă², cât și din stilizarea unor cuvinte, sau din folosirea unor sisteme de abreviere paleografică mult prea variate pentru același cuvânt, care revine de fiecare dată sub altă înfățișare. De pildă, cuvântul cnez apare când *queness*, când *quenesius*, când în sfârșit *qui*, *que* sau *q* ceea ce îngăduie să fie confundat cu pronumele relativ și tradus ca atare, dând naștere la tot felul de complicații și absurdități. Înlocuirea vocalei o prin u, de pildă la cuvântul *solvit*, scris *sulvit*, deschide poarta îndoielii și pentru alte

---

¹ Textul e însoțit de nota următoare: *Le texte est incomplet et écrit par endroit (sic) dans un latin incompréhensible: nous le publions donc sans commentaires en nous bornant à reproduire les abréviations qui manquent souvent.*

² Vom remarca în treacăt printre alte românisme ale textului următoarele:

- homines *que* sunt in Colonia (Oamenii ce sînt în Călina).
- domi presens non fuimus *illa ora* (nu am fost acasă în ceasul acela).
- Nicolaus... est *uno loco cum fratre suo* (N... este împreună (la un loc) cu frațele său).
- Colonia est super meta (G... e pe hotar).
- *aguthorium* mitat rogo...
- portabat super quatuor boves fruges et *perili sunt*.
- volunt *mori famus* (vor muri de foame).
- et pro *issta* (și pentru asta).

cuvinte, cum e de pildă *furtim*, a cărui prezență destul de ciudată ar putea eventual fi explicată tot astfel prin forma: *furtim* = *fortim*.

O altă dificultate rezultă din felul arbitrar în care sînt redate numele de persoane, cînd declinate, cînd nedeclicate. Această tratare capricioasă se remarcă de altminteri și la unele numiri comune, cum e de pildă în adresa de pe scrisoare, la nominativ pentru adresanta principală și la dativ pentru fiii săi: *Nobilis coniunx Benedicti bani acc filiis suis reverendis hec litera detur*, unde însă nu izbutește să întunece sensul traducerii, așa cum se întîmplă cu numele proprii din text (unde nu există nici o posibilitate de afirmare hotărîtă că numele trebuie neapărat să se afle în cutare sau cutare caz și deci în raporturi anumite cu alte ființe sau lucruri pomenite în frază).

Punctuația, astfel cum e redată în textul tipărit, îngăduie și ea o serie de îndoieli. De pildă cuvintele *Ladislau*, *Gad*, ce urmează după: *castelano, qui est in Chuccuest* trebuie oare legate de acestea, sau de cele următoare: *homines que sunt in Colonia*? De asemenea, mai departe, după cuvintele: *ad fidem domini nostri* cuvîntul ce urmează: *quenesii*, urmat în textul publicat de un punct, trebuie oare considerat ca aparținînd propoziției acesteia, sau celei următoare?

În sfîrșit, mai sînt unele îndoieli și în privința exactității citirii, care nu vor putea fi rezolvate decît în fața originalului sau a unei fotocopii clare.

În lipsa acestor mijloace de control, va trebui să recurgem deocamdată la unele sugestii de restituiri probabile, urmînd a le verifica mai apoi pe textul însuși, îndată ce-l vom putea vedea.

Iată aici traducerea textului latin pe care îl redăm în anexă:

Nobilă doamnă, soția lui Benedict banul, cu prea plecată¹ închinare,

Nicolae cnezul², fiul lui Pribil³, vi se plînge vouă și fiilor voștri că judele⁴ Nicolae⁵ ne-a poruncit să mînăm⁶ oamenii în grabă⁷. Noi nu am fost acasă atunci, în ceasul ăla <și> el ne-a luat pentru această pricină șaptesprezece boi⁸ și paisprezece florini⁹ și numai pentru pricina asta și de teama asta, au plecat șase oameni numai din satul ăsta¹⁰ în satul ăla al zisului Pribil¹¹, căci Nicolae cnezul¹² este la un loc¹³ cu fratele său și Micc¹⁴, judele

¹ *metuenda* = temătoare.

² *quenessius*.

³ cf. și numele rămas satului = *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil* (Csanki I., p. 106).

⁴ *iudex* (aici în sensul de administrator).

⁵ din context s-ar părea că nu trebuie înțeles *iudex Nicolaus* ci *iudex Nicolai*, afară dacă ar trebui citit în loc de *Micc, hicc iudex* (cf. nota 1 de la p. 5).

⁶ *portare* (cf. Du Cange *portare* 6 și 7).

⁷ *furtim* — poate în sens de *raptim* (= în grabă) sau poate *fortim* (= cu putere, cu silă, pe sus). De comparat cu scrierea *solvit* pentru *solvit*. Dacă s-ar pune în discuție lectura *furtim* = *fructum* atunci tot sensul s-ar schimba (*Fructum portare* = a căra bucatele).

⁸ *de XVII boves*, oare lectura nu e greșită?

⁹ *florentos*.

¹⁰ *de ista una villa* (sau mai probabil: *de ista mea villa* cf. mai jos p. 409, nota 14. Aici *ista mea villa* s-ar opune la *illa villa dictus* (—*dicti*) *Pribil*).

¹¹ *villa*, . . . *Pribil*. Acest sat nu trebuie confundat cu *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil*; cf. *Doc., Val.*, p. 222, actul de împărțeală al fraților Himfy în care sînt pomenite cele *trei sate* anume: 1) *villa Nicolai filii Prybyl*, care a căzut în lotul lui Nicolae Himfy, 2) *villa Nicolai* și 3) *villa Prybyl*, ambele în lotul lui Ștefan, fiul lui Petru Himfy. Deci nota 2 din *Doc. Val.* p. 287, care identifică *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil*, cu *satul lui Pribil* este greșită.

¹² *qui* = *quinesius*.

¹³ *uno locho*.

¹⁴ *Micc iudex Nicolaus* (Oare: Micc judele <lui> Nicolae? sau cumva nu trebuie cetit oare *Micc* ci *Hicc*, adică: acest jude Nicolae. Paleografic confuzia e ușor posibilă între grafia literelor majuscule *o* și *h*).

<lui> Nicolae ne-a despărțit căci fiii¹ voștri i-au zis să facă lucrul ăsta. Henc² se plinge de aceasta, că i-au luat un cal, l-au dat lui Pavel și l-au omorît; și deci spune Nicolae cnezul³, cū fratele său, că dacă vor putea⁴, atunci vor pleca și ei.

Nobilă doamnă, soție a lui Benedict banul, cu prea plecată închinare!

Ăștia sînt cnezii, adică din Călina⁵ și Ioan cnezul și toți împreună, din Remetea⁶, Pavel, Files, Mihail, Iva<n>, care vi se plîng vouă de lucrul ăsta: Călina este pe hotar și acum sîntem în mare pătimire din partea castelanului care este în Chuccuest⁷. Ladislau Gad⁸. Oamenii ce sînt în Călina vor să plece de tot, deci rog să se trimită ajutor. Cnezii ăștia spun așa: că pe acești oameni⁹, pe care îi vom mina noi, nu îi țîn cu credință față de domnul nostru¹⁰.

De la moara lui Ioan cnezul¹¹ au luat¹² paisprezece florini fără temei. Pavel, care e cnez¹³ zice așa că în satul meu¹⁴ <s-au luat>¹⁵ douăzeci și șase de florini și doi boi și în Călina un bou și două sute de bolovani de sare¹⁶, patru florini a plătit și din Files¹⁷ a luat¹⁸ un cal bun făcînd paisprezece florini, șapte a plătit, șase florini a luat; și mai spunem lucrul ăsta că din părțile Remetei a lui Petru¹⁹, judele Nicolae²⁰ a luat²¹ pe un

¹ Din documente nu cunoaștem decît un fiu al lui Benedict, anume Nicolae. Să fie cumva vorba de fiii acestuia, sau poate chiar de acest Nicolae împreună cu Ștefan, fiul lui Petru?

² Henc = Hîncu? sau mai probabil de citit Hince (= *hinc* = apoi, de aceea).

³ *que* = *quenesius*.

⁴ *si quielem*, mai verosimil: *si quient* (= *si quibunt*) probabil în sensul «dacă se va putea pe cale pașnică și îngăduită».

⁵ *Golonya*.

⁶ *Remete*.

⁷ E vorba de cetatea regală numită pe ungurește Kőveşd (Csanki I, p. 96). De citit oare Cuești, sau Cucuești?

⁸ Credem că punctuația în *Doc. Val.* e greșită: *Ladislau, Gad, homines*, și că nu e vorba de doi oameni care ar voi să plece din Călina ci de *mai toți* oamenii de acolo ce vor să plece de tot. De aceea se și cere ajutor stăpînei.

⁹ *quos omnes erimus portare* (Oare — *homines*, sau *omnes*?).

¹⁰ *non servant ad fidem domini nostri quenesii*. Pentru punctuație, cf. mai sus observațiile noastre la p. 408 (2). Fraza e destul de obscură. Din punct de vedere gramatical, traducerea ultimelor trei cuvinte, dacă am socoti punctuația corectă, poate fi și: *a domnului nostru cnezul*, care însă e inacceptabilă din cauza contextului. Această frază nu ar avea sens decît făcînd o distincție între *issii quenessi* de la început, ca opuși acelor *quenessi* de la urmă. Primii fiind chiar cei ce trimit plîngerea, iar cei din urmă cei care jăcmănesc oamenii dimpreună cu judele Nicolae.

¹¹ În textul publicat: *quenesii* este despărțit printr-un punct de *Johanni*. Un argument serios împotriva acestei punctuații este și acesta: mori nu puteau avea decît nobilii și *cnezii*. Deci nu se poate citi: *Johanni molendino, ci quenesii Johanni*<s> etc. Despre ciudățenia gramaticală a acordurilor și a construcției nu ne putem mira, textul vădînd multă stîngăcie.

¹² Verbul *accipere* are aici un sens peiorativ de luare abuzivă.

¹³ *q* = *quenes*.

¹⁴ *in villa mea*.

¹⁵ Adăugat la traducere.

¹⁶ *sales*. Dacă citirea e corectă, atunci de pus poate în legătură cu aducerea sării din Țara Romînească, despre care știm doar că s-a oprit de către regele Ludovic în primăvara anului 1373.

¹⁷ *de Files* = de villa Files.

¹⁸ Cf. nota 12.

¹⁹ *partes Remete Petrus* (= *Petri*).

²⁰ Nu e exclusă nici posibilitatea citirii: a lui Petru <și> a lui Nicolae = Nicolae Hîncu.

²¹ Cf. nota 12.

an o mie de florini, adică treizeci de boi, zece vaci și din celelalte lucruri de muncare, nu putem să zicem cît, adică din caș, din oi (?)¹ din pui și din porci și patruzeci de țapi; și asta putem să mai spunem iarăși că Dobrota cnezul² <cu> Marcu cnezul³ săvîrșește astea asupra noastră împreună cu judele, că ei iau banii⁴, îi împart <între> ei și iau de două ori atîta. <Din> Files și Călina <s-au luat>⁵ cu jașca opt boi⁶, douăzeci și trei de porci; și acum cnezii din Remetea spun cu toții că noi am plătit toate cele datorate lui Petru și judei și lui Nicolae⁷; și Hercka a cărat bucatele cu patru boi și i-au pierit; și Mihail cnezul spune așa: că doi⁸ boi⁹ au mai pierdut și Peles¹⁰ <și> Hencc¹¹, adică au pierdut șaptezeci de <grămezi de> bucate, și el spune asta, și pentru asta vor paisprezece oameni să plece și doisprezece oameni vor muri de foame. Deci să ne vestească nouă adevărul prin <omul> de față sau prin altul¹², căci de nu, atunci vom merge aiurea, unde putem să trăim; și să dea crezare la toate acestea¹³ ce <li> spunem prin <cele> de față.

Nobilei soții¹⁴ a lui Benedict banul și fiilor săi prea cinstiți¹⁵ să li se dea această scrisoare.

Precum se poate vedea, documentul acesta e un document capital pentru înțelegerea rosturilor cnezilor pe marile domenii baroniale. Ne aflăm în fața unui apel îndreptat de cnezii fraților Himfy unuia din stăpîni¹⁶ căruia îi arată că, din cauza greutăților și neajunsurilor la care sînt supuși «oamenii»¹⁷ de pe moșie, aceștia sînt hotărîți să plece. Aceste neajunsuri

¹ *janora* (?) (oare = *farina*? sau cumva *pecora*?; lectura e desigur greșită).

² În însemnarea de împărțeaală dintre frații Himfy din 1377 (*Doc. Val.*, p. 221–223) aflăm în lotul lui Nicolae Himfy cele două *sale ale lui Dobrota*.

³ *Dobrotta q Marcus qui hoc facit super nos cum iudice* (qui putînd fi sau țuceptul cuvîntului *quinesius* sau articolul relativ: care).

⁴ *denarios*.

⁵ Adăugat la traducere.

⁶ *Files et Colonia spolia octo boves*.

⁷ *Petro et iudice* (= *iudici*) *et Nuculaho* (= lui Petru <Himfy> și judei și lui Nicolae <Himfy>).

⁸ Oare lectura *duos* e corectă? ne-am aștepta mai degrabă la *suos*.

⁹ *boes*.

¹⁰ *Peles*. Lectura pare greșită. Să nu fie cumva *ptes* (= *plures*?).

¹¹ Cf. mai sus, p. 409, nota 2. Deci ar fi de citit: *duos* (sau cumva *suos*) *boes perdiderunt autem plures, hinc scilicet XXXXXX fruges perdiderunt*. = că doi boi (sau: boii lor), și-au pierdut chiar mai mulți, de aceea adică au pierdut 70 de grămezi de bucate.

¹² *per presens sue* (= *seu*) *de alio*.

¹³ *hocc homino* = *omnino*? sau *huic homini*?

¹⁴ *nobilis coniunx*, corect: *nobili coniugi*.

¹⁵ *reverendis* (sau cumva: *reverenter*?).

¹⁶ Asupra rolului activ al soției lui Benedict Himfy în treburile Banatului nu e locul să stăruim aici (cf. și studiul nostru *Deposedări în Banat sub Angevini, după mărturia documentelor*, gata de tipar). E vrednic de semnalat că tot unui Himfy (Benedict) îi este adresată și mărturia capitală asupra cnezilor, anume plîngerea cnezilor cetății Caransebeș de prin 1369.

¹⁷ În documentele bănățene din secolul al XIV-lea, întîlnim felurite denumiri ca *populi*, *rustici*, *homines*, *iobagiones* sau *hospites* din care *homines* desemnează pe locuitorii satelor cnezale, în timp ce *iobagiones* sau *hospites* desemnează la început o categorie privilegiată de țărani, atrasă pe pămînturile nobilimii de o serie de drepturi și înlesniri, printre care alegerea judei sau villicului. În cursul secolului al XIV-lea, în urma decretului din 1351, care impunea un regim uniform tuturor țărănilor, acești iobagi ajung să se identifice cu serbii din apus, păstrîndu-și însă — dar mai mult de formă — dreptul de liberă strămutare, după achitarea dării pe pămînt «*terragium*» și obținerea încuviințării de plecare, «*licencia*». Dar, precum a arătat istoriografia maghiară mai recentă, dreptul migrației libere a însemnat în realitate dreptul stăpînitor mai tari să mute iobagii altora (*Istoria poporului maghiar*, manual provizoriu întocmit de Karacsony Bela, tradus în romînește de Ladislau Makkai, p. 69).

erau de mai multe feluri: 1) *vezașiuni și împilări din partea administratorului sau «judelui»* cu prilejul executării obligațiilor față de stăpîni; 2) *mutarea din loc a cnezilor*, din porunca stăpînilor (fie poate pentru a-i despărți unii de alții, fie pentru a desăvîrși despărțirea dintre moșiile stăpînilor, în urma unei împărțeli oarecare între ei; 3) *fecmăniri din partea judeului* care împreună cu oamenii săi (în cazul de față cnezul Marcu și cnezul Dobrota) percepe în doitul celor datorate, împărțind cîștigul cu oamenii săi; 4) *greutăți pricinuite de obligația achitării drepturilor pentru fiecare stăpîn în parte*; 5) *pierderi suferite cu prilejul transportării bucatelor*. Putem deosebi aceste neajunsuri în două categorii: unele inerente situației satelor cnezale pe marile domenii, altele întîmplătoare, datorate unor împrejurări deosebite (cum e de pildă conflictul cu castelanul cetății vecine Cnești).

În ce privește situația acestor cnezi, îi aflăm subordonați aceluia «jude» care le poruncește să mîne «oamenii» în grabă la împlinirea obligațiilor lor și care îi sancționează, luînd de la ei — în lipsa lor — un număr de boi și o sumă de bani. Este probabil că și cnezii, la rîndul lor, aveau să se despăgubească de această năpastă asupra «oamenilor» lor. Măsura determină plecarea unui număr de oameni într-un alt sat cnezal, «numai de frica aceasta». Trebuie observat că acest sat cnezal în care se duc este legat printr-un fel de comunitate familială cu satul cnezal din care au plecat. În adevăr, ei pleacă din «satul lui Nicolae, fiul lui Pribil» în «satul lui Pribil». La această comunitate se referă cuvintele din plîngerea cnezilor «*quod Nicolaus quenesius est uno loco fratre suo et hicc¹ iudex Nicolaus dissiugit nos quod filii vestri dixissent hoc facere*».

Un lucru se desprinde destul de limpede, anume: că acei «oameni» ai cnezilor ce au plecat nu s-au dus într-altă regiune mai depărtată, ci în alt loc din aceeași regiune, unde au de gînd să-i urmeze și cnezii respectivi dacă nu li se va asculta plîngerea. Se vede, o dată mai mult, că aici nu e vorba de niște șefi de colonizare, cutreerînd pămîntul cu ceata lor de coloni pe care îi așază unde îi aruncă soarta; întemeierile de sate sînt urmarea unei roiri dintr-un centru apropiat și nicidecum transplantări de populație cine știe unde și de unde.

Dar un alt document publicat tot în *Documenta Valachorum*², privitor la împărțeala între frații Himfy, ne va da unele lămuriri asupra alcătuirii domeniilor Remetea și Iersig ale acestor frați. Acest document, fără dată, în care Benedict Himfy e numit «fostul ban» a fost datat de editor³ ca fiind dintre anii 1369—1377 (1369 pentru că din toamna anului 1369 s-a desființat banatul Bulgariei, și 1377 pentru că în act apare fiul lui Petru, Ștefan). Dar odată ce se admite că acea împărțeală a fost făcută după moartea lui Petru Himfy nu mai are rost data de 1369. Termenul *ante quem* va fi deci anul 1377 iar termenul *post quem* ne va fi dat de noua calitate a lui Benedict, de comite de Pojon, în anul 1378. După cum vom vedea, acest act e imediat posterior plîngerii cnezilor de care e vorba aci.

În adevăr, deși editorul a datat plîngerea cnezilor ca fiind «cam din 1380» nu a arătat motivele acestei datări. Dar, dintr-o citire atentă a documentului, se poate constata că, la data scrierii sale, Petru Himfy era în viață, căci se pomenește de părțile moșiei Remetea a lui Petru. Este drept că în text Benedict este numit «banul», ceea ce trebuie înțeles în sensul de *fostul ban*⁴ și ca dovedind că la data aceea Benedict Himfy nu avea nici o altă calitate actuală, cum ar fi de pildă cea de comite de Timiș (1371—1375) ori de Pojon (1378—1380). În sfîrșit, elementul cel mai convingător este constituit de apropierea ce se poate face între cuvintele privitoare la tribulațiile suferite de locuitorii din Călina din partea castelanului

¹ După îndreptarea noastră, propusă mai sus.

² *Doc. Val.*, p. 221—223.

³ *Ibidem*, p. 223, n. 37.

⁴ Se pare că titlul de ban rămînea titularului și după ieșirea sa din slujbă.

de Cuiești și între constatarea vicecomitelui și a juzilor nobililor făcută la cererea fraților Benedict și Nicolae Himfy că vicecastelanul cetății Cuiești, Dumitru cel Mic¹, împreună cu cnezul Necșa², fiul lui Emeric, de sub dependența acestei cetăți, au ridicat samavolnic pe un iobag din Secaș³ aflat pe moșia Călina a reclamanților⁴. Actul de constatare poartă data de 8 martie 1376. O altă constatare, făcută la aceeași dată, de aceeași instanță a juzilor nobililor din Caraș, la cererea acelorași reclamanți, stabilea că același cnez Necșa, fiul lui Emeric, de sub dependența cetății Cuiești, a ridicat cu forța o căruță încărcată cu bucate trasă de 4 boi, aparținând fraților Benedict și Nicolae Himfy, ducându-le la el la «Nexefolva». Oare acest fapt nu trebuie pus în legătură cu cuvintele: «*et Hercka portabat super quator boves fruges et periti sunt*»?

Dar mai avem încă un indiciu interesant. În reclamația aceasta din 1376, frații Benedict și Nicolae acționează împreună, fără însă a-l pomeni pe Petru în plîngerea lor privitoare la ridicarea din Călina a iobagului lor din Secaș. Ar însemna deci că la acea dată ei *sînt despărțiți de Petru*. S-ar putea să avem aici o urmăre a împotrivirii ridicate de Petru în 1375 la dăruirea de către Benedict a moșiei Akastho altarului sffntului Benedict din Alba «Regală»⁵. Situația aceasta pare să se potrivească întocmai cu împrejurările cuprinse în plîngerea pomenită, dar care vor fi mai bine lămurite cu prilejul analizării actului particular de împărțeală dintre frații Himfy, de care a mai fost vorba mai înainte. Deocamdată, vrem să reținem că datările încercate în *Documenta Valachorum* trebuie îndreptate din «aproximativ 1380» în «1376», și din «1369—1377» în «1377—1378».

Din compararea plîngerii cnezilor cu însemnarea împărțelii amintite, se deduce că, la data acestei plîngeri (1376), moșiile fraților nu erau încă definitiv despărțite între ele, deși se disting par-că trei grupuri de moșii.

A) Grupul din care face parte «*satul cnezului Nicolae, fiul lui Pribil*» și care la împărțeala din 1377 îi revine lui Nicolae Himfy.

B) Grupul al doilea cuprinzînd satul Călina, ce-i va veni la împărțeală lui Benedict, precum și satele cnezilor din Remetea (și poate din Iersig) anume Pavel Files, Buta (=Buda din actul de împărțeală), Miha (=Mihu, cf. Michaelis, tot acolo).

C) În sfîrșit, grupul al treilea, numit în actul nostru *partes Remele Petrus* (= *Petri*), despre care vorbesc cnezii, ca de o porțiune asupra căreia ei nu sînt așa de bine informați.

Ar rezulta că, încă înainte de moartea lui Petru și de împărțeala dintre frați, pentru care nu avem nici un act oficial înregistrat de vreun loc de adevărire, ci numai acea însemnare valabilă doar între părți, a existat totuși un fel de împărțeală între ei în privința satelor și poate a morilor de pe moșii, în condiții asemănătoare poate cu cele ale împărțelii din 1377. S-ar putea ca actul acesta neoficial, întocmit în scris de Benedict, Nicolae și Ștefan Himfy, după moartea lui Petru Himfy, să consfințească o împărțeală mai veche făcută cu Petru între 1375 — cînd ridică împotrivire la dăruirea amintită — și 1376 — cînd nu participă în nici un fel la reclamația făcută de cei doi frați ai săi. Lucrul nu este lipsit de interes, căci, în cazul acesta, am putea considera ca valabilă și pentru data plîngerii ce o studiem — 1376 — situația proprietății arătate în actul de împărțeală «1377—1378». După acest act, *satul lui*

¹ *Demetrius parvus*.

² *Nexa*.

³ *Szekas*.

⁴ Pesty, *Krassó vármegye lőrénéle* (Istoria comitatului Caraș), III, Budapesta, 1883, p. 129.

⁵ Ortvy T., *Temesvármegye és Temesvár város lőrénéle* (Istoria comitatului și orașului Timișoara), Pojon, 1896.

Nicolae, fiul lui Pribil, intră în lotul lui Nicolae Himfy, pe când Călina (Golonia) intră în lotul lui Benedict, iar satele «*lui Nicolae*» și «*al lui Pribyl*» intră în lotul lui Petru.

Se poate constata că, în timp ce proprietățile atribuite lui Benedict par a constitui o unitate mai bine definită, cel puțin pentru o parte a lor, cele ale fraților săi Nicolae și Petru par să aibă între ele unele puncte de contact.

Astfel Ștefan Himfy primește — între altele — un loc de moară, «*anume locul de moară al zisului Sceslow*»¹, și din act vedem că «*satul lui Sceslow*» de lângă Ravna face parte din lotul lui Nicolae. Apoi în Yzgar, Ștefan primește «*satul <lui> Bratoy*», iar Nicolae, tot în Yzgar, «*satul <lui> Bratoca*» (sau cumva *Bratoia?*) «*care acum este pustiu*» (*quae nunc dessolata est*). Se înțelege deci mai bine legătura dintre *satul lui Nicolae, fiul lui Pribil* și *satul lui Pribil*. Cnezii, plecând deci de pe lotul lui Nicolae, se întorc pe cel al lui Petru, de unde fuseseră aduși din porunca «*fiilor*» lui Benedict Himfy.

Dar însemnarea împărțelii din 1377 ne mai lămurește și rolul esențial al satelor cnezale în economia marelui domeniu nobiliar al fraților Himfy. În afară de trgul («*civitas*») Iersig (*Egersegh*), ce se împarte între Benedict și Nicolae în porțiuni bine determinate, în care intră și unele gospodării («*mansiones*»), probabil de tipul gospodăriilor iobăgești, întâlnite într-o serie de acte similare de împărțală, *toate așezările celelalte ce se împart între frații Himfy snt sale cnezale*. Până și din morile anume specificate, pe lângă cele arătate mai sus, se mai pomenesc la urmă și trei mori cnezale sub numele de *molendina pro domino* (anume două pe Pogonis în satele lui Dobrotha și Luca, iar a treia în satul lui Mihail) ce trebuie folosite în comun. În sfârșit, par să se distingă două tipuri de așezări cnezale, anume: pe de o parte satele cnezale numite după numele cnezului: de exemplu satul lui Mihail, satul lui Pribil etc.; pe de alta, forma mai veche a cnezatelor menționate aici în lotul lui Nicolae Himfy, anume «*Jupa cu cnezatele sale*». Însuși numele acesta ne duce la vremuri mai vechi, când cnezatul reprezenta o realitate mult deosebită de rostul ce i se lăsase acum.

Care era acest rost al cnezilor pe moșia baronială? Ce rol îndeplineau ei? Răspunsul ni-l dă tot această jalbă a lor. Autoritatea asupra «*oamenilor*» din satul lor se exercită direct de cnezi (supuși la rândul lor poruncilor unui «*jude*», cu atribuții de administrator peste cnezi. Din elementele documentului, se vede că perceperea de bani și lucruri se face tot de cnezi. Nu se arată însă modalitatea percepției: dacă ea se face adică împreună, solidar, pe colectivitate, sau dintru început individual, pe cap de om, sau cap de familie.

Cnezii au — cum se vede aici — o dublă calitate, fiind, în același timp, reprezentanții stăpînului de moșie față de «*oamenii*» din satul lor și reprezentanții acestor «*oameni*» față de stăpîn. În calitatea dintii, constituie și ei — într-o oarecare măsură — un instrument de exploatare; în calitatea cealaltă, ei reprezintă, dimpotrivă, un element de solidarizare cu exploatații. Situația e în adevăr paradoxală și ca atare greu de menținut într-un echilibru neșovăitor.

Prin forța lucrurilor acești cnezi de pe moșiile nobililor alunecă spre una din următoarele extreme: sau ajung coadă de topor în mâna stăpînului, ca acei Dobrotă și Marcu (?) pomeniți în plîngere, sau rămîn una cu «*oamenii*» lor și pun condiții stăpînului sau pleacă de pe moșie, cu toate riscurile unei asemenea acțiuni.

Riscurile erau într-adevăr mari căci stăpînii nu puteau admite sau tolera o plecare ca aceasta, considerată de ei ca un fel de răsvrătire. Pentru ei cnezul era un fel de vătăf, avînd a-și executa «*oamenii*», mîndu-i și silindu-i la muncă, și nicidecum capul acestei colectivități în raporturile ei cu nobilul, stăpîn de moșie. Asistăm deci la această transfor-

¹ Sau cumva Seneslaw (scris: Seeslaw)? În împărțeala ulterioară din 1389 întâlnim satul *Zanyslokenezfalva* (Seneslaw — kenez — falva = satul cnezului Seneslaw).

mare silită a cnezilor din șefi ai unor oameni liberi în slujbași ai autorității stăpînilor. Ei trebuiau să centralizeze în persoana lor apăsarea de sus în jos a stăpînilor, și nu rezistența de jos în sus a «oamenilor» lor.

Tot mai mult se caută să se asimileze acești «oameni» de pe satele cnezale cu iobagii¹, ajunși acum la o stare de șerbie asemenea celei din occident din vremea aceasta. Pentru stăpîn era preferabil să aibă în față o serie de indivizi izolați, în locul unei colectivități solidarizate, măcar și în forma aceasta mai mult personală.

Trecerea aceasta spre uniformizarea șerbiei se poate urmări cercetînd actul de împărțeală judecătorească din 1388—1389 între moștenitorii fraților Himfy, împărțiți în două tabere: fiul lui Petru și nepoții de fiu ai lui Benedict, pe de o parte, văduva și fiicele lui Nicolae Himfy, pe de alta. Cu prilejul constatării la fața locului, se înșiră părțile de proprietate trecute provizoriu asupra fiicei nemăritate a lui Nicolae, precum și cele trecute asupra prișilor arătați mai sus. În această înșirare vom întîlni destul de des pomenirea unor *curiae desertae* sau *loci deserti*. Nu se mai face vreo deosebire între iobagi și oamenii din satele cnezale. Se înșiră fără deosebire... *quatuor keneziatibus et totidem locis viginți sex iobagiones et tria loca deserta, ex quibus quinque iobagiones et unum locum desertum sub keneziatu Nexa Kenezii a parte ville Prekolfalva existente...*². Cnezii sînt arătați cu *iobagii* lor (!) care sînt dați pe nume și pe număr moștenitorilor pomeniți, ba chiar sînt și ei atribuiți *ca iobagi*. Jupa pomenită mai înainte se cheamă acum *Supafalva*, fără a se mai pomeni de cnezatele sale, ci *doar de șase iobagi ai săi*, și mai apoi de altă porțiune a sa locuită doar de Ioan cnezul și de un alt iobag³.

Precum se vede e o deosebire între felul cum apare satul cnezal din 1377, desemnat doar prin numele cnezului respectiv, fără vreo specificare a numărului și numelor sătenilor, care, precum am văzut, sînt liberi să plece cu cnezi cu tot, și felul cum apar în documentul acesta din 1389, în care cnezul aproape că se pierde în numărul iobagilor catalogați cu grijă. Acum cnezii ba sînt atribuiți împreună cu iobagii lor arătați pe număr⁴, fiind *socotiți ei înșiși ca iobagi*, ba nici nu se mai pomeneste de satul cnezal ca atare, el fiind numit și socotit o *possessio*⁵. De exemplu — pentru a nu ne opri decît la satele pomenite mai înainte, în împărțeala din 1377 — *satul lui Ion cnezul, satul lui Nicolae și satul lui Farcaș satul lui Gurca, al lui Kecka, al lui Radu, al lui Mayan, al cnezului Nicolae, al cnezului Nicolae, fiul lui Pribil* sînt toate numite «*posesiuni*». Întocmai ca orice altă posesiune, satul cnezal se *împarte acum între moștenitori*. Lucrul se vede clar la împărțirea «*posesiunii Kechafalva*» pomenită mai sus, unde cnezul satului este trecut ca iobag, împreună cu alți iobagi, în lotul lui Ștefan Himfy,

¹ În urma decretului din 1351, care supunea pe toți țărani aceluiași îndatoriri de clacă și dijmă, se șterg tot mai mult deosebirile dintre diferitele categorii de muncitori ai pămîntului.

² Hurmuzaki, vol. I₂, p. 317.

³ Oare faptul că cnezul Ioan al satului cnezal «*Ianus kenez falwa*» își are locuința în această jupă nu ar fi un indiciu că acest sat cnezal a crescut din acele cnezate pomenite în mențiunea anterioară a acestei jupe? Pentru textul la care ne referim cf. mai jos, nota 5.

⁴ Hurmuzaki, vol. I₂, p. 319. *Item Proda Kenezium cum qualuor et Stank Kenezium cum sex iobagionibus suis... item Dobrucha Kenezium... cum sex iobagionibus suis.*

⁵ *Ibidem*, p. 320. *Item possessio Ianuskenezfalwa vocata, decem et octo iobagiones in se continens in saturus existens necnon quedam porcio possessionaria in Supafalva habita, in qua idem Iohannes Kenezius et alter iobagio residerent Stephano, filio Petri... etc. possessiones Miklasfalva et Farkasfalva vocata... etc. (possessiones) Gyurfalva... Kechafalva... Radafalva Mayanfalva... possessio Nicolai Kenezii, possessio Pribilyamiklosfalva... (În cursul înșirării acesteia, întîlnim și *villa Phileskenezfalva*, fără a ne putea lămuri de ce în cazul acesta se folosește cuvîntul de *villa* și nu de *possessio*).*

ceilalți « iobagi » trecuți în lotul lui Basilide, fiul lui Nicolae Himfy, nemai având, după ctt se vede, un cnez asupra lor¹.

Se vede cum satul cnezal, întemeiat pe legătura dintre cnez și « oamenii » săi, se transformă din voința stăpînilor în sat iobăgesc, întemeiat pe legătura cu lotul iobăgesc. Chiar dacă asistăm, încă din 1376, la un fel de împărțire a satului cnezal în cazul « satului lui Nicolae, fiul lui Pribil », despărțit de « satul lui Pribil » din porunca « fiilor » lui Benedict Himfy, este o mare deosebire între spiritul în care e înțeleasă această măsură de către cnezii respectivi, gata să se întoarcă în satul lor originar, și spiritul împărțelii din 1389, unde atribuirea acestor « iobagi », arătați pe nume, numărați și drămuiți cu atîta migală de moștenitorii respectivi, *consfințea legarea lor de pămînt*. Acum nu mai putea fi vorba de o părăsire a moșiei stăpînului și nici de păzirea legăturii dintre cnez și « oamenii » săi, căci intervenise o altă legătură, fără izbăvire, cu pămîntul baronului.

Legătura cea veche nu putea decît să stingherească pe stăpîni, cnezii puteau deveni o primejdie. De aceea, stăpînilor le-ar fi convenit să păstreze « oamenii » lipsindu-se de cnezi, în măsura în care aceștia puteau să păstreze oarecare independență față de ei².

Dacă în cuvintele cnezilor din 1376 mai răsună încă ecoul unei vechi libertăți ce afirma măcar dreptul de a pleca în altă parte, asemenea cuvinte nu mai sînt cu puțință în 1389. Totuși, plecarea de pe moșie — e adevărat că nu ca un drept, ci ca un act de răzvrătire, după concepția cea nouă — nu a încetat și nici nu putea să înceteze, căci condițiile de viață ale « oamenilor » sau « iobagilor » din satele cnezale erau tot mai grele. Încă din pîngerea din 1376 îi găsim ajunși la capătul răbdării lor, căci se vād lipsiți de principalele lor unelte de muncă — boii. Așa cum reiese din pîngerea lor, li se iau boii împreună cu o sumă de bani, drept amendă pentru neexecutarea imediată a poruncilor omului baronial. La strîngerea dărilor, se mai dau și boi, pe lîngă alte vite și animale. Într-un an, judele percepe de pe partea lui Petru treizeci de boi, zece vaci . . . etc. În sfîrșit, cărăturile pentru stăpîn aduc și ele prăpădirea boilor. În lumea satelor, a avea boi e a avea drept la viață. Lipsirea de boi e cea mai grozavă osîndă. Așa dar oamenii nu le rămînea decît să plece unde vor putea trăi sau să moară de foame.

La bîntuirile dinăuntru se mai adăugau cele venite dinafară. Marele domeniu baronia l era într-un război deschis cu vecinii, fie ei nobili, cetăți regale, posesiuni eclesiastice sau simpli cnezi. Chiar în sărăcia relativă de documente asupra Banatului putem surprinde aspecte ale acestui război, în care nobilul sau baronul își ridică iobagii săi împotriva dușmanilor vecini. La rîndul lor, aceștia procedau la fel.

În aceste nesfîrșite ciocniri, cnezii erau siliți să ia o parte activă, ca auxiliari ai stăpînitorilor moșiilor. De o parte și de alta, luptau și pătineau iobagii și cnezii pentru vrajbe ce nu erau ale lor. Cunoaștem termenii împăcării încheiate la 30 mai 1371 între frații Petru și Nicolae Himfy cu moștenitorii lui Dan de Doboz³. Părțile își iartă una alteia « omuciderea sau răpunerile de oameni, arderile de case, daunele și vătămările și orice alte nedreptăți, turburări și fapte silnice » săvîrșite și pricinuite de una alteia pînă la data împăcării. Desigur că cei mai crunt loviți în aceste răfuiteli erau tot iobagii și cnezii de pe moșiile în conflict. Tot un con-

¹ Item in possessione Kechafalva vocata Stephano filio Petri cessissent Iobagiones videlicet Kechakenez Laden. Bogdan duya anka Nicolaus Myhe Bogdan Georgius dragmer Georgius Balva Barlyak Iohannes Opprissa et Bucha nomminali, Basilio filio Nicolai Hii cessissent videlicet Ruza, alter Ruza. Ladula Georgius fyles Stephanus drasan Bagdan Nosa dank Iwan poua Stanol Ianus Dobrucha dragmer Fylepes et Iohannes penes sese sedentes. Item Nicolaus Iwan Buda Demetrius Georgius Rades Opprissa Roman Stoyan Mrisauch et Lacha puelle supradicte.

² Cf. pentru prigoana îndreptată împotriva cnezilor din satele din articolul nostru publicat în Studii și materiale de istorie medie, I 1956, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Ţara Românească și Ungaria Angevină*. p. 48.

³ Ortway, *op. cit.*, doc. din 30 mai 1371.

flict între stăpîni¹ a făcut ca iobagii din Halmas ai arhiepiscopului de Calocea, sub conducerea « oficialului » acestuia, să năvălească și să distrugă moara vecină din Cuiești a lui Petru Himfy și să rănească pe oficialul lui precum și pe vilicul sau *cnezul* acestui sat².

Oare tot un conflict între stăpîni, sau vreo socoteală personală explica acțiunea de pedepsire a « magistrului » Bedra (de Bedrafalva) împreună cu cnezii săi *Dobrota* și *Lucaci* împotriva unui iobag al lui Benedict Himfy anume Mihail din Remetea? Acesta, pe cînd se întorcea din Hom, a fost prins și legat de către Mihail cel Mic, oficialul lui Bedra, și de cnezii săi *Dobrota* și *Lucaci*, și tîrît cu funia de gît în satul aceluia Bedra, jefuit de bani, de arme și de haine în văzul tuturor celor ce se adunau la tîrg, și îl țineau zi și noapte legat în butuci și îl pedepseau³. Sau e cumva vorba de vreo răzbunare împotriva acestui « iobag » al lui Benedict Himfy, fugit poate de la Bedra și reluat de acesta?

Uneori cnezul de pe moșia nobilului e trimis să aducă pe moșie un nou iobag și abia scapă cu viață — cum s-a întîmplat cnezului din Barcea al lui P. Himfy, urmărit de oficialul nobilului vecin și sfîlcit în bătaie în chiar satul său⁴.

La rîndul lor și cnezii cetăților apar ca elemente în subordine ale castelanului sau vicecastelanului lor în conflictele acestora cu vecinii. Din unele mărturii răzlețe putem constitui lungul și îndărătnicul conflict dintre frații Himfy de Remetea și cetatea regală vecină Cuiești. În mai 1364, Petru Himfy se plînge că iobagii săi au fost « jefuiți » de « judele »⁵ de Cuiești venit în numele comitelui de Cuvin⁶ asupra moșiei Ravna de Sus de unde a luat un cal, *ridicînd de la iobagii din Secaş ai lui Petru Himfy trei mărci*⁷ și pustiind cu desăvîrșire moșia Suran. Șase ani după aceea, în sept. 1370, Petru Himfy se plînge că « *Radul voyvoda, comes de Kuesd* » i-a luat samavolnic niște fin de pe moșia Belenuș⁸. În același șir de ostilități, aflăm în martie 1376 o nouă expediție a celor din cetate venind cu *Dumitru cel Mic vicecastelanul cetății, și cu Nexa, fiul lui Emeric*, cnezul de sub ascultarea acelei cetăți, *asupra satului Călina (« Golonya »)* al fraților Benedict și Nicolae Himfy și *ridicînd de acolo pe un iobag originar din Secaş* al acestor frați, pentru a-l așeza pe teritoriul cetății⁹. Același cnez e arătat a fi ridicat și acel car încărcat cu bucate și tras de patru boi, proprietatea fraților Himfy, despre care a mai fost vorba aci (8 martie 1376)¹⁰.

Cinci ani după aceea (16 martie 1381), fiul lui Petru, Ștefan, se plînge că Pavel de Zurchuk, castelanul de Cuiești, trimițînd pe toți iobagii din Cuiești asupra moșiei Remetea, și aceștia năpustindu-se acolo, au ridicat toate lucrurile și bunurile unui iobag al aceluia

¹ Pesty, *op. cit.*, III, p. 51—52; cf. împotrivirea în 1363 a omului arhiepiscopului de Calocea la darea în stăpînire a moșiei Valea Cuiesului fraților Himfy.

² *Doc. Val.*, p. 175—176... (reclamația lui P. Himfy în fața adunării palatinale de la Semlacul Mare la 22 iulie 1364)... « *Quoddam molendinum... per Ladislaum officialem domini Thome archiepiscopi Colocensis de Halmas ac iobagiones eiusdem ville Halmas destructum et dessecatum, officialem eiusdem ville Kuesd per ictus duarum sagittarum graviter vulneratum, villicum seu kenezium eiusdem ville per ictus unius sagille similiter graviter vulneratum.* »

³ Pesty, *op. cit.*, p. 14.

⁴ Ortway, *op. cit.*, p. 137 (20 iulie și 4 septembrie 1377).

⁵ = vicecastelan.

⁶ *Keve*.

⁷ Pesty, *op. cit.*, III, p. 62—63 — în textul publicat « *tres marcas Scekas* », cuvîntul *Scekas* fiind mutat de la locul lui.

⁸ *Ibidem*, p. 100. Această calitate de « *comes* » a lui Radul voievodul trebuie tradusă credem prin cea de castelan sau vicecastelan (ca pentru mențiunea aceluia « *iudex* », de Cuiești venit în numele comitelui de Cuvin, de care a fost vorba. Oare nu se poate face o apropiere cu acel castelan Ladislaus Gad (sau poate *Rad*) din plîngerea cnezilor din 1376? O cercetare a manuscrisului ar fi absolut necesară.

⁹ *Ibidem*, p. 129, pomenit de noi mai sus.

¹⁰ *Ibidem*.

Ștefan, cărîndu-le de acolo¹. S-ar părea că am avea aici epilogul unei alte răfuiei, privitoare la un alt iobag, luat și transportat probabil mai înainte de pe moșia Remetea, fără lucrurile și bunurile sale, pe care le ridicau acum iobagii aceștia mobilizați de castelan. Dacă vom ține seama de faptul că în două din aceste incursiuni ale «judelui» și ale vicecastelanului de Cuiești a fost vorba de niște iobagi din Secaș, așezați pe moșiile fraților Himfy, și că, în expediția din urmă, nu se arată locul de origine al iobagului ale cărui lucruri au fost ridicate în același fel, putînd fi și el tot din Secaș, sau din alt sat de pe teritoriul acestei cetăți, vom vedea că acest conflict dintre familia Himfy și tot șirul de castelani și vicecastelani amintiți se datorește luptei pentru iobagi. Dacă membrii familiei Himfy înțelegeau să-și mute pe domeniile lor iobagi de pe teritoriul cetății, la rîndul lor castelanii înțelegeau să și-i urmărească, fie ridicîndu-i împreună cu lucrurile lor și ducîndu-i înapoi în ținutul căruia îi aparțineau, fie percepînd asupra lor acel «*terragium*» și drepturile cuvenite stăpînului înainte de dobîndirea dreptului de strămutare.

Drza opoziție dintre domeniul baronial și cetățile regale era hotărît susținută și de populația din raza cetății. Și mai tîrziu, în 1390, ea se va manifesta direct între familia Himfy și romnii din ținutul cetății care eliberează cu forța pe doi romni ținuți în prinoare de Ștefan, fiul lui Petru Himfy de Remetea, pentru «anumite pricini». Documentele nu precizează dacă acei romni eliberați erau cnezi de ai cetății sau «iobagi» de ai lui Ștefan de Remetea. E destul să constatăm această stare de veșnică alarmă pentru populația de rînd, atît de pe marele domeniu nobiliar, cît și din raza cetății regale.

Cu frămîntările ce au precedat și însoțit înscăunarea lui Sigismund de Luxemburg și cu participarea romnilor la aceste lupte, precum și cu rolul tot mai însemnat al marilor feudali în anarhia feudală ce a caracterizat domnia acestui rege, se adîncește și mai mult prăpastia între stările dinainte cu rosturile lor străvechi și ducerea la limita extremă a șerbiei angevine. Satul cnezal ca atare dispăre. În locul pamenilor liberi nu vor mai fi decît iobagi, în sensul cunoscut al cuvîntului în preziua marilor zguduiri din secolul al XV-lea.

ANEXĂ

Textul așa cum s-a publicat în *Documenta Valachorum*, însoțit în notă de sugestiile noastre.

Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salutatione metuenda.

Nicolaus quenessius filius Pribill conqueritur vobis acc filiis vestris, quod iudex Nicolaus nobis precepit homines furtim portare, domi presens non fuimus illa ora, super nos accepit pro caussa issta de² XIIIIII boves et XIII florentos omnino pro issta caussa et pro timore issta, sex homines transierunt de issta una villa etiam in illa villa dictus³ Pribill, quod Nicolaus qui⁴ est uno locho cum fratre suo et Micc⁵ iudex, Nicolaus dissiugit nos, quod filii vestri dixissent hoc facere, Henc⁶ conqueritur super hoc, acceperunt eum unum, dederunt Paulo et interfecerunt et sic dicit Nicolaus, que⁷ cum fratre suo, quod si quietem tum etiam transibunt.

Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salut<ation>e metuenda. De Golonia, scilicet, Johannes quenes et omnes simul de Remete, Paulus, Files, Buta, Miha, Iua quenessii sunt

¹ *Ibidem*, p. 155.

² astfel în textul publicat.

³ corect sau *dicta* (villa) sau *dicti* (Pribil).

⁴ *quenesius*.

⁵ poate *Hicc* (= *hic*). Cf. p. 408, nota 5.

⁶ oare *hinc*?

⁷ = *quenesius*.

isti conquerunt vobis super hoc Golonia est super meta et nunc sumus in magna tribulatione de castelano, qui est in Chuccuest, Ladislaus, Gad¹ homines, que sunt in Golonia, volunt recedere omnino, ergo nobis aguthorium mitat, rogo. Issti quenessii hoc dicunt, quod nos, quos omnes² erimus portare, non servant ad fidem domini nostri quenessii³. Johanni molendino acciperunt XIII f. sine causa, Paulus hoc dicit, que est q<uerness>⁴ quod in villa mea XXIIII f. et duos boves et in Golonia unum b<ovem> et ducentos sales quatuor f. sulvit et de Files accepit unum bonum eum vales XIII f. septem sulvit, accepit sex f. et simul hoc dicimus, quod super nos per partes Remete, Petrus⁵, Nicolaus iudex accepit per annum mille florenos, scilicet triginta boves X vacas et de aliis victualibus non possumus dicere, scilicet de casio, de fanora⁶, de pullo et de porcis et quadraginta ircos et hoc possumus iterum dicere, quod Dobrotta q⁷ Marcus, qui⁸ hoc facit super nos cum iudice, quod denarios accipiunt, ipsi dividunt et bis tantum accipiunt, Files et Golonia spolia octo boves vidinti tres porchos et nunc quenessii Remete simul dicunt, quod omnia sua sulvimus Petro et iudice⁹ et Nuculaho et Hercka portabat super quatuor boves, fruges et periti sunt et Michael querness hoc dicit quod duos boes perdiderunt autem Peles¹⁰ Hence¹¹ scilicet XXXXXXX fruges perdiderunt, autem hoc dicit et pro ista volunt XIII homines recedere et duodecim homines volunt mori famus. Ergo nobis per presens sue¹² de alio nobis nunciat veritatem, si non, tunc alias volumus transire, ubi nos possumus vivere et hoc homino¹³ sic credat quod per presens dicimus.

<Adresa pe verso>. Nobilis¹⁴ coniunx Benedicti bani acc fillis suis reverendis¹⁵ hec littera detur.

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЛИ «КНЕЗЕЙ» В КРУПНЫХ ПОМЕСТЬЯХ В БАНАТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Внимательное исследование латинского текста, опубликованного в Documenta Valachorum в малопонятной форме, по собственному признанию издателей, а также его датирование 1376 годом на основании акта о разделе имущества между братьями Химфи дает возможность

¹ Punctuația greșită; după părerea noastră, după Gad ar trebui punct. Citirea Gad poate fi supusă unei legitime îndoieli dacă ne gândim la confuzia frecventă între literele majuscule G și R, de pildă în registrul de încasări papale pentru Transilvania, Bihor și Banat (1331–1336); de asemenea la confuzia știută dintre Radon și Godon.

² = homines, sau cumva omnes?

³ Punctuația greșită.

⁴ Nu se lămurește rostul acestei întregiri: e vorba de o lacună sau de o abreviere paleografică?

⁵ (= Petri).

⁶ oare: pecora?

⁷ = quenessius.

⁸ = quenessius.

⁹ corect: iudici.

¹⁰ oare = plures?

¹¹ cf. mai sus p. 409, nota 2.

¹² desigur: sev.

¹³ oare omnino?

¹⁴ — nobili coniugi.

¹⁵ sau: reverenter?

ознакомиться с условиями жизни управляемых «кнезьями» сел в крупных дворянских поместьях в Банате.

Вышеупомянутый текст является единственным в своем роде. Он представляет собой коллективную жалобу нескольких «кнезей» из имений братьев Бенедикта, Петру и Николае Химфи, адресованную жене Бенедикта Химфи.

В документе описаны притеснения и злоупотребления со стороны служилых людей самих владельцев, а также набеги служилых людей из находящейся поблизости королевской крепости, которые насильно переселяли крепостных из дворянских владений на территорию крепости; заканчивается он заявлением «кнезей», что если они не найдут поддержки в лице владельцев, то покинут баронское поместье и уйдут куда-нибудь в другое место, где смогут жить.

Анализ документа проливает свет на вопрос о переселении и расчленении управляемых «кнезьями» сел, о возвращении в родные места «людей» из этих управляемых «кнезьями» сел, а также на вопрос о праве свободного перехода из одних дворянских поместий в другие.

Указана роль «кнезей» в управлении поместьями и их промежуточное положение между эксплуататорскими верхами и эксплуатируемыми низами, возмущенными гнетом. Солидаризация «кнезей» со своими «людьми» приводила к их устранению, что явствует и из запрещенных грамот карашского палатина от 1370 года. Сравнивая положение управляемых «кнезьями» сел из рассматриваемого здесь документа (1376) с положением тех же сел, которые фигурируют как закрепощенные в более позднее время в акте о судебном разделе между братьями Химфи от 1389 года, автор восстанавливает картину насильственного закрепощения подведомственных «кнезьям» «людей» и уничтожения управляемого «кнезем» села, а также упразднения должности «кнезя», который становится таким же обыкновенным крепостным как и остальные крестьяне.

QUELQUES TÉMOIGNAGES TOUCHANT LE RÔLE DES KNÈZES DANS L'ÉCONOMIE DES GRANDS DOMAINES DU BANAT AU COURS DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Une lecture plus cohérente d'un texte latin publié dans les *Documenta Valachorum* sous une forme assez peu intelligible, de l'aveu même des éditeurs, et la possibilité d'en mieux préciser la date (1376) à l'aide d'éléments contenus dans un acte de partage volontaire entre les frères Himffy (bien que également sans date) ainsi que dans certains documents datés, publiés dans la collection de Pesty (Krasso Varmegyé) permettent de mieux connaître les conditions de vie des villages «knésiaux» situés sur les grands domaines nobiliaires du Banat.

Le texte, unique en son genre est celui d'une plainte collective adressée par un groupe de knèzes des domaines des frères Benoît, Pierre et Nicolas Himffy à la femme du premier et du plus important des trois frères.

Débutant par le récit des vexations et des abus auxquels ils sont en butte de la part des gens seigneuriaux, ainsi que des incursions ordonnées par les châtelains du château royal des environs, faisant enlever à l'aide des serfs royaux les « hommes » des villages « knéziaux » du domaine nobiliaire pour les transplanter de force sur le territoire du château royal, la plainte s'achève sur la déclaration formelle des knèzes annonçant que s'ils ne trouveront pas de redressements de la part des seigneurs aux faits exposés par eux ils quitteront le domaine seigneurial pour aller s'établir ailleurs « où ils pourront vivre ».

L'analyse de ce document éclaire la question du transplantement et du morcellement forcé des villages « knéziaux » ainsi que du retour au lieu d'origine des « hommes » de ces villages, comme aussi celle du droit de libre départ des knèzes et des « hommes » de leurs villages situés sur le grand domaine nobiliaire.

On y voit le rôle des knèzes dans l'économie des domaines, rôle double grâce à leur position intermédiaire entre la pression de haut en bas, exercée par les maîtres, et la révolte qui monte du sein de la population exploitée. La solidarité des knèzes avec les « hommes » de leurs villages, ne pouvait qu'entraîner leur suppression violente à l'exemple des proscriptions sanguinaires du comitat de Caraş ordonnées par le palatin, en mai 1370.

Une comparaison entre les conditions de vie des villages « knéziaux » de l'année 1376, telles qu'elles ressortent des documents analysés par l'auteur, et celles de ces mêmes villages, qui reparaissent en 1389 comme *villages de serfs* dans un acte de partage judiciaire entre les frères Himffy, permet de reconstituer le processus d'asservissement forcé des « hommes » des villages « knéziaux » ainsi que du morcellement de ces villages et de la suppression en fait du knèze, tombé au rang de simple serf, à l'instar des autres serfs du domaine nobiliaire.

CEVA DESPRE RELAȚIILE ȚĂRII ROMÎNEȘTI CU UNGARIA LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XIV-LEA

DE

IOSIF PATAKI

Încă nu trecuse bine pericolul care amenința popoarele din sud-estul Europei de către tătării cotropitori, cînd, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, au apărut în Peninsula Balcanică turcii, periclitînd din nou libertatea și chiar existența acestor popoare. Anarhia feudală a statelor balcanice, precum și împrejurările externe au contribuit într-o măsură însemnată la înaintarea rapidă a turcilor, care, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Romînești, au ajuns la Dunăre.

Este în general cunoscut faptul că statul turcesc avea, încă de la începuturile sale, un accentuat caracter exploataitor, ba chiar parazit. Aceasta explică de ce baza existenței lui o formau cuceririle continue și de ce scopul acestui stat era să subjuge mereu noi și noi popoare ¹.

Pericolul care amenința popoarele sud-est europene la sfîrșitul veacului al XIV-lea era foarte serios. Această primejdie au relevat-o și clasicii marxism-leninismului, constatînd că întinderea puterii otomane a fost catastrofală, aducînd pieirea acestor popoare ². Odată cu apariția turcilor la Dunăre se pune problema apărării independenței, atît pentru poporul român, cît și pentru cel maghiar.

În cele ce urmează dorim să arătăm unele momente puțin cunoscute ale acestei lupte comune.

Dunărea nu constituia nicidecum o piedică de neînving în calea oștilor turcești atît de întreprinzătoare, care, în aceste vremuri, erau superioare armatelor feudale creștine în ce privește organizarea lor. Și, într-adevăr turcii, peste cîțiva ani de la urcarea în scaun a lui Mircea cel Bătrîn (1386), au încercat să treacă și pe pămîntul Țării Romînești. Raportul de forțe era inegal și primejdia impunea în mod necesar schimbarea politicii externe a țării. În timp ce la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn « punctul de greutate » al legăturilor sale cădea mai mult asupra Poloniei, în jurul anului 1390 devin tot mai cordiale relațiile

---

¹ Elekes L., *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 19.

² Vezi: Lándor B., *Marx jegyzetei a magyar történelemről* (Notele lui Marx despre istoria maghiară), în « A Történettudományi Intézet Ertesítője », I, nr. 10—12, p. 131.

cu Ungaria¹. Creșterea amenințării turcești și pericolul comun ce-l reprezenta pentru cele două popoare vor face apoi ca legăturile acestea prietenești să se transforme într-o adevărată alianță, care s-a și încheiat apoi la Brașov, în anul 1395.

Strângerea legăturilor cu regatul feudal maghiar își găsea exprimarea deocamdată în stăpînirea de către Mircea cel Bătrîn a așa-numitelor «părți de peste munți», adică a Amlășului și Făgărașului. E foarte semnificativ faptul că, la începutul domniei sale, Mircea se intitulează «domn a toată țara Ungro-Vlahiei», ceea ce ne arată că el nu stăpînea încă cele două posesiuni, așa-zise «feude», pe care le primise Vlaicu vodă la 1366². Ceva mai tîrziu, și anume într-un document din 4 septembrie 1389, Mircea adaugă titlului său și calitatea de «domn al părților de peste munți»³. Așadar, în anii de după 1389, Mircea avea iarăși în stăpînirea sa acele posesiuni, pe care urmașii lui Vlaicu vodă le pierduseră după 1374. Cu drept cuvînt putem deci afirma că primejdia comună a contribuit și mai mult la apropierea celor două popoare.

Nu știm precis care a fost soarta Banatului de Severin, dar credem că nu se poate accepta ca sigură părerea⁴ potrivit căreia Mircea ar fi avut în stăpînirea lui încă de la începutul domniei Banatul, deoarece pînă la 1393 — data stăpînirii sigure a Banatului de către Mircea — noi cunoaștem seria neîntreruptă a banilor unguri⁵.

Pe baza celor spuse putem concluda că, pînă la 1391, cînd turcii pornesc prima mare expediție împotriva Țării Românești, domnul acestei țări, Mircea, își cîștigase aliați, cu ajutorul cărora a respins pe năvălitori, salvînd poporul de jugul străin.

În cursul acestor ani, plini de amenințări din partea turcilor, legăturile de prietenie cu Ungaria s-au încheiat tot mai mult. Legăturile acestea corespundeau necesităților reale de apărare și exprimau năzuințele spre libertate a celor două popoare. Pentru ilustrarea afirmației noastre e destul dacă cităm numai cîteva cuvinte din scrisoarea regelui Sigismund adresată la 23 martie 1399 lui Ioan de Pastoh, fostul jude al curții regale. Regele, în această scrisoare, își exprimă grija că românii, dacă nu vor fi ajutați și vor rămîne singuri în fața primejdiei ce-i amenință din partea turcilor, se vor alătura eventual acestora, «ceea ce dacă s-ar întîmpla — și de care lucru să ne ferească Dumnezeu — nu e pentru voi necunoscut în ce pericol și primejdie ar ajunge țara noastră»⁶. Cu alte cuvinte, toată lumea își dădea seama că subjugarea unui popor ar aduce cu sine și subjugarea celuilalt.

Nu e scopul nostru de a analiza în cadrul acestei lucrări raporturile romîno-maghiare din timpul luptelor purtate împotriva turcilor în anii 1395—1396. Împrejurările încheierii alianței între Sigismund și Mircea cel Bătrîn, caracterul acesteia și mai ales urmările ei au fost cercetate și ne sînt cunoscute.

¹ C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, ed. a III-a, București, 1938, vol. I, p. 460.

² P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 191—192.

³ *Ibidem*, p. 192.

⁴ *Ibidem*, p. 192.

⁵ Pesty Frigyes, *A szörényi bñnság és Szörény vármegye története* (Istoria Banatului și a comitatului de Severin), Budapesta, 1877, p. 33—34 și p. 263 urm.; Hóman-Szekfű, *Magyar Történet* (Istoria maghiară), ed. a III-a, Budapesta, 1936, II, p. 352 anexă; vezi și I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii* — extras din «Arhivele Olteniei», 1932, Craiova, p. 16—17; P. P. Panaitescu își exprimă părerea că de la 1389—cînd Mircea ar fi luat în stăpînire Banatul Severinului — și pînă la 1393, banii unguri ai Severinului, amintiți în mod documentar, «rezidau numai în banatul Timișoarei» (*op. cit.*, p. 192—193).

⁶ Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéllár* (Repertoriu de documente din epoca lui Sigismund), I, p. 637—39 și V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 41—43. «... quod si accideret, quod pius deus avertat, non est vobis incognitum, in quanto postea periculo et discrimine existeret regnum nostrum».

Mai puțin cunoscute sînt însă evenimentele care au avut loc după marele dezastru suferit de « cruciați » la Nicopole, în septembrie 1396. Aceasta se explică și prin faptul că acești ani sînt plini de lupte interne, cu urmări foarte grave pentru Ungaria, Grupările feudale nu țineau seama de interesele țării și, în lupta lor pentru putere și înțietate, au transformat Ungaria într-o adevărată arenă de luptă, alăturîndu-se diferiților pretendenți.

Unii dintre istoricii burhezi au afirmat că turcii, după victoria de la Nicopole, au început să facă dese incursiuni pe teritoriul Țării Romînești. Astfel, după părerea lui C. C. Giurescu¹, Mircea ar fi purtat lupte grele cu turcii năvălitori atît la 1397, cît și la 1400.

P. P. Panaitescu a respins însă părerea după care la 1397 ar fi avut loc o nouă expediție a lui Baiazid². După ce arată cu foarte mult temei că trebuie mai curînd să vorbim despre o expediție a lui Știbor, voievodul Transilvaniei, pentru prinderea uzurpatorului Vlad, P. P. Panaitescu își îndreaptă atenția mai mult asupra evenimentelor din 1399³. Lipsa informațiilor precise au împiedicat lămurirea deplină nu numai a evenimentelor petrecute în acești ani, ci și urmărirea raporturilor Țării Romînești cu regatul ungar.

Publicarea documentelor care s-a început în mod sistematic în anii din urmă în țările de democrație populară a contribuit la lămurirea mai multor probleme și din această perioadă. Astfel, de exemplu, azi cunoaștem un document valoros care aruncă o lumină nouă asupra evenimentelor din jurul anului 1400⁴. Acest document e o dovadă grăitoare a relațiilor prietenești și a luptei comune, seculare, romîno-maghiare.

Istoriografia — după cît am putut afla în urma cercetărilor — n-are cunoștință în ce privește posesiunile « de peste munți » ale lui Mircea, decît de cele arătate mai sus, adică de Amlaș, Țara Făgărașului, Banatul Severinului și, mai apoi, de cetatea Branului⁵. Din documentul dat la 23 ianuarie 1399, reiese că Mircea cel Bătrîn, în afară de feudele amintite, avea chiar în mijlocul Transilvaniei, nu departe de Cluj, un domeniu întins și anume acela al cetății Bologa (Sebeswar), numit altfel și cetatea Huedin (Hunyadwar) sau chiar Kalathazeg⁶.

Documentul — al cărui original se află în Arhivele statului ale R.P. Ungare⁷ — este emanat de la voievodul Transilvaniei. Voievodul Știbor, în urma hotărîrii adunării generale ținute la Turda în primele zile ale lui ianuarie 1399, cere conventului din Cluj-Mănăștur să delimiteze din nou hotarele satului Izvorul Crișului, introducînd apoi în moșia astfel delimitată pe episcopul Transilvaniei. Delimitarea a devenit necesară, deoarece țărani din Șaula, sat care aparținea domeniului cetății, au distrus semnele de hotar⁸. În adunarea care a avut loc la Turda, Nicolae de Ludaș, răspunzînd în numele lui Mircea, domnul Țării

¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 467.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 274—275.

³ *Ibidem*, p. 272; vezi și I. Minea, *Principatele Romîne și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 76, precum și Wenzel G., *Știbor vajda* (Voievodul Știbor) în *Ertkezesek a történelmi tudományok köréből*, Budapesta, 1874, IV, p. 17 și 100—101.

⁴ Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 627.

⁵ Șt. Meteș, *Din relațiile Țării Romînești cu Ungaria și Transilvania*, în « Revista arhivelor », vol. V, nr. I, 1942, p. 11; I. Moșoiu, *Branul și cetatea Branului*, București, 1930, p. 14; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 194—195.

⁶ Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor), Budapesta, 1913, vol. V, p. 300 (*Castrum Sebeswar alio nomine Hunyadwar vocatum; Castrum Sebeswar alio nomine Kalathazeg*), vezi și Balázs E., *Kolozs megye kialakulása* (Formarea județului Cluj), Budapesta, 1939, p. 20.

⁷ Arhivele statului ale R.P. Ungare, Dosar D. 28.768.

⁸ Între locuitorii acestor sate dănuia o neînțelegere din cauza hotarelor, care le despărțeau. Fazele acestea se pot urmări și în repertoriul de documente întocmit de Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 212 și urm.

Românești, a declarat că cetatea Huedin cu satul Șaula și cu celelalte posesiuni a fost nu de mult donată stăpînului său de către regele Ungariei și astfel acesta nu cunoaște încă bine hotarele domeniului¹.

Știrea păstrată în acest document e importantă, deoarece ne informează asupra legăturilor de prietenie existente între cele două țări și după lupta de la Nicopole. În același timp, documentul ne arată că, în perioada luptelor purtate împotriva turcilor, nu Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, a fost primul care a primit posesiuni, așa-zise « cetății de refugiu », în interiorul Transilvaniei, ci șirul acestor domni îl deschide Mircea cel Bătrîn.

Zidurile cetății de la Bologa — donată lui Mircea cel Bătrîn — există și azi. Cetatea e una din cele mai bine păstrate, deci ne putem forma o imagine despre importanța ei². Înainte de a fi în stăpînirea lui Mircea, cetatea, cu întinsele sale posesiuni — vreo 18 sate — precum și târgul Huedin, țineau de comitatul Bihorului. Ea era proprietate regală, iar după ce a fost anexată comitatului Cluj, aparținea voievodului Transilvaniei cu tot venitul ei³.

Se pune aici întrebarea: în ce împrejurări a fost donată cetatea cu domeniul ei domnului Țării Românești?

Sîntem de părere că evenimentele externe au contribuit în mare măsură la această donațiune. Din scrisoarea regelui Sigismund — citată mai sus și datată 23 martie 1399 — putem vedea cât de mult era expusă Țara Românească și Ungaria pericolului turcesc care amenința fără încetare⁴. Regele, în scrisoarea sa, spune că a primit cu o zi înainte o scrisoare de la Mircea, trimisă cu 16 zile în urmă din Turnu (*datus iuxta Parvum Nicopolim*). Chiar și textul scrisorii lui Sigismund trădează cât de zguduitoare a trebuit să fie scrisoarea lui Mircea, prin care îi cerea ajutor fără nici o întârziere, aducînd la cunoștința regelui că sultanul Baiazid, în fruntea unei oștiri numeroase, a trecut dincoace de mare și se află la Adrianopole, de unde, în cinci zile, poate să ajungă la Dunăre fără nici o greutate. Iată și cîteva cuvinte din scrisoarea lui Sigismund care aruncă o lumină și asupra personalității istorice a lui Mircea cel Bătrîn despre care regele scria: « El însuși, cu toate puterile lui, se pregătește a se ridica împotriva turcilor, întîmpinînd puterile lor »⁵. Regele, conștient și el de urmările oricărei ezitări sau a unei întârzieri, pleacă imediat spre părțile amenințate, chemînd și pe nobilii regatului sub arme. În timpul redactării acestei scrisori, el se afla în drum spre Oradea. Scrisoarea ne arată foarte bine și atitudinea stăpînului feudal care se sustrăgeau de la îndatoririle militare în aceste împrejurări grele, cînd se purtau lupte decisive pentru apărarea țării.

Tot în această scrisoare a regelui găsim și știrea că acesta venise în grabă și în 1398 la granița de sud a Transilvaniei, deoarece și atunci sosise vestea unei năvăliri a turcilor

¹ Iată acea parte a documentului care ne interesează: ... *quo percepto Nicolaus de Ludas pro magnifico viro domino Meche (!) wayuoda partis transalpine cum procuratoris litteris eiusdem in nostram (lipsă) castrum Hunyad simulcum possessione Saluasara predicta, ac aliis possessionibus et portionibus possessionariis ad idem castrum pertinentibus de novo... per regiam maiestatem (lipsă) collatum existere allegans retulit eo modo, quod ipse de cursibus metarum seu signorum metalium possessionum predictarum penitus et per omnia inscius haberetur...*

² Cetatea ar merita atenția și mai ales grija deosebită a Comisiei monumentelor istorice care, prin puține cheltuieli, ne-ar putea conserva unul din cele mai frumoase și mai grăitoare monumente ale orînduirii feudale.

³ Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300 « ...Dum eedem possessiones erga manus regias exstissent, per wayuodas tena fuissent et possessa ».

⁴ Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 637 — 639; V. Motogna, *op. cit.*, p. 41 — 45; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 275 — 276.

⁵ Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 637 — 639 « ... ipse enim totis viribus suis se preparat ad insurgendum contra Turkos et eorum potentia obviando ».

în Țara Românească¹. Această scrisoare, atât de importantă pentru noi, dezvăluie și ea politica externă greșită a lui Sigismund. Vedem din ea că, după dezastrul de la Nicopole, toate măsurile luate de Sigismund se reduc la o apărare întâmplătoare, fără a se putea vorbi de un plan organizat de atac, pornit cu toate forțele popoarelor expuse pericolului turcesc.

Creдем că nu greșim atunci când afirmăm că împrejurările arătate au contribuit la donațiunea cetății Bologa, aceasta aflându-se mai la adăpost în fața unei eventuale năvăliri a turcilor; aceasta cu atât mai mult cu cât — precum am văzut — încă de la 1398 se putea aștepta la o asemenea năvală turcească.

E greu de precizat cât timp a rămas cetatea în stăpînirea lui Mircea. Înainte de a încerca să lămurim această problemă, trebuie să facem constatarea că și pe domeniul cetății se simte fărîmițarea moșiiilor regale. Unele sate, care aparțineau înainte vremii cetății, au fost dăruite de Sigismund diferiților feudali, ceea ce înseamnă că Mircea nu mai stăpînea în întregime domeniul. Astfel știm sigur că afară de Harlocie, care a fost donat încă în 1393 magistrului Mihail, fiul lui Ramas², regele a donat satul Bicălatu lui Grigore de Tamásfalva și verilor săi tocmai în august 1398, deci cu câteva luni înainte de a dărui tot domeniul cetății lui Mircea; delimitarea posesiunii și introducerea părților a avut loc la 10 iulie 1399³, Cercetînd dovezile înșirate de Csánki în legătură cu domeniul cetății Bologa, vedem că, la 1412, se vorbește în repetate rînduri de *castrum regis Sebeswar*⁴. Din aceasta s-ar putea trage concluzia că, la această dată, cetatea se afla din nou în stăpînirea efectivă a regelui. Aceasta e o presupunere. Ceea ce știm sigur e faptul că, la 1435, cetatea cu domeniul ei se afla în proprietatea familiei Bánffy de Losonc⁵ fără a putea însă preciza când a ajuns în posesiunea acestei familii.

Mai sus ne-am exprimat părerea că evenimentele externe au avut o influență asupra donațiunii cetății Bologa domnului Țării Românești. Sintem de părere însă că, urmărind dezvoltarea relațiilor între statele romîn și maghiar, nu putem neglija — mai ales în perioada pe care o studiem — nici legăturile familiale ale acelor care aveau rol de conducere în cele două țări. Cu atât mai mult trebuie să ținem seamă de acestea, cu cât prin ele se întrețineau deseori cele mai importante și cele mai strînse legături politice. Pornind de la acest considerent, dorim să atragem atenția cercetătorilor și asupra legăturilor familiale ale lui Mircea cel Bătrîn, acestea nefiind încă pe deplin lămurite.

Se știe că la schitul Brădetul, din apropierea fostului scaun domnesc, Curtea de Argeș, s-a păstrat o frescă, în care, alături de Mircea, se poate vedea și chipul soției sale numită Mara. Același nume al doamnei e trecut și în pomelnicul bisericii⁶. Pornind probabil de la această formă slavă a numelui, mai mulți istorici romîni au presupus existența legăturilor familiale cu dinastiile sudslave⁷.

Încă de la sfîrșitul veacului trecut s-a publicat un document⁸ dat de Sigismund, regele Ungariei, la 3 iulie 1400, din care se vede că soția lui Mircea, domnul Țării Românești.

¹ Vezi și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 274.

² Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300.

³ Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., colecția gen. 1399; conventul de Cluj-Mănăstur, care eliberează actul de introducere în posesiune la 17 iulie, descrie și hotarele satului Bicălatu, afirmînd că acesta a fost separat « *ab annolata possessione dicti domini nostri regis Hunyad et suis pertinentiis...* » Cred că de data aceasta conventul a vrut să arate numai situația juridică a domeniului și nu persoana stăpînului efectiv.

⁴ Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 299.

⁵ *Ibidem*, p. 300 și Balázs E., *op. cit.*, p. 24.

⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48.

⁷ Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 484 și I. Minea, *op. cit.*, p. 108.

⁸ *Zala vármegye története. Oklevélár* (Istoria județului Zala. Documente), redactată de Nagy I., Véghely D., Nagy Gy., Budapesta, 1890, II, p. 298—300.

avea în stăpînirea ei satul Tomaj, în apropierea tîrgului Keszthely de lîngă lacul Balaton. Locuitorii tîrgului s-au plîns regelui din cauza mai multor samavolnicii (închiderea mai multora din tîrgul Keszthely, confiscarea vitelor, cailor, tăierea lor etc.) și mai ales din cauza vămilor nelegale care se percepeau de cîte ori treceau prin această localitate. Toate acestea au devenit atît de supărătoare încît ei au ajuns în cea mai mare sărăcie și au trebuit să fugă de pe moșie și de pe locurile lor. Regele intervine energic și ordonă despăgubirea locuitorilor, cu atît mai mult cu cît cele arătate s-au întîmplat neîntîmînd seama de poruncile date de el însuși. Regele dă dispoziții în acest sens și lui Nicolae de Kanizsa, comite de Zala, precum și castelanilor cetății regale Rezi¹.

Documentul a fost cunoscut și de istoricii romîni. P. P. Panaitescu, bazîndu-se în primul rînd pe această știre, își exprimă părerea că soția lui Mircea era din Ungaria². Pentru întărirea părerii sale el mai citează și un alt document, care a fost publicat chiar de dînsul³. Prin acest document, dat la 22 iunie 1418, Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, întărește, la moartea tatălui său, toate daniile și privilegiile mănăstirilor Cozia și Cotmeana, care au fost date de strămoșii lui. Diacul care a întocmit actul, după ce înșiră numele boierilor-martori, încheie rîndurile cu următoarele cuvinte: . . . « și eu, Mihail, care am scris la Tirgoviște, în vremea cînd a venit mama domnei tale, doamna, de la Unguri . . . »

La aceste două documente putem adăuga acum și un al treilea, care conține de asemenea o știre importantă în legătură cu soția lui Mircea cel Bătrîn⁴. Din documentul dat la 18 noiembrie 1399 și al cărui original se află tot la Arhivele statului ale R.P. Ungare⁵ vedem că, la cererea călugărițelor de pe Insula Iepurilor (astăzi Margareta), palatinul Ungariei a ordonat încă din august 1399 delimitarea moșiei lor, numită Taksony, de lîngă Dunăre (comitatul Pest). Delimitarea a fost oprită de reprezentantul (oficialul) episcopului de Vác, care, în numele stăpînului său și al soției voievodului Mircea, s-a împotrivit. În fața adunării ținute pentru comitatele Pest și Pilis, reprezentantul soției voievodului Mircea, anume Nicolae

¹ Csánki D., în *op. cit.*, vol. III, p. 14, își exprimă părerea că soția lui Mircea stăpînea nu numai moșia Tomaj, ci eventual și cetatea Rezi cu domeniul ei.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50.

³ Idem, *Documentele Țării Românești* (Documente interne 1369—1490), București, 1938, p. 114—116; vezi și St. Meteș, *op. cit.*, p. 11.

⁴ Vezi registul la Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 684; o parte a documentului în discuție se află în transcript într-un act din 30 iulie 1402, publicat greșit cu data de 31 iulie de C. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözesen im Mittelalter*, Münster in Westfalen, 1927, p. 228—235.

⁵ Dăm textul original al acelor părți care ne interesează. În cursul delimitării hotarelor posesiunii Taksony, reprezentanții părților au ajuns: « *Ad unum pratum, ubi predictus Iohannes, officialis prefati domini Petri episcopi, in persona eiusdem domini Petri episcopi, ac domine consortis Merche voyuode, premissis melati erectioni possessionarie dictis dominabus (se referă la călugărițe) fiendis contradixisset obque contradicionariam inhibitionem ipso die et loco in eisdem prelibatos dominum Petrum episcopum ac dominam consortem Merche voyuode contra annotatas religiosas dominas ad eandem nostram congregationem nostram citavissent in presentiam rationem contradicionis eorum redditori* ». În legătură cu împotrivirea s-au prezentat în fața autorităților « *Demetrius cantor pro prefato domino Petro episcopo cum procuratoriis litteris eiusdem, ac Nicolaus Toluay pro annotata domina cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Budensis. . .* » arătînd motivele împotrivirii « *Prefatus siquidem Nicolaus Toluay in persona prescripte domine consortis Merche voyuode subiunxit in hunc modum quod in persona ipsius domine premissis possessionarie reambulationis pro eo in persona eiusdem nobilis domine contradiclio facta exlittisset prenatala, quia per ipsam possessionariam reambulationem magnam partikulam terre de possessione Harazly ad castrum veteribudense spectanti circa (!) dictam dominam titulo pignoris a regia maiestate habitam modo simili occupare et ad iam dictam possessionem earundem dominarum Taxon (lipsă). . . . ectere voluisset ipsamque domiñam ad suam expeditionem ad rectificandes metas dicte possessionis Harazth procurationi domini regis adducere posset et valeret* » (Arhivele statului ale R. P. Ungare, dosar Dl. 8508).

Toluay, a afirmat că omul călugăriștelor a vrut să rupă o mare parte din moșia Haraszti, care ține de cetatea Buda Veche și care a fost zălogită de către rege stăpînei sale. A declarat că e gata a chema în fața judecății pe procuratorul regelui. Procesul a fost amînat pentru 6 octombrie în vederea prezentării martorilor. Deoarece la data fixată soția lui Mircea nu s-a prezentat, palatinul se adresează capitlului de Vác dispunînd ca ea să fie citată din nou pentru 8 ianuarie 1400.

Știrile de mai sus sînt cît se poate de laconice; documentele nu ne dau nici numele doamnei lui Mircea. Regele Sigismund o intitulează « *magnifica domina, consors viri magnifici domini Merche, vaivode Transalpini* ». Cu toate acestea, credem că se pune aici problema legăturilor familiale maghiare ale lui Mircea cel Bătrîn. Chiar dacă admitem că Mara era descendentă a vreunei dinastii sudslave, nimic nu ne împiedică să admitem că Mircea s-a căsătorit de două ori. Mara putea să fie deci prima soție a domnului; după moartea acesteia Mircea s-ar fi căsătorit cu o nobilă din Ungaria vecină.

Sîntem deci de părere că Mircea cel Bătrîn a reluat firul legăturilor familiale cu reprezentanții nobilimii maghiare, începute încă pe vremea lui Nicolae Alexandru voievod.

În tot cazul, nu pare acceptabilă părerea că regele Sigismund ar fi făcut o danie soției lui Mircea tocmai în părțile apusene ale regatului ungar, deci la o depărtare așa de mare de Țara Romînească¹. Asupra acestui fapt a atras atenția P. P. Panaitescu, care, datorită și acestei împrejurări, a ajuns la concluzia că « doamna lui Mircea era din acele părți, o nobilă de pe malurile lacului Balaton »².

Cunoaștem și legăturile strînse, diplomatice ale lui Mircea cu Vladislav Iagello, regele Poloniei. Pe baza unor știri păstrate³, unii dintre istorici au vorbit de existența legăturilor familiale între cei doi, presupunînd că Mircea ar fi fost chiar ginerele lui Vladislav Iagello. P. P. Panaitescu care — precum am văzut — s-a ocupat temeinic și de legăturile familiale ale lui Mircea, e împotriva acestei afirmații și arată de ce domnul Țării Romînești se da drept ruda regelui Poloniei⁴.

Admițînd reluarea legăturilor familiale maghiare de către Mircea cel Bătrîn, ne-ar interesa mult persoana soției sale pomenită în documentele amintite. Identificarea ei, în starea actuală a cunoștințelor noastre, e aproape imposibilă; cercetările noastre în această direcție au rămas fără rezultat concret. Totul se reduce deocamdată la ipoteze. Știrile păstrate în legătură cu doamna lui Mircea cel Bătrîn amintesc două localități din regatul ungar pe care, în jurul anului 1400, ea le avea în stăpînire. În lipsa altor dovezi, acestea ar putea forma baza de plecare a cercetărilor noastre, prin stabilirea familiilor care le posedau mai de mult.

Prima moșie și anume Haraszti, din comitatul Pest, nu ne poate da nici o lămurire în această privință, deoarece ea aparținea cetății Buda Veche (Obuda)⁵ și era numai zălogită de regele Sigismund. În felul acesta, atenția noastră se îndreaptă asupra moșiei Tomaj de lângă lacul Balaton. În apropierea tîrgului Keszthely, erau mai multe sate cu acest nume, dintre care unele există și azi. Acestea se aflau pe la 1400 în posesiunea familiei Tomaj care făcea parte din neamul cu același nume din comitatul Zala. Țin să amintesc că tot din acest neam se trăgea — între altele — și familia Bánffy și Dezsöfi de Losonc⁶. Un descen-

¹ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 11.

² P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 50.

³ Hurmuzaki, I, 2, p. 825—826.

⁴ Vezi mai pe larg: P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50 și urm. și G. D. Florescu, *Observațiuni asupra documentelor lui Mircea cel Bătrîn*, în « Rev. ist. rom. », vol. VIII, p. 148 și urm.

⁵ Csányi D., *op. cit.*, vol. I, p. 9.

⁶ Iványi B., A. *Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története* (Istoria neamului Tomaj și a familiei Bánffy de Losonc de neamul Tomaj), Budapesta, 1941, vol. I, p. 10 și urm.

dent al acestei familii din urmă, și anume Ladislau, a fost voievodul Transilvaniei de la 1376 pînă la 1391¹.

În același timp, alți membri ai familiei aveau mari demnități în regatul ungar, posedînd moșii uriașe aproape în tot cuprinsul regatului. Atenția noastră se îndreaptă mai mult către această familie sau mai bine zis către acest neam cu ramuri numeroase, fără însă a putea invoca deocamdată dovezi convingătoare asupra persoanei cercetate. În tot cazul, e interesant că și cetatea Bologa, donată lui Mircea, după ce — la 1412 — e pomenită iarăși ca cetate regală, peste cîtiva ani apare cu tot domeniul ei în stăpînirea familiei Bánffy de Losonc de neamul Tomaj².

Sîntem de părere că ipoteza după care soția lui Mircea cel Bătrîn ar face eventual parte din familia Cilli³, nu poate fi susținută. Herman de Cilli a jucat într-adevăr un rol important în evenimentele petrecute la începutul anului 1397 în regatul feudal maghiar. Atunci s-a încheiat o fază a luptelor interne feudale, în urma cărora au dispărut din viața publică mai mulți membri ai familiei Lack, care au jucat timp de o jumătate de veac un rol decisiv în istoria Ungariei. Uriașele lor moșii, între care și cele de pe lângă lacul Balaton, au fost imediat distribuite de către rege partizanilor săi. Din acestea — dar ceva mai tîrziu — a beneficiat și Herman de Cilli. Posesiunile sale însă cuprindeau numai părțile sud-vestice ale comitatului Zala, cu centrul în colțul format de riurile Mura și Sava (Muraköz)⁴. Cetatea Rezi, ai cărei castelani au fost pomeniți în documentul din 3 iulie 1400 și care pînă la 1397 era în stăpînirea familiei Lack, după această dată ajunge pe mîna regelui⁵. Cetatea a fost donată apoi, la 6 ianuarie 1401, unei rude a lui Herman de Cilli, lui Eberhard, episcopul de Zagreb și fratelui acestuia, precum și descendenților lui, înșirați nominal⁶.

Așadar, soția lui Mircea cel Bătrîn, amintită ca stăpînă a moșiei Tomaj la 3 iulie 1400, nu credem să fi fost din familia Cilli.

Căutînd a reconstitui legăturile — și mai ales lupta comună a poporului român și maghiar durtată împotriva turcilor la sfîrșitul veacului al XIV-lea — am fi dorit să atragem atenția istoricilor asupra părților puțin cunoscute ale acestor raporturi. Din cele de mai sus, se desprinde că, pe la 1398—1399, cînd pericolul turcesc a devenit mai amenințător, cele două popoare au căutat să-și unească forțele lor și mai mult. Sub presiunea acestui pericol, a căpătat desigur Mircea cel Bătrîn o cetate puternică cu un domeniu întins în mijlocul Transilvaniei.

Cu toate că știrile sînt foarte sumare, putem totuși admite că Mircea a reluat legăturile familiale maghiare ale înaintașilor săi, pentru a întări și în felul acesta relațiile sale politice; bazîndu-se pe aceste legături, apărarea independenței Țării Românești față de turci a devenit mai eficace.

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ ВАЛАХИИ С ВЕНГРИЕЙ В КОНЦЕ XIV ВЕКА (КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор указывает на то, что одновременно с появлением турок на Дунае возник вопрос о независимости как румынского, так и венгерского народа. Далее он описывает мало известный момент совместной борьбы этих двух народов.

¹ Iványi B., *op. cit.*, vol. I, p. 84; vezi și Hóman-Szekfű, *op. cit.*, vol. II, p. 352. Anexă.

² Iványi B., *op. cit.*, vol. I, p. 322 și Csánki D., *op. cit.*, vol. V, p. 300.

³ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* p. 50.

⁴ Hóman-Szekfű, *op. cit.*, vol. II, p. 350.

⁵ Csánki D., *op. cit.*, vol. III, p. 14.

⁶ *Zala vármegye története, Oklevéltár*, vol. II, p. 300—306.

После жестокого сражения под Никоподем в 1396 году, проигранного христианами, когда можно было ожидать сосредоточенного удара против Валахии, связь последней с Венгрией становится все более и более тесной. Существует документ от 23 января 1399 года, указывающий на то, что господарь Валахии Мирча владел, кроме «феодов» на юге Трансильвании, также и крепостью Болога (Шебешвар), вместе с принадлежащим ей поместьем, расположенным в центре Трансильвании, на запад от Клужа. Таким образом, Мирчу Старого можно считать первым господарем, владевшим на территории Трансильвании так называемыми «крепостями — убежищами».

Далее, тоже на основании документальных данных, автор стремится доказать, что жена Мирчи Старого происходит из рода Томажей, вероятно, из семьи Банффи. Автор не может в точности установить семью, но указывает, что в середине XV века крепость Болога находилась во владении семьи Банффи, которая, с некоторыми перерывами, сохраняет эту крепость за собой в течение нескольких веков.

À PROPOS DES RELATIONS DE LA VALACHIE AVEC LA HONGRIE À LA FIN DU XIVe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'auteur montre que l'apparition des Turcs sur le Danube posait le problème non seulement de l'indépendance du peuple roumain mais encore de l'indépendance des Hongrois. Dans ce qui suit, il dépeint un moment peu connu de la lutte commune de ces deux peuples.

Après la sanglante bataille, perdue en 1396 par les chrétiens à Nicopolis, quand on pouvait s'attendre à une attaque dirigée contre la Valachie, les relations de ce pays avec la Hongrie deviennent de plus en plus étroites. Un document du 23 janvier 1399 révèle que, outre les « fiefs » situés en Transylvanie méridionale, Mircea le Grand, prince de Valachie, possédait également la ville forte de Bologa (*Sebeswar*) avec le domaine attenant, située au centre de la Transylvanie, à l'Ouest de Cluj. Mircea le Grand aurait donc été le premier prince roumain à avoir possédé en Transylvanie ce que l'on a appelé des « forteresses de refuge ».

S'étayant des renseignements tirés des documents, l'auteur cherche ensuite à prouver que l'épouse de Mircea le Grand descendait d'une famille de la race des Tomaj — probablement celle des Bánffy. Il ne peut désigner avec précision cette famille, mais note que, vers le milieu du XVe siècle, la forteresse de Bologa appartenait à la famille des Bánffy qui, avec quelques solutions de continuité, la conserve des siècles durant.

CONTRIBUȚII NOI CU PRIVIRE LA RĂSCOALA POPULARĂ DIN 1514

DE

M. GLÜCK, G. KOVACH și E. DÖRNER (Arad)

Cu ocazia reorganizării Muzeului revoluției din 1848 — 49 din Arad, bibliotecarul muzeului a găsit colecția de copii documentare a istoricului Márki Sándor¹. Această colecție se compune din trei volume de copii după diplome și alte documente privitoare la istoria comitatelor Arad și Zarand. Între ele se află o serie de documente foarte importante, cele mai multe din ele inedite.

O deosebită valoare reprezintă documentele care se referă la acțiunile răsculaților din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja în comitatele Arad și Zarand. Majoritatea lor privesc evenimentele de la Soimuș și Lipova. Importanța acestor documente mai constă și în faptul că ele ne dau posibilitatea să înțelegem mai bine procesul istoric care a dus la izbucnirea răscoalei. Ele ne arată desfășurarea ei, precum și singeroasele represalii ale claselor exploatatoare împotriva țărănimii, după înăbușirea mișcării. Unele din documente cuprind mărturiile unor martori oculari, care, deși privesc evenimentele prin prisma intereselor claselor dominante, dezvăluie totuși o serie de aspecte importante cu privire la forțele motrice ale răscoalei, precum și la atitudinea manifestată de diferitele clase și pătri sociale în timpul răscoalei.

Documentele referitoare la evenimentele ce au avut loc în jurul anului 1514 pe domeniile cetăților Soimuș și Lipova sînt în număr de 22. Dintre acestea, 16 sînt în limba latină, iar 6 în limba germană. Originalele documentelor se păstrau în arhiva de stat din München, de unde au fost copiate de Márki Sándor, în anii 1883—1886. Unele date cuprinse în aceste documente au fost folosite de istoriografia burgheză maghiară. Dar acești istorici s-au mulțumit cu simpla publicare a unor știri cuprinse în aceste documente, lăsînd la o parte o serie de date importante, mai ales cu privire la participarea și atitudinea diferitelor pătri sociale în cursul răscoalei din 1514².

---

¹ Pentru lucrările sale privind mișcările țărănești din evul mediu, Márki Sándor este recunoscut de istoriografia maghiară marxistă de azi drept unul din cei mai progresiști istorici de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Cf. *A magyar nép története* (Istoria poporului maghiar), Budapesta, 1953, p. 444.

² Lucrările care utilizează parțial aceste documente sînt:

Márki Sándor, *Aradvármegyé és Arad szabad király város története* (Istoria județului Arad și a orașului liber regal Arad), vol. I, Arad, 1892, p. 477—493; Idem, în revista

Chiar și Márki, care a studiat mai temeinic aceste documente, a omis din lucrările sale o serie de evenimente importante. Astfel, el nu pomenește nicăieri că sărăcimea din orașul Lipova s-a atașat cu trup și suflet răscoalei; iar pe Georgehe Hohenzollern, marchiz de Brandenburg, un crunt exploatare al poporului, îl glorifică ca pe un apărător al iobagilor chinuți și jefuiți de nobili după înăbușirea răscoalei¹. Márki s-a mărginit doar să istorisească în mod amănunțit cucerirea cetăților Șoimuș și Lipova de către țărani răsculați².

Studiul de față încearcă să valorifice mai ales părțile necunoscute ale acestor documente și, pe baza lor, să prezinte răscoala iobagilor din 1514, în comitatele Arad și Zarand într-o nouă lumină.

Marele domeniu de la Șoimuș, ca și alte domenii din comitatele Arad și Zarand, a ajuns în anul 1453 în stăpînirea lui Ioan Huniade, prin donația regelui Ladislau al V-lea; donația a fost întărită în 1456 printr-o nouă diplomă³.

După moartea lui Ioan Huniade, aceste domenii au trecut în stăpînirea fiului său Matei Corvin. Pe aceste întinse pămînturi, situația iobagilor în comparație cu a celor de pe alte domenii era mai bună. Ioan Huniade a căutat să asigure iobagilor săi o situație mai bună, încercînd să-i mobilizeze la luptă împotriva cotorpitorilor turci, printr-o oarecare îmbunătățire a soartei lor⁴. Matei Corvin, contopînd, pe pămînturile sale, obligațiile feudale cu cele fiscale — foarte apăsătoare în vremea lui — a impus global iobagilor săi sarcini mai mici⁵, căuțînd astfel să atragă forța de muncă pe domeniile sale.

Sub stăpînirea Huniazilor și, mai ales, sub scutul puterii regale a lui Matei, iobagii de la Șoimuș și Lipova au beneficiat de o apărare mai eficace împotriva anarhiei feudale⁶.

În ultimele decenii ale secolului al XV-lea, se produc mari schimbări în viața țăranilor de pe aceste domenii. Matei Corvin, căuțînd să creeze o bază materială stabilă pentru pretențiile la domnie ale fiului său nelegitim Ioan Corvin, desparte proprietățile sale personale de cele regale; cele dintîi, între care și domeniul de la Șoimuș, cu cetățile Șoimuș și Lipova, trec la 11 noiembrie 1489 în stăpînirea lui Ioan Corvin⁷.

După moartea lui Matei, sub șubreda domnie a dinastiei Iagelonilor, anarhia feudală s-a intensificat din ce în ce mai mult.

Este cunoscut faptul că și în timpul domniei lui Matei Corvin raportul de forțe dintre marea nobilime, pe de o parte, și nobilimea mijlocie și cea mică, pe de altă parte, a rămas neschimbat, cu toate că Matei a înfrînt cerbia mării nobilimii, în tendința de a crea un stat centralizat. E lesne de înțeles că după stingerea puterii Huniazilor, marea nobilime a redeschis atacul pentru recuștigarea deplinei puteri în stat. Ținta atacului mării nobilimii a

• Századok », 1887, p. 139—209; Idem, *Dozsa György*, Budapesta, 1913; Idem, *A magyar parasztháboru 1514-ben*, (Războiul țăranesc maghiar din 1514) în «Hadtörténeti Közlemények », 1914; Scherer F., *Gyula város története* (Istoria orașului Gyula), Budapesta, 1938; referiri la date sporadice în Acsády Ignác, *A magyar jobbágysság története* (Istoria iobăgimii maghiare), ed. a II-a, 1944; p 194; S. Secula, *Români în revoluția lui Gheorghe Doja*, Iași, 1897.

¹ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, p. 311.

² *Ibidem*, p. 477—493; Idem, în « Századok », 1887, p. 193—209.

³ Márki Sándor, *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, p. 83 (în manuscris păstrat la Muzeul regional din Arad).

⁴ Elekes Lajos, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 143.

⁵ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az Árpád kortól Mohácsig* (Istoria societății maghiare, de la Arpađieni pînă la Mohács), Budapesta, 1949, p. 321.

⁶ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, p. 113—115, (date cu privire la atacurile anarhice ale feudalilor Bánfi asupra unor posesiuni și la restabilirea ordinii de către Matei Corvin).

⁷ *Ibidem*, p. 316.

fost nobilimea mijlocie și cea mică, care, deși numericește superioară, avea în schimb o bază materială mult mai slabă.

Acest atac al marii nobilimi, dezlănțuit împotriva nobilimii mijlocii și mici, avea în primul rând drept țel răpirea forței de muncă, fapt care a avut consecințe grave pentru țărănimea iobagă, a cărei viață s-a înrăutățit din ce în ce mai mult. Rezultatul acestei lupte înverșunate între cele două pătri ale nobilimii exploatoare a fost luarea de către diete a unor măsuri potrivnice intereselor țărănimii, măsuri prin care nobilimea căuta să desființeze cu totul dreptul de liberă strămutare. Regele Vladislav al II-lea s-a dovedit a fi unealta docilă a marii nobilimi, atât ca rege al Boemiei, cât și ca rege al Ungariei. Domnia lui rămâne faimoasă prin promulgarea unor legi drastice, îndreptate împotriva iobagilor, atât în Boemia cât și în Ungaria. Astfel la 1487, el a promulgat în Boemia o lege care a legat țărănimea de glie ¹.

Dieta Ungariei, exprimând interesele nobililor, în special ale nobilimii mijlocii, ia în 1492 o serie de măsuri menite să îngrădească din ce în ce mai mult dreptul de strămutare al iobagilor. Legile din 1495 și 1504 înăspresc și mai mult condițiile de strămutare a iobagilor și stabilesc o serie de interdicții. Dar nici aceste legi nu au fost respectate nici de cei care le-au impus ².

Numeroase documente vorbesc despre abuzurile săvârșite de nobili. Analizând cauzele abuzurilor nemeșești în comitatele Arad și Zarand, ajungem la concluzia că, în majoritatea cazurilor, țărănimea avea de suferit de pe urma ciocnirilor dintre marii latifundiași și nobilii cu moșii mai mici. Ciocnirile își găsesc explicația în samavolnicile marilor nobili în legătură cu răpirea pe seama lor a forței de muncă. Fără nici o îndoială că atât nobilimea mare, cât și cea mijlocie și cea mică, deci toți nobilii, indiferent de averea lor, se străduiau să rețină cu orice preț țărănimea pe posesiunile lor. Toți nobilii erau interesați să împiedice exercitarea dreptului de strămutare a țărănimii iobage, folosind în acest scop într-o măsură tot mai mare constrângerea extraeconomică. Prin intensificarea anarhiei feudale și în părțile arădene, mai cu seamă la începutul secolului al XVI-lea, abuzurile săvârșite de nobili s-au transformat în jafuri tîlhărești, fapt care a dus la o exploatare excesivă a țărănimii iobage.

Iată câteva exemple caracteristice de abuzuri nemeșești: în anul 1492, familia Doczy răpește 12 iobagi de la nobilul Barsay. În 1496, același Doczy atacă domeniile din Zădăreni și Micălaca, aparținând capitlului din Arad și ridică cu forța de aici mai mulți iobagi ³. Trei ani mai târziu, castelanul de la Frumușeni maltratează iobagii capitlului din Arad, dintre care unul moare în urma torturilor. În 1507, Laurențiu Doczy atacă iobagii din Simand, aparținând domeniului Corvineștilor. Oamenii lui Doczyucid mișelește mai mulți țărani și le răpesc vitele, devastînd comuna. Acțiunile tîlhărești ale familiei Doczy sînt nenumărate. În anul 1511, Doczy pretinde 5 florini de la un om liber care voia să se mute pe un alt domeniu ⁴ etc.

Astfel de atacuri împotriva iobagilor și de jafuri făceau și alți nobili. În anul 1500, nobilul Laurențiu Országh devastează moșiile familiei Doczy din Zădăreni și ia în mod abuziv sume de bani de la mai mulți iobagi. În anul 1507, cîțiva nobili dezlănțuie un atac împotriva tîrgului Simand, jefuindu-l în întregime ⁵. În același an, mai mulți nobili comit abuzuri cu ocazia încasării cu forța a nonei de vin în tîrgul Păuliș ⁶.

¹ Acsády Ignác, *op. cit.*, p. 180; Márki Sándor, *op. cit.*, I, p. 404.

² *Ibidem.*

³ p. 397.

⁴ *Ibidem*, p. 404.

⁵ *Ibidem*, p. 397, 404 și 413.

⁶ *Ibidem.*

Aceste date sînt mărturiile elocvente despre înrăutățirea crescîndă a stării țărănimii. La agravarea situației iobagilor din comitatele Arad și Zarand au contribuit și luptele dintre diversele tabere ale marii nobilimi. S-a amintit că marea nobilime era în luptă permanentă cu nobilimea mijlocie, nu numai pentru mărirea puterii sale economice, ci și pentru acapărarea deplinei puteri politice în stat. Pe lângă acest fapt, majoritatea nobilimii mari voia să predea tronul Ungariei, după stingerea dinastiei Iagelonilor, casei de Habsburg. Însuși regele Vladislav era de acord cu aceste planuri.

Ca să-și întărească tronul șubred și lipsit de autoritate, Vladislav al II-lea a căutat să se înconjoare cu nobili aduși din Germania, fapt care a constituit un bun prilej pentru împăratul Maximilian și diferiții cavaleri sărăciți, aventurieri, să cucerească poziții politice și economice însemnate în regatul feudal ungar.

Aftt împăratul german, dornic de expansiune, cît și regele Vladislav, care vroia să-și consolideze poziția șubredă, rîvneau la marele latifundiu al familiei Corvineștilor, a cărei stăpîină, Beatrice de Frangepan, văduva lui Ioan Corvin, posedea, pe lângă alte domenii, peste două sute de comune în comitatele Arad și Zărand — un latifundiu întins, bogat și bine organizat.

Regele Vladislav a mediat la repezeală căsătoria dintre ruda sa, Gheorghe Hohenzollern, marchiz de Brandenburg, și văduva lui Ioan Corvin. Prin această căsătorie, regele și marea nobilime au atins două scopuri: în primul rînd, au zdrobit complet bazele economice ale puterii Corvineștilor, în jurul cărora se grupează opoziția «națională» împotriva expansiunii habsburgice; în al doilea rînd, regele și-a întărit poziția sa slabă în părțile sudice ale țării, pregătind, totodată, calea expansiunii habsburgice în aceste părți.

Din primii ani de căsătorie, Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg și-a brutalizat în așa fel soția, încît aceasta a murit după puțin timp¹, rămînînd el singurul stăpîn al domeniilor Șoimuș, Lipova și al altora. Din porunca regelui, Gheorghe de Brandenburg a fost instituit, în anul 1510, drept singurul beneficiar al acestor pămînturi, cu toate că legile Ungariei feudale opreau orice danii de moșii, străinilor². Din lucrările istoricului Márki știm că marograful a fost introdus în noile sale domenii pe furiș, în timpul nopții, fără știrea cuiva, devenind astfel dintr-o dată unul din cei mai bogați latifundiari, avînd sub stăpînirea sa nu mai puțin de 252 comune, numai în părțile Mureșului³.

Situația iobagilor sub noul lor stăpîn s-a înrăutățit și mai mult. Impozitul regal, instituit din nou, a îngreunat sarcinile țărănilor. Dar mai mult au avut de suferit din cauza noii administrații, instituite de Gheorghe de Brandenburg, care jefula fără milă, impunînd obligații noi, neobișnuite înainte. În fruntea cetății Șoimuș a fost așezat un castelan adus din Germania⁴.

Abuzurile săvîrșite de administratorii și mercenarii lui Gheorghe de Brandenburg reies clar din petiția iobagilor de la Șoimuș și Varalia din anul 1514. Revendicările formulate în această petiție — unică în genul ei — se pot împărți în două categorii: prima grupă cuprinde cererile țărănilor pentru abrogarea sarcinilor de robotă noi, precum și a altor pretenții neobișnuite, impuse de administratorii lui Gheorghe de Brandenburg; cealaltă grupă cuprinde revendicările țărănilor cu privire la drepturile iobăgești îngrădite de anarhia feudală și cererea lor de a fi apărați de samavolnicile nobilimii mijlocii învecinate.

¹ Márki Sándor, *op. cit.*, p. 309.

² Cf. Márki S., *Diplomatarium Aradiense*, vol. I, p. 144—49 (manuscris).

³ Comunele și ținuturile înșirate în donația lui Vladislav al II-lea (*Diplomatarium Aradiense*, I, p. 144—149).

⁴ Cf. documentele: plîngerea iobagilor de la Șoimuș și Varalia din 1514; fragment din raportul castelanului Prantner și raportul capelanului Künisch, în Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175, 176—182, 185—187 și idem, *Aradyármegye és Arad sz. kir. város története*, I, p. 310.

Chiar în primul punct al petiției, țărani din Șoimuș și Varalia se plîng că sînt obligați să presteze munca dublă, la două cetăți. În anii precedenți, printre obligațiile iobagilor din Șoimuș nu figura serviciul și la cetatea Lipova. Noua administrație a domeniului, înscăunată de Gheorghe de Brandenburg, a impus țăranilor atît serviciul la cetatea Șoimuș cît și la cetatea Lipova, agravînd și mai mult situația materială a iobagilor. Se înțelege deci că iobagii erau interesați să ceară, în primul rînd, sistarea acestui abuz.

Administratorii și castelanii lui Gheorghe de Brandenburg, aduși de acesta din Germania, au impus țăranilor, pe lîngă acest serviciu dublu la cetăți, și alte obligații noi. Astfel, în ciuda obiceiurilor de pînă atunci, țăranii erau obligați să execute tăierea și curățirea animalelor în curtea cetății. Mai înainte această muncă era făcută de femeile iobagilor în căsuțele lor, la poalele dealului. După cum arată plîngerea iobagilor, femeile erau silite să urce, chiar și în timp de iarnă, dealul înalt și abrupt al cetății, ca să satisfacă obligația impusă, neținîndu-se seama de timpul nefavorabil sau de faptul că unele femei erau gravide sau aveau copii sugaci. Țăranii se plîng și de faptul că tot sus, în cetate, sînt obligați să-și macine cerealele, la moara stăpînului.

În al treilea punct din jalbă, iobagii din Șoimuș și Varalia se plîng împotriva exceselor săvîrșite din partea mercenarilor de la cetățile Șoimuș și Lipova, în privința pășunatului. Acești mercenari — se arată în petiție — au împiedecat în nenumărate rînduri pe iobagi să-și scoată vitele la pășune, țăranii fiind astfel excluși de la libera folosire a pășunilor. Această măsură atîngea în special interesele păturilor mai înstărite ale țăranimii, care, după cum relatează și alte izvoare, erau interesate, în oarecare măsură, în dezvoltarea comerțului de vite.

Celelalte puncte ale petiției se referă la îngrădirea și stingherirea comerțului de vite pe Mureș sau de-a lungul său de către atacurile banditești ale nobililor. Jalba aduce drept exemplu jefuirea unui țăran care transporta vite pe Mureș; țăranul iobag a fost prins împreună cu vitele sale de nobilul Ravazdy Petru din Asszonylaka și ținut închis pînă cînd s-a răscum-părat, plătind nobilului suma de 12 florini.

Tot din petiția iobagilor din Șoimuș și Varalia, de la 1514, reiese că una din problemele care frămînta țăranimea iobagă era problema vămilor de pe Mureș. La începutul secolului al XVI-lea, nobilii au ridicat o serie de noi vămi de-a lungul Mureșului, majorînd totodată în mod considerabil taxele la locurile vechi de vamă. În petiția lor, iobagii cer să se revină la vechiul obicei și anume ca vama să se perceapă în suma obișnuită de 40 dinari și numai în 5 locuri: Bizere, Asszonylaka, Satu Mare, Pecica și Cenad.

Pe lîngă abuzurile amintite, care reies din petiția iobagilor din Șoimuș și Varalia, situația țăranilor s-a înrăutățit și din cauza obligațiilor noi impuse, privind nona și alte sarcini grele. Gradul de exploatare a iobagilor pe domeniul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg reiese și din veniturile mari realizate în anul 1513 pe domeniile cetăților Șoimuș și Lipova¹.

Veniturile cetăților Șoimuș și Lipova pe anul 1513, provenite din renta în bani, erau următoarele:

343 florini darea sf. Gheorghe
 362 florini darea sf. Nicolae
 50 florini și 81 dinari darea din porci
 2 florini și 20 dinari darea pentru lemne
 18 florini și 97 dinari darea din fîn
 66 florini darea viilor
 3 florini și 29 dinari darea de la mori

¹ Cf. Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 188—191.

3 florini și 75 dinari altă dare din ffn
 14 florini și 12 dinari gloabe
 4 florini și 18 dinari darea din oi și
 191 florini și 30 dinari veniturile din vămi.

Totalul veniturilor în bani se ridică la suma de 1059 florini și 62 dinari (în document totalul e greșit, suma fiind socotită la 1049 florini și 12 dinari), la care se adaugă 400 florini venit din daturi (regalii), deci suma totală ar fi de 1459 florini și 62 dinari. În afară de aceasta, se specifică venitul din schimbul aurului, care n-a fost socotit, ceea ce, după datele documentului, ajungea de asemenea la 400—500 de florini. Din toți acești bani încasați, pentru întreținerea garnizoanelor din cetățile Șoimuș și Lipova, s-au cheltuit numai 318 florini. Același document arată și veniturile provenite din renta în natură, în același an și anume:

178 cîble și o mierță nonă din grîu
 20 cîble și o mierță nonă din ovăz și
 5 cîble și o mierță din secară.

Pe lângă acestea, se mai aflau strînse în stoguri 3566 cruci de grîu, netreierate, a câte 27 de snopi crucea, la care se adaugă meciul, asupra căruia nu s-a făcut socoteală precum și 310 porci și 31 de butoaie de vin. Se menționează că recolta de vin a fost slabă în acel an, indicîndu-se că, în general, iobagii sînt datori să predea pînă la 90 de butoaie vin anual.

Datele acestea ne dau o imagine destul de clară despre crunta exploatare a țărănimii iobage pe domeniul lui Gheorghe de Brandenburg.

Aceleași socoteli dovedesc existența și dezvoltarea producției de mărfuri pe marele domeniu amintit.

Urișele cantități de cereale obținute pe domeniile mureșene ale marchizului de Brandenburg nu-și au altă explicație decît aceea a producției pentru piață. În același an, 1513, producția alodiuului din Lipova se ridică la:

2401 cîble grîu
 1073 cîble ovăz și orz, la care s-a adăugat drept venit 99 porci și
 200 florini din daturi (regalii)

Dacă socotim o cruce din 27 de snopi aproximativ cu o cîblă, atunci venitul total al domeniului de la Șoimuș pe anul 1513 se ridică la:

2059 florini și 62 dinari
 6145 și un sfert cîble grîu
 1098 și jumătate cîble ovăz și orz, precum și
 409 porci și
 31 butoaie de vin.

Dacă cîbla o socotim aproximativ egală cu 100 kg¹, suma veniturilor din anul 1513 a domeniului Șoimuș ar fi de 7243 chintale cereale, la care se mai adaugă cantitatea de mei nemăsurat, precum și partea de dijmă din vin nelncasată.

Documentul ne oferă și date privind cheltuielile ce s-au făcut în același an pentru întreținerea cetăților Șoimuș și Lipova. Acestea erau următoarele:

100 florini pentru castelanul de la Lipova
 50 florini pentru castelanul de la Șoimuș
 80 florini pentru cei 10 păzitori de poartă de la cetatea Șoimuș
 12 florini pentru cei 2 paznici de la cetatea Șoimuș

¹ La Șoimuș se folosesc cîble de la Simand*; o cîblă era egală cu 4 mierțe (*viertel*); o mierță era în general egală cu 18—20 cupe; o cupă era egală cu un litru și jumătate; deci o mierță face aproximativ 27—30 litri iar o cîblă ar fi 110—120 litri, ceea ce ar fi aproximativ egal cu 95—100 kg.

- 4 florini pentru bucătarul de la Șoimuș
- 4 florini pentru brutarul de la Șoimuș
- 48 florini pentru cei 6 păzitori de poartă de la Lipova
- 12 florini pentru cei 2 paznici de la Lipova
- 4 florini pentru brutarul de la Lipova și
- 4 florini pentru bucătarul de la Lipova

Deci în total 318 florini. Se menționează că bucătăriile au fost întreținute din birșaguri, adică din pedepse ocazionale, stoarse de la țărani.

Consumul din produsele în natură este următorul:

- 75 cble de grâu pentru cetațile Șoimuș și Lipova.
- 25 cble de 2 mierțe ovăz și orz pentru funcționarii marcegrafului
- 70 porci pentru cele două cetăți amintite și
- 16 butoaie de vin pentru cele două cetăți.

Se mai menționează că, din veniturile alodiale, s-au dat:

- 500 cble grâu
- 200 cble ovăz și
- 50 porci pentru castelan, precum și o mică parte nedeterminată din cereale și porci, judecătorului de curte.

Dacă scădem aceste cheltuieli din suma veniturilor intrate, atunci venitul net al domeniului Șoimuș era de:

- 1137 florini și 62 dinari
- 5570 și un sfert cble grâu
- 873 cble ovăz
- 289 porci și
- 15 butoaie vin, fără să socotim vinul care nu a putut fi încă strins.

Cu toată creșterea veniturilor alodiale și a producției de marfă în general, felul și metodele muncii în agricultură n-au suferit schimbări. Munca și prestațiile iobăgești au rămas și mai departe temeliea economiei feudale, formele tradiționale ale exploatării feudale rămânând aceleași, mărindu-se doar cantitativ. Rezultă din cele arătate mai sus că dezvoltarea producției de mărfuri în agricultură a adus o împovărare și mai mare a țărănimii iobage.

În general, în părțile mureșene pare să fi fost în plină dezvoltare și producția de mărfuri a țărănimii mai înstărite. Jefuirea țăranilor care transportau vite, plîngerile privind îngrădirea drepturilor la pășunat, doleanțele în legătură cu vămile de pe Mureș, toate acestea sînt indicii care dovedesc că, datorită dezvoltării producției de mărfuri, s-a accentuat stratificarea țărănimii, din sînul căreia s-a ridicat o mică pătură de iobagi mai înstăriți, interesați în creșterea vitelor și, prin aceasta, în circulația mărfurilor¹.

Procesul de stratificare a țărănimii se făcea nu numai prin ridicarea unei pături subțiri de țărani mai înstăriți, ci, în același timp, și prin înrăutățirea situației generale a maselor iobăgești, prin continua lor sărăcire. În primul rînd se poate constata că numărul iobagilor cu sesii întregi scade, iar numărul jelerilor crește în mod considerabil. Nu dispunem de date concrete privind acest fenomen pentru timpul din ajunul răscoalei din 1514. Se știe însă că, potrivit urbariului din 1524, pe domeniul învecinat din Șiria, procentajul iobagilor după starea lor materială era următorul:

¹ Molnár Erik, *op. cit.*, p. 229—239. Autorul aduce mai multe exemple despre acumularea bunurilor în mîinile țăranilor înstăriți din târgurile din cîmpia Tisei. Așa, de pildă, existau iobagi care posedau în total 40 de cai, 16 boi, 12 vaci, 50 de porci, 50 de oi. Un latifundiar din Bihor se laudă că are o sută de iobagi avînd peste 1000 florini bani.

În regiunea Aradului cea mai elocventă pildă e cazul familiilor iobage Kiss, de la care nobilii au jefuit vite în valoare de 300 florini și alte bunuri în valoare de 400 florini.

iobagi cu sesii întregi	17 %
iobagi cu jumătăți de sesie	30 %
iobagi cu treimi sau sferturi de sesie	30 %
jeleri	17,5 %
iobagi cu sesii fără impozit	5,5 % ¹

Aceasta înseamnă că, încă la începutul secolului al XVI-lea, mai mult de jumătate din iobagi stăpîneau loturi de mai puțin de o jumătate de sesie.

Dacă analizăm starea generală a iobăgimii din acest timp, constatăm că există o oarecare deosebire între târgurile și satele iobăgești obișnuite. În comitatele Arad și Zarand existau astfel de târguri în număr destul de mare² iar iobăgimea se îndrepta bucuros în spre aceste locuri, unde plătea dările în mod global feudalului, avînd astfel o posibilitate mai mare de autoapărare. Mai ales în aceste târguri se formau straturile înstărite ale țărănimii. Ridicarea păturilor de țărani înstăriți a fost însă împiedicată de diferitele restricțiuni adoptate cu scopul îngrădirii liberei strămutări. Din această cauză, în părțile mureșene ale comitatelor Arad și Zarand, contradicțiile de clasă erau extrem de ascuțite; întreaga țărănime exploatată avea o atitudine unitară, dușmănoasă față de nobilimea exploatoare care-i asuprea pe toți deopotrivă.

★

Orășenii din Lipova la rîndul lor erau nemulțumiți de situația ce aveau. Acest fapt va explica în suficientă măsură atitudinea lor în timpul răscoalei din 1514.

Lipova a luat un mare avînt încă de la începutul domniei Angevinilor. Documentele ne vorbesc despre existența în oraș a unei curți a fierarilor și e probabil că înșiși căruțașii regilor angevini să fi fost din Lipova³. În timpul Huniazilor, dezvoltarea orașului a luat un avînt și mai mare, Lipova devenind unul din cele mai mari centre meșteșugărești. Pe baza unor mărturii documentare, se constată existența, în acest oraș, a unor meșteșuguri, ca lumnăritul, rotăritul, aurăritul, etc.⁴.

Pe lângă aceasta, Lipova a jucat un rol de seamă și în comerțul de tranzit pe uscat, de la vest spre est și de la nord la sud, precum și în cel de pe Mureș. Faptul că în 1529 regele Ioan Zapolya ridică Lipova la rangul de oraș liber regesc și îi acordă aceleași privilegii de care se bucură orașul Buda, este o urmare tocmai a dezvoltării mari a acestui oraș⁵.

În anii care au precedat răscoala din 1514, Lipova își revendică independența de sub jurisdicția feudală. Marii feudali comiteau deseori abuzuri și împotriva orășenilor din Lipova, cum făcea de exemplu comitele de Timiș, care jefuia în fel și chip pe orășeni. Atacurile nobililor, îndreptate împotriva comerțului de pe Mureș, aduceau mari prejudicii și orășenilor din Lipova.

Aici existau de asemenea și o serie de contradicții interne. Ele reies din atitudinea pe care diferitele pături sociale au avut-o față de răscoala condusă de Doja. Astfel, orășenii bogați au avut o atitudine dușmănoasă, căutînd să aducă în grabă împotriva răsculaților pe Ioan Zapolya. Sărăcimea din oraș, în schimb, s-a atașat răscoalei, înlăturînd opoziția celor bogați⁶.

¹ *Ibidem*, p. 222.

² Șiria, Simand, Ineu, Pincota, Covăsinț, Păuliș, Cladova, Căpruța, Vărădie, Mașloc, Galșa, Tauți, Sebiș, Pârșani etc. (Cf. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, I, p. 193—198.

³ Pascu Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1954, p. 67—69.

⁴ *Ibidem*, p. 219.

⁵ Márki, *op. cit.*, p. 181.

⁶ Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176—182.

În timpul tratatelor dintre răsculați și castelanii cetăților, un rol important a jucat diacul Ioan, numit uneori în documente și Sanislău. El a fost emisarul căpeteniilor răsculaților¹. Acest lucru dovedește că și în aceste părți, pe lângă clerul de jos, s-au atașat țărănilor și elementele orășene, credincioase poporului.

Probabil contradicțiile de clasă mai accentuate în aceste părți decât în alte locuri, pe lângă considerentele de ordin strategic, l-au îndemnat pe Gheorghe Doja să-și îndrepte oștile spre valea Mureșului.

Analizând atitudinea diferitelor pături sociale de pe domeniile aparținând cetăților Șoimuș și Lipova față de răcoala populară din 1514, constatăm că și mercenarii cetăților amintite au arătat la rîndul lor o oarecare simpatie față de răsculați.

Această atitudine a mercenarilor se poate înțelege mai bine dacă studiem proveniența lor socială. În cazul cetății Șoimuș se știe că aici castelanul Gheorghe Prantner era omul de încredere al lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, adus de acesta din Germania. Prantner n-a reușit să se înțeleagă cu mercenarii români și maghiari din cetatea Șoimuș și pentru că nu le cunoștea limba. Analiza onomasticeii mercenarilor: voievodul Ciuci, pîrcălabii Foriș și Benedict, mercenarul Ioan Kiss — amintiți în rapoartele castelanului Prantner și a capelanului Künisch — dovedește că majoritatea acestor mercenari proveneau din rîndurile țărănimii. Astfel, de pildă, voievodul Ciuci — probabil cnez român din Șoimuș sau din Ciuci — a avut legături strînse cu orașenii din Lipova și cu țărani din regiunile apropiate cetății. Avînd o mare influență asupra mercenarilor, el a contribuit în mare măsură la răzvrătirea acestora împotriva oamenilor de încredere ai lui Gheorghe de Brandenburg.

Din rapoartele amintite reiese clar că mercenarii erau nemulțumiți de castelanul lor, mai ales din pricina soldei care nu li se plătea regulat². Din datele amintite, rezultă că garnizoanele de la Șoimuș și Lipova au primit împreună, în anul 1513, suma de 318 florini. Este cunoscut că solda obișnuită în secolul al XVI-lea era de 18—32 florini pe cap de mercenar³. Din cei 318 florini folosiți pentru plata celor două garnizoane, 100 florini a primit Nicolae Bodo, castelanul de la Lipova, 50 florini Gheorghe Prantner, castelanul de la Șoimuș, 16 florini cei doi bucătari și brutari de la ambele cetăți și numai 152 florini au revenit celor 20 mercenari de rînd⁴. După cum reiese din documente, cetățile Șoimuș și Lipova n-au fost aprovizionate și înzestrate în suficientă măsură cu cele necesare, ceea ce de asemenea a contribuit la nemulțumirea mercenarilor.

Față de mișcarea comună și unită a maselor de exploatați, nobilimea mare, cea mijlocie și cea mai mare parte a micii nobilimi, împreună cu clerul înalt, au avut o atitudine hotărît antipopulară, căutînd să înăbușe răcoala prin forța armelor.

În sprijinul lor au stat comandanții mercenarilor, de teapa lui Gheorghe Prantner, castelanul cetății Șoimuș.

Atitudinea claselor exploatoare s-a manifestat în mod unitar numai față de pericolul care-l prezentau masele de țărani răsculați. De fapt și în sinul clasei exploatoare, a nobilimii, au existat contradicții. Una din consecințele acestor contradicții dintre marea nobilime

¹ Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176—182.

² Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175, 176—182.

³ Molnár Erik, *op. cit.*, p. 280.

⁴ *Ibidem*, p. 188—189.

și nobilimea mijlocie este aceea că iobagii erau supuși la jafuri și silnicii și mai apăsătoare, mai ales din partea nobililor mai puțin înstăriți. Intensificarea producției de mărfuri a deslănțuit o luptă strinsă între diferitele pături de nobili pentru obținerea forței de muncă iobăgești. Pe de altă parte, se ducea o luptă aprigă și pentru sporirea obligațiilor iobăgești.

Iobagii exploatați căutau să se refugieze în târguri sau în sate cu prestații feudale colective, fapt care a dus la scăderea numărului iobagilor cu sesii întregi și părți de sesie, mai ales pe pământurile nobilimii mijlocii și mici. Marii latifundiați căutau să se despăgubească pentru aceste pierderi prin mărirea alodiilor și prin sporirea obligațiilor iobăgești în muncă și bani, care erau stoarse fie de pe sesiile iobăgești izolate, fie în mod colectiv de la obștiile țărănești din sate sau de la locuitorii târgurilor.

Data fiind această situație, nobilimea mijlocie a rămas de multe ori fără forță de muncă îndestulătoare. De aceea, ea căuta să-și remedieze situația prin exploatarea maximă a iobagilor și prin legarea lor de glie.

Dacă însă în ceea ce privește intensificarea exploatarea iobagilor, prin mărirea obligațiilor în muncă și în bani, atât nobilimea mare cât și nobilimea mijlocie se aflau pe aceeași poziție, dictată de interesele lor de clasă, în problema liberei strămutări, nobilimea mijlocie a fost interesată mai mult să împiedice strămutarea iobagilor. Tocmai dietele ținute la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, în care nobilimea mijlocie a jucat un rol deosebit, au stabilit pedepse tot mai aspre pentru ademenirea și răpirea iobagilor¹. Acest lucru exprimă interesele nobilimii mijlocii contrare celor ale marii nobilimi, care căuta să atragă iobagii pe latifundiile sale. Pe moștile marii nobilimi se aflau târgurile existente — după cum s-a mai amintit — atât în comitatul Arad cât și în comitatul Zarand. Aceste târguri, sub conducerea elementelor mai înstărite, și-au asigurat o oarecare autonomie. Și în părțile mureșene, iobagii căutau să se refugieze în aceste târguri.

Ilustrativă este pilda iobagilor Kiss, care au fost eliberați gratuit și fără condiții — din ce motive nu știm — de nobilul Petru Ravazdy. Cele 5 familii Kiss, împreună cu gospodăriile lor, s-au mutat imediat pe domeniul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg. În urma acestui fapt, Ravazdy a declarat nulă eliberarea lor, pretinzând despăgubirile obișnuite iar mai târziu le-a răpit vitele, pe care ei le-au dus la piață².

După înăbușirea răscoalei din 1514, cazurile de răpire a iobagilor devin foarte frecvente. Acest fapt a constituit motivul principal în iscarea contradicțiilor dintre cele două pături mai însemnate ale nobilimii. Nobilimea mijlocie, care s-a dovedit incapabilă să smulgă, pe vremea lui Vladislav, puterea din mâna marii nobilimi, a căutat să se despăgubească pe alte căi. În primul rând, pentru a se putea menține și mai departe ca producătoare de mărfuri, nobilimea mijlocie era silită să intensifice exploatarea iobagilor, asigurându-și forța de muncă prin legarea de glie a iobagilor. În al doilea rând, tot drept consecință a înrăutățirii stării sale față de ridicarea puterii economice a nobilimii mari, nobilimea mijlocie a deschis atacul său brutal și împotriva păturilor mai înstărite ale țărănimii³. Acest atac pare să fi fost mult mai accentuat după înăbușirea răscoalei din 1514.

E lesne de înțeles că recrutarea armatelor răsculaților din rândurile țărănimii a periclitat însași bazele economice ale nobilimii mijlocii, care, din această cauză, a participat cu deosebită vehemență la înăbușirea răscoalei din 1514, formând în acest timp, împreună cu marea nobilime, un front unit îndreptat împotriva țaranilor răsculați.

¹ Acsády Ignác, *op. cit.*, p. 181—182.

² Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 189—201.

³ Molnár Erik, *op. cit.*, p. 229—238.

Atitudinea clerului înalt față de răscoală e ilustrată în documentele amintite, prin cazul lui Matei Künisch, capelanul curții lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, care exprima în toate acțiunile sale interesele generale ale claselor exploatatoare, deci potrivnice răscoalei.

Atât Künisch cât și comandanții mercenarilor din slujba lui Gheorghe de Brandenburg, anume Gheorghe Prantner și Nicolae Bodo, castelanii de la Șoimuș și Lipova, au reprezentat însă o forță infimă, care s-a dovedit a fi incapabilă de a menține cetățile, nereușind nici măcar să-și impună autoritatea față de mercenarii lor.

Datorită înăsprii situației iobagilor, ascuțirea contradicțiilor de clasă între exploatați și exploatați a dus, încă în ajunul răscoalei conduse de Doja, la răzvrățiri locale. Aceste răzvrățiri ținteau la asigurarea dreptului de liberă strămutare sau erau o manifestare a apărării spontane a țărănimii iobage față de anarhia feudală. Astfel, în 1488 la Földvár¹, când doi iobagi au vrut să se mute pe domeniul capitlului din Arad, juzii din comună au cerut, pe lângă darea după pământ, o serie de taxe: de pășunat, dijma bisericii etc. Drept răspuns la aceste abuzuri, mai multe comune din Zarand s-au răzvrățit și și-au recuștigat prin forță drepturile vecine. În 1510, când dijma din porci a lui Francisc Doczy a fost transportată la Zădăreni, iobagii din comunele Iermata-Neagră, Nădab, Cintei, Pecsér etc.² au atacat și au bătut zdravăn pe administrator și și-au luat înapoi porcii.

Față de aceste evenimente, e lesne de înțeles că, în 1514, când oștile conduse de Doja au sosit în părțile Aradului și Zarandului, masele largi ale țărănilor români și maghiari s-au atașat cu însuflețire răscoalei.

Sosind țărani răsculați, conduși de Doja, în părțile Mureșului, întreaga iobăgime s-a ridicat cu armele în mîini împotriva exploataților. Țărani au pedepsit cu asprime pe nobili. Astfel, imediat după victoria de la Nădlac-Cenad, ei au tras în țepă pe episcopul Csáky³. De asemenea țărani au răstignit pe nobilul Petru Ravazdy din Asszonylaka⁴ care ani de-a rândul i-a persecutat și jefuit, după cum rezultă din documentele noastre. Tocmai iobagul său, Laurențiu Kiss, căruia nu cu mult înainte i-a răpit vitele, l-a dus sub cruce.

Răsculații au cucerit pe rînd cetățile Cenad, Nădlac, Zădăreni, Arad și Șiria. În aceiași timp, grosul oștii țărănești, sub conducerea directă a lui Gheorghe Doja, s-a așezat între Lipova și Timișoara, iar fratele său Grigore a înaintat pînă sub zidurile cetăților Lipova și Șoimuș.

În fruntea garnizoanei de la Lipova se afla, din 1512, căpitanul lui Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg, Nicolae Bodo. La Șoimuș, castelan era Gheorghe Prantner. La ei sosește în timpul răscoalei capelanul marchizului de Brandenburg, Matei Künisch.

La 4 iunie, răsculații înconjoară orașul și cetatea Lipova. Cetatea nu era pregătită pentru rezistență, după cum reiese din raportul ulterior al castelanului Prantner. Însuși capelanul Künisch nu venise cu misiunea inițială de a organiza apărarea, avînd doar sarcina

¹ Márki, *Aradvármegye...*, I, p. 397, Földvár, localitate situată în comitatul Arad, lângă comuna Horia (Pănetul Nou): azi dispărută.

² Márki, *op. cit.*, I, p. 406. Pecsér, comună lângă Socodor, azi dispărută.

³ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a, 1950, p. 78; cf. Márki, *op. cit.*, I, p. 477-480.

⁴ Asszonylaka, comună lângă orașul Arad, azi dispărută.

de a duce stăpînului său veniturile și comorile moștenite de Gheorghe de Brandenburg de la Beatrice de Frangepan¹.

Problema apărării cetății a cauzat mai tîrziu mari dificultăți lui Gheorghe de Brandenburg, căci hotărîrile ulterioare ale dietei de la Rákos au prescrip dreptul de despăgubire numai pentru cetățile care au fost apărate. Probabil aderenții lui Ioan Zapolya au căutat să discrediteze pe marchizul de Brandenburg prin repetate învinuiri de a nu fi întărit cetatea.

Capelanul Künisch s-a dovedit a fi, potrivit documentelor, un element corupt. Înainte de începerea asediului, el a stors de la Bodo 100 florini pe care i-a întrebuițat în scopuri personale.

Cetățile nu erau aprovizionate suficient. Din raportul castelanului Prantner, reiese că Bodo s-a scuzat, explicînd insuficiența proviziilor necesare prin lipsa de bani. Castelanul de la Șoimuș, Prantner, a primit doar 50 florini pentru soldă și alimente, însă și acestea numai în ajunul asediului. Dar nu numai lipsa proviziilor a neliniștit pe castelanul de la Lipova, ci mai ales un pericol mult mai mare pentru el: atitudinea revoluționară a orașenimii săracă din Lipova. Cunoșcînd acest lucru, Bodo s-a gîndit deseori la predarea orașului Lipova².

Istoricul Márki, care a cunoscut în amănunt documentele, a analizat și a descris pe larg, pe baza lor, eforturile castelanului de la Lipova pentru menținerea orașului și a cetății. De asemenea, Márki a descris amănunțit convorbirile duse de Bodo cu Prantner și Künisch, care se aflau în cetatea Șoimuș, în care cei din urmă i-au cerut în repetate rînduri lui Bodo să se retragă din cetatea Lipova cu mercenarii săi dacă nu o pot apăra și să vină cu toții în cetatea Șoimuș. Acest lucru însă nu s-a întîmplat. Márki nu caută să explice cauza acestui fapt și trece aproape complet sub tăcere atitudinea maselor populare din orașul Lipova și lupta acestora împotriva păturii înstărite din oraș³.

Marea majoritate a orașenilor, masele sărăcimii, au luat de la început o poziție ostilă față de garnizoană și au ajutat în secret pe țărani răsculați. Prantner arată în raportul său că orașenimea săracă din Lipova, cu ocazia organizării apărării orașului, l-a amenințat pe castelanul Bodo că vor umple șanțurile cu gunoaie, pentru a ușura astfel pătrunderea răsculaților în oraș⁴.

În opoziție cu atitudinea maselor exploatate de la orașe, păturile bogate au căutat să dea Lipova în mîna armatei nobililor. Astfel Prantner în raportul său arată cum au trimis orașenii din Lipova, în înțelegere cu castelanul Bodo, o solie la Ioan Zapolya, chemîndu-l în ajutor. Nu începe nici o îndoială că orașenii bogați, îngrijorați de soarta averilor lor, au făcut tot posibilul pentru propria lor apărare. Solia lor, însă, a căzut în mîna lui Gheorghe Doja, iar trimisul — nu știm datorită căror împrejurări — s-a întors la Lipova cu vestea că Doja și Zapolya luptă pentru aceeași cauză. Această veste desigur a zăpăcit pe orașenii bogați din Lipova. Ea a servit mai tîrziu ca mijloc de șantaj din partea marchizului de Brandenburg împotriva lui Ioan Zapolya, în luptele personale ce au avut loc între ei⁵.

Sub presiunea maselor plebeiene, păturile înstărite din oraș, descurajate de sosirea țaranilor răsculați sub zidurile orașului și de lipsa de ajutor din partea lui Ioan Zapolya, s-au convins că orice continuare a rezistenței însemna propria lor pierdere. Pentru a-și menține pozițiile și a-și salva averile, au căutat un compromis: s-au declarat de acord să deschidă porțile orașului în fața răsculaților, dacă li se garantează nevătămarea personală și păstrarea

¹ Raportul capelanului Künisch, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 176—182.

² Raportul castelanului Prantner, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—175.

³ Márki, *op. cit.*, I, p. 478—486 (Ocuparea orașului și a cetății Lipova de către răsculați).

⁴ Raportul castelanului Prantner, în *op. cit.*, I, p. 162—175.

⁵ *Ibidem*.

averilor. Primind asigurări din partea lui Gheorghe Doja în acest sens, bogătașii au trimis mai multe căruțe, pline de haine și alte lucruri de preț, în tabăra țăranilor.

Din cauza atitudinii revoluționare a sărăcimii, neputând avea încredere nici în mercenarii săi, castelanul Bodo n-a îndrăznit să țină mai departe orașul Lipova, pe care l-a predat răsculaților, fiind amenințat, de aceștia și de către orașenii săraci, cu moartea, în caz de rezistență. Părăsind orașul, castelanul a lăsat cetatea în grija pîrcălabului Foriș, care a predat-o direct lui Gheorghe Doja, sosit între timp în orașul Lipova.

Poziția oscilantă a lui Bodo nu reiese clar din documente. Este însă posibil ca el, împiedicat în acțiunile sale de amestecul incompetent al lui Künisch și lipsit de banii necesari pentru provizii, să fi fost la rîndul lui nemulțumit. Unele date din raportul capelanului Künisch ne arată că și Bodo a avut relații cu unii dintre răsculați. Așa, de pildă, Künisch, pentru a-și acoperi acțiunile sale corupte, îl acuză mereu pe Bodo de trădare, învinuindu-l de a fi dus tratative secrete cu trimisul lui Gheorghe Doja, Ștefan Wegh¹.

Din cauza conflictelor personale avute cu capelanul Künisch, castelanul Bodo nu s-a dus în cetatea Șoimuș după predarea orașului și a cetății Lipova, ci s-a refugiat la Hunedoara, unde a fost arestat și dat în judecată.

După ocuparea orașului Lipova, toți orașenii s-au înrolat în rîndurile răsculaților, fapt care reiese clar din raportul capelanului Künisch².

În timp ce aceste evenimente se desfășurau la Lipova, la Șoimuș, castelanul Prantner și capelanul Künisch au luat în grabă măsuri pentru întărirea cetății. Primind vestea că « cruciații » au înconjurat orașul și cetatea Lipova, castelanul Prantner intenționa la început să se ducă personal pentru a se convinge de cele auzite. Dîndu-și însă seama de pericolul ce-l aștepta și ascultînd de sfatul capelanului, Prantner a trimis pe voievodul Ciuci cu împuternicirea ca să afle cum stau lucrurile la Lipova. Totodată, ținînd seama de atitudinea sovăielnică a mercenarilor nemulțumiți, Prantner și Künisch i-au silit pe aceștia să le făgăduiască și pe mai departe credință. Între timp, se reîntoarse voievodul Ciuci, aducînd vestea că pîrcălabul Foriș din Lipova a trimis prin diacul Ioan o scrisoare lui Gheorghe Doja, anunțîndu-l pe acesta că li va preda cetatea, dacă se vor asigura viața și bunurile celor din cetate. Voievodul Ciuci aduse în același timp și știrea despre darurile trimise de orașeni lui Doja, precum și despre ocuparea orașului de către țăranii răsculați.

Castelanul Prantner și capelanul Künisch, speriați de cele auzite, au luat în grabă măsuri pentru aprovizionarea cetății; era însă prea tîrziu. În cetatea Șoimuș, rămasă fără provizii, au reușit să aducă doar cîteva vite, ceea ce dovedește atitudinea ostilă a locuitorilor din apropiere, față de oamenii stăpînirii.

După ocuparea orașului și a cetății Lipova, armata lui Doja a trecut Mureșul și, în ziua de 7 iunie, a încercat să ocupe cetatea Șoimuș prin surprindere. Nereușind, răsculații au început, în ziua de 8 iunie, spre amiază, atacul contra cetății, care s-a soldat însă fără nici un rezultat.

Pentru ziua următoare, Gheorghe Doja a adus mai multe tunuri și a început sistematic asediul cetății. În timpul bombardării cetății, răsculații au reușit să distrugă turnul cu pulbere, producînd un foc mare care a putut fi stins abia după ce șindrilele au fost aruncate de pe acoperiș.

¹ Raportul capelanului Künisch, în *op. cit.*, I, p. 176—182.

² « Wy dy Stadt des versteheth, zo mell sy umb und weren alle kreuczer » (în *op. cit.*).

În ziua de vineri 9 iunie, Gheorghe Doja a trimis ca sol pe diacul Ioan în cetate unde, în ciuda opoziției lui Prantner, a dus tratative cu pîrcălabul Benedict. Prin diacul Ioan, căpeteniile răsculaților asigurau viața și siguranța tuturor mercenarilor în cazul predării fără condiții a cetății. Capelanul Künisch, dîndu-și seama de situația disperată în care se găsea cetatea, fără posibilitate de a rezista mult timp, a căutat să fugă, spunînd lui Prantner că va aduce ajutor de la stăpînul lor, Gheorghe de Brandenburg. Prantner, căruia îi era frică singur, de mercenarii nemulțumiți, a căror limbă n-o cunoștea, l-a împiedecat pe Künisch să părăsească cetatea.

Între timp, cetatea Șoimuș a fost înconjurată complet de răsculați, care au adus mai aproape tunurile, fără să se sinchisească de focurile trase de oamenii lui Prantner. Gheorghe Doja, fiind sigur de cîștigarea Șoimușului, a plecat spre Timișoara, lăsînd aici o unitate de răsculați, formată din cîteva batalioane, pentru continuarea asediului cetății.

În acest timp, voievodul Ciuci și pîrcălabul Benedict îndemneau pe mercenari să înceteze rezistența și să predea cetatea răsculaților. Drept urmare, aceștia au declarat că nu se vor împotrivi mai departe țăranilor răsculați. Hotărîrea lor a fost adusă la cunoștința capelanului Künisch și a castelanului Prantner de către voievodul Ciuci, care, după mărturiile contemporane, pare să fi fost un iscusit mediator între răsculați și mercenari. Prantner, slujitor fidel al marchizului de Brandenburg, a încercat încă o dată să înduplece pe mercenari, să lupte mai departe și să jure din nou credință stăpînului lor; totul a fost însă zadarnic. Mercenarii, sub conducerea voievodului Ciuci, au declarat că vor preda cetatea răsculaților, iar pe unul dintre ei, cu numele Ioan Kiss, care s-a pronunțat pentru continuarea luptei au vrut să-l ucidă.

Speriați de împotrivirea mercenarilor, Prantner și Künisch au fost nevoiți să deschidă, în ziua de 10 iunie, porțile cetății Șoimuș. Voievodul Ciuci împreună cu pîrcălabul Benedict, predînd cetatea căpeteniilor răsculaților, au trecut fățiș de partea țăranilor. Pilda lor a îndemnat și restul mercenarilor să treacă în armata răsculaților. Castelanul Prantner și capelanul Künisch au fost prinși și duși la Lipova, de unde, peste puțin timp, pe baza promisiunii lui Doja, au fost lăsați să plece unde vor ¹.

Între timp, sub conducerea personală a lui Gheorghe Doja, oștile răsculaților au început asediul cetății Timișoara. În cetățile Șoimuș și Lipova, ocupate de țărani, au rămas numai garnizoanele de apărare, care aveau misiunea să apere valea Mureșului contra armatei lui Zapolya. Acesta sosi la Timișoara, venind pe valea Timișului și a Bistrei. Armata lui Doja, atacată pe neașteptate, fu distrusă ².

★

După înăbușirea răscoalei din 1514, mii de răsculați s-au refugiat spre nord, trecînd prin comitatele Arad și Zarand, iar cele două cetăți Șoimuș și Lipova, au căzut în mîinile lui Ioan Zapolya. Atît pe domeniul Șoimuș, cît și pe moșiile vecine ale nobilimii mijlocii, s-a deslănțuit un măcel groaznic împotriva iobagilor răsculați.

Neîntînd seama nici măcar de hotărîrile dietei de la Rákos ³, care căuta să dea o formă organizată și « legală » răzbunării, nobilii au jefuit ani de-a rîndul pe iobagii lipsiți de orice apărare. Concomitent cu executarea lui Doja, a început persecutarea țăranilor de către nobili în aceste părți bogate ale Mureșului. Profitînd de înăbușirea răscoalei, nobilimea a găsit pretext de a da curs jafului, pe care pînă atunci era nevoită să-l frîneze în oarecare măsură.

¹ Rapoartele capelanului Künisch și castelanului Prantner, în *Diplomatarium Aradiense*, I, p. 162—182.

² Fr. Engels, *op. cit.*, p. 79.

³ Acsády I., *op. cit.*, p. 200 + 208; *A magyar nép története*, Budapesta, 1953, p. 112—113.

Atacul nobilimii a fost îndreptat nu numai împotriva țărănimii ci și împotriva celorlalte pătri sociale asuprite. Decretele regale din 2 septembrie 1514 și 25 noiembrie 1515¹ prescriu clar restituirea nu numai a bunurilor răpite de la iobagi ci și a celor aparținând orășenilor. Aceștia din urmă au căzut la fel victima setei nemăsurate de jaf a nobilimii, care a prădat și devastat în primul rând marile domenii ale marchizului de Brandenburg, unde o pătură subțire de țărani, deosebi în țiguri, dispunea de numeroase vite, mai ales în vederea comerțului. În anii ce au urmat răscoalei din 1514, pe lângă apăsarea generală a iobăgimii, atacurile neconținute ale nobilimii mijlocii s-au îndreptat cu furie împotriva acestor țărani mai înstăriți, pe care caută să-i jefuiască sub pretextul răzbunării.

În primele luni de represalii, nobilimea a distrus, în urma nemărginitelor jafuri, aproape complet bazele economice ale gospodăriilor iobăgești din aceste părți².

Desigur că, pe această linie, interesele marilor feudali au ajuns în conflict cu tendințele nobilimii mijlocii. Acest lucru nu trebuie să ducă la falsa concluzie că marea nobilime ar fi fost mai omenoasă față de iobagi, decât nobilimea mijlocie. Dar cea dintâi și-a dat seama că răpirea vitelor, devastarea gospodăriilor, decimarea țăranilor ar fi dus la paralizarea aproape totală a economiei pe domeniile lor, domenii care nu se puteau lipsi de forța de muncă a iobagului. De aceea, Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg reușește să obțină cele două decrete amintite de la regele Vladislav al II-lea, care căutau să pună capăt silniciilor și jafurilor comise de nobili împotriva țăranilor de pe domeniile sale. De fapt, cele două decrete n-au avut drept scop apărarea țăranilor, ci căutau doar să conserve forța de muncă a domeniului producător de mărfuri, în condițiile robotei și dijmei ridicate la un nivel excesiv³. Această presupunere este confirmată și de faptul că decretele lui Vladislav se referă exclusiv la domeniile marchizului de Brandenburg, care mai erau încă jefuite de diferitele bande nemești (Zapolya, Báthory, Ravazdy etc.).

Executarea acestor decrete a fost însă încredințată comitatelor și juzilor nobililor, care, ca exponenți ai nobilimii mijlocii, n-au aplicat prevederile decretelor, ba mai mult, au contribuit și ei la jefuirea poporului, aplicând o serie de amenzi abuzive, ilegale⁴. Aceste abuzuri erau totodată și consecința tendințelor de expansiune ale marchizului de Brandenburg. Marchizul, după cum reiese clar din câteva documente⁵, a încercat, după înăbușirea răscoalei, să-și mărească puterea față de nobilimea mijlocie și mică, care se grupase în jurul autorităților comitatului și care devasta de multe ori domeniile marchizului, răpindu-i iobagii și jefuindu-i satele.

Astfel țărănimea din aceste părți a avut de suferit represalii din două părți; pe de o parte era expusă atacurilor anarhice ale nobilimii în general, pe de altă parte era supusă unor prestații excesiv mărite.

Nici în urma hotărârilor dietei de la Rákos, actele banditești ale nobilimii n-au încetat. Din cele 16 documente latine privitoare la domeniile marchizului de Brandenburg, 9 docu-

¹ Márki, *Diplomatarium Aradiense*, I, 161 și 194.

² Decretul regal din 2 noiembrie 1514 (*ibidem*, p. 194).

³ Cf. hotărârile dietei de la Rákos, articolele 15–20, 22–23; *Tripartitul lui Verböczy*, partea a III-a, art. 25–33; Acsády I., *op. cit.*, p. 200–206; *A magyar nép története*, Budapesta, 1953, p. 112–113.

⁴ Decretul lui Vladislav al II-lea, din 25 noiembrie 1515 (Márki, *op. cit.*, I, p. 194).

⁵ În documentul din 9 noiembrie 1519, Ludovic al II-lea a imputernicit pe capitulul din Arad să aducă în fața sa pe împincinații în silniciile săvârșite de funcționarii lui Gheorghe de Brandenburg asupra unor nemeși și a iobagilor acestora din comitatul Zarand (Márki, *op. cit.*, I, p. 224–225). Un caz asemănător în documentul din 3 ianuarie 1516 (*ibidem*, I, p. 216).

mente ne vorbesc despre abuzurile săvârșite de nobili împotriva iobagilor¹. Aceste acțiuni samavolnice au durat cu intensitate chiar pînă în anul 1519. Atacurile nobililor ținteau în primul rînd readucerea cu forța a iobagilor sau a țăranilor liberi plecați de pe moșiile lor.

Este cunoscut faptul că, pe baza hotărîrilor dietei de la Rákos și a Tripartitului lui Verböczy, una din principalele revendicări ale nobilimii a fost readucerea iobagilor strămutați. În această chestiune, nobilii cu pămînturi mai mici erau cei mai interesați, deoarece iobagii lor, părăsind moșiile, se mutau în târgurile aflate mai mult pe domeniile mari, sau fuseseră direct răpiți de marii latifundiari, cazuri foarte frecvente în părțile arădene.

Regele a permis readucerea iobagilor numai pentru o perioadă de trei ani, adică numai pe aceia care s-au strămutat după anul 1511². Probabil această măsură a regelui s-a luat sub presiunea unor elemente din rîndurile marii nobilimi, deoarece tocmai aceasta era interesată în atragerea iobagilor pe marile domenii, mai ales în târguri.

În lumina acestor fapte, se pare că hotărîrile de la Rákos și în special Tripartitul lui Verböczy au fost promulgate în toial luptei ascuțite pentru asigurarea forței de muncă a iobagilor.

După promulgarea hotărîrilor de la Rákos, au început luptele și pe întinsul domeniu al lui Gheorghe de Brandenburg, pentru readucerea în special a țăranilor mai înstăriți. Mai ales Ioan, fiul lui Petru Ravazdy, executat de răsculați, a organizat pe nobilii din împrejurimi: Dionisie Fekete din Siclău, Ladislau Sárossy din Pipal³, Ioan Agh, Mihai Lukács din Zederkény, Adalbert Marot și alții, care, cu ajutorul unor bande înarmate, atacau deseori pe țăranii de pe domeniul marchizului de Brandenburg. Astfel, ei au răpit pe toți membrii familiei Kiss, pe Laurențiu, Sofia, Ursula, Valentin, împreună cu familiile acestora și i-au dus pe moșia din Asszonylaka a familiei Ravazdy⁴.

Pentru eliberarea acestor iobagi, au intervenit de nenumărate ori însuși regele, apoi Gheorghe de Brandenburg și capitulul din Arad⁵, fapt din care reiese că familiile înstărite

¹ Doc. din 2 noiembrie 1514 în care regele Vladislav poruncește ca toate bunurile luate de la iobagii și orășenii de pe moșiile lui Gh. de Brandenburg să fie restituite celor păgubiți, deoarece marchizul a suferit mari daune (Márki, *op. cit.*, I, p. 161).

— Doc. din 25 noiembrie 1515 (*ibidem*, p. 194).

— Doc. din 21 decembrie 1515. Rescriptul lui Vladislav al II-lea către Gh. de Brandenburg, al cărui iobag din Bánhegyes a fost persecutat de mai mulți nobili (*ibidem*, p. 195).

— În aceeași cauză, rescriptul lui Vladislav al II-lea, în care transcrie rescriptele din 1508, 1514 și 1515, privitoare la persecutarea unor iobagi a lui Gheorghe de Brandenburg. (*ibidem*, p. 199—201).

— Diploma din 30 ianuarie 1516. Capitulul din Arad raportează regelui că nobilul Ravazdy refuză să elibereze iobagii prinși de pe moșia lui Gh. de Brandenburg (*ibidem*, p. 201).

— Doc. din 1516. Ordinul regelui Vladislav al II-lea către capitulul din Arad în care poruncește anchetarea silniciilor comise de unii nobili împotriva iobagilor lui Gh. de Brandenburg (*ibidem*, p. 208).

— Doc. din 3 ianuarie 1517. Raportul capitolului din Arad către regele Ludovic al II-lea despre silniciile comise de slujbașii lui Gh. de Brandenburg în diferite comune din comitatele Bihor și Zărand (*ibidem*, I, p. 216).

— Doc. din 27 mai 1518. Raportul capitolului din Arad către Ludovic al II-lea, în care raportează că a fost împiedicat cu forța de către oamenii de pe domeniul Șoimuș în hotărnicirea comunei Bekfalu (*ibidem*, p. 219—220).

— Doc. din 9 noiembrie 1519. Ordinul regelui Ludovic al II-lea către capitulul din Arad pentru anchetarea silniciilor comise de Gheorghe Skaricza, castelanul lui Gh. de Brandenburg, din însărcinarea acestuia în comitatul Zărand (*ibidem*, p. 224—225).

² Acsády I., *op. cit.*, p. 210, 212 și 213.

³ Localitate la sud de Sicule, în fostul comitat Zărand, azi dispărută.

⁴ Doc. din 1514, 1515, 1518 și doc. din 30 ianuarie 1515, amintite mai sus.

⁵ *Ibidem*.

ale iobagilor Kiss au însemnat o pierdere însemnată pentru marchizul de Brandenburg.

E destul să amintim în această privință că, încă în 1512, când iobagii Laurențiu și Dominic Kiss au dus o cireadă de vite spre Pesta, nobilul Ravazdy, atacându-i și răpindu-le vitele, le-a cauzat pagube în valoare de 300 florini. Tot așa și în 1514, când același nobil a atacat locuințele aceluiași iobagi de la Bánhegyes, el le-a furat din nou bani, vite, halne în valoare de 400 florini¹, pentru care fapt Petru Ravazdy a și fost răstignit de țărani răsculați.

Pe lângă legarea de glie a țăranilor și readucerea lor cu forța pe locurile de unde au plecat, nobilimea a căutat să-și mărească veniturile și prin repetate atacuri anarhice. Nobilii, în fruntea unor cete înarmate, jefuiau și devastau nelncetat gospodăriile țărănești, unde puteau găsi drept pradă diferite bunuri, în special vite. Astfel, de exemplu, un oarecare Gheorghe Skaricza, castelanul de la Gyula, împreună cu comitele Gáll, devastează, la porunca marchizului de Brandenburg, în anul 1517, în fruntea unei bande înarmate, domeniul lui Ladislau Thury din Boiul Mic și Boiul Mare, răpind vitele iobagilor precum și alte bunuri. În același an, vicecomitele Sárossy, împreună cu judele nobililor Fekete, jefuiesc iobagii lui Gheorghe de Brandenburg de la Bodzás².

În afară de anarhia feudală, menținută prin luptele dintre marchizul de Brandenburg și nobilimea mijlocie, situația țăranilor s-a înrăutățit și prin slujbele impuse lor, privind aprovizionarea soldaților din cetăți.

În același timp, a început lupta pentru stăpânirea cetăților Șoimuș și Lipova, precum și a marelui domeniu de aici. Ioan Zapolya, care ocupase aceste cetăți după înăbușirea răscoalei din 1514, a căutat să le păstreze pentru el. Din această cauză, lupta dintre Gheorghe Hohenzollern de Brandenburg — exponentul politicii habsburgice — și Ioan Zapolya, care în secret revendica tronul Ungariei, a izbucnit cu putere.

Asediul și cucerirea cetăților Șoimuș și Lipova în anul 1514 a servit fiecăruia dintre cei doi ca un bun pretext pentru demascarea abuzurilor și greșelilor celuilalt. Pe baza datelor de la procesul lui Künisch și Bodo, precum și a raportului lui Prantner, Gheorghe de Brandenburg căuta să lovească în Zapolya, învinuindu-l de a fi avut relații secrete cu Doja. Voievodul, la rîndul său, acuză pe marchiz de neglijență, dovedită prin lipsa de provizii și întărirea insuficientă a cetăților.

În ajutorul lui Gheorghe de Brandenburg a sărit împăratul Germaniei, Maximilian. Prin intermediul regelui Ungariei, emisarii împăratului german și ai regelui Poloniei au mijlocit o înțelegere între cei doi mari adversari³. Zapolya, nevrînd să se compromită în fața acestora, mai ales din cauza pretențiilor sale la tron, a evacuat, în 1516, cetățile Lipova și Șoimuș pe care marchizul de Brandenburg, împreună cu întreg domeniul aparținător, le-a vîndut apoi palatinului Perényi, pentru suma de 22 000 florini⁴. Acesta la rîndul său le-a cedat aceluiași Zapolya.

¹ Molnár Erik, *op. cit.*, p. 381.

² Bodzás, sau Bozos, Bozis, situată la marginea de vest a fostului comitat Zarand, localitate azi dispărută. Datele luate din doc. din 3 ianuarie 1516, amintit mai sus.

³ La 6 iunie 1516, emisarii împăratului german și ai regelui polon, împreună cu emisarul regelui Ungariei, ca judecători delegați, realizează înțelegerea între Gh. de Brandenburg și Ioan Zapolya privitor la cetățile Lipova și Șoimuș. (Márki, *op. cit.*, I, p. 202—204).

⁴ La 11 decembrie 1515, regele Vladislav Împuternicește pe Gh. de Brandenburg să vîndă Șoimușul și Lipova oricărui locuitor al Ungariei (Márky, *op. cit.*, p. 198); la 23 mai 1517 Gh. de Brandenburg protestează în fața capitlului din Buda, deoarece protonotarul judeului regeșc nu l-a eliberat diploma despre vinderea domeniului Șoimuș și Lipova (*ibidem*, p. 217—218).

În scrisoarea adresată marchizului, Împăratul Maximilian se arată satisfăcut că acesta s-a împăcat cu Zapolya și relevă faptul că domeniul a fost vîndut sub prețul real¹. Comparînd acest preț cu veniturile de aproximativ 2000 florini aur și peste 7000 chintale cereale etc. din anul 1513, ajungem la concluzia că domeniul Soimuș, în anul 1516, în urma devastărilor și jafurilor săvîrșite, trebuie să fi fost în mare parte distrus, depopulat, lipsit de forța de muncă a iobagilor, iar producția de mărfuri în mare parte paralizată.

Sub stăpînirea lui Ioan Zapolya, situația iobagilor s-a înrăutățit și mai mult. De aceea, tocmai în aceste părți ale Lipovei, s-au ridicat țărani români, maghiari și sîrbi, sub conducerea lui Iovan cel Negru, în 1526, la luptă împotriva exploatării feudale.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О НАРОДНОМ ВОССТАНИИ 1514 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании новых документов, найденных в Арадском архиве, авторы освещают под новым углом зрения некоторые стороны восстания под руководством Г. Дожа, главным образом, движущие силы этого движения, а также отношение к нему различных социальных классов и слоев населения в комитатах Арад и Заранд.

Социальную базу восстания представляло собой крепостное крестьянство, которое, откликнувшись в массе на призывы Дожа, покидало дворянские поместья, активно участвовало в мероприятиях и в борьбе против дворян. К крестьянам присоединилась городская беднота, а также некоторые гарнизоны, состоявшие из наемников, перешедших на сторону повстанцев. Помимо дворян, восстанию противодействовали богатые горожане и высокопоставленное духовенство.

В заключение авторы анализируют причины неудачи восстания, а также и последовавшие за ним репрессии.

NOUVELLE CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU SOULÈVEMENT DE 1514

(RÉSUMÉ)

Quelques documents inconnus, découverts aux Archives d'Arad, permettent aux auteurs de l'article de présenter quelques aspects nouveaux du soulèvement conduit par Gheorghe Doja, notamment en ce qui concerne les forces motrices du mouvement et l'attitude des diverses classes et catégories sociales des comitats d'Arad et de Zarand envers ce mouvement.

Les paysans serfs constituent la base sociale du soulèvement. Répondant en masse aux appels de Doja, ils abandonnent les domaines des nobles et prennent une part active à toutes les actions et à toutes les luttes engagées contre ces derniers. Des citoyens pauvres, ainsi que des garnisons de mercenaires viennent grossir les rangs des révoltés. Les citoyens riches et le haut clergé, hostiles au mouvement, se rangent aux côtés des nobles.

En conclusion, les auteurs analysent les causes de l'échec de ce soulèvement et les représailles qui le suivirent.

¹ Scrisoarea din Füssen, datată 20 iulie 1516, (*ibidem* p. 207).

UN EPISOD AL CAMPANIEI DE LA PRUT : CUCERIREA BRĂILEI (1711)

DE

C. ȘERBAN

Războiul ruso-turc din 1710—1711 s-a desfășurat într-un timp relativ foarte scurt. Deși firmanul sultanului din 20 noiembrie 1710 proclama « războiul sfânt » împotriva Rusiei, totuși operațiile militare au început abia în primăvara anului 1711; contactul între grosul celor două armate a fost stabilit la începutul lunii iulie, iar câteva zile mai târziu a urmat armistițiul și pacea de la Vadul Hușilor. Pregătirile militare duraseră patru luni de zile, marșul de apropiere tot atîta iar luptele numai trei zile. De aceea, în istoria militară, acest război este denumit — pe drept cuvînt — campania de la Prut. Un recent articol consacrat acestei probleme stabilește caracterul operațiilor militare din valea Prutului în 1711 și însemnătatea politică a păcii încheiate ¹.

Ar fi o greșeală neîngăduită dacă ne-am mărgini în studierea campaniei de la Prut numai la operațiile militare dintre Fălciu și Huși. După cum se știe — în împrejurări speciale — o parte din armata rusă a întreprins o acțiune care s-a încheiat cu un strălucit succes pe malul Dunării: orașul Brăila a fost luat cu asalt și cucerit.

În general, istoricii au acordat puțină importanță acestui fapt și l-au tratat ca pe o acțiune de diversiune — de mică importanță — în comparație cu operațiile militare din valea Prutului.

Autorul rîndurilor de față își propune să lămurească unele probleme legate de acest episod al campaniei de la Prut precum și ecoul cunoscut în rîndul maselor populare din Țara Românească.

★

În ordinul de operații din 7 mai 1711, comandamentul rus preconiza o operație ofensivă împotriva turcilor. Armata rusă trebuia să ocupe Moldova, înaintînd în mare grabă către Dunăre, să împiedice pe turci să treacă fluviul Dunărea și să ducă apoi operații în Dobrogea și Balcani. Acțiunea armatei ruse trebuia să se producă odată cu răscoala Țărilor

---

¹ R. I. Engelhardt, *Из истории прусского похода Петра I «Ученые Записки»*, vol. VI, Chișinău, 1953, p. 97—118; vezi și *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой четверти XV в. Преобразования Петра I*, Moscova, 1954, p. 527—538.

Romfne și a popoarelor din peninsula Balcanică împotriva turcilor. Aprovizionările armatei ruse trebuiau făcute pe teritoriul inamic. Feld-mareșalul B. P. Șeremetev, care comanda avangarda, avea misiunea să stabilească legătura cu D. Cantemir și C. Brîncoveanu și să obțină de la aceștia tot sprijinul material¹.

Avangarda armatei ruse, intrînd în Moldova, a eliberat orașul Iași la 2 iunie 1711. Prezența armatei ruse în Moldova a dezlănțuit avîntul de luptă al maselor populare împotriva jugului turcesc. În primul rînd, populația din Iași și din principalele ținuturi s-a răscolat împotriva garnizoanelor turcești și a nimicit orice încercare de împotrînire a acestora, apoi s-a înrolat cu entuziasm în armata formată de Dimitrie Cantemir și întreținută de guvernul rus².

La 25 iunie 1711 și-a făcut intrarea în Iași Petru cel Mare. El a fost întâmpinat cu entuziasm de către domnul țării, de boierii și înalții prelați de orașeni și țărani moldoveni. Ion Neculce, martor ocular al acestor evenimente, a consemnat în cronică ca un tablou pitoresc al acestei manifestări a frăției ruso-moldovenești³.

Desfășurarea campaniei a preocupat în mare măsură pe Petru cel Mare. Ajuns la Iași, el s-a interesat de starea aprovizionărilor, de efectivele armatei moldovenești și de mișcările inamicului. În consiliul militar din aceeași zi s-a constatat însă că rezervele de provizii necesare armatei ruso-moldovenești erau mici. Respingînd părerile generalilor străini din armata rusă, care propuneau retragerea la răsărit de Nistru, Petru cel Mare a poruncit să se facă pregătirile pentru continuarea campaniei, potrivit planului de operație inițial. Hotărîrea sa se sprijinea pe informațiile obținute de la comisul Gheorghe Castriotul — agentul lui C. Brîncoveanu — și de la spătarul Toma Cantacuzino, care dăduseră asigurări că mari cantități de provizii se puteau procura în regiunea Brăilei unde fuseseră adunate pentru armata inamică. În al doilea rînd, această hotărîre fusese luată pentru a sprijini poporul moldovean răscolat împotriva turcilor și pentru a da mai multe speranțe lui C. Brîncoveanu, care se pregătea să treacă în mod fățiș de partea Rusiei⁴.

După cîteva zile, cînd noile știri au confirmat trecerea Dunării de către turci și înaintarea lor către Iași pe malul stîng al Prutului, Petru cel Mare a luat o nouă hotărîre în privința desfășurării campaniei. La 27 iunie, el a ordonat generalului Rönne și brigadierului Luca Cirikov să întreprindă o incursiune la gurile Dunării în fruntea unui corp de cavalerie compus din cîteva regimente de dragoni⁵.

Alegerea generalului Rönne pentru a îndeplini această misiune nu era făcută întâmplător. Deși se afla de curînd în cadrele armatei ruse, el se bucura de o atenție deosebită din partea lui Petru cel Mare pentru că era singurul general străin care se încadra în vederile sale cu privire la caracterul acestei campanii. El o dovedise în consiliul militar de la Soroca din 4 iunie 1711; în ciuda părerilor generalilor străini care optau pentru o campanie cu caracter defensiv la răsărit de Nistru, generalul Rönne susținea planul lui Petru cel Mare pentru o

¹ S. Soloviev, *История России с древнейших времен*, ed. a 3-a, Moscova, 1882, vol. XVI, p. 76—77.

² I. Neculce, *Letopiseșul Moldovei*, vol. II, Craiova, 1942, p. 281—284.

³ *Ibidem*, p. 289—291.

⁴ *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой четверти XVIII в.* p. 533.

⁵ Privitor la cifra efectivului corpului rusesc, izvoarele indică diferite date. I. Neculce arată că era «oastea cea mai de frunte împreună cu un polc de moldoveni», (*op. cit.*, vol. II, p. 294); N. Costin dă cifra de 12000 (Kogălniceanu, II, p. 105) ca și în Hurmuzaki, vol. VI, p. 85; în *Jurnalul lui Petru cel Mare* se dă cifra de 7000; în *Cronica anonimă a Țării Românești* se dă cifra de 8000 (*Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 175); Radu Greceanu dă cifra de 10 000 (în *Viața lui Const. Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1906, p. 205); de Brassey dă cifra exagerată de 15 000. Părerea noastră este că efectivul corpului expediționar rus nu depășea cifra de 7000 oameni.

campanie cu caracter ofensiv. În sprijinul acestor afirmații, el adusese următoarele argumente: ar fi o rușine pentru armata rusă — victorioasă contra suedezilor — să apere un rflu cum e Nistru; că trebuia să se facă aprovizionarea din «inima țării inamice», și pentru aceasta se poate merge pînă la Dunăre; că popoarele supuse de turci din Țările Române așteptau neînfriziat eliberarea lor; că li vor descuraja pe turci cînd aceștia se vor trezi cu armata rusă în interiorul țării lor; că, așa cum armata rusă li zdrobise pe suedezi, li poate înfrînge pe turci și cu mai multă ușurință¹.

Sarcina corpului de armată al generalului Rönne consta în ocuparea depozitelor de provizii ale inamicului aflate de-a lungul rului Siret și în cucerirea cetății Brăila, un important punct strategic în sistemul de apărare inamic. Ca sarcini secundare trebuia să fie ocupată trecerea peste Dunăre, la Isaccea, trebuia dărîmat podul construit de inamic și stabilită legătura cu Constantin Brîncoveanu. În drumul său, generalul Rönne urma să răspîndească manifeste (universaluri) în satele și țărgurile din sudul Moldovei și din Țara Românească, să anunțe înaintarea grosului armatei ruse și să îndemne populația la răscoală împotriva turcilor². La Galați trebuia să se facă joncțiunea cu grosul armatei ruse³.

În cazul reușitei acestei acțiuni, comunicațiile turcilor ar fi fost rupte și marele vizir pierdea posibilitatea de retragere peste Dunăre sau de primire de noi întărituri din Turcia⁴. În felul acesta, misiunea corpului generalului Rönne avea un rol hotărîtor pentru rezultatul campaniei. Din punct de vedere teoretic era ceva nou: în acest caz grosul forțelor rusești ocupau un rol auxiliar în asigurarea succesului unui corp izolat care avea de îndeplinit o sarcină strategică de mare răspundere⁵.

Pregătirile corpului generalului Rönne au durat 48 de ore. La 30 iunie, el părăsea grosul armatei ruse pentru îndeplinirea misiunii sale⁶. După două zile — la 2 iulie — el raporta lui Petru cel Mare că înainta cu o viteză de 5—7 mile pe zi, că trecuse de «orașelul Birlad» și că obținuse furaje și provizii din regiune⁷.

După trecerea Siretului, corpul rus s-a îndreptat spre Focșani, de unde a răspîndit manifeste pe teritoriul Țării Românești. În aceste manifeste, populația era îndemnată să treacă de partea Rusiei, să lupte împotriva turcilor și să asigure aprovizionarea armatei ruse cu zaherele. Un asemenea manifest a fost adus în taină mitropolitului Antim Ivireanul de către stegarul Vlasiu, după cum relatează cronicarul Radu Greceanu⁸.

De la Focșani, corpul expediționar rus s-a îndreptat spre mănăstirea Măxineni, ctitoria lui Matei Basarab, în care generalul Rönne primise informația că s-ar afla unul din marile

¹ Jean Nicolas de Brasse, *Mémoires politiques*... Veritopolie, 1716, vol. I, p. 25—30.

² A. Kociubinski, *Мы и они (1711—1878). Очерки истории и политики славян*, Odesa, 1878, p. 150.

³ *Journal de Pierre le Grand*... Berlin, 1773, p. 369; A. Mișlaevski, *Война с Турцией 1711 года (Прутская операция)*, St. Petersburg, 1898, p. 140—141.

⁴ *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой четверти XVIII в.*..., p. 535.

⁵ *Ibidem*, p. 536.

⁶ La 28 iunie, Iacob Brius scrie cneazului Menșikov că s-a hotărît plecarea generalului Rönne; la 30 iunie, B. P. Șafirov scrie tot lui Menșikov despre hotărîrea plecării detașamentului gen. Rönne; același scrie lui G. Golovkin că corpul expediționar a părăsit tabăra (vezi în A. Mișlaevski, *op. cit.*, p. 130—141, 337, 338—339); B. P. Șeremetev scrie lui Șafirov la 1 iulie despre compoziția corpului expediționar (A. Mișlaevski, *op. cit.*, p. 147); vezi și J. N. de Brasse, *op. cit.*, vol. I, p. 48.

⁷ A. Mișlaevski, *op. cit.*, p. 148.

⁸ Vestea înaintării corpului gen. Rönne a fost anunțată lui C. Brîncoveanu de către căpitanii săi de margine de la Focșani: Gheorghe vel căpitan za margine, Donie vel căpitan de dorobanți, Andrei căpitanul ot Ploști și alții (vezi Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 205).

depozite de provizii ale turcilor. La mănăstirea Măxineni s-a constatat însă că aceste provizii fuseseră evacuate de curînd în interiorul țării la Urlați. Totuși, comandantul rus a obținut de la localnici știri cu privire la efectivul garnizoanei inamice din Brăila și la starea fortificațiilor cetății. La mănăstirea Măxineni au fost depozitate bagajele și lucrurile de prisos ale corpului expediționar și, în aceeași noapte, la 11 iulie, s-a pornit în marș forțat către Brăila. După 11 ore, trupele rusești au ajuns la periferiile orașului Brăila.

Cetatea Brăila, împreună cu un vast teritoriu, forma, din 1542, raiaua Brăilei. Orașul propriu-zis era înconjurat de o incintă de ziduri cu 7 turnuri de formă circulară. Călătorul La Motraye, martor ocular al evenimentelor din 1711, arată în memoriile sale că cetatea avea 5 bastioane și o formă pentagonală, cu una din laturi paralelă cu malul Dunării. Între cetate și incinta orașului se afla construit un șanț cu metereze, cu o singură intrare dinspre apus. Dinspre Dunăre orașul și cetatea Brăila erau apărate de un mal abrupt care atingea o înălțime de 20 metri¹.

Comandantul cetății Brăila era Daud pașa și avea sub comandă 3000 oameni. Pregătirile pentru fortificarea cetății începuseră în primăvara anului 1711. Aici se îngrămădiseră mari cantități de muniții și provizii. Alimentarea cu apă se făcea însă cu mare greutate. La vestea că trupele rusești părăsiseră orașul Iași și se îndreptau către Dunăre, comandantul cetății ordonase săparea unor noi metereze împrejurul cetății. O puternică artilerie mărea eficacitatea acestui obstacol. Pînă la începutul lunii iulie, aceste metereze nu fuseseră încă terminate.

Vestea sosirii armatei ruse la periferiile orașului Brăila s-a răspîndit ca un fulger în toate satele învecinate ca și în oraș, punînd în mare panică pe turci. Din raportul oficial înaintat de generalul Rönne lui Petru cel Mare², reiese că armata rusă a ocupat principalele căi de acces ale cetății (drumul către Buzău și Focșani) și apoi a intrat în dispozitiv de luptă. De la această operație a făcut excepție o parte din trupele neregulate rusești — în care intra și polcul moldovean — care au fost trimise în cuprinsul raialei turcești.

Planul generalului Rönne pentru cucerirea orașului și cetății Brăila consta în primul rînd în izolarea inamicului de orice posibilitate de ajutor din afară și apoi, printr-un atac general, să se ia cu asalt fortificațiile. În acest scop, regimentul de grenadieri a primit ordin să sape metereze de-a lungul incintei orașului, în fața celor turcești, iar regimentul siberian să ocupe malul stîng al Dunării. Acest ordin a fost executat în seara de 12 iulie, inamicul

¹ La Motraye, *Voyage de... en Europe, Asie et Afrique*, 1727, vol. II, p. 206; Iacob Elsner, face o descriere a Brăilei în aceeași perioadă vezi «Analele Brăilei», 1933, nr. 1, p. 21; un plan al cetății Brăila în «Analele Brăilei» 1929, nr. 2—3, p. 13.

² Cronicarii contemporani și martorii oculari au consemnat cu multe amănunte cucerirea Brăilei de către armata rusă în 1711. N. Costin, ca și I. Neculce, relatează acest eveniment *din auzite*. N. Costin scrie «care acestea toate pentru cite s-au lucrat la Brăila mi le-au arătat Ivan căpitanul carele au fost acolo cu moscalii; deci și eu așa le-am însemnat», (*op. cit.*, p. 108). I. Neculce n-a participat la această acțiune; el se afla la Vadul Hușilor alături de Petru cel Mare și D. Cantemir. Tot *din auzite* a scris și Radu Greceanu și cronicarul anonim din Țara Românească. Totuși există un raport oficial al gen. Rönne care expune pe larg operațiile militare de la Brăila, (vezi A. Mișlaevski, *op. cit.*, p. 263—264 și Hurmuzaki, vol. XIII, p. 49). Expunerea gen. Rönne a fost cunoscută în Europa Centrală într-un timp foarte scurt — la 2 luni de la acest eveniment — sub forma unei broșuri în limba germană intitulată «*Warhafftiger Journal und Relation von dem jenigen was zwischen der Armee von Sc. Tzaaris, Majet. und der Türckischen Seit dem 3 maii st. v. 1711 passiret... Ingleichen von der Attaque und Eroberung des Orts genant Brayl...*», Hamburg, 11 sept. 1711..., p. 7. Această broșură a fost tipărită la Hamburg de către contele Golovkin, rezidentul Rusiei în Prusia. El obținuse raportul generalului Rönne de la tatăl său, cancelarul G. I. Golovkin, care se afla în tabăra țarului. Un exemplar se află la Muzeul romîno-rus din București, achiziție din 1949.

opunând o slabă rezistență. Generalul Rönne a încercat să evite o vărsare de sînge inutilă și a făcut propuneri lui Daud pașa pentru a preda de bună voie cetatea; propunerile sale au fost respinse.

Atacul general a fost hotărît pentru noaptea de 13 spre 14 iulie. La ora 10 seara și în tot cursul nopții, numai regimentul de grenadieri și cel siberian au atacat fortificațiile inamicului. La adăpostul meterezelor, inamicul s-a opus cu îndărătnicie. În zorii zilei de 14 iulie, a pornit la atac — alături de cele două regimente — și restul corpului de armată rus format din regimentele: Vladimir, Pleskov, Nișgorod, siberian, Tver etc. După o luptă eroică, detașamentul de sub comanda brigadierului Cirikov, format din regimentele Moscova și Iusan, a reușit să străpungă apărarea turcilor. Prin spărtura făcută, s-au infiltrat și celelalte regimente rusești care apoi au dat năvală asupra cetății. Dinspre Dunăre, atacul a fost dezlănțuit de detașamentul colonelului Solovțev.

În cursul zilei de 14 iulie, pe zidurile cetății Brăila a fost arborat steagul alb al capitulării. În urma tratativelor, comandantul cetății, Daud pașa, a consimțit să se predea cu condiția ca soldații turci să părăsească orașul și cetatea fără arme și bagaje ¹.

Pierderile inamicului au fost destul de mari. După declarația lui Daud pașa, din cei 3000 de apărători ai cetății au fost uciși și răniți 700 ². În schimb, armata rusă a avut pierderi mai mici, deși atacase fortificațiile cetății. Din cei 5600 de participanți la asalt, au fost 100 morți și 300 răniți. A doua zi, la 15 iulie, armata rusă a ocupat cetatea Brăila, în timp ce resturile garnizoanei turcești efectuau ultimele transporturi de trecere a trupelor cu vasele, pe malul drept al Dunării.

Cucerirea cetății Brăila de către armata rusă avea o mare însemnătate de ordin militar și politic. Din punct de vedere militar, ocuparea acestei poziții permitea generalului Rönne să continue îndeplinirea misiunii sale și anume să înainteze către Galați și pe Dunăre, pentru distrugerea podului construit de turci la Isaccea. Îndată comandantul rus a luat măsuri pentru regrouparea corpului său expediționar și pregătirea lui pentru noile acțiuni. Din punct de vedere politic, prezența armatei ruse la Brăila, pe teritoriul Țării Românești, permitea stabilirea unei legături directe a lui Constantin Brîncoveanu cu guvernul rus, reprezentat prin generalul Rönne.

Constantin Brîncoveanu aflase prin căpitani săi de margine despre misiunea corpului expediționar rus și îndată s-a grăbit să stabilească prin corespondență legătura cu comandantul acestuia. În scrisoarea din 2 iulie 1711, Constantin Brîncoveanu îl informează pe generalul Rönne de mișcările armatei turcești și despre hotărârile lui de a trece în mod fățiș de partea Rusiei în momentul cînd se vor uni armatele rusești cu cele din Țara Românească. De asemenea, îi cerea să i se comunice cantitatea de provizii de care avea nevoie armata rusă. Această scrisoare a fost primită de generalul rus pe cînd se afla la mănăstirea Măxineni, adică la 11 iulie.

La 13 iulie, generalul Rönne a răspuns lui C. Brîncoveanu printr-o ștafetă. În scrisoarea trimisă de el, solicita o întrevvedere cu C. Brîncoveanu, fie la Brăila, fie la mănăstirea Măxineni, pentru a pune la cale « toate cele trebuincioase cum și de a lua cunoștință de declarația categorică și rezoluția verbală » a lui C. Brîncoveanu, « luînd în unanimitate măsurile necesare împotriva inamicului ». În încheiere, generalul Rönne comunică succesul obținut prin luarea cu asalt a periferiilor orașului Brăila ³.

¹ *Journal de Pierre le Grand...*, p. 380.

² A. Mișlaevski, *op. cit.*, p. 264.

³ S. Calimach, *Un document privitor la colaborarea militară română-rusă*, în « Studii », 1950, III, p. 178—179.

Întîlnirea lui C. Brîncoveanu cu generalul Rönne nu a mai putut avea loc, intrucît între timp se aflase de pacea încheiată la Vadul Hușilor. La 18 iulie, marele vizir trimisese lui Constantin Brîncoveanu un ordin prin care îi comunica condițiile de pace încheiate cu Rusia. Acest fapt l-a determinat pe domnul Țării Românești să întrerupă legătura cu generalul Rönne ¹.

Ecoul cuceririi Brăilei nu a stimulat numai pe C. Brîncoveanu să treacă de partea Rusiei. Un cronicar contemporan, Radu Greceanu — care prezintă evenimentele de pe pozițiile clasei dominate aflate în slujba turcilor — este nevoit să recunoască entuziasmul manifestat față de armata rusă de către populația din Țara Românească și din raiaua Brăilei.

El arată că unii din slujbașii domniei, cum ar fi căpitanul Manta care strîngea banii haraciului, au fugit la Brăila în întîmpinarea armatei ruse « cu catașișele în sîn ». Odată cu el au mai trecut de partea rușilor Iordache Cocorăscul, Constantin sin Cozma Banul ș. a. Totodată se menționează că « cei proști și săraci » au întîmpinat de asemenea cu entuziasm pe eliberatori, atacînd în același timp pe turcii aflați în orașul Brăila ².

În continuare, Radu Greceanu relatează că, în cursul procesului intentat populației locale de negustorii turci brăileni, s-a afirmat despre actele de răscoală ale « oamenilor cei de țară », aceștia, în timpul atacului dezlănțuit de ruși, au devastat depozitele de mărfuri turcești din oraș. La această răscoală au participat și locuitorii de alt neam alături de cei romîni. « Pe cei ce i-au jefuit (adică pe negustorii turci brăileni — C.S.) într-o zarvă și răsmeriță ca aceia de se îndîrjise toți și se adunase fel de fel de limbi » ³.

Aceste afirmații ale cronicarului muntean dezvăluie faptul că, în timpul cuceririi Brăilei de către armata rusă, masele populare au trecut de partea eliberatorilor, luptînd împotriva inamicului comun. Această fraternizare a poporului muntean cu armata rusă se adaugă la colaborarea strînsă militară și politică a poporului moldovean cu armata rusă pe valea Prutului.

Evenimentele de la Brăila dovedesc că trecerea fățișe a lui C. Brîncoveanu de partea Rusiei nu ar fi întîmpinat rezistența maselor populare, ci dimpotrivă ar fi corespuns năzuinții acestora. Cauze obiective însă au împiedicat realizarea acestei alianțe a Țării Românești cu Rusia.

Bucuria care cuprinsese masele populare din regiunea Brăilei nu a fost însă de lungă durată. La 16 iulie, după două zile, a sosit la Brăila vestea încheierii păcii de la Vadul Hușilor. Potrivit ordinului primit din partea lui Petru cel Mare, generalul Rönne a părăsit cetatea și orașul Brăila la 18 iulie și a predat-o lui Daud pașa. Corpul expediționar rus s-a îndreptat către mănăstirea Măxineni, a trecut Siretul în acest loc și apoi, de-a lungul râului, și-a continuat marșul pentru a face joncțiunea cu grosul armatei aflat și el în retragere către frontiera de nord a Moldovei. După aproape o lună, la 14 august, corpul expediționar a ajuns la Cernăuți și a trecut în Polonia.

Acțiunea generalului Rönne a fost apreciată de Petru cel Mare. Drept recompensă, el a fost decorat cu ordinul sf. Ana și menținut în slujba guvernului rus, deși la sfîrșitul campaniei un mare număr de generali de origine străină au fost scoși din cadrele armatei ruse ⁴.

¹ N. Iorga, *Documente privitoare la C. Brîncoveanu*, Buc. 1901, p. 87—91; Hurmuzaki, vol. VI, p. 91—92.

² Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 213.

³ *Ibidem*, p. 214; În vremea lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716), negustorii turci brăileni au mai încercat încă o dată să obțină despăgubiri pentru pierderile suferite în 1711 (Iorga, *Studii și documente*, vol. III, p. 23).

⁴ *Journal de Pierre le Grand...*, p. 381; J. N. de Brassey, *op. cit.*, p. 112—113.

În ceea ce privește pe Toma Cantacuzino și însoțitorii săi, ei au fost nevoiți să părăsească Țara Românească și să caute refugiu în Rusia. Pentru a nu cădea în mâinile turco-tătarilor, acest grup restrâns de refugiați, au traversat regiunea de dealuri a Țării Românești și apoi, de-a lungul râului Prahova, au ajuns în Transilvania, de unde, prin Polonia, au trecut în Rusia¹.

Insemnătatea militară și politică a acțiunii corpului expediționar rus constă în faptul că însăși pacea de la Vadul Hușilor a fost încheiată de turci sub amenințarea continuării misiunii generalului Rönne. Ion Neculce, contemporan cu aceste evenimente, menționează în cronică sa că marele vizir — care reușise să încercuiască armata rusă — a aflat vestea capitulării cetății Brăila înainte ca ea să ajungă în lagărul rus. Aceasta a fost posibil numai datorită faptului că ștabela rusească, trimisă de generalul Rönne, fusese prinsă de oamenii boierului Lupu vornicul, iar scrisorile adresate lui Petru cel Mare predate marelui vizir. Numai Lupu vornicul au prins acele cărți și le-au trimis la vizirul ca un împiedicător de binele creștinilor. Și moscalii nu știa nimic că au luat Ren generalul, cu Toma Brăila². Iată unul din puternicele motive pentru care marele vizir a acceptat bucuros propunerile de armistițiu ale lui Petru cel Mare.

Cucerirea Brăilei de către armata rusă în 1711, prin corpul generalului Rönne, a avut o mare însemnătate politică și militară în istoria relațiilor româno-ruse. Această acțiune a determinat pe marele vizir să încheie în grabă pacea de la Vadul Hușilor, de îndată ce a aflat vestea victoriei rusești prin trădarea lui Lupu vornicul. În urma zdrobirii rezistenței turcești la Brăila, masele populare din raiaua cu același nume s-au răscolit împotriva turcilor și au trecut de partea armatei ruse eliberatoare. Prezența corpului expediționar rus pe teritoriul Țării Românești a permis stabilirea unui contact mai strâns între Constantin Brâncoveanu și guvernul rus, reprezentat de generalul Rönne, pentru încheierea alianței ruso-muntene. Alături de emigranții moldoveni și-au mai găsit refugiu în Rusia cu acest prilej și unii proveniți din Țara Românească.

ЭПИЗОД ПРУТСКОЙ КАМПАНИИ — ЗАНЯТИЕ БРАИЛЫ (1711)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Занятие Браилы русской армией в 1711 году имело большое военное и политическое значение в истории русско-румынских отношений.

Нападение корпуса под командой генерала Ронне на турок вызвало подъем народных масс в соответствующей провинции (рая), восставших против врага и перешедших на сторону русской армии.

В то же время присутствие русского экспедиционного корпуса на территории Валахии позволило установить более тесную связь между К. Брынковяну и русским правительством, представленным генералом Ронне, для заключения русско-валахского союза.

Одновременно с этим победа русской армии побудила великого визиря спешно заключить мир в Вадул-Хушилор.

¹ *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 175; N. Iorga, *Documente privitoare la C. Brâncoveanu*, p. 51.

² I. Neculce, *op. cit.*, vol. II, p. 297; *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия первой четверти XVIII в. . . .*, p. 536.

UN ÉPISODE DE LA CAMPAGNE DU PRUTH: LA PRISE DE BRĂILA (1711)

(RÉSUMÉ)

La conquête de Brăila par l'armée russe, en 1711, eut une grande importance politique et militaire dans l'histoire des relations roumano-russes.

Tout d'abord, l'attaque déclenchée contre les Turcs par le corps d'armée placé sous commandement du général Rönne mit en branle les masses populaires du raya en question, lesquelles se révoltèrent contre l'ennemi et se rallièrent aux forces russes.

En même temps, la présence en Valachie du corps expéditionnaire russe permit à Constantin Brancovan et au gouvernement russe, représenté par le général Rönne, d'établir un contact plus étroit en vue de la conclusion d'une alliance russo-valaque.

Du même coup, cette victoire des armes russes détermina le grand vizir à conclure en hâte la paix de Vadul Hușilor.

DESPRE POEMA PATRIOTICĂ ANTIOTOMANĂ „TRÎMBIȚA ROMÎNEASCĂ“

DE

ARIADNA CIORAN-CAMARIANO

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea circulau în țările române o serie de poeme în versuri și în proză, cu conținut revoluționar, cuprinzând îndemnuri către popoarele asuprite de a apuca armele pentru scuturarea jugului otoman.

Astfel de manifeste literare, care au avut o destul de intensă circulație în țările noastre, au fost și unele scrieri ale lui Voltaire și Giovanni del Turco¹. Ele cuprindeau apeluri călduroase către toate popoarele Europei pentru alungarea turcilor din Europa².

O poemă revoluționară, de felul celor de mai sus, scrisă în limba română și publicată anonim, fără loc și an, este și *Trîmbița românească*. Ea are 414 versuri și cuprinde, atît nenorocirile pe care le-a adus poporului român dominația otomană, cit și îndemnuri de ridicare la răscoală.

Poema începe cu un apel la deșteptare:

Rumâni ticăloși și vrédnici,
Pînă cînd așa nemérnici
Să trăiți — și chinuiți?
Nu vă deșteptați odată,
Să cunoașteți că în faptă,
Vai de voi, o să periți?
Nu simțiți ce otrăvită,
Și de tot nesuferită,
O robie peste voi,
Stăpînire vrăjmășască,
Avînd gînd să vă topească,
Vă încarcă cu nevoi?

(vers. 1—12)

¹ Ariadna Camariano, *Voltaire și Giovanni del Turco traduși în limba română pe la 1772*, București, 1944, p. 176—177.

² Idem, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 131—142.

Urmează o descriere a stării în care se află populația Țării Românești. Nu există nici un neam pe pământ să fie atît de asuprit. Se muncește zi și noapte, dar copiii mor de foame din cauza birurilor, dărilor, gloabelor și năpăstilor:

Necăjiți mereu, sirmani, (vers. 74—77)
De bir greu și de podvezi
Și alte încă multe rele
Și năpăstuiți prea grele.

Caută să explice de unde vine răul și, întrebuițînd proverbul «peștele de la cap se impute», arată în mai multe versuri că singurul vinovat pentru mizeria și sărăcia țării este Poarta «cu prădalnicul haraci».

Apoi, încearcă să scuze jafurile și stoarcerile făcute de dregători și de domnie, spunînd că ei jefuiesc pentru a îndeplini poruncile altora (ale turcilor). Tot ce sug, ca niște lipitori, dregătorii cei mai mici este luat de cei mari pentru ca, în ultima instanță, totul să fie stors de imperiul turcesc.

După ce arată viața insuportabilă de sărăcie și mizerie pe care o duc țărani, autorul poemei îndeamnă poporul român la luptă vitejească pentru dezrobirea țării, căci este de preferat moartea decît viața de robie:

Sau balaurul să piară (vers. 154—156)
Și să scape astă țară
Sau toți să ne omorîm.

Reamintește apoi timpurile mărețe din trecut, cînd țara avea voievozi romîni. Descrie bătăliile și victoriile cîștigate de Mircea cel Bătrîn, Laiot Basarab (greșit în loc de Vlad Țepeș) și Mihai Viteazul împotriva turcilor. După aceea, autorul îndeamnă pe compatrioții săi să se înarmeze căci spune «acum e vremea de păgîni a nu ne teme».

Săriți, săriți, să scăpăm (vers. 363—365)
Ticăloasa noastră țară
Ce aproape e să piară.

Urmează jurămîntul de luptă, cu încheierea că, dacă jurămîntul va fi respectat, vor vedea pe dușmani fugînd ca «niște cîini rîfoși», iar romîni vor trăi fericiți ca un neam cinstit și lăudat în lume.

Aceste versuri războinice și revoluționare, prin care poporul român este îndemnat să ia armele pentru a scăpa de tirania și asuprirea turcească, au fost publicate, pe cinci pagini nenumerotate, fără numele autorului, fără loc și dată, ca foaie volantă. Ea este legată împreună cu alte foi volante, tipărite sau manuscrise, într-un volum miscelaneu care poartă titlul *Condică de lucrări antice de la prințul Tudor Vladimirescu Incoace*. Condică a aparținut episcopului de Rîmnic, Ghenadie Enăceanu. Astăzi manuscrisul se află în depozitul Academiei R.P.R. sub numărul 4075.

Constantin Erbiceanu, necunoscînd forma tipărită și socotînd *Trîmbița romînească* ca inedită, o publică din nou de două ori, în *Croniciarii greci* și în *Poeziile protosinghelului Naum Rîmnicianu*¹ de pe un manuscris miscelaneu, aflat tot în depozitul Academiei R.P.R.² împreună cu alte poezii cu conținut referitor la evenimentele de la 1821.

¹ Constantin Erbiceanu, *Croniciarii greci care au scris despre romîni în epoca fanariotă*, București, 1888, p. LXIII—LXV și același, *Poeziile protosinghelului Naum Rîmnicianu asupra Zaveret, scrise în 1821*, București, 1890, p. 10—15.

² Pe timpul lui Erbiceanu acest ms. avea cota 258, astăzi este ms. grecesc nr. 720; vezi Const. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, p. 505, nr. 760 (720); *Trîmbița Romînească*, se găsește la f. 433^r—440^v.

Fiindcă Erbiceanu a găsit aceste poeme într-un manuscris care a aparținut lui Naum Rîmniceanu, crede că acesta este autorul lor. Ne indoim însă că Naum poate fi autorul acestor versuri. Învățatul călugăr nutrea cunoscute sentimente antigrecești. Dar în cele 414 versuri ale *Trmbiței românești* nu se arată nici o dușmănie împotriva domnilor și boierilor greci; toată ura autorului se îndreaptă împotriva turcilor, singurii vinovați pentru nenorocirile românilor; domniii greci se supun de nevoie turcilor:

Ci să avem încredințare
Că domnia și mai mare
Durere-și de cît toți,
Sufere, cînd ne despoe,
Dar urmează de nevoe
Poruncile de la hoți. (vers. 133—138)

Dacă Naum Rîmniceanu ar fi fost autorul acestor versuri, era cu neputință ca ele să nu fie impregnate și de ura lui neîmpăcată față de greci, ură care clocotește în *Istoricul Zaveriei* scris de el¹.

Ms. grec 720, în care sînt cuprinse aceste versuri, este o culegere foarte bogată de material politic și literar referitor la evenimentele de la 1821, în majoritatea cazurilor material grecesc, dar aici-colo, întîlnim și cîte un document românesc, iar la sfîrșitul volumului se află poemele atribuite de Erbiceanu protosinghelului Naum. Păreră noastră este că așa cum Naum Rîmniceanu a copiat în acest manuscris voluminos un mare număr de documente în proză, tot așa a transcris și aceste poeme care au autori diferiți. De exemplu, prima poemă, care are titlul *Tînguirea țării Valahiei asupra jafului și dărăpănării ce i-au făcut străinii ilharii greci*, a fost publicată anonim la Buda, în 1825. Ea a fost atribuită lui Paris Momuleanu². O altă poemă, intitulată *Pentru eteriștii crai greci*, este atribuită de Emil Vîrtosu lui Ioniță Bilciurescu din Trgoviște³; acesta adaugă că aceste poezii, pe care Erbiceanu le atribuie lui Naum Rîmniceanu, « au doi autori cel puțin ». Incluzînd și *Trmbița românească*, noi credem că aceste poeme au cel puțin trei autori; conținutul lor nu ne permite să admitem că *Trmbița românească* a fost scrisă de Paris Momuleanu sau de Ioniță Bilciurescu. Poemele acestor autori exprimă sentimente antigrecești sau indignare împotriva străinilor în genere, pe cînd conținutul *Trmbiței românești* este numai antiotoman.

Deci Naum Rîmniceanu, care a transcris în manuscrisul său poeme de la diferiți autori, este un copist al *Trmbiței românești*, nu autorul ei.

La începutul secolului nostru, Ioan Bianu a semnalat într-o ședință a fostei Academii Romîne aceste versuri, adică foaia volantă din ms. 4075, spunînd că au rămas pînă atunci necunoscute — deși Erbiceanu le publicase de două ori — și exprimă părerea că acest poem politic a fost scris și tipărit la Rîmniceu, în 1767—1768, fără să argumenteze și să susțină cu nimic afirmația sa despre presupusul loc și presupusa dată a tipăririi⁴.

Îndemnat de Ioan Bianu, Al. T. Dumitrescu studiază în mod minuțios această poemă și o publică cu un studiu introductiv, sub titlul: « *Trmbița românească* » *manifest public, patriotic, și revoluționar de Ienăchiță Văcărescu*...⁵

¹ Vezi « Biserica Ortodoxă Romînă », XXIII (1899), nr. 5, p. 416—433 și nr. 6, p. 547—557 și Acad. R.P.R., ms. rom. 322, f. 116r—120v.

² Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Paris, 1905, p. 284—286 și Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, București, 1936, vol. III, p. 476, unde se dau și alte ediții ale acestei poeme.

³ Vezi « Revista istorică », vol. XX, (1934), p. 28—29.

⁴ Cf. *Analele Acad. Rom., partea administrativă și dezbaterile*, seria II, București, 1912, t. XXXIV (1911—1912), p. 113.

⁵ *Analele Acad. Rom. Secț. lit.*, seria II, București, 1915, t. XXXVII (1914—1915), p. 21—46. Toate versurile poemei citate sînt luate din ediția lui Al. T. Dumitrescu.

Întrucît *Trîmbița romînească* s-a păstrat în ms. 4075 anonimă și nedată, Dumitrescu se străduiește să descopere pe autorul ei și crede că l-a identificat. « După o îndelungată cercetare — spune el — am ajuns să descoper într-un chip, cred de netăgăduit, că autorul *Trîmbiței romînești* este însuși marele Ienăchiță Văcărescu, premergătorul poeziei originale culte romîne, care debutează chiar cu acest poem, la 1769 »¹.

Unii din istoricii burghezi și-au însușit părerea lui Dumitrescu și au admis pe Văcărescu ca autor al acestor versuri. Alții au unele îndoieli. De pildă, N. Iorga înclină mai mult spre Naum Rîmniceanu decît spre Văcărescu². Ioan Filitti în *Frîmîntările politice și sociale* spune că această poemă a fost scrisă poate de Naum Rîmniceanu, de Paris Momuleanu sau de Iancu Văcărescu, dar nu de Enăchiță Văcărescu, cum crede Al. T. Dumitrescu³. Iar Dimitrie Popovici se întreabă dacă această poemă plină de sentimente turcofobe poate fi atribuită unui turcofil cum a fost Ienăchiță Văcărescu⁴. Tot așa se exprimă într-un studiu publicat recent și Al. Vianu: părerea lui Al. Dumitrescu că autorul *Trîmbiței romînești* este Văcărescu « nu are nici o bază și contrazice poziția politică a lui Enăchiță Văcărescu »⁵.

Pentru datarea poemei, Dumitrescu se servește de următoarele versuri:

Stăpînirile vecine,
Nemții, muscalii, fiind creștine,
Totdeauna — au cugetat,
Arătîndu-să cu milă
Au făcut turcilor silă
Și țara au ajutat.

(vers. 325—330)

Din versurile citate mai sus — zice Dumitrescu — « se întrevede și epoca cînd a fost compus acest poem. Întrucît nu se amintește încă de nici o izbîndă a rușilor împotriva turcilor, obținută pentru întia oară în războiul din 1768—1774, cu alte cuvinte din aceste versuri se învederează că manifestul a fost compus înainte de sfîrșitul aceluia război ruso-turc, sau vorbind mai scurt, *Trîmbița romînească* a fost tipărită și răspîndită la începutul marelui război ruso-turc, în Țara Romînească, la 1769, pentru strîngerea voluntirilor romîni sub steagurile polcovnicului Nazarie Carazin ». Dumitrescu vorbește apoi despre rolul pe care l-a jucat ofițerul rus în Țara Romînească și despre legăturile pe care le-a avut cu spătarul Pîrvul Cantacuzino și cu Ienăchiță Văcărescu⁶.

Dumitrescu datează poema la 1769, pentru că, zice el, nu se amintește în aceste versuri de nici o izbîndă a rușilor. Din contră, noi constatăm că se amintește chiar în versurile citate de Dumitrescu. Se spune că nemții și muscalii « au făcut turcilor silă și țara au ajutat ». Prin aceste cuvinte noi înțelegem că au exercitat presiuni asupra turcilor, adică i-au silit să ușureze jugul otoman asupra țării, și aceasta desigur prin războaiele pe care le-au dus împotriva lor.

¹ *Analele Acad. Rom., Secț. Lit.*, seria II, 1915, t. XXXVII (1914—1915), p. 23.

² N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în sec. al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 349—351, unde analizează conținutul poemei, și același în « *Revista istorică* », vol. I (1915) p. 152—153, unde recenzează articolul lui Dumitrescu despre *Trîmbița romînească* și combate părerea acestuia despre autor.

³ Ioan Filitti, *Frîmîntările politice și sociale în Principatele Romîne de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 53.

⁴ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 375.

⁵ Al. Vianu, *Din lupta poporului romîn pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței*, în « *Studii* », apr.-iun. 1953, p. 74.

⁶ Dumitrescu, *op. cit.*, p. 27—32.

Dumitrescu este atît de sigur cã aceastã poemã este scrisã în 1769, încît o identificã cu *Apelația colonelului Nazarie Carazin*¹. Al. Vianu crede cã *Trîmbița romînească* a fost scrisã din îndemnul colonelului rus².

Dacã într-adevãr aceste versuri ar fi fost ceea ce se crede: *Apelația lui Carazin*, atunci ele trebuiau sã fie cu totul altfel concepute. În ele ar fi trebuit sã întîlnim de repetate ori amintit numele rușilor și ajutorul rusesc pentru popoarele creștine, cum se face în cele douã proclamații ale lui Rumianșov adresate Țării Romînești și Moldovei în 1770 și 1771³ ca și în opusculele lui Voltaire scrise din ordinul Ecaterinei a II-a, despre care am amintit mai sus.

Dar, în versurile de care ne ocupãm, nu se vorbește decît numai o datã despre ruși și atunci aceștia sînt precedați de nemți. Dacă aceste versuri ar fi fost scrise la 1769, din îndemnul colonelului rus, ajutorul rusesc ar fi fost scos în evidențã mult mai accentuat, cum se face în *Proclamațiile lui Rumianșov*.

Din versurile citate mai sus, pe care se bazeazã Dumitrescu pentru a data «Trîmbița», noi nu putem trage nici o concluzie. Aceste versuri nu ne spun nimic, pentru ca sã putem data, mãcar cu aproximație, poema. În schimb, avem alte dovezi convingãtoare, care ne ajutã sã stabilim o datã *postquem*. Credem cã *Trîmbița Romînească* este o adaptare la cauza romînească, a unui marș grecesc publicat întîi la 1800 și republicat la 1821, și cã nu a fost scrisã la 1769 și nici de Ienãchiță Vãcãrescu, mort la 1797⁴, ci de un anonim. dupã 1821.

Noi socotim cã argumentele lui Dumitrescu despre autorul poemei și despre data cînd a fost scrisã sînt destul de șubrede.

Marșul grecesc, de care a fost influențat poetul român, este vestitul marș al lui Adamantie Coray, repetat din gurã în gurã cu mult entuziasm de revoluționarii greci, care la 1821 au ridicat steagul independenței și al luptei pentru dezrobirea lor.

Coray a scris marșul sãu în timpul expediției de cãtãpãire a lui Napoleon în Egipt și l-a publicat la 1800 sub titlul: «*Άσμα πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν*» (Cîntec rãzboinic al grecilor, care se luptã în Egipt pentru libertate).

L-a reeditat la 1821 într-o broșurã, modificînd nu numai titlul, dar în parte și conținutul⁵.

La începutul broșurii este scris în prozã un cãlduros manifest cãtre grecii din toate pãrțile și la paginile 24—28 se reediteazã marșul din 1800. Prin urmare poema care a servit de model poetului român a apãrut întîi la 1800 și a doua oarã la 1821. Din comparația textelor constatãm cã poetul român s-a servit de a doua ediție. Chiar și titlul trãdeazã

¹ Vezi Al. T. Dumitrescu, *Foi volante din colecțiunea Academiei Romîne 1642—1866*, București, 1912, p. 3, unde descrie foaia volantã amintitã mai sus în felul urmãtor: «1769, între 10 septembrie și 7 noiembrie» *Trîmbița Romînească, chemare cãtre toți românii ticãloși și vrednici, spre a se înarma contra turcilor (Apelația locotenentului colonel Nazarie Carazin pentru strîngerea voluntirilor din Țara Romînească)*.

² Al. Vianu, *op. cit.*, p. 74.

³ Vezi *Proclamația lui Rumianșov cãtre cneșia Valahiei*, Iași, 1770, noiembrie 20 și *Proclamația lui Rumianșov cãtre Moldova*, Iași, 1771, februarie 9, foi volante aflate în Biblioteca Acad. R.P.R., nr. 1195 și 1196.

⁴ V. V. Urechiiã, *Istoria Romînilor*, București, 1895, vol. VII, p. 10—11, nota 2.

⁵ Pentru edițiile poemei grecești, vezi Gh. Ladas. Βιβλιογραφικαὶ ἐρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ [Cercetãri bibliografice referitoare la operele lui Adamantie Coray], Atena, 1934, p. 10 și 19. În afarã de cele 2 broșuri de care am vorbit, Coray a mai publicat alte douã cu un titlu asemãnãtor. Asemãnarea titlurilor a indus în eroare pe cercetãtorii greci, așã cã mereu le confundau. Ladas descrie amãnunțit aceste patru broșuri și înlãturã pe deplin orice confuzie.

acest lucru. *Trîmbița românească* este adaptarea titlului grecesc din a doua ediție: Σάλπισμα ‘Ελληνοσωτήριον (*Trîmbițare salvatoare a grecilor*). În a doua ediție, strofa a noua este complet refăcută; în poema românească găsim elemente luate din strofa a noua din a doua ediție. Deci nu încapă îndoială că *Trîmbița românească* este alcătuită după 1821. Constatarea noastră este întărită și de titlul ms. în care se găsește: *Condică de lucrări antice. De la Prințul Tudor Vladimirescu încoace*, precum și de faptul că se găsește și în ms. grec 720 unde este numai material referitor la evenimentele din 1821; dacă ar fi fost scrisă la 1769 trebuia s-o găsim în manuscrise care cuprind materiale din această epocă.

Prin urmare autorul acestei poeme nu este nici Naum Rîmniceanu și nici Ienăchiță Văcărescu, ci un poet din a treia decadă a secolului al XIX-lea, un dușman neîmpăcat al turcilor, socotiți singurii vinovați pentru mizeria poporului român.

★

Din cele prezentate, a reieșit că autorul poemei este un antiotoman, dar nu și un prieten al poporului, căci nu îndeamnă la ridicare împotriva tuturor exploataților (boieri, cler, domnie), ci numai împotriva turcilor, cauză, după el, a tuturor răutăților de care suferă poporul.

Acum să facem și o sumară comparație între poema grecească și cea românească. Mai întâi, asemănarea titlurilor este foarte izbitoare:

Trîmbițare salvatoare a grecilor de o parte, *Trîmbița românească* pe de altă parte.

Apoi nu numai fondul dar și forma este aceeași la ambele poeme. Același număr de silabe, opt silabe, și același ritm, ritmul trohaic.

Iată începutul marșului grecesc:

‘Ελληνες συμπατριῶται,
δούλοι νῦν μεθα ὡς πρότε
τῶν ἀχρείων Μουσουλμάνων,
τῆς ‘Ελλάδος τῶν τυράννων;
Ἐκδικήσεως ἡ ὄρα
Ἐφθασεν, ὦ φίλοι, τῶρα.

Traducerea textului grecesc:

Greci compatrioți,
Pînă cînd vom fi robi
Ai ticăloșilor musulmani,
Tirani ai Greciei?
Ceasul răzbunării
A sosit, prieteni, acum.

Textul românesc:

Rumîni ticăloși și vrédnici, (vers. 1—9)
Pînă cînd așa nemérnici,
Să trăiți — și chinuiți?
Nu vă deșteptați odată,
Să cunoașteți că în faptă,
Vai de voi, o să periți?
Nu simțiți ce otrăvită,
Și de tot nesuferită,
O robie peste voi?

Mai departe, Coray vorbește de neamul cel mare al grecilor din antichitatea greacă și se întreabă: unde este arta, unde este știința, unde este faima cea mare a grecilor? Toate au dispărut și au fost înlocuite cu suferințe și tiranie, cu descurajare și sărăcie, cu chinuri, munci și dureri, bătăi, măceluri și omoruri.

Poetul român spune:

Aduceți-vă aminte, (vers. 163—170)
Cum am fost mai dinainte
Vrédnic neam de lăudat
Și cu cîtă vitejie
Arătînd la bătălie
Pă vrăjmași am cufundat.
Că țara noastră odată
Era foarte lăudată...

Poetul grec vorbește de națiunea vestită a grecilor.

Anonimul român spune:

Noi nu sîntem neamuri proaste (vers. 319—322)
 Ci și acum să cunoaște
 Că sîntem din vechii romani.

Coray reamintește trofeele din Marathon, biruința de la Salamina și pomenește pe strămoșii grecilor Licurg, Solon, Miltiade, Leonida, Aristide și Themistocle.

Poetul român evocă în cele 150 versuri care urmează, faptele vitejești împotriva turcilor ale voievozilor români Mircea cel Bătrîn, Vlad Tepeș și Mihai Viteazul.

Coray spune că grecii îndreaptă săbiile lor încrucișate spre cer și, îmbrățișîndu-se unul pe altul, fac un mare jurămint ca numai atunci cînd vor învinge pe dușmani să le lase din mîna lor. Cu speranța în Dumnezeu, gloria dinainte a Greciei va renaște ca să încununeze noi eroi.

Poetul român în loc de «săbii încrucișate» întrebunțează cuvîntul «crucea», ceea ce înțelegem mai departe în poezia grecească.

Iată cum sună versurile românești:

Frați creștini, săriți fierbinte, (vers. 151—162)
 Puneți crucea înainte
 Pă vrăjmași să năvălim
 Sau bălaurul să piară
 Și să scape astă țară,
 Sau toți să ne omorîm.
 Dă loc să nu aveți sfială
 Nici să fiți la îndoială,
 Că n-om putea birui,
 Ci la Dumnezeu credință
 Și în lupte cu silință
 Putem a ne mîntui.

Și acum iată și sfîrșitul celor două poeme:

Traducerea textului grecesc:

Deci toți, bătrîni și tineri
 La arme, vitejilor.
 Iată că s-a înălțat crucea
 Și s-a desfășurat steagul lui Hristos
 Și al patriei.
 Deci, plini de speranță,
 Alergați îmbărbătați,
 Uniți cu prietenie,
 Pentru libertate
 Și pentru biserică,
 Războiți-vă cu turcii
 Cu nemernicii calmuci
 Strigînd: să fie distrusă
 Și să dispară de pe fața pămîntului
 Blestemata robie!
 Trăiască libertatea¹.

Textul românesc:

Cu toți dar să alergăm,
 Să tragem clopote în țară,
 Mare, mic să iasă afară,
 Și cu toți să ne armăm;
 Cruce să punem înainte,
 Dumnezeu avînd părinte;
 Nici de cum nu fiți fricoși,
 Și-ți vedea apoi dușmanii,
 Fugind și umblînd, sîrmanii
 Ca niște căței rîloși.
 Scăpînd așa de acele
 Biruri, jafuri și alte rele
 Nepetrecînd amărîți,
 Ca un neam cinstit în lume
 Lăudat și cu bun nume,
 Putem trăi fericți.

Din compararea exemplurilor date, credem că rezultă clar că poema românească este o adaptare a marșului lui Coray din ediția apărută în 1821.

¹ Toate citatele sînt luate din ediția lui Gh. Ladas, amintită mai sus.

ПАТРИОТИЧЕСКАЯ АНТИОТТОМАНСКАЯ ПОЭМА
«РУМЫНСКИЙ РОГ»

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

«Румынский рог» — это антиоттоманская поэма, состоящая из 414 стихов, в которой, с одной стороны, изображены беды, причиненные румынскому народу оттоманским владычеством, а, с другой стороны, звучит призыв к восстанию для свержения этого владычества.

Были высказаны различные мнения относительно времени появления и автора этой поэмы: одни утверждали, что она написана Енэкица Вэкареску и издана в 1789 году; другие предполагают, что это произведение Наума Рымничану, Париса Момуляну или Янку Вэкареску. Автор отвергает эти утверждения и отстаивает точку зрения, что поэма написана неизвестным лицом после 1821 года, когда восстание Тудора Владимиреску пробудило надежды на освобождение. Его мнение основывается на том, что эта поэма является своеобразно приспособленным к румынским условиям знаменитым патриотическим маршем Адаматие Корая «Спасительный трубный глас греков», изданным в 1821 году, а также на том обстоятельстве, что поэма находится в Академии РНР среди рукописей, содержащих материалы, относящиеся к бурным временам 1821 года.

AUTOUR DU POÈME PATRIOTIQUE ANTIOTTOMAN
«TRÎMBIȚA ROMÎNEASCĂ»

(RÉSUMÉ)

Trîmbița Romînească (La trompette roumaine) est un écrit antiottoman de 414 vers qui dépeint les misères engendrées par la domination turque pour le peuple roumain et, par ailleurs, lance un appel à la révolte dans le but de liquider cette oppression.

Diverses opinions ont été émises quant à la date d'apparition et à l'auteur de ce poème. Certains ont soutenu qu'il avait eu pour auteur Ienăchiță Văcărescu et qu'il fut publié en 1769. D'autres estiment que c'est l'œuvre de Naum Rîmniceanu, de Paris Momuleanu ou de Iancu Văcărescu. L'auteur de cet article repousse ces opinions et soutient que le poème est l'œuvre d'un inconnu et qu'il a été écrit après 1821, alors que la révolution de Tudor Vladimirescu avait fait naître quelque espoir de libération. Cette opinion est fondée sur le fait que ce poème est une adaptation à la cause roumaine de la fameuse marche patriotique d'Adamantios Coray: *La trompette rédemptrice des Grecs*, parue en 1821, ainsi que sur la remarque que le dit poème se trouve dans des manuscrits de l'Académie de la R.P.R. renfermant des matériaux datant de l'époque agitée de l'an 1821.

O SATIRĂ ÎN VERSURI DIN MOLDOVA ANULUI 1821

DE

EMIL VÎRTOSU

Paginile de față sînt consacrate unei opere cu totul necunoscute, scrisă în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, de un scriitor al cărui nume zace în întinericul anonimatului. Este vorba de o poemă în versuri: *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secului din Moldova, la anii de la zidirea lumii 7329, iar de la întruparea mîntuitoriului nostru Iisus Hristos, 1821*.

Poema aceasta, încă inedită, este alcătuită din opt cînturi sau « capete », are 1238 versuri, versul de 15 silabe, cu rime împerechiate, iar cezura după a opta silabă. Nu poartă nici un fel de însemnare sau explicație, nu are nici un nume de autor sau « prescriitor », și se găsește transcrisă din chirilică în ms. eminescian 2307 (l. 6—24) v) de la Academia R. P. R. Pînă la versul 1171 inclusiv, copia este de mîna lui Mihail Eminescu, iar de acolo, pînă la sfîrșit, de altă mînă. Copia aceasta nu este completă, deoarece lucrarea nu se încheie în realitate cu cele opt « capete » sau cînturi transcrise, lipsindu-i sfîrșitul. Rămîne valabilă întrebarea dacă vina pentru această lipsă o poartă însuși manuscrisul original-chirilic, sau defectuoasă este numai copia eminesciană.

Poemul *Vedenie* este o satiră socială, întemeiată pe adevăr și ficțiune; adevărul, cunoscut de mai înainte, nouă tuturor, este Eterea de la 1821, în Moldova, iar ficțiunea este folosirea ca procedeu literar a unei vedenii, pe care o are un călugăr moldovean numit Varlaam; în sfîrșit, conținutul satiric se vede din faptul că Varlaam are menirea să împărtășească, nefățărit, contemporanilor săi, această viziune, adică să spună lucrurilor, faptelor și oamenilor pe nume, necrușînd și neascunzînd nimic: nici ambiții, nici ispite, nici lașități.

★

În epoca anilor 1820—1822, situația politică, socială și economică din Moldova este, pe scurt, următoarea. Răscoala Eteriei, începută în Iași, la 23 februarie 1821, străbătea țara și se întindea spre București, unde izbucnise, de mai bine de o lună, răscoala de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Mihail Grigorie Suțul, domnul eterist al Moldovei, fugise peste graniță. La

fel mitropolitul Veniamin și foarte mulți din marii boieri. Prin lipsa de organizare, Eteria își înstrăinează simpatiile locale, în timp ce, în Țara Românească, Tudor Vladimirescu este omorât din porunca lui Alexandru Ipsilanti. La acestea se adaugă pasivitatea Rusiei țariste față de ocupația turcească a țărilor române, astfel că toate aceste fapte la un loc aduc confuzie, spaimă și zdrobirea mișcării.

Ioan Sandul Sturza voievod, noul domn al Moldovei, numit în iulie 1822, își începe domnia într-o țară dezorganizată economic și administrativ, greu încercată și de neajunsurile de tot felul aduse de ocupația trupelor turcești. În locul marilor boieri, care — refugiați dincolo de fruntarii — îi pun tot felul de piedici, și împotriva acestora, domnul caută să se sprijine pe mica boierime; iar lupta dintre această mică boierime — întovărășită cu orașenimea săracă — împotriva clasei dominante a marii boierimi, va dura mai mulți ani, până spre sfârșitul domniei sale. De aceea, spre a-și crea un sprijin, o bază socială de guvernare, domnul face promoții masive și repetate de mici boieri, ridicând mereu oameni noi în ranguri, astfel că pătura burgheză, pătrunzând în administrație, pătrunde în același timp și în boierii mici și mijlocii. Acești noi veniți au tot interesul să lupte împotriva marii boierimi, cu atât mai mult cu cât foarte mulți din marii boieri sînt — cum am văzut — absenți din țară și lipsiți astfel de sprijinul, direct și indirect, al puterii de stat, în apărarea multiplelor lor privilegii.

★

Să căutăm acum a vedea mai de aproape cuprinsul din *Vedenie*.

Acțiunea începe în Moldova, în februarie 1821, în clipa în care izbucnește răscola grecească, la a cărei desfășurare vom privi, în parte. Varlaam, un călugăr schimnic de la mănăstirea Secul, cuprins de o adîncă, întristare față de cele ce se petrec pe pămînt, se urcă la cer, ca să asculte, acolo, sus, glasul ziditorului lumii și să poată vedea « adevărul cel curat » al faptelor întimplite pe pămînt, fapte care îl scîrbiseră foarte. De acolo de sus, el ia parte nu numai la desfășurarea și înfrîngerea Eteriei, dar și la judecata istoriei, adică vede și înfăptuirea pedepselor cuvenite celor de pe pămînt, pentru nelegiuirile lor.

Poema povestește, la persoana întîia, tot ce a văzut și a auzit Varlaam. Mai întîi, în termeni foarte generali, ni se arată suferințele, violențele și jafurile suferite de Moldova, cu ai ei locuitori pașnici, de pe urma răscolei, rău organizată și rău condusă de Alexandru Ipsilanti; prăpădul de la mănăstirea Secul, după lupta dintre turci și eteriști, ca și sacrificarea lui Iordache Olimpiotul:

Strigări, plîngeri și suspinuri preste tot locul auziam
 Și, în toată țara noastră, numai bejăanii vedeam...
 Grecii, turcii și tâlharii pretutindene prăda
 Și norodul, lăcomiei, jalnică jertfă se da...

Pe cînd privea acest spectacol al dezlănțuirii tuturor patimilor omenești pe pămîntul Moldovei, Varlaam vede venind de-a rostogolul « o sferă de lut »:

Care avea ochi și gură și urechi de auzit,
 Dar în care, niciodată, priceperea n-au lucit.
 După dînsa o mulțime de noroade alerga
 Și răsplătirea din ceriuri împotriva ei striga...

« Sfera » de lut era gonită din urmă de un fulger. Varlaam este tîrît și el de mulțime după acest ghem mișcător, cînd, pe neașteptate, o tăcere de mormînt se întinde peste tot; apoi, o explozie înfricoșătoare:

Și, prin trăsnete, prin fulger, cerurile s-au deschis,
Care iar, cu huet groaznic, primîndu-ne, s-au închis...

În felul acesta și fără să bage bine de seamă cum, Varlaam coboară în iad. Aici, într-un rîu de foc, înotau, fără odihnă, vinovații de toate felurile, astfel că viziunea capătă înfățișarea unei călătorii în lumea celor condamnați la chinuri fără nume.

Din rîul de foc iese deodată o namilă înspăimîntătoare, care soarbe, dintr-o înghițitură, boțul sau sfera de lut, chemînd apoi tot poporul adunat față, ca să vadă cum va fi pedepsită urciosa dihanie.

În chiar acea clipă, un cutremur puternic schimbă din nou decorul și, așa cum se întîmplă în vise, adică fără deslușirea trecerii dintr-o situație într-alta, Varlaam se regăsește pe o pajiște înflorită, în fața unui palat așezat într-o priveliște de paradis. El pătrunde în palat, unde, într-o sală fără de sfîrșit, pe un jilț împodobit cu soare, lună și planete, stă o « doamnă » cu ținută măreață, îmbrăcată moldovenește, dar după moda veche, veche chiar pentru acel moment istoric 1821, avînd « straie de șal și sip », iar « beneșul cu cobur »:

Amfîdouă cu feți albe și blănite cu samur¹
Iar tanelele² mai late de cum le purta la Eși
Și samurii de Iacurța, negri, mărunți și aleși...

« Doamna » este *Dreptatea*. La dreapta și la stînga jilțului străjuește cite un înger: primul, cu sabia scoasă, celălalt, ținînd o cumpănă.

De pe tronul său, *Dreptatea* vorbește mulțimii — căzută « cu fețele la pămînt »:

Sculați ! Eu cunosc pricina pentru care ați venit
La scaunul slavei mele, cel de veacuri întărit !
Moldoveni, munteni și alții, dreptatea voastră o știu,
În isvodul nemuririi am poruncit de o scriu !
Acolo va sta în veacuri, milă pentru voi solînd
Și, prădătorilor, muncă și hulă pricinuind.

Și încheie sentențios:

Adevărul, nu se poate ca să-l ascundă în veci !
El se desleagă și scapă din orice noduri și clenci !...

De la *Dreptate*, Varlaam primește, pe loc, porunca să scrie tot ce va vedea; să însemne desfășurarea judecății, ce avea să dea satisfacție moldovenilor și muntenilor, pentru atîtea suferințe îndurate.

Într-adevăr, această judecată începe îndată. În versurile care urmează, pînă aproape de sfîrșit, prin fața ochilor noștri vor trece numai « obraze » mari, care vor primi pedepse grele.

Întîi, din boțul de lut, apărut în primele versuri, se întruchipează fostul domn al Moldovei de la începutul răscoalei grecești: Mihail Grigorie Suțul voievod. Apar, pe rînd, mitropolitul Veniamin Costache și cîțiva mari boieri din protipendadă, adică fruntașii clasei boierești; între ei, recunoaștem pe logo-

¹ Zibelină.

² Bucăți de blană.

fătul Grigorie Sturza și pe vistiernicul Iordache Roznovanu. Apar și soțiile lor; în culorile cele mai negre este zugrăvită « domnița » Mărioara Calimah, soția logofătului Grigorie Sturza și mama viitorului domn de la 1834 Mihail Grigorie Sturza voievod. Toți aceștia sînt arătați că meritau chinurile iadului, pentru purtarea lipsită de patriotism față de țara lor, Moldova, deoarece, în timpul și la adăpostul răscoalei grecești, ei urmăriseră numai binele propriu, în loc să urmărească interesul și binele patriei lor.

Pedeapsa cuvenită îi ajunge în primul rînd sub forma unor transfigurări hidoase; apoi, a unei bătăi necruțătoare, cu toiegele la tălpi, cu ajutorul falangei, instrument de tortură folosit, îndeosebi, împotriva borfașilor de rînd. Această umilire a boierilor, prin punerea lor în falangă, unită și cu bătaia la tălpi, înseamnă — pentru acea vreme — pedeapsa cea mai mare și mai semnificativă. Iată-l, de pildă în falangă pe Mihail Grigorie Suțul voievod, bătut cu toiegele la tălpi, după cum poruncise *Dreptatea*:

... cu toiegitul tot în sporire meîgînd,
 Și Vodă, de la o vreme, a răbda nemai putînd,
 Începură a se sbate, a scăpa văitături,
 A se s'gîrci, a se -ntinde, a se vîrcoli¹ -n samuri,
 A se ridica în coate, a se sbuciuma cumplit,
 A se sălta spre falangă ș'a se ruga umilit...

Nemai putînd răbda durerea, vodă Mihail Suțul începe mărturisirile:

... Ca să pot să cîștig lesne domnia, care-o dori-am,
 Și pe care, pentru altul, cu-a socrului bani soliam...
 .... sume grele am dat
 Și pentru tactul² domniei, cu bani m-am împrumutat.
 Viînd dar, eu, la Moldova și fiind vechi eterist,
 Am silit de-am tras la mine pe Necolaiu Rosăt vist.³
 Iar acela și pe alții în urmă au înhăitat,
 Priiej socotînd prielnic, de răpit și de prădat...

Destăinuirile arată și jafurile lui vodă Mihail Suțul:⁴

Trei milioane să punem, datorii în Țarigrad,
 Șapte iarăși, ce din țară, cum am putut, le-am răpit,
 Fără de poclonul țării, ce la Poartă n-am plătit
 Și fără banii ce-n țară, în Moldova, sînt datoriu,
 Pe zaherele⁴, pe lemne, la blanariu, la croitoriu;
 Mai zi vr'o trei milioane, ce frații mei au furat:
 Unul, aici în Moldova și, altul, la Țarigrad...

La jafuri se adaugă și crime:

Sînt vinovat și la moarte Suțului din București,
 Care, nevoind să intre în caile tălhărești,
 Am plătit să-l otrăvească, precum l-am și otrăvit...

După mărturisiri, vodă Mihail Suțul este scos din falangă, unde îi urmează alt « obraz », cum este, de pildă, mitropolitul Veniamin Costache, care se întrupează dintr-un tigr:

Galbăn și uscat la față, om cuvios și zmerit,
 Care, de post și de rugă, se părea cum că-i topit.

¹ A se zvîrcoli.

² Tron, scaun, reședință (turcește).

³ Vistiernic (prescurtat).

⁴ Alimente, provizii (turcește).

Ochii lui, negri și galiși, strălucesc împaroșați,
Subt ploașele slabite, adânciți și îngroșați.
Încet, leganat și girbov merge, catind în pământ...

Însă *Dreptatea* ne lamurește că, dincolo de acest aspect fizic, ce el eamă compătimirea, se ascunde un portret moral necorespunzător:

Cați ca este slab la fața? Dar aceasta nu-i de post,
Ci de pisma și mînie, carora supus au fost!
Că-i la cehreaua¹ lui galbăn, este numai de venin,
Fiind Costachesc de viță, popă și popă, amin!
Că-l vezi zmerit, cu ochiu galeș, nu gandi că-i ipocrit,
Că nici n-are duh să poarte acel obrazariu² cumplit!
Ci-i un turbat diidemon, un veninos fanatic,
Ce crede păgînatate tot ce n-ar fi în tipic.

Portretul, schițat întîi în linii mari, crește din ce în ce în adîncime și-și adaugă trăsături din ce în ce mai aspre:

Adevărul îl rănește, crucile îl încălzesc,
Gîndirea dreaptă îl turbă, posturile-l îmblînzesc.
El, în părerea lui, vede sfinte, sfinți, îngeri zburînd
și diavoli leghioane³, pe oameni bezmeticînd.
De aceea, îl vezi, cată tot în jos și la pămînt,
Temîndu-se să nu calce în vr'o cursă, omul sfînt!
El gîndește cum că dracul de-afară va năvăli,
Și pe cel de înlăuntru nu cată a-l potoli.

Dar pedeapsa îl ajunge și pe mitropolitul Veniamin, prin punerea lui în falangă. Vedem astfel:

Pe presfințitul părinte tăvălindu-se prin prav
Și barba, prin colb și țărână, și părul cel sfînt și sur
Le tăvalia împreună cu blanele de samur!...
Ca din zmtcuri⁴, ca din proașcă, cu totul se arunca
Și cu mînilor-amîndouă de falangă s-apuca,
Preosfințitul părinte, care răcnea ca un leu,
Se svînzolea sub falangă și se sbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut pîind
Și, cu vergile, slujbașii, și peste dînsa croind!...

Schimnicul Varlaam înseamnă mai departe:

L-am văzut scrișnind cu dînții și cu mînilor grăpînd,
Limbă, buze, deși sfinte, de usturime mușcînd,
Și cu glas, strigînd, năprasnic: — Stăpînă, nu-s vinovat!
Aliolio! Tălpile mele! Aliolio! M-au înșelat!
M-au înșelat, vai de mine, Catrina și cu Șerban,
Conachi și Nicolachi, blăstematul meu divan!...

Vom avea prilejul să regăsim mai departe și o altă caracterizare a mitropolitului Veniamin Costache și ne vom opri atunci mai mult asupra acestuia⁵.

¹ Față, obraz (turc. *cehre*).

² Mască.

³ Mulțime, zeci de mii.

⁴ Jucărie de copii, servind și ca un fel de mic arc.

⁵ Cariera mitropolitului Veniamin este succinct înfățișată de următoarea însemnare contemporană: • Presfințitul arhiepiscop Veniamin Costachi, proin mitropolitul Moldaviei, s-au născut în luna lui dechemvrie a anului 1768.

În continuare, la tortura cu falanga este supusă și o femeie: « domnița » Mărioara Călimah, soția logofătului Grigorie Sturza, al cărei portret moral este cu totul caracteristic:

Iar cînd începu slujbașii, cu cumplire, amîndoi,
A trage pe a domniței fragede talpe și moi,
Era de privit zidirea, crescută în moliciuni,
Și de mică părăsită într-a sale slăbăciuni
Hrănită în desmierdare, în feliuri de-alintături,
Plină de păreri de sine, de oarbe măgulituri,
De idei drepte prădată și ticsită de minciuni,
Ce se socotea în stare a primi închinăciuni.
Ființă nenorocită, ființă plină de vînt,
Care se credea că este pogorîtă din neam sfînt...

« Domnița » înțelege, în sfîrșit, ceea ce nu aflase și nu înțelesese niciodată: că justiția pedepsește după fapte, fără îndurare, fără să țină seama de situația socială:

Că Dreptatea este aspră, n-are părtiniri de Eși,
Pe oameni, toți deopotrivă îi ține, și nealeși!
Că, acolo, fapta bună singură-i de socotit,
Iar nepoții cu strămoșii n-au nimica de-mpărțit!
Că fieștecare-n sine îi slobod, neatrnat,
Și datoriu ca să răspundă pentru cele ce-au lucrat...

Poema continuă, cu alți boieri puși la falangă, cu alte răspunsuri de vino-văție, cu alte pedepse, bine meritate... Nu-i vom trece acum pe toți prin fața noastră, dar vom semnala că la capătul acestei judecăți se adaugă și un îndreptar moral, scos din trecutul Moldovei. În acest scop, decorul va suferi o nouă schimbare și la fel și personajele se vor schimba:

Huet ca de ape multe ce, picînd de sus din stînci,
Se prăpăstuesc cu clocot între besnele adînci,
Se auziră deodată, răsunînd spre răsărit,
Unde, cătînd, o scînteie de lumină am zărit...
Huetul, din vreme în vreme, se adăugea mai mult,
Ear scîntea de lumină se lăți într-un minut,
Cît părea că impresoară un foarte sălnic pohoiu
De lumină curgătoare, care cu al ei naboi¹
Vra să aprinză, să arză, să potopească cu foc
Și norodul și pămîntul, ce era într-acei loc...

Iar la anul 1784 s-au îmbrăcat în shima monahiască, în sfînta episcopie a Hușului și s-au hirotonisit șă diacon, de presfințatul episcopul ei, Iacov.

La anul 1788, septembrie 26, în sfînta Mitropolie, de presfințatul mitropolit Leon, s-au hirotonisit ieromonah.

La anul 1789 s-au rînduit egumen monastirei sf. Spiridon.

La anul 1792, iunie 27, s-au hirotonisit episcop Hușului, de starețul său, acelaș Iacov, provivasîndu-să presfinția sa la scaunul Mitropoliei.

La anul 1796, iunie 1-ii, s-au provivasat la episcopia Romanului.

La anul 1803, mart 15, s-au provivasat mitropolit Moldaviei, în locul răposatului mitropolit Iacov.

La anul 1807 s-au paretisit, trăgîndu-să la monastirea Niamțului.

La anul 1812 s-au chieimat iarăș, cu obștiască alegere, la scaunul Mitropoliei.

La anul 1842, ianuarie 18, iarăș s-au paretisit, a doa oară, trăgîndu-să la sf. monastire Slatina, unde petrecînd cinci ani fără o lună, la anul 1846, dechemvrie 18, au adormit în domnul, în vîrstă de 78 ani » (Arhivele statului, *Depunerea Crupenschi*, IX/71).

¹ Șuvoi (rus.).

Din « huetul cel strașnic s-a alcătuit un glas » și acesta anunță apariția *Strămoșilor*, care vin să judece urmașii:

Și eată că se făcură o mulțime de bărbați,
Tot cu coifuri de aramă și în platoși îmbrăcați;
Sabie peste a lor coapse, în umăr tolbă și arc,
Săhăidace¹ atrinate și în mina lor mîjdrac²...
Fața lor, ca strălucirea fulgerilor arzători
Și se vidia botezată în singe și în sudori.
Ochii lor, cei vii și ageri, plini de foc nemuritori...

Cu acest început de evocare a « strămoșilor » romani, poema se oprește, neterminată. Cum avea să se dezvolte mai departe, nu găsim, nicăieri, nici o indicație și nici nu putem prevedea. Avea, oare, să continue și să se termine cu apoteozarea domniei lui Ioan Sandul Sturza voievod, domnul nădejdlilor de mai bine ale Moldovei din 1822? Neîndoios însă că, așa sau altfel, sfîrșitul poemei avea să aducă concluziile morale și sociale trase de schimnicul Varlaam, după vederea de aproape a atîtor ticăloșii petrecute pe pămîntul Moldovei.

Pentru ca satira aceasta să-și poată produce efectul moral și artistic, a trebuit să fie alcătuită în intervalul dintre 1821—1824, adică atunci cînd faptele și oamenii erau încă vii în conștiința contemporanilor și în conștiința poetului, iar situația Moldovei se schimbase în bine, bucurîndu-se de cîrmuirea înnoitoare și patriotică a domnului Ioan Sandul Sturza voievod.

La aceasta se adaugă și faptul că, tot atunci, acei asupra cărora, în *Vedenie*, aveau să se rostească sentințe necruțătoare și să se aplice pedepse umilitoare, erau încă fugiți în afara granițelor Moldovei. Aceasta era situația fostului domn Mihail Gr. Suțul, a mitropolitului Veniamin, a « domniței » Mărioara Calimah-Sturza, a lui Grigore și Mihail Sturza, Iordache Roznovanu și a altora. Astfel că, liber de orice constrîngere directă dinafară, chiar și de aceea a simplei prezențe a acestor personaje reale, poetul anonim putea să dea curs cît mai larg indignării sale împotriva lor, să le judece faptele și gîndurile și să aștearnă, cu mîgală, această judecată în versuri.

Aceiași va fi fost și momentul cînd un alt moldovean, Alecu Beldiman, scria o poemă oarecum similară: *Tragodia*. Dar nici pentru unul, nici pentru altul nu avem, încă, alte elemente mai sigure de datare; după cum, de asemenea, sîntem convinși că nici unul n-a cunoscut, în prealabil, lucrarea celuiilalt.

★

După ce am prezentat pe scurt cuprinsul poemei, considerăm util să încercăm identificarea autorului acestei impresionante satire. Cunoșcînd textele în versuri, publicate pînă acum asupra evenimentelor de la 1821, în Moldova, știm că cel mai lung este *Tragodia* lui Alecu Beldiman³. Dar între aceasta și *Vedenie* nu există nici o apropiere, ci numai deosebiri fundamentale. *Tragodia* lui Beldiman povestește pe larg întîmplările anului 1821 în Moldova, într-un chip destul de prozaic; ea este numai epică. În *Vedenie* nu găsim decît o sumară țesătură de fapte și personaje, constituind doar un pretext pentru ca poetul să poată face biciuirea clasei boierești. Astfel, aici, accentul cade pe liric. Comparînd

¹ Tolbe de săgeți.

² Sau mazdrac: lance (turc.).

³ Pentru *Tragodie*, vezi Emil Vîrtosu, *Despre « Tragodia » vornicului Alecu Beldiman*, București, 1940 (Extras din revista « Arhiva romînească », t. IV, București, 1940).

cele două texte, putem spune că *Tragodia* este o povestire greoaie, pe cînd *Vedenie* este o poemă, un necruțător pamflet în versuri, ceea ce dovedește că autorii lor sînt fundamental deosebiți ca temperament artistic.

Observăm, în același timp, că Eminescu, pe lângă faptul că o copiază pentru sine, după cum am văzut mai sus, se folosește de unele versuri în două din articolele sale politice. Astfel, într-un articol nesemnlat, apărut în «*Timpul*» din 25 martie 1880¹, el citează două versuri dintr-o «*satiră romînească din 1821*»:

Bine isbuteam în toate, dacă turcul n-ar fi fost
Vrednic numai în răsboaie, da-n diplomatică prost!

Doi ani mai tîrziu, la 5 decembrie 1882, într-un, alt articol, apărut tot în «*Timpul*» și tot nesemnlat², Eminescu citează din nou aceleași versuri, păstrînd și mențiunea că sînt scoase dintr-o «*satiră romînească din anul 1821*». Dar, de astă dată, el introduce unele schimbări, astfel că versurile citate capătă înfățișarea unei variante:

Toate ar fi mers mai bine, dacă turcul n-ar fi fost
Vrednic numai în răsboaie, dar în politică prost!

Eminescu nu spune însă nici un cuvînt despre autor și nici despre locul unde se găsea, atunci, acea satiră.

Cercetînd cu atenție poema *Vedenie*, după copia, singura existentă, din ms. eminescian 2307 (f. 6—24 v) de la Academia R.P.R., regăsim acolo versurile citate de Eminescu, dar într-o formă deosebită (versurile 573—574):

Ș-ar fi stins și ei Evropa, dacă turcul n-ar fi fost
Viteaz numai în răsboaie și-n diplomatică prost!

Comparîndu-le cu variantele publicate de Eminescu, reiese că acesta le citase din memorie, ceea ce presupune o amănunțită cunoaștere a textului și o prețuire a lui.

Semnăland prezența acestei poeme în amintitul manuscris eminescian, acad. Panaitescu-Perpessicius — editorul și exegetul poetului — o pune în legătură cu un pasaj dintr-o scrisoare trimisă de Iacob Negruzzi, din Iași, la 22 noiembrie 1877, lui Ioan Slavici, la București: «*Te rog să aduci aminte lui Eminescu despre poeziile lui și Poemul Călușărilor, ce-mi făgăduise că-mi va trimite*»³.

Scrisoarea lui Negruzzi este justificată de mutarea lui Eminescu, în același an, de la Iași la București. Dar nici răspunsul lui Slavici, nici al lui Eminescu,

¹ Articolul, intitulat: *Regatul și litulatura domnului*, este identificat și reprodus la M. Eminescu, *Opere*, III, ediție îngrijită de prof. Ion Crețu, București <1938—1939>, p. 359.

² Intitulat: *Ziua răfuției* (*ibidem*, IV, p. 509). Prezența acestor versuri în două articole nesemnlate, atribuite lui Eminescu, aduce încă o dovadă în sprijinul paternității acestuia asupra articolelor, cu atît mai mult cu cît nu cunoaștem nici o altă menționare a versurilor, sau a poemului însuși, afară de cele două articole și de ms. eminescian 2307 de la Academia R.P.R.

³ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, III, Junimea, București, 1932, p. 201, reprodus la: M. Eminescu, *Opere*, vol. II. *Poezii tipărite în timpul vieții. Note și variante: De la Povestea Codrului la Luceafărul*, Ediție critică îngrijită de Perpessicius. Cu 34 de reproduceri după manuscrise, București, 1943, p. 1, n. 2. Despre *Vedenie* amintesc fugitiv G. Călinescu, *Opera lui Mihail Eminescu*, II, p. 94; Cezar Petrescu, *Luceafărul sau Romanul lui Eminescu*, XXX, p. 73 (Carmen Seculare); și, de curînd, Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris romînesc*, în «*Studii și cercetări de bibliologie*», I (1955), p. 143 n.

nu ne sînt cunoscute. Judecînd după o altă scrisoare a lui I. Negruzzi, din 1880, despre care vom vorbi mai departe, Eminescu n-a rîspuns în nici un fel. În schimb, legătura de identitate stabilită de Perpessicius între *Poemul Călugărului* și poema din manuscrisul eminescian rămîne întru totul valabilă, deoarece *Poemul Călugărului*, în titlul ad-hoc dat de Iacob Negruzzi, rezumă perfect, cum reiese din cele de mai sus, însuși titlul poemei *Vedenie*.

Recapitulînd, observăm că pînă acum se poate face numai o singură precizare: aceea că, în 1877, nici Eminescu nici Negruzzi nu cunoșteau pe autorul satirei. Aceași este situația și la 2/14 octombrie 1880, cînd Iacob Negruzzi scrie din Iași lui Eminescu, la București: «Aveai odată un manuscript interesant, al unui călugăr Varlaam; de mult te-am rugat să mi-l trimiți pentru «Convorbiri». De ce îl ții în saltar?»¹.

De astă dată — cum vedem — Negruzzi socotește drept autor pe... călugărul Varlaam, luînd astfel drept realitate o ficțiune, un simplu procedeu literar. Adăugăm că în nici unul din manuscrisele lui Eminescu nu întîlnim vreo notiță sau însemnare revelatoare, cum o asemenea indicație nu se întîlnește în nici o publicație.

După această constatare, sîntem obligați să folosim o altă cale pentru identificarea autorului.

Cu ani în urmă, V. Panopol ne-a pus la dispoziție o foaie manuscrisă, nesemnată și nedatată, autograf chirilic al bătrînului vornic Vasile Pogor (1792—1857). Foaia cuprindea un fragment din planul unei poeme inedite privitoare la Eteria de la 1821 în Moldova. Autenticitatea autografului este mai presus de orice îndoială², iar titlul sună: *Planul unei poemi epicești din celi întîmplante în Moldova în vremea Eterii*. În intenția lui Pogor, aceasta trebuia să fie o povestire, deci o poemă epică, desfășurată pe «cîntări» astfel:

• *Cîntaria întîi*

Prescriiria războiului de la Secul pîn'la aprindiria prăvării și tresnitul ci au zdrobit turnul.

Cîntaria a doa

Răpiria în nori a Pusnicului — întîmpină Raiul și Iadul.

Cîntaria al treile

Moldovenii cei vechi³ stau de giudecă faptille celor noi. Prescriiria năravurilor și a patimilor fieșticărue din feți.

Al 4-le *

Textul lui Pogor se oprește aici. Dar, chiar așa, incomplet, el ne aduce unele știri prețioase. «Cîntaria întîi» avea să fie epică: descrierea luptei de la mănăstirea Secul, încăierarea dintre turci și eteriști, încheierea luptei prin aprinderea unor butoiașe cu pulbere, într-un turn, acesta sărînd în aer împreună cu eteriștii comandași de căpitanul Iordache Olimpiotul.

Mai importantă apare enunțarea pentru «cîntaria a doa», în care este vorba de «răpiria în nori a Pusnicului» și de ajungerea lui în rai și în iad.

¹ Scrisoarea dată în întregime la I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933, p. 273.

² Se poate compara cu ms. 5288, autograf al lui Vasile Pogor-tatăl, de la Academia R.P.R., în care se găsesc mai multe lucrări literare inedite ale acestuia, mai ales traduceri.

³ Șters: bătrîni.

Enunțarea aceasta reproduce, pe scurt, cuprinsul însuși al *Vedeniei* schimnicului Varlaam și face definitiv evidente legătura și identitatea acestei poeme cu *Poemul Călugărului*, despre care scria Negruzzi.

Mai departe, « Cîntaria » a treia aduce trăsături cel puțin tot atât de precise. Am văzut cum « Cîntaria » a doua duse pe schimnicul Varlaam în cer, prin « răpirea în nori ». Indicație semnificativă, deoarece versurile din *Vedenie* dezvoltă însăși ideea urcării schimnicului Varlaam în cer, deși nu prin răpire, ci prin descătușarea sufletului de trup:

... sufletul meu cel uimit,
Lăsînd lăcașul cel putred, stîrvul meu cel puturos...
Către părintele vecinic..... s-au înălțat.

În *Vedenie*, Varlaam este de față cînd *Dreptatea* judecă pe acele fețe domnești, bisericești și boierești care păcătuiseră împotriva poporului și a țării. În « Cîntaria » a treia, *Planul* lui Pogor aduce pe scenă, în locul *Dreptății*, pe « Moldovenii cei vechi », care « stau de judecă faptele celor noi », la această judecată făcîndu-se și « prescrierea năravurilor și a patimilor fieșticăruie din feți ».

Moldovenii cei vechi apar și spre sfîrșitul poemei *Vedenie*, sub înfățișarea strămoșilor, veniți în scopul de a judeca faptele contemporanilor schimnicului Varlaam, adică a *Pusnicului*.

Simpla punere față în față a acestor două conținuturi: unul, cel din *Planul* lui Pogor, numai într-un rezumat de cîteva rînduri; al doilea, cel din *Vedenie*, dezvoltat în opt cînturi, demonstrează, pînă la evidență, identitatea dintre ele, *Planul* reprezentînd forma cea mai veche, schița în proză, a poemei *Vedenie*. Identitatea de personaje și identitatea de cuprins aduc în același timp și identitatea de autori: Vasile Pogor-tatăl, fiind autorul *Planului unei poemi epicești*, urmează că tot el este și autorul *Vedeniei* (autor rămas anonim pînă acum).

De la Vasile Pogor-tatăl cunoaștem încă un text, inedit, care întregeste pe cele două de mai sus: 98 de versuri de 15 silabe, cu care începe « Cîntaria » întîia din textul: *Eterida, facire epic-comic<ă> înprotiva întrunirii grecilor asupra Porții Otomanești*¹.

Aceste versuri reprezintă, în fond, clasică invocație din poemele homerice. Dar, în *Eterida*, invocația nu se îndreaptă către muză, ci — tratată pe un plan mai realist — se îndreaptă întîi către « condeiu meu »:

Condeiu meu, înșămnează toate cîte s-au făcut
Într-acest veac în Moldova, loc în care sint născut...
Fără să te pleci, cu parti scrisul tău a necinsti...
Serie toati, nu te temi, deși știi că ti-or huli.
Căci, oricum, vor fi și oameni dintr-acei ci ti-or fâli...
Cugetul, cari<le> iaste pururea neadormit,
Pe vinovat tot îl mustră, fie măcar și-mpietrit !

În continuare, invocația se îndreaptă către « *Adevăr* »:

Vin, Adivărule sfinte, învață al meu condeiu
Ca să scrijăliască toate după sfîntul tău temeu...
Vin, răvarsă îndrăzneală și rîvnă într-al meu pept,
Și întărești-m<i> condeiu, ci să temi a scri drept !²

¹ Academia R.P.R., ms. 5288, f. 172—175; toate manuscrisele autografe ale lui V. Pogor vin din colecția V. Panopol.

² Sublinierea noastră — E. V.

Și măcar că toți-n lume țin de năluciri și vveri
 Și să schimbă după locuri, după vremi și păveri,
 Dar folositoriu din toate, deși fricii mai supus,
 Te socotesc tot pe tine, Adivărurile, de spus!...

În sfârșit, în fragmentul păstrat din « cîntaria » întâia, *Eterida* se încheie cu invocația pe care Elada, în nefericire, o adresează lui Zeus. Pentru poet, Elada este « a dumnezeilor mumă... , dătătoaria slobozirii și pe pămînt și în ceri »...

Dacă între *Eterida* și *Planul unei poeme epicești* nu există, aparent, nici o legătură, totuși cele două texte se întregesc unul pe altul și ne ajută să reconstituim planul mai dezvoltat al poemei lui Vasile Pogor. Sau, mai degrabă, să reconstituim planurile succesive între care a șovăit alegerea poetului. Iar legătura dintre *Vedenie*, *Planul* și *Eterida*, evidentă prin identitatea și continuitatea de cuprins, se mai poate verifica formal și prin faptul că versurile din *Eterida* se prezintă întru totul asemeni celor din *Vedenie*, ca număr de silabe, felul rimei și cezura, precum — mai ales — și prin identitatea de expresii, stil și atmosferă.

★

Între manuscrisele autografe (dar tot nesemnate) ale vornicului Vasile Pogor, din colecția V. Panopol, găsim și un alt fragment versificat: *Dialog între Fire și Moldova*¹. Sînt 294 versuri de cîte 16 silabe, cu rima împerechiată și cu cezura după hemistihul de opt silabe. *Dialog* este o puternică satiră politico-socială, în care *Moldova* arată că înseși instituțiile mari, fundamentale, ale țării: divanul, vistieria, biserica etc., nu mai sînt demne de respect. Astfel:

*Divanul*² fi o dugheană, unde cumpără dreptate
 Cine dă la bani mai bine, măcar fie strîmbătate.

De asemenea:

*Vistriia*² iarăși iaste o peșteră tâlhăriască,
 Ci privighiază, în lume, omul drept să nu trăiască.
 O sistimă încumplită, care stă și să hrănești
 Vederat din dîzbrăcarla unei țări ce pătîmești...

Pentru a ilustra concret caracterul hrăpăreț și prădător nu numai al vistieriei domnești, ca instituție conducătoare a finanțelor țării, dar și al oamenilor care o slujesc, poetul adaugă că aceștia:

Pre fiil lor a be sînge fi deprind încă din fașă...

Cu același scop, dîndu-se și numele haiducilor moldoveni contemporani:

Bostan, Coman, Baba-Rada, Bujor, Căzacu și Talpă,
 Tâlharii ce bea la sînge, precum alții ar bea apă,

poetul constată că

Asămănîndu-i cu hoții ce să țiu în visterie,
 Poți a zice faptă bună, a lor felu de tâlhărie;
 Căci ei, prădători în parte, în vremi și după stare,
 Au cîștigat, prin pediapsă, de a lor vină, spălăre.

¹ Dialogul în versuri ca gen de compunere este cultivat în Moldova. Amintim un dialog intitulat: *Zîna Moldovei*, în care Zîna Moldovei dialoghează cu Moldova, despre starea jalnică în care se zbate aceasta din urmă (versurile de 15 și 16 silabe, sînt date la Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 7—8).

² Sublinierea ne aparține.

IIaiducii, deci, pentru poet, nu sînt atît de vinovați pe cît îi socoteau contemporanii. În schimb, vină mare, de adevărată tilhărie, au oamenii ce țineau de vistierie:

Dar acestora, ce prada în ivala, fara frică;
Care pe bogat dispoe și pe cei săraci îi strica;
Care din surparia țării zidesc a lor nărocire,
Care nu ții altă legi, decit acea de repire.

Pentru acești tilhari, care pradă și pe bogați ca și pe săraci, poetul nu vede cu puțință o pedeapsă venită din partea oamenilor, deoarece:

Dumnezăiasca dreptate, îndelungînd a lor vină,
Le gătești o pediapsă mai cumplită și mai plină!

Cu alt prilej, poetul — sub înfățișarea Moldovei — arată că este mîhnit nu atît pentru că așteaptă ca în Moldova:

Să să nască altă Romă, altă republică mare,
Pentru ca să dei lumii și pravili și îndreptare,

dar aceasta încă întîrzie fiind o realizare de viitor:

Ci pentru că văz nărodul tot lăsat în pătîmire.

Această stare de continuă suferință a poporului vine

... nu dintr-altă pricină, decit pentru că el n-are
Boeri, boeri cu durere și pămînteni cu îndurare!

Boieri, totuși, există! Dar cei mai mulți nu se gîndesc decit numai ca să prade poporul:

Ce folos că o mulțime, înbrăcaț cu acest nume,
Fac și treptii mîrșăvire, fac și greutate-n lume!
Că cu drepturi de neam mare, pămîntului grea povară,
În loc ca să-l ocrotească, îl d'rapină și-l oboară!

În *Dialog*, între altele, *Moldova* mai face următoarea constatare:

Încă mai hrănesc pe mine și *tagmă bisăriciască*¹
Adunari de diavoli, stare eșforiciască²...

Spre pildă a acestei enunțări este înfățișat mitropolitul Veniamin Costache, care în concepția poetului ar fi trebuit să fie un Nestor al Moldovei:

El numai, în toată vremea, poate, și fără sfială,
Domnilor să li arăti pravilă de rînduială
Și pe boeri iar să-i facă din măsuri ca să nu-ș iasă,
Ce să mîngii, să-ndrepti staria țării cea duiuasă...

Neîndeplinindu-și această menire, pe care înalta sa funcțiune i-o prescria, mitropolitul Veniamin nu ajunge a fi pentru Moldova — spune *Dialogul* — decit «crocodilul cel sălbatic, tigrul și neomenitul», arătînd că nu nevoile, interesele țării și ale turmei cuvîntătoare îi inspiră și conduc faptele, ci numai nevoile, interesele și preocupările membrilor familiei sale: Șerban Negel — fratele său, Catrina sau Ecaterina Văcărescu — soția acestuia, Neculai Canta — vărul său, și Angheli — spițerul. Aceștia îi șoptesc gîndurile și vrerile lor și îi determină vorbele și faptele. Tirada pe care *Moldova* o rostește împotriva

¹ Sublinierea ne aparține.

² Stare luciferică, diavolească (grec.).

mitropolitului Veniamin este aspră ca formă și necruțătoare ca fond; urmărind să redea adevărul, tirada ajunge să fie plină de vulgarități și chiar obscenități...

Amintim că, în *Vedenie*, mitropolitul Veniamin se întrupează dintr-un tigru, iar în *Dialog* este comparat tot cu un tigru.

La rîndul ei, *Firea* vorbește despre cei șapte mari boieri care alcătuiau protipendada¹, pe care Moldova îi numește «părinți»² și «de la dinșii apărare și așteaptă și dorește». *Firea* — fără teamă, — dă vâlul ipocriziei la o parte și îi arată sub adevărata lor înfățișare. Acești șapte «părinți» ai Moldovei de la 1821 sînt: marii logofeți Costache Ghica-Sulgearoglu, Iordache Cantacuzino-Pășcanu, Costache Balș-Ciuntu, vistiernicul Sandulache Sturza, logofătul Grigoraș Sturza — tatăl viitorului domn Mihail Sturza, vistiernicul Iordache Roznovan: «Proteu și Machiavel, sau panthir și salamandră». Despre păcatele acestor boieri de mai sus, *Firea* vorbește pe larg și fără înconjur. În sfîrșit, al 7-lea mare boier, singurul demn — după cum spune *Firea* — a fi socotit drept «stîlp» sau părinte al patriei, singurul care trebuie stimat și iubit, este logofătul Dumitrache Sturza. Versurile în care poetul îl proslăvește merită să fie reproduse, deși prozaice și învîrstate de cacofonii:

Dimitrachi Sturza iarăș, patriot cu înhierbinteală,
Di-ar avea și bogăție, ar fi, fără îndoială,
Un boieru ce rară țară ar putea să să sfiiască
Că au avut vreo dată pe-acesta să-l cumpănească.
Haractir are ca Caton, ca Brutus statornicie,
Și ca Gauniță³, sfetnic, negreșit poate să fie.
De are ceva pornire, nu-i greșală însămnată:
Iaste stricătoare-n parte, dar patriei niciodată⁴...

★

Am arătat atitudinea lui Pogor față de cei șapte «stîlpi» ai Moldovei: pe de o parte pentru că, în *Dialog* între *Fire* și *Moldova*, ei sînt caracterizați cu multă asprime și cu destul talent literar; pe de altă parte, pentru că despre unii din ei se vorbește și în *Vedenie*, în alți termeni, dar în același sens, adică sînt priviți cu aceiași ochi necruțători și inspiră aceleași sentimente de aspră critică, din cauza lipsei lor de dragoste, sau — cel puțin — de înțelegere pentru popor și patrie. Aceasta constituie dovada de fond care, adăugată la dovezile de formă date mai înainte, întărește și definitivază convingerea că *Vedenie* și *Dialog* au aceeași inspirație și același autor: Vasile Pogor-tatăl. În același timp, *Dialog* se leagă direct de *Planul unei poezii epicești* și de *Eterida*, vădind la autorul lor o consecventă atitudine de critică socială, o concepție satirică

¹ Este vorba de cei șapte mari boieri, cei mai înalți demnitari în stat și, de cele mai multe ori, și cei mai bogați, numiți «boieri de sfat» de Dimitrie Cantemir. Ei făceau parte din sfatul țării și erau următorii: marele logofăt, vornicul Țării de jos, vornicul Țării de sus, hatmanul, marele postelnic, marele spătar și marele vistier (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, <f.a.>, p. 78 — 80; vezi și p. 109. D. Cantemir pune ca al șaptelea boier de sfat pe marele paharnic, iar vistiernicul este al optulea).

² Așa precum marii dregători turci erau numiți: *Erkian-i-Devlet*, adică «stîlpii împărăției» (vezi M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în «Hrisovul», VII (1947), p. 53, 96).

³ Kaunitz, cancelarul Austriei (1711 — 1794).

⁴ Despre logofătul Dumitrachi I. Sturza, autor al unui proiect de constituție republicană, vezi Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei «republici aristo-democraticești» în Moldova, la 1802*, ed. a II-a, București, 1917, p. 17 și urm.

unitară și de largă viziune asupra înaltei clase boierești din Moldova anilor 1820—1824. Trei din aceste texte: *Planul unei poezii epicești*, *Eterida* și *Dialog între Fire și Moldova*, ne sînt cunoscute după înseși manuscrisele autografe ale lui Vasile Pogor, autorul lor; al patrulea: *Vedenie*, prezintă identitatea de viziune, de atmosferă și de amănunte cu celelalte trei, deci aparține, cum am arătat, tot aceluiași autor.

Se cunoaște și o satiră anonimă în proză, de mici proporții, răspîdită împotriva mitropolitului Veniamin la 28 decembrie 1841. Aici, moldovenii, aducîndu-i aminte de faptele sale rele, din trecut și de atunci, insistă în deosebi asupra celor noi și-i cer să renunțe la protecția pe care o acordă lui Neculai Canta, «acel mai blăstămat decît toți oamenii cîți pămîntul de la început au făcut»¹.

Deși destul de tare, această satiră, al cărei autor nu poate fi Vasile Pogor, este departe de accentele și de calitățile satirei lui Vasile Pogor. Ea arată că și alți contemporani cunoșteau și condamnav slăbiciunile și păcatele mitropolitului — ce avea să moară peste cîțiva ani.

★

În revista «Convorbiri literare» din anul 1871 găsim următoarea notă a lui Iacob Negruzzi²: «D. V. Pogor ni-a comunicat mai multe poezii, găsite între hîrțile răposatului său părinte, care, după cuprins și după formă, ne fac să presupunem că autorul este însuși bătrînul Vasile Pogor..., foarte cunoscut în timpul său ca autor a mai multor satire». În continuarea acestor rînduri se publică din amintitele poezii o lungă tiradă de 154 versuri îndreptată împotriva «evghenismului», adică împotriva boierilor fuduli pentru că au strămoși vestiți, dar ei înșiși sînt lipsiți de calități proprii. Iată cîteva pasaje:

Toți inșii societății să se socotească frați,
Și, fără părerii zadarnici, porecliri fără ființi,
Ce, cu scrumul învechimei înzestrate, timpesc minți —
Într-o unire cu toții, după firești vredniciei,
Patriei lor să slujască, la a ei nevolniciei...
Ori și cine-a slăvit țara, îndată a fost plătit,
Iar datoare, nimănuia, în veacuri nu s-a robit;
Căci ea are trebuință de slujbă și de bărbați,
Nu de oameni cu porecle și cu titluri înzestrați...

Sau:

Căci boierii dimpreună, toți de-ar fierbe în cazan,
Mă-ndoiesc să cred c-ar scoate un Scipion African...

Versurile acestea, publicate postum de Iacob Negruzzi și identificate de acesta mai mult după faptul că fuseseră găsite între hîrțile lui Vasile Pogor-tătăl, au aceeași concepție despre «evghenie» ca și alte versuri ale lui Vasile Pogor, cum sînt de pildă, versurile din *Vedenie*:

Că Dreptatea este aspră, n-are părtiniri de Eși,
Pe oameni, toți, deopotrivă fi ține și nealeși.
Că, acolo, fapta bună singură-i de socotit,

¹ Publicată de Gh. Ghibănescu în «Ioan Neculce», VI (1926—1927), Iași, 1927, p. 277—279; se menționează și un alt exemplar datat 7 ianuarie 1842. Această satiră a circulat în Moldova.

² «Convorbiri literare», V (1871), nr. 18, din 15 noiembrie, p. 291—292; vezi și I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933, p. 409, 464.

Iar nepoții cu strămoșii n-au nimica de-mpărțit!
Că fieștecare în sine îi slobod, neatârnat,
Și datoriu șa să răspundă pentru cele ce-au lucrat...

Aceeași atitudine critică, aceleași obiective, aceeași atmosferă și aceleași mijloace de expresie se regăsesc în satira împotriva «evghenismului», ca și în textele pe care le-am analizat pînă acum, așa încît atribuirea acestor versuri împotriva «evghenismului» lui Vasile Pogor-tatăl, de către Iacob Negruzzi, este îndreptățită, iar versurile capătă tot dreptul de a figura alături de celelalte lucrări satirice ale acestuia.

În sfîrșit, la argumentele date pînă acum, privind identificarea autorului probabil al poemei *Vedenie*, mai adăugăm încă unul. Între manuscrisele lui Vasile Pogor, intrate la Biblioteca Academiei R.P.R., în 1947, se găsește o foaie scrisă de acesta în chirilică; versurile 1207—1221 din poema *Vedenie*, dar lipsite de orice mențiune despre autorul și apartenența lor¹. Limba textului păstrează toate particularitățile dialectale moldovenești, așa cum vorbea și scria Vasile Pogor-tatăl, deosebindu-se în aceasta de limba copiei lui Eminescu, limbă foarte literară.

Fila aceasta aduce astfel și dovada materială — dacă mai era necesară — în sensul atribuirii definitive a poemei *Vedenie* lui Vasile Pogor.

*Vedenie*² este un titlu cu oarecare tradiție în Moldova, deoarece, în literatura religioasă călugărească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sub acest titlu circulă texte de critică a moravurilor călugărești din Moldova. Cunoaștem astfel: *Vedenia* părintelui Theodosie de la mănăstirea Neamțului, din 1797, întîmplată după moartea starețului Paisie³; sau «*Vedenia* lui Cosma monahul, înfricoșată și de folos», din 1781⁴. Din atmosfera creată de acest fel de texte, oarecum apocaliptice, își împrumută Vasile Pogor titlul și sensul general critic; dar, dincolo și la adăpostul acestui procedeu literar artificios — cunoscut și apreciat de contemporani, pentru că le asigura și un anonim protegitor — Pogor își încheagă o prezentare satirică a înaltei societăți moldovenești din vremea Eteriei⁵.

¹ Academia R.P.R., *Achiziti* 11/1947.

² «*Vedenie*» este un fel de compunere care pătrunde în Moldova venind direct de la ruși. În acest sens, semnalăm: *Vedenia lui Vasilie cel Nou...*, scrisă de călugărul Theofan, ms. slavo-rus din secolele XVIII—XIX (Academia R.P.R., ms. slav 336).

³ Publicat de <N. Iorga>, *Vedenie cuprinzînd critica moravurilor din mănăstirea Neamțului (1797)*, în «*Revista istorică*», VII (1921), p. 171—176. Am constatat că acest text este dat după ms. 4701 de la Academia R.P.R., după care și arhierul Narcis Crețulescu și-a făcut o copie cu litere latine, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea (loc. cit., ms. 5694, f. 9 v — 13 v).

⁴ Manuscris la Bibl. centrală universitară sub cota: Manuscripte Varia, Inv. A. 30937, f. 206—209; alt manuscris de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, fost al mănăstirii Ghighiu, la Academia R.P.R., ms. 2338, f. 152—156; o copie, databilă — în raport cu filigrana hîrtiei — după 1833, scrisă în Țara Romînească, ibidem ms. 6079, f. 69 v — 76; alte «*vedenii*» la Acad. R.P.R., ms. 1994, 1817, 2181; vezi și *Vedenia lui Grigorie, ucenicul lui Vasilie cel Nou* (Acad. R.P.R., ms. 2018, p. 44—118; ms. 1996, 1955, f. 45—128; întîlul scris la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, celelalte în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la mănăstirea Cernica; textul dat la O. Densușianu, *Vieța sfințului Vasilie cel Nou — după un manuscris din Paris*, în *Studii de filologie romnă*, București, 1898, p. 58—106.

⁵ Procedeu literar pe care îl găsim întrebuițat și la M. Sadoveanu, *Lacrimile ieromonahului Veniamin*, Iași, 1921.

Observăm de asemenea că încă de la începutul poemei *Vedenie*, când Varlaam pătrunde în iad, el vede că:

Un riu de foc dintre nouri se revărsa clocotind
 Și valuri tocmai ca munții se-nchipuia sclnteind...
 Rîul este elementul focului încălzitoriu
 Ș-a vînzătorilor țării lacașul osinditoriu.
 Între valuri, o mulțime de păcătoși înnota
 Și, cu stradanie, vecinic rasuflare căuta...

În acest riu de foc se perpeleau « obraze » din marea boierime a Moldovei. În linia mari, viziunea amintește un cunoscut episod din *Divina Comedie*; dar, dacă apropierea tematică este vizibilă, deosebirile de tratare poetică sînt fundamentale. Pogor nu urmează pas cu pas episodul dantesc. În *Vedenie*, rîul de foc înseamnă un moment trecător, un simplu incident introductiv, și nu un cînt, sau un episod de mare și largă semnificație. Poema romînească nu întîrzie asupra acestui moment, nu arată cu amănuntul identitatea personajelor pedepsite să se chinuiască în rîul de foc și nici nu se descriu suferințele lor, fizice și morale, ci totul se rezumă la o simplă enunțare.

Aceste personaje din *Vedenie*, foarte vag schițate, ca pentru o introducere, nu devin personaje-simboluri ca la Dante; ele rămîn numai personaje din înalta societate moldovenească, prezentate de poet în chip cu totul sumar și fără a li se da numele. Mai tîrziu, în cursul poemei, *Dreptatea* va scoate unele din aceste personaje din anonim, dar numai pedepsindu-le într-un mod doesebit, adică punîndu-le, pe rînd, în falangă și bătîndu-le nemilos, cu toiegele la tîlpi. Atunci, descrierea lor amănunțită, fizică și morală, va fi însoțită, pentru unii din ei, și de numele purtate în contemporaneitatea moldovenească. Însăși folosirea în poema *Vedenie* a falangei, instrument local de tortură, este mai expresivă, mai inteligibilă, mai aproape de contemporani, decît pedepsirea cu înotul într-un riu de foc, cum este în poema dantescă și cum prevede și Biblia. Pe de altă parte, deși, de la un capăt la celălalt, folosește intervenția divină, pe care se și întemeiază, *Vedenie* este pătrunsă organic de un spirit realist, care capătă, la nevoie și în momente culminante, un aspect în întregime anticlerical. În acest sens nu avem decît să ne gîndim la atitudinea luată față de mitropolitul Veniamin.

Pentru toate aceste motive, credem că Pogor, deși a cunoscut neîndoios opera lui Dante, s-a inspirat în fapt și din credința populară, foarte răspîndită atunci și venită din literatura religioasă, mai ales apocrifă, credință care amenință cu o astfel de pedeapsă, chin al iadului, pe cei ce făptuiau ticăloșii în timpul vieții.

★

Vrînd să judecăm valoarea generală a poemei, deși lipsa finalului stînjenește, într-o anumită măsură, aprecierea noastră, putem totuși spune că viziunea de critică socială a lui Vasile Pogor merge pînă la ultimele ei consecințe; nu cunoaște sentimentul de omenescă înduioșare în fața personajelor sale; nu șovăie și nu dă îndărăt în fața nici unei realități condamnabile și nici în fața vreunei prejudecăți, ci le prezintă pe toate și le atacă pieptiș. De aceea, la cetirea poemei, orice contemporan moldovean ar fi recunoscut imediat, în personajele sale, pe foștii și, uneori, încă actualii mari dregători ai vremii

de atunci; această recunoaștere precisă s-ar fi întimplat chiar și în cazul când personajele amintite ar fi fost prezentate în poemă fără numele lor adevărate, într-atîta trăsăturile morale și anecdoticele lor apăreau ca definitorii și specifice pentru contemporani.

Satira *Vedenie* nu reprezintă numai o simplă mărturie documentară contemporană, importantă prin fapte și atmosferă, pentru precizarea unor stări de lucruri caracteristice destrămării societății feudale din Moldova. Ea prezintă și o valoare literară deosebită, în măsură să determine, și din acest punct de vedere, o aleasă prețuire pentru — pînă acum — anonimul ei autor; precum are, în același timp, și o deosebită valoare din punctul de vedere al criticii sociale, arătîndu-ne cum marile instituții politico-sociale ale vremii: domnia, biserica, boieria etc. își destramă prestigiul în conștiința contemporanilor. Facem de asemenea cunoștință, de la început pînă la sfîrșit, cu existența unui spirit moldovenesc mare, descătușat de prejudecăți și superstiții, de prejudecata rangului social, a credinței bigote, a averii, a puterii și a numelui. Atitudinea aceasta, deși este o atitudine personală, aparținînd autorului anonim al poemei, identificat de noi în persoana lui Vasile Pogor, ne lasă totuși să descifrăm, dincolo de ea, prezența unui spirit al timpurilor noi, spirit care dărimă vechii idoli, dînd viață altor forme și făurind premisa morală a unei lumi mai bune, mai drepte. Așadar, autorul reprezintă un spirit innoitor și cu adevărat liber, care privește cu un ochi critic toate manifestările vieții contemporane din Moldova, în aspectele ei sociale și politice, dîndu-ne o viziune satirică a « inaltei » societăți moldovenești, societate croită din nemăsurat orgoliu și roasă de multiple ambiții; viziune în care, cu ajutorul procedurii literare al *Vedeniei*, se descifrează adevărul de după aparențele înșelătoare și se folosește misticismul ca artificiu literar, spre a combate și mai bine, cu înseși propriile sale arme, nedreptatea.

Este incontestabil că ne aflăm în fața operei unui scriitor adevărat, a cărei prețuire totală poate fi împiedecată numai în parte de unele greutăți de limbă (mai ales din pricina vocabularului arhaic și regional). La aceste greutăți se adaugă unele expresii pline de platitudine sau de vulgaritate, ca și simplitatea procedurii literare folosit. Dar, dincolo de aceste greutăți și non-calități, poema *Vedenie* se poate citi și astăzi cu deosebit interes, pentru atitudinea sa de critică dreaptă și necruțătoare¹, ca și pentru calitățile literare propriu-zise. Revoluționară în concepție, această operă a lui Vasile Pogor este vrednică de-a face parte din patrimoniul culturii românești², deoarece, pe lîngă semnificația și valoarea ca document istoric propriu-zis, cititorul va aprecia calitatea și orizontul larg al atitudinii critice, forța morală a scriitorului, caracterizările puternice — ca fond — și expresive — ca formă — cursivitatea versurilor și, în general, lipsa de banalitate a multora din ele. Imagini și expresii poetice, portrete, scene dramatice, dialoguri, momente tragice și momente de înălțare, zgrăvite cu un penel dibaci și drept, măresc valoarea literară a poemei și așează pe autorul lor în galeria scriitorilor preocupați de probleme sociale și politice, la a căror cunoaștere și rezolvare au adus o contribuție importantă,

¹ Capitol cu care va trebui să se completeze opera lui G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. a II-a, Iași, 1922.

² În sensul celor de mai sus va trebui dezvoltat portretul literar schițat la G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origină pînă în prezent*, București, 1941, p. 95.

prin poziția de critică etico-socială pe care au adoptat-o și au dezvoltat-o în scrierile lor.

★

Ca să înțelegem mai bine valoarea operei lui Vasile Pogor-tatăl, trebuie să avem în vedere și situația literaturii românești din acel moment, adică dintre anii 1821—1822. Atunci, în Țara Românească, era la mare cinste poezia erotică și didactică a Văcăreștilor, ca și poezia parenetică a lui Paris Momuleanu, la care se adaugă ecurile idilice: patriotice și revoluționare, ale lui Iancu Văcărescu. Ecouri similare apar și în opera istoriografică a lui Zilot Românul, lîngă care se așază și patetismul sfătos al călugărului cronicar Dionisie Eclisiarhul. Toate acestea sînt altoite în general pe fondul religios și istoriografic al producțiilor culturale de pînă atunci, unite cu fondul mistic și fabulos al literaturii populare de mare circulație (de pildă: Alexandria).

În Transilvania, Școala Ardeleană este încă în plină activitate, reușind să creeze, pe lîngă opere lingvistice și istorice, o operă de mare valoare literară: *Țiganiada* lui Ion Budai Deleanu.

În Moldova, concomitent cu traducerile din literatura franceză fără valoare (de pildă Ducray-Duminil), ale vornicului Alecu Beldiman, găsim și literatura erotică, didactico-meditativă, a marelui logofăt Costache Conachi, a cărei operă reflectează atmosfera spirituală a vremii.

Preocupările parenetice, prezente chiar și în poeziile erotice ale lui Costache Conachi, formează un climat favorabil în care atitudinea de critică socială se poate dezvolta și ridica la o înaltă potență, așa cum apare în această *Vedenie* a lui Vasile Pogor-tatăl. În felul acesta, opera lui Pogor devine reprezentativă pentru istoria literară și istoria socială a Moldovei.

★

Avînd calitățile arătate mai înainte, nu ne vom mira de prețuirea de care s-a bucurat poema *Vedenie* din partea lui Eminescu. În primul rînd, el și-a făcut o copie după originalul chirilic (astăzi pierdut), schimbînd sau îndreptînd unele cuvinte, și notînd și variantele marginale din textul chirilic. Uneori, la cuvintele pe care le îndreaptă în text, Eminescu adaugă, alături sau la marginea copiei, însăși reproducerea figurată a cuvîntului chirilic din original, spre a înlătura, în felul acesta, orice îndoială privind descifrarea. Adaosul avea în vedere faptul că descifrarea pur și simplu a formei chirilice nu dădea textului limpezimea necesară; din această cauză, Eminescu a înlocuit, uneori, direct în text, forma dezlegată din chirilică printr-un alt cuvînt, mai lămurit, mai răspîdit, sau mai literar.

Nu avem însă nici un motiv, nici un indiciu, de nici un fel, din care să putem trage concluzia că poema, în forma pe care o cunoaștem astăzi, ar fi suferit schimbări, îndreptări sau transformări mai mult sau mai puțin importante. Dimpotrivă, micile intervenții lexicale ale lui Eminescu, pe care le-am semnalat mai sus, sînt dovada cea mai grăitoare despre respectul lui față de textul, anonim încă, al lui Pogor.

Sîntem însă convinși că Eminescu a transfigurat într-o anumită măsură fonetismul prea dialectal, moldovenesc, al poemei, modernizîndu-l și apropiindu-l cît mai mult de limba literară, pe care el însuși o făurea tocmai în acel

timp. Aceasta se poate vedea din comparația între versurile 1207—1221, în manuscrisul chirilic al lui Vasile Pogor — și între aceleași versuri în transcrierea lui Eminescu, despre care am amintit mai înainte.

Prețuirea poemei de către Eminescu nu s-a oprit numai asupra valorii ei istorice, politice și sociale, ci a trecut și la aprecierea calității literare. Aceasta se vede mai întâi din faptul că reținuse unele versuri pe dinafară, după cum se constată din articolele politice de care am amintit mai înainte; și din aceea că două versuri din *Vedenie* (versurile 1103—1104):

Așa, capul, ce cu mintea toată lumea învîrtia
Și ale ei interesuri după vreme cumpănia...

ne reamintesc versurile cunoscute din *Scrisoarea I* (33—34):

Uscățiv așa cum este, gîrbovit și de nimic,
Universul fără margini e în degetul lui mic.

Iar hemistihul unui vers al lui Pogor:

Barbă lungă, minte scurtă...

ne reamintește cunoscutul vers din *Samson și Dalila*:

... poale lungi și minte scurtă...

Sintem în fața unei influențe exercitate de opera lui Vasile Pogor asupra lui Eminescu. Ea ne arată, în același timp, cită distanță poetică este între Eminescu și... Vasile Pogor-tatăl.

Dar cercetătorii poeziei eminesciene vor trebui să studieze poema *Vedenie* și din punctul de vedere al unei influențe a operei lui Vasile Pogor-tatăl manifestată nu numai în ceea ce privește motivele literare, imagini, ritmuri, dar și în ceea ce privește concepția sa de critică socială¹.

Semnificativ ni se pare și faptul că, în manuscris, anumite versuri din *Vedenie* sînt subliniate pe margine, printr-o linie verticală, trasă de Eminescu cu creionul roșu; cităm în acest sens versurile 742—754: un portret moral al lui Mihail Gr. Sturza ca pretendent la tronul Moldovei; versurile 1054—1100: descrierea unei decapitări în fața sultanului. Valoarea literară a acestor două fragmente, în deosebi a celui de al doilea, este evidentă.

Dacă Eminescu a găsit atîtea calități acestei poeme, de ce totuși n-a publicat-o, cu toate insistențele lui Iacob Negruzzi, insistențe arătate și în 1877 și în 1880? Cheia ezitării și a renunțării — pînă la urmă — stă, oare, în lipsa de final a poemei în manuscrisul original chirilic — pe care l-a avut la îndemîină? Aștepta, poate, să găsească un alt manuscris, în care să afle și finalul? Sau se gîdea să scrie el însuși acest final?

Dar de ce nu și-a publicat-o însuși autorul, Vasile Pogor-tatăl? Poate, pentru că n-o sfîrșise la timp, înaintea *Tragodiei* lui Alecu Beldiman. Dar și pentru faptul că trăia într-o epocă în care publicarea avea să-i aducă numai neajunsuri, adică persecuție din partea marii boierimi, încă la putere. Nu vine oare și lipsa sfîrșitului poemei tocmai din această constatare, care l-a

¹ Despre o influență a operei lui V. Pogor asupra lui Eminescu vorbește C. Loghin: «V. Pogor, din care se pare că s-a inspirat și M. Eminescu — după cum voi arăta cu alt prilej» (*Lepturarele lui Aron Pumnul*, în «Revista Bucovinei», I, (1942), nr. 5, p. 151). Nu cunoaștem studiul în care C. Loghin a dezvoltat această idee.

putut convinge pe autor să renunțe la opera sa? Mai ales că, în *Eterida*, invocă-
ția către *Adevăr* pomenește de această piedică morală:

Și întărește-mi condeiul, ci să temi a scri drept...

★

Aici sînt necesare cîteva lămuriri bio-bibliografice: moldovean, Vasile Pogor se naște la 1792, dintr-o familie modestă de răzeși de la Pogorăștii Iașilor, pe malul Jijiei, în ținutul Botoșanilor¹. De foarte tînr se află, ca grămătic (scriitor), la episcopia Hușilor, unde, între 1805—1806, copiază și o parte din cronica lui Miron Costin². La 15 ianuarie 1819, Scarlat Calimah voevod îl face serdar, deci intră în rîndurile micii boierimi. În sfîrșit, la 9 iulie 1822, se însoară cu Zoica — fiica răposatului Iancu Cerchez, cununat fiind de paharnicul Vasile Coroiu. Face parte din cancelaria lui Ioan Sandul Sturza voievod, care îl și ridică la rangul de mare comis, la 20 mai 1826. Se stinge din viață la Iași, la 10 decembrie 1857, după ce ajunsese la rangul de vornic și îndeplinisese importante slujbe administrative³.

Ca opere literare ale lui Vasile Pogor-tatăl trebuie menționată, în primul rînd, traducerea după *Henriada* lui Voltaire, publicată în București, la 1838⁴, precum și versurile: *Neam vine și neam trece*, apărute întii în 1839 și ajunse, curînd, foarte prețuite și răspindite printre contemporani⁵, mai ales că aceștia căutau, dincolo de încercarea de filozofare pesimistă asupra vieții, aluzii tari, sau numai răutăcioase, la adresa lui Mihail Grigorie Sturza, domnul — dar și marele latifundiar — de atunci al Moldovei. La aceste lucrări, se adaugă traduceri inedite din literatura franceză, precum și fragmente versificate de încercări literare personale (despre unele am vorbit mai înainte). Avem, în chipul acesta, o idee mai precisă despre specificul operei lui Vasile Pogor.

★

În *Dialog între Fire și Moldova* întîlnim elemente de cultură clasică și modernă care depășesc cultura mijlocie a contemporanilor săi moldoveni. Se vorbește acolo de: Bernadot din Șfezia (= Suedia), Șpilberg, Bohemia,

¹ În *Arhondologia Moldovei* (cd. Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, p. 258—260), paharnicul Constantin Sion arată origina răzășească a lui Pogor și, după schițarea vieții și carierei lui administrative, încheie cu această caracterizare plină de ură: « de departe se cunoaște că-i moșuc! ».

Precizarea asupra originii răzășești o reia și cea mai nouă biografie: V. I. Cataramă, *Sufletul Junimii: Vasile Pogor*, Iași, 1942, p. 14.

² Astăzi manuscrisul 123 de la Academia R.P.R. Manuscrisul este descris la C. Giurescu, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Istratie Dabița pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661—1705)* editat de... București, 1913, p. 41—42.

³ Altă schiță biografică sumară în articolul: *Apa la Iași* (în « Ioan Neculce », Iași, 8 (1930), p. 134) de V. Panopol, care ne-a pus la dispoziție și o schiță biografică mai dezvoltată (în ms.).

⁴ Tipărită în tipografia lui I. Eliade, sub titlul: *Henriada lui Voltaire*, tradusă de d. comisul V. Pogor, București, 1838. Manuscrisul autograf al acestei traduceri, plin de îndreptările, tot autografe, ale lui Costache Conachi, la Acad. R.P.R., ms. 5288.

⁵ Publicate întii la Brașov în « Foaie pentru minte, inimă și literatură », numărul din 18 iunie 1839; republicate în « Bucovina » din 8 iulie 1849, date și în *Lepturariu rumînesc*, IV, Viena, 1864, p. 97—100, al lui A. Pumnul, sub titlul: *Deșertăciunea lumii, răutățile ei și tristețele urmări ale faptelor rele*; precum și la N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 67. Copii la Acad. R.P.R., ms. 23 (f. 10) și 1688 (f. 437).

Atila, Aris (= Ares), Belon, Nimvrot (= Nemrod), Platon, Chicheron, Zoroastru, Confuție (= Confucius), etc., precum se dau și elemente de istoria popoarelor care au trecut sau au trăit pe pământul nostru. Pe lângă traducerea lui Voltaire, din limba franceză — de care am amintit — Pogor face versuri chiar în această limbă, unele cu prilejul morții lui Ioan Sandul Sturza voevod, în 1834. Este deci, un om înzestrat cu o bogată cultură, pentru timpul său.

★

Care este valoarea ca izvor istoric a poemei *Vedenie*? Netăgăduit, ea reprezintă un document contemporan deosebit de prețios pentru cunoașterea stării de fapt, dar mai ales a stării de spirit din Moldova anilor 1821—1824. Din *Vedenie*, înțelegem atmosfera politică și socială de atunci, aflăm amănunte despre traiul și moravurile clasei conducătoare, informații de natură economică, și cunoaștem faptele și intrigile unora din marile personaje, arătându-ni-se « critic », viața lor. Pe Alexandru Ipsilant, conducătorul Eteriei, *Vedenia* îl arată drept un « tueș bețiv ciunt », ultimul epitet raportându-se la faptul că Ipsilant pierduse mâna stângă în lupta de la Kulm, în cadrele armatei rusești. Caracterizarea acestui personaj se adâncește, adăugându-i-se alte trăsături defavorabile, caricaturale:

... netrebnicul Ipsilant,
Ce sugînd la rum și porter și la vin vechiu înghețat,
Surpa, din gură, și jilțul și trunchiul agarinesc
Și stîrpia din tot pămîntul neamul othomanicesc...

Din alte versuri aflăm prețioasa știre că ecteniile sau rugăciunile nou întocmite, în l. greacă, pentru victoria Eteriei se datoresc poetului Costache Conachi.

De asemenea, o prezentare a mitropolitului Veniamin Costache, așa cum ne dă *Vedenia*, nu întîlnim în nici un alt izvor, nici contemporan, nici de mai tîrziu; mai ales că aflăm și de existența personajelor sub a căror influență — credeau contemporanii — acesta lua toate hotărârile, adică « blestematul » său « divan »: Ecaterina sau Catrina, născută Văcărescu — soția fratelui său Șerban Negel; acesta; apoi Costache Conachi, vărul Nicolae sau Nicolache Canta (Cantacuzino) și Angheli « spișerul ».

Despre mitropolit, *Dialogul* spune că:

... în toată vremea are,
Drept pavăză și pricină, nărodul spre apărare.

Adică se arată forța socială pe care mitropolitul Veniamin Costachi se putea sprijini, spre a fi în măsură să se împotrivească samavolniciei domnești.

La fel de interesantă și unică este și prezentarea « domniței » Mărioara Sturza născută Calimah, ca și intrigile urzite de aceasta pentru a da domnia Moldovei fiului său, Mihail Grigorie Sturza (care va și ajunge pe tron, dar mai tîrziu).

Tot astfel, felul în care ne este prezentată falanga, instrument de tortură al vremii, este viu și deosebit de pitoresc, mai ales datorită faptului că poetul folosește acest prilej spre a-și vădi, și direct, atitudinea sa favorabilă celor mici și nedreptățiți. Iată, de pildă, cu ce cuvinte poruncește *Dreptatea* punerea în falangă și baterea la tălpi a marelui vistier Iordache Roset Roznovanu:

Trageți-i, ca să simțască, că iaste om pătimaș,
Ca și săracul, pe care îl muncea ca pe-un vrăjmaș,

Pe a căruia sudoare tiranilor o vindea
 Și fără milă și cuget îl prăda și-l osîndia;
 Pe care gîndia că cerul pentru dînsul l-au făcut
 Și de-a căruia suspinuri, crudul, milă n-au avut!

Menționăm, de asemenea, prezența unei confirmări literare privind importul de blăni scumpe din Rusia, cînd, vorbindu-se de îmbrăcămintea *Dreptății*, se arată că « benișul » ei avea:

Samurii de Iacurțca, negri, mărunți și aleși!

Pe de altă parte, zvonul despre otrăvirea lui Alexandru N. Suțul, domnul Țării Romînești, înregistrat ca o certitudine în *Vedenie*, este arhicunoscut istoriografiei noastre, astfel că *Vedenie*, amintindu-l, nu aduce decît încă o mărturie, contemporană, moldovenească, dar o mărturie departe de adevăr și departe de locul unde se petrecuseră faptele, valoroasă numai pentru cunoașterea atmosferei contemporane. Iar precizarea că această otrăvire a fost făptuită din porunca și cu banii lui Mihail Grigorie Suțul, domnul eterist al Moldovei, deși nouă, nu poate fi luată în seamă, mai ales pentru faptul că domnul Moldovei nu făcea parte din nici un comitet de conducere a Eteriei, ci era un simplu membru, inițiat în această asociație revoluționară de abia la 15 noiembrie 1820¹, cam cu aproape trei săptămîni înainte de îmbolnăvirea lui Alexandru Suțul voievod.

În sfîrșit, cunoaștem atitudinea potrivnică față de Eterie, a autorului, foarte mic boiernaș, atitudine care merge pînă la a da dreptate turcilor și pe care o surprindem în versurile în care *Dreptatea*, personificarea Moldovei, îi cere fostului domn Mihail Grigorie Suțul

... să spuie pricina ce l-au silit
 De s-au făcut hain Porții și cu hoții s-au unit.

Hoții din aceste versuri sînt eteriștii!

Tot împotriva Eteriei se arată autorul și atunci cînd — cum am văzut — caracterizează pe Alexandru Ipsilanti — conducătorul ei — drept « bețiv » și « tueș », ca și atunci cînd arată componența Eteriei, a *cetei sfinte*:

Arnăuții, slugi de coadă, brahari, bacali, crișmari beți;
 Masalagii, plăcintarii, argații de la odăi,
 Vezeteii de pe capre, țigani, porcari și haidăi...

Dar atitudinea filo-turcă, amintită mai sus, nu este, în realitate, decît tot un mijloc poetic de a-și exprima nemulțumirea împotriva Eteriei. Pentru că, atunci cînd arată atitudinea turcilor față de greci, poetul nu se sfiește să spună că « paloșul păgînesc... varsă fără cruțare sîngele cel creștinesc ».

Atitudinea aceasta, conjugată cu atitudinea similară a lui Alecu Beldiman, mare boier, autorul *Tragodiei*, arată că, în Moldova, opinia publică se împărțise în două tabere: de o parte, partizanii Eteriei: mari boieri, boiernași și oameni simpli; de cealaltă parte: aceleași categorii, împotriva Eteriei. Contradicția aceasta este foarte interesantă și merită să fie studiată atunci cînd se vor studia în întregime aspectele sociale și politice ale evenimentelor de la 1821 în Moldova.

¹ Vezi V. G. Mexa, *ΟΙ φιλικοί. Κατάλογος τών μελών τής φιλικής εταιρείας έκ του άρχείου Σέκερη*, Athena, 1937, nr. 514.

Alături de *Vedenie*, celelalte texte în versuri ale lui Vasile Pogor, analizate mai înainte, aduc aceleași informații contemporane, anecdotică și atmosferă: *Vedenie*, *Dialog între Fire și Moldova*, *Elerida*, se întregesc între ele și reprezintă nu numai producții literare propriu-zise, ci și un izvor istoric foarte prețios pentru cunoașterea unor aspecte ale stării de spirit din Moldova acelor timpuri tulburi, ca și pentru istoria anecdotică de atunci.

În trecut, semnalăm că poema *Vedenie* prezintă un interes deosebit și pentru istoria limbii române de la începutul secolului al XIX-lea, în Moldova. Poema folosește multe cuvinte compuse, formate prin juxtapunere de către Vasile Pogor-tatăl, pe de o parte spre a răspunde nevoilor versificației, iar pe de altă parte, spre a răspunde nevoilor de exprimare într-un chip mai precis și mai scurt. Cităm astfel: aniscrielnic (pentru letopiset), samuro-blane, însamurat etc. Dar cercetarea acestor aspecte ne-ar depărta prea mult de scopul studiului nostru ¹.

★

Mai rămîne de lămurit chipul în care manuscrisul poemei lui Vasile Pogor a ajuns în mâinile lui Eminescu. Știm că poetul, pasionat după vechile texte românești, a cercetat cu migală și a adunat multe manuscrise chirilice, în deosebi de literatură populară, folosindu-le ca îndreptar sigur în labirintul atîtor sisteme, contradicții și monstruoziități lingvistice și ortografice, în care se zbătea cultura românească de atunci. Unele din manuscrisele adunate au intrat în patrimoniul Academiei R.P.R. ².

Din nefericire, între acestea nu se găsește și originalul după care Eminescu a transcris *Vedenie* și pe care, desigur, l-a înapoiat proprietarului, pe care încă nu-l cunoaștem. Credem că trebuie de la început înlăturată posibilitatea vinderii manuscrisului, chiar de către Eminescu, deoarece numai graba înapoierii lui la proprietar ar explica amestecul unei mâini străine în transcrierea poemei: începînd cu versul 1172, textul e scris cu altă cerneală, un scris grăbit, comun și puțin ordonat — mai ales în comparație cu caligrafia de pînă atunci, a lui Eminescu: egală, armonioasă și atît de ordonată.

Știînd acum că autorul poemei este Vasile Pogor-tatăl, cercetările pentru regăsirea manuscrisului vor trebui îndreptate în această direcție.

La Iași, Eminescu a locuit cîtva timp (în august 1874) în niște încăperi ale lui Vasile Pogor-fiul, învecinate cu casa mare a acestuia ³.

Gheorghe Panu povestește că Vasile Pogor-fiul a adus o dată la Junimea, după 1872, două vechi manuscrise chirilice, găsite în podul casei sale, unde își ținea și o parte din bibliotecă: unul era o traducere, din 1780, a sentințelor morale ale lui Oxenstiern, scriere foarte mult cetită la noi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; al doilea: *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate și povești... adunate de vornicul Iordache Golescu*. Amîndouă manuscrisele au

¹ Ne vom ocupa de acest aspect în culegerea pe care o pregătim din opera lui Vasile Pogor-tatăl.

² Vezi în acest sens Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris romînesc*, în « Studii și cercetări de bibliologie », I (1955), p. 129—160 (Bibl. Acad. R.P.R.), deși nu subscriem în totul afirmațiile din acest articol.

³ Octav Minar, *Eminescu în fața justiției. Studiu de istoriografie literară*, București, <1914>, p. 14. Tot aici se afirmă că Eminescu a fost numit la Biblioteca centrală prin intervenția lui V. Pogor (p. 14—16).

fost încredințate, pentru cercetare, lui A. Lambrior¹. Acesta publică două studii în «Convorbiri literare» din 1873 și 1874² și, pe temeiul lor, trebuie interpretate spusele lui Gheorghe Panu, în sensul că manuscrisul sentințelor lui Oxenstiern i-a fost încredințat lui A. Lambrior de V. Pogor-fiul, iar manuscrisul autograf al lui Iordache Golescu îl primise același Lambrior direct de la A. G. Golescu, iar nu de la V. Pogor³.

Cercetînd manuscrisul eminescian 2307 de la Academia R.P.R., întîlnim, la început (f. 2—3) cîteva «proverbe romînești», pe care le regăsim și în ms. autograf al lui Iordache Golescu (astăzi ms. 213 de la Acad. R.P.R.), dar sînt absente, în marea lor majoritate, din extrasele reproduse în studiul publicat de Lambrior. Certitudinea că Eminescu a cercetat direct manuscrisul lui Iordache Golescu, de unde și-a transcris aceste texte, stă și în faptul că, în ms. 2306 de la Acad. R.P.R. (f. 1), Eminescu înseamnă că va extrage din Golescu, pentru cartea de lectură pe care o plănuia, următoarele texte: *Cînele credincios*, p. 831 (astăzi f. 680 v — 681); *Țăranul ministru*, p. 801 (astăzi f. 666—666 v); *Prietenul adevărat*, p. 797 (astăzi f. 664—664 v); *Mulțimea doftorilor*, p. 839 (astăzi f. 686); de asemenea, în ms. 213, autograf al lui Iordache Golescu, întîlnim două proverbe adăugate ulterior, cu litere latine și fără nici o semnătură, dar scrise de mîna lui Eminescu⁴.

În același manuscris 2307, Eminescu transcrie cîteva pagini din cugetările lui Oxenstiern și le așază îndată după extrasele de «proverbe romînești». Transcrierea este făcută după un manuscris chirilic care îi aparținea⁵. Situația topografică a acestui text în ms. 2307, îndată după extrasele din Iordache Golescu, arată că extrasele lui Eminescu din Oxenstiern vin după publicarea articolelor amintite ale lui Lambrior, adică după 1873—1874.

¹ Vezi G. Panu, *Amintiri de la «Junimea» din Iași*, București, 1908, I, p. 164—166. Vasile Pogor-fiul (20 august 1833 — 20 martie 1906), junimistul cunoscut, urmează preocupările literare ale tatălui. Între altele, cunoaștem de la el o traducere din Volney, *Ruinele sau meditații asupra revoluțiilor imperiilor*, începută la 11 martie 1859 (Academia R.P.R., ms. 5640, f. 1—25).

² A. Lambrior, *Limba romînă veche și nouă (Tălmăcirea romînească a scrierilor lui Oxenstiern)*, în «Convorbiri literare», VII (1873), nr. 9 din 1 decembrie, p. 325—334; idem, *Literatura poporană. Pilde, povăfuiri și cuvinte adevărate și povești adunate de d-nealui vornicul Iordachi Golescul, fiul răposatului banul Radul Golescul*, *ibidem*, VIII (1874), nr. 2 din 1 mai, p. 66—83.

³ A. G. Golescu îl dăruiește, în 1882, Academiei Romîne, unde astăzi poartă nr. 213. În legătură cu acest manuscris, vezi M. Eminescu, *Literatura populară*, ed. II, comentată de D. Murărașu, Craiova, <1941>, p. 50—51.

⁴ Academia R.P.R., ms. 213, f. 14 și 16. În extrasele sale, Eminescu își copiază numai textul proverbelor, fără explicațiile date, între paranteze, de Iordache Golescu, pe cînd Lambrior reproduce și aceste explicații. Rămîne de cercetat cu atenție dacă textele care vin imediat după *Vedenie* (ms. 2307, f. 26—27) sînt scoase tot din manuscrisul lui Iordache Golescu.

⁵ Ms. 2307, f. 4—5, sub titlul: *Pentru pustietate sau singurătate. Pentru vin (Din cugetările lui Oxenstiern*. Traducere din 1750). Vezi și D. Murărașu, *Eminescu și Oxenstiern*. (Extras din revista «Făt-Frumos», nr. 5, oct. 1936, Cernăuți), București, 1936. Primul capitol: *Pentru pustietate sau singurătate* este transcris, după ms. eminescian, la D. Murărașu, *op. cit.*, ca și la M. Eminescu, *Opere*, vol. III, p. 14... ediția Perpessicius. Despre un ms. Oxenstiern, proprietatea lui Eminescu, amintește M. Gaster, *Chrestomația romînă...*, II, Leipzig—București, 1891, p. 46—49. La Academia R.P.R., se găsesc mai multe manuscrise cuprinzînd cugetările lui Oxenstiern (ms. 96, 109, 147, 265, 2773, 6086, 6137). Un fragment în traducere greacă, *ibidem*, ms. grec 6, f. 45—45 v.

Este de remarcat că nici Gh. Panu nici Lambrior nu amintesc de nici un manuscris — de la V. Pogor-fiul, sau din altă parte — cuprinzînd poema *Vedenie*. În schimb, Iacob Negruzzi, cum am văzut mai sus, primește de la V. Pogor-fiul mai multe «poezii» care, «după cuprins și după formă» par a fi ale lui V. Pogor-tatăl și publică una din ele: *Evghenismul*, în «Convorbiri literare» din 15 noiembrie 1871.

Între hîrțile «comunicate» atunci lui Iacob Negruzzi, va fi fost oare și *Vedenie*? Aceasta prea puțin pare posibil, deși între aceleași hîrtii au mai fost și alte versuri: de pildă: *Oubli*, versuri scrise de V. Pogor-tatăl la moartea fostului domn Ioan Sandul Sturza (1834) și regăsite de curînd, nepublicate, între hîrțile rămase de la Iacob Negruzzi¹.

Putem reconstitui, deci, ipotetic, drumul pe care l-a urmat manuscrisul lui Vasile Pogor-tatăl. Fiul acestuia, cunoscutul junimist, îl va fi încredințat lui Eminescu, după 1872, adică după intrarea acestuia la «Junimea», dar cînd anume, vom vedea mai departe. Eminescu a convenit cu Iacob Negruzzi să transcrie manuscrisul și să-l dea spre publicare, în întregime sau în extrase, în «Convorbiri literare», poate refăcut, poate însoțit de un studiu. Pentru că articolul făgăduit nu mai venea, intervine Negruzzi — cum am văzut — în noiembrie 1877, cerînd prin Slavici ca Eminescu să trimită *Poemul Călugărului*, adică *Vedenie*, pentru revistă. Neprimind nici un răspuns, Negruzzi intervine din nou, în octombrie 1880, de astădată direct la Eminescu, tot fără succes.

Dacă manuscrisul lui Iordache Golescu și manuscrisul cugetărilor lui Oxenstiern au putut fi cercetate de Eminescu între 1873—1874, adică după publicarea articolelor lui Lambrior, manuscrisul lui Pogor: *Vedenie* l-a putut avea în mîna mai tîrziu. Între august 1874 — iulie 1875, Eminescu funcționează ca bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iași, cînd preocupările pentru cărți și manuscrise vechi românești îi sînt prezente și prin funcțiunea pe care o îndeplinește². În această perioadă, viața lui Eminescu este oarecum mai așezată și el poate lucra chiar la bibliotecă. Caligrafia manuscrisului 2307, în care este transcrisă *Vedenie*, este specifică scrisului eminescian din anii 1874—1875³.

În același manuscris am văzut că sînt transcrise texte din Iordache Golescu și Oxenstiern, iar în continuarea lor este și traducerea, neterminată, a unei gramatici a limbii slave⁴, precum și copia unui manuscris din 1872:

¹ *Oubli* este încă inedită. O reproducem în anexe, spre a înfățișa și un alt aspect al atitudinii critice a lui V. Pogor.

² Vezi G. Zane, *Cîteva știri despre M. Eminescu*, în «Revista fundațiilor regale», VI (1939), nr. 2, p. 317—326.

³ În acest sens se poate face comparație cu ms. 2306 de la Acad. R.P.R., datat 1875—1876.

⁴ Perpessicius amintea că în ms. 2307 se află «un breviar de gramatică slavă și un glosar» (M. Eminescu, *Opere*, III, p. 116). În adevăr, începînd cu f. 36, Eminescu transcrie o gramatică sistematică și savantă a limbii slave, însoțind-o și de un vocabular slavo-român. Din terminologia întrebuițată ne dăm seama că este vorba de o traducere din limba germană, mai ales că în text sînt citați Schleicher și Miklosich (f. 41—42). Dar nu întîlnim nici o altă indicație din care să înțelegem dacă ne aflăm efectiv în fața unei traduceri, sau numai a unei compilări. Cercetînd anăunșit, ne-am lămurit că textul lui Eminescu nu redă, cum ne-am fi așteptat, nimic din lucrarea lui F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Viena, 1852—1856; și nici din A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen*, Weimar, 1871; ci este traducerea lucrării lui

*Întrebările din partea Bucovinei și răspunsurile din partea boierilor Moldovei*¹. Toate acestea arată la Eminescu o adâncă și variată activitate pentru cunoașterea trecutului țării, activitate susținută concomitent pe mai multe planuri. Adăugăm la aceasta și faptul că, pe lângă cumpărături de cărți și manuscrise românești vechi, pentru Biblioteca centrală din Iași — unde funcționa — Eminescu propune, în prima jumătate a anului 1875, cercetarea și eventual cumpărarea și a unui manuscris chirilic cuprinzând un lexicon slavo-român și o gramatică a limbii slave, manuscris prezentat de I. Codrescu².

A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (alt Kirchenlavischen) Sprache Grammatik. Texte, Glossar...* Weimar 1871.

Manualul acesta al lui Leskien, devenit curînd clasic și tipărit apoi în nenumărate ediții, își grupează astfel conținutul: *Gramatica*, p. 1—72; *Textele*, p. 73—176; *Glosarul*, p. 177—245. Eminescu traduce *Gramatica*, de la început pînă la p. 54, n. 3 inclusiv. Transcrie și traduce și *Glosarul* pînă la cuvîntul *пoмннати* inclusiv, dar îl fragmentează pe litere și-l introduce, astfel fragmentat, după diverse capitole din *Gramatică*, încît face, oarecum, corp comun cu aceasta. Trebuie să semnalăm că Eminescu procedează la fel și cînd traduce lucrarea lui F. Bopp, *Kritische Grammatik der Sanscrita-Sprache*, după ed. IV, Berlin, 1868, intercalînd în text și vreo 50 de pagini din *Glossarium comparativum linguae sanscritae*, Berlin, 1867, al aceluiași autor (vezi Radu Manoliu, *O traducere a lui Eminescu (Gramatica sanscrită)* în « Arhiva », Iași, XVIII (1907), p. 415—416).

Începutul *Gramaticii* lui Leskien, în traducerea lui Eminescu, este prefăcut, dezvoltat și îmbogățit cu observații personale ale poetului, pe baza unui material lingvistic și chirilic românesc, inedit. De asemenea el îmbogățește și traducerea *Glosarului* cu observații și material lingvistic propriu limbii romîne (vezi d. p. ms. 2307, f. 115 jos).

Traducerea manualului lui Leskien merită să fie studiată foarte amănunțit, mai ales că reprezintă un act deosebit de important pentru cultura romînească și, totdeodată, o serioasă intenție a lui Eminescu de a studia, direct, vechile texte slavo-romîne. Credem că această serioasă intenție se mai poate vedea și se leagă și cu faptul că în același manuscris (f. 163), el începuse transcrierea, în caractere chirilice, a unui document slav de la Alexandru cel Bun (transcriere oprită la primele patru rînduri), precedînd-o de un titlu de rubrică « *Documente din ale Sf. Spiridon* ».

S-ar putea ca Eminescu să se fi gîndit și la folosirea textelor slavo-romîne ca material de aplicație al manualului de gramatică slavă (pe care-l traducea și-l prelucra totdeodată), în locul textelor religioase vechi slave date de Leskien, unele prea depărtate de nevoile directe și imediate ale culturii noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preocupată, atunci, de adunarea materialului istoric privitor la țara noastră; în acest scop, Eminescu începuse să lucreze în bogata și inexplorata, pînă atunci, arhivă a Spiridoniei de la Iași. Cercetări speciale ar regăsi desigur urmele trecerii lui Eminescu pe acolo (cerere, semnături în registre etc.).

În legătură cu cercetările în arhiva Spiridoniei, semnalăm că în « *Columna* lui Traian » (București, 1876, p. 502), A. D. Xenopol publică unele « *Documente inedite din arhivul S-t. Spiridon din Iași* », după copiile făcute de un tînr, Cernescu, mort cu un an înainte. Deci, cercetarea acestei arhive se făcuse de Cernescu aproape în același timp cu Eminescu.

Amintim, de asemenea, că preocupări privitoare la alfabetul chirilic mai tîrziu și în alte msse eminesciene de la Acad. R.P.R. Astfel, în ms. 2306 (f. 86) găsim *Decebal* cu litere chirilice; iar la f. 50 se reproduce alfabetul glagolitic; în ms. 2669, din mai 1875, se dau cifrele chirilice (60—60 ѵ) și copia unor însemnări slave și chirilice; în ms. 2281, f. 120 v., cîteva majuscule chirilice reproduse după un ms. pe care nu-l cunoaștem; în ms. 2292, f. 56, semnătura lui Eminescu, în chirilice; alt text chirilic: *le mie dette* (= datoriiile mele), *ibidem*, f. 17—19 (informația din urmă comunicată de Perpessicius).

¹ Transcrise după un manuscris incomplet. Textul acesta, extrem de interesant pentru vechile instituții ale Moldovei, este publicat mai tîrziu, după o copie contemporană completă (Academia R.P.R., XXII 291), în *Uricariul*, XI, Iași, 1889, p. 252—268.

² Arhivele statului, *M. Instrucțiunii. Div. Școalelor*, dos. 2846/1875. Eminescu face această propunere cu adresa nr. 2 din 17 ianuarie 1875; dar, neprimind nici un răspuns, revine cu adresa nr. 30 din 21 iunie. În sfîrșit, la 9 august, Cezar Bolliac, însărcinat de Min. Instrucțiunii să cerceteze manuscrisul, referă că este din secolul al XVIII-lea și fără mare impor-

Traducerea gramaticii slave din ms. 2307 — despre care am amintit —, caligrafiată de Eminescu cu atîta îngrijire, traducere plină de observații personale, dar neterminată, presupune o stabilitate în lucru, deci în funcțiune, și, în același timp, o funcțiune mai liniștită, apropiată de astfel de preocupări. Credem că nu ne înșelăm dacă apreciem că ms. 2307 a fost scris, în cea mai mare parte, în perioada cît Eminescu a fost bibliotecar, între august 1874 — iulie 1875, și anume în prima parte a acestei perioade (aici intră și transcrierea poemei *Vedenie*); iar traducerea, rămasă neterminată, a *Gramaticii* slave ar corespunde cu ultima parte a acestei perioade, după care a urmat înlocuirea din postul de bibliotecar, ceea ce l-a împiedecat, evident, să-și mai urmeze lucrul. În continuare, perioada de revizor școlar și de profesor-suplinitor de limba germană nu i-au mai îngăduit răgazul și, poate, nici el n-a mai avut la îndemînă textul tipărit al gramaticii slave a lui Leskien, pentru reluarea lucrului.

★

Înceind, ținem să arătăm că insistența pe care am pus-o, de-a lungul atîtor pagini, spre a lămuri cît mai multe din aspectele legate de această poemă satirică numită *Vedenie* pornește, mai ales, din dorința de a restitui patrimoniului nostru literar o operă de care a fost văduvit și un scriitor: Vasile Pogor-tatăl, pe care — fără să-l ignoreze — istoria noastră literară nu l-a cunoscut și apreciat îndeajuns, și nici în ceea ce-i era propriu și semnificativ. Dar, în egală măsură, ne-a călăuzit și dorința de a restitui patrimoniului istoriografiei noastre o operă de valoare, necesară pentru cunoașterea și înțelegerea stărilor de spirit și a frământărilor înnoitoare de la începutul secolului al XIX-lea, din Moldova. În același timp, prin aceasta, se lămuresc și unele din preocupările literare ale lui Eminescu, precum și prețuirea pe care acesta a avut-o pentru poema, încă anonimă, datorită lui Pogor. Nădăjduim că demonstrația a fost convingătoare și că, pe viitor, Vasile Pogor-tatăl va fi așezat la locul pe care îl merită, în primul rînd ca scriitor-luptător social, în Moldova anului 1821.

A N E X E

I

Vedenie, ce au văzut un schimnic Varlaam de la mînăstirea Secul din Moldova, la anul de la zidirea lumii 7329, iar de la intruparea mîntuitorului nostru I<Isu>s Hr<Istos>, 1821.

(M a n u s c r i p t)

Varlaam, zmerit călugăr și păcătos muritoriu,
Cu metania la Secul de demult petrecătoriu,
Scriu vedenia, pre care Domnul mi-au descoperit
Cînd, cuprins de întristare, sufletul meu cel uimit,

tanță. Nu cunoaștem urmarea, cu atît mai mult cu cît Eminescu, la acea dată, nu mai era bibliotecar. Cele două adrese ale lui Eminescu sînt reproduse la G. Zane, *op. cit.*, p. 320—321; la p. 317—326, se arată activitatea ca bibliotecar a lui Eminescu. Manuscrisul lexiconului se păstrează astăzi la Acad. R.P.R., ms. 312 (vezi în acest sens Al. Elian, *op. cit.*, p. 312).

¹ Academia R.P.R., ms. 2307, f. 6-24.

- 5 Lăsînd lăcaşul cel putred, stîrvul meu cel puturos,
Gol de patimi mincinoase şi, curat şi luminos,
Cătră părintele vecinic, cătră al meu ziditoriu
S-au înnălţat, să asculte al său glas nemuritoriu;
S-au înnălţat ca să vază adevărul cel curat,
- 10 Pentru care pustiirea ţării noastre s-au tîmplat;
Cînd o hoardă ticăloasă, a grecilor blăstămaţi,
Rătăcind prin munţi şi peşteri, goli, flămânzi şi însătaţi,
Tîrîia nenorocirea, ce pe dînşii îi vîna,
În tot locul, unde, capul, ticăloşii, îşi pleca;
- 15 Cînd aceştia, cu totul văzîndu-se-ncungiuoraţi
Şi de urgia cerească şi de turcii împresuraţi,
Au năvălit ca să afle, prădătorii, adăpost
În mănăstirile sfinte şi sub zidiul lor cel prost;
Cînd s-au încuibat în Secul cei de sfinte prădători
- 20 Şi au tras asupra-şi oastea turcilor răsplătitori;
Cînd turcii, ca să stîrpscă răul cel înveninat,
Din mireneşti şi din sfinte, nimica nu au cruţat;
Cînd au hotărît stricarea lăcaşului celui sfînt,
Sub a căruia sdrobire hoţii au aflat mormînt.
- 25 Cînd am văzut cum că turcii mănăstirea au încins!
Şi cu foc şi cu vâpae cele sfinte au cuprins;
Cînd para şi cu strigarea, a furilor celor fripţi,
Se suia cu repegiune pîn-la nouri cerniţi:
O jale, o slăbiciune, o gîndire m-au cuprins
- 30 Şi a mele simţiri toate întru mine s-au închis.
Un trăsnet de tun, prea groaznic, în uimire m-au adus
Şi simţirea omenească şi vederea mi-au apus.
Şi într-această uimire priviu cele ce-oiu să scriu!
Pe care bez¹ trup, sau² afară, de m-am văzut, nu o ştiu.
- 35 Un nour des, deodată, foarte gros şi-ntunecat,
Pogorîndu-se din ceruri, pe mine m-au ridicat
Şi-înnălţându-mă în slavă, am auzit pre pămînt
Un clocot, ca <şi> cînd munţii deodată s-au ponorît.
Strigări, plîngeri şi suspinuri preste tot locul auziam
- 40 Şi în toată ţara noastră numai bejănie vedeam;
Grecii, turcii şi tâlharii pretutindene prădă
Şi, norodul, lăcomiei, jalnică jertfă se dă.
Fără păstoriu, fără cîrmă, de groază, spaimă, cuprîns,
De răpştire în tot locul, de fier şi de foc învîns,
- 45 Lăsînd tristele lăcaşuri, întru care fi prădă,
Bărbatul pe-a sa şoţie, maica pe fiu lepădă;
Şi, cum putea, goli, săracii, de toate a lor lipsiţi,
Îi vedeam prin munţi, prin peşteri şi prin codri rătăciţi
Şi cu cînt se mîntuise, de eterişti neluat —
- 50 Ce răşboiul pentru lege numai creştini au prădat —

¹ Cuvînt dat în chirilică: с<<>з.

² Cuvînt dat şi în chirilică (în paranteze): сав.

- Acelea prin carantine le vindea, le cheltuia,
 Și altor creștini *cinovnici*¹ de silă le dăruia...
 Cu ești însă de la lume cătră ceriu mă înălțam,
 Priveliștea cea duioasă din vedere o scăpam,
 55 Și-n sfrșit, cu depărtarea, nimica nu mai vedeam,
 Decît numai clocot mare și ne-nșeles auziam.
- Dar și acest huiet strașnic în tropot² s-au prefăcut
 Și-nnapoia mea deodată văzuiu o sferă de lut,
 Care avea ochi și gură și urechi de auzit,
 60 Dar în care niciodată priceperea n-au lucit.
 După dînsa o mulțime de noroade alerga
 Și răsplătirea din ceriuri împotiva ei³ striga.
 Un lucru de foc cu fulger⁴ pe acest ghem îl gonja
 Și spaima și turbăciunea în ochii lui se vedea.
 65 Nu mergea pe cale dreaptă, ci pururea⁴ șuvăit,
 În tot locul de noroade și de fulgere gonit.
 În sfrșit, această gloată, ajungînd, mă-npresuri
 Și acolo cu mulțimea și pe mine mă⁵ tîri.
 Ah! ce groaznică strigare, ah! ce huet încumplit!
- 70 Ce năvală fioroasă, ce țipăt și ce sfrșnit!
 Tineri, bătrîni și maice, prunci, văduvi, săraci, bogați,
 Toți aleargă întru una, toți cu hulă într-armați,
 Toți, toți strigă răsbunare, toți cereau neîncetat
 Răsplătire și osîndă peste boțul blăstămat!
- 75 Dar din sgomotul cel mare o tăcere se făcu
 Și aerul în văpae deodată se prefăcu,
 Și, prin trăsnete, prin fulger, cerurile s-au deschis,
 Care iar, cu huet groaznic, primindu-ne, s-au închis.
 Un rîu de foc dintre nouri se revărsa clocotînd
- 80 Și valuri tocmai ca munții se-nchipuia scînteind:
 Acolo se zice iadul, loc, greșiților, gătit,
 Și acelor ce în pradă turma lor au părăsit.
 Acolo este comoara trăsnetului arzătoriu
 Și de-acolo se pornește fulgerul detunătoriu,
- 85 A valurilor lovire, în vuetul ce auzeam
 Și scînteile lor, focul, cari prin nouri priveam.
 Rîul este elementul focului încălzitoriu
 Și-a vânzătorilor țării lăcașul osînditoriu...
 Între valuri, o mulțime de păcătoși înnota
- 90 Și cu strădanie, vecinic, răsuflare căuta;
 Dar aceasta de la dînșii zbura pururea ușor,
 Însufflîndu-li simțire, nădejde numai și dor.

¹ Subliniat în text.

² Finala «ot» dată și în chirilică (în paranteze): от.

³ Cuvînt reprodus și în chirilică, în paranteze (иш).

⁴ În paranteze drepte: șovăind.

⁵ În text: pe.

- O namilă-nfricoșată dintr-acei rțu se ivi
 Și boțul de lut de o dată cu strășnicie sorbi
 95 Și cu un glas ca de vifor cătră norod au strigat:
 – Veniți, să vedeți osnda acestui boț de păcat!
 După aceasta, cutremur foarte mare s-au făcut
 Și acele locuri strașnici într-alt chip s-au prefăcut,
 Cît nici rțu de foc, nici fiară, nici nour a mai rămas
 100 Nici fulger pe cer, nici trăsnet, nici acei de vifor glas
 Nu s-au auzit cu totul, o liniște s-au făcut
 Și o altă lume nouă de o dată am văzut.

C a p a l d o i l e a

- Ne-am aflat pe un șes verde, cu copaci împodobit
 Și de rțuri liniștite în multe laturi stropit;
 105 Cu crini, mersinnă¹, aloe, cu trandafiri sămănat,
 Cu garofe de ostroave cîmpul era presărat;
 Mireasma cea mai plăcută acolo se miroșia
 Și văduhul cel mai dulce acolo ne-nsufleția.
 Se părea cum că simțirea din noi s-au învioșat,
 110 Dup-atțtă grozăvie ce-nainte au cercat.
 Și viindu-ne în sine, unde ne aflăm, întrebam,
 Necunoscînd noi pămîntul, priste carele îmblam.
 Acolo o curte mare și lucrată minunat,
 Înainte-ne, de o dată, ni s-au și înfășoșat.
 115 Frum'sășile din afară ale acestui palat,
 Vrednice de a se scrie, precum și de lăudat,
 Le las neprescrise toate, nu doar pentru vr-un năcaz,
 Ci pentru că în vedenii ele nu au loc, nici haz;
 Dar, ce-am văzut înlăuntru, am poruncă să le scriu
 120 Tocmai cum s-au făcut toate, cum au fost și cum le știu.
 Necedincioșii vor zice că sînt, poate, iscodire,
 Dar pe dîșșii îi așteaptă schingiuri fără continare.
 Ticăloșii ! Ticăloșii ! N-au văzut rțul de foc,
 Nu știu munca, ce-i așteaptă și a lor durelnic loc !
 125 N-au văzut pentru bărfele ce schingiu groaznic e gătit !
 Căci ar înghiți atuncia veninul cel otrăvit,
 Și n-ar mai bărfi, săracii, precum sînt obicînuți,
 Împrotiva celor sfînte și a celor ce-s sfînțiți !
 Dar nici trebuie s-asculte hula lor, un înțelept,
 130 Ci să creadă cum că toate cîte-s scrise sînt și drept.
 Acolo era o sală², largă și fără sfărșit
 Și în mijloc un jilț mare, foarte, foarte-mpodobit.
 El era-n chip de luceafăr foarte iscusit lucrat
 Și cu mii de milioane de raze înfășurat.
 135 Un soare ședea deasupra, [ca] ca un cuiu pironit,
 Luna și alte planete împrejur sta umilit;
 De-a dreapta ședea un inger, cumpănă mare fiind,

¹ Cuvînt dat și în chirilică (în paranteze): мѣрщина.

² În text: șală.

- Și den-a stînga un altul, cu o sabie lucind.
 Pre scaun ședea o doamnă prea măreață și cu chip,
 140 Moldovenește-mbrăcată, cu straițe de șal și sip,
 Dar însă de moda veche, cu benișul cu cobur,
 Amîndouă cu feți albe și blănite cu samur,
 Iar tanele mai late de cum le purta la Eși
 Și samurii de Iacurțca¹, negri, mărunți și aleși.
- 145 Intrînd, am picat cu toții cu fețele la pămînt,
 Înțelegînd c-a Dreptății acolo-i scaunul sfînt.
 — Sculați, nărod ! *, au zis doamna, cu un glas prea mîngăios,
 Dar statornic cu rostirea și măreț și fioros.
 — « Sculați ! Eu cunosc pricina pentru care ați venit
- 150 « La scaunul slavei mele, cel de veacuri întărit !
 « Moldoveni, munteni și alții, dreptatea voastră o știu,
 « În isvodul nemuririi am poruncit de o scriu.
 « Acolo va sta în veacuri, milă pentru voi solind,
 « Și, prădătorilor, muncă și hulă pricinuind.
- 155 « Adevărul, nu se poate ca să-l ascundă în veci !
 « El se desleagă și scapă din orice noduri și clenci !
 « Dar pentru acum, deodată, iată, veți fi mulțămîți,
 « Ca să aducă de față vinovații, ce pîrșiți *.

C a p a l t r e i l e a

- O minune! necuprinsă de gîndul cel omenesc !
 160 Iată că veniră fiara, de care vă pomenesc,
 Și cu bale multe foarte borîră boțul de lut,
 Care se părea că este acum surd și chior și mut.
 Atuncea doamna strigară chiar cătră mine curat:
 — Varlaam să scrie toate, în stihuri ș-adevărat,
- 165 « Câte-ai văzut pln-aice și câte vei mai vedê,
 « C-or să se plinească toate, la vremea ce s-a cădê !
 « Vin cu bățul și-l lovește pe mutul cel pîngărit,
 « Pentru ca să se disfacă din ceea ce-i impietrit *...
 L-am lovit și, o minune ! O lucru înfricoșat !
- 170 Văzui un domn deodată din boț că s-au disbrînat.
 Om tînăr părea la vristă, la stat și la chip frumos,
 Dar se cunoștea din față că-i viclean și mincinos.
 Pe acest domn niciodată aievea nu l-am văzut,
 Decît numai cînd eșiră din boțul acel de lut.
- 175 Dar credeți, frați de scriptură, că de-aș ști a zugrăvi,
 L-aș închipui întocmai cum este, făr-a greși !
 Lăsînd chipul de o parte, el a eșit îmbrăcat
 Cu podoaba cea domnească și în samur îngîmfat ;
 Cabanița de de-asupra era toată de samur,
- 180 Dedesupt, de-aceeași blană, giubea albă de buhur ;
 În cap avea gugiumană tot de samur și aleși,

¹ În text: Iacurțca ; iar mai departe în chirilică: ИАКУРЦКА (în paranteză).

- Negri, potriviți de-o apă¹, mărunței la păr și deși;
Dintr-o sivaè de Hindii², cu fir, avea antereu,
Era încins c-un șal negru, foarte frumos, scump și greu.
- 185 Dar hainele-acestea scumpe și blanele de samur<i>
Sint dovezi de desfrinare și dovezi de-apucături.
Eșind din boț, el îndată la doamna s-au închinat
Și-nnaintea ei, cu frică, domnul acesta au stat.
Doamna i-a zis ca să spue ce pricină l-au silit,
- 190 De au lăsat țara-n pradă și cu grecii s-au unit.
El au început birfele de partid³ a înșira,
Voind, oarecum, cu-acele pe sine a se-ndrepta.
Dar cu pilda unui prințip din Ștezia⁴, Bernardot⁵,
Norodul, întâmpinându-l, l-au și amuțit de tot.
- 195 Atunci doamna, c-o minie care nu-i de povestit:
— Falangă! Falangă-ndată să aduc' l — au poruncit.
• Așa, de voie, nu spune, acest cline prefăcut l
• Ci de-l voui bate la talpe, iar nu la roată sau⁶ cnut,
• El va și trăi ș-a spune cîte le știe curat l
- 200 • Ca Șpilberg la voi nu este⁷; ci bateți pe vinovat,
• Și dobrosuri mincinoase nu vă trudiți a lua,
• Liman viclenilor lotri și chip vădit de-a scăpa l
• Ci bătîndu-i la tălpi bine, a lor vină ei o spun
• Și, după faptă, pedepsei, tâlharii toți se supun •.
- 205 Vorba bine nu sffrșise și falanga au sosit.
El ingenunchie la doamna, dar îndată l-au smuncit
Și, tîrîndu-l, îl întinse acolo, pe un covor,
Îl disculțară de mescii și de colțuni binișor,
Și așa, cu toți samurii, cum se afla îngîmfat,
- 210 Vodă se văzu deodată în falangă spănzurat,
Și a sale domnești talpe, cît de fragede și moi,
Cît de gingașe și albe, evgheniste⁸ și de soiu,
Sta gătite spre bătaie și doi slujbași aștepta
Cu toiegele în mînă, gata a le măsura.
- 215 Iar măria sa, pre spate și în samur răsturnat,
Cu picioarele-n falangă, să ruga neîncetat.
Dar în zadar au fost toate, că soarta nu l-au trecut,
Ci a-l bate cu toiege pre talpe au început.
Ah! Ce lucru strașnic foarte acolo s-au prilejit,
- 220 Pe un domn la tălpi să-l bată, lucru nu ș-au auzit!
Dar, cu toate-acestea, iată că se poate, s-au putut!

¹ În paranteze, forma chirilică: дѣо анѣ; în text: din apă.

² Idem: сиваи дѣ хиндѣнн.

³ În text: patriid.

⁴ Suedia.

⁵ Bernadotte, mareșal francez, ajuns rege al Suediei (1818-1844).

⁶ Pe margine notată varianta: rusește cu.

⁷ Pe margine: La voi, Sibir nu se află.

⁸ În text: evghenisă.

- Pre scurt, această tămplare cu ochii miei am văzut.
 Cu toate că-mi spunea unul — om, se părea, învățat —
 C-ar fi bătut la falangă¹ și pe domnul Ipsilant ;
- 225 Precum și pe alții încă dintre domni și veziri tari,
 Acolo îi muncesc strașnic, fie măcar cît de mari,
 Și căci'naintea dreptății oamenii nu-s osăbiți,
 Sînt judecați după fapte, iar nu după neam și spiți;
 Că se dă la mulți și schingiuri, fie măcar împărat,
- 230 Părtinire și dvoreanstfă² acolo n-au învățat !
 Într-această vreme însă toiegitul tot urma
 Și vodă, cu suflet mare, hotărâse a răbda ;
 Că nu-i era de bătae, cîtu-i era de afront,
 Priivindu-se pe sine defăimat în așa pont.
- 235 Îl întreba ca să spue pricina, ce l-au silit
 De s-au făcut hain Porții și cu hoții s-au unit.
 El însă scrișnea cu dinții și cu ochiul încrunțat,
 Cu sălbatecă tăcere, cu răbdare de mierat,
 Defăima toată durerea ce pe talpe suferia
- 240 Și într-adevăr pricina a mărturisii nu vrea.
 Doamna însă, cu mînie, striga să-i deie la tălpi ;
 — Că-i spune, zicea lui vodă, « măcar să plesnești, să crăpi ! »
 Începînd dar și slujbașii a trage mai îndesat,
 Tălpile pe multe locuri i-au plesnit și au crăpat.
- 245 Un gligan din munții Dornei, de lance fiind rănit,
 Aspumînd de turbăciune și de cotei țahnăit³,
 Nu se pare mai sălbatec, deși gata a cicni⁴
 Decît vodă, cînd văzură sîngele său a țîșni ;
 Cînd văzură cum că curge pîntre degete în jos,
- 250 Cum că-i roșește samurul cel mai negru și frumos.
 Cînd începu să-l stropească și pe dînsul pe obraz,
 Atunci sufletul în fine se clătină cu năcaz
 Și dorea mai bine moartea, decît să fie silit
 Ca să spue adevărul, de răbdare părăsit.
- 255 Dar vai ! moartea nu sosește cîndu-i omul în necaz⁵,
 Decît nu mai cînd de dînsa ș-a gândi nu face haz !
 Așa dar, cu toiegitul tot în sporire mergînd
 Și vodă, de la o vreme, a răbda ne mai putînd,
 Începură a se sbate, a scăpa văitături,
- 260 A se sîgreci, a se-ntinde, a se vîrcoli-n samuri,
 A se ridica în coate, a se sbuciuma cumplit,
 A se sălta spre falangă, ș-a se ruga umilit :
 — Ah ! mă rog, stăpînă doamnă ! îl auzirăm strigînd,
 Înnecat de suspinare și chiar cu lacrimi plîngînd.

¹ În paranteze drepte: turcii.

² În paranteze textul chirilic (Дворянства).

³ În text: hăituit; pe margine, în chirilică și transcriere: țahnăit (цѣхнѣит).

⁴ Pe margine: чикни..

⁵ Îndreptat peste: înnecat.

- 265 — Mă rog, lasă-mă, c-oiu spune toate cfte le știu, drept,
 • Că s-au sfișit și răbdarea și sufletul meu din piept !
 • Voiu spune, voiu spune toate, a tăgădui nu pot,
 • Ah ! Amar, talpele mele ! Lasă-mă, c-oiu spune tot !
 Încetînd dar de a-l bate, tot îl ținea spânzurat
- 270 De picioare cu falanga, și vodă, stînd răsturnat,
 Au început ca să spuie, ohtînd însă prea ades,
 Ca aceste următoare, ce pre scurt eu am ales:
 — Că socrul meu, zicea vodă, Ioan vodă Caragea,
 • Fiind dintr-această bontă ¹, pe cliți putea, îi trăgea
- 275 • La ceata ce-i zice sfîntă, dar încheată din hoți,
 • Din prădătorii de sfinte, din lotri și din netoți.
 • Că acela într-o vreme a începe lucrul vrînd,
 • Iar pe Calimah ² în vîrșă a-l încurca neputînd,
 • Cum și sorocul domniei vînd acum spre sfișit,
- 280 • Au hotărît ca să fugă, cum se știe c'au fugit.
 • De această hotărîre eu fiind înștiințat,
 • Cătră Prea Înalta Poartă fuga lui am arătat;
 • Dar arătarea aceasta au fost iar cu viclesug:
 • Una, să scap de urgie și alta cu meștersug
- 285 • Ca să pot să cliștig lesne domnia, care-o doria
 • Și pe care, pentru altul, cu-a socrului bani soliam.
 • Am domnit mai după vreme, dar sume grele am dat
 • Și, pentru tactul domniei, cu bani m-am împrumutat.
 • Viînd dar eu la Moldova și fiind vechiu eterist,
- 290 • Am silit de am tras la mine pe Necolaiu ³ Rosăt vist ⁴.
 • Iar acela și pe alții în urmă au înhăitat,
 • Prilej socotînd prielnic, de răpit și de prădat.
 • La Țarigrad iar lăsasem, pentru trebile domnești,
 • Pe frate-meu cel mai mare, de la care luam vești,
- 295 • Și pururea-i porocisem să cate a înșela,
 • Să iee, de la oricine, orice va putè lua,
 • Și să stea gata să fugă în minuntul hotărît,
 • Cînd a simți că la Poartă lucrul s-au amirost.
 • Făcînd, dar, o socoteală așa de-asupra, curat,
- 300 • Trei milioane să punem datorii ⁵ în Țarigrad;
 • Șapte iarăși, ce din țară, cum am putut, le-am răpit,
 • Fără de poclonul țării, ce la Poartă n-am plătit,
 • Și fără banii ce-n țară, în Moldova, sînt datoriu,
 • Pe zaherele, pe lemne, la blanariu, la croitoriu;
- 305 • Mai zi vr-o trei milioane, ce frații mei au furat,
 • Unul aici în Moldova și altul la Țarigrad:
 • Îdată ese pricina, ce pre mine m-au silit,

¹ În paranteză, forma chirilică: бонтъ, iar, pe margine, forma, corectă: bandă.

² Alexandru Scarlat Calimah voievod, domnul Moldovei.

³ Pe margine: Iordacliu.

⁴ Prescurtare pentru: visternic.

⁵ Pe margine: care vrem.

- În șaica cea tâlhărească cu grecii de m-am suit.
 • Sînt vinovat și la moartē Suțului ¹ din București,
 310 • Care, nevoind să intre în căile tâlhărești,
 • Am plătit să-l otrăvească, precum l-am și otrăvit,
 • Avînd imprevizibilă pismă, încă decînd au domnit •.
- Pre înălțatul domn, încă de usturime pătruns,
 Spre-a nu lăsa povestire de lipsuri ceva prepus,
 315 Ca prin bătăi să înceapă de isnov a-l întreba,
 Lucru care, cum se vede, începuse a-l desgusta,
 Au arătat și isvorul al aceștii tâlhării,
 Ce-o cinstise cu numirea prea sfințitei Eterii;
 Cum și nădejțile oarbe, cu care i-au înșelat,
 320 Cei ce cîrmuiau lucrarea, ce însuși au încheat.
 Dar acelea fiind toate străine vinovății,
 Doamne mi-au zis: «Varlaame! Acestea să nu le scrii!»
 Și pe vodă să-l sloboadă din falang-au poruncit
 Și să-l trască de o parte, ca pre un leș împutit.

C a p a l p a t r u l e a

- 325 Atunci îngerul de a stînga, sabia puțin clătind,
 Cu un rost foarte sălbatec striga la mine, grăind:
 — Fiul omului! Grăbești! ² Sfarmă boțul cel de lut!
 • Pas de rumpe legătura păcatului de demult! •
 Acest glas, așa de strașnic, cu totul m-au spăimîntat,
 330 Și sîngele și simțirea în mine au înghețat.
 Dar îngerul din a dreapta, cu rost ceva mai dămol:
 — Mergi, că ți-i dat, el îmi zise, să arăți păcatul gol!
 • Mergi și calcă și sdrobește boțul acest blăstămat,
 • Întru care sumeția și păcatul îl legat! •
- 335 Mergînd dar, după poruncă, boțul fărăme făcu-i ³
 Și gadine o mulțime a se-nchipui văzu-i:
 Un panthir ⁴, un tigru groaznic, un maimuțoiu, un bursuc,
 O leoaică încordată și cu țîncii lor buluc,
 Se aleasă de o parte, din mulțimea ce au eșit
- 340 Din sdrobirile făcute din boțul ce-am pomenit.
 Atunci dar, îngerul groaznic cătră panthir s-au întors
 Și, învîrtind al său paloș, i-au zis cu glas mfnios:
 — Gadină neîmblănzită! Panthir crunt și răpșitoriu!
 • Fire îndărăpnicită și de sînge sugătoriu!

¹ Pe margine, în chirilică: *сучулуи*. Este Alexandru N. Suțul, domnul Țării Românești (1819—1821).

² În text: *гърбеști*, iar între paranteze, în chirilică: *гърбеци*.

³ Pe margine, Eminescu dă o altă versiune:

Și persoane o mulțime a se-nfățișa văzu-i.

Dintre cari eși unul, un om <șters: unul> de a firea înalt,

Posomorît, morocîne și cu ochiul încrunțat.

Ultimul vers este subliniat cu cerneală.

⁴ În paranteze, forma chirilică: *пантер*. În continuare, transcrierea lui Eminescu folosește forma: panthy:.

- 345 * Pas de-ți ia chipul, pe care între oameni l-ai purtat,
 * Schingiindu-i, în mînia cerului, ce i-au lăsat! *
 Și deodată se făcuse un om de a firea înalt,
 Posomorît, morocline și cu ochiul încruntat;
 Se putea vedea din față că-i sălbatec și tiran,
- 350 Lingușitoriu, fără cinste, om zădarnic și viclean,
 De socotința de sine ca un foale înglîmfat;
 Barbă lungă, minte scurtă, dobitoc învierșunat.
 Era încroșnat ș-acesta tot cu blane de samur,
 Ce făcea puțină cinste părului cărunt și sur.
- 355 Pe-acesta cum îl văzură, toți strigară cu un glas:
 — Iată vinzătorul țarei, spurcatul și mîrșav vas!
 * Puilul năprcei, pe care noi l-am fost hrănit în sin
 * Și care ne adăpară¹ cu otravă și venin!
 * Jăfuitoriul cel aprig, panthirul crud și turbat
- 360 * Gadina cea singeroasă . . . .² cel spurcat,
 * Din care și omenia și cugetul au lipsit
 * Și dintr-a căruia fapte țara ni s-au pustiit!
 * Ce, dorînd cinstea străină³, amețiri copilărești,
 * Nadă celor fără minte și înșelăciuni prostești,
- 365 * Semne fără înțelegeri și zădarnice numiri,
 * Cinstiri goale și deșerte, viclene ademeniri,
 * Stîrnituri, ca să înșele pe tinerii cei porniți,
 * Ce, voind să le cîștige, rămîn vecinic osîndiți;
 * S-au unit cu Eteria, s-au făcut singur de ris,
- 370 * Și în toată țara noastră au ațîțat foc nestins!
 * Singele lui acel spurcat, cel cu venin otrăvit,
 * Ș-a tot neamul, ce dintr-însul, pîngăritul, au eșit,
 * Nu-i vrednic să răsplătească răul care ni-au adus,
 * Și numele lui în veacuri spre blăstămuri fie pus,
- 375 * Ca și Gheezi cel spurcat, ca Daftan, ca Aviron⁴,
 * Ca Căin, ca Gavriliță și ca tiranul Aron! *
 Atunci doamna cătră dînsul căutară tulburat,
 Iar el în genunchi, deodată, la pămînt s-au aruncat;
 Cerea voie să vorbească, dar însă n-au fost primit,
- 380 Ci să-l pue la falangă, doamna au și poruncit.
 Desculțîndu-l dar slujbașii, în falangă l-au și pus
 Și îndată ridicară tălpile goale în sus,
 Cu toiegele pe ele începură a croi,
 Cît trebui, pîngăritul⁵, rugile a-și îndoii.
- 385 Dar, ce folos? Că ureche nu era, a-l asculta,
 Nici, de-a lui tălpi usturate, inimă a se-ndura!
 De-a loviturilor silă fumul din talpe eșia,

¹ Pe margine: Ne adap-acum.

² Lăsat loc liber, urmat de întrebare (pus pe margine).

³ Pe margine: Care pentru cruce și lente.

⁴ Formulă de blestem, ce se găsește, în parte, în actele domnești solemne, la *poena spiritalis*.

⁵ Pe margine, un semn de întrebare.

- Toiegele de dîrmogza țanduri — țanduri se făcea.
 Și, cum se vede, la talpe cînd bat, doare prè urt,
 390 Că răcnia foarte sălbatec și, gonașul pingărit,
 Uitase chiar că-i visternic, din pendada cea de soiu:
 Să vîrcolia ca un șerpe, în samuri și prin gunoiu,
 Mîinile-și mușca cu dinții, barba cea lungă-și smulgea,
 Să bătea în piept cu pumnul și ca bivoliu mugea.
 395 Ca un pește ce se frige, viu fiind încă, pe foc,
 Se-ncordează și s-aruncă¹ ne-nctat, din loc în loc:
 Așa visternicul nostru supt falangă se sbătea,
 Se resfrîngè de durere, să încujba cât putea,
 Să svîrlia cătră falangă, pe tălpi mîinile-și punea
 400 Și răbda și preste ele cu vergile de-l plesnia.
 Din mîni, din tălpi, de sub unghii, sînge mohorit curgea,
 Iar slujbașii fără milă cu toiegele trăgea.
 — Trageți pe talpe, să crape, în falangă spânzurat,
 • Vînzătoriuł țarei sale, slavnicul acest turbat !
 405 • Trageți-i, ca să simțască, că iaste om pățimaș,
 • Ca și săracul, pe care-l muncea ca pe² un vrajmaș;
 • Pe a căruia sudoare tiranilor o vindea
 • Și fără milă și cuget îl prăda și-l osândia;
 • Pe care gândia că cerul pentru dînsul l-au făcut,
 410 • Și de-a căruia suspinuri, crudul, milă n-au avut !
 — Dați-i pe tălpi ! striga doamna ! • Dați-i îndesat și rar,
 • Ca să guste cum se cade al usturimii păhar ! •
 De-atăta bătaie însă, gonașul acel cumplit
 Să văzură de vîrtute și de simțiri părăsit
 415 Și, ca un stîrv fără suflet, pe pămînt ședea întins,
 Fiind amorțit cu totul și de leșin acū prins.
 Atunci doamna porunciră ca să steie de bătut
 Și, spre a-l trezi, slujbașii a-l uda au început.
 Mai viindu-și dar în sine, atuncia l-au întrebă
 420 Pricinele, pentru cari cu tălharii s-au legat.
 Și au spus că cea mai mare, care întăi l-au silit,
 Ar fi fost visternicia fiului său cel iubit.
 Al doilea: nunta, care a săvîrși să silia,
 Cu însuși sora lui vodă, care și lui îi plăcea
 425 Și prin care hotărîse să-și răsplătească curat
 Pentru o mărșavă faptă, cu care l-au rușinat³;
 Căci feciorul său acesta, de turbăciune cuprins,
 Pîn-la maștiha sa însuși dorința sa au întins.
 A treia: credea că rușii vor trece Prutul curînd,

¹ În paranteze, forma chirilică: ШИНОРДЖИДЪ.

² Pe margine: l-au vîndut la.

³ Pe margine: Asupra lui Nicolachi, ce pe <deasupra, în chirilică: ДѢС> dos l-au rușinat.

- 430 Prin cari, nădejdi și jafuri plăsmuia într-al său gînd.
A patra: ca să se aple în toate amestecat,
Fie bune, fie rele, precum tîmplarea le-au dat,
Temîndu-să să nu-și piardă precovîrșirea ¹ ce-avea
Peste toți deopotrivă, lucru care nu-l voia.
- 435 A cincia: că Eteria îi da zare de gîndit
La domnia țarei noastre, ce de mult ar fi pîndit,
Și dacă rușii îndată peste Prut n-ar fi trecut
Și apucarea grecească eșiri bune ar fi avut,
Știind cum că vodă este om fricos, mișăl, deșărt ²,
- 440 A-l doborî de pe scaun, socotia lucru de un cifert;
Că, cînd grecii și cu turcii în răsboiu s-ar fi-nclștat
Ș-ar fi avut trebuință de ajutor neapărat,
Atunci el putea să facă în țară vre un mic bunt ³
Și să ia lui vodă viața și domnia într-un punct ⁴
- 445 Și, apoi, el să se-ntoarcă cu cine ar fi socotit
Că poate să-l sprijinească pe scaunul cel răpit.
Acestea au fost destule ca să arate curat
Deșertăciunea cu care ticălosul s-au purtat;
Și să-l lase din falangă atuncea au poruncit,
- 450 Iar slujbașii de o parte lîngă vodă l-au tîrît ⁵.

Cap al cincilea

- Atunci doamna, să aducă și pe altul, porunci,
Și un arhiereu îndată din tigru se-nchipui ⁶.
Galbăn și uscat la față, om cuvios și zmerit,
Care de post și de rugă se părea cum că-i topit;
- 455 Ochii lui, negri și galiș, strălucesc înpăroșați,
Subt pleopele ⁷ slăbite adînciți și îngropați.
Încet, legănat și grbov merge, cătînd în pămînt,
Cît eu socotiiu, văzându-l, cum că este vrcun sfînt,
Venit ca să infrunteze pe boierii vinovați
- 460 Și să ție pîrtinire moldovenilor prădați.
Și îndată la metăanii mă aruncaiu a croi
Și a lui blagoslovenii a rîvni și a voi.
Dar doamna, zîmbind a rîde, îmi zise: Te-ai înșelat,
« Socotind sfînt pe tîlhariul cest în negru îmbrăcat !
- 465 « Cați că este slab la față? [Dar aceasta nu-l de post,
« Ci de pismă și mînie, cărora supus au fost.
« Că-l la chereaoa ⁸ lui galbăn, este numai de venin,

¹ Pe margine: preponderența.

² Pe margine: Știind încă și pe vodă că-i om fricos și deșert.

³ În text: bust; iar mai departe, în paranteze, forma chirilică: бшт. Eminescu n-a înțeles forma chirilică.

⁴ În text: pust; iar mai departe, în paranteze, forma chirilică: ншт. Aceeași observație ca la nota precedentă.

⁵ Personajul este Iordache Roset Roznovanul, iar fiul său, Nicolae Roset Roznovanul.

⁶ Pe margine: Și iată că un părinte, un arhiereu se ivi.

⁷ În text: peoplele.

⁸ În paranteze, forma chirilică: чхрѣва.

- Fiind Costăchesc de viță, popă și popă, amin !¹
 • Că-l vezi zmerit, cu ochiu galeș, nu gândeai că-l ipocrit,
 470 • Că nici n-are duh să poarte acel obrăzariu cumplit !
 • Ci-i un turbat diidemon², un veninos fanatic,
 • Ce crede păgînatate tot ce n-ar fi în tipic !
 • Adevărul îl rănește, crucile îl încălzesc,
 • Gîndirea dreaptă îl turbă, posturile-l îmblînzesc.
 475 • El, în părerea lui, vede sfinte, sfinți, ingeri sburdînd
 • Și diavoli, leghioane, pe oameni bezmeticînd.
 • De aceea, îl vezi, cată tot în jos și la pămînt,
 • Temîndu-se să nu calce în vr'o cursă, omul sfînt.
 • El gîndește cum că dracul de-afară va năvăli
 480 • Și pe cel de înlăuntru nu cată a-l potoli.
 • El se ferește de dracul, și dracul șade ascuns
 • În beșica cu veninul, căreia el îi supus.
 • Închină cruce și metanii și se roagă ne-ncetat,
 • Ca să scape de acela, căruia singur s-au dat.
 485 • Că pizma și cu mînia și fanatismul cel crunt
 • Sînt dimonii ce-or să-l rumpă, or să-l mînlince curunt.
 • Nu-ți pae³ deșauț, acestea; așteaptă și-i asculta
 • Încă altele, pe cari sfîntul tău va arăta !
 • Pas de-l puneți la falangă pe sfîntul mitropolit,
 490 • Ca să spue adevărul, pe care el n-au iubit !
 — Ah ! arhieru la falangă ! Arhieru la tălpi bătut !
 • Aceasta, stăpînă doamnă, în lume nu s-au putut !
 Am strigat atunci, cu lacrimi, de frică fiind cuprins.
 Iar doamna, cătînd la mine cu zimbire de atins⁴
 495 Îmi ziseră: — Cum se poate, de n-ai văzut pochi bătuți?
 — Ba, popi am văzut, stăpînă, rași și spănzurați, prea mulți !
 • Dar îi bat și-i rad vlădicii, iar mireni nici de cum !
 • Și încă arhiepiscop să se bată, văd acum.
 — Nu-i nimică, zise doamna, un vlădică⁵ e mai mic
 500 • Decît popa cînd slujește, așa scrie la tipic !
 • Și dacă pe popă-l trage din slujbă, de la oltariu,
 • Și-l bat la tălpi, arhieriei, ca pe un rob și pe un talhariu,
 • Aici, la scaunul nostru, batem pe arhierie
 • Precum bat și ei pe lume, pe ai lor supuși ierei !
 505 Pînă cînd însă acestea între noi se vorovia,
 Pe mitropolitul țării spre bătae îl gătea.
 L-a fost disbracat de rasă, camilavcu-i sta gios pus,
 Iar tălpile cele sfinte ridicate goale în sus.
 Poroncîră ca să-l bată și, ca fulgerul aprins,

¹ Personajul este mitropolitul Veniamin Costachi.

² În paranteze, forma clirilică: ДИИ.

³ Moldovenismul acesta este subliniat.

⁴ Pe margine: din adins?

⁵ Pe margine: arhierul.

- 510 Toiegele de dîrmogză sfintele tălpi au cuprins.
Ah! ce-am văzut, frați din cruce, lucru strașnic și grozav!
Pe prè-sfințitul părinte tăvălindu-se prin prav
Și barba prin colb și țărână, și părul cel sfînt și sur
Le tăvălia împreună cu blanele de samur!
- 515 La Huși, la episcopie, cînd era încă pitariu,
Cînd ridica chili¹ în spate și chitanul la cîntariu,
Deși vînjos și mai verde, încă nu se mlădoia
Așa precum, subt falangă, trupul lui să îndoia.
Ca din zmfcuri, ca din proașcă, cu totul se-arunca
- 520 Și cu mînile-amîndouă de falangă s-apura,
Prèosfințitul părinte, care răcnea ca un leu,
Se svînzolea sub falangă și se sbătea ca un smeu.
Dreapta blagoslovitoare pe tălpi l-am văzut puind
Și, cu vergile, slujbașii și peste dînsa croind.
- 525 L-am văzut scrișnînd cu dinții și cu mînile grăpînd,
Limbă, buze, deși sfînte, de usturime mușcînd,
Și cu glas, strigînd, năprasnic: — Stăpînă, nu-s vinovat!
• Aliolio! Tălpile mele! Aliolio! M-au înșelat!
• M-au înșelat, vai de mină, Catrina și cu Șerban,
- 530 • Conachi și Nicolachi, blăstămatul meu divan!
• Aceștia, stînd cu toții, din socoteală m-au scos,
• M-au unit cu eteriștii și m-au făcut ticălos,
• Fără cinste, fără scaun și turmei lup pîngărit,
• Supus bătăii de cuget, hulit în veci și urt.
- 535 • Dar acestea însă toate cu dreptate pătimesc,
• Ca cu-al meu, blăstămul groaznic, ca c-un² straiu mă-nvălesc)
• Iar pricina e aceasta: că cînd, rușii au venit,
• Iordachi Balș vistiernic și cu alți boieri unit,
• De la scaun lepădare să li dau, m-au înșelat
- 540 • Și ca să nu-l cer vr-odată, cu blăstămuri m-am legat.
• Dar, ce folos? Că, în urmă, preste toate am pășit
• Și, cu dare de bani groasă, pe scaun iar m-am suit!
• Tot Șerban și cu Catrina și spițeriul Angheli,
• Carii vrea să afle chipul a prăda și a beli,
- 545 • M-au ismenit și atuncea, peste blăstăm de-am călcat,
• De m-am făcut și rîs lunei, m-am supus și la păcat!
• Dar ce să fac, dacă firea nestatornic m-au zidit³,
• Lacom, iubitor de slavă, scurt la minte și pornit?
• Suindu-mă dar pe scaun, privighere tot aveam
- 550 • De cele, cari, în urmă, a mai suferi puteam.
• Căci un cuvios părinte, ce Biblia tălmăcea,
• Și-n gîrliciul unei pivniți apocalipsis⁴ făcea,

¹ În text: culi; iar pe margine, forma chirilică: кула.

² Pe margine: cacofonie,

³ Șters: făcut.

⁴ Seris cu y: apocalipsis.

- Mă-ncredința că el Insuși din Leviți au tălmăcit,
 • Că din scaun de isnoavă eu voiu să fiu isgonit.
 555 • Și așa la Sffntul Munte sumă de bani am întins
 • Și chilii, livezi, vii bune, acolo am fost cuprins,
 • Cu socoteală că, dacă un alt exarh va veni,
 • Eu să o rad din Moldova ș-acolo a isbucni.
 • Dar dracul au adus toaște îndărăpt și dișănțat.
 560 • Că-ndată ce Eteria în Moldova s-au iscat,
 • Șerban, dorind a fi agă, cu vodă s-au înțales
 • Și, spre-a mă-nșala pe mine, pe Catrina au ales,
 • Care cu feluri de chipuri, cu cuvinte din Scripturi,
 • Cu *politica*¹ deșartă, cu niște *casnici măsur*¹,
 565 • Cu o sffntă prorocie, ce Musteață i-au fost dat,
 • Cu Șerban, cu Nicolache, în sffrșit m-au înșelat;
 • Căci zicia cum că și sfinții de săboară s-apuca,
 • Cînd voia împărăția în răsbolu a încurca,
 • Până cînd cu sfiinte vrajbe au fărmat-o, în sffrșit,
 570 • Și subt a ei sdrobiri jalnici și Insuși s-au prăbușit.
 • Papii Romei croasade în Evropa scormolia,
 • Cînd să sfarme vr-o crăie sau sistemă² ei voia.
 • Ș-ar fi stins și ei Evropa, dacă turcul n-ar fi fost
 • Viteaz numai în răsboae și-n diplomatică prost.
 575 • Și că mie mi se cade, fiindcă țin a lor loc,
 • Spre a mă-ntări pe scaun, să arunc Moldova-n foc;
 • Să nu cruț nimic în lume, decît al meu interes
 • Și smintitului meu scaun să caut a-i face dres
 • Cu toată sdrobirea țării, după pildele ce am
 580 • De la toți arhieriei, cîți au fost de la Adam;
 • Iar nu să tremur pe dînsul, gata a mă povîrni,
 • Îndată ce vre-un exarh, vr-un Gavriil³ va veni;
 • Ci pre Fote, pe Ignate, drept pildă sffntă să ieu,
 • Pre Vasilie-cel-Mare, prea sffntul arhieriu,
 585 • Ce pre Iulian împăratul cu vînzare au ucis
 • Și au scos c-un sffnt Mercuri l-ar fi junghiet în vis.
 • Cu acest fel, dar, de pilde voinții lor m-au supus
 • Și în priveliștea lunei ca pe-un bufon m-au adus.
 • Căci iubitul meu Conachi, care, drept zicînd, nu-i bou,
 590 • Ca Damaschin, zi și noapte, făcea ictenii de nou,
 • Pre cari, spre cornorarea unui tueș bețiv ciunt,
 • Și spre a face îndemnare celor blăstămați la bunt,
 • Cu țircovnici, cu diaconi și eu, mișălul și prost,
 • Ne-am nevoit zi și noapte, de le-am învățat de rost,
 595 • Și ca cînd era subt arme un milion rînduit,
 • Încornorînd polcovodiș, steaguri am blagoslovit

¹ Subliniat în manuscris.

² În text: sistemă.

³ Gavril Bănulescu.

- Ş-am pricestuit ostaşii, deşi goli şi despoieţi:
 • Arnăuţii, slugi de coadă, brahari, bacali, crîşmari beţi,
 • Masalagii, plăcintarii, argaţii de la odăi,
 600 • Vezeteii de pe capre, ȱigani, porcari şi haidăi,
 • Toţi îmi părè că sînt iroi, la sfînta ceată¹ aleşi,
 • Că plini de vin ucisese pe vr-o cîţiva turci în Eşi.
 • Dar, nu tîrziu, buimăcirea s-au desfăcut ca un fum!
 • Că năvălînd othomanii, cu răsboiu şi cu zulum,
 605 • Au înfrînt pe sfînta ceată, ce numai pradă făcea
 • Şi, la băut, voevozii cu ostaşii se-ntrecea.
 • Măcar că această oaste la foc mare n-au stătut,
 • Văzînd că necredincioşii peste dînsa au căzut,
 • Şi că ceriul nu-i orbeşte, a ucide credincioşi,
 610 • Cari pentru legea sfîntă despoae şi beau voioşi,
 • Dar a peri pentru dînsa altora loc au lăsat;
 • Cănd au văzut cum că ceriul, prè puţin interesat,
 • Au slobozit să se bată cu turcii, trup cătră trup,
 • Ca cînd ar lăsa o oae să se lupte cu un lup,
 615 • Şi cum că din turci o mie nu se taie de-un ales,
 • Precum se făcea la jidovi, pe cînd mergea robi ades *.

Această dar povestire, ce sfîntul meu au făcut,
 Au dat la toţi să-nţeleagă c-au fost vrednic de bătut,
 De vreme că o muiere ş-un spiţăriu îl cîrnuia
 620 Şi Şerban şi Nicolache prin el făcea ce voia.
 Trăgîndu-l dar şi pe dînsul, lîngă cei bătuţi l-au pus
 Şi pre alt boieriu al ţării de faţă ni l-au adus.

Cap al şasălea

- Viînd dar orangutanul, începu a se strîmba
 Şi îngănînd tot norodul, în chip de om se schimba:
 625 Un trup uscat, slab şi galbăn, la stat lung şi deslînat,
 Cu o mulţime de blane de tot felul îmbrăcat;
 Îmbodolit la cap straşnic şi căuţînd ponihos,
 Păşînd pasuri măsurate, ca cînd era puchinos,
 S-au închipuit dintr-însul² şi, oarecum ismenit,
 630 Nu ştia-ncotro a face şi-ntreba la ce-i poftit;
 ȱinè în mîni tabacherea şi-ntrînsa nu-ş ce făcea
 Şi, ca cînd ar fi fost capchiu, tot pe loc se întorcea.

Doamna dar, îl întrebare de-au fost şi el eterist,
 Şi el răspunse că are, sara, partidă de wist;
 635 Dar gioacă numai acasă, fiindcă este oprit
 De Samurcaş, ca să iasă noaptea după asfinţit;
 Căci umezala îl strică, fiind foarte pătimaş

¹ În text: ceapă.

² Pe margine: S-au înfăloşat în mijloc.

- De dînsele în tot trupul, care îl muncesc vrăjmaș.
I s-a spus că nu-l întreabă nici de boston, nici de wist,
- 640 Ci numai de risipirea norodului celui trist.
Și el zise cum că are la creeri reumatismos,
Dar că..... la toate le va răspunde frumos,
Cu fiii-său.....¹ și cu.....¹,
De câte în țară noastră s-au lucrat acum din nou.
- 645 Că el dietă păzește, șede singur ca un cuc,
Ia doftorii pentru boală, bea tabac, cafe, ciubuc,
Și nu are nici o parte în cele politicești,
Decît, uneori, le-ascultă, ca pe basne și povești.
S-au înțeles dar că este om stricat, din lume dus,
- 650 Un sfetnic care pe scaun numai nașterea l-au pus;
Unul dintr-acei ce domnii din pendadă ș-alegea,
Să răsunе ca arama cele cari ei voia:
Căci o trîmbiță, ce sună cum trîmbaciul va sufla
Și se face rea și bună, după omul ce-a cînta.
- 655 Și așa lui i-au dat voie să meargă la.....¹
Care, păzindu-l pe dînsul închis într-al său locaș,
.....¹ tovărășie, ziua, noaptea, îi făcea,
Scriindu-i și stihuri rele, ce ei toate îi plăcea:
Căci orice era în ele, aspru, rău, nepotrivit,
- 660 El știa ca să îndrepte c-un descîntec tănuit. . .
Din leoaică² dar domnița îndată s-au întrupat³,
Ca să răspundă la cele, ce ei au fost întrebat.
Bătrînă, slabă la față, mînjită cu suliman,
Cu sprîncenele făcute și încordate avan,
- 665 Cu ochi afundați, albastri⁴, împăroșați de amoriu,
Cu o săltare ușoară, cu un chip măgulitoriu;
Și nu era îmbrăcată ca actrițele la joc,
Cum se purta într-o vreme, ci cu hainele de loc,
Cu benișul cu prohaburi și deasupra cu cobur,
- 670 Cu șalvari sae cusută cu șlecușuri de samur.
Îndată dar ce eșiră au început a vorbi
Și, făr-a fi întrebată, povestiri lungi a croi.
Neamul, ea-i zicea că merge din vechime cu un ram
Mai înaintea zidirei prêstrămoșului Adam;
- 675 Cum că Aris și cu Belon dintre-a ei au fost strămoși
Și că cel din urmă Belon dintr-a Trachiei⁵ munți pietroși
S-au suit, gonind o zîină din Carpatul cel dăchesc⁶
Ș-au rămas a sa sămînță în Cîmpulung cumănesc,
Unde cu nestinsă slavă locul lor au apărât

¹ Loc alb.

² Pe margine: În locul lui.

³ Pe margine: s-au arătat.

⁴ Pe margine: da' negri.

⁵ În text: Trakiei.

⁶ În text: Crapatul cel dăkesc.

- 680 Și, că sînt nepoți lui Belon, tuturor au arătat.
Că în urmă și la jilțul Moldaviei s-au suit,¹
Pe care iarăși cu slavă, ocrotind, l-au cîrmuit;
Și că dintr-o așa viță are cîntea-a fi și ea
Și a soțului său² spiță într-același chip spunea.
- 685 Zice c-a fost din Fizinca³, ce se zic și Sămășcani;
Om bătrîn, plin de știință, cu cojoc din opt cîrlani,
I-ar fi⁴ moș fără tîgadă, trunchiu neamului strălucit,
Curgerea lui din vechime cum urmeaz-au povestit:
Din Schith⁵, fiul lui Iracles și din Nemvron cel prea bun,
- 690 Se trăgea din viță dreaptă Atilas, vestitul hun,
Care trecînd în Europa, spaimă lumii s-au făcut
Și puterea românească cu braț de fier au bătut;
Thrachia⁶, Elada, Franța, Ispania⁷ au călcat
Și Germania și Roma cu obezi au⁸ spăimîntat.
- 695 Matias, craiul Hungriei, și Huniad și Cromvert,
Strănepoți acelu irou s-au numărat în deșert;
Că soțul său⁹, cu dovadă scrisă într-un făgădău,
Arată că¹⁰ la Atilas s-au cîstit a fi calău;
Și pe pricurvariul frate al craiului Matieș
- 700 L-au zugrumat iar dintr-înșii, fiind calăi¹¹ prea aleși.
Dar cînd Mătieș la Baia cu răsboiu fu biruit¹²,
Din strămoșii săi pe unul¹³ moldovenii l-au robît.
Apoi la Aron, la Tomșa, gelații înfricoșați
Tot din odraslă aceasta¹⁴ zice c-au fost ridicăți.
- 705 Și măcar că moldovenii, ce-s firește rizători,
Zic c-ar fi țigani de rudă¹⁵, dintr-acei rătăcitori,
Cari ades în Moldova, din Bohemia goniți,
Spre ocară, spre robie și spre muncă sînt veniți,
Adevărul însă este că-s de loc din Făgăraș,
- 710 Calăi cumpliți, din vechime, iar, din nou, buni verigași.
Cu care chip mai în urmă, supt domniile grecești,
Cele întăi căștigară din dreptăți moldovenești.
— Și cum dar, zicea domnița, nu este de laudat
• Un neam prin care pămîntul și cu ceriul s-au legat?

¹ În continuare, cu altă cerneală: aci.

² Pe margine: Cum și pe-a soțu-s-o.

³ În text: Fuzinca, iar pe margine, forma chirilică: ФУЗИНКА.

⁴ Pe margine: Sturzii.

⁵ În text: Skyth.

⁶ În text: Thrakia.

⁷ Pe margine: Germania <șters: Italia>.

⁸ Pe margine: cu foc au înspăimîntat >.

⁹ Pe margine: Sturzeștii.

¹⁰ Pe margine: C-un neam al lor.

¹¹ Pe margine: ș-atunci caț.

¹² De Ștefan cel Mare, în noaptea de 14–15 decembrie 1467.

¹³ Pe margine: Pe a lor strămoș, pe Sturzu.

¹⁴ Pe margine: Sturzască.

¹⁵ Pe margine: Sturzeștii.

- 715 • Aris, Belon și Iraclis¹ și Atila și Nimvrot,
 • Unui neam să deie lustru² și-ntăietate nu pot?
 • Fiul meu dar, Mihalachi, al acestora vlăstariu,
 • Cum putea să se impace a fi numai div-spătariu?
 • Și știindu-se³ pe sine dintr-aceștia eșit,
- 720 • Cum se putea⁴ ca să rabde pe un Rosăt, în sfrșit,
 • Ca să-i iasă înaintea, să fie cfrmuitoriu
 • Și, cu domnii împreună, Moldaviei prădătoriu?
 • Apoi cine este⁵ Rosăt? Un de sine poreclit,
 • Ce din Antonie Rosăt zicndu-se odrăslit,
- 725 • Anisrielnicul țarei niciodată n-au cercat,
 • Ce să văză că acela, bărbat-fiu, nu au lăsat.
 • Dar Cantacuzin⁶ ce este? Au doar nepot de-mpărat?
 • Ș-a gândi un așa lucru mi se pare cu păcat!
 • Șălariu la Thesalonica⁷ și prea mulți la Pazargic,
- 730 • Cantacuzinești și astăzi se poreclesc și se zic!
 • Cum și Balș, de unde este? Din Bălșeștii moldoveni?
 • Când ei snt din prisacariul Ivan ot Ionășeni?
 • Dar Ghica? De unde-i Ghica și de pe ce-i neam domnesc?
 • Mînele lor a luchiumuri și a oloi miroșăsc!
- 735 • Cișmegii din învechime și suiulgiarol din nou⁸,
 • În herbul lor se cuvine un hîrleț⁹, un cap de bou.
 • Neamuri mari, dar, în Moldova, este Sturza și Calmuș¹⁰
 • Ce-au fost țării scutitoare și vrăjmașilor¹¹ căluși;
 • Și acestora se cade întfietatea cu drept.
- 740 • Căci pavază și zid țării au fost din vechiu al lor piept.
 • Și, apoi, eu snt domniță, a răbda nu știu, nu pot!
 • Mihalache¹² vreu în țară după domn să fie Țot;
 • Iar nu într-a cfrmuirei, ca un copil socotit,
 • Să-l văz tălmăcind la pravili, cu un grec dermeticit!
- 745 • El este născut om mare și firea l-au înzestrat
 • Cu toate acele danii, ce omenirei s-au dat:
 • Este iscusit la minte și, la chipul său, frumos;
 • Mai limbut decît Chicheron¹³, decît Platon mai mintios.
 • Irou la înfășoare, înduplecătoriu la rost.

¹ În text: Iraklis.

² Pe margine: slavă!

³ Pe margine: Și cînd se știa.

⁴ Pe margine: Ni se cuvenia.

⁵ Pe margine: Căci, în sfrșit, cine-i.

⁶ În text: Kantakuzin.

⁷ În text: Thessalonika.

⁸ Joc de cuvinte între supranumele logofătului Costache Ghica: Sulgearoglu sau Sulgearolu (=fiul sulgerului sau al slugerului) și cuvîntul turcesc suiulgiarol, care înseamnă întîlnar sau cișmigiu (fiu de).

⁹ Pe margine: O alaț (vre-un chiunghiu).

¹⁰ Calimahî.

¹¹ În text: vrăjmașele.

¹² Pe margine: Fiul meu voiesc.

¹³ În text: Kikeron.

750 « Pravilele știe toate, ca papagalul, de rost;
 « Confuție, Zoroastru și Moisi și cu Licurg ¹,
 « Nu-s nimică dinainte-i, căci dintr-însul pravili curg,
 « Ca apa ce isvorăște dintr-un prea bogat isvor!
 « Și, în sfârșit, Mihalachi fi a maică-sa fecior!

755 « Căci, soțul meu, deși este, după neamul său, slăvit,
 « Dar la minte, spuind dreptul, este puțințel smintit,
 « De aceea și în casă toate eu le poruncesc
 « Și-n dregătorii, cînd intră, locul lui îl cîrmuiesc ».

Dar aceste rodoslovii și falnice povestiri,

760 Socotite fiind toate de netrebnci prelungiri

Și străine de pricina ce atunci se cerceta,
 Și pentru care de-a rîndul cu bătaie fi certa,
 Doamna, cu mare mînie și cu chip posomorft,
 Pe domnița să o pue la falanga-au poruncit

765 Și picioarele ei goale să le ridice în sus,

Ca să o frece pe talpe, să se sature de spus.
 Această poruncă iarăși foarte deșant mi-au părut,
 C-a bate la tălpi domniță n-am auzit, n-am văzut!
 Dar luminata domniță, a sta cu gaidele-n sus,

770 Fiind prea obicinuită, nu-i părea rău acest pus

Și a fi la tălpi frecată era deprinsă de mult,
 Căci obicinuia aceasta cînd intra în așternut.
 Așa, din toate, pedosnic ² numai falanga-i părea,
 Întru cari și a-și pune piclorușele nu vrea.

775 Că zicea că la falangă numai aciea se pun

Cari din vre o greșală schingiuirei se supun;
 Precum și ea totdeauna, cînd toaleta-și făcea,
 Pe oarecine la talpe gios să bată poroncea;
 Căci făcea haz să asculte supt fereastra ei bătînd,

780 Și pe cei bătuți cum strigă, milă de la ea cerînd.

Că de multe ori, cuprinsă de acest gust (incumplit),
 Au făcut la tălpi să bată pe soțul său (cel iubit),
 Pe care de lîngă dînsa, din crevat, îl pogoria
 Și puindu-l la falangă, îl bătea de-l omoria.

785 Iar cît pentru Mihalachi, spunî cum că a făcut ³

Și de trei ori într-o ziuă la talpe de l-au bătut ⁴.
 Ea însă, fiind domniță, din neam vechiu, precum au spus,
 La o așa defăimare de nime nu s-au supus;
 Și că și acum poștește ca să fie, negreșit,

790 De acest feliu de micșurare numele ei nemînjit.

Dar în zadar au fost toate cîte domnița spunea,

¹ În text: Lycurg.

² Alături, în paranteze, forma chirilică: ДОСНИК, considerîndu-l două cuvinte: pe dosnic.

³ Pe margine: că s-au întîmplat.

⁴ Pe margine: la falangă într-o zi de l-au certat.

- Căci acolo însuși domni la falangă se puneau,
 Și osăbire nimică între evghenist și prost,
 Între bărbat și femei, nici nu este, nici n-au fost.
- 795 Într-accst chip și pe dînsa, fără nici un compliment,
 Fără să ceie să-i vadă pentru neam vr-un document,
 Slujbașii cu îndrăzneală la falangă o au pus.
 Cînd s-au văzut dar domnița cu picioarele în sus,
 Gios, pe spate răsturnată, cu un chip prea defăimat,
- 800 Poate crede orișicine că prea mult s-au supărat,
 Cum arăta prin grimasuri și prin semne, ce făcea,
 C-așa feliu de țeimonii nici de cum nu fi plăcea.
 Dar în zădar și acestea, că nime n-o întreba,
 Precum de neam, nici de-i place s-o bată la tălpi, sau ba.
- 805 Iar cînd începu slujbașii cu cumplire, amîndoi,
 A trage pe a domniței fragede talpe și moi,
 Era de privit zidirea, crescută în moliciuni
 Și de mică părăsită într-a sale slăbăciuni,
 Hrănită în desmierdare, în feliuri de-alintături,
- 810 Plină de păreri de sine, de oarbe măgulituri,
 De idei drepte prădată și ticsită de minciuni,
 Ce se socotea în stare a primi închinăciuni;
 Ființă nenorocită, ființă plină de vînt,
 Care se credea că este pogorîtă din neam sfînt;
- 815 Cînd au simțit că într-însa curge sânge doritoriu
 Și c-a ei trup, ca și altul, este prost pătimitoriu;
 Cum că firea pentru spiță nu preface al său drum
 Și de dureri nu o cruță, deși-i domniță, nicum;
 Că Dreptatea este aspră, n-are părtiniri de Eși,
- 820 Pe oameni, toți, deopotrivă îi ține și nealeși;
 Că acolo fapta bună singură-i de socotit,
 Iar nepoții cu strămoșii n-au nimica de-mpărțit;
 Că fieștecare-n sine îi slobod, neatîrnat
 Și datoriu ca să răspundă pentru cele ce-au lucrat;
- 825 Cînd au văzut răsturnate a sale varvari păreri
 Și pe sine osîndită să sufere la dureri,
 Adusă la cunoștința prea sfîntului adevăr,
 Ce nu-l știa pîn-atuncea, cîtu-i firul cel de păr;
 Cu ce fel de greutate, cu cît vălmășag cumplit,
- 830 Din beția nălucirii întru sine aș venit !
 Și uitîndu-și povestirea neamului celui înalt,
 Își căta numai de talpe, ce-o durea înfricoșat !
 Aspida otrăvitoare, înșătată de omor,
 Cînd se simte obosită de al său zădarnic sbor,
- 835 Neputînd ca să găsească pe ai săi înghînători,
 Să-i zmerduiască cu ochii cei de moarte purtători,
 Mușcă ades a sa coadă, să silește a vărsa
 Al său venin și otravă, singură, în gura sa

- Și, otrăvită de sine, prin cumplite sbătături,
 840 Prin cucurigături strașnici, prin groaznici răsunături,
 Dă de veste c-o aspidă va să fie mai puțin
 Și că crapă, zmerduită de al său cumplit venin.
 Așa și domnița noastră, străbătută de dureri,
 Împrotivă-și întorsese toate a sale puteri
- 845 Și, în samuri, supt falangă, vârcolindu-se pe gios,
 Nu numai de pe a sa față rădea sulimanul gros,
 Dar încă fără cruțare se șgria pe obraz,
 Ce era schimbat atuncea, de ciudă și de necaz!
 Se șgria de usturime, se trîntea și se bușea
- 850 Într-a ei samuro-blane, ce atunci o-nnădușia,
 De cari cu a sa gură adeseori apuca
 Și capul său fără milă îl isbia și-l scârmăna;
 Șuvițele de păr negru, trăgându-le, le smulgea
 Și, tocmai ca lipitoarea, se boția și se lungea.
- 855 Uitase cum că-i domniță, nu mai poțtea, se ruga,
 Și încă, cu fierbinți lacrimi, milostivire striga.
 Șarpii, ce-i numesc săgeată, din pricină că străbat
 Ca și aceia pe oameni, cu iuțime, din sburat,
 N-ar fi-ntrecut pe domnița nicidecum la svrlituri,
- 860 În vînzoliri și în sbateri, în săltări, în smuncituri.
 Că cu toate acele blane de samur, ce o încurca,
 Cu nespusă agerime spre falangă s-aranca,
 Ș-apucîndu-se de dînsa, ca gaița se ținea
 Și, ca-ntr-un leagăn de aur, spre dînsa se hăținea.
- 865 Mînile, frumoase-odată, și cu cari săgeta
 Pe-acei ce cu fierbințele de amoriu le săruta,
 Le pune pe-acele talpe, ce așezii favoriți
 Le pupa cu-nvăpăiere, cînd aגיעeau fericiți.
 Peste degetele pline de inele, de verigi,
- 870 Fragede țineri-aminte de amoriu și de intrigi,
 Lovituri foarte cumplite fără cruțare răbda,
 Cît multe din suveniruri și plesnea și se strica.
 Asalturi însă mortale, iscodite ¹ de bătăi
 Și de lovituri pe talpe, ce fac virci și vîntăi,
- 875 Sînt foarte ostenitoare, pentru domniți mai virtos!
 De aceea și a noastră s-au întins pe pămînt gios
 Și, oborîtă cu totul de attea săltături,
 S-au pus să se odihnească pe blanele de samuri.
 Iar tălpile sângerate, ce de spaimă tremura,
- 880 Le-au lăsat durerii pradă, neputînd a le-apăra;
 Peste care fără milă cu toiegele trăgea,
 Măcar că din ele sînge foarte evghenist curgea.
 De usturime, de trudă, de rușine, de necaz,
 Sufletul cel numai trufaș, fâlîit însă de viteaz,

¹ Pe margine: îmboldite.

- 885 Innădușit de ispravă, de groasele¹ fumegări,
 Ce se strnise din sînge, prin vâlmășag și strigări,
 Părăsit de simțiri toate, pentru un cifert au apus,
 Cu care și în tot trupul amorțală au adus.
- Aceasta văzînd slujbașii, cu apă o au udat,
 890 Duh de mëlisă în nării vre o vadră i-au vărsat
 Și, rumpînd o pernă mare, au scos pene, de-au aprins,
 Care pe simțiri să mișce prin fumul lor au învins.
 Și atuncea prin sughituri, prin adesele ohtări,
 Prin tusa înădușită și prin silnice mișoări,
 895 Au dat semne de viață, s-au mișcat, au răsărit
 Și, ca dintr-un somn, din leșin măria sa s-au trezit.
 Dar îndată ce-n falangă picioarele și-au văzut,
 Pline fiind și de sînge, în leșin iar au căzut
 Și-ntinzîndu-se pe spate, ochii peste cap și-au dat
 900 Și-au ascuns în samuri fața și din adînc au ohtat.
 Viindu-și dar de isnoavă în sine-și, o întreba,
 Ca să spue ce-au silit-o cu hoții a se lega.²
 Iar domnița, cu suspinuri și cu glas înădușit,
 Frecîndu-se și pe talpe, ce o usturau cumplit,
 905 Cu acoburului poală, fiind moale, de samuri,
 Care potoale³ durerea silnicelor lovituri,
 Au zis: — Doamnă și stăpînă! Eu foarte mult m-am silit
 • Ca să fac visternic-mare pe fiul meu cel iubit.
 • De aceea la Calimahi⁴, soțului meu ticăit,
 910 • Cînd au fost visternic-mare și aproape de eșit,
 • Curtea voinde ca să facă pe Roznovanul în loc
 • Și, auzînd, de mînie m-am făcut pară și foc!
 • Eu i-am poroncit anume ca toiagul să nu-l dea,
 • (Căci a i-l lua cu sila, aceasta nu se credea)⁵,
 915 • Pîn-ce n-a voi să-mbrace pe Mihalache caftan
 • De visternic, iar nu vornic de-aprozi, slugă la divan.
 • Și, după multă gâlceavă, treaba am fost așăzat.
 • El însă, ca un bezmetic, ca un tont, o aŭ stricat!
 • Căci de a lui Rosăt galbeni, grecii toți fiind orbiți,
 920 • N-au căutat să împartă boeria după spiți:
 • Ci, cunoscînd slăbiciunea tueșului mieu bărbat,
 • Cu palavre și cu chipuri nu știu cum l-au înșelat,
 • De-au slăbit a mele cereri și drepte și cu cuvînt,
 • Ș-au lăsat pe Mihalache cu dinții rîzînd la vînt.

¹ Deasupra, corectat: grasele.

² Pe margine: a se-ngiuga.

³ Pe margine: alină.

⁴ În text: Kallimachi.

⁵ Încredințându-i un toiag împodobit într-un anumit fel, domnul încredința unui boier însemnul unei dregătorii și, prin aceasta, dregătoria însăși. Scoaterea din dregătorie se făcea prin reluarea toiagului de către domn.

- 925 • Că mergînd la Curte-odată, s-au primit de l-au schimbat,
 • Pentru care-n gugiomană și cobur l-au îmbrăcat,
 • Și cu caretă domnească mi l-au trimis în alaiu.
 • Dar eu însă, dimpotrivă, îi găteam schingiuri și vaiu.
 • Căci Beldiman de schimbare îndată mi-au fost vestit
- 930 • Și eu încă poruncisem falanga de au gătit.
 • Agiungînd dar, el, acasă, precum era îmbrăcat,
 • Cu șlic de samur, cu blane, drept la mine au intrat
 • Și vrea să-mi spue pricina schimbării ce s-a făcut
 • Și că a sta împotriva domneștii voi n-au putut.
- 935 • Dar eu mă făceam că caut blanele și n-ascultam,
 • Ci gugiumana, coburul și samurii lăudam
 • Și-i ziceam: — Îți șade bine cu podoabele domnești,
 • Iar mai vîrtos în falangă cu ele să te privești!
 • Ce bine are să-ți șadă de picioare spînzurat
- 940 • Și-ntr-aceste domnești blane gios, pe spate răsturnat!
 • Și, cînd te-oiu freca la talpe, de c. . . să te ciucești,
 • În samurii moi și negri și să țipi și să răcnești!
 • Atuncea bătînd în palme, pe Catinca am strigat,
 • Cu care și alte două cu falanga au intrat.
- 945 • Și puindu-mă pe scaun, visteriul cum au văzut
 • Fetele și cu falanga, gios în genunchi au căzut
 • Și poalele blanei mele și tălpile-mi săruta
 • Și cu lacrimi fierbinți foarte cătră mine se ruga!
 • Căci știa cum bat la talpe, căci i s-au mai fost tîmplat
- 950 • Ca să-l puiu viu în falangă și să-l scoată leșinat.
 • Dar eu însă a lui rugă a o primi n-am voit,
 • Ci să-l puie la falangă, fetelor am poroncit;
 • Care îl și desculțară și-n falangă mi l-au pus
 • Și peșin îi ridicară talpele goale în sus.
- 955 • Răsturnîndu-l dar pe spate, de picioare acățat,
 • Se-nnădușia în samurii cu care era-mbrăcat;
 • Căci, cînd au căzut pe spate, gugiumana de samur
 • Păn-pesto ochi îi intrase; cum și domnescul cobur
 • Și alte samuro-blane, cu cari era-ncroșnat,
- 960 • Grămădîndu-se cu toate, îl înnădușiau curat.
 • Și fiindcă-l ridicase de picioare puțin sus,
 • Se îngropase în blane și trăgea necaz nespus.
 • Cum venia însă spre mine cu capul său răsturnat,
 • Eu mă giucam cu piciorul pe șlicul însumarat;
- 965 • Dar el, cu tot vâlmășagul întru care se afla,
 • Simțînd, îmi smunci piciorul și cu rîvnă-l săruta
 • Și îmi cerea iertăciune, mărturisînd c-au greșit,
 • Iar eu, Catincai, să-nceapă a-l bate, am poroncit,
 • Zicînd să-i deie la talpe gugiumană de samur,
- 970 • Carete domnești, alaiuri, cabaniță și cobur.
 • Atunci începu a-l arde la talpe cu lovituri,
 • Cît ca fulgerul prin nouri se svârcolia în samuri,

- Și, apucând al meu scaun, peste capul său l-au tras
 • Și supt picioarele mele se svârcolia fript și ars
- 975 • Și cînd scaunul, cînd blana, cînd picioru-mi apuca,
 • Din cari, țipînd cu lacrimi de usturime, mușca.
 • Eu însă, ne-nduplecată, supt picioare-mi îl priveam
 • Și să-i dea la tălpi bătae, neîncetat porunceam,
 • Căci poala blanelor mele și tălpile-a-mi săruta
- 980 • Ș-a sta-n genunchi, dinainte-mi, prea adesea se-ntîmpla;
 • Iar festa care-mi făcuse, nu era de mistuit.
 • De aceea, văzînd fata că de tot au ostenit ¹
 • Și pe dînsul că nu simte, fiindc-au fost leșinat,
 • Am zis pe obraz, pe talpe, cu apă de l-au udat,
- 985 • Pînă cînd din leșinarea oareșce s-au mai trezit
 • Si cu tălpile spre mine să-l întoarc-am poruncit
 • Ș-am zis să-mi aducă biciul, cel cu sîrmă înnodat,
 • Ce, fiind mlădoiu, pe talpe se lipește minunat,
 • Cu carele peste sută cu mîna mea i-oiu fi tras,
- 990 • Pînă cînd și răgușise și chiar mort au fost rămas,
 • Iar tălpile se îmflase și, plesnind, singe țîșnea
 • Și pîn-sus, în bagdadie, agiunsesese de sărea,
 • Cît blanele sale toate, cum și a mea, s-au stropit
 • Și fetele și falanga și biciul s-au fost roșit;
- 995 • Iar dintr-însul curgea singe din tîlpi, din urechi, din nas,
 • Din care pricină, galbăn și schiop și surd au rămas;
 • Și cît era suflînd încă, a-l bate n-am încetat,
 • Iar cînd am văzut că-l gata ca să moară, l-am lăsat.
 • Dar ce folos că, bătîndu-l la talpe, l-am calicî,
- 1000 • Cînd planul meu dup-aceasta au fost tot nenorocit!
 • Căci de cîteori în urmă a-l mai mișca am cercat,
 • Tot opriri și neputințe și stavile am aflat.
 • Așa, ieșînd Eteria și unirea mea cerînd
 • Și eu de visternicia fiului meu însetînd,
- 1005 • N-au fost greu ca să mă tragă, îndată ce mi-au vestit
 • Că prin această unire pot să aduc în sfîrșit
 • Scoposul dorinței mele și să agiung să sărut
 • Pe Mihalachi visternic și de mîna mea făcut.
 • Pentru care legătură, în tot Eșul e știut
- 1010 • Balul cel vestit, cu focuri, ce la vie am făcut
 • Și care cu socoteală și chieltuînd măsurat,
 • Treizeci de mii și mai bine mă ține în bani curat.
 • Iată dar, în scurt, pricina ce cu grecii m-au unit,
 • Din care ș-acum la talpe cu bătăi m-am osîndit.
- 1015 Acestea spuînd domnița, crezîndu-o, au lăsat
 • Și-ntre cei bătuți la talpe au tras-o ș-au așezat.

¹ Pe margine: obosit.

Cap al șaptelea

- Atunci veni și bursucul, presnind, pufnind ghemuit,
 Căruia, ca să se facă cum au fost, s-au poruncit.
 Și, o minune! îndată un boieriu s-au făcut: gros,
 1020 Scurt, posomorît și negru, ca un grier burduhos.
 Și făcînd taclale multe, grecêste nu-ș' ce au spus
 Și în cap vr-o șapte fesuri unul peste altu-o pus.
 Iar doamna i-au zis să spue moldovenește, curat,
 Pricina, ce și pre dînsul cătră greci l-au fost plecat.
 1025 Ș-așa începu a spune, cu graiu rău moldovenesc,
 Dar cu glas ascuțit, iute și ciripit muieresc.
 Întîiu: cum că el nu-i Sturza, ci-i ficioru-unui țigan,
 Ce-au fost vezeteu la mă-sa, anume Ion Chelban;
 Care Chelban, după spiță, lui Bilăuță i-i nepot,
 1030 Iar Bilăuță țiganul, ce era de neam netot,
 De locul lui de pe Tisa, de la Turterebu-Roș,
 Rosnovanului fi este în dreptate curat moș.
 Ș-așa fiind, de la dînșii nu este a se căta
 Adîncime de știință, nici sfaturi¹ a s-aștepta;
 1035 Căci avînd plecări în sine falnice și țigănești,
 Au fost, sînt ș-or fi netrebnici în pricini politicești.
 Și cît sînt, nu doar cu mintea, nici cu slujbe s-au făcut,
 Ci numai alcătuirea neamului cît i-au ținut
 Și interesul ce domnii aveau s-aalegă boieri
 1040 Dintr-acei ce se-mprumută cu mintea de la muieri.
 Că istețimea, știința, la bărbați cîrmuitori,
 Și năvăurile bune nu numai sînt, uneori,
 Netrebnice în Moldova, dar se întîmplă ades
 De li se fac și pricină de primejdii mai ales.
 1045 Al doilea, de altă parte, că domnița ne-ncetat
 Cu lacrimi de foc jălește peirea, ce s-au tîmplat
 Fraților săi, ticăloșii, de paloșul păgînesc
 (Ce varsă fără cruțare sîngele cel creștinesc);
 Pe carii din poala slavei, dintr-a norocului sîn,
 1050 Unde mita, vicleșugul și vînzarea de stăpîn,
 Cu robească lingușire, cu vrajbe, cu clevetiri,
 Cu împărecheri ascunse, cu cernite amăgiri,
 Prin aburii cei de sânge, pe carile n-au cruțat
 Și prin nourii de lacrimi, ce-au făcut de s-au vărsat,
 1055 Cu meșteșuguri, cu chipuri, încruntați s-au fost suit;
 Mîna acea păgînească ne-ndurat i-au prăbușit
 Și spre ocară mai mare, ca pre niște robi curat,
 În privesiștea obștească i-au pus de i-au secerat.
 Pe unul, pe cel mai ager, avîndu-l la surgunlic,
 1060 Și pe altul în urdie, la Șumla, precum o zic;
 Iar pe-al treilea, fermanul din casa lui l-au răpit,

¹ Pe margine: treabă.

- Și, ca pe o tristă jertfă, la Saraiu l-au trăit,
 — Pîn-sub fereastra grozavă a sultanului păgîn,
 De unde moartea pornește dintr-al moliciunii sîn —
 1065 Îmbrăcat cu feregea ce poartă un dragoman,
 Cu samuro-gugiumana și strigînd: Aman! Aman!
 Geatul cel făr-de milă și de sînge însătat,
 Fără încrețeluire, cu brațul lui cel cruntat ¹
 L-au dus la locul pierzării, unde l-au îngenunchiet,
 1070 I-au golit de samur gîtul, l-au încordat ² spre tăiet
 Și cu crudă mulțămire privind mîinii lui supus
 Pe acel ce, mai-nainte, se socotia mai pre sus
 Decît oricare zidire înzestrată cu simțiri,
 Cum și mintea, cum că-i era din Moruzești moșteniri;
 1075 Ca să sature mai bine sufletul său cel spurcat
 De-o bucurie, ce numai tiranilor li s-au dat,
 A grumazului cel fraged, cel alb, rătund și întins,
 Freca ceafa grăsulie, păgînul acel aprins,
 Pe care sălbăcia sultanului încumplit
 1080 Sabiei lui spre tăiere i-au fost dat neomenit.
 Pe urmă, cu o lovire de paloș i-au și dărmat
 Capul ce, tăiet, îndată de la trup gios au sburat
 Și pre marmurele albe, ce cu sînge le roșia,
 Clipind din ochi, căscînd gura, tot sărînd, bolborosia;
 1085 Iar trupul, în chinul morții tremurînd, se sbuciuma
 Și din mîni și din picioare nefcetat arunca,
 Și cînd se sîrcea cu silă și se strîngea ghemuit,
 Cînd se întindea pe marmuri și se sbătea chinuit;
 Cînd se încuțba să sae, cînd cădea gios tremurînd,
 1090 Cînd grăpa cu a lui unghii, capul cel tăiet cătînd;
 Și cînd trăgea ³ în lăuntru gtlejul cel sîngerat,
 Cînd îl repezea să verse sîngele cel aspumat.
 Iar sultanul, din fereastră căutînd, să mîngia
 Și sorbind cu ochii lacomi sîngele, ce gl'gia,
 1095 Cu o liniștire crudă și în sine mulțămîi,
 Privea și capul și trupul, cum se sbăteau încumplit,
 Prinzînd dar, gelatul, capul, ce bolborosînd sbu a
 Și ridicîndu-l de chică, pe sultaful îl ura
 Ca să ajungă să vază, ca pe acela tăiet,
 1100 Pe a oricărui din vrăjmașii înaltului său Dev et.
 Apoi, în urmă, puindu-l pe o tablă de argint
 L-au așezat și la Poartă, ca să steie ⁴ spre privit.
 Așa capul, ce cu mintea toată lumea învîrtia
 Și ale ei interesuri după vreme cumpănia,

¹ Corectat peste: încruntat.

² Pe margine: i l-au plecat.

³ Pe margine: smuncaea.

⁴ Pe margine: norodului.

- 1105 Tăiet și scaldat în sînge, spre privese s-au pus,
Într-un cotlon de-a cișmelii Înnaltei Porți ședea pus.
Iar trupul, gingaș și fraged, hrănit în desmierdăciuni,
În alinare de curte și în grecești moliciuni
Golit de hainele scumpe, unor jidovi fu vîndut,
- 1110 Carii și dînsu-ndată matrapazlic au făcut.
Acest feliu, dar, de surprare, acest feliu de crud omor,
Au făcut nemîngiată și duioasă pe a lor sor'.
Sufletul ei acel jalnic, la bucurie închis,
Pîn-la cea mai de sus treaptă scriba sa o au întins.
- 1115 În casă, tristă ca dînsa, cernită întunecat,
Singură, și zi și noapte, se bocea nelncetat.
Tovărășia de oameni pentru dînsa era grea
Și mîngierea, otravă, ce a o primi nu vrea.
Hrana ei cea prea ușoară cu lacrimi o stîmpăra
- 1120 Ș-o clipă de liniștire de-i venia, o supăra.
Noaptea, care odihnește orice suflet obosit,
La al ei se făcea vreme prielnică de bocit.
Așternutul, de-a ei lacrimi, ca de ploae se uda
Și somnul cu oțărîre de la ea se depărta.
- 1125 Zorii zilei la fereastră și tînguind o găsea
Și pîn-în brațele morții tot lăcrămînd o privea,
Soarele cu a lui raze, printr-a ei lacrimi trecînd,
Vecinic curcubeu în casă se afla închipuind.
O așa dar tristă stare sănătatea i-au spurcat
- 1130 Și în vălmășaguri trudnici viața ei o a schimbat.
Răsărituri silnici foarte trupul său îl sbuciuma
Și ohtări prelungitoare plămînilor-i vătăma.
Ațipind și fiind trează, se muncea în vecinic chin,
Cît singele se făcuse în trupul său tot venin.
- 1135 Prin gemete trăgănite, prin duioase suspinări,
Dovedea că tot în sine este patimi și dureri.
În zădar burcuturi, leacuri, în zădar doftori calăi,
În zădar babe strigoice, ce descântă de cei răi!
Căci patima sufletească nu se vindecă nici cum
- 1140 Cu scaldări oțăritoare, nici cu aburi, nici cu fum;
Ci numai cu cîștigarea supchipsei, ce vrea.
Care singură îndreaptă pătimirea cea mai grea.
Ș-al său suflet fript de jale răsplătirea căuta
Și de a turcilor pierzare cu turbare însăta.
- 1145 Ivindu-se dar atuncea netrebnicul Ipsilant,
Ce, sugînd la rum și porter și la vin vechiu înghețat,
Surpa din gură și jilțul și trunchiul agarinesc
Și stîrpie din tot pămîntul neamul othomanicesc;
Domnița cu-nvierșunare spre unire-l învita,
- 1150 Ca una ce, dintr-aceasta, răsplătire aștepta,
Și se măgulia s-ajungă ca să vază vecinic stîns
Fulgerul ce o fripsese și întăr'ta al său plîns.

- « De altă parte, nădejdea rărunchii îmi pârpolia
 « Și cu năluciri mulțime, de slavă, mă gtdilea;
 1155 « Mai virtos visternicia fiului meu mă-mbăta,
 « Pentru care țara toată aș fi vrut a întăr'ta ».
- Acestuia, la dreptate, după cuvîntul de-ntăi,
 Că s-au văzut cum că ieste din boierii nătărăi;
 Dup-al doilea: că este drept fecior unui țigan
 1160 Și urmează ca să fie mîndru, deșert și viclean;
 După a treia: domnița, vătămătă incumplit,
 De zătrirea ce ciuntase neamul său cel preslăvit,
 Este de crezut că, poate, cihăindu-l ne-ncetat,
 Ca picătura ce sparge piatra, căzînd îndesat,
 1165 Să-l fi ismenit, orbește să între într-un complot,
 În care au fost nimica, cînd socotia c-a fi tot;
 A patra pricină însă nu i-au eșit spre favor,
 Nici cuprindea boeria iubitelui său fciior;
 Și fiindcă, dintre toate, mai cu temeiu l-au boldit
 1170 Aceasta, precum se vede, cu grecii de s-au unit;
 Care neavînd privire la vre un folos obștescu,
 Ci mai virtos dinprotivă, gînd și pravăț tîlhărescu
 Și pentru ca să-și plinească acest scopos blăstămat,
 Fiindcă, fără durere, țara toată a împilat:
 1175 S-au hotărît că-i greșală vrednică de osîndit
 Și îndată la falangă să-l pue s-au poroncit.
 După cuvînt și plinirea se făcură fără greș,
 Căci văzurăm, ca pe o bute, tăbîrcînd trîndavul leș,
 Carele, trîntit pe spate, gîfîe ca un gînsac,
 1180 Înfășurat în mulțimea blanelor, ca într-un sac,
 Și, de-a trupului grosime, picioarele îi sta în sus,
 Cît se părea că, firește, în falanga este pus.
 Desculțîndu-l dar îndată, picioarele i-au legat
 Și, ca mai sus, cu falanga slujbașii le-au ridicat
 1185 Și-au început cu toege pe talpe rar a croi,
 Cîtu căuta ca lanci¹, ca gînjul a se îndoii,
 Și, ca praștia în jurul brațului celui vînos²,
 Își învîrtea sub falangă trupul cel bîrthănos,
 Și cu glas străin, sălbatic, răcnînd, sbera ca un țap,
 1190 Smulgîndu-și barba cea sură, precum și părul din cap!
 Și striga milostivire, făptura ce n-au simțit
 Niciodată îndurare într-al său suflet cumplit!
 După ce și pe acesta l-a tălpăluit frumos,
 Lîngă cei bătuți îl trasă, ca pe un leș puturos.

¹ Ca lancea; în text: langi.

² Pe margine: vînjos.

- 1195 Și din celelalte fiare: din vulpi, din lupi și din geri,
Se făcură o mulțime de evgheniști și boeri,
Care, după a lor drituri și drept cinste socotind
Acea bătae la talpe, unul pe altul ghiontind,
Se inghesuea ca să iasă și să între mai curînd,
1200 Cerîndu-și întîietatea și la al falangei rînd!
Acești inși însă, netrebnici și în cer și pe pămînt,
Fură împrăștiați îndată, ca praful de silnic vînt,

Cap al optulea

- Huet ca de ape multe ce, picînd de sus, din stînci,
Se prăpăstuesc cu clocot întru besnele adînci,
1205 Se auziră deodată, răsunînd spre răsărit,
Unde, cătînd, o scîntee de lumină am zărit.
Huetul din vreme în vreme se adăugea mai mult,
Ear scîntea de lumină se lăți într-un minut,
Cît părea că împresoară un foarte silnic pohoiu
1210 De lumină curgătoare, care cu al ei naboi
Vra să aprinză, să ardă, să potopească cu foc
Și norodul și pămîntul, ce era într-acei loc.
Spaima și groaza și frica îndată s-au zugrăvit
În obrazul a tot omul ce-acolo s-a nimerit.
1215 Lumina dar necuprînsă însă nimică n-au ars,
Și din huetul cel strașnic s-a alcătuit un glas,
Ce striga: — «Eată lumina veacurilor, ce au fost
«Părinții și sprijînirea norodului celui prost!
«Eată patrioții vrednici, păstorii cei credincioși,
1220 «Cari înfrîngea turbarea vrajmașilor mînioși!
«Eată, sosesc pe aripa slavei lor, ce n-au apus
«Și care în nemurire ființa lor o au pus!
«Vin să judece urmașii, ce după dîșii-au ținut
«Frîile ocrmuirei, care îi le-au fost avut!»
1225 Și eată că se făcură o mulțime de bărbați,
Tot cu coifuri de aramă și în platoși îmbrăcați;
Sabie peste a lor coapse, în umăr tolă și arc,
Săhăidace atîrnate și în mîna lor mîjdrac;
Hainele lor, nu mărețe, ci prostatice ca ei,
1230 De postav gros, dar ușoare și cu covrigei de mei;
Și, în loc de birlianturi, de șaluri și de samuri,
Fer și oțel și aramă, lucrate în țăsături,
Împodobeau a lor pepturi și a lor mîni vitejești,
Cu care păza norodul de năpădiri vrăjmășăști.
1235 Fața lor, ca strălucirea fulgerilor arzători
Și se vidia botezată în sînge și în sudori.
Ochii lor, cei vii și ageri, plini de foc nemuritori,
Închideau nu-ș ce în sine, ciuște și îngrozitori.

II

E T E R I D A

Facire eple-comic<ă> înprotiva întruuirii grecilor asupra Porții Otomanicești

Cântăria I

- Condeiu! mieu, însămnează toate cite s-au făcut
 Într-acest veac, în Moldova, loc în care sînt născut!
 Scrie toate și le lasă cui va vrea a li ceti,
 Fără să te pleci cu parti scrisul tău a necinști!
- 5 Tot ce au fost și urmează, pentru noi iasti strein,
 Căci, cum știi, de mult în lume în osăbi trăim deplin,
 Și a meli plecări toate, și veghiat și tănuuit,
 Din cea mai fragidă vrstă, ție li-am descoperit!
 Scrie toati, nu te temi, deși știi că ti-or huli
- 10 Căci, oricum, vor fi și oameni dintr-acei ci ti-or făli²
 Cît fi scrii adivărul și cei greșiț l-or simți,
 Și, chiar hulind a ta faptă, în sine s-or dosădi;
 Căci cugetul, cari iaste pururea neadormit,
 Pe vinovat tot îl muștră, fie măcar și-mpietrit!
- 15 Adivărul prea sfinte! cari numai în ceriu ești
 Și pe celi de pe lume cu ochiu jalnic le privești!
 Ci toț, plecării lor, pravăț vreu s-arăti că te pun,
 Dar pre cari abiè unii întunecat te prepun;
 Pe a căruia lumină într-attit au înpilat,
- 20 Cei ci vreu s-o plăzmuiescă prin iscodiri ne-ncetat,
 Cît cu anevoi iasti și celui ce va dori,
 În hăul nedumeririi fără greș a nimeri!
 Vin, adivărul sfinte! Învață al meu condeiu
 Ca să scrijăliască toate după sfîntul tău temeiu:
- 25 Faptile celi vestite a grecilor celor noi,
 Închizășluind urmării slava acestor gheroi!
 Vin, răvarsă îndrăzneață și rîvnă într-al meu pept,
 Și întărești-m condeiu, ci să temi a scri drept!
 Căci precum pe tine lumè te urăști de demult
- 30 Și, pre cei ci vre odată să te vestească s-au zmult,
 Nu numai cu hulă surdă, clevetind, i-au ponegrit,
 Dar și morții cu ocară pe cei mulț i-au osîndit;
 Căci a face fapte reli și cei slăviț oamini vreu,
 Dar, a li-auzi mustrate, li să pare foarte greu!
- 35 Și orice și să lucriază supt taină întunecat.
 Cu cît iaste crud și crînced și nedrept și încrunțat,

¹ Academia R.F.R., ms. 5288, f. 172—175; autograf V. Pogor.

² În paranteze: ceti.

- Cu atfă să ferești a nu fi priveriștit,
 Că, născut la întuneric, de lumină îi rănit!
 Și măcar că toată-n lume țin de năluciri și vveri,
 40 Și să schimbă după locuri, după vremi și păreri,
 Dar folositoriu din toate, deși fricii mai supus,
 Te scotesc tot pe tine, adivărul, de spus!
 Și iată că, cum în sufle<t>, în cugetul meu, și scriu
 Celi cîte în Dachiia că s-au întîmplat le știu.
- 45 Această scriire slabă, dar plină de adivăr,
 Și nicidecum zmerduită de a vrajbii cumplit măr,
 Măcar di-ar sluji oglindă, întru care luminat
 Fieșticare să vadă toate cîte au lucrat,
 Și de celi bune fapte să să bucure voios,
 50 Iar de celi fără cuget, întristîndu-să duios,
 Să să căiască în vremi și spre bine întorcînd
 Plecare inimii sale, să să bucure, lucrînd
 Fapte vrednici de chie maria unui slăvit patriot,
 Care în veacuri să-i facă cinste temelnică pot!
- 55 Elada, duioasă maică, dar odată în năroc,
 Ce-au născut într-a iai sînuri sufletei pline de foc!
 Elada cia fericită, olatul cel roditoriu,
 Ci izvorești dulceață din pieptul pătimitoriu!
 A dumnezăilor mumă, al iscusinții arceriu,
 60 Dătătoaria slobozirii, și pe pămînt și în ceriu!
 Pistolul neatîrnării, a vitejilor răsad,
 Pe a căriia slăvire veacurile nu o scad!
 Comoara învățăturii, a luminării izvor,
 Ce-au măsurat și lărgimia și adîncul cu-a<l> iai zbor!
- 65 Dăscălița cia obștească, geniul cel ascuțit,
 Cari pi-ai săi fii și lumia cît să poate au trezit!
 Înfrum'șățătoaria minții, lustru cel neponosit,
 Cu care sălbătăcimea omului s-au poliit!
 Cheia acia fericită, prin carile s-au deșchis
- 70 Drumul cătră luminare, ci supt taină sta închis!¹
 Elada, tristă și goală, despletită și ohtînd,
 De suspinuri înneacă și cu lacrimi tînguind,
 Rînită piste tot trupul, încujbată supt greu lanț,
 Rădicînd spre ceriuri ochii cei negri și lăcrămaș,
 75 Ș-arătînd a sale brață ferecate cu obezi,
 A stării iai cei duioasă umilitoare dovezi,
 Cu o adîncă ohtare, suspinînd să tîngue
 Și acești următoare înădușit jăluè:
 — «Zăf<s>! Dumnezeul puterii, ce uriaș ai înfrînt,
 80 «De cari să temia totul și în ceriu și pre pămînt!
 «A căruia braț puternic munți și mări au răsturnat
 «Și pe nesupuș în beznî cu fulgeri i-ai cufundat!

¹ Tăiat: ci cu stînci era închis.

- Cari prin posomorția ochiului îngrozitoriu
- Făcei să tremure omul, cum și cel nemuritoriu !
- 85 • Pi-a căruia glas puternic afundul îl asculta
- Și temeul în țării lui cucernic s-arăta !
- Supt a căruia privire vecul era un menunt
- Și zidirea fiincioasă o picătură, un punct !
- Tu cari, odinioară, în clipală răsturnai
- 90 • Năroadi, cetăț și jilțuri, și neființii le dai !
- Și carile, după voe, cu degetul tău cel sfânt,
- Împărțai soarta zidirii și pre mări și pre pământ !
- Dintr-a căruia braț tari fulgerile să pornê
- Și stibiile ființii voii lui să supunê !
- 95 • A luminii neapusă înbilșugatul izvor,
- A planitilor părinte și luminătorii lor !
- A soarelui ș-a luminii adivăratul izvod,
- Cel ce-au înzăstrat pe fire cu rodire și cu plod !

III

<Dialog între Fire și Moldova> ¹

Firea

- Moldovă, de cé ai lipsă, în cé simțai greutate?
 Au pe câmpii tăi n-ai roadă, sau pășuni înbilșugate?
 N-ai izvoară, să ti-adăpi? N-ai năroade, să te are?
 În snul tău nu să naști argintul, aur și sare?
- 5 Ești pustie? Ești prădată? Sau ești pietroasă și sacă?
 Nu scoț tu unt, și pe iarbă n-ai bou, cal, oae și vacă?
 Ce pricină, dar, te face să fii tristă și măhnită,
 Tot în lacrimi, în suspinuri și în vaite topită?
 Fii tăi, ce să aplică, dintr-ale tale țipi bogate,
- 10 Ei, în loc de bucurie, sămpt dureri nelncetate?
 Avînd tot, ei n-au nimică ! Tu, plină di-nbilșugare,
 Ei muncesc, string și adună: partea lor îi lăcrămare.
 Cine samfnă cu lacrimi, să zice că-n veselie
 Va să adune și spice și roduri, cu bucurie!
- 15 Dar aceștiè, și ară și samfnă și adună,
 Tot în suspinuri, în lacrimi, în sughituri ce răsună ! .

Moldova

- Fire ! Fire ! Sint bogată ! De la tine strîmbătate
 N-am suferit la nimica, ce pururea bunătate !
 Dar lăsînd eu într-o parte arătări de mulțămire,
- 20 Care Moldovii să cade să aducă cătră Fire,
 Vreu să-ț arăt în puține cuvinte cuprinzătoare
 Și pricinile măhnirii ș-a inimii mele stare.

¹ Originalul, autograf al lui V. Pogor, în colecția V. Panopol.

- Din veacuri nemărginite, cînd și lumea încă toată
Să afla gemînd supt giugul varvariei încrunțată,
25 Și pînă acum în urmă, n-am suferit mai cumplită
Greutate, de nărodul ce m-am aflat lăcuită!
Gotthii, unnii și cumanii, bulgarii și paținiții!
Sarmații ¹ și ghenovezii și dachii și arnăuții,
Toți, în vremi, sau în parte, în prădări sau lăcuință,
30 Au alergat preste mine și au supt dintr-a mea țigă.
În sfârșit ² și fii Romii, plăcîndu-le a mea mană ³,
De la Traian cel Mare lăcuiesc fără prihană!
Ochiul meu, cel de cînd lumea, au apucat ca să vază ⁴
Tamerlani, Galgani ⁵ și Atili, biciuiri cerești ⁶ plini de groază!
35 Dar acele ⁷ fiind, toate, puhoiu ci jghebușii ⁸
Locul ⁹ pe care aliargă și pe urmă îl mflești,
Și o primăvară numai fi îndestul să tocască
Ranile turbării sale și cîmpii să inspicească,
Nu m-au scărbit niciodată, ce cu mîna într-armată,
40 De multe ori a lor vilfă — în rușine înturnată —
La fii ¹⁰ miei am făcut-o pricină de bucurie
Și pilde înbilșugate pentru a mea vitejie!
Numai acum sînt scărbită, numai acum întristată,
Cînd fii mei... ¹¹ în robie defăimată!
45 Cînd îi privesc ca o turmă fără păstori, dați în pradă ¹²
Nu la lei, sau vulpi sălbatici, ce la vulpi scurte de coadă!
.....

Fi<rea>

- Dar acei plini de mărire, fii Romii cei vestite,
Fii Romii ¹³ cei vitează, cei înalte și slăvite;
50 Fii Romii, ce odată făcê lumea să asculte
Și să tremuri ¹⁴ cu frică supt a lor biruinți multe;
Cum au uitat a lor slavă, cum rabdă cu defăimare
Robii lor să stăpînească piste slavă lor cea mare?
Au doar într-înșii nu curge acel sfînt și viteaz sînge,

¹ Șters: tătarii.

² Șters: urmă.

³ Șters hemistihul: m-au primit să le fiu maică.

⁴ Șters: au privit fără spaimă.

⁵ Șters: Atili.

⁶ Șters: Varvari crunți (prădători).

⁷ Șters: aceste.

⁸ Șters.

⁹ Șters: Pămîntul (din duruituri de munte).

¹⁰ Șters: au văzut.

¹¹ Șters: nărodul; versul este deficient.

¹² Șters: fără păstoriu rătăcită.

¹³ Șters: ce odată.

¹⁴ Șters: a lor pravili, a lor legi.

- 55 Care-i hotărft de ceriuri tiraniè de a stnge?
 Au nu mai slnt, între dînşii, Catoni, Bruţ¹ cu vitejie,
 Să poată ca să stărpască viţa cè de tiranie?
 Eu nu mă înşăl, Moldovă, drumul meu îl cunosc bine,
 Tot aceiaş bărbăţie² eu răvârs într-a lor vine³!
- 60 În nărodul tău şi astăz cunosc rmlenească⁴ rază,
 Poate lumea între dînşii şi Romili⁵ şi Bruţ să vază!

M<oldova>

- Eu slnt foarte mulţămită de nărodul ce, în pace
 Petrecînd, nici slavă mare, nici măhnicuine⁶ în face.
 Şi eu cunosc foarte bine că a lor bună plecare,
- 65 De ar avea chip sau vreme, sau povaţă spre mişcare,
 Ar putea prè cu lesnire, nu numai să să mlnt<u>ească
 De stăpînirea cè moale, sau tiraniè⁷ grecească;
 Dar să şi facă odată, într<u> a mele disfate,
 Braţ de maică hrănitore şi de toate-nbilşugate,
- 70 Să să nască altă Romă, altă republică mare,
 Pentru ca să dei lumii şi pravili şi îndreptare!
 Dar ce să zic? Vai de mine! Departe di-o socotinţă,
 Ce⁸ în vecuri viitoare hrăneşti a mè dorinţă,
 Astăz nu pentru acèsta mă aflu întru măhnicire,
- 75 Ci pentru că văz nărodul tot⁹ lăsat în pătimire;
 Şi nu dintr-altă pricină, decît pentru că el n-are
 Boeri, boeri cu durere, şi pămînteni cu îndurare!¹⁰
 Ce folos că o mulţime, înbrăcaţ cu acest nume,
 Fac¹¹ şi treptii mîrşăvire, fac şi greutate-n lume!
- 80 Că cu drepturi¹² de neam mare¹³, pămîntului grea povară,
 În loc ca să-l ocrotească, îl d'rapînă¹⁴ şi-l oboară¹⁵
 Şi, pentru ca să agiu<n>gă să prindă chip cu lesnire,
 Spre a putè ca să prade nărodul, fără sfiire¹⁶,
 Grecilor ce vin aici¹⁷, orindatori piste mine,

¹ Şters: Nu să află între dînşii vre un Brut.

² Şters: isteţime, fierbinteală (vitejie).

³ Şters: Eu le răvârs de la mine.

⁴ Şters: romăniasca.

⁵ Şters: Schipioni, Romuli.

⁶ Şters: De nu poartă acum arme, dar nici măhnicire.

⁷ Şters: de stăpînire.

⁸ Şters: care.

⁹ Şters: pătimind în cumplire.

¹⁰ Şters: plecare.

¹¹ Şters: Fac aceşti<i> trepti (stări) ocară.

¹² Şters: cu o fală.

¹³ Şters: cu un nume de boerie (neam) pe pămîntu.

¹⁴ Şters: îl şfichiuesc şi-l oboară.

¹⁵ Şters: cat nărodul să oboare.

¹⁶ Şters: fără vreo îngrijire.

¹⁷ Şters: din orîndarii greci cari cumpăr.

- 85 Le dau vînt ¹ de stăpînire, folositor pentru sine !
 Îș închipuesc dintr-înșii o arătare .grozavă ²,
 Îi să închină cu cinste ș-o tămăiază cu slavă ³.
 Și, ascunș supt așa mască, prădă fără oțărîre
 Nărodul, care spre dînșii ⁴ au nădejde și cinstire!
- 90 Pentru ca să poată, însă, tîgădui în vecie
 Această driaptă ⁵ cărare, ce duce la tiranie,
 Sînt săliț ca să primască, pe lingă domni, o mulțime
 De greci săraci, ce vin ⁶ numai ca să prădi cu iuțime;
 Și, din cît vin, nici unul plugariu nu vrea să să facă,
- 95 Ce toț cer dregătorie ⁷, iar pămînteanul să tacă!
 Toț boeri, toț di neam mare, toț cu ceriri prè ⁸ înalte:
 Palmile roasă de văslă, aici să fac delicate ⁹!
 Alămli și portocale, zarzavaturi sau plăcinte,
 Că au vînd<ut>, ei nu cată, ci tot prădăciuni cumplite ¹⁰,
- 100 Feliuri de chipuri stărniră, ca să prădi, să apuce ¹¹!
 O socotință adîncă, jale și ciudă aduce:
 Și drepturi și vrednicie și slujbă și boirie ¹².
 Toate razămă în dare, toate stau în bogăție ¹³!
 În stăpîniria de astăz vezi ¹⁴ un telalic, țî-i griță,
- 105 Sîngile țî să întartă ¹⁵, să aprinde și îngheață!
 Țî-i și rușine și ciudă, și necaz și întristare,
 Cînd privești acia duiuasă a moldovenilor stare!
 Domnul lor ¹⁶, fără rușine, toate în mezat le vinde,
 Cine ari bani să dei, la tot dreptul să întinde.
- 110 Dobitoacile? Boerii! În loc de înpotrivire,
 Ei <cu> sfaturi și povață, ei cu grecii în unire,
 Trag și sălesc și îndiamnă pe cîelanț să alergî,
 Să dea bani, ca să cîștige a dezbrăcărilor legî!
 Divanul fi o dugheană, unde cumpără dreptate
- 115 Cine dă la bani mai bine, măcar fie strîmbătate!
 Nici rușinea, nici strigarea, nici pravila să ascultă,
 Giudecătorii nu cată decît unde-i sumă multă!

¹ Șters: îș închipuesc.

² Șters: niști arătări grozave.

³ Șters: Îi tămăiază (ăi tămăiază) cu cinste și-i înpoară de slavă.

⁴ Șters: într-înșii.

⁵ Șters: strîmptă.

⁶ Șters: aliargă.

⁷ Șters: Toț boerii, stăpîniri.

⁸ Șters: mari.

⁹ Șters: în Moldova-s delicate.

¹⁰ Șters: ci ciarcă (privești) spre cinste cale, (numai a răpirii cale); ce tot cer în-brăcăminte.

¹¹ Șters: Cînd le-i socoti pre toate, te-i mira, țî-i face cruce.

¹² Șters: Drepturile, vrednicia și slujbele și dreptesc <sic>.

¹³ Șters: Ei cumpărînd stăpîniria, o și vînd cu scumpătate.

¹⁴ Șters: de acuma nu vezi decît.

¹⁵ Șters: Țî-i și rușine și giudă <sic>.

¹⁶ Șters: îl vezi că șade și că în mezat.

- Frica lui Dumnezeu iaste o zădarnică pricină,
Care, în loc să oprească, zădăraști a lor vină.
- 120 Bătaia de cuget încă, o simțite care-i dată
Să giudece¹ pe tot omul în știința lui curată;
Și aceasta, spăimintată², s-au liniștit și acum tace,
Să oțărăști, nu poate, ti lasă de pradă-n pacel
Vistfria iarăș iaste o peșteră tâlhăriască,
- 125 Ci privighiază, în lume, omul drept să nu trăiască!
O sistimă încumplită, care stă și să hrănești
Vederat din dizbrăcarea unii țări ce pătimești!
Silas, Marius și Neron acolo să înviază,
Cine disbracă mai aspru face o faptă vitiază!
- 130 Nărodul tot pătimești, dar acesta să îngrășă,
Pre fii lor a bè sînge ti deprind încă din fașă!
Bostan, Coman, Baba-Rada, Bujor, Căzacul și Talpă,
Tălharii ce bea la sînge precum alții ar bea apă,
Asămăntîndu-i cu hoții ce să țiu în visterie,
- 135 Poț a zice faptă bună, a lor feliu de tâlhărie:
Căci ei, prădători în parte, în vremi și după stare,
Au căștigat prin pediapsă de a lor vină spălarea!
Dar acestora, ce pradă în ivală, fără frică;
Care pe bogat dispoe și pe cei săraci ti strică;
- 140 Care din surparia țării zidesc a lor nărocire,
Care nu țiu altă legi, decît acea de repire;
Dumnezăiasca dreptate, îndelungînd a lor vină,
Le gătești o pediapsă mai cumplită și mai plină!
- Încă mai hrănesc pe mine și tagmă bisăriciască,
- 145 Adunari de diiavoli, stare eosforiciască!
Trufaș, disfrănaț și mîndri, toț plini de înșălăciune,
Te viclenesc, te defaimă, prin chipul de plecăciune.
Într-înșii ipocrisiia, vrajba, pizma lăcuești,
Ei sînt gheena și iadul, unde dracul stăpînești!
- 150 Camilavcul lor, ti coiful supt care el să ascunde;
Rasa, haina și, ei, chipul, cu care spargi oriunde!
Cînd s-au răsturnat din ceriuri vasul cel plin de mîndrie,
Dracii, înșiraț din aer și pînă gios la tărie,
Din îngeri cu strălucire, oarda lor întunecată
- 155 Și cîți pre pămînt rămasă, s-au făcut toț pochi îndată.
Ei singuri își zic, cu fală, chip îngeresc cum că poartă,
Și într-ădivăr, sînt negri și dintr-a Sătani ceată!
Rugăciunea lor fi hulă, și pentru aceia vine,
În loc de milă, urgie, și tot rău, în loc de bine.
- 160 Căci dumnezăiasca jărtfă, prihănită-ntr-a lor mînă,
Tot osîndă și urgie solești pentru a lor stînă.
Lăsînd a-ți spune <mai> multe di-această tagmă cumplită,

¹ Șters: să să stărnească.

² Șters: acum tace.

- Din care și ominiria și simbathlia-i gonită :-
 A căriia fundul iaste sîngerata lăcomie,
- 165 Iar mijlociria fi sfla și pravăzul, tiranie,
 Să-ț vorbesc ceva, mă iartă, numai de mitropolitul,
 Crocodilul cel sălbatic, tigrul și neomenitul !
 Acel care pe nas varsă boaria Tartarului toată !
 Ce, otrăvind, surpă, mușcă și și plînge totodată !
- 170 Un mitropolit, dar, soro, după pravila opștească,
 Îi ridicat într-o țară dreptatea să sprijăniască.
 El iaste spre cumpănirea unui domn, carele ține
 Voința nefrînătată, și spre rău, cît și spre bine.
 El numai, în toată vremea, poate, și fără sfială,
- 175 Domnilor să le arăți pravilă de rînduială
 Și pe boeri iar să-i faci din măsuri ca să nu ș iasă,
 Ce să mîngîi ¹, să-ndrepti starea țării cea duiuasă.
 Căci, într-o așa pășire, el în toată vremea are
 Drept pavază ² și pricină, nărodul spre apărare.
- 180 Pilde avem îndestule, dar Veniamin nu face,
 Decît, fiind patirița, ca un om de ceară, tace,
 Și, cea ce-i mai rău încă, iaste că și iscălești,
 La toat-acelè prin care nărodul meu să muncești !
 Dă și pilda ocrotirii răilor, care dispoae ³:
- 185 Fără dînsul, Neculachi ⁴, de viu belit ca o oae
 Și spînzurat în cîrlige, dămunt trebuia să fie,
 Ca să slujască drept pildă și drept groază în vecie !
 O ! Virful nenorocirii ! Mitropolit ! Cum să poate
 Capul legii ca să fie povățuit, întru toate,
- 190 De Angheli, de spițăriu, și de curva cè vestită,
 Care, acum, pezăvenchi, s-au făcut și mai slăvită ?
 Unul esă cu glistiriul, dă sfaturi de stăpînire,
 Ceialantă, într-armată cu adîncă ispitire,
 Tulbură și strîmtorești duhul cel de slăbăciune,
- 195 Care nu-i de altă vrednic, decît la o rugăciune
 Să adaogă ohtare, lacrimi de ipocrisie,
 Ce, în loc de umilință, te aduc întru mînie !
 Căț dăsrănaț și căț tineri, căț au gărgăuni în minte,
 Toț aliargă de dau sfaturi, sfîntului nostru părinte !
- 200 Acolo fi parlamentul, unde nebuniia coace
 Rodurile mișălii, ce pe toț de rîs fi face.
 Și căț într-însul au parte, toț sint cunoscuț în lume,
 Le zic cocardă de păslă și cai de strigă anume,
 Treaba lor fi a da sfaturi, iar sflrșitul f. . . . .

¹ Șters: îndrepti.

² Șters: și drept cuvînt.

³ Șters: dizbracă.

⁴ Neculai Canta, vărul mitropolitului Veniamin.

- 205 Che<r>hanaoa la Catrina, la Negel, la Iostărie!
Niști, așa dar, netrebnici fac sfinta Mitropolie,
Din sprijănitore țării, rendez-vous și spițarie !

Firia

- Într-un nărod care zace în pelinci de vârvărie,
Poate și nerânduca și răpire ca să fie.
- 210 Răi în tot locu să află, dar și bunul nu stărpești,
Căci, între spini, trandafiru și naști și înflorești.
Așa și-ntre boeri poate, sau buni cu desăvârșire,
Sau mai suferiț să fie, în plecarea de răpire.
Aș voi, dar, într-aceasta ca să-m dai o /dizlegare,
- 215 Să-m faci bine cunoscută adivărata lor stare.
Ghica, Grigoraș și Sandul, Dumitru Sturza, Pașcanu,
Costandin Balș logofătu și Iordachi Roznovanul,
Sint șapte boeri, pe care țara părinț li numești,
De la dînșii apărare și așteaptă și dorești.
- 220 Pe acești e îndată să-i și giudecăm în parte,
Să vedem a lor plecare, tocma chiar dintr-a lor fapte.
Ghica, ofelit din fire, în boale și în ohtare,
Dă-nceput nu aratasă nici folos, dar nici rău mare.
Pașcanul iarăș, ceaslovul și biblia lș păzăști,
- 225 Strînge banii cu sălință și la altă nu gîndești.
Costandin Balș, jidovești, unde interesul chiamă,
Sau dispoai, sau înbracă, el aliargă fără siamă.
Iar Sandul Sturza, mehteriul, în ogradă lș mai face
Un despotizmos în parte, și pentru cel opștesc tace.
- 230 Grigoraș Sturza, visternic, un om plin de bunătate,
Nici răpitor, nici zavisnic, nici plecat spre strîmbătate,
Om curat la santimenturi, om patriot cum să cade,
Din slava cuviincioasă numai domnița îl scade.
Fiul lui făgăduiești patriei un rezim tare ¹;
- 235 De n-ar fi fost lîngă dînsul Lozonschi, lupul cel mare,
Îndoită cunoștință și nedejdi înmiită
Cîștigînd, ar fi dat țării, cu purtaria cea cinstită !
Dar acel ciocoiu Lozonschi, diprinzîndu-l la răpire,
Au stîns mult din cîntea care vrednicea a lui numire.
- 240 Dimitrachi Sturza iarăș, patriot cu înhierbinteală,
Di-ar avea și bogăție, ar fi fără îndoală
Un boeriu ce rară țară ar putea să să sfiliască
Că au avut vre odată pe-acesta să-l cumpănească!
Haractir are ca Caton, ca Brutus statornic,
- 245 Și ca Cauniță, sfetnic, negreșit, poate să fie.
De are ceva pornire, nu-i greșală însămnată,
Iaste stricătoare-n parte, dar patriei niciodată!
Mai rămîne Roznovanul, visternicul acel mare,
Boeriu cel puternic, stălpul țării cel mai tare,

¹ Șters: bărbat mare.

- 250 Întru carile odată tot nărodul răzămasă
Nedejdea ținerii sale, cu starè lui cè duiuasă.
Politica cè vicliană, supt arătare de mieri,
Ascundè cè mai cumplită otravă, venin și fhier!
Vremea însă și ispita l-au descoperit în grabă,
255 Căci omul nu să cunoaști, pîn' cînd nu ia <s>te-n treabă.
Acest Proteu și Mac<hi>avel, sau panthir și salamandră,
Au vădit a răutății cè mai desăvirșit cadră.
Cine voești să vadă pe crudul Foca tiranu,
Margă, că-l află întocma înviat în Roznovanu !
260 Slab, fricos și scurt la minte, om mic în nenorocire ;
Varvar crud și fără milă, cînd iaste în fericire ;
Lacom, răpitor și aspru, disfrînat piste măsură,
Trufaș, natarău și mîndru, tot minciuni într-a lui gură!
Political, ce odată să părea că cumpănești
265 Cu mintea lui toț boerii, acum văd că să topești,
De un amoriu ce cu totul l-au coperit cu ocară,
Făcându-l ca să resai din simțirea lui afară.
Cît avea pe Bucșănescu, sfetnic tainic și dădacă,
Povățuindu-l spre bine, nu-l prè lăsa rău să facă.
270 Dar Drăghici, b. . . . mîndră, neștiind să cumpăneasă,
S-au descoperit capacul și s-au văzut cè firească
A lui plecare de suflet, a lui însuș slăbăciune,
Că s-au ivit tot odată și adîncă-nșălăciune
Și urgiia cè ceriască, care cu îndelungare
275 Îi gătea spre răsplătire băuturi amărătoare!
Fulgerul ei să-nșămnează dintr-a fiului său casă,
Care va sluji în veacuri drept vegheari luminoasă,
Unor varvari ce nu cată decît tot să răsăpască,
Uitînd și a lor ființă și răsplătirea cerească.

IV

<La moartea fostului domn al Moldovei, Ioan Sandu Sturza voievod (1822—1828+1830)>

O U B L I ¹

Vous n'avez pas compris, ô vous que tout étonne,
Qu'il fallait au vieillard, victime de son trône,
Rendre un dernier hommage à son dernier départ !
Vous avez oublié qu'il fut votre hospodar !

- 5 Vous avez oublié que l'on doit, pour soi-même,
Pour l'honneur du pays et pour son diadème,
Honoré, au tombeau, celui qui l'a porté

¹ După manuscrisul autograf, nesemnat, aflat între hîrțile generalului M. Negruzz și pus la dispoziție de V. Panopol.

- Et que même la mort est une majesté !
 Que l'on peut mépriser, dans son roi, la personne,
- 10 Mais non pas son manteau, son sceptre et sa couronne !
 Que l'hommage qu'on rend à son prince, à son roi,
 On le rend au pays, on le rend à la loi !
 Que, n'importe où s'en vont les insignes moldaves,
 Il faut partout les suivre, en pas fermes et graves !
- 15 Et que tout prince, enfin, qu'on mène à son caveau
 N'est qu'un mort qu'il faudrait suivre jusqu'au tombeau !
 Et si, trop faible, il eut ses torts, ses injustices,
 Oh ! n'a-t-il donc pas eu d'assez cruels supplices ?
 N'est-il pas descendu, du sommet radieux
- 20 Où planent les désirs les plus ambitieux,
 Jusqu'au plus sombre coin de la morne misère ?
 Ne perdit-il donc tout et même sa lumière ?
 Seul avec ses regrets et courbé sous les ans,
 Sans amis, sans atours, sans preux ni courtisans,
- 25 Ne dut-il pas traîner, isolé dans son ombre,
 Des jours dont le seigneur avait marqué le nombre,
 Afin que la vermine arrive sur son corps
 Anticiper ses droits au supplice des morts ?
- Quel passage subit du trône à l'indigence !
- 30 Quelle rude leçon pour tout homme qui pense !
 Mais: prince, n'eut-il pas favoris et flatteurs ?
 A ces grâces n'eut-il point des sollicitateurs ?
 N'eut-il point de faveurs à jeter sur ses pas,
 Comme on jette à des chiens, les restes du repas,
- 35 Pour voir comment soudain l'un grince, l'autre aboie,
 Et se mordent entre eux pour qu'un seul ait la proie ?
- Ô vous qui lui devez vos titres, vos honneurs,
 Et cet or, qui vous donne¹ aussi des flagorneurs !
 Parvenus, qui seriez encore dans la misère,
 40 Eclaboussés de boue et couverts de poussière !
 Vous tous qui lui devez rangs et positions,
 Marchant, jadis, à lui par génuflexions !
 Race ingrate, perverse et nourrie aux bassesses,
 Qui tirez tant d'orgueil de vos pales prouesses !
- 45 Oh ! sachez qu'avant tout, si l'on possède un cœur,
 On le vénère mort du moins, son bienfaiteur !
 Qu'on ne peut renier, sans être malhonnête,
 Celui devant lequel on a courbé sa tête !
 Et que, pour être en droit d'agir à sa façon,
- 50 On rejette, au pouvoir, titre, grade et rançon !

¹ Corectat peste: *vaut*.

G L O S A R ¹

- afront**, I 233;
agarinesc, I 1147 = necredincios, păgîn, musulman.
alămlii, III 98 = lămlii.
alaș, I 736 n; vezi *chiunghiu*.
aloe, I 105 = plantă cu un suc amar.
amirosi (a), I 298 = a mirosi (moldov.).
Angheli, spișer, I 543, 619; III 190.
aniscrielnic, I 725 = letopiseș, cronică.
Antonie vodă Roșet, I 724.
apocalipsis, I 552 = revelație.
arceriu, II 59 = cute pentru ascuțit briciul.
Aris, I 675, 715 = Ares, zeul războiului.
arnăuți, I 598; III 28.
Aron, Petru, voievod, I 703.
aspida, I 833, 841 = viperă sau năpîrcă.
aspumat, I 1092 = plin de spumă (moldov.).
aspumînd, I 246 = spumegînd, făcînd spume (moldov.).
Atila, Atilas, Atili, I 690, 698, 715; III 34 și n.
- Baba-Rada**, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
bacali, I 598 = băcani.
bagdadie, I 992 = tavan (turc.).
Baia, I 701.
bal, I, 1010.
Balș, Costache, — Ciuntu, mare logofăt, III 217, 226—227; — Iordachi, vistiernic, I 538, 731.
basne, I 648 = basme, povești, inchipuiri.
Beldiman, Alexandru, I 929.
Belon, I 675, 680, 715 = Belona.
beniș, I 141, 669 = haină boierească, îmblănită pe margim și cu minicile despicate.
Bernadotte, I 193 = mareșal francez, ajuns rege al Suediei (1818—1844); în text: Bernardot.
bez, I 34 = pe lîngă, în afară de, lipsit de, fără.
bezmetici (a), I 476 = a zăpăci, a năuci, a ului.
Bilăuță, I 1030.
birțihănos, I 1188 = umflat, cu pîntecele mare; vezi și *burduhos*; astăzi, *burduhănos*.
biv, I 718 = fost (slav.).
Bohemia, I 707.
boldi(a), I 1169 = a îmboldi, a împinge.
bontă, I 274 = răscoală, revoltă, complot (vezi și *bunt*).
Bostan, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
boston, I 639 = vals.
boș, I 74, 161, 170, 187, 327, 333, 335, 340 = materie în formă de glob.
brahari, I 598 = brăgari, bragagii.
Brutus, Bruți, III 56, 61, 244.
Bucșănescu, III 268—269.
bufon, I 588.
buhur, I 180 = stofă de mătase (turc.).
Bujor, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
bulgari, III 27.
bunt, I 443, 592 = răscoală, revoltă, complot (germ. *Bund*, rus. *bunt*, pol. *bunt*; vezi și *bonta*).
burcuturi, I 1137 = borvis, apă minerală (ung. *borcut*);
burduhos, I 1020; vezi *burtuhănos*;

¹ Privește numai textele date în anexe și cuprinde, între altele, și cuvintele nou introduse în limbă, unde au rămas unele în această formă, iar altele s-au modelat în alt fel. Lămuririle închise între ghilimele sînt datorite lui V. Pogor însuși și sînt scoase din vocabularul dat la *Henriada lui Voltaire tradusă de d. comisul V. Pogor*, București, 1838 (la sfîrșit).

- cabanița, I 179, 970 = mantie domnească îmblănită cu samur.
 calici (a), I 999 = a sărăci, a nenoroci.
 Calimah, Scarlat, voievod, domnul Moldovei, I 278, 909,
 Calmuș, familie, I 737 Calimah.
 camilave, I 507; III 150 = amilafcă, acoperămint de cap pentru călugări.
 Cantacuzinești, I 727–730.
 Cantacuzino-Pășcanu, Iordache, mare logofăt, III 216–224; Neculache (Canta); vezi
 Necolachi, Canta.
 capchiu, I 632 = țicnit, într-o parte, capiu.
 Caragea, Ioan, voievod, I 273.
 Carpatul, v. Crapatul.
 Caton, Catoni, III 56, 244.
 Catrina, Văcărescu, I 529, 543, 562; III 190–191; 205 = soția lui Șerban Negel.
 Cauniță, III 245 = Kaunitz, cancelarul Austriei (1711–1794).
 Căzacu, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
 ceată sfântă, I 275 = batalionul sacru al tinerilor eteriști din 1821 (grec. ὁ ἑρὸς λόχος); vezi
 și *sfința ceată*.
 cehrea, I 467 = față, obraz (turc.).
 Chelban, Ion, I 1028–1029.
 cherhana, III 205 = fabrică; aici, lupanar.
 Chicheron, I 748 = Cicero.
 chila, I 516 = măsură pentru grîne; în Moldova: 430 ocale (turc.).
 chitan, I 516 = făină amestecată cu țărțe.
 chiunghiu, I 736 n = canal (turc.).
 cicni (a), I 247 = a crăpa (numai la animale).
 cifert, I 440, 887 = sfert, a patra parte, puțin.
 cihăi (a), I 1163 = a stărui cu vorba, a bate la cap.
 cinovnic, I 52 = funcționar (rus.).
 cișmegiu, I 735 = fntinar.
 ciuci (a se), I 941 = a se suci, a se întoarce.
 ciunta (a), I 1162 = a ciunti.
 ciuște, I 1238 = ardei mic și foarte iute.
 clenci, I 156 = cîrlig.
 clipală, II 89 = clipă (moldov.).
 cobur, I 141, 669, 905, 926, 936, 958, 970 = un fel de haină boierească (conțeș).
 cocardă, III 203.
 Coman, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
 compliment; I 795.
 complot, I 1165.
 Conachi, Costache, I 530, 589.
 Confuție, I 751 = Confucius.
 coperi (a), III 266 = a acoperi.
 cornorare, I 591 = încoronare; vezi și *incornora (a)*.
 cotei, I 246 = cîine.
 Crapatul, I 677 = Carpatul.
 crevat, I 783 = pat (grec.).
 crînced, II 36 = crîncen.
 croasade, I 571 = cruciate (franc.)
 Cromvert, I 695 = Cromwell.
 cruci, I 363 n = decorații.
 cruntat, I 1068 = plin de sînge.
 cumănesc, I 678.
 cumani, III 27.
 cumpănă, I 137 = cîntar, balanță.
 cumpîire, I 805, III 75 n.
 curunt, I 486 = curînd.
 dăchesc, I 677.
 dachi, III 28.
 Dachiia, II 44.

dermeticit, I 744 = priceput, învățat.
 deșanț, I 487, 767 = deșanțare, desfrinare.
 despotizmos, III 229.
 Devlet, I 1100 = alt nume pentru Înalta Poartă sau Imperiul otoman.
 dietă, I 645 = regim medical.
 diidemon, I 471 = demon.
 dimon, I 486 = demon (moldov.).
 dinsele, I 638 = ielele.
 diplomatica, I 574 = diplomația.
 dîrmogza, I 388, 510 = arbust numit și dîrmoz, dîrmocsin.
 dișanțat, I 559 = deșanțat, desfrinat.
 disbîrna (a se), I 170.
 disfate, III 68 = desfătări.
 dobrosuri, I 201 = interogatoriu, dopros (rus.).
 document, I 796.
 Dorna, munții, I 245.
 dosădi (a), II 12 = a certa, a mustra.
 Drăghici, Iordache, III 270.
 drituri, I 1197 = drepturi.
 duiuasă, III 251 = duioasă.
 dvoreanstfă, I 230 = noblețe, nobilime (rus.).

Elada, I 693; II 55–98.
 element, I 87.
 eosforicească, stare, III 145 = stare luciferă, diavolească.
 Eși, Eșul, I 819, 1009 = Iași.
 Eteria, I 318, 369, 435, 1003.
 evghenist, I 212, 793, 882, 1196 = nobil.
 Evropa, Europa, I 571, 573, 691.
 eteriști, I 49, 532.

făgădău, I 697 = birt, ospătărie proastă (ung.).
 Făgăraș, I 709.
 falangă, I passim = instrument de tortură prin bătaia la tălpi.
 favor, I 1167.
 feregeua, I 1065 = haină largă boierească.
 festa, I 981.
 fhieri, III 253 = fiere.
 fiincioasă, II 88 = de ființă, privind ființa.
 Fizinca, I 685.
 foale, I 351 = pîntece, foale.
 Foca, tiranul, III 258.
 Fote, patriarh, I 583.
 Franța, I 693.
 fundul, III 164 = adîncul, fondul.

gadină, I 336, 343, 360 = «fiară sălbatică, vărsătoare de sînge, ca leul, tigru și allele»
 (V. Pogor).
 gaide, I 769 = picioare, zgaibarace.
 Galgani, III 34.
 Gavriil, I 582 = Bănulescu, exarh al Moldovei.
 geniu, II 65.
 ger, I 1195 = mascur sălbatic; vezi și *gligan*.
 Germania, I 694.
 ghenovezi, III 28 = genovezi.
 gheroi, II 26 = eroi (pronunțare rusească); vezi și *irou*.
 Ghica, Costache — Sulgearoglu, mare logofăt, I 733–736; III 216–223.
 gtnjul, I 1186 = funie de tei, nua răsucită, pentru legat.
 gligan, I 245 = «mascurul sălbatic, partea bărbătească, ci la cei dumesnici îl numesc ger»
 (V. Pogor).

glistir, III 192 = clistir.
 goli, I 12, 47, 597 = goi.
 gothii, III 27 = goții.
 greci, I 308, 441, 1013, 1024, 1170; II 25; III 84, 93, 111.
 grimasuri, I 801 = strîmbături, grimase.
 gugiumană, I 181, 926, 936, 957, 969 = căciulă de samur, cu fundul roș — pentru boieri
 și fundul alb — pentru domn.

haractir, III 244 = caracter.
 hăținea (a se), I 864 = a se hățina, a se mișca într-o parte și în alta, a se legăna.
 herb, I 736 = stemă.
 Hindii, I 183 = India.
 hîrleț, I 736 = sapă (moldov.).
 hun, huni, I 690.
 Hungria, I 695 = Ungaria.
 Huniad, I 695, = Ioan Corvin de Huniade.

Iacurțca, I 144
 ictenii, I 590 = ectenii, rugăciuni.
 iereu, I 504 = preot (grec. *ιερέυς*).
 jghebui (a), III 35 = a face jgheab, a mărșini, a conduce, a limita.
 Ignate, patriarh, I 583.
 jidovi, I 1109.
 imbodolit, I 627 = imbrobodit.
 Incorda (a), I 1070 = a îndoi, a pleca.
 încornora (a), I 596 = a încorona; vezi și *cornorare*.
 încrețeluire, I 1068 = încrețire, tresărire.
 încroșnat, I 353, 959 = încărcat în spate.
 încujba (a), I 398, 1089; II 73 = a îndoi, a pleca, a curba.
 încumplit, I 69, 781, 1079, 1096, 1161; III 126 = cumplit.
 îndărăpnicit, I 344 = îndărătnicit, îndărătnic.
 înhierbinteală, III 240 = infierbîntare.
 însamurat, I 964 = lucrat, împodobit cu blană de samur.
 înspici (a), III 38 = a da spicul, a rodi.
 întăr ta (a), III 105 = a întărița.
 interesul, interesuri, I 1039, 1104.
 Ionășeni, I 732.
 ipocrisia, III 148, 196.
 ipocrit, I 469.
 Ipsilant, — Alexandru, conducătorul Eteriei, I 591, 1145—1149; — Constantin, voievod, I 224.
 Iracles, Iraclis, I 689, 715.
 irou, iroi, I 601, 696, 749 = erou (grec. *ήρωας*); vezi și *gheroi*.
 ismeni (a), I 545, 629, 1165 = a scoate din fire.
 Ispania, I 693.
 Iulian, împăratul, I 585.
 ivală, III 138 = iveală, vedere (moldov.).
 Ivan, prisăcariu, I 732; vezi și *Ionășeni*.

lanci, I 1186 = lance.
 legea sfîntă, I 610; vezi și *pentru lege*.
 legchioane, I 476 = zeci de mii, mulțime (grec. *λεγεών*).
 lente, I 363 n = cordoane (decorații).
 Leviți, I 553 = Levitic, carte din Biblie (Vechiul Testament).
 Licurg, I 751.
 lostărie, III 205 = birt, restaurant (ital. *l'osteria*).
 lotri, I 202, 276 = tîlhari.
 Lozonschi, III 235, 238.
 luchiiumuri, I 734 = lucumuri, dulcețuri, rahat.

- Machiavel, III 256.
 Marius, III 128.
 masalagii, I 599 = purtători de masalale, de facle.
 mască, III 88.
 maștuhă, I 428 = mamă vitregă.
 Matias, Matieș, Mătieș, I 695, 699, 701 = Matei Corvin, regele Ungariei.
 matrapazlic, I 1110 = afacere, afacere necinstită.
 mehteriu, III 228 muzicant.
 melisă, I 890 = plantă aromată.
 menunt, II 87 = minut; vezi și *minunt*.
 mersinnă, I 105 = mirt.
 mescii, I 208 = încălțăminte ușoară de piele (grec. μέσσι).
 meșteșug, I 284 = meșteșug; folosește și forma *meșteșug*.
 mîjdrac, I 1228 = lance (turc. *mazdrac*).
 mintios, I 748 = mintos.
 minunt, I 297; vezi și *menunt*; se folosește și forma *minut*.
 mîrșăvire, III 79.
 mlădoi, I 988 = mlădios.
 mlădoia (a se), I 517 = a se îndoi, a se mlădia.
 Moise, I 751.
 morocline, I 348 = morocănos.
 Moruzesc, I 1074.
 Musteață, I 565.

 naboi, I 1210 = șuvoi (rus.).
 Negel, Șerban, III 205; vezi și *Șerban*.
 Nemvron, I 689, 715 = Nemrod; vezi și *Nimvrot*.
 Neron, III 128.
 Necolachi, Neculachi, Nicolachi, Nicolache, Canta (Cantacuzino), I 530, 566, 620,
 III 185–187.
 Nimvrot, vezi *Nemvron*.

 oardă, III 154 = hoardă.
 oborl (a), I 877; III 81 = a doborî, a culca la pămînt.
 obrăzariu, I 470 = mască.
 ofelît, III 222 = ofilit.
 olat, II 57 = țară, ținut, pămînt.
 oloi, I 734 = ulei (moldov.).
 oltariu, I 501 = altar (moldov.).
 orîndatori, III 84 = arendași (moldov.).
 ot, I 732 = din, de la (slav.).
 oțărî (a se), III 123.
 oțărîre, I 1124; III 88.
 oțărîtor, I 1140.
 othomani, I 604.

 pae, I 487 = pare (moldov.).
 panthir, I 337, 341, 343, 359; III 256 = panteră.
 paretisi (a se) = a-și da demisia, a se retrage.
 paretisis = demisie.
 parlament, III 200.
 pârpoli (a), I 1153 = a perpelii.
 pașiniți, III 27 = pecenegi.
 patiriță, III 181 = paterița (odor bisericesc).
 patria, III 247.
 patriot, III 232, 240.
 Pazargic, I 729 = Bazargic.
 pedosnic, I 773 = pidosnic.
 pelinci, III 208 = scutece;
 pendadă, I 391, 651 = protipendadă, categoria marilor boieri.

- pentru lege, I 50 = răscoala de la 1821, numită *zavera* = pentru lege, pentru credință.
 peșin, I 954.
 pîngărit, I 167, 372, 384, 390, 533 — « spurcat cu nelegiuire » (V. Pogor).
 plan, I 1000.
 Platon, I 748.
 plini (a), I 1173 a împlini.
 pochi, I 495; III 155 — popi (moldov.).
 poclon, I 302,
 polcovodiți, I 596 — comandanți (rus.).
 politic, III 261.
 politica, III 252.
 politicești, pricini, I 1036.
 ponihos, I 627 = ponevos, miop.
 ponortt, I 38 = prăpăstios.
 pont, I 234 = punct; vezi și *punt*.
 porter, I 1146 = un fel de lichior (englez.).
 prădată, prădați, I, 460, 811, III 5 = lipsită, prin violență.
 prăpăstui (a se), I 1204 = a cădea, a se repezi în jos.
 pravăț, I 1172; II 17 = cale dreaptă, călăuză, conducător, povățuitor.
 praváz, III 165 = povățuitor, conducător.
 precovîrșire, I 433 = preponderență.
 prelungitoare, I 1132.
 presni (a), I 1017 = a plesni.
 pricestui (a), I 597, = a împărtași, a cumineca.
 priveștiștit, II 37 = expus privirii, privit.
 prohab, I 669 = deschizătură.
 proin = fost (grec.).
 p.ostatec, I 1229 — comun, obișnuit.
 Proteu, III 256.
 provivasi (a se) = a înainta în grad.
 Prut, I 429, 437.
 punt, I 444, II 88 — punct; vezi și *pont*.

 rade (a o), I 558 — a pleca pe furis, a șterge putina.
 răpștire, I 44 = « răpștire, silnică pornire, răpire, asprimé » (V. Pogor).
 răpștitori, I 343.
 răsărituri, I 1131 = tresăriri.
 rendez-vous, III 207.
 republică, III 70.
 rîmlelesc, III 60 = roman, de la Roma,
 rodoslovii, I 759 = genealogii, spițe genealogice; vezi și *spîlă*.
 Roma, I 694, III 31, 48—50, 70.
 Romili, Romuli, III 61.
 Roset, — Necolai, vistiernic, I 290; — Roznovanu, Iordache, vistiernic, I 347—450
 720—726, 911, 919, 1032; III 217, 248—279.
 rost, I 326, 381, 749, 750 — rost, gură, glas.
 Roznovanu, vezi *Roset Roznovanul*.
 rudă, țigani de, I 706 — țigan rudar, lingurar.
 ruși, I 429, 437, 537.

 sae, I 670 = țarc, ocol, de jur împrejur.
 săhăidace, I 1228 — « un fel de tolbe, ce se atirna la coapsa calului, dinainte, întru care
 era câteva sulicioare scurte, ce se arunca din mîină; de acestea obișnuia strămoșii
 noștri, în războaiele calărești. Acest cuvînt mai în urmă luase întindere asupra a toată
 înarmare, încît zicînd săhăidace se înțelege toată gătirea înarmării unui oștean »
 (V. Pogor).
 șaică, I 308 = un fel de corabie.
 șalvari, I 670.
 Sămășcani, I 685.
 samur, I passim — blană de zibelină.

- Samurcaș, Ioan, doctor, I 636.
 samuro-blane, I 850, 959.
 samuro-gugiumană, I 1066; vezi și *gugiumană*.
 santimenturi, III 232.
 sarmați, III 28.
 sbătăături, I 839 = sbateri.
 schingiuri; I 229, 928 = schingiuri, chinuri.
 Schipioni, III 61 n.
 Schith, I 689.
 scopos, I 1007, 1173 = scop.
 scormoli (a), I 571 = a scormoni, a isca.
 scrijăli (a), II 24 = a însemna, a scrie.
 scutitor, I 738 = apărător.
 Secul, mănăstire, I 2, 19.
 Șerban, Negel, fratele mitropolitului V. Costache, I 529, 543, 561, 566, 620; vezi și *Negel*.
 sferă, de lut, I 58.
 Șfezia, I 193 = Suedia.
 sfântă ceată, I 601, 605; vezi și *ceata sfântă*.
 Sfntul Munte, I 555.
 Sibir, I 200 n = Siberia.
 Silas, III 128.
 simbathia, III 163 = simpatia.
 sip, I 140 = un fel de stofă.
 sistemă, sistimă, I 572; III 126.
 sivae, I 183 = stofă din mătase albă și fir.
 slavnic, I 404 = doritor de slavă, de glorie.
 șlecușuri, I 670.
 șlic, I 932, 964 = ișlic, acoperemint special de cap.
 slugi, de coadă, I 598 = slugi așezate la coada butcii sau a trăsुरii.
 soli (a), I 153, 286; III 161.
 Șpilberg, I 200 = închisoare vestită în vechea Austrie.
 spiță, spiți, I 684, 817, 920, 1029 = neam.
 stihii, II 94 = elemente ale naturii.
 Sturza, -familia, I 737; -Alexandru (Sandulache) vistiernic, III 216, 228; - Dumitrache, logofăt, III 216, 240-247; - Grigore, logofăt, I 623-660, 755-758, 1027-1194, III 216, 230-233; - Mărioara, născută Calimah, soția log. Gr. Sturza, I 661-1016, 1045-1046; 1112-1156; - Mihalache, I 717-754, 785-786, 915-916, 924, 1008.
 suiulgiarol, I 735 = fintnar.
 suliman, I 663, 846 = fard.
 Șumla, I 1060.
 supchipiurea, I 1141 = dorință, idee preconcepută.
 surgunlc, I 1059 = surghiun.
 Suțu, - Mihail Grigore, domnul Moldovei, I 170-324; - Alexandru, domnul Țării Românești, I 309-312.
 șuvăit, I 65 = șovăitor, șovăind, în zigzag.
 svnzoli (a se), I 522 = a se vnzoli, a se svtrcoli.

 tăbirci (a), I 1178 = a țiri, a țirli.
 tablă, I 1101 = tavă.
 taclale, I 1021 = vorbe multe.
 tact, I 288 = scaun, tron, reședință (turc.).
 țahnăi (a), I 246 = a lătra, a încolți cu lătrăturile.
 Talpă, III 132 = numele unui haiduc din Moldova.
 tălpălui (a), I 1193 = a bate cu toiegle la tălpi.
 Tamerlani, III 34.
 timplare, I 222 = întimplare.
 țanduri, I 388 = țândări.
 tanele, I 143 = bucăți de blană.
 Tarigrad, I 293, 300.
 Tartar, III, 168.

telalic, III 104 = vânzare la mezat, cui dă mai mult.
 temelnic, II 54 = temeinic.
 ținemonii, I 802 = ceremonii.
 Thesalonica, I 729 = Thesalonic, Salonic.
 Tbrachia, I 676, 693.
 tiran, tirani, I 349, 407, 1076; III 258.
 tiranie, III 55, 57, 67, 91, 165.
 Tisa, I 1031.
 toiegi (a), toiegitul, I 231, 257 = a bate cu toiegele la tălpi.
 Tomșa, Ștefan, voievod, I 703.
 Traian, cel Mare, III 32.
 trîmbaci, I 653 = trîmbițaș.
 tueș, I 591, 921 = țicnit, nebun.
 turci, I 21, 25, 441, 573, 613, 615.
 Turterebu-Roș, I 1031.

unnii, III 27 = hunii.
 urdie, I 1060 = ordie, oaste, tabără turcească.

varvar, varvari, I 825; II 34 n, 261, 278 = barbar.
 varvaria, III 24, 208 = barbaria.
 Veniamin Costache, mitropolit, I 451—621, III 166—207.
 verigaș, I 710 = mijlocitor neonest.
 vilfa, III 40 = vilva.
 vîrci, I 874 = dungă (vîntăi).
 vîrcoli (a se), I 260, 392, 845 = a se svircoli.
 vîrșă, I 278 = sculă de prins pește.
 voevozi, I 606 = conducători de oaste.
 vrednici (a), III 239 = a face vrednic.

wist, whist, I 634, 639 = joc de cărți.

Zăfs, II 79 = Zeus.
 zaherele, I 304 = provizii, alimente.
 zătrire, I 1162 = lovire, lovitură, pocnire, pocnitură.
 zmerdui (a), I 836, 842; II 46 = « a mlînji » (V. Pogor).
 zmic, I 519 = un fel de arc mic, jucărie de copil.
 zmult, II 30 = smuls.
 Zoroastru, I 751.
 zulum, I 604 = « mare vîlmășag, silnicie » (V. Pogor)

МОЛДОВСКАЯ САТИРА В СТИХАХ 1821 ГОДА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Восстание 1821 года в Молдове произвело необычайное впечатление на современников, и некоторые из них пытались запечатлеть в письменной форме наиболее значительные его события и моменты. Среди этих текстов находится и «Видение, явившееся схимнику Варлааму из монастыря Секулуй», поэма, из которой сохранилось 1238 строк, разделенных на 8 строф и написанных длинным стихом по 15 слогов в строке.

В отличие от других произведений, относящихся к событиям 1821 года, поэма «Видение», написанная неизвестным автором, является, собственно говоря, не повествованием, а критическим изображением в

литературной форме высшего молдавского общества того времени, причем автор указывает на все недостатки, характерные для его представителей.

Эта поэма не издана и осталась неиспользованной до настоящего времени ни историей литературы, ни историографией; поэма, переписанная Михаилом Эминеску с ныне утерянного оригинала, написанного кириллицей, находится среди рукописей Библиотеки Академии РНР.

В настоящее время поэма издается; ей предшествует разбор, в котором указана ее литературная и историческая ценность, в то же время устанавливается и ее неизвестный автор в лице Василе Погора-отца (1792—1855), сына рэзэша из Погорэшти Яшилор, поднявшегося от должности мелкого писаря до ранга великого дворника.

Анализ этой поэмы, подкрепленный отзывами о других неизданных текстах того же автора и их анализом, раскрывает истинное значение недостаточно оцененного до сих пор писателя и в то же время выявляет существование интересного литературного памятника, свидетельствующего о развитии духа социальной критики в Молдове.

UNE SATIRE MOLDAVE EN VERS, DE L'AN 1821

(RÉSUMÉ)

La révolte de 1821 en Moldavie a particulièrement impressionné les contemporains. Certains d'entre eux ont essayé d'en fixer par écrit les aspects et les moments les plus marquants. Parmi ces textes, on peut citer *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mănăstirea Secului* (La vision qu'eut un solitaire du nom de Varlaam du monastère de Seccou), poème dont se sont conservés 1238 vers de 15 pieds, divisés en 8 chants.

A l'encontre des autres écrits relatifs aux événements de 1821, le dit poème — dont l'auteur est anonyme — ne constitue pas un récit à proprement parler, mais la présentation critique, sous une forme littéraire, de la haute société moldave de l'époque; l'auteur en profite pour dévoiler les tares des membres les plus marquants de cette société.

Le poème est inédit. Ni l'histoire littéraire, ni l'historiographie n'en ont fait état jusqu'à présent. Recopié de la main de Mihail Eminescu, d'après un original écrit en caractères cyrilliques, aujourd'hui perdu, il nous a été conservé à la section des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie de la R.P.R.

Le dit poème est publié maintenant à la suite d'une étude qui en souligne l'intérêt littéraire et historique. En même temps, son anonyme auteur se laisse identifier à Vasile Pogor-père (1792—1855), fils d'un răzeș (paysan libre) de Pogorăștii Iașilor, dont la carrière commença par l'humble poste de secrétaire, pour gravir les échelons administratifs et atteindre la dignité de grand vornic (ministre de l'intérieur).

L'analyse de ce poème, corroborée par la présentation et l'analyse d'autres écrits inédits du même auteur, révèle un écrivain qui n'avait pas encore été apprécié à sa juste valeur jusqu'ici et fait, en même temps, connaître un important monument littéraire relatif à l'histoire de l'esprit de critique sociale en Moldavie.

Dat la cules 15.01.57. Bun de tipar 07.03.57. Tiraj 3200. Hârtie semioelină 65 g. m². Format 16/70 x 100. Coli editoriale 43,7. Coli de tipar 34. A 06058. Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9 (498) «13:17» (082). Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 9 (R) «13:17» (082).

Tiparul executat sub com. nr. 376 la Întreprinderea poligrafică nr. 4. Cal. Șerban Vodă 133, București, R.P.R.

E R A T Ă

<u>pagina</u>	<u>rîndul</u>	<u>în loc de:</u>	<u>se va citi:</u>
14	8 de jos	n. 4, p. 14	n. 10, p. 13
87	8 de jos	sa	sat
90	21 de jos	num	cum
90	20 de jos	derceperea	perceperea
218	15 de jos	nobilar	nobiliar
320	17 de sus	pomeneasca''	pomenească'' ⁴
408	20 de jos	n. 1 de la p. 5	mai jos nota 14
409	23 de jos	p. 408 (2)	nota 8
428	25 de sus	durtată	purtată
491	12 de jos	1821	1821 ¹
521	2 de sus	Eterida	Eterida ¹

Addenda

Transcrierea poemului *Vedenie* (p. 491 — 531) a urmat manuscrisul eminescian, cu abaterile semnalate în note și cu cele consemnate aici. Astfel, s-a pus: *sînt*, pentru *sunt*; *ă* p. *e*, *ô*; *î* p. *â*, *ô*, *i* (cînd acesta din urmă are valoarea respectivă); *ă* p. *a* (cînd este omitere); *oa* p. *ó* (cîteva cazuri); *è* p. *e* final (cînd are această valoare); *h* p. *ch* (în arhieru, arhieriscop); s-a unificat: *cînd*, *cît*, *sînt*, p. *cănd*, *căt*, *sfânt* (grafiile fiind inconsecvente); la fel: *supt* p. *sub*, *subt* (același motiv). Ortografia și punctuația aparțin editorului.

c. 376. *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II.

